



LATVIJAS
UNIVERSITĀTE

TIESĪBAS UN TIESISKĀ VIDE MAINĪGOS APSTĀKĻOS

LU 79. starptautiskās zinātniskās
konferences rakstu krājums





**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**



TIESĪBAS UN TIESISKĀ VIDE MAINĪGOS APSTĀKĻOS

**Latvijas Universitātes
79. starptautiskās zinātniskās
konferences rakstu krājums**

Tiesības un tiesiskā vide mainīgos apstākļos. Latvijas Universitātes 79. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2021, 584 lpp.

Collection of research papers of the 79th International Scientific Conference of the University of Latvia. Rīga: University of Latvia Press, 2021, 584 pages.

Redkolēģijas priekšsēdētājs:

Prof. **Jānis Kārklīšs**, Latvijas Universitāte, Latvija

Redkolēģijas priekšsēdētāja vietnieks:

Prof. **Carlo Amatucci**, Neapoles Federika II Universitāte, Itālija

Redakcijas kolēģijas locekļi:

Prof. **Jānis Rozenfelds**, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. **Kalvis Torgāns**, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. **Ilma Čepāne**, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. **Kaspars Balodis**, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. **Sanita Osipova**, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. **Ringolds Balodis**, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. **Jaurīte Briede**, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. **Valentija Liholaja**, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. **Uldis Krastiņš**, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. **Ārija Meikališa**, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. **Kristīne Strada-Rozenberga**, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. **Jānis Lazdiņš**, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. **Gaabriel Tavits**, Tartu Universitāte, Igaunija

Prof. **Aleksei Kelli**, Tartu Universitāte, Igaunija

Prof. **Ramūnas Birštonas**, Viļņas Universitāte, Lietuva

Prof. **Christoph Schewe**, Ķīles Altenholcas/Reinfeldas Lietišķo zinātņu universitāte, Vācija

Prof. **Kazunobu Oyama**, Kanagavas Universitāte, Japāna

Doc. **Lucia Mokra**, Bratislavas Universitāte, Slovākija

Asoc. prof. **Anita Rodiņa**, Latvijas Universitāte, Latvija

Asoc. prof. **Kristīne Dupate**, Latvijas Universitāte, Latvija

Asoc. prof. **Irēna Kucina**, Latvijas Universitāte, Latvija

Asoc. prof. **Inga Kačevska**, Latvijas Universitāte, Latvija

Asoc. prof. **Artūrs Kučs**, Latvijas Universitāte, Latvija

Asoc. prof. **Annija Kārklīņa**, Latvijas Universitāte, Latvija

Latviešu valodas redaktore *Ruta Puriņa*

Angļu valodas redaktore *Andra Damberga*

Maketu veidojusi *Andra Liepiņa*

Visi krājumā ievietotie raksti ir anonīmi recenzēti.

Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešama Latvijas Universitātes atļauja.

Citējot atsauce uz izdevumu obligāta.

© Latvijas Universitāte, 2021

<https://doi.org/10.22364/juzk.79>

ISBN 978-9934-18-680-6 (PDF)

SATURS

Ievads	9
Jānis Kārklīšs Pirkuma līguma objekta izpratne jauno patērētāju pirkuma direktīvu gaismā <i>Understanding the Object of Purchase Agreement in the Light of the New Consumer Sales Directives</i>	11
Vadīms Mantrovs Digitālā satūra vai digitālā pakalpojuma atbilstības līgumam izpratne patērētāja digitālā pirkuma direktīvā (Direktīvā 2019/770) <i>Understanding of the Conformity of Digital Content or Digital Service with a Contract Within the Digital Consumer Sale Directive (Directive 2019/770)</i>	28
Edvīns Danovskis Videokonferenču izmantošanas perspektīvas valsts pārvaldes un privātpersonu saziņā <i>Perspectives of Videocall Use in Communication Between Government and Private Persons</i>	40
STARPTAUTISKO UN EIROPAS SAVIENĪBAS TIESĪBU SEKCIJA	
Kristīne Dupate Gender Equal Access to Goods and Services <i>Dzimumlīdztiesīga piekļuve precēm un pakalpojumiem</i>	57
Vija Kalniņa Kā izturēt Uber testu. EST secinājumi lietā C-62/19 <i>Star Taxi App</i> <i>How to Pass the Uber Test. CJEU Conclusions in the Case C-62/19 Star Taxi App</i>	65
Irēna Kucina Tiesiskuma nodrošināšanas instrumenti Eiropas Savienības rīcībā – līdzšinējie un jaunais papildinājums <i>Instruments of European Union for Upholding Rule of Law – Existing Mechanisms and New Additions</i>	72
Ieva Miļūna ANO Drošības padomes prakse valstu atbildības gaismā (1945–1975) <i>Practice of UN Security Council in Light of State Responsibility (1945–1975)</i>	81
Linda Bīriņa Informācijas avotu aizsardzība – žurnālista tiesības vai pienākums? <i>Protection of Journalist's Information Sources – Right or Duty?</i>	88
Mārtiņš Birģelis Konvencijas par uzņēmējdarbību un cilvēktiesībām nepieciešamība <i>Necessity for a Treaty on Business and Human Rights</i>	97
Inga Kačevska Ņujorkas konvencijas par ārvalsts šķīrējtiesas spriedumu atzīšanu un izpildi V panta otrās daļas piemērošanas problemātika <i>Applicability Problems of Article V(2) of the New York Convention on Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards</i>	104

Aleksandrs Fillers

Tiesas jurisdikcija saskaņā ar Konvenciju par kravu starptautisko
autopārvadājumu līgumu (CMR)
*Court Jurisdiction Pursuant to the Convention on the Contract
for the International Carriage of Goods by Road (CMR)* 112

CIVILTIESĪBAS MAINĪGU APSTĀKĻU LAIKĀ

Jānis Rozenfelds

Atbildība par preču zīmes tiesību pārkāpumu
Liability for Violation of Trade Mark Rights 121

Kaspars Balodis

Apstākļu izmaiņu ietekme uz līguma saistošo spēku un labas ticības princips
*Impact of Change in Circumstances on Binding Force of Contract
and Principle of Good Faith* 128

Erlens Kalniņš

Piespiedu servitūtu nodibināšana pret atlīdzību
Establishment of Coercive Servitudes Against Remuneration 134

Edijs Brants

Pierādīšanas nasta atbildības par vainojamu rīcību piemērošanā
The Burden of Proof in Determination of Fault-Based Liability 154

Aleksandrs Fillers

Noilguma regulējums Latvijas civiltiesībās
The Legal Regime of Extinctive Prescription in Latvian Civil Law 167

Ritvars Purmalis

Mākslīgais intelekts un nākotnes regulējuma dilemma
Artificial Intelligence and Future Regulatory Dilemma 174

Pauls Zeņķis

Obligāciju veidu un civiltiesiskās apgrozības attīstība
Development of Bond Types and Civil Circulation 183

Germans Pavlovskis

Aizdevuma līguma priekšlīguma regulējuma mijiedarbība
ar apstākļu izmaiņu klauzulu
*Interaction of Pre-Contractual Regulation of Loan Contract
with Changed Circumstances Clause* 191

Laura Kadile

Gribas izpauduma nozīme tiesiska darījuma noslēgšanā
The Meaning of Expression of Intent in Legal Transactions 199

Lauris Rasnačs

Interesu līdzsvara apsvērumi Komerclikuma 172. panta sestajā daļā
noteiktā prasības celšanas termiņa vērtējumā
*Considerations Regarding the Balance of Interests in Analysis of Time Bar
for Filing a Claim, Provided in the Sixth Paragraph, Article 172 of
Commercial Law* 206

Gaidis Bērziņš

Apstākļu izmaiņas ietekme uz spēkā stājušos tiesas spriedumu
Impact of Change in Circumstances on Judgement in Force 215

Kristīne Zīle

Mantojuma masas juridiskā daba jeb “kas lācītim vēderā?”
Legal Nature of the Estate or – “More Than Meets the Eye?” 220

Alise Reide	
Mantojuma līguma sekas un to juridiskā daba	
<i>Consequences of an Inheritance Contract and Its Legal Nature</i>	228
Daina Ose	
Valsts nodevas regulējuma atsevišķie aspekti un prakses īpatnības civilprocesā	
<i>Certain Aspects of the State Fee Regulation and Peculiarities of Practice in Civil Proceedings</i>	235
Inese Lībiņa-Egnere	
Civilprocesuālās aizsardzības pret vardarbību tiesību normu piemērošanas problemātika un aktuālie grozījumi normatīvajā regulējumā	
<i>Challenges and Recent Regulatory Amendments Concerning Application of Legal Provisions for Civil Procedural Protection Against Violence</i>	241
Mārcis Krūmiņš	
Apelācija un ar to saistītie procesuālie jautājumi	
<i>Appeal and Related Procedural Issues</i>	248
Zanda Dāvida	
Digitālā saturs nodošana apmaiņā pret patērētāja piekrišanu personas datu apstrādei	
<i>Providing Digital Content in Exchange for Consumer Consent to Processing of Personal Data</i>	254
Stella Kaprāne	
Sporta preču zīmes	
<i>Trademarks in Sports</i>	263
TIESĪBU TEORIJAS UN VĒSTURES ZINĀTŅU GADSIMTS LATVIJAS TIESISKAJĀ SISTĒMĀ	
Jānis Lazdiņš	
Jānis Pliekšāns tiesību idejas meklējumos Raiņa filozofijā	
<i>Jānis Pliekšāns in Search of the Idea of Law in Rainis' Philosophy</i>	273
Daiga Rezevska	
Nacionālās tiesību avotu doktrīnas attīstība gadsimta laikā	
<i>Development of the National Doctrine of Sources of Law During the Last Century</i>	281
Diāna Apse	
Radošums, ražošana un tiesību zinātne	
<i>Creativity, Production and Legal Science</i>	289
Jānis Pleps	
Tiesību teorija Latvijā starpkaru periodā	
<i>Legal Theory in the Interwar Period in Latvia</i>	298
TIESĪBU TEORIJAS UN VĒSTURES AKTUĀLIE PROBLĒMJAUTĀJUMI	
Viktorija Soņeca	
Stambulas konvencijas ratificēšana Eiropas Savienības personā pretēji visu Eiropas Savienības dalībvalstu piekrišanai	
<i>Ratification of Istanbul Convention by European Union Contrary to Consent of All Member States of European Union</i>	309

Andrejs Stupins

Satversmes tiesas loma leģisprudences attīstībā
*Role of the Constitutional Court of the Republic of Latvia in
the Development of Legisprudence* 320

Solvita Harbaceviča

Tieslietu padomes lēmumu efektivitāte
Effectiveness of Judicial Council's Decisions 326

Zoja Bruģe

Būvprojekta apstiprināšana Latvijā 1920.–1940. gadā
Building Plan Approval Process in Latvia in 1920–1940 335

Signe Skutele

Francijas tiesību ietekme uz izmeklēšanas tiesneša institūta izveidi
Krievijas impērijas 1864. gada tiesu reformas ietvaros
*Impact of French Law on Establishment of Examining Magistrate
Institute in Framework of 1864 Judicial Reform in Russian Empire* 342

Diāna Adamoviča

Tiesu varas jēdziens leģitīmācijas kontekstā
Concept of Judiciary in the Context of Legitimacy 349

Iveta Pazare

Satversmē ietverto vērtību jēdzienu satura konkretizēšana
starp jurisprudences un politikas dzirnakmeņiem
*Specification of the Content of Values Found in the Constitution
in Light of Law-Politics Collision* 357

Daira Sergejeva

Noziedzīgi iegūtas mantas institūta tiesiskais regulējums
Latvijas Republikā starpkaru periodā
*Legal Regulation of the Institute of Criminally Acquired Property
During the Interwar Period in the Republic of Latvia* 364

Dina Gailīte

Likums runā latviski: cīņas par juridisko valodu
“Tieslietu Ministrijas Vēstneša” lappusēs
*The Law Speaks Latvian: Arguments About Legal Language
in the Journal of the Ministry of Justice* 370

STUDENTU SEKCIJA**Dāvids Gurevičs**

Cietušā interešu aizsardzība kriminālprocesā par intelektuālā
īpašuma tiesību pārkāpumu
*Protection of Victim's Interests in Criminal Proceedings
Regarding Infringement of Intellectual Property Rights* 381

Tomass Hodosevičs

Varas dališana Latvijā. Parlaments un valdība – amatu savienošana
Separation of Powers in Latvia. Parliament and Government – Overlapping 388

**MEDIĀCIJĀ UZKRĀTĀ PIEREDZE –
VĒRTĪGĀS ATZIŅAS UN IZAUGSMES IESPĒJAS****Dana Rone**

Konfidencialitātes princips mediācijā un tā izņēmumi
Confidentiality Principle in Mediation and Its Exceptions 397

VALSTSTIESĪBU AKTUĀLIE JAUTĀJUMI

Ringolds Balodis

Par tautas tiesībām un faktiskām iespējām grozīt Latvijas Republikas Satversmi

On People's Rights and Actual Capacity to Amend the Constitution of the Republic of Latvia 411

Jaurīte Briede

Procesuālās autonomijas princips un tā ietekme uz nacionālo tiesību sistēmu

Principle of Procedural Autonomy and Its Impact in National Legal System 420

Anita Kovaļevska

Faktiskās rīcības klasifikācija jeb faktiskās rīcības veidi

Types of Real Action 427

Vadims Reinfelds

Finanšu līdzekļu arests tiesību uz īpašumu aizstāvības kontekstā

Seizure of Funds in Context of Property Right Protection 434

Viktorija Katajeva

Atteikšanās no militārā dienesta izpildes pacifisma vai principiālu iebildumu dēļ

Refusal to Perform Military Service Due to Pacifism or Principled Opposition 445

Džeina Gaile

Samērīguma principa izpratne un piemērošana publiskajā iepirkumā iesniegta piedāvājuma izvērtēšanā

Understanding and Application of Principle of Proportionality in Evaluation of a Tender Submitted in Public Procurement 452

Elīna Pankrate

Publiskas personas neatbilstošas rīcības ar finanšu līdzekļiem ietekme

Impact of Inappropriate Operations with Financial Resources by a Public Person 459

Aleksandrs Kužņecovs

Parlamentārās kontroles īstenošanas īpatnības un problēmjaucējumi Covid-19 pandēmijas laikā

Peculiarities and Problems of Implementing Parliamentary Control During the Covid-19 Pandemic 467

Inga Bērtaite-Pudāne

Pieteikuma tiesības administratīvajā tiesā: nacionālo tradīciju un Eiropas Savienības tiesību savstarpējā mijiedarbība

Standing Before the Administrative Court: Interaction Between National Traditions and European Union Law 474

KRIMINĀLTIESISKO NORMU SKAIDRĪBA, SAPROTAMĪBA UN SISTĒMISKUMS – AKTUĀLĀS PROBLĒMAS MŪSDIENU LATVIJĀ

Uldis Krastiņš

Prettiesiskuma izpratnes problemātika krimināltiesībās

Problems of Understanding Unlawfulness in Criminal Law 483

Evija Vīnkalna

Krimināllikuma vispārīgās daļas normu attīstība, skaidrība un saprotamība
*Development, Clarity and Comprehensibility of the General Part
of the Criminal Law* 492

Māris Leja

Vai Krimināllikuma norādes par noziedzīgo nodarījumu vainas
formām ir pietiekoši skaidras?
*Does the Criminal Law Differentiate Among the Various Forms
of Mens Rea Clearly Enough?* 501

Valentija Liholaja

Prostitūcijas definīcijas nepilnības un ar to saistīto noziedzīgo
nodarījumu kvalifikācijas problēmjautājumi
Shortcomings in Definition of Prostitution and Related Crime Qualification 510

Diāna Hamkova

Maksāšanas līdzeklis un dati, kas dod iespēju nelikumīgi izmantot
maksāšanas līdzekli, kā noziedzīga nodarījuma priekšmets
Means of Payment and Data Enabling Illegal Use of Payment Instrument 520

Toms Čevers

Tiesību normu interpretācijas nozīme tiesību normu kvalitātes
sekmešanā: Krimināllikuma 191. panta gadījums
*Importance of Interpretation of Legal Norms to Promote Quality
of Legal Norms: the Case of Section 191 of the Criminal Law of
the Republic of Latvia* 529

Ārija Meikališa

Izmeklētāja un prokurora darbības kontrole un uzraudzība
pirmstiesas procesa laikā
*Control and Supervision of Activities of Investigator and Prosecutor
During Pre-Trial Process* 540

Oskars Kulmanis

Pierādījumu pārbaude kriminālprocesā
Verification of Evidence in Criminal Proceedings 550

Ērika Gribonika

Līdzsvars starp atklātumu un interesēm izskatīt lietu slēgtā
tiesas sēdē Kriminālprocesa likumā un tā piemērošanā praksē
*Balance Between Openness and Interests to Hold a Hearing
in Camera in the Criminal Procedure Law and Its
Application in Practice* 560

Gunārs Kūtris

Kriminālprocesuāla, civilprocesuāla vai administratīvi procesuāla
konfiskācija
Confiscation or Forfeiture in Criminal, Civil or Administrative Proceedings 568

Jānis Maizītis

Vienkāršotie procesi – līdzsvara meklējumos starp taisnību un ātrumu
*Simplified Criminal Proceedings – in Search of Balance Between
Justice and Speed* 576

IEVADS

2021. gads visā pasaulē ir nesis būtiskas izmaiņas, kas ietekmējušas arī darbu visās augstākās izglītības institūcijās. Studiju darbs šajā gadā ir norisinājies tikai attālināti. Ierobežojumi ir iespaidojuši arī zinātnisko darbu: nav iespējamās redzēšanās un klātbūtnes tikšanās ar kolēģiem, ierobežots bibliotēku darbs. Bet tai pašā laikā jāsecina, ka nedz studiju darbs, nedz arī zinātniskais darbs nav apstājies. Tas attīstās un turklāt attīstās pilnvērtīgi un dziļi. To, ka ārkārtas situācija nespēj apturēt zinātnieku radošumu un domu viedumu, apliecina mūsu 79. ikgadējās starptautiskās zinātniskās konferences norises Juridiskajā fakultātē.

Lai arī attālināti, tomēr, izmantojot interneta tiešsaistes platformas, ir notikusi plenārsēde “Tiesības un tiesiskā vide mainīgos apstākļos”. Tālāk darbs turpinājās dažādās deviņās sekcijās, kas aptvēra starptautiskās un Eiropas Savienības tiesības, civiltiesības, tiesību teoriju un vēsturi, mediāciju, valststiesības un krimināltiesisko normu aktuālās problēmas. Kopumā tika nolasīti vairāk nekā 100 dažādi referāti. Laiki ir īpaši, tāpēc daudzi zinātnieki veic izpēti, piemērojoties izmaiņām arī tiesību zinātnē. Taču dzīve nesastāv tikai no šiem jautājumiem, tādēļ 79. konferencē tika pētītas aktualitātes arī ārpus pandēmijas skartajām tēmām.

Šogad konferencē iespēja iejusties zinātnieka “korpēs” tika dota studentiem. Lai arī studentu atsaucība nebija liela, tomēr šādām aktivitātēm ir jābūt katras universitātes darba kārtībā.

Šis rakstu krājums ir simbolisks konferences nospiedums, kas neļauj vārdam vienkārši aiziet nebūtībā. Raksti paliek, tos izmanto, un tie rosina nākamās radošās domas un idejas. Juridiskā fakultāte var tiešām lepoties par šo attīstīto un saglabāto tradīciju – katru gadu izdot šādu rakstu krājumu.

Konferences dalībnieku un apmeklētāju pulks, rakstu krājumā iekļautie raksti apliecina, ka tiesību zinātnes attīstībai šķēršļu nav: zinātne pastāv un attīstās visos laikos.

Izsaku pateicību ikvienam Latvijas Universitātes 79. starptautiskās zinātniskās konferences dalībniekam un novēlu izturību un jaunus izaicinājumus!

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes dekāne
asoc. prof. Anita Rodiņa

PIRKUMA LĪGUMA OBJEKTA IZPRATNE JAUNO PATĒRĒTĀJU PIRKUMA DIREKTĪVU GAISMĀ

UNDERSTANDING THE OBJECT OF PURCHASE AGREEMENT IN THE LIGHT OF THE NEW CONSUMER SALES DIRECTIVES

Jānis Kārklīšs, Dr. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras profesors

Summary

One of the objectives of the European Union is to create an internal market in which the free movement of goods and services is ensured. At the same time, by ensuring the free movement of goods and services, the European Union has a duty to promote a high level of consumer protection. In order to achieve both of these goals at the same time, the European Union has adopted, among other things, a significant number of directives, which the Latvian legislator has mostly transposed into the Consumer Rights Protection Law. Nevertheless, the development of digital technologies has made it necessary to lay down special rules in the event that the subject of the contract contains digital elements.

Taking into account the above, this article provides analysis of the content of the new consumer sales directives (2019/770, 2019/771), their implementation as much as possible in connection with the existing Latvian legal system, as well as views some legal issues related to the implementation of directives in Latvia.

Atslēgvārdi: jaunā patērētāju pirkuma direktīva, digitāls pakalpojums, digitāls elements, digitāls saturs, preces ar digitālu elementu.

Keywords: consumer sales directive, digital services, digital elements, digital content, goods with digital elements.

Ievads

Viens no Eiropas Savienības darbības mērķiem ir izveidot iekšējo tirgu, kurā ir nodrošināta preču un pakalpojumu brīva aprīte. Savukārt, nodrošinot preču un pakalpojumu brīvu aprīti, Eiropas Savienībai ir pienākums veicināt augsta patērētāju aizsardzības līmeņa sasniegšanu. Lai vienlaikus īstenotu abus šos mērķus, Eiropas Savienība ir pieņēmusi tostarp ievērojamu skaitu direktīvu, kuras Latvijas likumdevējs lielākoties ir pārņēmis Patērētāju tiesību aizsardzības likumā. Neskatoties uz minēto, digitālo tehnoloģu attīstības rezultātā ir radusies nepieciešamība paredzēt īpašus noteikumus gadījumā, ja līguma objekts satur digitālus elementus.

Tādēļ vairāk nekā pirms pusotra gada – 2019. gada 20. maijā – Eiropas Parlaments un Padome pieņēma divas direktīvas – Direktīvu 2019/770 par dažiem digitālā satura un digitālo pakalpojumu piegādes līgumu aspektiem¹ un Direktīvu 2019/771 par atsevišķiem preču pārdošanas līgumu aspektiem² (turpmāk kopā – **Direktīvas**). Šīs Direktīvas Eiropas Savienības dalībvalstīs paplašinās un precīzēs patērētājam piešķirtās tiesības, vienlaikus harmonizējot līgumus, ar kuriem digitāls saturs, digitāls pakalpojums vai arī prece ar digitāliem elementiem tiek atsavināta.

Par pirmsākumu šo Direktīvu izstrādāšanai varētu minēt “Eiropas Savienības Digitālā vienotā tirgus stratēģiju” jeb Eiropas Komisijas 2015. gada 6. maija paziņojumu Eiropas Parlamentam, Padomei, Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komitejai un Eiropas Reģionu komitejai. Šajā paziņojumā Komisija vērsa uzmanību tostarp uz tiesiskā regulējuma trūkumu digitālajam saturam un precēm ar digitāliem elementiem, norādot, ka attiecībā uz tiesiskās aizsardzības līdzekļiem par tiešsaistē iegādātām precēm, kuru digitālais saturs ir bojāts, speciāli noteikumi Eiropas Savienībā nepastāv vispār un tikai daži valstu nacionālie noteikumi reglamentē šādus gadījumus.³ Šāda pieeja nav efektīva, jo atšķirīgie 27 dalībvalstu patērētāju tiesību aizsardzības un līgumtiesību noteikumi attur uzņēmumus no pārrobežu tirdzniecības un liedz patērētājiem gūt labumu no konkurētspējīgākajiem piedāvājumiem un no plašā tiešsaistes piedāvājuma spektra.⁴

Kā uz to norādījis pats Eiropas Savienības likumdevējs, izmaiņas Eiropas Savienības dalībvalstu regulējumā ir nepieciešamas tostarp, lai radītu vienotu digitālu tirgu Eiropas Savienībā, kas savukārt tādējādi veicinātu Eiropas Savienības dalībvalstu spēju konkurēt globālajā digitālajā tirgū un sekmētu e-komercijas attīstību kopumā (Direktīvu 1. un 3. apsvērumi). Šāds mērķis ir saprātīgs, ņemot vērā šobrīd tirgū pastāvošās tendences, t. i., e-komercijas sektora straujo attīstību, to, ka 2020. gadā ar e-komercijas starpniecību komersanti pārdeva preces par kopēju apmēru teju 4 triljonu Amerikas Savienoto Valstu dolāru vērtībā,⁵ kā arī to, ka Eiropas Savienības dalībvalstu izaugsme digitālajā tirgū šobrīd ir viena no lēnākajām pasaulē.⁶

Abu iepriekš minēto Direktīvu transponēšanas termiņš ir sakritīgs, t. i., Eiropas Savienības dalībvalstīm nepieciešamie grozījumi jāpieņem un jāizsludina līdz 2021. gada 1. jūlijam, savukārt šiem grozījumiem jāstājas spēkā līdz ar 2022. gada 1. janvāri. Raugoties uz Eiropas Savienības dalībvalstu regulējumu šobrīd, kā arī tiesību zinātnieku paustajām atziņām šajās valstīs, nākas secināt, ka arī citas dalībvalstis vēl tikai tiecas izstrādāt regulējumu, ar kuru Direktīvu normas būtu iestrādātas dalībvalstu tiesību sistēmās. Kā tas tiks norādīts tālāk, domājams, ka

¹ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2019/770 par dažiem digitālā satura un digitālo pakalpojumu piegādes līgumu aspektiem. Pieņemta 20.05.2019. [10.01.2021. red.].

² Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2019/771 par atsevišķiem preču pārdošanas līgumu aspektiem, ar kuru groza Regulu (ES) 2017/2394 un Direktīvu 2009/22/EK un atceļ Direktīvu 1999/44/EK. Pieņemta 20.05.2019. [10.01.2020. red.].

³ Eiropas Komisijas 06.05.2015. paziņojums Eiropas Parlamentam, Padomei, Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komitejai un Reģionu komitejai “Digitālā vienotā tirgus stratēģija Eiropai” (COM/2015/0192 final), 2.1. punkts. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX%3A52015DC0192>

⁴ Turpat.

⁵ Samet A. Global ecommerce market report: ecommerce sales trends and growth statistics for 2021. Pieejams: <https://www.businessinsider.com/global-ecommerce-2020-report> [aplūkots: 15.01.2021.].

⁶ Samet A. 2021.

šāda situācija ir Direktīvu kompleksā regulējuma dēļ. Ņemot vērā, ka Latvijā jau šobrīd notiek attiecīgo normatīvo aktu grozījumu izstrāde, kā arī ņemot vērā to, ka šie grozījumi, kā tas tiks detalizētāk izklāstīts tālāk, nāks ar zināmiem izaicinājumiem Latvijas tiesību sistēmai, šis raksts ir vērsts uz to, lai, pirmkārt, iepazīstinātu ar paredzēto grozījumu saturu un tvērumu, ciktāl tas attiecas uz līgumu objektu, otrkārt, norādītu uz problemātiku, kas radīsies līdz ar grozījumu stāšanās spēkā, treškārt, sniegtu šīs problemātikas iespējamus risinājumus un, ceturtkārt, visbeidzot, veicinātu diskusiju sabiedrībā, kas savukārt veicinātu sagaidāmo grozījumu kvalitāti.

Šis raksts ir tapis Latvijas Zinātnes padomes apstiprinātajā Fundamentālo un lietišķo pētījumu projektā (FLPP), kurā vērā ņemamu palīdzību ir snieguši arī LU Juridiskās fakultātes studenti Salvis Kārklis un Kristaps Silionovs, kuri projektā piedalās pētnieku asistentu statusā.

1. Direktīvu tvērums

Lai gan raksta tēma ir “Pirkuma līguma objekta izpratne jauno patērētāju pirkuma direktīvu gaismā”, jau sākotnēji jāteic, ka Direktīvas skars ne tikai pirkuma līgumu, bet arī citus Latvijas tiesību sistēmā esošos līgumus.

Minētais it īpaši attiecas uz Direktīvu 2019/770, kuras apsvērumos norādīts, ka katra dalībvalsts var brīvi noteikt, kurš tiesību sistēmā esošais līgums būs tas, kas tiks ietekmēts ar šo direktīvu. Proti, Direktīvas 2019/770 12. apsvērumā minēts, ka

Šai direktīvai [...] nebūtu jānosaka līgumu par digitālā satura vai digitālā pakalpojuma piegādi juridiskā būtība, un jautājums par to, vai līgums par digitālā satura vai digitālā pakalpojuma piegādi ir uzskatāms, piemēram, par pirkuma, pakalpojumu, nomas vai sui generis līgumu, būtu jāatstāj valstu tiesību aktu kompetencē.

Faktiski Direktīva 2019/770 ar noteiktiem izņēmumiem attiecas uz gandrīz jebkāda veida atlīdzības līgumu par digitāla satura vai digitāla pakalpojuma sniegšanu patērētājiem. Turklāt atlīdzība šādu līgumu izpratnē var būt ne tikai naudas summa vai vērtības digitāls ekvivalents, bet arī personas dati (sk. Direktīvas 2019/770 3. panta 1. punktu).

Savukārt Direktīva 2019/771 attiecas uz šaurāku iespējamo līgumu tvērumu. Proti, tā attiecas uz līgumiem par preču, tostarp preču, kurām ir digitāli elementi, pārdošanu. Abas Direktīvas nav savstarpēji izslēdzošas, bet gan viena otru papildina. Tomēr, pirms detalizētāk pievērsties šo abu Direktīvu analizēšanai, ir nepieciešams noskaidrot jēdzienu 1) “digitāls saturs”; 2) “prece ar digitāliem elementiem” un 3) “digitāls pakalpojums” būtību, jo šie trīs jēdzieni ir nozīmīgi, lai izprastu ar Direktīvām regulētos līguma objektus.

2. Direktīvā nozīmīgo jēdzienu skaidrojums

A. *Digitāls saturs*

Jēdziens “digitāls saturs” ir būtisks abu Direktīvu izpratnē, jo tas var ietilpt abu Direktīvu objektos. Šī jēdziena skaidrojums jau šobrīd ir ietverts Patērētāju tiesību aizsardzības likuma 1. panta 8. punktā. Atbilstoši tam digitāls saturs ir *[...] dati,*

kas radīti un piegādāti digitālā formātā. Lai gan pirmšķietami šādam jēdziena skaidrojumam problēmas radīt nevajadzētu, tomēr, piemērojot šādu skaidrojumu praksē, ātri vien nākas saskarties ar problēmsituāciju, t. i., to, vai tiešām Eiropas Savienības likumdevējs jēdzienā “digitāls saturs” ir vēlējies iekļaut jebkurus datus, par vienīgo priekšnosacījumu atzīstot to, ka tiem ir jābūt digitālā formātā. Ja tāda būtu bijusi Eiropas Savienības likumdevēja griba, tad ātri vien nāktos secināt, ka, piemēram, tulkošanas pakalpojumi, kuru darba rezultāts ir sniegts elektroniskā formātā, vai juridiskie pakalpojumi, kuru rezultāts ir elektroniski sagatavots dokuments, vai arī ārsta e-pasta formā sniegtas rekomendācijas ir digitāls saturs, kurš tādējādi ir nodrošināts ar papildu aizsardzību, iepretim tam, ja šādu darbu rezultāti tiktu sniegti rakstveidā.

Ņemot vērā minēto, digitālu saturu precīzāk būtu definēt kā digitālā formā nodotus datus, ja to nodošana vai izstrāde ir noslēgtā līguma galvenais priekšmets. Lai gan, iespējams, nepilnīga, tomēr šāda definīcija daudz precīzāk atklāj jēdziena “digitāls saturs” dabu, tādējādi jēdzienā iekļaujot, piemēram, programmatūras, audio materiālus, digitālus attēlus u. c., un vienlaikus ārpus šī jēdziena atstājot tos pakalpojumus un preces, kurās tā digitālā satura īpatnībām parasti ir sekundāra nozīme, piemēram, elektroniski sagatavoti dokumenti, finanšu pakalpojumi u. c.

B. *Prece ar digitāliem elementiem*

Jēdziens “prece ar digitāliem elementiem” ir būtisks Direktīvas 2019/771 izpratnē, jo tieši šī direktīva regulē tādus līgumus, uz kuriem pamatojoties tiek pārdotas preces ar digitāliem elementiem. Minētais jēdziens līdz šim ir bijis svešs Latvijas tiesību sistēmai. Kā tas izriet no šī brīža plānojamās Patērētāju tiesību aizsardzības likuma grozījumu redakcijas,⁷ arī tur, lai gan bieži pieminēts, tomēr šis jēdziens skaidrots netiek. Jēdziens “prece, kurai ir digitāli elementi”, ir pietiekami skaidri atklāts Direktīvas 2019/771 14. un 15. apsvērumā, kuros skaidrots, ka prece ir uzskatāma par tādu, kurai piemīt digitāli elementi, tad, ja

[..] digitālā satura vai digitālā pakalpojuma neesamība neļautu šim precēm pildīt savas funkcijas vai [...] kad šāds digitāls saturs vai digitāls pakalpojums tiek nodrošināts kopā ar precēm saskaņā ar šo preču pārdošanas līgumu.

Jāņem vērā, ka minētajos direktīvas apsvērumos ir noteiktas arī vairākas prezumpcijas. Atbilstoši tām var noteikt, kad

digitāls saturs vai digitāls pakalpojums tiek nodrošināts kopā ar precēm saskaņā ar šo preču pārdošanas līgumu.

Šajā ziņā jāņem vērā gan preču veids, gan jebkāds attiecīgo komersantu (piemēram, pārdevēju, ražotāju, to pilnvarnieku) paziņojums.

Citiem vārdiem skaidrojot Direktīvas 2019/771 14. un 15. apsvērumā minēto, par precī ar digitāliem elementiem būtu atzīstamas četru veidu preces:

- 1) prece, kuras funkciju īstenošana ir darīta atkarīga no šai precei nepieciešamā digitālā satura vai digitālā pakalpojuma (Direktīvas 2019/771 14. apsvēruma 1. teikums); vai arī

⁷ Likumprojekts “Grozījumi Patērētāju tiesību aizsardzības likumā”. Pieejams: http://tap.mk.gov.lv/doc/2020_12/EMLik_251120_groz_PTAL.1064.doc [aplūkots: 04.01.2021.].

- 2) prece, attiecībā uz kuru līguma puses ir skaidri vienojušās, ka tā ietvers digitālu saturu vai digitālu pakalpojumu (Direktīvas 2019/771 15. apsvēruma 3. teikums); vai arī
- 3) prece, kurā pēc tās būtības un veida ir ietverams konkrēts digitāls saturs vai digitāls pakalpojums (Direktīvas 2019/771 15. apsvēruma 4. teikums); vai arī
- 4) prece, attiecībā uz kuru komersants, lai gan to nav tieši norādījis līgumā, konkrētā digitālā satura vai digitālā pakalpojuma ietveršanu ir īpaši piesolījis (Direktīvas 2019/771 15. apsvēruma 4. teikums).⁸

Atbilstoši Direktīvas 2019/771 14. un 15. apsvērumā minētajiem četriem preču veidiem, par “preci ar digitāliem elementiem” varētu uzskatīt, piemēram:

- 1) viedpulkstēni, kurš savas funkcijas var pildīt tikai tad, ja tas ir nodrošināts ar nepieciešamo digitālo saturu (programmatūru);
- 2) datoru, kurš atbilstoši noslēgtajam līgumam tiek pārdots jau ar iestatītu operētājsistēmu;
- 3) viedtālruni, no kura pat specifisku līguma noteikumu neesamības gadījumā ir loģiski sagaidāms, ka tajā būs ietverti noteikti digitāli elementi, piemēram, pulksteņa programma, kas ļauj tālruņa lietotājam redzēt un iestatīt datumu un laiku, vai programma, kas ļauj tālruņa lietotājam redzēt akumulatora uzlādes līmeni utt.;
- 4) transportlīdzekli ar navigācijas sistēmu, kuras esību komersants līdz tam bija piesolījis, piemēram, komercgarantijā vai televīzijas reklāmā.

C. *Digitāls pakalpojums*

Atbilstoši Direktīvas 2019/770 2. panta 2. punktam ar jēdzienu “digitāls pakalpojums” saprotami divu kategoriju pakalpojumi:

- 1) pakalpojums, kas patērētājam dod iespēju sagatavot, apstrādāt vai uzglabāt datus vai piekļūt tiem digitālā veidā; vai
- 2) pakalpojums, kas ļauj kopīgot datus vai jebkādā citā veidā mijiedarboties ar tiem digitālā veidā, ko augšupielādējis vai radījis patērētājs vai citi minētā pakalpojuma lietotāji.

Direktīvas 2019/770 2. panta 2. punktā paredzēta salīdzinoši plaša digitāla pakalpojuma definīcija. Tomēr šo definīciju sašaurina tostarp šīs direktīvas 3. panta 5. punkta a) apakšpunkts, jo atbilstoši tam sniegtais pakalpojums nevar tikt atzīts par digitālu pakalpojumu tikai tādēļ, ka tā rezultāta radīšanas vai tā nodošanas patērētājam nolūkā komersants izmanto digitālus līdzekļus. Nosakot, vai sniegtais pakalpojums ir digitāls pakalpojums Direktīvu izpratnē, parasti būtu jāvērtē atbilstoši līgumam sniegtā pakalpojuma būtība un mērķis. Piemēram, līgums, kura ietvaros komersants dod iespēju patērētājam izveidot e-pasta adresi un ar šīs adreses starpniecību saņemt un pārsūtīt e-pasta vēstules un elektroniskus dokumentus citām personām, ir līgums par digitāla pakalpojuma sniegšanu, jo šī pakalpojuma būtība un mērķis ir dot iespēju patērētājam arī apstrādāt, uzglabāt un koplietot digitālus datus. Savukārt komersanta rīcība,

⁸ Atbilstoši Direktīvas 2019/771 15. apsvērumam šaubu gadījumā (par to, vai digitālais saturs vai digitālais pakalpojums ir iekļauts preces pārdošanas līgumā) pieņem, ka ir pārdota prece ar digitāliem elementiem.

elektroniski nosūtot līgumu vai paziņojumu patērētājam, nav uzskatāma par digitāla pakalpojuma sniegšanu.

Mūsdienās pastāv dažādu veidu digitāli pakalpojumi, tostarp: 1) digitālās televīzijas pakalpojumi; 2) sociālajos plašsaziņas līdzekļos piedāvāta video un audio koplietošana, tekstastrāde vai spēles; 3) mākonģlabāšanas pakalpojumi; 4) tīmekļa e-pasta un tiešsaistes ziņapmaiņas pakalpojumi utt.

3. Direktīvas 2019/770 un Direktīvas 2019/771 nošķiršana

Pēc tam, kad ir gūta izpratne par to, kas ir saprotams ar “digitālu saturu”, “digitālu pakalpojumu” un “precī, kurai ir digitāli elementi”, iespējams pievērsties abu šo Direktīvu tvēruma detalizētākai analīzei. Respektīvi, ievērojot, ka Eiropas Savienības likumdevējs šajā jomā ir paredzējis divas atsevišķas direktīvas, personām varētu rasties jautājums – kuras direktīvas tvērumā ietilpst tās noslēgtais līgums? Šāds jautājums var būt svarīgs, jo abas Direktīvas aizliedz nacionālajos likumos paredzēt no Direktīvām atšķirīgus noteikumus, ciktāl Direktīvās nav noteikts citādi. Tādēļ tālāk šajā rakstā tiks sniegts vispārīgs skaidrojums, kā šīs Direktīvas savstarpēji nošķirt. Savukārt raksta noslēgumā tiks analizēta katras konkrētās direktīvas ietekme uz pirkuma līguma tiesisko dabu un tā līdzšinējo izpratni Latvijas tiesību sistēmā.

Kā jau minēts iepriekš, Direktīva 2019/770 ar noteikumiem izņēmumiem attiecas gandrīz uz jebkāda veida atlīdzības līgumu par digitāla satura vai digitāla pakalpojuma sniegšanu patērētājam. Savukārt Direktīva 2019/771 attiecas uz līgumiem par preču, tostarp preču, kurām ir digitāli elementi, pārdošanu. Abas šīs Direktīvas nav savstarpēji izslēdzošas, bet gan viena otru papildina.

Nav grūti iztēloties situāciju, ka persona iegādājas jaunāko *iPhone* viedtālruni ar visām tam raksturīgajām specifiskācijām. Ievērojot, ka šim viedtālrunim ir digitāli elementi, piemēram, operētājsistēma, modinātājpulksteņa programma un fotoaparāta programma, šis līgums būtu uzskatāms par preces, kurai ir digitāli elementi, pārdošanas (pirkuma) līgumu un ietilptu tieši Direktīvas 2019/771 tvērumā.

Savukārt, ja pēc šī viedtālruna iegādes patērētājs no lietotņu veikala nopērk un savā viedtālruni lejupielādē spēles lietotni, šīs spēles lietotnes iegādes līgums neietilpst paša viedtālruna pārdošanas līgumā un spēles lietotnes iegāde būtu Direktīvas 2019/770 darbības jomā.

Minētajam principam ir vairāki uz loģikas apsvērumiem balstīti izņēmumi. Piemēram, Direktīva 2019/771 nav attiecināma uz gadījumiem, ja digitālu saturu piegādā tādos materiālos informācijas nesējos kā DVD, CD, USB zibatmiņas un atmiņas kartes ar noteikumu, ka šis informācijas nesējs paredzēts vienīgi kā digitālā satura nesējs (sk. Direktīvas 2019/771 3. panta 4. punkta a) apakšpunktu). Piemēram, ja patērētājs veikalā nopērk CD disku ar spēli vai operētājsistēmu *Windows 10*, tad uz šo līgumu vispārīgi būtu attiecināmi vienīgi Direktīvas 2019/770 noteikumi, jo šis CD disks ir paredzēts vienīgi kā digitālā satura nesējs. Šāda atziņa par to, ka nebūtu nošķirami gadījumi, kad digitāls saturs tiek iegūts lejupielādes ceļā vai datu nesēja iegādes ceļā, ir atrodama arī doktrīnā.⁹

⁹ Micklitz H. W., Reich N. The Basics of European Consumer Law. Makau, 2007, p. 192.

4. Direktīvu ietekme uz pirkuma līguma tiesisko dabu un tā izpratni Latvijas tiesību sistēmā

Šobrīd līgumus starp patērētāju un saimnieciskās darbības veicēju, kuru objekts ir digitāls saturs vai prece ar digitāliem elementiem, regulē Patērētāju tiesību aizsardzības likums. Atbilstoši Patērētāju tiesību aizsardzības likumam “prece ar digitāliem elementiem” ir ietverta jēdziena “prece” definīcijā,¹⁰ savukārt digitāls saturs tiek definēts kā “dati, kas radīti un piegādāti digitālā formātā”¹¹.

Lai gan Patērētāju tiesību aizsardzības likumā nav norādīts, atbilstoši kāda veida līgumam patērētājam var tikt nodots digitāls saturs vai prece ar digitāliem elementiem, no šī likuma 1. panta 6. punkta var secināt, ka “prece ar digitāliem elementiem” ir kustama lieta, kas var tikt pārdota patērētājam. Salīdzinoši sarežģītāk ir klasificēt līgumu, kura objekts ir nevis prece ar digitāliem elementiem, bet gan digitāls saturs. Lai gan Patērētāju tiesību aizsardzības likuma 4.¹ panta septītā daļa noteic, ka

Šā likuma noteikumi, kuri regulē pakalpojuma sniegšanu, tiek piemēroti digitālajam saturam, kas netiek piegādāts materiālajā datu nesējā, ja patērētāju tiesību aizsardzību regulējošās speciālajās normās nav noteikts citādi,

tas nenozīmē, ka līgums, kura objekts ir digitāls saturs, ir uzskatāms par pakalpojumu sniegšanas līgumu.

Kā tas norādīts 2014. gada 24. aprīļa likuma *Grozījumi Patērētāju tiesību aizsardzības likumā*¹² likumprojekta anotācijā, šāda veida līgumi nebūtu jāuzskata par preces pirkuma vai pakalpojuma līgumu. Proti, digitāls saturs netiek definēts kā prece vai pakalpojums, bet, lai normatīvā akta lietotājam būtu skaidrs, kādas prasības ir piemērojamas digitālā satura līgumiem, šiem līgumiem piemērojami Patērētāju tiesību aizsardzības likuma noteikumi par pakalpojumiem, ciktāl patērētāju tiesību aizsardzību regulējošos normatīvajos aktos nav noteikts citādi.¹³

Vienlaikus, ievērojot, ka Patērētāju tiesību aizsardzības likums nenoteic, atbilstoši kāda veida līgumam patērētājam var tikt nodotas preces ar digitāliem elementiem un it īpaši digitāls saturs, šo jautājumu nepieciešams izvērtēt no civiltiesību skatpunkta, ievērojot vairākas šādu līgumu objektu īpatnības. Šajā ziņā norādāms, ka, pirmkārt, precē ietvertais digitāls saturs vai digitāls pakalpojums nav pakļauts tādiem pašiem piegādes noteikumiem, kādiem būtu pakļauta telpiski norobežojama lieta, otrkārt, digitāla satura vai digitāla pakalpojuma atbilstība tam piesolītajām īpašībām var būt atkarīga no paša patērētāja rīkiem, kādus tas izvēlējies, lai izmantotu digitālo saturu vai digitālo pakalpojumu (piemēram, patērētājam piederošais dators tā trūkumu dēļ nav spējīgs atvērt programmatūru, kuru tas iegādājies), treškārt, digitāls saturs vai digitāls pakalpojums, atšķirībā no parastās lietas, piemēram, grāmatas, var tikt pakļauts atjauninājumiem, kas var būt nepieciešami, lai nodrošinātu tā atbilstību solītajām īpašībām solītajā termiņā.

¹⁰ Patērētāju tiesību aizsardzības likuma 1. panta 6. punkts noteic: “Digitālais saturs kopā ar materiālo datu nesēju (CD, DVD vai līdzīgu materiālo datu nesēju) uzskatāms par preci.”

¹¹ Patērētāju tiesību aizsardzības likuma 1. panta 8. punkts.

¹² Ar šiem grozījumiem 4.¹ panta septītā daļa tika ietverta Patērētāju tiesību aizsardzības likumā.

¹³ 24.04.2014. likuma “Grozījumi Patērētāju tiesību aizsardzības likumā” likumprojekta anotācija. Pieejama: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/SaeimaLIVS11.nsf/WEBRespDocumByNum?OpenView&restricttocategory=724/Lp11|2483>

Šobrīd Latvijā jautājumi, tostarp par digitāla satura atjaunināšanu, integrēšanu, saderību (savietojamību), funkcionalitāti un sadarbību, ir bez detalizētāka tiesiskā regulējuma, kuru savukārt tad arī ir paredzēts izstrādāt, ieviešot Direktīvas. Ieviešamās izmaiņas būtiski skars arī tiesību un pienākumu sadalījumu līgumā, kurš noslēgts starp patērētāju un saimnieciskās darbības veicēju, ja tā ietvaros ir paredzēts nodot patērētājam digitālu saturu, digitālu pakalpojumu vai precī ar digitāliem elementiem. Ar Direktīvām ieviešamais regulējums rada padziļinātu un pilnvērtīgāku izpratni par digitāla satura, digitāla pakalpojuma un preces ar digitāliem elementiem būtību. Tomēr tas joprojām nesniedz atbildi par līgumu, kuru objekts ir digitāls saturs vai digitāls pakalpojums, klasifikāciju, kas var būt nozīmīga, lai noteiktu šādiem līgumiem piemērojamos noteikumus (normatīvos tiesību aktus) tādos aspektos, kurus neregulē Patērētāju tiesību aizsardzības likums.¹⁴

Šo līgumu klasifikācijas problemātika ir īpaši nozīmīga gadījumā, ja iepriekš minētie līgumi tiek noslēgti starp personām, uz kurām Patērētāju tiesību aizsardzības likumā ietvertie noteikumi nav attiecināmi (piemēram, līgumi starp saimnieciskās darbības veicējiem, līgumi starp patērētājiem), jo neviens normatīvais tiesību akts Latvijā ārpus patērētāju tiesību aizsardzības regulējuma šobrīd neparedz specifisku regulējumu šāda veida līgumiem.

4.1. Direktīvas 2019/770 ietekme uz pirkuma līguma objektu un tā izpratni Latvijas tiesību sistēmā

Līdz ar Direktīvas 2019/770 ieviešanu (kopsakarā ar jau pastāvošajām īpatnībām Latvijas tiesību sistēmā) no līgumu klasifikācijas viedokļa ir nepieciešams nošķirt trīs dažādas situācijas:

- 1) līguma objekts ir digitāls saturs, kuram nav nepieciešami atjauninājumi (piemēram, video materiāli, fotoattēli, skaņdarbi u. c.);
- 2) līguma objekts ir digitāls saturs, kuram ir nepieciešami atjauninājumi (piemēram, datoru operētājsistēmas, datorspēles, datoru antivīrusi u. c.);
- 3) līguma objekts ir digitāls saturs, kuru persona saņem, apmainot personai piederošos datus pret šo vēlamo digitālo saturu, citiem vārdiem, digitāls saturs, kuru persona saņem maiņas līguma noslēgšanas rezultātā, kur viens no maiņas objektiem ir šīs personas dati (piemēram, reģistrācija *Facebook* vietnē, elektroniska zinātniska raksta saņemšana, ja tā saņemšanai ir nepieciešama reģistrācija, u. c.).

Kā redzams, tikai pirmajos divos gadījumos ir pamats runāt par ko līdzīgu pirkuma līgumam, bet trešajā gadījumā ir konstatējami maiņas līguma elementi. Savukārt atšķirības starp pirmajiem diviem gadījumiem ir tieši pašā līguma objektā.

4.1.1. Digitāls saturs kā pirkuma līguma objekts

Civillikuma 2005. pants noteic, ka par pirkuma līguma objektu var būt lietas, ko atļauts un iespējams atsavināt, saprotot ar to ne vien ķermeniskas lietas, bet arī lietu un saistību tiesības.¹⁵ Tātad par pirkuma līguma objektu var būt gan

¹⁴ Sk., piem., Patērētāju tiesību aizsardzības likuma 2.¹ panta otro daļu.

¹⁵ Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 19.10.2017. spriedums lietā Nr. C33293814, 6. lpp.

ķermeniskas, gan bezķermeniskas lietas, ciktāl to atsavināšana ir atļauta. Ņemot vērā iepriekš minēto, nākas uzdot jautājumu: vai digitālu saturu, kas pēc būtības ir binārais kods, var atzīt par ķermenisku vai par bezķermenisku lietu? Attiecībā uz šo jautājumu – kā digitāls saturs ir klasificējams no lietu tiesību viedokļa – Latvijā līdz šim juristu starpā nav bijušas diskusijas, kas, iespējams, veicinātu atbildes rašanu.

Digitāls saturs kā atsavinājuma līguma objekts šķiet patiešām problemātisks. Atsavinājuma līgumus vienojošā pazīme ir tā, ka šo līgumu noslēgšanas vai izpildes rezultātā pāriet īpašuma tiesības, kas savukārt nozīmē, ka līguma objektam ir jābūt tādām, pār kuru īpašuma tiesība vispār var tikt īstenota. Kā uz to norāda Civillikuma 927. pants, īpašuma tiesība var tikt īstenota tikai pār lietu (gan ķermenisku, gan arī bezķermenisku). To ņemot vērā, gadījumā, ja tiktu atzīts, ka digitāls saturs nav lieta, nāktos secināt, ka pār digitālu saturu nevar tikt īstenota īpašuma tiesība, kas savukārt nozīmētu, ka digitāls saturs vispār nevar būt par atsavinājuma līgumu objektu, jo pār to nevar tikt īstenota īpašuma tiesību pāreja.

Ņemot vērā, ka šis jautājums Latvijas tiesību sistēmā nav tālāk analizēts, lietderīgi būtu aplūkot Latvijai radniecīgajās vācu tiesībās paustās atziņas. Paturot prātā to, ka vācu tiesībās netiek atzīts bezķermenisku lietu institūts, vācu zinātnieku ieskatā, elektroniski dati nevar tikt atzīti par lietām, jo tiem trūkst fizikālās plaknes un telpiskās norobežotības.¹⁶ Vienlaikus vācu tiesībās ir atzīts, ka elektroniski dati var tikt atzīti par nemateriālu labumu, kas ir radies domāšanas ceļā, un tādēļ arī tie var tikt aizsargāti no tiesību viedokļa.¹⁷ Vācu tiesību sistēmā uz objektiem, kurus nevar atzīt nedz par lietām, nedz par tiesībām, bet kuri var būt par atsavinājuma līguma objektu, tiek attiecināts jēdziens “bezķermeniski objekti” (vācu val. – *Unkörperliches Objekt*), ar šo institūtu aptverot izgudrojumus, idejas, domēnu nosaukumus, zinātību u. c.¹⁸ Direktīvas 2019/770 izpratnē arī digitāls saturs tā fizikālās plaknes trūkuma dēļ var tikt atzīts par bezķermenisku objektu, kam ir mantiska vērtība un kas tādējādi var būt par līgumu objektu. Šajā ziņā jānorāda, ka jēguma ziņā līdzīgs jēdziens ir ietverts Komerclikuma 18. pantā, kurā noteikts, ka

Uzņēmums ir organizatoriski saimnieciska vienība. Uzņēmumā ietilpst komersantam piederošas ķermeniskas un bezķermeniskas lietas, kā arī citi saimnieciski labumi (vērtības) [autora pasvītrojums], kurus komeršants izmanto komercdarbības veikšanai.

Šajā gadījumā, līdzīgi kā tas ir Vācijā, ar jēdzienu “citi saimnieciski labumi” tiek aptverti visi tie objekti, kuri gan ir ārpus jēdziena “lieta” tvēruma, bet kuri tomēr var tikt mantiski novērtēti.¹⁹

Lai gan materiālās īpatnības, kas ir raksturīgas lietām, var piemist arī datu nesējiem, uz kuriem elektroniskie dati atrodas (disketes, diskī, cietie diskī, zibatmiņas utt.), tomēr tādēļ vien paši dati neķļūst par lietu. Salīdzinājumam varētu

¹⁶ Schubert C. (Red.), Stresemann C. Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch. Band 1. Allgemeiner Teil. §§ 1–240. AllgPersönlR. ProstG. AGG. 8. Auflage. München: C. H. Beck, 2018, § 90, Rn. 25.

¹⁷ Schubert C. (Red.), 2018, § 90, Rn. 25.

¹⁸ Westermann H. P. (Red.), Westermann H. P. Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch. Band 4. Schuldrecht. Besonderer Teil I. §§ 433–534. Finanzierungsleasing. CISG. 8. Auflage. München: C. H. Beck, 2019, § 453, Rn. 6.

¹⁹ Strupiņš A. Komentārs pie Komerclikuma 18. panta, 2019. Pieejams: <https://komentari.info/index.php?lv=1&likums=4&komentars=11>

minēt, ka grāmata ir ķermeniska lieta, tomēr tajā ietvertais stāsts nekļūst par ķermenisku lietu tādēļ vien, ka tas ir iespiests grāmatā.

Apkopojot iepriekšējās rindkopās minēto, ņemot vērā Latvijas tiesību sistēmas regulējumu, jāatzīst, ka digitāls saturs nevar būt par atsavinājuma līgumu, t. sk. pirkuma līguma, objektu, jo to nevar uzskatīt nedz par ķermenisku, nedz par bezķermenisku lietu. Līdzīgas atziņas ir sastopamas arī citās jurisdikcijās (piemēram, Beļģijā, Anglijā un Velsā, Francijā, Īrijā, Lietuvā, Luksemburgā, Maltā, Zviedrijā, Slovēnijā, Nīderlandē un Amerikas Savienotajās Valstīs), piemēram, norādot, ka mākoņdatošanas līgumiem (*cloud computing contracts* – angļu val.) pēc būtības nevar tikt piemēroti noteikumi, kas regulē preču pārdošanu, jo preces parasti tiek definētas kā materiāli kustami priekšmeti, kas parasti nebūtu attiecināmi uz mākoņdatošanu.²⁰

Pamatojoties uz iepriekš paustajām atziņām, raugoties uz šī brīža regulējumu, nākas atzīt, ka līgumi, kuri kādai personai dod tiesību izmantot digitālo saturu, ir atzīstami nevis par pirkuma līgumiem, bet gan par netipiskiem jeb *sui generis* līgumiem, kas nebauda detalizētu tiesisko regulējumu, ciktāl šo līgumu saturs nav noteikts ar normatīvajos tiesību aktos pārņemtajiem Direktīvas 2019/770 noteikumiem.

Tomēr, ņemot vērā līgumu, kuru objekts ir digitāls saturs, arvien pieaugošo popularitāti mūsdienās, autora ieskatā, būtu nepieciešams paplašināt Civillikuma 2002. pantā ietverto pirkuma līguma definīciju, iespējams, piezīmes veidā, norādot, ka pirkuma līguma regulējums, ciktāl tas ir iespējams, piemērojams arī citu objektu iegādei (iespējams, lai modernizētu Civillikuma regulējumu, šāda piezīme būtu iekļaujama arī citos atsavinājuma līgumos). Šajā ziņā vērts norādīt, ka Vācijā minētais problēmjaūtājums tiek regulēts līdzīgi. Tā Vācijas Civillikuma 453. panta pirmā daļa noteic, ka *Noteikumi par lietu iegādi tiek piemēroti ar nepieciešamajām izmaiņām tiesību un citu priekšmetu iegādē*²¹. Šāda pieeja atbilst arī tiesību literatūrā paustajām atziņām, ka līgumiem, ar kuriem tiek nodots digitāls saturs, piemīt kvazipirkuma līguma daba,²² un Eiropas Savienības Komisijas 2015. gada 17. decembra darba dokumentā (ietekmes novērtējumā, kas tika izstrādāts pirms Direktīvu ieviešanas) norādītajai pozīcijai, ka noteikumiem par digitālo saturu pēc iespējas jābūt balstītiem uz preču pārdošanas noteikumiem, un atkāpes būtu pamatotas tikai, lai ņemtu vērā digitālā satura specifiku.²³ Papildus kā alternatīvs risinājums būtu izvērtējama šāda līguma definēšana Patērētāju tiesību aizsardzības likumā, tomēr šāda pieeja būtu vērtējama kā mazāk vēlama, jo tādējādi nebūtu novērsts regulējuma trūkums gadījumā, kad digitāls saturs tiek nodots, piemēram, komersantu starpā.

²⁰ DLA Piper UK LLP. Comparative Study on Cloud Computing Contracts. Final Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2015, p. 28. Pieejams: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/40148ba1-1784-4d1a-bb64-334ac3df22c7>

²¹ Bürgerliches Gesetzbuch [Vācijas Civillikums]. Pieejams: <http://bundesrecht.juris.de/bundesrecht/bgb/gesamt.pdf> [aplūkots 26.01.2021.].

²² Micklitz H. W., Reich N. 2007. p. 192.

²³ Sk.: European Union Commission Staff Working Document. Impact Assessment. Accompanying the document – Proposals for Directives of the European Parliament and of the Council (1) on certain aspects concerning contracts for the supply of digital content and (2) on certain aspects concerning contracts for the online and other distance sales of goods (SWD/2015/0274 final/2 - 2015/0287 (COD)). Brussels, 17 December 2015, point 1.1. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1450432347519&uri=SWD:2015:274:REV1>

4.1.2. Atjauninājumiem pakļauts digitāls saturs

Tiesiskā situācija no līgumu klasifikācijas viedokļa kļūst vēl sarežģītāka, kad digitāls saturs ir pakļauts atjauninājumiem, piemēram, operētājsistēmas, antivīrusi, datorspēles u. c. Gadījumā, ja patērētājs iegādājas digitālo saturu, kurš var tikt mainīts (atjaunināts), lai nodrošinātu digitāla satura atbilstību vismaz garantijas periodā, vai arī tas šajā periodā var tikt uzlabots, patērētājam līdz ar līguma objekta iegūšanu savā varā rodas arī prasījuma tiesība – tiesība prasīt atjauninājumus.

Pieņemot, ka nākotnē atsavinājuma līgumu regulējums varētu tikt attiecināts arī uz digitālu saturu, no līgumu klasifikācijas viedokļa šajā gadījumā būtu apskatāmi divi iespējamie risinājumi: 1) digitāla satura pirkuma līgumu, kas ietver tiesību prasīt atjauninājumus, varētu uzskatīt par vienu no pirkuma līguma blakus līgumiem; 2) šāds līgums varētu būt atzīstams par jauktu līgumu, kas ietver pirkuma līguma un uzņēmuma līguma elementus.

Attiecībā uz pirmo no piedāvātajiem risinājumiem – analizējamā līguma atzīšanu par vienu no pirkuma līguma blakus līgumiem – sākotnēji jānorāda, ka Civillikuma Saistību tiesību daļas Trīspadsmitajā nodaļā ietvertais pirkuma līguma blakus līgumu (pirkuma līguma paveidu) uzskaitījums nav izsmeļošs. Šāda norāde ir atrodamā Civillikuma 2072. pantā, kurš noteic, ka

līdzēji bez tam var noslēgt visādus citādus blakus līgumus, ar ko tie pārgroza līguma noteikumus [..].

To ņemot vērā, varētu uzskatīt, ka digitāla satura pirkuma līgums, kura objekts ir pakļauts atjauninājumiem, varētu tikt atzīts kā viens no pirkuma līguma veidiem, kurā papildus tiek noslēgts akcesors līgums daļā par atjauninājumu nodrošināšanu. Vispārīgi blakus līgumu jeb akcesoru līgumu noslēgšanas gadījumā vienlaikus ar galveno saistību tiek radīta vēl viena, pakārtota saistība, kuras pastāvēšana ir atkarīga no galvenās saistības pastāvēšanas. Proti, patērētājs, noslēdzot pirkuma līgumu, kura objekts var tikt pakļauts atjauninājumiem, vienlaikus rada trīs saistības – divas saistības, kas izriet no pirkuma līguma, kurās komersants apņemas nodot digitālo saturu, bet patērētājs apņemas veikt samaksu, un trešo saistību – saskaņā ar to komersantam ir pienākums veikt digitāla satura atjaunināšanu, bet patērētājam ir tiesības šādus atjauninājumus pieprasīt. Šāda pieeja *prima facie* šķiet korektāka, īpaši ņemot vērā, ka atjauninājumu nodrošināšanas pienākums var rasties, tikai esot spēkā (galvenajam) līgumam par digitāla satura nodošanu, un tādējādi to varētu uzskatīt par īpašu pirkuma līguma paveidu.

Attiecībā uz otro risinājumu – analizējamā līguma atzīšanu par jauktu līgumu – sākotnēji jāatgādina, kas ir jaukts līgums. Jaukts līgums ir līgums, kas sastāv no vairākiem tipisku un netipisku līgumu elementiem, kurus nav iespējams “saskaldīt” nošķiramajos līgumos.²⁴ Atzīstot, ka līgums, kas tiek noslēgts starp patērētāju un komersantu, kura ietvaros tiek atsavināts atjauninājumiem pakļauts objekts, ir jaukts līgums, šādu līgumu veidotu pirkuma līguma un uzņēmuma līguma elementi. Šādā jauktā līgumā pirkuma līguma elementi būtu saskatāmi līdz digitālā satura saņemšanas brīdim, turpretī tālākās tiesiskās attiecības, t. i., pienākumu veikt atjauninājumus, regulētu uzņēmuma līguma elementi. Šo līgumu nošķiršana pilnībā nav iespējama tādēļ, ka klasisks pirkuma līgums nav

²⁴ Balodis K. Ievads Civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 184. lpp.

savienojams ar atjauninājumu institūtu, savukārt uzņēmuma līgums atbilstoši Civillikuma 2223. panta otrajai daļai ietver pienākumu maksāt par paveikto darbu, tiklīdz pasūtītājs (patērētājs) atzīst to par labu esam. Pieņemot, ka atsevišķa samaksa par atjauninājumiem nav paredzēta, faktiski uzņēmuma līgums kļūtu par bezatlīdzības līgumu, kas savukārt nav iespējams. Turklāt uzņēmuma līguma gadījumā atbilstoši Civillikuma 2212. pantam tiek izgatavots pasūtītāja lūgts pasūtījums, turpretī atjauninājumu saturs praksē gandrīz nekad nav atkarīgs no patērētāju vēlmēm. Vienlaikus gan atjauninājumu gadījumā ir saskatāms uzņēmuma līgums pēc būtības, jo komersants uzņemas uzlabot konkrētu objektu – digitālu saturu, kas pieder patērētājam.

Šādā gadījumā tiesiskie strīdi, ja tādi radīsies, būs regulējami pēc tā likumā ietvertā regulējuma noteikumiem, par kādiem puses būs vienojušās, savukārt, ja šādas vienošanās nav, var tikt izmantota kombinējošā vai absorbējošā metode. Kā to skaidrojis prof. K. Balodis,

izmantojot kombinējošo metodi, atšķirīgo līgumu pazīmēm atbilstošās līguma sastāvdaļas tiek nosacīti nošķirtas viena no otras un attiecībā uz katru no tām tiek piemērotas konkrēto līguma tipu regulējošās likuma normas, bet absorbcijas metode nozīmē to, ka jauktajam vai saliktajam līgumam tiek piemēroti vienu līguma tipu reglamentējošie likuma noteikumi atkarībā no tā, kāda līguma pazīmes jauktajā vai saliktajā līgumā dominē²⁵.

Šāda pieeja, ka noslēgtais līgums būtu atzīstams par jauktu līgumu, ļautu trāpīgāk piemērot attiecināmo regulējumu. Ir iedomājams liels daudzums digitālā satura, kurā atjauninājumu nozīme būs īpaši augsta. Tā, piemēram, datorspēles, kuras ir iegādājamas jau to sākotnējā versijā, datoru operētājsistēmas, antivīrusi u. c. ir īpaši pakļauti atjauninājumiem, tas nozīmē, ka uzņēmuma līguma elementi šādos gadījumos būtu īpaši nozīmīgi.

Aplūkojot abus iespējamos risinājumus no līgumu klasifikācijas viedokļa, secināms, ka digitāla satura pirkuma līgumu, kas ietver tiesību prasīt atjauninājumus, pareizāk būtu uzskatīt par vienu no pirkuma līguma blakus līgumiem, jo šāda pieeja atspoguļo to, ka tieši digitālais saturs kā tāds parasti ir šī līguma galvenais objekts, savukārt atjauninājumi vispārīgi kalpo mērķim nodrošināt digitālā satura atbilstību noteiktā termiņā. Turklāt saistības nodrošināt atjauninājumus esamība ir atkarīga no galvenās saistības pastāvēšanas. Proti, ja personai atkrīt pienākums nodot pircējam digitālu saturu vai nodrošināt tā atbilstību, pircējs vienlaikus zaudē tiesības prasīt arī digitālā satura atjauninājumus. Papildus norādāms, ka gadījumā, ja šis līgums būtu uzskatāms nevis par vienu no pirkuma līguma blakus līgumiem, bet gan par jauktu līgumu, tas praksē varētu radīt problēmas attiecībā uz komersantam un patērētājam pieejamiem civiltiesiskiem aizsardzības līdzekļiem, kas pirkuma līgumam un uzņēmuma līgumam atsevišķos gadījumos ir savstarpēji pretrunīgi. Piemēram, Civillikuma 2042. pantā ir paredzēta pārdevēja un pircēja iespēja prasīt līguma atcelšanu pārmērīga zaudējuma dēļ. Savukārt uzņēmuma līguma gadījumā šādas tiesības pusēm nav paredzētas. Tāpat ir atrodamas būtiskas atšķirības, kas skar līguma izbeigšanas kārtību, izņēmumiem no līguma saistošā spēka u. tml.

²⁵ Balodis K. 2007, 185. lpp.

4.1.3. Digitāls saturs, kas netiek aizsargāts ar Direktīvu 2019/770

Kā tas tika norādīts iepriekš, Latvijā sniegtā digitālā satura definīcija ir pārāk plaša un aptver arī tādas preces, kuras Eiropas Savienības likumdevējs ir tieši vēlējies izslēgt no papildu aizsardzības sfēras. Tā, piemēram, Direktīvas 2019/770 27. apsvērums noteic, ka šo direktīvu

[..] nevajadzētu piemērot situācijās, kad galvenais līguma priekšmets ir profesionālu pakalpojumu sniegšana [..], Direktīvas 2019/770 29. apsvērums tālāk noteic, ka šī direktīva nebūtu jāpiemēro veselības aprūpei, [..] “Veselības aprūpes” izslēgšana no šīs direktīvas darbības jomas būtu jāattiecina arī uz jebkādu digitālo saturu vai digitālo pakalpojumu.

Arī turpmākajos Direktīvas 2019/770 apsvērumos var atrast jomas, kuras Eiropas Savienības likumdevējs ir vēlējies atstāt bez šajā direktīvā paredzētās aizsardzības, tā norādot, ka šī direktīva nebūtu jāpiemēro pirkuma līgumos, kuru ietvaros tiek iegādāts digitāls saturs, kas ir saistīts ar finanšu sektoru (Direktīvas 2019/770 30. apsvērums), kā arī tā nebūtu jāpiemēro digitālajam saturam, ko sniedz plašai sabiedrībai kā māksliniecisku izpildījumu vai cita veida pasākumu (Direktīvas 2019/770 31. apsvērums). Papildus Direktīvā 2019/770 ir konstatējami arī citi gadījumi, kad papildu aizsardzību patērētājam baudīt nevajadzētu.

Iemesli tam, kādēļ konkrētās jomas ir ārpus Direktīvas 2019/770 tvēruma, ir dažādi. Attiecībā uz finanšu pakalpojumiem Eiropas Savienības likumdevējs ir norādījis uz to, ka patērētājs pietiekamu aizsardzību saņem no citiem Eiropas Savienības tiesību aktiem, tādēļ vēl lielāka aizsardzība nav nepieciešama (Direktīvas 2019/770 23. apsvērums). Citos gadījumos tiek norādīts, ka tas, ka prece tiek saņemta kā digitāls saturs, ir maznozīmīgi, jo galvenais, ko patērētājs vēlas saņemt, pēc būtības ir profesionāls pakalpojums vai profesionāla izstrādāts objekts (Direktīvas 2019/770 27. apsvērums). Šāda pieeja lielā mērā pārklājas ar iepriekš šajā rakstā izvirzīto digitāla satura definīciju, kas ir balstīta uz funkcionālu šī jēdziena izpratni. Ņemot vērā Eiropas Savienības likumdevēja skaidrojumus par to, kādēļ konkrētie objekti ir ārpus Direktīvas 2019/770 aizsardzības, jāsecina, ka arī pats Eiropas Savienības likumdevējs ir spriedis par labu šai pieejai.

Svarīgi norādīt, ka, neskatoties uz Direktīvā 2019/770 paredzētajiem izņēmumiem, Latvijā plānotie grozījumi esošajā redakcijā neparedz, ka kāda joma varētu būt ārpus regulējuma tvēruma. Tādējādi veidojas situācija, kurā nacionālais likumdevējs ir paplašinājis to gadījumu loku, kad digitālam saturam paredzētā papildu aizsardzība būtu piemērojama. Minētais savukārt praksē varētu radīt nevēlamas situācijas, kad nacionālais likums pārņemtos direktīvas noteikumus attiecina uz jomām, kuras pamatoti ir ārpus tās tvēruma. Minēto trūkumu būtu lietderīgi novērst līdz brīdim, kad tiks pieņemti grozījumi, tādējādi nodrošinot tiesisko noteiktību un vienveidīgas tiesu prakses piemērošanu.

4.2. Direktīvas 2019/771 ietekme uz pirkuma līguma objektu un tā izpratni Latvijas tiesību sistēmā

Atšķirībā no Direktīvas 2019/770, kuras tvērumā līguma objekts ir digitāls saturs kā nemateriāls objekts ar mantisku vērtību, kas vienmēr sastāvēs no binārā koda (nullēm un vieniem), Direktīvā 2019/771 līguma objekts ir pati prece kā kustama lieta, tai skaitā arī, pamatojoties uz patērētāja specifikācijām, vēl ražojama vai

izgatavojama lieta (sk. Direktīvas 2019/771 3. panta 2. punktu). Direktīva 2019/771 attiecas uz plašu preču loku, un viens no tās tvērumā ietilpstošajiem objektiem ir “prece, kurai ir digitāli elementi”.

Lai gan “prece, kurai ir digitāli elementi”, var ietvert divus atšķirīgus digitālo elementu veidus: 1) digitālu saturu un/vai 2) digitālu pakalpojumu, ar Direktīvu 2019/771 tiek aizsargāta pati prece, savukārt tajā ietvertajam digitālajam elementam attiecībā uz līguma objektu ir sekundāra nozīme. Piemēram, ja patērētājs vēlas veikalā iegādāties digitālo fotoaparātu, viņam nav jāvienojas ar pārdevēju par digitālā elementa – fotoaparāta programmas – pirkumu, bet gan par paša fotoaparāta pirkumu. Pat specifisku līguma noteikumu neesamības gadījumā patērētājs var pamatoti sagaidīt, ka šis fotoaparāts ietvers gan fotoaparāta programmu, ar kuru iespējams uzņemt fotoattēlus, gan galerijas programmu, ar kuru iespējams aplūkot uzņemtos attēlus, gan programmu, kas ļauj lietotājam redzēt akumulatora uzlādes līmeni vai vismaz zināt, kad akumulatoram ir nepieciešama uzlāde, utt. Savukārt, ja šis fotoaparāts neietvers iepriekš minētos digitālos elementus, tad būtu piemērojami noteikumi par preces neatbilstību tās objektīvajām atbilstības prasībām. Respektīvi, Direktīvā 2019/771 līguma objekts un līguma veids *vispārīgi* nav atkarīgs no precē ietvertā digitālā elementa.

Vienlaikus Direktīvas 2019/771 kontekstā ir nepieciešams savstarpēji nošķirt divus dažādus preces ar digitāliem elementiem pārdošanas veidus atkarībā no atsavinājuma līguma objekta:

- 1) prece, kurā ietvertajam digitālajam elementam nav nepieciešami atjauninājumi (piemēram, *vispārīgos gadījumos* mp3 mūzikas atskaņošanas ierīce);
- 2) prece, kurā ietvertajam digitālajam elementam ir nepieciešami atjauninājumi (piemēram, viedtālrunis ar iestatītu operētājsistēmu; automašīna ar navigācijas sistēmu).

Gadījumā, ja pircējam nav tiesību prasīt atjauninājumus precē ietvertajam digitālajam elementam, noslēgtais līgums būtu ķermeniskas (kustamas) lietas pirkuma līgums. Šajā ziņā papildus norādāms, ka līgumu atbilstoši Direktīvas 2019/771 3. panta 2. punktam var noslēgt arī par precī ar digitāliem elementiem, kura vēl nav saražota (pretēji Civillikuma 2007. pantā noteiktajam). Savukārt, ja pircējam ir tiesības prasīt atjauninājumus, tad to, visticamāk, varētu uzskatīt par vienu no pirkuma līguma blakus līgumiem vai arī jauktu līgumu, kas ietver pirkuma līguma un uzņēmuma līguma elementus. Analizējot abus variantus, par pamatotāku uzskatāms viedoklis, ka gadījumos, kad pircējam ir tiesības prasīt atjauninājumus precē ietvertajam digitālajam elementam, šādu līgumu pareizāk būtu atzīt par vienu no pirkuma līguma blakus līgumiem, pamatojoties uz jau iepriekš sniegtajiem argumentiem.

4.2.1. Preces, kas netiek aizsargātas ar Direktīvu 2019/771

Direktīva 2019/771 neparedz plašu uzskaitījumu ar precēm, kas neietilpst tās tvērumā. Neskatoties uz minēto, gan Patērētāju tiesību aizsardzības likumā esošā, gan grozījumos plānotā “preces” definīcija ir neprecīza, jo tā:

- 1) bez izņēmumiem paredz, ka digitāls saturs kopā ar materiālo datu nesēju (CD, DVD vai līdzīgu materiālo datu nesēju) uzskatāms par precī (sk., piem., Patērētāju tiesību aizsardzības likuma 1. panta 6. punktu);

- 2) lai gan paredz, ka “preces” jēdzienā ietilpst digitālais saturs kopā ar materiālo datu nesēju, tomēr neparedz, ka “preces” jēdzienā ietilpst digitālais pakalpojums (pakalpojumi) kopā ar materiālo datu nesēju.

Šajā ziņā, pirmkārt, norādāms, ka atbilstoši Direktīvas 2019/771 3. panta 4. punkta a) apakšpunktam Eiropas Savienības likumdevējs “preces” jēdzienā nav vēlējis ietvert digitālu saturu kopā ar materiālo datu nesēju, ja materiālo datu nesēju izmanto tikai kā digitālā satura nesēju. No dzīvē gūtajiem novērojumiem ir secināms, ka materiālie datu nesēji nereti kalpo vienīgi kā digitālā satura nesēji. Uz minētajiem materiālajiem datu nesējiem ir attiecināma Direktīva 770/2019 (izņemot tās 5. un 13. pantu; sk. Direktīvas 770/2019 3. panta 3. punktu), kurā ietvertie noteikumi neattiecas uz precēm. Tādēļ, lai nodrošinātu tiesisku noteiktību, Latvijas likumdevējam ir ieteicams precizēt “preces” jēdzienu, neietverot tajā materiālos datu nesējus, ja tos izmanto tikai kā digitālā satura nesējus.

Vienlaikus šādi datu nesēji ir uzskatāmi par precēm Eiropas Parlamenta un Padomes 2011. gada 25. oktobra Direktīvas 2011/83/ES *par patērētāju tiesībām* izpratnē (sk. Direktīvas 2011/83/ES 19. apsvērumu), un uz tiem ir attiecināmi Direktīvā 2011/83/ES ietvertie noteikumi. Tādējādi likumdevējam uz materiālajiem datu nesējiem, kurus izmanto tikai kā digitāla satura vai digitāla pakalpojuma nesējus (pat ja tie netiek ietverti jēdziena “prece” definīcijā), būtu jāturpina attiecināt no Direktīvas 2011/83/ES transponētos noteikumus (piemēram, nosakot to Patērētāju tiesību aizsardzības likuma 4.¹ pantā). Alternatīvi likumdevējs varētu neietvert šādus materiālos datu nesējus jēdziena “prece” definīcijā. Tomēr šādā gadījumā likumdevējam, lai nodrošinātu atbilstību Direktīvām 770/2019 un 771/2019, būtu jāparedz (piemēram, ietverot attiecīgus grozījumus Patērētāju tiesību aizsardzības likuma 4.¹ pantā), ka uz minētajiem datu nesējiem nav piemērojami no Direktīvas 771/2019 pārņemtie noteikumi, bet gan ir piemērojami no Direktīvas 770/2019 pārņemtie noteikumi (izņemot tās 5. un 13. pantu).

Otrkārt, atbilstoši Direktīvas 2019/771 2. panta 5. punkta b) apakšpunktam jēdzienā “preces” ietilpst ne tikai preces, kurās ietverts digitāls saturs, bet arī preces, kurās ietverts digitāls pakalpojums (pakalpojumi). Attiecīgi Latvijas likumdevējam ir jāprecizē “preces” jēdziens, vienveidīgi attiecinot to arī uz tādām precēm, kurās ietverts digitāls pakalpojums.

5. Direktīvu mijiedarbība ar intelektuālā īpašuma regulējumu

Nobeigumā jāatzīmē, ka šajā rakstā nav sniegta detalizēta analīze par to, kāda varētu būt mijiedarbība starp Direktīvu jaunieviešamo regulējumu un intelektuālā īpašuma aizsardzības regulējumu Latvijā. Doktrīnā gan tiek pausti viedokļi, ka Eiropas Savienībā ir novērojama pakāpeniska novirzīšanās no licences līguma piemērošanas modeļa gadījumos, kad līguma objekts ir digitāls saturs.²⁶ Tomēr šobrīd Direktīvas neskar esošos Eiropas Savienības un valstu nacionālos tiesību aktus par autortiesībām un blakustiesībām. Attiecīgi gadījumā, ja patērētājs iegādājas digitālu saturu, digitālu pakalpojumu vai precī ar digitāliem elementiem, ir piemērojami Latvijas Republikā spēkā esošie tiesību akti, kas aizsargā intelektuālā īpašuma tiesības (piemēram, Autortiesību likumā²⁷ paredzētie noteikumi par autora

²⁶ Micklitz H. W. 2007, p. 193.

²⁷ Autortiesību likums. Latvijas Vēstnesis, 27.04.2000., Nr. 148/150.

mantiskajām un nemantiskajām tiesībām, licencēšanu, licences līgumiem utt.). Tā jau šobrīd var norādīt, ka programmatūras iegādāšanās nebūt nenozīmē, ka šī persona var rīkoties ar digitālo saturu kā savu. Tomēr pilnvērtīgai minētās mijiedarbības analīzei ir nepieciešams detalizētāks pētījums, kas, iespējams, varētu tikt veikts un atspoguļots kādā citā rakstā.

Kopsavilkums

1. Ar Direktīvām ieviešamās izmaiņas kopumā harmonizēs Eiropas Savienības dalībvalstu starpā pastāvošās dažādības, kas savukārt tādējādi veicinās kopējā tirgus izaugsmi.
2. Izstrādājot grozījumus, ar kuriem plānots ieviest Direktīvu regulējumu, Latvijas likumdevējam vajadzētu apsvērt to, vai šobrīd esošais digitāla satura definējums nav pārāk plašs, tādējādi aptverot arī tādus objektus, kurus acīmredzami nav bijis plānots pakļaut Direktīvu aizsardzībai.
3. Starp komersantu un patērētāju noslēgtais līgums ir klasificējams dažādi atkarībā no tā, kāds ir līguma objekts. Tāpēc būtu jānošķir gadījumi, kad digitālam saturam vai precei ar digitāliem elementiem nav nepieciešami atjauninājumi; digitālam saturam vai precei ar digitāliem elementiem ir nepieciešami atjauninājumi; digitāls saturs ir iegūts apmaiņā pret patērētāja datiem.
4. No līgumu klasifikācijas viedokļa ir savstarpēji jānošķir arī digitāls saturs un prece ar digitāliem elementiem. Digitāls saturs kā līguma objekts var tikt uzskatīts par nemateriālu objektu ar mantisku vērtību, kas vienmēr sastāvēs no binārā koda (nullēm un vieniem), kuru persona iegūst savā varā. Tomēr, atšķirībā no preces ar digitāliem elementiem, šī brīža tiesiskā regulējuma dēļ digitāls saturs vispār nevar būt par atsavinājuma līguma objektu, jo pār digitālu saturu nevar tikt īstenotas īpašuma tiesības.
5. Ņemot vērā īpatnības, kas rodas līdz ar digitāla satura institūta atzīšanu Latvijas tiesību sistēmā, būtu nepieciešams izstrādāt grozījumus Civillikumā, kas padarītu šādu institūtu saderīgu ar Latvijas civiltiesībām.
6. Gadījumos, kad līguma objekts ir digitāls saturs, kuram var būt nepieciešami atjauninājumi, šāds līgums var tikt klasificēts gan kā pirkuma paveids (pirkuma blakus līgums), gan arī kā jaukts līgums.
7. Latvijas likumdevējam vajadzētu rūpīgāk izvērtēt, vai plānotajos grozījumos nebūtu jāietver norāde uz to, kādos gadījumos papildu aizsardzība nebūtu jāpiemēro, par pamatu ņemot Direktīvu noteikumus un tajās norādītos apsvērumus.
8. Direktīvas 2019/771 kontekstā noslēgtais līgums vispārīgi ir uzskatāms par kustamas ķermeniskas lietas (preces) pirkuma līgumu, savukārt precē ietvertajam digitālajam elementam attiecībā uz līguma objektu ir sekundāra nozīme. No civiltiesību viedokļa šāda līguma klasifikācija ir atkarīga no pircēja tiesībām prasīt atjauninājumus precē ietvertajiem digitālajiem elementiem. Gadījumā, ja pircējam nav tiesību prasīt šāda veida atjauninājumus, noslēgtais līgums būtu ķermeniskas (kustamas) lietas pirkuma līgums (Direktīva 2019/771 vienlaikus pieļauj noslēgt arī pirkuma līgumu par vēl nepastāvošu lietu pretēji Civillikuma 2007. pantā noteiktajam). Savukārt gadījumā, ja pircējam ir tiesības prasīt atjauninājumus precē ietvertajiem digitālajiem elementiem, tad šādu līgumu, visticamāk, varētu atzīt par vienu no pirkuma līguma blakus līgumiem.

9. Gan Patērētāju tiesību aizsardzības likumā esošā, gan grozījumos plānotā “preces” definīcija ir neprecīza. Latvijas likumdevējam ir ieteicams precizēt “preces” jēdzienu, neietverot tajā materiālos nesējus, ja tos izmanto tikai kā digitālā satura nesējus, kā arī vienveidīgi attiecinot “preces” jēdzienu uz precēm, kurās ietverts digitāls saturs, un uz precēm, kurās ietverts digitāls pakalpojums (pakalpojumi). Alternatīvi likumdevējs varētu neietvert minētos datu nesējus jēdziena “prece” definīcijā, bet gan atsevišķi noteikt, ka uz šiem datu nesējiem nav piemērojami no Direktīvas 771/2019 pārņemtie noteikumi, bet gan ir piemērojami no Direktīvas 770/2019 pārņemtie noteikumi (izņemot tās 5. un 13. pantu), tādējādi nodrošinot atbilstību Direktīvām 770/2019 un 771/2019 bez šādu grozījumu ietveršanas jēdziena “prece” definīcijā.

Pētījumu atbalsta Latvijas Zinātnes padomes (LZP) Fundamentālo un lietišķo pētījumu projekts (FLPP) “Patērētāju aizsardzības stiprināšana digitālajā un datu laikmetā: jauno patērētāja pirkuma direktīvu ieviešana Latvijas tiesību sistēmā”.



DIGITĀLĀ SATURA VAI DIGITĀLĀ PAKALPOJUMA ATBILSTĪBAS LĪGUMAM IZPRATNE PATĒRĒTĀJA DIGITĀLĀ PIRKUMA DIREKTĪVĀ (DIREKTĪVĀ 2019/770)

UNDERSTANDING OF THE CONFORMITY OF DIGITAL CONTENT OR DIGITAL SERVICE WITH A CONTRACT WITHIN THE DIGITAL CONSUMER SALE DIRECTIVE (DIRECTIVE 2019/770)

Vadims Mantrovs, Dr. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras docents

Summary

The present article deals with conformity of a digital content or a digital service with the contract within the recently adopted Consumer Digital Sale Directive (Directive 2019/770) by discussing this issue within the transposition procedure of that directive in Latvia. At the beginning, the article provides a general overview of regulation for conformity with the contract within the framework of the Consumer Digital Sale Directive regarding a digital content or a digital service by discussing main features of this regulation. Furthermore, the article examines subjective and objective grounds for conformity of a digital content or a digital service with the contract in conjuncture with the draft act for transposition of this directive into the Latvian Consumer Rights Protection Act. By establishing incompliances between the directive and the draft act, the article goes on by suggesting legislative proposals for the Latvian legislator to bring the draft act in line with the directive. The article finishes with the conclusion by summarising the discussion reflected in the article and emphasising the legislative proposals for elimination discrepancy between the Consumer Digital Sale Directive and the draft act concerning the regulation of conformity of a digital content or a digital service with the contract.

Atslēgvārdi: Direktīva 2019/770, patērētāja pirkums, atbilstība līgumam, digitālais saturs, digitālais pakalpojums.

Keywords: Directive 2019/770, consumer sale, conformity with the contract, digital content, digital service.

Ievads

Šis raksts ir turpinājums Latvijas Universitātes iepriekšējās 78. konferences ziņojumam un šīs konferences rakstu krājumā publicētajam rakstam, kurā uzmanība pievērsta vienai no 2019. gada patērētāja pirkuma direktīvām (t. i., 2019. gada patērētāja pirkuma direktīvai¹ un patērētāja digitālā pirkuma direktīvai², abas kopā turpmāk – jaunās patērētāja pirkuma direktīvas): 2019. gada patērētāja pirkuma direktīvai, kura aplūkota no jaunievedumu viedokļa attiecībā uz Latvijā spēkā esošo patērētāja pirkuma regulējumu.³ Šis raksts turpina iesākto patērētāja pirkuma izpētes tematu, tālāk pētot digitālo saturu un digitālo pakalpojumu kā divus atsevišķus patērētāja pirkuma objekta veidus un vienlaikus digitālo lietu⁴ veidus. Digitālā satura un digitālā pakalpojuma speciālais regulējums ietverts atsevišķi vienā no jaunajām 2019. gada patērētāja pirkuma direktīvām, proti, patērētāja digitālā pirkuma direktīvā. Šāda pieeja saistīta ar to, ka Eiropas Savienības (ES) likumdevējs neuzskatīja par nepieciešamu paredzēt vienkopus vispārīgo patērētāja pirkuma regulējumu un šo divu digitālo lietu (un vienlaikus patērētāja pirkuma objektu) veidu regulējumu.⁵ Šis raksts tā apjoma dēļ aplūko vienu no šī speciālā regulējuma jautājumiem – digitālā satura vai digitālā pakalpojuma atbilstības līgumam izpratni kā vienu no aspektiem, kuru aptver patērētāja digitālā pirkuma direktīvā ietvertais regulējums. Vienlaikus jāatrunā, ka ar digitālā satura vai digitālā pakalpojuma atbilstību līgumam saistīti tādi jautājumi kā tiesiskās aizsardzības līdzekļi, pierādīšanas nastas sadale, termiņi u. c. jautājumi, kuri raksta apjoma dēļ paliek ārpus šī raksta. Tāpat šajā rakstā netiek aplūkoti sistēmiski risinājumi, kā, piemēram, saistībā ar mijiedarbību ar Latvijas Republikas 1937. gada Civillikumu (turpmāk – Civillikums), vai normu attiecināšana uz nepatērētājiem.⁶

¹ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva (ES) 2019/771 (2019. gada 20. maijs) par atsevišķiem preču pārdošanas līgumu aspektiem, ar kuru groza Regulu (ES) 2017/2394 un Direktīvu 2009/22/EK un atceļ Direktīvu 1999/44/EK. OV L 136, 22.05.2019., 28.–50. lpp. [turpmāk – 2019. gada patērētāja pirkuma direktīva].

² Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva (ES) 2019/770 (2019. gada 20. maijs) par dažiem digitālā satura un digitālo pakalpojumu piegādes līgumu aspektiem. OV L 136, 22.05.2019., 1.–27. lpp. [turpmāk – patērētāja digitālā pirkuma direktīva].

³ Mantrovs V. Jaunā patērētāja pirkuma Direktīva (Direktīva 2019/771): izaicinājumi un iespējas Latvijas likumdevējam. Grām.: Starptautisko un Eiropas Savienības tiesību piemērošana nacionālajās tiesās: Latvijas Universitātes 78. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2020, 319.–329. lpp.

⁴ Kaut patērētāja digitālā pirkuma direktīva attiecas uz diviem no trijiem digitālo lietu veidiem, neaptverot “preces ar digitāliem elementiem”, uz kuru attiecas 2019. gada patērētāja pirkuma direktīva, tomēr preces ar digitāliem elementiem jāņem vērā saistībā ar pārējo divu digitālo lietu atbilstības līgumam jēdzienu, kā tas šajā rakstā tālāk raksturots.

⁵ Patērētāja digitālā pirkuma direktīvas preambulas 20.–22. apsvērumi.

⁶ Par tiem sk. plašāk: Mantrovs V. Jaunā patērētāja pirkuma Direktīva (Direktīva 2019/771): izaicinājumi un iespējas Latvijas likumdevējam. Grām.: Starptautisko un Eiropas Savienības tiesību piemērošana nacionālajās tiesās: Latvijas Universitātes 78. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2020, 319.–329. lpp.

1. Jauno patērētāja pirkuma direktīvu (Direktīva 2019/770 un Direktīva 2019/771) raksturojums saistībā ar “digitālo lietu” atbilstību līgumam

Jaunās 2019. gada patērētāja pirkuma direktīvas ne vien padziļina, bet arī paplašina 1999. gada patērētāja pirkuma direktīvas⁷ piemērošanas jomu.⁸ Iepriekšējās direktīvas regulējuma paplašināšana uztverama kā patērētāja pirkuma regulējuma paplašināšana uz jauniem patērētāja pirkuma objektiem⁹, ko var aptvert ar terminu “digitālā lieta”. No jauno 2019. gada patērētāja pirkuma direktīvu viedokļa par digitālo lietu uzskatāmi šādi trīs patērētāja pirkuma objekta veidi: “preces, kurām ir digitāli elementi”, digitālais (ciparu) saturs un digitālais (ciparu) pakalpojums. Tomēr speciāls regulējums paredzēts vien pēdējiem diviem patērētāja pirkuma objektiem (šajā gadījumā vienlaikus digitālo lietu veidiem), kuriem veltīta atsevišķa direktīva, proti, patērētāja digitālā pirkuma direktīva, kamēr preces ar digitāliem elementiem kopā ar pārējām lietām (precēm šo direktīvu terminoloģijā), kuras nesatur digitālos elementus, regulētas 2019. gada patērētāja pirkuma direktīvā.

Digitālais saturs, to atsevišķi ņemot, nevar tikt uzskatīts par jaunu jēdzienu ES patērētāju aizsardzības tiesībās. Tā jau 2011. gada patērētāju līgumu direktīva¹⁰ pazina tādu jēdzienu kā digitālais saturs, šai direktīvai aptverot “līgumus par digitālā satura piegādi”.¹¹ Termina “digitālais saturs” legāldefinīcija bija paredzēta jau šajā direktīvā¹² un pārņemta Patērētāju tiesību aizsardzības likuma¹³ (turpmāk – PTAL) 1. panta 8. punktā. Šī termina legāldefinīcija ir identiska patērētāja digitālā pirkuma direktīvā ietvertajai šī termina legāldefinīcijai¹⁴, kas ļauj secināt, ka šī termina izpratne pēdējā direktīvā tieši pārņemta no 2011. gada patērētāju līgumu direktīvas.

Jāņem vērā, ka 2011. gada patērētāju līgumu direktīva, kaut citu aspektu regulējumā nekā patērētāja digitālā pirkuma direktīva, piešķir šim līguma veidam *sui generis* regulējumu, jo neuztvēra to ne par lietu, ne par pakalpojumu, bet gan pielīdzināja ūdenim, gāzei, elektrībai, ja tos nepārdod noteiktā tilpumā vai daudzumā.¹⁵ Salīdzinājumam: PTAL 4.¹ panta septītā daļa noteic, ka šā likuma noteikumi, kuri regulē pakalpojuma sniegšanu, tiek piemēroti digitālajam saturam, kas netiek piegādāts materiālajā datu nesējā, ja patērētāju tiesību aizsardzību regulējošās speciālajās normās nav noteikts citādi. Tomēr 2011. gada

⁷ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 1999/44/EK (1999. gada 25. maijs) par dažiem patēriņa preču pārdošanas aspektiem un saistītajām garantijām. OV L 171, 07.07.1999., 12.–16. lpp. Īpašais izdevums latviešu valodā: 15. nod., 4. sēj., 223.–227. lpp. [1999. gada patērētāja pirkuma direktīva].

⁸ Par esošā patērētāja pirkuma regulējuma padziļināšanu sk.: Mantrovs V. Jaunā patērētāja pirkuma Direktīva (Direktīva 2019/771): izaicinājumi un iespējas Latvijas likumdevējam. Grām.: Starptautisko un Eiropas Savienības tiesību piemērošana nacionālajās tiesās: Latvijas Universitātes 78. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2020, 319.–329. lpp.

⁹ Par tiem plašāk sk. šajā rakstu krājumā publicēto prof. J. Kākliņa rakstu.

¹⁰ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2011/83/ES (2011. gada 25. oktobris) par patērētāju tiesībām un ar ko groza Padomes Direktīvu 93/13/EEK un Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvu 1999/44/EK un atceļ Padomes Direktīvu 85/577/EEK un Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvu 97/7/EK. OV L 304, 22.11.2011., 64.–88. lpp.

¹¹ 2011. gada specifisko līgumu direktīvas preambulas 19. punkts.

¹² 2011. gada specifisko līgumu direktīvas 2. panta 11. punkts.

¹³ Patērētāju tiesību aizsardzības likums: LV likums. Latvijas Vēstnesis, 01.04.1999., Nr. 104/105.

¹⁴ 2019. gada digitālās patērētāja pirkuma direktīvas 1. panta 1. punkts.

¹⁵ Turpat.

patērētāju līgumu direktīva regulēja digitālā satura līgumus vien attiecībā uz informācijas nodrošināšanas pienākumu¹⁶, atteikuma tiesību un papildu maksājumu aizliegumu.¹⁷ Taču nedz 2011. gada patērētāju līgumu direktīva, nedz arī 1999. gada patērētāja pirkuma direktīva neparedzēja digitālā satura (nemaz nerunājot par digitālo pakalpojumu, ko šīs direktīvas vispār neaptver) regulējumu no līguma izpildes viedokļa. Tāpēc patērētāja digitālā pirkuma direktīvas nozīme saistās ar to, ka šī direktīva paplašināja patērētāja pirkuma regulējumu attiecībā uz digitālo saturu un digitālo pakalpojumu tieši ar līguma izpildes normām.

Viens no būtiskākajiem patērētāja digitālā pirkuma direktīvas regulējuma aspektiem attiecas uz atbilstības līgumam izpratni, kura sevišķā nozīme izcelta pašā patērētāja digitālā pirkuma direktīvā. Tā, regulējot direktīvas priekšmetu un mērķi, patērētāja digitālā pirkuma direktīva deklarē, ka šī direktīva jo īpaši nosaka noteikumus par “digitālā satura vai digitālā pakalpojuma atbilstību līgumam”.¹⁸

Digitālā satura vai digitālā pakalpojuma atbilstība līgumam patērētāja digitālā pirkuma direktīvā pamatojas uz divējādu regulējumu: no vienas puses, šī direktīva paredz pienākumu nodrošināt digitālā satura vai digitālā pakalpojuma atbilstību līgumam, bet, no otras puses, šādas atbilstības līgumam izpratni.

Pienākums nodrošināt digitālā satura vai digitālā pakalpojuma atbilstību līgumam ietverts patērētāja digitālā pirkuma direktīvas 6. pantā, kas ir līdzīgs 2019. gada patērētāja pirkuma direktīvas 5. pantam. Tā patērētāja digitālā pirkuma direktīvas 6. pants nosaka:

[t]irgotājs piegādā patērētājam digitālo saturu vai digitālo pakalpojumu, kas atbilst šīs direktīvas 7., 8. un 9. pantā izklāstītajām prasībām, attiecīgos gadījumos neskarot 10. pantu.

Aplūkojamā patērētāja digitālā pirkuma direktīvas pantā ietvertā norma nav jaunums ES patērētāju aizsardzības tiesībās. Šī norma pārņemta no 1999. gada patērētāja pirkuma direktīvas un patērētāja digitālā pirkuma direktīvā attiecināta uz digitālo saturu un digitālo pakalpojumu. No šīs normas izriet atbilstības līgumam nodrošināšanas pienākums *ex lege*. Savukārt atbilstības līgumam nodrošināšanas subjekts raksturots ar terminu “tirgotājs”, ar ko pēc būtības saprotams pārdevējs, ne pakalpojuma sniedzējs. Pašā direktīvā termins “tirgotājs” acimredzot izvēlēts tāpēc, lai vienlaikus aptvertu gan pārdevēju, gan pakalpojuma sniedzēju, risinot problēmu, ka pārdevējs nevar būt pakalpojuma sniedzējs. Salīdzinājumam: 2019. gada patērētāja pirkuma direktīvas 5. pants (tāpat kā 1999. gada patērētāja pirkuma direktīva) lieto terminu “pārdevējs”, kas skaidrojams ar to, ka abu šo direktīvu piemērošanas joma attiecas uz kustamām lietām un līdz ar to šo lietu pirkumu (piegādi).¹⁹

Pašreizējā Latvijas likumdevēja pieeja pamatojas uz to, lai digitālā satura vai digitālā pakalpojuma atbilstības līgumam nodrošināšanas pienākumu ietvertu tieši PTAL. Šāda pieeja būtu konsekventa, jo Latvijas likumdevējs rīkojies

¹⁶ 2011. gada specifisko līgumu direktīvas 5. panta pirmā daļa un otrā daļa; 6. panta pirmā daļa un otrā daļa ārpostelju un distances līgumu tvērumā.

¹⁷ 2011. gada specifisko līgumu direktīvas 17. pants.

¹⁸ Patērētāja digitālā pirkuma direktīvas 1. pants.

¹⁹ 1999. gada patērētāja pirkuma direktīvas 1. panta otrās daļas b) punkts; 2019. gada patērētāja pirkuma direktīvas 2. panta 5. punkts.

līdzīgi 1999. gada patērētāja pirkuma direktīvas gadījumā, kad šāds pienākums ietverts PTAL 13. panta pirmajā daļā. Tā likumprojekta “Grozījumi Patērētāju tiesību aizsardzības likumā” pašreizējā redakcijā (turpmāk – **Likumprojekts**)²⁰ paredzētā 16.⁴ panta pirmā daļa noteic, ka pārdevēja pienākums ir nodrošināt digitālā satura vai digitālā pakalpojuma atbilstību līguma noteikumiem. Šāds formulējums atbilst citu valstu praksei. Piemēram, Igaunijā šāds pienākums atspoguļots šādi:

*[p]ircējam nodotajām lietām jāatbilst līgumam, it sevišķi attiecībā uz daudzumu, kvalitāti, veidu, aprakstu un iepakojumu. Dokumentiem, kas attiecas uz lietu, arī jāatbilst līgumam.*²¹

Vienlaikus patērētāja digitālā pirkuma direktīva nosaka digitālā satura vai digitālā pakalpojuma atbilstības līgumam izpratni, kas saistīts ar abu šo līguma objektu atbilstību līgumam. Pretēji 1999. gada patērētāja pirkuma direktīvai, kura tieši lieto terminu “prezumpcija” saistībā ar līguma objekta atbilstību līgumam²², jaunās 2019. gada patērētāja pirkuma direktīvas šādu terminu attiecībā uz pienākumu nodrošināt atbilstību līgumam nelieto. Tā vietā jaunās 2019. gada patērētāja pirkuma direktīvas paredz objektīvāku pieeju šī pienākuma nodrošināšanas gadījumā, proti, ka pirkuma objektam ir jāatbilst līgumam.²³ Tātad, ja tiek konstatēti visi direktīvās noteiktie atbilstības līgumam gadījumi, tad, kā norādīts tiesību literatūrā saistībā ar 1999. gada patērētāja pirkuma direktīvu, pastāv prezumpcija (kuru kā jau jebkādu prezumpciju var atspēkot, pierādot pretējo), ka pirkuma objekts atbilst līgumam.²⁴ Turpretī jauno 2019. gada patērētāja pirkuma direktīvu gadījumā būtu pamats konstatēt, ka līguma objekts atbilst līgumam bez norādes uz prezumpciju par atbilstību līgumam.

Atšķirībā no 1999. gada patērētāja pirkuma direktīvas patērētāja digitālā pirkuma direktīva (līdzīgi kā 2019. gada patērētāja pirkuma direktīva) atbilstības līgumam gadījumus izšķir atkarībā no tā, vai šie gadījumi uztverami par objektīviem vai subjektīviem digitālā pakalpojuma vai digitālā satura atbilstības līgumam gadījumiem. Šis jaunievedums ir vērtējams pozitīvi, jo ļauj norobežot objektīvu un subjektīvu mērauklu konkrētā gadījuma situācijā, kas atvieglos šo gadījumu piemērošanu praksē. Vienlaikus, kā tālāk atspoguļots, šāds iedalījums var izrādīties praksē pietiekami riskants, kas var apgrūtināt efektīvu patērētāju tiesību aizsardzību līguma izpildes gaitā saistībā ar digitālo saturu vai digitālo pakalpojumu.

Atbilstības līgumam gadījumu iedalījums objektīvos un subjektīvos atbilstības līgumam gadījumos pastāvēja jau sākotnējā direktīvas priekšlikumā, kaut tieši šādi termini netika izmantoti, bet *expressis verbis* tika ieviesti Eiropas Komisijas priekšlikuma apspriešanas gaitā Eiropas Parlamentā un Padomē.²⁵ Tas ir izskaidrojums

²⁰ Likumprojekts “Grozījumi Patērētāju tiesību aizsardzības likumā”. Pieejams: <http://tap.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40495464>.

²¹ Igaunijas Saistību tiesību likums, 217. panta (lietas atbilstība) pirmā daļa (Igaunijas Saistību tiesību likums. Pieejams angļu val.: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/506112013011/consolide>

²² 1999. gada patērētāja pirkuma direktīvas 2. panta otrā daļa.

²³ 2019. gada patērētāja pirkuma direktīvas 6. pants un 7. panta pirmā daļa; patērētāja digitālā pirkuma direktīvas 7. pants un 8. panta pirmā daļa.

²⁴ Micklitz H.-W., Reich N., Rott P. EU Consumer Law. 2nd ed. Antwerpen; Portland, Oregon: Intersentia, 2014, p. 174.

²⁵ Priekšlikums “Eiropas Parlamenta un Padomes direktīva par dažiem digitālā satura piegādes līgumu aspektiem”, COM/2015/0634 final.

tam, kāpēc direktīvas priekšlikumā ir norādīts uz to, ka “6. pantā ietverti dažādi līgumiskie un likumiskie atbilstības kritēriji, pēc kuriem tiek novērtēta digitālā satura kvalitāte”.²⁶ Šis pants direktīvas priekšlikuma apspriešanas gaitā tika sadalīts atsevišķos pantos un pašlaik atspoguļots patērētāja digitālā pirkuma direktīvas 7. pantā un 8. panta pirmajā daļā.

Tālāk rakstā objektīvie un subjektīvie digitālā satura vai digitālā pakalpojuma atbilstības līgumam veidi aplūkoti atsevišķi, sākot ar pēdējo, jo tam, kā raksturots tālāk, piešķirta priekšroka iepretim objektīvajam atbilstības līgumam veidam.

2. Subjektīvie digitālā satura vai digitālā pakalpojuma atbilstības līgumam gadījumi

2.1. Priekšrokas princips

Patērētāja digitālā pirkuma direktīva priekšplānā izvirza subjektīvos, nevis objektīvos atbilstības līgumam gadījumus, kā tas redzams no patērētāja digitālā pirkuma direktīvas 8. panta pirmās daļas formulējuma. Saskaņā ar šo formulējumu “papildus atbilstībai jebkādam subjektīvām atbilstības prasībām digitālais saturs vai digitālais pakalpojums atbilst turpmāk minētajam”, tālāk uzskaitot objektīvos atbilstības līgumam gadījumus. Šāda nostāja lielā mērā atbilst šīs direktīvas priekšlikumam, kurā bija izmantota līdzīga pieeja. Tā šīs direktīvas priekšlikumā ietvertajā 6. panta otrajā daļā bija noteikts, ka, “[c]iktāl līgums neparedz, kur tas nepieciešams, skaidrā un saprotamā veidā, prasības digitālajam saturam atbilstoši pirmajai daļai [..]”, piemērojama digitālā satura atbilstība līgumam no objektīvā kritērija viedokļa, tālāk uzskaitot objektīvos digitālā satura atbilstības līgumam gadījumus. Saistībā ar šo normu Eiropas Komisija direktīvas priekšlikumā bija norādījusi, ka

[d]igitālajam saturam galvenokārt jāatbilst līgumā solītajam. Ja šādu acīmredzamu norādījumu nav, digitālā satura atbilstība jānovērtē atbilstoši objektīvam kritērijam, proti, tam ir jāatbilst mērķim, kuram digitālo saturu ar tādu pašu aprakstu parasti izmanto. 6. pantā turklāt skaidrots, ka gadījumos, kad digitālo saturu piegādā noteiktu laika periodu, digitālajam saturam jāatbilst līguma noteikumiem visā līguma darbības laikā un patērētājam piegādājamajai digitālā satura versijai jābūt visjaunākajai līguma noslēgšanas brīdī pieejamai versijai.²⁷

Šāda ES likumdevēja pieeja, kaut saprotama no līguma satura izvēles brīvības principa viedokļa, ir **diskutabla no patērētāju aizsardzības tiesību efektivitātes viedokļa**. Atbilstoši pašreiz spēkā esošajai 1999. gada patērētāja pirkuma direktīvai subjektīvie atbilstības līgumam gadījumi vērtējami neatkarīgi no objektīvajiem atbilstības līgumam gadījumiem, nevienam no tiem nepiešķirot priekšroku vai prioritāti. Šāda pieeja redzama pēc tā, kā šajā direktīvā izkārtoti atbilstības

²⁶ Priekšlikums “Eiropas Parlamenta un Padomes direktīva par dažiem digitālā satura piegādes līgumu aspektiem”, COM/2015/0634 final, 5. punkts.

²⁷ Turpat.

līgumam gadījumi, nevienam nepiešķirot prioritāti vai priekšroku, bet tos sarindojot vienu pēc otra.²⁸

Tomēr patērētāja digitālā pirkuma direktīvā Eiropas likumdevēja pieejas pamatā ir apsvērums, ka priekšroka dodama tieši līgumiskajai saistībai, respektējot līdzēju privātautonomiju un ar to saistīto līgumu brīvības principu un tikai tad paredzot vērtēt objektīvos lietas atbilstības līgumam gadījumus. Secinājums par subjektīvās atbilstības līgumam priekšroku pār objektīvo atbilstību līgumam pamatojas arī uz pašas direktīvas tekstu. Tā pašā patērētāja digitālā pirkuma direktīvā norādīts, ka atkāpe no objektīvās atbilstības līgumam iespējama “tikai tad, ja patērētājs par to ir konkrēti informēts un ja patērētājs to pieņem atsevišķi no tā, ko paredz citi paziņojumi vai vienošanās, un ar aktīvu un nepārprotamu ricību”.²⁹ Šajā pieejā redzama no šīs direktīvas priekšlikuma pārņemtā nostāja par šādas piekrišanas nepieciešamību, kas ļauj atkāpties no objektīvās atbilstības līgumam nodrošināšanas, uz ko norādīts iepriekš šajā raksta apakšnodaļā.

Direktīva arī paredz, kā var izpausties patērētāja piekrišana par atkāpšanos no kāda no objektīvās atbilstības līgumam gadījumiem, kā piemērus norādot šādas iespējas: “iezīmējot lodziņu, nospiežot pogu vai aktivizējot līdzīgu darbību”.³⁰ Kā redzams no šiem piemēriem, to īstenošana praksē izrādīsies relatīvi vienkārša, turklāt paredzams, ka līguma noslēgšana tiks padarīta atkarīga no šādas piekrišanas došanas. Līdz ar to patērētājs būs spiests piekrist šādiem neizdevīgiem līguma noteikumiem, ja vēlēsies noslēgt līgumu par digitālo saturu vai digitālo pakalpojumu.

Tai pašā laikā priekšroka subjektīvajiem atbilstības līgumam gadījumiem var izrādīties patērētājam nelabvēlīga no patērētāja aizsardzības tiesību efektivitātes viedokļa. Pārdevējs var atspoguļot līgumā tādus noteikumus par digitālo lietu vai digitālo pakalpojumu, kuri būs patērētājam nelabvēlīgi, kaut formāli atbildīs patērētāja digitālā pirkuma direktīvas prasībām. Šādam aspektam uzmanība pievērsta tiesību literatūrā, paužot bažas par to, ka maz ticams, ka šāds regulējums uzlabos patērētāju aizsardzību, jo līguma saturs tiek atstāts līdzēju ziņā, patērētājam esot ievainojamam tipveida līgumos.³¹

Šāda patērētāja digitālā pirkuma direktīvas pieeja par priekšroku subjektīvajai atbilstībai līgumam disonē ar to pieeju, kas izmantota 1999. gada patērētāja pirkuma direktīvas 2. panta otrajā daļā, kura pārņemta PTAL 14. panta pirmajā daļā. Nedz šajā direktīvas normā, nedz likuma normā nav šķiroti atbilstības līgumam gadījumi no to prioritātes viedokļa, nevienam gadījumam nepiešķirot priekšroku, uz ko norādīts iepriekš. Jāņem vērā, ka saistībā ar iepriekš pieminēto PTAL 14. panta pirmo daļu Senāts iepriekš norādījis, ka neviens no lietas atbilstības gadījumiem nav pārāks pār citu:

²⁸ 1999. gada patērētāja pirkuma direktīvas 2. panta otrā daļa.

²⁹ Patērētāja digitālā pirkuma direktīvas preambulas 49. apsvērums.

³⁰ Turpat.

³¹ Giliker P. Adopting a Smart Approach to EU Legislation: Why Has it Proven So Difficult to Introduce a Directive on Contracts for the Supply of Digital Content? In: Synodinou T., Jouglex P., Markou C., Prastitou-Merdi T. (eds.). EU Internet Law in the Digital Era: Regulation and Enforcement. Cham: Springer, 2020, pp. 311–312.

Patērētāju tiesību aizsardzības likuma 14. panta pirmās daļas 3. punktā minētais nosacīti subjektīvais pamats nav uzskatāms par mazāk svarīgu nekā 1. un 6. punktā minētais nosacīti objektīvais pamats.³²

Līdz ar to patērētāja digitālā pirkuma direktīva (un vienlaikus arī 2019. gada patērētāja pirkuma direktīva, kuras vērtējums ir ārpus šī raksta) **mainīs šo pieeju**, kas būs jāņem vērā arī **Latvijas tiesām**.

2.2. Subjektīvo atbilstības līgumam gadījumu raksturojums

Vispirms patērētāja digitālā pirkuma direktīvas 7. pants formulē četrus subjektīvos digitālā satura atbilstības līgumam gadījumus, kuri atbilst šīs direktīvas priekšlikumā ietvertajam regulējumam.³³ Saskaņā ar šo direktīvas pantu digitālais saturs vai digitālais pakalpojums atbilst līgumam, ja tas atbilst šādiem atbilstības līgumam gadījumiem, kurus vērts citēt pilnībā:

- a) tā apraksts, daudzums un kvalitāte, funkcionalitāte, saderība, sadarb-spēja un citas iezīmes atbilst līguma prasībām;*
- b) tas ir derīgs jebkuram konkrētam nolūkam, kuram patērētājs to pieprasa un ko patērētājs ir darījis zināmu tirgotājam ne vēlāk kā līguma noslēgšanas brīdī, un attiecībā uz kuru tirgotājs ir sniedzis piekrišanu;*
- c) tas tiek piegādāts ar visiem piederumiem, instrukcijām, tostarp instalēšanas instrukciju, un kopā ar to patērētājam tiek sniegta līgumā prasītā palīdzība; un*
- d) tas ir atjaunināts, kā noteikts līgumā.*

Kā var redzēt no šiem subjektīviem atbilstības līgumam gadījumiem, tie aptver dažādas situācijas, kas attiecas uz līgumu, kura objekts ir digitālais saturs vai digitālais pakalpojums, izpildi. Vispirms jāatzīmē, ka digitālajam saturam vai digitālajam pakalpojumam tā īpašību ziņā jāatbilst tam, par ko līdzīgi vienojušies, proti, “atbilst līgumam”, uz ko norādīts pirmajā atbilstības līgumam gadījumā. Tomēr nepietiek ar to vien, ka abi šie pirkuma objekta veidi atbilst līgumā norādītajam, tiem ir jābūt arī papildinātiem ar lietošanas noteikumiem attiecībā uz konkrēto digitālo saturu. Turklāt digitālā satura atjauninājumu nenodošana patērētājam, ja šāds pienākums paredzēts līgumā, veido patstāvīgu atbilstības līgumam gadījumu. Visbeidzot, šo subjektīvo atbilstības līgumam gadījumu vidū ir ietverts patērētāja subjektīvi izvēlētais mērķis saistībā ar konkrēto digitālo saturu. Šis atbilstības līgumam gadījums patērētāja pirkuma regulējumā nav jaunums. Tas ir pārņemts no 1999. gada patērētāja pirkuma direktīvas³⁴ un patērētāja digitālā pirkuma direktīvā attiecināts uz līgumiem par digitālo saturu vai digitālo pakalpojumu. Līdz ar to iepriekš norādītie četri subjektīvi atbilstības līgumam gadījumi pamatoti ar noslēgtā līguma saturu un tā noteikumiem, izņemot patērētāja subjektīvi izvēlēto mērķi, un aptver plašu darbību loku.

Jāņem vērā, ka līguma noteikumu vērtējums no netaisnīguma vai neskaidrības viedokļa ietilpst nevis jauno 2019. gada patērētāja pirkuma direktīvu piemērošanas

³² Senāta 11.06.2009. spriedums lietā Nr. SKA-131/2009 (A42290505), 13. punkts – *Bata*. Pieejams: <https://www.tiesas.lv/nolemumi/pdf/14247.pdf>

³³ Priekšlikums Eiropas Parlamenta un Padomes direktīvai par dažiem digitālā satura piegādes līgumu aspektiem COM/2015/0634 final, 6. panta pirmā daļa.

³⁴ 1999. gada patērētāja pirkuma direktīvas 2. panta otrās daļas b) punkts.

jomā, bet gan netaisnīgu līguma noteikumu direktīvas³⁵ ietvarā. Kā jau iepriekš norādīts, līgums par digitālo saturu vai digitālo pakalpojumu parasti tiek slēgts kā tipveida līgums. Tas nozīmē, ka noteikumi, kuri ietverti līgumā, kura objekts ir digitālais saturs vai digitālais pakalpojums, var tikt pakļauti netaisnīgu vai neskaidru līguma noteikumu vērtējumam, piemēram, neizsmelšajā netaisnīgu noteikumu sarakstā tieši norādīts uz līdzēju tiesiskās vienlīdzības principa pārkāpumu.³⁶ Tomēr ne visi šāda tipveida līguma noteikumi būs pakļauti netaisnīgu noteikumu vērtējumam, piemēram, netaisnīgu līguma noteikumu regulējums neattiecas uz līguma noteikumiem, kas “definē līguma priekšmetu un cenu vai atlīdzības atbilstību”³⁷.

3. Objektīvie digitālā satura vai digitālā pakalpojuma atbilstības līgumam gadījumi

Objektīvie digitālā satura vai digitālā pakalpojuma atbilstības līgumam gadījumi aptver tādus gadījumus, kad lietas atbilstība līgumam jānodrošina jebkura konkrētās lietas pircēja vai pasūtītāja gadījumā neatkarīgi no konkrētās līgumiskās situācijas. Patērētāja digitālā pirkuma direktīvas 8. panta pirmā daļa satur objektīvo lietas atbilstības līgumam gadījumu sarakstu. Līdzīgi kā subjektīvo atbilstības līgumam gadījumā arī objektīvo atbilstības līgumam gadījumu saraksts ir izsmelošs, turklāt ES dalībvalstīm nav piešķirta rīcības izvēles brīvība šī saraksta grozīšanā, tāpēc šis saraksts jāpārņem Latvijas nacionālajās tiesībās negrozītā veidā.³⁸

Patērētāja digitālā pirkuma direktīvas 8. panta pirmā daļa paredz četrus objektīvās atbilstības gadījumus, kuri lielā mērā pamatojas uz iepriekšējās – 1999. gada patērētāja pirkuma – direktīvas pieeju.³⁹ Tā no iepriekšējās direktīvas ir pārņemti trīs atbilstības līgumam gadījumi, proti, atbilstība mērķim (nolūkam), kādam parasti izmantotu tāda paša veida digitālo saturu vai digitālos pakalpojumus; atbilstība parasti izvirzāmajām īpašībām, tās pielāgojot digitālā satura vai digitālā pakalpojuma īpatnībām, uz ko norāda tostarp norāde par veiktspējas rādītājiem, tostarp funkcionalitāte, saderība, pieejamība, nepārtrauktība un drošība; atbilstība izmēģinājuma versijai vai priekšskatījumam, kas iepriekšējā direktīvā saistīts ar paraugu.

Digitālā satura vai digitālā pakalpojuma atbilstība līgumam nodrošināma gan tad, kad līgums attiecas uz vienu digitālā satura pirkumu vai digitālā pakalpojuma sniegšanu, gan arī tad, kad līgums attiecas uz digitālā satura vai digitālā pakalpojuma pastāvīgu piegādi kādā laikposmā.⁴⁰

Papildus minētajā direktīvā paredzēts viens īpašs objektīvās atbilstības līgumam gadījums, kas saistīts ar digitālā satura vai digitālā pakalpojuma īpatnībām.

³⁵ Padomes Direktīva 93/13/EEK (1993. gada 5. aprīlis) par negodīgiem noteikumiem patērētāju līgumos. OV L 95, 21.04.1993., 29.–34. lpp. Īpašais izdevums latviešu valodā, 15. nod., 2. sēj., 288.–293. lpp.

³⁶ PTAL 6. panta trešās daļas 2. teikuma 1. punkts kopsakarā ar 5. pantu.

³⁷ PTAL 6. panta 2.² daļa.

³⁸ Par patērētāja digitālā pirkuma direktīvas izsmelšošo raksturu šajā konferencē referējis doc. Arnis Buka, tāpēc šis jautājums šajā rakstā netiek papildus aplūkots.

³⁹ Plašāk sk.: Micklitz H.-W., Reich N., Rott P. EU consumer law. 2nd ed. Antwerpen; Portland, Oregon: Intersentia, 2014, pp. 174–176.

⁴⁰ Patērētāja digitālā pirkuma direktīvas 8. panta ceturtdā daļa.

Tā atbilstības līgumam gadījums saistīts ar to, ka tas ir piegādāts ar visiem pieredumiem un instrukcijām, ko patērētājs var pamatoti sagaidīt saņemt.⁴¹ Šāds atbilstības līgumam gadījums nozīmē, ka pārdevējam vai pakalpojuma sniedzējam jānodrošina kopā ar digitālo saturu vai digitālo pakalpojumu arī lietošanas norādījumi, kā tie izmantojami, turklāt formulējums “patērētājs var pamatoti sagaidīt saņemt” attiecas uz vidusmēra patērētāja vērtējumu, kas pamatojas uz objektīvo kritēriju.

Jāņem vērā, ka pārdevējam ir pienākums nodot patērētājam pēdējo digitālā satura versiju, tostarp gadījumā, ja digitālais saturs sniegts digitālajā pakalpojumā, ja vien nav pielīgts citādi.⁴² Tā rezultātā līgumā iespējams paredzēt, ka patērētājam tiek nodota nevis pēdējā digitālā satura versija, bet gan agrāka digitālā satura versija. Šajā noteikumā krasi izpaužas subjektīvās atbilstības līgumam priekšroka pār objektīvo atbilstību līgumam. Tomēr šajā gadījumā pastāv risks, ka pārdevējs var pārdot patērētājam nevis pēdējo, bet kādu no agrākajām versijām, ja patērētājs šādam aspektam, noslēdzot līgumu, nepievērsis uzmanību.⁴³ Tomēr jāņem vērā, ka var pastāvēt situācija, ka patērētājs var pats pasūtīt tieši agrāku digitālā satura versiju situācijā, kad tehnisku iemeslu dēļ nav iespējams izmantot pēdējo versiju vai tā kādu iemeslu dēļ nav patērētājam pieņemama, piemēram, viedtālrunis vai dators nav savietojams ar pēdējo datorprogrammas versiju.

Saistībā ar digitālajām lietām kā jaunajiem pirkuma objekta veidiem jāņem vērā atjauninājumi, kas ir cieši saistīti ar šo veidu specifiku. Šajā gadījumā tiek izšķirti vairāki aspekti, kā atjauninājumu nodrošināšana digitālajam saturam vai digitālajam pakalpojumam⁴⁴ un sekas to neinstalēšanas gadījumā⁴⁵. Līdzīgi kā pašā digitālā satura vai digitālā pakalpojuma gadījumā, arī to atjauninājumiem ir jāatbilst līgumam, proti, jāatbilst gan subjektīviem vai objektīviem atbilstības līgumam gadījumiem.⁴⁶

Līdzīgi kā 1999. gada patērētāja pirkuma direktīvas un 2019. gada patērētāja pirkuma direktīvas gadījumā, arī patērētāja digitālā pirkuma direktīva pieļauj patērētājam nodot līguma objektu, kas neatbilst līgumam. Taču šajā situācijā patērētāja digitālā pirkuma direktīva paredz divus kritērijus, kad līguma slēgšana par līgumam neatbilstošu digitālo saturu vai digitālo pakalpojumu būtu iespējama. Pirmais kritērijs saistās ar pārdevēja aktīvu rīcību, lai patērētājs būtu “konkrēti informēts” par neatbilstību līgumam, kas saprotams tādā nozīmē, ka patērētājam ir tieši norādīts, ka digitālais saturs vai digitālais pakalpojums neatbilst kādam vai kādiem atbilstības līgumam gadījumiem.⁴⁷ Otrais kritērijs saistās ar patērētāja aktīvu rīcību, pauzot savu piekrišanu šāda līguma noslēgšanai “tieši un atsevišķi”.⁴⁸ Abu kritēriju izpilde veicama pašā līgumā vai paziņojumos, ko pievieno līgumam.

⁴¹ Patērētāja digitālā pirkuma direktīvas 8. panta pirmās daļas c) apakšpunkts.

⁴² Patērētāja digitālā pirkuma direktīvas 8. panta sestā daļa.

⁴³ Šajā gadījumā nebūtu iespējams atsaukties uz netaisnīgiem līguma noteikumiem (PTAL 6. pants un 5. pants), ņemot vērā to, ka pati patērētāja digitālā pirkuma direktīva pieļauj *expressis verbis* iespēju patērētājam nenodot pēdējo digitālā satura versiju.

⁴⁴ Patērētāja digitālā pirkuma direktīvas 8. panta otrā daļa.

⁴⁵ Patērētāja digitālā pirkuma direktīvas 8. panta trešā daļa.

⁴⁶ Turpat.

⁴⁷ Patērētāja digitālā pirkuma direktīvas 8. panta piektā daļa.

⁴⁸ Turpat.

Atsevišķi no objektīviem atbilstības līgumam gadījumiem regulēts jautājums par nepareizu digitālā satura vai digitālā pakalpojuma integrēšanu, kas cieši saistīts ar atbilstības līgumam nodrošināšanu. Šajā saistībā patērētāja digitālā pirkuma direktīva noteic, ka ikvienu neatbilstību, kas izriet no digitālā satura vai digitālā pakalpojuma nepareizas integrēšanas patērētāja digitālajā vidē, uzskata par paša digitālā satura vai digitālā pakalpojuma neatbilstību, ja integrēšanu veica pārdevējs vai pakalpojuma sniedzējs, vai pats patērētājs, taču nepareiza integrēšana notika kļūdainu lietošanas noteikumu dēļ.⁴⁹

4. Likumprojekta 16.¹ panta pirmās daļas vērtējums

Likumprojekta pašreizējā redakcijā ietvertā 16.¹ panta pirmā daļa (kopsakarā ar tālākajām šī panta daļām) noteic, ka “[d]igitālais saturs vai digitālais pakalpojums uzskatāms par atbilstošu līguma noteikumiem [...]”. Kā redzams no šī formulējuma un tālākās šī panta daļas satura kopsakarā ar iepriekš raksturoto patērētāja digitālā pirkuma direktīvas regulējumu, Likumprojekta 16.¹ panta pirmā daļa satur **divējāda rakstura trūkumus saistībā ar līguma objekta atbilstību līgumam**.

Pirmkārt, Likumprojektā ietvertā 16.¹ panta pirmā daļa **neuošķir** objektīvos un subjektīvos atbilstības līgumam gadījumus. No vienas puses, šāda pieeja rada pretrunu ar patērētāja digitālā pirkuma direktīvas izsmelošo raksturu, kas nozīmē, ka šāda regulējuma pieņemšanas gadījumā Latvija nonāks pārkāpuma situācijā, līdzīgi kā saistībā ar PTAL 14. panta pirmās daļas sākotnējo redakciju, kurā bija formulēti nevis līguma atbilstības, bet gan neatbilstības gadījumi.⁵⁰ Līdz ar to sekas šādai rīcībai varētu būt saistītas ar likuma grozīšanas nepieciešamību uzreiz pēc tā pieņemšanas. Otrkārt, šāda pieeja radīs digitālā satura vai digitālā pakalpojuma atbilstības līgumam piemērošanas grūtības, it sevišķi saistībā ar patlaban plānotā jaunā PTAL 16.¹ panta pirmo daļu. Šāds secinājums pamatots ar atziņu, ka objektīvie pamati saistīti ar vidusmēra patērētāja uztveres vērtējumu, nevis subjektīvās mērauklas piemērošanu, kamēr subjektīvie lietas atbilstības līgumam pamati tieši saistīti ar individuāla pārtērētāja subjektīvās uztveres vērtējumu, šajā gadījumā – noslēgtā līguma saturu.

Otrkārt, objektīvie un subjektīvie neatbilstības līgumam gadījumi nav savstarpēji nodalīti un sajaukti kopā, tas rada līdzīgas grūtības tām, kuras raksturotas iepriekš. Šāda secinājuma pamatotība redzama no šādas tabulas, kurā atspoguļota likumprojekta “Grozījumi Patērētāju tiesību aizsardzības likumā” 16.¹ panta pirmajā daļā un patērētāja digitālā pirkuma direktīvas 7. pantā un 8. panta pirmajā daļā ietvertā regulējuma salīdzinājums saistībā ar objektīviem un subjektīviem neatbilstības līgumam gadījumiem.

Likumprojektā ietvertā jaunā PTAL 16. ¹ panta pirmā daļa	Patērētāja digitālā pirkuma direktīvas 7. pants un 8. panta pirmā daļa
1. punkts	atbilst 7. panta a) punktam un 8. panta pirmās daļas b) punktam

⁴⁹ Patērētāja digitālā pirkuma direktīvas 9. pants.

⁵⁰ Grozījumi Patērētāju tiesību aizsardzības likumā: LV likums. Pieņemts 24.04.2014., spēkā stāties 28.05.2014. Latvijas Vēstnesis, 14.05.2014., Nr. 92. Sk.: Vītoļiņa B. Patērētāju tiesību aizsardzības pamati. Rīga: Zvaigzne ABC, 2015, 71. lpp.

2. punkts	atbilst 8. panta pirmās daļas a) punktam
3. punkts (subjektīvais mērķis)	atbilst 7. panta pirmās daļas b) punktam
4. punkts (piederumi)	atbilst 7. panta c) punktam un 8. panta pirmās daļas c) punktam
5. punkts (atjauninājums)	atbilst 7. panta pirmās daļas d) punktam
6. punkts (paraugs)	atbilst 8. panta pirmās daļas d) punktam

Tādējādi, lai novērstu Likumprojektā paredzētās 16.¹ panta pirmās daļas neatbilstību patērētāja digitālā pirkuma direktīvas 7. panta un 8. panta pirmās daļas regulējumam, būtu nepieciešams šajās direktīvas normās ietverto regulējumu pārņemt negrozītā veidā PTAL 16.¹ panta pirmajā daļā, kas nozīmē šīs daļas izteikšanu jaunā redakcijā.

Kopsavilkums

1. Rakstā secināts, ka konstatējamas neatbilstības starp patērētāja digitālā pirkuma direktīvu un Likumprojektu saistībā ar digitālā satura un digitālā pakalpojuma atbilstības līgumam regulējumu.
2. Pretēji patērētāja digitālā pirkuma direktīvai Likumprojekts nenoskaidro objektīvos un subjektīvos atbilstības līgumam gadījumus. Šāda neatbilstība starp direktīvu un Likumprojektu ir būtiska, jo izjauc direktīvā paredzēto atbilstības līgumam kārtību. Atbilstoši šai kārtībai priekšroka piešķirama tieši subjektīvajiem atbilstības līgumam gadījumiem pār objektīvajiem atbilstības līgumam gadījumiem. Līdz ar to tikai tad, ja konstatēta subjektīvā atbilstība līgumam, vērtējama objektīvā atbilstība līgumam, bet tikai tiktāl, ciktāl to neierobežo pats līgums. Savukārt Likumprojekts paredz vērtēt jebkuru neatbilstības līgumam gadījumu, nenodalot objektīvos un subjektīvos atbilstības līgumam gadījumus un tādējādi neņemot vērā pēdējā prioritāti pār pirmo. Vienlaikus šāda neatbilstība var novest pie secinājuma, ka Likumprojekts neatbilst minētajai direktīvai, kura ir izsmeļoša direktīva un šajā jautājumā nepiešķir Latvijai kā ES dalībvalstij rīcības brīvību. Šīs neatbilstības saglabāšanas gadījumā radīsies jautājums par nepareizu patērētāja digitālā pirkuma direktīvas pārņemšanu Latvijas tiesībās.
3. Tātad, lai novērstu šo būtisko neatbilstību starp patērētāja digitālā pirkuma direktīvu un Likumprojektu, Likumprojektā būtu jāparedz, ka plānotās PTAL 16.¹ panta pirmās daļas redakcija ietvertu tieši tādu pašu regulējumu, kāds tas ietverts patērētāja digitālā pirkuma direktīvas 7. pantā un 8. panta pirmajā daļā.

Pētījumu atbalsta Latvijas Zinātnes padomes (LZP) Fundamentālo un lietišķo pētījumu projekts (FLPP) "Patērētāju aizsardzības stiprināšana digitālajā un datu laikmetā: jauno patērētāju pirkuma direktīvu ieviešana Latvijas tiesību sistēmā".



VIDEOKONFERENČU IZMANTOŠANAS PERSPEKTĪVAS VALSTS PĀRVALDES UN PRIVĀTPERSONU SAZIŅĀ

PERSPECTIVES OF VIDEOCALL USE IN COMMUNICATION BETWEEN GOVERNMENT AND PRIVATE PERSONS

Edvīns Danovskis, Dr. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Valststiesību zinātņu katedras docents

Summary

The article analyses the legal regulation of videocal use in administrative procedure, administrative offence procedure and other legally relevant communication between the government and private persons. The context of this analysis is the COVID-19 pandemics, which was the reason to cease in-person customer service in many government institutions. The article provides legal preconditions to create a multifunctional on-line platform, which could offer clients of government institutions customer service that is equivalent to in-person service.

Atslēgvārdi: administratīvais process, videokonference, attālinātais darbs, saziņa.

Keywords: administrative procedure, videocalls, telework, communication.

Ievads

Covid-19 pandēmija un tās dēļ noteiktie ierobežojumi būtiski ietekmēja arī lēmumu pieņemšanu valsts pārvaldē, jo sevišķi iestādēs, kurās tradicionāli klientu apkalpošana pārsvarā notiek klātienē. Saeima, Ministru kabinets un tiesas salīdzinoši ātri un sekmīgi pielāgojās attālinātā darba režīmam, izmantojot videokonferences un citus digitālos risinājumus, bet valsts pārvalde pandēmijas laikā nav demonstrējusi vērā ņemamus uzlabojumus sasniedzamībai attālinātā formā. To apliecina kaut vai ārkārtējās situācijas laikā pieņemtais likums “Par valsts institūciju darbību ārkārtējās situācijas laikā saistībā ar Covid-19 izplatību”¹, kurš paredzēja privātpersonu iespējas sasniegt valsts pārvaldi vien rakstveidā vai elektroniski, bet izņēmuma gadījumos – arī iespēju iesniegt iesniegumu pa telefonu (likuma 3. panta pirmā daļa). Pandēmijas laikā novērotais būtiskais videokonferenču lietojumprogrammu izmantošanas pieaugums gan privātajām, gan darba vajadzībām rada pamatu apsvērt šīs tehnoloģijas izmantošanas juridisko

¹ Par valsts institūciju darbību ārkārtējās situācijas laikā saistībā ar Covid-19 izplatību: LV likums. Pieņemts 03.04.2020.

pieļaujamību saziņā starp valsts un privātpersonām administratīvajā procesā, administratīvo pārkāpumu procesā un Iesniegumu likuma kārtībā izskatāmo iesniegumu izskatīšanā.

Šis pētījums ir radīts valsts pētījumu programmā “Ekonomiskais, politiskais un juridiskais ietvars Latvijas tautsaimniecības potenciāla saglabāšanai un konkurētspējas pieauguma veicināšanai pēc pandēmijas izraisītas krīzes (reCOVery-LV)”, lai analizētu 2020. gada pavasarī ārkārtas situācijas laikā uzkrāto pieredzi valsts pārvaldes darbības juridiskajos aspektos un sniegtu rekomendācijas šo institūciju darbībai noteiktā tiesiskā ietvara pilnveidošanai. Šī pētījuma mērķis ir noteikt, vai un kādā veidā videokonferenču kā attālinātās saziņas formu ir pieļaujams izmantot tiesiskajās attiecībās starp valsts pārvaldi un privātpersonām.

Pētījuma mērķa sasniegšanai bija izvirzīti šādi uzdevumi:

- 1) apzināt tiesiskās iespējas videokonferenču lietošanai administratīvajā procesā, administratīvo pārkāpumu procesā un Iesniegumu likuma kārtībā izskatāmo iesniegumu izskatīšanā;
- 2) apzināt privātpersonu un valsts pārvaldē nodarbināto pieredzi pandēmijas laikā par saziņas iespējām ar valsts pārvaldi un viedokli par vēlamākajām saziņas formām, kā arī iespējām saziņā ar valsts pārvaldi izmantot videokonferenci;
- 3) sniegt priekšlikumus par nepieciešamajiem juridiskajiem risinājumiem attālināto saziņas formu pilnveidošanā valsts pārvaldē.

Pētījumam nepieciešamie dati par valsts pārvaldē nodarbināto un iedzīvotāju pieredzi un viedokli par attālinātajām saziņas formām valsts pārvaldē iegūti sadarbībā ar Tīrgus un sabiedriskās domas pētījumu centru SKDS, veicot vairākas aptaujas.²

1. Attālināto saziņas formu izmantošana valsts pārvaldes un privātpersonu saziņā pirms pandēmijas un pandēmijas laikā

1.1. Saziņas iespējas administratīvajā procesā

Juridiski nozīmīgākā daļa no komunikācijas starp privātpersonām un valsts pārvaldi notiek administratīvajā procesā. Administratīvā procesa likums regulē ikviena privātpersonām labvēlīga administratīva akta izdošanu (piemēram, dažādu pabalstu un atļauju piešķiršanu). Tāpat administratīvā procesa kārtībā valsts pārvalde uzliek privātpersonām saistošus pienākumus, aizliegumus un atceļ

² Privātpersonu pieredze un viedoklis par saziņas iespējām ar valsts pārvaldi izziņāts vairākās aptaujās. 1. aptauja veikta no 11.09.2020. līdz 22.09.2020., dzīvesvietās visos Latvijas reģionos intervējot 1011 Latvijas iedzīvotājus vecumā no 18 līdz 75 gadiem. 2. aptauja veikta no 30.10.2020. līdz 10.11.2020., dzīvesvietās visos Latvijas reģionos intervējot 1013 Latvijas iedzīvotājus vecumā no 18 līdz 75 gadiem. Publiskajā sektorā nodarbināto aptauja organizēta interneta aptaujas veidā no 23.10.2020. līdz 10.11.2020. Aptaujā piedalījās 1021 respondents ar dažādiem pienākumiem (iestādes vai struktūrvienības vadība, privātpersonām saistošu lēmumu sagatavošana vai pieņemšana, kura pārsvarā ietver saziņu ar privātpersonām, privātpersonām saistošu lēmumu sagatavošana vai pieņemšana, kura pārsvarā neietver saziņu ar privātpersonām, klientu apkalpošana (dokumentu pieņemšana, saņemšana, konsultāciju sniegšana) vai cits darbs, kas pārsvarā ietver saziņu ar cilvēkiem (piemēram, skolotāji, ārsti, u. tml.), administratīvas palīgdarbības, kas nav saistītas ar klientu apkalpošanu (piemēram, IT speciālisti, grāmatveži u. tml.)), kā arī citās darbības jomās publiskajā sektorā nodarbinātie. Lielākā daļa aptaujas dalībnieku (343) bija tieši klientu apkalpošanā iesaistītie.

iepriekš pieņemtos administratīvos aktus. Administratīvajā procesā valsts pārvaldes saziņa ar privātpersonu var būt nepieciešama ikvienā procesa posmā, bet jo sevišķi – lietas ierosināšanas un informācijas iegūšanas posmā.

2001. gadā pieņemtais Administratīvā procesa likums³ saziņas formas administratīvajā procesā regulē minimāli, neierobežojot iespējamās valsts pārvaldes un privātpersonas saziņas veidus. Piemēram, ja persona vēlas saņemt labvēlīgu administratīvu aktu par bezdarbnieka statusa piešķiršanu, dažādu sociālo pabalstu saņemšanu u. tml., attiecīgu iesniegumu ir iespējams iesniegt gan mutvārdos, gan rakstveidā. Administratīvā procesa likuma 56. panta pirmā daļa noteic: “Iesniegumu var iesniegt mutvārdos vai rakstveidā. Iesniegumā norādāms iesniedzēja vārds un uzvārds, dzīvesvieta (juridiskajai personai – nosaukums, adrese, reģistrācijas numurs), prasījums; uz tā jābūt iesniedzēja parakstam. Mutvārdu iesniegumu iestāde tūlīt noformē rakstveidā, un iesniedzējs to paraksta.” Mutvārdos iesniegti iesniegumi lielākoties tiek iesniegti iestādēs ar attīstītu klientu apkalpošanas sistēmu un salīdzinoši lielu apkalpojamo privātpersonu skaitu – Valsts ieņēmumu dienestā, Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūrā, Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldē, Nodarbinātības valsts aģentūrā, arī atsevišķās pašvaldību iestādēs un valsts pārvaldes vienotajos klientu apkalpošanas centros. Šajos gadījumos iestāde, ņemot vērā privātpersonas vēlmi, izmantojot jau sagatavotas iesniegumu formas, parasti datorā sagatavo iesniegumu un privātpersona paraksta attiecīgā dokumenta izdrukā. Iesnieguma iesniegšana mutvārdos ir ērta privātpersonām, kuras nepārzina nedz attiecīgo jomu reglamentējošos normatīvos aktus, nedz iesnieguma iesniegšanas un lēmumu pieņemšanas kārtību. Šajā gadījumā iestādes klientu apkalpošanas speciālists informē par privātpersonas tiesībām un nereti jau pirms iesnieguma iesniegšanas pārliecina personu, ka tā neatbilst likumā noteiktajiem priekšnoteikumiem tiesību saņemšanai (šādā gadījumā mazinot resursus attiecīga iesnieguma izskatīšanai), vai informē par personai izdevīgāko risinājumu. Šādu iesniegumu privātpersona var iesniegt, apmeklējot iestādi klātienē.

Administratīvā procesa likums noteic, ka iesniegumu var iesniegt arī rakstveidā. Administratīvā procesa likuma izstrādes laikā iesniegumu rakstveidā bija iespējams iesniegt tikai papīra formā, taču rakstveidā iesniegtu iesniegumu formas laika gaitā ir papildinājušās ar divām alternatīvām elektroniskām formām, kuras ir pielīdzināmas rakstveida iesniegumam: 1) elektronisks dokuments, kurš parakstīts ar drošu elektronisko parakstu un nosūtīts uz iestādes e-pastu vai oficiālo elektronisko adresi (reglamentē Elektronisko dokumentu likums⁴); 2) iesniegumi, kurus iesniedz, izmantojot tiešsaistes formas (jo sevišķi vienotais valsts pārvaldes pakalpojumu portāls *latvija.lv*), un paraksta ar drošu elektronisko parakstu vai izmantojot citu fiziskās personas elektroniskās identifikācijas līdzekli (piemēram, identifikāciju, izmantojot internetbanku – reglamentē Fizisko personu elektroniskās identifikācijas likums⁵).

Administratīvajā procesā nozīmīga var būt arī privātpersonu uzklausišana. Saskaņā ar Administratīvā procesa likuma 62. panta pirmo daļu, “Iemjot par tāda administratīvā akta izdošanu, kurš varētu būt nelabvēlīgs adresātam vai trešajai personai, iestāde noskaidro un izvērtē adresāta vai trešās personas viedokli un

³ Administratīvā procesa likums: LV likums. Pieņemts 25.10.2001.

⁴ Elektronisko dokumentu likums: LV likums. Pieņemts 31.10.2002.

⁵ Fizisko personu elektroniskās identifikācijas likums: LV likums. Pieņemts 05.11.2015.

argumentus šajā lietā”. Administratīvā procesa likums nenoteic uzklausišanas formu, un tā var būt arī iespējas sniegšana viedokli izteikt rakstveidā, klātienē, telefoniski vai videokonferencē.⁶

Attiecībā uz tiesas sēžu norisi Administratīvā procesa likums paredz iespēju atsevišķas procesuālās darbības veikt, izmantojot videokonferenci, taču aprobežo šo iespēju ar gadījumiem, kad procesa dalībnieks, liecinieks vai eksperts tiesas sēdes laikā atrodas citā vietā un nevar ierasties tiesas sēdes norises vietā (Administratīvā procesa likuma 204. panta septītā daļa un 210. pants).

Iedzīvotāju aptaujas rezultāti parāda, ka administratīvajā procesā tieša komunikācija ar iestādi ir ļoti svarīga. 2. aptaujā 29,5% no visiem respondentiem norādīja, ka vispirms priekšroku dotu rakstveida iesnieguma iesniegšanai klātienē, un 25% norādīja iesnieguma iesniegšanu klātienē kā otro viņiem vēlamāko iesnieguma formu. 33,3% par piemērotāko iesnieguma iesniegšanas formu uzskatīja iesnieguma iesniegšanu elektroniski, izmantojot internetbanku vai citas identificēšanās iespējas, bet ne drošu elektronisko parakstu. 13,9% prioritāri vēlētos iesniegumu iesniegt klātienē mutvārdos. Savukārt 9,7% kā primāro iesniegumu iesniegšanas veidu norādījuši iesniegumu, kas parakstīts ar drošu elektronisko parakstu, savukārt 9,2% primāri vēlētos iesniegt iesniegumu rakstveidā, nosūtot to pastu.

Tabula. Kurām no šīm iesniegumu iesniegšanas iespējām valsts pārvaldes iestādēs Jūs dotu priekšroku? Lūdzu, sarindojiet visus šos variantus secībā, sākot ar to, kuru Jūs izmantotu vispirām kārtām, tad – kuru kā nākamo, ja pirmā izvēle nebūtu pieejama, un tā tālāk līdz pašam “nevēlamākajam” variantam

	1. izvēle	2. izvēle	3. izvēle	4. izvēle	5. izvēle
Rakstveida iesnieguma iesniegšana, nosūtot pa pastu	9,2%	18,1%	26,9%	14,4%	22,6%
Rakstveida iesnieguma iesniegšana, iesniedzot klātienē	29,5%	25,0%	17,1%	16,9%	5,0%
Iesnieguma iesniegšana mutvārdos (došanās uz iestādi klātienē, un iestādes darbinieks uzklausa Jūsu lūgumu un sagatavo iesniegumu, kuru Jūs parakstāt)	13,9%	22,4%	30,7%	14,1%	10,7%
Iesnieguma iesniegšana elektroniski, izmantojot drošu elektronisko parakstu	9,7%	18,0%	7,3%	21,6%	28,2%
Iesnieguma iesniegšana elektroniski, izmantojot internetbanku vai citas identificēšanās iespējas, bet ne drošu elektronisko parakstu	33,3%	10,4%	9,9%	17,5%	16,0%
Grūti pateikt / NA	4,3	6,1	8,2	15,6	17,5
Kopā	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

⁶ Sal. sk.: Briede J. Administratīvā procesa likuma 62. panta komentārs. Grām.: Administratīvā procesa likuma komentāri. A un B daļa. Sagatavojis autoru kolektīvs. Dr. iur. J. Briedes zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2013, 585.–586. lpp.

Šie rezultāti parāda, ka no iedzīvotāju skatpunkta iestādes apmeklēšana klātienē, lai iesniegtu iesniegumu, ir visnotaļ svarīga. Būtiska ir arī iespēja iesniegumu iesniegt attālināti, izmantojot internetbanku vai citas identificēšanās iespējas. Lai arī aptaujā nav noskaidroti iemesli vēlmei doties uz iestādi klātienē, kā ticami šādas tendences iemesli var būt vēlme saņemt atbalstu iesnieguma sagatavošanā, jo sevišķi gadījumos, kad privātpersona nepārzina attiecīgās jomas tiesisko regulējumu vai nav pārliecināta par iesniegumā norādāmo informāciju. Tāpat arī klātienē apmeklējuma laikā ir iespējams iegūt papildu informāciju par iespējamo lēmuma pieņemšanas termiņu vai citu iesniedzējam būtisku informāciju.

Salīdzinājumam: no iestādēs nodarbināto personu skatpunkta uz jautājumu “Vai saziņai ar privātpersonām Jūs izmantotu videokonferenci (audio un video attēla pārraidi reālajā laikā, izmantojot atbilstošu programmatūru un interneta pieslēgumu)?” 17,8% atbildēja apstiprinoši, jo šāds saziņas veids ir ērtāks par saziņu klātienē, 41,5% atbildēja apstiprinoši ar piebildi, ka priekšroku dotu saziņai klātienē, 34,1% norādīja, ka nevēlētos izmantot saziņu videokonferences režīmā, bet 6,6% bija grūti atbildēt vai atbildes nebija. Tātad lielākā daļa no valsts pārvaldē nodarbinātajiem (59,3%) būtu gatavi ar privātpersonām sazināties, izmantojot videokonferences iespēju.

Lai arī Administratīvā procesa likuma elastīgais regulējums pieļauj administratīvajā procesā iestādē gan iesnieguma iesniegšanas stadijā, gan informācijas ievākšanas (uzklausīšanas) stadijā izmantot arī videokonferences, šī iespēja administratīvajā procesā iestādē nav izmantota ne līdz pandēmijai, ne tās laikā. Tas ir skaidrojams nevis ar juridiskiem šķēršļiem šīs tehnoloģijas izmantošanā, bet ar pieradumu pie ierastajām iesniegumu iesniegšanas formām un klientu apkalpošanas metodēm. Jāņem vērā, ka videokonferenču lietojums cilvēku savstarpējā komunikācijā un darba vajadzībām bija krasi atšķirīgs pirms pandēmijas un tās laikā.

Pandēmijas dēļ izsludinātā ārkārtējā situācija un saistībā ar to noteiktie ierobežojumi klientu apkalpošanā klātienē prasīja arī izmaiņas tiesiskajā regulējumā. 2020. gada 3. aprīlī pieņemtais likums “Par valsts institūciju darbību ārkārtējās situācijas laikā saistībā ar Covid-19 izplatību”⁷ noteica dažādus ierobežojumus privātpersonu saziņā ar valsts pārvaldi. Tādi paši ierobežojumi tika noteikti arī pēc ārkārtējās situācijas beigām 2020. gada 5. jūnijā pieņemtajā Covid-19 infekcijas izplatības pārvaldības likumā.⁸ Attiecībā uz administratīvo procesu minētais likums noteic, ka ārkārtējās situācijas laikā valsts pārvaldē iesniegumus var iesniegt tikai rakstveidā (likuma 8. panta pirmā daļa), tostarp izmantojot iespējas rakstveida iesniegumu iesniegt elektroniski (likuma 8. panta trešā daļa). Likuma 8. panta otrā daļa noteic, ka “iestāde atsevišķos gadījumos var pieņemt telefonisku iesniegumu par administratīvā akta izdošanu, ja tai ir citas iespējas identificēt iesniedzēju un viņa izteikto prasījumu”. Savukārt attiecībā uz procesa dalībnieku uzklausišanu klātienē Iepirkumu uzraudzības birojam likuma 8. panta ceturtnā daļa noteica, ka “iepirkumu uzraudzības birojam ir tiesības izskatīt apstrīdēšanas iesniegumus bez lietas dalībnieku uzklausišanas klātienē. Lietas dalībniekiem ir tiesības iesniegt papildu viedokli rakstveidā, to nosūtot elektroniski Iepirkumu uzraudzības birojam ne vēlāk kā vienu darbdienu pirms paziņotā iesnieguma

⁷ Par valsts institūciju darbību ārkārtējās situācijas laikā saistībā ar Covid-19 izplatību: LV likums. Pieņemts 03.04.2020.

⁸ Covid-19 infekcijas izplatības pārvaldības likums: LV likums. Pieņemts 05.06.2020.

izskatīšanas sēdes datuma”. Šis regulējums netieši apliecina, ka pirms pandēmijas valsts pārvaldē videokonferences nebija plaši izmantotas, jo likums paredzēja salīdzinoši arhaisku regulējumu attiecībā uz iesnieguma iesniegšanu pa telefonu, kā arī attiecībā uz to, ka lietas dalībnieku uzklauššana klātienē tiek aizstāta ar iespēju sniegt viedokli rakstveidā. Vienlaikus jāuzsver, ka iedzīvotāju vērtējums par valsts pārvaldes iespējām pildīt funkcijas kopumā ir bijis pozitīvs. 1. aptaujā apgalvojumam, ka “ārkārtējās situācijas dēļ valsts pārvalde savas funkcijas spēja pildīt tāpat kā iepriekš vai vēl labāk”, piekrita 50,5% respondentu, nepiekrita 32,7% respondentu, bet salīdzinoši lielam skaitam – 16,8% – bija grūti uz šo jautājumu atbildēt vai nebija atbildes.

1.2. Attālinātu konsultāciju sniegšana un iesniegumu iesniegšana saskaņā ar Iesniegumu likumu

Valsts pārvaldes darbā ļoti nozīmīga ir arī iedzīvotāju saziņa ar valsts pārvaldi ārpus administratīvā procesa. Šādu saziņu pārsvarā reglamentē Iesniegumu likums.⁹ Saskaņā ar Iesniegumu likumu tiek izskatīti iesniegumi, kuros privātpersonas izsaka priekšlikumus valsts pārvaldes darba uzlabošanai, jautājumus un vispārēja rakstura sūdzības par valsts pārvaldes darbību. Iesniegumu likums regulē arī kārtību, kādā iestāde pieņem apmeklētājus klātienē. Šā likuma 8. panta pirmā daļa noteic, ka “iestāde, ievērojot normatīvajos aktos tai noteiktās kompetences specifiku, nodrošina, ka tā ir pieejama apmeklētājiem”. Savukārt minētā panta otrā daļa noteic, ka “papildus šā panta pirmajā daļā minētajam iestādes amatpersona, ja privātpersona ir iepriekš pieteikusies un norādījusi risināmo jautājumu, šo privātpersonu pieņem atbilstoši iestādes un savai kompetencei. Iestāde nodrošina, ka apmeklētāji šādā kārtībā tiek pieņemti periodiski, taču ne retāk kā reizi mēnesī”. Iesniegumu likumā kopš 2012. gada ir paredzēta iespēja iesniegt iesniegumu, izmantojot tiešsaistes formas, kuras pieejamas Vienotajā valsts un pašvaldību pakalpojumu portālā (www.latvija.lv).¹⁰

Pandēmijas laikā noteikto ierobežojumu dēļ Iesniegumu likumā paredzētais pienākums nodrošināt iestādes pieejamību apmeklētājiem nebija izpildāms. Arī iesniegumu iesniegšana bija iespējama vienīgi rakstveidā, tostarp elektroniski. Vienlaikus pandēmijas laikā pieaugoša videokonferenču programmatūras popularitāte un iespējas, ko tā sniedz saziņā, prasa apsvērt šo iespēju izmantošanu arī Iesniegumu likuma kontekstā. Šobrīd normatīvie akti neliedz, bet arī neuzliek par pienākumu nodrošināt saziņu ar privātpersonām, arī izmantojot videokonferences. Arī publiski nav zināms par gadījumiem, kad kāda valsts pārvaldes iestāde būtu izziņojusi arī šādu saziņas formu. Taču tieši pandēmijas radītie apstākļi un mūsdienu tehnoloģiju iespējas ir atklājušas jaunu komunikācijas formas potenciālu – videokonferenču izmantošanu gan iesniegumu iesniegšanā, gan iedzīvotāju uzklauššanā.

Iesniegumu likumā paredzēto “apmeklētāju pieņemšanu”, izmantojot videokonferenci, ir iespējams īstenot jau šobrīd. Taču to kavē vairāki galvenokārt praktiski apsvērumi: vienotu programmatūras risinājumu neesība un videokonferenču praktiskās norises jautājumi (piemēram, pieteikšanās videokonferencē, rindu organizēšana u. tml.). Šobrīd praktiski vienīgais veids, kā privātpersona varētu

⁹ Iesniegumu likums: LV likums. Pieņemts 27.09.2007. [26.12.2020. red.].

¹⁰ Grozījumi Iesniegumu likumā: LV likums. Pieņemts 15.03.2012.

sazināties ar iestādi, izmantojot videokonferenci, ir iepriekš to saskaņojot. Savukārt šādu “priekšdarbu” veikšana var nebūt efektīva un atturēt no šīs tehnoloģijas izmantošanas, ja vien netiek nodrošināts ērts un lietderīgs tās lietojums.

1.3. Attālināto saziņas formu lietojums administratīvo pārkāpumu procesā

2018. gadā pieņemtais Administratīvās atbildības likums¹¹ regulē kārtību, kādā amatpersonas izskata administratīvo pārkāpumu lietas, piemēro sodus un kādā tiek pārsūdzēti administratīvo pārkāpumu procesā pieņemtie lēmumi. Likums paredz iespēju dažādās administratīvo pārkāpumu procesa stadijās izmantot arī videokonferenci, taču tikai tad, “ja procesa dalībnieks vai citas personas atrodas citā vietā un nevar ierasties administratīvā pārkāpuma lietas izskatīšanas vietā” (Administratīvās atbildības likuma 139. panta pirmā daļa). Administratīvās atbildības likums noteic, ka administratīvo pārkāpumu lietu iestādē izskata mutvārdu procesā (Administratīvās atbildības likuma 137. panta pirmā daļa). Lai arī likums noteic, ka lietu ar lietas dalībnieku piekrišanu var izskatīt arī rakstveida procesā (137. panta ceturrtā daļa), lietas izskatīšana mutvārdu procesā ir samērā ierasta prakse.

Pandēmijas laikā administratīvo pārkāpumu procesā iestādei tika piešķirtas tiesības lemt par lietas izskatīšanu “rakstveida procesā, ja tā nav atzinusi par nepieciešamu lietu izskatīt mutvārdu procesā. Institūcija (amatpersona) rakstveida procesa būtībai atbilstošā veidā nodrošina procesa dalībniekiem tādu pašu tiesību apjomu kā mutvārdu procesā”¹². Pandēmijas laikā iestāde administratīvo pārkāpumu lietu varēja izskatīt arī mutvārdu procesā, izmantojot videokonferenci. Taču statistika par šīs iespējas izmantošanu nav pieejama. Domājams, ka videokonferenču izmantošanu kavē gan iestāžu nepilnīgais tehniskais nodrošinājums, gan šīs tehnoloģijas salīdzinoši nesena pieejamība. Vienlaikus nav juridisku šķēršļu izmantot videokonferences formātu arī normālos apstākļos, turklāt ne tikai tad, kad procesa dalībnieks nevar ierasties administratīvā pārkāpuma lietas izskatīšanas vietā, bet arī tad, kad viņam tas kaut kādu iemeslu dēļ nav ērti.

2. Attālināto saziņas formu izmantošanas veicināšana tiesiskajās attiecībās starp valsts pārvaldi un privātpersonām

2.1. Saziņas formu pilnveidošana kā valsts pārvaldes pienākums

Valsts pārvaldes iekārtas likuma¹³ 10. panta sestā daļa noteic: “Valsts pārvalde savā darbībā pastāvīgi pārbauda un uzlabo sabiedrībai sniegto pakalpojumu kvalitāti. Tās pienākums ir vienkāršot un uzlabot procedūras privātpersonas labā.” Savukārt tā paša panta astotajā daļā ir noteikts, ka “valsts pārvaldi organizē pēc iespējas ērti un pieejami privātpersonai”. No šajās normās ietvertajiem principiem izriet arī valsts pārvaldes pienākums atbilstoši tehnoloģiju radītajām iespējām paplašināt privātpersonu iespējas saziņai ar valsts pārvaldi. Publisko pakalpojumu digitalizācija un proaktīva rīcība to pieejamībā ir īpaši uzsvērtā arī Latvijas

¹¹ Administratīvās atbildības likums: LV likums. Pieņemts 25.10.2018.

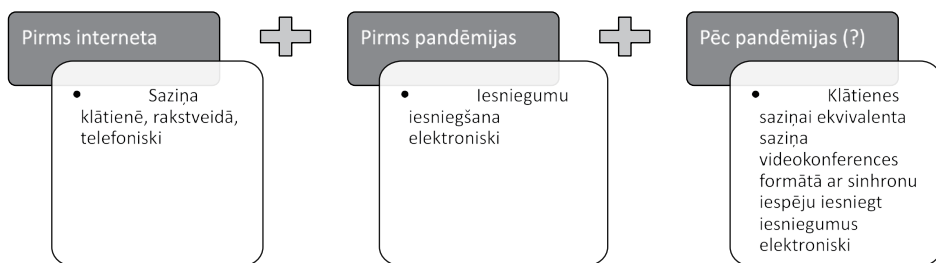
¹² Covid-19 infekcijas izplatības pārvaldības likuma 9. panta pirmā daļa.

¹³ Valsts pārvaldes iekārtas likums: LV likums. Pieņemts 06.06.2002.

Nacionālajā attīstības plānā 2021.–2027. gadam. Viens no rīcības virziena “Tehnoloģiskā vide un pakalpojumi” mērķiem ir “Digitalizējot transformēta publiskā pārvalde, racionāli pārvaldīta organizatoriskā un tehnoloģiskā ekosistēma, kas ir iekšēji integrēta un ārēji atvērta kopīgas vērtības radīšanai, inovācijām un lietotāji orientētai pieejai publisko pakalpojumu sniegšanā fiziskajā un digitālajā vidē”¹⁴. Savukārt kā šā rīcības virziena uzdevumi ir “Mūsdienu tehnoloģiju un racionālas, resursu efektīvas, lietotāji orientētas un atvērtas pārvaldības ieviešana, lai kvalitatīvi nodrošinātu publiskos pakalpojumus, ievērojot “primāri digitāls”, proaktīvas pakalpojumu sniegšanas un vienreizes principu, t. sk. pārrobežu, kā arī veiktu valsts pārvaldes un pašvaldību IKT infrastruktūras un atbalsta procesu optimizāciju un centralizāciju”, kā arī “Fiziskās un digitālās vides pieejamības un piekļūstamības palielināšana valsts un pašvaldību infrastruktūrā, kā arī digitālo risinājumu izmantošanas veicināšana”¹⁵. Tātad valsts pārvaldes pakalpojumu pieejamība un digitalizācija ir noteikta gan kā juridisks pienākums, gan kā valsts politikas rīcības virziens.

Līdz šim, rodoties jauniem tehniskiem risinājumiem, atbilstoši ir pielāgota arī valsts pārvaldes pieejamība privātpersonām. Laika posmā līdz interneta straujai attīstībai vienīgās saziņas formas ar valsts pārvaldi bija rakstveida iesniegumi, saziņa klātienē vai telefoniskas konsultācijas. Kopš interneta tehnoloģijas ieviešanas valsts pārvaldes un privātpersonu saziņā, arī juridiskos procesos, pakāpeniski ieviestas un normatīvajos aktos nostiprinātas tādas saziņas formas kā elektroniska dokumenta iesniegšana un elektroniskais paraksts, iesniegumus iesniegšana tiešsaistē (valsts pārvaldes pakalpojumu portāls *latvija.lv*) un oficiālā elektroniskā adrese. 2020. gada pandēmija un tās radītais pieprasījums pēc attālinātas saziņas digitālajā vidē radīja strauju videokonferenču lietojumprogrammu attīstību. Tieši šis apstāklis – videokonferenču lietojumprogrammu tehnoloģijas attīstība – arī rada potenciālu ieviest šo tehnoloģiju valsts pārvaldē, sniedzot iespēju nodrošināt klātienē saziņai un dokumentu aprītei ekvivalentu attālinātu digitālu risinājumu, kas integrētu gan saziņu videokonferences formātā, gan iespēju iesniegt vai parakstīt iesniegumus valsts pārvaldei un veikt citas juridiski nozīmīgas procesuālas darbības administratīvajā procesā un administratīvo pārkāpumu procesā.

Saziņas formas valsts pārvaldē:



¹⁴ Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2021.–2027. gadam, 295. punkts. Pieejams: https://www.pkc.gov.lv/sites/default/files/inline-files/NAP2027_apstiprin%C4%81ts%20Saeim%C4%81_1.pdf.

¹⁵ Turpat, 316.–317. punkts.

2.2. Konceptija par vienotu valsts pārvaldes digitālo pakalpojumu platformu

2.2.1. Minimālās prasības platformas funkcionalitātei

Ņemot vērā tehnoloģiju radītās iespējas, kā arī šo tehnoloģiju izmantošanai nepieciešamo viedierīču (viedtālrunu, klēpj datoru u. tml.) izplatību, valsts pārvaldē ir iespējams izveidot digitālu pakalpojumu platformu, kurā attālināti ir iespējams saņemt tādu pašu pakalpojumu kvalitāti kā klātienē, proti, saziņu ar klientu apkalpošanas speciālistu vai amatpersonu videokonferences formātā un vienlaicīgu iespēju tajā pašā lietojumprogrammā radīt un parakstīt juridiski nozīmīgus dokumentus. Piemēram, privātpersona var sazināties ar Nodarbinātības valsts aģentūras klientu apkalpošanas speciālistu, lūdzot palīdzēt sagatavot iesniegumu par bezdarbnieka statusa piešķiršanu. Videokonferences formātā sarunas laikā Nodarbinātības valsts aģentūras speciālists sagatavo elektronisku iesniegumu, kuru tajā pašā vietnē/lietojumprogrammā klients var izlasīt un parakstīt.

Šādas platformas radīšanā jāievēro turpmāk minētās funkcionalitātes prasības.

I. Pieeja, izmantojot drošu identifikāciju

Pieeja platformai ir iespējama, tikai izmantojot fiziskās personas elektroniskās identifikācijas līdzekli (piemēram, drošu elektronisko parakstu vai identifikāciju, izmantojot internetbanku) Fizisko personu elektroniskās identifikācijas likuma izpratnē. Šajā likumā paredzētie risinājumi jau tiek izmantoti valsts pārvaldes pakalpojumu *latvija.lv* un citu pakalpojumu pieejamībā un ir uzskatāmi par adekvātiem identifikācijas līdzekļiem. Drošības aspektā elektroniskie identifikācijas līdzekļi no klientu apkalpošanas viedokļa ir drošticamāki nekā pa pastu nosūtīti rakstveida dokumenti, jo valsts pārvaldei faktiski nav efektīvas metodes, lai noteiktu, ka pa pastu sūtītā rakstveida dokumentā norādītais autors ir arī tā īstais parakstītājs. Nav izslēgts, ka arī elektroniskās identifikācijas līdzekļus faktiski izmanto cita persona, tomēr iespējamība, ka dokumentā norādītais autors un tā parakstītājs ir viena un tā pati persona, ir ticamāka.

Fiziskās personas identifikācija kā platformas lietošanas priekšnoteikums ir nepieciešama, lai novērstu negodprātīgu platformas izmantošanu un nodrošinātu ērtu un netraucētu tās lietošanu visā pieslēguma laikā. Piemēram, ja persona ir pieslēgusies platformai, izmantojot drošus identifikācijas līdzekļus, tad arī gribas izteikumus viņa var izteikt vienkāršotā formā, piemēram, klientu apkalpošanas speciālista sagatavoto iesniegumu parakstīt, nospiežot uz attiecīgas izvēlnes. Nozīmīgākiem gribas izteikumiem varētu prasīt arī atkārtotu identifikāciju.

II. Iespēja izmantot videokonferenci – attēla un skaņas pārraidi – reālajā laikā

Attēla un skaņas pārraide reālajā laikā ir nepieciešama, lai nodrošinātu klātienē konsultācijām līdzvērtīgu efektu. Šai funkcionalitātei ir jābūt pieejamai sinhroni ar citām platformā veicamajām darbībām (piemēram, vienlaicīgu iespēju veidot dokumentu sagataves). Ievērojot, ka arī attēla pārraide ir uzskatāma par fizisko personu datu apstrādi, ievērojot “Eiropas Parlamenta un Padomes Regulā (ES) 2016/679 (2016. gada 27. aprīlis) par fizisku personu aizsardzību attiecībā uz

personas datu apstrādi un šādu datu brīvu apriti un ar ko atceļ Direktīvu 95/46/EK” ietverto datu minimizēšanas principu, nepieciešams nodrošināt, ka attēla pārraide ir brīvprātīga, ciktāl tā nav nepieciešama attiecīgās procesuālās darbības veikšanā vai personu identifikācijas pārbaudē.

III. Iespēja veidot un parakstīt dokumentus

Platformā ir nepieciešama iespēja lejuplādēt dokumentus un attēlus, teksta redaktora iespēja un iespēja parakstīt dokumentus (izteikt juridiski nozīmīgu gribas izteikumu). Tāpat nepieciešams nodrošināt, ka klients var iepazīties ar iestādes sagatavotā iesnieguma vai cita dokumenta projektu un to parakstīt. Šī funkcionalitāte ir ļoti svarīga, lai samazinātu papīra apriti valsts pārvaldē un nodrošinātu ērtu dokumentu pārvaldību. Vienlaikus ar iespēju veidot dokumentus nepieciešama arī to automātiska arhivēšanas funkcija, piešķirot katram dokumentam nepieciešamos rekvizītus (datumu, autoru un numuru).

IV. Video un skaņas attēla ierakstīšanas iespēja

Video un skaņas attēla ierakstīšanas iespēja var būt nepieciešama gan tādēļ, lai nostiprinātu procesuālās darbības administratīvajā procesā vai administratīvo pārkāpumu procesā, gan tādēļ, lai nodrošinātu klientu apkalpošanas kvalitātes kontroli. Video un skaņas attēla ierakstīšana var būt perspektīva arī tādēļ, lai sniegtu iespēju privātpersonām iesniegt iesniegumu saskaņā ar Iesniegumu likumu arī īsā video (skaņas) ierakstā.

V. Iespēja reģistrēties gaidīšanai rindā

Lai nodrošinātu klātienē konsultācijas un pieeju klientu apkalpošanas speciālistam, nepieciešams nodrošināt iespēju reģistrēties klientu apkalpošanas rindā identiski sistēmai, kāda pastāv daudzās iestādēs attiecībā uz numuru izņemšanu gaidīšanai rindā.

VI. Universālas izmantošanas iespēja

Platformas tehniskajam un vizuālajam kodolam jābūt vienotam visā valsts pārvaldē, pieļaujot atsevišķus funkcionālus risinājumus atsevišķām iestādēm. Šis aspekts ir svarīgs, lai nodrošinātu centralizētu sistēmas uzturēšanu, atvieglotu tā uztveramību un pieejamību un samazinātu uzturēšanas izmaksas.



3. Platformas izmantošanas iespējas valsts pārvaldes un privātpersonu saziņā

Platformas izmantošana varētu būt iespējama administratīvajā procesā, administratīvo pārkāpumu procesā, kā arī apmeklētāju pieņemšanā un iesniegumu iesniegšanā saskaņā ar Iesniegumu likumu.

Administratīvajā procesā platforma vismaz sākotnēji ir izmantojama galvenokārt iestādēs, kurās ir liels apkalpojamo privātpersonu skaits un attīstīta klientu apkalpošanas sistēma (piemēram, Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra, Nodarbinātības valsts aģentūra, Valsts ieņēmumu dienests), kā arī valsts pārvaldes vienoto klientu apkalpošanas centru darbībā. Administratīvajā procesā platformas funkcionalitāte ir izmantojama, lai privātpersona varētu saņemt konsultācijas un nepieciešamības gadījumā iesniegt mutvārdu iesniegumu, kuru iestādes klientu apkalpošanas speciālists sagatavo un privātpersona paraksta, izmantojot platformas funkcionalitātē paredzēto fiziskās personas elektroniskās identifikācijas iespēju.

Platforma var būt noderīga arī jebkurā citā administratīvajā procesā, kad nepieciešama privātpersonas viedokļa noskaidrošana. Jāuzsver, ka saskaņā ar Administratīvā procesa likuma 62. panta pirmo daļu, "Iemjot par tāda administratīvā akta izdošanu, kurš varētu būt nelabvēlīgs adresātam vai trešajai personai, iestāde noskaidro un izvērtē adresāta vai trešās personas viedokli un argumentus šajā lietā". Personas viedokļa noskaidrošana attālinātā saziņā, izmantojot videokonferenci, var būt alternatīva līdz šim praksē visbiežāk īstenotajai viedokļa iesniegšanai rakstveidā.

Administratīvo pārkāpumu procesā platformu var izmantot procesuālo darbību veikšanā, tostarp lietas izskatīšanas iestādē, izmantojot videokonferences funkciju.

Tāpat platformas funkcionalitāte var būt noderīga tiesas procesā, atvieglojot šobrīd smagnējo fizisko personu identificēšanas procedūru (iepriekš iesūtītu personu apliecinošu dokumentu kopijas)¹⁶ ar ērtāku un ātrāku fizisko personu elektronisko identifikāciju.

Platforma var nodrošināt arī Iesniegumu likumā noteikto pienākumu nodrošināt apmeklētāju pieņemšanu, kā arī iespējas iesniegt iesniegumus mutvārdos. Iesniegumu likuma 3. panta trešā daļa noteic: "Iesniegumu var iesniegt rakstveidā, elektroniskā veidā vai izteikt mutvārdos. Mutvārdos izteiktu iesniegumu, ja nepieciešams, privātpersonas klātbūtnē noformē rakstveidā un izsniedz tā kopiju iesniedzējam." Iesniegumu likums jau šobrīd pieļauj mutvārdos iesniegta iesnieguma iesniegšanu un tikai nepieciešamības gadījumā paredz pienākumu iestādei to noformēt rakstveidā. Izmantojot platformā paredzēto iespēju ierakstīt video un skaņas attēlu un sasaistot ieraksta iesniegšanu ar fiziskās personas elektronisko identifikāciju, ir iespējams paredzēt arī tiesības iesniegt iesniegumu audiovizuālā ierakstā. Taču, lai nodrošinātu ātru un efektīvu šādi iesniegtu iesniegumu apstrādi, būtu nepieciešams paredzēt arī maksimālo ieraksta laiku, piemēram, piecas minūtes. Šāda kārtība varētu palīdzēt privātpersonām operatīvāk un ērtāk sniegt informāciju vai viedokli valsts pārvaldei par dažādiem valsts

¹⁶ Vadlinijas *Microsoft Teams* izmantošanai tiesas sēžu organizēšanā rajona (pilsētu) tiesās un apgabaltiesās. Pieejams: <https://tiesas.lv/aktualitates/vadlinijas-microsoft-teams-izmantosanai-tiesas-sezu-organizesana-rajona-pilsetu-tiesas-un-apgabaltiesas>.

pārvaldes iestāžu kompetencē esošiem jautājumiem, kā arī samazināt papīra apripi valsts pārvaldē. Kā nākotnes funkcionalitāti var paredzēt arī aplikāciju, kurā ir iespējams izsaukt operatīvos dienestus (Valsts policiju, Valsts ugunsdzēsības un glābšanas dienestu, Neatliekamās medicīniskās palīdzības dienestu) un, izmantojot videokonferences funkciju, pārraidīt informāciju par apstākļiem notikuma vietā.

Galvenie platformas ieviešanas ieguvumi:

- 1) valsts pārvaldes pakalpojumu pieejamības uzlabošana – iespēja saņemt tiešsaistes konsultācijas un vienkāršota iesniegumu iesniegšana, neierodoties iestādē klātienē, taupa klientu laiku un resursus – valsts pārvalde var nodrošināt klātienē servisu identisku servisu klienta atrašanās vietā;
- 2) iespēja ietaupīt klientu apkalpošanai klātienē nepieciešamos resursus;
- 3) papīra aprites mazināšana – papildu iespēja iesniegt dažādus iesniegumus elektroniskā formā, kā arī iespēja veikt procesuālās darbības, izmantojot videokonferenci, var samazināt papīra resursu patēriņu valsts pārvaldē;
- 4) automātiska datu apstrāde un arhivēšana – resursu (personāla, papīra, telpu) ietaupījums, jo automātiska datu apstrāde un arhivēšana elektroniskiem dokumentiem attiecīgi samazina resursus, kas jāiegulda papīra formātā radītu dokumentu apstrādei un arhivēšanai.

Galvenie platformas ieviešanas riski:

- 1) nepieciešams nodrošināt augstas datu drošības prasības – ievērojot, ka platformā tiktu glabāti personas dati un nodrošināta juridiski nozīmīgu dokumentu iesniegšana, nepieciešams samazināt iespējas neatļautai piekļuvei datiem vai manipulācijām ar tiem;
- 2) nepieciešamība platformu izmantot pakāpeniski un ierobežotā apjomā – platformas ieviešanai jābūt pakāpeniskai, tā nevar aizstāt nepieciešamību pēc klātienē komunikācijas tajos procesos, kur iespējama tikai klātienē saziņa (piemēram, eksāmens praktisko iemaņu pārbaudei transportlīdzekļa vadīšanas tiesību iegūšanai), vai aizstāt saziņu klātienē vispār;
- 3) nepieciešamība daļu personāla resursu, kas apkalpo klientus klātienē, novirzīt klientu apkalpošanai attālināti.

Platformas ieviešana ir iespējama, izdarot vien dažus grozījumus normatīvajos aktos. Administratīvā procesa likumā grozījumi, kas paredzētu iespēju iesniegt iesniegumu, izmantojot platformas funkcionalitāti vai iespēju veikt procesuālās darbības attālināti iestādē, nav nepieciešami, jo šajos jautājumos Administratīvā procesa likumā nav attālinātās formas ierobežojošu noteikumu. Piemēram, Administratīvā procesa likuma 55. panta pirmā daļa noteic, ka “iesniegumu var iesniegt mutvārdos vai rakstveidā”. Ievērojot, ka Administratīvā procesa likumā attiecībā uz rakstveidā iesniegta iesnieguma iesniegšanu ir noteikta nepieciešamība identificēt iesnieguma autoru un viņa juridisku gribas izteikumu, praksē rakstveida iesniegumiem tiek pielīdzināti elektroniski iesniegti iesniegumi, ja fiziskās personas identitātes apliecināšana attiecībā uz viņas gribas izteikumu notiek saskaņā ar Fizisko personu elektroniskās identifikācijas likumu. Līdz ar to nav juridisku šķēršļu platformas ieviešanai administratīvā procesā jau šobrīd. Jāuzsver, ka jau šobrīd iestādēm ir iespēja vairākas procesuālās darbības, jo sevišķi privātpersonu uzklaušīšanu, organizēt arī videokonferences formātā.

Lai nodrošinātu iespēju privātpersonām iesniegt iesniegumus audiovizuālā veidā, kā arī nodrošinātu iespēju sazināties ar valsts pārvaldi Iesniegumu likumā

paredzētajos gadījumos, Iesniegumu likumā būtu nepieciešami daži grozījumi. Šobrīd Iesniegumu likums neparedz iespēju iesniegt iesniegumu audiovizuālā formā. Lai šo iespēju nodrošinātu, pēc tam, kad būtu radīta attiecīga platformas funkcionalitāte, Iesniegumu likuma 2. pantu vajadzētu papildināt ar 3.¹ daļu šādā redakcijā: “(3¹) Šo likumu piemēro arī audiovizuālā veidā iesniegtam iesniegumam, kurš iesniegts, izmantojot Vienotajā valsts un pašvaldību portālā *www.latvija.lv* pieejamos digitālos risinājumus.” Savukārt attiecībā uz iestādes pienākumu nodrošināt apmeklētāju pieņemšanu arī attālināti, izmantojot videokonferenci, Iesniegumu likuma 8. panta pirmo daļu vajadzētu izteikt šādā redakcijā: “Iestāde, ievērojot normatīvajos aktos tai noteiktās kompetences specifiku, nodrošina, ka tā ir pieejama apmeklētājiem, arī izmantojot videokonferenci.”

Savukārt, lai padarītu plašāku videokonferenču lietojumu administratīvo pārskatīšanu procesā, Administratīvās atbildības likuma 139. panta pirmo daļu vajadzētu izteikt šādā redakcijā: “Amatpersona var noteikt, ka procesuālās darbības tiek veiktas, izmantojot videokonferenci, ja procesa dalībnieks vai citas personas atrodas citā vietā un nevar ierasties administratīvā pārskatīšanas lietas izskatīšanas vietā vai ir lūdzis procesuālo darbību veikšanā izmantot videokonferenci.” Šāds grozījums paredzētu iespēju izmantot videokonferenci ne tikai tad, kad procesa dalībnieks nevar ierasties pārskatīšanas vietā, bet arī tad, kad citu iemeslu dēļ (piemēram, ērtības apsvērumu dēļ) lūdzis lietu izskatīt vai citas procesuālās darbības veikt, izmantojot videokonferenci. Amatpersonai būtu saglabājama iespēja lemt par to, vai šādu lūgumu apmierināt.

Jāuzsver, ka fizisko personu elektroniskajā identificēšanā tiesiskais regulējums jau ir paredzēts 2015. gadā pieņemtajā Fizisko personu elektroniskās identifikācijas likumā. Viens no šā likuma mērķiem ir “noteikt prasības elektroniskajai identifikācijai, lai fiziskajai personai nodrošinātu iespēju pieprasīt vai saņemt elektronisko pakalpojumu, ko publiska persona sniedz, pildot tai noteiktās funkcijas vai uzdevumus” (likuma 2. panta pirmās daļas 1. punkts). Likuma 3. panta pirmā daļa noteic, ka “fiziskās personas identitāte elektroniskajā vidē ir pārbaudīta, ja fizisko personu identificē, izmantojot elektroniskās identifikācijas līdzekli, un elektroniskā identifikācija notikusi saskaņā ar normatīvo aktu prasībām attiecībā uz elektroniskās identifikācijas pakalpojuma sniegšanu un izmantošanu”. Šie risinājumi jau tiek izmantoti daudzu valsts pārvaldes elektronisko pakalpojumu pieprasīšanā un ir pietiekami, lai varētu nodrošināt drošu elektronisko pakalpojumu izmantošanu.

Kopsavilkums

1. Lai arī pandēmijas laikā privātpersonu saziņā un darba pienākumu pildīšanā ievērojami pieaudzis videokonferenču lietojumprogrammu lietojums, videokonferenču izmantošana valsts pārvaldes un privātpersonu saziņā vēl nav attīstījusies. Valsts pārvalde pandēmijas apstākļos izmantojusi līdzšinējās neklātienas saziņas formas (rakstveida saziņu un saziņu, izmantojot elektroniskos sakarus (e-pasta vēstules, telefonu)). Klātienes saziņas samazināšanās iedzīvotāju vērtējumā nav būtiski ietekmējusi valsts pārvaldes iestāžu iespējas īstenot to uzdevumus.

2. Administratīvajā procesā iestādē videokonferenču izmantošana ir iespējama uzklausišanas stadijā, kā arī salīdzinoši plaši tiek izmantota administratīvajā procesā tiesā. Tomēr šobrīd nav nedz tehnisku, nedz juridisku instrumentu, lai nodrošinātu mutvārdu iesnieguma iesniegšanai ekvivalentu iespēju saņemt sinhronu tiešsaistes palīdzību iesnieguma sagatavošanā un iesniegt iesniegumu, izmantojot elektroniskos identifikācijas līdzekļus. Šī iespēja iedzīvotāju vērtējumā ir pietiekami būtiska.
3. Iesniegumu likumā paredzētajai apmeklētāju pieņemšanai klātienē videokonference ir adekvāta alternatīva. Tomēr praksē šāda iespēja netiek nodrošināta un likums neuzliek pienākumu iestādei būt sasniedzamai, izmantojot videokonferenci. Savukārt Administratīvo pārkāpumu procesā likums paredz videokonferenču izmantošanu, taču tikai tad, ja procesa dalībnieks nevar atrasties lietas izskatīšanas vietā.
4. Tehnoloģiju radīto iespēju – videokonferenču lietojumprogrammu – un to izmantošanai nepieciešamo viedierīču pieejamība un izplatība rada pienākumu valsts pārvaldei radīt jaunu saziņas formu ar privātpersonām – videokonferenci.
5. Valsts pārvaldē videokonferenci atsevišķu procesuālo darbību veikšanā var izmantot jau šobrīd (piemēram, uzklusot privātpersonas administratīvajā procesā vai veicot procesuālās darbības administratīvo pārkāpumu procesā). Taču šīs tehnoloģijas izmantošanu ir nepieciešams paplašināt, radot klātienē saziņai ekvivalentu saziņu digitālajā vidē ar iespēju videokonferences laikā radīt un parakstīt dokumentus (piemēram, iesniegumu administratīva akta izdošanai).
6. No juridiskā un praktiskā viedokļa minimālās prasības klātienē saziņai ekvivalentas digitālas platformas funkcionalitātei ir šādas: 1) iespēja veikt fiziskās personas elektronisko identifikāciju; 2) videokonferences iespēja; 3) dokumentu veidošanas un parakstīšanas iespēja; 4) attēla un skaņas ierakstīšanas iespēja; 5) iespēja reģistrēties apmeklētāju rindā; 6) universalitāte – vienots dizains, bet daudzveidīgs lietojums.
7. Klātienē ekvivalentas digitālas saziņas galvenās priekšrocības ir iespēja taupīt kā privātpersonu, tā valsts pārvaldes resursus, jo sevišķi sniedzot iespēju samazināt papīra aprites lietojumu valsts pārvaldē. Platformas ieviešanai administratīvajā procesā iestādē grozījumi likumos nav nepieciešami. Atsevišķi grozījumi nepieciešami Iesniegumu likumā (lai sniegtu iespēju iesniegt iesniegumus īsa audiovizuālā ieraksta veidā un digitālai apmeklētāju pieņemšanai), kā arī Administratīvās atbildības likumā (paredzot plašāku iespēju videokonferenču izmantošanai).

**STARPTAUTISKO
UN EIROPAS SAVIENĪBAS TIESĪBU
SEKCIJA**

GENDER EQUAL ACCESS TO GOODS AND SERVICES

DZIMUMLĪDZTIESĪGA PIEKĻUVE PRECĒM UN PAKALPOJUMIEM

Kristīne Dupate, Dr. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Starptautisko un Eiropas tiesību zinātņu katedras asociētā profesore

Anotācija

Direktīva 2004/113/EK, kura prasa nodrošināt sievietēm un vīriešiem vienlīdzīgu piekļuvi precēm un pakalpojumiem, tika pieņemta 2004. gadā. Tā bija jāievieš līdz 2007. gada 21. decembrim. Neskatoties uz to, ka ir pagājuši jau 13 gadi, kopš dzimumvienlīdzīgai piekļuvei precēm un pakalpojumiem bija jādarbojas praksē, līdztiesība šajā jomā gana bieži netiek nodrošināta. Tas skaidrojams ar to, ka līdz šim nav bijis izvērtākas diskusijas par līdztiesību šajā jomā ne no atbildīgo institūciju puses, nedz arī plašākā sabiedrībā, līdz ar to ievērojama daļa preču pārdevēju un pakalpojumu sniedzēju par šo tiesisko regulējumu neko nezina. Lai pievērtu uzmanību jautājumam par dzimumlīdztiesīgu piekļuvi precēm un pakalpojumiem un šo tiesību nodrošināšanu praksē, šajā rakstā autore pievēršas, pirmkārt, Direktīvas 2004/113/EK materiālā un personālā tvēruma un galveno jēdzienu skaidrošanai, otrkārt, problēmām, kuras saistītas ar šo tiesību nodrošināšanu praksē, un, treškārt, analizē šīs direktīvas normu ieviešanu Latvijas tiesiskajā regulējumā. Autore secina, ka Direktīva 2004/113/EK Latvijā nav ieviesta pilnīgi, jo tiesiskais regulējums neietver tās privātās personas, kuras piedāvā preces un pakalpojumus ārpus savas profesionālās darbības jomas. Turklāt apdrošināšanas jomā nav skaidrs, vai visās apdrošināšanas polisēs būtu obligāti iekļaujami riski, kuri saistīti ar grūtniecību un maternitāti. Ir apšaubāmi, vai, nenodrošinot nevienu šo tiesību ievērošanas administratīvās kontroles mehānismu, tiek ievērots ES tiesību aizsardzības līdzekļu efektivitātes princips.

Atslēgvārdi: dzimumu līdztiesība, diskriminācijas aizliegums, Direktīva 2004/113/EK, piekļuve precēm un pakalpojumiem, ievērošana praksē, ieviešana Latvijas tiesību aktos.

Keywords: gender equality, prohibition of discrimination, Directive 2004/113/EC, access to and supply of goods and services, enforcement in practice, implementation in Latvian normative acts.

Introduction

Directive 2004/113/EC¹ requiring equal access to goods and services for men and women was adopted on 2004. It had to be transposed by 21 December 2007. Although already 13 years have passed since equal treatment obligation in the field of access to and supply of goods and services is in force, this aspect of equality rights is rarely discussed and brought to attention of the law enforcement bodies and wider public, thus, due to lack of awareness, it is not surprising that discriminatory practices are still present in our everyday lives.

The aim of this article is, firstly, to explain the substance of the rights provided by Directive 2004/113/EC, including material and personal scope and the concepts, secondly, to consider the issues related to practical application and, thirdly, to assess the implementation in Latvia.

The scope of Directive 2004/113/EC

The material scope of Directive 2004/113/EC encompasses the following aspects.

Firstly, the concepts “goods” and “services” have to be interpreted according to the definitions related to free movement of goods and services as defined by the Treaty on the Functioning of the European Union (further – the TFEU).² According to Article 28(2) of the TFEU, “goods” are all “products originating in Member States and to products coming from third countries which are in free circulation in Member States”, while Article 57 of the TFEU provides ““services” “within the meaning of the Treaties where they are normally provided for remuneration.”³

European Commission considers that Directive 2004/113/EC also covers services remunerated by third parties,⁴ thus it also includes public health services.⁵

Secondly, Directive 2004/113/EC applies to all persons – public and private,⁶ which supply goods and services available in public, i.e., those offered to the abstract cycle of persons.⁷ It means that directive is applicable to all goods and services offered in the public space (website, advertisement), irrespective of whether a person offering it acts within his/her professional capacity or outside it. At the same time, services offered within the area of private and family life, even if it is done publicly (by advertisement) fall outside the scope of the directive (for

¹ Council Directive 2004/113/EC of 13 December 2004 implementing the principle of equal treatment between men and women in the access to and supply of goods and services, OJ L 373, 21.12.2004, pp. 37–43.

² Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union, OJ C 326, 26.10.2012, pp. 47–390.

³ See Point 11 of the Preamble of the Directive 2004/113/EC.

⁴ Report from the Commission of the European Union to the European Parliament, the Council and the European Economic and Social Committee, Report on the application of Council Directive 2004/113/EC implementing the principle of equal treatment between men and women in the access to and supply of goods and services, COM/2015/0190 final.

⁵ Directive 2004/113/EC does not cover issues related to social security as covered by Directive Council Directive 79/7/EEC of 19 December 1978 on the progressive implementation of the principle of equal treatment for men and women in matters of social security, OJ L 6, 10.1.1979, pp. 24–25.

⁶ Article 10 of Directive 2004/113/EC.

⁷ Article 3(1) of Directive 2004/113/EC.

example, renting out a room in private apartment, wherein the proprietor resides him/herself).⁸

Directive 2004/113/EC does “not apply to the content of media and advertising nor to education.”⁹

Further Directive 2004/113/EC, beyond protecting women and men, also applies to discrimination arising from the gender reassignment, as it follows from the case-law of the Court of Justice of the EU (further – the CJEU).¹⁰

Directive 2004/113/EC in its substance restricts one of the fundamental principles of the contract law – freedom to choose contractual partner. Directive 2004/113/EC defines it, as follows:

*This Directive does not prejudice the individual's freedom to choose a contractual partner as long as an individual's choice of contractual partner is not based on that person's sex.*¹¹

Protection against discrimination

Directive 2004/113/EC prohibits the following types of discrimination – direct, indirect, direct, indirect discrimination, harassment, sexual harassment, instruction to discriminate, victimization. Similarly to other gender equality directives¹² and the case-law of the CJEU,¹³ direct discrimination occurs where a person is treated less favourably due to pregnancy and maternity.

As the regards the content of the principle of discrimination itself, the CJEU has repeated its well-established case-law, namely, that:

*[..] the principle of equal treatment requires that comparable situations must not be treated differently, and different situations must not be treated in the same way, unless such treatment is objectively justified [..].*¹⁴

It means that principle of non-discrimination is not limited to the cases where persons are in equal or same situations but requires provision of different rights to the persons in different situations, taking into account respective difference. Latter obligation is envisaged in order to provide equal opportunities for both sexes taking into account different social situations persons may find themselves in because of different social gender roles (gender stereotypes), and also due to biological differences between sexes. An example depicting barriers

⁸ Report from the Commission of the European Union to the European Parliament, the Council and the European Economic and Social Committee, Report on the application of Council Directive 2004/113/EC implementing the principle of equal treatment between men and women in the access to and supply of goods and services, COM/2015/0190 final; l.

⁹ Article 3(3) of Directive 2004/113/EC.

¹⁰ The CJEU decision in case C-13/94 *P v. S and Cornwall County Council*, ECLI:EU:C:1996:170 and C-423/04 *Sarah Margaret Richards v. Secretary of State for Work and Pensions*, ECLI:EU:C:2006:256.

¹¹ Article 3(2) of Directive 2004/113/EC.

¹² See Directive 2006/54/EC of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006 on the implementation of the principle of equal opportunities and equal treatment of men and women in matters of employment and occupation (recast), OJ L 204, 26.7.2006, pp. 23–36.

¹³ See, for example, the decision of the CJEU in case C-177/88 *Elisabeth Johanna Pacifica Dekker v. Stichting Vormingscentrum voor Jong Volwassenen (VJV-Centrum) Plus*, ECLI:EU:C:1990:383.

¹⁴ The CJEU decision in case C-236/09 *Association belge des Consommateurs TestAchats ASBL, etc. v. Conseil des Ministres*, ECLI:EU:C:2011:100, para. 28.

women face more frequently than men due to different social gender roles is child-care obligation, which is mostly taken up by mothers. Consequently, they are most frequently the “victims” of environmental barriers such as buildings with stairs and without lift, which makes the access with baby-carriage cumbersome. Another example relates to biological differences – unequal access to sanitary facilities (toilets), if such facilities are provided on shared basis. Planning of the buildings still does not take into account different biological needs and thus different time periods spent in toilets by men and women. As a consequence, females spend far more time queuing in all public spaces.

At the same time, Directive 2004/113/EC does not require absolutely equal treatment. Article 4(5) allows exception, in particular:

This Directive shall not preclude differences in treatment, if the provision of the goods and services exclusively or primarily to members of one sex is justified by a legitimate aim and the means of achieving that aim are appropriate and necessary.

As explained by Point 16 of the Preamble of Directive 2004/113/EC,

A legitimate aim may, for example, be the protection of victims of sex-related violence (in cases such as the establishment of single-sex shelters), reasons of privacy and decency (in cases such as the provision of accommodation by a person in a part of that person’s home), the promotion of gender equality or of the interests of men or women (for example single-sex voluntary bodies), the freedom of association (in cases of membership of single-sex private clubs), and the organisation of sporting activities (for example single-sex sports events).

Equal treatment in the field of insurance and financial services

Directive 2004/113/EC specifically regulates equal treatment with regard to insurance and financial services. It is because in such sectors actuarial factors are used in calculation of premiums and benefits. The problem with actuarial factors lies in the fact that they take into account risks and statistical data based on gender. In order to tackle such unequal treatment in insurance and financial services, Article 5(1) provides that

use of sex as a factor in the calculation of premiums and benefits for the purposes of insurance and related financial services shall not result in differences in individuals’ premiums and benefits.

As explained by the Commission in its 2012 Guidelines, the use of actuarial factors is not entirely prohibited. It is prohibited only at the individual level, while

use [of actuarial factors] is allowed in the calculation of premiums and benefits at the aggregate level, as long as it does not lead to differentiation at individual level.¹⁵

¹⁵ Guidelines on the application of Council Directive 2004/113/EC to insurance, in the light of the judgment of the Court of Justice of the European Union in case C-236/09 (*Test-Achats*), para.14. Available at: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52012XC0113\(01\)&from=en](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52012XC0113(01)&from=en) [last viewed 27.04.2021].

Such explanation was given by the European Commission following the CJEU judgement in case *Test-Achat*.¹⁶ It is the only decision so far adopted by the CJEU relating to Directive 2004/113/EC. In *Test-Achat* case, the CJEU declared exemption allowing use of actuarial factors at the individual level as provided by Article 5(2) of Directive 2004/113/EC void as from 21 December 2012. The CJEU based such decision on the consideration that Article 5(2) does not set any temporary limit on respective exemption and such situation is contrary to the principle of equal treatment between men and women as enshrined in Articles 21 and 23 of the CFREU.¹⁷

Application of non-discrimination in access to and supply of goods and services in practice

There is no single decision delivered by the CJEU as to how Directive 2004/113/EC must be interpreted (except the decision in *Test-Achat* case). More detailed interpretation would be especially needed with regard to the application of the exemption provided by Article 4(5) of Directive 2004/113/EC allowing differences in treatment in “the provision of the goods and services exclusively or primarily to members” under condition that there is a legitimate aim, and the means used for achievement of that aim are proportionate.

Numerous practices of differential treatment have been detected around the EU Member States. In most cases, these practices related to different pricing of services and refusal to provide services. Regarding different pricing, it is most widespread in hairdressing services, where different prices are set for female and male haircuts, night clubs also frequently offer free entrance to women.¹⁸ As regards refusal to provide the service, the practices mentioned as examples included asking breastfeeding mothers leaving restaurants,¹⁹ denying access to the shops with baby carriage,²⁰ ban on women entering barbershops.²¹ According to the scholars, respective practices must be considered as discriminatory.

More problematic from the perspective of legal qualification are sex-segregated services, such as separate sport clubs, separate training classes, while separate facilities for men and women in saunas, spas and swimming pools are seen as justifiable on the grounds of privacy decency, safety, etc.²²

¹⁶ The CJEU decision in case C-236/09 *Association Belge des Consommateurs TestAchats ASBL, et al. v. Conseil des Ministres*, ECLI:EU:C:2011:100.

¹⁷ Charter of Fundamental Rights of the European Union, OJ C 326, 26.10.2012, pp. 391–407.

¹⁸ Susanne Burri, Aileen McColgan, European Network of legal experts in the field of gender equality, *Sex-segregated Services*, European Commission, 2008. Available at: <https://www.equalitylaw.eu/downloads/4555-sex-segregated-services-pdf-1-134-kb> [last viewed 27.04.2021].

¹⁹ Sarah Bourke, Equal Treatment between men and women in the access to and supply of goods and services, presentation at European Law Academy on 2015. Available at: http://www.era-comm.eu/oldoku/SNLLaw/08_Access_to_goods_and_services/2015_03_Bourke_EN.pdf [last viewed 27.04.2021].

²⁰ The investigation case by the Ombudsperson of the Republic of Latvia, information provided on February 2021.

²¹ Maria Y. Lee, *Sex-segregated services – their place in EU anti-discrimination law and their relationship to positive action measures*, E. L. Rev., 2019, 44(5).

²² Susanne Burri, Aileen McColgan, European Network of legal experts in the field of gender equality, *Sex-segregated Services*, European Commission, 2008. Available at: <https://www.equalitylaw.eu/downloads/4555-sex-segregated-services-pdf-1-134-kb> [last viewed 27.04.2021]; Maria Y. Lee, *Sex-segregated services – their place in EU anti-discrimination law and their relationship to positive action measures*, E. L. Rev., 2019, 44(5).

The scholars in their writings have arrived at the conclusion that ban on access or restricted access to goods and services to either sex may be justified only by consideration of protecting other fundamental rights and freedoms, for example, for male private clubs – freedom of association, for sex-segregated facilities – protection of privacy and decency. Such finding is supported by the point 3 of Preamble of Directive 2004/113/EC, stating that:

While prohibiting discrimination, it is important to respect other fundamental rights and freedoms, including the protection of private and family life and transactions carried out in that context and the freedom of religion.

On the other hand, it is unlikely that purely commercial interest would be accepted as a legitimate aim for the ban on access to service, like ban on women to enter barbershop due to desire of the service providers to ensure “masculine” space, because such consideration is not driven by the right to freedom of association but rather by the interest in commercial gain.²³

However, the respective assessment of state of affairs with regard to the permissible justification of different treatment with regard to access to goods and services, i.e., interpretation of Article 4(5) of Directive 2004/113/EC, is changing, as most of presently permissible differences in treatment are based on gender roles and societal attitudes. As pointed out by Maria Y. Lee, socially and historically defined concepts such as sex/gender and related issue of nudity, decency, privacy and sexuality are not static and unalterable. They are constantly changing. It means that in the future sex-segregated services may become unnecessary.²⁴

Implementation in Latvia

Directive 2004/113/EC in Latvia is implemented by two legal acts. It is the Law on the Protection of Consumer Rights²⁵ and the Law on Insurance and Reinsurance.²⁶

The Law on the Protection of Consumer Rights was used for the implementation of the principle of equal treatment between men and women with regarding access to and supply of goods and services in general. Article 3¹ of the Law on the Protection of Consumer Rights provides prohibition of discrimination, lists types of discrimination (direct, indirect, harassment, sexual harassment and instruction to discriminate) and definitions of direct, indirect discrimination, as well as harassment and sexual harassment.

The Law on Insurance and Reinsurance implements requirements of Article 5 of Directive 2004/113/EC, in particular, Article 9 of the Law on Insurance and Reinsurance prohibits the use of sex as a factor in insurance. It also prohibits the definition of different premiums and benefits by reason of pregnancy and maternity.

²³ Maria Y. Lee, Sex-segregated services – their place in EU anti-discrimination law and their relationship to positive action measures, *E. L. Rev.*, 2019, 44(5).

²⁴ *Ibid.*

²⁵ Patērētāju tiesību aizsardzības likums, Official Gazette, No. 104/105, 1 April 1999.

²⁶ Apdrošināšanas un pārapdrošināšanas likums, Official Gazette, No. 124, 30 June 2015.

However, the implementation measures undertaken by Latvian legislator does not ensure complete implementation of the requirements under Directive 2004/113/EC.

First of all, not all goods and services available publicly are covered by non-discrimination rights. Latvian law does not cover goods and services which are publicly offered by natural persons outside commercial activities – for example, if a natural person publicly advertises the sale of his/her own apartment. It is so, because the Law on Protection of Consumer Rights applies to transactions provided within the scope of commercial activities only.²⁷ The Civil Law,²⁸ which provides the basic regulation covering contract law, does not contain any provisions on the principle of non-discrimination.

Secondly, there is a problem with pregnancy- and maternity-based discrimination in insurance sector. The implementing provisions (Article 9 of the Law on Insurance and Reinsurance) only require the definition of equal premiums and benefits irrespectively of sex, pregnancy and maternity. Like Article 5 of Directive 2004/113/EC, the respective provisions do not require the insurance programmes to include the risks related to the pregnancy and maternity. As a result, no insurance company in Latvia provides any standard travel and health insurance programme covering risks related to pregnancy and maternity. Consequently, the norms prohibiting pregnancy and maternity discrimination turn out to be meaningless in practice. No legal act stipulates what kinds of risks have to be covered by private insurance programmes, thus, insurance companies simply do not include risks relating to pregnancy or maternity. There is no case law on this.

However, the most important shortcoming in the implementation of Directive 2004/113/EC in Latvia in the view of the present author relates to enforcement measures and remedies available for the protection of the rights therein. The EU law requires that the remedies available under national law for the enforcement and protection of the rights provided by the EU comply with the principle of effectiveness. The respective principle implies that national remedies “must not render practically impossible or excessively difficult the exercise of rights conferred by EU law”.²⁹ In practice, it means that, in order to comply with the principle of effectiveness, a Member State must stipulate civil and administrative, and sometimes even criminal liability and sanctions for breach of the rights provided by the EU law. It is not the case with regard to the remedies available in case of discrimination concerning access to and provision of goods and services in Latvia. The only option for a victim is to take the case to court. However, access to the courts is limited due to high litigation costs (in comparison to the average income of people in Latvia) and the difficulty in collecting evidence. There is no administrative liability for breaching the principle of equal treatment with regard to access to and provision of goods and services in Latvia and no responsible administrative institution in charge of supervising the compliance with Directive 2004/113/EC. It allows drawing the conclusion that in practice Latvian law does not ensure effective protection of the rights under Directive 2004/113/EC.

²⁷ Law on Protection of Consumer Rights, Article 1(4).

²⁸ Civillikums. Ceturtā daļa. Saistību tiesības, 28 January 1937.

²⁹ The CJEU decision in case C-177/10, *Francisco Javier Rosado Santana v. Consejería de Justicia y Administración Pública de la Junta de Andalucía*, ECLI:EU:C:2011:557, para. 89.

Conclusions

The principle of non-discrimination is not limited to cases where persons are in equal or same situations but require provision of different rights to the persons in different situations, taking into account the respective difference. The latter obligation is envisaged for providing equal opportunities for both sexes taking into account different social situations persons may find themselves in because of different social gender roles (gender stereotypes), and also due to biological differences between sexes.

Although it is already 13 years since equal treatment obligation in the field of access to and supply of goods and services is in force, this aspect of equality rights is rarely discussed and brought to attention to the law enforcement bodies and wider public in Latvia. It is also subject to diverse national case-law in the EU Member States, as the CJEU case-law shedding the light on permissible differences in treatment between men and women in this field is almost absent.

The most problematic issue from the perspective of legal qualification relates to sex-segregated services. The scholars have agreed that ban on access or restricted access to goods and services to either sex may be justified only by consideration of protecting other fundamental rights and freedoms. It is unlikely that purely commercial interest would be accepted as a legitimate aim for the ban on access to service.³⁰ However, as social roles are constantly changing, it is clear that standards or necessity for gender-specific or segregated services will change.

The implementation of Directive 2004/113/EC in Latvia is incomplete. Latvian law does not cover goods and services which are publicly offered by natural persons outside their commercial activities. Due to unclear legal regulation under Article 5 of Directive 2004/113/EC itself, no insurance company in Latvia provides any standard travel and health insurance programme covering risks related to pregnancy and maternity. Consequently, the norms prohibiting pregnancy and maternity discrimination turn out to be meaningless in practice.

The only option for a victim of discrimination in Latvia is to bring the case before court. However, access to the courts is limited due to high litigation costs (in comparison to the average income of people in Latvia) and the difficulty in collecting evidence. There is no administrative liability for breaching the principle of equal treatment regarding access to and provision of goods and services. Therefore, in practice Latvian law does not ensure effective protection of the rights under Directive 2004/113/EC.

³⁰ Maria Y. Lee, Sex-segregated services – their place in EU anti-discrimination law and their relationship to positive action measures, *E. L. Rev.*, 2019, 44(5).

KĀ IZTURĒT *UBER* TESTU. EST SECINĀJUMI LIETĀ C-62/19 *STAR TAXI APP*

HOW TO PASS THE *UBER* TEST. CJEU CONCLUSIONS IN THE CASE C-62/19 *STAR TAXI APP*

Vija Kalniņa, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

The controversial *Uber* test has been applied once again. The CJEU judgment in the case *C62/19 Star Taxi App* acknowledges that the test is applicable and correct in its current form and no changes or improvements can be expected at least for now. In the meantime, the judgment gives one more example on how the *Uber* test can be executed and what are the preconditions for passing this test successfully. However, one of the most significant aspects that could affect the outcome of this test, that is, whether the factors of the *Uber* test are cumulative or alternative, remains unclear.

Atslēgvārdi: informācijas sabiedrības pakalpojumi, *Uber* tests, transporta pakalpojumi, Direktīva 2000/31.

Keywords: information society services, *Uber* test, transportation services, Directive 2000/31.

Ievads

2020. gada 3. decembrī Eiropas Savienības Tiesa (turpmāk – EST) pasludināja spriedumu lietā C-62/19 *Star Taxi App*, atzīstot *Star Taxi App* sniegtos pakalpojumus par informācijas sabiedrības pakalpojumiem. *Star Taxi App* ir trešais pakalpojumu sniedzējs, kura pakalpojumiem ticis piemērots *Uber* tests, kas pirmo reizi tika nostiprināts EST spriedumā lietā C-434/15 *Asociación Profesional Elite Taxi* (turpmāk – *Elite Taxi*). Atšķirībā no pārējiem pakalpojumiem, kuriem līdz šim piemērots *Uber* tests – *Uber* un *Airbnb* pakalpojumi –, *Star Taxi App* nav līdzdalības ekonomikas (arī sadarbības vai sadarbīgās ekonomikas)¹ pakalpojumu sniedzējs. Proti, šī platforma nenodrošina pakalpojumu sniegšanas iespējas personām, kuras nav profesionālas pakalpojumu sniedzējas un dalās ar saviem brīvajiem resursiem. Tomēr jāatzīmē, ka EST arī nav devusi norādes, ka *Uber* tests ir attiecināms tikai uz līdzdalības ekonomikas pakalpojumiem, un, ievērojot to, ka tā šo

¹ Sīkāk par šiem jēdzieniem sk.: Kalniņa V. Tehnoloģijas, kas maina ekonomiku un tiesisko attiecību modeļus. Jurista Vārds, 02.07.2019., Nr. 26 (1084).

testu ieviesa, pamatojoties uz ģenerālvokāta Maceja Špunara (*Maicej Szpunar*) secinājumiem, var droši apgalvot, ka tam *Uber* tests ir piemērojams plašākam lokam pakalpojumu.² Spriedums lietā C-62/19 *Star Taxi App* to apstiprina.

Šā raksta mērķis ir analizēt EST veikto *Star Taxi App* pakalpojumu izvērtējumu un salīdzināt šajā lietā izdarītos secinājumus ar secinājumiem lietā C-434/15 *Elite Taxi* un lietā C-390/18 *Airbnb Ireland*, skaidrojot priekšnoteikumus *Uber* testa sekmīgai izturēšanai.

1. Lietas C-62/19 *Star Taxi App* apstākļi un prejudiciālie jautājumi

Lietā tiek aplūkots pakalpojums – *Star Taxi App* lietotne, kas bez starpniecības nodrošina taksometru pakalpojumu izmantotāju un taksometru vadītāju savienošanu. Persona, kura vēlas pārvietoties pilsētā, šajā lietotnē var saņemt pieejamo taksometra pakalpojumu sniedzēju sarakstu ar informāciju par piedāvātajiem tarifiem, ko nosaka paši taksometru vadītāji, komentārus un novērtējumus no citiem klientiem. Persona var pati izvēlēties pakalpojuma sniedzēju, saglabājot iespēju no pakalpojuma atteikties. Samaksu par taksometra pakalpojumu persona veic vadītājam tieši. Svarīgi, ka *Star Taxi App* par pakalpojumu sniegšanu slēdz līgumus ar profesionāliem taksometru vadītājiem, kuri ir ieguvuši tiesības veikt pārvadājumus ar taksometru, neveicot nekādu citu papildu atlasi. Saskaņā ar noslēgtajiem līgumiem vadītāju rīcībā *Star Taxi App* nodod lietotni *Star Taxi – vadītājs*, viedtālruni, kurā instalēta šī lietotne, kā arī SIM karti ar ierobežotu datu apjoma limitu, par to no vadītājiem iekasējot mēneša abonentmaksu. *Star Taxi App* nav izveidota sistēma transportlīdzekļu un vadītāju snieguma kvalitātes, ne arī šo vadītāju izturēšanās kontrolei.³

2017. gada 19. decembrī tika grozīts likums, kas nosaka pārvadājumu ar taksometriem noteikumus Bukarestē, paredzot, ka tikai licencētas taksometru rezervēšanas centrāles drīkst nodrošināt klientiem iespēju pasūtīt taksometra pakalpojumu pa tālruni vai ar citiem līdzekļiem, tostarp izmantojot internetam pieslēgtas lietotnes. Tā kā *Star Taxi App* nebija saņēmis licenci, tam tika piemērots naudas sods aptuveni 925 eiro apmērā. *Star Taxi App* minēto naudas sodu apstrīdēja, uzskatot, ka tas sniedz informācijas sabiedrības pakalpojumus un tāpēc saskaņā ar Direktīvas 2000/31⁴ 4. pantu kā tā darbības priekšnoteikumu nedrīkst izvirzīt prasību saņemt iepriekšēju atļauju.⁵ Bukarestes apgabaltiesai, kura izskatīja *Star Taxi App* sūdzību, radās šaubas par tā sniegto pakalpojumu klasifikāciju, un tā vērsās EST ar četriem prejudiciālajiem jautājumiem. Pirmais jautājums bija par to, vai *Star Taxi App* sniegtie pakalpojumi ir klasificējami par informācijas sabiedrības pakalpojumiem, savukārt pārējie jautājumi jau bija par Eiropas Savienības normatīvajos aktos paredzēto pakalpojumu sniegšanas brīvības garantiju saturu

² Ģenerālvokāta Maceja Špunara 11.05.2017. secinājumi lietā C-434/15 *Asociación Profesional Elite Taxi*, 42. punkts.

³ Lietas apstākļus sk.: EST 03.12.2020. spriedumā lietā C-62/19 *Star Taxi App*, 25.–28. punkts.

⁴ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2000/31 par dažiem informācijas sabiedrības pakalpojumu tiesiskiem aspektiem, jo īpaši elektronisko tirdzniecību, iekšējā tirgū (Direktīva par elektronisko tirdzniecību). OV L 178, 17.07.2000., 1.–16. lpp. Pieņemta 08.06.2000. [08.06.2000. red.].

⁵ Lietas apstākļus sk.: EST 03.12.2020. spriedumā lietā C-62/19 *Star Taxi App*, 29.–33. punkts.

un dalībvalstu pienākumiem.⁶ Šā raksta vajadzībām turpmāk aplūkoti tikai EST secinājumi par *Star Taxi App* sniegto pakalpojumu klasifikāciju.

2. *Star Taxi App* pakalpojumu izvērtējums

EST *Star Taxi App* sniegtos pakalpojumus vērtēja pēc tādas pašas shēmas, kādu tā ir piemērojusi, vērtējot *Uber* un *Airbnb* pakalpojumus. Proti, EST vispirms pārbaudīja, vai attiecīgais pakalpojums atbilst prasībām, kas izriet no informācijas sabiedrības pakalpojumu definīcijas, kura nostiprināta Direktīvas 2015/1535⁷ 1. panta 1. punkta b) apakšpunktā (iepriekš Direktīvas 98/34⁸ 1. panta 2. punktā). Konstatējot, ka *Star Taxi App* pakalpojumi atbilst šīm prasībām, EST piemēroja *Uber* testu.

Pārbaudi pēc Direktīvas 2015/1535 1. panta 1. punkta b) apakšpunkta *Star Taxi App* pakalpojumi izgāja pārliecinoši. EST atzina, ka *Star Taxi App* pakalpojums atbilst visiem četriem normā nostiprinātajiem informācijas sabiedrības pakalpojuma priekšnoteikumiem un principā būtu atzīstams par informācijas sabiedrības pakalpojumu Direktīvas 2000/31 izpratnē.⁹ Autores ieskatā, EST secinājumi šajā daļā nav pārsteidzoši. Gadījumos, kad ir runa par interneta platformu klasificēšanu par informācijas sabiedrības pakalpojumiem, šādas platformas gandrīz vienmēr sekmīgi iziet šo pārbaudi.¹⁰

Lietās C-434/15 *Elite Taxi* un C-390/18 *Airbnb Ireland* EST ir secinājusi, ka ir iespējama situācija, ka starpniecības pakalpojums, kurš atbilst visiem Direktīvas 2015/1535 1. panta 1. punkta b) apakšpunktā noteiktajiem kritērijiem, var būt neatņemama sastāvdaļa tādām visaptverošām pakalpojumiem, kura galvenais elements ir juridiski kā citādi kvalificējams pakalpojums. Šādā gadījumā darbībām tiešsaistē nebūtu autonomas ekonomikas vērtības un to aizsardzība nebūtu efektīva Direktīvas 2000/31 mērķu sasniegšanai,¹¹ tāpēc tas nevar tikt atzīts par informācijas sabiedrības pakalpojumu, bet gan par pakalpojumu jomā, kurā ietilpst visaptverošais pakalpojums.¹² Lai noskaidrotu, vai tas nav attiecināms arī uz *Star Taxi App*, EST piemēroja *Uber* testu.

Lietā C-434/15 *Elite Taxi* nostiprinātais *Uber* tests paredz, ka situācijās, kur pastāv iespējama starpnieku pakalpojuma cieša saikne ar vispārējo pakalpojumu,

⁶ Lietas apstākļus sk.: EST 03.12.2020. spriedumā lietā C-62/19 *Star Taxi App*, 34.–36. punkts.

⁷ Eiropas Parlamenta un Padomes 09.09.2015. Direktīva 2015/1535, ar ko nosaka informācijas sniegšanas kārtību tehnisko noteikumu un informācijas sabiedrības pakalpojumu noteikumu jomā. OV L 241, 17.09.2015., 1.–15. lpp. Pieņemta 09.09.2015. [09.09.2015. red.]. Šis normatīvais akts vienīgais definē jēdzienu "informācijas sabiedrības pakalpojumi", un Direktīvas 2000/31 2. panta a) punktā ir ietverta atsauce uz šo definīciju.

⁸ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 98/24/EK, ar ko nosaka informācijas sniegšanas kārtību tehnisko standartu un noteikumu jomā. OV L 204, 21.07.1998., 37.–48. lpp. Pieņemta 22.06.1998. [26.07.2019. red.].

⁹ EST 03.12.2020. spriedums lietā C-62/19 *Star Taxi App*, 48. punkts.

¹⁰ Sk., piemēram, EST 16.02.2012. spriedums lietā C-360/10 *SABAM*, 16.–18. un 27. punkts, EST 12.07.2011. spriedums lietā C-324/09 *L'Oreal u. c.*, 109. punkts. Sk. arī ģenerālvokāta Nilo Jēskinena 09.12.2010. secinājumu lietā C-324/09 *L'Oreal u. c.*, 134. punktu.

¹¹ Ģenerālvokāta Maceja Špunara 11.05.2017. secinājumi lietā C-434/15 *Asociación Profesional Elite Taxi*, 32. punkts.

¹² EST 19.12.2019. spriedums lietā C-390/18 *Airbnb Ireland*, 50. punkts; EST 20.12.2017. spriedums lietā C-434/15 *Asociación Profesional Elite Taxi*, 40. punkts.

kura sniegšana tiek organizēta ar starpnieku pakalpojuma palīdzību, papildus pārbaudāmi šādi apstākļi:

- 1) vai ar aplikācijas (platformas) palīdzību tiek veidots transporta (vai citu) pakalpojumu tirgus (piedāvājums);¹³
- 2) vai aplikācijai (platformai) ir noteicoša ietekme uz attiecīgā pakalpojuma sniegšanas kārtību, tostarp, vai tā nosaka galvenos pakalpojuma aspektus.¹⁴

Lietā C-62/19 *Star Taxi App* EST, pirmkārt, konstatēja, ka aplūkojamais pakalpojums ir vienīgi personu, kuras vēlas pārvietoties pilsētā, savienošana tikai ar licencētiem taksometru vadītājiem, kuri jau ir tirgus dalībnieki un kuriem minētais starpniecības pakalpojums ir tikai viens no veidiem, kā iegūt klientus, turklāt tiem nav nekāda pienākuma to izmantot.¹⁵ Attiecīgi netika konstatēts, ka *Star Taxi App* veidotu transporta pārvaldījumu pakalpojumu tirgu.

Otrkārt, EST nekonstatēja arī *Star Taxi App* noteicošu ietekmi uz attiecīgā pakalpojuma sniegšanas kārtību, jo pakalpojumu sniedzējs neorganizē pārvaldījumu veikšanu, tas neizvēlas taksometru vadītājus, nedz arī nosaka vai iekasē brauciena maksu, nedz kontrolē transportlīdzekļu, kā arī to vadītāju izturēšanos.¹⁶

Tā kā atbilde uz abiem *Uber* testa jautājumiem ir noliedzīga, EST atzina, ka *Star Taxi App* sniegtais starpniecības pakalpojums nevar tikt uzskatīts par tāda vispārējā pakalpojuma neatņemamu sastāvdaļu, kura galvenais elements ir pārvaldījumu pakalpojums, un līdz ar to tas ir kvalificējams par informācijas sabiedrības pakalpojumu.¹⁷

Šis EST secinājums nozīmē to, ka *Star Taxi App* var paļauties uz visplašākajām pakalpojumu sniegšanas brīvības garantijām, kas paredzētas informācijas sabiedrības pakalpojumu sniedzējiem – gan uz garantijām, kas izriet no LESD 56. un 57. panta un Pakalpojumu direktīvas,¹⁸ gan arī uz garantijām, kas noteiktas Direktīvā 2000/31. Papildus jāatgādina, ka gadījumā, ja secinājums būtu pretējs, kā tas bija *Uber* gadījumā, *Star Taxi App* sniegtos pakalpojumus atzīstot par pakalpojumiem transporta jomā, tas nevarētu atsaukties ne uz vienām pakalpojumu sniegšanas brīvības garantijām, jo saskaņā ar LESD 58. un 90. pantu transporta pakalpojumi ir izslēgti no pakalpojumu sniegšanas brīvības piemērošanas sfēras.

3. Secinājumi, kas izriet no sprieduma lietā C-62/19 *Star Taxi App*

Pēc EST sprieduma lietā C-434/15 *Elite Taxi Uber* un citu līdzīgu pakalpojumu (jo īpaši transporta pakalpojumu) sniedzējiem aktualizējās jautājums par to, kā izpaustos pakalpojumi, kuri var iziet *Uber* testu un paļauties uz pakalpojumu sniegšanas brīvības garantijām, kas paredzētas informācijas sabiedrības pakalpojumu sniedzējiem. Tāpat arī tika izteikta kritika par to, ka *Uber* tests,

¹³ EST 20.12.2017. spriedums lietā C-434/15 *Asociación Profesional Elite Taxi*, 38. punkts.

¹⁴ Turpat, 39. punkts.

¹⁵ EST 03.12.2020. spriedums lietā C-62/19 *Star Taxi App*, 52. punkts.

¹⁶ Turpat, 53. punkts.

¹⁷ Turpat, 54. punkts.

¹⁸ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2006/123 par pakalpojumiem iekšējā tirgū. OV L 376, 27.12.2006., 36.–68. lpp. Pieņemta 12.12.2006. [12.12.2006. red.].

iespējams, būtu precizējams, jo īpaši tāpēc, ka EST judikatūrā nav atrodams apstiprinājums un tiesību zinātniekiem nav vienprātības par to, vai *Uber* testa kritēriji ir kumulatīvi vai alternatīvi.¹⁹ Papildus tam pēc EST sprieduma lietā C-390/18 *Airbnb Ireland* radās jautājumi par to, kādi elementi veido *Uber* testu un kā tie būtu novērtējami, šim spriedumam radot iespaidu, ka galvenie apstākļi, kas jākonstatē *Uber* testā, ir tikai vispārīgā pakalpojuma tirgus veidošana un ietekme uz pakalpojuma cenas noteikšanu, savukārt pārējiem apstākļiem ir sekundāra nozīme.²⁰

EST spriedums lietā C-62/19 *Star Taxi App* minētajos jautājumos vieš zināmu skaidrību. Pirmkārt, tas apstiprināja *Uber* testa piemērošanu un formu (noskaidrojamie jautājumi ir tieši tādi paši kā lietā C-434/15 *Elite Taxi*). Otrkārt, EST spriedums lietā C-62/19 *Star Taxi App* ilustrē, kas ir *Uber* pakalpojumiem pretējais, proti, tāds pakalpojums, kas sekmīgi iziet *Uber* testu. Labākai uzskatāmībai autore tabulā apkopojusi, kādi apstākļi *Star Taxi App* un *Uber* gadījumā vērtēti *Uber* testā un ietekmējuši EST secinājumus par testa iznākumu.

Tabula. *Uber* testa kritēriju izvērtējums *Star Taxi App* un *Uber* gadījumā

<i>Uber</i> tests	<i>Star Taxi App</i>	<i>Uber</i>
Transporta pakalpojumu tirgus izveide	Lietotāji, transporta pakalpojuma sniedzēji – licencēti taksometru vadītāji, kuri jau ir tirgus dalībnieki un kuriem starpniecības pakalpojums ir tikai viens no veidiem, kā iegūt klientus, un kuriem nav nekāda pienākuma to izmantot	Lietotāji, transporta pakalpojuma sniedzēji – autovadītāji, kuri nav profesionāļi, iepriekš nav bijuši tirgus dalībnieki un kuri pārvadājuma pakalpojumus nevar sniegt bez starpniecības pakalpojuma
Noteicoša ietekme uz vispārējo pakalpojumu	Neizvēlās taksometru vadītājus	Izvirza prasības autovadītājiem, kuri var sniegt pakalpojumu
	Nenosaka un neiekasē brauciena maksu (samaksa notiek pa tiešo taksometra vadītājam)	Nosaka vismaz augstāko brauciena cenu un organizē pakalpojumu apmaksas kārtību, iekasējot maksu no klientiem un ieturot savu daļu pirms atlīdzības pārskaitīšanas autovadītājiem
	Nekontrolē transportlīdzekļu kvalitāti	Izvirza prasības transportlīdzekļiem
	Nekontrolē vadītāju izturēšanos	Izveido un uztur autovadītāju novērtēšanas sistēmu, kur novērtējums var būt par pamatu darbības ierobežošanai vai izslēgšanai no platformas

¹⁹ Par *Uber* testa kritērijiem kā kumulatīviem sk., piemēram, Ferro M. S. *Uber Court: a look at recent sharing economy cases before the CJEU*. UNIO – EU Law Journal, Vol. 5, No. 1, January 2019, p. 73. Par *Uber* testa kritērijiem kā alternatīviem sk., piemēram, Menegus G. “Uber Test” Revised? Remarks on Opinion of AG Szpunar in Case *Airbnb Ireland*. European Papers, 15.07.2019., Vol. 4, No. 2, p. 607; Ducato R. ECJ, Case C-434/15, *Asociación Profesional Elite Taxi*: preliminary notes. Pieejams: rosels.eu/2018/02/28/ecj-case-c-434-15-asociacion-profesional-elite-taxi-preliminary-notes/ [aplūkots 14.03.2021.].

²⁰ Sk.: Kalniņa V. *Kā Airbnb atšķiras no Uber*. EST secinājumi lietā C-390/18 *Airbnb Ireland*. Grām.: Starptautisko un Eiropas Savienības tiesību piemērošana nacionālajās tiesās. Latvijas Universitātes 78. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2020, 45. lpp.

Tomēr spriedums lietā C-62/19 *Star Taxi App* nesniedz skaidrību jautājumā par to, vai *Uber* testā vērtējamie jautājumi ir kumulatīvi vai alternatīvi. Ne EST, ne arī ģenerāldokāts M. Špunars šo apstākli nevienā no lietām nav tieši precizējuši, tāpēc pagaidām ir iespējams tikai izteikt minējumus par *Uber* testa kritēriju dabu.

Par labu pieejai, ka *Uber* testa kritēriji varētu būt alternatīvi, norāda EST pieeja izvērtējuma veikšanā. *Airbnb* un *Star Taxi App* gadījumā EST savā analizē neapstājās, secinot, ka platforma neveido pakalpojumu tirgu attiecīgajā jomā, bet pārbaudīja arī to, vai tai nav noteicošas ietekmes uz vispārējo pakalpojumu. Proti, *Uber* testa otra kritērija pārbaude norāda uz to, ka arī tikai viena kritērija izpilde varētu ietekmēt *Uber* testa iznākumu. Protams, apstiprinājuma šādi izpratnei nav, jo gan *Star Taxi App*, gan arī *Airbnb* gadījumā atbildes uz abiem jautājumiem ir noliedzošas, bet *Uber* gadījumā abas atbildes bija apstiprinošas. Līdz ar to EST judikatūrā joprojām nav nevienas lietas, kurā noteicoša ietekme uz vispārējo pakalpojumu tiktu konstatēta vai noliegta tāpēc, ka izpildīts tikai viens no *Uber* testa kritērijiem.

No otras puses, EST secinājumi lietā C-434/15 *Elite Taxi* radīja iespaidu, ka *Uber* testa kritēriji ir kumulatīvi un viena kritērija neizpildīšana ļautu pakalpojumu atzīt par informācijas sabiedrības pakalpojumu.²¹

Jautājums par to, vai *Uber* testa kritēriji ir alternatīvi vai kumulatīvi, nav tikai teorētisks, jo no tā ir atkarīgas iespējas šo testu sekmīgi izturēt. Ja kritēriji ir kumulatīvi, šādu iespēju ir vairāk. Savukārt, ja kritēriji ir alternatīvi, šādas iespējas samazinās. Piemēram, *Uber* pakalpojumu gadījumā pirmo kritēriju principā nav iespējams mainīt, ja transporta pakalpojumu sniegšanā tiek iesaistītas personas, kas nav profesionāļi. Bez *Uber* platformas personas, kas nav profesionāļi, transporta pakalpojumus nevarētu sniegt, jo tās nevarētu atrast pakalpojumu saņēmējus un pakalpojumu saņēmēji nevarētu atrast pakalpojumu sniedzējus.²² Attiecīgi gadījumā, ja *Uber* testa kritēriji ir alternatīvi, *Uber*, nemainot personas, kas var sniegt transporta pakalpojumus, nevarētu šo testu iziet nekādos apstākļos. Savukārt, ja *Uber* testa kritēriji ir kumulatīvi, *Uber* pastāv iespējas manevrēt jautājumā par noteicošu ietekmi uz vispārējo pakalpojumu. Lai to konstatētu, vienlaikus jāpastāv vairākiem apstākļiem, kas uz to norāda – prasību izvirzīšana šoferiem, pakalpojuma cenas noteikšana un/vai iekasēšana, transportlīdzekļu kvalitātes kontrole un vadītāju izturēšanās kontrole (tostarp ar autovadītāju novērtēšanas sistēmām, kas var būt par pamatu darbības ierobežošanai vai izslēgšanai no platformas). *Star Taxi App* gadījumā nepastāv neviens no minētajiem apstākļiem, tādējādi EST judikatūrā joprojām nav sniegta atbilde par to, cik daudzi no šiem apstākļiem veidos noteicošu ietekmi uz galveno pakalpojumu, pat ja daži apstākļi netiks konstatēti. Tomēr *Star Taxi App* gadījums sniedz piemērus tam, kādi tieši apstākļi neveido noteicošu ietekmi. Tādējādi šis piemērs kopā ar lietā C-390/18 *Airbnb Ireland* izdarītajiem secinājumiem, ka pakalpojuma cenas noteikšana diezgan pārliecinoši norāda uz to, ka platformai ir noteicoša ietekme uz vispārējā pakalpojuma sniegšanu, var tikt izmantots kā vadlīnijas, mēģinot rast iespēju iziet *Uber* testu.

²¹ Ferro M. S. *Uber Court: a look at recent sharing economy cases before the CJEU*. UNIO – EU Law Journal, January 2019, Vol. 5, No. 1, p. 73.

²² Sk.: Ģenerāldokāta Maceja Špunara 11.05.2017. secinājumi lietā C-434/15 *Asociación Profesional Elite Taxi*, 56. punkts.

Kopsavilkums

1. Spriedums lietā C-62/19 *Star Taxi App* ir nostiprinājis *Uber* testu, apstiprinot, ka šis tests ir aktuāls un piemērojams gadījumos, kad pastāv šaubas, ka starpnieku pakalpojuma sniedzējam ir cieša saikne ar vispārējo pakalpojumu. Tests ir piemērojams neatkarīgi no tā, vai attiecīgais pakalpojums klasificējams kā līdzdalības ekonomikas pakalpojums.
2. Spriedums lietā C-62/19 *Star Taxi App* apstiprinājis, ka *Uber* tests sastāv no tādu elementu pārbaudes, kādi noteikti spriedumā lietā C-434/15 *Elite Taxi*, ar kuru pirmo reizi šis tests tika ieviests. Tas novērš pēc sprieduma lietā C-390/18 *Airbnb Ireland* radušās spekulācijas par to, ka šajā testā nozīme piešķirama tikai vienam no apstākļiem, kas var veidot noteicošu ietekmi uz vispārējo pakalpojumu – pakalpojuma cenas noteikšanai.
3. Spriedums lietā C-62/19 *Star Taxi App* nesniedz skaidrību jautājumā par to, vai *Uber* testa kritēriji ir kumulatīvi vai alternatīvi. Ir pietiekami daudz apsvērumu par labu gan vienai, gan otrai pieejai.
4. *Star Taxi App* piemērs ilustrē, kā izskatās *Uber* pakalpojumiem pretējais jeb kas ir tie apstākļi, kas ļauj sekmīgi izturēt *Uber* testu, – tikai profesionālu pakalpojumu sniedzēju darbības organizēšana, platformas lietotāju neizvēlēšanās, pakalpojuma maksas nenoteikšana un neiekasēšana, transportlīdzekļu kvalitātes un vadītāju izturēšanās nekontrolēšana. Tomēr to, cik daudzi no minētajiem apstākļiem būtu pietiekami *Uber* testa sekmīgai iziešanai, no EST judikatūras neizriet un ir atkarīgs no tā, vai *Uber* testa kritēriji ir kumulatīvi vai alternatīvi.

TIESISKUMA NODROŠINĀŠANAS INSTRUMENTI EIROPAS SAVIENĪBAS RĪCĪBĀ – LĪDZŠINĒJIE UN JAUNAIS PAPILDINĀJUMS

INSTRUMENTS OF EUROPEAN UNION FOR UPHOLDING RULE OF LAW – EXISTING MECHANISMS AND NEW ADDITIONS

Irēna Kucina, Dr. iur.

LU asociētā profesore,

Valsts prezidenta padomnieku biroja vadītāja, padomniece
tiesiskuma un Eiropas Savienības tiesību jautājumos

Summary

Rule of law is one of the fundamental values of the European Union. Over time, Court of Justice of the European Union, national constitutional and supreme courts and legal science, which form the common European legal space, have come to a more sophisticated and refined understanding of this notion – a concept, which more or less represents a shared understanding of what the rule of law means among all Member States.

European Union cannot allow any of its Member States to deviate from this principle. It must have efficient tools for preventing such acts.

The purpose of the Regulation 2020/2092 of the European parliament and of the Council of 16 December 2020 on a general regime of conditionality for the protection of the Union budget¹ (the Regulation) is to give European Union a more efficient tool for ensuring Member States compliance with the rule of law. In addition to the existing legal instruments, it provides an entirely unique mechanism, which links the EU budget to the respect for the rule of law.

This article analyses the already existing mechanisms for the enforcement of rule of law and then takes an in-depth look at the new mechanism established by the Regulation.

It can be concluded that the Regulation represents a compromise, which is not perfect, but still workable. Although the process established by the Regulation is political, and there are certain risks to rule of law, guidelines adopted by the Council will precisely formulate the specific mandate of both political bodies (the European Commission and the Council of the EU) and align it with the legal purpose of the procedure. It will also enable Court of Justice to decide on specific

¹ Official Journal of the European Union, 22 December 2020, L 433 I. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ%3AL%3A2020%3A433I%3AFULL>

cases, albeit *post factum*. Therefore, this Regulation should be considered as a step forward towards more efficient enforcement of rule of law in the European Union.

Atslēgvārdi: tiesiskums, Eiropas Savienība, Eiropas Savienības Tiesa, pamatvērtības, tiesu vara, Savienības budžets, Regula 2020/2092.

Keywords: rule of law, European Union, European Court of Justice, fundamental values, judiciary, Union budget, Regulation 2020/2092.

Ievads

Viena no Eiropas Savienības (turpmāk – ES) pamatvērtībām, uz kurām tā balstās, ir tiesiskums. Pēdējos gados dažās dalībvalstīs ir novērojama tendence atsevišķos gadījumos novirzīties no tādas tiesiskuma kopējās izpratnes, kāda pastāv vairākumā ES dalībvalstu. Tas rada jautājumu jau par iespējamām sistēmiskām novirzēm.

Līdz šim ES rīcībā bija trīs Pamatlīgumos² minēti instrumenti, kā reaģēt uz šādām sistēmiskām novirzēm: pirmkārt – prejudiciālo nolēmumu procedūra Eiropas Savienības Tiesā (turpmāk – EST); otrkārt – tiešās prasības procedūra EST; treškārt – Līguma par Eiropas Savienību (turpmāk – LES) 7. panta procedūra pret dalībvalsti.

Visi šie instrumenti, kā arī ES tiesiskuma stiprināšanas sistēma, pēc Savienības institūciju un dalībvalstu vairākuma uzskata, izrādījās nepietiekami efektīvi.³ Rezultātā Eiropas Komisija (turpmāk – EK) pēc ilgstošas politiskas diskusijas dažādos forumos un dažādos līmeņos 2020. gada 30. septembrī nāca klajā ar ziņojumu par tiesiskuma situāciju ES. Tas sastāvēja no vispārējā ziņojuma⁴ un ziņojumiem par visām 27 dalībvalstīm, tostarp arī Latviju⁵. Vispārējā ziņojumā kā īpaši problemātiska tika izcelta tiesiskuma situācija Polijā un Ungārijā.

Visbeidzot, lai radītu ES efektīvāku līdzekli, ar ko panākt tiesiskuma ievērošanu dalībvalstīs, 2020. gada 16. decembrī, sekojot minētā ziņojuma ieteikumam, tika pieņemta Eiropas Parlamenta un Padomes *Regula 2020/2092 par vispārēju nosacītības režīmu Savienības budžeta aizsardzībai* (turpmāk – Regula).⁶ Ar to pirmo reizi līdzās jau pastāvošajiem tiesiskuma mehānismiem tika radīts principiāli jauns mehānisms, kas tiesiskuma ievērošanu dalībvalstīs sasaista ar ES finanšu piešķirumiem.

Šajā rakstā vispirms tiek apskatīti līdz šim jau pastāvošie tiesiskuma nodrošināšanas mehānismi un tad plašāk aplūkots jaunais, ar minēto Regulu ieviestais mehānisms. Rakstā netiks skatīti citi, arī netieši līdzekļi, ar kuriem ES var mēģināt panākt tiesiskuma ievērošanu dalībvalstīs. Tostarp minama Eiropas

² Eiropas Savienības Pamatlīgumi ir Līgums par Eiropas Savienību (turpmāk – LES) un Līgums par Eiropas Savienības darbību (turpmāk – LESD).

³ Kustra-Rogatka A. The Rule of Law Crisis as the Watershed Moment for the European Constitutionalism. *Verfassungsblog*, 14 November 2019. Pieejams: <https://verfassungsblog.de/the-rule-of-law-crisis-as-the-watershed-moment-for-the-european-constitutionalism/>

⁴ Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0580&from=EN>

⁵ Pieejams: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/lv_rol_country_chapter_lv.pdf

⁶ Publikācija Eiropas Savienības Oficiālajā Vēstnesī, 22.12.2020., Nr. L 433 I. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=OJ:L:2020:433I:FULL&from=LV>

Pamattiesību harta, kuras viens no mērķiem ir tiesiskuma nostiprināšana.⁷ Rakstā vērtēti tie mehānismi, kas *tiešā veidā* vērsti uz LESD 2. panta pārkāpumu novēršanu.

1. Līdzšinējie tiesiskuma īstenošanas mehānismi

EK priekšsēdētāja Urzula fon der Leiena savā 2020. gada 16. septembra uzrunā par stāvokli ES 2020. gadā atzīmēja: “Tiesiskums palīdz aizsargāt cilvēkus no pasaules, kurā valdītu spēks. Tas ir mūsu svarīgāko ikdienas tiesību un brīvību garants. Tas ļauj mums paust savu viedokli un saņemt informāciju no brīvas preses.”⁸

ES vienmēr ir iestājies par cilvēka cieņu, brīvību, demokrātiju, vienlīdzību, tiesiskumu un cilvēktiesībām.⁹ Nenoliedzami, katra no šīm vērtībām ES ir ļoti svarīga, jo tā ir ne tikai ekonomiska savienība (kā tas bija tās sākumposmā), bet vienlaikus arī politiska savienība, kas balstās uz kopīgām vērtībām. ES tādējādi ir arī vērtību savienība.¹⁰

Tiesiskums (angliski – *rule of law*, vāciski – *Rechtsstaat*, franciski – *l'État de droit*) ir viena no ES pamatā esošajām kopīgajām vērtībām. Tas ir nostiprināts LES 2. pantā. EK kopā ar Eiropas Parlamentu un Padomi ir atbildīga par to, ka tiesiskums tiek ievērots.

LES paredz vairākus tiesiskuma principa īstenošanas mehānismus.

1.1. Prejudiciālo nolēmumu procedūra EST

Prejudiciālā nolēmuma process, kuru ierosina dalībvalsts tiesa, kalpo tam, lai šaubu gadījumā noskaidrotu, kā ir interpretējama kāda ES tiesību norma, kura attiecīgās dalībvalsts tiesai ir jāpiemēro konkrētā lietā. Tas nozīmē, ka jautājums ir par to, vai kādas dalībvalsts tiesību norma ir vai nav savietojama ar kādu ES tiesību normu.

Līdz pat nesenam laikam EST nebija lietas, kur nacionālajā tiesas procesā būtu jāinterpretē kāda ES pamatvērtība, lai noskaidrotu, vai apstrīdētā nacionālā tiesību norma vai valsts rīcība ir savietojama ar šo Savienības pamatvērtību. LES 2. pantā minētās pamatvērtības pašas par sevi vai to LES minētos atsevišķos elementus EST līdz šim spriedumam neskatīja. Tam pamatā bija tradicionālais uzskats, ka pamatvērtības to plašā un nekonkrētā tvēruma dēļ tiešā veidā,

⁷ Danwitz T. von. The Rule of Law in the Recent Jurisprudence of the ECJ. Fordham International Law Journal, 2014, Vol. 37, Issue 5, Article 7. Pieejams: <https://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2355&context=ilj>

⁸ Eiropas Komisijas priekšsēdētājas Urzulas fon der Leienas runa par stāvokli Eiropas Savienībā. Pieejams: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/lv/SPEECH_20_1655.

⁹ Eiropas Komisija. Eiropas Demokrātijas rīcības plāns. 03.12.2020. Pieejams: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0790&from=LVhttps://ec.europa.eu/info/sites/info/files/edap_communication.pdf

¹⁰ Levits E. Eiropas Savienība kā vērtību savienība. LES 2. pants saistībā ar 7. pantu kā dalībvalstu demokrātiskas konstitucionālas valsts iekārtas modeļa pamats un ierobežojums. Jurista Vārds, 08.05.2018., Nr. 19.

bez konkretizācijas citos normatīvos aktos, tiesā ar juridiskām metodēm nav pārbaudāmas.¹¹

Pagrieziena punkts bija 2018. gada 27. februāra spriedums lietā Nr. C-64/16 *Associação Sindical dos Juizes Portugueses v. Tribunal de Contas*¹².

Šajā lietā EST pirmo reizi pārbaudīja kādu nacionālo (šajā gadījumā – Portugāles) regulējumu, vai tas atbilst LES 19. panta 1. punktam. Šis LES noteikums noteic, ka dalībvalsts tiesnešiem ir jābūt “neatkarīgiem”. Savukārt tiesnešu neatkarība ir ļoti būtisks tiesiskuma elements. ES tiesību sistēma tiek piemērota dalībvalstu nacionālajās tiesās, kuras tieši vai ar nacionālo tiesību starpniecību piemēro ES tiesību aktus. Tādēļ dalībvalsts tiesas neatkarības apdraudējums liek apšaubīt visas ES tiesu sistēmas – pie kurām pieder visas nacionālās tiesas – efektivitāti.

LES 2. pantā noteiktā tiesiskuma centrālais elements ir LES 19. panta 1. punktā noteiktais tiesnešu neatkarības princips. Tādēļ tiesnešu neatkarības jēdziena interpretācija bija nesaraujami saistīta ar plašākā tiesiskuma jēdziena interpretāciju. Līdz ar to EST pārbaudīja, vai konkrētais nacionālais regulējums – caur 19. pantā 1. punktā noteikto tiesnešu neatkarības principu – atbilst LES 2. pantā noteiktajam tiesiskuma principam. To EST, protams, konkrētās lietas tvēruma (*petitum*) kontekstā arī veica.¹³ Līdz ar to EST padarīja ES dogmatisko konstrukciju skaidrāk saredzamu: ES pamats ir balstīts LES 2. pantā noteiktajās vērtībās, kuras savukārt tiek konkretizētas citās LES normās, šajā gadījumā 10. panta 1. punktā.¹⁴

Vēsturiskā griezumā vērtējot EST judikatūras attīstību, var teikt, ka šis spriedums savā ziņā var tikt uzskatīts par “revolucionāru”, jo šeit EST pirmo reizi interpretēja kādu ES pamatvērtību, konkrēti – tiesiskumu, bez kāda sekundāra ES tiesību akta starpniecības. Tas pavēra ceļu uz LES noteikto Savienības pamatvērtību tiešo juridisko pārbaudi EST.

1.2. Tiešās prasības procedūra EST

Tiešās prasības process ir EK rosināts process par kādu dalībvalsts pieņemtu likumu vai citu tiesību aktu vai rīcību, kas, EK ieskatā, ir pretrunā ES tiesību normām. 2019. gadā EST tiešās prasības procedūrā pieņēma 42 lēmumus, no tiem 25 lēmumos tika konstatēti pārkāpumi 15 dalībvalstu gadījumā.¹⁵

Pēdējos gados EK tiesiskuma pārbaudei biežāk sākusi izmantot arī tiešās prasības procedūru. Pamatā šie pieteikumi ir par tā paša centrālā LES 2. pantā minētā tiesiskuma elementu – tiesnešu neatkarību, par ko jau bija runa minētajā EST

¹¹ Sk.: Easterbrook F. H. Legal Interpretation and the Power of the Judiciary. Harvard Journal of Law and Public Policy, 1984, Vol. 7. Pieejams: <https://core.ac.uk/download/pdf/234110224.pdf>

¹² 27.02.2018. spriedums lietā Nr. C-64/16 *Associação Sindical dos Juizes Portugueses v. Tribunal de Contas*. Pieejams: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=199682&pageIndex=0&doClang=LV&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=8747512>

¹³ Sk.: Krajewski M. *Associação Sindical dos Juizes Portugueses: The Court of Justice and Athena's Dilemma*. Pieejams: <https://www.europeanpapers.eu/en/europeanforum/associacao-sindical-dos-juizes-portugueses-court-of-justice-and-athena-dilemma>

¹⁴ Levits E. Eiropas Savienība kā vērtību savienība. LES 2. pants saistībā ar 7. pantu kā dalībvalstu demokrātiskas konstitucionālas valsts iekārtas modeļa pamats un ierobežojums. Jurista Vārds, 08.05.2018, Nr. 19.

¹⁵ Eiropas Savienības tiesa. Gada apskats 2020, 54. lpp. Pieejams: https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2020-07/qdaq20001lvn_002.pdf

spriedumā lietā Nr. C-64/16 *Associação Sindical dos Juízes Portugueses v. Tribunal de Contas*. Vairākās šādās tiesās prasības procedūras lietās pret Poliju un Ungāriju EST jau ir pasludinājusi spriedumu.

a. Tiesās prasības lietas par tiesiskuma (tiesnešu neatkarības) pārkāpumu pret Poliju

Kopš 2015. gada Polijā notiek apjomīga tiesu sistēmas reforma. Tā saistīta ar tiesnešu pilnvarām, darba organizāciju un tiesnešu neatkarības garantijām. Būtiskākās reformas attiecas uz Polijas Augstākās tiesas likumu, likumu par vispārējo tiesu organizāciju, likumu par Tieslietu padomi, likumu par Valsts tiesnešu un prokuroru skolu u. c.

Reformas gaitā trīs varas atzari Polijā bija nonākuši strupceļā. Rezultātā iejaucās ES institūcijas. EK uzskata, ka Polijā tiek būtiski grauta tiesnešu neatkarība, līdz ar to pārkāpta neatkarība un leģitimitāte.

Tādēļ EK uzsāka vairākas pārkāpuma procedūras pret Poliju.

Savā 2019. gada 24. jūnija spriedumā lietā Nr. C-619/18¹⁶, kas bija pirmais spriedums šajā sērijā, EST vēlreiz atgādināja, ka ES ir tiesību savienība (sprieduma 46. punkts) un LES 19. pantā ir konkretizēta LES 2. pantā noteiktā tiesiskuma vērtība (sprieduma 47. punkts). EST konstatēja, ka grozījumi Polijas Augstākās tiesas likumā, kas paredzēja Augstākās tiesas pensionēšanās vecuma samazināšanu līdz 65 gadiem, attiecinot šo normu uz tiesnešiem, kuri šo vecumu jau sasnieguši, ir pretrunā ar LES 19. panta 1. punktu, kas garantē tiesnešu neatkarību, un līdz ar to ir pretrunā ar LES 2. pantā minēto tiesiskumu, kas ir viena no ES pamatvērtībām.

Šis spriedums ievadīja virkni sekojošu spriedumu, kuros EST konstatēja, ka Polijas tiesu reformas vairāki aspekti ir pretrunā ar LES 2. pantā minēto tiesiskuma pamatvērtību.

b. Tiesās prasības lietas pret Ungāriju par dažādiem pārkāpumiem, kuri ir saistīti ar LES 2. pantā minētajām pamatvērtībām

EK pēdējos gados tiesās prasības procedūrā par dažādiem pārkāpumiem ir rosinājusi arī virkni lietu pret Ungāriju. Taču, atšķirībā no Polijas, šīs lietas nav tiešā veidā rosinātas par kādu no LES 2. pantā minēto pamatvērtību vai tās centrālā elementa neievērošanu, bet gan par dažādu LES, Eiropas Pamattiesību hartas vai ES sekundāro tiesību aktu pārkāpumiem.

Piemēram, 2017. gada 7. decembrī Komisija iesniedza EST prasību pret Ungāriju par grozījumiem Augstākās izglītības likumā, kuri potenciāli ierobežo akadēmisko brīvību.¹⁷ Savā 2020. gada 6. oktobra spriedumā šajā lietā EST atzina, ka Ungārija, pieņemot grozījumus Augstākās izglītības likumā, ierobežojusi LESD 49. pantā garantēto pakalpojumu sniegšanas brīvību, pārkāpusi Direktīvas Nr. 2006/123 16. panta 3. punktu, nav ievērojusi Eiropas Pamattiesību hartas 13. pantā, 14. panta 3. punktā un 16. pantā nostiprinātās akadēmiskās brīvības aspektus.¹⁸

¹⁶ 24.06.2019. spriedums lietā Nr. C-619/18 "Eiropas Komisija pret Polijas Republiku". Pieejams: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=215341&pageIndex=0&doclang=lv&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=5029937>

¹⁷ Commission refers Hungary to the European Court of Justice of the EU over the Higher Education Law. Pieejams: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/LV/IP_17_5004.

¹⁸ 06.10.2020. spriedums lietā C-66/18 "Eiropas Komisija pret Ungāriju". Pieejams: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=232082&pageIndex=0&doclang=LV&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=3213224>

Šajā un līdzīgās lietās pret Ungāriju konkrētie pārkāpumi neapšaubāmi ir saistībā ar LES 2. pantā minētajām pamatvērtībām. Varētu teikt, ka te ir runa par LES 2. pantā minēto pamatvērtību aizsardzības mehānismu plašākā izpratnē. Tādēļ arī šāda tipa lietas, arī no tīri juridiskā viedokļa neatšķiras no “parastajām” tiesās prasības procedūrā pret kādu ES dalībvalsti vērstu prasību par ES tiesību normu (netehniskā izpratnē), taču pēc būtības var tikt vērtētas kā ES centieni ar šīs procedūras palīdzību nosargāt savas pamatvērtības gadījumā, ja kāda dalībvalsts tās apdraud.

1.3. LES 7. panta procedūra

Paralēli abām juridiskajām procedūrām – prejudiciālā nolēmuma procedūrai un tiesās prasības procedūrai – kopš 1999. gada Amsterdamas līguma LES 7. pants paredz arī politisku procedūru, kuras mērķis ir novērst sistemātiskus tiesiskuma pārkāpumus kādā dalībvalstī.¹⁹ Abas pirmās procedūras tiek īstenotas ar juridiskām metodēm, un par tām lemj EST, bet LES 7. panta procedūra tiek īstenota politiskā lemšanas procesā, un par to lemj politiska institūcija – ES Padome.

Šo procedūru var rosināt EK, Eiropas Parlaments vai viena trešdaļa dalībvalstu. Tad ES Padome (turpmāk – Padome) ar četru piektdaļu dalībvalstu vairākumu var konstatēt, ka kādā dalībvalstī pastāv kādas 2. pantā minētās ES pamatvērtības nepārprotami smaga *pārkāpuma risks* (7. panta 1. punkts). Tātad par to jānobalso 22 no 27 dalībvalstīm. Jau smagākā gadījumā, bet vienbalsīgi – attiecīgo dalībvalsti neskaitot – Padome var lemt, ka šāds *pārkāpums jau pastāv* (7. panta 2. pants). Pēc šāda konstatējuma Padome var iedarbināt noteiktu sankciju paleti, no kurām smagākā (tikai 7. panta 2. punkta gadījumā) ir dalībvalsts balsstiesību atņemšana Padomē un Eiropadomē.

Vai 7. pantā norādītais smagais pārkāpums kādā dalībvalstī pastāv vai ne, šajā procedūrā tiek izlemts politiski. Tādēļ pēc būtības LES 7. panta procedūras iedarbināšana iezīmē smagu – politisku – šķelšanos ES dalībvalstu vidū. Tas savukārt var apdraudēt ES kā uz tām pašām pamatvērtībām dibinātas, principiāli līdzīgi domājošu valstu politiskas savienības vienotību un, iespējams, pat pastāvēšanu. Tādēļ sākotnēji šī panta iedarbināšana tika uzskatīta par neiedomājamu, par “kodolopciju”.²⁰

Tomēr turpmākajos gados ES institūciju un dalībvalstu vairākuma neapmierinātība un bažas par tiesiskuma apdraudējumu Polijā un Ungārijā pieauga. Vispirms 2017. gada 20. decembrī EK beidzot formāli iesniedza motivētu ieteikumu Padomei uzsākt pret Poliju procedūru saskaņā ar 7. panta 1. punktu, t. i., konstatēt (ar vismaz četru piektdaļu dalībvalstu vairākumu), ka Polijā pastāv nepārprotams smaga tiesiskuma – 2. pantā minētās ES pamatvērtības – pārkāpuma risks.²¹ Iemesls ir Polijas nespēja nodrošināt tiesu varas neatkarību un līdz ar to leģitimitāti.

¹⁹ Soņeca V. Tiesiskuma apdraudējums. Jurista Vārds, 18.06.2019., Nr. 24.

²⁰ Tā šo pantu 2013. gadā nodēvējis toreizējais EK prezidents H. M. Barrozu. Sk. plašāk: Scheppele K. L., Pech L. Is Article 7 Really the EU's “Nuclear Option”? Verfassungsblog, 18.03.2018. Pieejams: <https://verfassungsblog.de/is-article-7-really-the-eus-nuclear-option/>

²¹ European Commission acts to defend judicial independence in Poland. Pieejams: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_17_5367

Pēc tam savā 2018. gada 12. septembra rezolūcijā Eiropas Parlaments aicināja dalībvalstis uzsākt Līguma par Eiropas Savienību 7. panta 1. punktā paredzēto procedūru pret Ungāriju, norādot, ka situācija nav atrisināta un ka šajā dalībvalstī pastāv nepārprotams 2. pantā minēto ES pamatvērtību smaga pārkāpuma risks.²² Atšķirībā no Polijas, Eiropas Parlaments nāca klajā ne tikai ar pārmetumu par tiesiskuma pārkāpuma risku Ungārijā, bet ar plašu pārmetumu klāstu (konstitucionālās un vēlēšanu sistēmas darbība, tiesu varas un citu institūciju neatkarība, interešu konflikti u. c.), kas, kopumā ņemot, rada LES 2. pantā minēto pamatvērtību pārkāpuma risku (*Sargentini report*)²³.

Patlaban LES 7. panta procedūras pret Poliju un Ungāriju ilgst jau vairāk nekā trīs gadus un ir bez rezultāta. Apzinoties, ka sankcijas pret kādu dalībvalsti praktiski nozīmētu ES ieraušānu dziļā politiskā krīzē – papildus jau visām pārējām smagajām problēmām, ar ko pēdējo gados sastopas ES, vairumam dalībvalstu un arī EK nav stingras politiskās gribas virzīties uz priekšu, nonākt līdz formālam balsojumam.

Kā redzams, politiskās LES 7. panta procedūras process ir smagnējs, politiski un *de facto* praktiski neiespējams. Kaut gan ir labi juridiski argumenti, ka LES 2. panta pamatvērtības, jo sevišķi tiesiskums, šajās (un varbūt ne tikai šajās) dalībvalstīs varētu būt apdraudēts, vairākums negrib pakļaut ES jaunam “stresa testam”, kas šoreiz – ņemot vērā breksita pieredzi – varētu arī netikt izturēts. Acīmredzot teicienam, ka LES 7. panta iedarbināšana patiešām būtu “kodolopcija”, ir reāls pamats.

2. Regula par Savienības budžeta aizsardzību vispārēju trūkumu gadījumā attiecībā uz tiesiskumu dalībvalstīs

Kā jau raksta ievadā norādīts, dalībvalstu vairuma un ES politisko institūciju, sevišķi Eiropas Parlamenta, vispārējā neapmierinātība ar līdzšinējo ES Pamatlīgumos paredzēto instrumentu ne pārāk augsto efektivitāti rezultējās pilnīgi jauna instrumenta izveidē, kas paredz finansiālas sankcijas pret dalībvalsti, kas sistemātiski apdraud tiesiskumu.

EK 2018. gada 3. maijā, pamatojoties uz Līguma par Eiropas Savienību 322. panta 1. punkta a) apakšpunktu, iesniedza attiecīgu regulas priekšlikumu.²⁴ Tas izraisīja asas diskusijas, it sevišķi par to, ka sākotnēji EK bija paredzētas ļoti plašas tiesības noteikt, vai kādā valstī tiek vai netiek pārkāpts tiesiskums. Pret to asi iebilda jo sevišķi Polija, Ungārija, arī Slovēnija un virkne citu valstu. Beigās tika panākts kompromiss, un 2020. gada 16. decembrī tika pieņemta *Regula Nr. 2020/2092 par vispārēju nosacītības režīmu Savienības budžeta aizsardzībai*.²⁵

²² Rule of law in Hungary: Parliament calls on the EU to act. Pieejams: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20180906IPR12104/rule-of-law-in-hungary-parliament-calls-on-the-eu-to-act>

²³ Rule of law in Hungary: Parliament calls on the EU to act. Pieejams: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20180906IPR12104/rule-of-law-in-hungary-parliament-calls-on-the-eu-to-act>

²⁴ Priekšlikums Eiropas Parlamenta un Padomes Regulai par Savienības budžeta aizsardzību vispārēju trūkumu gadījumā saistībā ar tiesiskumu dalībvalstīs. COM (2018) 324 final, 2018/0136 (COD). Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX%3A52018PC0324>.

²⁵ Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=OJ:L:2020:433I:FULL&from=LV>

2.1. Regulas noteikumi

Šī regula paredz noteikumus, kas ir nepieciešami Savienības budžeta aizsardzībai, ja dalībvalstīs tiek pārkāpti tiesiskuma principi (1. pants). “Tiesiskums” attiecas uz Savienības vērtību, kas noteikta LES 2. pantā. Pie tam tiesiskums ir jāsaprot tā, ka tiek ņemtas vērā arī pārējās Savienības vērtības un principi, kas noteikti LES 2. pantā (2. pants). Tātad faktiski runa ir par visu LES 2. pantā noteikto pamatvērtību aizsardzību.

Tomēr Regulas tvērums neaptver visu veidu iespējamās pamatvērtību apdraudējumus, bet gan pamatā tikai tādus, kas saistīti ar tiesu neatkarības apdraudēšanu, publisko iestāžu un tiesu patvaļīgu vai nelikumīgu lēmumu nenovēršanu, interešu konfliktu neesības nenodrošināšanu, tiesiskās aizsardzības līdzekļu pieejamības un efektivitātes ierobežošanu, tiesību aktu pārkāpumu efektīvas izmeklēšanas, kriminālvajāšanas vai sodīšanas ierobežošanu (3. pants). Tātad faktiski runa ir par tiesiskuma nenodrošināšanu.

2.2. Izvērtējums

No vienas puses, Regula paredz samērā ātru un efektīvu instrumentu EK un ES Padomes rokās, kas varētu novērst sistēmisku tiesiskuma pārkāpumu kādā dalībvalstī. Sankcijas tieši finanšu jomā var būt dalībvalstij tūlītēji jūtāmākas un līdz ar to efektīvākas nekā cita veida piespiedu pasākumi. Tādējādi dalībvalsts varētu būt vairāk motivēta šo pārkāpumu novērst. Tā ir šī jaunā instrumenta priekšrocība, salīdzinot ar līdzšinējiem instrumentiem, – prejudiciālā nolēmuma procedūra EST, tiesās prasības procedūra EST un politiskā LES 7. panta procedūra.

Tomēr Regula uzdod arī virkni jautājumu, vai tās piemērošana praksē galu galā novedīs pie dziļākas šķelšanās un politiskas krīzes ES. Parāli nevar ignorēt jautājumu, vai šis instruments neietekmē arī valstu vienlīdzību par labu lielajām un par sliktu mazajām dalībvalstīm.

Regulas procedūra – tāpat LES 7. panta procedūra – ir politiskas. EK izvērtē, vai kādā dalībvalstī ir vai nav apdraudēts tiesiskums vai – paplašināti – arī citas LES 2. pantā minētās pamatvērtības. Pēc tam par to arī politiskā procedūrā galīgi lemj ES Padome ar kvalificētu vairākumu. Protams, gan EK, gan ES Padome savā argumentācijā izmantos juridisku argumentāciju, arī atsaucēs uz EST judikatūru. Tomēr šī juridiskā argumentācija ir ietverta politiskā procesā – nedz EK, nedz vēl jo vairāk ES Padome nav tiesai līdzīgas institūcijas ar attiecīgo lēmēju neatkarību no politiskajām – it sevišķi atsevišķu dalībvalstu – interesēm. Tādēļ šeit, sevišķi balsojumā ES Padomē, zināmu lomu spēlēs politiskas intereses. Tas arī attiecībā uz ES Padomi kā politisku institūciju, kas pārstāv dalībvalstu (valdību) intereses, ir loģiski.

Papildus šeit parādās vēl viena dimensija – lielo dalībvalstu lielākais “svars” kvalificētā vairākuma veidošanā ES Padomē, salīdzinot ar mazajām dalībvalstīm. Regulas gadījumā, kur ir runa par vairākuma noteiktām sankcijām pret vienu dalībvalsti, vienai vai dažām lielajām dalībvalstīm ir vieglāk noorganizēt šādu vairākumu, kamēr apsūdzētajai dalībvalstij, kas jau pēc definīcijas ir viena, ir grūtāk organizēt sev citu dalībvalstu atbalstu, jo tās būs maz ieinteresētas šādam atbalstam.

Tiesa, dalībvalstij, pret kuru tiek vērstas Regulā noteiktās sankcijas, paliek tiesības vispārējā LESD paredzētajā kārtībā vērsties EST ar tiešo prasību pret EK, ES

Padomi un Eiropas Parlamentu. Tomēr tas iespējams tikai *post factum*, kad sankcijas jau būs iedarbinātas.

Ņemot vērā iespējamus politisko konfliktu riskus, kas var izraisīt dziļāku ES krīzi, ES Padome 2020. gada 11. decembrī nolēma atlikt Regulas piemērošanu, līdz tā būs izstrādājusi konkrētas vadlīnijas tās piemērošanai.²⁶ Tas savukārt izraisīja zināmu akadēmisko aprindu asu kritiku, apsūdzot ES Padomi prettiesiska lēmuma pieņemšanā.²⁷

Patlaban šķiet, ka šī Regula un tās piemērošana būs ilgstošu politisku domstarpību un arī tiesas procesu EST priekšmets.²⁸

Kopsavilkums

1. Tiesiskums ir viena no Eiropas Savienības un jebkuras demokrātiskas konstitucionālas valsts pamatvērtībām.
2. EST, tāpat arī nacionālās konstitucionālās un augstākās tiesas un tiesību zinātne, kas veido kopēju Eiropas tiesību telpu, laika gaitā ir konkretizējušas un precizējušas šo jēdzienu tā, ka visās dalībvalstīs ir izveidojies vairāk vai mazāk līdzīgs priekšstats par to, kas ir tiesiskums.
3. Eiropas Savienība nevar pieļaut, ka kāda dalībvalsts nopietni atkāpjas no šī principa. Tādēļ tās rīcībā jābūt efektīvam instrumentam, kā to nepieļaut.
4. Jaunā Regula ir kompromiss, kas nav perfekts, tomēr ir darboties spējīgs.²⁹ Lai arī pats Regulas process ir politisks ar visiem no tā izrietošiem tiesiskuma riskiem, tomēr ES Padomes nolemtās vadlīnijas vēl vairāk sašaurinās abu politisko orgānu – EK un ES Padomes – rīcības brīvību un pietūvinās šo procesu juridiskajai argumentācijai.
5. Un noslēgumā – lai arī *post factum* – par konkrēto gadījumu var lemt EST. Tādēļ, visu apsverot, autore secina, ka šī Regula tomēr ir solis uz priekšu, lai efektīvi nodrošinātu tiesiskumu visās dalībvalstīs.

²⁶ ES Padomes 10.–11.12.2021. sēdes secinājumi. Pieejami: <https://www.consilium.europa.eu/media/47296/1011-12-20-euco-conclusions-en.pdf>

²⁷ Alemanno A., Chamon M. To Save the Rule of Law you Must Apparently Break It? *Verfassungsblog*, 11.12.2020.

²⁸ Pohjankoski P. New Year's Predictions on Rule of Law Litigation. The Conditionality Regulation at the Court of Justice of the European Union. *Verfassungsblog*, 07.01.2021. Pieejams: <https://verfassungsblog.de/new-years-predictions-on-rule-of-law-litigation/>

²⁹ Nguyen Thu. The EU's new rule of law mechanism. How it works and why the 'deal' did not weaken it. Pieejams: https://www.hertie-school.org/fileadmin/2_Research/1_About_our_research/2_Research-centres/6_Jacques_Delors_Centre/Publications/20201217_Rule_of_law_Nguyen.pdf

ANO DROŠĪBAS PADOMES PRAKSE VALSTU ATBILDĪBAS GAISMĀ (1945–1975)

PRACTICE OF UN SECURITY COUNCIL IN LIGHT OF STATE RESPONSIBILITY (1945–1975)

Ieva Miļūna, Mg. sc. soc., LL. M.

Rīgas Juridiskās augstskolas lektore

Summary

This article examines the practice of the UN Security Council in the years 1945 to 1975 in light of state responsibility law. The author assesses the political organ's practice in light of the main elements of state responsibility – breach of an international obligation, attribution of a conduct to a state, circumstances precluding wrongfulness and reparation. The author concludes that the UN Security Council's determinations regarding situations Indonesia, India-Pakistan, North Korea, Middle East, South Africa, Cyprus and Southern Rhodesia comprise these elements. The author also comes to a conclusion that the political organ develops its own regime of political responsibility comprising such elements as political prevention, political restitution and condemnation.

Atslēgvārdi: ANO Drošības padome, valstu atbildība, politiskā restitūcija, politiskā prevencija, *jus cogens*.

Keywords: UN Security Council, state responsibility, political restitution, political prevention, *jus cogens*.

Ievads

Apvienoto Nāciju Organizācijas (turpmāk – ANO) Drošības padome savā praksē lemj par valstu politisko un juridisko atbildību. Galvenie valstu atbildības tiesību mērķi, tādi kā 1) pārtraukt starptautisko pārkāpumu; 2) sniegt reparācijas; 3) novērst līdzīgus pārkāpumus nākotnē; 4) īstenot tiesiskumu,¹ ir tieši piemērojami ANO Drošības padomes darbībai. Valstu atbildības un ANO Drošības padomes režīma mērķi ir līdzīgi un salīdzināmi. Tādējādi ir svarīgi izvērtēt apmēru, līdz kuram šī politiskā orgāna prakse iemieso valstu atbildības tiesības, lai indivīdi, valstis, starptautiskās organizācijas un institūcijas varētu atsaukties uz ANO Drošības padomes praksi kā juridiski saistošu instrumentu. Minētais ir tieši attiecināms uz Latviju kā valsti, kura savos argumentos un praksē drīkstēs izmantot ANO Drošības padomes rezolūcijas kā valstu atbildības tiesības saturošu avotu.

¹ Autore piezīmes no profesora Andrē Nolkampera (*André Nollkaemper*) kursa "Valstu atbildība starptautiskajās tiesībās" Amsterdamas Universitātē 2006.–2007. mācību gadā. No autore personīgā arhīva.

Šajā rakstā autore vērtēs ANO Drošības padomes prakses galvenos dienaskārtības jautājumus no 1945. līdz 1975. gadam. Autore vērtēs šī politiskā orgāna praksi tādu valstu atbildības tiesību jēdzienu kā starptautisko tiesību pārkāpums, pārkāpuma piedēvējamība valstij, apstākļi, kas izslēdz valsts atbildību, pienākums pārtraukt starptautiski prettiesisko darbību, reparācijas, pretpasākumi gaismā.

1. Indonēzijas jautājums, 1947–1949

Sakarā ar izcēlušos karadarbību starp Nīderlandi un Indonēziju autore ANO Drošības padomes rezolūcijās ir identificējusi galvenos valstu atbildības tiesību elementus – starptautisko tiesību pārkāpums² un pārkāpuma piedēvējamība valstīm.³ Politiskais orgāns valstīm ir uzlicis par pienākumu nekavējoties pārtraukt karadarbību,⁴ kas valstu atbildības tiesību izpratnē nozīmē pārtraukt starptautiski prettiesisko darbību. ANO Drošības padome ir nostiprinājusi arī restitūcijas pienākumu, uzdodot par pienākumu atbrīvot Indonēzijas Republikas prezidentu un citus politiski ieslodzītos.⁵

Tāču, neskatoties uz valstu juridisko atbildību, ar rezolūciju 31(1947) ANO Drošības padome nolemj pusēm piedāvāt labos pakalpojumus kā strīdu risināšanas metodi,⁶ kas nozīmē, ka ir atklāts jautājums par juridiskās atbildības īstenošanas efektivitāti. ANO Drošības padome ir arī aicinājusi pusēm strīdu risināt arbitrāžā vai citiem mierīgiem līdzekļiem.⁷ Autore minētos pasākumus vērtē kā politiskās restitūcijas pienākumus, kur minētais politiskais orgāns dod savas politiskās norādes par strīda risināšanu. Uz tās lomu politiskajā restitūcijā ir norādījusi arī pati ANO Drošības padome.⁸

2. Indijas–Pakistānas jautājums, 1948–

ANO Drošības padome ir iejaukusies Indijas un Pakistānas konfliktā sakarā ar abu valstu darbībām konflikta reģionā – Džammā un Kašmīrā. Ar rezolūciju 47(1948) politiskais orgāns identificē tādas valstu atbildības tiesību elementus kā starptautisko tiesību pārkāpums, pārkāpuma piedēvējamība valstīm, kā arī juridiskās restitūcijas pienākums.⁹

² ANO Drošības padomes 01.08.1947. rezolūcija 27(1947). Pieejama: [https://undocs.org/S/RES/27\(1947\)](https://undocs.org/S/RES/27(1947)) [aplūkota 14.02.2021.].

³ Turpat.

⁴ Turpat.

⁵ ANO Drošības padomes 24.12.1948. rezolūcija 63(1948). Pieejama: [https://undocs.org/S/RES/63\(1948\)](https://undocs.org/S/RES/63(1948)) [aplūkota 14.02.2021.].

⁶ ANO Drošības padomes 25.08.1947. rezolūcija 31(1947). Pieejama: [https://undocs.org/S/RES/31\(1947\)](https://undocs.org/S/RES/31(1947)) [aplūkota 14.02.2021.].

⁷ ANO Drošības padomes 01.08.1947. rezolūcija 27(1947). Pieejama: [https://undocs.org/S/RES/27\(1947\)](https://undocs.org/S/RES/27(1947)) [aplūkota 14.02.2021.].

⁸ To Rebuild Lives, Suffering Must Be Acknowledged, 'Justice Done', Human Rights High Commissioner Says, as Security Council Takes Up Transitional Justice, Meeting coverage, UN Security Council 8723rd meeting, 13 February 2020. Pieejams: <https://www.un.org/press/en/2020/sc14109.doc.htm> [aplūkots 09.04.2021.].

⁹ ANO Drošības padomes 21.04.1948. rezolūcija 47(1948). Pieejama: [https://undocs.org/S/RES/47\(1948\)](https://undocs.org/S/RES/47(1948)) [aplūkota 14.02.2021.].

Neraugoties uz visaptverošu valstu atbildības tiesību elementu klātesamību minētā konflikta risināšanā, ANO Drošības padome ir uzlikusi valstīm arī politiskos pienākumus. Politiskās restitūcijas pienākums ir noteikts, kad Indijai tiek uzlikts par pienākumu nodrošināt tautas nobalsošanu Džammas un Kašmiras reģionā, lai izlemtu, vai reģions pievienotos Indijai vai Pakistānai.¹⁰ Šādi politiskie pasākumi ir bijuši nepieciešami, lai atrisinātu situāciju politiski, jo nav pastāvējušas citas iespējas.¹¹ Tādējādi paralēli juridiskajiem pienākumiem ANO Drošības padome ievieš valstu atbildības politisko režīmu.

3. Ziemeļkoreja, 1950–

Ar rezolūciju 82(1950) ANO Drošības padome norāda, ka ir noticis bruņots Ziemeļkorejas uzbrukums Korejas Republikai,¹² kas valstu atbildības tiesību izpratnē nozīmē, ka ir konstatēts starptautisko tiesību pārkāpums un tā piedēvējama valstij. Šā konflikta aspektā politiskais orgāns visvairāk runā tieši valstu atbildības tiesību jēdzienos, izslēgdams izteikti politiskus nolēmumus. ANO Drošības padome ir uzlikusi par pienākumu pārtraukt starptautiski prettiesisko darbību, kā arī pienākumu īstenot restitūciju.¹³ Papildus ANO Drošības padome ir uzlikusi ANO dalībvalstīm par pienākumu atteikties sniegt palīdzību Ziemeļkorejai.¹⁴ Saskaņā ar valstu atbildības tiesību principiem tā ir norma, kas nostiprināta *Normu par valstu atbildību par starptautiski prettiesiskām darbībām*¹⁵ 41. pantā attiecībā uz atbildības pienākumiem *jus cogens* normu pārkāpumu gadījumos. Tādējādi šajā gadījumā ANO Drošības padome ir bijusi vienota par to, ka konkrētajam gadījumam ir piemērojamas tieši valstu atbildības tiesību normas.

4. Tuvie Austrumi, 1948–

Starptautiskā miera un drošības situācija Tuvajos Austrumos ir komplicēta un risinās līdz šai dienai. Pēc 1947. gada ANO Sadalīšanas plāna Palestīnas teritorijās notiek “nemieri”, kā to definē ANO Drošības padome.¹⁶ Šajā laikā pieņemtajās rezolūcijās ANO Drošības padome uzsver starptautiskā pārkāpuma pārtraukšanas pienākumu. Tas tiek darīts, kad politiskais orgāns aicina pārtraukt militāras darbības, vardarbību, terorismu.¹⁷ Politiskais orgāns īpaši detalizēti analizē arī tādu

¹⁰ ANO Drošības padomes 21.04.1948. rezolūcija 47(1948). Pieejama: [https://undocs.org/S/RES/47\(1948\)](https://undocs.org/S/RES/47(1948)) [aplūkots 14.02.2021.].

¹¹ Roy-Chaudhury R. The Security Council and the India-Pakistan Wars. In: Lowe V. et al. (eds.). The United Nations Security Council and War. Oxford: Oxford University Press, 2008, pp. 329–330.

¹² ANO Drošības padomes 25.06.1950. rezolūcija 82(1950). Pieejama: [https://undocs.org/S/RES/82\(1950\)](https://undocs.org/S/RES/82(1950)) [aplūkots 14.02.2021.].

¹³ Turpat.

¹⁴ Turpat.

¹⁵ Articles on the Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts. Pieejams: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf [aplūkots 14.02.2021.].

¹⁶ ANO Drošības padomes 05.03.1948. rezolūcija 42(1948). Pieejama: [https://undocs.org/S/RES/42\(1948\)](https://undocs.org/S/RES/42(1948)) [aplūkots 14.02.2021.].

¹⁷ ANO Drošības padomes 17.04.1948. rezolūcija 46(1948). Pieejama: [https://undocs.org/S/RES/46\(1948\)](https://undocs.org/S/RES/46(1948)) [aplūkots 14.02.2021.].

valstu atbildības tiesību elementu kā pārkāpuma piedēvējamība valstij.¹⁸ Taču ANO dalībvalstīm tiek uzlikti arī politiskās atbildības preventijas pienākumi, proti, tādi kā pienākums Lielbritānijai kā mandāta turētājai uzraudzīt mieru Palestīnā¹⁹ un visām valdībām un varas iestādēm atturēties no jebkādam naidīgām militārām darbībām Palestīnā.²⁰ Šā laika rezolūcijās īpaši izceļama gan juridiskās, gan politiskās preventijas loma (proti, pārtraukt jebkuru militāru darbību vai vardarbību), kas sakrīt ar ANO Drošības padomes funkciju – uzturēt starptautisko mieru un drošību.

Valstu atbildības tiesību kontekstā īpaši izceļama ir ANO Drošības padomes rezolūcija 95(1951),²¹ kas risina situāciju, kad Ēģipte iejaucās starptautiskajā kuģu satiksmē Suecas kanālā. Politiskais orgāns norāda uz starptautisko pienākumu pārkāpumu.²² ANO Drošības padome arī norāda uz tādiem valstu atbildības tiesību elementiem kā apstākļi, kas izslēdz atbildību, proti, uz paš aizsardzību un pretpasākumiem.²³ Minētais ir piemērs tam, kā valstu atbildība ir juridiski īstenojama, taču starptautiskajā sabiedrībā tajā laikā radās zināma vilšanās, jo ANO Drošības padome šo praksi neturpināja.²⁴

Sakarā ar Izraēlas militārajām darbībām pret tās kaimiņvalstīm un atsevišķos gadījumos šo valstu atbildes reakcijām ANO Drošības padome, izsakoties valstu atbildības tiesību jēdzienos, faktiski ir konstatējusi starptautiski prettiesiskas darbības, kuras ietver starptautisko tiesību pārkāpumu un pārkāpuma piedēvējamību valstij. To ataino rezolūcijas par situācijām Ēģiptē,²⁵ Sīrijā,²⁶ Jordānā²⁷ un Libānā.²⁸ Politiskais orgāns ir arī risinājis jautājumu par pienākumu pārtraukt starptautiski prettiesiskās darbības.²⁹ Vienlaikus ANO Drošības padome daudzkārt ir lietojusi savu nosodījumu par politisku līdzekli valstu atbildības īstenošanai. Pēc autore domām, šajos gadījumos juridiskais un politiskais valstu atbildības režīms viens otru papildina, jo politiskā nosodījuma gadījumos ANO Drošības padome lielākoties atsaucas uz starptautisko tiesību pārkāpuma nepieļaujamību.

Arī sakarā ar Sešu dienu karu Tuvajos Austrumos 1967. gadā ANO Drošības padome ir pieņēmusi virkni rezolūciju, kurās valstu atbildības tiesību jēdzieni mijas ar politiskā orgāna veidotiem politiskās atbildības principiem. Tā, piemēram,

¹⁸ ANO Drošības padomes 19.08.1948. rezolūcija 56(1948). Pieejama: [https://undocs.org/S/RES/56\(1948\)](https://undocs.org/S/RES/56(1948)) [aplūkota 14.02.2021.].

¹⁹ ANO Drošības padomes 17.04.1948. rezolūcija 46(1948). Pieejama: [https://undocs.org/S/RES/46\(1948\)](https://undocs.org/S/RES/46(1948)) [aplūkota 14.02.2021.].

²⁰ ANO Drošības padomes 22.05.1948. rezolūcija 49(1948). Pieejama: [https://undocs.org/S/RES/49\(1948\)](https://undocs.org/S/RES/49(1948)) [aplūkota 14.02.2021.].

²¹ ANO Drošības padomes 01.09.1951. rezolūcija 95(1951). Pieejama: [https://undocs.org/S/RES/95\(1951\)](https://undocs.org/S/RES/95(1951)) [aplūkota 14.02.2021.].

²² Turpat.

²³ Turpat.

²⁴ Louis WM. R. The Suez Crisis and the British Dilemma at the United Nations. In: Lowe V. et al. (eds.). The United Nations Security Council and War. Oxford: Oxford University Press, 2008, p. 281.

²⁵ ANO Drošības padomes 29.03.1955. rezolūcija 106(1955). Pieejama: [https://undocs.org/S/RES/106\(1955\)](https://undocs.org/S/RES/106(1955)) [aplūkota 14.02.2021.].

²⁶ ANO Drošības padomes 19.01.1956. rezolūcija 111(1956). Pieejama: [https://undocs.org/S/RES/111\(1956\)](https://undocs.org/S/RES/111(1956)) [aplūkota 14.02.2021.].

²⁷ ANO Drošības padomes 22.11.1966. rezolūcija 228(1966). Pieejama: [https://undocs.org/S/RES/228\(1966\)](https://undocs.org/S/RES/228(1966)) [aplūkota 14.02.2021.].

²⁸ ANO Drošības padomes 31.12.1968. rezolūcija 262(1968). Pieejama: [https://undocs.org/S/RES/262\(1968\)](https://undocs.org/S/RES/262(1968)) [aplūkota 14.02.2021.].

²⁹ ANO Drošības padomes 24.11.1953. rezolūcija 101(1953). Pieejama: [https://undocs.org/S/RES/101\(1953\)](https://undocs.org/S/RES/101(1953)) [aplūkota 14.02.2021.].

ANO Drošības padome ir izteikusi pieprasījumu visām pusēm pārtraukt starptautiski prettiesiskās darbības.³⁰ Politiskais orgāns ir izteicis nosodījumu pamiera pārkāpumam,³¹ tādējādi veidojot savu politiskās atbildības režīmu. Juridiski pusēm tiek uzlikts restitūcijas pienākums.³² ANO Drošības padome noslēdzoši ir izteikusi tādas politiskās restitūcijas pienākumus kā pienākums atgriezties pamiera pozīcijās,³³ pienākums ievērot pamiera rezolūcijas,³⁴ pienākums Izraēlai nepārkāpt politiskā orgāna rezolūcijas³⁵ un pienākums neapdraudēt sarunas, kas vērstas uz to, lai panāktu taisnīgu un ilgstošu mieru Tuvajos Austrumos.³⁶ Taču, neraugoties uz šķietami saskanīgo ANO Drošības padomes juridisko un politisko režīmu, attiecībā uz Sešu dienu kara sekām pastāvēja nepieciešamība pēc ANO Ģenerālās asamblejas iejaukšanās ārkārtas sesijā, jo Izraēla neievēroja pamieru.³⁷ Tādējādi ir zīmīgi ievērot, ka juridiskās atbildības režīms nevar iztikt bez ANO orgānu politiskās iejaukšanās.

5. Dienvidāfrikas apartheīda politika, 1960

Risinot ar Dienvidāfrikas apartheīda politiku saistītos jautājumus, ANO Drošības padome savās rezolūcijās ir norādījusi uz starptautisko tiesību pienākuma pārkāpumu.³⁸ Tā ir uzlikusi par pienākumu Dienvidāfrikai pārtraukt starptautiski prettiesiskās darbības,³⁹ kā arī pienākumu īstenot restitūciju.⁴⁰ Kā nozīmīgs ANO Drošības padomes solis vērtējams visām valstīm uzliktais pienākums nesniegt palīdzību valstij, kas izdarījusi *jus cogens* normu (apartheīda) pārkāpumu.⁴¹

Apartheīda apturēšana Dienvidāfrikā ANO ietvaros tiek vērtēta kā ievērojams sasniegums.⁴² Minētā ANO Drošības padomes prakse atspoguļo politiskā orgāna *consensus* attiecībā uz to, ka par konkrētu *jus cogens* normu pārkāpumu ir konstatējama un iestājusies valsts atbildība juridiskā izpratnē.

³⁰ ANO Drošības padomes 06.06.1967. rezolūcija 233(1967). Pieejama: [https://undocs.org/S/RES/233\(1967\)](https://undocs.org/S/RES/233(1967)) [aplūkota 14.02.2021.]; ANO Drošības padomes 07.06.1967. rezolūcija 234(1967). Pieejama: [https://undocs.org/S/RES/234\(1967\)](https://undocs.org/S/RES/234(1967)) [aplūkota 14.02.2021.]; ANO Drošības padomes 09.06.1967. rezolūcija 235(1967). Pieejama: [https://undocs.org/S/RES/235\(1967\)](https://undocs.org/S/RES/235(1967)) [aplūkota 14.02.2021.].

³¹ ANO Drošības padomes 11.06.1967. rezolūcija 236(1967). Pieejama: [https://undocs.org/S/RES/236\(1967\)](https://undocs.org/S/RES/236(1967)) [aplūkota 14.02.2021.].

³² Turpat.

³³ ANO Drošības padomes 22.10.1973. rezolūcija 338(1973). Pieejama: [https://undocs.org/S/RES/338\(1973\)](https://undocs.org/S/RES/338(1973)) [aplūkota 14.02.2021.].

³⁴ ANO Drošības padomes 24.03.1968. rezolūcija 248(1968). Pieejama: [https://undocs.org/S/RES/248\(1968\)](https://undocs.org/S/RES/248(1968)) [aplūkota 14.02.2021.].

³⁵ Turpat.

³⁶ ANO Drošības padomes 24.04.1974. rezolūcija 347(1974). Pieejama: [https://undocs.org/S/RES/347\(1974\)](https://undocs.org/S/RES/347(1974)) [aplūkota 14.02.2021.].

³⁷ Zaum D. The Security Council, the General Assembly, and War: The Uniting for Peace Resolution. In: Lowe V. et al. (eds.). *The United Nations Security Council and War*. Oxford: Oxford University Press, 2008, p. 161.

³⁸ ANO Drošības padomes 01.04.1960. rezolūcija 134(1960), Pieejama: [https://undocs.org/S/RES/134\(1960\)](https://undocs.org/S/RES/134(1960)) [aplūkota 14.02.2021.]; ANO Drošības padomes 07.08.1963. rezolūcija 181(1963). Pieejama: [https://undocs.org/S/RES/181\(1963\)](https://undocs.org/S/RES/181(1963)) [aplūkota 14.02.2021.].

³⁹ ANO Drošības padomes 07.08.1963. rezolūcija 181(1963). Pieejama: [https://undocs.org/S/RES/181\(1963\)](https://undocs.org/S/RES/181(1963)) [aplūkota 14.02.2021.].

⁴⁰ Turpat.

⁴¹ Turpat.

⁴² Cassese A. *International Law*. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2005, p. 332.

6. Kipras jautājums, 1964

Sākot ar 1964. gadu, sakarā ar Turcijas intervenci Kiprā ANO Drošības padome ir dibinājusi un uzturējusi ANO miera uzturēšanas spēkus. Politiskais orgāns ir identificējis tādas valstu atbildības tiesību elementus kā starptautisko tiesību pārkāpums, pārkāpuma piedēvējamība valstij un pienākums pārtraukt prettiesiskās darbības.⁴³ ANO Drošības padome ir arī noteikusi politiskās prevencijas un restitūcijas pienākumu, kad tā ir aicinājusi visas puses sadarboties ar ANO spēkiem.⁴⁴

Arī 1974. gadā, kad notika konflikta eskalācija, ANO Drošības padomes prakse iemieto pienākumus pārtraukt starptautiski prettiesiskās darbības⁴⁵ un īstenot juridisko restitūciju.⁴⁶ Savukārt Grieķijai, Turcijai un Apvienotajai Karalistei tika uzlikts politiskās restitūcijas pienākums – stāties sarunās, lai atjaunotu mieru un Kipras konstitucionālo pārvaldību.⁴⁷

Lai arī tiesību doktrīnā tiek vērtēts tas, ka Ziemeļkipras gadījums kvalificējams kā “apdraudējums mieram” (it īpaši attiecībā uz rezolūciju 353(1974)),⁴⁸ kas uzskatāms par politisku jēdzienu, juridiski ANO Drošības padome ir konstatējusi visus galvenos valstu atbildības tiesību elementus.

7. Dienvidrodēzijas jautājums, 1965

Dienvidrodēzijas rasistu minoritātes režīmu, kas ir proklamējis neatkarību šajā valstī, ANO Drošības padome ir politiski nosodījusi.⁴⁹ Politiskais orgāns arī ir noteicis par pienākumu visām valstīm neatzīt *jus cogens* normu pārkāpumus un nesniegt pārkāpējai valstij jebkādu palīdzību.⁵⁰ Papildus minētajam ANO Drošības padome ir noteikusi konkrētus Dienvidrodēzijas politiskās atbildības īstenošanas pasākumus – ieviesusi sankcijas un embargo,⁵¹ kā arī aicinājusi visas valstis izbeigt ekonomiskās attiecības ar Dienvidrodēziju.⁵²

⁴³ ANO Drošības padomes 09.08.1964. rezolūcija 193(1964). Pieejama: [https://undocs.org/S/RES/193\(1964\)](https://undocs.org/S/RES/193(1964)) [aplūkota 14.02.2021.].

⁴⁴ Turpat.

⁴⁵ ANO Drošības padomes 20.07.1974. rezolūcija 353(1974). Pieejama: [https://undocs.org/S/RES/353\(1974\)](https://undocs.org/S/RES/353(1974)) [aplūkota 14.02.2021.].

⁴⁶ Turpat.

⁴⁷ Turpat.

⁴⁸ Dinstein Y. War, Aggression and Self-Defence. 4th ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2005, p. 293.

⁴⁹ ANO Drošības padomes 12.11.1965. rezolūcija 216(1965). Pieejama: [https://undocs.org/S/RES/216\(1965\)](https://undocs.org/S/RES/216(1965)) [aplūkota 14.02.2021.].

⁵⁰ Turpat.

⁵¹ ANO Drošības padomes 09.04.1966. rezolūcija 221(1966). Pieejama: [https://undocs.org/S/RES/221\(1966\)](https://undocs.org/S/RES/221(1966)) [aplūkota 14.02.2021.]; ANO Drošības padomes 16.12.1966. rezolūcija 232(1966). Pieejama: [https://undocs.org/S/RES/232\(1966\)](https://undocs.org/S/RES/232(1966)) [aplūkota 14.02.2021.]; ANO Drošības padomes 29.05.1968. rezolūcija 253(1968). Pieejama: [https://undocs.org/S/RES/253\(1968\)](https://undocs.org/S/RES/253(1968)) [aplūkota 14.02.2021.]; ANO Drošības padomes 18.03.1970. rezolūcija 277(1970). Pieejama: [https://undocs.org/S/RES/277\(1970\)](https://undocs.org/S/RES/277(1970)) [aplūkota 14.02.2021.]; ANO Drošības padomes 28.02.1972. rezolūcija 314(1972). Pieejama: <https://digitallibrary.un.org/record/90825?ln=en> [aplūkota 14.02.2021.].

⁵² ANO Drošības padomes 20.11.1965. rezolūcija 217(1965). Pieejama: [https://undocs.org/S/RES/217\(1965\)](https://undocs.org/S/RES/217(1965)) [aplūkota 14.02.2021.].

Arī šajā gadījumā, lai arī ANO Drošības padome kvalificēja minēto jautājumu kā “apdraudējumu mieram” (attiecībā uz rezolūciju 232(1966))⁵³, kā politisku jēdzienu, tā tomēr lietoja valstu atbildības tiesību jēdzienus, lai konstatētu prettiesiskā režīma atbildību.

Secinājumi

Pētījuma gaitā autore nonāca pie šādiem secinājumiem:

1. Valstu atbildības tiesības un ANO Drošības padomes prakse ir salīdzināmi režīmi tiktāl, ciktāl šis politiskais orgāns ievieš un īsteno valstu atbildību kā juridiski, tā arī politiski. Vērojama abu režīmu mijiedarbība.
2. ANO Drošības padomes rezolūcijas no 1945. līdz 1975. gadam satur tādas valstu atbildības elementus kā 1) starptautisko tiesību pārkāpums; 2) pārkāpuma piedēvējamība valstij; 3) apstākļi, kas izslēdz valsts atbildību; 4) restitūcijas pienākums.
3. Kā nozīmīgs elements ANO Drošības padomes rezolūcijās minams valstu atbildības elements, kas piemērojams jus cogens normu pārkāpumu gadījumos, kad starptautiskajai sabiedrībai ir pienākums neatzīt prettiesisko situāciju un nepalīdzēt to uzturēt. Šis svarīgais valstu atbildības tiesību princips ir konstatēts ANO Drošības padomes rezolūcijās, kas risina Ziemeļkorejas, Dienvidāfrikas un Dienvidrodēzijas situācijas.
4. Paralēli valstu atbildības tiesību principu veidošanai ANO Drošības padome savās rezolūcijās ir attīstījusi savu politisko valstu atbildības režīmu. Autore ir identificējusi tādas politiskās atbildības režīma elementus kā politiskā prevencija, politiskā restitūcija un politiskais nosodījums. Šie ir nepieciešamie elementi ANO Drošības padomes politiskās darbības īstenošanai.

⁵³ Dinstein Y. War, Aggression and Self-Defence. 4th ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2005, p. 293.

INFORMĀCIJAS AVOTU AIZSARDZĪBA – ŽURNĀLISTA TIESĪBAS VAI PIENĀKUMS?

PROTECTION OF JOURNALIST'S INFORMATION SOURCES – RIGHT OR DUTY?

Linda Bīriņa, Mg. iur.

Zvērināta advokāte, Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

International law provides strong protection to journalists enabling them to refuse to divulge their confidential sources of information. However, there may be situations when a journalist is willing to expose the name of a confidential informant who had tried to manipulate the journalist by passing on false information. The article strives to determine whether protection of sources from journalist's perspective is an absolute duty or it is a right that the journalist can choose to enforce depending on the particular situation. The author provides an insight into different approaches of ethical and legal requirements related to journalist's right and duty to protect sources and concludes that an absolute duty should be avoided.

Atslēgvārdi: vārda brīvība, žurnālistu avotu aizsardzība, žurnālistu ētika.

Keywords: freedom of expression, protection of journalist's source, journalist ethics.

Ievads

Nav šaubu par to, ka žurnālistu informācijas avotu aizsardzība veido pamatu žurnālistu darbam un brīvībai, tostarp mediju brīvībai.¹ Preses pieeja konfidencialitātei, bet sabiedrībai būtiskai informācijai ir iespējama tikai tajā gadījumā, ja žurnālisti var garantēt avotu konfidencialitāti un anonimitāti.² Žurnālistu spēja aizsargāt savu avotu konfidencialitāti ir būtiska, lai nodrošinātu spēcīgus un neatkarīgus medijus un demokrātiskas sabiedrības labu funkcionēšanu. Informācijas avoti palaujas uz to, ka žurnālisti ievēros konfidencialitāti un neatklās savu informācijas avotu identitāti neatkarīgi no ārējiem apstākļiem.

Juridiskajā literatūrā un tiesu praksē biežāk tiek aplūkots jautājums, vai un kādos gadījumos tiesībsargājošās iestādes var pieprasīt žurnālistiem atklāt informācijas avotus. Kā izriet no Eiropas Cilvēktiesību tiesas (turpmāk – ECT) prakses, īpašos izņēmuma gadījumos valsts varētu prasīt žurnālistiem atklāt viņu informācijas avotus vai veikt darbības, kuru rezultātā var tikt atklāti žurnālistu

¹ Council of Europe. Recommendation No. R (2000) 7 of the Committee of Ministers to Member States on the right of journalists not to disclose their sources of information. Committee of Ministers. 701st meeting of the Ministers' Deputies. 8 March 2000.

² ECT 12.04.2012. spriedums lietā *Martin and others v. France* (iesnieguma Nr. 30002/08).

informācijas avoti.³ Tomēr biežāk šie izņēmuma gadījumi tiek tulkoti pārāk plaši vai arī nacionālie tiesību akti nemaz neparedz pietiekamu aizsardzību no nepamatotas iejaukšanās. Līdz ar to, ja žurnālisti vienmēr apzinīgi pildītu tiem izvirzīto prasību atklāt savus informācijas avotus, avotu aizsardzība varētu zaudēt savu jēgu. Tādēļ praksē daudz žurnālistu ir izvēlējušies pat cietumsodu, bet nav izpildījuši tiesībsargājošo iestāžu prasību atklāt savus informācijas avotus. Šādā veidā žurnālisti demonstrē visai sabiedrībai, ka informācijas avotu aizsardzību uztver par savu absolūtu pienākumu neatkarīgi no tā, ka tādā veidā rīkojas pretēji likumam. No vienas puses, kad žurnālisti “augstāku” mērķu vārdā nepilda tiesas lēmumu, tie apdraud preses brīvību, jo parāda necieņu likuma un tiesu varai. Vienlaikus likuma un tiesu varai ir jārespektē arī tiesiska nepieciešamība pēc brīvas preses, kas ietver nepieciešamību aizsargāt informācijas avotus.⁴

Taču šis jautājums būtu vērtējams ne tikai no tiesībsargājošo iestāžu rīcības tiesiskuma prizmas, bet arī no pašu žurnālistu perspektīvas. ASV Augstākā tiesa lietā *Cohen v. Cowles Media Co* ir secinājusi, ka žurnālistiem nav tiesību atklāt savus avotus, ja viņi ir solījuši saglabāt avotu konfidencialitāti.⁵ Tāpat arī žurnālistu un mediju profesionālās organizācijas savos ētikas kodeksos pārsvarā nosaka avotu aizsardzību kā žurnālistu pienākumu, nevis tiesības. Taču jāņem vērā, ka ne vienmēr informācijas avoti rīkojas godprātīgi, atklājot noteiktu informāciju žurnālistiem. Nevar izslēgt situācijas, kad žurnālists ir konstatējis, ka tā informācijas avots ir sniedzis nepatiesu informāciju vai maldinājis žurnālistu, lai realizētu kādas personīgas intereses ar žurnālista starpniecību. Šādu gadījumu praksē ir bijis salīdzinoši daudz. Piemēram, Apvienotajā Karalistē avoti medijiem nodeva falsificētus dokumentus par uzņēmumu *Interbrew*, tādā veidā mēģinot manipulēt ar uzņēmuma akciju vērtību.⁶

Atsevišķos gadījumos arī paši žurnālisti, secinot, ka tiek izmantoti nelikumīgiem mērķiem, ir publiski atklājuši informācijas avota identitāti, kaut arī bija apsolijuši ievērot konfidencialitāti.⁷ Tādējādi žurnālists var nonākt situācijā, kurā labprātīgi vēlas atklāt sava avota identitāti.

Šī raksta mērķis ir censties rast atbildi uz jautājumu, vai savu informācijas avotu aizsardzība ir žurnālistu absolūts pienākums vai arī tās ir tiesības, kuras žurnālists atkarībā no apstākļiem var izmantot vai neizmantot. Šī raksta pirmajā daļā tiks sniegts ieskats žurnālistu profesionālās darbības jeb ētikas un normatīvā regulējuma atšķirīgajā pieejā attiecībā uz to, vai avotu aizsardzība ir nosakāma kā žurnālista tiesības vai pienākums. Savukārt raksta otrajā daļā tiks aplūkots Latvijas regulējums šajā jautājumā.

³ Sk., piemēram, ECT 27.05.2014. lēmums lietā *Stichting Ostade Blade v. the Netherlands*, (iesnieguma Nr. 8406/06); ECT 08.12.2005. lēmums lietā *Nordisk Film & TV A/S v. Denmark* (iesnieguma Nr. 40485/02).

⁴ Stone, Geoffrey R. The Merits of the Proposed Journalist – Source Privilege. The Journal of the ACS Issue Briefs, 2007, Vol. 1, Hein Online database, p. 67.

⁵ “Privacy International” pētījums “Silencing Sources: An International Survey of Protections and Threats to Journalists’ Sources”, 28. lpp. Pieejams: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1706688 [aplūkots 09.03.2021.].

⁶ ECT 15.12.2009. spriedums lietā *Financial Times Ltd. and Others v. The United Kingdom* (iesnieguma Nr. 821/03).

⁷ Brady R. Protecting our sources of information. Why journalists need to resist legal attacks. European Federation of Journalists, 2004, p. 23. Pieejams: <https://www.statewatch.org/media/documents/news/2005/dec/ifj-sources-handbook.pdf> [aplūkots 09.03.2021.].

I

Daudzās valstīs žurnālistu profesionālās darbības un ētikas kodeksi paredz žurnālista pienākumu sargāt savus informācijas avotus.⁸ Ari Starptautiskā Žurnālistu federācija, kas ir pasaulē lielākā žurnālistu organizācija, pārstāvot aptuveni 600 000 biedru 140 valstīs, ir noteikusi, ka žurnālistiem ir jāievēro profesionālais noslēpums attiecībā uz saviem informācijas avotiem.⁹ Starptautiskās Žurnālistu federācijas Vispārējā žurnālistu ētikas harta¹⁰, kas papildina Deklarāciju par žurnālistu uzvedības principiem,¹¹ noteic, ka žurnālistiem ir jāievēro profesionālais noslēpums attiecībā uz informācijas avotiem, kas iegūti, ļaujoties uz konfidencialitāti. Šī starptautiskā deklarācija tiek uzskatīta par žurnālistu profesionālās uzvedības standartu.¹²

Eiropas Padomes dalībvalstīs jau 1994. gadā pieņēma rezolūciju, kurā vienojās par kopīgiem principiem attiecībā uz žurnālistu pienākumiem un atbildību, kas būtu nosakāmi nacionālajos uzvedības jeb ētikas kodeksos.¹³ Rezolūcijas 3. princips noteic, ka žurnālistu avotu aizsardzības konfidencialitātes nodrošināšana ir viens no četriem līdzekļiem, kas žurnālistikai ļauj sniegt ieguldījumu patiesas demokrātijas uzturēšanā un attīstībā. Savukārt 7. princips paredz pienākumu ievērot profesionālo noslēpumu attiecībā uz informācijas avotiem.

Eiropas Žurnālistu federācija šajā jautājumā ir norādījusi uz to, ka dažādu valstu žurnālistu ētikas kodeksos pieeja ir atšķirīga. Ir valstis, kurās žurnālistu ētikas kodeksi paredz pienākumu sargāt informācijas avotu, nenosakot nekādus izņēmumus šādam pienākumam, bet ir arī tādas, kur ir paredzēti izņēmumi situācijās, kad informācijas avots ir izmantojis žurnālistu, lai izplatītu nepatiesu informāciju. Eiropas Žurnālistu federācija uzskata, ka šis jautājums nav viennozīmīgs un būtu izlemjams katrā konkrētā situācijā individuāli. Tādējādi katram žurnālistam vajadzētu atbildīgi pieņemt lēmumu, izvērtējot visus apstākļus un iespējamās sekas. Primāri būtu jāuzskata, ka žurnālistam ir pienākums sargāt sava informācijas avota identitāti, taču pieļaujot arī izņēmumus no šī pienākuma.¹⁴

Piemēram, Norvēģijas laikraksts *Bergens Avisen* izlēma atklāt konfidenciāla informācijas avota vārdu, kurš centās manipulēt ar laikrakstu, sniedzot nepatiesu informāciju. Taču par šādu rīcību citi žurnālisti laikrakstu asi kritizēja.¹⁵ Attiecīgi pat šādās situācijās, kad informācijas avots ir bijis negodprātīgs, žurnālistu

⁸ "Privacy International" pētījums "Silencing Sources: An International Survey of Protections and Threats to Journalists' Sources", 27. lpp. Pieejams: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1706688 [aplūkots 09.03.2021.].

⁹ The International Federation of Journalists (IFJ). Pieejams: <https://www.ifj.org/who/about-ifj.html> [aplūkots 09.03.2021.].

¹⁰ Global Charter of Ethics for Journalists, 12.06.2019. Pieejams: <https://www.ifj.org/who/rules-and-policy/global-charter-of-ethics-for-journalists.html> [aplūkots 09.03.2021.].

¹¹ Declaration of Principles on the Conduct of Journalists, 05.05.2003. Pieejams: <https://www.ifj.org/media-centre/news/detail/category/europe/article/status-of-journalists-and-journalism-ethics-ifj-principles.html> [aplūkots 09.03.2021.].

¹² Freedom of Expression and Public Order. Training manual. UNESCO, 2015, p. 48. Pieejams: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000231305> [aplūkots 09.03.2021.].

¹³ Resolution No. 2: Journalistic Freedoms and Human Rights, 4th European Ministerial Conference on Mass Media Policy – Prague, 7-8 December 1994.

¹⁴ Brady R. 2004, p. 22.

¹⁵ Ibid, p. 8.

viedoklis par to, vai no profesionālās ētikas viedokļa būtu attaisnojama avota identitātes atklāšana, atšķiras.

Vienlaikus žurnālistiem ir vienots uzskats, ka šī jautājuma izlemšana būtu jāatstāj pašu žurnālistu, nevis tiesas ziņā. Eiropas Žurnālistu federācija uzskata, ka katram žurnālistam ir jābūt gatavam doties apcietinājumā, ja vien tas ir nepieciešams, lai aizsargātu savus informācijas avotus, jo avotu aizsardzība ir demokrātijas jautājums.¹⁶

Un tiešām, žurnālisti gadiem ilgi šo profesionālo pienākumu ir stādījuši augstāk pat par tiesas un likuma varu, izvēloties drīzāk doties apcietinājumā nekā atklāt savus informācijas avotus.¹⁷ Šādas pieejas iemesls ir pārliecība, ka informācijas avotu aizsardzība ir viens no būtiskākajiem pamatiem preses brīvības nodrošināšanai demokrātiskā sabiedrībā.

Atskatoties vēsturē, viena no pirmajām dokumentētajām tiesvedībām Amerikā, kuras laikā žurnālists Džeimss Franklins (*James Franklin*), Bendžamina Franklina (*Benjamin Franklin*) vecākais brālis, tika apcietināts par atteikšanos atklāt savu informācijas avotu, norisinājās 1722. gadā, kad vēl pat nebija nostiprinātas tiesības uz vārda un preses brīvību. Taču arī vairākus simtus gadu vēlāk situācija nav īpaši mainījusies, jo, pirmkārt, žurnālisti turpina par savu profesionālu pienākumu uzskatīt nepieciešamību neatklāt informācijas avotus pat pēc tiesas pieprasījuma un, otrkārt, par šādu atteikumu joprojām tiek apcietināti pat Amerikas Savienotajās Valstīs (turpmāk – ASV), kur tradicionāli vārda brīvības aizsardzība tiek uzskatīta par vienu no visspēcīgākajām pasaulē. Tā, piemēram, ASV laikraksta *The New York Times* žurnāliste Džūdita Millere (*Judith Miller*) bija apcietinājumā 85 dienas par atteikšanos sniegt liecību tiesā un atklāt savu informācijas avotu.¹⁸ Šī tiesvedība ir radījusi ļoti plašu un arī pretrunīgu rezonansi visā pasaulē un regulāri tiek pieminēta jautājumos par žurnālistu un viņu avotu konfidencialitāti. Žurnāliste tomēr beigās atklāja sava informācijas avota identitāti, pirms tam pārliecinoties, ka avots piekrīt šādai rīcībai.¹⁹

Taču šis ir ne tikai profesionālās ētikas jautājums. Atsevišķās valstīs arī normatīvā līmenī ir nostiprināts žurnālistu pienākums neatklāt savus informācijas avotus. Šajā jautājumā īpaši tiek pieminēta Zviedrijas pieeja. Tiek uzskatīts, ka Zviedrijas regulējums par žurnālistu informācijas avotu aizsardzību ir viens no stingrākajiem, jo tam ir konstitucionāls spēks. Zviedrijas Preses brīvības likums, kas ir daļa no Zviedrijas konstitūcijas, žurnālistiem paredz kriminālbildību ar cietumsodu līdz pat vienam gadam, ja tiek pārkāpta avotu konfidencialitāte. Turklāt kriminālbildība iestājas neatkarīgi no tā, vai avots tika atklāts aiz neuzmanības vai ar tīšu nolūku.²⁰ Attiecīgi arī Zviedrijas žurnālisti avotu aizsardzību

¹⁶ Brady R. 2004, p. 25.

¹⁷ Skat., piemēram, Belt Gordon T., *Jailed & subpoenaed journalists – a historical timeline*. Pieejams: <https://www.freedomforuminstitute.org/wp-content/uploads/2016/10/Jailed-subpoenaed-timeline1.pdf> [aplūkots 09.03.2021.].

¹⁸ Wallace S. *The Journalist-Source Relationship in Context: A Comparative Review of US and English Law*. *Common Law World Review*, 2008, Vol. 38, p. 270.

¹⁹ Belt Gordon T. *Jailed & subpoenaed journalists – a historical timeline*. Pieejams: <https://www.freedomforuminstitute.org/wp-content/uploads/2016/10/Jailed-subpoenaed-timeline1.pdf> [aplūkots 09.03.2021.].

²⁰ Posetti J. *Protecting Journalism Sources in the Digital Age*. UNESCO, 2017, p. 113. Pieejams: https://www.wan-ifra.org/sites/default/files/field_article_file/UNESCO_Protecting_Sources.pdf [aplūkots 09.03.2021.].

kā savu pienākumu uztver ļoti nopietni.²¹ Tie, kuri atbalsta pieeju, ka avotu aizsardzībai ir jābūt žurnālistu pienākumam, par kura pārkāpumu ir piemērojama kriminālatbildība, uzskata, ka šāda atbildība ir bijusi pamatā veiksmīgajam avotu aizsardzības regulējumam. Tas tiek uzskatīts kā pamats tam, ka avoti, kuri vēlas saglabāt anonimitāti, jūtas pārliecinoši, lai izpaustu informāciju.²² Jānorāda gan, ka šim pienākumam tomēr pastāv arī atsevišķi izņēmumi²³, taču tie attiecas uz situācijām, kad tiesībsargājošās iestādes var pieprasīt žurnālistam atklāt viņa informācijas avotu, nevis dod tiesības noteiktās situācijās žurnālistam pašam izlemt par labu sava informācijas avota atklāšanai.

No iepriekš minētā var secināt, ka gan žurnālistu profesionālās darbības organizācijām, gan arī likumdevējiem ir atšķirīga pieeja jautājumā par to, vai noteikt žurnālistu informācijas avotu aizsardzību kā absolūtu pienākumu. Pēc autore domām, nebūtu atbalstāma pieeja nacionālajos tiesību aktos noteikt žurnālistu absolūtu pienākumu neatklāt savus avotus, kā arī jebkāda veida atbildību par šāda pienākuma neievērošanu. Savukārt ētikas kodeksos būtu jāparedz iespēja piemērot izņēmuma gadījumus no vispārīgā profesionālā pienākuma aizsargāt un attiecīgi neatklāt informācijas avotus. Šādi izņēmuma gadījumi būtu nosakāmi nevis situācijās, kad tiesībsargājošās iestādes pieprasa atklāt informācijas avotu identitāti, bet gan situācijās, kad avota atklāšana ir sabiedrības interesēs un bez avota atklāšanas šādas intereses nav iespējams īstenot. Kaut arī par šo jautājumu ECT pagaidām nav devusi savu vērtējumu, ir būtiski atcerēties, ka avotu aizsardzība kā daļa no tiesībām uz vārda brīvību nav noteikta ne žurnālista, ne arī avota interesēs, bet gan sabiedrības interesēs.²⁴ Attiecīgi var pastāvēt situācijas, kad sabiedrības interesēs tomēr ir atklāt, piemēram, negodprātīga informācijas avota identitāti, tāpēc šāds izņēmums no vispārējā pienākuma aizsargāt informācijas avotu būtu nepieciešams.

Šādu pieeju atbalsta arī starptautiskā vārda brīvības organizācija *Article 19*, kas uzskata, ka pienākuma uzlikšana žurnālistiem neatklāt savus avotus var potenciāli radīt nopietnas problēmas.²⁵ Arī Amerikas valstu organizācijas “Ziņotājs vārda brīvības jautājumos” (*Rapporteur for Freedom of Expression*) ir norādījis, ka tiesības uz informācijas avotu aizsardzību nerada pienākumu sargāt informācijas avotu, izņemot gadījumus, kad to paredz profesionālās uzvedības vai ētikas normas.²⁶ Savukārt ASV Profesionālo žurnālistu biedrības Ētikas kodekss²⁷ aicina žurnālistus izvērtēt informācijas avotu norādītos iemeslus, pirms tiem tiek apsolīta anonimitāte. Tiek rekomendēts anonimitāti piešķirt tiem avotiem, kuriem var

²¹ Posetti J. 2017, p. 113.

²² Turpat.

²³ Hendler C. A Swedish Shield, Unraised. How much protection can WikiLeaks offer? 02.09.2010. Pieejams: https://archives.cjr.org/campaign_desk/a_swedish_shield_unraised.php#:~:text=Unlike%20reporter's%20shield%20laws%E2%80%9494which,to%20reveal%20a%20confidential%20source [aplūkots 09.03.2021.].

²⁴ Freedom of Expression and Public Order. Training manual. UNESCO, 2015, p. 35. Pieejams: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000231305> [aplūkots 09.03.2021.].

²⁵ Posetti J. 2017, p. 114.

²⁶ “Privacy International” pētījums “Silencing Sources: An International Survey of Protections and Threats to Journalists’ Sources”, 27. lpp. Pieejams: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1706688 [aplūkots 09.03.2021.].

²⁷ Society of Professional Journalists Code of Ethics. Pieejams: <https://www.spj.org/ethicscode.asp> [aplūkots 09.03.2021.].

draudēt briesmas, sods vai cits kaitējums un kuriem informāciju nav iespējams iegūt citā veidā kā vien no konkrētā informācijas avota.

Autores ieskatā, sabiedrības interešu izņēmuma noteikšana žurnālistu profesionālajam pienākumam aizsargāt savus informācijas avotus varētu kalpot arī kā preventīvs līdzeklis, lai atturētu negodprātīgus informācijas avotus, kuru mērķis ir nevis sniegt informāciju sabiedrības interesēs, bet gan izmantot žurnālistu negodprātīgiem nolūkiem.

Protams, situācijās, kad avots, iespējams, ir rīkojies negodprātīgi, būtu izvērtējams, vai šādā gadījumā vispār ir pamats atsaukties uz informācijas avota aizsardzības pienākumu. ECT ir atzinusi, ka ne katra persona, kuru žurnālists izmanto informācijas iegūšanai, ir uzskatāma par “avotu” ECT tiesu prakses izpratnē, jo ir jānošķir “avoti to tradicionālā izpratnē”, kuri palīdz medijiem informēt sabiedrību par tai svarīgiem jautājumiem, no lietā *Stichting Ostade Blade v. the Netherlands*²⁸ izskatāmā gadījuma, kad informatora mērķis nebija sniegt tādu informāciju sabiedrībai, kuru tai ir tiesības zināt. Gluži pretēji, informators uzņēmas atbildību par noziegumiem, kurus pats bija veicis. Līdz ar to viņa mērķis, meklējot publicitāti ar laikraksta starpniecību, bija noņemt anonimitāti noziegumam, par kuru viņš pats bija atbildīgs. Tādējādi ECT secināja, ka šādai personai nepienākas tāda pati “avota” aizsardzība kā, piemēram, lietā *Goodwin v. the United Kingdom* un citās.²⁹

No minētā ECT sprieduma varētu secināt, ka informācijas avota aizsardzības nodrošināšanai ir būtisks personas, kura sniedz žurnālistam informāciju, rīcības mērķis un tiesiskums, taču šajā spriedumā ietvertās atziņas nebūtu interpretējamās paplašināti un atrauti no konkrētiem lietas apstākļiem. Kā izriet no vairākām citām ECT lietām, žurnālistu informācijas avotu aizsardzība nav atkarīga no avotu rīcības tiesiskuma vai prettiesiskuma.³⁰ Šādas atziņas pamatā ir ECT pieeja, ka jebkurai avota izpaušanai var būt atvēsinošs iespaids uz potenciālo avotu gatavību nodrošināt žurnālistus ar informāciju neatkarīgi no informācijas veida, ko piedāvā avots.³¹ Tādējādi katra situācija būtu izvērtējama individuāli, rūpīgi izsverot iesaistītās intereses, taču fakts, ka avota sniegtā informācija ir, piemēram, izrādījusies nepatiesa, pats par sevi nebūtu pietiekams pamatojums atklāt informācijas avota identitāti.

II

Arī Latvijā žurnālisti ir pierādījuši, ka savu profesionālo pienākumu sargāt informācijas avotus stāda augstāk par pienākumu izpildīt tiesas lēmumu. Tā, piemēram, 2007. gadā “Neatkarīgās Rīta Avīzes” žurnālists Uldis Dreiblats tika notiesāts pēc Krimināllikuma 296. panta ar naudas sodu desmit minimālo mēnešalgu apmērā par to, ka nav izpildījis tiesas lēmumu atklāt Drošības policijas Izmeklēšanas nodaļai savu informācijas avotu, kas sniedza ziņas – telefonu sarunu ierakstus,

²⁸ ECT 27.05.2014. lēmums lietā *Stichting Ostade Blade v. the Netherlands* (iesnieguma Nr. 8406/06).

²⁹ Turpat, 65. §.

³⁰ European Court of Human Rights factsheet “Protection of journalistic sources”, October 2020. Pieejams: https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Journalistic_sources_ENG.pdf [aplūkots 09.04.2021.].

³¹ Council of Europe. Recommendation No. R (2000) 7 of the Committee of Ministers to Member States on the right of journalists not to disclose their sources of information. Committee of Ministers. 701st meeting of the Ministers' Deputies. Article 5 of the Explanatory Memorandum, 8 March 2000.

kuri, žurnālista ieskatā, liecināja par to, ka politiķi ir mēģinājuši ietekmēt tiesībsargus, lai slēptu noziedzīgus nodarījumus.³²

Latvijas Žurnālistu asociācijas Ētikas kodekss paredz, ka žurnālistam nav tiesību atklāt informācijas avotu bez tā piekrišanas.³³ Savukārt Latvijas Žurnālistu savienības ētikas kodekss paredz izņēmumu no šī pienākuma gadījumos, kad informācijas avota atklāšana tiek pieprasīta tiesā.³⁴ Tātad pēc būtības šie izņēmumi nepieļauj iespēju pašam žurnālistam noteiktā situācijā izlemt par labu informācijas avota atklāšanai.

Interesanti, ka starptautiskajos pētījumos, kas skar arī šo jautājumu, līdzās Zviedrijas regulējumam tiek izcelta arī Latvija kā viena no tām retajām valstīm, kurā žurnālistiem paredzēta administratīva atbildība par savu informācijas avotu atklāšanu.³⁵

Likuma "Par presi un citiem masu informācijas līdzekļiem" 22. panta pirmajā daļā cita starpā ir noteikts, ka, ja persona, kura sniegusi informāciju, prasa, lai tās vārds netiktu norādīts masu informācijas līdzeklī, šī prasība redakcijai ir saistoša. Turklāt par informācijas avota izpaušanu masu informācijas līdzeklī, ja masu informācijas līdzeklis to apņēmis neizpaust, piemēro brīdinājumu vai naudas sodu fiziskajai un juridiskajai personai līdz vienam tūkstotim eiro.³⁶ Tādējādi Latvijas regulējums paredz pienākumu neatklāt informācijas avotu, ja avots ir pieprasījis konfidencialitāti. Šī prasība gan neattiecas uz situācijām, kad informācijas avota atklāšanu ir uzdevusi tiesa, jo, saskaņā ar likuma "Par presi un citiem masu informācijas līdzekļiem" 22. panta otro daļu, *Lai aizsargātu personas vai sabiedrības būtiskas intereses, tikai tiesa, ievērojot samērīgumu, var uzdot norādīt informācijas avotu.*

No minētā regulējuma secināms, ka pienākums neatklāt informācijas avotu un sods par šī pienākuma pārkāpumu ir piemērojams tikai tādos gadījumos, kad avots ir izvirzījis prasību neatklāt tā identitāti tieši masu informācijas līdzeklī. Līdz ar to šī norma nebūtu piemērojama gadījumā, kad avota identitāte tiek atklāta tiesībsargājošām iestādēm vai jebkurai trešajai personai. Šādā veidā praktiskais lietojums minētajam regulējumam ir minimāls, jo attiecas uz informācijas avota izpaušanu tikai masu informācijas līdzeklī. Attiecīgi šobrīd spēkā esošais regulējums būtu pilnveidojams.

Izvērtējot nepieciešamību saglabāt tiesību aktos naudas sodu par informācijas avota atklāšanu, likumprojekta anotācijā³⁷ tika norādīts, ka informācijas avota aizsardzība ir ne tikai žurnālista tiesības, bet arī pienākums. Atsaucoties uz ECT praksi, secināts, ka žurnālistiem jāspēj garantēt informācijas avotu konfidencialitāti un anonimitāti, jo tikai tā iespējams nodrošināt mediju pieeju konfidencialai,

³² ECT 04.06.2013. lēmums lietā *Dreiblats v. Latvia* (iesnieguma Nr. 8283/07).

³³ Latvijas Žurnālistu asociācijas Ētikas kodeksa 3.1. punkts. Pieejams: <http://www.latvijaszurnalisti.lv/etikas-kodekss/> [aplūkots 09.03.2021.].

³⁴ Latvijas Žurnālistu savienības Ētikas kodeksa 4. punkts. Pieejams: <http://www.zurnalistusavieniba.lv/index.php?p=3519&lang=923&pp=3768> [aplūkots 09.03.2021.].

³⁵ "Privacy International" pētījums "Silencing Sources: An International Survey of Protections and Threats to Journalists' Sources", 27., 28. lpp. Pieejams: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1706688 [aplūkots 09.03.2021.].

³⁶ Par presi un citiem masu informācijas līdzekļiem: LV likums. Pieņemts 20.12.1990. [18.11.2020. red.], 31. pants.

³⁷ Likumprojekta "Grozījumi likumā "Par presi un citiem masu informācijas līdzekļiem"" sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS13/saeimalivs13.nsf/0/BB5E2E70274F2A06C225847F004525E5?OpenDocument> [aplūkots 09.03.2021.].

bet sabiedrībai būtiskai informācijai. Tāpat arī norādīts, ka šī pienākuma neievērošanas sekas var ietekmēt sabiedrības pārstāvju vēlmi un iespējas sadarboties ar masu informācijas līdzekļiem informācijas sniegšanā.

Kā izriet no likumprojekta anotācijas, žurnālistu profesionālās organizācijas neiebilda pret ierosinātajiem grozījumiem, kas turklāt paredzēja naudas sodu palielināt no iepriekš noteiktajiem 350 eiro līdz 1000 eiro. Šāda nostāja visdrīzāk liecina par to, ka, žurnālistu un mediju ieskatā, šāda tiesību norma nav aktuāla, jo žurnālisti nepārkāpj savu pienākumu sargāt informācijas avotu konfidencialitāti. Uz to norāda arī likumprojekta anotācijā ietvertā statistika, ka kopš 2010. gada nav piemēroti sodi par informācijas avota noslēpuma pārkāpumu. Turklāt 2010. gadā Latvijas mediju darbinieki lūdza veikt grozījumus likumā "Par presi un citiem masu informācijas līdzekļiem", tieši paredzot kā vienu no žurnālistu pienākumiem glabāt informācijas avota noslēpumu, ja persona, kura sniegusi informāciju, prasa, lai tās vārds netiktu izpausts.³⁸ Neskatoties uz to, ka šādi grozījumi netika pieņemti, tie norāda uz žurnālistu un mediju pārliecību, ka informācijas avotu aizsardzība ir viņu absolūts pienākums, nevis tiesības.

Kaut arī šāds normatīvs pienākums var sniegt priekšrocības negodprātīgiem informācijas avotiem, jāņem vērā, ka žurnālistiem ir arī pienākums pārbaudīt saņemto informāciju, nepaļaujoties tikai uz informācijas avota sniegtajām ziņām. Pirms žurnālists apsola avotam konfidencialitāti, ir jāapsver vairāki faktori. Primāri būtu jānoskaidro, vai piedāvātā informācija ir sabiedrības interesēs. Tāpat arī ir jāapsver, vai nepastāv iespēja, ka avots manipulē ar žurnālistu. Ļoti liela nozīme ir avota uzticamībai, kā arī tam, vai šo informāciju nav iespējams iegūt citā veidā.³⁹

Kopsavilkums

1. Lielākā daļa žurnālistu gadiem ilgi savu informācijas avotu aizsardzību ir uzskatījuši par absolūtu profesionālo pienākumu un ir stādījuši to augstāk pat par tiesas un likuma varu, izvēloties drīzāk doties apcietinājumā nekā atklāt savus informācijas avotus.
2. Kaut arī lielā daļā valstu un starptautisko žurnālistu organizāciju profesionālās darbības un ētikas kodeksi paredz žurnālistu pienākumu sargāt savus informācijas avotus, šis jautājums nav viennozīmīgs un būtu izlemjams katrā konkrētā situācijā individuāli. Primāri būtu jānoskaidro, ka žurnālistam ir pienākums sargāt sava informācijas avota identitāti, taču pieļaujot arī izņēmumus no šī pienākuma.
3. Tā kā avotu aizsardzība ir noteikta sabiedrības interesēs, var būt situācijas, kad sabiedrības interesēs tomēr ir atklāt, piemēram, negodprātīga žurnālista informācijas avota identitāti, tādējādi nacionālajos tiesību aktos nebūtu pamata noteikt žurnālistu absolūtu pienākumu neatklāt savus avotus, kā arī jebkāda veida atbildību par šāda pienākuma neievērošanu. Savukārt ētikas kodeksos būtu jāparedz iespēja piemērot izņēmuma gadījumus no vispārīgā profesionālā pienākuma aizsargāt informācijas avotus.

³⁸ Atklātā Latvijas mediju darbinieku vēstule, 14.05.2010. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/atklata-latvijas-mediju-darbinieku-vestule.a43194/> [aplūkots 09.03.2021.].; likumprojekts "Grozījums likumā "Par presi un citiem masu informācijas līdzekļiem"", 19.05.2010. Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS/SaeimaLIVS.nsf/0/749DAE20181A0EBDC22577280049C2D0?OpenDocument> [aplūkots 09.03.2021.].

³⁹ Posetti J. 2017, p. 286.

4. No Latvijas regulējuma izriet, ka pienākums neatklāt informācijas avotu un sods par šī pienākuma pārkāpumu ir piemērojams tikai tādos gadījumos, kad avots ir izvirzījis prasību neatklāt tā identitāti tieši masu informācijas līdzekli. Līdz ar to šī norma nebūtu piemērojama gadījumā, kad avota identitāte tiek atklāta tiesībsargājošām iestādēm vai jebkurai trešajai personai. Šādā veidā praktiskais lietojums minētajam regulējumam ir minimāls, jo attiecas uz informācijas avota izpaušanu tikai masu informācijas līdzekli. Attiecīgi šobrīd spēkā esošais regulējums būtu pilnveidojams.

KONVENCIJAS PAR UZŅĒMĒJDARBĪBU UN CILVĒKTIESĪBĀM NEPIECIEŠAMĪBA

NECESSITY FOR A TREATY ON BUSINESS AND HUMAN RIGHTS

Mārtiņš Birģelis, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants

Summary

The current legal framework does not properly address the impact that transnational corporations have on human rights. In 2014, the UN Human Rights Council established an open-ended intergovernmental working group with a mandate to elaborate an international legally binding instrument to regulate the activities of transnational corporations and other business enterprises. Yet this decision was strongly contested. This article outlines the main arguments for desirability of an international treaty on business and human rights and provides a response to some of the most common objections raised against the development of such legally binding instrument.

Atslēgvārdi: cilvēktiesības, transnacionālie uzņēmumi, starptautisks līgums par uzņēmējdarbību un cilvēktiesībām.

Keywords: human rights, transnational corporations, treaty on business and human rights.

Ievads

Transnacionālajiem uzņēmumiem piešķirtās privilēģijas ir ļāvušas tiem iemantot ievērojamu ekonomisku un politisku ietekmi.¹ Vienlaikus ir augusi arī to ietekme uz cilvēktiesībām.² Uzņēmumi ir gan spējīgi veicināt cilvēktiesību ievērošanu un iedzīvotāju labklājības līmeņa celšanu, gan nereti pārkāpj cilvēku tiesības, tiecoties sasniegt savus ekonomiskos mērķus. Bupalas gāzes traģēdija Indijā ir uzskatāms piemērs tam, ka transnacionālie uzņēmumi vispārīgi cenšas izvairīties no jebkādas atbildības par cilvēktiesību pārkāpumiem, kas ir saistīta ar to rīcību.³ Savukārt personas, kuras cietušas transnacionālo uzņēmumu darbību

¹ Gill S., Cutler A. C. (eds.). *New Constitutionalism and World Order*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014; Muchlinski P. *Multinational Enterprises and the Law*. 2nd ed. New York: Oxford University Press, 2007.

² Baumann-Pauly D., Nolan J. *Business and Human Rights: From Principles to Practice*. New York: Routledge, 2016, p. 1.

³ Amnesty International. *Clouds of Injustice: Bhopal Disaster 20 Years On*. London: Amnesty International Publications, 2004.

rezultātā, saskaras ar ievērojamiem šķēršļiem savu tiesību aizsardzībai.⁴ Tādēļ tiek meklēti veidi, kā nodrošināt transnacionālo uzņēmumu darbības atbilstību cilvēktiesību standartiem un padarīt cietušo iespējas aizstāvēt savas tiesības par praktiski īstenojamām.⁵ Juridisks veids, kā to risināt, ir veikt izmaiņas tiesiskajā regulējumā, kas šobrīd regulē uzņēmējdarbību, kā arī uzņēmumu pienākumus un atbildību. Šādi grozījumi var tikt veikti nacionālā, reģionālā un starptautiskā līmenī, kur, visticamāk, efektīvākais risinājums ietvertu izmaiņas visos līmeņos. Viens no šādiem risinājumiem ir starptautiska līguma (konvencijas) izstrāde uzņēmējdarbības un cilvēktiesību jomā.

2006. gadā profesors Endrū Klepems (*Andrew Clapham*) skaidroja, ka šobrīd valstīm ir maza interese izstrādāt jaunus starptautiskos līgumus, kas attiektos uz cilvēktiesību pārkāpumiem, ko veikuši vai atbalstījuši transnacionālie uzņēmumi, kā arī nešķiet, ka ANO cilvēktiesību uzraugošās institūcijas ir gatavas interpretēt esošos ANO cilvēktiesību līgumus veidā, kas uzliek tiešus pienākumus nevalstiskiem veidojumiem (*non-state actors*) un indivīdiem.⁶

2014. gadā jeb trīs gadus pēc tam, kad ANO Cilvēktiesību padome vienbalsīgi pieņēma ANO uzņēmējdarbības un cilvēktiesību pamatprincipus (UNGP)⁷, tika izveidota starpvaldību darba grupa (*the open-ended intergovernmental working group on transnational corporations and other business enterprises*) [OEIGWG], kurai tika uzticēta starptautiski saistoša instrumenta izstrāde, lai regulētu starptautiskajās cilvēktiesībās transnacionālo uzņēmumu darbības.⁸ Tomēr atbalsts šādas darba grupas izveidei visnotaļ nebija vienbalsīgs, 20 valstīm atbalstot, 14 valstīm neatbalstot un 13 valstīm balsojumā atturoties.⁹

Lai gan profesors O. de Šuters (*O. De Shutter*) uzskata, ka politiskā šķelšanās attiecībā uz OEIGWG izveidi patiesībā ir mazāk krasa, nekā to atspoguļo valstu balsojuma rezultāts un tas primāri radies no kļūdaina priekšstata par šīs darba grupas mērķiem,¹⁰ jānorāda, ka tas nav būtiski mazinājis diskusijas par to, vai darba grupas izstrādātais instruments¹¹ ir nepieciešams un vai tas gūs pietiekamu valstu atbalstu. Šī raksta mērķis ir norādīt uz iemesliem, kādēļ šāds starptautisks instruments uzņēmējdarbības un cilvēktiesību jomā ir nepieciešams, un atspēkot dažus no izplatītākajiem iebildumiem pret šāda instrumenta izstrādi.

⁴ Birģelis M. Šķēršļi piekļuvei tiesai Eiropas Savienībā lietās par transnacionālo uzņēmumu pieļautajiem cilvēktiesību pārkāpumiem. Latvijas Universitātes 77. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2019, 343.–349. lpp.

⁵ Birģelis M. Transnacionālo uzņēmumu ietekme uz cilvēktiesībām un centieni to regulēt. Jurista Vārds, 31.03.2020., Nr. 13 (1123), 28.–31. lpp.

⁶ Clapham A. *Human Rights Obligations of Non-State Actors*. Oxford: Oxford University Press, 2006, p. 240.

⁷ Human Rights Council. *Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations "Protect, Respect and Remedy" Framework*. UN Doc A/HRC/17/31, 21 March 2011.

⁸ Human Rights Council. *Elaboration of an International Legally Binding Instrument on Transnational Corporations and other Business Enterprises with respect to Human Rights*. UN Doc A/HRC/ 26/9, 14 July 2014.

⁹ Ibid.

¹⁰ De Schutter O. *Towards a New Treaty on Business and Human Rights*. *Business and Human Rights Journal*, 2015, Vol. 1 (1), p. 43.

¹¹ Tiesību zinātnieki profesors Duglas Kasels (*Douglas Cassel*) un profesore Anita Ramasastry (*Anita Ramasastry*) ir izstrādājuši detalizētu materiālu par to, kādi ir iespējamie scenāriji šāda līguma izstrādē, sk.: Cassel D., Ramasastry A. *White Paper: Options For a Treaty on Business and Human Rights*. *Notre Dame Journal of International & Comparative Law*, 2016, Vol. 6 (1).

1. Potenciālie ieguvumi no starptautiska līguma uzņēmējdarbības un cilvēktiesību jomā

Vēsturiski pienākumi cilvēktiesību jomā gulstas ekskluzīvi uz valstu pleciem.¹² Taču šobrīd jau tiek vispārīgi atzīts, ka uzņēmumu rīcība var izraisīt cilvēktiesību pārkāpumus un tie var būt arī līdzatbildīgi nodarījumos, ko veikuši valsts varas institūcijas vai citas privātpersonas.¹³ Ņemot vērā, ka cilvēktiesības ir vērstas uz cilvēka cieņas aizsardzību¹⁴ un to īstenošanu var ietekmēt arī citas privātpersonas, ir nepieciešams regulēt arī tādus pārkāpumus, kas nav tieši saistīti ar valsts rīcību.¹⁵ Konkrēts pienākumu veids un apjoms var atšķirties, taču cilvēktiesību pilnvērtīga īstenošana prasa šādu tiesību ievērošanu arī no citiem subjektiem, tostarp uzņēmumiem. Tiesiskais ietvars, kas skar attiecības starp indivīdiem un transnacionāliem uzņēmumiem, šobrīd efektīvi neregulē uzņēmumu atbildību par to veiktajiem cilvēktiesību pārkāpumiem.¹⁶ Attiecīgi starptautisks līgums primāri ir nepieciešams, lai nodrošinātu personu cilvēktiesību ievērošanu atbilstoši cilvēka cieņas principam.

Otrkārt, līdzšinējie juridiski nesaistošie dokumenti, kā UNGP, nav snieguši nepieciešamo aizsardzību cilvēktiesību upuriem. Savukārt starptautiski saistošs līgums vispārīgi norāda uz spēcīgāku apņemšanos un ir piemērotāks instruments jaunu cilvēktiesību normu attīstībai, nekā tas ir nesaistošu instrumentu pieņemšanas gadījumā.¹⁷ Turklāt šādu līgumu ratifikācija vispārīgi atstāj pozitīvu ietekmi uz nacionālo tiesību sistēmu un vietējo politiku, veidojot cilvēktiesībām draudzīgāku vidi.¹⁸ Tādējādi starptautisks līgums varētu novērst tos trūkumus, ko šobrīd nespēj novērst juridiski nesaistoši instrumenti.

Treškārt, neatkarīgi no tā, vai starptautiskās tiesības tieši atzīst, ka uzņēmumiem ir pienākumi cilvēktiesību jomā, vai izvirza valstij prasību šādus pienākumus uzņēmumiem noteikt nacionālajos tiesību aktos, ir būtiski radīt skaidrību par šādu pienākumu veidu un apjomu. To var veicināt ne tikai šāda līguma izstrādes process kā tāds, bet arī, ņemot piemēru no citiem starptautiskajiem cilvēktiesību līgumiem, izveidojot īpašu institūciju, kas uzrauga šā starptautiskā līguma izpildi un sniedz izvērstus skaidrojumus par līgumā ietvertajiem pienākumiem skaidrojošo ziņojumu veidā. Lai gan šādi skaidrojošie ziņojumi paši par sevi valstīm nav saistoši, tie iegūst autoritatīvu raksturu, jo kompetence līguma uzraugošajai institūcijai šādus skaidrojumus sniegt tieši vai netieši izriet no paša starptautiskā

¹² Cassel D. Corporate Initiatives: A Second Human Rights Revolution? Fordham Int'l L. J., 1995, 19.

¹³ Ruggie J. Just Business: Multinational Corporations and Human Rights. USA: W. W. Norton & Company, 2013, chapter 1.

¹⁴ Gilibert P. Human Dignity and Human Rights. Oxford: Oxford University Press, 2018.

¹⁵ Ratner S. R. Corporations and Human Rights: A Theory of Legal Responsibility. Yale Law Journal, 2001, 111, p. 472.

¹⁶ Kamminga M. T. Holding Multinational Corporations Accountable for human Rights Abuses: A Challenge for the EC. In: The EU and Human Rights. Oxford & New York: Oxford University Press, 1999.

¹⁷ Boyle A. Some Reflections on the Relationship of Treaties and Soft Law. International and Comparative Law Quarterly, 1999, 48 (4), pp. 903–904.

¹⁸ Simmons B. A. Mobilizing for Human Rights: International Law in Domestic Politics. Cambridge: Cambridge University Press, 2009, p. 154.

līguma.¹⁹ Tādējādi saistoša cilvēktiesību līguma izveide varētu sekmēt cilvēktiesību standartu, kā arī uzņēmumu un valstu pienākumu konkretizāciju.

Visbeidzot, starptautisks līgums, paredzot pienākumu valstīm izstrādāt tiesisko regulējumu, kas īstenotu efektīvu kontroli pār uzņēmumu ietekmi uz cilvēktiesībām, būtu skaidrs vēstījums valstīm, ka katra no tām paredzēs konkrētus minimālos standartus cilvēktiesību aizsardzībai no uzņēmumu radītiem cilvēktiesību pārkāpumiem. Tādējādi valsts nebūtu pakļauta riskam zaudēt ārvalstu investīcijas tikai tā iemesla dēļ, ka tās nacionālais regulējums paredz stingrākus nosacījumus uzņēmējdarbības regulācijā nekā tās kaimiņvalstis. Starptautiski saistošam līgumam ir potenciāls vismaz daļēji šādu risku mazināt.

2. Potenciālie iebildumi pret starptautiska līguma izstrādi uzņēmējdarbības un cilvēktiesību jomā

Iebildumi pret šāda starptautiska līguma izstrādi ir ne tik daudz juridiski, cik drīzāk saistīti ar politiskiem un lietderības apsvērumiem. Viens no ievērojamākajiem šāda starptautiska instrumenta kritiķiem ir profesors Džons Ragijs (*John Ruggie*)²⁰, kas vienlaikus ir UNGP izstrādātājs un publiski zināmākais to aizstāvis. Profesora Dž. Ragijs ieskatā, UNGP ir panākuši ievērojamu progresu cilvēktiesību nodrošināšanā, savukārt cilvēktiesību aktivistu un akademiķu aicinājumi pēc saistoša starptautiska dokumenta šobrīd ir solis atpakaļ stagnācijā, kurā transnacionālo uzņēmumu regulējums atradās līdz UNGP pieņemšanai.²¹ Tālāk tiks īsumā apskatīti trīs izplatītākie publiski izskanējušie iebildumi pret starptautiska līguma izstrādi.

2.1. Pārāk plašs regulējamo jautājumu loks

Profesors Ragijs norāda, ka ir pārāk plašs jautājumu loks, kas ir jāneregulē, lai šāds līgums būtu lietderīgs.²² Turklāt jebkurš mēģinājums to darīt pats par sevi prasītu tik augstu abstrakcijas līmeni, ka tādām līgumam būtu maza praktiska

¹⁹ Sk., piemēram, Keller H., Grover L. General Comments of the Human Rights Committee and their legitimacy. In: Keller H., Ulfstein G. (eds.). *UN Human Rights Treaty Bodies: Law and Legitimacy* (Studies on Human Rights Conventions). Cambridge: Cambridge University Press, 2012.

²⁰ Ruggie J. Hierarchy or Ecosystem? Regulating Human Rights Risks of Multinational Enterprises. In: Rodriguez-Garavito C. (eds.). *Business and Human Rights: Beyond the End of the Beginning. Globalization and Human Rights*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017, pp. 11–45; Ruggie J. A UN Business and Human Rights Treaty? 2014. Pieejams: <https://media.business-humanrights.org/media/documents/files/media/documents/ruggie-on-un-business-human-rights-treaty-jan-2014.pdf> [aplūkots 15.03.2021.]; Ruggie J. A UN Business and Human Rights Treaty Update. 2014. Pieejams: <https://media.business-humanrights.org/media/documents/files/media/documents/ruggie-un-business-human-rights-treaty-update-1-may-2014.pdf> [aplūkots 15.03.2021.]; Ruggie J. Treaty Road Not Travelled. 2008. Pieejams: <https://archive.globalpolicy.org/social-and-economic-policy/social-and-economic-policy-at-the-un/un-and-business/32270-business-and-human-rights-treaty-road-not-travelled.html> [aplūkots 15.03.2021.].

²¹ Ruggie J. 2017, pp. 11–45.

²² Ruggie J. Quo Vadis? Unsolicited Advice to Business and Human Rights Treaty Sponsors. 2014. Pieejams: https://www.ihrb.org/other/treaty-on-business-human-rights/quo-vadis-unsolicited-advice-to-business-and-human-rights-treaty-sponsors#_edn15 [aplūkots 15.03.2021.].

vērtība reāliem cilvēkiem, turklāt tam būtu liels potenciāls radīt negatīvu ietekmi uz jebkādu turpmāku starptautisku regulējumu šajā jomā.²³

Var piekrist, ka uzņēmējdarbības un cilvēktiesību mijiedarbība aptver plašu jautājumu loku. Taču tas pats par sevi nevarētu būt šķērslis starptautiska instrumenta izveidei. Turklāt līdzīgu argumentu varētu attiecināt arī uz paša Dž. Ragija izstrādātajiem UNGP, kuri piedāvā aptvert visu uzņēmējdarbības un cilvēktiesību jomu. Ir skaidrs, ka viens instruments pats par sevi tiešā veidā nespēs noregulēt visus nepieciešamos problēmjautājumus, taču tas var piedāvāt tiesiskā regulējuma ietvaru un kopīgus standartus, uz kuru pamata turpmākos jautājumus risināt. Tas pēc būtības ir veids, kā starptautiskie līgumi cilvēktiesību jomā ir veidoti, – tie iezīmē vispārīgus principus, tiesības un pienākumus un tad vēlāk tiek plašāk skaidroti un attīstīti paskaidrojošajos ziņojumos un uzraugot līgumu izpildi.²⁴ Turklāt konkrētajā saistošā starptautiska līguma izstādes procesā nav nepieciešams radīt tiesisko ietvaru pilnībā no jauna, jo jau šobrīd pastāv virkne nesaisītoša rakstura standartu un principu attiecībā uz uzņēmējdarbības un cilvēktiesību jomu, kā arī vairākas starptautiskās cilvēktiesību institūcijas ir attīstījušas virkni cilvēktiesību standartu, ko būtu iespējams pārņemt arī starptautiskajā līgumā, kas regulētu uzņēmējdarbību un cilvēktiesības.

2.2. Cilvēktiesību aizsardzība līdz saistošā līguma pieņemšanai

Ņemot vērā, ka saistošā līguma izstrāde varētu aizņemt ilgu laiku, ir paustas bažas, ka cilvēki, kuru cilvēktiesības ir pārkāptas, nevar gaidīt, kamēr šāds līgums tiks izstrādāts un pieņemts, bet tiem ir nepieciešama vismaz zināma aizsardzība jau šobrīd. Profesora Ragija ieskatā, šāds starptautiska līguma izstrādes process varētu novērst uzmanību no pienākumu ieviest UNGP, kas jau šobrīd bauda vienbalsīgu atbalstu ANO Cilvēktiesību padomē.²⁵

Nevar noliegt, ka saistošā līguma izstrāde uzņēmējdarbības un cilvēktiesību jomā aizņems laiku, ko citstarp apstiprina fakts, ka darba grupa šāda līguma izstrādei tika izveidota 2014. gadā, taču arvien norit debates par šāda līguma saturu un nepieciešamību. Tomēr arī šis apsvērums pats par sevi nevar kalpot par iemeslu tam, lai šādu instrumentu neveidotu. Starptautisko cilvēktiesību dokumentu izstrāde prasa laiku, diskusiju un neatlaidību²⁶, taču bez šādu dokumentu izstrādes ir stipri ierobežotas iespējas pilnveidot starptautisko regulējumu.

Turklāt arī pats starptautiskā līguma izstrādes process un tā laikā veiktās diskusijas ir vērtība pati par sevi, pat ja noslēgumā konkrētais līgums netiek pieņemts. Tas ļauj starptautiskā līmenī mērķtiecīgi apspriest uzņēmējdarbības ietekmi uz cilvēktiesībām, izprast šķēršļus, ar ko saskaras cilvēktiesību upuri savu tiesību aizsardzībā, un apzināt iespējamus risinājumus.

²³ Ruggie J. Quo Vadis? Unsolicited Advice to Business and Human Rights Treaty Sponsors. 2014. Pieejams: https://www.ihrb.org/other/treaty-on-business-human-rights/quo-vadis-unsolicited-advice-to-business-and-human-rights-treaty-sponsors#_edn15 [aplūkots 15.03.2021.].

²⁴ De Schutter O. The United Nations human rights treaties system. In: International Human Rights Law: Cases, Materials, Commentary. Cambridge: Cambridge University Press, 2010, pp. 791–854.

²⁵ Ruggie J. Quo Vadis? Unsolicited Advice to Business and Human Rights Treaty Sponsors. 2014.

²⁶ Skat., piemēram, Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas tapšanas vēsturi politiskā un filozofiskā kontekstā: Glendon M. A. A World Made New: Eleanor Roosevelt and the Universal Declaration of Human Rights. New York: Random House, 2001; Washburn J. The Negotiation of the Rome Statute for the International Criminal Court and International Lawmaking in the 21st Century. Pace Int'l L. Rev., 1999, 11.

Visbeidzot, arī starptautiskā līguma izstrādes process nenozīmē, ka šobrīd plašu atzinību guvušie UNGP zaudē savu autoritāti. Gluži pretēji, starptautiska līguma izstrādes process pats par sevi jau ir norāde uz to, ka UNGP ietvertie principi ir pietiekami būtiski, lai tiem pēc būtības piešķirtu juridiski saistošu raksturu. Mehānismi, kā ANO cilvēktiesību un transnacionālo uzņēmumu darba grupa (*working group on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises*), kuras mandātā ietilpst UNGP ieviešanas veicināšana, arvien turpina savu darbu, tādējādi jau šobrīd veicinot UNGP iesviešanas procesu un līdz ar to sagatavojot piemērotu kontekstu, kurā šāda starptautiskā līguma pieņemšana var būt iespējama.

2.3. Nepieciešamais valstu atbalsts starptautiska līguma pieņemšanai

Viena no bažām starptautiska līguma pieņemšanā ir valstu atbalsts. Profesora Dž. Ragija ieskatā, starptautiska līguma izstrādes process noslēgsies vienā no diviem veidiem. Proti, 1) līguma apspriešanas process ievēlās daudzu gadu garumā un vēlāk tiek pārtraukts; 2) līgums tiek izstrādāts, taču tas tiek ratificēts šaurā atsevišķu valstu lokā, kurām nav izšķirošas ietekmes uz transnacionālo uzņēmumu darbību.²⁷

Tomēr arī šāda iebilduma bezierunu akceptēšana nozīmētu ignorēt precedentus, piemēram, Starptautiskās Krimināltiesas izveidi²⁸, kuros starptautiski līgumi tiek pieņemti un atzīti, neskatoties uz sākotnējās vienprātības trūkumu. Apstākļi, ka sākotnēji šāda līguma izstrāde neguva vienbalsīgu atbalstu, nenozīmē, ka šāds atbalsts ar laiku netiks rasts, it sevišķi ņemot vērā pilsoniskās sabiedrības centienus šādu atbalstu veicināt.

Turklāt šāda līguma izstrādei varētu būt pozitīva ietekme arī gadījumā, ja valstis šādu līgumu tomēr neratificē. Piemēram, ja starptautiskais līgums ietver juridiski saistošu uzņēmumu pienākumu novērtēt ietekmi uz cilvēktiesībām, tad šādu pienākumu varētu izmantot, lai iztulkotu uzņēmumu rūpības pienākuma saturu katrā konkrētajā gadījumā.²⁹ Līdzīgi arī nacionālās cilvēktiesību institūcijas un nevalstiskais sektors varētu izstrādāt vadlīnijas uzņēmumiem, ietverot atsauces uz šādu pienākumu un tā saturu.

²⁷ Ruggie J. Life in the Global Public Domain: Response to Commentaries on the UN Guiding Principles and the Proposed Treaty on Business and Human Rights. 2015. Pieejams: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2554726> [aplūkots 15.03.2021.]; Ruggie J. Get Real, or We'll Get Nothing: Reflections on the First Session of the Intergovernmental Working Group on a Business & Human Rights Treaty. 2015. Pieejams: <https://www.business-humanrights.org/en/blog/get-real-or-well-get-nothing-reflections-on-the-first-session-of-the-intergovernmental-working-group-on-a-business-and-human-rights-treaty/> [aplūkots 15.03.2021.].

²⁸ Benedetti F., Washburn J. Drafting the International Criminal Court Treaty: Two Years to Rome and an Afterword on the Rome Diplomatic Conference. *Global Governance*, 1999, 5 (1); Washburn J. The Negotiation of the Rome Statute for the International Criminal Court and International Lawmaking in the 21st Century. *Pace Int'l L. Rev.*, 1999, 11.

²⁹ Cassel D. Outlining the Case for a Common Law Duty of Care of Business to Exercise Human Rights Due Diligence. *Business and Human Rights Journal*, 2016, 1 (2).

Kopsavilkums

1. Starptautisks instruments uzņēmējdarbības un cilvēktiesību jomā ir nepieciešams, lai nodrošinātu cilvēktiesību ievērošanu atbilstoši cilvēka cieņas principam, novērstu tos trūkumus, ko šobrīd nespēj novērst juridiski nesaistoši instrumenti, kā arī sekmētu cilvēktiesību standartu, uzņēmumu un valstu pienākumu konkretizāciju. Saistošs starptautisks līgums noteiktu vismaz minimālos standartus visām dalībvalstīm, tādējādi valstu risks zaudēt ārvalstu investīcijas tikai tā iemesla dēļ, ka to nacionālais regulējums paredz stingrākus nosacījumus uzņēmējdarbības regulācijā nekā to kaimiņvalstis, tiktu samazināts.
2. Argumenti par šāda starptautiska instrumenta pārlietu plašo tvērumu, iespējami ilgo izstrādes procesu un potenciāli zemo valstu atbalstu paši par sevi nav pietiekami, lai rastos pamatotas šaubas par tā nepieciešamību. Šie iebildumi ir vai nu vienlīdz aktuāli jebkura starptautiska līguma izstrādē, vai arī novēršami pašā izstrādes procesā.

ŅUJORKAS KONVENCIJAS PAR ĀRVALSTS ŠĶĪRĒJTIESAS SPRIEDUMU ATZĪŠANU UN IZPILDI V PANTA OTRĀS DAĻAS PIEMĒROŠANAS PROBLEMĀTIKA

APPLICABILITY PROBLEMS OF ARTICLE V(2) OF THE NEW YORK CONVENTION ON RECOGNITION AND ENFORCEMENT OF FOREIGN ARBITRAL AWARDS

Inga Kačevska, Dr. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Starptautisko un Eiropas tiesību zinātņu katedras asociētā profesore

Summary

By one of the recent decisions, the Latvian court did not recognise an *ad hoc* arbitration award made in the UK based on Article V(2)b) of NYC and Article 5(1)1) of the Arbitration Law (non-arbitrability rules). Arbitration agreement was concluded between a creditor and a guarantor, and the court found that in Latvia the domestic arbitration could not hear the disputes, the adjudication of which may infringe the rights of a person who is not a party to the arbitration agreement. The court concluded that in the arbitration case at hand, the main debtor's rights were infringed, as the main debtor was not participating in proceedings. Thus, the dispute could not be resolved by the arbitration in accordance with legal doctrine and the Civil Law.

This article discusses the nature and interpretation of Article V(2) of the NYC, the relation between sections a) and b), and the author gives a practical guidance on applicability hereto.

Atslēgvārdi: publiskā kārtība, strīda pakļautība šķīrējtiesai, Ņujorkas konvencijas V panta otrā daļa.

Keywords: public policy, arbitrability, New York Convention Articles V (2).

Ievads

Ņujorkas konvencijas par ārvalsts šķīrējtiesas spriedumu atzīšanu un izpildi (turpmāk – Ņujorkas konvencija)¹ V pants paredz izsmelošus pamatus ārvalsts šķīrējtiesas sprieduma neatzīšanai. Minētajam pantam ir divas daļas, bet tām ir kopīgas iezīmes. Pirmkārt, tiesa **var** atteikt atzīt un izpildīt ārvalsts šķīrējtiesas

¹ Ņujorkas konvencija par ārvalsts šķīrējtiesas spriedumu atzīšanu un izpildi. Pieņemta 10.06.1958., Latvijā stājās spēkā 13.07.1992.

spriedumu, tiesai nav pienākums to darīt. Otrkārt, V pants nostiprina to, ka neatzīt var, tikai pamatojoties uz būtiskiem procesuāliem pārkāpumiem, un nekādā gadījumā ārvalsts šķīrējtiesas spriedums nevar tikt pārskatīts pēc būtības, tostarp, ja šķīrējtiesnesis ir kļūdinājies faktos vai ir piemērojis nepareizās materiāltiesiskās normas.

Vispārējās jurisdikcijas tiesa **pēc savas iniciatīvas** var atteikt ārvalsts šķīrējtiesas atzīšanu un izpildi tikai divos gadījumos, kas paredzēti konvencijas V panta otrajā daļā: a) ja strīdus **objekts** nav pakļauts šķīrējtiesai saskaņā ar **atzīšanas valsts tiesībām**² un b) ja šķīrējtiesas sprieduma atzīšana un izpildīšana ir pretrunā ar **atzīšanas valsts publisko kārtību**.

Šī raksta mērķis ir, izvērtējot kādas konkrētas lietas faktus, koncentrēti analizēt, kad un kā piemērojas minētā V panta otrās daļas abi punkti.

Lietas fakti³

2007. gada 28. februārī D kā aizdevējs un F kā aizņēmējs noslēdza vienošanos, kurā puses apliecināja, ka F kopējā parāda summa saskaņā ar izrakstītajām pavadzīmēm ir vairāk nekā 7 miljoni ASV dolāru. Tomēr pēc pāris dienām D un E noslēdza maiņas līgumu, ar kuru D nodeva E prasījuma tiesības par parāda atmaksu pret F. Maiņas līgumā tika norādīts, ka solidāru saistību par cedētāja prasījuma tiesībām uzņemas Latvijas SIA.

2013. gadā starp D un E tika noslēgts pārjaunojuma līgums, nomainot dalībniekus, t. i., A stājas E vietā, iegūstot prasījuma tiesības pret D. SIA atkal uzņēmās solidāru saistību. Šajā līgumā bija iekļauta atruna, ka visi strīdi tiks izskatīti šķīrējtiesā Londonā viena tiesneša – Dž. Sitina (*G. Sitin*) – sastāvā atbilstoši Lielbritānijas tiesību aktiem, piemērojot Latvijas materiālās tiesību normas. 2019. gadā *ad hoc* šķīrējtiesa izskatīja A lietu pret SIA, no pēdējā piedzenot vairāk nekā 2 miljonus dolāru. Pieteikums par šķīrējtiesas sprieduma atzīšanu un izpildi tika iesniegts Latvijas tiesā. SIA atzīšanas procesā prasību atzina, faktus un apstākļus neapstrīdēja!

Latvijas tiesa pēc savas iniciatīvas vērtēja, vai minētais šķīrējtiesas spriedums ir atzīstams Latvijā. Pirmkārt, tiesa norādīja, ka gan Augstākās tiesas judikatūrā,⁴ gan doktrīnā⁵ ir nostiprināts, ka šķīrējtiesa nedrīkst taisīt spriedumu pret galvnieku, ja lietā nav pieaicināts galvenais parādnieks. Tādējādi

² *The subject matter of the difference is not capable of settlement by arbitration under the law of that country* – angļu val. Tāpat strīda objekts nevar tikt izskatīts šķīrējtiesā, kas ir šaurāka koncepcija nekā pakļautība, t. i., *arbitrability* – angļu val., jo *arbitrability* attiecas ne tikai uz strīdus priekšmetu, bet arī uz subjektiem (piemēram, valsti, kas var vai nevar noslēgt vai nodot strīdu šķīrējtiesā). Šī jēdzienu atšķirība, to lietošana Ņujorkas konvencijā un Šķīrējtiesu likumā, lai gan saistīta, bet nav šī raksta izpētes priekšmets. Papildus jānorāda, ka jēdzienu *arbitrability* ir mēģināts latviskot: “arbitrabilitāte” – sk.: Kačevska I. Starptautiskās komerciālās arbitražas tiesības. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2010; “šķīrējspēja” – sk.: Lizinska N. Valsts kā starptautiska šķīrējtiesas līguma puse. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2020.

³ Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 30.10.2020. lēmums lietā Nr. C-3218-20/34. Autorei nav nekādas saistības ar minēto lietu, ir zināmi tikai fakti, kas norādīti lēmumā. Lieta ir uzzieta anonimizētajā nolēmumu datubāzē.

⁴ Augstākās tiesas Senāta Civillietu tiesu departamenta 10.11.2020. nolēmums lietā SPC-211/2010 un 08.12.2010. lēmums lietā SPC-254/2010.

⁵ Torgāns K. Valstiskā uzraudzība pār šķīrējtiesas sprieduma tiesiskumu. Jurista Vārds, 24.08.2010., Nr. 34 (629).

tiesa, pamatojoties uz Ņujorkas konvencijas V panta otrās daļas b) punktu un Šķirējtiesas likuma 5. panta pirmo daļu⁶, noraidīja A pieteikumu par ārvalsts šķirējtiesas nolēmuma atzīšanu un izpildīšanu. Nolēmums stājies spēkā, par to nav iesniegta blakus sūdzība.

Tātad šajā lietā tiesa ir uzskatījusi, ka ārvalsts šķirējtiesas spriedums neatbilst publiskai kārtībai, un netieši ir norādījusi, ka strīds, ko ir izskatījusi *ad hoc* šķirējtiesa Apvienotajā Karalistē, nebūtu pakļauts izskatīšanai šķirējtiesā Latvijā, tādējādi šāds spriedums nav atzīstams Latvijā.

Problēmjaudājumi

Acīmredzot darījumu ķēde, naudas summas, šķirējtiesas procesa norise un atbildētāja rīcība atzīšanas procesā tiesai ir raisījušas bažas par iespēju atzīt ārvalsts šķirējtiesas spriedumu Latvijā, tādējādi izmantotas *ex officio* tiesības, kas paredzētas Ņujorkas konvencijas V panta otrajā daļā. Tomēr šī raksta kontekstā ir svarīgi noskaidrot, vai šajā gadījumā atzīšanas atteikums bija izdarāms, pamatojoties uz V panta otrās daļas a) vai b) apakšpunktu, vai var pastāvēt abi neatzīšanas iemesli vienlaicīgi. Ir arī jāizzina, vai, piemērojot nacionālās materiāltiesiskās normas, ārvalsts šķirējtiesas spriedums netiek pārskatīts pēc būtības un vai var neatzīt ārvalsts šķirējtiesas spriedumu, ja tas ir pretrunā ar nacionālo publisko kārtību. Jau sākotnēji jānorāda, ka šis piemērs ir īpašs un līdzīgus gadījumus atrast starptautiskajā praksē vai doktrīnā ir gandrīz neiespējami. Tāpat šī lieta vairāk raisa jautājumus nekā sniedz atbildes, tādējādi šis raksts varētu attīstīt turpmāku diskusiju ne tikai par to, kā pareizi būtu jāpiemēro konvencija, bet arī, kā to interpretēt tā, lai sistēmiski nonāktu pie taisnīga rezultāta.

Publiskā kārtība Ņujorkas konvencijā

Ņujorkas konvencija nedefinē jēdzienu “publiskā kārtība”, tādējādi nacionālajām tiesām ir jāpiepilda tas ar saturu, ievērojot konvencijas mērķus un sistēmu. V panta otrās daļas b) apakšpunktā ir atsauce uz atzīšanas valsts publisko kārtību. Tomēr ir svarīgi norādīt, ka šī panta tvērumā tiek paredzēta nevis atzīšanas valsts nacionālā, bet starptautiskā *ordre public*.⁷

Jēdziens valsts “starptautiskā publiskā kārtība” tiek dažādi tulkots, bet vispārpieņemtais viedoklis ir, ka valsts starptautiskā publiskā kārtība izriet no starptautiskiem dokumentiem,⁸ tomēr ļoti daudzi starptautiskie principi ir iekļauti

⁶ Šķirējtiesu likuma 5. panta pirmās daļas 1. punkts:

Šķirējtiesā izšķir jebkuru civiltiesisku strīdu, ja puses ir brīvprātīgi vienojušās un noslēgušas šķirējtiesas līgumu, izņemot strīdu: 1) kura izspriešana varētu aizskart tādas personas tiesības, kas nav šķirējtiesas līguma dalībniece.

⁷ Enforcement of Arbitration Agreements and International Arbitral Awards. The New York Convention in Practice. Gaillard E., Di Pietro D. Cameron (eds.). May, 2008, p. 790.

⁸ Rudevska B. Ārvalstu tiesu nolēmumu atzīšanas un izpildes attīstības tendences civillietās un komercietās Eiropas Savienībā un Hāgas Starptautisko privāttiesību konferencē. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2012, 120.–121. lpp.:

[..] ordre public jēdzienā tiek iekļautas arī starptautiskās sabiedrības pamatvērtības un vispārējie starptautisko tiesību principi [..]

arī nacionālajos normatīvajos aktos (piemēram, pamatlikumā), kas visnotaļ var atvieglot to piemērošanu.

Publisko kārtību iedala procesuālajā vai arī materiālajā.⁹ Procesuālais *ordre public* jēdziens ir pietiekoši skaidri definēts,¹⁰ bet diskusiju par materiālo publisko kārtību ir bijis mazāk un tās tvērums ne vienmēr ir skaidrs. Starptautiskajā materiālajā publiskajā kārtībā var ietilpt arī prevalējošās imperatīvās tiesību normas.¹¹

Arī Latvijas tiesa ir vērtējusi materiāltiesisko publisko kārtību līgumsoda samērīguma kontekstā. Proti, kādā lietā atbildētājs norādīja, ka ar ārvalsts šķīrējtiesas spriedumu ir piespriests nesamērīgs un neproporcionāls līgumsods – 20% apmērā no saistību apmēra atbilstoši Šveices materiāltiesiskajām normām, kas ir pretrunā Civillikuma 1716. panta trešajai daļai, kas savukārt noteic maksimālo līgumsoda apmēru – 10% no pamatparāda vai galvenās saistības apmēra. Tiesa atzina:

Apstākļi, ka ar šķīrējtiesas nolēmumu no atbildētāja piedzīts līgumsods 20% apmērā no saistību apmēra, pats par sevi nenorāda uz piedzītā līgumsoda nesamērīguma un tādēļ neatbilstību Latvijas publiskajai kārtībai. [...] [tas] nenozīmē, ka, atzīstot un izpildot šķīrējtiesas nolēmumu, tiktu pārkāptas Latvijas Republikas Satversmē nostiprinātas pamattiesības un nolēmumā atzīšana nonāktu pretrunā sabiedrības būtiskajām pamatvērtībām. Piedzenamais līgumsods ir samērīgs ar galvenās saistības summu.¹²

Latvijas tiesa ir lēmumu pamatojusi atbilstoši konvencijas garam. Tomēr diskusiju var raisīt vairāki aspekti. Pirmkārt, ja konvencijas V panta otrās daļas b) apakšpunkts ietver tikai starptautisko publisko kārtību, vai var pamatot šķīrējtiesas sprieduma neatzīšanu ar nacionālajām materiāltiesību normām,¹³ sevišķi ņemot vērā, ka strīdam pēc būtības piemērojas ārvalsts likums, kas nosaka citus līgumsoda “griestus”. Otrkārt, vai situācija lietā mainītos, ja līgumsods būtu 100% vai vairāk no visas līguma summas, arī ja strīdam pēc būtības piemērojas Latvijas tiesības. Tad tiesa visdrīzāk varētu atsaukties uz labas ticības principu, kas ir starptautisks princips, un neatzīt šādu spriedumu.

Atšķirībā no V panta pirmās daļas c) punkta, V panta otrās daļas b) punktā nav norādīts, ka šķīrējtiesas spriedumu var atzīt tikai daļā. Tomēr šobrīd tiek vispārīgi

⁹ International Law Association Recommendations on the Application of Public Policy as a Ground for Refusing Recognition or Enforcement of International Arbitral Awards, adopted at the ILA's 70th conference held in New Delhi, India, 02.–06.04.2002., 1) c). Pieejams: <https://ila.vettoreweb.com/Storage/Download.aspx?DbStorageId=1134&StorageFileGuid=c79d096c-5ea1-4353-ae40-770e87b610ae> [aplūkots 16.03.2021.].

¹⁰ Rudevska B. 2012, 140. lpp.:

[...] atzinējvalsts tiesnesim procesuālās publiskās kārtības ietvaros ir jāpārbauda, vai ārvalsts tiesas procesā ir ievērotas atbildētāja (zaudējušās puses) galvenās procesuālās pamattiesības (galvenokārt, tiesības uz aizstāvību, kā arī tiesības uz efektīvu procesu). Pie tādām pieder: tiesības piedalīties tiesas sēdē un iesniegt paskaidrojumus, tiesības būt informētam par prasības iesniegšanu un par prasības priekšmetu, tiesības likumā noteiktajā kārtībā pārsūdzēt tiesas nolēmumu u. tml. Šeit pirmām kārtām ir jāvadās pēc ECTK 6. panta pirmajā daļā garantētajām civilprocesuālajām pamattiesībām.

¹¹ Piemēram, šķīrējtiesā nevar izšķirt lietas, kas saistītas ar terorismu, cilvēku orgānu tirdzniecību, kukuļošanu, naudas atmazgāšanu vai starptautisko sankciju pārkāpumiem u. c.

¹² Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesas 27.02.2017. lēmums lietā Nr. C29485416.

¹³ Piemēram, arī attiecībā uz jautājumiem par procentu, īpaši sodāmo zaudējumu piedziņu, noilgumu.

pieņemts: ja tāda iespēja pastāv, tad pēc analogijas šo pieeju var piemērot.¹⁴ Tādējādi tiesa var atzīt spriedumu tikai daļā par pamatparāda piedziņu, bet ne daļā par nesamērīgo līgumsodu – neatzīt.

Strīdus objekts nevar būt atzīšanas valsts izskatīšanas priekšmets šķīrējtiesā

Katra valsts pati nosaka, kādi strīdi ir pakļauti izskatīšanai šķīrējtiesai un kādi nav, tādējādi nav vienota starptautiska standarta un strīdi, kurus var nodot šķīrējtiesai, var atšķirties no valsts uz valsti. Tāpēc parasti procesa laikā starptautiskā šķīrējtiesa konstatē, vai tai ir kompetence izskatīt strīdu, piemērojot tās valsts tiesības, kurā strīds ir izskatāms.¹⁵ Arī apskatāmās lietas kontekstā ir jānorāda, ka daudzās valstīs šķīrējtiesā var izskatīt strīdus, kuros ir iesaistītas puses, kas nav parakstījušas šķīrējtiesas līgumu, piemēram, cesijas, garantiju līgumu gadījumos, paceļot korporatīvo plīvuru u. c.¹⁶ Parasti šīs trešās personas tiek iesaistītas šķīrējtiesas procesā, piemērojot saistību tiesību principus un analizējot pušu nodomu.

Ja šķīrējtiesa ir pamatoti konstatējusi, ka tai ir jurisdikcija, un šķīrējtiesas līgums ir spēkā, tā ir taisījusi tiesisku šķīrējtiesu spriedumu, tad nevajadzētu būt situācijai, ka to neatzīst citā valstī. Tomēr šāda situācija var rasties. Ja pēc atzīšanas valsts tiesībām šajā valstī konkrētais strīda priekšmets nav nododams izskatīšanai šķīrējtiesā, tad tiesa pēc savas iniciatīvas var neatzīt šo spriedumu (konvencijas V panta otrās daļas a) punkts). Būtībā tas nozīmē, ka atzīšanas valsts tiesa vēlreiz pārskata jurisdikcijas jautājumu atbilstoši savām tiesībām. Šī punkta daļa tieši un nepārprotami atsaucas uz nacionālo sabiedrisko kārtību.¹⁷

Piemēram, šķīrējtiesas spriedumu, kas taisīts valstī, kurā nav liegts izskatīt maksātspējas vai intelektuāla īpašuma strīdus šķīrējtiesā, lūdz atzīt un izpildīt Latvijā, kur šādi strīdi ir izskatāmi vispārējās jurisdikcijas tiesā, – vai tas nozīmē, ka automātiski Latvijas tiesa, pamatojoties uz Ņujorkas konvencijas V panta otrās daļas a) punktu, atteiks atzīšanu?

Tas, ka tiesības attiecībā uz šķīrējtiesas kompetenci atšķiras, vēl automātiski nenozīmē, ka šķīrējtiesas spriedums visos gadījumos nav atzīstams. Pirmkārt, te jāņem vērā, ka visdrīzāk šķīrējtiesai saskaņā ar piemērojamām tiesībām ir bijusi jurisdikcija izskatīt strīdu.

Otrkārt, ja kāda no pusēm ir pārliecināta, ka šķīrējtiesas sprieduma atzīšana tiks lūgta tā domicila valstī, kur attiecīgo strīdu nevar izskatīt šķīrējtiesā, šai pusei ir jāceļ šādi iebildumi šķīrējtiesas procesa laikā, jo, pirmkārt, neiebildot puse atsakās no savām tiesībām uz to atsaukties vēlākās procesa stadijās un, otrkārt, šķīrējtiesnesiem ir pienākums taisīt izpildāmu šķīrējtiesas spriedumu. Ja šādi iebildumi ir bijuši, praksē drošības pēc šķīrējtiesnesi spriedumā izvērtēs gan šķīrējtiesas procesa vietas, gan iespējamās atzīšanas valsts noteikumus. Tomēr ne visos gadījumos procesa laikā var prezumēt, kurās valstīs tiks lūgts

¹⁴ Enforcement of Arbitration Agreements and International Arbitral Awards. The New York Convention in Practice. Gaillard E., Di Pietro D. Cameron (eds.). May, 2008, p. 819.

¹⁵ Ņujorkas konvencijas V panta pirmās daļas a) punkts.

¹⁶ Born G. International Commercial Arbitration. 2nd ed. Kluwer, 2014, p. 1413.

¹⁷ Enforcement of Arbitration Agreements and International Arbitral Awards. The New York Convention in Practice. Gaillard E., Di Pietro D. Cameron (eds.). May, 2008, p. 517.

atzīt šķīrējtiesas spriedumu, un šķīrējtiesas sastāvs pēc savas iniciatīvas nevērtēs visas iespējamās atzišanas valstis un tajās pastāvošas teorijas par piemērojamām tiesībām strīda pakļautībai.

Treškārt, līdzīgi kā publiskās kārtības atruna, V panta otrās daļas a) punkts ir jātulko, ievērojot starptautisko kontekstu, t. i., fakts, ka strīda priekšmets nav arbitrāls, nacionālajā ietvarā saskaņā ar nacionālajām tiesībām obligāti nenozīmē, ka strīds nav pakļauts šķīrējtiesai starptautiskā kontekstā.¹⁸ Jāpatur prātā, ka nacionālās normas ir piemērojamas nacionālā vidē.

Jāatzīst, ka ne praksē, ne teorijā nav atrodama viennozīmīga un detalizēta šī konvencijas punkta interpretācija, tas arī ir maz piemērots, tāpēc, ja tiesa vēlas uz to atsaukties, ir jāveic detalizēta izpēte, jābūt ļoti būtiskam iemeslam, lai pamatojoties uz šo punktu, sprieduma atzišana tiktu atteikta.

Mijiedarbība starp Ņujorkas konvencijas V panta otrās daļas a) un b) punktu

Konvencijas tekstā šie punkti ir atsevišķi nošķirti, tie nav identiski. Tomēr V panta otrās daļas a) punkts ir saistīts ar b) punktu, jo abi punkti pasargā publiskās intereses (katrs gan savā līmenī).

Tas, ka šķīrējtiesa ir izskatījusi lietu, kas tai nav pakļauta, var būt arī publiskās kārtības atrunas tvērumā (bet ne *vice versa*).¹⁹ Piemēram, šķīrējtiesas spriedums ir taisīts pret Latvijā domicilētu atbildētāju – patērētāju, ar kuru šķīrējtiesas līgums nav ticis iepriekš apspriests. Visdrīzāk šādu spriedumu Latvijā var neatzīt, ne tikai pamatojoties uz Patērētāju tiesību aizsardzības likuma 6. panta trešās daļas septīto punktu, bet arī publisko kārtību.

Vēl jānorāda uz citu interesantu aspektu. Ņujorkas konvencijas V panta pirmajā daļā ir iekļauti neatzišanas un neizpildes pamati, kuru pastāvēšana ir jāpierāda zaudētājpusei, t. i., pierādījuma nasta ir atbildētājam. Ja atbildētājs atzišanas procesā nepiedalās un neiebilst, tad tiesai nav pamata atsaukties uz V panta pirmo daļu. Attiecībā uz minētā panta otro daļu šādas tiešas norādes nav. Šobrīd doktrīnā tiek uzsvērts, ka arī, piemērojot V panta otro daļu, pierādījuma nasta ir uz parādnieka – zaudētājpuses – pleciem,²⁰ tomēr tas neliedz tiesai pēc savas iniciatīvas izvērtēt tai pieejamos faktus un tiesības.

Jebkurā gadījumā visi izņēmumi ir šauri tulkojami, piemērojami tikai būtisku pārkāpumu gadījumā un ievērojot konvencijas starptautiskumu.

Konkrētā lieta

Koncentrēti apskatot galvenos principus, kas jāievēro, tulkojot Ņujorkas konvencijas V panta otrās daļas a) un b) punktu, jānovērtē, kā tie piemērojas aprakstītai lietai.

Sākotnēji tiesai būtu konsekventi jāpamato neatzišanas fakts ar vienu no V panta otrās daļas pamatiem, jo abi punkti kumulatīvi nepiemērojas – tie ir balstīti uz dažādiem publiskās kārtības principiem.

¹⁸ Born G. *International Commercial Arbitration*. 2nd ed. Kluwer, 2014, p. 3697.

¹⁹ Maurer A. G. *The Public Policy Exception Under the New York Convention*. JURIS, 2012, p. 70.

²⁰ Born G. 2014, p. 3651.

Tātad, ņemot vērā iepriekš minēto, visdrīzāk šādu ārvalsts šķīrējtiesas spriedumu neatzišanu nevar pamatot ar valsts starptautisko publisko kārtību (konvencijas V panta otrās daļas b) punktu), jo šajā lietā nav saskatāmi starptautisko tiesību principu pārkāpumi (strīda izskatīšanā nav piedalījus galvenais parādnieks). Konkrētajā lēmumā ir atsauce uz Satversmes tiesas spriedumu, kurā ir noteikts, ka valsts pienākums ir radīt efektīvu tiesisko regulējumu, kas nodrošinātu iespēju novērst šķīrējtiesas procesā notikušus būtiskus procesuālos pārkāpumus un neatzīt tāda šķīrējtiesas procesa rezultātu, kurā šādi pārkāpumi ir notikuši.²¹ Pat tad, ja taisnīgs šķīrējtiesas process ir daļa no starptautiskās publiskās kārtības, tomēr ir jāmeklē citi avoti, ar ko to pamatot, jo šeit nevietā ir atsaukties uz tiem principiem, kuri valsts tiesām ir jāievēro nacionālo šķīrējtiesas spriedumu piespiedu izpildes stadijā.

Kvalitatīvi argumentējot, varētu atsaukties uz a) punktu – atbilstoši šķīrējtiesas likuma 5. panta 1. daļai strīds tika izskatīts, aizskarot trešās personas tiesības.

Te gan jāpiebilst, ka starptautiski, izmantojot šādu neatzišanas pamatu attiecībā uz trešajām iesaistītajām pusēm, netiek aizstāvētas tās puses tiesības, kas nepiedalījās procesā, bet tieši otrādi – tās trešās personas tiesības, kas tika piesaistīta šķīrējtiesas procesā, neskatoties, ka tā tieši nav bijusi šķīrējtiesas līguma dalībnieks. Šajā gadījumā Latvijas tiesa aizstāv parādnieku, kurš ne tikai nav šķīrējtiesas līguma dalībnieks,²² bet arī nav piedalījus vai pieaicināts šķīrējtiesas procesā, kā arī ne parādnieks, ne galvotājs procesa laikā nav iebilduši pret to. Turklāt rodas jautājums: vai tiesa atzišanas procesā lemtu tāpat, ja nezinātu visu darījumu ķēdi, sākot ar 2007. gadu? Arī atzišanas valsts tiesai ir jāievēro atzīstamā šķīrējtiesas sprieduma tvērums, un tā nevar lemt, pārkāpjot to. Vēl jo vairāk šīs lietas kontekstā pareizu Ņujorkas konvencijas piemērošanas argumentāciju apgrūtina tas, ka atbildētājs atzišanas procesā ne tikai neiebilda, bet arī piekrita šķīrējtiesas spriedumam. Acīmredzot tiesnesis nebija pavisam akla Temīda un saskatīja, ka šādam šķīrējtiesas spriedumam nevar piešķirt izpildāmību Latvijā.

Secinājumi

1. Ņujorkas konvencijas V panta otro daļu tiesa var piemērot pēc savas iniciatīvas un neatzīt ārvalsts šķīrējtiesas spriedumu, ja ir konstatējami būtiski procesuālie pārkāpumi. Neskatoties uz to, jaunākās konvencijas piemērošanas tendences norāda: ja zaudētājpusē piedalās atzišanas procesā, tai ir jāsniedz pierādījumi, ka pastāv ne tikai V panta pirmajā, bet arī otrajā daļā noteiktie neatzišanas pamati.
2. Atzišanas lēmumā tiesa nevar vienlaicīgi atsaukties uz V panta otrās daļas a) un b) punktu, jo tiem ir dažādi piemērošanas tvērumi. Bet tiesa, atsaucoties

²¹ Satversmes tiesas 17.01.2005. spriedums lietā Nr. 2004-10-01.

²² Konkrētajā lietā tiesa atsauca arī uz Satversmes 92. panta pirmo teikumu, kas noteic, ka ikviens var aizstāvēt savas tiesības un likumiskās intereses taisnīgā tiesā, bet galvenais parādnieks F, kas bija ieinteresēts šķīrējtiesas procesa iznākumā, nepiedalījās šķīrējtiesas procesā un nevarēja izmantot savas tiesības, t. i., tiesības izteikt iebildumus un atrunas par parāda pastāvēšanu, apmēru vai norādīt, ka daļa parāda jau dzēsta.

- uz Ņujorkas konvencijas V panta otrās daļas a) vai b) punktu, var ārvalsts šķīrējtiesas spriedumu neatzīt arī daļā.
3. Saskaņā ar konvencijas V panta otrās daļas b) punktu spriedumu var neatzīt, pamatojoties uz atzīšanas valsts starptautisko procesuālo vai materiālo publisko kārtību.
 4. Savukārt saskaņā ar konvencijas V panta otrās daļas a) punktu izņēmuma kārtā tiesa var neatzīt spriedumu, ja tajā izskatīts strīds, kura objekts nevar būt pakļauts šķīrējtiesai saskaņā ar atzīšanas valsts tiesībām. Šis ir ļoti pret-runīgs neatzīšanas pamats, praksē grūti izvērtējams un piemērojams, jo šķīrējtiesa parasti savu jurisdikciju nosaka, piemērojot šķīrējtiesas sprieduma taisīšanas vietas likumu. Starptautiski nav izstrādāti skaidri kritēriji, kad šo atzīšanas atteikuma pamatu ir pareizi izmantot.
 5. Nekādā gadījumā atzīšanas valsts tiesa nevar šķīrējtiesas spriedumu pārskatīt pēc būtības. Atzīšanas valsts tiesai nav pienākums ne tikai vērtēt darījumu ķēdi, kas nav saistīta ar līgumu, kurā ir iekļauta šķīrējtiesas klauzula, bet arī pārskatīt faktus, to novērtējumu un juridisko motivāciju ārvalsts šķīrējtiesas spriedumā. Tomēr praksē var būt gadījumi, kad šķīrējtiesas lieta raisa aizdomas par nelikumīgiem darījumiem, un tad atzīšanas valsts tiesnesis var izmantot *ex officio* tiesības, kas paredzētas Ņujorkas konvencijas V panta otrajā daļā, bet ar nosacījumu, ka neatzīšana ir labi pamatota. Šāda situācija var, piemēram, būt gadījumos, kad atbildētājs ne šķīrējtiesas, ne arī izpildes procesā neiebilst pret šķīrējtiesas spriedumu.
 6. Starptautiskajā praksē šķīrējtiesas sprieduma atzīšana var tikt atteikta tad, ja nav konstatējams šķīrējtiesas līgums ar procesā piesaistīto trešo personu, tomēr, atšķirībā no Latvijas tiesas prakses, netiek vērtēts tas, vai ir pārkāptas tādas trešās personas tiesības, kas nav pieaicināta un nepiedalījās šķīrējtiesas procesā.

TIESAS JURISDIKCIJA SASKAŅĀ AR KONVENCIJU PAR KRAVU STARPTAUTISKO AUTOPĀRVADĀJUMU LĪGUMU (CMR)

COURT JURISDICTION PURSUANT TO THE CONVENTION ON THE CONTRACT FOR THE INTERNATIONAL CARRIAGE OF GOODS BY ROAD (CMR)

Aleksandrs Fillers, Dr. iur., LL.M.

Rīgas Juridiskās Augstskolas docents,
Latvijas Universitātes pasniedzējs

Summary

Convention on the Contract for the International Carriage of Goods by Road (CMR) is one of the leading conventions containing uniform private law rules. Most of its rules are substantive and regulate different aspects of the international contract of carriage. However, the CMR also contains jurisdictional rules. The article is intended as a short commentary on Article 31(1) CMR that establishes a rather specific jurisdictional regime for disputes arising from international contracts of carriage. Every time when a court faces a dispute related to a contract of carriage covered by the CMR, it must establish its jurisdiction. Thus, it is particularly important to clarify the most important issues concerning the application of Article 31(1) CMR.

Atslēgvārdi: CMR, starptautiskā jurisdikcija, teritoriālā piekritība, vienošanās par jurisdikciju.

Keywords: CMR, international jurisdiction, domestic jurisdiction, jurisdictional agreements.

Ievads

Konvencija par kravu starptautisko autopārvadājumu līgumu¹ (turpmāk – CMR) ir viena no svarīgākajām starptautiskajām konvencijām privāttiesību jomā, kuras mērķis ir standartizēt atsevišķus starptautiskā autopārvadājuma līguma noteikumus.² Šajā konvencijā ir ietverta virkne materiāltiesisko normu,

¹ Konvencija par kravu starptautisko autopārvadājumu līgumu. Parakstīta Ženēvā 19.05.1956. CMR tulkojums latviešu valodā ir pieejams: <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/673-konvencija-par-kravu-starptautisko-autoparvadajumu-ligumu-cmr-un-parakstisanas-protokols> [aplūkots 20.04.2021.].

² Messent A., Glass D. A. Hill & Messent CMR: Contracts for the International Carriage of Goods by Road, 3rd ed. London: LLP, 2000, p. 2.

kas regulē starptautisko autopārvadājumu līgumus. Tomēr, lai arī vairākums CMR normu ir materiāltiesiskas, dažas konvencijas normas attiecas uz civilprocesu, regulējot tiesu jurisdikciju un ārvalstu spriedumu izpildi.³ Proti, CMR 31. panta pirmajā daļā (turpmāk – 31(1). pants) ir noteikts: “Par strīdīgiem jautājumiem, kas rodas, veicot pārvadājumus pēc šīs konvencijas, prasītājs var ierosināt prāvu jebkurā Līgumslēdzēju Valstu norādītajā tiesā, kā arī tās valsts tiesā, kur atrodas: a) atbildētāja dzīvesvieta, viņa galvenais uzņēmums, iestāde vai birojs, ar kuru ir noslēgts līgums par pārvadājumu; b) kravas nosūtīšanas vai kravas piegādāšanas vieta, un nevienā citā tiesā.” No minētās normas teksta izriet, ka CMR paredz vairākus alternatīvus jurisdikcijas pamatus, kā arī papildus ļauj pašām līguma pusēm vienoties par jurisdikciju. Arī Latvijas praksē tiesām ir bijusi nepieciešamība saskarties ar šo normu piemērošanu.⁴ Tādēļ jo īpaši svarīgi ir ieskicēt šīs normas darbības principus. Tas arī ir šī raksta mērķis: sniegt īsu pārskatu par CMR 31(1). panta tvērumu un tajā ietvertu jurisdikcijas pamatu piemērošanu.

1. CMR 31(1). panta vispārīgs raksturojums

CMR 31(1). pants nosaka tiesu starptautisko jurisdikciju⁵ un šo jautājumu regulē izsmeljoši.⁶ Tas nozīmē, ka CMR jurisdikcijas pamatiem ir prioritāte pār Briseles Ibis regulā⁷ noteiktajiem jurisdikcijas pamatiem, kad jautājums par jurisdikciju ir jāizlemj Eiropas Savienības dalībvalsts tiesai.⁸ Izņēmums būs tad, ja attiecīgo jautājumu CMR 31(1). pants neregulē.⁹ Šāds secinājums izriet no Briseles Ibis regulas 71. panta otrās daļas a) punkta.

Vienlaikus ir jānorāda, ka CMR 31(1). panta piemērošana izslēdz iespēju noteikt starptautisko jurisdikciju, izmantojot nacionālās tiesību normas.¹⁰ Nacionālo tiesību piemērošana, ja tā novestu pie rezultāta, kas ir pretrunā ar CMR 31(1). pantu, būtu uzskatāma par valstij saistoša līguma pārkāpumu. Te ir svarīgi atzīmēt, ka CMR jurisdikcijas normām ir imperatīvs raksturs un līguma puses tās nevar grozīt.¹¹ Tomēr pastāv divi izņēmumi. Pirmkārt, pašā CMR 31(1). pantā ir paredzēta iespēja pusēm vienoties, ka vēl kādai CMR līgumslēdzēja valstij būs jurisdikcija. Otrkārt, ir izteikts viedoklis, ka vienošanās par tiesas jurisdikciju, ja tā ir noslēgta jau pēc strīda rašanās, vairs nav pakļauta

³ Šajā rakstā tiks apskatīti tikai jurisdikcijas jautājumi, bet problēmjautājumi, izpildot ārvalstu spriedumus, pamatojoties uz CMR normām, netiks skarti.

⁴ Sk., piem., Rēzeknes tiesas 05.03.2020. spriedumu lietā Nr. C-0470-20. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/415659.pdf> [aplūkots 20.04.2021.].

⁵ Canaris C.-W., Habersack M., Schäfer C. (Hrsg.). Staub. Handelsgesetzbuch: Großkommentar. Band 14. 5. Aufl. Berlin: De Gruyter, 2017, S. 633, 641.

⁶ Ibid., S. 634, 641; Schmidt K., Herber R. (Hrsg.). Münchener Kommentar zum Handelsgesetzbuch. Band 7. 3. Aufl. München: C. H. Beck, 2014, S. 1816; Messent A. 2000, p. 242.

⁷ Eiropas Parlamenta un Padomes Regula Nr. 1215/2012 par jurisdikciju un spriedumu atzišanu un izpildi civillietās un komercietās. Pieņemta 12.12.2012.

⁸ Canaris C.-W. 2017, S. 634; Schmidt K. 2014, S. 1816.

⁹ Ibid.

¹⁰ Messent A. 2000, p. 242; Loewe R. Commentary on the Convention of 19 May 1956 on the Contract for the International Carriage of Goods by Road (CMR), 1975, p. 63. Pieejams: <http://folk.uio.no/erikro/WWW/cog/commentaryCMR.pdf> [aplūkots 12.03.2021.].

¹¹ Putzeys J. Le contrat de transport routier de marchandises. Bruxelles: Bruylant, 1981, p. 372.

CMR 31(1). panta prasībām.¹² Tādā gadījumā, ņemot vērā, ka Briseles Ibis regula var tikt piemērota jautājumiem, kuri nav atrisināti CMR, šādas vienošanās forma un iespēja noteikt kādas tiesas ekskluzīvu jurisdikciju būtu nosakāmas saskaņā ar šo regulu. Tomēr uzskats, ka šādas vienošanās nebūs pakļautas CMR, nav viennozīmīgs un par to ir izteiktas arī šaubas.¹³

Padziļinātai CMR 31(1). panta analīzei ir jāizšķir trīs šīs normas elementi: 1) tās tvērums; 2) objektīvās piesaistes un 3) subjektīvā piesaiste. Turpmākā šīs normas analīze sekos šai struktūrai.

2. 31(1). panta tvērums

31(1). pants iesākas ar frāzi “Par strīdīgiem jautājumiem, kas rodas, veicot pārvadājumus pēc šīs Konvencijas [..]”. Šajā frāzē ir ietverts attiecīgās normas tvērums. Acīmredzami, ka visi prasījumi, kas ir pamatoti ar pārvadājuma līgumu, kā arī ārpuslīgumiski prasījumi, kas ir saistīti ar šāda līguma izpildi,¹⁴ ietilpst 31(1). panta tvērumā.¹⁵ Savukārt visi strīdi, kas nav cieši saistīti ar šādu līgumu, pat ja tie rodas starp līguma pusēm, nebūs pakļauti CMR 31(1). pantam.¹⁶ CMR 31(1). panta kontekstā nav nozīmes tam, vai prasību ceļ pārvadātājs, nosūtītājs vai kravas saņēmējs.¹⁷ Šeit ir īpaši jāuzsver, ka kravas saņēmēja prasījums pret pārvadātāju ir ietverts CMR 13. panta pirmajā daļā, bet CMR 13. panta otrajā daļā ir ietverts pārvadātāja prasījums pret kravas saņēmēju. Arī tad, ja prasība tiesā ir pamatota ar kādu no šiem prasījumiem, tā ietilps CMR 31(1). panta tvērumā.

Jānorāda, ka CMR būs piemērojama arī tiem prasījumiem, kas izriet no pārvadājuma līguma, bet kurus tieši neregulē konvencijas materiāltiesiskās normas.¹⁸ Tāpēc arī tad, ja pārvadātājs ceļ prasību pret kravas nosūtītāju par samaksu, šāda prasība ietilps CMR 31(1). panta tvērumā, lai arī CMR tieši neregulē šādu prasījumu.¹⁹

Tomēr doktrīnā ir izteikts arī viedoklis, ka CMR 31(1). pants nav piemērojams, ja pārvadājums vispār nav ticis iesākts.²⁰ Šo viedokli mēģina pamatot gan ar to,

¹² Mankowski P. (ed.). Commercial Law: Article-by-Article Commentary. Baden-Baden: Beck, 2019, p. 969; Clarke M. A. International Carriage of Goods by Road: CMR, 6th ed. New York: Informa Law, 2014, p. 161; Putzeys J. 1981, p. 376.

¹³ Clarke M. A. 2014, p. 161.

¹⁴ Tā kā saskaņā ar CMR 28. panta otro daļu arī ārpuslīgumiski prasījumi pret pārvadātāju ir pakļauti CMR materiāltiesiskajam regulējumam, arī tiem ir piemērojams CMR 31. pants. Sk.: Canaris C.-W. 2017, S. 637. Ja ārpuslīgumisks prasījums saskaņā ar CMR 28. panta otro daļu ir vērstas pret CMR 3. pantā minētu pārvadātāja palīgu, kurš pats nav bijis pārvadājuma līguma puse, tad tas ietilps CMR 31(1). panta tvērumā tikai tad, ja šāds palīgs zināja vai tam vajadzēja zināt, ka pārvadājuma līgumam būs piemērojams CMR. Tātad palīgam būtu jāzina ne tikai tas, ka viņš piedalās starptautiska pārvadājuma izpildē, bet arī tas, ka līgumā norādītās kravas nosūtīšanas un saņemšanas vietas atrodas divās dažādās valstīs un vismaz viena no tām ir CMR līgumslēdzēja valsts. Ibid., S. 638.

¹⁵ Putzeys J. 1981, p. 373.

¹⁶ Ibid., p. 374.

¹⁷ Canaris C.-W. 2017, S. 636.

¹⁸ Loewe R. 1975, p. 63.

¹⁹ CMR regulē pārvadātāja tiesības uz samaksu 13. panta kontekstā; taču neregulē vispārīgi pārvadātāja tiesības pieprasīt samaksu no nosūtītāja. Jānorāda gan, ka patiesībā atsevišķas CMR normas būs piemērojamas arī šādam prasījumam. Tā CMR 32. pantā paredzētais noilgums attieksies arī uz šādu prasījumu. Tādēļ nebūtu pareizi apgalvot, ka CMR normām vispār nav nekādas ietekmes uz šādu prasījumu.

²⁰ Messent A. 2000, p. 243; Loewe R. 1975, p. 63.

ka CMR 31(1). pantā ir runa “par strīdīgiem jautājumiem, kas rodas, veicot pārvadājumus [...]”, gan ar to, ka CMR 31(1). panta b) punktā ir tieši minēta “kravas [faktiskā] nosūtīšanas vieta”, kas var tikt noteikta tikai pēc tam, kad pārvadātājs ir saņēmis kravu nosūtīšanai.²¹ Taču šāds viedoklis nav pamatots. Saskaņā ar CMR 1. pantu konvencija ir piemērojama nevis pārvadājumam, bet pārvadājuma līgumam, turklāt CMR 4. pants faktiski regulē arī paša līguma noslēgšanas atsevišķus aspektus. Līdz ar to nav nekāda pamata sašaurināt CMR 31(1). panta tvērumu, bet tas ir jāattiecinā arī uz tādiem strīdiem, kas izriet no pārvadājuma līguma jau no brīža, kad šāds līgums ir noslēgts.²² Turklāt tiek arī norādīts, ka CMR 31(1). panta b) punkts satur tikai vienu no alternatīvām jurisdikcijas piesaistēm, kuras mērķis ir dot prasītājam plašāku tiesu izvēli, nevis noteikt CMR 31(1). panta tvērumu.²³

3. 31(1). panta objektīvās piesaistes

Ja prasība ietilps CMR 31(1). panta tvērumā, tad ir jānoskaidro, kurā tiesā prasītājs var vērsties saskaņā ar šo normu. CMR 31. pants paredz šādas objektīvās piesaistes: 1) atbildētāja dzīvesvieta; 2) atbildētāja galvenais uzņēmums; 3) vieta, kurā atrodas atbildētāja iestāde vai birojs, ar kuru ir noslēgts līgums par pārvadājumu; 4) kravas nosūtīšanas vieta un 5) kravas piegādāšanas vieta. Starp šīm piesaistēm nav nekādas hierarhijas²⁴, un līgumslēdzēju valstīm ir pienākums nodrošināt, ka prasītājam ir iespēja celt prasību jebkurā no CMR 31(1). pantā minētajām tiesām.²⁵

CMR objektīvās piesaistes nosaka tikai starptautisko jurisdikciju, bet katras valsts iekšējās teritoriālās piekritības normas nosaka, kādā konkrētā tiesā varēs celt prasību.²⁶ Tas nozīmē, ka arī tad, ja atbildētāja dzīvesvieta vai galvenais uzņēmums ir Latvijā, no tā varēs secināt vien to, ka prasītājs varēs celt prasību Latvijas tiesās. Tomēr arī šeit ir svarīga nianse. Briseles Ibis regulas 7. pantā ir paredzēta ne tikai starptautiskā jurisdikcija, bet arī teritoriālā piekritība.²⁷ Līdz ar to situācijā, kad prasība, saskaņā ar CMR 31(1). panta objektīvu piesaisti, tiks celta tādā Eiropas Savienības dalībvalstī, kas ir arī līguma izpildes vieta regulas 7(1)(b). panta izpratnē,²⁸ prasītājam būs jāceļ prasība tieši tajā tiesā, uz kuru norāda regulas norma. Šādu risinājumu pamato tas apstāklis, ka, ja jau CMR neregulē teritoriālo piekritību, bet Briseles Ibis regulā šāds regulējums ir, tad regulai ir jāaizpilda CMR robežs.

²¹ Theunis J. (ed.). *International Carriage of Goods by Road (CMR)*. London: LLP, 1987, p. 148.

²² Mankowski P. 2019, p. 969; Clarke M. A. 2014, p. 155; Schmidt K. 2014, S. 1813; Putzeys J. 1981, p. 373.

²³ Clarke M. A. 2014, p. 155.

²⁴ Putzeys J. 1981, p. 374.

²⁵ Loewe R. 1975, p. 65.

²⁶ Putzeys J. 1981, pp. 376–377; Loewe R. 1975, p. 65.

²⁷ Sk.: Fillers A. Briseles Ibis regulas piemērošana Latvijas tiesās. Grām.: Starptautisko un Eiropas Savienības tiesību piemērošana nacionālajās tiesās. Latvijas Universitātes 78. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2020, 68. lpp.

²⁸ Briseles Ibis regulas 7. panta kontekstā kravas pārvadājums ir uzskatāms par pakalpojumu sniegšanas līgumu un jurisdikcija būs divām tiesām: tajā vietā, kurā pārvadājums tiek iesākts (proti, krava nododama pārvadātājam), un tajā vietā, kurā krava piegādājama. Sk.: Magnus U., Mankowski P. (eds.). *European Commentaries on Private International Law. Vol. I. Burssels Ibis Regulation*. Köln: Otto Schmidt, 2016, pp. 241–242. Te gan ir jānorāda, ka Briseles Ibis regulas 7. pants nav piemērojams, ja atbildētāja domicila neatrodas kādā no Eiropas Savienības dalībvalstīm. Šādā situācijā tiesa, protams, nevarēs piemērot regulu, lai noteiktu teritoriālo jurisdikciju.

Pirmā starp objektīvajām piesaistēm ir minēta atbildētāja dzīvesvieta. Šī piesaiste attiecas uz fiziskām personām.²⁹ Atbildētāja dzīvesvieta ir faktiskais kritērijs: proti, ir jākonstatē, vai attiecīgajā valstī fiziskā persona patiešām dzīvo.³⁰ Šis kritērijs nav saistīts ar deklarēto dzīvesvietu vai kādu pienākumu informēt valsts institūcijas par dzīvesvietu.³¹

Otra piesaiste ir atbildētāja "galvenais uzņēmums". Balstoties uz CMR angļu versiju, ir izteikts viedoklis, ka galvenais uzņēmums var būt gan juridiskām personām, gan arī fiziskām personām, ja tās veic uzņēmējdarbību.³² Savukārt CMR franču versija drīzāk norāda uz to, ka runa ir tikai par juridiskām personām.³³ Šis jautājums nav līdz galam atrisināts. Vēl viens jautājums, par kuru mēdz būt diskusijas: vai runa ir par faktisko "uzņēmumu", proti, par valsti, kurā tiek pieņemti lēmumi par uzņēmuma darbību, vai arī tā reģistrācijas valsti. Vācu autori uzstāj, ka runa ir tikai par uzņēmuma patieso sēdekli, proti, vietu, no kuras uzņēmums tiek faktiski vadīts.³⁴ To atbalsta arī daži angļu autori, norādot, ka tikai uzņēmuma faktiskās pārvaldes vietai ir nozīme.³⁵ Citi angļu autori uzskata, ka būtu vēlams, lai šo jēdzienu attiecinātu gan uz "patieso sēdekli", gan uz reģistrācijas valsti.³⁶ Šis jautājums vēl aizvien nav pilnībā atrisināts, tomēr, saskaņā ar dominējošo viedokli, runa ir tikai par uzņēmuma faktiskās pārvaldes vietu.

Ar jēdzienu "iestāde" vai "birojs" CMR saprot to, ko Latvijas tiesībās parasti dēvē par filiāli. Tātad gadījumos, ja pārvaldājuma līgums ir slēgts ar filiāli, prasību var celt arī tajā vietā, kurā atrodas filiāle. Tomēr ir būtiski norādīt, ka runa ir tieši par atbildētāja filiāli.³⁷ Prasītāja filiālei, pat ja tā ir slēgusi pārvaldājuma līgumu, nav nozīmes.

Tiesību literatūrā tiek norādīts, ka iestādes/biroja jēdziena iztulkošanai kā papildu avotu varētu izmantot arī Eiropas Savienības tiesu praksi līdzīga jēdziena iztulkošanā Briseles Ibis regulas kontekstā.³⁸ Būtiski norādīt, ka filiālei nevar pielīdzināt līgumisku aģentu, kurš, pārstāvot atbildētāju, ir noslēdzis līgumu.³⁹

Beidzot ir jānorāda uz tām piesaistēm, kas ir saistītas ar paša pārvaldājuma veikšanu. Tādas CMR ir divas. Pirmā ir kravas nosūtīšanas vieta. Šeit ir svarīgi atzīmēt, ka runa ir par to vietu, kurā faktiski pārvaldātājs saņēma kravu.⁴⁰ Ja šī

²⁹ Clarke M. A. 2014, p. 157.

³⁰ Canaris C.-W. 2017, S. 650; Schmidt K. 2014, S. 1819; Theunis J. 1987, p. 150.

³¹ Canaris C.-W. 2017, S. 650; Schmidt K. 2014, S. 1819.

³² Ibid.

³³ Franču versijā tiek lietots jēdziens *siège principal*, ko varētu tulkot kā "[uzņēmuma] galveno sēdekli". Sk.: Convention relative au contrat de transport international de marchandises par route (CMR). Pieejams: <https://www.unidroit.org/fr/instruments/instruments-transport/cmr-fr> [aplūkots 12.03.2021.].

³⁴ Mankowski P. 2019, p. 970; Canaris C.-W. 2017, S. 650–651; Schmid K. 2014, S. 1820.

³⁵ Clarke M. A. 2014, p. 157.

³⁶ Messent A. 2000, p. 245. Sk. arī: Rodière P. The Convention on Road Transport: 10th Article. European Transport Law, 1971, Vol. 6, p. 576. Latvijas tiesu praksē var atrast uzskatu, ka valsti, kurā atrodas juridiskās personas galvenais uzņēmums, nosaka pēc juridiskās personas juridiskās adreses. Sk.: Rēzeknes tiesas 5.03.2020. spriedums lietā Nr. C-0470-20. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/415659.pdf> [aplūkots 20.04.2021.].

³⁷ Messent A. 2000, pp. 245–246.

³⁸ Kā norādījusi Eiropas Savienības Tiesa: "Pirmkārt, jēdzienā "filiāle" tiek prezumēta darījumu veikšanas centra esamība, kas ilgtermiņā ārēji izturas kā mātes uzņēmuma atvasinājums. Šim centram ir jābūt vadībai, un tam materiāla ziņā jābūt aprikotam tā, lai tas būtu spējīgs slēgt darījumus ar trešajām personām un tām nebūtu tieši jāvēršas mātes uzņēmumā." EST 05.07.2018. spriedums lietā C-27/17 AB "flyLAL Lithuanian Airlines" pret VAS "Starptautiskā lidosta "Rīga"" un AS "Air Baltic Corporation", 59. rindkopa.

³⁹ Clarke M. A. 2014, p. 158. Sk. arī: Theunis J. 1987, p. 150.

⁴⁰ Mankowski P. 2019, p. 970; Canaris C.-W. 2017, S. 651; Schmidt K. 2014, S. 1821.

vieta neatbilst tai, par kuru nosūtītājs un pārvadātājs ir vienojušies, tad jebkurā gadījumā nozīme ir tikai tai vietai, kurā faktiski krava ir nodota pārvadātājam.⁴¹ Otrā ir vieta, kura līgumā ir apzīmēta kā kravas piegādāšanas vieta.⁴² Šajā ziņā CMR tulkojums latviešu valodā nav apmierinošs, jo tajā nav norādes uz to, ka šai vietai ir jābūt minētai pašā pārvadājuma līgumā. CMR labākai izpratnei ir jāizmanto tās autentiskās versijas angļu un franču valodā.⁴³ CMR autentiskajās versijās ir runa tieši par vietu, kas apzīmēta kā kravas piegādāšanas vieta.⁴⁴ Ja faktiskās piegādes vieta atšķiras no pavadzīmē norādītās, tad jurisdikcija ir jānosaka pēc tās vietas, par kuru puses ir vienojušās.⁴⁵ Tiesību doktrīnā un praksē dalās viedokļi par to, vai saskaņā ar CMR 12. pantu pārvadātājam sniegtās norādes nogādāt kravu citā vietā ietekmēs arī jurisdikciju.⁴⁶

4. 31(1). panta subjektīvā piesaiste: pušu vienošanās

CMR 31(1). panta tulkojums latviešu valodā nav apmierinošs ne tikai attiecībā uz kravas piegādāšanas vietu. Tāpat ir grūti saprast frāzi “Par strīdīgiem jautājumiem, kas rodas, veicot pārvadājumus pēc šīs Konvencijas, prasītājs var ierosināt prāvu jebkurā Līgumslēdzēju Valstu norādītajā tiesā [...]”. CMR autentiskās versijas skaidri pasaka – runa ir par pušu tiesībām vienoties par tiesu, kurā varēs izskatīt strīdu.⁴⁷ Proti, CMR ļauj līguma pusēm izvēlēties vēl citu kompetentu tiesu. Tomēr puses var vienoties tikai par CMR līgumslēdzējas valsts tiesu.⁴⁸ Šāda vienošanās būs saistoša ne tikai kravas nosūtītājam un pārvadātājam, bet arī visām citām personām, kuru tiesības būs atvasināmas no pārvadājuma līguma, jo īpaši kravas saņēmējam.⁴⁹ Piemēram, ja kravas saņēmējs cels prasību pret pārvadātāju, tad arī viņš varēs to celt tās valsts tiesā, par kuru pārvadājuma līguma puses bija vienojušās.

Attiecībā uz šādu vienošanos ir jāmin dažas īpatnības. Pirmkārt, tā nav ekskluzīva. Proti, neskatoties uz vienošanos, jebkurai no pusēm paliks tiesības celt prasību tajā valstī, kas atbilst CMR 31(1). pantā minētajiem kritērijiem.⁵⁰ Tātad vienošanās var sniegt prasītājam tikai papildu opciju. Savukārt, ja puses ir vienojušās par kādas valsts tiesu ekskluzīvu jurisdikciju, tad arī šāda vienošanās netiks uzskatīta par ekskluzīvu.⁵¹

CMR 31(1). pantā nav nekas teikts par vienošanās formu. Daži avoti to izprot kā norādi uz formas brīvību;⁵² saskaņā ar citiem tiesai ir jāpiemēro nacionālās

⁴¹ Sk.: Schmidt K. 2014, S. 1821.

⁴² Mankowski P. 2019, p. 970; Canaris C.-W. 2017, S. 653; Schmidt K. 2014, S. 1821.

⁴³ Sk.: Clarke M. A. 2014, p. 16.

⁴⁴ Angļu versijā: “the place designated for delivery is [...]”. Franču versijā: “[le lieu] prévu pour la livraison [...]”.

⁴⁵ Clarke M. A. 2014, p. 159.

⁴⁶ Par šādu risinājumu: Canaris C.-W. 2017, S. 653; Clarke M. A. 2014, p. 159. Uz viedokļu pretrunību norāda: Schmidt K. 2014, S. 1821.

⁴⁷ Piemēram, angļu valodā norma ir formulēta šādi: “In legal proceedings arising out of carriage under this Convention, the plaintiff may bring an action in any court or tribunal of a contracting country designated by agreement between the parties and, in addition, in the courts or tribunals of a country within whose territory [...]”.

⁴⁸ Clarke M. A. 2014, p. 159.

⁴⁹ Messen A. 2000, p. 244; Loewe R. 1975, p. 64.

⁵⁰ Clarke M. A. 2014, p. 160; Messen A. 2000, p. 245.

⁵¹ Mankowski P. 2019, p. 970.

⁵² Sk.: Canaris C.-W. 2017, S. 645.

tiesības.⁵³ Manā skatījumā, ņemot vērā, ka CMR nav normu, kas noteiktu, kāds likums regulē šādas vienošanās formālo spēkā esamību, nebūtu pareizi uzskatīt, ka CMR līdz ar to sniedz kādu autonomu regulējumu. Drīzāk būtu pamatots uzskats, ka šeit pastāv robs CMR regulējumā un Eiropas Savienības dalībvalsts tiesai būtu jāpiemēro Briseles Ibis regulas 25. panta noteikumi, lai to aizpildītu.

Beidzot, ir viena būtiska atšķirība starp CMR 31(1). panta objektīvajām piesaistēm un subjektīvo piesaisti. Objektīvās piesaistes nosaka tikai starptautisko jurisdikciju, bet ne teritoriālo piekritību starp vienas valsts dažādām tiesām. Turpretim pušu vienošanās var ietvert norādi uz konkrētu valsts tiesu un tādējādi mainīt teritoriālo piekritību.⁵⁴ Tātad saskaņā ar šo vienošanos prasītājs varēs celt prasību papildus tieši tajā nacionālajā tiesā, par kuru puses ir vienojušās. Tomēr šāda vienošanās nevar mainīt nacionālo tiesu *ratione materiae* vai institucionālu piekritību.⁵⁵ Piemēram, puses nevar vienoties, ka viņu strīdu izskatīs apelācijas tiesa vai tiesa, kurai principā nav kompetences skatīt šādas lietas. Tādā gadījumā būtu pareizi uzskatīt, ka puses nav izdarījušas izvēli par labu kādai konkrētai tiesai un prasītājs var vērsties jebkurā izvēlētajā valsts tiesā, kura saskaņā ar nacionālajām piekritības normām var lietu skatīt.

Secinājumi

1. Strīdā, kas izriet no starptautiskā autopārvadājuma līguma, tiesai ir jāpiemēro CMR 31(1). pants, lai noteiktu starptautisko jurisdikciju un izlemtu, vai tā vispār ir tiesīga skatīt lietu.
2. CMR 31(1). pantā ir paredzētas divu veidu piesaistes: objektīvas un subjektīva. Objektīvās piesaistes ir saistītas vai nu ar atbildētāja atrašanās vietu, vai arī ar pārvadājuma līguma izpildi. Subjektīvā piesaiste ir pušu vienošanās, ar kuru tās ļauj izskatīt strīdu kādai CMR līgumslēdzējas valsts tiesai.
3. Vienošanās par jurisdikciju nevar izslēgt prasītāja iespēju celt prasību citās valstīs, uz kurām norāda CMR 31(1). pants. Tomēr vienošanās var noteikt konkrētu tiesu, kurā prasītājs varēs celt prasību gan kādā no tām tiesām, kas minētas CMR 31(1). pantā, gan arī kādā citā līgumslēdzējas valsts tiesā. Proti, tādā veidā puses var atkāpties arī no teritoriālās piekritības normām starp vienas valsts tiesām.

⁵³ Messent A. 2000, p. 245; Theunis J. 1987, p. 149.

⁵⁴ Schmidt K. 2014, S. 1822. Sk. arī: Rodière P. 1971, p. 575.

⁵⁵ Putzeys J. 1981, p. 375.

**CIVILTIESĪBAS
MAINĪGU APSTĀKĻU LAIKĀ**

ATBILDĪBA PAR PREČU ZĪMES TIESĪBU PĀRKĀPUMU

LIABILITY FOR VIOLATION OF TRADE MARK RIGHTS

Jānis Rozenfelds, Dr. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras profesors

Summary

The liability for violation of trade mark rights until 2020 was regulated by the law “On Trade Marks and Indications of Geographical Origin” (Trade Mark Law) of 1999, which was in force until 2020. However, during the time period between 2002, when Latvia joined EU, and as late as 2016, the Trade Mark Law referred to the Latvian Civil Law (Civil Law) as the main source of law. The problem was that the traditional methods of damage calculation as established by Civil Law significantly differ from specific methods of calculation of damages caused by violation of IP rights as provided by the Directive No. 2004/48/EK.

Latvia as a member state provided for the measures, procedures and remedies necessary to ensure the enforcement of the intellectual property rights covered by the Directive No. 2004/48/EK only in 2007, i.e., three years after the accession to the EU. Those measures, procedures and remedies were only gradually introduced.

Atslēgvārdi: preču zīme, kaitējums, atbildība, civillieta, krimināllieta.

Keywords: trademark, damages, liability, civil case, criminal case.

Ievads

No 185 dažādu tiesu instanču spriedumiem, kas atrodami vietnē “Manas tiesas” ar preču zīmju tiesībām saistītās lietās no 2015. līdz 2019. gadam,¹ tikai nedaudzos gadījumos tiesas līdztekus preču zīmju tiesību pārkāpumiem skatīja

¹ Vidzemes priekšpilsētas tiesas 15.06.2017. spriedums lietā Nr. C04228614; Rīgas apgabaltiesas 13.07.2015. spriedums (kad sagatavots pilns sprieduma teksts) lietā Nr. C04250014; 18.01.2017. spriedums lietā Nr. C04259809; 23.11.2016. spriedums lietā Nr. C30353215; 09.11.2015. spriedums lietā Nr. C04217014; 03.02.2016. spriedums lietā Nr. C04181114; 27.04.2016. spriedums lietā Nr. C04295714; 04.10.2019. spriedums lietā Nr. CA-0266-19/30; Latgales apgabaltiesas 04.08.2015. spriedums lietā Nr. C03036514; Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 13.05.2014. spriedums lietā Nr. C04426211; 04.02.2014. spriedums lietā Nr. C04528110; 06.05.2014. spriedums lietā Nr. C04528010; 21.04.2016. spriedums lietā Nr. C04366712; Augstākās tiesas Civillietu departamenta 27.06.2014. spriedums lietā Nr. C04241709; 10.12.2014. spriedums lietā Nr. C04311409; 30.10.2015. spriedums lietā Nr. C04375909; 31.05.2016. spriedums lietā Nr. C04259809; 28.12.2017. spriedums lietā Nr. C04217014; 27.03.2018. spriedums lietā Nr. C04295714; 04.06.2018. spriedums lietā Nr. C04494311. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi> [aplūkots 22.09.2020.].

prasības par šādu pārkāpumu rezultātā nodarīto mantisko zaudējumu atlīdzināšanu.² Savukārt no šīs lietu kategorijas tikai necīga daļa ir tāda, kur prasība kaut vai daļēji apmierināta.

Lielāks ir to gadījumu skaits, kad šādas prasības tiek noraidītas. Šī ziņojuma mērķis ir pētīt, ar ko skaidrojams necīgais zaudējumu atlīdzināšanas prasību īpatsvars uz samērā bieži sastopamo preču zīmju strīdu fona.

1. Atbildības par preču zīmes tiesību pārkāpumu vispārīgie priekšnoteikumi

Atbildība par preču zīmes tiesību pārkāpumu ir mantiskās atbildības paveids. Vispārīgie atbildības priekšnoteikumi civiltiesībās ir prettiesiska rīcība, kaitējuma esamība, cēloniskais sakars starp prettiesisko rīcību un kaitējumu.³ Prettiesiska rīcība izpaužas kā izņēmuma tiesību uz preču zīmi pārkāpums. To paredz likums Par preču zīmēm un ģeogrāfiskās izcelsmes norādēm (turpmāk – LPZ), kas spēku zaudēja 2020. gada februārī (PZL 14., 15., 16., 18., 19., 50. p.).

Cēloniskais sakars starp preču zīmes tiesību pārkāpumu un nodarīto kaitējumu izpaužas tā, ka preču zīmē lietotos apzīmējumus izmantojusi persona, kurai uz to nebija tiesību. Parasti intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpumu gadījumos vainas neesamība neatbrīvo no atbildības.⁴ Pastāv arī pretējs viedoklis, ka viens no atbildības priekšnoteikumiem par intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpumiem ir arī vaina.⁵ Latvijas tiesu praksē jautājums par pārkāpuma izdarītāja atbrīvošanu no atbildības sakarā ar vainas neesamību parasti nav vērtēts. Citāda aina paveras praksē, kas saistīta ar civilprasības izskatīšanu krimināllietās. Krimināllikums (turpmāk – KL) atbildībai par preču zīmes nelikumīgu izmantošanu paredz tādu specifisku nozieguma sastāva pazīmi kā *būtisks kaitējums ar likumu aizsargātām personas interesēm* (KL 206. p. (1) d.). Tiesa vērtē apsūdzētā spēju paredzēt būtiska kaitējuma iestāšanās iespēju kā prettiesiskās rīcības sekas.

Tiesu praksē civillietās apskatāmajā periodā no 2015. līdz 2019. gadam problēmas izraisījis tieši jautājums par paša kaitējuma esamību, t. i., par zaudējumu aprēķināšanas metodi, kā arī morālā kaitējuma apmēru šāda veida kaitējuma atlīdzināšanas gadījumā.

² Rīgas apgabaltiesas 03.02.2016. spriedums lietā Nr. C04181114. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/e/TiesasMvc/lv/nolemumi> [aplūkots 22.09.2020.].

³ Torgāns K. Saistību tiesības. 2. papild. izd. Rīga: TNA, 2018, 466. lpp.

⁴ Monsanto Canada Inc v Schmeiser Supreme Court of Canada. Supreme Court Judgments. Date 2004-05-21. Case No. 29437. Pieejams: <https://scc-csc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/2147/index.do> [aplūkots 22.01.2021.].

⁵ Rasnačs L. Vainas nozīme atbildības piemērošanā par negodīgas konkurences aizlieguma pārkāpumiem. Aktuālas tiesību realizācijas problēmas. LU 69. konferences rakstu krājums. 2011, 55. lpp.

2. Preču zīmes tiesību pārkāpuma rezultātā nodarītā kaitējuma noteikšanas regulējums speciālajos likumos

Zaudējumu aprēķināšana par intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpumiem veicama, izmantojot Direktīvā 2004/48/EK⁶ (turpmāk – Direktīva) norādīto licenciāta kritēriju. Šī metode balstās uz pieņēmumu par licences noslēgšanu, kura patiesībā nav noslēgta.⁷ Izskatot prasības par zaudējumu atlīdzināšanu, tiesai nacionālo tiesību normas jāinterpretē atbilstoši Direktīvai.⁸

LPZ 28.¹ pants līdz 2015. gadam paredzēja zaudējumu aprēķināšanas metodi atbilstoši Civillikumam kā prioritāru, turpretim Direktīvā paredzēto licenciāta kritēriju tikai kā papildu atbildības modeli gadījumiem, kad kaut kādu iemeslu dēļ Civillikumā paredzēto zaudējumu aprēķināšanas metodi nav iespējams lietot. Tikai sākot ar 2015. gadu⁹, LPZ pilnībā atteicies no Civillikumam “pakārtotās” atbildības noteikšanas metodes, dodot vietu Direktīvā paredzētā licenciāta kritērija piemērošanai, t. i., pieņemot, ka zaudējumu atlīdzības apmērs ir atbilstošs tai summai, kuru varētu saņemt preču zīmes īpašnieks par preču zīmes izmantošanas tiesību nodošanu licenciātam (licenciāta kritērijs).

“Licenciāta kritērijs”, kas ir zaudējumu aprēķināšanas metodes pamats intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpumu lietās, kā jau norādīts iepriekš, pēc savas būtības balstās uz priekšnoteikumu, ka, aprēķinot atrauto peļņu, jāņem par pamatu varbūtības. Zaudējumu aprēķināšana, izmantojot licenciāta kritēriju, savā būtībā balstās uz pieņēmumu par licences noslēgšanu, kura patiesībā nav noslēgta.¹⁰

Civillikumā, tieši pretēji, zaudējumu aprēķināšanā netiek pieļautas nekādas varbūtības:

[A]prēķinot atrauto peļņu, nav jāņem par pamatu tikai varbūtības, bet nedrīkst būt šaubu vai vismaz jābūt pierādītam līdz tiesisku pierādījumu patīcāmības pakāpei, ka šāds pametums cēlies, tieši vai netieši (1773. p.), no tās darbības vai bezdarbības, ar ko zaudējums nodarīts. (CL 1787. p.)

Apskatāmajā periodā no 2015. līdz 2019. gadam, kaut arī pati atsauce uz Civillikumu LPZ normās par atbildību jau pazudusi, tiesu spriedumos joprojām atrodams tieši iepriekš minētais arguments – nav licences līguma, nav zaudējumu.

Spēkā esošais jaunais Preču zīmju likums (turpmāk – PZL), kas Saeimā pieņemts 2020. gada 6. februārī, protams, nevarēja ietekmēt šo praksi apskatāmajā periodā.

⁶ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2004/48/EK (2004. gada 29. aprīlis) par intelektuālā īpašuma tiesību piemērošanu. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/lv/ALL/?uri=CELEX:32004L0048> [aplūkots 23.01.2021.].

⁷ Abdussalam M. Reining in the rules for “lost profits” damages in patent law. Queen Mary Journal of Intellectual Property, Vol. 9, No. 4, 2019, p. 369.

⁸ Augstākās tiesas Civillietu departamenta 09.12.2015. spriedums; Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 07.11.2016. spriedums civillietā Nr. C04292106. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi> [aplūkots 22.09.2020.].

⁹ LPZ 28.¹ p. likuma redakcijā, kas bija spēkā 01.01.2016.–05.03.2020.

¹⁰ Abdussalam M. 2019, p. 369.

3. Atbildības par preču zīmes tiesību pārkāpumu piemērošana civillietās

Lielākoties, ceļot prasību, kurā lūgts konstatēt preču zīmes tiesību pārkāpumu un to aizliegt, prasība par zaudējumu atlīdzināšanu nemaz netiek celta. Ja tomēr šāda prasība celta, tipiskāki ir gadījumi, kad tiesa, konstatējot, ka preču zīmju tiesību pārkāpums noticis, tomēr atzinusi zaudējumu atlīdzināšanas prasību, kas pamatota ar licenciāta kritēriju, par nepamatotu. Reprezentatīvs šai ziņā ir spriedums, ar kuru noraidīta prasība pret preču zīmes tiesību pārkāpēju par zaudējumu atlīdzību 28 287,07 eiro apmērā.¹¹

2014. gada 1. aprīlī Krievijas Federācijā reģistrētais uzņēmums cēlis prasību par preču zīmes nelikumīgas izmantošanas aizliegšanu un zaudējumu piedziņu 28 287,07 eiro apmērā, kā arī morālā kaitējuma atlīdzību pēc tiesas ieskatiem.

Ar Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 2015. gada 13. februāra spriedumu prasība apmierināta.

Izskatīdama lietu, pamatojoties uz atbildētāja iesniegto apelācijas sūdzību, Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģija prasību apmierināja daļēji, nospriežot piedzīt morālā kaitējuma atlīdzību 960 eiro apmērā. Prasība par zaudējumu 28 287,07 eiro apmērā atlīdzināšanu tika noraidīta.

Morālā kaitējuma atlīdzināšana 1000 eiro apmērā apskatāmajā periodā piespriesta vēl citā lietā.¹²

Tādējādi iezīmējas tendence, ka zaudējumu atlīdzināšanas prasībās sakarā ar preču zīmes tiesību aizskārumu tiesa dod priekšroku tiesas ieskatam, nevis licenciāta kritērijam. Spriedums daļā par prasības noraidīšanu motivēts šādi:

Pirmās instances tiesa ir kļūdījusies konstatējumā, ka atbildētāja ir nelikumīgi izmantojusi preču zīmi divus gadus jeb 24 mēnešus. No atbildētājas gramatvedības datiem izriet, ka pirmās pārkāpuma preces Latvijā ir piegādātas 2013. gada 12. novembrī, savukārt Rimi Latvia izziņa apliecina, ka dati par pārkāpuma precēm veikalu tīklos tiek sniegti līdz 2014. gada 31. augustam, no kā secināms, ka līdz 2014. gada 31. augustam pārkāpuma preces realizētas Rimi Latvia veikalos, līdz ar to konstatējams, ka pārkāpuma ilgums bija deviņi mēneši un 18 dienas.¹³

Tātad pirmās instances tiesas kļūda pati par sevi nevarētu būt pamats prasības pilnīgai noraidīšanai, bet tikai tās apmierināšanai tajā daļā, kas attiecas uz pārkāpuma laika posmu, kas pamatots ar prasītāja iesniegtajiem pierādījumiem. Vienlaikus apelācijas instances tiesa savu lēmumu noraidīt prasību par zaudējumu atlīdzināšanu gandrīz pilnībā pamatojusi ar citu, pilnīgi atšķirīgu argumentu, ka prasītājas iesniegtie licences līgumi varētu izrādīties fiktīvi un ka tajos paredzētā licenciāta atlīdzība esot pārāk augsta.

Arī nedaudzajās citās lietās, kas izskatītas apskatāmajā periodā, tiesas parasti noraida prasītāju aprēķinātos zaudējumus, pamatojot šādu atteikumu ar to, ka iesniegtie pierādījumi, t. i., licences līgumi, ko prasītājs noslēdzis ar licenciātiem

¹¹ Rīgas apgabaltiesas 03.02.2016. spriedums lietā Nr. C04181114. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi> [aplūkots 22.09.2020.].

¹² Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesu kolēģijas 15.09.2014. spriedums lietā Nr. C04178714. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi> [aplūkots 22.09.2020.].

¹³ Rīgas apgabaltiesas 03.02.2016. spriedums lietā Nr. C04181114. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi> [aplūkots 22.09.2020.].

nereti pat citu valstu teritorijās, tikai varbūtēji norāda uz konkrētā atbildētāja pārkāpumu kā zaudējumu cēloni, atsaucoties uz argumentu, ka “[L]icences maksas metodes piemērošanas priekšnoteikums ir tas, ka prasītājam ir jāparāda, ka apstākļi, kādos konkrēto licences maksu maksā citi licenciāti, ir tādi paši vai līdzīgi apstākļiem, kādos tiek prezumēts, ka licenciārs un pārkāpējs slēgtu darījumu”¹⁴.

Iesniegt pierādījumus, ka (ar pārkāpēju) nenoslēgtās licences noteikumi ir “tādi paši”, kādus paredz ar trešajām personām noslēgtie licences līgumi, ir neizpildāms uzdevums.

Šāds spriešanas veids apliecina licenciāta kritērija pilnīgu neizpratni. Licenciāta kritērijs atbilstoši Direktīvai balstīts uz apzinātu fikciju, t. i., pieņēmumu, ka pretstatītās preču zīmes īpašnieks kā licenciārs noslēdzis licences līgumu ar preču zīmes tiesību pārkāpēju kā licenciātu. Šis pieņēmums izmantojams tikai zaudējumu aprēķināšanai. Tāpēc, kaut arī pamatota ir tiesas prasība, ka prasītājam jāpierāda no viņa izsniegtajām licencēm gūtās peļņas apmērs, taču nepamatoti ir pagērēt, lai prasītājs pierādītu, ka viņa un preču zīmes tiesību pārkāpēja nekad nenoslēgtās licences nosacījumi būtu “tādi paši”. Pārkāpējam pat nebūtu jāpierāda, ka viņš vispār jebkad piešķīris licenci uz preču zīmi, kuras tiesības aizskartas ar pārkāpumu.

4. Mantiskā atbildība, piemērojot administratīvo atbildību un kriminālatbildību par preču zīmes tiesību pārkāpumu

Administratīvie pārkāpumi intelektuālā īpašuma lietās lielākajā daļā gadījumu izpaužas kā mēģinājumi ievest Latvijas teritorijā preces ar viltotām preču zīmēm. Šīs lietas tiek ierosinātas pēc Finanšu ministrijas Valsts ieņēmumu dienesta pakļautībā esošo muitas iestāžu ieteikuma,¹⁵ taču lielākoties šāda veida lietas pamatā ir cietušā viltotās (atdarinātās) preču zīmes īpašnieka iniciatīva. Lietu skaits attiecībā pret kopējām ar preču zīmju aizskārums saistītajām lietām ir pārsteidzoši neliels – 27 ar administratīvo atbildību un kriminālatbildību saistītas lietas no 2014. līdz 2019. gadam. Samērojot atrasto administratīvo pārkāpumu un kriminālpārkāpumu lietu skaitu ar kopējo preču apjomu, tas veidotu tikai niecīgu procenta daļu. Samērā stabila viltoto preču (kuru izcelsme nav konkrētās preces nosaukuma jeb zīmola īpašnieka uzņēmums) proporcija ir 1/5 daļa no visa importēto preču apjoma ES, tas vienlīdz stabili izpaužas gan, piemēram, luksusa preču,¹⁶ gan medikamentu¹⁷ tirdzniecībā. Uz šī vispārējā fona 27 pārkāpumu lietas četru gadu periodā var uzskatīt par netiešu pierādījumu, ka Latvijā atklāto administratīvi un krimināli sodāmo preču zīmju apjoms atspoguļo tikai nelielu proporciju no faktisko pārkāpumu kopējā skaita.

Vēl jo lielākas šaubas par pastāvošā mehānisma efektivitāti cīņā pret šāda veida pārkāpumiem izraisa tas, ka nav atrasts neviens notiesājošs spriedums,

¹⁴ Pētersona Z. Intelektuālā īpašuma civiltiesiskās aizsardzības līdzekļi. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2013, 270. lpp.

¹⁵ 30.04.2014. spriedums lietā Nr. A420671211; 03.09.2014. spriedums lietā Nr. A420674510. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi> [aplūkots 22.09.2020.].

¹⁶ Economist.com. Pieejams: <https://www.economist.com/business/2015/07/30/counterfeitcom> [aplūkots 01.06.2020.].

¹⁷ Economist.com. Pieejams: <https://www.economist.com/business/2010/09/02/poison-pills> [aplūkots 01.06.2020.].

kurā apsūdzētā persona atzīta par vainīgu preču zīmes krimināli sodāma pārkāpuma izdarīšanā (Krimināllikuma 206. p.).

Jāuzsver, ka tikai atsevišķos gadījumos pret pārkāpēju vienlaikus ar administratīvā soda vai kriminālsoda piemērošanu tikusi celta prasība par mantisko zaudējumu atlīdzināšanu.¹⁸

Zaudējumu atlīdzināšana cietušajam krimināllietās, kurās pārkāpējs apsūdzēts par preču zīmes tiesību pārkāpumu, savukārt parasti ir izslēgta tādēļ, ka atrastajos spriedumos nemaz netiek konstatēts Krimināllikuma 206. p. norādītais kriminālpārkāpuma sastāvs. Likumā paredzētais atbildības mehānisms, kas dod pamatu kriminālatbildībai par preču zīmju tiesību pārkāpumu, ir sarežģīts materiāla sastāva noziedzīgs nodarījums.¹⁹

Krimināllikuma 206. paredz atbildību par *preču zīmes, preču vai pakalpojumu citādas atšķirības zīmes vai dizainparauga nelikumīgu izmantošanu, zīmes viltošanu vai viltotas zīmes apzinātu izmantošanu vai izplatīšanu, ja tā izdarīta ievērojamā apmērā vai ja ar to radīts būtisks kaitējums ar likumu aizsargātām personas interesēm*, respektīvi, paredz atbildību gan par *zīmes viltošanu*, gan arī par *izplatīšanu*.

Krimināllikuma 206. pantā paredzētā noziedzīgā nodarījuma objektīvā puse izpaužas aktīvās darbībās – noziedzīgā nodarījuma priekšmeta nelikumīgā izmantošanā, viltošanā vai viltojuma izmantošanā vai izplatīšanā. Minētais nozieguma sastāvs neietver noziedzīgā nodarījuma priekšmeta glabāšanu.

Krimināllietā Nr. 11120115906²⁰ trīs aizdomās turētās personas tika sauktas pie kriminālatbildības par to, ka šīs personas grupā pēc iepriekšējas vienošanās pārkāpa ar akcīzes nodokli apliekamo preču iegādes, realizācijas, uzglabāšanas un pārvietošanas (pār vadāšanas) noteikumus apsūdzībā pēc Krimināllikuma 221. panta otrās daļas (likuma redakcijā, kas stājās spēkā 2006. gada 15. novembrī), Krimināllikuma 206. panta otrās daļas (likuma redakcijā, kas stājās spēkā 2002. gada 20. novembrī), pēc Krimināllikuma 208. panta (likuma redakcijā, kas stājās spēkā 2005. gada 1. janvārī) par nodarījumiem, kas izdarīti laika posmā no 2006. gada 31. augusta līdz 2006. gada 14. decembrim. Apsūdzētās personas notiesātas pēc Krimināllikuma 221. un 208. panta, bet atzītas par nevainīgām pēc Krimināllikuma 206. panta.

Tā kā apsūdzētie tika atzīti par nevainīgiem Krimināllikuma 206. p. paredzētā nozieguma izdarīšanā, tika noraidīta arī civilprasība krimināllietā, ko bija cēlis aizskarto tiesību uz preču zīmi īpašnieks.

Raksturīgs ir tiesas motīvs, atzīstot prasību par nepamatotu:

*tiesa uzskata, ka šāds zaudējumu aprēķins balstīts uz nepamatotiem pieņēmumiem.*²¹

¹⁸ Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesas 09.03.2016. spriedums lietā Nr. 11816015110/K29-66/16. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi> [aplūkots 22.09.2020.].

¹⁹ Krastiņš U. Noziedzīga nodarījuma sastāva un nodarījuma kvalifikācija. Teorētiskie aspekti. Rīga: TNA, 2014, 79. lpp.; Hamkova D., Liholaja V. Būtiska kaitējuma izpratne: likums, teorija, prakse. Jurista Vārds, 10.01.2012., Nr. 2.

²⁰ Augstākās tiesas 19.03.2015. lēmums (lietas arhīva Nr. SKK-0017-15); Augstākās tiesas 21.06.2016. spriedums (lietas arhīva Nr. SKK-0218-16); Zemgales apgabaltiesas 21.06.2017. spriedums. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi> [aplūkots 20.01.2021.].

²¹ Zemgales apgabaltiesas 21.06.2017. spriedums. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi> [aplūkots 20.01.2021.].

No sprieduma motīvu daļas nav iespējams izprast, kāpēc apsūdzēto darbības izrādījušās pietiekams pamats, lai atzītu tās par vainīgām pēc Krimināllikuma 21. un 208. panta, taču tās pašas darbības tomēr neveido Krimināllikuma 206. p. paredzēto nozieguma sastāvu.

Iespējams, tiesas ieskatā, šķērslis kriminālatbildības efektīvai piemērošanai par preču zīmes viltojumu ir tas, ka Krimināllikuma 206. pantā paredzētā noziedzīgā nodarījuma objektīvā puse izpaužas aktīvās darbībās – noziedzīgā nodarījuma priekšmeta nelikumīgā izmantošanā, viltošanā vai viltojuma izmantošanā vai izplatīšanā. Minētais nozieguma sastāvs neietver noziedzīgā nodarījuma priekšmeta glabāšanu. Tāpēc civilprasības krimināllietās tiek noraidītas.

Kopsavilkums

1. Atbildība par preču zīmes tiesību pārkāpumu ir mantiskās atbildības paveids, kur tradicionālos atbildības par kaitējumu priekšnoteikumus – prettiesisku rīcību, kaitējumu, cēlonisko sakaru un vainu – regulē specifiski noteikumi par intelektuālā īpašuma tiesību aizsardzību: prettiesiska rīcība izpaužas kā preču zīmes tiesību pārkāpums, cēloniskais sakars izpaužas kā preču zīmes īpašnieka tiesības aizskarošā apzīmējuma piederība, bet pārkāpēja vaina vai pat aktīva rīcība nav jāpierāda.
2. Prasības par nelikumīgas preču zīmes izmantošanas pārtraukšanu veido ievērojamu daļu no civillietām periodā no 2015. līdz 2019. gadam.
3. Prasības par nelikumīgas preču zīmes izmantošanas pārtraukšanu tikai izņēmuma gadījumos savienotas ar cietušajam preču zīmes īpašniekam nodarītu zaudējumu atlīdzināšanas prasībām.
4. Tiesu praksē apskatāmajā periodā no 2015. līdz 2019. gadam problēmas izraisījis tieši jautājums par paša kaitējuma, t. i., par preču zīmes tiesību pārkāpumu nodarīto zaudējumu, aprēķināšanas metodi.
5. Zaudējumi noteikti, izmantojot Direktīvā 2004/48/EK norādīto licenciāta kritēriju civillietās periodā no 2015. līdz 2019. gadam, tikai retos izņēmuma gadījumos. Lielākajā daļā gadījumu prasības par zaudējumu atlīdzināšanu, pamatojoties uz Direktīvā 2004/48/EK norādīto licenciāta kritēriju, noraidītas.
6. Atšķirībā no citu valstu praksē lietotā objektīvas atbildības principa, t. i., neatkarīgi no nodarītāja vainas, Latvijas likums apskatāmajā periodā no 2015. līdz 2019. gadam paredzēja vainu kā vienu no atbildības priekšnoteikumiem.
7. Šķērslis efektīvai kriminālatbildības piemērošanai par preču zīmes viltojumu ir tas, ka Krimināllikuma 206. pantā paredzētā noziedzīgā nodarījuma objektīvā puse izpaužas aktīvās darbībās – noziedzīgā nodarījuma priekšmeta nelikumīgā izmantošanā, viltošanā vai viltojuma izmantošanā vai izplatīšanā. Minētais nozieguma sastāvs neietver noziedzīgā nodarījuma priekšmeta glabāšanu. Tāpēc civilprasības krimināllietās tiek noraidītas.

APSTĀKĻU IZMAIŅU IETEKME UZ LĪGUMA SAISTOŠO SPĒKU UN LABAS TICĪBAS PRINCIPS

IMPACT OF CHANGE IN CIRCUMSTANCES ON BINDING FORCE OF CONTRACT AND PRINCIPLE OF GOOD FAITH

Kaspars Balodis, Dr. jur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras profesors

Summary

According to the Civil Law of Latvia, Article 1587, a contract imposes on a party a duty to perform the promise, and neither the exceptional difficulty of the transaction, nor difficulties in performance arising later, shall give the right to one party to withdraw from the contract, even if the other party is compensated for losses. The Civil Law does not recognise a fundamental change in circumstances as a ground for adjustment or cancellation of a contract, although the doctrine is well known in the country. In many cases, Covid-19 restrictions have been damaging to parties' ability to perform their contractual obligations. Under certain conditions, the principle of good faith (Article 1 of the Civil Law) could be applied to adjust contracts to the changed circumstances.

Atslēgvārdi: apstākļu izmaiņas, līguma saistošais spēks, labas ticības princips.

Keywords: change of circumstances, binding force of contract, principle of good faith.

Ievads

Saskaņā ar Latvijas Civillikuma (turpmāk arī – CL) 1587. pantu tiesīgi noslēgts līgums uzliek līdzējam pienākumu izpildīt apsolīto un ne darījuma sevišķais smagums, ne arī vēlāk radušās izpildīšanas grūtības nedod vienai pusei tiesību atkāpties no līguma, kaut arī atlīdzinot otram zaudējumus. Eiropā jau ilgi ir pazīstama apstākļu izmaiņu doktrīna, kas paredz līdzējam tiesības prasīt līguma grozīšanu vai pat izbeigšanu, kad līguma izpildīšana iepriekš neparedzētu objektīvu apstākļu dēļ kļuvusi pārmērīgi apgrūtinoša. Kaut arī Civillikumā nav attiecīga regulējuma, apstākļu izmaiņu doktrīna Latvijai nav sveša. Tā kļuvusi aktuāla sakarā ar Covid-19 pandēmiju, kuras apkarošanai noteiktie ierobežojumi nelabvēlīgi ietekmē saimniecisko dzīvi un personu spēju izpildīt uzņemtās līgumsaistības. Tāpēc jāmeklē tiesiskie risinājumi šādiem gadījumiem, apsverot CL 1. pantā nostiprinātā labas ticības principa izmantošanu.

1. Apstākļu izmaiņu jēdziens

Ar apstākļu izmaiņām saprot vēlāk iestājušās un līguma noslēgšanas brīdī neparedzamas situācijas, kas līguma izpildišanu no pušu gribas neatkarīgu iemeslu padara par pārmērīgi apgrūtinošu, un tā rezultātā taisnīguma apsvērumu dēļ līgums ir pielāgojams jaunajiem apstākļiem vai izbeidzams vispār. Apstākļu izmaiņu (*rebus sic stantibus* – latīņu val., *Störung der Geschäftsgrundlage* – vācu val., *change of circumstances* vai *hardship* – angļu val.) doktrīna kļūst aktuāla ekonomisku krīžu un citādu satricinājumu laikā. Latvijas tiesību literatūrā pausts, ka Covid-19 pandēmija negatīvi ietekmē saimnieciskās darbības subjektu spēju izpildīt uzņemtās līgumsaistības.¹ Vācijas tiesību zinātnē uzsvērts, ka šī pandēmija rada augsni tādām apstākļu izmaiņām, kas var izjaukt līdzēju tiesību un pienākumu līdzsvaru vai padarīt saistības priekšmetu par faktiski neizmantojamu.²

Neatkarīgi no krīzes situācijām minētā doktrīna ir ieguvusi stabilu vietu Eiropas civiltiesībās.³ Paraugš modernajam apstākļu izmaiņu seku regulējumam, kas ieviests daudzās Eiropas valstīs, ir Eiropas līgumtiesību principi (turpmāk – ELTP)⁴ un Kopējā modeļa projekts jeb *Draft Common Frame of Reference* (turpmāk – DCFR)⁵. Tie ir rekomendējoši paraugnoteikumi ar akadēmiski doktrinālu vērtību.⁶ Paraugnoteikumi par apstākļu izmaiņu sekām ietverti arī UNIDROIT starptautisko komercīgumu principos⁷. Latvijas apstākļos lielāka nozīme ir pirmajiem diviem paraugnoteikumu krājumiem, jo to mērķis ir sekmēt līgumtiesību harmonizāciju Eiropas Savienībā.

2. Atkāpes no līguma izpildīšanas pienākuma

Saskaņā ar CL 1589. pantu vienpusēja atkāpšanās no līguma pieļaujama tikai tad, kad tā pamatota ar paša līguma raksturu vai kad to zināmos apstākļos atļauj likums, vai arī kad tāda tiesība bijusi noteikti pielīgta.

Latvijas civiltiesībās daudz uzmanības pievērsts nepārvaramas varas jēdzienam. Nepārvarama vara ir viens no līguma izpildīšanas neiespējamības veidiem.

¹ Jarkina V., Niklase K. Nepārvarama vara kā pamats līguma izbeigšanai un nepieciešamie Civillikuma grozījumi. Jurista Vārds, 30.06.2020., Nr. 26 (1136).

² Looschelders D. Schuldrecht. Allgemeiner Teil. München: Verlag Franz Vahlen, 2020, § 37 Rn. 12.

³ Sīkāk sk.: Kārklīņš J. Apstākļu izmaiņu klauzula kā izņēmums no *pacta sunt servanda* principa. Daugavpils Universitātes 53. starptautiskās zinātniskās konferences materiāli. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds "Saule", elektroniskais izdevums 2014. Pieejams: https://www.dukonference.lv/files/proceedings_of_conf/53konf/tiesibas/Karklins.pdf [aplūkots 05.02.2020.].

⁴ The Principles Of European Contract Law 2002 (Parts I, II, and III) The Principles Of European Contract Law 2002 (Parts I, II, and III). Pieejami: <https://www.jus.uio.no/lm/eu.contract.principles.parts.1.to.3.2002> [aplūkots 06.02.2021.].

⁵ Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR). Outline Edition. Munich: Sellier. European Law Publishers, 2009. Pieejams: https://www.law.kuleuven.be/personal/mstorme/2009_02_DCFR_OutlineEdition.pdf [aplūkots 06.02.2021.].

⁶ Sk.: Kārklīņš J. Eiropas vispārējo līgumtiesību principu piemērošana Latvijā. Inovāciju juridiskais nodrošinājums: Latvijas Universitātes 70. konferences rakstu krājums. Rīga: LU akadēmiskais apgāds, 2012, 66. lpp.

⁷ UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2016. Published by the International Institute for the Unification of Private Law (UNIDROIT), Rome. Pieejami: <https://www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles2016/principles2016-e.pdf> [aplūkots 06.02.2021.].

Piemēram, darbinieka slimība, kuras rezultātā iestājas darbnespēja, izraisa darba līguma izpildīšanas neiespējamību, taču pat pandēmijas apstākļos nebūtu korekti darbinieka saslimšanu dēvēt par nepārvaramu varu. CL 1543. pantā tiek nošķirta līguma izpildīšanas objektīvā un subjektīvā neiespējamība.⁸ Objektīvā neiespējamība nozīmē to, ka neviena persona nespētu līgumu izpildīt, bet subjektīvas neiespējamības gadījumā tikai parādniekam personiski nav iespējams izdarīt izpildījumu.

Nepārvarama vara ir viens no apstākļiem, kas padara jau noslēgta līguma izpildīšanu par neiespējamu. Latvijas Senāts ir norādījis, ka nepārvaramas varas gadījumā attiecīgajam notikumam jābūt tādām, kas saistību izpildi padara ne tikai apgrūtināšu, bet neiespējamu.⁹ Tāpat Senāts kādā spriedumā, kurā pieminēta apstākļu izmaiņu doktrīna (klauzula), uzsvēris, ka nepārvarama vara jānošķir no grūtībām, kad kāds notikums, piemēram, ekonomiskā krīze, būtiski maina līguma līdzsvaru.¹⁰

Civillikumā līdzās nepārvaramas varas jēdzienam lietots arī nejauša notikuma jēdziens, kura tiesiskās sekas ir tādas pašas kā nepārvaramai varai. Saskaņā ar CL 1773. pantu nejaušs zaudējums ir tāds, kura sekas ir nejaušs notikums vai nepārvarama vara.

No līdzēju gribas neatkarīgi apstākļi, kas padara jau noslēgtu, spēkā esošu līgumu par neizpildāmu, ir vēlāka neiespējamība, kurā nav vainojama neviena no pusēm.¹¹ Civillikums pieļauj virkni atkāpju no līguma izpildīšanas pienākuma minētās neiespējamības gadījumā. Piemēram, kreditora prasījums atkrīt, kad saistības īstā priekšmeta izpildīšana izrādās neiespējama nejauša notikuma dēļ (CL 1836., 1774. p.). Pārdevējam, kas nav uzņēmies attiecīgo risku, nav jāizpilda pirkuma līgums, ja pēc tā noslēgšanas, bet pirms lietas nodošanas tā iet bojā (CL 2023. p.). Pienākums maksāt nomas un īres maksu atkrīt, ja lieta palikusi nelietota tāda notikuma dēļ, kuram nav devis iemeslu īrnieks vai nomnieks un kurš noticis bez viņa vainas (CL 2147. p.). Veikalu telpu īrnieku (Latvijas juridiskajā terminoloģijā dominē 20. gadsimta 90. gadu sākumā adaptētais postpadomju jēdziens “neapdzīvojamo telpu noma”) nespēja samaksāt iepriekš norunāto īres (“nomas”) maksu tirdzniecības centru īpašniekiem Covid-19 dēļ noteikto mazumtirdzniecības ierobežojumu apstākļos ir kļuvusi par saimnieciski nozīmīgu problēmu.¹²

Var secināt, ka līdzējs Civillikumā noteiktos izņēmuma gadījumos var tikt atbrīvots no pienākuma izpildīt līgumu. Savukārt apstākļu izmaiņas ir jānošķir no nepārvaramas varas un citiem neiespējamības gadījumiem.

⁸ Bitāns A. Civiltiesiskā atbildība un tās veidi. Rīga: Izdevniecība AGB, 1997, 109. lpp.

⁹ Austākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 26.01.2011. sprieduma lietā Nr. SKC-11/2011 10.2. pkt. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?year=2011> [aplūkots 07.02.2021.].

¹⁰ Sk.: Augstākās tiesas Civillietu departamenta 12.12.2014. sprieduma lietā Nr. SKC-179/2014 11. pkt. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?year=2014> [aplūkots 07.02.2021.].

¹¹ Balodis K. Līguma izpildīšanas neiespējamības regulējums Latvijas un Eiropas Savienības tiesībās. Tiesību transformācijas problēmas sakarā ar integrāciju Eiropas Savienībā. Rīga: Latvijas Universitātes Juridiskā fakultāte, 2002, 267. lpp.

¹² Sk., piemēram: Prasa atbalstu slēgto veikalu nomas maksai, brīdinot par bankrotu vilni. Db.lv., 01.02.2021. Pieejams: <https://www.db.lv/zinas/tirdzniecibas-centriem-ir-istais-laiks-atrast-un-nostiprinat-savu-identitati-501453> [aplūkots 07.02.2021.].

3. Apstākļu izmaiņu normatīvā regulējuma ieviešanas līdzšinējie mēģinājumi

Tieslietu ministrija 2007. gadā sagatavoja grozījumus Civillikuma 1587. pantā. Tie saglabāja līguma saistošā spēka principu, taču pieļāva iespēju izbeigt vai grozīt līgumu, kura izpilde kļuvusi pārmērīgi apgrūtināša sakarā ar objektīvām apstākļu izmaiņām.¹³ Ja saistību izpilde kļūtu pārmērīgi apgrūtināša sakarā ar objektīvām apstākļu izmaiņām, līdzējiem būtu pienākums veikt pārrunas, lai izmainītu līgumu vai to izbeigtu. Ja līdzēji saprātīgā laikā nespētu panākt vienošanos par tā izmaiņām vai izbeigšanu, jebkurš no līdzējiem būtu tiesīgs prasīt tiesai izbeigt līgumu, nosakot izbeigšanas datumu un noteikumus, vai grozīt līgumu, nosakot apstākļu izmaiņu radīto zaudējumu un ieguvumu taisnīgu sadalījumu. Grozījumu projekts bija balstīts uz ELTP 6:111. § noteikumiem par apstākļu izmaiņu seku novēršanu. Minētie grozījumi netika pieņemti, bažījoties, ka negodprātīgiem parādniekiem radīsies iespēja atkāpties no līguma.

Salīdzinājumam jānorāda, ka mūsu kaimiņvalstu Lietuvas un Igaunijas likumos apstākļu izmaiņu institūts tiek regulēts. Attiecīgās normas ir ietvertas Lietuvas Civillikuma¹⁴ 6.204. pantā un Igaunijas Saistību tiesību likuma¹⁵ 97. paragrāfā.

Apstākļu izmaiņu normatīvais regulējums ir ietverts Latvijas Komerclikumā (turpmāk – KCL). Proti, Civillikuma grozījumu sagatavošanas gaitā uzkrātais tiesībmateriāls ietverts KCL 478. panta noteikumos par franšīzes līguma izbeigšanu. Franšīzes līgums ir ilgtermiņa līgums, kura izpildes laikā apstākļu izmaiņas ir iespējamās. Tomēr neatbildēts paliek jautājums, kādēļ likumdevējs franšīzes līgumu uzskatījis par tik īpašu, ka tieši attiecībā uz to ieviests apstākļu izmaiņu regulējums.

Nesen Latvijas tiesību literatūrā, norādot uz Covid-19 dēļ noteiktās ārkārtējās situācijas apstākļiem, ieteikts atkārtoti rosināt ideju par CL 1587. panta grozījumiem, iepriekš izvērtējot ietekmi uz tautsaimniecības nozarēm un iespējamos riskus.¹⁶

Tieslietu ministrijas 2007. gadā sagatavotajā likumprojektā ietvertā no ELTP ņemtā CL 1587. panta redakcija bija jau zināmā mērā novecojusi, ja to salīdzina ar DCFR noteikumiem. ELTP 6:111. § saturam aptuveni atbilstošajā DCFR III.–1:100. § ir samazināta iepriekšēju pārrunu nozīme.¹⁷ Saskaņā ar minēto DCFR paragrāfu iepriekšējās pārrunas nav prasības celšanas priekšnoteikums. Attiecībā uz pienākumu veikt pārrunas pietiek ar to, ka parādnieks ir mēģinājis sarunu ceļā saprātīgi un labā ticībā panākt saistību regulējošo līguma noteikumu saprātīgu un taisnīgu pielāgošanu (DCFR III.–1:100. § 3. daļas d) punkts).

¹³ Grozījumi Civillikumā. Likumprojekts. Pieejams: https://www.saeima.lv/Likumdosana/9S_DK/lasadd=LP0528_0-1.htm [aplūkots 07.02.2021.].

¹⁴ Civil Code of the Republic of Lithuania. Pieejams: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.245495> [aplūkots 07.02.2021.].

¹⁵ Law of Obligations Act. Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/506112013011/consolide> [aplūkots 07.02.2021.].

¹⁶ Jarkina V., Niklase K. Jurista Vārds, 30.06.2020., Nr. 26 (1136).

¹⁷ Par minēto problemātiku sk.: Kārklīšs J. Vispārējo līgumtiesību attīstība Latvijā pēc neatkarības atgūšanas un nākotnes perspektīvas kontekstā ar Eiropas Komisijas risinājumiem virzībā uz vienotu Eiropas līgumtiesību izstrādi. Latvijas Universitātes Žurnāls "Juridiskā zinātne", Nr. 3. Rīga: Latvijas Universitāte, 2012, 143. lpp.

Apspriežot CL 1587. un turpmāko pantu modernizācijas variantus, nekritiska atgriešanās pie 2007. gada likumprojekta teksta nav piemērotākais risinājums. Pastāv arī zināmas šaubas, vai šobrīd, neraugoties uz Covid-19 pandēmijas ietekmi, attiecīgi grozījumi Civillikumā nonāktu likumdevēja dienaskārtībā.

4. Civillikuma 1. panta piemērošana apstākļu izmaiņu seku novēršanai

Jau pirms 20 gadiem Latvijas tiesību zinātnē pausts viedoklis, ka līguma saistošā spēka regulējums Civillikumā ir ļoti stingrs un pārāk dogmatisks salīdzinājumā ar citu Eiropas valstu līgumtiesībām.¹⁸ Uz Civillikuma 1. pantā ietverto labas ticības principu kā iespējamu tiesisko līdzekli līgumsaistību korekcijai gadījumos, kad līguma izpildīšana ir kļuvusi pārmērīgi apgrūtināša objektīvu apstākļu izmaiņu dēļ, ir norādīts Latvijas civiltiesību literatūrā.¹⁹ Apstākļu izmaiņu doktrīna ir radusies tieši no labas ticības principa kā tiesiski ētiska priekšraksta, kas tiesisko attiecību dalībniekiem viņu tiesiskās attiecības liek koriģēt tajos gadījumos, kad šīs attiecības nav iespējams taisnīgi noregulēt ar pārējo tiesību normu palīdzību. Kā minēts Vācijas tiesību doktrīnā, labas ticības princips tādējādi pildījis “kreatīvo funkciju”.²⁰

Vācijas civillikumā *Bürgerliches Gesetzbuch* (turpmāk – BGB) kopš 2002. gada 1. janvāra, kad stājās spēkā Saistību tiesību modernizācijas likums (*Schuldrechtsmodernisierungsgesetz*)²¹, apstākļu izmaiņu sekas regulē BGB 313. §. Tajā nav minētas līdzēju pārrunas kā nosacījums prasības celšanai. Parādniekam visupirms jāceļ prasība par līguma pielāgošanu, bet pielāgošanas neiespējamības gadījumā viņš ir tiesīgs no līguma atkāpties. Vācu saistību tiesību doktrīnā pausts, ka parādnieks var tieši un nepastarpināti celt prasību par līguma pielāgošanu, kaut arī Saistību tiesību modernizācijas likuma anotācijā bijis norādīts uz iepriekšēju sarunu nepieciešamību.²²

Savukārt līdz 2002. gadam Vācijā apstākļu izmaiņu gadījumi tika risināti, piemērojot BGB 242. § regulēto labas ticības (*Treu und Glauben*) principu. BGB 313. § pašreizējais regulējums tiek uzskatīts par labas ticības principa konkretizēšanas izpausmi, jo apstākļu izmaiņu tiesiskā risinājuma kodificēšanai bija tikai jānostiprina jau izveidojies valdošais viedoklis par labas ticības principa piemērošanu.²³

Vērtējot labas ticības principa iespējamo piemērošanu Latvijā apstākļu izmaiņu kontekstā, nozīme ir vairākiem aspektiem. CL 1587. un 1588. pantā uzsvērts līguma saistošais spēks. Savukārt Senāts norādījis, ka tiesa nevar spriedumu pamatot tikai un vienīgi ar Civillikuma 1. pantu un tajā nostiprinātais labas ticības princips nav uzskatāms par tiesai dotu pilnvarojumu katras tiesiskās situācijas risinājumu pielāgot vispārīgiem taisnīguma apsvērumiem, brīvi grozot no likuma

¹⁸ Torgāns K. Saistību tiesības: Latvija un Eiropas Savienība. Tiesību transformācijas problēmas sakarā ar integrāciju Eiropas Savienībā. Rīga: Latvijas Universitātes Juridiskā fakultāte, 2002, 16. lpp.

¹⁹ Sk.: Balodis K. Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 145., 146. lpp.; Kārklīņš J. Apstākļu izmaiņu klauzula kā izņēmums no *pacta sunt servanda* principa. 2014. [aplūkots 05.02.2020.].

²⁰ Schulze R. in *Bürgerliches Gesetzbuch: Handkommentar*. 10. Aufl. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2019, § 242 BGB Rn. 2.

²¹ Gesetz zur Modernisierung des Schuldrechts vom 26. November 2001. Bundesgesetzblatt Jahrgang 2001 Teil I Nr. 61.

²² Looschelders D. 2020, § 37 Rn. 18.

²³ Looschelders D. 2020, § 4 Rn. 13, § 37 Rn. 3.

vai tiesiska darījuma izrietošas tiesiskās sekas, un, lai iejauktos privātautonomijā, kuru Civillikuma normas nevis ierobežo, bet maksimāli veicina, tādējādi vairojot sabiedrības uzticēšanos tiesīgi noslēgtu līgumu stabilitātei un saistošam spēkam, jābūt pamatotiem iemesliem.²⁴ Tomēr minētās atziņas Senāts izteicis spriedumos lietās, kuru tiesiskie un faktiskie apstākļi nav saistīti ar līguma noslēgšanas laikā neparedzētām objektīvām apstākļu izmaiņām.

Latvijas tiesību zinātnē uzsvērts, ka labas ticības princips mūsdienu jurisprudencē, atšķirībā no Civillikuma tapšanas laikā Eiropā valdījušā viedokļa, nav vienīgi pozitīvo tiesību iztulkošanas norma un ir piemērojams ne vien kā kritērijs likuma un darījuma iztulkošanai (tajā skaitā darījuma papildinošai iztulkošanai), bet zināmās robežās arī kā pamats jeb avots jaunu tiesību noteikumu vai pat jaunu tiesību institūtu radīšanai tiesību tālākveidošanas ceļā.²⁵ Tiesību doktrīnā arī norādīts, ka saistības izpildījuma grozīšana vai pat atcelšana atbilstoši labas ticības principam ir nevis jaunu tiesību noteikumu radīšana, bet gan līguma papildinošās iztulkošanas izpausme jeb robu aizpildīšana līgumā.²⁶

Ievērojot stingros CL 1587. un 1588. panta noteikumus, jāšaubās, vai ar CL 1. pantu vien varētu attaisnot līguma izbeigšanu. Taču CL 1. pants var būt tiesisks līdzeklis līguma noteikumu pielāgošanai izņēmuma gadījumos, kad izpildīšana kļuvusi pārmērīgi apgrūtināta sakarā ar objektīvu apstākļu izmaiņām. Attiecīgas prasības celšanas priekšnoteikumi, kurus nav iespējams iztīrīt šim rakstam noteikto apjoma ierobežojumu dēļ, ir turpmākas diskusijas priekšmets.

Kopsavilkums

Latvijas Civillikuma 1587. pants un turpmākie panti īpaši uzsver līguma saistošo spēku. Sakarā ar Covid-19 pandēmijas negatīvo ietekmi uz ekonomisko dzīvi un personu spēju izpildīt līgumsaistības aktuāls ir kļuvis jautājums par piemērotiem tiesiskajiem risinājumiem gadījumos, kad līguma izpildīšana kļuvusi pārmērīgi apgrūtināta sakarā ar līguma noslēgšanas laikā neparedzētām objektīvu apstākļu izmaiņām. Atbildi uz minētajiem jautājumiem sniedz apstākļu izmaiņu doktrīna, kas atvasināta no labas ticības principa. Atbilstoša normatīvā regulējuma Civillikumā nav. Tāds bija sagatavots 2007. gadā, taču netika īstenots. Apstiprinājums tam, ka apstākļu izmaiņu doktrīna jau ienākusi Latvijas tiesību sistēmā, ir Komerclikuma regulējums par franšīzes līguma izbeigšanu. Apstākļu izmaiņu situācijas kā izņēmuma gadījumi var tikt risinātas, piemērojot Civillikuma 1. pantā nostiprināto labas ticības principu, nepieciešamības gadījumā nodrošinot līguma noteikumu pielāgošanu jaunajiem apstākļiem.

²⁴ Senāta Civillietu departamenta 12.03.2020. sprieduma lietā Nr. SKC-189/2020 6.3. un 6.4. pkt.; Augstākās tiesas Civillietu departamenta 27.10.2017. sprieduma lietā Nr. SKC-363/2017 11. pkt. Pieejami: <http://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/tiesibu-aktu-raditajs> [aplūkots 08.02.2021.].

²⁵ Kalniņš E. Piezīmes Mirona Krona rakstam "Civillikuma pirmais pants". Jurista Vārds, 21.12.2010., Nr. 51 (646).

²⁶ Sk.: Balodis K. 2007, 145. lpp.; Slicāne E. Labas ticības princips un tā piemērošana Latvijas civiltiesībās. Jurista Vārds, 06.02.2007., Nr. 6 (459).

PIESPIEDU SERVITŪTU NODIBINĀŠANA PRET ATLĪDZĪBU

ESTABLISHMENT OF COERCIVE SERVITUDES AGAINST REMUNERATION

Erlens Kalniņš, Dr. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras docents

Summary

This article deals with the historic development of the legal framework related to the establishment of coercive servitude in Latvia and the understanding of the so-called “coercive servitude” institute in the existing law in Latvia, as well as the regulation of analogous legal institutes in the law of other states that are a part of the Germanic legal system (Germany, Switzerland, Austria), with the main focus on the establishment of coercive way servitude or the so-called “way of necessity” institute and the preconditions associated with its establishment, as well as the right of the owner of the encumbered (serving) immovable property to receive an adequate remuneration for establishing such limitation, which, by way of legal analogy, should also be recognized in the practice (judicature) of the Senate of the Supreme Court.

Atslēgvārdi: servitūtu nodibināšana ar tiesas spriedumu, piespiedu servitūts, tiesība uz nepieciešamo ceļu, tiesība uz atbilstošu atlīdzību.

Keywords: establishment of servitudes by a judgment of a court, coercive servitude, right of way of necessity, right to adequate remuneration.

Ievads

[1] Civillikuma (turpmāk – CL) 1231. pantā paredzēts, ka “servitūtus nodibina: 1) ar likumu; 2) ar tiesas spriedumu; 3) ar līgumu vai testamentu”. Proti, servitūta tiesību kā liettiesisku iespēju noteiktā veidā lietot vai izmantot svešu lietu (sk. CL 1130. pantu) iespējams nodibināt ne tikai ar likumu vai uz tiesiska darījuma pamata, bet arī ar tiesas spriedumu, un šāda tiesas kompetence ierobežot īpašnieka tiesības uz nekustamu īpašumu, nodibinot servitūtu, ir paredzēta CL 1231. panta 2. punktā.¹

[1.1] Kā atzīts Augstākās tiesas Senāta pastāvīgā praksē, ja kaimiņos esošu nekustamo īpašumu īpašnieki nevar vienoties par zināma reālservitūta

¹ Sk.: Senāta 13.12.2019. lēmums lietā Nr. SKC-1541/2019 (C73405818), 6.4. punkts. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs>.

nodibināšanu, strīda gadījumā tas nodibināms ar tiesas spriedumu (sk. CL 1231. panta 2. punktu) vienīgi tad, ja konkrētajā gadījumā konstatēta objektīva nepieciešamība nodrošināt valdošo nekustamo īpašumu ar tādu labumu, ko var dot kalpojošais nekustamais īpašums ar savām pastāvīgām īpašībām un kas ir absolūti nepieciešams valdošajam nekustamajam īpašumam, lai tas varētu normāli funkcionēt (sk. CL 1135., 1146. pantu). Servitūts nosakāms pēc iespējas saudzīgi attiecībā uz kalpojošo nekustamo īpašumu, proti, tā, lai pēc iespējas mazāk apgrūtinātu šo nekustamo īpašumu (sk. CL 1139. pantu).² Tajā pašā laikā servitūta nodibināšana ar tiesas spriedumu nav pieļaujama, lai tādējādi radītu zināmas (papildu) ērtības vai labierīcības cita nekustamā īpašuma īpašniekam.³

Minētās atziņas attiecas uz tādu reālservitūtu nodibināšanu prasības tiesvedības kārtībā, kurus pusēm nav izdevies nodibināt līgumslēgšanas ceļā. Konstatējot iepriekš minēto nepieciešamību, šādi servitūti tiek nodibināti pretēji atbildētāja (t. i., kalpojošā nekustamā īpašuma īpašnieka) gribai, ar tiesas spriedumu izspriežot pušu starpā pastāvošo strīdu un pilnībā vai daļēji apmierinot prasītāja celto prasību. Tāpēc šādu reālservitūtu apzīmēšanai var lietot terminu “piespiedu servitūti”.⁴

No līdzšinējās tiesu prakses redzams, ka galvenokārt tiek izspiesti strīdi par piespiedu ceļa servitūta nodibināšanu, taču nav izslēgta un nepieciešamības gadījumā ir iespējama arī cita veida piespiedu servitūtu, piemēram, izlejas tiesības servitūta (sk. CL 1185. pantu),⁵ ūdensvada servitūta (sk. CL 1163. p.),⁶ ūdens smelšanas servitūta (sk. CL 1168. pantu)⁷ un pat HES ūdenskrātuves servitūta,⁸ nodibināšana ar tiesas spriedumu.

[1.2] CL 1231. panta 2. punkta normu iepriekš raksturotajā izpratnē Satversmes tiesa ir atzinusi par atbilstošu Latvijas Republikas Satversmes 105. pantam, citstarp norādot, ka vispārējās jurisdikcijas tiesa labāk nekā likumdevējs spēj

² Sk.: Augstākās tiesas tiesu prakses vispārinājums “Par tiesu praksi lietās, kas izriet no servitūtu tiesībām” (2006. gads), secinājumu 6. un 15. punkts. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/tiesu-prakses-apkopojumi/civiltiesibas>; Senāta 31.03.2014. spriedums lietā Nr. SKC-11/2014, 5.2. punkts; Senāta 12.04.2016. spriedums lietā Nr. SKC-33/2016 (C27209810), 7. un 9. punkts. Pieejami: <http://at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs>; Senāta 09.10.2013. spriedums lietā Nr. SKC-38/2013 (C27095907), 10. punkts; Senāta 28.12.2013. spriedums lietā Nr. SKC-972/2013 (C27207609), 7.1. un 7.3. punkts; Senāta 07.07.2016. spriedums lietā Nr. SKC-247/2016 (C19068210), 13.1. punkts; Senāta 13.12.2017. spriedums lietā Nr. SKC-303/2017 (C20234714), 7. un 8. punkts; Senāta 06.04.2020. spriedums lietā Nr. SKC-33/2020 (C12340216), 10.1. punkts; Senāta 29.05.2020. spriedums lietā Nr. SKC-186/2020 (C27125513), 8.1. punkts; Senāta 18.06.2020. spriedums lietā Nr. SKC-153/2020 (C39047617), 8.1. un 8.3. punkts. Pieejami: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi>.

³ Sk.: Senāta 31.03.2014. spriedums lietā Nr. SKC-11/2014, 5.2. punkts; Senāta 12.04.2016. spriedums lietā Nr. SKC-33/2016 (C27209810), 9. punkts. Pieejami: <http://at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs>; Senāta 06.04.2020. spriedums lietā Nr. SKC-33/2020 (C12340216), 10.1. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi>.

⁴ Arī tādas atsavināšanas apzīmēšanai, kas tiek īstenota pretēji nekustamā īpašuma īpašnieka gribai, lieto terminus “piespiedu (piespiesta) izsole” (sk. CL 2074., 2076. p.), “piespiedu atsavināšana” (sk. Latvijas Republikas Satversmes 105. pantu, Sabiedrības vajadzībām nepieciešamā nekustamā īpašuma atsavināšanas likuma 4., 5. pantu).

⁵ Sk.: Senāta 03.05.2006. spriedums lietā Nr. SKC-304/2006, motīvu daļa. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs>.

⁶ Sk.: Senāta 28.12.2013. spriedums lietā Nr. SKC-972/2013 (C27207609), 7. punkts.

⁷ Sk.: Senāta 31.03.2014. spriedums lietā Nr. SKC-11/2014, 5.1. un 5.2. punkts.

⁸ Sk.: Satversmes tiesas 22.12.2008. spriedums lietā Nr. 2008-11-01, 2. punkts. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/veids/satversmes-tiesa/spriedumi>.

izvērtēt civiltiesisku strīdu un noskaidrot, vai konkrētajā gadījumā vispār ir nepieciešams nodibināt servitūtu, kā arī vislabāk spēj noteikt nodibināmā servitūta veidu un apmēru, taisnīgi samērojot pušu pretējās intereses un īstenojot saudzējošu pieeju kalpojošās lietas īpašnieka tiesību ierobežošanai. Turklāt šāda pieeja ir īpaši svarīga gadījumos, kad servitūta nodibināšanas rezultātā kalpojošās lietas īpašniekam pilnībā zūd iespēja lietot savu lietu vai tās daļu.⁹

Tajā pašā laikā Satversmes tiesa, izvērtējot CL 1231. panta 2. punkta satversmību, nav pievērsusies jautājumam, vai piespiedu servitūta nodibināšanas gadījumā kalpojošā nekustamā īpašuma īpašniekam tomēr nepienākas atbilstoša atbildība par šādu viņa īpašuma tiesības aprobežojumu (lai gan uz šo aspektu Satversmes tiesas uzmanību vērta viena no lietā pieaicinātajām personām).¹⁰ Turklāt kādā citā lietā Satversmes tiesa ir atzinusi, ka no CL noteikumiem par servitūtiem “izriet vispārīgs princips, ka servitūta izlietotājam nav pienākuma maksāt atbildību kalpojošā nekustamā īpašuma īpašniekam” un “tādi likuma noteikumi, ka kalpojošā nekustamā īpašuma īpašniekam tomēr pienākas atbildība par servitūta lietošanu, ir tiesiski iespējami, tomēr tie nebūtu raksturīgi servitūta būtībai un jēgai”¹¹.

[1.3] Šī raksta uzdevums ir koncentrēti aplūkot ar piespiedu servitūtu nodibināšanu saistītā tiesiskā regulējuma vēsturisko attīstību Latvijā un piespiedu servitūta institūta izpratni šobrīd Latvijā spēkā esošajās tiesībās, kā arī skatīt analogisku tiesību institūtu regulējumu citu ģermāņu tiesību sistēmas valstu (Vācijas, Šveices, Austrijas) tiesībās, galveno uzmanību veltot piespiedu ceļa servitūta jeb t. s. “nepieciešamā ceļa” (*Notweg*) institūtam un tā nodibināšanas priekšnoteikumiem, kā arī apgrūtinātā (kalpojošā) nekustamā īpašuma īpašnieka tiesībai uz atbilstošu atbildību par šāda aprobežojuma nodibināšanu.

1. Tiesiskā regulējuma vēsturiskā attīstība Latvijā

[2] Baltijas guberņu 1864. gada Vietējo civillikumu kopojuma (turpmāk – VCL) 1251. pantā bija ietverta šāda norma: “Servitūtus nodibina: 1) ar likumu; 2) ar tiesas spriedumu par dališanu; 3) ar privātpersonu rīkojumiem, kas izsacīta vai nu līgumā, vai vienpusējā gribas izteikumā un, proti, testamentā.” Turklāt VCL 1253. pantā papildus bija noteikts, ka, “dalot mantojumu vai kopmantu u. tml., tiesa var daļu izlīdzināšanai viena dalībnieka nekustamai mantai uzlikt servitūtus otram par labu”¹².

[2.1] Komentējot šīs normas, juridiskajā literatūrā savulaik norādīts, ka dališanas procesā tiesa var nodibināt servitūtus par labu vienam kopdalībniekam, apgrūtinot otra nekustamo īpašumu (sk. arī VCL 941. pantu), vienlaikus piebilstot, ka šādā veidā bieži rodas t. s. nepieciešamais ceļš (*Notweg*). Bez tam tiesa ar spriedumu var aizstāt tās personas piekrišanu, kura nevēlas izpildīt savu

⁹ Sk.: Satversmes tiesas 22.12.2008. spriedums lietā Nr. 2008-11-01, 15.1. un 15.3. punkts.

¹⁰ Sk.: Satversmes tiesas 22.12.2008. spriedums lietā Nr. 2008-11-01, 8. punkts.

¹¹ Sk.: Satversmes tiesas 13.02.2009. spriedums lietā Nr. 2008-34-01, 23.3. punkts. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/veids/satversmes-tiesa/spriedumi>.

¹² Sk.: Vietējo civillikumu kopojums (Vietējo likumu kopojuma III. daļa). Tieslietu ministrijas sevišķas komisijas sagatavojumā. Rīga: Valtera un Rapas akciju sab. izdevums, 1928, 150. lpp.

apsolījumu nodibināt servitūtu. Turklāt abos minētajos gadījumos servitūts uz tiesas sprieduma pamata ir nostiprināms zemesgrāmatā.¹³

Arī atbilstoši romiešu tiesībām ar tiesas spriedumu servitūti varēja tikt nodibināti dalīšanas procesos (piem., mantojuma vai kopīpašuma dalīšanas procesos),¹⁴ dalīšanas nolūkā apgrūtinot dalāmo lietu, proti, vienam koptalībniekam piespriežot īpašuma tiesību, bet otram – lietojuma tiesību uz lietu, kas iepriekš bija kopīga, vai zemes gabala reālas sadales gadījumā apgrūtinot ar reālservitūtu vienu daļu par labu otrai.¹⁵

[2.2] Saistībā ar nepieciešamo ceļu jānorāda, ka atbilstoši romiešu tiesībām neatliekamajos gadījumos tiesa varēja piespriezt ceļa servitūta nodibināšanu pret atlīdzību. Sākotnēji šāda iespēja panākt ceļa piešķiršanu piespiedu kārtā bija pieļauta vienīgi reliģiozu interešu dēļ, t. i., lai nodrošinātu piekļuvi citādi nesasniedzamām apbedījumu vietām (kapenēm).¹⁶ Vēlākajā praksē šo principu attiecināja arī uz gadījumiem, kad zemes gabala īpašnieks, nešķērsojot svešu zemes gabalu, vai nu vispār nevarēja, vai arī ar grūtībām varēja sasniegt publisku ceļu.¹⁷ Kā norādīts pandektu tiesību literatūrā, priekšnoteikums nepieciešamā ceļa nodibināšanai ir apstākļi, ka prasītājam piederošā nekustamā īpašuma pienācīga izmantošana nav iespējama bez šāda ceļa; prasība vēršama pret tāda kaimiņos esoša nekustamā īpašuma īpašnieku, kas ir piemērots minētajam ceļam, savukārt atbildētājs var celt ierunu, ka ar nepieciešamā ceļa noteikšanu cita kaimiņa nekustamajā īpašumā šis kaimiņš salīdzinājumā ar atbildētāju tiktu apgrūtināts mazāk.¹⁸

Ja runā par Baltijas guberņu privāttiesībām, tad 19. gadsimta beigu juridiskajā literatūrā norādīts, ka VCL nav noregulēts t. s. nepieciešamais ceļš (*Notweg*) tādā izpratnē, kādā to pazina romiešu un ģermāņu tiesības, piebilstot, ka VCL sākotnējā projektā šāds regulējums bija ietverts, taču no galīgās redakcijas tas ticis izslēgts. Šajā ziņā nav konstatējams arī likuma robs, jo īpašniekam piederošā tiesība aizliegt visiem citiem ietekmēt viņa lietu, kas paredzēta VCL 874. pantā,¹⁹ atrisina šo jautājumu noliedzot. Tāpēc tam, kurš citādi nevar piekļūt savam zemes gabalam, vienošanās nepanākšanas gadījumā atliek vienīgi iespēja vērsties pie attiecīgā pagasta, resp., pie augstākas publiskas instances ar lūgumu izveidot publisku lauku vai ciema ceļu.²⁰

Atsaucoties uz šīm atziņām, arī 20. gadsimta 30. gadu sākuma Senāta praksē ticis atzīts, ka VCL nav paredzēts t. s. "spaidu ceļš" jeb nepieciešamais ceļš (*Notweg*). Īpašnieks, kuram no sava nekustamā īpašuma nav izejas uz publisku

¹³ Sk.: Erdmann C. System des Privatrechts der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Curland. Bd. II. Sachenrecht. Riga: N. Kymmels Verlag, 1891, S. 265.

¹⁴ Sk.: Dernburg H., Sokolowski P. System des Römischen Rechts. Der Pandekten. 8. Aufl. Berlin: Verlag von H. W. Müller, 1912, § 216, S. 456; Хвостов В. М. Система римского права. Москва: Спарк, 1996, с. 316.

¹⁵ Sk.: Барон Ю. Система римского гражданского права. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2005, § 168, с. 435.

¹⁶ Sk.: Dernburg H., Sokolowski P. 1912, § 216, S. 456, Fn. 2; Хвостов В. М. 1996, с. 316.

¹⁷ Sk.: Барон Ю. 2005, § 126, с. 349; Kaser M., Knütel R., Lohsse S. Römisches Privatrecht. 21. Aufl. München: Verlag C. H. Beck, 2017, § 23, Rn. 13.

¹⁸ Sk.: Dernburg H., Sokolowski P. 1912, § 216, S. 456.

¹⁹ VCL 874. panta norma ir tikusi pārņemta CL 1039. pantā ("īpašnieks var aizliegt visiem citiem ietekmēt viņa lietu, kā arī to lietot vai izmantot, kaut arī viņam pašam no tam nerastos nekāds zaudējums").

²⁰ Sk.: Erdmann C. 1891, S. 72.

ceļu, nepieciešamā ceļa nodibināšanu var panākt nevis ar civilprasību, bet gan administratīvā kārtībā, vērsoties pie kompetentās valsts pārvaldes iestādes ar lūgumu piespiedu kārtā atsavināt viņam par labu no cita kaimiņa šādam ceļam nepieciešamo zemes platību saskaņā ar 1925. gada Likuma par zemes ceļiem 42. pantu.²¹

[3] Izstrādājot CL un tā 1231. pantā pārņemot VCL 1251. panta normu, citstarp tikuši atnesti šī panta 2. punktā ietvertie vārdi “par dalīšanu” un CL 1231. panta 2. punkts formulēts lakoniskāk, proti, “servitūtus nodibina ar tiesas spriedumu”. Turklāt CL nav tikusi pārņemta VCL 1253. panta norma, kas acīmredzot darīts tāpēc, lai nedublētu CL 1075. panta normu par kopīpašuma izbeigšanu ar dalīšanu, kura savukārt pārņemta no VCL 941. panta.

Neraugoties uz minēto, arī 20. gadsimta 30. gadu beigu juridiskajā literatūrā, aplūkojot ceļa servitūta regulējumu un servitūtu nodibināšanas pamatus, visupirms norādīts, ka CL nav regulēta tiesība uz nepieciešamo ceļu (*Notwegerecht*). Tāpēc tam, kuram no sava zemes gabala nav citas izejas uz publisku ceļu, kā tikai šķērsojot svešu zemes gabalu, atbilstoši 1935. gada Likuma par zemes ceļiem 57. pantam (1938. gada 29. novembra redakcijā)²² jāvēršas pie kompetentās valsts pārvaldes iestādes (Ministru kabineta) ar lūgumu piespiedu kārtā (t. i., ar Ministru kabineta sevišķu lēmumu) piešķirt braucamā ceļa servitūtu.²³ Šāda servitūta nodibināšanas gadījumā servitūta izlietotāja pienākums bija maksāt apgrūtinātā zemes gabala īpašniekam vienreizēju atlīdzību vai ikgadēju maksu par braukšanai ierādīto zemes joslu. Ja atlīdzības apmēru nebija iespējams noteikt vienošanās ceļā, to noteica Satiksmes ministrijas Šoseju un zemes ceļu departamenta izveidota komisija (pieaicinot apgrūtinātā zemes gabala īpašnieku), ņemot vērā aizņemtās zemes ikgadējo ienesīguma vērtību (sk. 1935. gada Likuma par zemes ceļiem 58. pantu). Komisijas lēmumu apgrūtinātā zemes gabala īpašnieks varēja pārsūdzēt administratīvā procesa kārtībā.²⁴

Savukārt, komentējot CL 1231. panta 2. punkta normu, 20. gadsimta 30. gadu beigu juridiskajā literatūrā norādīts, ka ar tiesas spriedumu servitūtu var nodibināt, vai nu piespriežot servitūtu dalīšanas procesā (sk. CL 1075. pantu), vai arī apmierinot prasību par tāda servitūta nostiprināšanu zemesgrāmatā, par kura nodibināšanu noslēgts tiesisks darījums, taču atbildētājs prettiesiski atteicies dot piekrišanu šī servitūta nostiprināšanai zemesgrāmatā (sk. CL 1235., 1478. pantu).²⁵

[4] Pēc CL spēka atjaunošanas gan juridiskajā literatūrā, gan tiesu praksē CL 1231. panta 2. punkta piemērošanas joma tikusi būtiski paplašināta, atzīstot, ka – bez iepriekš minētajiem diviem gadījumiem – servitūtu ar tiesas spriedumu

²¹ Sk.: Senāta 28.09.1932. spriedums Nr. 780 (XI Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. Sastādījuši: senators F. Konradi un Rīgas apgabaltiesas loceklis A. Valters. Rīga: Jurists, 1932/1933, 66.–67. lpp.).

²² Pieejams: <http://www.periodika.lv/periodika2-viewer/view/index-dev.html?lang=fr#panel:pa|issue:/lmkn1935n014|article:DIVL85|issueType:P>; <http://www.periodika.lv/periodika2-viewer/view/index-dev.html?lang=fr#panel:pa|issue:/lmkn1938n44|article:DIVL26|query:likumu%20likum%C4%81%20par%20zemes%20ce%C4%BCiem%20Likum%C4%81%20par%20zemes%20ce%C4%BCiem%20celu|issueType:P>.

²³ Sk.: Blaese H., Mende S. Das Sachenrecht. Lettlands Zivilgesetzbuch vom 28. januar 1937 in Einzeldarstellungen. Bd II, 2. Riga: Verlag der AG “Ernst Plates”, 1940, S. 163–164.

²⁴ Sk.: Blaese H., Mende S. 1940, S. 172–173.

²⁵ Sk.: Blaese H., Mende S. 1940, S. 171.

var nodibināt arī tad, ja persona, kas ir pamatoti ieinteresēta servitūta nodibināšanā, ir cēlusi tiesā prasību par servitūta nodibināšanu²⁶ un ja konstatēta objektīva nepieciešamība nodrošināt valdošo nekustamo īpašumu ar tādu labumu, ko var dot kalpojošais nekustamais īpašums ar savām pastāvīgām īpašībām un kas ir absolūti nepieciešams valdošajam nekustamajam īpašumam, lai tas varētu normāli funkcionēt (sk. iepriekš 1.1. punktu).

[4.1] Turklāt kopš 1997. gada 4. novembra ir spēkā likuma “Par autoceļiem” 6.¹ panta norma, kurā paredzēts, ka tad, “ja kāda īpašnieka zemes gabalu, kuru viņš ieguvis sakarā ar īpašuma tiesību atjaunošanu vai zemes privatizāciju,²⁷ piedveceļš nesavieno ar valsts vai pašvaldības ceļu, šādam īpašniekam ir servitūta tiesības lietot braukšanai citos zemes gabalos esošos ceļus vai ierīkot tos no jauna”, tādu “servitūtu nodibina Civillikumā noteiktajā kārtībā”, un “strīdus sakarā ar servitūta nodibināšanu izskata tiesa”.

Iztulkojot likuma “Par autoceļiem” 6.¹ pantu, Augstākās tiesas Senāta praksē, pirmkārt, atzīts, ka atbilstoši šai normai jautājums par piekļuvi nekustamajam īpašumam pa trešajai personai piederošo nekustamo īpašumu risināms civiltiesiskā kārtībā, vai nu vienojoties ar šī cita nekustamā īpašuma īpašnieku par jau esošā ceļa servitūta izmantošanu, vai arī dibinot jaunu ceļa servitūtu, un strīdi, kas saistīti ar servitūta nodibināšanu vai izmantošanu, risināmi vispārējās jurisdikcijas tiesā civilprocesuālā kārtībā.²⁸ Otrkārt, no minētās normas neizriet, ka tiesai jāapstiprina prasītāja izvēlētais servitūta projekts jebkurā gadījumā, t. i., ignorējot servitūta pēc iespējas saudzīgākas noteikšanas principu.²⁹

[4.2] Tādējādi Senāts būtībā ir atzinis, ka arī uz likuma “Par autoceļiem” 6.¹ pantā regulētā piespiedu ceļa servitūta nodibināšanu attiecināmi tiesu praksē attīstītie kritēriji, kas jāņem vērā tiesai, izspriežot strīdu par servitūta nodibināšanu ar tiesas spriedumu (sk. iepriekš 1.1. un 1.2. punktu).

Turklāt, kā uzsvērts Senāta jaunākajā praksē, situācijā, kad pastāv strīds par ceļa servitūta nodibināšanu, tiesas uzdevums ir konstatēt, pirmkārt, ka šāda aprobežojuma noteikšanai pastāv objektīva nepieciešamība (bez tā nodibināšanas prasītāja īpašuma tiesība nav izlietojama), un, otrkārt, ka veids, kādā tas tiek nodibināts, ir iespējami saudzīgākais kalpojošā nekustamā īpašuma īpašniekam un vienlaikus atrisina valdošā nekustamā īpašuma pieejamības jautājumu (resp., tiesai jāatrod veids, kādā strīda taisnīga atrisinājuma nolūkā samērot pušu tiesiskās intereses).³⁰

²⁶ Sk.: Višņakova G., Balodis K. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Lietas. Valdījums. Tiesības uz svešu lietu (841.–926., 1130.–1400. p.). Rīga: Mans Īpašums, 1998, 130. lpp.

²⁷ Kā atzinis Senāts, atbilstoši likuma “Par autoceļiem” 6.¹ panta normai risināma ne tikai īpašuma tiesību atjaunošanas vai zemes privatizācijas ceļā, bet arī jebkādā citā veidā iegūta nekustamā īpašuma pieejamība, sk.: Senāta 02.03.2012. lēmums lietā Nr. SKA-376/2012 (A420632910), 10. punkts. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs>.

²⁸ Sk.: Senāta 02.03.2012. lēmums lietā Nr. SKA-376/2012 (A420632910), 10. punkts.

²⁹ Sk.: Senāta 12.08.2009. spriedums lietā Nr. SKC-192/2009, 9. punkts. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs>.

³⁰ Sk.: Senāta 29.05.2020. spriedums lietā Nr. SKC-186/2020 (C27125513), 8.1. punkts; Senāta 18.06.2020. spriedums lietā Nr. SKC-153/2020 (C39047617), 8.3. punkts.

2. Piespiedu ceļa servitūta nodibināšanas priekšnoteikumi

[5] Apspriežot piespiedu ceļa servitūta nodibināšanas priekšnoteikumus, Senāta praksē atzīts, ka parasti jautājums par šāda servitūta nodibināšanas nepieciešamību kļūst aktuāls tad, ja prasītāja nekustamais īpašums nav savienots ar publisku ceļu (ielu) un šo nekustamo īpašumu no visām pusēm ieskauj citām personām piederoši nekustamie īpašumi.³¹

[5.1] Tā kā piespiedu servitūtu drīkst nodibināt vienīgi tad, ja šāda aprobežojuma noteikšanai pastāv absolūta nepieciešamība, ar tiesas spriedumu var nodibināt vienīgi tādu ceļa servitūtu, kas konkrētajā gadījumā ir absolūti nepieciešams, lai nodrošinātu īpašnieka piekļuvi no publiska ceļa (ielas) savam nekustamajam īpašumam, kā arī lai nodrošinātu tā pienācīgu uzturēšanu³² (izmantošanu un apsaimniekošanu), tostarp lai nodrošinātu normālas saimnieciskās darbības veikšanu nekustamajā īpašumā atbilstoši atļautajam tā izmantošanas veidam.³³ Nav nepieciešams nodibināt braucamā ceļa servitūtu, ja pastāv iespēja nekustamajā īpašumā iebraukt pa citu ceļu.³⁴

CL 1135. un 1146. pantā paredzētie kritēriji “labums servitūta izlietošanai” un “labums valdošajam nekustamajam īpašumam” vērtējami objektīvi, nesaistot tos ar prasītāja subjektīvām interesēm, jo ar tiesas spriedumu nav nodibināms servitūts, lai tādējādi radītu zināmas ērtības valdošā nekustamā īpašuma īpašniekam vai kādai citai personai.³⁵ Citiem vārdiem, ar tiesas spriedumu nav nodibināmi servitūti, lai nodrošinātu pēc iespējas ērtāku nekustamā īpašuma izmantošanu,³⁶ jo īpašnieka subjektīvās vēlmes un ērtības nav uzskatāmas par priekšnoteikumiem šādu servitūtu nodibināšanai.³⁷ Ja papildu ērtības piešķiršie risinājumi skar trešo personu intereses, tie nodrošināmi labprātīgas vienošanās ceļā, nevis piespiedu kārtā (konkrētajā lietā prasītājs bija lūdzis tiesu nodibināt divus braucamā ceļa servitūtus, lai pa atbildētāja nekustamo īpašumu varētu iebraukt ne tikai prasītāja dzīvojamai mājai, bet arī viņa saimniecības ēkai).³⁸

Ja savienojums ar publisku ceļu (ielu) zaudēts, īpašniekam atsavinot no nekustamā īpašuma reāli atdalītu daļu vai vienu no vairākiem sev piederošiem nekustamajiem īpašumiem, tāda atsavināšana pati par sevi nevar būt pamats jaunas piekļuves nodibināšanai uz citu kaimiņos esošu nekustamo īpašumu

³¹ Sk.: Senāta 18.09.2018. spriedums lietā Nr. SKC-177/2018 (C36058515), 5.1. un 7.1. punkts; Senāta 18.09.2018. spriedums lietā Nr. SKC-141/2018 (C33396413), 8.2. punkts. Pieejami: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi>.

³² Sk.: Senāta 09.10.2013. spriedums lietā Nr. SKC-38/2013 (C27095907), 10. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi>.

³³ Sal.: Senāta 13.12.2017. spriedums lietā Nr. SKC-303/2017 (C20234714), 8. punkts.

³⁴ Sk.: Augstākās tiesas tiesu prakses vispārīgais secinājums “Par tiesu praksi lietās, kas izriet no servitūtu tiesībām” (2006), secinājumu 15. punkts; Senāta 07.07.2016. spriedums lietā Nr. SKC-247/2016 (C19068210), 13.1. punkts; Senāta 13.12.2017. spriedums lietā Nr. SKC-303/2017 (C20234714), 7. punkts.

³⁵ Sk.: Augstākās tiesas tiesu prakses vispārīgais secinājums “Par tiesu praksi lietās, kas izriet no servitūtu tiesībām” (2006), secinājumu 16. punkts; Senāta 13.12.2017. spriedums lietā Nr. SKC-303/2017 (C20234714), 7. punkts.

³⁶ Sk.: Senāta 09.10.2013. spriedums lietā Nr. SKC-38/2013 (C27095907), 10. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi>.

³⁷ Sk.: Senāta 06.04.2020. spriedums lietā Nr. SKC-33/2020 (C12340216), 10.1. punkts.

³⁸ Sk.: Senāta 18.06.2020. spriedums lietā Nr. SKC-153/2020 (C39047617), 5.1., 5.2. un 8.5. punkts.

rēķina un šādā situācijā piekļuves iespēja risināma uz tā nekustamā īpašuma rēķina, kuru šķērsoja līdzšinējais savienojums.³⁹

[5.2] Tā kā piespiedu servitūts nosakāms pēc iespējas saudzīgi attiecībā uz kalpojošo nekustamo īpašumu (sk. CL 1139. pantu), vairāku iespējamo savienojumu gadījumā tiesai ir nevis jāizraugās tāds risinājums, kas no prasītāja viedokļa ir viņam ērtākais un labākais, bet gan jāvadās no CL nostiprinātā pamatprincipa, ka servitūts nodibināms tā, lai iespējami mazāk apgrūtinātu kalpojošo nekustamo īpašumu. Tāpēc prasība par ceļa servitūta nodibināšanu uz atbildētāja nekustamo īpašumu noraidāma, ja, piemēram, strīdus ceļš nav vienīgais, pa kuru prasītājs no publiska ceļa var piekļūt savam nekustamajam īpašumam, proti, ja ir vēl citi ceļi, kuri iezīmēti attiecīgajos zemes robežu plānos un uz kuriem jau ir nodibināti ceļa servitūti par labu citiem nekustamajiem īpašumiem, pat ja šie piekļuves varianti nav ērtākie prasītājam, taču vienlaikus ļauj atrisināt nepieciešamās piekļuves jautājumu.⁴⁰

Tāpat arī no vairākiem iespējamajiem variantiem, kādos servitūta ceļš varētu šķērsot kalpojošo nekustamo īpašumu, tiesai jāizvērtē visi konkrētā gadījuma apstākļi to savstarpējā kopsakarā un pēc sava ieskata jāizraugās tas variants, kurš šo nekustamo īpašumu apgrūtina iespējami mazāk, vienlaikus nodrošinot nepieciešamo piekļuvi valdošajam nekustamajam īpašumam.⁴¹

[5.3] Ar CL 1156. pantā lietoto jēdzienu “ceļš” saprotama ne tikai speciāli izbūvēta inženiertehniska būve likuma “Par autoceļiem” 2. panta izpratnē, bet arī braukšanai vai iešanai iebraukta vai izveidota zemes josla. Tas var būt autoceļš, speciāli ierīkots vai iemīts kājceļš, taka vai citāda zemes josla, pa kuru iespējama gājēju, mājlopu vai transportlīdzekļu kustība. Tāpēc ceļa servitūta nodibināšanai nav jāizbūvē autoceļš likuma “Par autoceļiem” izpratnē.⁴²

Ceļa servitūtu iespējams nodibināt ne tikai uz dabā esošu ceļu, bet arī uz tādu ceļu, kas vēl ierīkojams (sk. Civillikuma 1233. pantu). Taču tādā gadījumā jo īpaši jābūt skaidri saprotamam ierīkojamā ceļa izvietojumam. Proti, nodibinot ceļa servitūtu, tiesas spriedumā jābūt konkretizētam ceļa novietojumam kalpojošā nekustamajā īpašumā, resp., spriedumā jābūt pietiekami precīzi noteiktai ceļa atrašanās vietai (novietojumam dabā). Kā uzsvēris Senāts, tiesas rīcībā jābūt pierādījumiem, kas apliecina, ka zemes kadastrālajā uzmērīšanā sertificēta persona (mērnieks) zemes kadastrālās uzmērīšanas dokumentā ir noteicis servitūta ceļa atrašanās vietu, jo, lai ceļa servitūtu nostiprinātu zemesgrāmatā, ir jābūt grafiskajam attēlojumam, kurā precīzi iezīmēta nodibinātā reālservitūta teritorija (apgrūtinājuma robežas).⁴³

³⁹ Sk.: Senāta 07.07.2016. spriedums lietā Nr. SKC-247/2016 (C19068210), 13.3. punkts.

⁴⁰ Sk.: Senāta 12.08.2009. spriedums lietā Nr. SKC-192/2009, 8. punkts.

⁴¹ Sk.: Senāta 10.07.2015. spriedums lietā Nr. SKC-80/2015 (C16105910), 6.2. punkts; Senāta 27.10.2015. spriedums lietā Nr. SKC-165/2015 (C23061211), 5. un 8. punkts. Pieejami: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi>; Senāta 29.05.2020. spriedums lietā Nr. SKC-186/2020 (C27125513), 8.1. punkts; Senāta 18.06.2020. spriedums lietā Nr. SKC-153/2020 (C39047617), 8.3. punkts.

⁴² Sk.: Senāta 27.10.2015. spriedums lietā Nr. SKC-165/2015 (C23061211), 9. punkts; Senāta 04.07.2017. spriedums lietā Nr. SKC-229/2017 (C09030814), 8.2. punkts. Pieejami: <http://at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs>; Senāta 18.09.2018. spriedums lietā Nr. SKC-177/2018 (C36058515), 7.2. un 7.5. punkts.

⁴³ Sk.: Senāta 04.07.2017. spriedums lietā Nr. SKC-229/2017 (C09030814), 8.3.–8.5. punkts.

[5.4] Ņemot vērā piespiedu servitūtu un jo īpaši – piespiedu ceļa servitūta visai lakonisko normatīvo regulējumu Latvijas tiesībās, kur izšķiroša nozīme ir tiesu praksē (judikatūrā) paustajām un tālāk attīstītajām atziņām par minēto servitūtu nodibināšanas priekšnoteikumiem un apstākļiem, kas izslēdz šādu servitūtu nodibināšanu, neviltoju interesi pelna analogisku tiesību institūtu regulējums citu ģermāņu tiesību sistēmas valstu (Vācijas, Šveices, Austrijas) tiesībās, kā arī minēto valstu tiesu praksē paustās atziņas par šādu aprobežojumu nodibināšanas priekšnoteikumiem un tiesiskajām sekām.

3. Vācijas tiesības

[6] Atšķirībā no pandektu tiesībām, kurās tiesība uz nepieciešamo ceļu bija konstruēta kā “nepieciešamais servitūts” (*servitus necessaria*), kas strīda gadījumā nodibināms ar tiesas spriedumu, Vācijas Civilt kodeksā⁴⁴ (turpmāk – BGB) minētā tiesība noregulēta kā likumā tieši paredzēts īpašuma tiesības aprobežojums, un noteikumi par nepieciešamo ceļu (*Notweg*) ietverti t. s. “kaimiņu tiesību” regulējumā (sk. BGB 906.–924. paragrāfu).⁴⁵

[7] Kā noteikts BGB 917. paragrāfa pirmajā daļā, “ja starp nekustamo īpašumu un publisku ceļu nav savienojuma, kas nepieciešams šī nekustamā īpašuma pienācīgai izmantošanai, īpašnieks ir tiesīgs prasīt kaimiņiem, lai tie līdz minētā trūkuma novēršanai pacieš viņu nekustamo īpašumu izmantošanu nepieciešamā savienojuma radīšanai”; “nepieciešamā ceļa virziens un izmantošanas tiesības apmērs vajadzības gadījumā nosakāms ar tiesas spriedumu”. Turklāt saskaņā ar BGB 917. paragrāfa otro daļu “kaimiņiem, pār kuru nekustamajiem īpašumiem iet nepieciešamais ceļš, maksājama atlīdzība naudas rentes veidā” un šai atlīdzībai attiecīgi piemērojamas vairākas BGB normas, kas regulē atlīdzību par sveša nekustamā īpašuma atvainojamu “pārāpbūvi” (*Überbau*, sk. BGB 912. paragrāfu), tostarp noteikums, ka “rente ir maksājama ik gadu priekšapmaksas veidā” (sk. BGB 913. paragrāfa otro daļu).

BGB 917. paragrāfā paredzētā tiesība uz nepieciešamo ceļu rodas, pastāvot turpmāk norādītajiem priekšnoteikumiem.

[7.1] Pirmkārt, jābūt situācijai, kad starp nekustamo īpašumu (ar ko saprotama arī apbūves tiesība) un publiskai satiksmei domātu ceļu nav savienojuma. Šāda savienojuma nav ne tikai tad, ja nekustamais īpašums ir pilnībā izolēts no publiska ceļa, bet arī tad, ja esošais ceļš vai piekļuve nekustamajam īpašumam nav pietiekama tā pienācīgai apsaimniekošanai (piem., apdzīvojamam nekustamam īpašumam iespējams piekļūt, vienīgi ejot kājām vai braucot ar divriteni). Šāda savienojuma neesībai var būt arī pārejošs raksturs, piemēram, biežu plūdu vai ceļa būvdarbu dēļ.⁴⁶

⁴⁴ Sk.: Bürgerliches Gesetzbuch. Pieejams: <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/>.

⁴⁵ Sk.: Gaier R. (Red.) Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch. Bd. 8. Sachenrecht (§§ 854–1296). WEG. ErbbauRG. 8. Aufl. München: Verlag C. H. Beck, 2020, § 917, Rn.1.

⁴⁶ Sk.: Gaier R. 2020, § 917, Rn. 10, 14; Schulze R. (Schriftleitung) Bürgerliches Gesetzbuch. Handkommentar. 10. Aufl. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2019, § 917, Rn. 3; Palandt O. (Begr.) Bürgerliches Gesetzbuch. 78. Aufl. München: Verlag C. H. Beck, 2019, § 917, Rn. 3.

Atbilstoši BGB 918. paragrāfam tiesība uz nepieciešamo ceļu ir izslēgta, ja nekustamā īpašuma līdzšinējais savienojums ar publisku ceļu ticis pārtraukts (izbeigts, atcelts) īpašnieka apzinātās rīcības rezultātā (sk. BGB 918. paragrāfa pirmo daļu), ar ko saprotams jebkāds pēc viņa brīvas gribas veikts pasākums, kas ir pretējs attiecīgā nekustamā īpašuma pienācīgai izmantošanai un ignorē nepieciešamo rēķināšanos ar kaimiņu interesēm. Šāds pasākums var izpausties kā esošā savienojuma nogriešana, veicot būvniecību vai atsavinot no nekustamā īpašuma reāli atdalītu daļu un laikus neparūpējoties par citas piekļuves izveidošanu. Tāpat šāds pasākums var izpausties, piemēram, kā labprātīga atteikšanās no esošas ceļa servitūta tiesības vai tiesības uz nepieciešamo ceļu.⁴⁷ Ja savienojums ar publisku ceļu zaudēts, īpašniekam atsavinot no nekustamā īpašuma reāli atdalītu daļu vai vienu no vairākiem sev piederošiem nekustamajiem īpašumiem, pienākums paciest nepieciešamo ceļu ir tā nekustamā īpašuma īpašniekam, kuru iepriekš šķērsoja šāds savienojums (sk. BGB 918. paragrāfa otro daļu).

[7.2] Otrkārt, savienojumam ar publisku ceļu jābūt nepieciešamam nekustamā īpašuma pienācīgai izmantošanai. Šajā ziņā juridiska nozīme ir atļautajam nekustamā īpašuma izmantošanas veidam un tā platībai (lielumam), nekustamā īpašuma atrašanās vietai (apkārtni) un citiem katra konkrētā gadījuma objektīvajiem apstākļiem. Turpretī īpašnieka tīri personiskas vajadzības nav ņemamas vērā. Nekustamā īpašuma izmantošanas veida maiņa vai kāpināšana ir pienācīga, ja tehniskās vai saimnieciskās attīstības rezultātā šāda maiņa vai kāpināšana ir nepieciešama, lai uzturētu saimnieciskās darbības rentabilitāti.⁴⁸

[7.3] Treškārt, konkrētajam savienojumam jābūt nepieciešamam, un tāda nepieciešamība pastāv, ja vienīgi šāds savienojums padara iespējamu nekustamā īpašuma pienācīgu izmantošanu. Tas pats attiecas arī uz gadījumu, kad esošais savienojums nav pietiekams vai ir nepiemērots.⁴⁹ Šādas nepieciešamības savukārt nav, ja īpašniekam ir cita pietiekami atbilstoša piekļuves iespēja (piem., pāri savam nekustamajam īpašumam vai uz tādas līgumiski nodibinātas ceļa tiesības pamata, kas attiecas uz citu nekustamo īpašumu), pat ja šī cita piekļuves iespēja ir neērtāka vai dārgāka salīdzinājumā ar pieprasīto ceļu. Tā kā nepieciešamais ceļš ierobežo attiecīgā kaimiņa īpašuma tiesību, minētās nepieciešamības konstatēšanai izvirzāmas stingras prasības. Kaimiņam piederošā nekustamā īpašuma aprobežošanu nedrīkst attaisnot vienīgi ērtības vai lietderības apsvērumi,⁵⁰ turklāt šādu nekustamo īpašumu šķērsojoša ceļa ilgstoša un netraucēta faktiskā izmantošana pati par sevi nepadara to par nepieciešamo ceļu BGB 917. paragrāfa izpratnē.⁵¹

Nepieciešamam jābūt arī savienojuma veidam un apmēram. Apdzīvojama nekustamā īpašuma pienācīgai izmantošanai pēc vispārīgā principa ir nepieciešama tā sasniedzamība ar automašīnu jeb faktiskā iespēja šādi piekļūt pie nekustamā īpašuma (piem., lai īpašniekam vai citiem pastāvīgajiem lietotājiem būtu iespējama sadzīves priekšmetu saprātīga piegāde un nekustamā īpašuma droša

⁴⁷ Sk.: Gaier R. 2020, § 918, Rn. 3 ff; Palandt O. 2019, § 918, Rn. 1.

⁴⁸ Sk.: Palandt O. 2019, § 917, Rn. 4; Schulze R. 2019, § 917, Rn. 4; Gaier R. 2020, § 917, Rn. 15 ff.

⁴⁹ Sk.: Schulze R. 2019, § 917, Rn. 5; Jauernig O. (Begr.) Bürgerliches Gesetzbuch. Kommentar. 17. Aufl. München: Verlag C. H. Beck, 2018, § 917, Rn. 2.

⁵⁰ Sk.: Palandt O. 2019, § 917, Rn. 5; Gaier R. 2020, § 917, Rn. 12 f, 28.

⁵¹ Sk.: Wellenhofer M. Sachenrecht. 33. Aufl. München: Verlag C. H. Beck, 2018, § 25, Rn. 41.

sasniedzamība kā tāda). Turpretī iespēja uzbraukt uz šāda nekustamā īpašuma, lai tur varētu novietot automašīnu, nav nepieciešama, ja, piemēram, ir iespējama automašīnas novietošana uz tuvumā esošās publiskās ielas. Savukārt saimnieciski izmantotu nekustamo īpašumu gadījumā pēc vispārīgā principa ir nepieciešama arī iespēja uzbraukt uz šāda nekustamā īpašuma ar automašīnu, piemēram, lai to piekrautu ar kravu vai izkrautu.⁵²

Vairāku iespējamo savienojumu gadījumā (t. i., vairāku iespējamo ceļu vai vairāku iespējamo apgrūtināmo nekustamo īpašumu gadījumā) tieši konkrētajam savienojumam jābūt nepieciešamam. Šajā ziņā priekšroka dodama tam variantam, kas, ņemot vērā attiecīgā nepieciešamā ceļa veidu, apgrūtināmā nekustamā īpašuma īpašības un izmantošanas veidu, kā arī citus konkrētā gadījuma apstākļus, pēc iespējas mazāk apgrūtinā attiecīgo kaimiņu. Ne vienmēr isāks ceļš nozīmē arī iespējami mazāku apgrūtinājumu, jo, ņemot vērā apgrūtināmā nekustamā īpašuma izmantošanas veidu un izvietošanu, nereti tieši garāks ceļš var nozīmēt mazāku apgrūtinājumu.⁵³

[7.4] Visbeidzot, ceturtkārt, īpašniekam (apbūves tiesīgajam) ir jāpieprasa, lai kaimiņos esošā nekustamā īpašuma īpašnieks paciestu sava nekustamā īpašuma izmantošanu nepieciešamā ceļa vajadzībām, turklāt šis prasījums nav pakļauts noilgumam. Ar šāda pieprasījuma izdarīšanu, ja pastāv pārējie likumā paredzētie priekšnoteikumi konkrētajai tiesībai uz nepieciešamo ceļu, apgrūtinātā nekustamā īpašuma īpašniekam rodas gan pienākums paciest nepieciešamā ceļa izmantošanu (bet nevis arī pienākums ierīkot un uzturēt šo ceļu), gan arī tiesība saņemt atlīdzību naudas rentes veidā par šo likumisko aprobežojumu.⁵⁴

Tiesīgās un saistītās personas starpā pastāvošās likumiskās attiecības var tikt saturiski konkretizētas vienošanās ceļā. Strīda gadījumā pieprasītā nepieciešamā ceļa apmērs un virziens (izvietošana), kā arī maksājamas atlīdzības apmērs nosakāms ar tiesas spriedumu, ņemot vērā visus konkrētā gadījuma apstākļus.⁵⁵ Likumiskā tiesība uz nepieciešamo ceļu kā tāda nav nostiprināma zemesgrāmatā, jo tā ir nevis patstāvīga lietu tiesība, bet gan īpašuma tiesības likumisks aprobežojums.⁵⁶

[8] Ar nepieciešamo ceļu apgrūtinātā nekustamā īpašuma katrreizējam īpašniekam ir prasījums par atlīdzības samaksu naudas rentes veidā, kas kalpo kā kompensācija par konkrēto viņa īpašuma tiesības likumisko aprobežojumu.⁵⁷ Parādnieks ir tā nekustamā īpašuma (tostarp apbūves tiesības) katrreizējais īpašnieks (katrreizējais apbūves tiesīgais), kuram tikusi nodrošināta piekļuve nepieciešamā ceļa veidā.⁵⁸ Pienākums ik gadu uz priekšu maksāt šādu renti rodas ar nepieciešamā ceļa pieprasīšanas brīdi, bet situācijā, kad ar šo brīdi tiesīgajai personai vēl nav bijusi dota faktiskā iespēja izmantot attiecīgo ceļu, – ar šāda prasījuma atzīšanas (piem., ar kaimiņu starpā vēlāk panāktas vienošanās) brīdi vai tā tiesas sprieduma spēkā stāšanās brīdi, ar ko galīgi atrisināts strīds par nepieciešamo ceļu.⁵⁹

⁵² Sk.: Palandt O. 2019, § 917, Rn. 6; Gaier R. 2020, § 917, Rn. 20 ff.

⁵³ Sk.: Palandt O. 2019, § 917, Rn. 6a; Schulze R. 2019, § 917, Rn. 5; Gaier R. 2020, § 917, Rn. 34.

⁵⁴ Sk.: Jauernig O. 2018, § 917, Rn. 4 f.

⁵⁵ Sk.: Jauernig O. 2018, § 917, Rn. 5; Schulze R. 2019, § 917, Rn. 9.

⁵⁶ Sk.: Gaier R. 2020, § 917, Rn. 40; Palandt O. 2019, § 917, Rn. 11.

⁵⁷ Sk.: Gaier R. 2020, § 917, Rn. 4.

⁵⁸ Sk.: Palandt O. 2019, § 917, Rn. 15.

⁵⁹ Sk.: Gaier R. 2020, § 917, Rn. 53 f.

Vācijas tiesu praksē atzīts, ka maksājāmās rentes apmērs nosakāms atbilstoši tam visa aprēķinātā nekustamā īpašuma tirgus vērtības samazinājumam, kādu izraisa konkrētais nepieciešamais ceļš kā šī nekustamā īpašuma aprēķinājums,⁶⁰ bet nav nozīmes tam labumam, kādu no nepieciešamā ceļa gūst tiesīgā persona. Konstatējot tirgus vērtības samazinājumu, tiesa var balstīties uz lietpratēju (ekspertu) dotajiem novērtējumiem, turklāt rentes apmēru tiesa var noteikt arī pēc sava ieskata (piem., ikgadējā rente 4% apmērā no tirgus vērtības samazinājuma summas).⁶¹

4. Šveices tiesības

[9] Kā atzīts Šveices tiesību doktrīnā, īpašuma tiesības likumisko, taču netiešo aprobežojumu grupā ietilpst tādi aprobežojumi, kas, pastāvot zināmiem likumā paredzētiem priekšnoteikumiem, piešķir tiesīgajai personai tiesas ceļā realizējamo prasījumu pret cita nekustamā īpašuma īpašnieku par noteiktas tiesības nodibināšanu uz šo objektu. Šajā grupā citstarp ietilpst Šveices Civilkodeksā⁶² (turpmāk – ZGB) regulētie t. s. legālservitūti jeb piespiedu servitūti, t. i., tiesība uz “nepieciešamo līniju (pārvedu)” (*Notleitungsrecht*, sk. ZGB 691.–693. pantu), tiesība uz “nepieciešamo ceļu” (*Notwegrecht*, sk. ZGB 694. pantu) un tiesība uz “nepieciešamo aku (avotu)” (*Notbrunnerecht*, sk. ZGB 710. pantu).⁶³

Minētajās normās ir regulētas zināmas “ārkārtējas situācijas”, kurās viena nekustamā īpašuma īpašniekam var rasties pienākums paciest zināmu iedarbību uz viņa nekustamo īpašumu par labu kaimiņos esošam nekustamajam īpašumam tāpēc, ka bez šādas iedarbības kaimiņos esošā nekustamā īpašuma atbilstoša (pienācīga) izmantošana nav iespējama vispār vai arī ir saistīta ar lielām grūtībām (nesamērīgiem izdevumiem). Šādās situācijās kaimiņos esošā nekustamā īpašuma īpašnieks uz likuma pamata var izlietot prasījumu pret pirmā nekustamā īpašuma īpašnieku par attiecīga legālservitūta nodibināšanu pret “pilnu atlīdzību” (*volle Entschädigung*), turklāt šāds servitūts nodibināms, pēc iespējas ņemot vērā abu šo kaimiņu intereses.⁶⁴

[10] Regulējot tiesību uz nepieciešamo ceļu, ZGB 694. pantā noteikts, ka tad, “ja nekustamā īpašuma īpašniekam nav pietiekama ceļa no viņa nekustamā īpašuma uz publisku ielu, viņš var prasīt, lai kaimiņi pret pilnu atlīdzību piešķir viņam nepieciešamo ceļu” (ZGB 694. panta pirmā daļa), “šāds prasījums primāri vēršams pret to kaimiņu, no kura, ņemot vērā iepriekšējās īpašuma un piekļuves attiecības, visvairāk drikstētu sagaidīt nepieciešamā ceļa piešķiršanu, un sekundāri pret to, kuram nepieciešamais ceļš ir mazāk kaitīgs” (ZGB 694. panta otrā daļa), turklāt, “nosakot nepieciešamo ceļu, jāņem vērā abpusējās intereses” (ZGB 694. panta trešā daļa).

⁶⁰ Sk.: Lüke W. 2018, Rn. 524; Palandt O. 2019, § 917, Rn. 15.

⁶¹ Sk.: Gaier R. 2020, § 917, Rn. 56.

⁶² Sk.: Schweizerisches Zivilgesetzbuch. Pieejams: https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/24/233_245_233/de.

⁶³ Sk.: Rey H. Die Grundlagen des Sachenrechts und das Eigentum. 3. Aufl. Bern: Stämpfli Verlag, 2007, N 295 ff; Schmid J., Hürlimann-Kaup B. Sachenrecht. 5. Aufl. Zürich, Basel, Genf: Schulthess, 2017, N 924 ff, N 1220 ff.

⁶⁴ Sk.: Tuor P., Schnyder B., Schmid J., Jungo A. Das Schweizerische Zivilgesetzbuch. 14. Aufl. Zürich, Basel, Genf: Schulthess, 2015, § 102 N 57; Hrubesch-Millauer S., Graham-Siegenthaler B., Roberto V. Sachenrecht. 5. Aufl. Bern: Stämpfli Verlag, 2017, N 06.301 ff.

[10.1] Minētie noteikumi balstīti uz ideju, ka nekustamo īpašumu (tostarp apbūves tiesību) parasti iespējams atbilstoši (pienācīgi) izmantot un racionāli apsaimniekot vienīgi tad, ja pastāv pietiekams savienojums ar publisku ielu vai ceļu. Šāds “pietiekams” savienojums savukārt nepastāv tad, ja, ņemot vērā visus konkrētā gadījuma apstākļus, nekustamā īpašuma saimnieciskajām vajadzībām nepieciešamā savienojuma ar publisku ielu (ceļu) nav vispār vai arī tas ir būtiski ierobežots.⁶⁵ No mūsdienu viedokļa bieži apdzīvotās vietās šāda savienojuma nav, ja nekustamo īpašumu ar publisku ielu (ceļu) nesavieno visu cauru gadu izmantojams, ar mehāniskiem transportlīdzekļiem izbraucams ceļš, kas piemērots arī speciālo dienestu transportam (minētais princips nav neierobežoti attiecināms arī uz nekustamiem īpašumiem ārpus bieži apdzīvotām vietām). Tajā pašā laikā šādam ceļam nav jāsniedz līdz pašam nekustamajam īpašumam vai atsevišķām būvēm, jo principā pietiek jau ar to, ka lietotāji vai apmeklētāji ar saviem mehāniskajiem transportlīdzekļiem var piekļūt konkrētajam nekustamajam īpašumam pietiekamā tuvumā un no turienes sasniegt attiecīgo būvi (piem., dzīvojamo māju vai nedzīvojamo ēku), ejot ar kājām.⁶⁶

Īpašnieka vajadzību maiņa rada prasījumu par nepieciešamā ceļa nodibināšanu vienīgi tad, ja šādas izmaiņas balstās uz objektīva pamata, un šajā ziņā būtiska nozīme ir konkrētā nekustamā īpašuma raksturam un apkārtnei (videi). Tā, piemēram, ar objektīvu pamatu nav saprotama ārpus bieži apdzīvotas vietas esošas zemnieku saimniecības izmantošana kinostudijas vajadzībām, jo šāda izmantošana, ņemot vērā vietējos apstākļus, neatbilst attiecīgā nekustamā īpašuma saimnieciskajam mērķim,⁶⁷ proti, vienīgi ērtības vai izmantošanas veida maiņa, kas neatbilst vietējiem apstākļiem, nerada tiesību uz nepieciešamo ceļu.⁶⁸ Prasījums par nepieciešamā ceļa nodibināšanu var tikt pamatots ne tikai ar esošo, bet arī plānoto nekustamā īpašuma izmantošanu (piem., ar tā apbūvēšanu), taču apgalvotajai izmantošanas veida maiņai jābūt droši sagaidāmai (piem., pamatotai ar konkrētu būvprojektu).⁶⁹

Prasījuma par nepieciešamā ceļa nodibināšanu nav tādām īpašniekam, kurš pats ar savu rīcību ir izraisījis vai pieļāvis to, ka viņa nekustamajam īpašumam (vairs) nav pietiekama savienojuma ar publisku ielu (ceļu). Šāda rīcība citstarp var izpausties kā atteikšanās no esošās piekļuves, lai iegūtu ērtāku ceļu (piem., nojaucot tiltu vai atsakoties no jau nodibinātas ceļa servitūta vai ceļa nomas tiesības), vai arī kā tādu konkrētajā gadījumā iespējamu un pieļaujamu būvniecības risinājumu apzināta neizvēlēšanās, kuru īstenošanas rezultātā būtu iespējams izvairīties no kaimiņa īpašuma tiesības potenciālas aprobežošanas.⁷⁰

[10.2] Prasījumu par nepieciešamā ceļa nodibināšanu var izlietot ne tikai nekustamā īpašuma īpašnieks, bet arī apbūves tiesīgais. Šādu prasījumu var vērst

⁶⁵ Sk.: Rey H. 2007, N 1163, 1168; Hrubesch-Millauer S., Graham-Siegenthaler B., Roberto V. 2017, N 06.311.

⁶⁶ Sk.: Schmid J., Hürlimann-Kaup B. 2017, N 982; Tuor P., Schnyder B., Schmid J., Jungo A. 2015, § 102 N 61; Hrubesch-Millauer S., Graham-Siegenthaler B., Roberto V. 2017, N 06.313 ff.

⁶⁷ Sk.: Rey H. 2007, N 1170; Hrubesch-Millauer S., Graham-Siegenthaler B., Roberto V. 2017, N 06.312.

⁶⁸ Sk.: Kostkiewicz J. K., Wolf S., Amstutz M., Fankhauser R. (Hrsg.) ZGB Kommentar. 3. Aufl. Zürich: Orell Füssli Verlag, 2016, Art. 694, N 3.

⁶⁹ Sk.: Rey H. 2007, N 1168a; Tuor P., Schnyder B., Schmid J., Jungo A. 2015, § 102 N 61.

⁷⁰ Sk.: Schmid J., Hürlimann-Kaup B. 2017, N 983a; Hrubesch-Millauer S., Graham-Siegenthaler B., Roberto V. 2017, N 06.317 f; Tuor P., Schnyder B., Schmid J., Jungo A. 2015, § 102 N 61; Rey H. 2007, N 1171.

ne tikai pret tieši līdzās esošā nekustamā īpašuma īpašnieku, bet arī pret citu tāda nekustamā īpašuma īpašnieku, kas nepieciešams savienojumam ar publisku ielu (ceļu).⁷¹

Vairāku iespējamo savienojumu gadījumā jāievēro ZGB 694. panta otrajā daļā paredzētā secība. Prasījums primāri jāvērs "pret to kaimiņu, no kura, ņemot vērā iepriekšējās īpašuma un piekļuves attiecības, visvairāk drīkstētu sagaidīt nepieciešamā ceļa piešķiršanu" (nekustamā īpašuma šķērsošanas labprātīga pieļaušana kā tāda tomēr nav uzskatāma par "iepriekšējām attiecībām"). Šeit visupirms ir runa par gadījumiem, kad līdzšinējais savienojums ar publisku ielu (ceļu) ticis zaudēts, piemēram, īpašniekam reāli sadalot nekustamo īpašumu vai atsavinot vienu no vairākiem sev piederošiem nekustamajiem īpašumiem. Ja nav šādu apstākļu, prasījums jāvērs pret to kaimiņu, "kuram nepieciešamais ceļš ir mazāk kaitīgs", un šajā ziņā kā nepieciešamais ceļš pēc vispārīgā principa jāizraugās isākais savienojums (kas tomēr ne vienmēr nozīmē iespējami mazāku apgrūtinājumu).⁷²

Prasījuma par nepieciešamā ceļa nodibināšanu veiksmīgas izlietošanas rezultātā – neatkarīgi no tā, vai prasījums izlietots ārpus tiesas vai tiesas ceļā, – tiesība uz nepieciešamo ceļu pēc vispārīgā principa rodas ar brīdi, kad uz līguma vai tiesas sprieduma pamata tā tikusi nostiprināta zemesgrāmatā kā legālservitūts.⁷³

[11] Tiesība uz nepieciešamo ceļu ir nodibināma pret "pilnu atlīdzību" (sk. ZGB 964. panta pirmo daļu), kas kalpo kā kompensācija par tām nelabvēlīgajām sekām, kādas šīs tiesības nodibināšanas dēļ cieš ar to apgrūtinātā nekustamā īpašuma īpašnieks.⁷⁴

Kā atzīts Šveices tiesu praksē, minētās atlīdzības apmērs nosakāms, pēc analogijas piemērojot nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas principus, lai tā rezultātā ar nepieciešamo ceļu apgrūtinātā nekustamā īpašuma īpašnieks tiktu nostādīts tādā mantiskā stāvoklī, kādā viņš būtu, ja viņa nekustamais īpašums nebūtu apdraudēts ar prasījumu par nepieciešamā ceļa nodibināšanu.⁷⁵ Tādējādi maksājamās atlīdzības apmērs principā nosakāms atbilstoši starpībai starp to tirgus vērtību, kāda ir attiecīgajam nekustamajam īpašumam kā neapgrūtinātam, un to tirgus vērtību, kāda ir šim nekustamajam īpašumam kā apgrūtinātam ar konkrēto nepieciešamo ceļu.⁷⁶ Ja pušu starpā nav nolīgts citādi, noteiktā atlīdzība ir jāsamaksā vienlaikus ar tiesības uz nepieciešamo ceļu nostiprināšanu zemesgrāmatā.⁷⁷

5. Austrijas tiesības

[12] Arī atbilstoši Austrijas tiesībām tad, ja nekustamajam īpašumam (tostarp apbūves tiesībai kā nekustamam īpašumam) vai nu vispār nav tāda savienojuma

⁷¹ Sk.: Rey H. 2007, N 1163; Kostkiewicz J. K., Wolf S., Amstutz M., Fankhauser R. 2016, Art. 694, N 6 f.

⁷² Sk.: Kostkiewicz J. K., Wolf S., Amstutz M., Fankhauser R. 2016, Art. 694, N 7; Tuor P., Schnyder B., Schmid J., Jungo A. 2015, § 102 N 62; Schmid J., Hürlimann-Kaup B. 2017, N 986.

⁷³ Sk.: Kostkiewicz J. K., Wolf S., Amstutz M., Fankhauser R. 2016, Art. 694, N 10; Schmid J., Hürlimann-Kaup B. 2017, N 985, 988 f.

⁷⁴ Sk.: Rey H. 2007, N 1163.

⁷⁵ Sk.: Kostkiewicz J. K., Wolf S., Amstutz M., Fankhauser R. 2016, Art. 694, N 11.

⁷⁶ Sk.: Schmid J., Hürlimann-Kaup B. 2017, N 987; Hrubesch-Millauer S., Graham-Siegenthaler B., Roberto V. 2017, N 06.322 f.

⁷⁷ Sk.: Tuor P., Schnyder B., Schmid J., Jungo A. 2015, § 102 N 63.

ar publisku ceļu, kas nepieciešams tā pienācīgas apsaimniekošanas vai izmantošanas mērķiem, vai arī esošais savienojums nav pietiekams, nekustamā īpašuma īpašnieks (apbūves tiesīgais) var tiesas ceļā prasīt nepieciešamā ceļa kā legālservitūta nodibināšanu uz citu nekustamo īpašumu pret atbilstošu atlīdzību. Minētais prasījums, kas nav pakļauts noilgumam, un pārējie ar to saistītie tiesību jautājumi ir detalizēti noregulēti Austrijas 1896. gada likumā par nepieciešamo ceļu nodibināšanu⁷⁸ (*Notwegesetz*, turpmāk – NWG).⁷⁹

Nepieciešamā ceļa nodibināšana nav pieļaujama, ja ar to sasniedzamais labums nav lielāks par tām nelabvēlīgajām sekām, ko šī aprobežojuma dēļ ciestu apgrūtināmā nekustamā īpašuma īpašnieks, vai arī savienojuma ar publisku ceļu neesība radusies ieinteresētā īpašnieka “acimredzamas bezrūpības” dēļ, piemēram, reāli sadalot nekustamo īpašumu. Tāpat nepieciešamais ceļš nav piešķirams, lai saīsinātu jau esošu savienojumu (sk. NWG 2. paragrāfu).⁸⁰

Nepieciešamā ceļa konkrētie raksturlielumi nosakāmi, ņemot vērā valdošā nekustamā īpašuma atļauto izmantošanas mērķi un objektīvās vajadzības, vienlaikus pēc iespējas mazāk apgrūtinot kalpojošo nekustamo īpašumu, lai tā apsaimniekošanas iespējas netiktu būtiski ietekmētas. Vairāku iespējamo savienojumu gadījumā ar nepieciešamo ceļu ir apgrūtināms tas nekustamais īpašums, kura īpašnieks tādējādi tiktu apgrūtināts iespējami mazāk (sk. NWG 4. paragrāfu).⁸¹

Valdošā nekustamā īpašuma īpašnieka pienākums ir samaksāt kalpojošā nekustamā īpašuma īpašniekam vienreizēju un atbilstošu atlīdzību par visiem zaudējumiem, kas tam radusies nepieciešamā ceļa nodibināšanas dēļ (sk. NWG 5. paragrāfu), un strīda gadījumā šīs atlīdzības apmēru nosaka tiesa (sk. NWG 13. paragrāfu). No atlīdzības summas likumā noteiktajā kārtībā ir apmierināmi arī tādu trešo personu iespējamie prasījumi, kuru lietu tiesības uz attiecīgo nekustamo īpašumu (piem., hipotēkas) tikušas aizskartas ar nepieciešamā ceļa nodibināšanu (sk. NWG 5., 22. paragrāfu).⁸²

6. Kalpojošā nekustamā īpašnieka tiesība uz atbilstošu atlīdzību

[13] No iepriekš norādītā izriet, ka jautājumā par piespiedu servitūtu, un jo īpaši par piespiedu ceļa servitūta nodibināšanas priekšnoteikumiem, kā arī apstākļiem, kas izslēdz šāda servitūta nodibināšanu, Augstākās tiesas Senāta līdzšinējā praksē tikušas paustas un tālāk attīstītas tādas atziņas, kuras galvenajos aspektos atbilst Vācijas, Šveices un Austrijas tiesībās normatīvi noregulētajiem un tiesu praksē konkretizētajiem t. s. nepieciešamā ceļa nodibināšanas priekšnoteikumiem.

To pašu diemžēl nevar teikt par šāda apgrūtinājuma nodibināšanas tiesiskajām sekām, proti, par apgrūtinātā (kalpojošā) nekustamā īpašnieka tiesību uz atbilstošu atlīdzību par konkrēto viņa īpašuma tiesības aprobežojumu. Vācijas, Šveices

⁷⁸ Sk.: Gesetz betreffend die Einräumung von Nothwegen. Pieejams: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10001701>.

⁷⁹ Sk.: Koziol H., Bydlinski P., Bollenberger R. (Hrsg.) *Kurzkommentar zum ABGB*. 5. Aufl. Wien: Verlag Österreich, 2017, § 472, Rz 7; Binder M. *Sachenrecht*. Wien: Verlag Österreich, 2003, Rz 8/37 f; Iro G. *Sachenrecht*. 6. Aufl. Wien: Verlag Österreich, 2016, Rz 15/21 f.

⁸⁰ Sk.: Binder M. 2003, Rz 8/39; Iro G. 2016, Rz 15/21.

⁸¹ Sk.: Binder M. 2003, Rz 8/37; Iro G. 2016, Rz 15/22.

⁸² Sk.: Iro G. 2016, Rz 15/22; Binder M. 2003, Rz 8/40.

un Austrijas normatīvajā regulējumā minētā tiesība ir paredzēta likuma normās, kas regulē nepieciešamā ceļa institūtu, bet Latvijas normatīvajā regulējumā, kas piemērojams, nodibinot piespiedu servitūtus, tostarp piespiedu ceļa servitūtu (sk. Civillikuma 1130. un turpmākos pantus, likuma “Par autoceļiem” 6.¹ pantu), šādas analogiskas vispārēja rakstura normas nav.

Taču arī Latvijas juridiskajā literatūrā un tiesu praksē nešaubīgi atzīts, ka parasti jebkurš nekustamā īpašuma apgrūtinājums, arī servitūts, samazina nekustamā īpašuma vērtību, un ceļa servitūts gandrīz vienmēr nozīmē ar to apgrūtinātā nekustamā īpašuma vērtības samazinājumu.⁸³ Turklāt nav nekāda saprātīga attaisnojuma tam, kāpēc ar piespiedu servitūtu apgrūtināta nekustamā īpašuma īpašniekam būtu pienākums vispār bez jebkādas atlīdzības samierināties ar viņa nekustamā īpašuma vērtības samazinājumu, kādu objektīvi izraisījusi konkrētā servitūta nodibināšana pretēji viņa gribai, un turpmāk paciest piespiedu servitūta faktisku izlietošanu no valdošā nekustamā īpašuma katreizējā īpašnieka puses.

[13.1] Iespējams, ka šāds attaisnojums varētu slēpties servitūtu tiesiskā regulējuma “specifikā”. Arī Satversmes tiesa vienā no saviem spriedumiem atzinusi, ka no CL noteikumiem par servitūtiem “izriet vispārīgs princips, ka servitūta izlietotājam nav pienākuma maksāt atlīdzību kalpojošā nekustamā īpašuma īpašniekam”, tāpēc tādi likuma noteikumi, ka kalpojošās lietas īpašniekam tomēr pienākas atlīdzība par servitūta izlietošanu, ir tiesiski iespējami, taču nav raksturīgi servitūta būtībai un jēgai⁸⁴ (sk. arī iepriekš 1.2. punktu).

Tik tiešām, nevienā no CL normām, kurās regulēts servitūta institūts (sk. CL 1130.–1259. pantu), nav pieminēta atlīdzība par servitūta nodibināšanu vai tā izlietošanu, kas pienāktos kalpojošās lietas īpašniekam, tostarp gadījumā, ja servitūts ticis nodibināts uz līguma pamata (sk. Civillikuma 1231. panta 3. punktu). Taču arī, piemēram, CL normās, kas regulē īpašuma tiesības darījumtiesisko iegūšanu ar nodošanu, resp., nostiprināšanu zemesgrāmatā (sk. CL 987.–997. pantu), nekas nav minēts par atsavinātājam pienākošo atlīdzību, lai gan ir skaidrs, ka šādas iegūšanas pamats var būt ne tikai bezatlīdzības, bet arī atlīdzības atsavinājuma līgums.

Minētais izskaidrojams ar to, ka CL lietu tiesību daļas normas, regulējot īpašuma un citu lietu tiesību iegūšanas (nodibināšanas) pamatus, tostarp paredzot, ka šādas iegūšanas (nodibināšanas) pamats var būt arī līgums (sk. CL 987.–989. pantu, 993. pantu, 1231. panta 3. punktu, 1270. panta pirmo daļu, 1304. pantu, 1382. panta pirmo daļu), vienlaikus neregulē šo saistībtiesisko līgumu veidus un to tiesiskās sekas, jo detalizētāks saistībtiesisko līgumu regulējums ir ietverts CL saistību tiesību daļā un ir balstīts uz līgumu brīvības principu. Līdz ar to arī CL 1231. panta 3. punktā norādītais saistībtiesiskais līgums par servitūta nodibināšanu var būt ne tikai bezatlīdzības, bet arī atlīdzības līgums.

Turklāt šo tēzi papildus apstiprina tas, ka, neraugoties uz lietu tiesību normatīvā regulējuma analogisku “klusēšanu”, arī Vācijas, Šveices un Austrijas tiesību

⁸³ Sk.: Višņakova G., Balodis K. 1998, 133. lpp.; Senāta 18.09.2018. spriedums lietā Nr. SKC-141/2018 (C33396413), 8.3. punkts; Senāta 23.01.2020. spriedums lietā Nr. SKC-71/2020 (C34065216), 7.2. punkts. Pieejami: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi>; Senāta 06.04.2020. spriedums lietā Nr. SKC-33/2020 (C12340216), 10.2. punkts.

⁸⁴ Sk.: Satversmes tiesas 13.02.2009. spriedums lietā Nr. 2008-34-01, 23.3. punkts.

doktrīnā un tiesu praksē atzīts, ka līgumslēgšanas ceļā servitūti var tikt nodibināti kā bez atlīdzības, tā arī pret atlīdzību,⁸⁵ kas atkarībā no vienošanās satura dodama vienreizēja izpildījuma vai periodisku izpildījumu veidā.⁸⁶

[13.2] Tāpēc nevar piekrist apgalvojumam, ka atlīdzība par servitūta nodibināšanu vai izlietošanu, kas pienākas kalpojošās lietas īpašniekam, neatbilst servitūta būtībai un jēgai. Turklāt jo īpaši tad, ja servitūts tiek nodibināts ar tiesas spriedumu, kas notiek pretēji atbildētāja (t. i., kalpojošā nekustamā īpašuma īpašnieka) gribai, kā šāda strīda pušu pretējo interešu taisnīgas samērošanas līdzeklim (sk. iepriekš 1.2. punktu) būtu jākalpo arī atbildētāja tiesībai saņemt atbilstošu atlīdzību par konkrēto viņa īpašuma tiesības aprobežojumu.

Šajā ziņā jānorāda, ka, piemēram, Likuma par ostām 4. panta septītajā daļā ir paredzēts, ka “ostas pārvaldei ir tiesības citām juridiskajām vai fiziskajām personām piederošo ostas zemi uz līguma pamata vai piespiedu kārtā, pamatojoties uz šo likumu, apgrūtināt ar sev nepieciešamo Civillikumā paredzēto servitūtu”, un šāda “līguma pamatnoteikumus, piespiedu apgrūtināšanas kārtību un atlīdzību reglamentē Ministru kabineta noteikumi”⁸⁷.

[13.3] Bez tam jāņem vērā, ka vairākos citos normatīvajos aktos ir ietvertas normas, kurās paredzēta apgrūtinātā nekustamā īpašuma īpašnieka tiesība saņemt atlīdzību par tādu viņa īpašuma tiesības aprobežojumu, kas, pastāvot atbilstošai nepieciešamībai, ticis (piespiedu kārtā) nodibināts par labu citai privātpersonai, kuras darbība saistīta ar sabiedrisko pakalpojumu sniegšanu.

Kā noteikts Dzelzceļa likuma 15. panta trešajā daļā, “publiskās lietošanas dzelzceļa infrastruktūras pārvaldītājam un apkalpes vietas operatoram ir servitūta tiesības uz citām juridiskajām un fiziskajām personām piederošo zemi, uz kuras atrodas dzelzceļa infrastruktūras elementi”, “servitūtu nodibina likumā noteiktajā kārtībā”, un “zemes lietotājs tās īpašniekam par servitūtu maksā atlīdzību saskaņā ar vienošanos, tomēr ne lielāku par pieciem procentiem gadā no zemes kadastrālās vērtības”.

Savukārt, piemēram, Elektronisko sakaru likumā, Enerģētikas likumā un Ūdenssaimniecības pakalpojumu likumā ir regulētas gan šo likumu speciālo subjektu tiesības izmantot citām personām piederošus nekustamos īpašumus jaunu objektu (publisko elektronisko sakaru tīkla, energoapgādes komersanta objekta, centralizētās ūdensapgādes vai kanalizācijas sistēmas vai tās daļas) ierīkošanai vai šādu jau esošo objektu pārbūvei, gan arī attiecīgā nekustamā īpašuma īpašnieka tiesība uz vienreizēju atlīdzību par konkrēto viņa “īpašuma lietošanas tiesības aprobežojumu”, kas aprēķināma Ministru kabineta noteiktajā kārtībā

⁸⁵ Sk.: Schmid J., Hürlimann-Kaup B. 2017, N 924.

⁸⁶ Sk.: Gaier R. 2020, § 1018, Rn. 6 f; Koziol H., Bydlinski P., Bollenberger R. (Hrsg.) Kurzkommentar zum ABGB. 5. Aufl. Wien: Verlag Österreich, 2017, § 472, Rz 7.

⁸⁷ Savukārt Ministru kabineta 07.11.1995. noteikumu Nr. 326 “Noteikumi par ostas teritorijā esošās zemes apgrūtināšanu ar servitūtiem” 3. un 4. punktā paredzēts, ka “servitūtus nodibina uz līguma pamata, kuru noslēdz zemes īpašnieks vai tās lietotājs un ostas pārvalde, bet, ja vienošanos nevar panākt, – saskaņā ar tiesas spriedumu”, un “atlīdzību par servitūtiem nosaka pēc pušu savstarpējas vienošanās vai saskaņā ar tiesas spriedumu”.

(sk. Elektronisko sakaru likuma 18. un 18.¹ pantu,⁸⁸ Enerģētikas likuma 19., 19.¹, 24. pantu,⁸⁹ Ūdenssaimniecības pakalpojumu likuma 11. pantu⁹⁰).

Arī no šīm normām iespējams izsecināt vispārēju principu, ka apgrūtinātā nekustamā īpašuma īpašnieka un citas privātpersonas pretējās intereses tiek taisnīgi samērotas ar atbilstošu atlīdzību, kāda pienākas īpašniekam par konkrēto viņa īpašuma tiesības aprobežojumu.

[13.4] Visbeidzot, atbilstoši lietu tiesībās valdošajam tiesību institūtu noslēgtības principam tiesību subjekti var izmantot vienīgi likumā paredzētos lietu tiesību institūtus un viņi nedrīkst vienošanās ceļā radīt jaunus lietu tiesību institūtus vai būtiski modificēt jau pastāvošo institūtu saturu.⁹¹ Tajā pašā laikā šis princips neizslēdz iespēju radīt jaunas lietu tiesības vai modificēt esošo lietu tiesību saturu ne tikai likumdošanas, bet arī tiesas spriešanas, proti, tiesību tālākveidošanas, ceļā.⁹²

To uzskatāmi pierāda Augstākās tiesas Senāta praksē (judikatūrā) attīstītais piespiedu servitūta institūts, kas radīts, tiesas spriešanas un tiesību tālākveidošanas ceļā būtiski paplašinot CL 1231. panta 2. punkta piemērošanas jomu (sk. iepriekš 3. un 4. punktu), taču vienlaikus pietiekami precīzi un strikti formulējot piespiedu servitūta, un jo īpaši piespiedu ceļa servitūta, nodibināšanas priekšnoteikumus, kā arī apstākļus, kas izslēdz šāda servitūta nodibināšanu (sk. iepriekš 1.1. un 5. punktu). Turklāt minētie priekšnoteikumi (un izslēdzošie apstākļi) galvenajos aspektos atbilst tiem, kuri citās ģermāņu tiesību sistēmās valstīs (Vācijā, Šveicē, Austrijā) tikuši pozitīvizēti tiesības uz nepieciešamo ceļu normatīvajā regulējumā (sk. iepriekš 6.–12. punktu). Tādējādi daudz no tā, ko minēto citu valstu likumdevēji ir uzskatījuši par nepieciešamu tieši noregulēt likumā, Augstākās tiesas Senāts ir attīstījis un formulējis savā praksē (judikatūrā).

Tāpēc, arī no šāda viedokļa raugoties, būtu tikai likumsakarīgi, ja Augstākās tiesas Senāts spertu nākamo loģisko soli un tiesību analogijas ceļā (sk. CL 4. pantu, Civilprocesa likuma 5. panta piekto daļu) atzītu, ka ar piespiedu servitūtu apgrūtinātā nekustamā īpašuma īpašniekam ir tiesība uz atbilstošu atlīdzību par konkrēto, ar tiesas spriedumu nodibināto viņa īpašuma tiesības aprobežojumu. Šādas atlīdzības apmērs būtu nosakāms pēc tiesas ieskata (sk. CL 5. p.), ņemot vērā nekustamā īpašuma tirgus vērtības samazinājumu, kādu izraisa ar tiesas spriedumu nodibinātais piespiedu servitūts kā šī nekustamā īpašuma liettiesisks apgrūtinājums. Atkarībā no konkrētā gadījuma apstākļiem pēc tiesas ieskata būtu nosakāms arī tas, vai šāda atlīdzība maksājama vienreizēja izpildījuma vai periodisku izpildījumu veidā. Turklāt tiesiskās skaidrības un noteiktības nolūkā Senātam būtu lietderīgi atzīt, ka strīda gadījumā minētā tiesība prasīt atbilstošu

⁸⁸ Sk.: Ministru kabineta 16.052017. noteikumi Nr. 261 "Kārtība, kādā nosaka atlīdzību par elektronisko sakaru tīkla ierīkošanai un būvniecībai nepieciešamā zemes īpašuma lietošanas tiesību aprobežojumu".

⁸⁹ Sk.: Ministru kabineta 25.07.2006. noteikumi Nr. 603 "Kārtība, kādā aprēķināma un izmaksājama atlīdzība par energoapgādes objekta ierīkošanai vai rekonstrukcijai nepieciešamā zemes īpašuma lietošanas tiesību ierobežošanu".

⁹⁰ Sk.: Ministru kabineta 16.082017. noteikumi Nr. 479 "Atlīdzības aprēķināšanas kārtība par centralizētās ūdensapgādes, centralizētās kanalizācijas sistēmas vai tās daļas ierīkošanai vai pārbūvei nepieciešamā nekustamā īpašuma lietošanas tiesību aprobežošanu".

⁹¹ Sk.: Balodis K. Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 122. lpp.

⁹² Sk.: Wellenhofer M. 2018, § 3, Rn. 3; Rey H. 2007, N 321 ff.

atlīdzību izlietojama, atbildētājam ceļot attiecīgu pretpasību lietā par piespiedu servitūta nodibināšanu.

[13.5] No Augstākās tiesas Senāta līdzšinējās prakses redzams, ka lietās par piespiedu servitūta nodibināšanu Senāts vēl nav paudis un tam īsti nav bijis arī pamata paust savu viedokli iepriekš minētajā tiesību jautājumā. No publiski pieejamiem Senāta spriedumiem arī neizriet, ka šādās lietās kāds no atbildētājiem, reaģējot uz prasību par piespiedu servitūta nodibināšanu, būtu cēlis pretpasību par atbilstošas atlīdzības noteikšanu un tās piedziņu no prasītāja attiecīgā servitūta nodibināšanas gadījumā.

Tajā pašā laikā šādas pretpasības celšana iespēja nav izslēgta, kas, attiecīgajai civillietai nonākot kasācijas instances tiesā, arī Senāta līmenī aktualizēs iepriekš minēto tiesību jautājumu kontekstā ar Satversmes tiesas uzsvērtu nepieciešamību, izspriežot strīdu par servitūta nodibināšanu ar tiesas spriedumu, taisnīgi samērot pušu pretējās intereses un pēc iespējas ievērot kalpojošā nekustamā īpašuma īpašnieka tiesības.⁹³

Kopsavilkums

1. Pēc CL spēka atjaunošanas CL 1231. panta 2. punkta piemērošanas joma, salīdzinot ar tās sākotnējo izpratni, tikusi būtiski paplašināta, tiesu praksē atzīstot, ka servitūtu ar tiesas spriedumu var nodibināt arī tad, ja persona, kas ir pamatoti ieinteresēta zināma reālservitūta nodibināšanā, strīda gadījumā ir cēlusi tiesā prasību par tā nodibināšanu un ja konkrētajā gadījumā konstatēta objektīva nepieciešamība nodrošināt valdošo nekustamo īpašumu ar tādu labumu, ko var dot kalpojošais nekustamais īpašums ar savām pastāvīgām īpašībām un kas ir absolūti nepieciešams valdošajam nekustamajam īpašumam, lai tas varētu normāli funkcionēt (sk. CL 1135., 1146. pantu), prasīto servitūtu nosakot tā, lai pēc iespējas mazāk apgrūtinātu kalpojošo nekustamo īpašumu (sk. CL 1139. pantu).
2. Tādējādi Augstākās tiesas Senāta praksē (judikatūrā) ir ticis attīstīts t. s. “piespiedu servitūta” institūts, kas radīts, tiesas spriešanas un tiesību tālākveidošanas ceļā būtiski paplašinot CL 1231. panta 2. punkta piemērošanas jomu, taču vienlaikus pietiekami precīzi un strikti formulējot piespiedu servitūta, un jo īpaši piespiedu ceļa servitūta, nodibināšanas priekšnoteikumus, kā arī apstākļus, kas izslēdz šāda servitūta nodibināšanu. Raugoties no salīdzinošo tiesību viedokļa, minētie Augstākās tiesas Senāta praksē (judikatūrā) formulētie priekšnoteikumi (un izslēdzošie apstākļi) galvenajos aspektos atbilst tiem, kuri citās ģermāņu tiesību sistēmas valstīs (Vācijā, Šveicē, Austrijā) tikuši pozitīvizēti t. s. “tiesības uz nepieciešamo ceļu” normatīvajā regulējumā, kā rezultātā daudz no tā, ko minēto citu valstu likumdevēji ir uzskatījuši par nepieciešamu tieši noregulēt likumā, Augstākās tiesas Senāts ir attīstījis un formulējis savā praksē (judikatūrā).
3. Ņemot vērā Latvijas normatīvajā regulējumā jau ietvertās speciālās normas, kurās paredzēta īpašnieka tiesība uz atbilstošu atlīdzību par viņam piederošā nekustamā īpašuma apgrūtināšanu ar piespiedu servitūtu vai šādam

⁹³ Sk.: Satversmes tiesas 27.12.2008. spriedums lietā Nr. 2008-11-01, 15.3. punkts.

servitūtam līdzīgu “īpašuma lietošanas tiesību aprobežojumu”, kā arī ņemot vērā citu ģermāņu tiesību sistēmas valstu (Vācijas, Šveices, Austrijas) tiesisko regulējumu un tiesu prakses atziņas, būtu tikai likumsakarīgi, ja Augstākās tiesas Senāts, turpinot attīstīt piespiedu servitūta institūta izpratni, tiesību analogijas ceļā (sk. CL 4. pantu, Civilprocesa likuma 5. panta piekto daļu) atzītu, ka ar piespiedu servitūtu apgrūtinātā nekustamā īpašuma īpašniekam ir tiesība uz atbilstošu atlīdzību par konkrēto, ar tiesas spriedumu nodibināto viņa īpašuma tiesības aprobežojumu, kuras apmērs un maksāšanas kārtība nosakāma pēc tiesas ieskata (sk. CL 5. p.).

PIERĀDĪŠANAS NASTA ATBILDĪBAS PAR VAINOJAMU RĪCĪBU PIEMĒROŠANĀ

THE BURDEN OF PROOF IN DETERMINATION OF FAULT-BASED LIABILITY

Edijs Brants, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants

Summary

In this article, the author analyses the burden of proof in determination of fault-based liability. The main focus is placed on the first prerequisite of civil liability – fault, which can be defined as non-compliance of the factual conduct with the required standard of care (in form of negligence or intent). Currently, the aspect of burden of proof regarding fault is quite unclear in Latvian private law. Therefore, in this article the author answers the fundamental question: which party has the legal duty to prove the prerequisite “fault” (or its absence) according to the Civil Law? Additionally, the author will also outline the peculiarities of burden of proof in both tort law and contract law.

Atslēgvārdi: civiltiesiskā atbildība, vaina, vainas prezumpcija, pierādīšanas nasta.

Keywords: civil liability, fault, presumption of fault, burden of proof.

1. Pierādīšanas nastas sadalījums Civillikumā

Mūsdienās savu aktualitāti nav zaudējusi kādreiz prof. V. Bukovska izteiktā atziņa, ka civilprocesa noteikumi par pierādīšanas pienākuma (*onus probandi*) sadalīšanu starp prāvniekiem ir visai trūcīgi.¹ Tāpat jāpiekrīt savulaik A. Gasmana un A. Nolkēna izteiktajai domai, ka civilprocesa pamatnoteikums – prasītājam jāpierāda sava prasība un atbildētājiem savas ierunas – ir tīri formāls, jo katrā konkrētā gadījumā vēl rodas jautājums par to, kādi fakti isti jāpierāda prasītājam un kādi atbildētājam. Kā norādījuši abi pieminētie autori, *šis jautājums ietilpst materiālo tiesību laukā, un Baltijas guberņu Civillikumos par to ir daudz noteikumu*². Iepriekš minētais pamatnoteikums mūsdienās ir palicis nemainīgs. Atbilstoši Civilprocesa likuma³ 93. panta pirmajai daļai *katrai pusei jāpierāda tie fakti, uz kuriem tā pamato savus prasījumus vai iebildumus. Prasītājam jāpierāda savu prasījumu pamatotību. Atbildētājam jāpierāda savu iebildumu pamatotību*. Līdz ar to, lai noskaidrotu jautājumu, kam vispārējā (vainā balstītajā) atbildības modeli ir jāpierāda iespējamā tiesību aizskārēja vainojama rīcība jeb vaina (vai

¹ Bukovskis V. Civilprocesa mācības grāmata. Rīga: autora izdevums, 1933, 764. lpp.

² Turpat.

³ Civilprocesa likums: LV likums. Pieņemts 14.10.1998. Publicēts 03.11.1998. Latvijas Vēstnesis, 03.12.1998., Nr. 326/330; Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs, Nr. 23.

tās neesība), ir jāaplūko vispārējais materiālo tiesību regulējums, t. i., Civillikums⁴ (turpmāk – CL).

Apskatot CL Saistību tiesību daļas trešās nodaļas pirmo apakšnodaļu “Neatļauta darbība un vainas pakāpes”, iezīmējas divas normas, kas tiešā vai netiešā veidā regulē pierādīšanas jautājumu. Pirmā no tām ir CL 1635. panta trešā daļa: *Ja šā panta otrajā daļā minētā neatļautā darbība izpaudusies kā noziedzīgs nodarījums pret personas dzīvību, veselību, tikumību, dzimumneaizskaramību, brīvību, godu, cieņu vai pret ģimeni, vai nepilngadīgo, pieņemams, ka cietušajam šādas darbības rezultātā ir nodarīts morālais kaitējums. Citos gadījumos morālais kaitējums cietušajam jāpierāda.* Kā redzams, citētā norma neregulē vainojamas rīcības (vainas), bet gan morālā kaitējuma pierādīšanas aspektu, nosakot, kādos gadījumos tas ir pieņemams (prezumējams) un kādos tas ir jāpierāda cietušajam. Autors šajā ziņā pievienojas *Dr. iur. D. Oses* izteiktajai atziņai, ka [...] *Civillikuma 1635. panta trešajā daļā ir ietverta tikai morālā kaitējuma fakta prezumpcija, bet nevis civiltiesiskās atbildības prezumpcija. Atbilstoši Civillikuma 1635. panta trešajai daļai civiltiesiskās atbildības kritērijus – tiesību aizskārēja prettiesisku, vainojamu rīcību un cēloņsakarību starp prettiesisko rīcību un kaitējumu – joprojām ir jāpierāda prasītājam, un par pierādītu ir uzskatāms tikai morālā kaitējuma fakts.*⁵

Otra norma ir CL 1644. panta pirmā daļa: *Kas otram nodara kaitējumu bez ļauna nolūka, ja viņš par šo kaitējumu ir vainojams, pielaiž neuzmanību.* Rūpīgi izlasot šīs normas tekstu, var rasties iespaids, ka tā noteic vispārēju vainas prezumpciju. Proti, ja konkrētie lietas apstākļi nenorāda uz ļauna nolūka esību, tad sāk darboties prezumpcija, ka iespējamais tiesību aizskārējs pielaidis neuzmanību. Attiecīgi šāds pieņēmums aizskārējam būtu jāatspēko. CL sistēmiskā skatījumā novērojams, ka prezumpcijas ielasīšanai šajā normā var kalpot arī apsvērums, ka CL Saistību tiesību daļas trešās nodaļas pirmajā apakšnodaļā “Neatļauta darbība un vainas pakāpes” vainas pakāpju definēšana tiek iesākta vispirms ar ļaunu nolūku, tad pārejot pie rupjas neuzmanības un noslēdzot ar vieglu neuzmanību. Tas varētu vedināt domāt, ka ikvienā situācijā būtu jānovērtē situācija šādā secībā: ļauns nolūks, rupja neuzmanība, viegla neuzmanība. Tomēr zināmu mulsumu rada panta piebilde, ka par šo kaitējumu tiesību aizskārējam tik un tā jābūt vainojamam.

Prof. K. Torgāns citēto normu apzīmē kā “īpatnēju noteikumu”, piebilstot, ka šī prezumpcija nav droša, jo nav tieši ierakstīta likumā.⁶ Šajā aspektā var tikai piekrist prof. K. Torgāna norādītajam, un šeit būtu vērā ņemama šāda Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta kādā lietā paustā tēze: *Lai atzītu, ka pastāv likumiska prezumpcija, šādam civillietā nozīmīga fakta esības pieņemumam ir jābūt tieši noteiktam likumā.*⁷ Arī prof. K. Čakste savulaik norādīja, ka vainas prezumpcija pastāv tikai likumā noteiktajos gadījumos.⁸ Tomēr, neraugoties uz to, ka Latvijas tiesību literatūrā atrodams viedoklis, ka pēc vispārējā principa

⁴ Civillikums: LV likums. Pieņemts 28.01.1937. Publicēts 20.02.1937. Valdības Vēstnesis, Nr. 41.

⁵ Ose D. Pierādīšanas process un tā izņēmumi civilprocesā. Jurista Vārds, 15.12.2015., Nr. 49 (901).

⁶ Torgāns K. Saistību tiesības. Otrais papild. izd. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2018, 162. lpp.; agrāk šajā ziņā prof. K. Torgāns norādīja: *Civillikumā nav norādes par šādu prezumpciju. Taču jāatzīst, ka pēc ilgstošiem un nesekmīgiem mēģinājumiem nedefinēt vainu citas iespējas arī nebija.* Sk.: Torgāns K. Vainas vai attaisnojumu meklējumi civiltiesībās. Jurista Vārds, 31.05.2005., Nr. 20 (375).

⁷ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 09.12.2019. spriedums lietā Nr. SKC-318/2019.

⁸ Sal.: Čakste K. Civiltiesības. Lekcijas. Raksti. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011, 197. lpp.

tiesību aizskārēja vaina ir jāpierāda cietušajam,⁹ mūsdienu Latvijas tiesu praksē atrodamī gadījumi, kuros šī vispārējā prezumpcija tiek piemērota, tiesām atsaucoties uz minēto CL 1644. panta pirmo daļu. Tā, piemēram, kādā lietā Vidzemes apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas secināja: *Tiesas kolēģija piekrit pirmās instances tiesas secinājumam, ka konkrētais tiesību aizskārums izdarīts bez ļauna nolūka, tātad sāk darboties prezumpcija, ka aizskārējs pielaidis neuzmanību [..] vaina pierādāma, izejot no vainas prezumpcijas, jeb persona atzistama par vainojamu, ja tā nepierāda savu nevainojamību.*¹⁰

Prof. J. Kārklīšs norādīja, ka šī viedokļa par vispārējo vainas prezumpciju civiltiesībās sakne meklējama padomju laiku civiltiesībās, kur šāda prezumpcija tika paredzēta Latvijas PSR Civilkodeksa 229. panta pirmajā daļā (līgumtiesību kontekstā) un 465. panta otrajā daļā (deliktu tiesību kontekstā).¹¹ Attiecīgi Latvijas PSR Civilkodeksa 229. panta pirmā daļa noteica: *Persona, kas nav izpildījusi saistību vai izpildījusi nepienācīgā veidā, ir mantiski atbildīga tikai tad, ja viņa ir vainīga (nolūks vai neuzmanība), izņemot likumā vai līgumā paredzētos gadījumus. Vainas neesamība ir jāpierāda personai, kas saistību pārkāpusi.*¹² Kā norādīts šī panta komentārā, *personas vaina ir viens no obligātajiem nosacījumiem, kas nepieciešams, lai rastos pienākums atlīdzināt zaudējumus (224. p.). [..] 229. p. vadās no parādnieka vainas prezumpcijas, kas nozīmē, ka civiltiesiskajā atbildībā pretēji kriminālatbildībai prezumē parādnieka vainu, ja parādnieks nav saistību izpildījis.*¹³ Savukārt 465. panta otrā daļa noteica: *Kaitējuma nodarītājs atbrīvojas no tā atlīdzināšanas, ja pierāda, ka kaitējums nav nodarīts viņa vainas dēļ.*¹⁴ Šī panta komentārā norādīts: *Kaitējuma nodarītāja vaina arī ir kaitējuma atlīdzināšanas pienākuma priekšnoteikums. [..] Kaitējuma nodarītāja vaina tiek prezumēta. Lai atbrīvotos no kaitējuma atlīdzināšanas, kaitējuma nodarītājam jāpierāda, ka kaitējums nav nodarīts viņa vainas dēļ.*¹⁵ Kā tālāk norādīja prof. J. Kārklīšs, pēc CL spēka atjaunošanas citi tiesību zinātnieki šo Latvijas PSR Civilkodeksā nostiprināto pozīciju ir nekritiski pārņēmuši, lai arī iepriekš piesauktajām Latvijas PSR Civilkodeksa normām līdzīgas normas CL nav iestrādātas.¹⁶ Līdz ar to, lai izprastu CL 1644. panta pirmās daļas ideju, ir “jārok dziļāk”, lūkojoties vēsturiskajā regulējumā.

⁹ Torgāns K., Kārklīšs J. Civiltiesiskās atbildības modeļi pēc vainojamības pazīmes. Jurista Vārds, 08.09.2015., Nr. 35 (887); Ose D. 2015.

¹⁰ Sk.: Vidzemes apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 18.05.2018. spriedums civillietā Nr. C39119515 (stājies likumīgā spēkā). Autora ieskatā, šeit apelācijas instances tiesa varēja minēto strīdu atrisināt uz stingrās atbildības pamatiem, pamatojoties uz konkrētā sadarbības līguma raksturu, kas noslēgts starp cietušā bērna likumisko pārstāvi (vecāku) un pirmsskolas izglītības iestādi – tas paredzēja tostarp iestādes pienākumu nodrošināt bērna drošību. Neraugoties uz to, konkrētajā gadījumā notika nelaimes gadījums – cietušais bērns, atrodoties uz sporta līdzekām un izpildot skolotājas norādījumu nokāpt no līdzekām, guva miesas bojājumus – tika daļēji izsisti priekšējie divi kaula zobi.

¹¹ Kārklīšs J. Idea of Strict Liability in Private Law. Grām.: LU žurnāls “Juridiskā Zinātne”, 10. sēj. Rīga: Latvijas Universitāte, 2017, 182. lpp.

¹² Autoru kolektīvs P. Stučkas Latvijas Valsts universitātes profesora, juridisko zinātņu doktora J. Vēbera vispārīgā redakcijā. Latvijas PSR Civilkodeksa komentāri. Rīga: Liesma, 1979, 305. lpp.

¹³ Turpat, 306.–307. lpp.

¹⁴ Turpat, 595. lpp.

¹⁵ Turpat, 597. lpp.

¹⁶ Kārklīšs J. 2017, 182. lpp.

2. Pierādīšanas nastas sadalījums Baltijas vietējo civillikumu kopojumā

Aplūkojot CL 1644. panta priekšteci – Baltijas vietējo civillikumu kopojuma (turpmāk – BVCK) 3294. pantu –, redzams, ka attiecīgais BVCK pants saturēja šādu normu: *Ikviens nelikumīga darbība, kas izdarīta bez ļauna nolūka (3290. p.) atzīstama, ciktāl to var pieskaitīt tās izdarītājam par vainu, tikai par neuzmanību (culpa), neizšķirot, vai tā notikusi aiz draiskulības vai pārgalvības, bez ļauna nolūka, vai aiz vieglprātības, paviršības, slinkuma vai nepieskaitāmas nezināšanas.*¹⁷ Tiktāl varētu arī apgalvot, ka CL 1644. panta pirmā daļa pirmšķietami ir vienkārši neveiksmīgi formulēta, jo vēsturiskās normas tekstā šādas prezumpcijas ielasīšana ir pat sarežģītāks uzdevums. Taču šāds apgalvojums varētu būt krietni pārsteidzīgs. Bez BVCK 3294. panta nodaļā “Neatļauta darbība vispār un vainas pakāpes” vēl bija atrodamas šādas divas normas: 1) BVCK 3293. pants: *Kas otru apsūdz par ļaunprātību, tam tā jāpierāda;*¹⁸ 2) BVCK 3304. pants: *Pierādījumi par to, ka tiesību aizskārums vispār izdarīts, jāsniedz tam, kas kaitējumu cietis; bet pierādīt, ka aizskārums nav pieskaitāms par vainu, piekrit atbildētājam* [autora izcēlums].¹⁹ Pierādīt, ka aizskārums nav pieskaitāms par vainu, varēja ar t. s. “ekskulpācijas pierādījumiem”.²⁰ Abas šīs normas nav pārņemtas CL. Kā redzams, BVCK pierādīšanas pienākuma kontekstā saturēja daudz skaidrāku regulējumu, šķietami nosakot vispārēju vainas prezumpciju, kas darbojās kā deliktu tiesībās, tā arī ligumtiesībās.

Tomēr, neraugoties uz šo šķietami nepārprotamo vispārējo vainas prezumpciju BVCK, starpkaru perioda Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta prakse šajā aspektā rada jautājumus par patieso šīs normas tvērumu. Tā, piemēram, BVCK 3304. panta kontekstā Senāta Civilais kasācijas departaments izteica šādu tēzi: *Vaina nav prezumējama, bet tā jāpierāda tam, kas uz to atsaucas. [..]* [autora izcēlums].²¹ Līdzīgi kādā citā lietā Senāta Civilais kasācijas departaments norādīja, ka *[..] prasītājs šai lietā dibina savu prasību, līdz ar to gan uzņemoties pierādīt taisni atbildētājas vainu (L. c. l. 3444. p. [CL 1779. panta priekštecis – autora piebilde]), turpretim, ja prasība būtu pamatota ar Dzelzc. lik., tad*

¹⁷ Baltijas vietējo civillikumu kopojums latviešu valodā: Vietējo likumu kopojuma III daļa. Neoficiāls izdevums Tieslietu ministrijas sevišķas komisijas sagatavojumā. Rīga: Valters un Rapa, 1928, 379. lpp.

¹⁸ Turpat.

¹⁹ Turpat, 380. lpp.

²⁰ Sk.: Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta 09.11.1922. spriedums Ramaņa prasībā pret Dubultu fabrikas akciju sabiedrību. Grām.: Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. I. turpinājums līdz 1926. g. jūlijam un pirmā izlaiduma papildinājums ar alfabētisko rādītāju abām daļām. Sastādījuši: Latvijas Tiesu palātas loceklis F. Konradi un Rīgas apgabaltiesas loceklis A. Walter. [B. v.]: autoru izdevums, 1926, 15.–16. lpp.; Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta 27.09.1934. spriedums Dauces prasībā pret Pļavnieku. Grām.: (XI) Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. X turpinājums ar alfabētisko rādītāju, rādītāju pievestiem spriedumiem un likumu rādītāju. Sastādījuši: senātors F. Konradi un Rīgas apgabaltiesas loceklis A. Walter. [B. v.]: izdevniecība “Grāmatrūpnieks”, 1934, 210.–211. lpp.; Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta Apvienotās sapulces 29.11.1937. spriedums. Grām.: Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. Sastādījuši: senātors F. Konradi un Tiesu palātas loceklis A. Valters. Tieslietu Ministrijas Vēstneša pielikums. [B. v.]: Tieslietu ministrijas izdevums, 1938, 77.–80. lpp.

²¹ Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta kopsēdes 26.04.1939. spriedums Streipas prasībā pret biedrību “Muitas artelis”. Grām.: XV Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. Sastādījuši: senātors F. Konradi, Tiesu palātas loceklis A. Valters. Tieslietu ministrijas Vēstneša pielikums. Rīga: Tieslietu ministrijas izdevums, 1939, 270.–271. lpp.

dzelzceļiem savukārt būtu – ekskulpācijas veidā – jāpierāda tādu apstākļu esamība, kas atsvabinātu viņu no atbildības [...] [autora izcēlums].²² Šo tēzi Senāta Civilais kasācijas departaments uzturēja arī pēc tam, kad tālaika Dzelzceļa likumā tika veikti grozījumi attiecībā uz pierādīšanas pienākuma jautājumu: *Tātad [Dzelzceļa likuma – autora piebilde] 97. p. savā tagadējā redakcijā vairs neuzliek dzelzceļam ekskulpācijas pierādīšanas pienākumu, bet šai ziņā neatkāpjās no vispārējā CL pieņemtā principa, ka tam, kas prasa atlīdzību par zaudējumiem, jāpierāda atbildētāja vaina (CL 3284., 3440. p.)* [autora izcēlums]. *Tāpēc arī konkrētajā gadījumā prasītājam bija jāpierāda dzelzceļa vaina ar prasītāja mantu notikušā nelaiemes gadījumā.*²³

Attiecīgi, [...] ciktāl **prasītājs** zaudējumu atlīdzinājuma pienākumu pamato ar CL. 3444. p. noteikumiem, viņš taisni **nevar apiet vainas jautājumu** [autora izcēlums].²⁴ Vēl uzskatāmāk šī doma pausta kādā citā Senāta Civilā kasācijas departamenta izspriestā lietā: **Ekskulpācijas pierādījumu var uzlikt tikai vainīgam**; šajā ziņā CL 3304. p. tieši nosaka, ka, ja ir pierādīts tiesību aizskārums, kas nav izdarīts ļaunprātīgi, tad pierādīt, ka tas noticis bez atbildētāja vainas vai neuzmanības, piekrit pēdējam [autora izcēlums]. *Tātad pašam prasītājam vispirms būtu jāpierāda pats tiesību “aizskārums”, t. i., atbildētāja pati par sevi neatļautā darbība (CL 3284. p. beigās)* [autora izcēlums]. *Tātad, arī konkrētajā lietā prasītājam būtu bijis visupirms jāpierāda, ka atbildētājs, notārs J., apliecinot pilnvaras parakstītāja personību uz pases pamata, nodarījis neatļautu darbību, kas būtu pieskaitāma viņam par vainu* [autora izcēlums].²⁵ Vēlreiz izlasot BVCK 3304. pantu un iepriekš citētās Senāta Civilā kasācijas departamenta atziņas, nebūtu pārspilēti teikt, ka rodas neizpratne – BVCK 3304. pants, no vienas puses, paredzēja, ka pienākums “pierādīt, ka aizskārums nav pieskaitāms par vainu, piekrit atbildētājam”, savukārt Senāta Civilais kasācijas departaments, no otras puses, vairākkārt uzsvēris, ka “atbildētāja vaina nav prezumējama”; “prasītājam jāpierāda atbildētāja vaina”; “ekskulpācijas pierādījumu var uzlikt tikai vainīgam”. Uzreiz jāteic, ka risinājums, lai kļiedētu šo neizpratni, nav acīmredzams. Šeit jāņem vērā divi aspekti.

Pirmais no tiem ir saistāms ar terminoloģiskām niansēm CL un BVCK. CL 1635. pantam atbilstošais BVCK 3284. pants²⁶ vārdkopas “ciktāl viņu par šo darbību var vainot” vietā saturēja vārdkopu “ciktāl šo darbību var pieskaitīt

²² Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta 26.10.1933. spriedums Tenesa prasībā pret Dzelzceļa virsvaldi. Grām.: X Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. VIII turpinājums ar alfabētisko rādītāju, rādītāju pievestiem spriedumiem un likumu rādītāju. Sastādījuši: senātors F. Konradi un Rīgas apgabaltiesas loceklis A. Walter. [B. v.]: izdevniecība “Jūrists”, 1933, 81. lpp.

²³ Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta 27.01.1937. spriedums AS “Livonija” prasībā pret Dzelzceļa virsvaldi. Grām.: (XIII) Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. Sastādījuši: senātors F. Konradi un Rīgas apgabaltiesas loceklis A. Valters. Tieslietu Ministrijas Vēstneša pielikums. [B. v.]: Tieslietu ministrijas izdevums, 1936/1937, 342.–343. lpp.

²⁴ Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta 25.11./16.12.1936. spriedums Hausmaņa prasībā pret Latvijas valsti, Finanču min. personā. Grām.: (XIII) Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. Sastādījuši: senātors F. Konradi un Rīgas apgabaltiesas loceklis A. Valters. Tieslietu Ministrijas Vēstneša pielikums. [B. v.]: Tieslietu ministrijas izdevums, 1936/1937, 479. lpp.

²⁵ Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta 28.09.1937. spriedums Rīgas hipotēku biedrības prasībā pret Ansonu u. c. Grām.: (XIII) Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. Sastādījuši: senātors F. Konradi un Rīgas apgabaltiesas loceklis A. Valters. Tieslietu Ministrijas Vēstneša pielikums. [B. v.]: Tieslietu ministrijas izdevums, 1936/1937, 747.–748. lpp.

²⁶ Baltijas vietējo civillikumu kopojums latviešu valodā: Vietējo likumu kopojuma III daļa. Neoficiāls izdevums Tieslietu ministrijas sevišķas komisijas sagatavojumā. Rīga: Valters un Rapa, 1928, 378. lpp.

viņam par vainu". Šāda terminoloģiska atšķirība novērojama arī citās normās: CL 1637. pantam atbilstošais BVCK 3286. pants²⁷ vārdkopas "nav vainojami" vietā saturēja vārdkopu "nepieskaita par vainu". Līdzīgas izmaiņas novērojamas arī CL 1638. un 1644. pantam atbilstošajā BVCK 3287.²⁸ un 3294. pantā.²⁹ Turklāt CL 1640. pantā regulētās vainas pakāpes atbilstošajā BVCK 3289. pantā³⁰ bija nosauktas par pieskaitāmības pakāpēm. No šī pantu salīdzinājuma izriet būtisks secinājums – CL šobrīd lietoto vainas un vainojamības jēdzienu BVCK faktiski apvienoja zem vienota jēdziena – vaina, kura tiesību aizskārējam bija "jāpieskaita", lai piemērotu civiltiesisko atbildību. Ar jēdzienu "vaina" BVCK aptvēra ne tikai vainas pakāpes, bet arī izņēmumus no atbildības piemērošanas, piemēram, tiesību aizskārumus, ko nodarījuši bērni līdz septiņu gadu vecumam vai personas ar garīga rakstura vai citiem veselības traucējumiem (CL 1637. panta pirmā daļa).

Otrs aspekts saistāms ar apsvērumu, ka starpkaru perioda Latvijas civiltiesībās vainas un atbildības izslēdzoša apstākļa – nejauša šķēršļa (nejaušības) – jēdzieni tika savstarpēji pretnostatīti, ievērojot, ka nejaušība bija tur, kur notikumu krietns un rūpīgs saimnieks nevarēja nedz paredzēt, nedz novērst, – tur attiecīgi nav arī vainas. Kā norādījis tiesību zinātnieks N. Vīnzarājs, abi kvalificētie gadījumi (nejaušs notikums un nepārvarama vara) izslēdz parādnieka vainu.³¹ Vienlaikus nejaušības jēdzienam tika izmantoti līdzīgi kritēriji, kas tika analizēti vainas (neuzmanības) ietvaros – kaitējuma paredzamība un novēršamība.³² Šajā ziņā jāatzīmē prof. V. Sinaiska izteikts novērojums, ka BVCK parastā gadījuma (vainas) un kvalificētā gadījuma (nejaušības) izpratnes tika sajauktas kopā.³³

Ko no šī visa var izsecināt? Autora ieskatā, tas liek pamatoti domāt, ka BVCK lietotais vainas jēdziens bija ārkārtīgi ietilpīgs – tas aptvēra ne tikai klasisko (šaurāko) vainas izpratni, proti, ka atbildības piemērošanai bija jākonstatē tiesību aizskārēja neuzmanība vai nolūks, bet tas aptvēra arī atbildību izslēdzošus apstākļus, tostarp nejaušu šķērslī (nejaušu notikumu un nepārvaramu varu), sev piederošas tiesības izlietošanu u. tml. (tātad arī vainas plašāko izpratni). Saskaņā ar šādu vainas jēdziena izpratni BVCK, var izskaidrot to, ka patiesībā BVCK 3304. pants un šīs normas sakarā atrodamā Senāta Civilā kasācijas departamenta prakse ir savstarpēji saskaņīgi un ka attiecīgi nerodas arī nekādas pretrunas.

Un proti, BVCK 3304. pants (*Pierādījumi par to, ka tiesību aizskārums vispār izdarīts, jāsniedz tam, kas kaitējumu cietis; bet pierādīt, ka aizskārums nav pieskaitāms par vainu, piekrit atbildētājam*) ir iztulkojams šādi: a) cietušajam ir jāpierāda "tiesību aizskārums" (jeb, kā norādījis Senāta Civilais kasācijas departaments, neatļauta darbība) – tiesību aizskārēja vaina (neuzmanība vai nolūks) (tātad vainas

²⁷ Baltijas vietējo civillikumu kopojums latviešu valodā: Vietējo likumu kopojuma III daļa. Neoficiāls izdevums Tieslietu ministrijas sevišķas komisijas sagatavojumā. Rīga: Valters un Rapa, 1928, 378. lpp.

²⁸ Turpat.

²⁹ Turpat, 379. lpp.

³⁰ Turpat, 378. lpp.

³¹ Vīnzarājs N. Gadījuma loma savstarpējos (sinallagmatiskos) līgumos. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1932, Nr. 7/8, 243.–256. lpp.

³² Буковский В. (сост.) Сводъ гражданскихъ узаконений губерний Прибалтийскихъ (съ продолжениемъ 1912–1914 г. и съ разъяснениями) въ 2 томахъ. Т. II., содержащий Право требований. Рига: Г. Гемпель и Ко, 1914, с. 1299, 1390–1391; Čakste K. Nejaušība un nepārvarama vara Latvijas Civillikumos. Jurists, 1937, Nr. 71/72, 12.–16. lpp.

³³ Синайский. В. И. Основы гражданского права. В связи с частью III Свода узаконений, действующих в Латвии и Эстонии. Выпуск II. Рига: издание акц. о-ва Вальтерс и Рапа, 1926, с. 284.

šaurākajā izpratnē esība), kuras rezultātā nodarīts atlīdzināms kaitējums; kad tas izdarīts, b) tiesību aizskārējam jāpierāda, ka “aizskārums nav tomēr pieskaitāms par vainu”, piemēram, ka kaitējums radies sakarā ar nejašu notikumu (tātad vainas plašākajā izpratnē neesību). Arī prof. I. Tjutrumovs zaudējumu atlīdzināšanas pienākuma kontekstā ir norādījis, ka tieši prasītājam (cietušajam) ir jāpierāda, ka atbildētāja neatļautā rīcība notikusi ļauna nolūka vai neuzmanības formā, kur savukārt atbildētājam ir iespēja pierādīt, ka konkrētās sekas tas nevarēja novērst,³⁴ piemēram, sakarā ar nejašu šķērslī (nejausību). Šāda izpratne izskaidro to, kāpēc Senāta Civilais kasācijas departaments vairākkārt uzsvēra, ka tiesību aizskārēja vaina (šaurākajā izpratnē) nav prezumējama – tā cietušajam ir jāpierāda, savukārt tiesību aizskārējs varēja pierādīt, ka nav konstatējama viņa vaina (plašākajā izpratnē) sakarā, piemēram, ar nejašu šķērslī. Minētie atbildību izslēdzošie apstākļi arī ir šie “ekskulpācijas pierādījumi”, uz kuriem norādījis Senāta Civilais kasācijas departaments: *[...] atbildētājam, kā vainīgai pusei, ekskulpācijas veidā jāpierāda, ka tiesību aizskārums noticis bez viņa vainas, t. i., nejausi (3443. p.) [autora izcēlums].*³⁵

Šie apsvērumi kopumā arī raksturo t. s. “vainas principu”, kas tika plaši atzīts starpkaru perioda tiesību doktrīnā un tiesu praksē, pretnostatot to t. s. “nodarījuma principam”: *[...] necenšoties uzklaut attaisnojumu [piemēram, nejašu šķērslī – autora piebilde] vai meklēt vainas esamību vai neesamību [neuzmanību vai ļaunu nolūku – autora piebilde] [autora izcēlums]. [...] Tad pietika tikai ārēja sakarība – zaudējumu nodarīšanas fakts [...] vainas princips neapmierinās ar tādu ārēju sakarību.*³⁶

Rezumējot minēto, izdarāms secinājums, ka CL 1644. panta pirmās daļas priekštecis – BVCK 3294. pants (un citas saistītās normas) – nesaturēja vispārēju vainas (neuzmanības) prezumpciju, lai gan BVCK 3304. pants pirmšķietami vedināja domāt, ka BVCK šādu prezumpciju saturēja. Ņemot vērā, ka BVCK 3304. panta analogs CL nav atrodams, var secināt, ka CL sastādītāji vēlējušies vēl skaidrāk norādīt, ka šāda vispārēja prezumpcija CL netiek paredzēta (lai gan, kā redzams, Senāta Civilais kasācijas departaments neapjuka, piemērojot BVCK 3304. pantu). Katrā ziņā CL palikusī 1644. panta pirmā daļa joprojām ir maldinoša un prasa precizējumus, lai norma būtu viennozīmīgāka. Līdz ar to turpmāk autors apskata, kādā virzienā CL 1644. panta pirmā daļa varētu būt precizējama, balstoties uz vispārīgajiem pierādīšanas principiem un īpatnībām, piemērojot civiltiesisko atbildību deliktu tiesībās un līgumtiesībās.

3. Pierādīšanas nastas sadalījuma īpatnības deliktu tiesībās un līgumtiesībās

Sākotnēji nepieciešams iezīmēt deliktu tiesību un līgumtiesību būtisko atšķirību – nodibinot līgumiskās attiecības, puses ir brīvas nodrošināties pret

³⁴ Тютрюмов И. Гражданское право. Второе, исправленное и значительно дополненное издание. Тарту: Типография Г. Лаакманъ, 1927, с. 139.

³⁵ Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta 22.11.1933. spriedums Amerika prasībā pret Eriņu. Grām.: X Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. VIII turpinājums ar alfabētisko rādītāju, rādītāju pievestiem spriedumiem un likumu rādītāju. Sastādījuši: senātors F. Konradi un Rīgas apgabaltiesas loceklis A. Walter. [B. v.]: izdevniecība “Jūrists”, 1933, 59. lpp.

³⁶ Sk.: Čakste K. 2011, 191.–193. lpp.

neparastiem riskiem. Taču šādas iespējas nav delikta gadījumā,³⁷ šeit kaitējums tiek nodarīts negaidīti bez iepriekšējas pušu vienošanās, un parasti cietušajiem nav bijusi iespēja veikt zināmus priekšdarbus, lai aizsargātu savas intereses kaitējuma nodarīšanas gadījumā.³⁸ No šīs aksiomas Šveices tiesību literatūrā tiek atvasināts princips, ka delikta gadījumā puses ir vienlīdzīgas, tās vienlīdz labi zina lietas apstākļus. Savukārt līgumtiesībās līguma pārkāpuma apstākļi atrodas parādnieka sfērā, nevis kreditora, tādējādi pamatojot vainas prezumpcijas nepieciešamību līgumtiesībās.³⁹ Līdzīga pieeja pastāv arī Vācijā un Austrijā.⁴⁰ Pakavējoties pie šī principa, jāatzīmē, ka, autora ieskatā, to nevarētu absolutizēt. Tā, piemēram, būvniecībā šie apstākļi mēdz atrasties vienlaikus abu līdzēju (pasūtītāja un būvdarbu veicēja) sfērā, kas pamato no CL 1. panta izrietošā abpusējas sadarbības pienākuma esību.⁴¹ Nereti būvniecībā līguma pārkāpumu izraisa arī kreditora (pasūtītāja) bezdarbība, piemēram, būvlaukuma neierādīšana, kas dod būvdarbu veicējam tiesības izteikt līguma neizpildīšanas ierunu.

Jebkurā gadījumā jāteic, ka kritērijs – kuras personas sfērā atrodas strīdīgie apstākļi – ir atzīts princips, kuru ievēro, nosakot pierādīšanas nastas sadali. Tā, piemēram, idejiski šādu apsvērumu dēļ vainas prezumpcija ir noteikta arī kapitālsabiedrību valdes locekļu atbildības regulējumā (Komerclikuma⁴² 169. panta trešā daļa), ievērojot, ka tieši valdes loceklis vislabāk spēj pamatot, kāpēc konkrētajos apstākļos tika, piemēram, noslēgts zaudējumus nesošais darījums, tam uzrādot attiecīgus pierādījumus, kas apstiprina prasītās rūpības ievērošanu (piemēram, uzrādot pirms darījuma slēgšanas pasūtīto eksperta atzinumu, kas satur slēdzienu, ka sabiedrības manta pārdota par tirgus cenu). Līdzīgu apsvērumu dēļ vainas prezumpcija noteikta, piemēram, kustoņa vai dzīvnieka turētājam, jo tikai tas spēj pierādīt, ka rīkojies bez neuzmanības, t. i., *[..] ir spēris visus pēc apstākļiem nepieciešamos drošības soļus, vai ka zaudējums būtu noticis, neraugoties uz visiem drošības soļiem* (CL 2363. pants).

Anglosakšu tiesību literatūrā pieeja, ka pierādīšanas nasta jāuzliek tai pusei, kurai ir labāka piekļuve nepieciešamajai informācijai, tikusi kritizēta. Proti, tiek uzskatīts, ka šī pieeja labi darbojas līgumtiesībās, bet ne deliktu tiesībās, proti, atbilstoši šai loģikai ir pamatoti uzlikt pierādīšanas nastu līgumpārkāpējam, taču delikta gadījumā ne jau cietušais labāk zinās par tiesību aizskārējam pieejamajiem piesardzības pasākumiem (to izdevumiem), bet gan pats tiesību aizskārējs.⁴³ Neraugoties uz šo kritiku, deliktu tiesībās dominē princips, ka tiesību aizskārēja vaina pēc vispārējā noteikuma jāpierāda cietušajam, ja vien tiesību normās nav noteikta vainas prezumpcija (CL 2363. pants) vai stingrās atbildības modelis (CL 2347. panta otrā daļa). Jau romiešu tiesībās tika atzīta pieeja, ka deliktu tiesībās

³⁷ Major W. T., Taylor Ch. Law of Contract. 9th ed. London: M & E Pitman Publishing, 1996, p. 279.

³⁸ Peel E. The Law of Contract. Thirteenth edition. London: Sweet & Maxwell, Thomson Reuters, 2011, p. 1055.

³⁹ Sk.: Schwenger I. Schweizerliches Obligationenrecht. Allgemeiner Teil. 7. Aufl. Bern: Stämpfli Verlag AG, 2016, S. 155.

⁴⁰ Winiger B., Karner E., Oliphant K. (eds.). Digest of European Tort Law. Vol. 3: Essential Cases on Misconduct. Berlin/Boston: Walter de Gruyter GmbH, 2018, p. 27.

⁴¹ Daži jautājumi par uzņēmuma līguma izpratni (J. Kārklīņa viedoklis). Jurista Vārds, 10.09.2019., Nr. 36 (1094).

⁴² Komerclikums: LV likums. Pieņemts 13.04.2000. Publicēts 04.05.2000., Latvijas Vēstnesis, 01.06.2000., Nr. 158/160; Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs, Nr. 11.

⁴³ Posner E. A. Fault in Contract Law. Michigan Law Review, Vol. 107, No. 8. Symposium: Fault in American Contract Law, 2009.

vaina pēc vispārējā principa bija jāpierāda cietušajam.⁴⁴ Tā arī Kopējā modeļa projekta⁴⁵ (*Draft of Common Frame of Reference*) komentāros norādīts, ka delikta gadījumā cietušajam būtu jānorāda un, ja nepieciešams, arī jāpierāda visi atbildības priekšnoteikumi.⁴⁶ Attiecīgi mūsdienās cietušajam vaina ir jāpierāda, piemēram, Austrijā, Šveicē, Grieķijā, Francijā, Beļģijā, Spānijā, Portugālē, Anglijā, Dānijā, Somijā, Polijā, Čehijā.⁴⁷ Savukārt vainas prezumpcija deliktu tiesībās pastāv, piemēram, Lietuvā, Slovākijā, Horvātijā.⁴⁸

Deliktu tiesību kontekstā mūsdienu Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta praksē ir atrodama tā pati pieeja, kas pastāvēja iepriekš aprakstīto BVCK normu sakarā, proti, ka tiesību aizskārēja vaina (neuzmanība vai nolūks) (tātad šaurākā vainas izpratne) ir jāpierāda cietušajam. Tā, piemēram, kādā lietā cietušais (kāda hokeja kluba bijušais audzēknis) cēla prasību pret hokeja treneri, hokeja klubu un Latvijas valsti par solidāru morālā kaitējuma atlīdzināšanu par veselībai nodarīto kaitējumu un sakropļojumu, prasītājam uzskatot, ka viņam tika piemērota veselības stāvoklim neatbilstoša treniņu programma un tehnika, kā arī tikuši pieļauti pārkāpumi ārstniecības procesā, un rezultātā prasītājam sirds vairs nedarbojās bez EKS defibrilatora. Augstākās tiesas Senāta Civillietu departaments norādīja: *[.] lai noskaidrotu lietas apstākļus, kuri ietilpst pierādīšanas priekšmetā, tiesai bija jāņem vērā, ka vispārīgi prasījumos par zaudējumu atlīdzinājumu prasītājam jāpierāda: 1) tiesību aizskārums, ar ko viņam nodarīti zaudējumi (sk. Civillikuma 1635. pantu); 2) ar šo tiesību aizskārumu nodarīto zaudējumu apmērs (sk. Civillikuma 1779. pantu) [autora izcēlums]. Savukārt atbildētājam jāpierāda: 1) ka viņš nav vainojams zaudējumu nodarīšanā (sk. Civillikuma 1636. un 1638. pantu); 2) vai ka prasītājs pats vainīgs pie zaudējumu nodarīšanas, jo nav ievērojis pienācīgu rūpību (sk. Civillikuma 1646. un 1776. pantu); 3) vai ka prasītājs pats rīkojies ļaunā nolūkā (sk. Civillikuma 1642. pantu) [autora izcēlums].⁴⁹ Šāds pierādīšanas standarts tika piemērots arī kādā citā deliktu tiesību strīdā.⁵⁰*

Savā ziņā ir pārsteidzoši, ka, tā kā CL nav tādas normas, kādu saturēja BVCK (3304. pants: *Pierādījumi par to, ka tiesību aizskārums vispār izdarīts, jāsniedz tam, kas kaitējumu cietis; bet pierādīt, ka aizskārums nav pieskaitāms par vainu, piekrit atbildētājam*), mūsdienu Augstākās tiesas Senāta Civillietu departaments savā praksē ir nonācis pie faktiski BVCK 3304. panta risinājuma. Citētajā pierādīšanas nastas sadalījumā sevišķa uzmanība pievēršama tam, ka attiecībā uz prasītāja pienākumā ietilpstošo pierādīšanas priekšmetu ietverta atsauce uz CL 1635. pantu, savukārt attiecībā uz atbildētāja pienākumā ietilpstošo pierādīšanas priekšmetu – uz CL 1636. un 1638. pantu, kas uzskaita atbildību izslēdzošus apstākļus – sev piederošas tiesības izlietošanu, darbošanos pēc aizskartās personas

⁴⁴ Winiger B., Karner E., Oliphant K. 2018, p. 20.

⁴⁵ Kopējā modeļa projekts (*Draft of Common Frame of Reference*). Pieejams: https://www.law.kuleuven.be/personal/mstorme/2009_02_DCFR_OutlineEdition.pdf [aplūkots 18.02.2021.].

⁴⁶ von Bar C., Clive E. (eds.). *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law*. Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). New York: Oxford University Press, 2010, p. 3407.

⁴⁷ Winiger B., Karner E., Oliphant K. 2018, pp. 26, 29, 30, 34, 37, 45, 48, 50, 60, 66, 77, 79.

⁴⁸ *Ibid.*, pp. 67, 73, 82, 87.

⁴⁹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 17.12.2019. spriedums lietā Nr. SKC-251/2019, 8.2 punkts.

⁵⁰ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 29.08.2019. spriedums lietā Nr. SKC-240/2019, 5.1 punkts.

gribas, atļautu pašai izstāvēties, apakšnieka nodarītu tiesību aizskārums pēc priekšnieka pavēles. Kā redzams, šeit Augstākās tiesas Senāta Civillietu departaments lieto vainojamības jēdzienu, ko agrāk BVCK (un attiecīgi Senāta Civilais kasācijas departaments) apzīmēja ar vienoto (plašo) vainas jēdzienu.

Tāpat mūsdienu Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departaments deliktu tiesību kontekstā atzinis, ka prasītājam kā cietušajam, ceļot prasību uz CL 1635. panta pamata, ir jāpierāda visi civiltiesiskās atbildības priekšnoteikumi, tostarp neatļauta darbība.⁵¹ Šī tēze ir tikusi precizēta kādā citā lietā: *Lai piepildītu Civillikuma 1635. panta materiālo sastāvu, prasītājam tas līdz saprātīgas ticamības pakāpei jāpierāda, bet tiesas spriedumā jāiekļauj attiecīgā motivācija.*⁵² Šeit gan jāatzīmē, ka minētais tēzes precizējums tika izteikts lietā, kurā tika skatīts jautājums par saskarsmes tiesībām. Attiecīgi, tā kā cietušajam delikta gadījumā pēc vispārēja noteikuma jāpierāda visi civiltiesiskās atbildības priekšnoteikumi, tad prasītājam kā cietušajam jāpierāda arī atbildētāja kā iespējamā tiesību aizskārēja vaina, piemēram, rupja neuzmanība kā neatļauta vainas pakāpe.⁵³ Kādā lietā Augstākās tiesas Civillietu departaments īpaši atzīmēja, ka *ceļu satiksmes noteikumu pārkāpuma fakts un ceļu satiksmes negadījuma izraisīšanas fakts pats par sevi nerada ne vieglas, ne rupjas neuzmanības prezumpciju* [autora izcēlums]. *Ceļu satiksmes negadījumu iespējams izraisīt gan ar vieglu, gan rupju neuzmanību, un šo neuzmanības veidu nošķiršanai nepieciešams noskaidrot zaudējumus izraisījušās personas rīcību konkrētā negadījuma apstākļos un subsūmēt to Civillikuma 1646., 1645. pantu normām.*⁵⁴

Pirms pievērsties līgumtiesībām, sākotnēji nepieciešams atzīmēt, ka vainas jautājums līgumtiesībās parasti nav tik problemātisks kā deliktu tiesībās (deliktu tiesībās vaina (tās izpausme – neuzmanība) ir atbildības piemērošanas fundament). Līgumtiesībās atbildība principā tiek balstīta uz līguma noteikumiem, kas privātautonomijas ietvaros papildus likuma noteikumiem detalizē un konkrētizē pušu uzvedības modeli (nosaka prasītās rūpības standartu) (CL 1785. pants). Līdz ar to līgumattiecībās ir vieglāk identificēt vainu – līdzēja veiktās rīcības neatbilstību prasītās rūpības standartam, jo atliek norādīt uz kāda līguma noteikuma neizpildi. Pie tam jāatzīmē, ka pastāv arī t. s. “stingrās atbildības grupas” saistības, piemēram, maksāšanas saistības, lietas izgatavošanas saistība, kur parādnieka vainas (neuzmanības) vērtējumam nebūs izšķirīgas juridiskas nozīmes. Šāda tipa saistībās parādniekam ir pienākums nevis pielikt visas saprātīgās pūles, bet gan garantēt noteiktu rezultātu. Tāpat jāņem vērā, ka puses privātautonomijas ceļā bieži vien izmaina likumā noteikto atbildības modeli, tipiski paredzot stingrāku atbildību (piemēram, ietverot garantijas saistības). Plašāk par vainas nozīmi līgumtiesībās autors aicina skatīt autora rakstu “Vainas elementi līgumiskās atbildības piemērošanā”.⁵⁵

⁵¹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 27.06.2018. spriedums lietā Nr. SKC-159/2018, 8. punkts.

⁵² Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 11.02.2020. spriedums lietā Nr. SKC-166/2020, 7. punkts.

⁵³ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 14.03.2007. spriedums lietā Nr. SKC-110/2007.

⁵⁴ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 20.04.2016. spriedums lietā Nr. SKC-0105/2016, 12.3 punkts.

⁵⁵ Sk.: Brants E. Vainas elementi līgumiskās atbildības piemērošanā. Grām.: Starptautisko un Eiropas Savienības tiesību piemērošana nacionālajās tiesās. Latvijas Universitātes 78. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2020, 270.–286. lpp.

Attiecīgi līgumtiesību kontekstā, izpētot Latvijas tiesu praksi, jāsecina, ka šeit reizēm novērojama tendence noteikt atbildētāja (līgumpārkāpēja) vainas prezumpciju. Šajā kontekstā jāpiemin šāda starpkaru perioda Senāta Civilā kasācijas departamenta paustā tēze: *[..] nomas priekšmeta pasliktināšanās gadījumā iznomātājam jāpierāda šī priekšmeta labākā kvalitāte tā nodošanas laikā [tātad jāpierāda zaudējumu apmērs – autora piebilde]; nomniekam šādā gadījumā turpretim jāpierāda, ka pasliktināšana nav pieskaitāma viņam par vainu (L. c. l. 3304. p. [..].*⁵⁶ Analogiskas atziņas izteiktas arī mūsdienu Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta praksē. Kādā lietā, kurā tika risināts strīds starp advokātu un viņa klientu par sniegto juridisko pakalpojumu apjomu un kvalitāti, Senāta Civillietu departaments atzina, ka *pēc vispārēja noteikuma prasībās atlīdzināt zaudējumus, kas radušies sakarā ar saistības neizpildīšanu, prasītājam jāpierāda: pirmkārt, tiesība prasīt izpildīšanu, t. i., viņam jāpierāda tiesiskās attiecības esība, uz kuras pamata atbildētājam pienākas izpildīt; otrkārt, izpildīšanas termiņa iestāšanās; treškārt, prasot zaudējumu atlīdzību – zaudējuma apmērs (sk. Civillikuma 1401., 1402., 1785. pantu) [autora izcēlums]. Savukārt atbildētājam pēc analogijas ar Civillikuma 1838. pantu jāpierāda,*⁵⁷ *ka viņš savu no līguma izrietošo saistību ir izpildījis, jo viņa pienākums izteicies darbībā (sk. arī Bukovskis V. Civilprocesa mācību grāmata. Rīga: Autora izdevums, 1933, 774. lpp.) [autora izcēlums]. Respektīvi, ja advokāts veicis konkrētas darbības juridiskās palīdzības sniegšanas ietvarā, tad viņam šo darbību apjoms un kvalitāte arī ir jāpierāda, iesniedzot atbilstošus pierādījumus [autora izcēlums].*⁵⁸ Minētais pierādīšanas standarts tika piemērots arī kādā būvniecības strīdā starp pasūtītāju un būvdarbu veicēju.⁵⁹

Līdzīgu atziņu Senāta Civillietu departaments izteica kādā citā lietā, norādot: *[..] pārvaldnieku no atbildības par dzīvojamās mājas komunikāciju bojājuma rezultātā radīto kaitējumu ir pamats atbrīvot, ja ir ievērota līgumā un likumā noteiktā kārtība un pārvaldnieks no savas puses ir veicis visas nepieciešamās darbības, bet dzīvokļu īpašnieki kopsapulcē ir nobalsojuši pret pārvaldnieka ierosinājumu [autora izcēlums].*⁶⁰ Analogiski Augstākās tiesas Senāta Civillietu departaments vēl kādā citā lietā secināja: *Kā iepriekš jau norādīts, pārvaldnieks būtu atbrīvots no atbildības, ja viņš no savas puses būtu rīkojies ar pienācīgu rūpību savu pielīgtu pienākumu izpildē [autora izcēlums].*⁶¹

Šeit nedaudz jāpakavējas pie iepriekš apskatītā strīda starp advokātu un viņa klientu. Šajā ziņā autora uzmanību piesaistīja Senāta Civillietu departamenta liktā

⁵⁶ Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta 27.09.1934. spriedums Dauce prasībā pret Pļavnieku. Grām.: (XI) Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. X turpinājums ar alfabētisko rādītāju, rādītāju pievieniem spriedumiem un likumu rādītāju. Sastādījuši: senātors F. Konradi un Rīgas apgabaltiesas loceklis A. Walter. [B. v.]: izdevniecība "Grāmatrūpnieks", 1934, 210.–211. lpp.

⁵⁷ CL 1838. pants: *Ka samaksa izdarīta, jāpierāda tam, kas to apgalvo. Pierādīt samaksu var ar visiem atļautiem pierādījuma līdzekļiem, bet sevišķi ar rakstisku apliecinājumu jeb kvīti; samaksas saņēmējs nedrīkst atteikties to izdot parādniekam. Kvīti var izrakstīt vai nu uz paša parāda akta, ja tāds ir, vai atsevišķi.*

⁵⁸ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 31.10.2019. spriedums lietā Nr. SKC-316/2019, 10.1–10.2 punkts.

⁵⁹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 05.05.2020. spriedums lietā Nr. SKC-59/2020, 10.1 punkts.

⁶⁰ Sk.: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 16.03.2020. spriedums civillietā Nr. SKC-146/2020, 8.4 punkts.

⁶¹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 16.10.2019. spriedums lietā Nr. SKC-248/2019, 7.2 punkts.

atsauce uz prof. V. Bukovska atziņām. Aplūkojot šo avotu, atklājas aina, ka prof. V. Bukovskis ir noteicis faktiski identisku atbildētāja pierādīšanas standartu kā prasījumam izpildīt līgumu, tā arī prasījumam atlīdzināt līguma neizpildes dēļ nodarītos zaudējumus. Proti, prasot izpildīt ar līgumu uzņemtās saistības, *atbildētājam jāpierāda: 1) ka viņš ir jau izpildījis ar līgumu uzņemtās saistības, 2) vai arī ka pēc darījuma rakstura izpildīšana papriekš izdarāma no prasītāja puses (Civillik. 3213. un 3531. p.) (pēc analogijas).*⁶² Savukārt, prasot atlīdzināt ar saistības neizpildīšanu nodarītos zaudējumus, *atbildētājam jāpierāda, ka viņš ir izpildījis, jo viņa pienākums izteicas darbībā (in faciendo) (Civillik. 3531. p.) (pēc analogijas).*⁶³ Kā redzams, šeit ir noteikts faktiski identisks pierādīšanas standarts diviem atšķirīgiem civiltiesiskās aizsardzības līdzekļiem – *līguma izpildes prasījumam un civiltiesiskajai atbildībai* (zaudējumu atlīdzināšanas prasījumam).

Šajā ziņā nevar nepamanīt prof. V. Bukovska piebildi pie civiltiesiskās atbildības pierādīšanas, norādot “jo viņa pienākums izteicas darbībā”. Atbilstoši CL 1412. pantam saistības priekšmets var būt arī atturēšanās no darbības, t. i., bezdarbība, piemēram, nekonkurēšanas pienākums, konfidencialitātes ievērošanas pienākums u. c. saistības. Diemžēl prof. V. Bukovskis nav norādījis, vai saistības, kuras priekšmets ir bezdarbība, pārkāpums ir jāpierāda pašam prasītājam (cietušajam līgumpartnerim) vai tomēr arī šeit pierādīšanas standarts paliek nemainīgs, proti, tas gulstas uz atbildētāju. Ievērojot principu *negativa non sunt probanda* (negatīvais nav jāpierāda), varētu teikt, ka šādā gadījumā pierādīšanas nasta būtu atstājama uz prasītāja (cietušā līdzēja) pleciem, jo varētu šķist netaisnīgi prasīt no atbildētāja pierādīt, ka tas ir atturējies no noteiktas darbības, t. i., ir ievērojis bezdarbību. No otras puses, tiesību literatūrā izteikta atziņa, ka apstākļi, ka nepieciešams konstatēt negatīvu faktu, automātiski nepārnes pierādīšanas pienākumu.⁶⁴

Autora ieskatā, ņemot vērā līgumisko attiecību specifisku un apstākli, ka vispārēja vainas prezumpcija līgumtiesībās noteikta arī radniecīgajās Vācijas un Šveices privāttiesībās,⁶⁵ kā arī ievērojot, ka “negatīvas” saistības (proti, kuras priekšmets izteicas bezdarbībā) pārkāpuma neesību atbildētājam būtu sevišķi apgrūtināši pierādīt, tomēr varētu būt apsverama ideja ieviest vispārēju vainas prezumpciju Latvijas līgumtiesībās, ja saistības priekšmets izteicas darbībā. Savukārt, ja saistības priekšmets izteicas bezdarbībā, tad pierādīšanas pienākums būtu atstājams uz cietušā līdzēja pleciem. Šeit jāpatur prātā, ka deliktu tiesībās pēc vispārējā principa pierādīšanas pienākums gulstas uz cietušo arī tad, ja tas tiesību aizskārējam pārmet bezdarbību. Autora ieskatā, saistības, kuras priekšmets izteicas bezdarbībā, pārkāpumu cietušajam līdzējam būtu relatīvi vienkāršāk pierādīt nekā cietušajam delikta gadījumā pierādīt tiesību aizskārēja bezdarbību kā neuzmanību, ievērojot, ka bezdarbības kā saistības pārkāpums jau kā tāds idejiski ir galvenokārt saistāms ar noteiktu aktīvu līgumpārkāpēja rīcību. Tā, piemēram, personai A sniedzot

⁶² Bukovskis V. 1933, 773. lpp.

⁶³ Turpat, 774. lpp.

⁶⁴ Ose D. 2015.

⁶⁵ Sk., piemēram, Looschelders D. Schuldrecht. Allgemeiner Teil. 16., neu bearbeitete Aufl. Academia Iuris. Lehrbücher der Rechtswissenschaft. München: Verlag Franz Vahlen, 2018, S. 181; Medicus D., Lorenz S. Schuldrecht I. Allgemeiner Teil. Ein Studienbuch. 21., neu bearbeitete Aufl. München: Verlag C. H. Beck, 2015, S. 154; Schulze R. (Schriftleitung). Bürgerliches Gesetzbuch. Handkommentar. 10. Aufl. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2019, S. 366.

pakalpojumus sava agrākā līgumpartnera B konkurentam C, ar aktīvu rīcību (pakalpojumu sniegšanu C) tiek pārkāpta starp A un B pieligtā nekonkurēšanas saistība, kuras priekšmets izteicas bezdarbībā. Līdz ar to šāds pierādīšanas nastas sadalījums, autora ieskatā, būtu taisnīgs un samērīgs.

Kopsavilkums

1. Civillikums neparedz vispārēju vainas (neuzmanības) prezumpciju. Tādu neparedzēja arī Baltijas vietējo civillikumu kopojums. Civillikuma 1644. panta pirmās daļas formulējums šajā ziņā ir maldinošs, un tas prasa precizējumus.
2. Deliktu tiesībās vispārēja vainas (neuzmanības) prezumpcija nebūtu ieviešama. Pierādīšanas pienākums būtu atstājams uz cietušā pleciem, izņemot, kur likums noteiktos gadījumos paredz vainas (neuzmanības) prezumpciju vai arī stingrās atbildības modeli, kur vainas (neuzmanības) analīzei nav juridiskas nozīmes.
3. Varētu būt apsverama ideja likumdošanas ceļā ieviest vispārēju vainas (neuzmanības) prezumpciju līgumtiesībās, ja saistības priekšmets izteicas darbībā. Savukārt, ja saistības priekšmets izteicas kā atturēšanās no darbības, t. i., bezdarbībā, tad pierādīšanas pienākums būtu atstājams uz cietušā līdzēja pleciem.

NOILGUMA REGULĒJUMS LATVIJAS CIVILTIESĪBĀS

THE LEGAL REGIME OF EXTINGTIVE PRESCRIPTION IN LATVIAN CIVIL LAW

Aleksandrs Fillers, Dr. iur., LL.M.

Rīgas Juridiskās augstskolas docents,
Latvijas Universitātes pasniedzējs

Summary

Extinctive prescription is a universally recognized mechanism to terminate obligations. However, every legal system must determine whether the extinctive prescription functions automatically (*ipso iure*) or does it grant a debtor a right to refuse the performance of prescribed obligations. The author argues that in Latvia the extinctive prescription must be functioning as an objection that the debtor may make to refuse the performance of an obligation. This necessarily implies that a court cannot raise the extinctive prescription unless it is invoked by the debtor.

Atslēgvārdi: noilgums, noilguma *ex officio* piemērošana, noilgums kā ieruna, parāda atzišana.

Keywords: extinctive prescription, *ex officio* application of extinctive prescription, extinctive prescription as an objection, acknowledgement of the debt.

Ievads

Pēdējā laikā doktrīnā un tiesu praksē ir pievērsta īpaša uzmanība jautājumam, vai civiltiesībās tiesa var piemērot noilgumu *ex officio*.¹ Šajā debatē tiek likts uzsvars uz civilprocesa principiem un jo īpaši uz sacīkstes principu.² Tomēr, tā kā noilgums ir materiālo tiesību institūts, uz to vispirms ir jāraugās no materiālo tiesību perspektīvas. Tiesa varētu atsaukties uz noilgumu *ex officio*, ja noilguma galvenais mērķis būtu aizsargāt kādu sabiedrisku interesi. Šeit varētu saskatīt līdzību ar līgumiem vai to atsevišķiem noteikumiem, kas tiek atzīti par spēkā neesošiem tā iemesla dēļ, ka tie ir pretrunā ar tiesību normām vai labiem tiku-
miem. Piemēram, līgums, ar kuru tiek nelikumīgi pārdotas narkotiskas vielas, nav

¹ Sk., piem.: Zeltiņš J., Zeltiņa I. Noilguma piemērošana *ex officio*. Jurista Vārds, 2020, Nr. 44. Šajā rakstā ir minēta virkne lietu, kurās tiesas ir izpratušas noilgumu gan kā tādu, kas darbojas *ex officio*, gan kā parādnieka ierunu.

² Sk., piem., Augstākās tiesas mājaslapā pieejamo ziņu: "Aicina ievērot vienotu tiesu praksi noilguma piemērošanas jautājumos". Pieejams: [http://at.gov.lv/lv/jaunumi/par-notikumiem/aicina-ieverot-vienotu-tiesu-praksi-noilguma-piemerosanas-jautajumos-10146?](http://at.gov.lv/lv/jaunumi/par-notikumiem/aicina-ieverot-vienotu-tiesu-praksi-noilguma-piemerosanas-jautajumos-10146? [aplūkots 10.03.2021.]) [aplūkots 10.03.2021.]. Tajā tiek norādīts, ka Augstākās tiesas priekšsēdētājs nosūtījis vēstuli tiesu priekšsēdētājiem, kurā, cik noprotams, uzsvars tiek likts tieši uz sacīkstes principa ietekmi uz noilgumu.

spēkā ne jau tādēļ, ka šāds līgums apdraud tā pušu intereses, bet gan tā iemesla dēļ, ka šāda līguma esamība un iespēja panākt tā piespiedu izpildi apdraud sabiedrības intereses.³ Tieši tādēļ šādu līgumu tiesa, protams, var atzīt par spēkā neesošu *ex officio*, jo tādā veidā tiek aizsargāta sabiedrība. Savukārt, ja līguma noteikums ir pretrunā ar tādu normu, kas ir vērsta uz līguma puses aizsardzību, tad diez vai tiesa var uz to atsaukties *ex officio*.⁴ Tāpēc šajā rakstā mēģināšu pamatot, ka, tā kā noilguma galvenais mērķis ir vērsts uz parādnieka aizsardzību, tad tam ir jādarbojas tieši kā ierunai. Turklāt ir jāņem vērā, ka jautājums nav tikai par to, vai tiesa var atsaukties uz noilgumu pēc savas iniciatīvas, bet arī par to, vai vispār “formāli”⁵ noildzis prasījums *ipso iure* pārvēršas par dabisku saistību vai arī tas par tādu pārvēršas tikai pēc tam, kad parādnieks norādījis uz noilgumu.

1. Noilgums Civillikuma tekstā

Tiesību literatūrā ir pareizi novērots, ka pierādīšanas nastu katrā konkrētā jautājumā pamatā nosaka materiālo tiesību normas,⁶ lai arī tikai retos gadījumos tajās ir tieši minēts pierādīšanas pienākums.⁷ Saistību tiesībās vispārīgais princips ir šāds: prasītājam ir jāpierāda, ka prasījums ir radies, bet atbildētājam ir iespēja celt ierunas un pierādīt, ka tas ir izbeidzies.⁸ Ja noilgums darbojas kā ieruna, tad ne tikai tiesas procesā parādniekam būtu uz to jānorāda, bet arī ārpus tiesas procesa noilgums nevarētu automātiski izbeigt prasījumu. Tātad tādu formāli noilgušu saistību varētu, piemēram, pārjaunot.

Tāpēc būtisks ir jautājums: vai Civillikumā (turpmāk – CL) noilgums ir regulēts kā ieruna? CL teksts nekur nesaka tieši, ka tā nav ieruna, taču daudzas normas ir formulētas tādā veidā, ka lasītājam neizbēgami rodas sajūta, ka noilgums funkcionē *ipso iure*.⁹ Piemēram, CL 1893. pantā ir noteikts: saistību tiesības izbeidzas, ja tiesīgā persona tās pienācīgi neizlieto likuma noteiktā noilguma termiņā. Izlasot šo normu, liekas pašsaprotami, ka gadījumā, ja kreditors prasījumu neizmanto likumā noteiktajā termiņā, tas automātiski izbeidzas. Savukārt CL 1910. pantā ir teikts, ka ar noilguma termiņa notecējumu izbeidzas ne vien prasības tiesība, bet arī pati saistību tiesība. Tādēļ noilgušu prasījumu nevar izlietot arī kā ierunu, piemēram, ieskaitam. Šīs normas mērķis ir dot noteiktu risinājumu labi zināmai problēmai: vai noilgums liedz tikai izmantot prasījumu tiesā prasības formā vai arī tas papildus liedz izmantot noilgušu prasījumu ieskaitam?¹⁰ Tomēr arī šīs normas formulējums rada iespaidu, ka noilgums darbojas automātiski.¹¹ Līdz ar to nav

³ To, ka var būt līgumi, kurus par spēkā neesošiem tiesai ir jāatzīst pēc savas iniciatīvas, liecina V. Bukovska norādītās atsauces uz praksi. Sk.: Буковский В. Сводъ гражданских узаконеній губерній Прибалтийских. Томъ II. Рига: Типография Г. Гемпель и Ко., 1914, с. 1266.

⁴ Uz to, piemēram, norāda CL 1458. pants. No šīs normas izriet arī tas, ka uz maldību ir jāatsaucas tās upurim un tiesai nebūtu pamata atzīt līgumu par spēkā neesošu, ja pats maldības upuris prasa, piemēram, līguma izpildi.

⁵ Terminus “formāli noildzis prasījums / formāli noilgusi saistība” lietoju, lai apzīmētu prasījumus (saistības), kuriem ir notecējis noilguma termiņš neatkarīgi no tā, vai parādnieks ir atsaucies uz noilgumu.

⁶ Karcevs B. Pierādīšanas nasta (*onus probandi*) alimentu prasību lietās. Rīga: [b. i.], 1939, 4. lpp.

⁷ Sk., piem., CL 1458. pantu vai 1838. pantu.

⁸ Karcevs B. 1939, 4.–5. lpp.

⁹ Grīvnieks E. Civiltiesiskais noilgums. Jurista Vārds, 2016, Nr. 37.

¹⁰ Буковский В. 1914, с. 1563; Erdmann C. System des Privatrechts der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Curland. Band I: Allgemeiner Theilr. – Familienrecht. Riga: N. Kymmels Verlag, 1889, S. 325; 331.

¹¹ Grīvnieks E. Civiltiesiskais noilgums. Jurista Vārds, 2016, Nr. 37.

pārsteidzoši, ka arī tiesību literatūrā ir izteikts viedoklis, ka pēc termiņa iztecējuma saistība zaudē spēku.¹²

Patiešām, ja noilgums funkcionētu kā ieruna, tad CL 1893. vai 1910. pants varētu būt formulēti citādi. Piemēram, tā kā tas ir darīts Kopējā modeļa projekta III.-7:501. panta pirmajā daļā, kurā ir noteikts, ka “pēc noilguma termiņa iztecējuma parādniekam ir tiesības atteikties sniegt saistības izpildījumu”¹³. CL nav iespējams atrast šādu noilguma darbības formulējumu. Neskatoties uz to, CL satur vienu normu, kurā noilgums ir tieši formulēts kā ieruna. CL 1894. pantā ir noteikts, ka parādnieks, no kura prasa izdot noteiktu svešu lietu, nevar atsaukties uz noilgumu, ja pretējā puse pierāda, ka viņš vai viņa priekšgājējs nav pa visu noilguma laiku valdījuši šo lietu labā ticībā. Šīs normas teksts, kas kopumā atbilst Baltijas vietējo likumu kopojuuma [turpmāk – BVLK] 3619. pantam, ar zināmām izmaiņām ir visdrīzāk¹⁴ pārņemts no 19. gs. vācu zinātnieka L. Arndsas pandektu tiesību kursa. Šajā sacerējumā bija tieši norādīts, ka noilgums ir ieruna un tas nedarbojas automātiski.¹⁵ Var secināt, ka BVLK autori nebija īsti konsekventi savā attieksmē pret noilguma darbības pamatprincipiem. BVLK tika pārņemta norma, kas acīmredzami konceptualizēja noilgumu kā ierunu, bet citas normas neatspoguļo šo izpratni.

Tomēr jau 19. gadsimtā tiesību literatūrā bija izplatīts uzskats, ka BVLK noilgums darbojas kā ieruna. Šī viedokļa aizstāvji tieši atsaucās uz BVLK 3619. pantu.¹⁶ Arī pirmskara Senātam bija līdzīgs viedoklis. Tā kādā lietā Senāts norādīja: “Arī *obligationes naturales*, pie kurām pieder noilgusi prasība, var, pēc vispārīgi atzītā principa, tikt novētas, savu pretējo uzskatu atbildētāja pamato uz maldīgām domām, it kā pateicoties prasības noilgšanai tā *ipso jure* zaudējot spēju, kamēr patiesībā [...] tā ar noilguma termiņa notecēšanu vēl nebūt pati par sevi neizbeidzas, bet turpina pastāvēt, kamēr parādnieks nav cēlis uz noilguma pamatotu iebildumu pret prasījumi [...]”¹⁷ Šis citāts no Senāta sprieduma liekas pretrunīgs. Par dabisku saistību dēvē tieši “pilnībā” noilgušu saistību, kuras piespiedu izpildi kreditors nevar prasīt, tomēr, ja parādnieks to izpilda labprātīgi, tad šo izpildījumu vairs nevar atprasīt. Tātad vai nu noilgums jau ir pārvērtis īstu saistību dabiskā, vai arī noilgums nedarbojas *ipso jure* un saistība vēl nav kļuvusi dabiska. Neskatoties uz šo neprecizitāti, spriedums skaidri norāda, ka noilgums nedarbojas *ipso iure*, bet darbojas tieši kā parādnieka ieruna pret prasījumu. Līdz to var secināt, ka CL 1894. panta teksts dod pamatu uzskatīt, ka noilgums ir ieruna, un šo

¹² Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Saistību tiesības (1401.–2400. p.). Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Mans Īpašums, 1998, 365. lpp.

¹³ “After expiry of the period of prescription the debtor is entitled to refuse performance.” Sk.: Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law Draft Common Frame of Reference (DCFR), p. 1222. (III.-7:501). Pieejams: https://www.law.kuleuven.be/personal/mstorme/european-private-law_en.pdf [aplūkots 10.03.2021.].

¹⁴ Нольде А. Э. Очерки по истории кодификации: Выпускъ II. С.-Петербургъ: Сенатская Типография, 1914, с. 612.

¹⁵ Arndts K. Lehrbuch der Pandekten, München: J. G. Cotta, 1859, S. 155.

¹⁶ Erdmann C. 1889, S. 327. Līdzīgi uzskati bija izplatīti arī vācu doktrīnā: sk.: Барон Ю. Система римского гражданского права. Санкт-Петербург: Юридический центр: Пресс, 2005, с. 263. Savukārt cits 19. gadsimta vācu autors B. Vindšheids norādīja, ka noilgums darbojas kā ieruna, tomēr tiesa varot uz to atsaukties pēc savas iniciatīvas. Виндшейд Б. Учебникъ пандектнаго права, Т. I. Общая часть. С.-Петербургъ: Гиероглифов и Никифоров, 1874, с. 279.

¹⁷ VI Izsvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. Sastādījuši: senators F. Konradi un Rīgas apgabaltiesas loceklis A. Walters. Rīga: autorizdevums, 1930, 33. lpp.

uzskatu stiprina arī pirmskara doktrīnā un tiesu praksē izveidojusies izpratne par noilgumu.

2. Noilguma institūta teleoloģiska izpratne

Ja noilgums darbojas kā ieruna, tad, protams, saistība neizbeidzas līdz brīdim, kad parādnieks atsaucas uz noilgumu. Šis princips darbotos gan ārpus tiesas procesa, gan arī tiesas procesā, jo tiesai nebūtu nekāda pamata pēc savas iniciatīvas izvērtēt iespējamās atbildētāja ierunas. Tomēr, lai dotu papildu pamatojumu tam, vai noilgums patiešām būtu konstruējams kā ieruna, ir vērts apskatīt paša noilguma mērķus.

Noilgums nav kāda civiltiesību dabīga un nepieciešama sastāvdaļa, bez kuras civiltiesības nevarētu pastāvēt. Patiesībā, izmantojot noilgumu, kreditoram tiek atņemts viņa prasījums, tādējādi “ierobežo[jot] kreditora tiesības uz īpašumu”¹⁸. Tieši pretēji, varētu pamatoti likties, ka noilgumam nemaz nebūtu vietas civiltiesībās, jo parādniekam ir pienākums pildīt savas saistības.

Tomēr noilgums ir universāla civiltiesību sastāvdaļa un tā pastāvēšanai ir pamatojums. Noilguma galvenais mērķis ir parādnieka aizsardzība.¹⁹ Noilgums pastāv, lai novērstu situāciju, kad parādniekam nākas izpildīt saistību divreiz vai izpildīt jau izbeigušos saistību.²⁰ Varētu rasties jautājums: kādēļ šāds risks pastāvētu, ja tieši kreditoram būtu jāpierāda, ka saistība ir radusies? Problēma ir tā, ka pēc vispārīga principa tieši parādniekam ir jāpierāda savas ierunas pret kreditora prasījumu. Laika gaitā pierādījumi var pazust vai iet bojā, piemēram, nebūtu pārsteidzoši, ja parādnieks neglabātu kvīti par parāda samaksu visu savu dzīvi.²¹ Tāpat arī gadījumā, ja darījums ticis atcelts ar mutisku atcēlēju līgumu, ir ļoti iespējams, ka pēc daudziem gadiem šā līguma liecinieki ir miruši vai vienkārši nespēj atcerēties senos notikumus. Arī pats parādnieks var nebūt spējīgs izskaidrot tiesai, kādā veidā saistība tika izbeigta, jo vienkārši to vairs neatceras. Ar noilgumu tiek novērsta iespējama netaisnība, kad parādniekam tiktu uzlikts par pienākumu izpildīt tādu saistību, kura tam nav jāpilda. Tajā pašā laikā parādnieks tiek atbrīvots no pienākuma glabāt pierādījumus par “senām” saistībām.²²

Taču šāda parādnieka aizsardzība vēl aizvien raisa jautājumus: vai tā ir samērīga ar kreditora tiesību ierobežojumu, kas rodas noilguma dēļ? Lai šo problēmu novērstu, noilgumam ir vajadzīgs papildu elements. Proti, ir nepieciešams pietiekams noilguma termiņš. Pietiekams termiņš ļauj uzskatīt, ka kreditoram ir bijusi iespēja prasīt saistības izpildi tiesā. Savukārt, ja kreditors to nav darījis, var konstatēt kreditora paša “vainu”: kreditors pats nav bijis pietiekami vērigs savu tiesību aizsardzībā un tā nevērīgums dod papildu leģitimitāti noilguma piemērošanai.

¹⁸ Sk.: Grīvnieks E. Civiltiesiskais noilgums. Jurista Vārds, 2016, Nr. 37.

¹⁹ Turpat. Sk. arī: Zimmermann, R. Comparative Foundations of a European Law of Set-Off and Prescription. Cambridge: Cambridge University Press, 2002, pp. 63–64.

²⁰ Grīvnieks E. Civiltiesiskais noilgums. Jurista Vārds, 2016, Nr. 37.

²¹ Sk.: turpat.

²² Turpat. Zimmermann, R. Comparative Foundations of a European Law of Set-Off and Prescription. Cambridge: Cambridge University Press, 2002, pp. 63–64.

Ja noilguma pamatā ir tieši šo divu apsvērumu mijiedarbība: mērķis aizsargāt parādnieku, ko papildus attaisno paša kreditora nevērība pret savām tiesībām, tad, protams, noilgums neaizsargā sabiedrības intereses, tas aizsargā tieši parādnieka intereses. Tātad tieši parādniekam ir jāizsaka sava velme “iedarbināt” noilgumu, lai sevi aizsargātu. Ja parādnieks to nevēlas darīt, nav pamata izbeigt šādu saistību automātiski. Šāds risinājums ir vēl jo vairāk pareizs, jo saskaņā ar CL 1911. pantu pat gadījumā, ja parādnieks atsauktos uz noilgumu, saistība netiek pilnībā izbeigta, bet paliek spēkā kā dabiska saistība un tās labprātīgu izpildi tiesību sistēma vēl aizvien atbalstītu.

Tiesību literatūrā gan tiek norādīts, ka noilguma esamību papildus var pamatot arī ar vēlmi atbrīvot tiesas no vecu lietu izskatīšanas.²³ Tomēr šis apsvērumš diez vai atbilst CL sistēmai. Tradicionāli ir ticis atzīts, ka noilgumu pārtrauc, vai nu ceļot prasību tiesā, vai parādniekam atzīstot savu parādu. Kā tiek norādīts tiesību literatūrā, tad gadījumā, ja kreditors nosūta parādniekam pretenziju, ir divas iespējas: 1) vai nu parādnieks prasījumu atzīst un tādējādi pārtrauc noilguma tecējumu; 2) vai arī to neatzīst un tad kreditoram ir jāceļ prasība tiesā.²⁴ Ja parādnieks atzīst prasījumu, tas norāda uz to, ka prasījums starplaikā nav bijis izbeigts un tas kalpos par pierādījumu prasījuma esamībai tiesā. Savukārt, ja kreditors ceļ prasību tiesā, viņš izrāda vēlmi panākt sava prasījuma apmierināšanu un tātad nav konstatējama kreditora nolaidība savu tiesību aizstāvībā, bet paša procesa rezultāts būs spriedums, kas atkal nodibinās skaidrību pušu tiesiskajās attiecībās. Turpretim, ja kreditors atturas no jebkādas rīcības, tad vai nu viņa tiesība ir apšaubāma vai izbeigusies, vai arī tās izpildē viņš nesaskata vērtību. Tādā gadījumā kreditora bezdarbība attaisno noilguma piemērošanu.²⁵

Taču CL paredz vēl vienu iespēju, kā noilgumu var pārtraukt. Saskaņā ar CL 1905. pantu atgādinājums parādniekam pārtrauc noilgumu. Šāds mehānisms ļauj kreditoram ļoti vienkārši pārtraukt noilgumu, pēc kā tas sāks tecēt no jauna. Šāds pārtraukšanas mehānisms liekas nelōģisks, jo īsti nekādu skaidrību par prasījuma eksistenci tas nevieš, ja vien parādnieks, uz to atbildot, prasījumu neatzīst. Turklāt tas ļauj kreditoram būtiski pagarināt noilguma termiņu, periodiski atgādinot parādniekam par savu prasījumu. Šāds tiesiskais ietvars skaidri norāda, ka Latvijas civiltiesības nav vērstas uz to, lai ar noilguma palīdzību atvieglotu tiesu darbību vai aizsargātu kādas sabiedrības intereses, ja jau kreditors ar vienpusēju rīcību var radīt tādu situāciju, kurā lieta nokļūst tiesā pēc daudziem gadiem un parādnieks nevar atsaukties uz noilgumu, jo ir periodiski saņēmis atgādinājumus.

3. Daži papildu jautājumi par noilguma darbību

Lai arī CL teksts ir pretrunīgs, tomēr gan norādes pašā CL, gan tiesu prakses un doktrīnas atziņas, gan arī paša noilguma institūta pamatprincipi ļauj apgalvot, ka noilgumam ir jādarbojas tieši kā ierunai. Taču šāda sistēma ir neizbēgami

²³ Zimmermann, R. *Comparative Foundations of a European Law of Set-Off and Prescription*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002, p. 64.

²⁴ Буковский В. 1914, с. 1553.

²⁵ Ibid.

sarežģītāka par “automātiska” noilguma sistēmu,²⁶ jo, lai iestātos noilgums, ir nepieciešams parādnieka gribas izteikums, ar kuru tas atsaucas uz noilgumu. Tas rada dažus papildu jautājumus. Šajā rakstā vēlos apskatīt divus no tiem, tā veicinot turpmāku diskusiju.

Tradicionāli tiek uzskatīts, ka noilgumu var pārtraukt tikai noilguma termiņa tecējuma laikā. Tā, piemēram, vācu doktrīnā, kurā noilgums tiek konceptualizēts kā ieruna, tiek atzīts, ka pēc termiņa iztecējuma prasījuma atzišana nepārtrauc noilgumu un noilgums nesāk tecēt no jauna.²⁷ Šāda pieeja tomēr ir grūti izprotama. Ja jau “formāli” noilgušu saistību var pārjaunot vai kreditors var pat iegūt spriedumu pret parādnieku, ja parādnieks neceļ noilguma ierunu, tad nav skaidrs, kādēļ parādnieks, kurš ir atzinis prasījumu, būtu nostādāms atšķirīgā situācijā. Parādniekam, kas atzīst kreditora prasījumu, nav nepieciešama tā aizsardzība, kuru dod noilgums; tieši pretēji, šādā gadījumā kreditors var paļauties, ka parādnieks ar savu rīcību ir pārtraucis noilguma termiņa tecējumu.²⁸ Turklāt no labas ticības principa izriet aizliegums rīkoties pretrunīgi, un, ja jau prasījums ir atzīts, tad nebūtu pieļaujams, ka parādnieks vēlāk atsaucas uz noilgumu. Savukārt kreditora atgādinājums nebūtu uzskatāms par termiņa pārtraukumu pēc tā iztecēšanas, pretējā gadījumā parādnieks vispār nevarētu efektīvi izmantot noilguma ierunu. Tāpat arī prasības celšana tiesā nepārtrauks noilgumus pēc termiņa iztecējuma, jo bieži tieši tiesas procesā parādnieks atsauksies uz noilguma ierunu.

Ja noilgums darbojas kā ieruna, tad rodas vēl viens jautājums: ko darīt ieskaita gadījumā? Pieņemsim, ka (sākotnējais) kreditors nosūta (sākotnējam) parādniekam pretenziju, bet parādnieks liek priekšā ieskaitam “formāli” noilgušu prasījumu. Protams, šādam ieskaitam nebūtu tiesisku sekas, ja sākotnējais kreditors jau būtu informējis sākotnējo parādnieku, ka priekšā liktais prasījums ir noildzis. Bet kā rīkoties, ja tas nav izdarīts? Te varētu būt divi risinājumi. Pirmkārt, varētu uzskatīt, ka ieskaits nav noticis. Tādējādi, kad sākotnējais kreditors cels prasību tiesā un saņems sākotnējā parādnieka ierunu par ieskaitu, viņam atkal būs iespēja likt pretim ierunai par ieskaitu savu ierunu par noilgumu, norādot, ka ieskaits ir noraidāms, jo pretprasījums ir noildzis. Otrais risinājums: pieprasīt no sākotnējā kreditora, lai tas saprātīgā laikā informē sākotnējo parādnieku, ka uzskata pretprasījumu par noilgušu.²⁹ Tā kā CL otrais risinājums nav paredzēts, tad visdrīzāk būtu jāļauj sākotnējam kreditoram atsaukties uz noilgumu tiesas procesā un tādējādi novērst ieskaitu; pretējā gadījumā rastos papildu neskaidrība par to, kādā termiņā sākotnējais kreditors būtu tiesīgs atsaukties uz noilgumu un kad šādas tiesības zustu. Turklāt tas arī atbilst

²⁶ Uz to jau 19. gadsimtā norādīja G. Dernburgs. Sk.: Дернбург Г. Пандекты: Общая часть. Т. 1. Москва: Унив. тип., 1906, с. 411.

²⁷ Dannemann G., Schulze R. German Civil Code: Vol. I. Books 1–3: §§ 1–1296. Article-by-Article Commentary. München: C. H. Beck, 2020, p. 287. Šādu uzskatu atbalstīja arī V. Bukovskis, lai arī viņš norādīja arī uz 19. gadsimta vācu tiesu praksi, kurā bija aizstāvēts pretējs viedoklis. Sk.: Буковский В. 1914, с. 1558.

²⁸ Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law Draft Common Frame of Reference (DCFR), p. 1217 (komentārs III.–7:401). Pieejams: https://www.law.kuleuven.be/personal/mstorme/european-private-law_en.pdf [aplūkots 10.03.2021.].

²⁹ Šāds risinājums ir ietverts Kopējā modeļa projekta III.–7:503. pantā, kurā ir paredzēts divu mēnešu termiņš, kuru laikā sākotnējam kreditoram ir jāatsaucas uz pretprasījuma noilgumu, lai novērstu ieskaitu. Sk.: Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law Draft Common Frame of Reference (DCFR), p. 1227 (komentārs III.–7:503). Pieejams: https://www.law.kuleuven.be/personal/mstorme/european-private-law_en.pdf [aplūkots 10.03.2021.].

principam, ka sākotnējā kreditora klusēšana nenozīmē atteikšanos no tiesībām: šajā gadījumā no tiesībām atsaukties uz noilgumu.³⁰ Protams, ja pēc paziņojuma par ieskaitu sākotnējais kreditors atzīst pretpasījumu, tad ieskaits būtu uzskatāms par notikušu.

Kopsavilkums

1. CL normas ir pretrunīgas attiecībā uz to, vai noilgums darbojas *ipso iure*. Kopumā CL teksts drīzāk rada iespaidu, ka noilgums darbojas *ipso iure*. Tomēr CL 1894. pants *expressis verbis* norāda, ka noilgums ir ieruna, uz kuru parādniekam ir jāatsaucas. Šī norma kalpo par ļoti būtisku argumentu par labu tam, lai konstruētu noilgumu kā ierunu. Šāda noilguma izpratne atbilst arī pirmskara doktrīnā un tiesu praksē izteiktām atziņām.
2. Apgalvojumu, ka noilgums darbojas kā ieruna, pamato arī paša noilguma institūta mērķis. Noilgums ir vērsts uz parādnieka aizsardzību. Tāpēc pašam parādniekam ir jāizlemj, vai viņš vēlas saistību izbeigt, atsaucoties uz noilgumu, vai arī ir gatavs to pildīt.
3. Tā kā noilgums nedarbojas *ipso iure*, tad “formāli” noilgušu saistību var izpildīt, nodrošināt ar galvojumu vai ķīlu un tā var būt par pārjaunojuma objektu. Īsta saistība pārvērtīsies par dabisku saistību, kuras piespiedu izpilde nav iespējama tikai tajā gadījumā, ja parādnieks atsaukties uz noilgumu. Līdz ar to, ja parādnieks atzīst arī “formāli” noilgušu prasījumu, noilguma termiņš tiek pārtraukts.
4. Beidzot – “formāli” noilgušu prasījumu var izmantot ieskaitam, tomēr otrai pusei būs tiesības atsaukties uz noilgumu, tādā veidā novēršot ieskaita stāšanās spēkā.

³⁰ Sk.: CL 1430. pants.

MĀKSLĪGAIS INTELEKTS UN NĀKOTNES REGULĒJUMA DILEMMA

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND FUTURE REGULATORY DILEMMA

Ritvars Purmalis, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants

Summary

Digital innovations such as artificial intelligence systems, although limited in their current operational capacity, can be considered to be part of our daily life. Various ways in which these systems are implemented into day-to-day aspects directly affect not only the further development of the industrial sector but the society as a whole. The purpose of this article is to provide a brief insight into the current situation and the various initiatives of the European Union institutions in relation to the methodology for the application of civil liability in the case of damage caused by artificial intelligence systems, as well as to assess the content of future regulatory framework that has been published by the European Parliament, with whom it is intended to establish a common methodology throughout the European Union for the application of civil liability regime, if the damage is caused by artificial intelligence systems.

Atslēgvārdi: mākslīgais intelekts, vainojamības modelis, stingrā atbildība, kaitējums, saprātīga persona.

Keywords: artificial intelligence, fault-based liability, strict liability, damage, reasonable person.

Ievads

Neapšaubāmi var apgalvot, ka tādas digitālās inovācijas kā mākslīgā intelekta vadītas sistēmas, kaut arī limitētā darbības kapacitātē, tomēr ir uzskatāmas par daļu no mūsu ikdienas. Minēto sistēmu lietošana jau šobrīd ietekmē vairākus ar sabiedrību un rūpniecības nozari saistītus aspektus, kā piemēru var minēt mākslīgā intelekta vadītu sistēmu lietošanu zinātnes attīstības veicināšanā un veselības aprūpes pilnveidē,¹ kā arī infekciozu slimību paveidu atklāšanā.² Var

¹ Sk., piemēram: Perc M., Ozer, M., Hojnik, J. Social and juristic challenges of artificial intelligence. *Palgrave Communications* 5, article number: 61, 2019. Pieejams: <https://www.nature.com/articles/s41599-019-0278-x> [aplūkots 07.03.2021.].

² Yang Z., Bogdan P., Nazarian S. An in silico deep learning approach to multi-epitope vaccine design: a SARS-CoV-2 case study. *Scientific Reports*, 11, article number: 3238, 2021. Pieejams: <https://www.nature.com/articles/s41598-021-81749-9> [aplūkots 18.02.2021.]; sk. arī: Malone B., Simovski B., Moliné C. Artificial intelligence predicts the immunogenic landscape of SARS-CoV-2 leading to universal blueprints for vaccine designs. *Scientific Reports*, 10, article number: 22375, 2020. Pieejams: <https://www.nature.com/articles/s41598-021-81749-9>

piekrist viedoklim, ka laika gaitā mākslīgā intelekta vadītas sistēmas kļūs par tikpat ierastu parādību kā internets vai plašsaziņas līdzekļi.³ Tomēr bez ievēribas nevar atstāt iespējamus kaitējuma nodarīšanas riskus, ko tikpat labi varētu radīt kļūdaina informācijas apstrāde un nevis tas, vai minētās sistēmas darbība netieši ir bijusi pakļauta konkrētas personas kontrolei. Minētais savukārt ir bijis pamats tam, lai relatīvi ilgstošā laika posmā Eiropas Savienības institūcijas pārvērtētu ar civiltiesiskās atbildības piemērošanu saistītus aspektus, kā arī to, kurš no civiltiesiskās atbildības modeļiem – vainojamības modelis vai stingrā atbildība – būtu uzskatāms par atbilstošāku, lai korekti adresētu civiltiesiskās atbildības pie-saisti konkrētai personai gadījumā, ja kaitējumu ir nodarījusi mākslīgā intelekta vadīta sistēma.

Raksta mērķis ir sniegt vērtējumu par Eiropas Parlamenta publicētā iespējamā nākotnes regulējuma priekšlikuma saturu, ar kuru ir paredzēts visā Eiropas Savie-nībā noteikt vienotu civiltiesiskās atbildības piemērošanas metodiku mākslīgā intelekta vadītas sistēmas nodarīta kaitējuma gadījumā, kā arī atbildēt uz jautā-jumu, vai iespējamā nākotnes regulējuma priekšlikuma saturs būtu pilnveidojams. Raksta mērķa sasniegšanai izmantoti Eiropas Savienības institūciju politikas plānošanas dokumenti, tiesību doktrīnā paustās atziņas, kā arī autora personiskā arhīva materiāli. Rakstā lietota analītiskā, salīdzinošā un dedukcijas metode.

Pašreizējās situācijas raksturojums

Pašreizējās situācijas kontekstā norādāms, ka 21. gadsimta atklājumi mākslīgā intelekta vadītu sistēmu jomā veicina minēto sistēmu spēju pieņemt patstāvīgus, iepriekš neparedzamus lēmumus bez citas personas iesaistes.⁴ Tomēr, neskatoties uz mākslīgā intelekta vadītu sistēmu darbības specifikas rezultātā radītajiem izaicinājumiem civiltiesiskās atbildības piemērošanas iespējamībā,⁵ no publiskajā telpā pieejamās informācijas neizriet, ka Eiropas Savienības dalībvalstis būtu izstrādājušas īpašu civiltiesiskās atbildības regulējumu vai arī pilnveidojušas (pielāgojušas) esošo nacionālā regulējuma ietvaru attiecībā uz civiltiesiskās atbildības piemērošanas metodiku mākslīgā intelekta nodarīta kaitējuma gadījumā. Vienlaikus, kaut gan netiek apšaubīts tas, ka arī rūpīgi

com/articles/s41598-020-78758-5 [aplūkots 18.02.2021.]. Tāpat arī ar *Exscalate* platformas starpniecību tiek nodrošināts, ka virtuālas sijājošās diagnostikas jeb skrīninga rezultātā vienā sekundē tiek apstrādāts ievērojams informācijas kopums, tādējādi paātrinot laboratorisko pētījumu termiņus medikamentu iz-strādei cīņā pret Covid-19. Turklāt minētā *Exscalate* platforma jau vēsturiski tika izmantota, lai atrastu nepieciešamos medikamentu savienojumus cīņā pret Zikas vīrusu. Pieejams: <https://www.exscalate4cov.eu/> [aplūkots 27.02.2021.]; sk. sīkāk: European Commission. Second European AI Alliance Assembly: Event Report. Brussels, 2020, p. 10. Pieejams: <https://futurium.ec.europa.eu/en/european-ai-alliance/document/2nd-european-ai-alliance-assembly-event-report> [aplūkots 27.02.2021.].

³ Sk.: Haenlein M., Kaplan A. A Brief History of Artificial Intelligence: On the Past, Present, and Future of Artificial Intelligence. *California Management Review*, Vol. 61, No. 4, 2019, p. 9. Pieejams: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0008125619864925?journalCode=cmra> [aplūkots 28.02.2021.].

⁴ Sk. sīkāk: Kārklīņš J., Purmalis R. Mākslīgais intelekts un civiltiesiskā atbildība. Grām.: Starptautisko un Eiropas Savienības tiesību piemērošana nacionālajās tiesās. Latvijas Universitātes 68. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2020, 245. lpp.

⁵ Sk., piemēram: European Commission. Liability for Artificial Intelligence and other emerging digital technologies. Report from the Expert Group on Liability and New Technologies – New Technologies Formation. 2019, pp. 15–30. Pieejams: <https://ec.europa.eu/transparency/regexpert/index.cfm?do=groupDetail.groupMeetingDoc&docid=36608> [aplūkots 07.04.2021.].

darbības vai bezdarbības atbilstība minētajam “saprātīgas personas standartam”, bet gan jāpārliecinās, vai nav konstatējami normatīvajos aktos noteikti attaisnojuma pamati civiltiesiskās atbildības nepiemērošanai.¹⁴ Saistībā ar minēto varētu uzdot provokatīvu jautājumu – kuras pienākumu uzliekošās tiesību normas vai kādi normatīvajos aktos noteiktie attaisnojuma pamati būtu attiecināmi uz attiecīgo kategoriju lietām?

Kā to pamatoti atzinis profesors *Dr. iur.* Jānis Kārklīņš intervijā ar raksta autoru, tad “civiltiesiskās atbildības noteikšana vainojamības modelī būtībā nav piemērota konkrētas personas atbildības noteikšanai par mākslīgā intelekta vadītas sistēmas nodarītu kaitējumu citai personai [...] minētais galvenokārt ir saistāms ar apsvērumu, ka mākslīgā intelekta vadīta sistēma tās darbībā ir atzīstama par patstāvīgu objektu, kas vienlaikus var būt tikpat neprognozējama kā tiesību subjekts [...] turklāt bez ievēribas nevar atstāt to, ka vainojamības modelī civiltiesiskās atbildības piesaiste konkrētai personai ir konstruēta tādējādi, ka piemērojamās civiltiesiskās atbildības apmēru ietekmē katras personas spējas modelēt mūsdienu sabiedrībā nepieciešamā “rūpības standarta” tvērumu katrā konkrētajā dzīves situācijā”¹⁵. Savukārt docents *Dr. iur.* Erlens Kalniņš intervijā ar autoru paudis viedokli, ka “konkrētas personas civiltiesisko atbildību par mākslīgā intelekta vadītas sistēmas nodarītu kaitējumu trešajai personai būtu jāizvērtē nevis vainojamības modelī, bet gan civiltiesiskās zināmajā stingrās atbildības modelī, ko savukārt pamato apsvērumi, ka mākslīgā intelekta vadītas sistēmas spēja funkcionēt autonomi jau pēc noklusējuma ierobežo tās operatora spēju īstenot kontroli, līdzīgi kā tas ir paaugstinātas bīstamības avota gadījumā”¹⁶.

Norādāms, ka iepriekš citētie viedokļi vairāk vai mazāk saskan ar šobrīd pastāvošo Eiropas Savienības institūciju redzējumu par primāro veidu, kādā būtu nepieciešams izvērtēt konkrētas personas civiltiesiskās atbildības apmēru, ja tas ir saistīts ar mākslīgā intelekta vadītas sistēmas nodarītu kaitējumu. Vienlaikus arī, autora ieskatā, attiecīgo kategoriju lietās ar civiltiesiskās atbildības piemērošanu saistītie jautājumi būtu izvērtējami stingrās atbildības modelī, tādējādi civiltiesisko atbildību piemērojot gadījumā, ja ir konstatējama mākslīgā intelekta vadītai sistēmai raksturīgā riska materializēšanās, kas ir atzīstams par cēloni nodarītajam kaitējumam, un nevis, piemēram, mākslīgā intelekta vadītas sistēmas operatora rīcības neatbilstība saprātīgas personas standartam. Turklāt bez ievēribas nevar atstāt to, ka mākslīgā intelekta vadītu sistēmu iespējama ekspluatēšana, piemēram, transporta, medicīnas vai enerģētikas nozarē, pēc būtības ir saistāma ar paaugstinātu bīstamību citām personām.

Jāņem vērā, ka vēsturiski īpaša regulējuma nepieciešamība galvenokārt tika pamatota ar Eiropas Komisijas secinājumu par turpmākajām mākslīgā intelekta nozares attīstības tendencēm un potenciālajiem ieguvumiem sabiedrības interesēs.¹⁷ Minētais savukārt ir rezultējies ne tikai ar dažādiem Eiropas Komisijas

¹⁴ Kārklīņš J. Idea of Strict Liability in Private Law. LU žurnāls “Juridiskā zinātne”, Nr. 10. Rīga: LU, 2017, p. 182.

¹⁵ Autora intervija ar profesoru *Dr. iur.* Jāni Kārklīņu. Rīgā, 20.11.2020. No autora personiskā arhīva.

¹⁶ Autora intervija ar docentu *Dr. iur.* Erlenu Kalniņu. Rīgā, 26.11.2020. No autora personiskā arhīva.

¹⁷ Sk. sīkāk: European Commission. Artificial Intelligence for Europe: COM(2018)237. Brussels, 2018. Pieejams: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/communication-artificial-intelligence-europe> [aplūkots 20.02.2021.]; sk. arī: European Commission. On Artificial Intelligence – A European approach to excellence and trust: COM(2020)65. Brussels, 2020. Pieejams: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/commission-white-paper-artificial-intelligence-feb2020_en.pdf [aplūkots 20.02.2021.].

ierosinājumiem turpmāku investīciju piesaistei¹⁸ un vadlīnijām uzticamu mākslīgā intelekta vadītu sistēmu izstrādei,¹⁹ bet arī ar secinājumu par to, ka esošie civiltiesiskās atbildības modeļi mākslīgā intelekta vadītu sistēmu kategoriju lietās ir pilnveidojami.²⁰

Pēdējos trīs gados apzinātā problemātika ir bijusi pamats 2020. gada izskaņā publicētam Eiropas Parlamenta ziņojumam par mākslīgā intelekta vadītām sistēmām piemērojamo civiltiesiskās atbildības režīmu (“Priekšlikums”),²¹ uz kura pamata pārskatāmā periodā nākotnē regulas veidā ir paredzēts noteikt vienotu civiltiesiskās atbildības piemērošanas metodiku, ja kaitējumu ir radījusi mākslīgā intelekta vadīta sistēma. Vienlaikus, lai arī līdz 2021. gada pirmā ceturkšņa beigām Eiropas Komisijai ir jānāk klajā ar iespējamiem Priekšlikuma papildinājumiem, pieņemams, ka tie saturiskā ziņā ievērojami nemainīs šobrīd publicēto Priekšlikuma redakciju.

Iespējamā regulējuma saturs

Pirms pievērsties turpmākam Priekšlikuma saturiskajam izvērtējumam, autors uzskata par lietderīgu pavisam īsi pakavēties pie jēdziena “mākslīgais intelekts” izpratnes. Skaidrības nolūkos norādāms, ka mākslīgā intelekta jēdziens var tikt saistīts ar vairākām nozīmēm, jo no tā definēšanas pirmsākumiem, kas aizsākās 20. gadsimta otrajā pusē, ar minēto jēdzienu šobrīd apzīmē ne tikai datorzinātnes apakšnozari, kurā tiek pētīta intelektuālas uzvedības automatizācijas iespējamība, izmantojot datorprogrammas,²² bet arī noteikta veida datorizētas sistēmas, kuras to autonomā darbībā var sasniegt noteiktu mērķi bez citas personas iesaistes.²³ Turpmāk rakstā jēdziens “mākslīgais intelekts” tiks attiecināts uz noteikta veida datorizētām sistēmām, ar kuru ekspluatēšanu saistītos civiltiesiskās atbildības piemērošanas jautājumus ir paredzēts regulēt ar Priekšlikuma noteikumu starpniecību.

Svarīgi minēt, ka saskaņā ar Priekšlikuma noteikumiem iespējamais nākotnes regulējums nebūs attiecināms uz ikvienu datorizētu sistēmu, kuras pamatdarbība

¹⁸ Sk. sīkāk: European Commission. Policy and investment recommendations for trustworthy AI. Brussels, 2019. Pieejams: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/policy-and-investment-recommendations-trustworthy-artificial-intelligence> [aplūkots 20.02.2021.].

¹⁹ Sk. sīkāk: European Commission. Ethics guidelines for trustworthy AI. Brussels, 2019. Pieejams: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/ethics-guidelines-trustworthy-ai> [aplūkots 20.02.2021.]; sk. arī: European Commission. The assessment list for trustworthy artificial intelligence. Brussels, 2020. Pieejams: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/assessment-list-trustworthy-artificial-intelligence-altai-self-assessment> [aplūkots 20.02.2021.].

²⁰ European Commission. Liability for emerging digital technologies: SWD(2018)137. Brussels, 2018. Pieejams: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/european-commission-staff-working-document-liability-emerging-digital-technologies> [aplūkots 20.02.2021.].

²¹ European Parliament. Report with recommendations to the Commission on a civil liability regime for artificial intelligence: 2020/2014(INL). Brussels, 2020. Pieejams: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2020-0178_EN.html [aplūkots 20.02.2021.].

²² Nacionālā enciklopēdija. Mākslīgais intelekts. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/24447-m%C4%81ksl%C4%ABgais-intelekts> [aplūkots 06.04.2021.]; sk. arī: Smith C., McGuire B., Huang T. The History of Artificial Intelligence. University of Washington, 2006, p. 4. Pieejams: <https://courses.cs.washington.edu/courses/csep590/06au/projects/history-ai.pdf> [aplūkots 06.04.2021.].

²³ European Commission. Communication from the Commission: Artificial Intelligence from Europe. Brussels, 2018, p. 1. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018DC0237&from=EN> [aplūkots 06.04.2021.].

saistāma ar zināmu autonomijas pakāpi. Priekšlikuma preambulas apsvērumi visnotaļ skaidri noteic, ka tādi jēdzieni kā “automatizētu lēmumu pieņemšana” un “mākslīgais intelekts” ir savstarpēji nošķirami, jo automatizētu lēmumu pieņemšana ir saistīta ar to, ka lietotājs jau sākotnēji pilnībā vai daļēji deleģē lēmumu pieņemšanas iespējamību datorizētai sistēmai, kura konkrēto darbību izpilda saskaņā ar jau pastāvošiem “lēmumu pieņemšanas modeļiem”.²⁴ Tādējādi, lai arī automatizēta lēmumu pieņemšana ir saistāma ar zināmu autonomiju, iespējamais iznākums ir atkarīgs no jau pastāvošiem lēmumu pieņemšanas modeļiem, kas savukārt minētos jēdzienus liedz atzīt par sinonīmiem. Mākslīgā intelekta vadītas sistēmas gadījumā situācija ir citāda, jo mākslīgā intelekta vadītas sistēmas darbība nav aprobežojama ar konkrētu “lēmumu pieņemšanas modeli”, bet gan ar mašīnmācības (*machine-learning* – angļu val.) jeb pašmācības ceļā iegūto un apstrādāto informācijas kopumu.

Vienlaikus arī juridiskajā literatūrā pausts viedoklis, ka jēdzienu “mākslīgais intelekts” būtu pamatoti attiecināt uz cilvēka radītām sistēmām, kuru autonomā darbība var tikt patstāvīgi mainīta un pilnībā atšķirties no tās sākotnējā algoritma uzbūves, un rezultātā šī cilvēka intelektam līdzīgā sistēma mašīnmācības ceļā ir spējīga pieņemt patstāvīgus, iepriekš neparedzamus lēmumus bez citas personas iesaistes vairākos savstarpēji nesaistītos uzdevumu laukos.²⁵ Jāņem vērā, ka šāds minētā jēdziena skaidrojums vismaz pagaidām ir atzīstams par atbilstošu Priekšlikuma 3. panta (a) punktā noteiktajam “mākslīgā intelekta” skaidrojumam. Saskaņā ar to par mākslīgā intelekta vadītu sistēmu ir atzīstama tāda sistēma, “[...] kuras pamatā ir programmatūra vai kura ir iestrādāta ierīcēs un kuras uzvedība imitē intelektu, *inter alia*, vācot un apstrādājot datus, analizējot un interpretējot apkārtējo vidi un veicot darbības ar zināmu autonomijas pakāpi, lai sasniegtu konkrētus mērķus”. Tādējādi secināms, ka Priekšlikuma noteikumus ir paredzēts attiecināt nevis uz ikvienu datorizētu sistēmu, kuras darbībā ir konstatējama zināma autonomijas pakāpe, bet gan vienīgi uz tādām datorizētām sistēmām, kuru darbība ir spējīga imitēt cilvēka intelektu, tādējādi iespējamā lēmuma saturu jebkādā veidā neaprobežojot ar jau sākotnēji noteiktu lēmumu pieņemšanas modeli, kas savukārt noteiktu, kādā veidā iegūtā un apstrādātā informācija ir interpretējama.

Vienlaikus, apzinoties ar Priekšlikumu piedāvātā iespējamā regulējuma tvērumu, būtiski minēt, ka atbilstoši Priekšlikuma noteikumiem civiltiesiskā atbildība par mākslīgā intelekta vadītas sistēmas nodarītu kaitējumu trešajai personai būs izvērtējama gan vainojamības modeļi, gan stingrās atbildības modeļi. Vienīgais kritērijs, lai nošķirtu, kurš no minētajiem civiltiesiskās atbildības modeļiem ir piemērojams iespējama kaitējuma gadījumā, ir mākslīgā intelekta vadītas sistēmas “risika” kategorija, kuru rada tās lietošana.²⁶ Citiem vārdiem, saskaņā ar Priekšlikuma noteikumiem ir paredzēts, ka “augsta” riska mākslīgā intelekta vadītas sistēmas operatoru civiltiesiskā atbildība būtu izvērtējama ar stingrās atbildības modeļa starpniecību, savukārt tādu mākslīgā intelekta vadītu

²⁴ European Parliament. Report with recommendations to the Commission on a civil liability regime for artificial intelligence: 2020/2014(INL). Brussels, 2020, recital (G). Pieejams: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2020-0178_EN.html [aplūkots 20.02.2021.].

²⁵ Sk. sīkāk: Kārklīņš J., Purmalis R. 2020, 245. lpp.

²⁶ European Parliament. Report with recommendations to the Commission on a civil liability regime for artificial intelligence: 2020/2014(INL). Brussels, 2020, recital 14. Pieejams: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2020-0178_EN.html [aplūkots 20.02.2021.].

sistēmu operatoru civiltiesiskā atbildība, kas neietilpst minētajā “augsta” riska kategorijā, – ar vainojamības modeļa starpniecību. Ja mēs raugāmies uz Priekšlikuma 15. apsvērumu, tad varam secināt, ka “augsts” risks ir konstatējams tad, ja mākslīgā intelekta vadītas sistēmas “autonomajai darbībai piemīt ievērojams potenciāls radīt kaitējumu vienai vai vairākām personām tādā veidā, kas ir nejaušs un pārsniedz to, ko varētu pamatoti sagaidīt”. Līdz ar to, ja mākslīgā intelekta vadītas sistēmas ekspluatēšanā var konstatēt ievērojamu kaitējuma nodarīšanas potenciālu, kas turklāt ir nejaušs un objektīvi neparedzams, mākslīgā intelekta vadītas sistēmas operatora civiltiesiskā atbildība ir izvērtējama stingrās atbildības ietvaros.

Minētā kontekstā norādāms, ka hipotētiski liela daļa mākslīgā intelekta vadītu sistēmu var radīt kaitējumu “vienai vai vairākām personām” veidā, kas turklāt “ir nejaušs un pārsniedz to, ko varētu pamatoti sagaidīt”. Tādēļ, autora ieskatā, minēto kritēriju būtu lietderīgi papildināt, nosakot, ka “augsta” riska kritērijs ir konstatējams ikvienā dzīves situācijā, ja mākslīgā intelekta vadīta sistēma tiek ekspluatēta stratēģiski svarīgās, piemēram, medicīnas, transporta, enerģētikas u. c., nozarēs. Šādas pieejas rezultātā jau priekšlaicīgi varētu nodrošināt, ka tiktu izslēgtas (vai ievērojami minimizētas) diskusijas par to, vai un cik ļoti kādas mākslīgā intelekta vadītas sistēmas ekspluatēšana ir saistāma ar jau minēto “augsta” riska pazīmi.

Tāpat, kā to paredz Priekšlikuma 4. panta 4. punkts, ikvienai “augsta” riska mākslīgā intelekta vadītai sistēmai būs jābūt spējā esošai civiltiesiskās atbildības apdrošināšanas polisei. Ir pavisam skaidrs, ka tādējādi ir iecerēts sekmēt iespējamo kaitējumu cietušās personas tiesiskās intereses. Tomēr bez ievēribas nevar atstāt to, ka Priekšlikuma noteikumu pašreizējā redakcija neparedz nedz soda sankcijas, nedz arī cita veida mehānismus, kuru lietošanas rezultātā varētu tikt ierobežota tādas “augsta” riska mākslīgā intelekta vadītas sistēmas turpmāka ekspluatēšana, kurai, pretēji Priekšlikuma noteikumiem, nav spēkā esošas civiltiesiskās apdrošināšanas polises. Autora ieskatā, minēto soda sankciju vai cita veida ekspluatēšanas ierobežojumu neesamība vērtējama kā zināma nepilnība, kuru būtu lietderīgi novērst. Turklāt minēto ierobežojumu neesamības gadījumā nevarēs izslēgt tādu situāciju rašanos, kurās cietušajai personai, pretēji Priekšlikuma sadaļas “apdrošināšana un MI [mākslīgā intelekta – autora piebilde] sistēmas” 24. apsvērumā noteiktajam, tiek radīts papildu apgrūtinājums saņemt kompensāciju par minētajai personai nodarīto kaitējumu. Lai arī pirmšķietami varētu pieņemt, ka šādas situācijas būtu risināmas ar jau Priekšlikumā pieminētajiem kompensācijas fondiem, jāņem vērā, ka, saskaņā ar Priekšlikuma 22. apsvērumu, minēto fondu izveides pamats ir saistāms ar “augsta” riska mākslīgā intelekta vadītas sistēmas darbības rezultātā nodarītu kolektīvu kaitējumu, turklāt apmērā, kas ievērojami pārsniegtu Priekšlikumā noteiktos kaitējuma apmērus, vai arī ar situāciju, kad kaitējumu nodarījusi tāda mākslīgā intelekta vadīta sistēma, kas vēl nav bijusi klasificēta kā “augsta” riska un tādējādi bijusi bez spēkā esošas obligātās civiltiesiskās apdrošināšanas polises.

Tāpat jāņem vērā, ka saskaņā ar Priekšlikuma 6. panta 1. punktu “augsta” riska mākslīgā intelekta vadītas sistēmas operatoram cita starpā tiks izvirzīts papildu pienākums attiecībā uz uzturlīdzekļu izmaksu personai, kuru kaitējumu cietušajai (mirušajai) personai ir bijis juridisks pienākums uzturēt. Tomēr jābilst, ka pašreizējā Priekšlikuma redakcija neparedz pietiekami skaidru metodiku minēto uzturlīdzekļu apmēra noteikšanai, kā tik vien satur norādi, ka “[...] atbildīgais operators

atļdzina maksājumus šai trešajai pusei, izmaksājot uzturlīdzekļus tādā apmērā, kādā skartajai personai būtu bijis pienākums maksāt, par laikposmu, kas atbilst šāda vecuma un vispārējā apraksta personas paredzamajam mūža ilgumam”. Pavisam iespējams, ka izmaksājamo uzturlīdzekļu apmērs varētu tikt noteikts atbilstoši kaitējumu cietušās (mirušās) personas labklājības stāvoklim un nevis kaitējumu cietušās (mirušās) personas mītnes valsts normatīvajos aktos noteiktajām minimālajām uzturlīdzekļu apmēra proporcijām.

Vienlaikus, kā to paredz Priekšlikuma 7. panta 1. punkts, tad “augsta” riska mākslīgā intelekta vadītas sistēmas rezultātā nodarīts kaitējums, kas ir rezultējis ar personas nāvi, kaitējumu tās veselībai vai fiziskajai neaizskaramībai, ir pakļauts trīsdesmit gadu noilguma periodam. Lai arī minētais noilguma periods nenoliedzami kalpo kaitējumu cietušās personas tiesisko interešu nodrošināšanai, atsevišķi izvērtējams, vai šāda paildzināta noilguma perioda esamība ilgtermiņā neradīs negatīvu ietekmi uz tiesisko noteiktību. Savukārt citos gadījumos, kad kaitējumu nav radījusi “augsta” riska mākslīgā intelekta vadīta sistēma, atbilstoši Priekšlikuma 9. pantam kaitējuma apmērus un piemērojamus noilguma termiņus regulēs tās Eiropas Savienības dalībvalsts normatīvais regulējums, kurā persona cietusi kaitējumu.

Rezumējot minēto, var atzīt, ka pašreizējā Priekšlikuma redakcija kopumā ir vērtējama kā visnotaļ novatoriska, turklāt ar tās starpniecību “augsta” riska mākslīgā intelekta vadītu sistēmu operatoriem tiek izvirzītas īpašas prasības ne tikai attiecībā uz obligāto civiltiesisko apdrošināšanu un iespējamu pienākumu veikt uzturlīdzekļu izmaksu, bet arī uz minēto sistēmu operatoru pakļaušanu ievērojamam noilguma periodam gadījumā, ja minētās sistēmas darbība ir rezultējusies ar kaitējumu citai personai. Vienlaikus, lai arī saskaņā ar Priekšlikuma noteikumiem pret “zema” riska mākslīgā intelekta vadītu sistēmu operatoriem darbosies vairojamības prezumpcija, autora ieskatā, tas jebkādā veidā nemaina situāciju ar jau raksta sākuma daļā paustajiem apsvērumiem par vairojamības modeli īstenojamo saprātīgas personas standarta izvērtējumu, nemaz nerunājot par tā iespējamu attiecināšanu uz personu, kuras pārraudzībā (tiešā vai netiešā kontrolē) ir sistēma, kas jau pēc noklusējuma ir radīta, lai funkcionētu autonomi.

Kopsavilkums

1. Priekšlikums un ar to piedāvātais regulējums civiltiesiskās atbildības piemērošanas metodikai mākslīgā intelekta vadītu sistēmu nodarīta kaitējuma gadījumā kopumā ir vērtējams kā pozitīvs risinājums līdzšinēji pastāvošajai nenoteiktībai attiecībā uz īpaša regulējuma neesamību, tomēr bez ievērošanas nevar atstāt to, ka pašreizējā Priekšlikuma redakcija nesatur pietiekami skaidras vadlīnijas “zema” riska mākslīgā intelekta vadītas sistēmas operatora “rūpības standarta” tvēruma noteikšanai. Minētais savukārt varētu negatīvi ietekmēt civiltiesiskās atbildības piemērošanas iespējamību vairojamības modeli.
2. Lai arī Priekšlikuma noteikumi “augsta” riska mākslīgā intelekta vadītām sistēmām izvirza prasību pēc obligātas civiltiesiskās apdrošināšanas polises, Priekšlikuma noteikumi neparedz īpašus piespiedu mehānismus, kādā varētu tikt ierobežota vai izslēgta “augsta” riska mākslīgā intelekta vadītu sistēmu

ekspluatēšana gadījumā, ja minēto prasību šādu sistēmu operators neievēro. Lai arī varētu uzskatīt, ka iespējamo negatīvo seku gadījumā iespējamus prasījumus par nodarītā kaitējuma kompensāciju varētu adresēt kompensācijas fondiem (ja tādi tiktu izveidoti atbilstoši Priekšlikumā noteiktajam), tas izrietētu ārpus minēto kompensācijas fondu izveides mērķa.

3. Lai priekšlaicīgi novērstu iespējamu kazuistiku saistībā ar mākslīgā intelekta vadītu sistēmu klasifikāciju Priekšlikumā minētajās riska kategorijās, Priekšlikumā minētā “augsta” riska kategorija būtu konkretizējama turpmāka regulējuma izstrādē, jo hipotētiski liela daļa mākslīgā intelekta vadītu sistēmu var radīt kaitējumu “vienai vai vairākām personām” veidā, kas turklāt “ir nejaušs un pārsniedz to, ko varētu pamatoti sagaidīt”. Autora ieskatā, būtu visnotaļ lietderīgi noteikt, ka “augsta” riska kritērijs ir konstatējams ikvienā dzīves situācijā, ja mākslīgā intelekta vadīta sistēma tiek ekspluatēta stratēģiski svarīgās, piemēram, medicīnas, transporta, enerģētikas u. c., nozarēs.
4. Atsevišķi izvērtējams un precizējams Priekšlikumā noteiktais “augsta” riska mākslīgā intelekta vadītu sistēmu operatoru pienākums nodrošināt uzturlīdzekļu izmaksu kaitējumu cietušās personas dzimušajai vai ieņemtajai atvasei, jo Priekšlikuma noteikumi neparedz īpašas atrunas nedz izmaksājamo uzturlīdzekļu atskaites punktu, nedz arī metodiku to apmēra noteikšanai. Pavisam iespējams, ka izmaksājamo uzturlīdzekļu apmērs varētu tikt noteikts atbilstoši kaitējumu cietušās (mirušās) personas labklājības stāvoklim, nevis kaitējumu cietušās (mirušās) personas mītnes valsts normatīvajos aktos noteiktajām minimālajām uzturlīdzekļu apmēra proporcijām.
5. Atsevišķi izvērtējams un precizējams, vai “augsta” riska mākslīgā intelekta vadītu sistēmu nodarīts kaitējums dzīvībai, veselībai vai fiziskajai neaizskaramībai tik tiešām ir pakļaujams trīsdesmit gadu noilguma periodam, jo šāda papildzināta noilguma perioda esamība būtībā varētu nonākt pretrunā ar pastāvošo izpratni par tiesisko noteiktību un par vispārpieņemtām padarīt tiesvedības par nodarītā kaitējuma kompensāciju arī par vairāk kā divdesmit gadu senā pagātnē nodarītu kaitējumu.

OBLIGĀCIJU VEIDU UN CIVILTIESISKĀS APGROZĪBAS ATTĪSTĪBA

DEVELOPMENT OF BOND TYPES AND CIVIL CIRCULATION

Pauls Zeņķis, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras lektors, doktors

Summary

A bond is a debt security, under which its issuer undertakes to repay to the bondholder the principal of the bond and the interest (the coupon) at a specified point in time, that is to be considered as the extinguishing of bonds. There are several types of bonds: bonds issued by the public sector, bonds issued by capital companies, publicly available bonds, private bonds, convertible bonds, subordinated bonds, etc. Several forms of bonds – bonds of materialized and dematerialized form – are also present. Bonds, their types, emission, purchase, acquisition of ownership, circulation on the secondary market and extinguishing of bonds have been developing since the origins of bond. This necessitates an understanding of the changes in the basic characteristics of bonds and their civil circulation.

Atslēgvārdi: obligācijas, vērtspapīri, civiltiesiskā apgrozība.

Keywords: bonds, securities, civil circulation.

Ievads

Statistikas dati liecina, ka 2016. gadā 9% jeb teju katram desmitajam Eiropas Savienības iedzīvotājam piederēja vismaz viens vērtspapīrs.¹ Tomēr vērtspapīriem ir vairāki veidi un obligācijas ir tikai viens no tiem. Līdz ar to būtiski noskaidrot, kas ir obligācija un kā tā nošķirama no citiem vērtspapīriem, piemēram, akcijām.

Vienlaikus arī pašai obligācijai ir vairāki veidi – publiskā sektora (valsts un pašvaldību) emitētās obligācijas, kapitālsabiedrību emitētās obligācijas, publiskā apgrozībā esošas obligācijas, privātā apgrozībā esošas obligācijas, konvertējamās obligācijas un subordinētās obligācijas. Tādēļ nepieciešams izprast arī katra veida obligācijas būtību, civiltiesiskās apgrozības priekšnoteikumus un tiesiskās sekas katram no obligācijas veidiem.

¹ Sk.: Special Eurobarometer 446. Report “Financial Products and Services”, p. 6. Pieejams: <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/ResultDoc/download/DocumentKy/74150> [aplūkots 14.03.2021.].

Latviešu valodas skaidrojošajā vārdnīcā jēdziens “obligācija” tiek skaidrots kā “Vērtspapīrs, kas dod tā īpašniekam iepriekš noteiktu ienākumu procentu veidā”². Jēdziens “obligācija” (*obligatio* – latīņu val.) ir latīņu termins,³ kas cēlies no romiešu tiesībām.⁴ Jau romiešu tiesībās ar jēdzienu “obligācija” plašākā nozīmē saprata juridisku attiecību,⁵ no kuras šaurākā nozīmē izriet pienākums maksāt noteiktu “lietu” saskaņā ar tiesībām.⁶ Tādējādi viena no obligācijas pamatiezīmēm jau vēsturiski bijusi – saistība dot izpildījumu.

Obligācijas, to veidi un civiltiesiskā apgrozība

Obligācijas jēdziens

Atbilstoši Finanšu instrumentu tirgus likuma⁷ 1. panta pirmās daļas 43. punktam obligācija ir “parāda vērtspapīrs” jeb “pārvedams vērtspapīrizēts parāds”. Tādējādi, lai labāk izprastu jēdziena “obligācija” saturu, sākotnēji noskaidrojams, ar ko saprotams jēdziens “vērtspapīrs”. Ar jēdzienu “vērtspapīrs” saprot dokumentu (piemēram, vekseli, čeku, akciju, obligāciju u. c.), kurā izteiktas tā īpašnieka saistības un mantiskās tiesības.⁸

Šobrīd jau spēku zaudējušā likuma “Par vērtspapīriem”⁹ 1. panta 1. punktā vērtspapīrs tika definēts kā “privāttiesību dokuments, kas apliecina emitenta saistību pret dokumenta valdītāju un var būt par publiskās apgrozības objektu, nemainoties tajā nostiprināto tiesību apjomam”. Plašākā nozīmē vērtspapīrs ir dokuments, kas ietver (nostiprina) subjektīvo tiesību tādējādi, ka šo tiesību var izlietot vienīgi dokumenta turētājs. Šaurākā nozīmē vērtspapīrs ir dokuments par mantiskā rakstura tiesībām, kura gadījumā rīcība ar dokumentā ietvērto (nostiprināto) tiesību notiek, rīkojoties ar pašu papīru.¹⁰ Tiesību doktrīnā ir norādīts, ka tiesība prasīt no parādnieka samaksu ir jānošķir no šīs tiesības leģitimēšanas līdzekļa. Vērtspapīrs kā dokuments ir atzīstams par tiesību leģitimēšanas līdzekli. Tādēļ vērtspapīra valdījums ir kreditora leģitimācija un, uzrādot vērtspapīru, tiek pierādīta tiesība.¹¹ Proti, kreditora tiesība prasīt no parādnieka samaksu. Tādējādi secināms, ka obligācija ir vērtspapīrs, kas apliecina parādnieka (emitenta) saistības pret tā faktisko valdītāju – turētāju (obligacionāru) –, kas līdz ar to ir uzskatāms par emitenta jeb parādnieka leģitīmo kreditoru.

Attiecībā uz pašu jēdzienu “obligācija” jānorāda uz juridiskajā literatūrā atzīto, ka iepretim jēdzienam “vērtspapīrs” jēdziens “obligācija” tiesību zinātnes

² Bāliņa, R., Ēdelmane I., Grase I., Guļevska D., Rozenštrauha I., Skujiņa V., Šnē D. Latviešu valodas vārdnīca. 30 000 pamatvārdu un to skaidrojumu. Rīga: Avots, 2006, 743. lpp.

³ Sk.: Juridisko terminu vārdnīca. Sastādījis autoru kolektīvs O. Grinberga redakcijā. Rīga: Liesma, 1970, 498. lpp.

⁴ Sk.: Kalniņš V. Romiešu civiltiesību pamati. Rīga: Zvaigzne, 1977, 3.–4. lpp.

⁵ Sk.: turpat, 127. lpp.

⁶ Sk.: Berger A. Encyclopedic Dictionary of Roman Law. Philadelphia: American Philosophical Society, 1953, p. 603.

⁷ Finanšu instrumentu tirgus likums: LV likums. Pieņemts 20.11.2003. [06.02.2021. red.].

⁸ Sk.: Bāliņa R., Ēdelmane I., Grase I., Guļevska D., Rozenštrauha I., Skujiņa V., Šnē D. 2006, 743. lpp.

⁹ Likums “Par vērtspapīriem”: LV likums. Pieņemts 23.08.1995. [31.12.2003. red.].

¹⁰ Sk.: Habersack M. (Red.). Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch. Bd. 6. 7. Aufl. München: C. H. Beck, 2017, vor § 793, Rn. 7.

¹¹ Sk.: Vinzarājs N. Vērtspapīru teorija. Grām.: Tieslietu ministrijas vēstnesis Nr. 1. Rīga: A. Gulbja grāmatu spiestuve, 1939, 122. lpp.

kontekstā nav tik padziļināti skaidrots kā ekonomikas zinātne.¹² Tādēļ obligācijas jēdziena pilnīgākai izpratnei nepieciešams aplūkot arī ekonomikas zinātnē paustos viedokļus par obligācijām.

Latvijas finanšu literatūrā obligācija definēta kā pārada vērtspapīrs, kas apliecina tā īpašnieka līdzekļu ieguldījumu un apstiprina emitenta saistības izmaksāt regulāro fiksēto ienākumu un atlīdzināt šī vērtspapīra nominālvērtību noteiktā dzēšanas termiņā.¹³ Tāpat ekonomists Ē. Vēciņš obligāciju skaidro kā vērtspapīru, kas reprezentē pārada saistību un dod tā turētājam tiesības saņemt iepriekš noteiktu (fiksētu) ienākumu, izteiktu procentos no obligācijas nominālvērtības.¹⁴

Vienlaikus Latvijas finanšu literatūrā ir sastopams arī šaurāks jēdziena “obligācija” skaidrojums. Proti, norādot, ka obligācija ir pārada vērtspapīrs uzņēmējdarbībā, ar kuru tās emitents apsolās obligācijas īpašniekam atmaksāt tās pilno vērtību un procentu likmi (kuponu) noteiktā vēlākā datumā, ko sauc par dzēšanas termiņu.¹⁵ Tomēr jāatzīst, ka minētā obligācijas definīcija ir nepamatoti sašaurināta, attiecinot to tikai uz uzņēmējdarbībā sastopamu pārada vērtspapīru. Obligācijas kā pārada vērtspapīri ir sastopamas ne tikai uzņēmējdarbībā – komercietiskajā apītē – privātajā sektorā, bet arī publiskajā sektorā.

Pasauleslavenais ekonomikas žurnāls *Forbes*, skaidrojot jēdzienu “obligācija”, norāda, ka “Obligācijas ir ieguldījumu vērtspapīri, ar kuru ieguldītājs aizdod naudu komercsabiedrībai vai valdībai uz noteiktu laika posmu apmaiņā pret regulāriem procentu maksājumiem”¹⁶. Arī ģenerālvokāts Pedro Kruss Viljalons (*Pedro Cruz Villalón*) Eiropas Savienības Tiesā izskatāmajā lietā Nr. C-62/14 ir norādījis, ka valsts obligāciju emisija ir viens no svarīgākajiem finansēšanas avotiem, kas ir valsts rīcībā. Ikviens, kas iegādājas valsts emitētās obligācijas, valsti finansē, un šāds darījums pēc sava satura līdzinās aizdevumam, jo valsts obligāciju turētājam ir prasījuma tiesības pret valsti, kas emitējusi obligācijas, tādējādi tas uzskatāms par valsts kreditoru.¹⁷ Līdz ar to secināms, ka arī valsts ir tiesīga izlaist (emitēt) obligācijas, lai iegūtu tai nepieciešamos finanšu līdzekļus, un tādēļ obligācijas nav sastopamas tikai privātajā sektorā.

Vērtspapīrus var iedalīt vārda vērtspapīros un uzrādītāja vērtspapīros. Atšķirība starp šiem vērtspapīriem ir saistīta ar emitentam zināmo informāciju par vērtspapīra īpašnieku. Civillikuma¹⁸ 1524. pants noteic, ka “Kreditors var būt persona, kas nav individuāli noteikta, ja parādnieks izdotā dokumentā apņemas izpildīt tajā apzīmēto saistību katram tā uzrādītājam”. Vienlaikus Civillikuma 1526. pants paredz, ka “Uzrādītāja papīra turētājs, kamēr šis papīrs atrodas viņa rokās, uzskatāms par kreditoru pret tā izdevēju, bet pēdējais par viņa parādnieku”.

Tādējādi uzrādītāja vērtspapīri ir dokumenti, kuros ietvertas (nostiprinātas) mantiskas tiesības, kas nav saistītas ar kādu konkrētu personu. Proti, uzrādītāja

¹² Sk.: Saulietis A., Kokorevičs G. Obligāciju ekonomiskā un juridiskā daba. *Jurista Vārds*, 2013, Nr. 50, 6.–13. lpp.

¹³ Sk.: Praude V. *Finanšu instrumenti 1*. Rīga: Burtene, 2009, 217. lpp.

¹⁴ Sk.: Vēciņš Ē. *Naudas lietas. Skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Zvaigzne, 1993, 99. lpp.

¹⁵ Sk.: Melalksne D. A., Dubrovskis J., Grišins J., Janvars M., Krūtainis M., Skutelis J., Tihomirows Ģ., Viksna A. *No idejas līdz panākumiem. Alternatīvie finansējuma avoti*. Rīga: Lietišķās informācijas dienests SIA, 2009, 143.–170. lpp.

¹⁶ Napoletano E. What is a Bond? Pieejams: <https://www.forbes.com/advisor/investing/what-is-a-bond/> [aplūkots 14.03.2021.].

¹⁷ Sk.: Peter Gauweiler u. c. pret Deutscher Bundestag, C-62/14, 14.02.2015. spriedums, 222. punkts.

¹⁸ Civillikums: LV likums. Pieņemts 28.01.1937.

vērtspapīros, atšķirībā no vārda vērtspapīriem, nenosauc tiesīgās personas vārdu, līdz ar to katrs šāda dokumenta turētājs var izlietot minēto tiesību. Uzrādītāja parādvērtspapīri cita starpā ir vērtspapīrā nostiprināti aizņēmumi, banku aizņēmumi, arī publiskie aizņēmumi.¹⁹

Uzrādītāja vērtspapīri tiek iedalīti atkarībā no tajos nostiprināto tiesību veida – kā kapitāla vērtspapīri un parāda vērtspapīri. Akcijas nav uzrādītāja parādvērtspapīri, jo tās nostiprina nevis prasījuma tiesības, bet gan līdzdalības tiesības akciju sabiedrībā.²⁰ Uzrādītāja akcijas priekšmets ir līdzdalības tiesības akciju sabiedrībā. Turpretī uzrādītāja parādvērtspapīra priekšmets ir prasījuma tiesības.²¹ Arī Finanšu instrumentu tirgus likums izšķir kapitāla vērtspapīrus un parāda vērtspapīrus, nosakot, ka akcija ir kapitāla vērtspapīrs, kas nodrošina līdzdalību kapitālsabiedrības kapitālā. Atbilstoši Komerclikuma²² 226. panta pirmajai daļai konstatējams, ka akcija atkarībā no tās kategorijas dod akcionāram tiesības piedalīties sabiedrības pārvaldē, saņemt dividendi un sabiedrības likvidācijas gadījumā – likvidācijas kvotu. Tādējādi ar līdzdalību kapitālsabiedrības kapitālā un akcionāra stāvokļa iegūšanu akcionārs bauda dažādas gan personiskās, gan mantiskās tiesības.²³ Savukārt obligācija kā uzrādītāja parādvērtspapīrs ir juridiska fikcija, kas sastāv tikai no prasījumiem. Obligācija tās turētājam nepiešķir nekādas citas tiesības kā tikai prasījumus uz obligācijas nominālvērtības un procentu (kupona) izmaksu noteiktā termiņā.

Salīdzinot parāda vērtspapīru (piemēram, obligāciju) juridisko dabu ar kapitāla vērtspapīriem (piemēram, akcijām), var secināt to būtiskāko atšķirību. Proti, obligāciju atsavināšanas gadījumā tiek nodota obligācijā ietvertā prasījuma tiesība, taču akciju nodošanas gadījumā tiek atsavināta pati akcija, jo no tās izriet gan prasījuma tiesības, gan līdzdalības tiesības akciju sabiedrībā. Līdz ar to obligācijā ietvertie prasījumi raksturo pašu obligāciju un obligācija nav nekas cits kā prasījums.

Obligāciju civiltiesiskā apgrozība

Jēdziena “obligācija” pilnīgai izpratnei būtiski ir nošķirt, vai tās ir privātā kārtā izsniegtas obligācijas vai publiskā apgrozībā esošas obligācijas. Proti, privāti izsniegtas obligācijas pēc būtības ir Civillikuma 1934. pantā minētais aizdevums: “[...] zināma daudzuma atvietojamu lietu nodošana īpašumā, ar pienākumu atdot saņemto tādā pašā daudzumā un tādas pašas šķiras un labuma lietās.” Tādējādi privāti izdotu obligāciju var uzskatīt par aizdevuma līgumu, ar kuru aizņēmējam rodas pienākums atdot saņemtos naudas līdzekļus, maksājot par to atlīdzību, kas izpaužas kā procentu maksājums par sveša kapitāla lietošanu. Tādējādi tikai publiskā apgrozībā esošas obligācijas ir vērtspapīrs. Proti, vērtspapīrizēts prasījums. Tas savukārt nozīmē, ka, nododot obligāciju, var nodot visas tiesības, kas izriet no obligācijas. Tādējādi publiskā apgrozībā esošām obligācijām ir vairāk liettiesisks raksturs un tās iespējams atsavināt kā patstāvīgu objektu.

¹⁹ Sk.: Habersack M. 2017, § 793, Rn. 10.

²⁰ Sk.: *ibid.*, Rn. 11.

²¹ Sk.: Schulze R. (Schriftleitung) Bürgerliches Gesetzbuch. Handkommentar. 4. Aufl. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2005, § 793, Rn. 2.

²² Komerclikums: LV likums. Pieņemts 13.04.2000. [06.02.2021. red.].

²³ Sk.: Čakste K. Tirdzniecības tiesības. Rīga: [b. i.], 1940, 116. lpp.

Iepriekš minētā kontekstā būtiski norādīt, ka Civillikuma 841. pants lietas iedala ķermeniskās un bezķermeniskās. Šāds iedalījums ir pārņemts no romiešu tiesībām,²⁴ bet tas ir pretstatā daudzu citu valstu civiltiesībām, kur lietas tiek iedalītas ķermeniskās lietās un tiesībās un kur ar jēdzienu “lieta” tiek saprasts vienīgi ķermeniski tverams priekšmets (piemēram, Vācijā un Šveicē).²⁵ Tradicionālajā izpratnē lietu tiesības nozīmē varu pār lietu – varu, ko realizē tiesīgā persona, iedarbojoties tieši uz materiālu lietu. Šīs tiesības saista tiesīgo personu – tiesību subjektu – ar lietu kā tiesību objektu.²⁶ Civillikuma 841. panta otrā daļa satur “bezķermenisku lietu” definīciju, nosakot, ka ar bezķermeniskām lietām ir saprotamas “[.] dažādas personiskas, lietu un saistību tiesības, ciktāl tās ir mantas sastāvdaļa”. Tas nozīmē, ka bezķermeniskas lietas ir tās tiesību subjektam piederošās subjektīvās tiesības, kurām ir mantiska vērtība, jeb naudā novērtējamās subjektīvās tiesības.²⁷

Saskaņā ar legāldefinīciju, kas ietverta Civillikuma 927. pantā, īpašums ir pilnīgas varas tiesības pār lietu. Lai arī, virspusēji raugoties, varētu šķist, ka tādējādi obligācijas (līdzīgi arī akcijas) kā bezķermeniska lieta varētu būt īpašums Civillikuma izpratnē, tomēr tiesību doktrīnā dominē viedoklis, ka bezķermeniskas lietas nevar būt īpašuma priekšmets.²⁸ Tādējādi atbilstoši Civillikumam jēdziens “īpašums” tiek saprasts sašaurināti – tikai kā ķermeniska lieta. Tieši ar šādu izpratni ir saistāmi tādi jēdzieni kā “īpašuma tiesības” un “īpašuma prasība”. Piemēram, lai atjaunotu sev piederošās tiesības uz īpašumu, ir ceļama Civillikuma 1041. pantā nostiprinātā īpašuma prasība (*rei vindicatio* – latīņu val.),²⁹ kuras mērķis ir īpašuma tiesību atzīšana un valdījuma atjaunošana.

Neskatoties uz iepriekš minēto jēdziena “īpašums” izpratni Civillikumā, praksē ar šo jēdzienu apzīmē jebkuru lietu paplašinātā nozīmē (gan ķermenisku lietu, gan tiesības). Arī obligācijas kā tiesības atrodas personas īpašumā. Tas ir personas tiesību īpašums. Tomēr jēdziena “īpašums” saturs mainās, ja ar to vēlamies apzīmēt tiesību objektu vai pašu tiesību. Tā kā īpašuma prasība nav iespējama attiecībā uz tiesības iegūšanu īpašumā, jēdziena “īpašuma prasība” tvērums attiecas tikai uz ķermeniskām lietām, bet, piemēram, viens no akciju atgūšanas veidiem ir prasījums par aizskartā valdījuma atjaunošanu.³⁰ Tas pats attiecināms uz parāda vērtspapīru – obligāciju.

Kā norādīts juridiskajā literatūrā, vērtspapīrs ir privāttiesību publiskās apgrozības objekts, nemainoties tajā nostiprināto tiesību apjomam. Parāda vērtspapīru dzēšanas termiņš ir diena, kad vērtspapīra turētājam tiek atmaksāta

²⁴ Sk.: Balodis K. Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 111. lpp.

²⁵ Sk.: Kalniņš E. Pētījums par Civillikuma lietu tiesību daļas pirmās, otrās un trešās daļas modernizācijas nepieciešamību, 23. lpp. Pieejams: http://at.gov.lv/files/uploads/files/7_Resursi/Petijumi/lv_documents_petijumi_civillikuma_modernizacija.doc [aplūkots 14.03.2021.].

²⁶ Sk.: Višņakova G., Balodis K. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Lietas. Valdījums. Tiesība uz svešu lietu. Rīga: Mans Īpašums, 1998, 8. lpp.

²⁷ Sk.: Balodis K. 2007, 111. lpp.; Kalniņš E. Privāttiesību teorija un prakse. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005, 35.–36. lpp.

²⁸ Sk.: Grūtups A., Kalniņš E. Komentārs Civillikuma 927. pantam. Grām.: Grūtups A., Kalniņš E. Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums. Otrās papild. izd. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 20. lpp.; Balodis K. 2007, 111. lpp.

²⁹ Sk.: Grūtups A., Kalniņš E. Komentārs Civillikuma 1041. pantam. Grām.: Grūtups A., Kalniņš E. 2002, 197.–227. lpp.

³⁰ Sk.: Tihonovs V. Ieskaats akciju piederības jautājumā. Jurista Vārds, 2012, Nr. 21. Pieejams: www.juristavards.lv/doc/247922-ieskaats-akciju-piederibas-jautajuma/ [aplūkots 06.02.2021.].

nominālvērtība. Tikai šajā dienā vērtspapīrs tiek izņemts no apgrozības un tiek dzēsts.³¹ Tādējādi, kamēr vērtspapīrs ir apgrozībā, tikmēr to var pirkt, pārdot kā jebkuru lietu.³²

Ņemot vērā iepriekš minēto, proti, ka obligācija ir vērtspapīrs, tā var būt civiltiesiska darījuma – pirkuma līguma – objekts atšķirībā, piemēram, no vienkārša prasījuma, kas var izrietēt no privātā kārtā izdotas obligācijas – aizdevuma līguma –, ko var nodot tālāk tikai ar cesiju.

Šeit būtiska nozīme ir Civillikuma 1527. pantā noteiktajam, ka “Ar uzrādītāja papīru nodibinātu prasījumu tiesību cedē, nododot šo papīru no rokas rokā”. Tāpat atbilstoši Civillikuma 1529. pantam “Uzrādītāja papīra parādnieks nevar celt pret uzrādītāju nekādas ierunas, kas viņam būtu bijušas pret pirmo vai kādu sekojošo papīra turētāju; tāpat arī viņš nevar izvairīties savu saistību izpildīt, atsaucoties uz to, kādā kārtā vai par kādu cenu uzrādītājs šo papīru ieguvis”.

Obligāciju veidi

Vienlaikus jēdziena “obligācija” pilnīgai izpratnei būtiski ir nošķirt vairākus obligācijas veidus – iepriekš jau analizētās un praksē tā sauktās parastās obligācijas no konvertējamām obligācijām un subordinētām obligācijām.

Komerclikuma 244. pants sniedz konvertējamo obligāciju definīciju. Proti, atbilstoši minētā panta pirmajai daļai konvertējamas obligācijas ir tādas obligācijas, kuras obligacionārs noteiktā termiņā ir tiesīgs apmainīt pret obligāciju emitenta akcijām. Tādējādi konvertējamas obligācijas ir parāda vērtspapīrs, kuru iespējams konvertēt par kapitāla vērtspapīru.

Savukārt subordinēto obligāciju būtiskākā atšķirība no citu veidu obligācijām ir tajās nostiprināto prasījumu izpildes pakārtotībai. Pakārtotība (*Nachrangigkeit* – vācu val.) nozīmē, ka maksātnespējas gadījumā (vai aizņēmēja (emitenta) likvidācijas gadījumā) sākumā tiek apmierināti visi augstāku kārtu kreditoru (tostarp to, kuru prasījuma tiesības izriet no parastām obligācijām) prasījumi, tad pakārtotā prasījuma turētāja prasījumi un, visbeidzot, pamatkapitāla devēju (akcionāru) prasījumi.³³

Obligācijas subordinētās saistības rodas līdz ar brīdi, kad tiek noslēgts līgums, kurā ir ietverta klauzula par subordinētas saistības nodibināšanu, vai ar komercsabiedrības publiski izteiktu oferti nodibināt subordinēto saistību. Piemēram, biržā izliktu subordinēto obligāciju tirdzniecības piedāvājumu, kam izteikta kreditora (obligacionāra) piekrišana.

Subordinēto obligāciju izcelsme meklējama Amerikas Savienotajās Valstīs, kad 1936. gadā komercsabiedrība *General Finance Corporation* izdeva subordinētas obligācijas ar 5% likmi uz termiņu – 10 gadi, kas tam laikam bija nepieredzēti augsta procentu likme.³⁴ Jau vēsturiski būtiskākā atšķirība, kas izcēla subordinētās

³¹ Sk.: Apsītis G., Aščuks I., Cērps U., Kokorevičs G., Ozols Ģ., Sedlenieks A., Zuļģis H. Vērtspapīru tirgus zinības. Otrais papild. izd. Rīga: Jumava, 2006, 61. lpp.

³² Sk.: Melalksne D. A., Dubrovskis J., Grišins J., Janvars M., Krūtainis M., Skutelis J., Tihomirovs Ģ., Viksna A. 2009, 163.–170. lpp.

³³ Sk.: Westermann H. P. (Red.), Berger K. P. Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch. Band 4. Schuldrecht. Besonderer Teil I. §§ 433–534. Finanzierungsleasing. CISG. 8. Auflage. München: C. H. Beck, 2019, Vorbemerkung (Vor § 488), Rn. 107.

³⁴ Sk.: Johnso R. Subordinated Debentures: Debt That Serves as Equity. *The Journal of Finance*, 1955, Vol. 10, p. 4.

obligācijas, bija tāda, ka subordinēto obligāciju gadījumā līdz ar tajā nostiprināto pamatsaistību (naudas līdzekļu atmaksas pienākumu) tika nodibināta arī pakārtota saistība, ar kuru persona, kas aizdeva savus līdzekļus komersantam, vienlaikus apņēmas neprasīt šī aizdevuma ātrāku atdošanu³⁵ un piekrita būt par personu, kura būs vienā no pēdējām kreditoru kārtām gadījumā, ja subordinēto obligāciju emitents īsteno maksātnespējas, likvidācijas vai reorganizācijas procedūru.³⁶

Tādējādi var pievienoties Eiropas Savienības Tiesas secinājumam, ka subordinētās obligācijas ir ar tām pašām iezīmēm kā parastās obligācijas, tikai ņemot vērā apstākli, ka emitenta maksātnespējas vai likvidācijas gadījumā pakārtoto jeb subordinēto obligāciju turētāju prasījumi tiek apmierināti pēc parasto obligāciju turētāju prasījumiem, bet pirms akcionāriem no tiem piederošajiem kapitāla vērtspapīriem izrietošajiem prasījumiem.³⁷

Visbeidzot, secināms, ka obligācijas jēdziena pamatzīmes ir kopīgas visiem obligāciju veidiem. Proti, gan privātā kārtā izdotā obligācijā, gan publiskā apgrozībā esošā obligācijā, kā arī konvertējamā obligācijā un subordinētā obligācijā ir nostiprināta parādsaistība. Savukārt to būtiskākā atšķirība izpaužas to civiltiesiskajā apgrozībā.

Kopsavilkums

1. Viena no obligācijas pamatzīmēm jau vēsturiski bijusi tajā nostiprinātā parādsaistība jeb saistība dot izpildījumu.
2. Obligācija ir parāda vērtspapīrs, kas apliecina parādnieka (emitenta) saistības pret tā faktisko valdītāju – turētāju (obligacionāru) –, kas līdz ar to ir uzskatāms par emitenta jeb parādnieka leģitīmo kreditoru.
3. Salīdzinot parāda vērtspapīru (piemēram, obligāciju) juridisko dabu ar kapitāla vērtspapīriem (piemēram, akcijām), var secināt to būtiskāko atšķirību. Proti, obligāciju atsavināšanas gadījumā tiek nodota obligācijā ietvertā prasījuma tiesība, taču akciju nodošanas gadījumā tiek atsavināta pati akcija, jo no tās izriet gan prasījuma tiesības, gan līdzdalības tiesības akciju sabiedrībā. Līdz ar to obligācijā ietvertie prasījumi raksturo pašu obligāciju un obligācija nav nekas cits kā prasījums.
4. Tā kā obligācija ir parāda vērtspapīrs, tā var būt civiltiesiska darījuma – pirkuma līguma – objekts (atšķirībā, piemēram, no vienkārša prasījuma, kas var izrietēt no privātā kārtā izdotas obligācijas – aizdevuma līguma), ko var nodot tālāk tikai ar cesiju.
5. Konvertējamās obligācijas ir parāda vērtspapīrs, kurā nostiprinātās papildsaistības dēļ to iespējams konvertēt par kapitāla vērtspapīru.

³⁵ Sk.: Johnsos R. Subordinated Debentures: Debt That Serves as Equity. The Journal of Finance, 1955, Vol. 10, p. 1.

³⁶ Sk.: Calligar M. Subordinated Agreements. Yale Law Journal, 1971, Vol. 70, p. 376.

³⁷ Sk.: Tadej Kotnik and Others v Državni zbor Republike Slovenije, C-526/14, 19.07.2016. spriedums, 27. punkts.

6. Subordinēto obligāciju būtiskākā atšķirība no citu veidu obligācijām ir tajās nostiprināto prasījumu izpildes pakārtotībai. Tām ir tās pašas iezīmes kā parastai obligācijai, tikai ņemot vērā apstākli, ka emitenta maksātnespējas vai likvidācijas gadījumā subordinēto obligāciju turētāju prasījumi tiek apmierināti pēc parasto obligāciju turētāju prasījumiem, bet pirms akcionāriem no tiem piederošajiem kapitāla vērtspapīriem izrietošajiem prasījumiem.
7. Jēdziena “obligācijas” pamatiezīmes ir kopīgas visiem obligāciju veidiem. Gan privātā kārtā izdotā obligācijā, gan publiskā apgrozībā esošā obligācijā, konvertējamā obligācijā un subordinētā obligācijā ir nostiprināta parāda saistība. Savukārt to būtiskākā atšķirība izpaužas to civiltiesiskajā apgrozībā.

AIZDEVUMA LĪGUMA PRIEKŠLĪGUMA REGULĒJUMA MIJIEDARBĪBA AR APSTĀKĻU IZMAIŅU KLAUZULU

INTERACTION OF PRE-CONTRACTUAL REGULATION OF LOAN CONTRACT WITH CHANGED CIRCUMSTANCES CLAUSE

Germans Pavlovskis, Mg. iur.

Summary

The article provides a scientific insight into the sources of Article 1935 of the Civil Law of the Republic of Latvia and their role in the development of the preliminary loan contract regulation, paying particular attention to the influence of pandectism. It compares the differences between legal consequences of concluding a preliminary loan contract and a preliminary contract regulated in Article 1541 of the Civil Law of the Republic of Latvia. The article concludes that the binding force of the preliminary loan contract shall be linked to the reservation of the changed circumstances clause.

Atslēgvārdi: priekšlīgums, aizdevuma līguma priekšlīgums, apstākļu izmaiņu klauzula.

Keywords: preliminary contract (pre-contract), preliminary loan contract, changed circumstances clause.

Ievads

Civillikuma¹ (turpmāk – CL) 1935. pantā paredzēts, ka *līgums, ar ko viena puse apsola aizdevumu dot, bet otra to pieņemt, ir spēkā tikai no tā laika, kad līdzēji vienojas savā starpā par aizdodamā daudzuma apmēru. Ja apsolītājs pēc tam atteicās izpildīt, tad viņam jāatlīdzina otrai pusei visi zaudējumi*².

Šajā tiesību normā, neskatoties uz maldinošu līguma apzīmējumu, ir akcentēts aizdevuma līguma priekšlīguma (*pactum de mutuo dando* – latīņu val.) tiesību institūts, no kura neizriet apsolītāja pienākums dot un ar to saistītas apsolījuma saņēmēja tiesības prasīt apsolītā *aizdodamā daudzuma apmēra* nodošanu apsolījuma saņēmēja īpašumā (CL 1934. pants). Minēto apstiprina Baltijas vietējo

¹ Civillikums: LV likums. Pieņemts 28.01.1937. [08.01.2021. red.].

² CL 1935. panta norma ar nelieliem redakcionāliem grozījumiem ir pārņemta no 1864. gada Baltijas vietējo likumu kopojuma III daļas 3642. panta. Sk.: Civillikumi (Vietējo likumu kopojuma III daļa). Tulkojums ar pārgrozījumiem un papildinājumiem, kas izsludināti līdz 1935. gada 1. janvārim, ar dažiem paskaidrojumiem. Sastādījuši: Prof. Dr. iur. A. Būmanis, H. Ēlersons, J. Lauva. Rīga: Valters un Rapa, 1935, 493. lpp.

likumu kopojuma III daļas³ (turpmāk – Kopojums vai BVLK III daļa) 3642. panta otrā teikuma otrā daļa. Kopojuma 3642. panta otrais teikums noteic, ka gadījumā, ja apsolītājs pēc tam atteicas izpildīt, tad viņam jāatlīdzina otrai pusei visi zaudējumi, bet pēc Igaunijas zemes tiesībām, ja apsolījuma saņēmējs izsniegs pietiekamu nodrošinājumu, tad apsolītājam ir pienākums nodot apsolīto. Norādītais skaidri iezīmē atšķirību starp aizdevuma līgumu un aizdevuma līguma priekšlīgumu, pēdējam ārpus Igaunijas hercogistes teritorijas nepiešķirot saistībtiesiskā līguma spēku.

Darbs veikts kā doktrināls, aprakstošs pētījums, lai apzinātu aizdevuma līguma priekšlīguma regulējuma avotus un to nozīmi šī tiesību institūta regulējuma attīstībā. Raksta gaitā, izmantojot tiesību normu iztulkošanas metodes, īpašu vērību piešķirot vēsturiskajai iztulkošanas metodei, no vienas puses, izklāstīts aizdevuma līguma priekšlīguma saturs un, no otras puses, apskatīta šī tiesību institūta mijiedarbība ar apstākļu izmaiņu klauzulu (*clausula rebus sic stantibus* – latīņu val.).

1. BVLK III daļas 3642. panta avoti un to loma šī panta regulējuma attīstībā

Profesors Frīdrihs Georgs fon Bunge, sastādot Kopojumu, norādījis četrus 3642. panta avotus: 1) *Paul. D. 45, 1, 68*; 2) Igaunijas Bruņniecības un zemes tiesību ceturtās grāmatas trešās nodaļas 2. pants; 3) Kurzemes Statūtu 122. paragrāfs un, visbeidzot, 4) pandektu tiesības (*Gemeines Recht* – vācu val.; *ius commune* – latīņu val.). Līdz ar to, lai saprastu CL 1935. pantā nostiprinātā tiesību institūta būtību kopsakarā ar tā vēsturisko izcelsmi un attīstību, ir nepieciešams īsumā apskatīt katru no norādītajiem avotiem.

(1) *Paul. D. 45, 1, 68⁴* noteic, ka, ja es stipulēju līgumsodu gadījumam, ja tu man nedosi naudu parādā, tad tāda stipulācija ir uzskatāma par noteiktu un ir spēkā. Savukārt ja stipulēju šādā veidā: “Vai tu apsoli dot man naudu parādā?”, tad šāda stipulācija ir nenoteikta, jo stipulācijā ir jābūt ietvertam tam, kas man ir izdevīgs. No citētā romiešu tiesību avota izriet, ka apsolījuma saņēmējs nevar prasīt piedzīt no apsolītāja aizdevumu, tomēr pienākuma neizpildes gadījumā apsolījuma saņēmējam ir tiesības uz gandarījumu līgumsoda veidā, ja tāds bija pielīgts. Minētais tiek skaidrots ar apsvērumu, ka šāda stipulācijas formā dotā apsolījuma izpilde faktiski ir uzskatāma par aizdevuma līguma noslēgšanu, ko nevar panākt piespiedu ceļā. Līdz ar to attiecīgajā gadījumā stipulācija piešķir tiesības tikai un vienīgi uz līgumsoda (ja tāds bija pielīgts stipulācijas formulā) vai zaudējumu atlīdzības saņemšanu.⁵

Problemātiku saistībā ar romiešu tiesību avotu norādīšanu un šo avotu precizitāti savulaik ir akcentējis profesors Karls Erdmans, rakstot, ka *bieži vien viņi [citēti avoti] satur kaut ko pavisam citu nekā likuma pants, savukārt īsts apskatāmā*

³ Provincialrecht der Ostseegouvernements. Dritter Theil. Privatrecht. Liv-, Est- und Curlaendisches Privatrecht. Zusammengestellt auf Befehl des Herrn und Kaisers Alexander II. St. Petersburg: In der Buchdruckerei der Zweiten Abtheilung Seiner Kaiserlichen Majestät Eigener Kanzlei, 1864, S. 623.

⁴ Citēts pēc: Дигесты Юстиниана. Перевод с латинского. Отв. ред. Л. Л. Кофанов. Том VII. Полутом 1. Москва: Статут, 2005, с. 67.

⁵ Siebenhaar E., Pöschmann K. M. Commentar zu dem bürgerlichen Gesetzbuche für das Königreich Sachsen. Zweiter Band. Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1865, S. 77–78.

*panta avots ir meklējams kaut kur citviet*⁶. Apskatāmajā gadījumā tā slēpjas apstākļi, ka pandektu tiesībās netika pārņemts tāds romiešu tiesībās pastāvošs darījumu veids kā stipulācija, ko, tiesībām attīstoties, aizvietoja *pacta sunt servanda* princips. Saskaņā ar to pat bezformas vienošanās bauda saistošu spēku.⁷ Arī vietējo tiesību kontekstā romiešu tiesību mācība par kontraktu un paktu nošķiršanu ir nebūtiska.⁸ Šo secinājumu apstiprina arī Kopojuuma 3140. panta (idents CL 1541. pantam) avots, kas ir tas pats kā iepriekš citētais, lai gan jau Kopojuuma sagatavošanas laikā vietējo tiesību doktrīnā nepastāvēja šaubas par priekšlīguma (*pactum de contrahendo* – latīņu val.) CL 1541. panta izpratnē saistošu spēku, ja līdzēji ir vienojušies par slēdzamā līguma būtiskajām sastāvdaļām.⁹

(2) Atbilstoši Igaunijas Bruņniecības un zemes tiesību ceturtās grāmatas otrās nodaļas 3. pantam¹⁰ gadījumā, ja *viens otram viennozīmīgi teic, ka viņš tam pret pietiekamu nodrošinājumu piešķirs no savas mantas naudu vai citu labumu, un pēc tam to neizdara un otrs no tā cieš zaudējumus, tad tam, kurš apsolīja, bet savu solījumu neizpildīja, ir jāatlīdzina cietušajam pierādāmie zaudējumi, neskatoties uz pienākumu piešķirt apsolīto naudu vai kādu citu labumu pret pietiekamu nodrošinājumu*. Šī tiesību norma ir jāuzskata par nepastarpinātu Kopojuuma 3642. panta avotu, ko apstiprina Baltijas tiesību pētnieka barona Aleksandra Noldes atsauce¹¹ uz F. G. fon Bunge mācību grāmatu, kurā Kopojuuma sastādītājs, apskatot no aizdevuma līguma priekšlīguma noslēgšanas fakta izrietošās sekas, norāda uz Igaunijas Bruņniecības un zemes tiesību ceturtās grāmatas otrās nodaļas 3. pantu.¹²

(3) Saskaņā ar Kurzemes Statūtu 122. paragrāfu¹³ *visi līgumi un sarunas, ja tās nav apkaunojošas un neatļautas, balstītas krāpšanā vai nodibinātas ar viltu, spaidiem vai aiz bailēm, ir spēkā bez izņēmumiem, turklāt arī no vienkāršām piekrišanām un parastiem apsolījumiem izriet tiesības celt prasību un iebildumus pret personu, kura ir rīkojusies pretēji tām, par vērtības atlīdzināšanu, kas būtu iegūta no labuma, kas rastos no līguma noslēgšanas*. Kā redzams no Kopojuuma

⁶ Erdmann C. System des Privatrechts der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Curland. Erster Band. Allgemeiner Theil. Familienrecht. Riga: A. Kymmels Verlag, 1889, S. 35, Fn. 3. Citēts pēc: Siimets-Gross H. Das "Liv-, Est- und Curländische Privatrecht" (1864/65) und das römische Recht im Baltikum. Dissertationes Iuridicae Universitatis Tartuensis. Tartu: Tartu University Press, 2011, S. 83.

⁷ Kaser M., Knützel R., Lohsse S. Römisches Privatrecht. 21., überarbeitete und erweiterte Auflage. München: C. H. Beck, 2017, § 40, Rn. 7; Дербургъ Г. Пандекты. Томъ второй. Выпускъ третій рускаго перевода. Обязательственное право. Третье русское издание. Москва: Печатня А. Снегиревой, 1911, с. 19.

⁸ Bunge, F. G. von. Das liv- und esthländische Privatrecht, wissenschaftlich dargestellt. Zweite sehr vermehrte und verbesserte Auflage. Erster Theil, die Einleitung, das Personen-, Sachen- und Forderungsrecht enthaltend. Reval: Verlag von Franz Kluge, 1847, S. 490.

⁹ Ibid., S. 491.

¹⁰ Des Herzogthums Ehsten Ritter- und Landrechte. Sechs Bücher, dergestalt wie selbige im Jahre Christi 1650 zusammen getragen. Viertes Buch, Titul II, Art. 3. Grām.: Des Herzogthums Ehsten Ritter- und Landrechte. Sechs Bücher. Erster Druck. Mit erläuternden Urkunden und ergänzenden Beilagen herausgegeben durch Johann Philipp Gustav Ewers. Dorpat: in der Meinshausenschen Buchhandlung, 1821, S. 325.

¹¹ Нольде А. Очерки по истории кодификации мѣстныхъ гражданскихъ законовъ при графѣ Сперанскомъ. Выпускъ II. Кодификація мѣстнаго права прибалтійскихъ губерній. С.-Петербургъ: Сенатская типографія, 1914, с. 631.

¹² Bunge, F. G. von. 1847, S. 498–499.

¹³ Statuta Curlandica, seu Jura et Leges in usum Nobilitatis Curlandicae et Semigalliae, de Anno MDCXVII. Kurländische Statuten, oder Rechte und Gesetze für den Adel in den Herzogthümern Kurland und Semgallen, vom Jahre 1617. Uebersetzt von Heinrich Ludwig Birkel. Mitau: gedruckt bey J. F. Steffenhagen und Sohn, 1804, S. 97.

3642. panta otrā teikuma, Kurzemē, atšķirībā no Igaunijas, no aizdevuma līguma priekšlīguma neizrietēja personas prasījuma tiesības par absolūtā došanu, bet gan tikai par zaudējumu atlīdzināšanu, kas pilnībā saskan ar 122. paragrāfa redakciju, jo BVLK III daļas 3642. pants runā tieši par apsolījumu.

(4) Visbeidzot, kā apskatāmās tiesību normas avotu Kopoījuma sastādītājs nosauc pandektu jeb romiešu tiesības, kas Baltijas tiesībās (tāpat kā Vācijas tiesībās¹⁴) tika ievērojami recipētas un attīstītas (tiesu praksē) 16.–17. gadsimta gaitā.¹⁵ Attiecībā uz līguma priekšlīguma institūtu izcilais pandektists profesors Jūliuss Barons ir norādījis, ka *saistība pastāv jau tad, kad puses ir vienojušās par noteikta saistībtiesiska līguma noslēgšanu, piemēram, par viena līdzēja pienākumu dot aizdevumā noteiktu naudas summu vai par kādas lietas pirkumu vai pārdevumu par noteiktu naudas summu* (pactum de mutuo dando, de retroemendo, de retrovendendo, protimiseos – *vispārīgi pactum de contrahendo jeb priekšlīgums*). *Tādējādi priekšlīgums ir uzskatāms par pilnīgu līgumu, bet ar īpašu saturu, proti, tas ir vērst uz cita līguma noslēgšanu, kas veido minētā līguma izpildi. Savukārt, ja kāda no pusēm atsakās noslēgt līgumu, tad no viņas var prasīt gan līguma noslēgšanu, gan zaudējumu atlīdzināšanu*¹⁶.

Apskatot Kopoījuma 3642. pantu kopsakarā ar profesora Bernharda Vindšaida izteiktajām atziņām, K. Erdmans norāda, ka absolūtā došana varētu tikt pieprasīta arī pēc citām statūtu tiesībām, t. i., ne tikai Igaunijā, bet arī Vidzemē un Kurzemē, ja tiks pierādīta apsolījuma saņēmēja interese aizdevuma saņemšanā.¹⁷ Tomēr, kā pamatoti atzīmē profesors Vladimirs Bukovskis, Kopoījuma 3642. pantā nodibinātais izņēmums attiecībā uz Igauniju zaudētu savu jēgu, ja to varētu piemērot arī pēc Vidzemes un Kurzemes tiesībām.¹⁸ Līdz ar to K. Erdmana teiktais ir vērtējams drīzāk kā rosinājums, nevis spēkā esošu tiesību atspoguļojums, turklāt minētajai tēzei nevar rast apstiprinājumu arī tālaika tiesu praksē.¹⁹ Minētajam pievienojās arī profesors Igors Tjutrumovs, kurš norāda, ka Baltijas tiesībās aizdevuma līguma priekšlīgums ir uzskatāms par priekšlīguma sevišķu veidu, no kura prasījums par aizdevuma došanu neizriet.²⁰ Arī dzian mūsdienu tiesu praksē ir atzīts, ka aizdevuma līguma priekšlīguma neizpildīšanas gadījumā apsolījuma saņēmējam ir tiesības tikai uz zaudējumu atlīdzības saņemšanu.²¹

¹⁴ Барон Ю. Система римского гражданского права: в 6 книгах. Предисловие кандидата юридических наук В. В. Байбака. Санкт-Петербург: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2005, с. 40.

¹⁵ Нольде А. 1914, с. 18–19.

¹⁶ Барон Ю. 2005, с. 535.

¹⁷ Эрдманъ К. Обязательственное Право Губерній Прибалтійскихъ. Переводъ и дополнителныя примѣчанія М. О. Гредингера. Рига: Изданіе мирового судьи Ф. Е. Камкина, 1908, с. 300.

¹⁸ Буковскій В. Сводъ гражданскихъ узаконеній губерній Прибалтійскихъ съ продолженіемъ 1912–1914 г. г. и съ разъясненіями въ 2 томахъ. Томъ II, содержащій Право требованій. Рига: Типографія Г. Гемпель и Ко, 1914, с. 1567.

¹⁹ Sk.: Civilrechtliche Entscheidungen der Riga'schen Stadtgerichte, zusammengestellt und herausgegeben von Victor Zwingmann. Fünfter Band. Riga: Verlag von N. Kummel, 1880, Nr. 808, S. 247.

²⁰ Тютрюмовъ И. М. Гражданское право. Второе, исправленное и значительно дополненное изданіе. Тарту (Юрьевъ): Типографія Г. Лаакманъ, 1927, с. 392.

²¹ Sk., piemēram: Rigas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 29.03.2018. spriedums lietā Nr. C32280716, 1.–3. lpp.

No otras puses, K. Erdmana atziņa ir pamatota tiktāl, ciktāl tā ir attiecināma uz attiecīgā laika posma pandektu tiesībām.²² A. Nolde, izvērtējot varbūtējos Kopojuuma pantu avotus, cita starpā norāda, ka iespējamais (un, visticamāk, arī īstais) Kopojuuma 3642. panta avots ir Saksijas Karalistes 1863. gada Civilkodeksa²³ (turpmāk – Saksijas Civilkodekss) 1068. un 1069. paragrāfs. Ņemot vērā, ka Kopojuuma sagatavošanā tika izmantots Saksijas Civilkodeksa projekts, pats sastādītājs, visticamāk, ir ievērojis 1860. gada Saksijas Civilkodeksa otrā projekta 1098. un 1099. paragrāfu, kā arī šo paragrāfu sagatavošanas materiālus, kas balstīti pandektu tiesību zinātnē.²⁴

Saskaņā ar Saksijas Civilkodeksa 1068. paragrāfu *līgums, ar ko viena puse apsola aizdevumu dot, bet cita to pieņemt, ir noslēgts tikai no tā brīža, kad ir panākta vienprātība par aizdodamā priekšmeta summu vai daudzumu*. Savukārt atbilstoši 1069. paragrāfam *no 1068. paragrāfā paredzētajā kārtībā noslēgta līguma izriet abu pušu prasība par tā izpildi, kas noilgst viena gada laikā*. Izstrādājot aizdevuma līguma regulējumu, Saksijas Karalistes likumdevējs ir saskāries ar dilemmu: vai aizdevuma līgumam būtu piešķirams konsensuāllīguma veidols? Lai gan likumdevējs izvēlējies to regulēt kā reāllīgumu, tomēr vienlaikus tika atzīts, ka šai dilemmai īstenībā ir tikai teorētiska daba, jo prasījuma tiesības par aizdevuma došanu izriet no aizdevuma līguma priekšlīguma,²⁵ kas savukārt ir uzskatāms par priekšlīgumu CL 1541. panta izpratnē jeb par tādu priekšlīgumu, no kura izriet prasījuma tiesības par “galvenā” līguma noslēgšanu,²⁶ kas ir īstenojamas viena gada laikā no priekšlīguma noslēgšanas dienas (prekluzīvs termiņš).²⁷ Un tiešām, termiņa ierobežošana šādas prasības celšanai ir visnotaļ pamatota un saskan ar no labas ticības principa izrietošo aizliegumu pārkāpt ar bezdarbību radušos otrā līdzēja uzticību tam, ka tiesīgā persona savu tiesību nekad neizlietos.²⁸

²² Tā, piemēram, profesors Kristiāns Fridrihs Milenbruhs savā darbā pārliecinoši norāda, ka apsolījuma saņēmējam ir prasījuma tiesības tikai par zaudējumu atlīdzināšanu. Sk.: Mühlenbruch C. F. Lehrbuch des Pandekten-Rechts. Nach der Doctrina Pandectarum deutsch bearbeitet. Zweite verbesserte und vermehrte Auflage. Zweiter Theil. Halle: Schwetschke und Sohn, 1838, S. 331.

²³ Bürgerliches Gesetzbuch für das Königreich Sachsen [Saksijas Karalistes Civilkodekss]. Pieejams: <http://www.saechsisches-bgb.de/jportal/portal/t/c9s/bs/22/page/sammlung.psml?doc.hl=1&doc.id=CUST000019973&documentnumber=4&numberofresults=4&doctyp=%3AEDP-SaechBGB&showdoccase=1&doc.part=S¶mfromHL=true#focuspoint> [aplūkots 08.01.2020.].

²⁴ Нольде А. 1914, с. 521–522, 524, 583–584, 612.

²⁵ Entwurf von 1860 und Motiven [1860. gada projekts un motīvi], 12. punkts. Pieejams: <http://www.saechsisches-bgb.de/jportal/portal/t/cld/bs/22/page/sammlung.psml?doc.hl=1&doc.id=CUST000008428&documentnumber=14&numberofresults=36&doctyp=%3AEDP-SaechBGB&showdoccase=1&doc.part=S¶mfromHL=true#focuspoint> [aplūkots 08.01.2020.].

²⁶ Sk.: Kalniņš E. Priekšlīguma saistošais spēks. Grām.: Starptautisko un Eiropas Savienības tiesību piemērošana nacionālajās tiesās. Latvijas Universitātes 78. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2020, 227. lpp.; Gedruckte Bemerkungen zum Entwurf von 1860 [Iespiestas piezīmes 1860. gada projektam], 4. punkts. Pieejams: <http://www.saechsisches-bgb.de/jportal/portal/t/cxv/bs/22/page/sammlung.psml?doc.id=CUST000013146&showdoccase=1&doc.hl=1&documentnumber=17&numberofresults=36¤tNavigationPosition=16&doctyp=%3AEDP-SaechBGB&doc.part=S¶mfromHL=true#focuspoint> [aplūkots 08.01.2021.].

²⁷ Gedruckte Bemerkungen zum Entwurf von 1860 [Iespiestas piezīmes 1860. gada projektam], 4. punkts. Pieejams: <http://www.saechsisches-bgb.de/jportal/portal/t/cxv/bs/22/page/sammlung.psml?doc.id=CUST000013146&showdoccase=1&doc.hl=1&documentnumber=17&numberofresults=36¤tNavigationPosition=16&doctyp=%3AEDP-SaechBGB&doc.part=S¶mfromHL=true#focuspoint> [aplūkots 08.01.2021.].

²⁸ Balodis K. Labas ticības princips mūsdienu Latvijas civiltiesībās. Jurista Vārds, 03.12.2002., Nr. 24 (257).

2. Aizdevuma līguma priekšlīgums un apstākļu izmaiņu klauzula

Aizdevuma līguma priekšlīguma apskats nevar būt pilnīgs, neaplūkojot apstākļu izmaiņu klauzulas tiesību institūtu, kas ir nesaraucjami saistīts ar priekšlīguma tiesisko dabu. Profesors Ivans Novickis, apskatot aizdevuma līguma priekšlīgumu un analizējot *Afr. D. 46, 3, 38 pr*²⁹, norāda, ka saskaņā ar minēto avotu no stipulācijas formā noslēgtā aizdevuma līguma priekšlīguma izriet apsolutāja pienākums izpildīt saistību vai arī atlīdzināt zaudējumus, ja vien apsolutējuma saņēmēja stāvoklis (tostarp mantiskais) nepārgrozīsies. Savukārt no apsolutējuma saņēmēja atteikuma pieņemt pienācīgi piedāvāto aizdevumu izriet pēdējā pienākums atlīdzināt interesi (neiegūtu atlīdzību) tādā apmērā, kādā to paredzēja noslēgtā vienošanās.³⁰

Lai gan no minētās atziņas acīmredzot neizriet prasījuma tiesības par aizdevuma došanu, uzmanību piesaista cits apstāklis – pienākums dot aizdevumu (vai atlīdzināt zaudējumus) atkrīt, ja pienākuma neizpilde ir saistīta ar izmaiņām apsolutējuma saņēmēja mantiskajā stāvoklī (lai gan analizējama avots runā tikai par izmaiņām personiskajā stāvoklī, domājams, ka I. Novicka avota ekstensīvās interpretācijas pareizība nebūtu apšaubāma, jo pie tiem pašiem secinājumiem ir nonācis arī profesors Heinrihs Dernburgs, atsevišķi norādot, ka kapitāla zaudēšana nevar būt aizdevuma līguma noslēgšanas mērķis³¹). Šajā gadījumā apsolutējam ir pienākums pierādīt, ka priekšlīguma noslēgšanas laikā pastāvošs priekšstats par apsolutējuma saņēmēja maksātspēju izrādījies maldīgs vai arī tajā notika būtiskas izmaiņas.³²

Uz nepieciešamību saskatīt apstākļu izmaiņu klauzulu aizdevuma līguma priekšlīguma noslēgšanas gadījumā norādīja arī 1860. gada Saksijas Civilkodeksa projekta komentētāji, atzīmējot, ka pretējā gadījumā apsolutējam var iestāties pienākums dot aizdevumu apsolutējuma saņēmējam, pat atklājoties konkursam par pēdējā mantu.³³ Šāds secinājums cita starpā bija pamatots ar apstākli, ka 19. gadsimta otrajā pusē (pretstatā 18. gadsimta beigām / 19. gadsimta sākumam³⁴) pandektu tiesībās apstākļu izmaiņu klauzulas institūts vispārīgi tika raksturots kā pagātnei piederošs, līdz ar to likumdevējam katrā gadījumā uz šīm tiesībām

²⁹ *Afr. D. 46, 3, 38 pr: Afrikāns apgalvo, ka, ja kāds stipulēja piešķiršanas veikšanu viņam pašam vai Ticijam, tad, visticamāk, būs jāteic, ka izpildījums par labu Ticijam ir pamatots, ja viņš (Ticijs) paliek (izpildījuma veikšanas brīdī) tādā pašā tiesiskajā stāvoklī, kādā viņš ir bijis, noslēdzot stipulāciju. Pretējā gadījumā, ja viņš tiks adoptēts vai tiks izraidīts trimdā, vai (tiks izraidīts) ar aizliegumu dot viņam ūdeni un uguni (tas ir, mājokli), vai kļūs par vergu, tad ir jāteic, ka izpildījums tiek izdarīts nepamatoti. Jo tiek uzskatīts, ka šādā stipulācijā klusējot tiek ietverta šāda vienošanās: "Ja (Ticijs) paliks tādā pašā tiesiskajā stāvoklī".* Citēts pēc: Дигесты Юстиниана. Перевод с латинского. Отв. ред. Л. Л. Кофанов. Том VII. Полутом 1. Москва: Статут, 2005, с. 251.

³⁰ Новицкий И. Раздел VIII. Отдельные виды договоров и квази-контракты. Кн.: Римское частное право: Учебник. Под ред. проф. И. Б. Новицкого и проф. И. С. Перетерского. Москва: Юристъ, 1999, с. 389.

³¹ Dernburg Г. 1911, с. 222.

³² Ibid.

³³ Gedruckte Bemerkungen zum Entwurf von 1860 [Iespīestas piezīmes 1860. gada projektam], 4. punkts. Pieejams: <http://www.saechsisches-bgb.de/jportal/portal/t/cxv/bs/22/page/sammlung.psm?doc.id=CUS T000013146&showdoccase=1&doc.hl=1&documentnumber=17&numberofresults=36¤tNavigationPosition=16&doctyp=%3AEDP-SaechBGB&doc.part=S¶mfromHL=true#focuspoint> [aplūkots 08.01.2021.].

³⁴ Sk.: Finkenauer T. In: Krüger W. (Red.). Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch. Band 3. Schuldrecht. Allgemeiner Teil II. 8. Auflage. München: C. H. Beck, 2019, § 313, Rn. 20.

bija jānorāda.³⁵ Savukārt likumdevēja izšķiršanās varēja būt balstīta taisnīgā un labā apsvērumā, jo gadījumā, kad ir zināms, ka apsolījuma saņēmējs nespēs atdot aizdevumā apsolīto, pretēji labai ticībai būtu uzlikt kādam par pienākumu noslēgt aizdevuma līgumu jeb dot aizdevumu.³⁶

Norādāms, ka šāda pieeja attiecībā uz aizdevuma līguma priekšlīgumu bija nostiprināta jau ar 1794. gada Prūsijas Vispārējo zemes tiesību³⁷ pirmās daļas vienpadsmitā titula 656. un 657. paragrāfu.³⁸ Atbilstoši tiem apsolītājs bija tiesīgs "aizsargāties" no apsolījuma saņēmēja prasības ar ierunu (kas, spriežot pēc paragrāfu redakcijas, ir uzskatāma par izslēdzošu jeb tādu, ar kuras izlietošanu tiek izslēgta citas personas prasījuma īstenošana³⁹) par apstākļu izmaiņām, it īpaši gadījumā, ja ir izmainījusies apsolījuma saņēmēja personiskais vai mantiskais stāvoklis vai ir samazinājusies liettiesiskā vai saistībtiesiskā nodrošinājuma vērtība.⁴⁰ Līdzīgu regulējumu saturēja arī Austrijas Vispārējā Civillkodeksa⁴¹ 936. paragrāfs. Atbilstoši šim paragrāfam aizdevuma līguma (983. paragrāfs) priekšlīguma saistošs spēks bija nosacīts ar noteikumu, ka laika posmā no priekšlīguma noslēgšanas līdz aizdevuma līguma noslēgšanai nav iestājušās tādas apstākļu izmaiņas, kas iznīcina aizdevuma līguma noslēgšanas mērķi vai līdzēju savstarpēju uzticību. Turklāt saskaņā ar pandektu tiesībās izskanējušo viedokli atkāpšanās tiesības izlietošanas gadījumā apsolītājs ir atsavināms ne tikai no aizdevuma došanas, bet arī no zaudējumu atlīdzināšanas pienākuma.⁴²

Tādējādi ir secināms, ka pandektu tiesību iespaidā kodifikācijās tika nostiprināta kārtība, atbilstoši kurai aizdevuma līguma priekšlīguma noslēgšanas gadījumā līdzējam (parasti apsolītājam) tika piešķirta atkāpšanās vai ierunas tiesība, kuras izlietošana bija pieļaujama, iestājoties apstākļu izmaiņu klauzulai – būtiskām izmaiņām apsolījuma saņēmēja mantiskajā vai personiskajā stāvoklī, kurām pastāvēt vai par kurām zinot apsolījuma došanas brīdī, apsolītājs šādu apsolījumu nebūtu devis. Domājams, ka mūsdienās jautājums par izmaiņām personiskajā stāvoklī būtu vērtējams krietni piesardzīgāk, jo tas paver pārāk plašu iespēju atsaukties uz personas subjektīviem ieskatiem, tomēr, vispārīgi apskatot apstākļu izmaiņu klauzulas institūtu, būtu jāsecina, ka tas atsevišķos gadījumos pieļauj atsaukšanos arī uz subjektīviem ieskatiem, ja vien tie faktiski veido darījuma slēgšanas motīvu, ko darījuma slēgšanas brīdī varēja noprast arī otrs līdzējs.⁴³

³⁵ Köndgen J. Modernisierung des Darlehensrechts: eine Fehlanzeige. In: Ernst W., Zimmermann R. (Hrsg.). Zivilrechtswissenschaft und Schuldrechtsreform. Zum Diskussionsentwurf eines Schuldrechtsmodernisierungsgesetzes des Bundesministeriums der Justiz. Tübingen: Mohr Siebeck, 2001, S. 462; Fourman L. Das pactum de mutuo dando. St. Johann a. d. Saar: Pecheur, 1896, S. 61.

³⁶ Fourman L. 1896, S. 61.

³⁷ Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten [Prūsijas Vispārējās zemes tiesības]. Pieejams: <http://www.koeblergerhard.de/Fontes/ALR1fuerdiepreussischenStaaten1794teil1.htm> [aplūkots 08.01.2021.].

³⁸ Kellerhoff A. Das pactum de mutuo dando. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der juristischen Doktorwürde bei der hohen juristischen Fakultät der Königl. Bayer. Friedrich-Alexander-Universität zu Erlangen. Marburg: Druck von Fritz Quick, 1896, S. 34.

³⁹ Balodis K. Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 132. lpp.

⁴⁰ Norādāms, ka saturiski līdzīgu regulējumu paredzēja arī Vācijas 1896. gada redakcijas Civillkodeksa 610. paragrāfs. Sk.: Bürgerliches Gesetzbuch. Vom 18. August 1896. Pieejams: http://www.koeblergerhard.de/Fontes/BGB/BGB1896_RGBL_S.195.htm [aplūkots 08.01.2021.].

⁴¹ Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch für die gesammten Deutschen Erbländer der Oesterreichischen Monarchie. I. Theil. Wien: aus der k. k. Hof- und Staatsdruckerey, 1811, S. 244–245, 263.

⁴² Fourman L. 1896, S. 63.

⁴³ Finkenauer T. 2019, § 313, Rn. 273–274.

No izklāsta ir redzama Kopoījuma un CL sastādīšanas laikā pastāvošā tendence attiecībā uz saistībtiesiskā līguma spēka piešķiršanu arī tādām tiesību institūtam kā aizdevuma līguma priekšlīgums, tomēr Kopoījuma sastādīšanas laikā specifiska uzdevumu dēļ – konsolidēt un sistematizēt spēkā esošas tiesības⁴⁴ – šāda tiesību jaunrade nebija iespējama. Toties CL sagatavošanas laikā šāds no vēsturiskās tiesību skolas izrietošs priekšraksts vairs nepastāvēja, līdz ar to likumdevēja izšķiršanās pārņemt CL 1935. pantu, neveicot tajā atbilstošus grozījumus, jau tajā laikā nebija saskanīga ar civiltiesību attīstības tendencēm. Tādējādi var tikai pievienoties Karla fon Šillinga paustajam par CL, ka likumdošanas darbu kopumā raksturo konservatīvisms un CL *gandrīz nav radikālu reformu, varbūt pat pārāk maz izmaiņu*⁴⁵.

Kopsavilkums

1. Atšķirībā no CL 1541. pantā regulētā priekšlīguma, kas ir uzskatāms par *lex generalis*, no speciālās tiesību normas, t. i., CL 1935. panta, neizriet apsolījuma saņēmēja prasījuma tiesības par aizdevuma līguma noslēgšanu jeb aizdevuma došanu.
2. Viens no BVLK III daļas 3642. panta (un līdz ar to arī CL 1935. panta) avotiem ir pandektu tiesības. Saskaņā ar attiecīgā vēstures posma pandektu tiesību atziņām aizdevuma līguma priekšlīgumam ir piešķirams saistošs spēks un līdz ar to abiem līdzējiem ir piešķiramas prasījuma tiesības par aizdevuma līguma noslēgšanu. Šī pandektu tiesību atziņa tika nostiprināta arī vairākās 18.–19. gadsimta kodifikācijās, kuru vidū kā BVLK III daļai (un tādējādi arī CL) radniecīgākais ir īpaši izceļams Saksijas Civilkodekss.
3. Prasījuma tiesību par aizdevuma līguma priekšlīguma izpildīšanu piešķiršana vienlaicīgi būtu saistāma ar apstākļu izmaiņu klauzulu. Apsolītājam, kurš ir apsolījis dot aizdevumu, būtu apsverama atkāpšanās tiesības piešķiršana, kas savukārt ir atvasināta no labas ticības principa. Šīs tiesības izlietošana būtu pieļaujama, iestājoties apstākļu izmaiņu klauzulai – būtiskām izmaiņām apsolījuma saņēmēja mantiskajā stāvoklī (tam būtiski pasliktinoties), kurām pastāvēt vai par kurām zinot apsolījuma došanas brīdī, apsolītājs šādu apsolījumu nebūtu devis. Apstākļu izmaiņu klauzulas pierādīšanas pienākums būtu uzliekams apsolītājam.

⁴⁴ Siimets-Gross H. 2011, S. 13.

⁴⁵ Schilling, C. von. Lettlands neues Zivilgesetzbuch. Zeitschrift für Ausländisches und Internationales Privatrecht. 1937, S. 484. Skatīts pēc: Švarcs F. Latvijas 1937. gada 28. janvāra Civillikums un tā rašanās vēsture. Tulkojuma zin. red. prof. J. Lazdiņš. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2011, 239. lpp.

GRIBAS IZPAUDUMA NOZĪME TIESISKA DARĪJUMA NOSLĒGŠANĀ

THE MEANING OF EXPRESSION OF INTENT IN LEGAL TRANSACTIONS*

Laura Kadile, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
doktora studiju programmas “Juridiskā zinātne” 2. kursa studente,
Latvijas Universitātes Medicīnas fakultātes pētniece

Summary

The expression of will is a crucial aspect of lawful transaction in civil law. The will of the individual and its expression is significant in ensuring for the ability of an individual to enjoy and exercise his or her right to self-determination, as well as for the legal transaction to be recognized as valid.

Only the transactions made by a person capable of expressing their free will and being able to be aware of the content and consequences of the legal transaction are in force. Therefore, the observation and assessment of such capacity is particularly important in view of the fact that, in circumstances where a person is unable to express his will freely, he may be denied the right to enter into a legal transaction, or, if the legal transaction has been concluded in circumstances where the individual has not been able to express free will, such transaction may be declared invalid.

Atslēgvārdi: tiesisks darījums, gribas izpaudums, brīva griba, privātautonomija.

Keywords: legal transaction, expression of will, free will, private autonomy.

Ievads

Tiesisks darījums ir nozīmīgākais juridiskais instruments, kuru tiesību subjekti, darbojoties privāto tiesību jomā, izmanto savu mantisko un nemantisko interešu īstenošanai. Tiesiskais darījums tā teorētiskās un praktiskās nozīmes dēļ ir pats svarīgākais civiltiesību institūts un viens no saistību rašanās pamatiem. Protams, tiesiskā darījuma institūts netiek izmantots abstraktā veidā, jo noslēgti tiek konkrēta veida darījumi, piemēram, pirkuma līgumi, darba līgumi, īres līgumi. Tostarp tiesiski darījumi var tikt noslēgti ārstniecības iestādē, personai atrodoties ierobežotas rīcībspējas stāvoklī vai arī situācijā, kurā tā nespēj saprast savu darbību

* This paper is prepared within the research project “Towards a human rights approach for mental health patients with a limited capacity: A legal, ethical and clinical perspective”, No. lzp-2020/1-0397.

nozīmi vai tās vadīt. Tādēļ gribas izteikuma kā tiesiska darījuma nozīmīgākā pamatelementa konstatēšana ir svarīga, vērtējot tiesiska darījuma spēkā esamību.

1. Tiesiska darījuma jēdziens un tā izpratne

Civiltiesības regulē līdztiesīgu dalībnieku savstarpējās mantiskās un nemantiskās tiesiskās attiecības, kā arī dažādu labumu piederību un apgrozību. Civiltiesību pamatprincips ir privātautonomija, kas savukārt ir personiskās brīvības izpaušme.¹ Tiesisks darījums ir svarīgākais no juridiskajiem faktiem.² Tieši tiesiskajos darījumos visplašāk izpaužas privātpersonu autonomijas princips.³ Tādēļ tieši tiesiskais darījums visupirms ir privātautonomijas līdzeklis.⁴ Tiesiska darījuma institūts ir ietverts Latvijas Civillikuma ceturtais daļas “Saistību tiesības” pirmajā nodaļā “Tiesiski darījumi vispār”. Attiecīgi Civillikuma 1403. pants ietver tiesiska darījuma definīciju (*tiesisks darījums ir atļautā kārtā izdarīta darbība tiesisku attiecību nodibināšanai, pārgrozīšanai vai izbeigšanai*).⁵

Interpretējot iepriekš minētajā tiesību normā ietvērto tiesiska darījuma jēdzienu gramatiski, pirmkārt, ir izceļams, ka darījums likuma izpratnē var būt tikai “tiesisks”. Tas gan izriet arī no paša jēdziena nosaukuma, jo Civillikumā tiek lietots jēdziens “tiesisks darījums”, tādā veidā jau uzreiz pašos pamatos izslēdzot iespēju prettiesisku darījumu uzskatīt par tādu, kas varētu nodibināt, pārgrozīt vai izbeigt jebkādas tiesiskas attiecības. Tāpēc tiesisks darījums ir vai nu likumā paredzēta rīcība, vai arī rīcība, kura tieši nav likumā paredzēta, bet kura nav pretrunā ar likumu.⁶

Tomēr ne katra tiesību subjektu veikta darbība būtu *a priori* atzīstama par tiesisku. Civillikuma 1403. pants būtu jātulko sistēmiski ar Civillikuma 1404. pantu⁷, kurā uzskaitīti pieci darījumam nepieciešamie elementi, kas ņemami vērā, vērtējot darījuma juridisko spēku. Attiecīgi – darījuma dalībnieki, tiesisku darījumu priekšmets, gribas izteikums un īstums, darījuma sastāvdaļas, kā arī forma. Aplūkojot tiesiska darījuma regulējumu sistēmiski ar citu valstu tiesībās regulēto tiesību institūtu, tad, piemēram, Francijas Civilkodekss⁸ tieši nenošķir tiesisku darījuma institūtu no līguma institūta. Sistēmiski šis institūts iekļauts Francijas Civilkodeksa trešajā daļā “Īpašuma iegūšanas veidi”, kurā regulēti tādi īpašuma iegūšanas veidi kā mantošana, dāvinājums un testaments, līgumi un citas saistības. Trešā sadaļa (*Titre troisième*) savukārt reglamentē divpusēja tiesiska darījuma – līguma – institūtu. Šeit būtiski izcelt, ka termins “tiesisks darījums” Latvijas tiesību sistēmā ir atzīstams par plašāku jēdzienu nekā “līgums”. Līgums ir atzīstams par darījumu, bet ne jebkurš darījums ir uzskatāms par līgumu.

¹ Balodis K. Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 20. lpp.

² Гамбаров Ю. С. Курс гражданского права. Том I. Часть общая. С.-Петербург: типография М. М. Стасюлевича, 1911, с. 668.

³ Balodis K. 2007, 150. lpp.

⁴ Wolf M., Neuner J. Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Rechts, 10. Auflage. München: Beck, 2012, § 28, Rn. 1, S. 311; Medicus D. Allgemeiner Teil des BGB, 10. Auflage, Heidelberg: Müller, 2010, Rn. 175, S. 79.

⁵ Civillikums: LV likums. Ziņotājs, 30.01.1992., Nr. 4.

⁶ Grūtups A., Kalniņš E. Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums. 2. papild. izd. Rīga: Tiesu nama aģentūra, 2002, 115. lpp.

⁷ Civillikums: LV likums. Ziņotājs, 30.01.1992., Nr. 4.

⁸ Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона). Code civil des Français (Code Napoleon). Pervod s francuzkogo. Moskva. Berlin. Infotropik Media, 2012, S. 194.

Savukārt Vācijas tiesību regulējumā, proti, Vācijas Civillikumā (*Bürgerliches Gesetzbuch*⁹ (turpmāk – BGB), atšķirībā no Francijas Civillkodeksa un Latvijas Civillikuma regulējuma, piemēram, netiek izdalīti un izsmēloši vienkopus uzskaitīti tiesiskā darījuma elementi, kā arī definēts pats tiesiska darījuma jēdziens salīdzinājumā ar Latvijas Civillikuma regulējumu. Neraugoties uz to, arī Vācijas tiesībās, tāpat kā Latvijas un Francijas tiesībās, par vispārēju un imperatīvu darījuma elementu tiek atzīts vismaz viens dalībnieka gribas izteikums.¹⁰ Tomēr, tāpat kā visās citās valstīs, kuru civiltiesības pamatā ir recipētas no romiešu tiesībām, arī BGB ietver tiesību normas, kurās noteikti gadījumi, kad darījums ir atzīstams par spēkā neesošu. Minētie gadījumi ir plašāki par Latvijas normatīvajā regulējumā ietvertajiem pamatiem.

Vienotas Eiropas līgumtiesību izpratnes un satura veidošanai, tiesiska darījuma jēdziena detalizētākai izpratnei nepieciešams aplūkot arī Vienotā norādījumu projekta regulējumu¹¹ (*Draft Common frame of Reference*; turpmāk – DCFR). DCFR norādītā klasifikācija, juridiskus aktus nodalot no līgumiem, neatbilst Latvijā pieņemtajai tiesisku darījumu klasifikācijai. Saskaņā ar DCFR, proti, tā II grāmatas 1:101. pantu, par juridisku aktu tiek atzīts jebkurš izklāstījums vai piekrišana, kas tieši vai netieši izteikta no rīcības, kurai kā tādai ir juridisks spēks. Tas var būt vienpusējs, divpusējs vai daudzpusējs. Savukārt ar līgumu tiek saprasts juridisks pamats, kurš sastāv vismaz no viena vai vairākiem gribas izteikumiem, kas patstāvīgi vai saistībā ar citiem spēkā esamības priekšnoteikumiem nodrošina tiesisko attiecību izveidi vai rada citas tiesiskās sekas.¹² Tādēļ tieši griba ir darījuma noslēgšanas pamats, kas savukārt veidojas dažādu motīvu ietekmē. Tieši personas gribas izteikums nosaka vēlamu tiesisko seku iestāšanos. Tiesiskās sekas pašos tās pamatos sastāv no tiesību vai tiesiskajām attiecībām.¹³ Līdz ar to darījums pēc savas būtības būtu atzīstams par gribas aktu, kurā izšķir darījuma dalībnieku iekšējo gribu un šīs gribas izpausmi.

2. Gribas izteikums kā tiesiska darījuma pamatelements

Līdz pat šodienai dažādu zinātņu pārstāvji ir centušies definēt brīvas gribas jēdzienu, tostarp filozofijas zinātnes dižgari. Filozofs Džons Loks gribu raksturojis kā dvēseles spēku izdarīt domāšanas operācijas un ķermeņa kustības, izceļot, ka griba ir zināmu nodomu, mērķu un uzdevumu piepildīšana ar mūsu apziņas aktīvo spēku palīdzību. Griba ir mūsu apziņas darbīgā puse. Bez gribas apziņai vēl ir daudz citu funkciju – domāšana, jūtas, atmiņa, bet nav šaubu, ka šo citu funkciju darbība iespējama vienīgi tad, ja gribu uzlūkojam kā darbošanās priekšnoteikumu.¹⁴ Tādējādi Džona Loka filozofija vērs sava klausītāja uzmanību uz gribu kā

⁹ Bürgerliches Gesetzbuch – German Civil Code (Vācijas Civillikums). Pieejams: http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/ [aplūkots 01.03.2021.].

¹⁰ Larenz K., Wolf M. Allgemeiner Teil des bürgerlichen Rechts, 8. Aufl. München: Beck, 1997, S. 123.

¹¹ Communication from the Commission to the European Parliament and the Council. A more coherent European contract law. An Action Plan. COM (2003) 68 final. Commission of the European Communities. Brussels, 12.02.2003.

¹² Beale H., Fauvarque-Cosson B., Rutgers J., Tallon D., Vogenauer S. Cases, Materials and Text on Contract Law, 2nd ed. Oxford: Hart Publishing, 2010, p. 42.

¹³ Creifelds C. Rechtswörterbuch, 21. Auflage. München: Verlag C. H. Beck, 2014, S. 1028.

¹⁴ Students J. A. Gribas audzināšanas metodes. Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1929, Nr. 2, 112. lpp.

priekšnosacījumu it visam, tostarp skaidri nodalot gribas un apziņas nozīmi šādos ķermeņa funkciju procesos.

Par gribu 4. gadsimtā bija izteicies arī Svētais Augustīns. Viņš izteica pieņēmumu, ka dvēseles un ķermeņa darbības kontrolē griba. Griba ir tā, kas virza dvēseli pašizziņai, griba no dvēseles “izņem” idejas, kas tajā ir. Augustīns nesniedz noteiktu gribas jēdziena definīciju, no viņa darbiem ir pilnīgi skaidrs, ka griba (*voluntas* – latīņu val.) ir tas, ar ko mēs izvēlamies kaut ko darīt. Citiem vārdiem, tā ir patstāvīga un pilnīgi brīva saprātīgas dvēseles spēja pieņemt lēmumu, izvēloties kādu no rīcības iespējām. Šīs rīcības iespējas piedāvā pārējās dvēseles spējas – sajūtas, dziņas vai prāts (*intellectus, ratio*).¹⁵

Neskatoties uz atsevišķu filozofu centieniem definēt gribas jēdzienu un tā saturu, filozofijas zinātnē “brīvas gribas” definīcija līdz pat šai dienai nav skaidrota, tāpēc pakļauta plašām diskusijām.¹⁶

Gribas izteikuma funkcija Civillikumā ir cieši saistīta ar privātautonomijas principu. Privātautonomija ir individa tiesisko attiecību pašnoteikšanās princips pēc viņa gribas.¹⁷ Tiesiskās attiecības, noslēdzot tiesiskos darījumus, individs var veidot pēc savas gribas. Tiesiskais darījums ir privātautonomijas līdzeklis,¹⁸ bet gribas izteikums savukārt ir līdzeklis tiesiska darījuma izpildei. Līdz ar gribas izteikumu tiek noteikts, kādas tiesiskās sekas tiesiskais darījums var radīt. Gribas izteikuma nozīme ir spēja tiesiski ar to rīkoties. Kā norādījis Vācijas tiesību zinātnieks D. Medicus, “Gribas izteikums ir tiesiska darījuma līdzeklis, kas savukārt ir arī privātautonomijas līdzeklis”.¹⁹

Nemot vērā, ka tiesiski darījumi ir iedalāmi vienpusējos un divpusējos (daudzpusējos) darījumos, gribas izteikums un tā īstums ir ņemams vērā, noslēdzot, piemēram, līgumu, kurš ir viens no tiesiska darījuma veidiem un kura noslēgšanai ir nepieciešama pušu vienošanās, kā arī vērtējams vienpusējā tiesiskā darījumā. Tā, piemēram, līgumu kā vienu no tiesiska darījuma veidiem atbilstoši Civillikuma 1427. panta nosacījumiem veido divi saskanīgi gribas izteikumi.

Nemot vērā, ka tiesisks darījums ir tiesību subjektu gribas akts, par katra tiesiska darījuma pamatelementu Civillikuma 1427. panta izpratnē atzīstams gribas izteikums, t. i., uz noteiktu tiesisku seku iestāšanos vērsts privāts gribas izpaukums.²⁰ Gribas izteikums ir personas gribas izpaukums, kas vērsts uz noteiktu tiesisko seku iestāšanos.²¹ Gribas izteikums atbilstoši Civillikuma 1427. pantam²² pieder pie tiesiska darījuma būtības, bet divpusējā vai vairākpusējā darījumā vajadzīgs visu tā dalībnieku saskanīgs gribas izteikums. Kamēr griba nav vēl izteikta, tai nav nekāda tiesiska spēka. Turklāt tieši personas brīvi pausta griba ir ārējs apliecinājums tam, ka darījuma dalībnieks vēlas panākt darījumam raksturīgo

¹⁵ Stump E., Kretzman N. (eds.). *The Cambridge Companion to Augustine*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 222.

¹⁶ Habermeyer, E. Saß, H. Ein am Willensbegriff ausgerichteter, symptomorientierter Ansatz zur Prufung der Geschäftsfähigkeit. *Fortschritte der Neurologie und Psychiatrie*, 2002, Vol. 70 (1), S. 5–10.

¹⁷ Flume W. *Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Rechts*, Bd. 2 – Das Rechtsgeschäft, 4. Auflage. Berlin: Springer, 1992, § 1, S. 1.

¹⁸ Wolf M., Neuner J. *Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Rechts*, 10. Auflage. München: Beck, 2012, § 28, Rn. 1, S. 311; Medicus D. *Allgemeiner Teil des BGB*, 10. Auflage, Heidelberg: Müller, 2010, Rn. 175, S. 79.

¹⁹ Medicus D. *Allgemeiner Teil des BGB*, 10. Auflage, Heidelberg: Müller, 2010, Rn. 175, S. 79.

²⁰ Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 15.12.2010. spriedums lietā Nr. SKC-157/2010.

²¹ Kalniņš E. *Tiesisks darījums. Privāttiesību teorija un prakse*. Rīga: Tiesu nama aģentūra, 2005, 137. lpp.

²² *Ibid.*

tiesisko seku iestāšanos.²³ Līdz ar to divpusēja vai daudzpusēja tiesiska darījuma noslēgšanas gaitā, atšķirībā no vienpusēja tiesiska darījuma, ir jākonstatē tieši brīvas gribas rezultātā sniegtā oferte un akcepts.

Gribas saskaņošana nav atzīstama par vispārēju prasību, kas būtu attiecināma uz ikviena tiesiska darījuma noslēgšanu. Saskaņīgs gribas izpaudums ir nepieciešams, tikai noslēdzot daudzpusējus darījumus. Tātad minētā prasība nav attiecināma uz vienpusējiem darījumiem, jo tie sastāv no vienas personas gribas izteikuma.

Līdz ar to gribai, lai rastos tiesiskas sekas, ir jābūt izteiktai, izrādītai, izpaustai kādā objektīvi uztveramā veidā (sk. Civillikuma 1428. pantu), izsakot savu piekrišanu konkrētā darījuma noslēgšanai. Piekrišana ir kāda fakta vai priekšlikuma pozitīva vērtējuma izpausme, kas var būt gan darījuma veidošanas sastāvdaļa (akcepts), gan kāda stāvokļa, fakta, arī pārkāpuma apliecinājums.²⁴ Nav šaubu, ka pušu patiesā griba, kas nav atradusi izpausmi gribas izteikumā, jāņem vērā jautājumā par darījuma spēku, tomēr ne visos gadījumos, bet tikai likumā norādītajos gadījumos. Citādi var tikt sagrauta katra darījuma un tiesību stabilitāte kopumā. Nevar, piemēram, atcelt gribas izteikumu, pamatojoties uz to, ka tas izdarīts aiz izklaidības un tāpēc neatbilst patiesai gribai. Nevar atsaukties, lai apgāztu darījumu, uz gribas iekšējiem motīviem, ciktāl tie nav izpaudušies gribas izteikumā, un tāpēc arī tie nepakļaujas otras puses apsvērumiem.²⁵

Kopumā izšķir trīs galvenās brīvas gribas sastāvdaļas jeb komponentes no filozofijas viedokļa.²⁶ Pirmais elements ir tiesības brīvi rīkoties, ar to saprotot brīvu iespēju izvēlēties starp vairākām alternatīvām.²⁷ Ja cilvēkam nav dota iespēja izvēlēties no vairākām alternatīvām un tam ir noteikts rīkoties kādā īpašā un jau iepriekš noteiktā veidā, nevar atzīt, ka tam piemīt tiesības brīvi rīkoties. Otrkārt, brīva rīcība var tikt saprasta kā mērķtiecīga rīcība vai izvēle. Uzvedība nav uzskatāma par brīvas gribas vadītu, ja persona nerīkojas skaidri saprotama mērķa labā. Treškārt, lai persona spētu rīkoties brīvi, šīs rīcības pamatā ir jābūt leģitīmam iemeslam,²⁸ kas pamato personas izvēli, izšķiroties par labu vienai no vairākām alternatīvām.

Visi iepriekš ieskicētie mēģinājumi izveidot vispārpieņemtu brīvas gribas definīciju tomēr nespēj atrisināt pamatproblēmu, proti, brīvas gribas konstatēšanu, jo tieši bez brīvi pausta gribas izteikuma tiesiskais darījums nevar pastāvēt.

3. Gribas izpauduma konstatēšana tiesiskā darījumā

Kā norādījis Virdžīnijas Universitātes (ASV) profesors R. E. Skots, "precīza gribas izteikumu saskaņošanas konstatēšana ir pamats, lai noteiktu, vai konkrēto

²³ Larenz K., Wolf M. Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Rechts, 9. Auflage. Munchen: C. H. Beck, 2004, § 22, S. 1.

²⁴ Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Ceturtā daļa. Saistību tiesības. Autoru kolektīvs prof. K. Torģāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Mans Īpašums, 1998, 37., 40. lpp.

²⁵ Agarkovs M. M., Bratuss S. N., Genkins D. M., Serebrovskis V. I., Škundins Z. I. Civiltiesības. I sējums. Prof. M. M. Agarkova un prof. D. M. Genkina redakcijā. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1946, 119.–120. lpp.

²⁶ Walter H. Neurophilosophy of free will: From libertarian illusions to a concept of natural autonomy. Cambridge: MIT Press, 2001.

²⁷ Kane R. The significance of free will. New York: Oxford University Press, 1998.

²⁸ Free will and mental disorder: Exploring the relationship. Pieejams: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2975916/#CR2> [aplūkots 01.03.2021.].

savstarpējo apsolījumu izpildi var aizsargāt ar civiltiesiskiem aizsardzības līdzekļiem”²⁹. Gribas īstuma noskaidrošana ietver vairākus kritērijus. Pirmkārt, jāpārliecinās, vai persona vispār var paust savu viedokli mutiski, rakstiski vai ar kādām citām darbībām, kas nepārprotami liecina par personas konkrētu gribu. Šādu iespēju paredz Civillikuma 1428. panta pirmā un otrā daļa, kurā norādīts, ka gribu var izteikt vai nu noteikti, vai klusējot. Turklāt noteikts gribas izteikums var būt veikts vai nu ar vārdiem (mutiski vai rakstiski), vai ar zīmēm, kam ir vārdu nozīme. Otrkārt, jānoskaidro, vai persona saprot, ko tieši viņa vēlas ierakstīt tiesiska darījuma tekstā, proti, kādas būs līdzēja tiesības un pienākumi. Un, treškārt, vai persona apzinās savas rīcības sekas, proti, kādas tiesības un rīcības brīvības apjoms tiks piešķirts līdzējam.³⁰

Lai noskaidrotu patieso tiesiska darījuma dalībnieku gribu, noslēdzot tiesisko darījumu, tiesai, kā tas atzīts Vācijas tiesas praksē, ir jāpārbauda, vai darījuma dalībnieks “pieņēmis neatkarīgu lēmumu, balstoties uz racionāliem apsvērumiem un izšķiroties par labu tam, ko uzskatījis par pareizu tā brīža izvēli, vai darījuma dalībnieka tā brīža pārmērīgos apsvērumus tiesiska darījuma noslēgšanas brīdī, kas radušies garīgu traucējumu iespaidā, un personas gribu kontrolēja tādā apmērā, kas izslēdz darījuma dalībnieka brīvu gribu”³¹.

Lai noteiktu, vai persona, noslēdzot tiesisku darījumu, ir spējusi paust brīvu gribas izpaudumu, ir jāspēj atbildēt uz juridisku jautājumu, kā izšķirošo faktoru vērtējot konkrētās personas vispārīgo ainu, ņemot vērā personas iepriekšējo medicīnas vēsturi un citus ārējos apstākļus.³² Tādēļ pirmšķietami noteikt, ka šāds gribas izteikums būtu nosakāms tikai pēc bioloģiskiem un neiroloģiskiem atklājumiem, nebūtu pareizi, ņemot vērā, ka esošās juridisko un medicīnas, precīzāk, psihiatrijas, zināšanu atšķirības īpaši apgrūtina juridiskajā strīdā iesaistītos psihiatrijas ekspertus – izprast juridiskos priekšnoteikumus un piemērot tos praktiski. Eksperti ir atzinuši, ka saskaras ar izaicinošu uzdevumu, saskaņojot tiesību teoriju ar psihiatriski medicīnisko teoriju, lai tās varētu kalpot kā node-rīgs lēmuma pieņemšanas palīgs tiesību piemērotājam.³³

Šobrīd spēkā esošā tiesību doktrīna un tiesu prakse Vācijā arvien vairāk uzsver, ka ne vien personas griba, bet arī intelekts ir ņemams vērā gribas izteikuma noteikšanā. Ir atzīstams, ka nepietiek vien ar gribas trūkumiem, lai atzītu, ka persona nav bijusi spējīga paust brīvu gribas izpaudumu, jo arī intelektuāli augsti attīstīts cilvēks var būt nespējīgs paust spēkā esošu un brīvu gribas izpaudumu apstākļos, ja persona nespēj pieņemt saprātīgus lēmumus.³⁴

²⁹ Scott R. E., Leslie D. L. *Contract Law and Theory*. The Michie Company. Law Publishers. Charlottesville, Virginia, 1995, p. 155.

³⁰ Mazapša A. Rīcībasējas institūta tiesiskais regulējums un tā piemērošana praksē. *Jurista Vārds*, 17.05.2016., Nr. 20 (923), 16.–25. lpp.

³¹ Vācijas Impērijas tiesas (Reichsgericht) 06.10.1930. spriedums lietā Nr. IV 583/29. Pieejams: <https://dejure.org/dienste/vernetzung/rechtsprechung?Gericht=RG&Datum=06.10.1930&Aktenzeichen=IV%20583/29>

³² Cording C. *Kriterien zur Feststellung der Testier(un)fahigkeit*. Zeitschrift für Erbrecht und Vermögensnachfolge (ZEV). München: C. H. Beck, 2010, S. 115 (117).

³³ Oefele K. v, Saß, H. *Die forensisch-psychiatrische Beurteilung von freier Willensbestimmung und Geschäftsfähigkeit*. *Versicherungsmed*, 1994, S. 167 (169). Autori konfliktu raksturo vēl spēcīgāk, nosakot, ka “No psihiatrijas perspektīvas brīva gribas izpauduma teorētiskā konstrukcija, attiecīgi šādas gribas noteikšana nav iekļaujama nosoloģijas sistēmā”; Janzarik W. *Seelische Struktur als Ordnungsprinzip in der forensischen Anwendung*. *Der Nervenarzt*. Berlin: Springer Medizin Verlag GmbH, 1993, S. 427 (432).

³⁴ Staudinger J. von. *Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch mit Einführungsgesetz und Nebengesetzen*. Buch 1, Allgemeiner Teil, §§ 90–124, 130–133. Neubearbeitung. Berlin: Sellier / de Gruyter, 2017, §

Vācijas tiesībās šobrīd jau pastāv vienots viedoklis, ka atbilstoši sertificētiem tiesu ekspertiem būtu jāsadarbojas ar tiesu lietas iztiesāšanas gaitā un sprieduma sastādīšanas procesā³⁵, sniedzot tiesai nepieciešamās konsultācijas par konkrētiem medicīniskiem terminiem, kā arī izskaidrojot medicīniskajā dokumentācijā un eksperta atzinumos ietverto terminoloģiju un secinājumus.

Kopsavilkums

1. Tiesisks darījums pēc savas būtības ir tā dalībnieku saskanīgi gribas izteikumi daudzpusējā tiesiskā darījumā un dalībnieka gribas izteikums vienusējā tiesiskā darījumā. Tādēļ tieši brīvi pausts gribas izpauzums, kas vērstas uz noteiktu tiesisko sekas iestāšanos, ir atzīstams par privātautonomijas līdzekli, tiesiska darījuma pamatelementu un darījuma spēkā esamības priekšnoteikumu. Vienpusējā tiesiskā darījumā ir ņemams vērā un vērtējams viens gribas izteikums, kas šo darījumu veido.
2. Noslēdzot tiesisko darījumu, no personas tiek sagaidīta izpratne par darījuma tiesisko dabu, tajā ietvertajiem noteikumiem un tā tiesiskajām sekām. Tieši tiesas uzdevumos ietilpst darījumu iztulkot, noskaidrot darījuma dalībnieku patieso gribu.
3. Lai varētu konstatēt personas brīvas gribas izpauzumu un personas apziņas spējas noslēgt tiesisku darījumu, attiecīgi to, vai persona apzinās šāda darījuma sarežģītību, tā uzbūvi, tajā ietverto terminoloģiju un darījuma tiesiskās sekas, jāspēj novērtēt, vai persona savu gribu spēj izpaust, vai iepriekš pausto gribu ir sapratusi un apzinās savas rīcības sekas, tostarp ievērojot personas medicīnisko vēsturi un citus ārējos apstākļus.
4. Lai novērtētu un izlemtu to, vai persona tiesiska darījuma noslēgšanas brīdī ir paudusi brīvu gribu, kā arī to, vai persona ir apzinājusies tiesiska darījuma saturu un sapratusi no tiesiskā darījuma izrietošās tiesiskās un faktiskās sekas, nepieciešams nodrošināt tiesību zinātnieku un medicīnas speciālistu kopīgu sadarbību, konstatējot un vērtējot brīvas gribas izpauzumu tiesiskā darījumā.

104–115, Rn. 20. Šāda atziņa pausta arī LKG Frankfurt, Urteil vom 28.11.1991. – 15 U 13/89, NJW-RR 1991, S. 763 (764).

³⁵ Jessnitzer K., Frieling G. Der gerichtliche Sachverständige. Ein Handbuch für die Praxis. Köln: Carl Heymanns Verlag, 2000, S. 51.

INTEREŠU LĪDZVARA APSVĒRUMI KOMERCLIKUMA 172. PANTA SESTAJĀ DAĻĀ NOTEIKTĀ PRASĪBAS CELŠANAS TERMIŅA VĒRTĒJUMĀ

CONSIDERATIONS REGARDING THE BALANCE OF INTERESTS IN ANALYSIS OF TIME BAR FOR FILING A CLAIM, PROVIDED IN THE SIXTH PARAGRAPH, ARTICLE 172 OF COMMERCIAL LAW

Lauris Rasnačs, Dr. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras lektors

Summary

Various Latvian legal scholars have provided different opinions as to the legal substance of 3 month period time limit, provided in the paragraph 6, article 172 of Latvian Commercial Law. The present article is intended as a discussion with authors – Professor Jānis Kārklīņš, *Mg. iur., Dr. iur. cand.* Edijs Brants and *Mg. iur., Dr. iur. cand.* Evija Novicāne, who have provided the opinion that the said time limit is set only in order to discipline representatives of a company to file a claim against members of management or supervisory board, shareholders or auditor in due time. In author's opinion, the failure to file the said claim within specified time limit precludes a company from further legal proceedings against the said defendants.

Atslēgvārdi: komercietības, valdes un padomes locekļu atbildība, prasības celšana, tiesību izbeigšanās, sabiedrības dalībnieku sapulce, sabiedrības dalībnieku mazākums.

Keywords: Commercial Law, liability of members of management board and supervisory council, filing claim, termination of rights, general meeting of shareholders of company, minority shareholders of company.

Ievads

Šis referāts ir polemika ar Latvijas Universitātes profesora Dr. Jāņa Kārklīņa un tiesību maģistra, doktoranta Edija Branta, kā arī tiesību maģistres, tiesību zinātņu doktora grāda kandidātes Evijas Novicānes pausto viedokli, ka Komerclikuma 172. panta sestajā daļā noteiktais trīs mēnešu termiņš prasības celšanai pret kapitālsabiedrības (turpmāk – sabiedrība) dibinātājiem, valdes un padomes locekļiem, kā arī revidentu ir vienīgi sabiedrības padomes (domājams, arī cita pārstāvja) disciplinēšanai un ka šī termiņa nokavējums neskar sabiedrības tiesības celt prasību

pret minētajām personām.¹ Tādā veidā norādītie autori pievienojas tiesību maģistra Sergeja Rudāna agrāk paustai līdzīga satura tēzei,² kā arī oponent šo rindu autora izvirzītajai tēzei, ka minētais termiņš ir uzskatāms par prekluzīvu termiņu,³ kas ir atzīts par pamatotu arī Latvijas Republikas Senāta praksē,⁴ kā arī citu autoru darbos.⁵

Autora ieskatā, ir augstākā mērā pozitīvi, ka ir radusies šāda diskusija, kas noteikti sniegs papildinājumu tiesību zinātnei un praksei. Tomēr, augsti vērtējot gan šo diskusiju, gan arī godājamo kolēģu Jāņa Kārkliņa, Edija Branta, Evijas Novicānes un Sergeja Rudāna viedokļus un sniegtos argumentus, autors uzskata, ka nav pamata atkāpties no secinājuma, ka minētais termiņš ir uzskatāms par prekluzīvu termiņu. Visupirms jāuzsver, ka šis termiņš pēc būtības precīzi atbilst vienam no tiesību zinātnē definētiem prekluzīvā termiņa veidiem – termiņam, kuru likums noteic tieši zināmas prasības celšanai tiesvedības kārtībā. Arī citādi nebūtu atbalstāma pieeja, ka papildus noilguma termiņiem, prekluzīviem termiņiem un procesuāliem termiņiem likums varētu paredzēt vēl kādus termiņus, kas nepieder ne pie vienas no šīm kategorijām. Papildus tam prekluzīvā termiņa teorijas oponentu viedoklis balstās uz argumentu, ka saistībā ar Vācijas Akciju likuma (*Aktiengesetz* – vācu val.; turpmāk – AktG) 147. paragrāfa pirmajā daļā noteikto 6 mēnešu termiņu prasības celšanai Vācijas tiesību doktrīnā ir pausta atziņa, ka šis termiņš esot noteikts sabiedrības pārstāvju disciplinēšanai un tā nokavējums neietekmē sabiedrības iespējas celt prasību. Tomēr šī secinājuma izcelsme un pamats Vācijas tiesībās ir neskaidri, turklāt arī nav argumentu, kādēļ šāds tulkojums būtu automātiski jāpārņem arī Latvijas tiesībās. Visbeidzot, Jānis Kārkliņš, Edijs Brants un Evija Novicāne norāda uz vairākiem aspektiem, kas, viņuprāt, liek domāt par noteiktu sarežģījumu, pretrunu vai problēmu esamību, ja minētais termiņš tiek uzskatīts par prekluzīvu termiņu. Autora ieskatā, šie jautājumi var tikt atrisināti, neatkāpjoties no atziņas par minēto termiņu kā prekluzīvu termiņu. Turklāt tas, vai minētais termiņš ir uzskatāms par prekluzīvu, lielā mērā skar jautājumu par saprātīgu interešu līdzsvaru. Proti, vai sabiedrības intereses plašākā iespējā prasības celšanai pret tās dibinātājiem, valdes un padomes locekļiem, kā arī revidentu (kas tiek nodrošinātas, ja minētais termiņš nav prekluzīvs) būtu vērtējamas augstāk par šīs pašas sabiedrības interesēm ātrāk saņemt tai nodarīto zaudējumu atlīdzību, kā arī sabiedrības un iespējamo atbildētāju interesēm ātrāk nodrošināt tiesisko stabilitāti, ko sniedz prasības celšana saprātīgi ātrā termiņā pēc atbilstoša sabiedrības dalībnieku sapulces lēmuma pieņemšanas vai sabiedrības mazākuma dalībnieku pieprasījuma saņemšanas un ko nodrošina minētā termiņa atzīšana par prekluzīvu.

¹ Kārkliņš J., Brants E. Par Komerclikuma 172. panta sestajā daļā noteiktā trīs mēnešu termiņa juridisko dabu. *Jurista Vārds*, 27.10.2020., Nr. 43 (1153), 17. lpp.; Novicāne E. Turpinot diskusiju par Komerclikuma 172. panta sestajā daļā noteiktā termiņa juridisko dabu. *Jurista Vārds*, 10.11.2020., Nr. 45 (1155), 31. lpp.

² Rudāns S. Valdes locekļa atbildība par sabiedrībai nodarītajiem zaudējumiem. *Komerctiesību aktuālie jautājumi Latvijā un Eiropā. Komerccarijumi. Atbildība. Komerctrīdi*. Rīga: Tiesu Namu Aģentūra, 2013, 227. lpp.

³ Rasnačs L. Sabiedrības prasību celšana pēc mazākuma pieprasījuma. *Jurista Vārds*, 18.09.2012., Nr. 38 (737).

⁴ Augstākās tiesas Civillietu departamenta 20.05.2016. spriedums lietā Nr. SKC-190/2016.

⁵ Strupiņš A. Komentārs pie Komerclikuma 172. panta sestās daļas. 2019. Pieejams: https://komentari.info/index.php?lv=1&liku_ms=4&komentars=173 [aplūkots 29.12.2020.].

1. Prekluzīvā termiņa jēdziens

Lai izvērtētu, vai Komerclikuma 172. panta sestajā daļā paredzētais trīs mēnešu termiņš prasības celšanai ir uzskatāms par prekluzīvu termiņu, iesākumā nepieciešams aplūkot prekluzīvā termiņa jēdzienu.

Pēc gandrīz 100 gadiem apjomīgākais un izsmeļošākais pētījums latviešu valodā par prekluzīvo termiņu tēmu vēl joprojām ir ievērojamā vācbaltiešu tiesībzinātnieka, senatora un Latvijas Universitātes profesora Dr. Augusta Lēbera (*Dr. John August Loeber*)⁶ darbs “Par prekluzīviem termiņiem”, kas vairākos turpinājumos ir publicēts izdevuma “Tieslietu Ministrijas Vēstnesis” 1924. gada numuros. Profesora Dr. Lēbera atziņas ir nozīmīgas arī šajā referātā aplūkotās problemātikas analizē. Profesors Dr. Lēbers prekluzīvos termiņus pretnostata noilgumam, vienlaikus norādot, ka, lai arī vienas puses daudzi tiesībzinātnieki konsekventi nošķir prekluzīvā termiņa jēdzienu no noilguma jēdziena (tādējādi šo divu kategoriju nošķiršana uzskatāma par valdošo mācību), nepastāv vienprātība par to, vai konkrēti tiesību normās noteiktie termiņi ir uzskatāmi par prekluzīviem termiņiem. Piemērs tam ir profesora Dr. Lēbera diskusija ar citu vācbaltiešu tiesībzinātnieku Hermani fon Lucau (*Hermann Friedrich Adolph von Lutzu*).⁷ Dr. Lēbers kritizēja Hermaņa fon Lucau atziņu, ka procesuālajos likumos paredzētais 1 gada termiņš prasības celšanai kreditoru aizsardzībai (*Actio Pauliana* – lat. val.) esot noilgums.⁸ Arī pašu prekluzīvā termiņa jēdzienu profesors Dr. Lēbers skaidro caur pretstatu noilgumam. Nedaudz ironiskā kārtā jāsecina, ka šis profesora Dr. Lēbera sniegtais skaidrojums uzskatāmi paskaidro, ar ko prekluzīvie termiņi atšķiras no noilguma, tomēr mazākā mērā paskaidro pašu prekluzīvo termiņu būtību. Profesors Dr. Vladimirs Bukovskis par prekluzīviem termiņiem ir norādījis, ka tie ir likumā noteikti termiņi (likumiski termiņi), kuriem ir “izšķirošs, absolūts un liktenīgs raksturs” tajā nozīmē, ka šos termiņus nevar grozīt pat ar pušu vienošanos, savukārt to nokavējums rada tiesības zaudēšanu, kas tiesai ir jāņem vērā pēc savas iniciatīvas (*ex officio*), pat ja neviena no pusēm nenorāda uz prekluzīva termiņa iestāšanos.⁹ Profesoram Dr. Bukovskim arī ir izdevies veiksmīgi apkopot profesora Dr. Lēbera rakstā plaši izklāstīto par prekluzīvo termiņu un noilguma atšķirībām, norādot, ka starpība starp prekluzīviem termiņiem un noilgumu pastāv tajā, ka 1) prekluzīvam termiņam pakļautās tiesības radītas un viņas pašas par sevi izbeidzas galīgi un pēc būtības ar šī laika notecējumu (tātad prekluzīva termiņa iestāšanās izbeidz pašu tiesību, ne tikai ar to saistītu prasījumu), savukārt noilgums izbeidz tiesību kā prasījumu tādēļ, ka šīs tiesības netiek izlietotas noteiktajā laikā (t. i., izbeidz iespēju pamatot attiecīgu prasījumu ar atbilstošu tiesību); 2) prekluzīvs termiņš tiesai jāievēro pašai pēc savas iniciatīvas – *ex officio*, kamēr jautājumu par noilguma iestāšanos tiesa nevar vērtēt, ja prāvnieki nav to norādījuši; 3) prekluzīvie termiņi nevar tikt nedz atjaunoti, nedz pagarināti.¹⁰ Arī pats Dr. Bukovskis prekluzīvo termiņu jēdzienu skaidro līdzīgi, norādot, ka prekluzīvie termiņi ir likumiski (t. i., noteikti likumā vai uz likuma pamata) un viņu

⁶ Sk. <https://bbld.de/000000012138403X> [aplūkots 29.12.2020.].

⁷ Sk. <https://bbld.de/000000004471409X> [aplūkots 29.12.2020.].

⁸ Lēbers A. Par prekluzīviem termiņiem. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 01.01.1924., Nr. 1.

⁹ Bukovskis V. Civilprocesa mācības grāmata. Rīga: autora izdevums, 1933, 278. lpp.

¹⁰ Bukovskis V. Mantojuma prasību vai testamentu apstrīdošu prasību iesniegšanas termiņi. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 01.11.1932., Nr. 11–12.

nokavēšana rada pašas tiesības zaudēšanu, pie kam šo termiņu ievērošanai seko pati tiesa.¹¹ Vienlaikus Dr. Bukovskis, atšķirībā no Dr. Lēbera, norāda, ka izņēmuma gadījumā, ja prekluzīvais termiņš nokavēts nevis prāvnieka vainas dēļ, bet gan nepārvaramas varas (*vis major*) apstākļu dēļ vai amatpersonas (ar to domājot tiesu darbiniekus vai valsts amatpersonas) vainas dēļ, šo prekluzīvo termiņu var atjaunot.¹² Līdzīgu viedokli mūsdienās ir paudis arī tiesību maģistrs Toms Bordāns, norādot uz prasības celšanai paredzētu materiāli prekluzīvo termiņu atjaunošanas iespēju, ja termiņš ir nokavēts nepārvaramas varas apstākļu dēļ, ja tas noteikts likumā (Darba likuma 123. pants).¹³

Atgriežoties pie profesora Dr. Lēbera atziņu apskata, atkārtoti jānorāda jau minētais, ka zinātne un tiesu prakse noteikti nošķir noilgumu no prekluzīva termiņa, tomēr pozitīvo tiesību normas pēc sistēmas un terminoloģijas neizceļ šo starpību un, runājot sīkāk par noilgumu, neparedz sevišķus noteikumus par prekluzīviem termiņiem, kaut gan pēc būtības arī pozitīvo tiesību normām prekluzīvo termiņu jēdziens un nozīme nav sveši. Vienlaikus arī Dr. Lēbers norāda, ka *ne vienmēr un ne visur ir iespējams droši pazīt vai likumdevējs ir nācis skaidrībā par noilguma un preklusīvā termiņa jēdzienu loģisko un juridisko pretstatu*, piebilstot, ka sistēmas un terminoloģijas ziņā privātlīkums (ar to domājot Civillikuma priekštecī – Baltijas civillikumu) neatšķir noilgumu no prekluzīviem termiņiem, tomēr tajā pašā laikā atzīmējot, ka *tur, kur privātlīkums noteic īsākus termiņus, lieta pa lielākai daļai groz[ā]s ap preklusīviem termiņiem*¹⁴. Ņemot vērā šo prekluzīvo termiņu un noilguma pretstatu, nebūtu atbalstāms profesora Dr. Jāņa Kārklīņa, tiesību maģistra un doktoranta Edija Branta, tiesību maģistres, tiesību zinātņu doktora grāda kandidatē Evijas Novicānes, kā arī tiesību maģistra Sergeja Rudāna paustais viedoklis, ka minētais termiņš ir paredzēts *vienīgi sabiedrības padomes disciplinēšanai*,¹⁵ kā arī uztverams *kā mudinājums attiecīgajai sabiedrības institūcijai iekļauties minētajā termiņā un veikt visas nepieciešamās darbības sabiedrības prasības celšanai*¹⁶, pie kura nokavējuma neskartas paliek sabiedrības tiesības celt prasību pret Komerclikuma 172. panta pirmajā daļā paredzētajām personām.¹⁷ Ņemot vērā, ka prekluzīvo termiņu un noilguma nošķirums nav viennozīmīgs, iespējams, varētu tikt turpināta diskusija, vai Komerclikuma 172. panta sestajā daļā paredzētais termiņš uzskatāms par prekluzīvo termiņu vai noilgumu, tomēr nekādā ziņā nebūtu atzīstams, ka šis termiņš ir īpašs termiņš jeb “pamudinājums”, kas pats par sevi veidotu atsevišķu, tiesību zinātnē līdz šim nedefinētu kategoriju, kas nerada tiesiskas sekas.

Profesors Dr. Lēbers arī norāda, ka prekluzīvie termiņi ir iedalāmi trīs kategorijās: 1) prekluzīvie termiņi, kurus likums noteic zināmu prasījumu, tiesību vai rīcības izvešanai vai pieteikšanai, lai uz tā pamata celtu prasību tiesā noilguma laikā (kā viens no piemēriem šādam termiņam ir termiņš atbildes nosūtīšanai uz oferti, ja šāds termiņš noteikts uz likuma pamata); 2) prekluzīvie termiņi, kurus likums noteic zināmu prasījumu, tiesību vai rīcības izvešanai vai

¹¹ Bukovskis V. 1933, 278., 279. lpp.

¹² Turpat, 279. lpp.

¹³ Bordāns T. Prekluzīvi termiņi, to izpratne un lietojums tiesu praksē. Jurista Vārds, 12.05.2015., Nr. 19 (871), 32. lpp.

¹⁴ Lēbers A. 1924.

¹⁵ Rudāns S. 2013, 227. lpp.

¹⁶ Kārklīšs J., Brants E. 2020, 17. lpp.

¹⁷ Novicāne E. 2020., 31. lpp.

pieteikšanai neatkarīgi no vēlāku prasību celšanas (kā piemēru minot, šķiet, mūsdienās reti sastopamu situāciju, kad personai noteikta termiņa garumā jāspēj pierādīt lietas tiesīga iegūšana, piemēram, ka persona ir iegādājusī tirdzniecības vietā grāmatu, kas šai tirdzniecības vietai bija nodota pārdošanai); 3) prekluzīvie termiņi, kurus likums noteic tieši zināmu prasību celšanai tiesvedības kārtībā.¹⁸ Profesors Dr. Bukovskis gan kritizē šo profesora Dr. Lēbera piedāvāto prekluzīvo termiņu iedalījumu, nodēvējot to par “patvarīgu”.¹⁹ Iespējams, ka var piekrist, ka šis iedalījums ir profesora Dr. Lēbera paša domu un ideju rezultāts, tomēr nevar piekrist, ka šim iedalījumam nebūtu nozīmes. Tieši otrādi, šis iedalījums palīdz labāk izprast prekluzīvo termiņu nozīmi un būtību, un līdz ar to tas tiks izmantots arī šajā referātā. Precīzāk sakot, nevar nepamanīt, ka Komerclikuma 172. panta sestajā daļā paredzētais termiņš vismaz pirmšķietami atbilst trešajai no profesora Dr. Lēbera definētajām prekluzīvo termiņu kategorijām – prasības celšanai tiesvedības kārtībā paredzētajiem prekluzīvajiem termiņiem.

Profesors Dr. Kārklīšs, kā arī Edijs Brants un Evija Novicāne sava viedokļa pamatošanai atsaucas uz Vācijas tiesību doktrīnā sastopamo tulkojumu Vācijas AktG 147. paragrāfa pirmajā daļā norādītajam 6 mēnešu termiņam, kas sāk tecēt no akcionāru sapulces lēmuma pieņemšanas un ir paredzēts prasības celšanai pret akciju sabiedrības valdes un padomes locekļiem.²⁰ Lai arī pašā tiesību normā šī 6 mēnešu termiņa juridiskā daba nav sīkāk paskaidrota, tiesību doktrīnā tiek norādīts, ka šī termiņa kavējums varot kalpot par pamatu atbildības piemērošanai attiecīgajiem sabiedrības pārstāvjiem (pamatā padomes locekļiem), kam bija pienākums, bet kas laicīgi netika cēlušī prasību, tomēr pašu prasību pret atbildētājiem šis termiņa kavējums neietekmē. Lai arī šo rindu autors Vācijas tiesību doktrīnā ir sastapies ar šādu skaidrojumu,²¹ tomēr diez vai tas var tikt nekritiski pieņemts par pamatu šādam pašam iztulkojumam saistībā ar Komerclikuma 172. panta sestajā daļā paredzēto termiņu, jo šim Vācijas tiesību doktrīnā sastopamajam skaidrojumam ir novērojami vismaz divi būtiski trūkumi. Pirmkārt, tas nesatur sīkāku pamatojumu, kādēļ AktG 147. paragrāfa pirmajā daļā minētais termiņš ir tulkojams tieši šādi. Līdz ar to nav iespējams secināt, ka šī tulkojuma pamatā esošie apsvērumi būtu vienlīdz attiecināmi arī uz Latvijas tiesībām. Tas ir vēl vairāk ņemams vērā tāpēc, ka agrākā AktG 147. paragrāfa komentārā ir atrodama tikai norāde par attiecīgo pārstāvju atbildību, bet ne par to, ka tas neietekmētu pašas prasības celšanas iespējas.²² Otrkārt, šajā izskaidrojumā konstatējama iekšēja pretruna. Ja reiz termiņa nokavējums neietekmē iespējas celt prasību pret attiecīgajiem valdes vai padomes locekļiem, šis nokavējums arī nevar radīt sabiedrībai kaitējumu. Taču par kādu kaitējumu varētu būt atbildīgi tie sabiedrības pārstāvji, kas ir cēlušī novēlotu prasību? Šādas atbildības pieminēšana tomēr liek domāt, ka termiņa nokavējums var negatīvi ietekmēt prasības celšanas iespējas, kas arī loģiskāk atbilst AktG 147. paragrāfa agrākajā komentārā sniegtajam skaidrojumam.

¹⁸ Lēbers A. 1924.

¹⁹ Bukovskis V. 1932.

²⁰ Kārklīšs J., Brants E. 2020, 30. lpp.

²¹ Hüffer U., Koch J. Aktiengesetz. 14. Auflage 2020. Band 53. Beck'sche Kurz-Kommentare. München: Verlag C. H. Beck, 2020, § 147, Rn. 9

²² Hüffer U. Aktiengesetz. 3., neubearbeitete Auflage. Band 53. Beck'sche München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1997, § 147, Rn. 5, S. 655.

2. Dalībnieku sapulces lēmuma *ratio legis* un prasības celšana kā dispozivitātes izpausme

Tiesību maģistre, tiesību zinātņu doktora grāda kandidatē Evija Novicāne, skatot jautājumu par Komerclikuma 172. panta sestajā daļā paredzētā trīs mēnešu termiņa juridisko dabu, aplūko jautājumu arī par dalībnieku sapulces lēmuma (celt prasību) *ratio legis* (mērķi un jēgu), norādot, ka tas esot visnotaļ diskutabls un tiesību literatūrā esot norādīts, ka šāda regulējuma mērķis ir novērst iespējamus interešu konfliktus, kas, ņemot vērā solidāras atbildības principu, varētu rasties valdes vai padomes locekļiem, ja tie (nevis sabiedrības dalībnieki vai akcionāri) lemtu par prasības celšanu. Vienlaikus Evija Novicāne arī apšaubu skaidrojumu par šādu sabiedrības dalībnieku sapulces lēmuma *ratio legis*.²³ Šo rindu autors piekrit Evijai Novicānei tajā ziņā, ka apsvērumi par interešu konflikta novēršanu patiešām diezin vai būtu uzskatāmi par būtiskākajiem, kaut gan, protams, zināma nozīme ir arī tiem. Dalībnieku sapulces lēmuma *ratio legis* vairāk ir saistāms ar sabiedrības dalībnieku sapulces funkcijām. Proti, dalībnieku sapulce ir galvenais sabiedrības pārvaldes orgāns²⁴ un augstākā lēmējinstūcija.²⁵ Pirmām kārtām tas ir sakāms par sabiedrības ar ierobežotu atbildību dalībnieku sapulci, kas saskaņā ar Komerclikuma 210. panta otro daļu var izlemt faktiski jebkuru jautājumu par attiecīgo sabiedrību. Akcionāru sapulces funkcijas un iespējas šajā ziņā ir ierobežotākas, jo saskaņā ar Komerclikuma 268. panta pirmo un otro daļu akcionāru sapulce ir tiesīga izlemt tikai tos jautājumus, kas ir nodoti tās kompetencē saskaņā ar likumu. Tomēr arī akciju sabiedrības gadījumā tieši akcionāru sapulce ir tā, kuras ekskluzīvā kompetencē saskaņā ar Komerclikuma 268. panta pirmās daļas 3., 6. un 10. punktu ir lēmuma pieņemšana par sabiedrības darbības izbeigšanu vai turpināšanu, apturēšanu vai atjaunošanu vai par sabiedrības reorganizāciju, padomes (kas pēc tam ievēl valdi) ievēlēšanu un atcelšanu, kā arī grozījumiem sabiedrības statūtos. Tātad arī akciju sabiedrības gadījumā akcionāru sapulce ir tā, kas pieņem lēmumus svarīgākajos, izšķirošajos jautājumos un līdz ar to ir uzskatāma par akciju sabiedrības galveno pārvaldes orgānu un augstāko lēmējinstūciju.

Ņemot vērā šo sabiedrības dalībnieku (akcionāru) sapulces lomu, likums nosaka tās jautājumu kategorijas, kuras to svarīguma dēļ katrā ziņā ir dalībnieku (akcionāru) sapulces kompetencē. Šo jautājumu vidū saskaņā ar Komerclikuma 210. panta pirmās daļas 7. punktu, kā arī 268. panta pirmās daļas 4. punktu ir arī jautājums par prasības celšanu pret valdes un padomes locekļiem un sabiedrības ar ierobežotu atbildību gadījumā – dibinātāju vai dalībnieku, akciju sabiedrības gadījumā – revidentu vai par atteikšanos no prasības pret viņiem, kā arī par sabiedrības pārstāvja iecelšanu prasības uzturēšanai. Papildus jāņem vērā, ka sabiedrības valdes locekļi (domājams, ka tāds pats secinājums būtu izdarāms arī par padomes locekļiem) ir dalībnieku uzticības personas²⁶ un attiecīgi dalībnieku kompetencē ir lemt, vai šī uzticība ir attaisnota vai, gluži otrādi, pievilta. Ņemot vērā šos apsvērumus, var secināt, ka *ratio legis* dalībnieku sapulces lēmums par prasības celšanu

²³ Novicāne E. 2020, 29., 30. lpp.

²⁴ Müller K. J. The GmbH. A Guide to the German Limited Liability Company. 20. Auflage. Verlag C. H. Beck, Kluwer Law International, 2006, p. 39.

²⁵ Behrens P. (Hrsg.) Die Gesellschaft mit beschränkter Haftung im internationalen und europäischen Recht. 2., völlig neu bearbeitete Auflage, Walter de Gruyter: Berlin, New York, 1997, S. 653.

²⁶ Latvijas Republikas Satversmes tiesas 13.06.2014. spriedums lietā Nr. 2014-02-01, 14.2.2. punkts.

pret sabiedrības valdes un padomes locekļiem, dibinātājiem, dalībniekiem un revidentu ir primāri saistāms ar šī jautājuma svarīgumu, kā arī valdes un padomes locekļa amata uzticības raksturu.

Protams, sabiedrības dalībnieku sapulce var pieņemt lēmumu par prasības celšanu, bet var arī nepieņemt vai arī noraidīt priekšlikumu celt prasību (arī tad, ja juridiski šāda prasība varētu tikt apmierināta). Citiem vārdiem, minētā sabiedrības dalībnieku (akcionāru) lēmuma pieņemšana ir viena no t. s. dispozivitātes principa (*der Dispositionsgrundsatz* – vācu val.) izpausmēm, kas tādējādi ietver tostarp gan prasības celšanu, gan arī procesuālo tiesību neizmantošanu pilnīgi vai daļēji. No dispozivitātes principa izriet arī atbildības uzņemšanās par savas izvēles sekām. Piemēram, ja persona ir izvēlējusies neizmantojot savas procesuālās tiesības, viņai ir jāuzņemas atbildība par savas izvēles sekām. Attiecīgi var norādīt, ja dalībnieku (akcionāru) sapulce (vai arī mazākuma dalībnieki) ir pieņēmuši lēmumu par prasības celšanu, bet nav šo prasību cēlušī Komerclikuma 172. panta sestajā daļā noteiktajā termiņā, viņiem pašiem ir jāuzņemas atbildība par to, ka tādējādi tiek zaudēta tiesība celt prasību un prasīt zaudējumu atlīdzību no konkrētā atbildētāja vai atbildētājiem.

3. Iesaistīto personu intereses un to līdzsvarošana

Tiesību maģistre, tiesību zinātņu doktora grāda kandidāte Evija Novicāne norāda, ka prekluzīvo termiņu mērķis ir mudināt potenciālo prasītāju ātrāk celt prasību, lai nodibinātu tiesisko skaidrību pušu tiesiskajās attiecībās.²⁷ Šādam skaidrojumam var pilnībā piekrist. Tomēr nevar piekrist, ka šādas, pēc iespējas ātrākas skaidrības nodibināšana ir svarīga, piemēram, darba tiesību strīdīs, bet ne tik ļoti korporatīvajās attiecībās.²⁸ Iespējams, ka korporatīvajās attiecībās šāda iespējami ātrākas skaidrības nodibināšana nav tik svarīga, lai to uzskatītu par pašmērķi (kaut gan arī darba tiesiskajās attiecībās to diezin vai var uzskatīt par pašmērķi), tomēr tā ir neapšaubāmi svarīga. Nevar piekrist no Evijas Novicānes norādītā izrietošajam secinājumam, ka tieši valdes loceklim vai citam potenciālajam atbildētājam esot lielāka interese šādā tiesiskās noteiktības ātrākā sasniegšanā, bet šī interese neesot samērojama ar sabiedrības interesēm saņemt zaudējumu atlīdzību.²⁹ Jānorāda, ka vilcināšanās ar prasības celšanu, ja ir konstatēts šādas prasības celšanas pamats (ko var atspoguļot attiecīgs dalībnieku vai akcionāru sapulces lēmums), arī neatbilst sabiedrības interesēm saņemt zaudējumu atlīdzību. Tieši otrādi, ja tiek konstatēts pamats prasības celšanai, tieši sabiedrības interesēs ir celt šo prasību saprātīgi ātrā termiņā, lai iespējami ātrāk panāktu zaudējumu atlīdzību.

Evija Novicāne norāda arī: ja Komerclikuma 172. panta sestajā daļā paredzētais termiņš rada preklūziju, tas var veicināt, ka prasības celšana tiek ļaunprātīgi novilcināta, lai tādā veidā atbrīvotu valdes locekli vai citu potenciālo atbildētāju no atbildības.³⁰

²⁷ Novicāne E. 2020, 30., 31. lpp.

²⁸ Turpat, 31. lpp.

²⁹ Turpat.

³⁰ Turpat, 30., 32. lpp.

Arī profesors Jānis Kārkliņš, kā arī Edijs Brants norāda uz līdzīgu risku.³¹ Jāpiekrīt, ka šādi riski var pastāvēt, tomēr, vai pareizāk būtu, ja tiktu atzīts, ka šī termiņa nokavējums nekādi neietekmē prasības celšanas iespējas? Citiem vārdiem, vai nepastāv samērīgāki līdzekļi, ar kuriem iespējama prasītājs varētu efektīvi aizsargāt savas intereses, izvairoties no minētā termiņa nokavējuma? Autora ieskatā, šādi līdzekļi pastāv. Piemēram, prasītājs, lemjot par prasības celšanu, var uzdot pārstāvim (pārstāvjiem) regulāri (piemēram, reizi divās nedēļās vai reizi mēnesī) informēt par paveikto prasības celšanā, kas tādējādi ļaus prasītājam labāk sekot līdzi notiekošajam un lemt par papildu līdzekļiem, lai termiņš netiktu nokavēts, ja šāds risks rodas. Turklāt jāpiebilst, ka Evijas Novicānes, Jāņa Kārkliņa un Edija Branta paustās bažas faktiski lielā mērā ir saistītas arī bažām par termiņa ilgumu, tāpēc tās varbūt būtu risināmas no šāda skatpunkta (piemēram, apsverot termiņa pagarināšanu līdz 6 mēnešiem), nevis apšaubot šī termiņa kā prekluzīvā termiņa dabu.

Vēl profesors Jānis Kārkliņš un Edijs Brants norāda, ka lēmumam par prasības celšanu, protams, nav jābūt tik detalizētam kā prasības pieteikumam, tajā skaitā nav jānorāda precīzs zaudējumu apmērs, kā arī faktisko apstākļu izklāsts.³² Tam, protams, var piekrist. Tomēr tas nevar būt par pamatu, lai Komerclikuma 172. panta sestajā daļā paredzēto termiņu neuzskatītu par prekluzīvu termiņu. Nemot vērā minēto dispozitivitātes principu, sabiedrības dalībnieku vai akcionāru ieskatam ir atstāts tas, kurā brīdī viņi uzskata prasības celšanas apstākļus par pietiekami noskaidrotiem, lai šo jautājumu varētu izlemt. Tāpat viņiem jāuzņemas atbildība, ja lēmums par prasības celšanu tiek pieņemts brīdī, pēc kura trīs mēnešu laikā prasības pieteikumu nav objektīvi iespējams sagatavot. Savukārt tajā apstākļi, ka pēc prasības celšanas lēmuma pieņemšanas atklājas vēl papildu pamati prasības celšanai,³³ autora ieskatā, problēma nepastāv. Proti, šādā gadījumā, ciktāl procesuālās normas to atļauj, prasītājs var papildināt gan jau esošo prasību, gan arī celt jaunu prasību.

Visbeidzot, Evija Novicāne norāda, ka Komerclikuma 172. panta sestajā daļā paredzētā termiņa kā prekluzīvā termiņa izpratne nonākot pretrunā tam, ka Komerclikuma 169. panta piektā daļa prasības celšanai pret valdes un padomes locekļiem paredz piecu gadu noilguma termiņu.³⁴ Arī šādai nostājai nevar piekrist, un problēma šajā ziņā nav konstatējama. Pirmkārt, kā norādīts šī referāta pirmajā nodaļā, noilgums un prekluzīvs termiņš ir divi atšķirīgi tiesību institūti, un līdz ar to pretruna to starpā pat teorētiski ir mazticama. Otrkārt, pretruna nav konstatējama arī tādā ziņā, ka vispārīgi prasības celšana pret valdes un padomes locekli noilgst piecu gadu laikā, tomēr, kad dalībnieku vai akcionāru sapulce pieņem lēmumu par prasības celšanu, sāk tecēt trīs mēnešu prekluzīvais termiņš, kura laikā prasība ir jāceļ tiesā.

³¹ Kārkliņš J., Brants E. 2020, 15. lpp.

³² Turpat, 17. lpp.

³³ Turpat, 15. lpp.

³⁴ Novicāne E. 2020, 31. lpp.

Kopsavilkums

Noslēdzot šo referātu, autors kā būtiskākās norāda šādas atziņas:

1. Komerclikuma 172. panta sestajā daļā paredzētais trīs mēnešu termiņš ir uzskatāms par vienu no prekluzīviem termiņiem, kurus likums noteic tieši zināmu prasību celšanai tiesvedības kārtībā.
2. Nav atbalstāma Komerclikuma 172. panta sestajā daļā paredzētā trīs mēnešu termiņa nekritiska iztulkošana atbilstoši atziņām, kas ir paustas šī brīža tiesību doktrīnā par Vācijas Akciju likuma 147. paragrāfā paredzēto sešu mēnešu termiņu.
3. Tas, ka jautājums par prasības celšanu pret valdes un padomes locekļiem un sabiedrības ar ierobežotu atbildību gadījumā – dibinātāju vai dalībnieku, akciju sabiedrības gadījumā – revidentu vai par atteikšanos no prasības pret viņiem, kā arī par sabiedrības pārstāvja iecelšanu prasības uzturēšanai ir primāri nodots sabiedrības dalībnieku (akcionāru) sapulces kompetencē, ir primāri iztulkojams ar šī jautājuma svarīgumu sabiedrībai.
4. Sabiedrības dalībnieku (akcionāru) sapulces lēmuma pieņemšana par prasības celšanu ir viena no dispozivitātes principa izpausmēm, ko minētā sapulce var brīvi izlemt pēc saviem ieskatiem. Tomēr tas arī nozīmē: ja šāds lēmums ir pieņemts, bet prasība nav celta Komerclikuma 172. panta sestajā daļā paredzētajā termiņā, sabiedrības dalībnieku (akcionāru) sapulcei pašai par to arī ir jāuzņemas atbildība.
5. Komerclikuma 172. panta sestās daļas iztulkojums, kas paredz, ka šajā normā paredzētā termiņa nokavējums nerada nozīmīgas tiesiskas sekas, neatbilst ne tikai iespējamo atbildētāju interesēm saprātīgā termiņā panākt skaidru tiesisko attiecību noregulējumu, bet arī sabiedrības interesēm saprātīgā termiņā saņemt nodarīto zaudējumu atlīdzību.
6. Kaut arī Komerclikuma 172. panta sestajā daļā paredzētā prekluzīvā termiņa nokavējums rada negatīvas sekas sabiedrībai kā iespējamajam prasītājam, sabiedrībai pašai ir iespējams spert dažādus soļus, lai šī termiņa nokavējums neiestātos. Līdz ar to nav pamata apgalvot, ka šī termiņa atzīšana par prekluzīvu termiņu nesamērīgi ierobežotu sabiedrības intereses.

APSTĀKĻU IZMAIŅAS IETEKME UZ SPĒKĀ STĀJUŠOS TIESAS SPRIEDUMU

IMPACT OF CHANGE IN CIRCUMSTANCES ON JUDGEMENT IN FORCE

Gaidis Bērziņš, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras lektors

Summary

The purpose of the article is to assess whether, in the event of a change in circumstances, it is permissible to review the entry into force of a judicial decision, establishing a relationship which, after changes in circumstances, does not comply with the principle of equality and justice.

Atslēgvārdi: spēkā stājies tiesas spriedums, apstākļu izmaiņu klauzula, taisnīguma princips, tiesības atkārtoti vērsties tiesā.

Keywords: court judgement that has entered into force, clause of changed circumstances, principle of justice, right to re-apply to court.

[1] Tiesību doktrīnā ir nostiprināts fundamentāls princips, kas noteic, ka tiesas sprieduma saistošais spēks *de facto* tiek pielīdzināts likuma spēkam. Likumdevējs šo principu ir ietvēris likuma “Par tiesu varu” 16. panta ceturtajā daļā, nosakot, ka tas ir obligāts un pret to jāizturas ar tādu pašu cieņu kā pret likumu. Krimināllikuma 296. pantā ir paredzēta atbildība par tiesas sprieduma nepildīšanu. Tādējādi likumdevējs ir radījis pamatu, lai ar likuma bardzību vērstos pret tiem, kuri nepilda spēkā stājušos tiesas spriedumu. Šeit ir velkamas paralēlas ar tiem gadījumiem, kad netiek pildītas likuma prasības.

[2] Šīs doktrīnas pamatā saduras divi principi – tiesas sprieduma obligātuma un taisnīguma princips. Jebkuras lietas izskatīšanā svarīgs ir tās rezultāts – taisnīgs, pamatots, tiesību normām atbilstošs spriedums, kas ir neatņemams taisnīgas tiesas elements. Ja spriedums ir stājies likumīgā spēkā, tad tas būtu uzskatāms par taisnīgu spriedumu. Tomēr, laikam ejot, taisnības izpratne var mainīties. Proti, tiesas spriedums, ar kuru nodibināta kāda saistība, mainoties tiesiskiem apstākļiem, var nonākt pretrunā ar taisnīguma principu. Tas nenozīmē, ka tiek apšaubīta saistības nodibināšanas likumība attiecīgajā laikā. Bet, piemēram, attīstoties tiesību zinātnei, rodas atziņas, kuras, salīdzinot ar iepriekš pastāvošajām, ir uzskatāmas par taisnīgākām.

[3] Civilprocesa likuma 223. panta 3. punkts noteic, ka likumīgā spēkā stājies tiesas spriedums, kas taisīts strīdā starp tām pašām pusēm, par to pašu priekšmetu un uz tā paša pamata, vai arī tiesas lēmums, ar kuru izbeigta tiesvedība, ir pamats tiesvedības izbeigšanai. No minētās normas var rasties priekšstats, ka, ja reiz tiesa ir izskatījusi kādu lietu un taisījusi spriedumu, kas ir stājies spēkā, tad no šāda sprieduma izrietošas saistības ir mūžīgas. Proti, personai, vēršoties tiesā strīdā starp tām pašām pusēm un par to pašu priekšmetu, jārēķinās, ka tiesa ir tiesīga pieņemt lēmumu par tiesvedības izbeigšanu. Tomēr apstākļu izmaiņu gadījumā tiesai būtiski ir vērtēt, vai šādas prasības celšanai tiešām ir tas pats pamats, kas ir bijis iepriekš, vai tomēr pamats ir mainījies.

[4] Ja jau tiesas spriedumam ir likuma spēks, tad tiesas spriedums tiek pielīdzināts likumam. Līdz ar to loģiski var rasties jautājums – ja jau reiz likumdevējs likumu var grozīt, vai tiesa nevarētu taisīt jaunu spriedumu starp tām pašām pusēm un par to pašu priekšmetu, bet nu jau uz cita pamata. Raksta mērķis nav analizēt labas likumdošanas praksi, proti, vai likumdevējs vienmēr pamatoti veic likuma grozījumus, bet rast atbildi uz jautājumu, vai un kādos apstākļos tiesa var pārskatīt spēkā stājušos tiesas nolēmumu jeb kas varētu būt pamats šādai tiesas rīcībai.

[5] *Res judicata* princips nav absolūts, tas izslēdz prasības pārskatīšanu starp tām pašām pusēm un uz tā paša pamata, bet neizslēdz iespēju celt prasību, ja kopš sprieduma spēkā stāšanās ir mainījušies faktiskie un/vai tiesiskie apstākļi. Augstākās tiesas praksē ir atrodama šāda atziņa: “[...] ja pieteikums vienreiz jau ir izskatīts, tiesa vērtēja lietas apstākļus un pieņēma lēmumu, kas ir stājies spēkā, parādniekam nav tiesību šo lēmumu apšaubīt un, **nepastāvot nekādām apstākļu izmaiņām, atkārtoti vērsties tiesā** [autora izcēlums].”¹ Līdzīgas atziņas ir pastāvējušas arī pirmskara tiesību doktrīnā.² No minētā izriet, ka spēkā stājušos tiesas nolēmumu var pārskatīt, atkārtoti vērsties tiesā, gadījumā, ja notikušas apstākļu izmaiņas.

[6] Civilprocesa likuma 127. panta otrās daļas 6. punkts noteic, ka prasības pieteikumā jānorāda likums, uz kura pamata prasība tiek celta. No minētā varētu secināt, ka likuma izmaiņu gadījumā iepriekš celtās prasības pamats ir mainījies, līdz ar to uz šādu prasību nebūtu attiecināms Civilprocesa likuma 223. panta 3. punkts. Jānorāda gan, ka likuma grozījumiem pārsvarā gadījumu nav atpakaļvērstu spēka. Tas nozīmē, ka tās tiesiskās attiecības, kas nodibinātas ar tiesas nolēmumu, kurš pamatots ar iepriekš spēkā esošo likumu, nav grozāmas ar atpakaļvērstu spēku.

[7] Likumdevējam ir tiesības noteikt, ka, stājoties spēkā jaunajam regulējumam, iepriekš tiesas spriedumā noteiktais pienākums nav spēkā³. Tas pierāda

¹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 26.01.2018. lēmums lietā Nr. SPC-2/2018. Pieejams: www.at.gov.lv [aplūkots 03.03.2021.].

² Bukovskis V. Civilprocesa mācības grāmata. Rīga: autora izdevums, 1933, 435., 437. lpp.

³ Grozījumi likumā “Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ievada, mantojuma tiesību un lietu tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un piemērošanas kārtību”. Pieejams: [https://titania.saeima.lv/LIVS13/SaeimaLIVS13.nsf/webAll?SearchView&Query=\(=\[Title\]=*1937.gada+Civillikuma*\)&SearchMax=0&SearchOrder=4](https://titania.saeima.lv/LIVS13/SaeimaLIVS13.nsf/webAll?SearchView&Query=(=[Title]=*1937.gada+Civillikuma*)&SearchMax=0&SearchOrder=4) [aplūkots 27.02.2021.].

to, ka tiesas spriedums, kas taisīts līdz grozījumu likumā spēkā stāšanās brīdim, var tikt kādā daļā atzīts par spēkā neesošu. Šādā gadījumā nodibinātās saistības izpildē pusēm būs jābalstās nevis uz iepriekš pieņemto tiesas spriedumu, bet gan uz likuma grozījumos noteikto. Šāda likumdevēja rīcība nodrošina procesuālās ekonomijas principa ievērošanu. Pretējā gadījumā personai būtu jāizmanto tiesības celt tiesā prasību pārskatīt iepriekš nodibinātās saistības, pamatojoties uz tiesisko apstākļu izmaiņām. Uz šo gadījumu varētu attiecināt juridiskajā literatūrā pausto atziņu, ka likumdevēja uzdevums ir saskatīt tās pieļaujamās robežas, kur procesuālās ekonomijas princips saskaras ar citiem būtiskiem tiesvedības principiem⁴.

[8] Tiesību doktrīnā ir nostiprināta atziņa, ka būtiski lietas apstākļi, kas nebija un nevarēja būt zināmi pieteikuma iesniedzējam kā jaunatklāti apstākļi, ir jāatšķir no jauniem pierādījumiem un apstākļiem, kuri mainījušies pēc lietas izskatīšanas. Jauni apstākļi ir tādi juridiski fakti, kas radušies pēc spieduma taisīšanas lietā un zināmos apstākļos var būt par pamatu jaunas prasības celšanai sakarā ar prasības pamata grozīšanu, bet ne nolēmuma atcelšanai jaunatklāto apstākļu dēļ.⁵

[9] Civilprocesa likuma 5. panta sestā daļa noteic, ka, piemērojot tiesību normas, tiesa ņem vērā judikatūru. Līdz ar to, izskatot lietu, tiesa pamatojas ne tikai uz likumu, bet arī uz judikatūru. Savukārt, attīstoties tiesību zinātnei, judikatūras maiņa nav nekas neparasts⁶. No minētā rodas jautājums, vai judikatūras maiņa ir uzskatāma par tiesisko apstākļu izmaiņu, ka būtu pamats pārskatīt spēkā stājušos tiesas spriedumu. Judikatūras maiņa var notikt pat tad, ja nav bijuši attiecīgā normatīvā regulējuma grozījumi. Proti, tiesību normas piemērošana ir bijusi atstāta tiesas izvērtēšanas ziņā, bet laika gaitā tiesa interpretācijas ceļā ir nonākusi pie taisnīgākas atziņas, nekā tā ir bijusi iepriekš.

[10] Augstākā tiesa ir norādījusi, ka, ievērojot tiesiskās vienlīdzības principu un tiesības uz taisnīgu tiesu, tiesai būtu jāpieliek pūles, lai līdzīgi gadījumi (vai, vēl jo vairāk, identiski gadījumi) tiktu izlemti līdzīgi, jo procesa dalībniekiem ir tiesības sagaidīt un paļauties, ka tie tiesā saņems vienādu taisnību visos līdzīgos gadījumos. “[...] Vienlīdzība “likuma” priekšā attiecas arī uz gadījumu, kad likumu piemēro tiesa?” (sk. Administratīvo lietu departamenta 2015. gada 6. novembra sprieduma lietā Nr. SKA-482/2015 1. tēzi).

“Tiesiskās vienlīdzības princips nozīmē, ka vienādos faktiskajos un tiesiskajos apstākļos izturēšanās ir jābūt vienādei, savukārt atšķirīgos apstākļos izturēšanās ir jābūt atšķirīgai. Šādi tiesiskās vienlīdzības principu izprot gan Eiropas Justīcijas tiesa, gan Eiropas Cilvēktiesību tiesa, gan demokrātisko valstu konstitucionālās

⁴ Ose D. Procesuālās ekonomijas principa un tiesību uz taisnīgu tiesu mijiedarbība. Jurista Vārds, 01.10.2019., Nr. 39 (1097).

⁵ Civilprocesa likuma komentāri. II daļa (29.–60.¹ nodaļa). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2012, 876. lpp.

⁶ Sk., piem., Latvijas Republikas Senāta 03.03.2021. lēmumu lietā Nr. SPC-8/2021. Pieejams: www.at.gov.lv [aplūkots 07.03.2021.].

⁷ Sk.: Administratīvo lietu departamenta 06.11.2015. sprieduma lietā Nr. SKA-482/2015 1. tēzi un Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 22.11.2016. spriedumu lietā Nr. C30458513, SKC-226/2016. Pieejams: www.at.gov.lv [aplūkots 03.03.2021.].

tiesas. Šai vienkāršajai un klasiskajai tiesiskās vienlīdzības principa pamatizpratnei ir pievienojusies arī Satversmes tiesa.”⁸

Ģadījumā, ja līdzīgās lietās tiesa būs taisījusi spriedumu atšķirīgā laikā un pa šo laiku būs notikusi, piemēram, judikatūras maiņa, tiesas spriedumi līdzīgās lietās var atšķirties, tādējādi nenodrošinot vienādu taisnības principa ievērošanu visos līdzīgos gadījumos. Līdz ar to spriedumu atšķiršanās līdzīgās (vēl jo vairāk identiskās) lietās nonāktu pretrunā ar tiesiskās vienlīdzības principu. Norādītais ļauj secināt, ka būtisku apstākļu izmaiņu gadījumā personai ir tiesības celt prasību tiesā, prasot grozīt iepriekš ar tiesas spriedumu nodibinātās tiesiskās attiecības, pamatojoties uz apstākļu izmaiņu klauzulu.

[11] Kā vienu no piemēriem varētu minēt lietu kategorijas par piespiedu zemes nomas maksas noteikšanu. 2018. gada 27. jūnijā Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departaments taisīja spriedumu lietā Nr. SKC-5/2018⁹, kurā cita starpā norādīja, ka zemes piespiedu nomas maksas apmērs, ievērojot šo attiecību izņēmuma rakstura juridisko dabu, nav padarīts par atkarīgu no tā, vai pēc īpašuma reformas zemes īpašnieks kļūst vai nekļūst par pievienotās vērtības nodokļa maksātāju un vai nākamais zemes īpašnieks ir vai nav šī nodokļa maksātājs. Līdz ar to ēkas īpašniekam nav jāmaksā pievienotās vērtības nodoklis papildus tiesas noteiktajai nomas maksai. Minētais spriedums ir uzskatāms par judikatūru un mainīja iepriekš tiesu praksē dominējošo viedokli¹⁰ par to, ka pievienotās vērtības nodoklis būtu jāmaksā papildus piespiedu zemes nomas maksai.

Līdzīgas iezīmes ir atrodamas 2021. gada 3. marta Latvijas Republikas Senāta lēmumā lietā Nr. SKC-8/2021¹¹, kurā Senāts atkāpās no iepriekš dotā Maksātnespējas likuma 155. panta tulkojuma¹², dodot iespēju turpmāk parādniekiem saistību dzēšanas procedūras ietvaros novirzīt kreditoriem mazāku summu nekā vienu trešdaļu no vienas minimālās mēnešalgas mēnesī pirms nodokļu nomaksas.

[12] Lai nodrošinātu tiesiskās vienlīdzības un taisnības principa ievērošanu, lietās, kurās tiesa līdz stabilas judikatūras izveidošanai vai judikatūras maiņai ir taisījusi pretēju spriedumu, personām būtu jānodrošina tiesības pārskatīt iepriekš nodibinātās tiesiskās attiecības. Jānorāda gan, ka šāda tiesību izmantošana būtu nodrošināma gadījumā, ja likumdevējs, grozot normatīvo regulējumu, neizmantos savas tiesības atzīt iepriekš taisītos tiesas spriedumus attiecīgajā daļā par spēkā neesošiem. Šāda pieeja būtu attiecināma ne tikai uz iepriekš pieminēto kategoriju lietām, bet arī uz citu kategoriju lietām.

⁸ Sk.: Levits E. Par tiesiskās vienlīdzības principu. Par līdztiesību likuma un tiesas priekšā un diskriminācijas aizliegumu. Par Satversmes 91. pantu. Latvijas Vēstnesis, 08.05.2003., Nr. 68, 19.–20. lpp.

⁹ Sk.: <http://at.gov.lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/klasifikators-pec-lietu-kategorijam/civillikums/ceturta-dala-saistibu-tiesibas-1401-2400pant/cetrpadsmita-nodala-nomas-un-ires-ligums-2112-2177pant> [aplūkots 09.03.2021.].

¹⁰ Sk., piem., Rīgas apgabaltiesas Civillietu kolēģijas 22.11.2017. spriedumu lietā Nr. CA-1342-17/16. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi> [aplūkots 03.03.2021.].

¹¹ Sk.: <https://at.gov.lv/jaunumi/par-tiesu-lietam/civillietu-departamenta/senats-grozot-saistibu-dzesanas-planu-maksatnespejas-procesa-tiesai-jaizverte-paradnieka-izdevumu-un-paradsaistibu-apmaksainovirzamas-summas-apmers-10494?year=2021&month=03> [aplūkots 09.03.2021.].

¹² Latvijas Republikas Senāta 02.07.2020. lēmums lietā Nr. SPC-14/2020 un Latvijas Republikas Senāta 14.10.2020. lēmums lietā Nr. SPC-13/2020. Pieejami: www.manastiesas.lv [aplūkots 09.03.2021.].

Secinājumi

Res judicata princips nav absolūts, tas izslēdz prasības pārskatīšanu starp tām pašām pusēm un uz tā paša pamata, bet neizslēdz iespēju celt prasību, ja kopš sprieduma spēkā stāšanās ir mainījušies faktiskie un/vai tiesiskie apstākļi.

Spriedumu atšķiršanās līdzīgās (vēl jo vairāk – identiskās) lietās var nonākt pretrunā ar tiesiskās vienlīdzības un taisnīguma principu.

Apstākļu izmaiņas gadījumā personai ir tiesības griezties tiesā ar prasību pārskatīt turpmākās tiesiskās attiecības, kas iepriekš pastāvējušas uz spēkā stājušās nolēmuma pamata, tādējādi nodrošinot tiesiskās vienlīdzības un taisnīguma principa ievērošanu.

Stabilas judikatūras izveidošanās vai judikatūras maiņa ir uzskatāma par tiesisko apstākli, kas dod pamatu šādas prasības celšanai.

MANTOJUMA MASAS JURIDISKĀ DABA JEB “KAS LĀCĪTIM VĒDERĀ?”

LEGAL NATURE OF THE ESTATE OR – “MORE THAN MEETS THE EYE?”

Kristīne Zīle, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras lektore, zvērināta advokāte

Summary

Any potential heir is interested to learn what he/she shall inherit. Therefore, it is of paramount importance to understand what are the contents of the estate, or, in other words, what is the meaning of “rights and commitments transferable to others” referred to in Article 382 of the Civil Law. Do any legal proceedings allow for replacement of the claimant or defendant with his/her heirs? Does any legal relationship allow for further transfer of rights? Further, after the opening of inheritance, the estate as a legal entity is entitled to substitute the deceased person. Although legal concept of the estate as a legal entity and its respective rights and obligations do not create issues from the perspective of civil law and civil procedure law, the situation is different from the perspective of administrative law, where this concept is disputable and there are controversial court rulings on this subject.

Atslēgvārdi: mantojums, personiskas tiesības, tālāknododamas tiesības un saistības, juridiska persona.

Keywords: inheritance, personal rights, transferable rights and commitments, legal entity.

Laikam jau ikvienu potenciālo mantinieku visvairāk interesē jautājums, kas ietilpst mantojumā jeb ko un cik es saņēmu, un tikai pēc tam – kas jādara, lai mantojumu saņemtu.

Mantojuma legālā definīcija ir sniegta Latvijas Civillikuma (turpmāk – CL) 382. pantā, nosakot, ka *mantojums ir kopība, kurā ietilpst visa kustamā un nekustamā manta, kā arī citiem atdodamās tiesības un saistības, kas mirušam vai par mirušu izsludinātam piederējušas viņa patiesās vai tiesiski pieņemamās nāves laikā*¹. Pat manta, kas mantojuma atklāšanās brīdī mantojuma pieņemšanas termiņa laikā vēl neietilpa mantojuma masā, pieder mantojumu pieņēmēšajiem mantiniekiem,² jo viņi, būdami universālsukcesori, it kā turpina mirušo personu.

¹ Civillikums: LV likums. Pieejams: Civillikums (likumi.lv) [aplūkots 21.03.2021.].

² Latvijas Republikas Augstākās tiesas 27.03.1995. plēnuma lēmums Nr. 1 “Par likumu piemērošanu mantojuma lietās”. Grām: Latvijas Republikas Augstākās Tiesas plēnuma lēmumu krājums 1990–1995. Rīga: Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas v/u Tiesiskās informācijas centrs, 1995, 73. lpp.

Latvijas mantojuma tiesību regulējumā ir nostiprināts mantojuma universālās sukcesijas (*successio in universum ius defuncti*)³ princips. Tas ir romiešu tiesību princips, kas nozīmē mantinieka iestāšanos mantojuma atstājēja tiesību pienākumu kopumā vienā veselā,⁴ t. i., mantinieki iegūst gan mantojuma aktīvus, gan pasīvus⁵. Bez tam, saskaņā ar universālsucesijas principu, *[a]r mantojuma pieņemšanas gribas izteikumu uz mantinieku pārgāja arī tādas lietas (tiesības vai parādi), par kuru esamību viņš pat nebija zinājis un nevarēja zināt*⁶. Tādējādi secināms, ka mantojums var sastāvēt no mantas, ko mantinieki ir zinājuši kā mantojumā ietilpstošu, kā arī no daļas, kas nebija zināma kā mantojumam piederoša, bet tomēr pieņemta.

Mantojuma masas sastāvs

Saskaņā ar CL 382. pantu mantojums nav tikai mantojuma atstājējam piedējusī kustamā un nekustamā manta. Mantojuma masas jēdziens jāizprot plašāk, nekā tas varētu šķist sākumā, jo mantojuma masā ietilpst arī mantojuma atstājēja dzīves laikā iegūtās tiesības un pienākumi, ja tās ir tālāk nododamas tiesības un pienākumi – *tādas tiesības un saistības, kuras var atdot citiem, proti, civiltiesiskajā apstākļos apņēmie prasījumi, kurus var atsavināt vai citādi atdot darījumu ceļā trešajām personām*⁷. Jeb, citiem vārdiem, ar mantojuma pieņemšanu un iegūšanu visas mantojuma atstājēja tiesības un saistības, ciktāl tās neizbeidzas ar viņa personu, pāriet uz mantinieku⁸, bet tiesības, kas bijušas piešķirtas vienīgi mantojuma atstājēja personai, uz mantiniekiem nepāriet⁹. Tāpat ar mantojuma iegūšanu uz mantinieku pāriet līdz ar mantojuma atstājēja tiesībām (702. un turpm. p.) arī visas viņa saistības, izņemot tīri personiskās¹⁰. Jāatzīst, ka praksē tieši saistību mantošana mantiniekiem sagādā lielākās nepatikšanas un vilšanās par gaidītā mantojuma “labumu”.

CL nesniedz mantojamo vai tālāk nododamo tiesību un saistību uzskaitījumu, tāds nav atrodams arī citos normatīvajos aktos, tomēr atsevišķos gadījumos normās ir iekļauta norāde par to, vai konkrētās tiesības un saistības ir personiskas vai pāriet mantojumā. Savukārt citos gadījumos jautājums par to, vai konkrētā tiesība vai saistība ir mantojama, prasa dziļāku analīzi, bet reizēm jautājums ir aktuāls, lai noskaidrotu, vai konkrētā tiesiskā attiecība pieļauj procesuālo tiesību pārņemšanu. Ir atzīts, ka, *[i]zlemjot jautājumu par to, vai apstrīdētā tiesiskā attiecība pieļauj tiesību pārņemšanu, ir apsverams, vai iespējamais aizskārums attiecas uz kādu tiesību vai tiesisko interesi, kas saglabājas arī tā tiesību pārņēmējam*¹¹.

³ Kalniņš V. Romiešu civiltiesību pamati. Rīga: Zvaigzne, 1977, 173. lpp.

⁴ Gencs Z. Mantošana. Zinātniski praktisks komentārs. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 15. lpp.

⁵ Kalniņš V. 1977, 173. lpp.

⁶ Turpat.

⁷ Latvijas Republikas Senāta Civillietu departamenta 13.12.2018. lēmums lietā Nr. C31329113, SKC-142/2018, 6.1.1. rindkopa. Pieejams: Hronoloģiskā secībā (at.gov.lv) [aplūkots 21.03.2021.].

⁸ CL 701. pants.

⁹ CL 704. pants.

¹⁰ CL 705. panta pirmā daļa.

¹¹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 12.02.2016. lēmums lietā Nr. A420257714, SKA-639/2016. Pieejams: Dalībnieki (at.gov.lv) [aplūkots 21.03.2021.].

Nenoliedzami, ir skaidrs, ka *tiesībām, kas bijušas piešķirtas vienīgi mantojuma atstājēja personai, piemīt stingri personisks raksturs, un tās izbeidzas ar mantojuma atstājēja nāvi*¹², piemēram, tiesībām uz amatu, autovadītāja tiesībām, laulātā tiesiskajam stāvoklim, aizbildnībai, aizgādņībai, aizgādībai u. c. nav iespējama tiesību pārņemšana un mantošana.

Mantojuma atstājējam par labu nodibinātais personālservitūts nepāriet uz izlietotāja mantiniekiem, bet ar viņa nāvi izbeidzas (CL 1257. pants). Tomēr atsevišķi izdalāmi ir tie gadījumi, kad šāds servitūts jau no paša sākuma ar līgumu vai testamentu ir ticis piešķirts arī izlietotāja mantiniekiem, jo tad *nodibinājums uzskatāms par divkāršu vai atjaunotu, tā ka servitūts pāriet uz mantinieku jau uz viņa paša tiesības, bet ne uz mantojuma tiesības pamata*¹³. Taču arī šādā gadījumā nav pamata uzskatīt, ka tiesības uz nodibināto personālservitūtu pāries arī tālākiem mantiniekiem – CL 1258. panta otrā daļa paredz, ka *[..] servitūts arvien izbeidzas, ja nomirst servitūta izlietotāja tuvākais likumiskais vai testamentārais mantinieks, un uz citiem viņa mantiniekiem nepāriet. Personālservitūtu mērķis ir nodrošināt personai labumu no lietas ienākumu vai citādu augļu veidā*¹⁴, tāpēc personālservitūts izbeidzas ar šīs konkrētās personas nāvi.

*Tīri personiskām tiesībām ir īpaša sasaiste ar personu vai kādām personas īpašām personiskajām, tikai tai individuāli piemītošām spējām, īpašībām vai attiecībām. Šādu tieši un īpaši saistītu personisko tiesību tālāk nodošanu vai mantošanu nepieļauj likums*¹⁵. Tādējādi ar personisku tiesību vai saistību jāsaprot tāda, kas tieši sasaistīta ar pašu mantojuma atstājēja personu vai viņa personisku atbildību¹⁶. Balstoties uz minēto apsvērumu, tiesu praksē ir atzīts, ka gan zvērināta advokāta tiesībām, gan saistībām, kas izriet no profesionālās darbības ietvaros noslēgtās vienošanās ar klientu par juridiskās palīdzības sniegšanu, piemīt tīri personisks raksturs, un tamdēļ tās nevar pāriet uz mantiniekiem¹⁷.

Aplūkojot jautājumu par mantojamām un nemantojamām tiesībām, nedrīkst aizmirst arī par īpašuma tiesību atjaunošanas aspektu bijušo zemes īpašnieku mantinieku mantiniekiem. Ir atzīts, ka *[b]ijušā īpašnieka mantinieka tiesības pieprasīt īpašuma tiesību atjaunošanu uz zemi likuma “Par zemes reformu Latvijas Republikas pilsētās” 12. panta sestās daļas kārtībā ar ierobežojumiem, kas paredzēti šajā pantā, noteiktas termiņā līdz 2008. gada 1. septembrim. Šādas tiesības pieprasīt pilsētas zemi piešķirtas bijušajiem īpašniekiem vai viņa mantiniekiem. Ja bijušā īpašnieka mantinieks, kuram bija tiesības šādu pieteikumu iesniegt, miris, nespējjis šādu pieteikumu iesniegt, mantinieks, kas iestājas viņa vietā, nav tiesīgs*

¹² Gencs Z. Civillikums komentāri. Otrā daļa. Mantojuma tiesības (655.–840. pants). Rīga: TNA, 2012, 159. lpp.

¹³ CL 1258. panta pirmā daļa.

¹⁴ Balodis K. Komentārs CL 1131. pantam. Grām.: Višņakova G., Balodis K. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Lietas. Valdijums. Tiesības uz svešu lietu (841.–926. p., 1130.–1400. p.). Rīga: Mans Īpašums, 1998, 65. lpp.

¹⁵ Gencs Z. 2012, 159. lpp.

¹⁶ Latvijas Republikas Senāta Civillietu departamenta 13.12.2018. gada 13. decembra lēmums lietā Nr. C31329113, SKC-142/2018, 6.1.1. rindkopa. Pieejams: Hronoloģiskā secībā (at.gov.lv) [aplūkots 21.03.2021.].

¹⁷ Turpat, 6.1.2. rindkopa. Lietā Nr. C31329113, SKC-142/2018 prasība tika celta pret zvērinātu advokātu par vienošanās un rēķinu atzišanu par spēkā neesošiem. Zvērināts advokāts bija iesniedzis kasācijas sūdzību par apelācijas instances tiesas spriedumu, taču nomira līdz lietas izskatīšanai kasācijas kārtībā. Tādējādi Senāts nāca pie slēdziena, ka primāri ir noskaidrojams jautājums par to, vai strīdīgā tiesiskā attiecība pieļauj atbildētāja procesuālo tiesību pārņemšanu un vai atbildētāja nāves dēļ nav izbeidzama tiesvedība lietā.

prasīt īpašuma tiesību atjaunošanu, ja viņš pats nav bijušā īpašnieka likumiskais mantinieks¹⁸. Secīgi – bijušā zemes īpašnieka mantinieka mantinieki, ja viņi paši nav bijušo zemes īpašnieku mantinieki, nav speciālā likuma subjekti un nevar pieprasīt zemes īpašuma tiesību atjaunošanu, jo šādas tiesības neietilpa bijušā zemes īpašnieka mantinieka atstātā mantojuma masā¹⁹. Tomēr situācija ir atšķirīga, ja prasību par īpašuma tiesību atjaunošanu ir cēlis kāds tālākas pakāpes likumiskais mantinieks²⁰, tādā gadījumā ir jāņem vērā, ka šim mantiniekam ir pašam sava patstāvīga tiesība prasības celšanai un nav atkarīga no tā, vai tuvākās pakāpes mantinieks ir vai nav šo tiesību izmantojis²¹.

Analizējot CL 704. pantu, juridiskajā literatūrā ir atzīts, ka starp tiesībām, kurām piemīt stingri personisks raksturs un kuras izbeidzas ar mantojuma atstājēja nāvi, ir minamas arī [...] *tiesības uz atlīdzību par mantojuma atstājēja veselībai nodarīto kaitējumu, izņemot kaitējuma atlīdzības summas, kuras mantojuma atstājējs nav saņēmis līdz savai nāves dienai*²². Ši atziņa nostiprināta arī tiesu praksē, izskatot jautājumu par procesuālo tiesību pārņemšanu sakarā ar prasītājas nāvi²³. Senāta ieskatā, tā kā tiesības uz atlīdzinājumu mantiskas kompensācijas veidā, kas paredzēta CL 1635. pantā (par morālo kaitējumu) un CL 2349. pantā (par miesas bojājumu, kura sekas bijušas sakropļojums), izrietēja no miesas bojājuma nodarīšanas prasītājai fakta, tās atzīstamas par cieši saistītām ar prasītājas personu. Miesas bojājuma, kas kvalificējams kā sakropļojums, nodarīšanas gadījumā tiesības prasīt īpašu atlīdzību likums dod cietušajai personai, tām ir tīri personisks raksturs, tās nevar pastāvēt un līdz ar to arī nevar tikt realizētas atdalīti no cietušās personas, tādējādi tās saskaņā ar CL 704. un 705. pantu neietilpst atstātajā mantojuma masā. Ir arī atzīts, ka [t]iesību aizskāruma miesas bojājuma veidā nodarīšanas gadījumā tiesības prasīt atlīdzību par veselībai nodarīto fizisko kaitējumu un kompensāciju par morālo kaitējumu minētās (CL 1635. un 2349. pants – aut. piezīme) *tiesību normas piešķir cietušajai personai, un šāda kompensācija tiek noteikta katrā konkrētā gadījumā, izvērtējot šīs personas fizisko stāvokli, personiskas īpatnības, iespējas turpināt profesionālo darbību, ietekmi uz ģimeni un sociālo dzīvi, u. tml. Tādējādi šīm tiesībām ir personisks raksturs, jo tās nevar tikt realizētas atdalīti no cietušās personas un kalpo tieši šīs*

¹⁸ Tiesu prakses apkopojums “Tiesu prakses vispārīgums strīdos par mantojuma tiesībām” AT, 2007. Secinājumu 8. punkts. Pieejams: Civiltiesības (at.gov.lv) [aplūkots 21.03.2021.].

¹⁹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 10.10.2007. spriedums lietā Nr. SKC-678. Pieejams: Hronoloģiskā secībā (at.gov.lv) [aplūkots 21.03.2021.]. Konkrētajā gadījumā prasību par īpašuma tiesību atjaunošanu uz nekustamo īpašumu un juridiskā fakta konstatēšanu bija cēlusi bijušā zemes īpašnieka mantinieka sieva. Secinot, ka bijušā īpašnieka mantinieks nav izmantojis sev piekritošās tiesības, nevar atzīt, ka tās ietilpst viņa mantojuma masā, un, tā kā bijušā zemes īpašnieka mantinieka sieva pati nav bijušo zemes īpašnieku mantiniece, viņa nevar prasīt īpašuma tiesību atjaunošanu uz viņas vīra radniekiem nelikumīgi atsavināto mantu.

²⁰ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta 26.01.2011. spriedums lietā Nr. SKC-38/2011 [nav publicēts]. Šajā lietā prasītāja bija cēlusi prasību par īpašuma tiesību atjaunošanu uz savas mātes brālim piederējušo zemi. Atbildētājs pret prasību iebilda, atsaucoties uz Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 10.10.2007. spriedumu lietā Nr. SKC-678 un norādot, ka tiesības celt šādu prasību bija prasītājas mātei, kura šīs tiesības līdz savam nāves brīdim – 2002. gada 2. septembrim – nebija izmantojusi. Tādējādi, atbildētāja ieskatā, tiesības celt prasību bija izbeigušās līdz ar prasītājas mātes nāvi.

²¹ Sk. turpat, 9.3. rindkopu.

²² Gencs Z. 2012, 159. lpp.

²³ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta 02.12.2009. lēmums lietā Nr. SKC-927/2009 [nav publicēts]. Šis nolēmums analizēts arī: Gencs Z. 2012, 160.–161. lpp.

personas ar likumu aizsargāto tiesību un interešu aizskāruma novēršanai un kompensācijai. Šāda kompensācija nav universāla, bet nosakāma individuāli katram konkrētam cietušajam. Līdz ar to [...] tiesības prasīt šāda rakstura kompensāciju uz mantiniekiem nepāriet, jo paredzētas tikai pašai cietušai²⁴. No morālā kaitējuma atlīdzinājuma ir nošķirama ārstēšanās izdevumu un zaudējumu piedziņa, jo prasījuma tiesībai par zaudējumu atlīdzību nav personiska prasījuma rakstura. Prasītājas ārstēšanās un pārkvalificēšanās izdevumi un atrautā peļņa (dzīves laikā nesaņemtā darba alga) ir vērtējams kā viņas mantas samazinājums jeb zaudējumi²⁵. Šāds prasījums ietilpst atstātā mantojuma masā, un šajā prasības daļā ir pieļaujama puses procesuālo tiesību pārņemšana.

2018. gada 18. septembrī Latvijas Republikas Satversmes tiesā tika izskatīta lieta Nr. 2017-33-03, kas ierosināta pēc Administratīvās rajona tiesas pieteikuma "Par Ministru kabineta 2013. gada 5. novembra noteikumu Nr. 1268 "Ārstniecības riska fonda darbības noteikumu" 3.¹ un 15. punkta (turpmāk – Apstrīdētās normas) atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 64. pantam"²⁶. Konkrētajā lietā tiesai bija arī jāvērtē jautājums par to, vai pacienta nāves gadījumā tiesības saņemt atlīdzību no Ārstniecības riska fonda par viņam radīto nemantisko kaitējumu kļūst par pacienta mantojuma daļu un vai tā ir mantojama. Satversmes tiesa, neapstrīdot tiesu praksē un juridiskajā literatūrā esošo atziņu pareizību, secināja, ka *Pacientu tiesību likuma 16. panta pirmajā daļā ir noteikts izņēmums no tās vispārīgās tiesiskās kārtības, atbilstoši kurai prasījuma tiesības ar tīri personisku raksturu nav mantojamas. Saskaņā ar šo normu pacienta nāves gadījumā tiesības saņemt atlīdzību no Ārstniecības riska fonda par viņam radīto nemantisko kaitējumu kļūst par pacienta mantojuma daļu*²⁷.

Tomēr tiesību ideja nav veicināt tādu stāvokli, kurā cietušā prasītāja nāve kļūtu izdevīga aizskārējam (atbildētājam). Tas ir netaisnīgi²⁸. Iepriekš aplūkotās tiesu prakses un juridiskās literatūras atziņas par tiesībām uz atlīdzinājumu par morālo kaitējumu kā personiska rakstura tiesībām ir saprotamas un argumentētas. Tomēr, atzīstot šādu risinājumu par likumam atbilstošu, neatbildēts paliek jautājums, vai tas ir arī taisnīgs risinājums. Proti, vai šāds risinājums neveicina netaisnību, jo tiek pieļauta iespēja atbildētājam izvairīties no civiltiesiskās atbildības par personas veselībai nodarīto kaitējumu, tādēļ, ka tiesvedības procesa laikā cietušais mirst, veidojot no tiesību viedokļa absurdu situāciju, kad atbildētājam ir interese veicināt prasītāja nāvi²⁹. Turklāt, vai nav nošķirama situācija, kad persona, kurai būtu tiesība uz morālā kaitējuma atlīdzinājumu, prasību par to nav cēlusi līdz savam nāves brīdim, no situācijas, kad prasība ir celta, bet prasītājs nomirst tiesvedības procesa gaitā.

Vispirms salīdzinājumam ir minami normatīvo aktu noteikumi par paternitātes pieņēmuma apstrīdēšanu. Proti, CL 149. panta sestā daļa paredz, ka [t]iesība

²⁴ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta 09.02.2011. lēmums lietā Nr. SKC-683/2011 [nav publicēts].

²⁵ Turpat.

²⁶ Latvijas Republikas Satversmes tiesas 18.10.2018. spriedums lietā Nr. 2017-33-03. Pieejams: 2017-33-03_Spriedums.pdf (tiesa.gov.lv) [aplūkots 21.03.2021.].

²⁷ Sk. turpat, 20. lpp., 3. rindkopa.

²⁸ Satversmes tiesas tiesneša Jāņa Neimaņa atsevišķās domas lietā Nr. 2017-33-03 "Par Ministru kabineta 2013. gada 5. novembra noteikumu Nr. 1268 "Ārstniecības riska fonda darbības noteikumi" 3.¹ un 15. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 64. pantam", 14. rindkopa. Pieejams: 2017-33-03_Atseviskas-domas_Neimanis.pdf (tiesa.gov.lv) [aplūkots 21.03.2021.].

²⁹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta 02.12.2009. lēmums lietā Nr. SKC-927/2009 [nav publicēts].

apstrīdēt bērna izcelšanos ir personiska. Tā nepāriet uz mirušā mantiniekiem, bet viņa celto prasību mantinieki var turpināt. Arī tiesības apstrīdēt paternitātes atzīšanu ir personiskas tiesības, kas nepāriet uz mantiniekiem, taču mantiniekiem ir tiesības turpināt jau uzsāktu tiesvedību (CL 156. panta sestā daļa). Tātad jau pats likumdevējs ir pieļāvis atšķirīgu regulējumu atkarībā no tā, vai prasība ir vai nav celta.

Arī tiesu prakse ir atzinusi, ka, neskatoties uz likuma noteikumiem par personisku tiesību, ar šo tiesību apveltītās personas uzsāktu tiesvedību mantinieki var turpināt. CL 2103. pants paredz, ka uztura līgums izbeidzas pats no sevis ar uztura ņēmēja, bet ne devēja nāvi. *Saskaņā ar Civillikuma 2103. pantu uztura ņēmēja tiesības ir tīri personīgas, kas izpaužas tādējādi, ka personas nāve izbeidz līgumu, kas slēgts šīs personas labā*³⁰. Tomēr, tā kā CL 2105. pants cita starpā paredz nodotās mantas atprasišanu gadījumā, ja uztura līgums ir atcelts, tas savukārt nozīmē to, ka mantas atpakaļatdošanas prasījuma tiesības var pāriet uz uztura ņēmēja mantiniekiem. Tādējādi ir atzīts, ka *[t]iesība celt prasību par uztura līguma atcelšanu nepāriet uz mantinieku, jo tā ir personiska rakstura tiesība. Taču citāds stāvoklis ir tad, ja uztura ņēmējs dzīves laikā pats ierosinājis strīdu par uztura līguma atcelšanu. Šādā situācijā mantinieki saskaņā ar Civillikuma 703. pantu ir tiesīgi turpināt uztura ņēmēja iesāktu procesu*³¹.

No šiem diviem piemēriem ir secināms, ka arī tīri personīgas tiesības esamības gadījumā ir iespējama personas aizstāšana ar tās mantiniekiem, ja ar šo tiesību apveltītā persona ir cēlusi prasību tiesā līdz savai nāvei. Tāpēc būtu apsverams, vai šāds risinājums nebūtu piemērojams arī prasījumiem par morālā kaitējuma atlīdzinājumu, neaizmirstot arī Satversmes tiesas tiesnešu pausto, ka izņēmums no principa, ka prasībai sakarā ar personas veselībai un dzīvībai nodarīto kaitējumu ir tīri personisks raksturs, ir pietiekami svarīgs jautājums, lai to izšķirtu pats likumdevējs³².

Mantojuma masa kā juridiska persona

CL 383. pants nosaka – *[m]antojums ir juridiska persona. Mantojums var iegūt tiesības un uzņemties saistības*. Juridiskajā literatūrā ir atzīts, ka ar mantojuma atstājēja nāvi mantas kopība nepārstāj piedalīties civiltiesiskajā apgrozībā, kļūstot par tiesību subjektu mantojuma atstājēja nāves brīdī uz likuma pamata, un ir patstāvīgs civiltiesiskās apgrozības subjekts, tai skaitā var būt arī par prasītāju un atbildētāju tiesā³³. Uzsverams, ka mantojuma masai juridiskā personība ir piešķirta no mantojuma atstājēja nāves brīža, bez speciālas nodibināšanas kārtības, uz likuma pamata. Turklāt mantojuma masas juridiskā personība nav atkarīga no tās pārstāvja esamības vai neesamības. Mantojuma masas pārstāvja funkcijas veic mantojuma masas aizgādnieks, kurš iecelts saskaņā ar CL 660. un

³⁰ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 28.08.2012. lēmums lietā Nr. SKC-1876/2012. Pieejams: Hronoloģiskā secībā (at.gov.lv) [aplūkots 21.03.2021.].

³¹ Turpat.

³² Satversmes tiesas tiesnešu Inetas Ziemeles un Sanitas Osipovas atsevišķās domas lietā Nr. 2017-33-03 "Par Ministru kabineta 2013. gada 5. novembra noteikumu Nr. 1268 "Ārstniecības riska fonda darbības noteikumi" 3.¹ un 15. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 64. pantam", 9. lpp. Pieejams: 2017-33-03_Atseviskas_domas_Ziemele_Osipova.pdf (tiesa.gov.lv) [aplūkots 21.03.2021.].

³³ Krauze R. Komentārs CL 383. pantam. Grām.: Krauze R., Gencs Z. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības (382.–840. p.). Rīga: Mans Īpašums, 1997, 16., 17. lpp.

661. panta noteikumiem, vai arī testamenta izpildītājs saskaņā ar CL 622. pantu, ja tādu būs iecēlis mantojuma atstājējs un uzlicis mantojuma pārvaldīšanas pienākumu. [...] *testamenta izpildītājs tāpat kā aizgādnis uzskatāms par mantojuma pārstāvi*³⁴ un *testamenta izpildītājs pārvalda mantojumu līdz tam laikam, kad mantinieki mantojumu pieņem un pārņem arī savā valdījumā. Pārvaldīšanas pienākums, kas norādīts CL 622. pantā, apliecina testamenta izpildītāja tiesisko statusu kā mantojuma masas pilnvarnieka statusu*³⁵.

Civiltiesībās un civilprocesā mantojuma masas juridiskā personība un no tās izrietošās tiesības un saistības, domājams, nav apšaubāmas, bet administratīvajā procesā ir tikuši izteikti atšķirīgi viedokļi. Ir ticis atzīts, ka *[m]antojumam kā privāto tiesību juridiskai personai nepiemīt administratīvi procesuālā tiesībspēja, jo mantojumam juridiskās personas statuss ir piešķirts ar mērķi, lai mantojumā ietilpstošais mantas kopums nepārstātu piedalīties civiltiesiskajā apgrozībā. Administratīvi tiesiskajās attiecībās ar iestādēm patstāvīgas tiesību vai tiesiskās intereses ir mantiniekiem vai mantojuma aizgādnim personiski, nevis mantojumam*³⁶. Nav apstrīdams juridiskajā literatūrā minētais, ka ar mantojuma atstājēja nāvi viņa mantas kopība nepārstāj piedalīties civiltiesiskajā apgrozībā³⁷. Tomēr ir diskutabli vērtējams, vai tas automātiski nozīmē mantojuma masas kā juridiskas personas tiesību un pienākumu neesību citās tiesiskajās attiecībās, piemēram, administratīvi tiesiskajās. Ir jāatceras, ka, pirmkārt, likuma teksts (CL 383. pants) nesaista mantojuma juridisko personību ar kādām konkrētām tiesiskām attiecībām, vien imperatīvi noteic, ka mantojums ir juridiska persona. Otrkārt, *no Civillikuma 382. panta izriet viens no mantojuma tiesību pamatprincipiem – mantojuma atstājēja mantisko attiecību kontinuitātes princips, līdz ar ko nav pieļaujams, ka ar mantojuma atstājēja nāvi izbeigtos kādas viņa tiesības vai pienākumi, kas pēc savas tiesiskās dabas var tikt mantoti*³⁸. Tādējādi ir secināms, ka mantojumam juridiskā personība ir piešķirta, lai efektīvi nodrošinātu to tiesību un saistību aizsardzību un realizāciju, kuras pēc savas tiesiskās dabas var tikt mantotas, kā arī neradītu lielākus zaudējumus vai kādus papildu zaudējumus potenciālajiem mantiniekiem tāpēc, ka laikā līdz mantojuma pieņemšanai un iegūšanai (nereti tas ir salīdzinoši ilgs process) nav tikušas veiktas darbības, kas būtu obligāti nepieciešamas (piemēram, mantojumā ietilpstošā nekustamā īpašuma nodokļu maksājumi). Līdz ar to par pamatotu atzīstams secinājums, ka *mantojuma masa, kurai sūtīti maksāšanas paziņojumi, ir patstāvīga juridiskā persona, kas var iegūt tiesības un uzņemt saistības. Tādējādi mantojuma masa ir uzskatāma par administratīvo aktu – maksāšanas paziņojumu par 2009.–2012. gadu – adresāti un šo administratīvo procesu dalībnieci*³⁹.

³⁴ Krons M. Testamenta izpildītājs. Tieslietu Ministrijas Vēstneša Nr. 1 1940. g. atsevišķs novilkums, 154. lpp.

³⁵ Krauze R. Komentārs CL 622. pantam. Grām.: Krauze R., Gencs Z. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības (382.–840. p.). Rīga: Mans Īpašums, 1997, 172. lpp.

³⁶ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 24.07.2009. lēmums lietā Nr. A42485408, SKA-594/2009. Pieejams: Hronoloģiskā secība (at.gov.lv) [aplūkots 21.03.2021.].

³⁷ Krauze R. Komentārs CL 383. pantam. Grām.: Krauze R., Gencs Z. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības (382.–840. p.). Rīga: Mans Īpašums, 1997, 16. lpp.

³⁸ Latvijas Republikas Senāts Civillietu departamenta 18.12.2018. spriedums lietā Nr. C73346818, SKC-1782/2018. Pieejams: Hronoloģiskā secībā (at.gov.lv) [aplūkots 21.03.2021.].

³⁹ Latvijas Republikas Senāta Administratīvo lietu departamenta 22.02.2019. lēmums lietā Nr. A420202416, SKA-637/2019. Pieejams: Hronoloģiskā secība (at.gov.lv) [aplūkots 21.03.2021.].

Mantojuma masas tiesību un pienākumu neatzišanai, pretēji paustajam⁴⁰, nebūtu arī pamats pamatoties uz Administratīvā procesa likuma⁴¹ 33. un 273. pantu. Kā Administratīvā procesa likumā (33. pants), tā arī Civilprocesa likumā⁴² (77. pants) ir paredzēta puses procesuālo tiesību pārņemšana gadījumā, ja viena no pusēm lietā izstājas, ar to saprotot arī fiziskas personas nāvi. Tāpat abi procesuālie likumi (attiecīgi 273. pants un 214. pants) paredz tiesas pienākumu apturēt tiesvedību lietā, ja mirusi fiziskā persona un apstrīdētā tiesiskā attiecība pieļauj tiesību pārņemšanu. Secināms, ka normatīvie akti paredz identisku rīcību situācijā, kad mirusi fiziskā persona, kā administratīvā procesā, tā civilprocesā. Nenoliedzami, ka parasti fiziskas personas nāves gadījumā ar viņa tiesību un saistību pārņēmēju tiek saprasts mantinieks, taču CL 383. pants, piešķirot juridisko personību mantojuma masai, kā primāro mantojuma atstājēja tiesību un saistību pārņēmēju ir paredzējis mantojuma masu. Turklāt arī šādā gadījumā var būt nepieciešama tiesvedības apturēšana, jo ir gan uzsākama mantojuma lieta, gan nodibināma aizgādība mantojumam, gan arī ieceļams aizgādnis. Līdz ar to nav nekāda pamata uzskatīt, ka Administratīvā procesa regulējums varētu būt atšķirīgs no Civilprocesa regulējuma, un tādējādi no procesuālā viedokļa mantojuma atstājēja aizstāšana ar viņa mantojuma masu ir iespējama kā civilprocesā, tā arī administratīvajā procesā.

Secinājumi

1. Iegūstot mantojumu, viss tālāk nododamo tiesību un saistību kopums pāriet uz mantinieku, un mantinieks kā universālsukcesors to iegūst mantojuma pieņemšanas rezultātā.
2. Ir atzīts, ka prasījums par ārstēšanās izdevumu un zaudējumu piedziņu ietilpst atstātā mantojuma masā un šajā prasības daļā ir pieļaujama puses procesuālo tiesību pārņemšana, savukārt atlīdzībai par morālā kaitējuma piedziņu ir tīri personisks raksturs, kas neietilpst atstātajā mantojuma masā. Taču domājams, ka likumam atbilstošs, bet vienlaikus arī taisnīgāks risinājums būtu, atzīstot, ka tiesība uz morālā kaitējuma atlīdzinājumu ir personiska tiesība, kas nepāriet mantojumā, taču aizskartās personas celto prasību viņa nāves gadījumā mantinieki var turpināt.
3. Mantojums kā kopība ir juridiska persona uz likuma pamata, un nav pamata uzskatīt, ka mantojuma masai varētu būt atšķirīgs tiesību un pienākumu apjoms civiltiesiskajās un administratīvi tiesiskajās attiecībās. Fiziskas personas nāves gadījumā procesuālās normas pieļauj personas aizstāšanu ar tās tiesību un saistību pārņēmēju, kas primāri ir mirušās personas mantojuma masa. Vienīgais kritērijs, kas ir pārbaudāms, – vai apstrīdētā tiesiskā attiecība pieļauj tiesību pārņemšanu.

⁴⁰ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 14.07.2009. lēmums lietā Nr. A42485408, SKA-594/2009 12. rindkopa. Pieejams: Hronoloģiskā secība (at.gov.lv) [aplūkots 21.03.2021.].

⁴¹ Administratīvā procesa likums: LV likums. Pieejams: Administratīvā procesa likums (likumi.lv) [aplūkots 21.03.2021.].

⁴² Civilprocesa likums: LV likums. Pieejams: Civilprocesa likums (likumi.lv) [aplūkots 21.03.2021.].

MANTOJUMA LĪGUMA SEKAS UN TO JURIDISKĀ DABA

CONSEQUENCES OF AN INHERITANCE CONTRACT AND ITS LEGAL NATURE

Alise Reide, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante,
Civiltiesisko zinātņu katedras lektore

Summary

According to Article 639 of the Civil Law, with an inheritance contract one party (an estate-leaver) grants the rights to his future inheritance or its part to another party (a contractual heir). As the inheritance contract establishes only a future invitation to inherit, it grants to the contractual heir only the right to wait for his future inheritance, but not an immediately effective right to the present property of the estate-leaver. However, the right of the estate-leaver to dispose of the movable and immovable property bequeathed by the inheritance contract can be restricted. If the inheritance contract concerns immovable property and it has not been registered in the Land Register, it is not valid against third persons, and the estate-leaver can fully exercise his property rights.

Atslēgvārdi: mantojuma līgums, mantojuma līguma sekas, līgumiskā mantošana, līgumiskais mantinieks.

Keywords: inheritance contract, consequences of an inheritance contract, contractual inheritance, contractual heir.

Mantojuma līgums ir viens no trim iespējamajiem aicinājuma mantot pamatiem līdztekus testamentam un likumam. Turklāt saskaņā ar Civillikuma (turpmāk – CL) 389. panta trešo daļu līgumiskai mantošanai ir prioritāte iepretim testamentārajai un likumiskajai mantošanai. Tiek lēsts, ka 78% Latvijas iedzīvotāju, kuri vērsušies pie zvērināta notāra pēc konsultācijas par juridiskajām iespējām sakārtot savas dzīves laikā uzkrātās mantas, tiesību un saistību nākotni, nemaz nezina, ka savu pēdējo gribu var paust arī mantojuma līgumā.¹ Tādēļ šī raksta mērķis ir popularizēt mantojuma līgumu kā vienu no pēdējās gribas rīkojumiem, akcentējot, pēc autores domām, būtiskākās mantojuma līguma tiesiskās sekas un analizējot to juridisko dabu.² Atbilstoši mantojuma līguma

¹ Sk. Latvijas Zvērinātu notāru padome. Trīs svarīgākie dokumenti, kuriem jābūt katra cilvēka personīgajā arhīvā. Pieejams: <https://www.latvijanotars.lv/articles/tris-svarigakie-dokumenti-kuriem-jabut-katra-cilveka-personigaja-arhiva> [aplūkots 10.01.2021.].

² Aplūkojot mantojuma līguma institūta vēsturisko attīstību Latvijas teritorijā, norādāms, ka arī gandrīz pirms gadsimta mantojuma līgums praksē netika bieži lietots. Sk. Bukovskis V. Latvijas mantojumu tiesību projekts. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1929, Nr. 11/12, 376. lpp.

legāldēfinīcijai, kas ietverta CL 639. panta pirmajā daļā, ar mantojuma līgumu viens līdzējs otram vai vairāki līdzēji cits citam piešķir tiesību uz savu nākamo mantojumu vai tā daļu, nodibinot līgumisko mantošanu.³ Tātad mantojuma līguma juridiskā daba ir mantinieka iecelšana un mantojuma līguma priekšmets ir nākamais mantojums kā kopība saskaņā ar CL 382. pantu vai tā daļa.⁴ Tas, ka mantinieka iecelšana, atšķirībā no citiem pēdējās gribas rīkojumiem, ir viena no mantojuma līguma nozīmīgākajām pazīmēm, tika pausts arī CL priekštecī jeb Baltijas vietējo likumu kopojumā (turpmāk – BVLK), kura 2481. pantā mantojuma līgums tika dēvēts arī par mantinieka iecelšanas līgumu.⁵

Tiesību doktrīnā mantojuma līgums ir atzīts par visstabilāko mantošanas pamatu, skaidrojot to ar divpusējā tiesiskā darījuma (divpusējā līguma)⁶ abpusēji saistošo raksturu, kas paredz saistības abām līguma pusēm un piešķir tām korespondējošas tiesības, un likumā noteikto aizliegumu atsaukt mantojuma līgumu vienpusējā kārtībā.⁷ Mantojuma līgums ir divpusēja saistība, kurā viens līdzējs – mantojuma atstājējs – piešķir mantojuma tiesību, savukārt otrs līdzējs – līgumiskais mantinieks – apņemas mantojumu pieņemt. Jānorāda, ka, pamatojoties uz CL 651. panta otro daļu, kā arī CL 689. panta otro teikumu, līgumiskais mantinieks var mantojumu atraidīt vienīgi tad, ja viņam šāda tiesība mantojuma līgumā ir īpaši piešķirta.⁸ Attiecīgi, ja līgumiskais mantinieks līgumā nav pielīdzis sev tiesību mantojumu atraidīt, tad viņam mantojums ir obligāti jāpieņem, kas ir priekšnosacījums mantojuma iegūšanai.⁹ Līdz ar to pamatots ir profesora Vasilija Sinaiska secinātais, ka “Tādā kārtā pēc CL iznāk, ka mantojuma līguma juridiskā dabā ietilpst ne tikai aicinājums mantot, bet arī mantojuma pieņemšana [...]”¹⁰. Arī jaunākajos mantojuma tiesību pētījumos tiek norādīts uz mantojuma pieņemšanas prezumpciju līgumiskajā mantošanā, ja līgumiskajam mantiniekam mantojuma līgumā nav paredzētas tiesības mantojumu atraidīt. Mantojuma pieņemšanas prezumpcija ir uzskatāma kā izņēmums no vispārīgā principa. Atbilstoši tam ir nepieciešams mantinieka gribas izteikums mantojumu pieņemt, nevis atraidīt.¹¹ Šis ir vienas no nozīmīgākajām mantojuma līguma sekām, kas atšķir līgumisko mantošanu no testamentārās un likumiskās mantošanas.

³ Civillikums: LV likums. Pieņemts 28.01.1937. [aplūkots 10.01.2021.].

⁴ Augstākās tiesas Senāta 25.03.2009. spriedums lietā Nr. SKC-113/2009. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/klasifikators-pec-lietu-kategorijam/civillikums/otra-dala-mantojuma-tiesibas-382-840pant/ceturta-nodala-ligumiska-mantosana-639-654-pants> [aplūkots 15.01.2021.].

⁵ Vietējo civillikumu kopojums. Vietējo likumu kopojuma III. daļa. Rīga: Valters un Rapa, 1928, 2481. pants, 279. lpp.

⁶ Balodis K. Ievads Civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 171., 181.–183. lpp.

⁷ Čakste K. Civiltiesības. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011, 35. lpp.; Krauze R., Gencs Z. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības (382.–840. p.). Rīga: Mans Īpašums, 1997, 183. lpp.

⁸ Rīgas apgabaltiesas 07.08.2018. spriedums lietā Nr. C30656716. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/389955.pdf> [aplūkots 12.01.2021.].

⁹ Senāta 25.02.2019. spriedums lietā Nr. SKC-117/2019. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?year=2019> [aplūkots 28.01.2021.].

¹⁰ Sinaiskis V. Sukcesija un mantojuma līgums. Jurists, 1939, Nr. 1/2, 3.–8. lpp.

¹¹ Latvijas Zvērinātu notāru padome. Civillikuma Mantojuma tiesību daļas tiesiskā regulējuma problēmjautājumi un to modernizācijas nepieciešamība. Rīga, 2017, 116. lpp. Pieejams: <https://www.tm.gov.lv/lv/nozares-politika/petijumi> [aplūkots 25.02.2021.].

Neskatoties uz mantojuma līguma saistību tiesisko raksturu, mantojuma līgums ir nošķirams no citām saistībām,¹² jo saskaņā ar CL 640. pantu ar mantojuma līgumu tiek nodibināta ne tikai personiska saistība, bet pati mantojuma tiesība, kas tiks realizēta tikai pēc tam, kad mantojums būs atklājies atbilstoši CL 389. panta pirmās daļas un CL 655. panta noteikumiem. CL 646. pants nosaka: “Mantojuma līgums nodibina tikai nākamo aicinājumu mantot un tādēļ, kamēr mantojuma atstājējs vēl ir dzīvs, piešķir līgumiskam mantiniekam vienīgi nogaidu tiesību uz viņa nākamo mantojumu, bet nevis tūlīņ spēkā esošu tiesību uz mantojuma atstājēja tagadējo mantu.” Ievērojot to, ka ar mantojuma līgumu līgumiskajam mantiniekam tiek piešķirta tikai nogaidu tiesība uz nākamo mantojumu, ir jāpiekrīt juridiskajā literatūrā norādītajam, ka šis nākamā mantojuma lielums visā pilnībā nodibināsies tikai ar mantojuma atklāšanos.¹³ Līdz ar to īpaša mantojuma līguma raksturojošā pazīme ir tā konsensuālā daba attiecībā uz mantojuma tiesību, jo mantojuma līguma būtība neparedz reālu līguma izpildi tā noslēgšanas brīdī par pašu mantojuma tiesību.¹⁴

Tomēr vienlaikus mantojuma līgumā līgumiskajam mantiniekam var tikt noteiktas papildu saistības un pienākumi pret mantojuma atstājēju, kas ir pildāmi līdz ar mantojuma līguma noslēgšanu. Tiesību zinātnieki par saistībām un pienākumiem, kas līgumiskajam mantiniekam jāveic mantojuma atstājēja dzīves laikā, ir skaidrojuši, ka uz tiem nav attiecināma mantojuma līguma nogaidu tiesība uz pašu mantojumu.¹⁵ Pētot tiesu praksi, secināms, ka šādas papildu saistības un pienākumi var būt visdažādākie. Piemēram, līgumiskā mantinieka pienākums nodrošināt mantojuma atstājēju ar mūža uzturu, ik mēnesi izmaksājot konkrētu naudas summu mantojuma atstājējam.¹⁶ Tāpat pienākums mantojuma atstājēja dzīves laikā apgādāt viņu ar pārtikas produktiem, pienākums aprūpēt mantojuma atstājēju vecuma nespēka un slimības gadījumā, ieskaitot ārsta izsaukšanu, ārstniecības izdevumu apmaksu, medikamentu iegādi, veļas mazgāšanu, dzīvojamo telpu apkures nodrošināšanu atbilstošā temperatūrā un mājokļa elektroenerģijas rēķinu segšanu no līgumiskā mantinieka līdzekļiem.¹⁷ Turklāt nereti mantojuma līgumos tiek ietverti arī dažādi pienākumi, kas veicami pēc mantojuma atstājēja nāves. Piemēram, īpaši nosacījumi mantojuma atstājēja apbedīšanai un kapa vietas kopšanai.¹⁸ Tomēr ir jānorāda, ka šādi līgumiskā mantinieka papildu pienākumi un saistības ir līgumslēdzēju privātautonomijas izpausme.¹⁹ Saskaņā ar tiesu praksi atzīto nedz CL 639. pants, nedz arī CL 640. pants “neprasa, lai ar

¹² Torgāns K. Saistību tiesības. 2. papild. izd. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2018, 17.–19. lpp.

¹³ Sinaiskis V. 1939, 3.–8. lpp.

¹⁴ Kalniņš E. Tiesisks darījums. Grām.: Privāttiesību teorija un prakse. Raksti privāttiesībās. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005, 140. lpp.; Krauze R., Gencs Z. 1997, 188. lpp.

¹⁵ Krauze R., Gencs Z. 1997, 188. lpp.

¹⁶ Augstākās tiesas 20.09.2016. spriedums lietā Nr. SKC-121/2016 (C17090511). Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/281404.pdf> [aplūkots 15.01.2021.].

¹⁷ Vidzemes apgabaltiesas 30.04.2019. spriedums lietā Nr. C14034716. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/384446.pdf> [aplūkots 19.01.2021.].

¹⁸ Alūksnes rajona tiesas 16.09.2015. spriedums lietā Nr. C08054214. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/233901.pdf>; Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 09.03.2015. spriedums lietā Nr. C30729012. Pieejams: <https://www.tiesas.lv/nolemumi/pdf/217155.pdf>; Vidzemes apgabaltiesas 30.04.2019. spriedums lietā Nr. C14034716. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/384446.pdf> [aplūkoti 23.01.2021.].

¹⁹ Sinaiskis V. Mantojuma tiesības. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1940, Nr. 1, 32.–33. lpp.

mantojuma līgumu ieceltais mantinieks veiktu kādas darbības vai dotu apsolījumu kā pateicību mantojuma atstājējam²⁰.

Tiesiskās sekas attiecībā uz līgumiskā mantinieka papildu pienākumu un saistību nepildīšanu var iedalīt atbilstoši šo pienākumu izpildes laikam – pirms vai pēc mantojuma atklāšanās. Ja līgumiskais mantinieks mantojuma līgumā ir uzņēmis papildu pienākumus, kas jāpilda mantojuma atstājēja dzīves laikā, tad mantojuma atstājējs ir tiesīgs prasīt attiecīgo pienākumu izpildi tiesas ceļā. Tiesību doktrīnā tiek norādīts, ka minētais prasījums varētu būt pamatots ar CL 1587. pantu.²¹ Savukārt, ja līgumiskajam mantiniekam uzņemtie pienākumi ir jāpilda pēc mantojuma atstājēja nāves, tad iespējama mantojuma atraušana līgumiskajam mantiniekam viņa necienības dēļ, pamatojoties uz CL 824. pantu. Piemēram, ja līgumiskais mantinieks nepilda savu pienākumu apbedīt mantojuma atstājēju, tad saskaņā ar CL 824. panta 6. punktu līgumisko mantinieku var atzīt par necienīgu mantinieku un atraut viņam mantojumu.²² Tiek uzskatīts, ka tādējādi mantinieks izrāda necieņu pret mantojuma atstājēju un viņa pausto pēdējo gribu.²³

Jau romiešu tiesībās tika atzīta iespēja liegt saņemt mantojumu mantinieka necienības dēļ, kā arī iespēja atņemt mantojumu arī tādām mantiniekam, kurš jau bija mantojumu pieņēmis, bet izrādījies necienīgs mantot (*heres indignus*).²⁴ Arī mūsdienās mantojuma atraušana ir iespējama gadījumā, ja necienīgais mantinieks mantojumu jau ir ieguvis. Mantinieks, kuram mantojums tiek atrauts viņa necienības dēļ, ir uzskatāms par atkritušu atbilstoši CL 406. panta noteikumiem. Lai gan tiesību pētniekiem nav bijusi vienprātība par to, vai mantojuma atraušana var tikt īstenota un vai atraušanas tiesiskās sekas ir saistošas visos trijos acinājuma mantot pamatos, autore uzskata, ka atraut mantojumu var neatkarīgi no mantošanas pamata, t. i., gan likumiskajā, gan testamentārā, gan arī līgumiskajā mantošanā.²⁵ Respektīvi, ja līgumiskais mantinieks tiek atzīts par necienīgu mantinieku, pamatojoties uz CL 824. panta 6. punktu, bet vienlaikus šis līgumiskais mantinieks ir arī tuvākais likumiskais mantinieks, tad atraušanas tiesiskās sekas attiecībā uz šo mantinieku ir saistošas arī likumiskajā mantošanā. Prasību par mantojuma atraušana var celt persona, kurai mantojums pārietu pēc tā atraušanas (piemēram, substitūts, ja līgumiskajam mantiniekam tāds bija iecelts; līdzmantinieks, ja mantojums novēlēts vairākiem līgumiskajiem mantiniekiem; testamentārais mantinieks vai tuvākais likumiskais mantinieks), kā arī prokurors likumā paredzētajos gadījumos.²⁶

²⁰ Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 13.02.2018. spriedums lietā Nr. C30546617. Pieejams: <https://www.tiesas.lv/nolemumi/pdf/386700.pdf> [aplūkots 27.01.2021.].

²¹ Krauze R., Gencs Z. 1997, 191. lpp.

²² Vidzemes rajona tiesas 28.06.2018. spriedums lietā Nr. C14034716. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/384528.pdf>; Vidzemes apgabaltiesas 15.05.2007. spriedums lietā Nr. CA-0028-07. Tiesu prakses vispārīgais strīdos par mantojuma tiesībām. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/judikatura/tiesu-prakses-apkopojumi/civiltiesibas> [aplūkoti 25.02.2021.].

²³ Gencs Z. Civillikuma komentāri. Otrā daļa. Mantojuma tiesības (655.–840. pants). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2012, 365. lpp.

²⁴ Kalniņš V. Romiešu civiltiesību pamati. 2. izd. Rīga: Zvaigzne ABC, 2010, 193. lpp.

²⁵ Erdmann C. System des Privatrechts der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Curland. Dritter Band. Erbrecht. Rīga: N. Kymmels Verlag, 1892, S. 503; Буковский В. Свод Гражданских Узаконений Губерний Прибалтийских съ продолжением 1912–1914 г. г. и с разъяснениями въ 2 томах. Томъ I. Рига: Г. Темпель и Ко., 1914, с. 1081–1082; Gencs Z. Mantojumu kārtošana. Rīga: Mans Īpašums, 1996, 323. lpp.

²⁶ Sk. CL 826., 827. pantu.

CL 646. pantā ietvertā mantojuma līguma nogaidu tiesība uz mantojumu izpaužas tādējādi, ka mantojuma atstājējs arī pēc mantojuma līguma noslēgšanas saglabā īpašuma tiesības uz savu mantu, kas novēlēta līgumiskajam mantiniekam. Tiesu praksē ir norādīts, ka “Atbilstoši Civillikuma 646. panta nosacījumiem ar mantojuma līgumu [līgumiskajam mantiniekam] netiek nodibinātas īpašuma tiesības uz dzīvā mantojuma atstājēja īpašumu, bet gan piešķirta nogaidu tiesība uz nākamo mantojumu. Tādējādi atzīstams, ka mantojuma līguma noslēgšana par tiesību piešķiršanu uz nekustamo īpašumu, kā nākamo mantojumu, nav uzskatāma par īpašuma apgrūtināšanu ar lietu tiesībām, bet gan par līgumisko mantojuma tiesību nodibināšanu Civillikuma 639. panta izpratnē”²⁷. Tomēr mantojuma atstājēja īpašuma tiesības var tikt ierobežotas attiecīgā apmērā atbilstoši mantojuma līguma vai likuma noteikumiem. Proti, pamatojoties uz CL noteikumiem, mantojuma atstājēja valdījuma un lietojuma tiesības attiecībā uz mantu, kas novēlēta līgumiskajam mantiniekam, nav ierobežotas, bet tiesības rīkoties ar šo mantu gan var tikt ierobežotas. Ierobežojumus rīkoties mantojuma atstājējam ar savu mantu iespējams noteikt kā kustamai, tā arī nekustamai mantai.

Saskaņā ar CL 648. panta pirmo daļu mantojuma atstājējs ir tiesīgs savas dzīves laikā brīvi rīkoties ar savu kustamo mantu un pat mērenos apmēros to dāvināt, protams, ja vien mantojuma atstājējs mantojuma līgumā nav atteicies no šādām tiesībām. No minētās tiesību normas secināms, ka bezatlīdzības atsavinājumu likums pieļauj izdarīt “mērenos apmēros”, kas tiesību doktrīnā tiek skaidrots kā tāds apmērs, kas būtiski nesamazina ar mantojuma līgumu novēlētās mantas apmērus. Tiek norādīts, ka arī, atsavinot mantu pret atlīdzību, mantojuma atstājējam ir jāraugās, lai ar šādu rīcību netiktu būtiski samazināta vai pat likvidēta mantojuma līgumā novēlētā manta nolūkā atņemt līgumiskajam mantiniekam viņa mantojuma tiesību.²⁸ CL 648. panta otrā daļa paredz tiesiskās sekas gadījumam, ja mantojuma atstājējs mantu atsavina ar acīmredzamu nolūku atņemt mantojuma līgumā ieceltajam mantiniekam ar šo līgumu piešķirto mantojuma tiesību. Tādā situācijā likums paredz iespēju līgumiskajam mantiniekam attiecīgo atsavinājumu apstrīdēt, mantojuma atstājējam vēl dzīvam esot. Turklāt, ja mantojuma atstājējs samazina savu mantu tādā apmērā, kādā šāda rīcība varētu tikt uzskatīta par izlaidīgu vai izšķērdīgu dzīvesveidu, līgumiskais mantinieks var prasīt, lai mantojuma atstājējam tiek nodibināta aizgādība.²⁹ Lai gan CL 648. panta otrā daļa neizdala konkrētu mantas veidu, tomēr tajā norādītās tiesiskās sekas noteiktos apstākļos varētu tikt attiecinātas ne tikai uz kustamu mantu, bet arī uz nekustamo īpašumu.³⁰

CL 649. pants nosaka: “Ja mantojuma līguma priekšmets ir nekustams īpašums un šo līgumu ievēd zemes grāmatās mantojuma atstājējam dzīvam esot, tad viņš šo nekustamo īpašumu var atsavināt, ieķīlāt vai apgrūtināt ar lietu tiesībām tikai ar līgumiskā mantinieka piekrišanu.” Attiecīgā tiesību norma ir skatāma kopsakarā arī ar CL 643. pantu, kas paredz: ja mantojuma līgums attiecas uz nekustamu īpašumu, tad tas ir jāieraksta zemes grāmatās, lai tas būtu

²⁷ Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 13.02.2018. spriedums lietā Nr. C30546617. Pieejams: <https://www.tiesas.lv/nolemumi/pdf/386700.pdf> [aplūkots 27.01.2021.].

²⁸ Krauze R., Gencs Z. 1997, 189. lpp.

²⁹ Sk. Civilprocesa likuma 34. nodaļu. Civilprocesa likums: LV likums. Pieņemts 14.10.1998. [11.03.2021.].

³⁰ Vidzemes apgabaltiesas 14.10.2020. spriedums lietā Nr. C21034416. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/440505.pdf> [aplūkots 15.03.2021.].

spēkā pret trešajām personām. Judikatūrā ir atzīts, ka CL 643. pantā ietvertais noteikums par līguma ierakstīšanu zemesgrāmatā nav īpašumtiesību nostiprinājuma ieraksts, bet gan nodrošinājuma ieraksts, kas liedz mantojuma atstājējam atsavināt nekustamo īpašumu. Tiek skaidrots, ka “CL 643. pants līguma ierakstīšanu zemesgrāmatā saista ar līguma spēku attiecībā uz trešajām personām, apstiprinot ar to mantojuma līguma spēku attiecībā pret līgumslēdzējiem pusēm neatkarīgi no ieraksta zemesgrāmatā”³¹.

Līdz ar to secināms, ka iepriekš aplūkotajās tiesību normās ir iekļauta tiesība, bet ne pienākums mantojuma līgumu attiecībā uz nekustamu īpašumu reģistrēt zemesgrāmatās. Tādēļ, ja mantojuma līgums nav ticis reģistrēts zemesgrāmatās, mantojuma atstājējs ir tiesīgs savas dzīves laikā rīkoties ar nekustamo īpašumu bez līgumiskā mantinieka piekrišanas. Minēto apstiprina arī tiesu prakse, norādot, ka “No Civillikuma 649. panta izriet, ja puses vēlas nodrošināt mantojuma līguma izpildi attiecībā uz nekustamu īpašumu, tās var vienoties par mantojuma līguma ierakstīšanu kā apgrūtinājumu zemesgrāmatā, bet likums nenosaka obligātu nosacījumu mantojuma līguma ievēšanai zemesgrāmatā līdz ar līguma noslēgšanu”³². Turklāt, ja mantojuma līgums attiecībā uz nekustamo īpašumu nebūs reģistrēts zemesgrāmatās, šāds mantojuma līgums nebūs spēkā iepretim trešajām personām un neradīs juridiskas sekas trešajām personām, kurām mantojuma atstājējs kā īpašnieks konkrēto nekustamo īpašumu atsavinājis, ieķīlājis vai apgrūtinājis ar lietu tiesībām bez līgumiskā mantinieka piekrišanas.³³

Lai gan mantojuma līguma neierakstīšana zemesgrāmatās neietekmē līguma spēkā esamību attiecībā pret tā līdzējiem, aplūkojot tiesu praksi, ir secināms, ka šādam zemesgrāmatās neregistrētam mantojuma līgumam, atklājoties mantojumam, var būt tālejošas sekas pie mantojuma pieņemšanas. Proti, ja mantojuma līgumā līgumiskajam mantiniekam ir piešķirta tiesība mantojumu atraidīt, bet mantojuma līgums nebūs reģistrēts zemesgrāmatās, tad šādā gadījumā nevarētu tikt piemērota līgumiskās mantošanas mantojuma pieņemšanas prezumpcija un līgumiskais mantinieks varētu tikt uzskatīts par nezināmu mantinieku, kuram jo īpaši svarīgi būtu ievērot uzaicinājuma termiņu, lai varētu realizēt savu mantojuma tiesību.³⁴

Kopsavilkums

1. Ar mantojuma līgumu, kura priekšmets ir nākamais mantojums kā kopība saskaņā ar CL 382. pantu vai tā daļa, tiek iecelts mantinieks un nodibināta mantojuma tiesība, kas varēs tikt realizēta, tikai mantojumam atklājoties. Tādēļ īpaša mantojuma līguma raksturojošā pazīme ir tā konsensuālā daba attiecībā uz mantojuma tiesību, jo mantojuma līguma būtība neparedz reālu līguma izpildi tā noslēgšanas brīdī par pašu mantojuma tiesību.

³¹ Senāta 22.05.1996. spriedums lietā Nr. SPC-50. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta spriedumi un lēmumi. Rīga: Latvijas Tiesnešu mācību centrs, 1996, 162.–163. lpp.

³² Augstākās tiesas 18.04.2016. lēmums lietā Nr. SKC-1659/2016. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/367514.pdf> [aplūkots 05.02.2021.].

³³ Vidzemes apgabaltiesas 14.10.2020. spriedums lietā Nr. C21034416. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/440505.pdf> [aplūkots 15.03.2021.].

³⁴ Rīgas apgabaltiesas 07.08.2018. spriedums lietā Nr. C30656716. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/389955.pdf> [aplūkots 12.01.2021.].

2. Mantojuma līgumā ieceltajam mantiniekam var tikt noteiktas papildu saistības un pienākumi pret mantojuma atstājēju, kuri ir pildāmi līdz ar mantojuma līguma noslēgšanu, un uz tiem nav attiecināma mantojuma līguma nogaidu tiesība uz mantojumu. Tiesiskās sekas attiecībā uz šādu pienākumu nepildīšanu varētu iedalīt atbilstoši pienākumu izpildes laikam – pirms vai pēc mantojuma atklāšanās. Ja pienākumi ir jāpilda mantojuma atstājēja dzīves laikā, mantojuma atstājējs ir tiesīgs prasīt attiecīgo pienākumu izpildi tiesas ceļā, savukārt, ja pienākumi pildāmi pēc mantojuma atstājēja nāves, tad iespējama mantojuma atraušana līgumiskajam mantiniekam viņa necienības dēļ, turklāt mantojuma atraušanas tiesiskās sekas ir saistošas visos trijos aicinājuma mantot pamatos.
3. Lai gan CL 646. pantā ietvertā mantojuma līguma nogaidu tiesība uz mantojumu izpaužas kā mantojuma atstājēja īpašuma tiesību saglabāšana uz mantu, kas novēlēta līgumiskajam mantiniekam, arī pēc mantojuma līguma noslēgšanas, tomēr mantojuma atstājēja īpašuma tiesības var tikt ierobežotas attiecīgā apmērā atbilstoši mantojuma līguma vai likuma noteikumiem. Pamatojoties uz CL noteikumiem, mantojuma atstājējam var tikt ierobežotas tiesības rīkoties ar savu kustamo un arī nekustamo mantu.
4. CL 643. un 646. pantā ir iekļauta tiesība, bet ne pienākums mantojuma līgumu attiecībā uz nekustamu īpašumu reģistrēt zemesgrāmatās. Ja mantojuma līgums nav ticis reģistrēts zemesgrāmatās, mantojuma atstājējs ir tiesīgs savas dzīves laikā rīkoties ar nekustamo īpašumu bez līgumiskā mantinieka piekrišanas, turklāt šāds mantojuma līgums nebūs spēkā iepretim trešajām personām un neradīs juridiskas sekas trešajām personām, kurām mantojuma atstājējs kā īpašnieks konkrēto nekustamo īpašumu atsavinājis, ieķīlājis vai apgrūtinājis ar lietu tiesībām bez līgumiskā mantinieka piekrišanas.
5. Mantojuma līguma neierakstīšana zemesgrāmatās neietekmē līguma spēkā esamību attiecībā pret tā līdzējiem, tomēr zemesgrāmatās neregistrētam mantojuma līgumam, atklājoties mantojumam, var būt tālejošas sekas pie mantojuma pieņemšanas. Ja mantojuma līgumā mantiniekam ir piešķirta tiesība mantojumu atraidīt, bet mantojuma līgums nebūs reģistrēts zemesgrāmatās, tad šādā gadījumā nevarētu tikt piemērota līgumiskās mantošanas mantojuma pieņemšanas prezumpcija un līgumiskais mantinieks varētu tikt uzskatīts par nezināmu mantinieku, kuram jo īpaši svarīgi būtu ievērot uzaiicinājuma termiņu, lai varētu realizēt savu mantojuma tiesību.

VALSTS NODEVAS REGULĒJUMA ATSEVIŠĀKIE ASPEKTI UN PRAKSES ĪPATNĪBAS CIVILPROCESĀ

CERTAIN ASPECTS OF THE STATE FEE REGULATION AND PECULIARITIES OF PRACTICE IN CIVIL PROCEEDINGS

Daina Ose, Dr. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras docente

Summary

This work reviews the questions related to state fee and court cost reimbursement. One of the analysed issues is an obligation to review state fee in a defined period of time in order to ensure the basis for state fee regulation and its adequacy to the economic situation in the state. The second question is related to the exhaustive list of cases in the legal norm when person in the status of defendant has been made exempt from court cost reimbursement. In practice, identifying the need to define new cases, an application of those is allowed by introducing relevant changes into the legal norm.

Atslēgvārdi: valsts nodeva, civillieta, tiesāšanās izdevumi, izdevumu atlīdzināšana.

Keywords: state fee, civil case, legal costs, reimbursement of costs.

Vēršanās tiesā ar prasību vienmēr ir saistīta ar nepieciešamību ievērot virkni normatīvajos aktos ietvertos priekšnoteikumus un rēķināties ar noteiktām procesuālajām izmaksām. Tiesāšanās izdevumu regulējums ir katras nacionālās valsts kompetencē, un šo maksājumu pozīcijas, kā arī apmēri ir atkarīgi no katras valsts politikas nodokļu un nodevu sistēmas veidošanā. Par tiesāšanās izdevumiem ir nostiprinājies uzskats, ka tie “civillietās ir ne tikai ar likumu noteiktie obligātie maksājumi par noteiktu procesuālu darbību izdarīšanu, procesuālo dokumentu pieņemšanu vai to izdošanu tiesā, bet arī maksājumi, kuri var rasties pusēm sakarā ar lietas vešanu tiesā”¹. Tiesāšanās izdevumu viens no veidiem ir valsts nodevas. Likums “Par nodokļiem un nodevām”² valsts nodevu definē kā obligātu maksājumu valsts budžetā par valsts institūcijas veicamo

¹ Tiesu prakse jautājumā par tiesāšanās izdevumiem. Augstākās tiesas Senāta Civillietu departaments, Plēnuma un tiesu prakses vispārīnāšanas daļa, 2003, 3. lpp. Pieejams: www.at.gov.lv [aplūkots 31.01.2021.].

² Likums “Par nodokļiem un nodevām”: LV likums. Pieņemts 02.02.1995. [01.01.2021. red.].

darbību, kas izriet no šīs institūcijas funkcijām. Vienlaikus definīcijā tiek akcentēts, ka valsts nodevas mērķis ir personu darbību regulēšana (kontrolēšana, veicināšana, ierobežošana). Pamatojot, ka valsts nodevas apmērs nav tiešā veidā saistīts ar institūcijas veiktās darbības izmaksu segšanu. Visi šie aspekti ir ņemti vērā, nosakot ar valsts nodevu saistīto regulējumu Civilprocesa likumā³ (turpmāk – arī CPL), kurā ir ietverti valsts nodevu apmēri un aprēķināšanas kārtība par pieteikumiem un prasības pieteikumos izteiktajām sākotnējām prasībām vai pretprasībām (CPL 33. panta pirmā daļa).

Valsts nodevas samaksa atbilstošā apmērā ir viens no priekšnoteikumiem, kas tiek vērtēts, lai lemtu par civillietas ierosināšanu, un vienlaikus tas ir jautājums, kurš tieši ir saistīts ar tiesas pieejamību. Gan Satversmes tiesas judikatūrā, gan Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūrā nostiprināta atziņa, ka dažādu tiesāšanās izdevumu, it īpaši tiesu nodevu, noteikšana ir uzskatāma par tiesību uz taisnīgu tiesu ierobežojumu (sk., piemēram, Eiropas Cilvēktiesību tiesas 19.06.2001. spriedumu lietā “Kreuz v. Poland”, iesniegums Nr. 28249/95, 60. punktu)⁴, vienlaikus uzsverot, ka šādi maksājumi kā priekšnosacījums personas iespējai panākt strīda izšķiršanu tiesā skar valsts pienākumu atturēties no tiesas pieejamību apgrūtināša regulējuma noteikšanas. Līdz ar to samērīgums valsts nodevu noteikšanā ir nepieciešamais līdzsvars, lai personām vienlaikus nodrošinātu tiesības uz taisnīgu tiesu un atturētu no vērsšanās tiesā ar tādām prasībām, kuras ir maznozīmīgas vai pēc savas būtības tikai šķietami pamatotas.

Samērīguma kritēriju noteikšana ir likumdevēja uzdevums.

Tiesību doktrīnā ir nostiprinājies uzskats, ka “likumdevējs un citi tiesību normu izdevēji parasti izvēlas racionālus un lietderības ziņā adekvātus tiesiskos risinājumus pamattiesību ierobežojuma leģitīmā mērķa sasniegšanai”⁵. Šī atziņa ir pamatota, ja to attiecina uz katra jauna maksājuma noteikšanu par attiecīgo darbību realizēšanu tiesā, bet šī atziņa ilgtermiņā attiecībā uz valsts nodevu maksājuma apmēriem nepiepildās. Ieviešot jaunu valsts nodevas maksāšanas pienākumu par attiecīgo prasību civilprocesā, likumdevējs vērtē potenciālo personu loku, kuru tiesības var tikt aizskartas vai apstrīdētas vai kuru tiesību vai ar likumu aizsargāto interešu aizsardzība būs nepieciešama tiesā. Kā atskaites punkti var būt valstī noteiktais minimālās algas apmērs, vidējie ienākumi nozarē, noteikti ekonomiskie rādītāji u. c. Taču sākotnēji noteikti atskaites punkti gadījumos, kad valsts nodevas maksājums tiek izteikts kā vienkāršā valsts nodeva, zaudē savu sākotnējo samērīgumu pret mainīgajiem apstākļiem, kuri laika gaitā ietekmē kādu no sākotnējiem atskaites punktiem. Tādējādi samērīgums valsts nodevu apmēra noteikšanā mazinās līdz ar to ietekmējošo apstākļu maiņu. Beidzamo piecu gadu laikā grozījumi Civilprocesa likuma 34. pantā tika veikti deviņas reizes, galvenokārt papildinot pantu ar jaunu valsts nodevas maksājumu par prasību noteiktās lietu kategorijās vai papildinot esošo lietu kategoriju ar kādu jaunu identificētu prasību. Taču būtiska esošo valsts nodevu likmju pārskatīšana attiecīgajā laika posmā nav

³ Civilprocesa likums: LV likums. Pieņemts 14.10.1998. [01.01.2021. red.].

⁴ Satversmes tiesas 07.02.2014. spriedums lietā Nr. 2013-04-01 “Par Civilprocesa likuma 33. panta trešās daļas 1. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. un 92. pantam”. Pieejams: www.likum.lv [aplūkots 31.01.2021.].

⁵ Balodis K. Pamattiesību ierobežojuma konstitucionalitātes izvērtēšana Satversmes tiesas praksē. Referāts Satversmes tiesas organizētajā 2015. gada 11. decembra starptautiskajā konferencē “Pamattiesību ierobežojumu pieļaujamība demokrātiskā valstī”. Pieejams: <https://www.satv.tiesa.gov.lv> [aplūkots 08.02.2021.].

notikusi, izņemot 2016. gada 8. decembra grozījumus Civilprocesa likumā, ar kuriem tika noapaļotas veselos skaitļos tās valsts nodevas, kuras pēc eiro ieviešanas 2014. gada 1. janvārī Latvijā, konvertējot latus uz eiro, radīja grūti piemērojamas valsts nodevas, ietverot ne tikai eiro, bet arī eirocentu norādi. Šis noapaļošanas process tika veikts atbilstoši matemātiskai skaitļu noapaļošanas metodei, nevērtējot valsts nodevu samērīguma kritērijus pēc būtības. Tādējādi var teikt, ka, atskatoties vēsturiski, pašlaik esošo valsts nodevu apmēru sliekšnis lielākajā daļā prasību nav ticis pārvērtēts kopš 2013. gada 1. janvāra, kad tika noteikts minimālās valsts nodevas apmērs mantiska rakstura prasībām un valsts nodevas apmērs nemantiska rakstura prasībām. Salīdzinājumā ar valstī noteiktās minimālās algas kritēriju 2013. gadā tās apmērs bija 200 Ls (285 eiro)⁶, bet 2021. gadā – 500 eiro⁷. Tas nozīmē, ka, minimālai algai valstī pieaugot gandrīz uz pusi, minimālās valsts nodevas apmērs ir palicis nemainīgs.

Satversmes tiesa ir atzinusi, ka likumdevējam ir pienākums periodiski apsvērt, vai tiesiskais regulējums joprojām ir efektīvs, piemērots un nepieciešams un vai tas kādā veidā nebūtu pilnveidojams.⁸ Tādējādi, no vienas puses, izveidojusies situācija ar valsts nodevas apmēriem CPL 34. pantā ir uzskatāma par tādu, kas veicina noteikto tiesību uz taisnīgu tiesu ierobežojumu mazināšanu, jo personām, saņemot summas ziņā lielākus ienākumus, mainoties minimālās algas apmēram valstī, tiesas pieejamība palielinās, ja valsts nodevas likmes nemainās. Tomēr, no otras puses, tiek ietekmēts otrs vērā ņemams valsts nodevas noteikšanas mērķis – atturēt personas vērsties tiesā ar nepamatotām prasībām vai prasībām par niecīgām summām un mudināt parādnieku labprātīgi izpildīt saistību.⁹ Līdz ar to, lai saglabātu valsts nodevas samērīguma līdzsvaru pēc attiecīgās normas pieņemšanas, likumdevējam būtu nepieciešams izvērtēt valsts nodevas apmēra pamatotību noteiktā laika posmā, kas nav mazāks par trīs gadiem, pamatojoties uz valstī noteiktās minimālās algas pieauguma un citu nozīmīgu ekonomisko rādītāju apmēriem, kas var ietekmēt tiesību subjektu maksātpēju.

Judikatūrā ir atzīts, ka “izdevumi par tiesvedības procesu ir jāmaksā tam, kurš ir vainojams šo izmaksu radīšanā. Atbildētājam ir jācieš tiesas izdevumi, ja viņš devis iemeslu pamatotas prasības celšanai. Citiem vārdiem, personai, kas cietusi no tiesību aizskāruma, nav jācieš izdevumi, kas radušies šī tiesību aizskāruma novēršanas procesā”¹⁰. Atlīdzināšanas princips saistībā ar samaksāto valsts nodevu, kā arī plašākā nozīmē citiem tiesas izdevumiem ir nostiprināts CPL 41. pantā, paredzot proporcionālītāti tiesas apmierināto vai noraidīto prasījumu apmēram par labu attiecīgajai pusei. Izņēmums šim regulējumam ir ietverts 42. pantā un attiecas uz personām, kuras ir atbrīvotas no tiesas izdevumu segšanas uz likuma

⁶ 30.11.2010. Ministru kabineta noteikumi Nr. 1096 “Noteikumi par minimālo mēneša darba algu un minimālo stundas tarifa likmi” (zaudējis spēku) [01.01.2014. red.].

⁷ 24.11.2020. Ministru kabineta noteikumi Nr. 707 “Grozījums Ministru kabineta 2015. gada 24. novembra noteikumos Nr. 656 “Noteikumi par minimālās mēneša darba algas apmēru normālā darba laika ietvaros un minimālās stundas tarifa likmes aprēķināšanu” [01.01.2021. red.].

⁸ Satversmes tiesas 10.02.2017. sprieduma lietā Nr. 2016-06-01 “Par likuma “Par valsts noslēpumu” 11. panta piektās daļas, 13. panta trešās un ceturtās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. panta pirmajam teikumam, 96. pantam un 106. panta pirmajam teikumam” 35. punkts. Pieejams: www.likumi.lv, [aplūkots 31.01.2021.].

⁹ Civilprocesa likuma komentāri. I daļa (1.–28. nodaļa). 2. papild. izd. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: TNA, 2016, 124. lpp.

¹⁰ Augstākās tiesas Civillietu departamenta 29.01.2018. spriedums lietā Nr. C04057015, SKC48/2018. Pieejams: www.at.gov.lv [aplūkots 08.02.2021.].

pamata vai ņemot vērā personas mantisko stāvokli. No CPL 42. panta izriet, ka tiesas izdevumi, no kuru samaksas prasītājs bija atbrīvots, piedzenami no atbildētāja valsts ienākumos, savukārt tiesas izdevumi no puses, kura atbrīvota no to samaksas, nav piedzenami. Tādējādi saistībā ar valsts nodevu tiek ievērots, ka tiesa var lemt par atbrīvošanu no tiesas izdevumiem tikai gadījumā, ja attiecīgie izdevumi ir maksājami valsts ienākumos, bet, ja tie ir jāsedz par labu citai personai (lietas dalībniekam), tiesa nevar lemt par atbrīvošanu no tiem. Jautājumi, kas saistīti ar valsts nodevas samaksu, atbrīvošanu no tās vai atmaksu ir izsmēloši noregulēti Civilprocesa likumā, pieļaujot tiesas vai tiesneša rīcības brīvību tikai tajās robežās, kādas normatīvais regulējums noteic. Piemēram, gadījumā, ja tiesai vai tiesnesim jālemj jautājums par personas atbrīvošanu no tiesas izdevumu samaksas viņas mantiskā stāvokļa dēļ. Likumdevējs nav noteicis noteiktu mantiskā stāvokļa sliekšni, kad personai būtu tieši noteiktas tiesības saņemt šādu atbrīvojumu, bet ir lāvis tiesnesim vērtēt un, pamatojoties uz objektīviem apstākļiem, pieņemt lēmumu atbrīvot pilnā apjomā vai noteiktā daļā vai arī atteikties atbrīvošanu no tiesas izdevumu samaksas. Taču šāda tiesas vai tiesneša rīcības brīvība nav ietverta Civilprocesa likuma 41. pantā, kurā ir noteikts regulējums tiesas izdevumu atlīdzināšanai. Tieši pretēji, panta pirmā daļa skaidri noteic, ka pusei, kuras labā taisīts spriedums, tiesa piespriež, no otras puses, visus tās samaksātos tiesas izdevumus. Tātad, apmierinot vai noraidot prasību, pretējai strīda pusei ir tiesības uz pilnu savu tiesas izdevumu atlīdzināšanu, ja vien samaksātā valsts nodeva nav par pietiekumu par tiesvedības atjaunošanu un lietas jaunu izskatīšanu lietā, kurā taisīts aizmugurisks spriedums. Šajā gadījumā samaksātā valsts nodeva netiek atlīdzināta, pat ja spriedums ir taisīts par labu attiecīgajai pusei. Aplūkojot Civilprocesa likuma 41. panta trešo teikumu vēsturiskā redakcijā, ir redzams, ka līdz 2018. gada 15. janvārim uzskaitīto izņēmuma gadījumu skaits, kad pusei, kuras labā tiek taisīts spriedums, netiek atlīdzināta valsts nodeva, ietvēra vēl arī valsts nodevas neatlīdzināšanu par blakus sūdzību par tiesas lēmumu. Taču, likumdevējam mainot pieeju jautājumā par blakus sūdzību iesniegšanas apmaksu un aizstājot valsts nodevas ar drošības naudas samaksu, attiecīgais izņēmums tika izslēgts no normatīvā regulējuma¹¹. Tas liecina par to, ka izņēmumu noteikšana gadījumos, kad pusei, kuras labā taisīts spriedums, netiek atlīdzināti tiesas izdevumi (valsts nodeva), ir likumdevēja tiesībpolitisks jautājums. Tiesību doktrīnā tiek atzīts, ka “par likuma robu nav uzskatāma likuma tiesībpolitiska nepilnība (t. s. robs *delegerenda*), šādu robu “aizpildīšanas” nepieciešamība pamatojas uz tādiem vērtējumiem, kuriem spēkā esošajās tiesībās (vēl) nav (pietiekama) pamatojuma, tāpēc šādu nepilnību novēršana ir vienīgi likumdevēja kompetencē”¹². Ņemot vērā Civilprocesa likuma 41. panta pirmās daļas trešā teikumā ietverto gadījumu izsmēlošo uzskaitījumu, visai savdabīgs ir Augstākās tiesas praksē sastopamais secinājums 2018. gada 29. janvāra spriedumā lietā Nr. C04057015, SKC48/2018, atzīstot, ka Civilprocesa likuma 41. panta pirmās daļas pirmajā teikumā ietvertā tiesību norma nav piemērojama gadījumos, kad persona, kura ir atbildētājās procesuālajā statusā, nav aizskārusi prasītāja tiesības vai ar likumu aizsargātās intereses un nav devusi iemeslu prasītājam prasības celšanai.¹³ Lai gan ar

¹¹ Grozījumi Civilprocesa likumā: LV likums. Pieņemts 14.12.2017. [15.01.2018. red.].

¹² Kalniņš E. Tiesību tālākveidošana. Grām.: Juridiskās metodes pamati. 11 soļi tiesību normu piemērošanā. Melkšis E. (zin. red.). Rīga: Latvijas Universitāte, 2003, 135. lpp.

¹³ Augstākās tiesas Civillietu departamenta 29.01.2018. spriedums lietā Nr. C04057015, SKC48/2018. Pieejams: www.at.gov.lv [aplūkots 08.02.2021.].

attiecīgo tiesas spriedumu ir mēģināts risināt konkrētu gadījumu, kad saskaņā ar taisnprātības apsvērumiem būtu netaisnīgi piedzīt prasītāja samaksāto valsts nodevu no atbildētāja. It īpaši tādā gadījumā, kā tas tika konstatēts tiesas spriedumā, “kad persona, kura ir atbildētāja statusā, nav vainojama prasītāja tiesību aizskārumā, proti, kad persona var iegūt kādu mantisku labumu tikai prasības kārtībā un kad šī labuma iegūšana ir atkarīga vienīgi no paša prasītāja izvēles un rīcības, nevis no atbildētāja”¹⁴. Tomēr, normatīvajā regulējumā nosakot, ka, vērsoties tiesā ar prasību par mantojuma un īpašuma tiesību atzīšanu, ir pieļaujams risināt jautājumu par bezmantinieka mantas, kas nodota valsts īpašumā, atgūšanu, bet, neparedzot, ka valsts kā atbildētājs šādās lietās nav atbrīvojama no valsts nodevas atlīdzināšanas par labu prasītājam, likumdevējs nav vēlējis nostādīt valsti un to pārstāvošās institūcijas privilēģētā stāvoklī. Pat ja noteikta valsts institūcija nav devusi iemeslu prasītājam prasības celšanai tiesā, valsts ir noteikusi kārtību, kādā persona var aizsargāt savas intereses, proti, vērsoties tiesā ar prasību un ievērojot noteiktajam tiesvedības veidam izvirzītās procedūras. Līdz ar to atbilstoši Civilprocesa likuma 1. panta otrajai daļai (likumības princips) personai, kas vērsusies tiesā, ir tiesības uz tās lietas izskatīšanu tiesā likumā noteiktajā procesuālajā kārtībā, tajā skaitā arī saņemt tiesas izdevumu atlīdzinājumu Civilprocesa likuma 41. panta pirmajā daļā noteiktajā kārtībā.

Vienlaikus jānorāda, ka Augstākās tiesas secinājumi, kas ietverti 2018. gada 29. janvāra spriedumā lietā Nr. C04057015, SKC48/2018 motīvu daļā, ir vispārīgi un var tikt attiecināti arī uz citiem gadījumiem, kad atbildētājs lietā, kurš nav valsts mantojuma lietā attiecīgās institūcijas personā, var atsaukties uz tiesas sniegtajām atziņām un Civilprocesa likuma 41. panta pirmās daļas interpretāciju, lūdzot tiesu atbrīvot viņu kā atbildētāju lietā no tiesas izdevumu atlīdzināšanas. Šāda paplašināta normas interpretācija praksē nebūtu pieļaujama jautājumos, kas skar tiesas izdevumu atlīdzināšanu pretējai pusei, liedzot šo izdevumu atgūšanu gadījumā, ja ir taisīts tiesas spriedums. Tādējādi ir secināms, ka, tiesas ieskatā, konstatētā iespējamā likuma roba aizpildīšana interpretācijas ceļā publiskajās tiesībās, izmantojot dažādas interpretācijas metodes, ir pieļaujama visšaurākajā apjomā, primāri vērtējot likumdevēja gribu. Izsmēlošu gadījumu uzskaitījums tiesību normā nav paplašināms interpretācijas ceļā. Juridiskajā literatūrā¹⁵ tiek pausts pamatots viedoklis, ka atsevišķos gadījumos regulējuma neesamība var būt arī ar nolūku un likumdevējs apzināti nav regulējis likumā faktisko gadījumu, jo šis faktiskais gadījums nedrīkst ierosināt tiesiskās sekas.

Lai risinātu esošo situāciju par valsts atbrīvošanu no tiesas izdevumu atlīdzināšanas mantojuma lietās, nepieciešams tiesībpolitiski izvērtēt šo jautājumu un nepieciešamības gadījumā papildināt Civilprocesa likuma 41. panta pirmās daļas trešo teikumu ar attiecīgo noteikumu. Proti, persona, kura ir atbildētāja statusā, atbrīvojama no tiesas izdevumu atlīdzināšanas gadījumā, kad prasītājs var iegūt kādu mantisku labumu tikai prasības kārtībā un šī labuma iegūšana ir atkarīga vienīgi no paša prasītāja izvēles un rīcības, bet atbildētājs nav vainojams prasītāja tiesību aizskārumā. Šādā veidā tiktu novērsta iespēja praksē paplašināti interpretēt likumā noteiktos gadījumus.

¹⁴ Augstākās tiesas Civillietu departamenta 29.01.2018. spriedums lietā Nr. C04057015, SKC48/2018. Pieejams: www.at.gov.lv [aplūkots 08.02.2021.].

¹⁵ Neimanis J. Tiesību tālākveidošana. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2006, 63.–64. lpp.

Secinājumi

1. Valsts nodevu apmēra regulējuma pamatotība un atbilstība ekonomiskajam stāvoklim valstī likumdevējam ir jāizvērtē noteiktā laika posmā, vismaz ik pēc trīs gadiem. Šādā veidā tiktu nodrošināts atbilstošs līdzsvars starp personas tiesībām uz tiesas pieejamību, vienlaikus atturot šīs personas vērsties tiesā ar nepamatotām prasībām vai prasībām par necīgām summām.
2. Tiesību normā norādītu izsmeļošu uzskaitījumu gadījumā persona, kura ir atbildētāja statusā, ir atbrīvojama no tiesas izdevumu atlīdzināšanas tikai tiesību normās norādītajos gadījumos, bet, konstatējot nepieciešamību noteikt jaunus gadījumus, to piemērošana ir pieļaujama, veicot attiecīgus grozījumus tiesību normā. Līdz ar to ir vērtējama nepieciešamība papildināt Civilprocesa likuma 41. panta pirmās daļas trešo teikumu ar gadījumu, kad no tiesas izdevumu atlīdzināšanas ir atbrīvojama valsts mantojuma lietā.

CIVILPROCESUĀLĀS AIZSARDZĪBAS PRET VARDARBĪBU TIESĪBU NORMU PIEMĒROŠANAS PROBLEMĀTIKA UN AKTUĀLIE GROZĪJUMI NORMATĪVAJĀ REGULĒJUMĀ

CHALLENGES AND RECENT REGULATORY AMENDMENTS CONCERNING APPLICATION OF LEGAL PROVISIONS FOR CIVIL PROCEDURAL PROTECTION AGAINST VIOLENCE

Inese Lībiņa-Egnere, Dr. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras docente

Summary

The article examines introduction of a civil procedural mechanism – temporary protection against violence – in the legislation of Latvia in 2014, and the basic rules for its application. Additionally, the article examines other significant amendments made during the introduction of the complex regulation on temporary protection against violence. Continuous legislative improvements are important, given that an efficient and fair regulatory and legislative framework is a key factor in combatting violence. Over the past year, multiple issues concerning the application of the regulation on temporary protection against violence have emerged; as a result, several improvements have been made to the legal framework of this mechanism.

Atslēgvārdi: vardarbība, pagaidu aizsardzība pret vardarbību, sociālā rehabilitācija.

Keywords: violence, temporary protection against violence, social rehabilitation.

Ievads

Latvijā vardarbība, īpaši vardarbība ģimenē, arvien ir nopietna problēma, kuras apkarošanai ir nepieciešamas ne vien izmaiņas sabiedrības attieksmē, bet arī efektīvs tiesiskais regulējums cietušo tiesību aizsardzībai. Latvijas Valsts prezidents Egils Levits ir sacījis, “ka vardarbība ir kauna traips sabiedrībai un ir nepieciešams plašs pasākumu kopums, lai to izskaustu”¹.

¹ “Dod pieci!” aicinās valsts līmeni sakārtot atbalstu cīņai ar vardarbību ģimenē. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/dod-pieci-aicinas-valsts-limeni-sakartot-atbalstu-cinai-ar-vardarbibu-gimene.a386619/> [aplūkots 09.03.2021.].

Latvijas Republikas Saeima 2014. gada 13. februārī pieņēma grozījumus² Civilprocesa likumā³, ar kuriem tika ieviests jauns institūts – pagaidu aizsardzība pret vardarbību. Šie grozījumi bija nepieciešami, lai pielāgotu Latvijas tiesisko regulējumu Eiropas Parlamenta un Padomes Regulai (ES) Nr. 606/2013 par aizsardzības pasākumu savstarpēju atzīšanu civillietās⁴. Likumdevēja mērķis bija arī nacionālajā līmenī nodrošināt tādu mehānismu, kas efektīvi ļautu piemērot un īstenot nepieciešamos aizsardzības pasākumus pret vardarbību civillietās.⁵ Tādējādi jau kopš grozījumu Civilprocesa likumā un citos likumos spēkā stāšanās 2014. gada 31. martā regulējums par pagaidu aizsardzību pret vardarbību paredz vienotu mehānismu, lai personu, pret kuru ir vēsta vardarbība, būtu iespējams aizsargāt ar civiltiesiskiem līdzekļiem.

Saskaņā ar Tieslietu ministrijas Tiesu darba datu portālā⁶ pieejamo informāciju kopumā 2020. gadā pirmās instances tiesās iesniegti nedaudz vairāk nekā 1100 pieteikumi par pagaidu aizsardzību pret vardarbību, no tiem 875 apmierināti daļēji vai pilnībā. Tas pierāda, ka vardarbība ģimenē joprojām ir aktuāla problēma, tāpēc īpaši nozīmīga ir normatīvā regulējuma pastāvīga uzlabošana, lai to padarītu arvien efektīvāku un taisnīgāku. Pēdējā gada laikā ir veikti nozīmīgi uzlabojumi pagaidu aizsardzības pret vardarbību tiesiskajā kārtībā.

1. Pagaidu aizsardzības pret vardarbību regulējums

Starptautiski pazīstams, taču Latvijā pirms tam nebijis regulējums – pagaidu aizsardzība pret vardarbību – tika ieviests Civilprocesa likumā pirms 7 gadiem, izveidojot jaunu 30. nodaļu⁵. Toreiz tika veikti būtiski grozījumi arī citos likumos⁷, tādējādi veidojot saskaņotu mehānismu, kā vērsties pret vardarbību ģimenē vai starp personām, kuras ir vai ir bijušas tuvās savstarpējās attiecībās. Ieviešot jauno risinājumu, normatīvo aktu izmaiņas stājās spēkā 2014. gada 31. martā. Grozījumi Civilprocesa likumā, ieviešot pagaidu aizsardzības pret vardarbību institūtu, tiek uzskatīti par nozīmīgākajām izmaiņām grozījumu pakotnē. Taču, lai pilnīgāk izprastu, kā kopumā šis regulējums darbojas, turpmāk tiks aplūkotas ne tikai Civilprocesa likuma izmaiņas, bet arī citas būtiskas izmaiņas, kas stājās spēkā līdz ar pagaidu aizsardzības pret vardarbību ieviešanu.

Ar grozījumiem Civilprocesa likumā tika ieviests jauns civiltiesisks aizsardzības līdzeklis – pagaidu aizsardzība pret vardarbību, kuru tiesa vai tiesnesis, pieņemot lēmumu, var piemērot vardarbīgajai personai, ar kuru cietušais ir vai ir bijis tuvās attiecībās, ja pret cietušo ir vēsta jebkāda fiziska, seksuāla, psiholoģiska vai ekonomiska vardarbība vai vardarbīga kontrole.⁸ Lai aizsargātu cietušo no

² Grozījumi Civilprocesa likumā: LV likums. Pieņemts: 13.02.2014. [09.03.2021. red.].

³ Civilprocesa likums: LV likums. Pieņemts: 14.10.1998. [09.03.2021. red.].

⁴ Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (ES) Nr. 606/2013 par aizsardzības pasākumu savstarpēju atzīšanu civillietās. Pieņemta 12.06.2013. [09.03.2021. red.].

⁵ Likumprojekta "Grozījumi Civilprocesa likumā" anotācija. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/SaeimaLIVS11.nsf/0/7B8AEA1CC9C8588EC2257B35002E8BCE?OpenDocument> [aplūkots 09.03.2021.].

⁶ Tiesu darba datu portāls. Pieejams: <https://dati.ta.gov.lv/MicroStrategy/asp/Main.aspx> [aplūkots 09.03.2021.].

⁷ Piemēram, grozījumi likumā "Par policiju" (pieņemti 06.03.2014.), grozījumi Krimināllikumā (pieņemti 20.03.2014.) u. c.

⁸ Civilprocesa likuma 250.⁴⁴ pants, 250.⁴⁵ panta pirmā un otrā daļa.

turpmāka vardarbības apdraudējuma, tiesnesis vai tiesa lēmumā var noteikt vienu vai vairākus ierobežojumus vardarbīgai personai.⁹

Pastāvot vardarbībai vai tās draudiem, personai ir dota iespēja tiesas ceļā samērā ātri panākt tās personisko tiesību aizsardzību – pieteikumu tiesa vai tiesnesis izlemj ne vēlāk kā nākamajā darb dienā pēc pieteikuma saņemšanas, izņēmuma gadījumos – 20 dienu laikā.¹⁰ Turklāt personas vērsanos tiesā atvieglo arī veidlapas¹¹, kuras izmantojamas pieteikuma aizpildīšanai.

Personas vērsanos tiesā atvieglo arī izņēmums no sacīkstes principa izrietošās vispārējās civilprocesuālās prasības prasītājam pamatot savu prasījumu tiesai ar atbilstošiem pierādījumiem. Proti, lietās par pagaidu aizsardzību pret vardarbību lietas dalībnieks ar apliecinājumu apstiprina pieteikumā norādītos lietā nozīmīgos apstākļus vai tiesas sēdē sniegtos paskaidrojumus.¹² Tātad, ja citu pierādījumu nav vai tie nav pietiekami, tiesa vai tiesnesis var apmierināt pieteikumu, ņemot vērā ziņas, kuru patiesumu ir apliecinājis cietušais. Šāds regulējums lielā mērā balstās uz pieteicēja godaprātu, taču, ņemot vērā, ka vardarbībā cietušajam objektīvi bieži vien kādu apstākļu dēļ var nebūt iespējas savu pieteikumu pamatot ar pierādījumiem, šāds regulējums tomēr ir ļoti nepieciešams. Turklāt tas, protams, nenozīmē, ka pieteicējs var sniegt nepatiesas ziņas, jo atbildību par apzināti nepatiesu paskaidrojumu vai pieteikuma sniegšanu tiesai paredz Krimināllikuma¹³ 300. pants, kas ir ļoti nopietns preventīvais līdzeklis.

Būtiski, ka persona var iesniegt šādu pieteikumu ne tikai tad, ja prasība (piemēram, par laulības šķiršanu) jau ir celta. Izskatīt jautājumu par pagaidu aizsardzību pret vardarbību pieļaujams jebkurā procesa stadijā, kā arī pirms prasības celšanas tiesā.¹⁴ Turklāt ļoti svarīgi ir atzīmēt, ka tiesa vai tiesnesis lēmumu par pagaidu aizsardzību pret vardarbību var pieņemt gan pēc pašas cietušās personas motivēta pieteikuma, gan arī pēc pieteikuma, kas iesniegts ar policijas starpniecību.¹⁵ Saistībā ar šo iespēju ir jāmin, ka ar 2014. gada grozījumiem likumā “Par policiju” policijai tika piešķirtas tiesības rīkoties personas tiesību aizsardzībai steidzamās apdraudējuma situācijās un pieņemt lēmumu par vardarbīgās personas nošķiršanu no cietušā.¹⁶ Taču, tā kā lēmums par nošķiršanu ir īslaicīgs risinājums ar salīdzinoši īsu darbības termiņu (līdz 8 dienām), cietusī persona ar policijas starpniecību uzreiz var iesniegt pieteikumu par pagaidu aizsardzību pret vardarbību.¹⁷

2020. gada 1. augustā stājās spēkā samērā būtiskas izmaiņas¹⁸, kas paredz, ka policistiem ir pienākums ikvienā izsaukumā, kura laikā tiek konstatēts vardarbības draudu risks, sagatavot ziņojumu par notikumu, ar to informējot pašvaldības sociālo dienestu, lai nodrošinātu efektīvu iesaistīto institūciju sadarbību

⁹ Civilprocesa likuma 250.⁴⁷ pants un turpmākie panti.

¹⁰ Civilprocesa likuma 250.⁵⁸ panta pirmā un otrā daļa.

¹¹ Kārtība, kādā novērš vardarbības draudus un nodrošina pagaidu aizsardzību pret vardarbību (sk. 1. un 3. pielikumu): Ministru kabineta noteikumi Nr. 161. Pieņemti: 25.03.2014. [09.03.2021. red.].

¹² Civilprocesa 250.⁵⁷ panta pirmā un otrā daļa.

¹³ Krimināllikums: LV likums. Pieņemts: 17.06.1998. [09.03.2021. red.].

¹⁴ Civilprocesa likuma 250.⁴⁵ panta trešā daļa, 250.⁵⁵ panta pirmā daļa.

¹⁵ Civilprocesa likuma 250.⁴⁵ panta pirmā daļa un 250.⁵⁶ panta pirmā daļa.

¹⁶ Likuma “Par policiju” 12. panta pirmās daļas 10.¹ punkts, 12.¹ pants.

¹⁷ Civilprocesa 250.⁵⁶ panta pirmā daļa, likuma “Par policiju” 12.¹ panta sestā daļa.

¹⁸ Grozījumi Ministru kabineta noteikumos Nr. 161 “Kārtība, kādā novērš vardarbības draudus un nodrošina pagaidu aizsardzību pret vardarbību”: Ministru kabineta noteikumi Nr. 462. Pieņemti: 28.07.2020. [09.03.2021. red.].

vardarbības ģimenē novēršanai.¹⁹ Pirms šīm izmaiņām ziņojuma sastādīšana un nodošana tālāk citām institūcijām nebija obligāta prakse visā valsts teritorijā.²⁰

Policijas loma kompleksajā personas tiesību aizsardzības regulējumā vardarbības situācijās ir būtiska arī tiesas lēmuma par pagaidu aizsardzību pret vardarbību izpildes kontrolē, kuru veic Valsts policija. Par ļaunprātīgu tiesas lēmuma par pagaidu aizsardzību pret vardarbību nepildīšanu ir paredzēta kriminālatbildība Krimināllikuma 168.¹ pantā, līdz ar to, ja tiesas lēmums tiek pārkāpts, policija ir tiesīga attiecīgi rīkoties un uzsākt kriminālprocesu. Kamēr vien lēmums ir spēkā un pagaidu aizsardzība pret vardarbību nav atcelta, cietušās personas tiesības joprojām tiek efektīvi aizsargātas, jo turpina darboties tiesas noteiktie aizsardzības līdzekļi un par to ļaunprātīgu pārkāpšanu ir paredzēta kriminālatbildība.²¹

2. Pieteikuma par pagaidu aizsardzību pret vardarbību iesniegšanas vieta (piekritība)

2020. gada septembrī Latvijas medijos tika publicēts Baltijas pētnieciskās žurnālistikas centra Re:Baltica raksts, kurā tika aktualizēta problemātika par vardarbību ģimenē Latvijā. Šajā rakstā tika analizēts gadījums, kad sieviete, glābjoties no varmākas kopā ar nepilngadīgu bērnu, bija radusi patvērumu ārpus vardarbības nodarījuma vietas un savas dzīvesvietas citā pilsētā – Rīgā. Lai mazinātu iespēju tikt atpazītai, persona pat mainīja savu ārējo izskatu. Ņemot vērā, ka faktiski persona atradās Rīgā, pieteikumu par pagaidu aizsardzību pret vardarbību viņa vēlējās iesniegt tiesā Rīgā. Taču tiesa pieteikumu noraidīja. Pēc minētajiem notikumiem personas vīrs atriebības nolūkā nogalināja abu meitu.²²

Šī situācija izgaismoja pieteikuma par pagaidu aizsardzību pret vardarbību iesniegšanas vietas problemātiku. Tobrīd spēkā esošais regulējums²³ noteica, ka pieteikumu par pagaidu aizsardzību pret vardarbību pirms prasības celšanas iesniedz tiesai pēc aizskāruma nodarīšanas vietas. Tiesību norma vēsturiski tika pieņemta ar mērķi, lai pieteikums tiktu iesniegts tiesā, kura ir pieteicējam ērtāk pieejama, prezumējot, ka vardarbība ģimenes konfliktos tiek īstenota tur, kur pieteicējs arī faktiski uzturas un dzīvo.²⁴ Taču, kā to apliecināja praksē izveidojušies situācija, šāds regulējums ne visās situācijās atviegloja personas pieeju tiesas aizsardzībai un neatbilda mērķim, kādu likumdevējs bija izvirzījis, to pieņemot.

Reaģējot uz iepriekš izklāstīto situāciju, 2020. gada 8. septembrī tika iesniegti priekšlikumi likumprojektā “Grozījumi Civilprocesa likumā” (Nr. 554/Lp13), kurš tika izskatīts Saeimas Juridiskajā komisijā pirms trešā lasījuma. Priekšlikumi

¹⁹ Ministru kabineta 25.03.2014. noteikumu Nr. 161 “Kārtība, kādā novērš vardarbības draudus un nodrošina pagaidu aizsardzību pret vardarbību” 9.¹ punkts.

²⁰ Ministru kabineta 28.07.2020. noteikumu Nr. 462 anotācija. Pieejams: http://tap.mk.gov.lv/doc/2020_07/IEMAnot_150620_161.1205.docx [aplūkots 09.03.2021.].

²¹ Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 23.03.2016. lēmums lietā Nr. SKK-122/2016. Pieejams: at.gov.lv [aplūkots 09.03.2021.].

²² “Es tev atņēmsu dārgāko.” Lai atriebtos sievai, varmāka nožņaudz meitu. Pieejams: <https://rebal-tica.lv/2020/09/es-tev-atnemsu-dargako-lai-atriebtos-sievai-varmaka-noznauzd-meitu/> [aplūkots 09.03.2021.].

²³ Civilprocesa likuma 250.⁵⁵ panta trešā daļa, 250.⁵⁶ panta trešā daļa [01.07.2019. red.].

²⁴ Par priekšlikumiem likumprojektam “Grozījumi Civilprocesa likumā” (Nr. 554/Lp13). Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS13/saeimalivs13.nsf/0/773C60217FBFDBE1C22585DD0047B3CE?OpenDocument> [aplūkots 09.03.2021.].

paredzēja, ka pieteikumu par pagaidu aizsardzību pret vardarbību pirms prasības celšanas var iesniegt tiesai ne tikai pēc aizskāruma nodarīšanas vietas, bet arī pēc pieteicēja atrašanās vietas, tādējādi sniedzot personai iespēju lūgumu nodrošināt aizsardzību iesniegt jebkurā tiesā Latvijā, lai kur arī vardarbības upuris tobrīd būtu spiests atrasties.²⁵

Priekšlikumus vienbalsīgi atbalstīja gan Juridiskās komisijas deputāti, gan Tieslietu ministrija. Saeimas Juridiskais birojs norādīja, ka, lai gan priekšlikumi iesniegti pirms trešā lasījuma (parlamentārajā praksē nostiprinājies princips, ka iesniegt saturiski jaunus priekšlikumus pirms likumprojekta trešā, galīgā lasījuma nav vēlams), šajā gadījumā nav saskatāmi šķēršļi to atbalstīšanai, nosakot attiecīgo piekritību personas dzīvības un veselības aizsardzības interesēs.²⁶

Grozījumi Civilprocesa likumā stājās spēkā 2021. gada 1. janvārī, cita starpā paredzot, ka turpmāk pieteikumu par pagaidu aizsardzību pret vardarbību pirms prasības celšanas varēs iesniegt gan pēc aizskāruma nodarīšanas vietas, gan pēc pieteicēja atrašanās vietas.²⁷ Tādējādi šobrīd Civilprocesa likums attiecībā uz pieteikumu par pagaidu aizsardzību pret vardarbību pirms prasības celšanas būtībā paredz piekritību pēc prasītāja izvēles, jo prasītājs var izvēlēties, kurā tiesā iesniegt prasību.

3. Sociālās rehabilitācijas kurss vardarbīgas uzvedības mazināšanai kā jauns pagaidu aizsardzības pret vardarbību līdzeklis

Pagaidu aizsardzības pret vardarbību institūta būtiska sastāvdaļa ir Civilprocesa likuma 250.⁴⁷ panta pirmajā daļā nostiprinātais konkrētu līdzekļu uzskaitījums, ar kuru tiesa var noteikt iespējami efektīvāko personas tiesību aizsardzību. Turklāt līdzekļu saraksts nav izsmeļošs un tiesa var noteikt arī citus aizliegumus un pienākumus, kas šajā panta daļā nav minēti.²⁸

Ņemot vērā valsts pienākumu veikt preventīvus pasākumus vardarbības mazināšanai, tieslietu ministrs 2020. gadā Saeimā izskatāmajam likumprojektam “Grozījumi Civilprocesa likumā” (Nr. 599/Lp13) pirms otrā lasījuma iesniedza priekšlikumu paplašināt Civilprocesa likuma 250.⁴⁷ pantā noteikto pagaidu aizsardzības pret vardarbību līdzekļu klāstu, ieviešot iespēju tiesai uzlikt par pienākumu atbildētājam iziet sociālās rehabilitācijas kursu vardarbīgas uzvedības mazināšanai, lai novērstu vai mazinātu turpmākus vardarbības riskus.²⁹ Savukārt 2021. gada 25. martā Saeima atbalstīja iepriekš minēto likumprojektu trešajā lasījumā un lēma, ka tiesiskais regulējums attiecībā uz pagaidu aizsardzības pret vardarbību

²⁵ Par priekšlikumiem likumprojektam “Grozījumi Civilprocesa likumā” (Nr. 554/Lp13). Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS13/saeimalivs13.nsf/0/773C60217FBFDBE1C22585DD0047B3CE?OpenDocument> [aplūkots 09.03.2021.].

²⁶ Saeimas Juridiskās komisijas 16.09.2020. sēdes protokols. Pieejams: [http://titania.saeima.lv/livs/saeimasmassnotikum1.nsf/0/3d153ed2c23e0ae7c22585df00238862/\\$FILE/PR_2020_09_16_10_00_JK.002.pdf](http://titania.saeima.lv/livs/saeimasmassnotikum1.nsf/0/3d153ed2c23e0ae7c22585df00238862/$FILE/PR_2020_09_16_10_00_JK.002.pdf) [aplūkots 09.03.2021.].

²⁷ Grozījumi Civilprocesa likumā: LV likums. Pieņemts: 01.10.2020. [09.03.2021. red.].

²⁸ Civilprocesa likuma 250.⁴⁷ panta pirmās daļas 8. punkts.

²⁹ Par priekšlikumiem likumprojektam “Grozījumi Civilprocesa likumā” (reģ. Nr. 599/Lp13) pirms otrā lasījuma. Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS13/SaeimaLIVS13.nsf/0/7E5AC1558B6733C2C2258582003CD1D6?OpenDocument> [aplūkots 09.03.2021.].

līdzekļi – pienākumu apgūt sociālās rehabilitācijas kursu – stāsies spēkā 2021. gada 1. jūlijā.³⁰

Atbilstoši Ministru kabineta 2014. gada 23. decembra noteikumiem Nr. 790 “Sociālās rehabilitācijas pakalpojumu sniegšanas kārtība no vardarbības cietušām un vardarbību veikušām pilngadīgām personām”³¹ vardarbību veikušās personas kopš 2015. gada 1. janvāra var saņemt no valsts budžeta līdzekļiem finansētus sociālās rehabilitācijas pasākumus. Iepriekš minētie Ministru kabineta noteikumi līdz šim balstījušies uz brīvprātības principu – persona var brīvprātīgi pieteikties un, ja viņa atbilst noteikumos izvirzītajiem kritērijiem, saņemt valsts apmaksātu vardarbīgas uzvedības mazināšanas pakalpojumu.³² Taču, kā pareizi norādījusi biedrības “Centrs Marta” vadītāja Iluta Lāce, varmākas brīvprātīgi reti kad dodas uz šādām nodarbībām un viņi ir jāmudina to darīt.³³ Tādējādi jānorāda, ka tiesas iespējas uzlikt par pienākumu iziet sociālās rehabilitācijas kursu vardarbīgas uzvedības mazināšanai iekļaušana piemērojamo pagaidu aizsardzības pret vardarbību līdzekļu klāstā turpmāk būs būtisks solis, lai preventīvi iedarbotos uz personu un mazinātu noziedzīgas uzvedības iespēju.³⁴

Būtiski atzīmēt, ka līdz ar grozījumu apstiprināšanu galīgajā lasījumā tika atbalstīti vēl vairāki nozīmīgi priekšlikumi. Piemēram, par sociālā rehabilitācijas kursa finansēšanas kārtību, proti, vardarbīgajai personai būs pienākums ar līdzmaksājumu daļēji segt kursa izmaksas. Ja persona sāks apgūt kursu sešu mēnešu laikā pēc tiesas lēmuma saņemšanas, tad tai būs jāsedz kursa izmaksas desmit procentu apmērā, taču, ja kursa apgūšana tiks uzsākta vēlāk, izmaksas būs jāsedz pilnā apmērā. Saprotams, ka atbildētāja finanšu trūķumam nevajadzētu būt par šķērslī apgūt sociālās rehabilitācijas kursu, taču reizē ir nepieciešams arī motivēt personu apgūt kursu pēc iespējas ātrāk. Tāpat tiesai turpmāk būs rīcības brīvība lemt par šādu pagaidu aizsardzības līdzekli arī pēc savas iniciatīvas, pat ja prasītājs to nav lūdzis piemērot. Turklāt jāatzīmē, ka likumā paredzēta arī atbildība par kursa laicīgu neapgūšanu, kas reizē ir efektīvs instruments atbildētāja motivēšanai kursu apgūt pēc iespējas ātrāk. Proti, ja gada laikā sociālās rehabilitācijas kurss vardarbīgas uzvedības mazināšanai netiks apgūts, atbildētājs būs atbildīgs saskaņā ar Krimināllikumu.³⁵

Jaunais pagaidu aizsardzības pret vardarbību līdzeklis nenoliedzami būs efektīvs instruments, lai preventīvi iedarbotos uz vardarbīgo personu, samazinot atkārtotas vardarbības gadījumus.

³⁰ Sk. likumprojekta “Grozījumi Civilprocesa likumā” (reģ. Nr. 599/Lp13) tabulu. Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS13/SaeimaLIVS13.nsf/webAll?SearchView&Query={NumberTxt}=599/Lp13&SearchMax=0&SearchOrder=4> [aplūkots 09.03.2021.].

³¹ Sociālās rehabilitācijas pakalpojumu sniegšanas kārtība no vardarbības cietušām un vardarbību veikušām pilngadīgām personām: Ministru kabineta noteikumi. Pieņemts: 23.12.2014. [09.03.2021. red.].

³² Par priekšlikumiem likumprojektam “Grozījumi Civilprocesa likumā” (reģ. Nr. 599/Lp13) pirms otrā lasījuma. Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS13/SaeimaLIVS13.nsf/0/7E5AC1558B6733C2C2258582003CD1D6?OpenDocument> [aplūkots 09.03.2021.].

³³ Mudina ģimenes varmākām likt iziet obligātu rehabilitāciju. Pieejams: <https://nra.lv/latvija/kriminalzinas/265335-mudina-gimenes-varmakam-likst-iziet-obligatu-rehabilitaciju.htm> [aplūkots 09.03.2021.].

³⁴ Par priekšlikumiem likumprojektam “Grozījumi Civilprocesa likumā” (reģ. Nr. 599/Lp13) pirms otrā lasījuma. Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS13/SaeimaLIVS13.nsf/0/7E5AC1558B6733C2C2258582003CD1D6?OpenDocument> [aplūkots 09.03.2021.].

³⁵ Sk. 30., 31. un 35. priekšlikumu. Priekšlikumu tabula likumprojektam “Grozījumi Civilprocesa likumā” (reģ. Nr. 599/Lp13) trešajam lasījumam Saeimas sēdē. Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS13/saeimalivs13.nsf/0/6E2D71035B880F3AC2258695004EDD6F?OpenDocument> [aplūkots 15.03.2021.].

Kopsavilkums

1. Ar civilprocesuālā institūta – pagaidu aizsardzības pret vardarbību – ieviešanu Latvijas normatīvajā regulējumā ir sperts nozīmīgs solis, lai vardarbībā cietušo personu tiesības tiktu tūlītēji un efektīvi aizsargātas pret turpmāku vardarbības apdraudējumu.
2. Kaut arī pagaidu aizsardzība pret vardarbību ir būtisks institūts vardarbībā cietušo aizsardzībai un praksē ir pierādījies kā gana efektīvs instruments, vardarbība, it īpaši vardarbība ģimenē, joprojām ir aktuāla problēma Latvijas sabiedrībā, tādēļ arvien ir jāstrādā arī pie tiesiskā regulējuma uzlabošanas.
3. Pēdējā gada laikā, aktualizējoties vairākām pagaidu aizsardzības pret vardarbību regulējuma piemērošanas problēmām, ir panākti būtiski uzlabojumi šī institūta tiesiskajā kārtībā.
4. Stājoties spēkā grozījumiem Civilprocesa likumā, no 2021. gada 1. janvāra vardarbībā cietusī persona var iesniegt pieteikumu par pagaidu aizsardzību pret vardarbību ne tikai tiesā pēc aizskāruma nodarīšanas vietas, bet arī jebkurā tiesā pēc savas atrašanās vietas, kas noteiktās situācijās ir izšķiroši, lai atvieglotu personas pieeju tiesai un ātri un efektīvi aizsargātu personas tiesības.
5. Latvijas Republikas Saeima 2021. gada 25. martā pieņēma grozījumus Civilprocesa likumā, kas stāsies spēkā 2021. gada 1. jūlijā un ieviesīs jaunu pagaidu aizsardzības pret vardarbību līdzekli – sociālās rehabilitācijas kursa apgūšanu vardarbīgas uzvedības mazināšanai. Līdz grozījumu spēkā stāšanās brīdim dalība sociālās rehabilitācijas pasākumos ir brīvprātīga iespēja vardarbīgām personām, taču pēc 2021. gada 1. jūlija tiesa kursa apgūšanu varēs noteikt kā obligātu pienākumu. Turklāt atbildētājam būs pienākums daļēji segt kursa izmaksas desmit procentu apmērā, ja atbildētājs uzsāks apgūt kursu sešu mēnešu laikā, bet pilnā apmērā, ja atbildētājs uzsāks apgūt kursu pēc sešiem mēnešiem. Tādējādi tiks ieviests jauns preventīvs līdzeklis, kā mazināt vardarbības situāciju iespējamo atkārtotošanos nākotnē.

APELĀCIJA UN AR TO SAISTĪTIE PROCESUĀLIE JAUTĀJUMI

APPEAL AND RELATED PROCEDURAL ISSUES

Mārcis Krūmiņš, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes

Civiltiesisko zinātņu katedras lektors

Summary

The article reflects upon an issue concerning the different situation of the appellants and the cross-appellants in the submission deadline. This issue is addressed through the prism of procedural equality of the parties. Although the importance of procedural equality of the parties is emphasized in court practice, the legislator has ignored the issue under consideration. The accuracy of the factual analysis in the appeal is also emphasized, which allows the court to better assess the positions of the parties in the particular case.

Atslēgvārdi: apelācija, pretapelācija, civilprocess, termiņi.

Keywords: appeal, cross-appeal, civil proceedings, time limits.

Apelācijas sūdzība un tās sagatavošana ir viens no pēdējiem posmiem, kad tās sagatavotājam ir dota iespēja pārliecināt tiesu par savu pozīciju. Kā izriet no tiesu sastādītajiem spriedumiem, joprojām aktuāls ir jautājums par pirmās instances tiesas sprieduma atbilstību likumā noteiktajām prasībām, kā arī apelācijas sūdzības kvalitāti, kura tiek iesniegta, lai pārsūdzētu spriedumu otrās instances tiesā. Attiecībā uz spriedumu un tā izgatavošanu atbildība gulstas uz tiesnesi un puses ir tikai pasīvi vērotāji, bet apelācijas sūdzība un tās sagatavošana ir lietas dalībnieka atbildība. Apelācijas un pretapelācijas sūdzību iesniegšanas termiņi ir viens no būtiskiem procesuāliem posmiem lietas tālākai virzībai. To, ka jautājums ir aktuāls no dažādiem apelācijas sūdzības aspektiem, norāda arī Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta lēmums lietā SKC-97/2020¹, kurš tika pieņemts paplašinātā Senāta sastāvā. Vēl vairāk – lēmumam ir pievienotas vairāku tiesnešu atsevišķās domas, kuras ir pamats turpmākām diskusijām un norāda uz to, ka atsevišķos procesuālos jautājumos izpratne ir pietiekoši atšķirīga.

¹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 29.04.2020. lēmums lietā SKC-97/2020. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?year=2020> [aplūkots 29.01.2021.].

Apelācijas sūdzība un tās rakstīšana pēc savas formas un norādāmās informācijas ir stingri reglamentēts dokuments, kuram jāatbilst likumā² vai kādā citā dokumentā³, ja tas neattiecas uz Latvijas Republikas tiesu, noteiktajām prasībām. To, ka procesuālā likuma ievērošana ir būtiska visās lietas izskatīšanas stadijās, apliecina publiski pieejami tiesu spriedumi.

Apelācijas sūdzības tiesiskais pamats meklējams kā materiālajās tiesību normās un to interpretācijā, tā arī Civilprocesa likuma tiesību normās. Apelācijas sūdzība un tās rakstīšanas ietvars ir stingri noteikts Civilprocesa likuma 416. pantā, kā procesā īpaši noteiktajās lietu kategorijās papildus ievērojams ir 440.⁴ pants.

Līdzīgi kā prasības pieteikuma rakstīšana sākas ar iepazīšanos ar pieejamajiem materiāliem un informāciju, apelācijas sūdzība balstās uz tiesas taisīto spriedumu, kas pilnībā vai tā daļā neapmierina lietā iesaistīto pusī. Tātad vispirms tiek izvērtēts spriedums.

Gatavojot apelācijas sūdzību, tāpat, kā tas ir pie prasības pieteikuma sagatavošanas, nav un nevar būt sikumi, kuriem apelācijas sūdzības sagatavotājs var nepievērst uzmanību. Visi jautājumi, kas iekļauti apelācijas sūdzībā, ir būtiski, jo gala rezultātā tie var ietekmēt kā atsevišķu jautājumu izlemšanu, tā arī visu lietas iznākumu kopumā.

To, ka apelācijas sūdzības sagatavošanai – formai un saturam – ir būtiska loma, var atrast tiesu spriedumos. Tā vienā no aplūkotajiem spriedumiem ir norādīts, ka “lietas izskatīšanas robežas apelācijas instancē noteiktas, būtiski pārkāpjot procesuālo tiesību normas”⁴. Saskaņā ar Civilprocesa likuma 426. panta pirmo daļu apelācijas instances tiesa lietu izskata tajās robežās, ko lūdzis apelācijas sūdzības iesniedzējs. Ja apelācijas sūdzība ir pieņemta un apelācijas tiesvedība ierosināta, tiesai ir pienākums izvērtēt visus pieteiktos prasījumus, kaut arī tie ir savstarpējā pretrunā. Tāda ir Civilprocesa likuma būtība – formālā lietu vešanas kārtība. Likums uzliek atbildību ne tikai tiesai skatīt pārsūdzētajā apjomā, bet arī apelācijas sūdzības sagatavotājam iesniegt tādu apelācijas sūdzību, kas atbilst faktiskajiem apstākļiem, un sūdzībā minētie prasījumi nav savstarpēji izslēdzoši. Aplūkojamā spriedumā ir norādīts, ka “Norāde pārsūdzētajā spriedumā uz alternatīvu prasījumu esību atklāj to, ka apgabaltiesa saskatījusi pretrunas prasītājas pozīcijā. Tomēr jākonstatē, ka adekvātas un no apelācijas instances tiesas saprātīgi sagaidāmas darbības ar mērķi novērst minētās pretrunas un tādējādi izlabot pirmās instances kļūdas nav sekojušas, kas neizbēgami noveda pie tāda sprieduma taisīšanas, kuru nevar atzīt par likumīgu”⁵. Lai arī kasācijas instances tiesa norāda uz apelācijas tiesas neizdarīto darbu, taču tas nekādā gadījumā neattaisno apelācijas sūdzības iesniedzēja rīcību, pieļaujot alternatīvus prasījumus. Minētais norāda uz divām būtiskām lietām, kas netika ņemtas vērā, gatavojot apelācijas sūdzību. Pirmā – pienācīgi netika izvērtēts pirmās instances tiesas spriedums, un otrā – gatavojot apelācijas sūdzību, netika izvērtēta pieteikto prasījumu pamatotība atbilstoši

² Civilprocesa likums: LV likums. Latvijas Vēstnesis, 03.11.1998., Nr. 326/330. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/50500-civilprocesa-likums> [aplūkots 05.03.2021.].

³ Eiropas Kopienų tiesa. Tiesas norādījumi par tiešajām prasībām un apelācijām. Pieņemti, pamatojoties uz tās Reglamenta 125. a pantu. Pieejams: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=CELEX:32004Q1208\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=CELEX:32004Q1208(01)&from=EN) [aplūkots 29.01.2021.].

⁴ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 27.02.2020. spriedums lietā SKC-181/2020. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?year=2020> [aplūkots 02.03.2021.].

⁵ Turpat.

prasītāja iesniegtajai prasībai. No apskatāmā sprieduma ir konstatējams, ka apelācijas instances tiesa, redzot pretrunīgo prasījumu, ir centusies to novērst, izskatot tikai vienu prasījumu. Taču minētā rīcība noveda pie procesuālā pārkāpuma – pieņemtā prasījuma neizskatīšanas, kas kasācijas instances tiesai nedeva citu iespēju, kā spriedumu atcelt. No minētā piemēra ir konstatējams, ka viens no procesa pagarināšanas iemesliem ir neprecīza apelācijas sūdzības sagatavošana, kas veicināja turpmāko notikumu attīstību. Raksta autors minēto piemēru apskatīja tikai no apelācijas sūdzības sagatavošanas skata punkta, taču minētajā lietā ir vēl daudzas procesuālās nianšes, kuru pastāvēšanu ir vērts pētīt un analizēt.

Gan zinātnieki, gan arī praktiķi civilprocesuālo tiesību normu ievērošanā nereti kā pirmos norāda tieši tiesnešus un tikai pēc tam lietas dalībniekus un citas personas, kuras kaut kādā veidā ir iesaistītas civilprocesuālo tiesību normu izpildīšanā. Taču, autora ieskatā, kad dokumenti atrodas tiesā, pie tiesneša un tiesas sēdēs, atbildība ir tiesai. Attiecībā uz to dokumentu sagatavošanu, kuri neskar tiesas darbības, ieskaitot apelācijas sūdzību, atbildība gulstas tieši uz apelācijas sūdzības iesniedzēju. Arī V. Bukovskis norāda, ka apelācijas sūdzības iesniegšana “dod pusēm iespēju panākt pielaisto nepareizību izlabošanu”⁶.

Tiesību zinātnieki, sniedzot komentārus par civilprocesuālajām tiesību normām, ir atzīmējuši, ka “Viens no būtiskākajiem civillietu savlaicīgas izskatīšanas priekšnoteikumiem ir procesuālo termiņu ievērošana. Turklāt procesuālie termiņi disciplinē gan tiesnešus un tiesu izpildītājus, gan lietas dalībniekus”⁷. Nevar nepieņemt tam, ka lielākā daļā gadījumu procesa likumā ir jānorāda termiņi konkrētu darbību izdarīšanai. Analizējot apelācijas sūdzības jautājumu no termiņu viedokļa, ir viens jautājums, uz kuru autoram neizdevās rast atbildi un skaidrojumu. Proti, kāpēc likumdevējs apelācijas sūdzības iesniegšanai ir devis 20 dienu termiņu (Civilprocesa likuma 415. p. 1. d.) no sprieduma sastādīšanas dienas, bet pretapelācijai, kam piešķirta tāda paša nozīme kā apelācijai, izskatīšanas procesā ir dotas 30 dienas (Civilprocesa likuma 424. p. 3. d.).

Judikatūrā (Civilprocesa likuma 5. p. 6. d.) ir nostiprināta atziņa, ka “apelācijas tiesvedība ir atkarīga ne vien no apelācijas sūdzības, bet arī no pretapelācijas sūdzības kā patstāvīga apelācijas tiesvedības pamata”⁸. Kā arī tas, ka “Civilprocesa likuma 426. panta pirmajā daļā noteikts, ka apelācijas instances tiesa izskata lietu pēc būtības sakarā ar apelācijas sūdzību un pretapelācijas sūdzību tādā apjomā, kā lūgts šajās sūdzībās”⁹. No minētajiem piemēriem, kas ņemti no judikatūras sadaļā ievietotajiem spriedumiem, redzams, ka pretapelācijas sūdzību iesniegšana nav kaut kas ārkārtējs un minētais tiesību aizsardzības līdzeklis tiek izmantots no reizes uz reizi. Tas nozīmē tikai vienu, ka analīzes vērtā ir apelācijas un pretapelācijas sūdzību iesniegšanas termiņu noteikšana. Ja tehniski jautājums ir atrisināts, tad

⁶ Bokovskis V. Civilprocesa mācības grāmata. Rīga: autora izdevums, 1933. 452. lpp.

⁷ Civilprocesa likuma komentāri. 3. papild. izd. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgajā zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 106. lpp.

⁸ Latvijas Republikas Senāta Civillietu departamenta 29.04.2020. lēmums lietā SKC-97/2020. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?year=2020> [aplūkots (02.03.2021.).]

⁹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 17.10.2012. spriedums lietā SKC-1627/2012. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/klasifikators-pec-lietu-kategorijam/civilprocesa-likums/c-dala-tiesas-spridumu-un-lemumu-parsudzesana-413-4853-pants/astota-sadala-apelācijas-tiesvedība-413-44012-pants/52nodala-apelācijas-sudzības-iesniegšana-413-424pants> [aplūkots (02.03.2021.).]

termiņu ilgums ļauj uzdot jautājumus par pušu līdztiesības principa ievērošanu civilprocesā.

“Tiesvedību reglamentējošie akti izvirza tikai formālās prasības”¹⁰ procesuālo normu piemērotājiem – tiesām, pusēm un citiem iesaistītajiem lietas dalībniekiem. Autoram tiesību literatūrā, Satversmes komentāros un citu likuma komentāros nav izdevies atrast skaidrojumu vai analīzi, kas būtu pamatā apelācijas un pretapelācijas sūdzības iesniegšanai noteikto termiņu atšķirībām. Salīdzinot Civilprocesa likuma 415. panta 1. daļu un 424. panta 3. daļu ar Latvijas Civilprocesa kodeksu¹¹, redzams, ka 288.¹ panta 1. daļā un 295.¹ panta 3. daļā ir identiski noteikti termiņi ar pašreizējo regulējumu.

J. Rozenbergs, komentējot pušu līdztiesību civilprocesā, ir atzīmējis, ka “tiesiskā strīda izšķiršanas gaitā pusēm ir jānodrošina vienādas iespējas uz tiesas aizsardzību”¹².

Pusēm pirmās instances tiesas spriedums pieejams tiesas noteiktajā termiņā. Atbilstoši likumā noteiktajam termiņš apelācijas sūdzības iesniegšanai abām pusēm ir noteikts vienāds. Līdz pat apelācijas sūdzības iesniegšanas termiņa beigām nav zināms, kura no pusēm izvēlēsies spriedumu pārsūdzēt. Pēc iepazīšanās ar tiesas spriedumu puses izvērtē lietas apstākļus un tiesas sniegto motivāciju spriedumā. Kad izvērtējums veikts, katra puse pieņem lēmumu par sprieduma pārsūdzēšanu vai atturēšanos no pārsūdzības. Pati puse izlemj pārsūdzības nepieciešamību. Līdz tiesas paziņojuma saņemšanai par paskaidrojumu sniegšanu uz otras puses sniegto apelācijas sūdzību pusei nav informācijas par otras puses iesniegto apelācijas sūdzību. Tomēr tas neliedz pusei pārsūdzēt spriedumu. Pēc tiesas paziņojuma saņemšanas likumā noteiktā laika posmā pusei jāsniedz paskaidrojumi (Civilprocesa likuma 423. pants). Ievērojot judikatūrā sniegtās atziņas, būtiski ir pievērst uzmanību jautājumam par apelācijas un pretapelācijas sūdzības iesniegšanas termiņiem. Tiesību doktrīnā ir nostiprināts, ka “Civilās vai privātās tiesības, ko lūko cauri civiltiesā atšķiras no publiskām tiesībām ar to, ka viņu izlietošana pilnīgi atkarājas no personas kam viņas pieder, no šīs personas gribas un iniciatīvas. ... Kas grib izlietot savas tiesības, tam par to pašam jā rūpējas”¹³. Turpinot šo domu, likumā nostiprināts un judikatūrā attīstīts pamatprincips, ka pusēm ir vienlīdzīgas procesuālās tiesības.

Civilprocesa likuma 9. pantā noteikts, ka pusēm ir līdztiesīgas procesuālās tiesības. Saistībā ar apelācijas un pretapelācijas sūdzības iesniegšanas termiņiem konkrētais princips, labākajā gadījumā, pelna plašāku diskusiju un to atbilstību līdztiesības principa izvirzītajām prasībām. Līdztiesības principu regulējošā panta pirmajā daļā ir noteikts, ka pusēm ir vienlīdzīgas procesuālās tiesības. Nedrīkstētu nepieminēt arī Civilprocesa likuma 74. pantu, kurā atsevišķos gadījumos pušu tiesības ir noteiktas atšķirīgas. Taču tie ir gadījumi, kad pušu procesuālās tiesības atšķiras konkrētajās procesa stadijās. Apelācijas un pretapelācijas iesniegšanas termiņi nav iekļauti nevienā no pieļaujamiem izņēmumiem. “Procesuālās līdztiesības princips (*equality of arms*) ir būtisks tiesu uz taisnīgu tiesu elements

¹⁰ Līcis A. Prasības tiesvedībā un pierādījumi. Rīga: TNA, 2003, 53. lpp.

¹¹ Latvijas Civilprocesa kodekss. Rīga: Tieslietu ministrijas Tiesiskās informācijas centrs, 1996, 140.–141. lpp.

¹² Rozenbergs J. 9. panta komentārs. Civilprocesa likuma komentāri. 3. papild. izd. Prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: TNA, 2006, 34. lpp.

¹³ Bukovskis V. Civilprocesa mācības grāmata. Rīga: autora izdevums, 1933, 233. lpp.

un vienlaikus arī tiesiskās vienlīdzības principa īpaša izpausme.”¹⁴ Judikatūrā nostiprināta atziņa¹⁵, ka līdztiesības princips ir būtiska un taisnīga tiesas civilprocesa sastāvdaļa. Satversmes tiesa ir norādījusi, ka “Procesuālo tiesību vienlīdzība civillietas izskatīšanā nav absolūta. Satversmes tiesa jau vairākkārt ir norādījusi, ka, lai gan Satversme tieši neparedz gadījumus, kuros tiesības uz taisnīgu tiesu varētu tikt ierobežotas, tās tomēr nav absolūtas. Satversmē ietvertās normas tulkojamas sistēmiski, tāpēc pieņēmums, ka Satversmes 92. pantā paredzētajām personas tiesībām vispār nevar noteikt ierobežojumus, nonāktu pretrunā gan ar Satversmē garantētajām citu personu pamattiesībām, gan arī ar citām Satversmes normām.”¹⁶ Attiecībā uz pretapelācijas sūdzības iesniegšanas termiņu ir konstatējams, ka vienai no pusēm bez pamatota un neapstrīdama iemesla, bez leģitīma mērķa tiek dota priekšrocība konkrētu procesuālo darbību veikšanā. Pretapelācijas iesniegšanas termiņš ir tieši 10 dienas garāks par apelācijas sūdzības iesniegšanas termiņu. Attiecībā uz atšķirīgiem termiņiem apelācijas un pretapelācijas sūdzības iesniegšanai nebūtu piemērojama tiesību teorijā nostiprinātā atziņa, ka “pusēm ir atšķirīgas, parasti pretējas, tiesiskās intereses”¹⁷. Minētā atziņa būtu attiecināma uz prasības izskatīšanu pēc būtības, nevis apelācijas vai pretapelācijas iesniegšanas termiņiem, kur pastāv liela iespējamība, ka pirmais, kurš izdaris gājieni, iesniedzot apelāciju, būs tieši atbildētājs.

“Lietas izskatīšanas procesā tā dalībnieku tiesībām ir jābūt taisnīgi līdzsvarotām (*fair-balance*) – proti, katram ir jābūt nodrošinātām adekvātām iespējām izmantot procesuālos līdzekļus, proti, neesot nepamatoti nostādītam nelabvēlīgākā stāvoklī kā citi procesa dalībnieki.”¹⁸ Pēc autora domām, ikviens, kurš ir rakstījis apelācijas sūdzību, zina, ka termiņš 20 dienas ne vienmēr ir pietiekošs, lai kvalitatīvi un visaptveroši sagatavotu apelācijas sūdzību. It īpaši tas ir tajos gadījumos, kad atvēlētajā apelācijas sūdzības rakstīšanas periodā iekrīt valsts noteiktās svētku dienas. Tajā brīdī apelācijas un pretapelācijas sūdzību sagatavošanā pušu līdztiesība procesuālā termiņa dēļ izpaužas viskrasāk.

Autoram, pētot šo jautājumu, nav izdevies atrast pastāvošo likumā noteikto termiņu atšķirību pamatojumu. Ir pamatota ticība tam, ka šo rakstu izlasīs likumprojektu grozījumu sagatavotāji vai kāds no likumdevējvaras pārstāvjiem, kuriem ir iespēja rast risinājumu šim jautājumam, lai atrisinātu minēto pušu nevienlīdzību bez Satversmes tiesas starpniecības.

Lai atvieglotu konstatēto situāciju par apelācijas un pretapelācijas sūdzības iesniegšanas atšķirīgajiem termiņiem, kas ļauj apšaubīt līdztiesības principa ievērošanu civilprocesa normās un to atbilstību Latvijas Republikas Satversmei, autora ieskatā, tiesību politikas veidotājiem nepieciešams izvērtēt šo jautājumu.

¹⁴ Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 134. lpp. Tiesību literatūrā pausts viedoklis – sk.: Matscher F. The right to a fair in the case-law of the organs of the European convention on human rights. – Satversmes tiesas. 2009-85-01.30.03.2010., 12. punkts.

¹⁵ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 26.05.2017. spriedums Nr. SKC – 166/2017. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?year=2017> [aplūkots 05.03.2021.].

¹⁶ Satversmes tiesas 30.03.2010. spriedums lietā Nr. 2009-85-01, 14. punkts. Pieejams: [https://www.satv.tiesa.gov.lv/cases/?search\[number\]=2009-85-01](https://www.satv.tiesa.gov.lv/cases/?search[number]=2009-85-01) [aplūkots 05.03.2021.].

¹⁷ Rozenbergs J., Torgāns K., op. cit., 48.

¹⁸ Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 135. lpp.

Konstatējot iespējamus līdztiesības pārkāpuma riskus Civilprocesa likuma 424. panta 3. daļā, būtu veicami attiecīgi grozījumi termiņu saskaņošanai.

Secinājumi

1. Konkrētāka un precīzāka apelācijas sūdzības rakstīšana atvieglo ne tikai izskatīšanu apelācijas instancē, bet rada skaidru un patiesu priekšstatu par vienas vai otras puses faktiskajiem nodomiem.
2. Līdztiesības principa ievērošana civilprocesuālajās tiesību normās ir būtiska cilvēka pamattiesību ievērošanas sastāvdaļa. Tas, ka minētais jautājums nav skarts līdz šim, nenozīmē to, ka tas nevar parādīties jebkurā brīdī. Jautājuma sakārtošana nodrošinātu vienas civilprocesuālās tiesību normas pilnveidošanu un tiesību tuvināšanu līdztiesības principa saprotamākai un precīzākai ievērošanai.
3. Tiesību normas sakārtošana (grozīšana) atbilstoši līdztiesības principam, kas deklarēts Civilprocesa likumā, būtu patiesa virzība konkrētas procesuālās tiesības īstenošanas virzienā. Veicot grozījumus Civilprocesa likuma 423. panta 3. daļā un norādot, ka pretapelācija ir iesniedzama 20 dienu laikā no lietas nosūtīšanas otrās instances tiesai, tiktu panākts līdzsvars pušu tiesībās konkrētajā jautājumā.

DIGITĀLĀ SATURA NODOŠANA APMAIŅĀ PRET PATĒRĒTĀJA PIEKRIŠANU PERSONAS DATU APSTRĀDEI

PROVIDING DIGITAL CONTENT IN EXCHANGE FOR CONSUMER CONSENT TO PROCESSING OF PERSONAL DATA

Zanda Dāvida, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

In recent decades, the Internet and the development of digital technologies have promoted the appearance of new digital products. New business models have emerged, in which digital content or digital services are also provided, and in exchange for these, the consumer does not pay a fee but instead provides personal data to the trader. Different forms of such business models are used in a considerable part of the market. This issue was recognized by the EU legislator when drafting Directive 2019/770 on certain aspects of contracts for the supply of digital content and services. The author of the paper will analyse the implementation of Directive 2019/770 and its effects in the field of contract law in Latvia, in cases where the consumer does not pay a fee but provides personal data to the trader. The aim of the paper is to evaluate the implementation provisions and to identify potential gaps in the regulation in the analysed area, and, finally, to assess whether the goals of the Directive are achievable.

Atslēgvārdi: Direktīva 2019/770, personas dati, patērētāja piekrišana, Latvijas civiltiesības.

Keywords: Directive 2019/770, personal data, consumer consent, Latvian civil law.

Ievads

Pēdējās desmitgadēs internets un digitālo tehnoloģiju sniegtās iespējas ir būtiski manījušas sabiedrību – gan mūs kā individuus, gan saimniecisko darbību. Šis pārmaiņas noris lielā ātrumā un pārnacionālā mērogā, kas līdztekus ieguvumiem rada sarežģītus tiesībspolitiskus jautājumus un ietekmē nacionālo valstu tiesību tradicionālās vērtības. Eiropas Savienības dalībvalstis saskaras ar līdzīgām problēmām, taču to rīcībā esošie valstiskie instrumenti ir ierobežoti, lai ļautu tām efektīvi atrisināt visus jautājumus par šo pārmaiņu procesu. Pētījumi apliecina, ka patērētāji katru gadu ietaupītu ap 11,7 miljoniem eiro, ja varētu tiešsaistes pirkumus veikt no visa Eiropas Savienības preču un pakalpojuma klāsta. 61% patērētāju uzticas savas valsts tiešsaistes pārdevējam, bet tikai 38% uzticas citu ES valstu

pārdevējiem.¹ Redzot, ka nacionālajā līmenī digitālās tehnoloģijas netiek pilnvērtīgi izmantotas un problēmjautājumu risinājumi nav pietiekoši efektīvi, Eiropas Komisija izstrādāja un 2015. gada 6. maijā publicēja Eiropas Digitālā vienotā tirgus stratēģiju.² Tās mērķis bija radīt tādus tirgus apstākļus, kas ļauj patērētājiem un uzņēmumiem pilnvērtīgi izmantot interneta un digitālo tehnoloģiju sniegtās iespējas. Lai sasniegtu šo mērķi, stratēģijā tika izvirzīti trīs veicamo darbību virzieni, kur viens no tiem paredzēja izstrādāt tādu normatīvo bāzi, kas veicinātu patērētāju labāku piekļuvi digitālajām precēm un pakalpojumiem visā Eiropā. Lai likvidētu šķēršļus pārrobežu darbībām tiešsaistē un veicinātu patērētāju iepirkšanos kopējā Eiropas Savienības telpā, tika uzsvērts, ka šim nolūkam ir steidzami jāmazina būtiskākās atšķirības starp tiešsaistes un bezaistes vidi. Šī iniciatīva rezultējās ar divu savstarpēji saistītu patērētāja pirkuma direktīvu – Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvas (ES) 2019/771³ (turpmāk – patērētāja pirkuma direktīva) un Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvas (ES) 2019/770⁴ (turpmāk – digitālā satura direktīva) – pieņemšanu. Minētās direktīvas dalībvalstīm ir jāpārņem līdz 2021. gada 1. jūlijam, bet to piemērošana ir jāsāk ar 2022. gada 1. janvāri. Ņemot vērā minēto, Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija ir sagatavojusi likumprojektu “Grozījumi Patērētāju tiesību aizsardzības likumā” (turpmāk – Likumprojekts).⁵ Lielākajai daļai dalībvalstu, tai skaitā Latvijai, direktīvu pārņemšana rada jaunus izaicinājumus. Proti, no vienas puses, ir aktualizējies jautājums, kā nodrošināt direktīvu atbilstošu un korektu pārņemšanu nacionālajos normatīvajos aktos un, no otras puses, kā nodrošināt jaunā regulējuma sistēmisku atbilstību civiltiesībām, personas datu aizsardzības tiesībām un jau esošajam patērētāju tiesību aizsardzības regulējumam nacionālajā valstī.

Ņemot vērā raksta apjomu un darba autores interesi, pētījuma objekts ir sašaurināts līdz digitālā satura direktīvas piemērošanas jomai, kas ir regulēta direktīvas 3. panta 1. punkta 2. teikumā. Raksta mērķis ir noskaidrot digitālā satura nodošanas apmaiņā pret patērētāja piekrišanu personas datu apstrādei darījuma fenomena spēju iekļauties Latvijas civiltiesībās. Lai sasniegtu izvirzīto mērķi, darbā ir izmantotas šādas zinātniski pētnieciskās metodes: gramatiskā, teleoloģiskā, sistematiskā (izprotot normatīvo regulējumu un analizējot tiesību mijiedarbību), salīdzinošā (salīdzinot dažādos avotos paustos zinātnieku viedokļus), analītiskā (analizējot dažādu veidu avotus), deduktīvā (no vispārīgiem secinājumiem konkretizējot to ietekmi uz konkrētiem faktiem) un induktīvā (no atsevišķām atziņām pārejot uz vispārīgā apkopošanu).

Secinājumos tiek izvirzīta tēze, ka patērētāju datus juridiski nevar atzīt par maksāšanas līdzekli, tai pašā laikā nenoliedzot, ka tiem ir mantiska vērtība. Saimnieciskās darbības jeb biznesa modelis, kurā patērētājs apmaiņā pret digitālo

¹ A Digital Single Market Strategy for Europe. 6 May 2015 Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions COM (2015) 192 final. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52015DC0192&from=LV> [aplūkots 07.03.2021.].

² Ibid.

³ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva (ES) 2019/771 (2019. gada 20. maijs) par atsevišķiem preču pārdošanas līgumu aspektiem, ar kuru groza Regulu (ES) 2017/2394 un Direktīvu 2009/22/EK un atceļ Direktīvu 1999/44/EK. OV L 136, 22.05.2019.

⁴ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva (ES) 2019/770 (2019. gada 20. maijs) par dažiem digitālā satura un digitālo pakalpojumu piegādes līgumu aspektiem. OV L 136, 22.05.2019.

⁵ Likumprojekts “Grozījumi Patērētāju tiesību aizsardzības likumā”. Pieejams: <http://tap.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40495464> [aplūkots 07.03.2021.].

saturu dod piekrišanu apstrādāt savus datus, ir mūsdienu realitāte, kurai ir jārod atbilstošs regulējums. Eiropas komisija starp sešām galvenajām 2019.–2024. gada politiskajām prioritātēm ir izvirzījusi prioritāti “Digitālajam laikmetam gatava Eiropa”.⁶ Tās mērķis ir nodrošināt nepieciešamos tiesiskos, ekonomiskos un tehnoloģiskos instrumentus, lai tehnoloģijas kalpo cilvēkiem un rada pievienoto vērtību viņu ikdienas dzīvē. Līdz ar to nākotnē būs interesanti vērot, kā attīstīsies patērētāju datu kā vērtības tiesiskā izpratne un kā tā tiesiski korelēs ar jauniem saimnieciskās darbības modeļiem.

1. Digitālā satura direktīvas piemērošanas joma kā jaunums Eiropas līgumtiesībās

Digitālā satura direktīvas mērķis ir panākt dažu digitālā satura piegādes līgumu un digitālo pakalpojumu aspektu saskaņošanu, ņemot par pamatu augstu patērētāju aizsardzības līmeni. Līdz ar to šo direktīvu piemēro ikvienam līgumam, kura ietvaros pārdevējs piegādā vai apņemas piegādāt patērētājam digitālo saturu (video datnes, audio datnes, fotogrāfijas, e-grāmatas) vai digitālo pakalpojumu (lietotnes, mākoņkrātuves un straumēšanas pakalpojumi) un patērētājs maksā vai apņemas maksāt cenu. Digitālā satura direktīva paredz vairākus direktīvas piemērošanas izņēmumus.⁷ Piemēram, direktīvu nepiemēro digitālajam saturam vai digitālajiem pakalpojumiem, kuri ir ietverti precēs vai kuriem ir savstarpēja saikne ar precēm (šajā gadījumā tiek piemērota patērētāja pirkuma direktīva⁸), veselības aprūpes pakalpojumu sniegšanas, finanšu pakalpojumu, azartspēļu pakalpojumu līgumiem u. c. Minētie izņēmumi ir uzskatāmi par klasiskiem izņēmuma gadījumiem patērētāju tiesību aizsardzības direktīvās, jo argumentēti no regulējuma piemērošanas kompetences tiek izslēgtas konkrētas jomas. Dzīvei, zinātnei, cilvēka prātam attīstoties un radot jaunas sociālās realitātes, cilvēks turpina postulēt arvien jaunus vajadzības un tiesības.⁹ Tādējādi līdztekus norādītajai piemērošanas jomai digitālā satura direktīvas 3. panta 1. punkta 2. teikums paredz ieviest normatīvo bāzi Latvijā un daudzās citās dalībvalstīs līdz šim neregulētam līgumtiesību fenomenam – patērētāja piekrišanai personas datu apstrādei apmaiņā pret digitālā satura saņemšanu.

Digitalizācija ir veicinājusi ievērojamu skaitu jaunu un nebijušu ar digitālā satura piegādi saistītu saimnieciskās darbības modeļu rašanos. Patērētāji var izvēlēties piedāvājumus pēc viņu pieprasījuma vai daļēji pēc viņu pieprasījuma, pasūtītu lejupielādi, straumēšanu, interneta apraidi, interaktīvo televīziju, elektronisko

⁶ 6 Commission priorities for 2019-24. Pieejams: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024_en [aplūkots 07.03.2021.]; sk. arī: Political guidelines of the Next European Commission 2019-2024. Ursula von der Leyen, 16 July 2019. Pieejams: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/political-guidelines-next-commission_en_0.pdf [aplūkots 07.03.2021.].

⁷ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva (ES) 2019/770 (2019. gada 20. maijs) par dažiem digitālā satura un digitālo pakalpojumu piegādes līgumu aspektiem. OV L 136, 22.05.2019., 3. apsvēruma un 3. panta 1., 4. un 5. punkts.

⁸ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva (ES) 2019/771 (2019. gada 20. maijs) par atsevišķiem preču pārdošanas līgumu aspektiem, ar kuru groza Regulu (ES) 2017/2394 un Direktīvu 2009/22/EK un atceļ Direktīvu 1999/44/EK. OV L 136, 22.05.2019., 3. panta 3. punkts.

⁹ Ņikona L. Brīvība un dažādība sabiedrībā jāuztver kā vērtība. Intervija ar Inetu Ziemeli. Latvijas Vēstnesis, 04.03.2021. Pieejams: <https://lvportals.lv/viedokli/325510-briviba-un-dazadiba-sabiedriba-jauztver-ka-vertiba-2021> [aplūkots 07.03.2021.].

grāmatu, žurnālu un avižu piegādes abonēšanu, tiešsaistes pārraides sociālajos medijos, mākoņpakalpojumus, lietotnes, var veikt pirkumus pašās lietotnēs un daudzus citus pakalpojumus. Attiecīgi šiem pakalpojumiem tiek pielāgoti dažādi maksāšanas veidi, sākot ar klasisko jeb monetāro cenu līdz maksājumiem natūrā (īpaši reklāmām) vai personas datu izmantošanai.¹⁰ Atsaucoties uz Eiropas Digitālā vienotā tirgus stratēģiju, Katri Havu (*Katri Havu*) norādīja, ka patērētāju kā lietotāju datu izmantošana komerciāliem mērķiem dod iespēju identificēt konkrētas jomas, kurām ir nepieciešama tūlītēja analītiska izpēte un normatīvā regulējuma izstrādāšana.¹¹ Eiropas likumdevējs ir izvēlējies Norberta Reiha (*Norbert Reich*) un Hansa Miklica (*Hans W. Micklitz*) piedāvāto digitālā satura līgumu regulējuma nodalīšanu no klasiskā patērētāju pirkuma regulējuma, t. i., patērētāju pirkuma Direktīvas 1999/44¹², kuru tuvākajā laikā atceļ jaunā patērētāja pirkuma direktīva. Tiesību zinātnieki regulējuma nodalīšanas nepieciešamību pamato ar digitālā satura līguma hibrīdo raksturu,¹³ taču secināms, ka tieši regulējuma nodalīšana ir ļāvusi Eiropas likumdevējam spert drosmīgu soli, paplašinot digitālā satura direktīvas piemērošanas jomu un tā rezultātā aptverot līdz šim normatīvi neregulētas sociālās realitātes situācijas. Proti, paredzot direktīvas piemērošanu arī tādiem inovatīviem saimnieciskās darbības modeļiem kā tiem, kuros patērētājs par pakalpojumu nemaksā, bet apmaiņā pret to sniedz savus datus.

Attiecībā uz digitālā satura direktīvas 3. panta 1. punkta 2. teikumā noteikto direktīvas piemērošanas jomu ir jāvērs uzmanība, ka regulējums ietver arī izņēmumus. Direktīvu nepiemēro gadījumos, kad digitālā satura vai pakalpojuma sniedzējs vāc personas datus tikai un vienīgi, lai sniegtu digitālo saturu vai digitālo pakalpojumu vai izpildītu juridiskās prasības. Pamatā direktīvas piemērošana attieksies uz tiem gadījumiem, kad digitālā satura vai pakalpojuma sniedzējs patērētāja sniegtos datus izmantos komerciāliem mērķiem, taču tas neizslēdz cita veida gadījumus, kas varētu nebūt tieši saistīti ar digitālā satura sniedzēja komerciālo nolūku. Neskatoties uz iepriekš minēto, digitālā satura direktīva satur svarīgu norādi par direktīvas attiecībām ar personas datu aizsardzības regulējumu. Eiropas Savienības tiesību aktos par personas datu aizsardzību ir paredzēts izsmelošs personas datu likumīgas apstrādes juridisko pamatu saraksts. Tādējādi jebkāda personas datu apstrāde saistībā ar līgumu, kas ir šīs direktīvas darbības jomā, ir likumīga tikai tad, ja tā atbilst Vispārīgās datu aizsardzības regulas¹⁴ noteikumiem par juridiskajiem pamatiem personas datu apstrādei. Kolīzijas gadījumā starp digitālā satura direktīvu un Eiropas Savienības tiesību aktiem personas datu aizsardzības jomā pēdējie ir pārāki.¹⁵ Likumprojekts šādu piebildi neietver, tomēr, lai novērstu tiesību normu piemērošanas neatbilstības, to būtu ieteicams paredzēt.

¹⁰ Helberger N., Loos M. B. M., Guibault L., Mak Ch., Pessers L. Digital Content Contracts for Consumers. *Journal of Consumer Policy*, 2013, pp. 36, 37–57.

¹¹ Havu K. The EU digital single market from a consumer standpoint: How do promises meet means? *Contemporary Readings in Law and Social Justice*, 2017, Vol. 9 (2), pp. 146–183.

¹² Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva (ES) 1999/44 (1999. gada 25. maijs) par dažādiem patēriņa preču pārdošanas aspektiem un saistītajām garantijām. OV L 171, 07.07.1999.

¹³ Micklitz H.-W., Reich N. Sale of Consumer Goods. In: Micklitz H.-W., Reich N., Rott P. *EU consumer law*, 2nd ed. Antwerpen; Portland, Oregon: Intersentia, 2014, p. 97.

¹⁴ Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (ES) 2016/679 (2016. gada 27. aprīlis) par fizisku personu aizsardzību attiecībā uz personas datu apstrādi un šādu datu brīvu apriti un ar ko atceļ Direktīvu 95/46/EK (Vispārīgā datu aizsardzības regula). OV L 119/1, 27.04.2016.

¹⁵ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva (ES) 2019/770 (2019. gada 20. maijs) par dažiem digitālā satura un digitālo pakalpojumu piegādes līgumu aspektiem. OV L 136, 22.05.2019., 37. apsvēruma.

Digitālā satura direktīvas 3. panta 1. punkta 2. teikumā norādītā piemērošanas joma dod iespēju patērētājiem izmantot tiesiskās aizsardzības līdzekļus digitālā satura vai digitālā pakalpojuma neatbilstības vai nepiegādāšanas gadījumā arī ligumiem, kuru ietvaros digitālā satura piegādātājs sniedz vai apņemas sniegt patērētājam digitālo saturu vai digitālo pakalpojumu, bet patērētājs sniedz vai apņemas sniegt personas datus. Tādējādi arī uz šiem ligumiem attieksies direktīvā paredzētā tiesisko aizsardzības līdzekļu izmantošana. Tieši šis regulējuma darbības jomas paplašināšanas mērķis dod patērētājiem tiesības uz ligumiskiem tiesiskās aizsardzības līdzekļiem arī tādos saimnieciskās darbības modeļos, kur patērētāja dati tiek saņemti apmaiņā pret digitālā satura nodošanu. Raksta ierobežotā apjoma dēļ padziļināti netiek vērtētas sekas, kas iestātos gadījumā, ja ligums tiek atcelts vai konstatēta neatbilstība ligumam un ja patērētājs sniedzis savus datus apmaiņā pret digitālo saturu. Lai izprastu jauno regulējumu un nodrošinātu tā korektu ieviešanu Latvijas tiesībās, svarīgi ir saprast, kas ir patērētāja dati digitālā satura direktīvas kontekstā.

2. Patērētāju dati digitālā satura direktīvas kontekstā

Arvien vairāk digitālo pakalpojumu veidi balstās uz personas datu apstrādi, tai skaitā vākšanu un izmantošanu: veselības un sporta ierīces, personīgās efektivitātes lietotnes, personīgie asistenti, meklēšanas programmas, sociālie mediji, gudrā televīzija un citas ar internetu savienotās ierīces.¹⁶ Globālajā digitālajā ekonomikā komersanti vāc un izmanto patērētāju personas datus dažādiem mērķiem, sākot ar patērētāja pasūtījuma izpildi un pakalpojumu uzlabošanu, autentifikācijas un krāpšanas atklāšanu un beidzot ar patērētāja izsekošanu un personalizētas reklāmas radīšanu un piedāvāšanu patērētājiem. Sociālā realitāte apliecina, ka “par brīvu” ir interneta pakalpojumu noklusētā cena.¹⁷ Personas dati ir valūta, kas ļauj patērētājam piekļūt “bez maksas” tiešsaistes pakalpojumiem. Līdz ar to mūsdienās vairs nav noslēpums, ka patērētāju dati ir degviela saimnieciskajai darbībai digitālajā vidē. Šādu saimnieciskās darbības modeli izmanto tādas starptautiski spēcīgas digitālās platformas kā *Facebook*, *YouTube*, *Instagram* u. c. Līdz ar to datu komerciālā vērtība var būt finansiāli ļoti augsta, tomēr kas tad īsti ir patērētāja dati – komerciāla vērtība, nauda, naudas digitāls ekvivalents, prece, maksāšanas līdzeklis?

Nemot vērā, ka digitālā satura direktīva pirmo reizi Eiropas Savienības normatīvā regulējuma līmenī mēģina atbildēt uz jautājumu minētajā aspektā, tā analīzi ir vērts sākt tieši ar direktīvu kā izejošo tiesību avotu. Likumprojekta anotācijā norādīts, ka Likumprojektā tiek nostiprināta jau praksē esoša pieeja – maksāt naudas summu vai vērtības digitālu ekvivalentu. Praksē ir sastopams, ka, piemēram, lai varētu lietot kādu sociālo mediju platformu, ir jāsniedz savi personas dati – vārds, vecums, elektroniskā pasta adrese u. c. Šādos gadījumos tiek uzskatīts, ka patērētājs ir iegādājies digitālo saturu vai digitālu pakalpojumu, šajā gadījumā piekļuvi

¹⁶ Helberger N., Borgesius F. Z., Reyna A. The Perfect Match? A Closer Look at the Relationship between EU Consumer Law and Data Protection Law. *Common Market Law Review*, 2017, Vol. 54 (5), pp. 1427–1466.

¹⁷ Hoofnagle Ch. J., Whittington J. Free: Accounting for the Costs of the Internet's Most Popular Price. *UCLA law review*, 2014, 607, pp. 606–670.

sociālo mediju platformai, piemēram, *Facebook*, par vērtības digitālu ekvivalentu.¹⁸ Tādējādi Likumprojekta anotācija noteic, ka patērētāja dati ir maksājuma veids jeb naudas vērtības digitāls ekvivalents. Tieši tāds pats kā elektroniskie vaučeri vai e-kuponi, digitālā valūta, kas tiek lietota, lai digitālajā vienotajā tirgū samaksātu par dažādām precēm vai pakalpojumiem. Digitālā satura direktīvas 2. panta 7. punkts definē “cenu”, saprotot ar to naudas summu vai vērtības digitālu ekvivalentu, kas jāsamaksā par digitālā satura vai digitālā pakalpojuma piegādi.¹⁹ Savukārt Likumprojekts pārņem direktīvas definējumu, paredzot tā iekļaušanu Patērētāju tiesību aizsardzības likuma 1. panta 18. punktā: digitālā satura vai digitālā pakalpojuma cena – naudas summa vai vērtības digitāls ekvivalents, kas jāsamaksā par digitālā satura vai digitālā pakalpojuma piegādi.²⁰ Analizējot digitālā satura direktīvu, īpaši tās 23.–25. apsvērumu, secināms, ka Likumprojekta anotācija nonāk pretrunā ar direktīvu. Proti, patērētāja dati nevar būt nauda vai naudas digitāls ekvivalents. Tādējādi dati nav atzīstami par cenu, neskatoties uz to, ka pat specializētajā zinātniskajā literatūrā, tai skaitā tiesību zinātniskajos avotos, autori patērētāju datus mēdz salīdzināt ar cenu vai dēvēt par cenu.

Digitālā satura direktīvā ir uzsvērts, ka personas datus nevar uzskatīt par precī, jo tiesības uz personas datu aizsardzību ir pamattiesības.²¹ Personas dati un patērētāju dati kā daļa no tiem ir pamattiesību vērtība. Eiropas datu aizsardzības uzraugs norāda, ka personas dati nevar tikt pielīdzināti ne naudai, ne precei. Tos nevar ne monetizēt, ne atzīt par komercdarījuma priekšmetu pat gadījumā, ja datu subjekts vēlas būt šāda darījuma puse. Nevajadzētu veicināt patērētāju vēlmi tirgoties ar tā datiem. Patērētājs, kuram nav citu līdzekļu kā vien viņa dati, lai iegādātos kādu pakalpojumu, visticamāk, šādās attiecībās kļūs par upuri.²² Neskatoties uz minēto, sociālā realitāte tomēr prasa regulēt arī šādas patērētāju un komersantu attiecības. Pašlaik patērētājam minētajos saimnieciskās darbības modeļos nav tiesību uz līgumiskiem tiesiskās aizsardzības līdzekļiem, lai gan patērētāji apmaiņā pret digitālo saturu dod piekrišanu izmantot potenciāli mantisku vērtību – datus. Līdz ar to Eiropas likumdevējs ir izvēlējis vidusceļu, no vienas puses, patērētāju datus neatzīstot par maksāšanas līdzekli vai precī un, no otras puses, juridiski ne vien atzīstot patērētāju datus par pamattiesību vērtību, bet arī piešķirot tiem mantiskas vērtības nozīmi.

Ņemot vērā minēto, ir nepieciešamas labot Likumprojekta anotācijas sadaļu “Dati kā maksāšanas līdzeklis”, norādot, ka 1) patērētāju dati nav cena, nauda vai naudas digitāls ekvivalents; 2) patērētāju dati nav prece. Vienlaikus secināms, ka, neskatoties uz to, ka Likumprojekta sadaļas virsraksts “Dati kā maksāšanas līdzeklis” konceptuāli nav pretrunā ar iepriekš minēto, jo norāda uz salīdzinājumu, datu pielīdzināšana maksāšanas līdzeklī nav tālredzīga, līdz ar to virsraksts būtu

¹⁸ Likumprojekta “Grozījumi Patērētāju tiesību aizsardzības likumā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). Pieejams: https://em.gov.lv/lv/Ministrija/sabiedrības_lidzdaliba/diskusiju_dokumenti/aplūkots_07.03.2021.].

¹⁹ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva (ES) 2019/770 (2019. gada 20. maijs) par dažiem digitālā satura un digitālo pakalpojumu piegādes līgumu aspektiem. OV L 136, 22.05.2019., 2. panta 7. punkts.

²⁰ Likumprojekts “Grozījumi Patērētāju tiesību aizsardzības likumā”. Pieejams: <http://tap.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40495464> [aplūkots 07.03.2021.], 2. lpp.

²¹ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva (ES) 2019/770 (2019. gada 20. maijs) par dažiem digitālā satura un digitālo pakalpojumu piegādes līgumu aspektiem. OV L 136, 22.05.2019., 24. apsvēruma.

²² European Data Protection Supervision Opinion “On the Proposal for a Directive on certain aspects concerning contracts for the supply of digital content”, 4/2017, 2017. Pieejams: https://edps.europa.eu/sites/edp/files/publication/17-03-14_opinion_digital_content_en.pdf [aplūkots 07.03.2021.].

jālabo. Proti, likumprojektu anotācija ir viens no galvenajiem avotiem, kur ieskatās tiesību piemērotāji, saskaroties ar tiesību normu tulkošanas grūtībām. Latvijas normatīvajā regulējumā ietvertā maksāšanas līdzekļa tiesību institūta izpratne ir cieši saistīta ar naudu²³ un tā piesaisti kādas valsts nacionālajai valūtai. Savukārt patērētāja dati ir līgumisks maiņas līdzeklis, lai saņemtu pakalpojumu. Tādējādi Likumprojekta attiecīgās sadaļas virsraksts būtu maināms uz “Patērētāja piekrišana datu apstrādei kā līgumisks maiņas līdzeklis pakalpojuma saņemšanai”.

Ņemot vērā minēto, secināms, ka patērētāju dati digitālā satura direktīvas kontekstā ir ieguvuši Latvijas tiesību sistēmā līdz šim nepazītu tiesisko izpratni. Turpmāk tiks apskatīts jautājums par to lomu un vietu Latvijas civiltiesību sistēmā kopumā.

3. Jaunā regulējuma saskaņošana ar Latvijas civiltiesību sistēmu

Saskaņā ar digitālā satura direktīvas 12. apsvērumu direktīva neietekmē valstu tiesību aktus par līgumu izstrādi, spēkā esamību, spēkā neesamību vai sekām vai digitālā satura vai digitālā pakalpojuma likumību. Direktīva nenosaka līguma par digitālā satura vai digitālā pakalpojuma sniegšanu juridisko būtību un neregulē jautājumu par to, vai līgums par digitālā satura vai digitālā pakalpojuma sniegšanu ir uzskatāms, piemēram, par pirkuma, pakalpojumu, nomas vai *sui generis* līgumu. Ņemot vērā katras dalībvalsts tiesību sistēmas īpatnības, Eiropas likumdevējs minēto jautājuma noregulējumu ir atstājis valstu tiesību aktu kompetencē. Džoanna Hokstra (*Johanna Hoekstra*) un Aisema Dikere-Vanberga (*Aysem Diker-Vanberg*) norāda, ka digitālā satura direktīvas noteikumi nav pārdomāti, nav ilgtspējīgi un ir tuvredzīgi, jo nav izmantota iespēja noteikt digitālā satura un digitālā pakalpojuma sniegšanas līgumisko tiesību vienotu regulējumu. Dalībvalstīm joprojām ir atstāts pietiekami daudz brīvības, lai izveidotu vai saglabātu atšķirīgu regulējumu.²⁴ Eiropas likumdevējs ir apzināti izvairījies digitālā satura direktīvā noteikt speciālo līgumu juridisko klasifikāciju (piemēram, paredzot, ka tas ir pirkuma līgums vai pakalpojuma sniegšanas līgums), bet paplašinājis direktīvas darbības jomu visiem patērētāju līgumiem, kas tiek slēgti par digitālā satura vai digitālā pakalpojuma sniegšanu.²⁵ Līdz ar to nav pārsteigums, ka tik plašs speciālo līgumu izpratnes tvērumš neiekļaujas daudzu nacionālo valstu tradicionālajās civiltiesību sistēmās un nekvalificējas kā tāda līguma veids, kas valstī jau zināms, piemēram, kā pirkuma līgums vai piegādes līgums.

Latvijas Universitātes 79. starptautiskās zinātniskās konferences plenārsēdē tiesību zinātņu doktors Jānis Kārliņš norādīja, ka uz līgumiem, kuru objekts ir digitālais saturs, pašlaik nav pilnvērtīgi attiecināmi Civillikumā paredzētie vispārējie atsavināšanas līgumu, piemēram, pirkuma līguma, maiņas līguma, dāvinājuma līguma, noteikumi. Proti, digitālais saturs nav ne ķermeniska, ne bezķermeniska lieta, līdz ar to uz digitālo saturu nevar tikt īstenota īpašuma tiesība. Tieši īpašuma tiesības pārejas iespējamība ir atsavināšanas līgumus vienojošā pazīme. Lai risinātu šo situāciju, tika ieskicēti divi alternatīvi varianti: 1) papildināt patērētāju

²³ Piemēram, sk.: Kredītiestāžu likums: LV likums. Pieņemts 05.10.1995. [16.02.2021. red.].

²⁴ Hoekstra, J., Diker-Vanberg, A. The proposed directive for the supply of digital content: is it fit for purpose? *International Review of Law, Computers & Technology*, 2019, Vol. 33 (1), pp. 100–117.

²⁵ Schulze, Staudenmayer. *EU Digital Law. Article-by-Article Commentary*. Germany: Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 2020, p. 7.

tiesību aizsardzības likumu ar atrunu par Civillikumā paredzēto atsavinājuma līgumu regulējuma piemērošanu līgumiem, kuru objekts ir digitāls saturs, vai 2) iekļaut norādi par digitālā satura pirkšanas iespējamību Civillikuma 2002. pantā.²⁶

Patērētāju datu loma digitālā satura direktīvā, paredzot, ka tie var būt maiņas līdzeklis digitālā satura saņemšanai, tiesībjautājumu par digitālā satura līguma juridiskās būtības identificēšanu padara vēl komplicētāku. Pašlaik līgums (kura ietvaros digitālā satura vai digitālā pakalpojuma sniedzējs sniedz vai apņemas sniegt patērētājam digitālo saturu vai digitālo pakalpojumu un patērētājs sniedz vai apņemas sniegt pretī tam personas datus vai piekrišanu apstrādāt personas datus) neatbilst nevienam no Civillikumā regulētajiem atsavinājuma līguma veidiem, jo ne tikai trūkst īpašuma tiesību pārejas iespējamības (nav lietas), bet arī netiek izpildīts nosacījums par maksu/cenu, kas ir obligāta sastāvdaļa lielākajai daļai atsavinājuma līgumu veidu (izņēmums ir maiņas līgums; savukārt uztura līgums uz šo gadījumu neattiecas, tāpēc rakstā netiek apskatīts). Maiņas līguma (Civillikuma 2091. pants) regulējuma piemērošana būtu vistuvākā norādītā līguma juridiskajai būtībai, tomēr Civillikuma 2091. panta otrajā teikumā atrunātais maiņas līguma priekšmets neļauj mainīties ar personas datiem un digitālo saturu. Šis direktīvas galvenais jaunums par patērētāju datu lomu līgumtiesībās kontekstā ar digitālo ekonomiku būtiski ietekmēs Eiropas līgumtiesību attīstību.²⁷ Pašlaik Latvijas tiesību sistēmā iepriekš minēto līgumu var kvalificēt kā *sui generis* jeb speciālo līgumu, kas neiekļaujas Latvijas Civiltiesību sistēmas līgumu kvalifikācijā, līdz ar to paliek ārpus Civillikuma regulējuma. Pašlaik Likumprojektā būtu atbalstāms tiesību zinātņu doktora Jāņa Kārklīņa ierosinājums. Proti, papildināt Patērētāju tiesību aizsardzības likumu ar atrunu par Civillikumā paredzēto atsavinājuma līgumu regulējuma piemērošanu līgumiem, kuru objekts ir digitāls saturs,²⁸ piebilstot, kas tas tiek piemērots arī tajos gadījumos, kad patērētājs apmaiņā pret digitālo saturu vai digitālo pakalpojumu sniedz savus datus vai dod piekrišanu savu datu apstrādei saskaņā ar jaunā Patērētāju tiesību aizsardzības likuma 2.¹ panta ceturto daļu (Likumprojekta 2. punktu). Lai gan secināms, ka ilgtspējīga regulējuma izstrādei būtu ieteicams uzsākt diskusiju par Civillikuma 13. nodaļas “Prasījumi no atsavinājuma līgumiem” modernizāciju kopsakarā ar digitālās ekonomikas attīstības sociālo realitāti, jo digitālā satura kā līguma objekta datu kā līgumiska maiņas līdzekļa regulējums ir aktuāls arī komersantu jeb B2B attiecībās. Proti, nebūtu pamatoti no tiesiskās aizsardzības izslēgt komersantus un digitālā satura direktīvas noteikumi būtu jāattiecina arī uz B2B attiecībām.

²⁶ Jāņa Kārklīņa priekšlasījums “Pirkuma līguma objekta izpratne jauno patērētāju pirkuma direktīvu gaismā” Latvijas Universitātes 79. starptautiskās zinātniskās konferences plenārsēde “Tiesības un tiesiska vide mainīgos apstākļos”. Rīga, 21.02.2021. Programma pieejama: https://www.jf.lu.lv/fileadmin/user_upload/LU.LV/Apaksvietnes/Fakultates/www.jf.lu.lv/zinas/2021/79konf/Plenarsede_JF_LU_79konference__1_.pdf [aplūkots 07.03.2021.].

²⁷ Schulze, Staudenmayer. EU Digital Law. Article-by-Article Commentary. Germany: Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 2020, p. 7.

²⁸ Jāņa Kārklīņa priekšlasījums “Pirkuma līguma objekta izpratne jauno patērētāju pirkuma direktīvu gaismā” Latvijas Universitātes 79. starptautiskās zinātniskās konferences plenārsēde “Tiesības un tiesiska vide mainīgos apstākļos”. Rīga, 21.02.2021. Programma pieejama: https://www.jf.lu.lv/fileadmin/user_upload/LU.LV/Apaksvietnes/Fakultates/www.jf.lu.lv/zinas/2021/79konf/Plenarsede_JF_LU_79konference__1_.pdf [aplūkots 07.03.2021.].

Kopsavilkums

1. Sociālās realitātes radītās jaunās vajadzības ir rosinājušas Eiropas likumdevēju iniciēt tiesību normatīvās bāzes radīšanu Latvijā un daudzās citās Eiropas Savienības dalībvalstīs līdz šim neregulētam līgumtiesību fenomenam – līgumam, kurā tiek sniegts digitālais saturs apmaiņā pret patērētāja datiem vai patērētāja piekrišanu datu apstrādei.
2. Digitālā satura direktīva satur svarīgas norādes par direktīvas attiecībām ar personas datu aizsardzības regulējumu. Proti, kolīzijas gadījumā starp digitālā satura direktīvu un Eiropas Savienības tiesību aktiem personas datu aizsardzības jomā pēdējie ir pārāki. Likumprojekts šādu piebildi neietver, tomēr, lai novērstu tiesību normu piemērošanas neatbilstības, to būtu ieteicams paredzēt. Vienlaikus Likumprojektā ieteicams iekļaut norādi, ka patērētāja izmantotie patērētāju tiesību aizsardzības līdzekļi neietekmē patērētāja kā datu subjekta tiesības vienlaicīgi izmantot arī personas datu tiesību aizsardzības regulētajos normatīvajos aktos noteiktos tiesību aizsardzības līdzekļus, īpaši Regulā 2016/679 paredzētās tiesības. Piemēram, patērētāja tiesības atcelt līgumu neskar patērētāja kā datu subjekta tiesības uz datu dzēšanu, datu pārnesamību un piekrišanas atsaukšanu attiecībā uz personas datu apstrādi.
3. Patērētāja dati nevar būt nauda, naudas digitāls ekvivalents vai maksāšanas līdzeklis. Līdz ar to Likumprojekta anotācija nonāk pretrunā ar direktīvu. Vienlaikus dati nav prece, jo dati ir pamattiesību vērtība, lai gan tiem ir mantiskas vērtības pazīmes. Patērētāja piekrišana datu apstrādei vai patērētāja sniegtie dati ir jāvērtē kā līgumisku maiņas līdzekli pakalpojuma saņemšanai.
4. Pašlaik Latvijas tiesību sistēmā iepriekš minēto līgumu var kvalificēt kā *sui generis* jeb speciālo līgumu, kas neiekļaujas Latvijas Civiltiesību sistēmas līgumu kvalifikācijā, līdz ar to paliek ārpus Civillikuma regulējuma. Likumprojektā atbalstāms būtu ierosinājums – papildināt Patērētāju tiesību aizsardzības likumu ar atrunu par Civillikumā paredzēto atsavinājuma līgumu regulējuma piemērošanu līgumiem, kuru objekts ir digitālais saturs, piebilstot, kas tas tiek piemērots arī tajos gadījumos, kad patērētājs apmaiņā pret digitālo saturu vai digitālo pakalpojumu sniedz savus datus vai dod piekrišanu savu datu apstrādei saskaņā ar jaunā Patērētāju tiesību aizsardzības likuma 2.¹ panta ceturto daļu (Likumprojekta 2. punktu).
5. Vienlaikus ilgtspējīga regulējuma izstrādei būtu ieteicams uzsākt diskusiju par Civillikuma 13. nodaļas “Prasījumi no atsavinājuma līgumiem” modernizāciju kopsakarā ar digitālās ekonomikas attīstības sociālo realitāti, jo digitālā satura kā līguma objekta datu kā līgumiska maiņas līdzekļa regulējums ir aktuāls arī komersantu jeb *B2B* attiecībās.

Pētījumu atbalsta Latvijas Zinātnes padomes (LZP) Fundamentālo un lietišķo pētījumu projekts (FLPP) “Patērētāju aizsardzības stiprināšana digitālajā un datu laikmetā: jauno patērētāja pirkuma direktīvu ieviešana Latvijas tiesību sistēmā”.



SPORTA PREČU ZĪMES

TRADEMARKS IN SPORTS

Stella Kaprāne, Mg. iur.

Zvērinātu advokātu birojs "BDO Law", juriste

Summary

The aim of the current article is to define sports trademarks concept, various types of sports trademarks, their Nice classification classes, preconditions for the implementation of sports trade mark protection, as well as to bring to attention other relevant questions connected with trademark protection, such as the domain name protection. In preparation of the article, the author has studied court rulings, legal literature, various normative acts regarding trade marks and their protection. The applied methods include comparative method, analytical method, deduction and induction methods.

Atslēgvārdi: preču zīmes, sports, preču zīmju aizsardzība, sporta preču zīmju veidi, ar sporta preču zīmēm saistīti jautājumi.

Keywords: trademarks, sports, trademark protection, trademark types in sports, questions connected with sports trademarks.

1. Sporta preču zīmju jēdziena definīcija un veidi

Saskaņā ar Preču zīmju likuma 1. panta astoto punktu [...] *preču zīme – apzīmējums, kuru lieto, lai kādas personas preces vai pakalpojumus atšķirtu no citu personu precēm vai pakalpojumiem.*¹ Sporta preces ir sporta apģērbs, apavi, galvassegas, sporta inventārs, suvenīri, uztura bagātinātāji u. c., savukārt sporta pakalpojumi ir sporta klubu, spēlētāju u. c. sniegtie pakalpojumi. Sporta preču zīmi var definēt kā apzīmējumu, kuru lieto, lai kādas personas sporta preces vai sporta pakalpojumus atšķirtu no citu personu precēm vai pakalpojumiem.

Atbilstoši Preču zīmju likuma 4. panta otrajai daļai kā sporta preču zīmes pēc reģistrējamo apzīmējumu veidiem var reģistrēt:

1. Vārda preču zīmes (piemēram, sporta klubu vai komandu saukļi, klubu nosaukumi, spēlētāju iesaukas u. c.).
2. Figurālas preču zīmes (sporta klubu, sporta apģērba ražotāju logotipi u. c.).
3. Telpiskas preču zīmes (sporta apavu vai inventāra īpaša forma – nošķirt no patentējamiem objektiem u. c.).
4. Novietojuma preču zīmes (svītras uz *Adidas* apaviem u. c.).
5. Ornamenta preču zīmes (sporta preču, inventāra raksti, apdrukas).
6. Krāsu preču zīmes u. c. (sporta klubu krāsu lietojums noteiktā veidā un salikumā).

¹ Preču zīmju likums: LV likums. Pieņemts 06.02.2020. [06.02.2020. red.].

Visplašāk izmantotās sporta preču zīmes ir apzīmējumi, kas izmantojami uz sporta apģērba, apaviem, inventāra, sporta auto (*Adidas, Nike, Reebok* logo, *Ferrari Testarossa* u. c.) – gan figurālās preču zīmes, gan noteikti ornamentu (līnijas, raksti u. c.). Plaši tiek lietotas arī telpiskas preču zīmes (apavu, sporta inventāra forma, to faktūra u. c.), sporta klubu, komandu, spēlētāju, sporta preču ražotāju, pakalpojumu sniedzēju, kā arī uztura bagātinātāju un pārtikas produktu apzīmējumi un sauķļi (kā vārdiskās preču zīmes) sportiskam dzīvesveidam.

Kā ārvalstu preču zīmju piemērus var minēt sporta dzēriena *Gatorade* preču zīmi, kas reģistrēta Amerikas Savienotajās Valstīs; sportista skrējēja Useina Bolta (*Usain Bolt*) *To Di World* sauķļa un *Lightning Bolt* pozas silueta vārda un figurālo preču zīmi; basketbolista Džeimsa Lebrona (*James LeBron*) *Beast Mode* preču zīmi un “Mērķē augstu un tiecies uz zvaigznēm” (angļu val. – *Aim High and Shoot for the Stars*) sauķli; Sanfrancisko beisbolista Kolina Kapernika (*Colin Kaepernick*) tā dēvēto *Kaepernicking* pozas (“bicepsa skūpstis”) preču zīmi; Denveras komandas (*Denver Broncos*) amerikāņu futbola spēlētāja (*Tim Tebow*) lūgšanu pozas spēles laikā (*Tebowing*) preču zīmi u. tml.

Sporta preču zīmes praksē parasti tiek reģistrētas Nicas klasifikācijas (Nicas Nologums par preču un pakalpojumu starptautisko klasifikāciju preču zīmju reģistrācijas vajadzībām) klasēs (atkārībā no plānotā izmantojuma): 9. klasē – aizsargķiveres, aizsargbrilles un zobu aizsargi sportam; 25. klasē – apģērbi, apavi, galvassegas; 28. klasē – vingrošanas un sporta preces; 32. klasē – enerģijas dzērieni, izotoniskie dzērieni, ar proteīniem bagātināti sporta dzērieni u. c. Sporta preču zīmju jomā tiek reģistrētas gan Eiropas Savienības, gan dalībvalstu preču zīmes, gan arī ASV preču zīmes (ASV ir ļoti aktuāla spēlētāju sauķļu, iesauku aizsargāšana ar preču zīmju palīdzību).

Reģistrācijas priekšnosacījums kā jebkurai preču zīmei, saskaņā ar Preču zīmju likuma 4. panta pirmo daļu, ir apzīmējuma atšķirtspēja; preču zīmju reģistrā apzīmējumam jābūt atveidotam tā, lai var skaidri un nepārprotami noteikt, kas ir preču zīmes īpašniekam piešķirtās aizsardzības priekšmets. Ja reģistrētas preču zīmes netiek lietotas 5 gadus, tad, lai nezaudētu tiesības uz tām, šo zīmju īpašniekiem, tostarp arī sporta preču jomā, aktuāls un nozīmīgs ir arī preču zīmju faktiskās izmantošanas jautājums.

Atbilstoši Preču zīmju likuma 26. pantam, 43. panta piektajai daļai, 61. panta piektajai daļai un 63. pantam preču zīmes reģistrāciju var atcelt, ja preču zīme secīgu piecu gadu laikposmā pēc tās reģistrācijas procedūras pabeigšanas nav faktiski izmantota saistībā ar precēm un pakalpojumiem, kuriem tā reģistrēta, vai ja šāda izmantošana tikusi pārtraukta vismaz uz secīgu piecu gadu laikposmu, pirms iesniegts prasības pieteikums par preču zīmes reģistrācijas atcelšanu, un šai neizmantošanai nav pienācīga attaisnojuma. Analogisks regulējums attiecībā uz Eiropas Savienības preču zīmi paredzēts arī Eiropas Parlamenta un Padomes Regulā (ES) 2017/1001 (2017. gada 14. jūnijs) par Eiropas Savienības preču zīmi.²

Sporta preču zīmju aizsardzībai ieteicams reģistrēt preču zīmi attiecīgajā Nicas klasifikācijas klasē, izvēlēties starp Eiropas Savienības un dalībvalstu preču zīmēm, kā arī izmantot preču zīmes īpašnieka tiesības aizliegt citiem preču zīmes vai tai sajaucami līdzīga apzīmējuma izmantošanu. Papildus pastāv pienākumrikojuma pieprasīšanas iespēja, lai aizliegtu izplatīt preces, sniegt pakalpojumus, ar kuriem aizskartas preču zīmju īpašnieka tiesības.

² Regula (ES) 2017/1001 par Eiropas Savienības preču zīmi. Pieņemta 14.06.2017. [13.02.2018. red.].

2. Sporta preču zīmes Eiropas Savienības Tiesas praksē

Eiropas Savienības Tiesa (turpmāk – EST) sporta preču zīmju jautājumus skatījusi vairākās lietās. Piemēram, EST 2015. gada 10. decembra spriedumā lietā Nr. T 615/14 *Fútbol Club Barcelona pret Iekšējā tirgus saskaņošanas biroju (OHIM)* pamatlietā 2013. gada 24. aprīlī prasītāja *Fútbol Club Barcelona* bija iesniegusi Iekšējā tirgus saskaņošanas birojam (preču zīmes, paraugi un modeļi) (OHIM) reģistrācijas pieteikumu Eiropas Savienības grafiskās preču zīmes – futbola kluba vairoga – reģistrācijai attiecībā uz Nicas klasifikācijas 16., 25. un 41. klašu precēm un pakalpojumiem (papīrs, kartons, izstrādājumi no šiem materiāliem u. c.; apģērbs, apavi, galvassegas; izglītība; apmācība; izklaide; sporta un kultūras pasākumi).³

Pieteikums par visiem pieprasītajiem produktiem un pakalpojumiem minētajā lietā tika noraidīts. Pretendents pārsūdzēja lēmumu. Apelācijas pirmā padome apelāciju noraidīja, jo reģistrācijai pieteiktajai preču zīmei neesot raksturīgas atšķirtspējas un tai nav neviena īpaša elementa, kas varētu nekavējoties piesaistīt patērētāja uzmanību kā norādi uz dažādu preču un pakalpojumu komerciālo izcelsmi, ņemot vērā, ka futbola klubu (kā arī dažādu citu sporta klubu) logotipos vairoga formas apzīmējuma lietojums ir plaši izplatīts un ka konkrētajā reģistrācijai pieteiktajā apzīmējumā nav nekādu unikālu, atšķirtspēju nodrošinošu elementu, kas varētu piesaistīt patērētāja uzmanību kā norādi uz dažādu preču un pakalpojumu komerciālo izcelsmi un to nošķirt no pārējiem apzīmējumiem.⁴

Tādējādi secināms, ka sporta klubu logotipos ietvertās dažādās formas, tostarp vairoga forma, pašas par sevi nevar nodrošināt pietiekamu atšķirtspēju un arī sporta preču zīmēm jānodrošina pietiekama apzīmējumu atšķirtspēja attiecīgajā jomā, kurā tās tiks izmantotas un plānots reģistrēt.

Savukārt EST 2020. gada 22. oktobra spriedumā apvienotajās lietās Nr. C720/18 un C721/18 *Ferrari SpA pret DU (Ferrari Testarossa lieta)* skatīts attiecībā uz sporta automašīnām (un to rezerves daļām) reģistrētās preču zīmes aizsardzības jautājums. Pamatlietā 1987. gada 22. jūlijā preču zīme *Testarossa* tika reģistrēta Pasaules intelektuālā īpašuma organizācijā kā starptautiska preču zīme attiecībā uz Nicas klasifikācijas 12. klasē ietilpstošām precēm, vēlāk – arī Vācijā. Diseldorfas apgabaltiesa lēma par to izslēgšanu no reģistra atcelšanas dēļ, pamatojoties uz to, ka nepārtrauktā piecu gadu laikposmā *Ferrari* šīs preču zīmes nav faktiski izmantojusi Vācijā un Šveicē precēm, attiecībā uz kurām tās ir reģistrētas. Augstākā tiesa Diseldorfā nolēma apturēt tiesvedību un uzdot prejudiciālus jautājumus – vai attiecībā uz preču zīmes izmantošanu jāņem vērā tās izmantošana īpašam tirgus segmentam.⁵

Ferrari Testarossa lietā no EST atzina, ka preču zīmi tās īpašnieks faktiski izmanto, ja tas sniedz noteiktus pakalpojumus saistībā ar precēm, kas agrāk ir pārdotas ar šo preču zīmi, ar nosacījumu, ka šie pakalpojumi tiek sniegti ar minēto preču zīmi un ka preču zīme, kas reģistrēta attiecībā uz preču un to veidojošo sporta auto rezerves daļu kategoriju, ir jāuzskata par tādu, kas ir faktiski izmantota attiecībā uz visām šajā kategorijā ietilpstošajām precēm un to rezerves daļām arī

³ EST 10.12.2015. spriedums lietā Nr. T 615/14 *Fútbol Club Barcelona pret Iekšējā tirgus saskaņošanas biroju (OHIM)*.

⁴ Turpat.

⁵ EST 22.10.2020. spriedums apvienotajās lietās Nr. C720/18 un C721/18 *Ferrari SpA pret DU*.

tad, ja tā lietota vienīgi saistībā ar dažu minēto preču rezerves daļām un piederumiem. Izņēmums – ja vien no atbilstošajiem faktiem un pierādījumiem neizriet, ka patērētājs, kurš vēlas iegādāties šīs pašas preces, tās uztvers kā tādas, kas ir preču kategorijas, saistībā ar kurām attiecīgā preču zīme ir reģistrēta, autonoma apakškategorija.⁶

Līdzīgi ticis lemts arī agrāk pieņemtā EST spiedumā attiecībā uz Nicas klasifikācijas 25. klases precēm reģistrētām preču zīmēm – EST 2020. gada 16. jūlija spriedumā lietā Nr. C-714/18 P *ACTC GmbH v. Eiropas Savienības Intelektuālā īpašuma birojs*. Minētajā lietā EST secina, ka nav mākslīgi jānošķir papildu preču vai pakalpojumu, attiecībā uz kurām reģistrēta un izmantota preču zīme, aizsardzības apakškategorijas, mākslīgi samazinot preču zīmes sniegtās aizsardzības apmēru. Kaut gan nosakot, cik plašs ir attiecīgās preču zīmes aizsardzības apmērs, ir jāņem vērā preču vai pakalpojumu izmantošanas mērķi un funkcionālie uzdevumi, tomēr preču zīmes aizsardzība un preces vai pakalpojumi, attiecībā uz kuriem reģistrēta preču zīme, kā arī notikusi tās faktiskā izmantošana, ir tulkojami un aplūkojami plaši, nesašaurinot preču zīmes īpašniekam piešķirto preču zīmes aizsardzības apmēru.⁷

Tādējādi, nosakot attiecīgās preču zīmes aizsardzības apmēru, ir jāņem vērā preču vai pakalpojumu izmantošanas mērķi un funkcionālie uzdevumi, tomēr vienlaikus šaubu gadījumā preču zīmes aizsardzība skatāma plaši, t. i., mākslīgi nenodalot preču vai pakalpojumu apakškategorijas, attiecībā uz kurām preču zīme tiek reģistrēta, un nesašaurinot preču zīmes īpašniekam piešķirto attiecīgās preču zīmes aizsardzību.

Savukārt EST 2002. gada 12. novembra spriedumā lietā Nr. C206/01 *Arsenal Football Club plc. v. Matthew Reed* aplūkota preču zīmes aizsardzība saistībā ar sporta fanu lojalitātes savam sporta klubam izrādīšanu. *Arsenal FC* ir slavens futbola klubs, kas spēlē Anglijas pirmajā līgā. Strīds pamatlietā bija starp *Arsenal Football Club plc.* un preču tirgotāju par šaļļu (ar *Arsenal* uzrakstu) tirdzniecību. Rīda (*Reed*) kungs vairākos kioskos, kas atradās pie *Arsenal FC* stadiona žoga, pārdeva futbola suvenīrus un citas preces, uz kurām gandrīz vienmēr ir apzīmējumi, kas norāda uz *Arsenal FC* sporta klubu, lai arī tikai daļa no viņa tirgotajām precēm bija iegādātas no *Arsenal FC* sporta kluba. Minēto uzrakstu kā preču zīmi uz apģērbiem un aksesuāru izstrādājumiem bija reģistrējis *Arsenal FC* attiecībā uz vārdiem *Arsenal* un *Arsenal Gunners*. Turklāt *Arsenal FC* sporta klubs arī pats izplatīja ar *Arsenal FC* preču zīmi apzīmētās preces, izmantojot savu izplatītāju tīklu. Anglijas tiesa tiesvedībā pret tirgotāju par neoficiālo preču tirdzniecību nolēma apturēt tiesvedību un uzdot EST prejudiciālus jautājumus, tostarp, vai trešā persona var atsaukties uz preču zīmes lietojumu kā atbalsta, lojalitātes vai piederības apliecinājumu preču zīmes īpašniekam.⁸

EST lietā secina, ka šādā gadījumā konstatējams preču zīmju īpašnieka tiesību pārkāpums, konstatējot, ka nav nekādas atšķirības, vai citai personai piederoša preču zīme bez tā īpašnieka atļaujas tiek izmantota precēm un izplatīta tikai tīri komerciālā nolūkā vai tirgota, nodrošinot sporta kluba fanu iespējas publiski paust savu lojalitāti pret sporta klubu, kas apzīmēts ar preču zīmi.⁹ Sporta preču zīmju

⁶ EST 22.10.2020. spriedums apvienotajās lietās Nr. C720/18 un C721/18 *Ferrari SpA pret DU*.

⁷ EST 16.07.2020. spriedums lietā Nr. C-714/18 P *ACTC GmbH v. Eiropas Savienības Intelektuālā īpašuma birojs*.

⁸ EST 12.11.2002. spriedums lietā Nr. C206/01 *Arsenal Football Club plc. v. Matthew Reed*.

⁹ Turpat.

lietošanas pārkāpuma konstatēšanai jānosaka preces, pakalpojumi, attiecībā uz kuriem preču zīmes reģistrētas un tiek izmantotas, kā arī tā sabiedrības daļa, kas potenciāli varētu būt konkrētās preces vai pakalpojuma mērķauditorija, un, ņemot vērā minēto, jāanalizē apzīmējumu savstarpējā līdzība un sajaukšanas iespēja attiecīgās sabiedrības daļas izpratnē. Neatļautas preču zīmes izmantošanas gadījumā nav nozīmes tam, vai apzīmējums ir izmantots, lai izrādītu lojalitāti un cieņu pret attiecīgās preču zīmes īpašnieku – sporta klubu, sportistu vai sporta apģērbu zīmola īpašnieku – un atbalstītu to.

EST 2015. gada 21. maija spriedumā lietā Nr. T 145/14 *Adidas AG pret Iekšējā tirgus saskaņošanas biroju* tika skatīts apzīmējuma sajaukamās līdzības jautājums. 2009. gada 1. jūlijā persona, kas iestājusies lietā, *Shoe Branding Europe BVBA* Iekšējā tirgus saskaņošanas birojā iesniedza Eiropas Savienības preču zīmes reģistrācijas pieteikumu attiecībā uz Nicas līguma 25. klases precēm, apaviem. Reģistrācijas pieteikumā zīme ir aprakstīta kā pozīcijas zīme, kas sastāv no divām paralēlām līnijām, kuras izvietotas uz apavu augšējās daļas ārējās virsmas. Paralēlās līnijas apzīmējumā stiepās no apavu vienīgās malas un slīpi atpakaļ uz apavu iekšpusi, un ar punktētu līniju bija apzīmēta preču zīmes atrašanās vieta, tomēr minētā līnija, pēc reģistrācijas pieteicēja uzskata, neesot preču zīmes sastāvdaļa.¹⁰

Pamatlietā prasītāja *Adidas AG* iesniedza iebildumus pret apzīmējuma kā preču zīmes reģistrāciju, atsaucoties uz agrākajām *Adidas* īpašumā esošajām Eiropas Savienības un Vācijas preču zīmēm – grafiskām preču zīmēm, kas reģistrētas apaviem un sporta un ikdienas apaviem, uz Nicas klasifikācijas 25. klases precēm, kā arī grafisku preču zīmi, kas reģistrēta attiecībā uz Austriju, Bulgāriju, Beniluksa valstīm, Čehijas Republiku, Vāciju, Franciju, Ungāriju, Itāliju, Portugāli, Rumāniju, Slovēniju un Slovākiju, uz Nicas klasifikācijas 25. klases precēm. Minētie iebildumi tika noraidīti, par Iebildumu nodaļas lēmumu iesniegta apelācijas sūdzība, tomēr arī tā tikusi noraidīta.¹¹

EST spriedumā secina, ka apzīmējumu sajaukšanas iespēja ir jānovērtē globāli, ņemot vērā, kā attiecīgā sabiedrība uztver šos apzīmējumus un preces vai pakalpojumus, un visus faktoros, kas attiecas uz lietas apstākļiem. Iekšējā tirgus saskaņošanas biroja Apelācijas padome uzskatīja, ka svītru novietojums un skaits ir ļoti nozīmīgi, jo svītras uz apaviem ir ļoti plaši izplatīti elementi, tādēļ apzīmējumu atšķirības svītru novietojumā un skaitā netiktu nepamanītas, vienlaikus secinot, ka šajā jomā patērētājs nav apveltīts ar lielu uzmanību pret preču zīmēm un to savstarpējo atšķirtspēju. Tomēr, saskaņā ar EST viedokli, šāds secinājums nonāk pretrunā ar faktu, ka šo preču patērētājs neuzrāda lielu uzmanību un secina, ka pārkāptas agrāko reģistrēto preču zīmju īpašnieku tiesības un ka apstrīdētais lēmums jāatceļ.¹²

Tātad secināms, ka sporta jomā sajaukšanas iespēja ir jānovērtē globāli, ņemot vērā attiecīgās sabiedrības uztveri, un ka preču pircēji un pakalpojumu lietotāji ir apveltīti ar pietiekami lielu uzmanību un zināšanām, lai spētu atšķirt dažādu ražotāju preču zīmes un apzīmējumus, kas satur līdzīgus elementus, piemēram, svītras. Vienlaikus jāizvērtē arī preču zīmes atšķirtspēja kopsakarā ar attiecīgo jomu un sporta veidu, kurā tā tiek izmantota, jo var būt atšķirības gan preču un

¹⁰ EST 21.05.2015. spriedums lietā Nr. T145/14 *Adidas AG pret Iekšējā tirgus saskaņošanas biroju (OHIM)*.

¹¹ Turpat.

¹² Turpat.

pakalpojumu mērķauditorijā, gan to spējā izvērtēt apzīmējumu atšķirtspēju, kā arī tajā izmantotajās preču zīmēs un preču un pakalpojumu veidos.¹³

EST 2018. gada 26. aprīļa spriedumā lietā Nr. T 554/14 *Lionel Andrés Messi Cuccittini pret Eiropas Savienības Intelektuālā īpašuma biroju* analizējusi preču zīmes atpazīstamību kopsakarā ar tās pieteicēja kā slavena sportista publicitāti. Futbolists Mesi (*Lionel Andrés Messi Cuccittini*) bija iesniedzis pieteikumu par Eiropas Savienības preču zīmes reģistrāciju. Preces, kurām ir pieprasīta reģistrācija, ietilpa Nicas klasifikācijas 9. klasē (avārijas (glābšanas) aparāti un instrumenti), 25. klasē (apģērbi, apavi, galvassegas) un 28. klasē (vingrošanas un sporta piederumi, kas nav iekļauti citās klasēs).¹⁴

Džeimss Mansferers Koma (Jaime Masferrer Coma) izteica iebildumus, norādot uz agrākajām tiesībām uz reģistrētām preču zīmēm *Massi*, kas reģistrētas, tostarp uz Nicas 9., 25. un 28. klases precēm un pakalpojumiem. Reģistrācija tika noraidīta, arī Eiropas Savienības Intelektuālā īpašuma biroja pirmā apelācijas padome apelācijas sūdzību noraidīja. Pieteicējs vērsās tiesā, tomēr, pēc Apelācijas padomes domām, nekas no lietas materiāliem neliecinot, ka preču zīmi visi attiecīgie patērētāji konceptuāli saistīs ar futbolistu Mesi. EST, izskatot lietu, secina: ir nepareizi uzskatīt, ka Laionels Mesi (*Lionel Messi*) slavens tikai tajā sabiedrības daļā, kuru interesē futbols un sports kopumā, un ka saprātīgi uzmanīgs un labi informēts preču patērētājs grafisko apzīmējumu *Massi* uztvers kā slavenā futbola spēlētāja preču zīmi, nevis kā vienu no daudziem itāļu zīmoliem.¹⁵

Tādējādi secināms, ka sportistu slavas un reputācijas dēļ vidusmēra patērētājs, saskaroties ar apzīmējumu, kas satur sportista vārdu, to saistīs ar attiecīgo sportistu un preču zīmi uzskatīs par tam piederošu.

3. Ar sporta preču zīmēm saistīti jautājumi

Kā viens no jautājumiem, kas saistīts ar sporta preču zīmēm, minams “40. noteikums” – pretrunīgi vērtēts Olimpiskās hartas noteikums, kas neļauj sportistiem, kuri piedalās spēlēs, izmantot savu vārdu, tēlu vai sporta sniegumu reklāmā tā dēvētajā tumšajā periodā (laikā tieši pirms olimpiskajām sporta spēlēm un šo spēļu laikā) bez Starptautiskās Olimpiskās komitejas (turpmāk – SOK) atļaujas.¹⁶ Apvienotajā Karalistē 1995. gada Olimpiskā simbola (Aizsardzības) likums (*Olympic Symbol (Protection) Act, OSPA*) arī nodrošina īpašu aizsardzību dažādiem ar olimpiskajām spēlēm saistītiem vārdiem, kā arī olimpiskiem simboliem un devīzei.¹⁷ Saskaņā ar minēto regulējumu personām, kas nav saņēmušas speciālas SOK atļaujas, ir ierobežotas iespējas izmantot olimpisko spēļu simboliku un sportistiem, kas šajās spēlēs piedalās, piederošās preču zīmes.

¹³ WIPO Intellectual Property Handbook: Policy, Law and Use. 2nd ed. WIPO: Geneva, 2004.

¹⁴ EST 26.04.2018. spriedums lietā Nr. T 554/14 *Lionel Andrés Messi Cuccittini pret Eiropas Savienības Intelektuālā īpašuma biroju*.

¹⁵ Turpat.

¹⁶ Starptautiskā olimpiskā komiteja. Rule 40 Materials. 2021. Pieejams: <https://www.olympic.org/athlete365/rule-40> [aplūkots 14.03.2021.]; Law in Sports. Navigating Olympic Advertising: Rule 40 – A Global Perspective. 2021. Pieejams: <https://www.lawinsport.com/topics/features/item/navigating-olympic-advertising-rule-40-a-global-perspective#:~:text=%E2%80%9CRule%2040%E2%80%9D%20is%20the%20somewhat,the%20permission%20of%20the%20IOC> [aplūkots 14.03.2021.].

¹⁷ Olimpisko simbolu aizsardzības likums (Olympic Symbol (Protection) Act): Apvienotās Karalistes likums. 1995.

2012. gadā sportisti sāka protestēt, apgalvojot, ka šādi noteikumi ir pārāk ierobežojoši un negodīgi, neļauj sportistu ilgtermiņa sponsoriem izmantot to atpazīstamību reklāmās un mārketingā, tādējādi ierobežojot pašu sportistu spēju gūt ienākumus. Šobrīd minētajās sporta spēlēs atļauts izmantot atšķirīgu pieeju katrai valstij, atļautas reklāmas, kurās piedalās sportisti ar nosacījumu, ka reklāmas par olimpisko spēļu tēmu joprojām ir aizliegtas (izņemot attiecībā uz pašu olimpisko sporta spēļu organizētājiem), kuras veicina pašu spēļu atpazīstamību.

Sporta preču zīmju aizsardzības jomā aktuāls ir arī *ambush* jeb slēptais mārketingš. Daži uzņēmumi, kas nav olimpisko sporta spēļu, noteiktu sporta klubu, spēlētāju un preču zīmju īpašnieku oficiāli partneri, cenšas bez maksas tikt saistīti ar to atpazīstamību. Tas ir negodīgi pret uzņēmumiem, kas finansiāli atbalsta spēlētājus, sporta klubus un spēļu turnīrus, pret sporta klubiem, sportistiem, kā arī pret sporta preču un pakalpojumu preču zīmju īpašniekiem, jo sportā mārketinga izdevumi ir ievērojami un spēlētāju profesionālās spējas ir tikai viens no elementiem, kas ietekmē preču zīmes atpazīstamību, kā arī komerciālos panākumus.¹⁸

Slēptā mārketinga problēma un pastāvošais intelektuālā īpašuma (tostarp preču zīmju aizsardzības) regulējums valstīm liek pieņemt īpašus valsts tiesību aktus, lai novērstu slēpto mārketingu. Tomēr, tā kā šie likumi ir spēkā tikai noteiktās teritorijās, savukārt sporta spēles tiek organizētas visā pasaulē, ir svarīgi izmantot arī parastos juridiskos līdzekļus, piemēram, preču zīmju reģistrāciju un preču zīmju sniegtos aizsardzības līdzekļus, kā arī negodīgas konkurences aizlieguma regulējumu.¹⁹

Arī strīdi par domēnu nosaukumiem ir ļoti aktuāls jautājums, kas var skart arī preču zīmju lietošanas jautājumu. Piemēram, domēnu nosaukumu strīdā lietā *Justdoit.net Nike, Inc.* pret *Circle Group Internet, Inc.* tika izvērtēta domēna nosaukuma reģistrācijas labtība situācijā, kad agrāk pastāvēja reģistrētas preču zīmes, kas pieder citai personai. Lietā domēna nosaukums *justdoit.net* bija reģistrēts *Network Solutions, Inc.* Herndonā, Virdžīnijā, Amerikas Savienotajās Valstīs. 2002. gadā Pasaules intelektuālā īpašuma organizācijas arbitrāžas un starpniecības centrs saņēma sūdzību.²⁰

Daudzu gadu garumā sūdzības iesniedzējs bija izmantojis un veicinājis savu preču zīmju atpazīstamību visā pasaulē saistībā ar apaviem, apģērbu, sporta aprīkojumu, mazumtirdzniecības veikalu pakalpojumiem, tīmekļa saziņu, informācijas pakalpojumiem un citām saistītām precēm un pakalpojumiem. Sūdzības iesniedzējs apgalvo, ka viņa preču zīmes ir plaši atpazīstamas Amerikas Savienotajās Valstīs, Austrālijā, Kanādā un Eiropas Savienībā.²¹

Minētajā lietā tika secināts, ka ļaunprātīgu nodomu reģistrācijas laikā parasti var konstatēt tikai ar pierādījumu palīdzību, jo atbildētājs reti atzīs nodomu ļaunprātīgi izmantot citai personai piederošas reģistrētas preču zīmes kā domēnu no-

¹⁸ Starptautiskā olimpiskā komiteja. Rule 40 Materials. 2021. Pieejams: <https://www.olympic.org/athlete365/rule-40> [aplūkots 14.03.2021.]; Law in Sports. Navigating Olympic Advertising: Rule 40 – A Global Perspective. 2021. Pieejams: <https://www.lawinsport.com/topics/features/item/navigating-olympic-advertising-rule-40-a-global-perspective#:~:text=%E2%80%9CRule%2040%E2%80%9D%20is%20the%20somewhat,the%20permission%20of%20the%20IOC> [aplūkots 14.03.2021.].

¹⁹ Wipo Magazine. Protecting the Olympic Properties. 08.2016. Pieejams: https://www.wipo.int/wipo_magazine/en/2016/04/article_0004.html [aplūkots 14.03.2021.].

²⁰ WIPO Arbitrācijas un mediācijas centrs. Nike, Inc. v. Circle Group Internet, Inc. Lieta Nr. D2002-0544. 10.09.2002. Pieejams: <https://www.wipo.int/amc/en/domains/decisions/html/2002/d2002-0544.html> [aplūkots 14.03.2021.].

²¹ Turpat.

saukumus. Minētajā lietā pietiek ar to, ka šeit tiek nolemts, ka sūdzības iesniedzējs reģistrācijas laikā nav pierādījis respondenta *mala fides* jeb ļaunprātīgu nodomu.²²

Kopsavilkums

1. Sporta preču zīme ir apzīmējums, kuru lieto, lai kādas personas sporta preces vai sporta pakalpojumus atšķirtu no citu personu precēm vai pakalpojumiem.
2. Sporta preču zīmes var iedalīt atkarībā no produkta vai pakalpojuma, kuram tās tiek izmantotas (apģērbs, apavi un aksesuāri; sporta aprīkojums; sporta pārtikas preces un uztura bagātinātāji; sporta klubu un spēlētāju logotipi; sporta pakalpojumi), un reģistrēt tās uz attiecīgās Nicas klasifikācijas precēm un pakalpojumiem.
3. Sporta preču zīmes var reģistrēt kā vārdiskas preču zīmes, grafiskas preču zīmes, trīsdimensiju preču zīmes, pozīcijas zīmes, figurālas preču zīmes u. tml. Sportistu slavas un reputācijas dēļ vidusmēra patērētājs, saskaroties ar apzīmējumu, kas satur sportista vārdu, to saistīs ar attiecīgo sportistu un preču zīmi uzskatīs par viņam piederošu.
4. Konstatējot preču zīmes pārkāpuma faktu, jāņem vērā attiecīgās preču zīmes, tās īpašnieka (piemēram, sportista, sporta kluba) reputācija. Sporta klubu logotipos ietvertās dažādas formas, tostarp vairoga formas, preču zīmes pašas par sevi nevar nodrošināt pietiekamu atšķirtspēju, un arī izmantojamajām sporta preču zīmēm jānodrošina pietiekama apzīmējumu atšķirtspēja attiecīgajā jomā, kurā tās tiks izmantotas un plānots reģistrēt.
5. Trešajām personām bez sporta preču zīmes īpašnieka atļaujas nav tiesību izmantot preču zīmi arī tad, ja kā iegāsts tiek minēts lojalitātes paušana attiecīgajam spēlētājam, sporta klubam.
6. Papildus preču zīmēm sportā aktuāli ir arī jautājumi, kas saistīti ar sporta preču zīmēm, – domēnu nosaukumi, dažādu sacensību, sporta klubu u. c. noteiktie nekonkurēšanas ierobežojumi un ierobežojumi spēlētājiem izmantot reklāmu un reklamēt tiem piederošās preču zīmes pirms noteiktām spēlēm. Tas var ietekmēt preču zīmju reģistrāciju un aizsardzību, kā arī izmantošanu.

²² WIPO Arbitrācijas un mediācijas centrs. Nike, Inc. v. Circle Group Internet, Inc. Lieta Nr. D2002-0544. 10.09.2002. Pieejams: <https://www.wipo.int/amc/en/domains/decisions/html/2002/d2002-0544.html> [aplūkots 14.03.2021.].

**TIESĪBU TEORIJAS UN VĒSTURES
ZINĀTŅU GADSIMTS LATVIJAS
TIESISKAJĀ SISTĒMĀ**

JĀNIS PLIEKŠĀNS TIESĪBU IDEJAS MEKLĒJUMOS RAINA FILOZOFIJĀ

JĀNIS PLIEKŠĀNS IN SEARCH OF THE IDEA OF LAW IN RAINIS' PHILOSOPHY

Jānis Lazdiņš, Dr. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras profesors

Summary

The article is dedicated to the legal philosophical views of poet Jānis Pliekšāns (Rainis) about freedom, the people and the state. For Rainis, these concepts constitute a united philosophical system, founded on the idea of a free, happy, socialist State of Latvia. Of course, all nations, not only Latvians, are entitled to a state of their own. However, the idea of a state is not eternal. With time, states will voluntarily unite in one socialist global state. Freedom, democracy and genuine respect for nations' rights differentiate Rainis from Pēteris Stučka and other communists. The author believes that, in the contemporary understanding, Rainis' socialist state would be a socially responsible state.

Atslēgvārdi: Rainis, brīvība, tauta, valsts.

Keywords: Rainis, freedom, nation, state.

Ievads

Dzejnieks Jānis Pliekšāns / Rainis (1865–1929) pēc izglītības bija jurists, kādu laiku strādāja arī par žurnālistu¹, bija citu tautu slavenu cilvēku darbu tulko-tājs un atdejojotājs latviešu valodā, kā arī sabiedrībā pazīstams jaunstrāvnieks, marksistisku (sociālistisku) uzskatu paudējs un politiķis². Bez tiesību zinātņu studijām dzejnieka tiesību filozofijas uzskatu veidošanā, domājams, īpaša vieta vēl ierādāma “Jaunās strāvas” laikam un marksistiskas (sociālistiskas) literatūras studijām.

Jaunstrāvnieku idejas neveidoja ne zinātnisku doktrīnu, ne vienotu uzskatu kopumu. “Jaunā strāva kā tāda nebija politiska, bet ieplūda tādā. Viņa bija visap-tveroša garīga kustība, kura savā sfērā ievilka ij socioloģiju, ij dabas zinātnes, ij literatūru un mākslas, ij sabiedrības dzīvi, ij sieviešu kustību, t. s. sieviešu emanci-pāciju, ij filozofiju, ij jaunu pasaules uzskatu meklēšanu.”³ Par šo laiku J. Pliekšāns rakstīja, ka “[l]īdzī sabiedriskām, dziļām pārmaiņām “jaunās strāvas” laiks lika

¹ “Dienas lapas” žurnālists (1887–1895) un galvenais redaktors (1891–1895).

² Latvijas Sociāldemokrātiskās partijas biedrs. Tika ievēlēts par Satversmes sapulces un Saeimas deputātu.

³ Rainis. Kopotie raksti. Rīga: Zinātne, 1983, 18. sēj., 626. lpp.

pamatu visai mūsu modernai dzīvei līdz pat pēdējām dienām un pāri tām. Tā laika gars uztura sakarību mūsu dzīvē, sabiedriskos uzskatos un darbībā. Arī manis sabiedriskā rakstura darbos tas pats gars ir visa saturētājs [...]”⁴.

Marksisms (sociālisms) 19. gs. beigās tika uzskatīts par proletariāta filozofiju. Krišjānis Valdemārs bija aprēķinājis, ka aptuveni 3/4 no latviešu tautas pieder darbaļaužu šķīrai.⁵ J. Pliekšāns jau jaunībā izlēma kalpot savai, t. i., latviešu, tautai. Tā kā lielākā tautas daļa bija darbaļaudis, Rainim principā bija jāklūst par marksistu (sociālistu). Marksistiskās teorijas ietekme uz dzejnieku ir konstatējama virknē darbu.⁶ Piemēram, dzejolī “Maija dziesmā” tiek rakstīts:

*Visapkārt ceļas māktas tautas;
Kur kultūras, tur šķiru karš;
Pret mācējiem sauc maija maršs,
Tiek darba masas cīņā rautas
[..]
Šai cīņā strādnieki ir brāļi,
Vai latviets, vāciet's, krievs vai žids;
Tie jūtas viens, vai tuvi, tāļi, –
Kur sarkans karogs, iet tie līdz.⁷*

Lai arī sociālistiskām idejām ir ietekme uz Raiņa filozofiju, J. Pliekšānu diez vai var uzskatīt par pārliecinātu marksistu. Jāpiekrīt Zentai Mauriņai, ka marksismu Rainis nekad nav uzņēmis kā dogmu. Tas drīzāk bija laikmeta jaunvārds, kas simbolizēja cīņu pret visu sastingušo.⁸

Raiņa dzīve, dzeja, tulkojumi, pārdomas par kosmosu, ētiku, dvēseli, nāvi, nemirstību u. c. ar tiesību zinātnei nesaistīti jautājumi ir ievērojami pētīti. Dīvaini, bet J. Pliekšāna kā jurista tiesību filozofijas uzskatu analīze faktiski ir palikusi ārpus pētnieku redzesloka.⁹ Vienā nelielā publikācijā nav iespējams apskatīt visus Raiņa darbos ietvertos problēmu jautājumus. Par raksta mērķi tiek izvirzīts trīs jēdzienu – brīvība, tauta un valsts – kopsakarību analīze Raiņa tiesību filozofijā. Autora ieskatā, šo jēdzienu nozīmes izpratne Raiņa atstātā intelektuālajā mantojumā nav zaudējusi aktualitāti arī mūsdienās.

⁴ Rainis. Kopotie raksti. Rīga: Zinātne, 1983, 18. sēj., 626. lpp.

⁵ Birkerts A. Rainis kā domātājs. Rīgā: A. Raņķa grāmatu tirgotavas apgādībā, 1925, 27.–28. lpp.

⁶ Sk. salīdzinoši, piemēram, Markss K., Engels Fr. Komunistiskās partijas manifest. [B. v.]: Zvaigzne ABC, 2008: “Sākumā cīnās atsevišķi strādnieki, tad vienas fabrikas strādnieki, vēlāk vienas darba nozares strādnieki vienā apvidū pret buržuju, kas tos tieši ekspluatē” (13. lpp.); “Katras zemes proletariātam, protams, vispirms jātiek galā ar savu pašu buržuāziju” (16. lpp.); “modernais rūpniecības darbs, modernais kapitāla jūgs – Anglijā tāds pats kā Francijā, Amerikā tāds pats kā Vācijā – atņēmis tam jebkuru nacionālu raksturu” (15. lpp.) utt.

⁷ Rainis. Kopotie raksti. Rīga: Zinātne, 1978, 5. sēj., 235.–238. lpp.

⁸ Mauriņa Z. Vadmotīvi Raiņa mākslā. Grām.: Latviešu literatūras vēsture. Virsredaktors prof. Dr. phil. h. c. Ludis Bērziņš. Redaktori: Kārlis Egle, priv.-doc. Kārlis Kārklīņš, Zenta Mauriņa. Rīgā: izdevusi “Literatūra”, 1936, IV. sēj., 170. lpp.

⁹ Par izņēmumu jāuzskata Ditas Amoliņas raksts “Rainis. Latvijas valsts idejas “gals un sākums”” (sk.: Jurista Vārds, 2015, Nr. 45 (897), un šī raksta autora raksts “Jānis Pliekšāns’ (Rainis) “Formula of Happiness”” (sk.: Journal of the University of Latvia. Law, 2020, No. 13). Par Raini kā internacionālu patriotu padomju varas gados rakstījis Zigurds Mikainis (sk. turpmākās atsauces).

1. Brīvība

Cilvēka (individuā) un tautas brīvības ideja ir viena no centrālām tēmām Raiņa filozofijā. Brīvība ir vērtība gan individam, gan tautai kā individu kopumam. Tautas brīvība ir neatkarīga valsts.

Krievijas impērija nevienai tautai brīvību nedāvāja. Jebkurai tautai tā bija jāizcīna. Tiesību un cīņas jautājumā Rainis ir tuvs prof. Rūdolda fon Jēringa slavenās publikācijas “Cīņa par tiesībām” izvirzītai tēzei par to, ka jebkura tiesība šajā pasaulē ir izcīnīta¹⁰, un proti:

*Cik varas būs,
Tik tiesības; –
Tās ļaudis gūs,
Tik jācīnās.*¹¹

Rainis aicināja tautu, un it īpaši tās jaunatnes daļu, saprast, ka brīvības izcīnīšana prasa milzīgu garīgo un fizisko spēku piepūli. Ar aprēķināmu risku būs par maz¹², jo šajā cīņā ir jāspēj uzvarēt:

*Lai ir grūt',
Vajag spēt:
Stipram būt
Uzvarēt.*¹³

Ar atsevišķu cilvēku pūlēm sasniegt lielus mērķus ir grūti. “Visai tautai, ne tikai atsevišķiem cilvēkiem, jātiecas pēc atbrīvošanas.”¹⁴ Kolektīvās gribas sasniegšanas metode aprakstīta dzejolī “Jaunais laiks”:

*Ik vienam ir rokas jāpieliek,
Lai lielais darbs uz priekšu tiek.*¹⁵

Šī doma tiek turpināta lugā “Daugava”, paskaidrojot “lielā darba” praktisko īstenošanas mehānismu:

*Kurš nenes ieročus,
Dod roku darbu,
Dod savu mantu,
Dod savu prātu!*¹⁶

Alegoriski “[b]rīvību un brīvības cīņu [kā raksta Antons Birkerts] Rainis mēdz pielīdzināt saulei un viņas darbībai. Kā saule izvilina no tumšā zemes klēpja dzīvību – zāli, puķes – tā brīvība rada dzīvību un prieku, pārvērtības sabiedrības nomāktajā daļā”¹⁷. Saule simbolizē arī cīņu pret nakti un tumsu. Saules cīņa pret tumsu nozīmē to pašu, ko cilvēku cīņa pret apspiestību.¹⁸ Apspiestība ir

¹⁰ “Cīņā Tev būs iegūt Tavas tiesības.” “Tai brīdī, kad tiesības pamet savu cīņas gatavību, tās pamet pašas sevi.”

Sk.: Jēringa R. fon. Cīņa dēļ tiesībām. Pēterburga: A. Gulbja apgādībā, [b.g.], titullapa, 65. lpp.

¹¹ Rainis J. Kopotie raksti. Otrs sējums. Dzeja. Rīgā: Latvijas Valsts izdevniecība, 1948, 422. lpp.

¹² Ziedonis A. Jāņa Raiņa reliģiskā filozofija. Rīga: Zinātne, 1994, 116. lpp.

¹³ Cit. no: Birkerts A. Rainis kā domātājs, 61. lpp.

¹⁴ Ziedonis A. Jāņa Raiņa reliģiskā filozofija, 116. lpp.

¹⁵ Rainis. Kopoti raksti. Rīga: Zinātne, 1977, 1. sēj., 240. lpp.

¹⁶ Rainis. Kopotie raksti. Rīga: Zinātne, 1981, 12. sēj., 235. lpp.

¹⁷ Birkerts A. Rainis kā domātājs, 79. lpp.

¹⁸ Ziedonis A. Jāņa Raiņa reliģiskā filozofija, 206. lpp.

pretstats brīvībai, respektīvi: apspiestība ir ļaunums, kas neļauj attīstīties ne indivīdam, ne tautai. Tāpēc drāmā “Uguns un nakts” Lielvārds Lāčplēsim nosaka šādu virsuzdevumu:

*Tev karot būs pret visu ļaunumu,
Vai naidnieks rietumos vai austrumos.
Mums dzimtu kungu nav, mēs paši vēlam
Sev mierā soģus, karā vadoņus,
Bet pārāks nav neviens par otru;
Tas mūsu spēks. – Ej, sargi Latviju,
Un pacel viņu citu zemju starpā.¹⁹*

Tātad J. Pliekšāns brīvību Raiņa filozofijā rod kā individa un tautas kopīgi izcīnāmu vērtību. Latviešu tautas brīvība balstās visu vienlīdzībā un tautas vadoņu demokrātiskā vēlēšanu sistēmā.

2. Tauta

Jau skolas gados J. Pliekšāns sāka interesēties par tautu pašnoteikšanās tiesībām. Šī interese nezuda arī studiju gados. Latviešu valsts gribas formēšanās gados “Dienas Lapā” (1887) tika publicēts raksts “Īrija un Glastsons”. Rakstā tika izvirzīta tēze, ka “katrai tautai, kas spēj uzturēt sevi pašuzturēšanās ciņā, ir tiesības uz pašvaldību”²⁰. Pēc dzimtbūšanas atcelšanas Krievijas impērijas Baltijas guberņās (1816–1819) latvieši bija pierādījuši spējas uz pastāvīgu dzīvi. 19. gs. beigās bija pienācis laiks prasīt visu latviešu apdzīvoto zemju apvienošanu vienā Latvijas nacionālā pašvaldībā.

Politiskā situācija strauji mainījās 20. gs. sākumā, īpaši pēc tā dēvētās 1905. gada revolūcijas. Līdz Latvijas valsts izsludināšanai un tās pirmajos pastāvēšanas gados par latviešu tautas nacionālās attīstības apdraudējumu kļuva lielinieku (boļševiku) sludinātais kosmopolitisms. Tā, piemēram, sarakstē ar Paulu Daugi Dauges personā Rainis pārmet visiem latviešu lieliniekiem²¹ nacionālo kultūras vērtību ignorēšanu:

Mēs tik maz esam pārliecināti par savu pastāvēšanu, nesen bijām kārklu vāci un spaļu krievi, nu esam kosmopolīti [...]. Tikai es atzīstu Latvijai un latvietībai ne vien eksistences tiesību kā Tu, bet taisni gribu, lai mēs dzīvotu kā tauta, kā latvji.²² Kad partija atmet tautisku kultūru, tad top par pārkrievinātāju, jo bez tautiskas valodas un kultūras nau nevienas nācijas un tautas. Neesiet jel akli, redzat jel loģisko kļūdu.²³

Tautu jautājumā Rainis strikti nostājas pret galēji kreisajiem, norādot, ka neviena tauta “[...] negrib mirt kā tauta un atdzimt kā proletariāts”²⁴. Rakstot par kosmopolitisma jautājumu, Rainis būtībā pieliek punktu diskusijai ar P. Daugi:

¹⁹ Rainis. Kopotie raksti. Rīga: Zinātne, 1981, 9. sēj., 188. lpp.

²⁰ Rainis. Kopotie raksti, 5. sēj., 29. lpp.

²¹ Starp visiem citiem latviešu lieliniekiem noteikti jāmin draugs un savulaik domubiedrs Pēteris Stučka.

²² Cit. no: Biezais H. Smaidošie dievi un cilvēka asara. Plön: Senatne, 1991, 19. lpp.

²³ Turpat.

²⁴ Cit. no: Mikainis Z. Humānisma un proletāriskā internacionālisma ideju vienotība Raiņa darbos. Rīga: Latvijas PSR Zinību biedrība, 1983, 22. lpp.

Par tautas eksistenci nevar tikt pāri tautas noliedzot. Cilvēces nacionālam attīstības posmam nevar pārlēkt pāri, ieļecot beztautu kosmopolitismā. Tā ir tikpat neloģiska t. i. nedialektiska un neevolucioniska domāšana, pretī attīstības likumiem, kāda parādījās savā laikā pie krievu narodņikiem, kas gribēja neiet cauri kapitālisma posmam un taisni ielēkt sociālisma iekārtā.²⁵

Rainim kā dialektiķiem ir skaidrs, ka līdz tautu kosmopolitismam katrai tautai jānonāk organiskas attīstības ceļā brīvprātīgi, bez spējiem “rāvieniem” un “lēcieniem”. Lielas tautas gan izturas egoistiski pret mazām tautām. Tomēr agrāk vai vēlāk visas tautas piemeklēs viens un tas pats liktenis – “mirt” kā tautai un “augšāmcelties” kā vienotai cilvēcei:

*Jā, mūsu tauta mirs, – mēs zinām gan [..]
Bet citu lielu vārdu sakat man:
Vai nemirsat tāpat jūs, lielās tautas?
I jums, es dzirdu, kapa zvani zvan [..]
Tiks beigās visas tautas nāvē rautas,
Lai celtos atkal, cilvēcībā skautas.²⁶*

Tātad J. Pliekšāns tautu Raiņa filozofijā redz kā nacionāla gara (vērtību) attīstības garantu. Tautas ideja gan nav mūžīga. Izdzīvojot nacionālo attīstības posmu, tautas pakāpeniski saplūdis, lai sasniegtu mērķi – jaunu cilvēcības attīstības pakāpi.

3. Valsts

Valsts teorijā J. Pliekšāns ievērojami ietekmējās no antīko domātāju darbiem. Īpaši mīļš bija Aristotelis. No renesanses un apgaismības laika autoriem – Makjavelli, Bodēns, Ruso u. c.²⁷ Jauno laiku autoru vidū bez marksistiem var saskatīt arī prof. Georga Jellineka valsts teorijas (tauta²⁸, teritorija un vara)²⁹ ietekmi uz J. Pliekšānu. Raiņa triāde gan ir tauta, zeme un valsts. Tas, ka Raiņa triādē nav “varas”, bet ir “valsts”, autora ieskatā, nedrīkst samulsināt. Latvijas valsts pastāv tikai dzejnieka pēdējos 10 dzīves gadus. Pirms tam valsts ir mērķis, kas vēl jāizcīna, un par “varu” vēl ir pārāgri runāt. Arī dzejas rindās starp zemi un valsti bieži izzūd robeža:

*Zeme, zeme, kas tā zeme,
Ko tā mūsu dziesma prasa?
– Zeme tā ir – valsts.*

*Paša zemi, paša valsti,
Dzīvi paša darinātu,
Paša valstī kungs.³⁰*

²⁵ Rainis J. Dzīve un darbi. Rīga: A. Gulbja apg., 1925, 9. sēj., 378.–379. lpp.

²⁶ Rainis. Kopotie raksti. Rīga: Zinātne, 1977, 2. sēj., 164. lpp.

²⁷ Mikainis Z. Rainis internacionālists un patriots. Rīga: Liesma, 1978, 201. lpp.

²⁸ Latvijas literatūrā jēdziena “tauta” vietā bieži raksta “iedzīvotāji”.

²⁹ Deutsche und Europäische Juristen aus neun Jahrhunderten. Eine biographische Einführung in die Geschichte der Rechtswissenschaft. 5., neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 2008, S. 25–30.

³⁰ Rainis. Kopotie raksti, 12. sēj., 223. lpp.

Pirmā pasaules kara laikā (1915–1916) frontes līnija sadala latviešu zemes tā dēvētā “okupētā” Vācijas teritorijā un “neokupētā” Krievijas impērijas daļā. Draud 17. gs. poļu–zviedru kara sekas, kad tika sadalīta latviešu zeme un tauta. Vēsturiskie notikumi var kļūt par nepārvaramu šķērslī vienotas latviešu valsts izsludināšanai. Castagnol’ā (Šveicē) (turpmāk – Kastaņolā) Rainis uzsāk rakstīt zināmu lūgšanu par latviešiem un viņu zemi. 1916. gada 5. jūlijā top dzejolis “Mēs un mūsu vienotā zeme”, kurā pausta doma par latviešu zemju nedalāmību.³¹ Dzejas rindas 1919. gada septembrī tiek apkopotas un publicētas lūgā “Daugava” īsi pirms Bermonta-Avalova (krievu-vāciešu “brīvprātīgo”) armijas uzbrukuma Rīgai. “Daudziem [latviešu] kara vīriem, gan tieši frontē, gan atpūtas brīžos tuvākā aizmugurē, varēja redzēt rokā “Daugavu”, kur tie smēlās sajūsmu: sakarā ar to daži kara vadoņi bij izteikušies, ka Raiņa “Daugava” atsvērusi veselu pulku [...]”³²:

*Daugav’ abas malas
Mūžam nesadalās:
I Kurzeme, i Vidzeme,
I Latgale mūsu.
[.]*

*Laime, par mums lemi!
Dod mums mūsu zemi!
Viena mēle, viena dvēsele
Viena zeme mūsu.*³³

1917. gadā sabrūk Krievijas impērija. Sapnis par brīvu Latviju kļūst reāls. Tiek uzsākta lūgas “Spēlēju, dancoju” publicēšana. Lugas galvenā varonē Leldē Rainis simbolizē vēl izcīnāmo Latviju, aicinot:

*– Kalsim sirdis, kalsim bruņas! –
– Varoņos brīvi tapsim –
– Saulē celsim jauno Latvi!*³⁴

1918. gada 18. novembrī tiek izsludināta Latvijas Republika. Par godu šim notikumam Rainis patriotisku jūtu uzplūdus raksta:

*Vienā tumšā vakarā
Sarkan-balta debess mirdz, –
Sarkan-baltās debesis
Atviz trījas zelta zvaigznes.*

*Viena zvaigzne Kurzemīte,
Otra zvaigzne Vidzemīte,
Trešā zvaigzne zvaigznājā
Tā bij mīļā Latgalīte.*³⁵

³¹ Rainis. Kopotie raksti, 12. sēj., 477. lpp.

³² Rainis. Kopotie raksti, 18. sēj., 595. lpp.

³³ Rainis. Kopotie raksti, 12. sēj., 222. lpp.

³⁴ Rainis. Kopotie raksti. Rīga: Zinātne, 1981, 11. sēj., 478. lpp.

³⁵ Rainis. Kopotie raksti, 12. sēj., 234. lpp.

Latvija ir izsludināta kā republika uz demokrātiskiem pamatiem.³⁶ Tobrīd tas bija vēl tikai ietvars, kas bija jāpiepilda ar saturu.

4. Ideālā valsts

Rainim līdzīgi Platonam ir sava “ideālā valsts”.³⁷ Pēc 1905. gada revolūcijas prasība par brīvu Latviju brīvā Krievijas Federatīvā Republikā³⁸ pakāpeniski zaudē savu nozīmi. Kastaņolas laikā J. Pliekšāns no šīs domas atsakās galīgi. Tiek rakstīts un runāts par brīvu sociālistisku Latviju un jaunu, brīvu sociālistisku pasauli.³⁹

Pētot Raiņa intelektuālo mantojumu, Jānis Kalniņš ir secinājis, ka “Rainis ne mirkli neraudzījās uz Padomju Savienību kā uz valsti, kur tiek realizēts viņa sapnis par sociālismu”⁴⁰. Tas ir pašsaprotami. Ja Krievijas impērija savulaik tika uzskatīta par “tautu cietumu”, tad šī “cietuma vērtus boļševiki aizvēra pavisam”⁴¹. Šajā ziņā jāpiekrīt Haraldam Biezajam, ka Rainis “meklēja ceļu uz pozitīvo sociālismu. Tas nebija saskaņojams ar [...] proletariāta diktatūru”⁴². Citādi ne pret PSRS, ne kādu citu valsti dzejnieks neizturējās ar naudu. Pastāvēja tikai viens nosacījums:

*Mēs tikai negribam, ka mūs spaida.
Mēs negribam kalpot ne austrumam,
Mēs negribam vergot ne rietumam.*⁴³

Līdzīgi Džonam Lokam⁴⁴, arī Rainim brīvība (brīva valsts) ir cieši saistīta ar laimi.⁴⁵ Nāves salā, tiekoties ar Spīdolu, Lāčplēsis saka:

*Kad laimīga, brīva būs Latvija,
Tad mana gaita būs izbeigta.*⁴⁶

Aristotelis bija pārliecināts, ka nav viegli darīt labus darbus, dzīvojot nabadzībā. Nepieciešama arī labklājība. Trūkums aizēno laimi.⁴⁷ Trūkumā arī Rainim nav iedomājama laime. Pretēji antīkajā pasaulē pastāvējušai ievērojamas sabiedrības daļas verdzībai J. Pliekšāns kā marksists (sociālists) prasa:

³⁶ Sk.: Latvijas pilsoņiem! Pagaidu Valdības Vēstnesis, 1918. g. 14. (1.) decembrī, Nr. 1; Latvijas Tautas Pado-
mes politiskā platforma, II. panta 1) punkts. LNA, LVVA, 1307. f., 1. apr., 327. l., 27.–29. lp.

³⁷ Sk. Platons. Valsts. Rīgā: Zvaigzne, [b.g.].

³⁸ vai: sociālistiskā Krievijas federācijā. Sk., piemēram: Biezais H. Smejošie dievi un cilvēka asara, 21. lpp.

³⁹ Kalniņš J. Rainis – derīgais un nederīgais. Eseja. (Kādas inkvizīcijas sakarā.) Pārdomas un atmiņas. [B. v.]:
Signe, [b.g.], 63. lpp. Sk. arī: Biezais H. J. Smaidošie dievi un cilvēka asara, 22.–23. lpp.

⁴⁰ Turpat, 31. lpp.

⁴¹ Biezais H. J. Smaidošie dievi un cilvēka asara, 20. lpp.

⁴² Turpat, 30. lpp.

⁴³ Rainis. Kopotie raksti, 12. sēj., 223. lpp.

⁴⁴ Sk.: Locke J. An Essay Concerning Human Understanding. Hertfordshire: Wordsworth classics of world
literature, 2014, pp. 224–270.

⁴⁵ Sk.: Lazdiņš J. Jānis Pliekšāns' (Rainis') "Formula of Happiness", pp. 153–163.

⁴⁶ Rainis. Kopotie raksti, 9. sēj., 262. lpp.

⁴⁷ Aristotelis. Nikomaha ētika. Rīga: Zvaigzne, 1985, 39. lpp.

*Ļauj Latvijā gaišiem tapt visiem prātiem,
Ļauj visām sirdīm laimību just,
Ļauj visām vaimanām klust.
Lai visi vienādā pilnībā staigā:
Lai visiem darbs, lai visiem dusa,
Lai katram vaļa pēc saules sniegties. –
Lai dīgli dvēselē un galvā nau jāapspiež,
Lai visi var zelt, tad tauta augs,
Kā puķu dārzs, tāļu smaržojot, plauks.⁴⁸*

Tātad J. Pliekšāna ideālā Latvija Raiņa filozofijā ir brīva un laimīga sociālistiska valsts. Šeit cilvēkiem ir darbs, miers (visas vaimanas ir klušušas) un vienlīdzīga labklājība (visi vienādā pilnībā staigā). Šādā valstī katrs var “pēc saules sniegties” (t. i., pēc augstākas pakāpes brīvības un arvien lielākas laimes). Autora ieskatā, mūsdienu izpratnē tā būtu sociāli atbilstīga valsts.

Kopsavilkums

1. Rainim jēdzieni – brīvība, tauta un valsts – veido vienotu filozofijas sistēmu, kuras pamatā likta doma par brīvu, laimīgu sociālistisku Latvijas valsti, kas nodrošina uz vienlīdzības un demokrātijas pamatiem darbu, mieru, vienlīdzīgu labklājību un personas attīstības iespējas.
2. Sociālistiska Latvija mūsdienu izpratnē būtu sociāli atbildīga valsts. PSRS nebija Raiņa ideālās valsts prototips.
3. Ar laiku visas tautas un valstis “mirs” un “augšāmceļoties” saplūdis sociālistiskā pasaulē. Lai arī tas notiks cilvēcības vārdā, šo procesu nedrīkst steidzināt. Katrai tautai ir tiesības izdzīvot savu nacionāli valstisko attīstības posmu.

Raksts izstrādāts valsts pētījums programmas “Latvijas mantojums un nākotnes izaicinājumi valsts ilgtspējai” projektā “Indivīda, sabiedrības un valsts mijiedarbība kopējā Latvijas vēstures procesā: vērtību konflikti un kopīgu vērtību veidošanās vēsturisku lūzumu posmos” (projekta Nr. VPP-IZM-2018/1-0018).

⁴⁸ Rainis. Kopotie raksti, 9. sēj., 220. lpp.

NACIONĀLĀS TIESĪBU AVOTU DOKTRĪNAS ATTĪSTĪBA GADSIMTA LAIKĀ

DEVELOPMENT OF THE NATIONAL DOCTRINE OF SOURCES OF LAW DURING THE LAST CENTURY

Daiga Rezevska, Dr. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Tiesību teorijas un vēstures zinātnes katedras profesore

Summary

National doctrine of sources of law is characterised by several criteria, namely, it is original from the perspective of the titles of the sources of law and the types of the sources of law; it belongs to the particular system of law; it is also reflective – it reflects the basic norm of the given legal arrangement, as well as the authoritative meaning of law at the specific time; and it is changeable – it develops alongside the development of the legal arrangement itself. The basis for the national doctrine of sources of law in Latvia was set already in the 1920s, while Juris Jelāgins is considered to be the founder of the contemporary national doctrine of sources of law.

Atslēgvārdi: tiesību avoti, tiesību avotu veidi un iedalījuma kritēriji, nacionālā tiesību avotu doktrīna.

Keywords: sources of law, types of sources of law and criteria for division, national doctrine of sources of law.

Ievads

Šā raksta mērķis ir analizēt jēdzienu *nacionālā tiesību avotu doktrīna*, noteikt kritērijus, kas veido tā pamatu, un izsekot līdzī Latvijas nacionālās tiesību avotu doktrīnas attīstībai pēdējā gadsimta laikā. Šādā aspektā nacionālās tiesību avotu doktrīnas jēdziens un attīstība līdz šim Latvijā vēl nav pētīta un konkrēti rezultāti nav prezentēti.

Raksta izstrādē tiek izmantotas tādas zinātniski pētnieciskās metodes kā vēsturiskā un salīdzinošā metode. Pētījuma tvērumā tiek apskatīti divu autoru – Augusta Lēbera un Roberta Akmentiņa – darbi no pagājušā gadsimta 20. gadiem. Viņi devuši ieguldījumu Latvijas tiesiskajā sistēmā pielietojamo tiesību avotu veidu uzskaitījumā un sākotnējā piedāvājumā grupēt šos tiesību avotus, tomēr skaidri nenorādot iedalījuma pamatā esošos kritērijus. Tāpat pētījumā tiek izsekots līdzī nacionālās tiesību avotu doktrīnas attīstībai pēc padomju okupācijas, sākot ar tās formulēšanu pagājušā gadsimta 90. gados doktrīnas pamatlīcēja Jura Jelāgina darbos līdz pat šim brīdim.

Nacionālās tiesību avotu doktrīnas izpratne

Tiesību avotu doktrīnu vienas konkrētas valsts tiesiskajā sistēmā raksturo vairāki kritēriji. Pirmkārt, valsts tiesību avotu doktrīna ir nacionāla, proti, tā ir katrai tiesiskai sistēmai **oriģināla**. Tas nozīmē, ka tie tiesību avotu veidu nosaukumi, kas ir šīs tiesību avotu doktrīnas pamatā, ir īpaši, oriģināli, atrasti juridiskajā aprātā tieši šīs valsts tiesiskajā sistēmā. Tas nozīmē arī, ka, neskatoties uz to, ka vairākas tiesiskās sistēmas ir līdzīgas vai nu pēc piederības pie konkrēta tiesību loka, saimes, vai pēc tā, ka tās balstās uz vienu un to pašu pamatnormu, vai ka vairākās tiesiskajās sistēmās ir vienāda valdošā tiesību izpratne, tiesību avotu veidu nosaukumi nebūt nebūs vienādi, tie var nebūt pat līdzīgi. Tāpēc arī konkrētas valsts tiesību avotu doktrīna ir nacionāla jeb oriģināla.

Nākamais kritērijs, ka raksturo nacionālo tiesību avotu doktrīnu, ir tas, ka tā ir **piederoša**, proti, tā pieder pie konkrēta tiesību loka, tiesību saimes. Tas nozīmē, ka konkrētie tiesību avoti, kas ietverti nacionālās tiesību avotu doktrīnas iedalījumā, ir līdzīgi ar tiesību avotiem tajās tiesiskajās sistēmās, kas pieder pie tā paša tiesību loka, un šaurāk – pie tās pašas tiesību saimes.

Trešā nacionālās tiesību avotu doktrīnas pazīme ir, ka tā ir **atspoguļojoša**. Tā atspoguļo konkrētās tiesiskās sistēmas pamatnormu un valdošo tiesību izpratni. Proti, tiesību avotu doktrīna, kaut arī ar citu valsti vienas pamatnormas ietvarā esoša, atkarībā no tā, kāda ir valdošā tiesību izpratne, ir atšķirīga, jo valdošā tiesību izpratne ir tieši saistīta ar tiesiskajā sistēmā iespējami pielietojamiem tiesību avotiem, to daudzveidību un savstarpējo nozīmību. Tas savukārt mūs noved pie ceturtās nacionālās tiesību avotu doktrīnas pazīmes, un proti, ka tā ir **mainīga**. Tā attīstās līdzti tiesiskās sistēmas attīstībai. Laika gaitā nacionālajā tiesību avotu doktrīnā parādās gan jauni tiesību avoti, gan tiesību avotu veidi, gan jauni tiesību avotu iedalījuma pamatā esoši iespējamie kritēriji un iedalījuma nosaukumi. Tomēr iespējama arī pretēja virzība, kad atsevišķi tiesību avoti, kļūstot tiesiskās sistēmas attīstības rezultātā nenozīmīgi, zaudē savu vietu tiesību avotu doktrīnā.

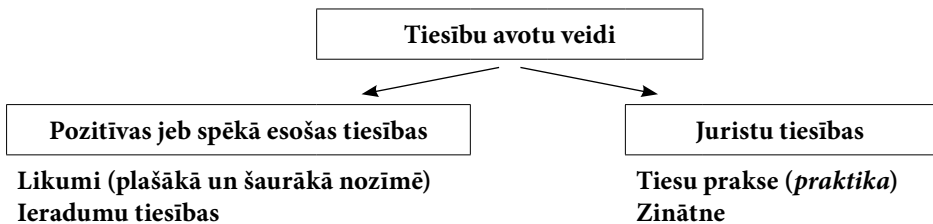
Nacionālā tiesību avotu doktrīna ir **dimensionāla**. Tas nozīmē, ka tā var ietvert vairākus tiesību avotu veidu iedalījumus, kas pamatojas uz dažādiem kritērijiem, kā tas ir Latvijas nacionālās tiesību avotu doktrīnas gadījumā, kas ietver tiesību avotu iedalījumu, balstoties uz kritēriju – vispārīsaistošs spēks un kritēriju – piederība pie kontinentālās Eiropas tiesību saimes. Bez tam tā ietver arī konkrētu tiesību avotu uzskaitījumu. Proti, no tiesību avotu doktrīnas vien ir iespējams uzzināt lielu skaitu konkrētās tiesiskās sistēmas elementu un pat tās kopējo raksturojumu jeb informāciju par šo tiesisko sistēmu: uz kādas pamatnormas tiesiskā sistēma balstās, kāda ir tās valdošā tiesību izpratne, kādi ir tiesību avotu veidi un kādi ir konkrētie tiesību avoti, kas ir spēkā un pielietojami šajā tiesiskajā sistēmā, tai skaitā, kādi ir normatīvo tiesību aktu veidu nosaukumi šajā tiesiskajā sistēmā – kādus nosaukumus likumdevējs ir izvēlējis, lai nosauktu konkrētus normatīvos tiesību aktus, piemēram, Latvijā tie ir citstarp Satversme, likumi, Ministru kabineta noteikumi, pašvaldību saistošie noteikumi.

Viss iepriekš minētais savukārt norāda uz to, ka nacionālā tiesību avotu doktrīna ir cieši saistīta ar **tiesību avotu daudzveidības principu**. Tiesību avotu daudzveidības princips ir juridiskā metode, kas piemērojama tiesību normu piemērošanas procesa otrajā posmā – eventuāli piemērojamās tiesību normas meklēšanā –,

un vienlaikus vispārējais tiesību princips¹ demokrātiskas tiesiskas valsts tiesiskajā sistēmā. Tas paredz: lai sasniegtu taisnīgu nolēmumu katrā lietā atbilstoši demokrātiskas tiesiskas valsts pamatnormai, tiesību normu piemērotājam jābalstās uz vairākiem tiesību avotu veidiem.

Augusta Lēbera “Ievads tiesību zinībās” (1920/1921)

Pievēršoties jau konkrētiem Latvijas tiesību avotu doktrīnas attīstības posmiem, kā pirmais autors, kurš atspoguļojis Latvijas tiesiskās sistēmas tiesību avotu veidus, ir minams docents Augusts Lēbers un viņa pierakstītās lekcijas pirms simts gadiem studiju kursā “Ievads tiesību zinībās”². Šajā darbā ir atrodamas norādes uz diviem tiesību avotu veidiem: pirmkārt, pozitīvas jeb spēkā esošas tiesības, kas ietver likumus (gan plašākā nozīmē – kā visus vispārējošus normatīvos tiesību aktus, gan šaurākā nozīmē) un kā ļoti svarīgs tiesību avotu veids – ieradumu tiesības, un, otrkārt, juristu tiesības, kas savukārt ietver tiesu praksi (*praktiku*) un zinātni.



Kaut arī šajā darbā sīkāk par tiesību avotu iedalījumu un tā pamatā esošo kritēriju pamatojums nav izvērts, tomēr ir acīmredzams, ka autors ir izmantojis vispārējo tiesību avota spēku kā kritēriju, lai veiktu šo iedalījumu. Šis tiesību avotu veidu uzskaitījums un iedalījums tad arī var tikt uzskatīts par Latvijas nacionālās tiesību avotu doktrīnas aizsākumu. Analizējot Augusta Lēbera lekciju pierakstos minēto par tiesību avotu doktrīnā ietvertajiem konkrētajiem tiesību avotu veidiem, var secināt, ka valdošā tiesību izpratne tajā laikā, kaut arī tiesiskā sistēma balstās uz demokrātiskas tiesiskas valsts pamatnormu, ir juridiskā pozitīvisma doktrīnā balstīta tiesību izpratne. Autors diezgan asi kritizē ideālās jeb dabiskās tiesības kā tādas, kas neesot reāli piemērojamas reālajā dzīvē. Savukārt nozīmīgas ir pozitīvās tiesības ar ļoti lielu uzsvāru uz ieradumu tiesību būtisku nozīmi tālaika tiesiskās sistēmas attīstības posmā.³ Tomēr juristu tiesības kā tiesību avota veids ir minētas, un gan tiesu prakse, gan zinātne ir tie tiesību avoti, kurus iespējams ņemt vērā, lai noskaidrotu tiesību saturu.

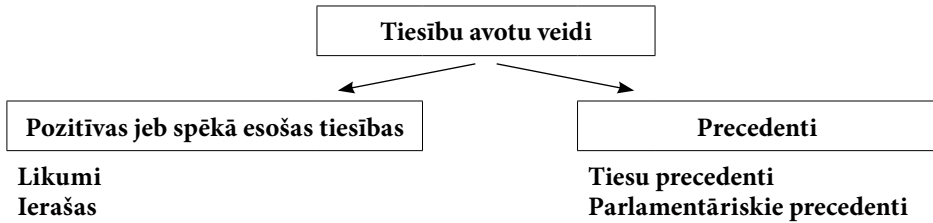
¹ Par vispārējo tiesību principu veidiem, kas ietver arī juridiskās metodes, plašāk skat.: Rezevska D. Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. 2. atk. un papild. izd. Rīga: D. Rezevska izd., 2015, 31.–32. lpp.

² Loebers A. Ievads tiesību zinībās. Pēc Latvijas Augstskolā lasītām lekcijām 1920/21 gadā. Rīga: LU Studentu Padomes izdevums, 1921.

³ Turpat, 76.–79. lpp.

Roberta Akmentiņa “Tiesību zinību teorija” (1928)

Nākamais avots, kurā uzrādīta Latvijas tiesību avotu doktrīna, ir docenta Roberta Akmentiņa tiesību enciklopēdijas kursa lekciju pieraksti 1928. gadā.⁴ Šajā darbā autors min atkal divdaļīgu tiesību avotu veidu iedalījumu, proti, pozitīvas jeb spēkā esošas tiesības (likumi plašākā un šaurākā nozīmē un *ierašas*) un precedenti, kuros ietilpst tiesu precedenti un *parlamentāriskie* precedenti.



Līdzīgi kā iepriekšējā darbā, arī Roberts Akmentiņš lielu nozīmi piešķir paražu tiesībām, iesakot gan tās saukt par *ierašām* un minot to kā vēlamāko nosaukumu šim tiesību avotam. Savukārt otrajā grupā – precedenti – autors min divu veidu precedētus atkarībā no radītāja subjekta un atkal cieši saista šos tiesību avotus ar paražu tiesībām. Proti, tie esot veidi, kā no konkrētiem lēmumiem tiesības var pārvērsties vispārīstā tiesību normās. Lai gan joprojām var konstatēt juridiskā pozitīvisma skolas valdošo ietekmi uz tiesību izpratni, tomēr vienlaikus skaidri arī iezīmējas doma, ka tiesnesis nevar atteikties izspriest lietu, ja nav rakstītas tiesību normas, un tajā laikā šī atziņa jau ir pat tik aktuāla, ka autors citē konkrētus likumu pantus, kuros ir atspoguļotas juridiskās obstrukcijas aizlieguma principa izpausmes.⁵ Līdz ar to jāsecina: virzība uz to, ka demokrātiskas tiesiskās valsts tiesiskajā sistēmā ar vienu tiesību avotu veidu nav iespējams atrast taisnīgu risinājumu katrā lietā, ir konstatējama jau pašā šīs tiesiskās sistēmas attīstības sākumposmā.

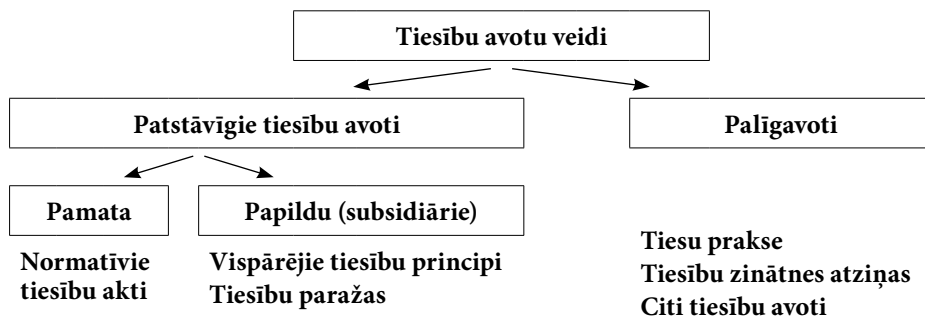
Jura Jelāgina “Tiesību pamatavoti” (1999)

Tālākā Latvijas tiesību avotu doktrīnas attīstības izsekošana turpinās jau tiesiskajā sistēmā pēc padomju okupācijas, un šeit ir minams bijušais Satversmes tiesas tiesnesis un lektors Juris Jelāgins, kas izstrādāja konkrētos, līdz šim brīdim pastāvošos tiesību avotu veidu iedalījuma nosaukumus un kas ir atzīstams par Latvijas nacionālās tiesību avotu doktrīnas pamatlicēju. Kaut arī juridiskā doma par tieši šādiem tiesību avotu iedalījuma veidiem jau tika prezentēta kādu laiku iepriekš, tomēr rakstiskā formā zinātniska pētījuma veidā tā materializējās autora rakstā “Tiesību pamatavoti”, kas tika publicēts 1999. gadā.⁶ Tiesību avotu veidu iedalījums balstās uz diviem kritērijiem: vispārīstā spēku un piederību pie kontinentālās Eiropas tiesību saimes ar konkrētiem nosaukumiem attiecīgi: patstāvīgie tiesību avoti un palīgavoti un pamata un papildu (jeb subsidiārie) avoti, un tādā veidā nacionālā tiesību avotu doktrīna ir saglabājusies un attīstījusies līdz šim laikam.

⁴ Roberta Akmentiņa lekciju pieraksti: Akmentiņš R. Tiesību zinību teorija. Rīga: [b. i.], 1928.

⁵ Turpat.

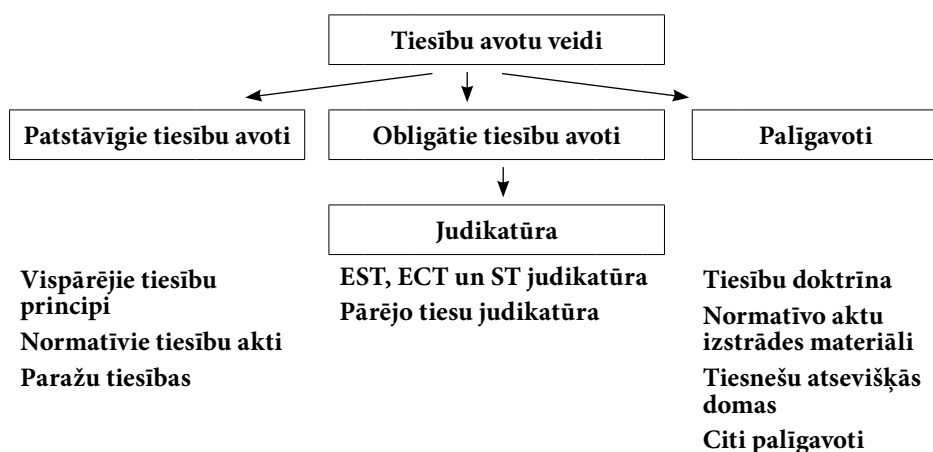
⁶ Jelāgins J. Tiesību pamatavoti. Grām.: Mūsdienu tiesību teorijas atziņas. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 1999.



Šajā tiesību avotu iedalījumā mēs jau varam saskatīt iedalījuma veidu nosaukuma oriģinalitātes pazīmi, un uz jautājumu, kāpēc ir tieši šādi tiesību avotu iedalījuma veidu nosaukumi kā patstāvīgie tiesību avoti un palīgavoti vai pamata un papildu avoti, atbilde ir – tāpēc, ka Juris Jelāgins tos tāds atrada savā juridiskajā saprātā un pārējā tiesiskā sistēma tos atzina par atbilstošiem, akceptēja un attīstīja tālāk.

Gintas Sniedzītes “Tiesnešu tiesības” (2010)

Turpmākā nacionālās tiesību avotu doktrīnas attīstība ir atrodamā Gintas Sniedzītes promocijas darbā un tam sekojošā monogrāfijā “Tiesnešu tiesības. Jēdziens un nozīme Latvijas tiesību avotu doktrīnā”⁷. Autore piedāvā ieviest vēl vienu tiesību avotu veidu iedalījuma grupu – obligātie tiesību avoti, tur ievietojot judikatūru – tiesnešu tiesības, kas savukārt sastāvētu no Eiropas Savienības Tiesas (turpmāk – EST), Eiropas Cilvēktiesību tiesas (turpmāk – ECT) un Satversmes tiesas (turpmāk – ST) judikatūras, kā arī no pārējo (vispārējās jurisdikcijas un administratīvo) tiesu judikatūras.

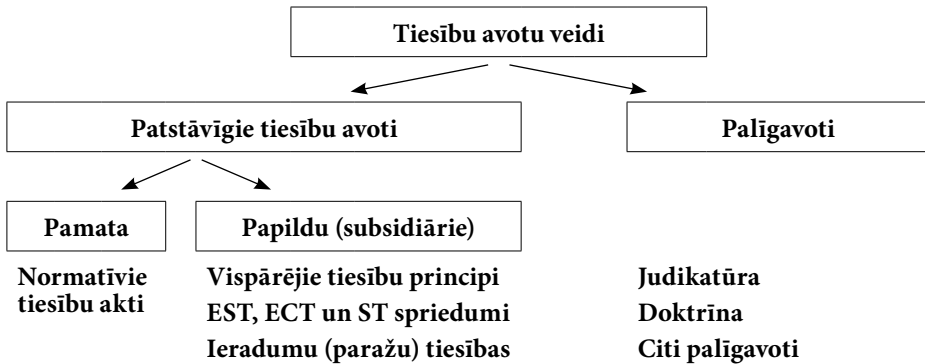


⁷ Sniedzīte G. Tiesnešu tiesības. Jēdziens un nozīme Latvijas tiesību avotu doktrīnā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2013.

Obligāto tiesību avotu grupu līdz ar to sastāvētu no tiesību avotiem ar dažādu juridisko spēku un raksturu. Proti, tajā būtu apvienoti EST, ECT un ST spriedumi, kuriem ir vispārāstošs spēks, un vispārējās jurisdikcijas un administratīvo tiesu judikatūra, kam nav vispārāstoša spēka. Tomēr jāatzīmē, ka tiesnešu tiesības, kas atrastas un atspoguļotas vispārējās jurisdikcijas un administratīvo tiesu judikatūrā, faktiski ir vispārējo tiesību principu saturu konkretizējumi.

Daigas Rezevskas “Judikatūra kā tiesību avots” (2010)

Savukārt 2010. gadā savu pētījumu par nacionālās tiesību avotu doktrīnas turpmāku attīstību⁸ prezentēja arī šā raksta autore, piedāvājot EST, ECT un ST spriedumus ievietot nevis vienā iedalījuma vienībā kopā ar vispārējās jurisdikcijas un administratīvo tiesu judikatūru, bet gan, pamatojoties uz jau esošo kritēriju par piederību pie kontinentālās Eiropas tiesību saimes, papildu tiesību avotu grupā kā vispārāstošus nerakstītos tiesību avotus.



Iespējams, piedāvāto tiesību avotu ievietoējuma iedalījumā vienkāršības dēļ (pēc principa, ka priekšroka tiek dota vienkāršākajam izskaidrojumam), proti, tāpēc ka EST, ECT un ST spriedumu vieta tika piedāvāta jau esošā iedalījuma vienībā un vienlaikus tika novērsta situācija, kad vienā un tajā pašā iedalījuma vienībā (obligātajos avotos) būtu ievietoti tiesību avoti ar atšķirīgu juridisko spēku (vispārāstošas tiesību normas kā legālās interpretācijas rezultāts (EST, ECT, ST spriedumi) un vispārējās jurisdikcijas un administratīvo tiesu judikatūra), jāatzīst, ka tieši šis nacionālās tiesību avotu doktrīnas attīstības virziens tika turpmāk akceptēts tiesiskajā sistēmā.

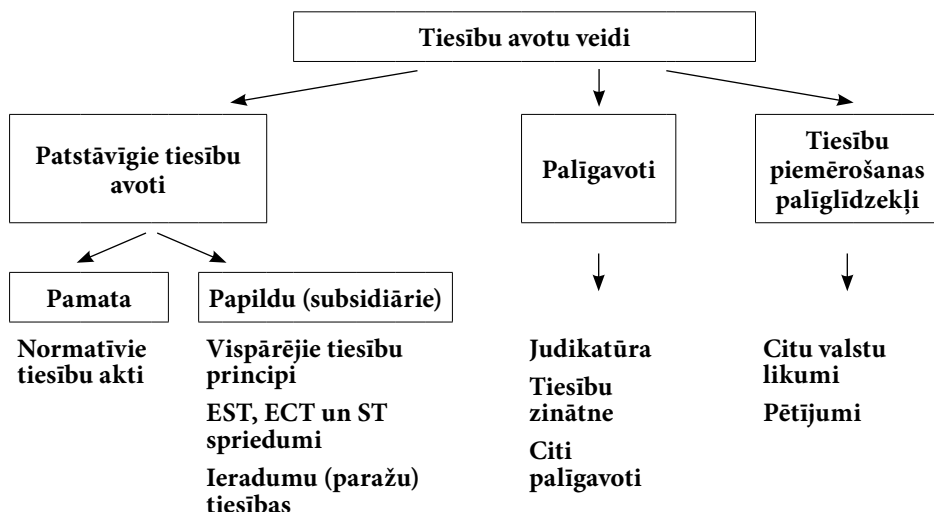
Diānas Apse “Tiesību palīgavoti un tiesību palīglīdzekļi” (2013)

2013. gadā Diāna Apse attīstīja tālāk nacionālās tiesību avotu doktrīnas palīgavotu iedalījuma daļu⁹, nošķirot atsevišķu iedalījuma vienību “Tiesību piemērošanas palīglīdzekļi”, tur ievietojot citu valstu likumus, kā arī pētījumus

⁸ Rezevska D. Judikatūra kā tiesību avots: izpratne un pielietošana. Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Biļetens, 2010, Nr. 1, 28.–31. lpp.

⁹ Apse D. Tiesību palīgavotu mijiedarbības aspekti. Promocijai izvirzīto darbu kopsavilkums (publikāciju kopa). Latvijas Universitāte, 2013.

(tiesībsarga atzinumi, Valsts prezidenta Konstitucionālo tiesību komisijas viedokļi, sociālo un citu zinātņu nozaru ekspertu ieteikumi).

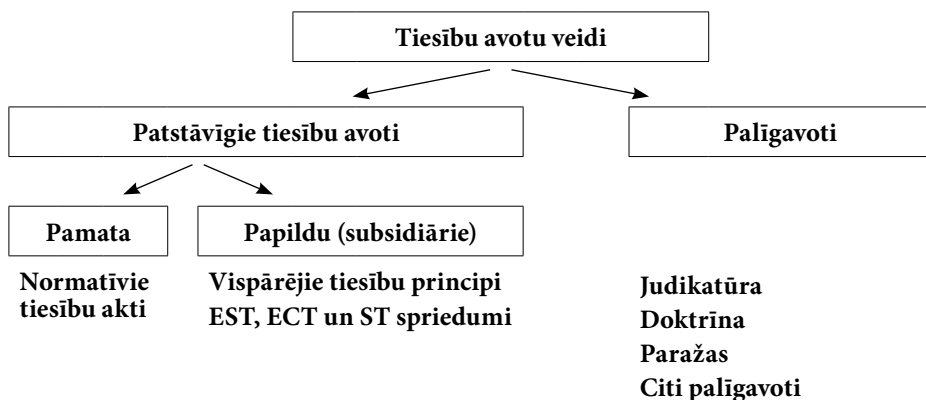


Šī tiesību palīgavotu iedalījuma sakarā ir jāatzīmē, ka nav atrodams skaidrs kritērijs, uz kura pamata šis iedalījums tiek veikts, līdz ar to arī tiesiskajā sistēmā ir apgrūtināts to akceptēt un turpināt attīstīt. Tomēr atzīstot, ka turpmāka tiesību palīgavotu iedalīšana varētu sekmēt šo tiesību avotu veidu pielietošanu juridiskajā praksē, skaidra iedalījuma pamatā esošu kritēriju norāde un turpmāka analīze būtu pat ļoti vēlama.

Kalvja Engīzera “Paražu tiesību kā nacionālo tiesību avota nozīme mūsdienās” (2020)

Visbeidzot, konstatējot, ka, attīstoties tiesiskajai sistēmai, laika gaitā nacionālajā tiesību avotu doktrīnā parādās jauni tiesību avotu veidi, nākas secināt arī, ka, iespējams, atsevišķi tiesību avotu veidi var pazaudēt savu vietu nacionālajā tiesību avotu doktrīnā. Šajā sakarā jāatzīmē Kalvja Engīzera prezentētais pētījums Latvijas Universitātes 78. starptautiskajā zinātniskajā konferencē.¹⁰ Autors izvirza tēzi, ka nacionālās paražu tiesības laika gaitā ir zaudējušas savu nozīmi kā patstāvīgs tiesību avots – kā paražas tās būtu ievietojamas palīgavotu grupā, savukārt ar rakstītajām tiesību normām neregulētos jautājumus, kuru regulācijā agrāk centrālā vieta bija paražu tiesībām, tagad aizpilda vispārējie tiesību principi.

¹⁰ Engīzers K. Paražu tiesību kā nacionālo tiesību avota nozīme mūsdienās. Referāts Latvijas Universitātes 78. starptautiskajā zinātniskajā konferencē, 2020. Pieejams: youtube.com



Tas, vai šis piedāvājums tiks akceptēts un tālāk attīstīts Latvijas tiesiskajā sistēmā, un iegūs savu izpausmi nacionālajā tiesību avotu doktrīnā, protams, ir turpmākas tiesiskās sistēmas attīstības laika jautājums.

Kopsavilkums

1. Konkrētas valsts tiesību avotu doktrīna ir oriģināla, piederoša, atspoguļojoša un dimensionāla. Visi šie kritēriji norāda uz to, ka konkrētajā tiesiskajā sistēmā pastāv nacionāla tiesību avotu doktrīna.
2. Nacionālā tiesību avotu doktrīna tiesiskajā sistēmā, kas balstās uz pamatnormu “demokrātiska tiesiska valsts”, ir nesaraucjami saistīta ar tiesību avotu daudzveidības principu.
3. Latvijas nacionālās tiesību avotu doktrīnas aizsākumi ir atrodami jau pagājušā gadsimta 20. gados Augusta Lēbera un Roberta Akmentiņa darbos, savukārt mūsdienu Latvijas nacionālās tiesību avotu doktrīnas pamatlicējs ir Juris Jelāgins.

RADOŠUMS, RAŽOŠANA UN TIESĪBU ZINĀTNE

CREATIVITY, PRODUCTION AND LEGAL SCIENCE

Dīana Apse, Dr. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras docente

Summary

The purpose of this article is to analyse and to consider the most important aspects of creative jurisprudence, which are important for a common legal order in the era characterised by the birth of new systems and ideas. Attempts were made to find answers to the following questions: whether the conditions of the pandemic and the technocratisation of all fields have a significant impact on lawyers, law students, law education/academics from the point of view of the concepts of production and creativity. It has been found that specific doctrinal insights are becoming increasingly important in the clarification and application of existing and newly created rights, which is a valuable argument in the drafting of a legal act. This article is predominantly relevant from a theoretical point of view.

Atslēgvārdi: vērtības, tiesiskā sistēma, tiesību zinātne, radošums.

Keywords: values, legal arrangement, legal science, creativity.

Ievads

Raksta mērķis ir aplūkot un analizēt svarīgākos radošas tiesību zinātnes aspektus, kas ir nozīmīgi kopīgai tiesiskai kārtībai jaunu sistēmu un ideju piedzimšanas laikmetā. Mēģināts rast atbildes: vai pandēmijas apstākļi, visu jomu tehnokratizācija būtiski ietekmē tiesībnieku, jurisprudences studentu darbību, tiesību zinātni, raugoties no ražošanas un radošuma jēdzienu platformas. Tiesnešu īpašās doktrīnas atziņas kļūst arvien nozīmīgākas pastāvošo un jaunradāmo tiesību noskaidrošanā un piemērošanā, – tas ir vērtīgs arguments tiesību akta tapšanā laikā, kad likumdošana ir dominējošais pārvaldības instruments. Raksts varētu būt vairāk noderīgs teorētiskā aspektā.

1. Ražošana un pandēmijas krīze

Pienācis pandēmijas un ciparu kazuistikas laikmets, kuru raksturo atslēgvārdi: burbulis, nomāktība, akadēmiskais nogurums, izdegšana, digitālās prasmes, to praktizēšana, jēgpilni ierobežojumi, drošības standarti izglītībā u. c.

Kā tādos apstākļos neražojot, bet radoši nonākt līdz sabiedrībai kalpojošām tiesību zinātnes atziņām?

Vieniem pasaule kļuvusi lēnāka, atklājas, ka arī radošais pienesums palēnināties. Valda zināms garīgs izsalkums, tāpēc jo svarīgāk ir ieraudzīt un izprast patieso lietu būtību, arī krīzes ierobežotās tiesībās.

Pilnīgas taisnības pasaulē nebūtu vajadzības pēc tiesību zinātnes. Tās neaizstājama mūžīgums liecina pats par sevi.

Ražošanai piemīt skaitļu valoda, ciparu daba. To raksturo devums kopproduktā, darba ražīgums, ko panāk, darbiniekus aizstājot ar moderniem ražošanas līdzekļiem. Viens no tās attīstībai nozīmīgiem un pastāvīgi risināmiem jautājumiem – kā palielināt konkurētspēju. Īpaši aktuāls tas ir krīzes apstākļos. Taču atbilde uz to ir vienkārša un loģiska – palielinot finansējumu apmācībām, pētījumiem un izstrādņēm.

Ražošanai ir cieša saikne ar ražotspēju. Tā pieprasa kvantitāti. Ražotspēja ir maksimālais daudzums, ko var saražot, ja visus tautsaimniecības, atsevišķās nozares vai firmas resursus izmanto iespējami pilnīgi. Investīciju trūkums vai ražotprasmes nepietiekamība var izraisīt ražotspējas ierobežotību, bet pieprasījuma trūkums – nepietiekamu ražotspējas izmantošanu.¹ Skan sausi. Ražīguma līmenim esot zemākam, var sasniegt augstāku ražīguma pieauguma tempu.²

Vai tiesību zinātnē iespējams kvalitatīvs lēcienis arī krīzē? Izglītības sfēra un zinātnes lauks ir tik darbietilpīgi. Ja ražošana ir attiecināma arī uz tiesību zinātņi, tad ir jārod iespējas un resursi iespējam izlīdzināt krīzes ciklus arī tai! Bet tiesību zinātnei izsenis nav bijis pienācīga atbalsta! Nākotne nepastāv bez tagadnes un pagātnes!

“Mēs nevaram pie katrām ekonomiskām grūtībām mainīt politisko režīmu un spēlēties ar Satversmi – ekonomiskā stabilitāte – demokrātija, un katrs dara ko grib, ekonomiskā krīze – autoritārisms, un viens atbild par visiem.”³

Profesore Ineta Ziemeļe uzsvērusi, ka savā ziņā pašreizējā krīze ir uzskatāma par unikālu, arī nāk par labu, jo parāda, kā ir par daudz, kas ir par smagu un kas nav vajadzīgs.⁴

Profesore Sanita Osipova savulaik rakstīja, ka krīze būs pārvarēta tad, kad tauta šo faktu būs pamanījusi, kad cilvēki jutīsies droši savā zemē un, lai sarūpētu iztiku sev un ģimenei, viņiem nebūs jāpamet dzimtene.⁵ Laikā, kad vieni zaudējuši motivāciju un bieži arī finansiālās iespējas vispār nodarboties ar ko radošu, atsvešinājušies, noslēgušies, citi nopietni ķērušies pie iegūtā laika, veltot to pārdomām par vērtībām.

Kā klājas mums – tiesībniekiem, mācībspēkiem?

Andra Akmentiņa grāmatā “Meklējot ezeriņu” lasāms: “Kamēr sakleķerē kroņa papīrus, kamēr izšķir, kas labs, kas ļoti labs, kas īsti labs, tumsa klāt. Kā gribētos rakstīt ne tikai burta dēļ! Lasīt sev un iegremdēties cita rakstītājā vārdā [...]”⁶

¹ Ideju vārdnīca. Domātāji, teorijas un jēdzieni filozofijā, zinātnē, reliģijā, politikā, vēsturē un mākslā. Rīga: Zvaigzne ABC, 1999, 450. lpp.

² Turpat, 450. lpp.

³ Osipova S. Vadonisma atdzimšana Latvijā. Grām.: Osipova S. Nācija, valoda, tiesiska valsts: ceļā uz rītdienu. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2020, 122. lpp.

⁴ Ziemeļe I. Krīzes mācības un prognozes. Pieejams: <https://www.delfi.lv/delfi-tv-ar-jani-domburu/pilnie-raidijumi/delfi-tv-ar-jani-domburu-atbild-ziemele-kazaks-un-zagars-macibas-2020-prognozes-2021-pilns-ieraksts.d?id=52796017> [aplūkots 23.02.2021.].

⁵ Osipova S. 2020, 119. lpp.

⁶ Akmentiņš A. Meklējot ezeriņu. Jānis Ezeriņš. Rīga: Dienas Grāmata, 2021, 52. lpp.

Arī šajā divainajā laikā tiesībnieki neatrodas intelektuālā trimdā un nav atrauti no iedvesmojošiem piemēriem spožāko starpkaru tiesību zinātnieku (Augusta Lēbera, Roberta Akmentiņa, Vasilija Sinaiska u. c.) un mūsdienu Latvijas vai starptautisko tiesību zinātnieku darbu atziņām. Tiesību zinātnē ir iespējama tradīciju, simbolu, tiesiskās domas pārnese un turpināšana. Tikai jāņem vērā pandēmijas laika ierobežojumu īpatnības.

Šobrīd zināmas ierobežotas pārvietošanās brīvības apstākļos svarīgi ir nezaudēt tiesību un taisnīguma trūkuma izjūtas, t. i., garīgi nepamest savu dzimteni. Lai arī teju katrs trešais Latvijas iedzīvotājs pieļauj nelielu politisko brīvību ierobežošanu, lai panāktu ekonomiskā stāvokļa uzlabošanu, kā liecina pētījumu centra SKDS veiktās aptaujas dati⁷, īpaši nozīmīgs ir šādu ierobežojumu pamatojums un izskaidrošanas darbs.

Mācībspēki ir cieši saistīti ar saviem studentiem (tiešsaistē, sarakstē), un redzam, ka daudzus nodarbina jautājumi: vai mēs vēl esam vajadzīgi cits citam? Tiešsaiste liek piedalīties, bet vai tā liek patiesi piedzīvot notikumu? Arvien motivējošāki un nozīmīgāki kļūst pedagoģiskie, cilvēciskie un citi sociāli aspekti studiju procesā, kur digitālie risinājumi ir viens no saskaitāmajiem studenta iespējami labāku studiju ieguvumu, zināšanu, profesionālo un sociālo prasmju attīstībā.

Iespējams, ka daudziem distance samazina radošuma izpausmes, atņem laiku, izstumj personību, aizvietojo to ar “pogu ekspertu” tehniskumu. Zūd privātās dzīves laika robežas. Pastāv riski, ka studentu rakstīšanas vēlme un prasme regresē, degradējas argumentācijas māksla. Lasīšana daudziem steidzīgajā pasaulē šķiet kā lieks laika tērīņš, nevis mentāli harmonizējošs instruments apzinātības un kultūras dziļākai izpratnei.

Runājot ar studentiem, jāpiekrīt pētījuma “Latvijas pusaudžu un jauniešu mentālā veselība Covid-19 pandēmijas ietekmē” secinājumiem, kas liecina, ka daudzu jauniešu mentālā veselība ir pasliktinājusies un daudziem tā ir kritiskā līmenī.⁸

Rodas šaubas, vai dzīve ciparu pasaulē nenogalinās jaunās paaudzes intuīciju, tēlaino domāšanu, simbolu veida domāšanu? Vai algoritmu laikmetā cilvēka prāts un garīgā pasaule netiks aprobežoti, aizvietoti ar surrogātiem, ietekmējot tiesiskās kultūras līmeni un demokrātijas izpratni.

Tiesiskums un demokrātija labi darbojas tikai sabiedrībās ar augstu pilsoniskās apzinātības līmeni un tiesisko kultūru, kas cita starpā ietver arī izglītību un zināšanas par valsts, tai skaitā tiesas, uzbūves un darbības principiem. Uz faktiem

⁷ SKDS pētījums. Pieejams: <https://www.apollo.lv/7186430/skds-teju-tresdala-iedzivotaju-pielauj-politisko-brivibu-ierobezosanu-ekonomiska-stavokla-uzlabosana> [aplūkots 20.02.2021.].

⁸ “Režīma un laika struktūras būtiskas izmaiņas nelabvēlīgi ietekmē mentālo veselību, īpaši jauniešu vidū. Tiešsaistes sarunās ir būtisks trūkums. Nav iespējams acu kontakts (kamera augstāk nekā ekrāns). Līdz ar to smadzenes reaģē atšķirīgi. Klātienēs sarunās noteiktu smadzeņu reģionu reakcijas ir spilgtāk izteiktas. Iztrūkst “kā dzirdam”, attēla un skaņas nobīde laikā traucē uztvert informāciju, visvairāk jauniešus mulsina tas, ka daudzu teiktais nāk no viena avota. Līdz ar to lielāks nogurums. Pietrūkst ķermeņa valodas, zīmīgu žestu, iztrūkst sinhronizēšanās iespēja labākai tēmas izpratnei, “kā es izskatos ekrānā” daudziem liek izslēgt kameru. 63% Latvijas jauniešu atzīst: viņu mentālā veselība ir pasliktinājusies pandēmijas laikā, 72% pēdējo divu nedēļu laikā ir saskārušies ar psiholoģiskās veselības problēmām, nomāktību, ātru aizkaitināmību, bezmiegu, panikas lēkmēm, zūd motivācija mācīties u. c.” Sk.: Latvijas pusaudžu un jauniešu mentālā veselība Covid-19 pandēmijas ietekmē. Pētījums. Pieejams: https://61d65e37-01a0-426e-b0f4-fd3a092c2742.filesusr.com/ugd/9c12e9_f48f2b1239914bb7b85b88a2d14df51f.pdf [aplūkots 20.02.2021.].

un pierādījumiem nebalstīti, tikai emocijās sakņojušies apgalvojumi neliecina par šādu augstu apzinātību un kultūru un tikai grauj valsts un sabiedrības pamatus.⁹

Šis pārbaudījumu gads ievēl ražošanā un ietekmē radošumu un tiesību zinātni tā, ka laikietilpīgam pētījumam var neatlikt laika.

2. Radošums

Radošums liek veidot piesardzīgas attiecības ar ražošanu. Radošumā īpaši nozīmīgi ir laiks un personība. Laiks atklāj un izvēti personību atstātos nospiedumus vēsturē, kultūrā, tiesību laukā.

Pieredzam ekstrēmu laiku, kad stihiski svārstās filozofiju, politiku, mākslas, mūzikas pasaules iedibinājumi, izsalkuši ir kultūras mīļotāji.

Radoši tiesību laukā tiek radītas vērtības, kas saistītas ar sabiedrības izdzīvošanu. Tām ir augsta cena. Tas liek domāt! Domāt par to: vai vara jāsadala atbilstoši varas dalīšanai vai visiem vienādi? Vai pienācis romiešu tiesību principu gals? Kāda ir tiesību avotu mijiedarbība mūsdienās? Vai tiesiskā kārtība var atbilst katra indivīda pārliecībai? Kā ar cilvēka cieņu? Pilnīgas brīvības sasniegšanas iespējas mūsdienās, brīvības morāle ierobežojumu laikā, tiesību un vērtību attiecības.

Vērtības ir tiesību pamats, to īstenošana un aizsardzība – tiesību mērķis.¹⁰ Ja vērtības ir kā orientieri, kas nodrošina sabiedrības ilgtspēju, to vienojot, tad tiesības jāīsteno tā, lai sabiedrības vērtības tiktu aizsargātas vislabākajā veidā, lai vairotu personu uzticēšanos valstij un tiesībām.

Vēlīt laiku un saprast, ka darītais tevi neapmierina, – tuvāk ražošanai. Tad, kad tas tiek konstatēts un tiek pārvarēts, esam koncentrējušies, pacietīgi, nonākam tuvāk radošumam. Radošumam vajag laiktelpu!

Tikai tad attīstās vērīgums, talants, augļus nes ieguldītais darbs un neatlaidība, kas padara ikvienu mūsu nodarbi par radošu un jēgpilnu. Cilvēka vienreizība un gars nosaka radošuma mērogu, jo brīvības saglabāšana ir ikviena atbildība sadarbībā.

Līdztekus sociālajai kopības izpratnei pastāv otra kulturāla forma. Tā attiecas uz tādiem kopīgiem, taču ne obligāti kopīgiem elementiem kā valoda, literatūra, mūzika, māksla un arhitektūra. Kas uzņemas atbildību par nākamajām paaudzēm, tas apietas taupīgi ar frāzēm “kultūras nācija” vai “dzejnieku un domātāju tauta”. Taču pašu lietu viņš uztver nopietni, ir angažēts paša sabiedrībā un sniedz savu artavu, lai nākamajām paaudzēm atstātu vismaz tikpat lielu valodas un kultūras kapitālu, kādu to pats ir mantojis.¹¹

Valoda kā līdzeklis cīņai ar haosu nevar ne tikai bez mākslas, dzejas, mūzikas, bet arī bez tiesību zinātnes, kur svarīgas ir fonētiski atšķirīgās pazīmes. Domājam ar vārdu tēliem. Taču ciparu laikmetā valodas struktūra var iet bojā. Tāpēc jo svarīgāk saglabāt un izkopt juridisko valodu.

Novērotājs pats ar savu vērtību izpratni ietekmē pētnieciskās pieejas procesu un nevar iegūt neatkarīgu realitātes ainu, līdz ar to zinātniskā atziņa nav iespējami

⁹ Tieslietu padomes rezolūcija par tiesas un tiesneša kritikas jautājumiem. Pieejams: <https://lvportals.lv/dienaskartiba/324388-tieslietu-padomes-rezolucija-par-tiesas-un-tiesnesa-kritikas-jautajumiem-2021> [aplūkots 19.02.2021.].

¹⁰ Grigore-Bāra E. Pienākums teikt patiesību primāri būtu jāsaprot kā aizliegums melot. Jurista Vārds, 04.08.2015., Nr. 30 (882), 29. lpp.

¹¹ Hefe O. Taisnīgums. Filosofisks ievads. Rīga: Zvaigzne ABC, 2009, 120. lpp.

objektīva. Vajadzīga vēl arī kritika un polemika, pieejamība un pārbaude laikā. Tad to var uzskatīt par tiesību zinātnes atziņu kā tiesību palīgavotu, kas piešķir tiesībām jēgu.

3. Tiesību zinātnes aktualitātes

Zinātne ir viss, kas apstiprinājies līdz tādai pakāpei, ka nebūtu saprātīgi vismaz pagaidām tam nepiekrīst.¹²

Latvijas Zinātņu akadēmijas prezidents Ivars Kalviņš uzsvēris: Latvijas zinātne ilgstoši ir badināta, tāpat kā augstākā izglītība. Līdz ar to mums ir grūti konkurēt ar to valstu zinātniekiem, kur investīcijas pētniecībā un inovācijās ir stipri augstākā līmenī. Bet tas nenozīmē, ka Latvijā nav augstas raudzes pētniecības.¹³ Vēl jo vairāk tas attiecināms uz tiesību zinātņi.

Līdz labi formulētai tiesību zinātnes atziņai vai grāmatai jānonāk caur radošuma mokām, šaubām un paškritikai. Zināšanas ir uzskatu aizstājējas un atziņu briedinātājas. Lai pareizi izmantotu zinātnisku atziņu, nozīmīga ir juridiskās izglītības kvalitāte un zinātniski pētnieciskās intereses atmodināšana studentos.

Daudziem šī interese mostas vēl pirms jurisprudences studiju uzsākšanas.

Kādi tiesību jautājumi interesē un nodarbina Latvijas nākotni, pēdējo klašu skolēnu prātos? Rīgas reģionālā konference pulcē jaunos pētniekus, kuri prezentēja savus pētījumus šā gada martā. Viņi pētījuši gan uzvārdu maiņas tiesisko bāzi un tendences Latvijā dažādos laika posmos, gan bērnu biometrisku datu identificēšanas un publiskošanas juridiskās sekas, gan skolēnu pašpārvaldes pamatdokumenta izveides nepieciešamību kādā Rīgas vidusskolā, gan jauno psihoaktīvo vielu aprites regulējuma un dekriminalizācijas jautājumus Latvijā, gan trauksmes celšanas likuma tiesiskā regulējuma problemātiku, gan arī sporta manipulāciju krimināltiesisko regulējumu Latvijā.

Bakaluru studiju posmā pētnieciskā interese LU Tiesību teorijas un vēstures katedrā saistīta ar vispārējo tiesību principu satura atklāšanu, tiesību avotu piemērošanas jautājumiem, tiesnešu pienākuma respektēt nevainīguma prezumpciju krimināllietas iztiesāšanā un saziņā ar masu medijiem, tiesnešu ētikas prasību komunikācijai tiesas procesā, konstitucionālās kontroles kompetences izskatīt Satversmes rakstīto tiesību normu atbilstību nerakstītajām tiesību normām izpēti u. c.

Maģistrantūras studenti aizstāvējuši interesantus pētījumus par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu izmantošanas un publiskošanas tiesiskumu Latvijā, par sociālo nodrošinājumu jūrniekiem Latvijā u. c.

Vairāki bakaluru un maģistru darbu izstrādātāji jūt nepieciešamību pētīt surogācijas legalizācijas aspektus, arī Eiropas cilvēktiesību prakses ietekmes uz Latvijas tiesību politiku, jo Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumi virknē valstu ir izraisījuši noteiktu rezonansi un ir bijušas tādas vai citas tiesībspolitiskās diskusijas par tiem, veidojot valstu nostājas un formulējot viedokli par surogāciju.

¹² Gūlds S. Dž. Atziņa no lekcijas par evolūciju. Grām.: Ideju vārdnīca. Domātāji, teorijas un jēdzieni filozofijā, zinātnē, reliģijā, politikā, vēsturē un mākslā. Rīga: Zvaigzne ABC, 1999, 572. lpp.

¹³ Landorfa S. Cik tālu ir Bībele no zinātnes? Saruna ar Ivaru Kalviņu. Pieejams: <https://jauns.lv/raksts/sievietem/429067-cik-talu-bibele-ir-no-zinatnes-saruna-ar-ivaru-kalvinu> [aplūkots 22.02.2021.].

“Varenais septiņnieks” – pandēmijas laika doktora grāda ieguvēji – 2020. gadā aizstāvēja savus darbus sēdēs tiešsaistes platformā. Juris Rudevskis ar darbu “Subsidiaritātes princips Eiropas cilvēktiesību tiesas judikatūrā”,¹⁴ Jānis Priekulis ar darbu “Efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis pret likumu”,¹⁵ Arta Snipe ar darbu “Zemes piespiedu noma Latvijas Republikas pilsētās, ja uz zemes atrodas privatizēta daudzdzīvokļu dzīvojamā māja”,¹⁶ Evija Novičāne ar darbu “Valdes locekļa atbildība par kapitālsabiedrībai nodarītajiem zaudējumiem”,¹⁷ Lolita Buka ar darbu “Tiesību tikt aizmirstam interneta meklētājprogrammās mijiedarbība ar izteiksmes brīvību”,¹⁸ Nērika Lizinska ar darbu “Valsts kā starptautiska šķirējtiesas līguma puse”,¹⁹ Aleksandrs Potaičuks ar darbu “Pārrobežu administratīvais akts Latvijā un Eiropas Savienībā”.²⁰

Īpaši vēlos izcelt Jura Rudevska pētījuma pienesumu. Darbā tiek secīgi aplūkoti trīs subsidiaritātes principa aspekti – vispārfilozofiskais, materiāltiesiskais un procesuālais – un analizēta katra šī aspekta darbība ECT judikatūrā.

Juris Rudevskis uzteicamajā metodoloģiskajā pieejā izvēlēties klasisko spriešanas un pierādīšanas ceļu: aristoteliskās loģikas ievērošanu, spriešanu Aristoteļa kategorijās, atbildes meklēšanu senāku laiku autoritāšu darbos, strīdīgos jautājumus aplūkojis strīdīgās sholastikas formā: tēze – sagaidāmais iebildums, iebilduma atspēkojums. Šajā ietvarā lietotas filoloģiskā, vēsturiskā, salīdzinošā un juridiskās prognozēšanas metode (iespējamā prognozēšana, kā situācija attīstīsies nākotnē, un labākie iespējamie risinājumi).²¹

Profesores, Satversmes tiesas priekšsēdētājas Sanitas Osipovas grāmata “Nācija, valoda, tiesiska valsts: ceļā uz rītdienu” – fundamentāls darbs juridiskās izglītības un tiesību zinātnes attīstībai tiesiskā un brīvā sabiedrībā – atvēršanas svētkus piedzīvoja vasarā. Rakstu krājums uzskatāms par tiesiskuma kultūras, tiesību vēstures kā kvalitatīvas jurisprudences pamata un tiesību zinātnes un prakses kā nākotnes jurisprudences kvalitatīvas konstrukcijas saikņu apskats.

Būtisks pienesums tiesību zinātnē ir februārī publicētā grāmata par tiesību sistēmu Eiropas Savienības valstīs, kurā 17. sadaļu par Latvijas tiesību sistēmu veidojusi profesore, Satversmes tiesas tiesnese Daiga Rezevska, kas akcentējusi dabisko tiesību skolas ievērojamo nozīmi tiesību avotu doktrīnas, pamatnormas, vispārējo tiesību principu izpratnē un ietekmē uz demokrātiju balstītajā tiesiskajā kārtībā Latvijā.²² Tā vairākos līmeņos izpaužas tiesību zinātnes radošums pēdējā gada laikā.

¹⁴ Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/52394> [aplūkots 10.02.2021.].

¹⁵ <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/52869> [aplūkots 10.02.2021.].

¹⁶ Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/52943> [aplūkots 10.02.2021.].

¹⁷ Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/53276> [aplūkots 10.02.2021.].

¹⁸ Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/53366> [aplūkots 10.02.2021.].

¹⁹ Pieejams: <http://5.179.1.228/dspace/handle/7/53367> [aplūkots 10.02.2021.].

²⁰ Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/53370> [aplūkots 10.02.2021.].

²¹ Sk. plašāk darba 20. lpp.: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/52394/298-77154-Rudevskis_Juris_TieZB95010.pdf?sequence=1&isAllowed=y [aplūkots 10.02.2021.].

²² Plašāk sk.: Legislation in Europe. A Country by Country Guide. Ulrich Karpen and Helen Xanthaki (eds.). Pieejams: <https://www.bloomsburyprofessional.com/uk/?legislation-in-europe-9781509924707/> [aplūkots 12. 02.2021.].

4. Īpašā doktrīna

Tiesību filozofs Otrfrīds Hefe, brīdinot par tiesnešu valsts riskiem, uzsvēris: “Kur mazinās eksekutīvā un legislatīvā vara, tur pastiprinās judikatīvā vara [...] Jo īpaši darba tiesībās justīcija ir kļuvusi par aizstājošo likumdevēju [...] Pat tur, kur tiesai ir tiesības izšķirties par likumu atbilstību satversmei, tai ir jāpakļaujas “pašierobežošanās ētosam” [...] Neviens satversmes tiesa nedrīkst attīstīt tādu ekspansīvu pašizpratni, kas pat nedaudz līdzinātos Platona filosofu kundzības, tiesnešu kundzības variantam. Tā vietā tai jāatceras satversmes tiesas sākotnējā intence – krasas netaisnības atvairīšana.”²³

Gan tiesas, gan likumdevējs to pārdomā un pārdomās, pieņemot izšķirīgus lēmumus tiesiskās sistēmas pilnveides jautājumos, ņemot vērā Satversmes tiesas nolēmumus.

Līdz ar to tieši tiesneša atsevišķais viedoklis dažos jautājumos kļūst īpaši nozīmīgs, norādot uz iespējamiem risinājumiem saistībā ar argumentiem vairākuma spriedumā.

Satversmes tiesas 2020. gada 12. novembra spriedums lietā Nr. 2019-33-01 “Par Darba likuma 155. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 110. panta pirmajam teikumam”²⁴ tiesiskajā sistēmā iezīmē nopietnu pagriezieni, kuram tiesībpolitikā ir indikācijas un kontrindikācijas. Tāpēc likumdevējam tas jāvērtē analītiski, rūpīgi un sistēmiskā kopsakarā ar atsevišķajām domām, kuras pie sprieduma pauduši tiesneši Sanita Osipova²⁵ un Aldis Laviņš²⁶ (domājot arī par iespējami paplašināti tulkotās normas mērķi).

Taču par ikvienu svarīgu un nozīmīgu valsts vai sabiedrības dzīves jautājumu reglamentāciju, kuros nepieciešama konceptuāla izšķiršanās un politiska diskusija, jālemj likumdevējam pašam.²⁷

Jāņem vērā, ka “ikviens likumdevējs realizē nevis savu varu, bet gan tautas varu. Tātad gan nacionālajām, gan pārnacionālajām saistošajām normām ir jātop tikai tam īpaši tautas leģitimētās institūcijās, ievērojot pilnvarojuma robežas. Šis pilnvarojuma robežas skaidri nosaka katras valsts konstitūcija”²⁸.

Visi konstitucionālie orgāni ir cieši saistīti ar varas dalīšanas un likumības principiem, lai realizētos taisnīgums, miers un sociālā stabilitāte. Tāpēc likumdevējam kā nākotnes rīcības un tiesiskā ietvara mērs kopsakarā jāņem vērā sprieduma un tiesnešu mazākuma īpašās doktrīnas atziņas.

Vēsture rāda, ka krīzēs no opozicionāru vidus rodas pravieši. Vēstures virzība un jēga atklājas aristoteliskā tikumības mācībā un praviešu sociālā taisnīguma ideju (kur pirmā vieta ticībai un cilvēka ētiskajiem uzdevumiem) sintēzē, līdz izdodas pamanīt attīstības cikliskumā tik nepieciešamo vertikāli, vēstures ētisko mērķi.²⁹ No tā vēlāk attīstījusies Rietumu kristīgās civilizācijas atziņa, ka cilvēks pats spēj lemt par savu dzīvi.

²³ Hefe O. Taisnīgums. Filosofisks ievads. Rīga: Zvaigzne ABC, 2009, 59. lpp.

²⁴ Latvijas Vēstnesis, 16.11.2020., Nr. 222.

²⁵ Latvijas Vēstnesis, 12.01.2021., Nr. 7.

²⁶ Turpat.

²⁷ Osipova S. 2020, 374. lpp.

²⁸ Turpat, 369. lpp.

²⁹ “Mūžīgais likums, ko grieķi saskatīja matērijas harmoniskā attīstībā un kustībā, jūdiem īstenojās cilvēces vēstures pārvērtībā, apliecinot vēstures ētisko mērķi.” Sk.: Dowson Ch. Progress and Religion. Garden City (New York), 1960, p. 125.

Senāta praksē īpašā doktrīna izpaudusies Civillietu departamenta senatoru Intara Bistera, Andas Briedes un Mārītes Zāģeres atsevišķajās domās un senatoru vairākuma kritikā par risināmā tiesību jautājuma formulējumu: vai tiesas, kas izskatījusi lietu pēc būtības, spriedums stājas spēkā daļā, ja atsevišķi tās faktu juridiskie novērtējumi nav apstrīdēti apelācijas vai kasācijas kārtībā.

Vairākuma viedoklis tiek kritizēts arī par to, ka tas faktiski akceptējis, ka puse, kura nav pārsūdzējusi pirmās instances tiesas spriedumu, apelācijas instancē, skatot lietu no jauna, var panākt sev labvēlīgu iznākumu. Tātad, liekot tiesai vēlreiz vērtēt pilnīgi visus apstākļus, senatoru vairākums, pretēji dispozitivitātes principam, pēc būtības attaisnojis atbildētājas bezdarbību savu tiesību izlietošanā, kas nebija pieļaujams.³⁰

Latvijas Republikas Senāta Civillietu departamenta 2020. gada 25. novembra spriedumā lietā Nr. SKC-41/2020³¹, kas pieņemts paplašinātā 11 senatoru sastāvā, citstarp izcelta tēze par puses pieaicināta tiesību zinātnieka atzinuma statusu, norādot, ka civilprocesā par strīda apstākļu juridiskās kvalifikācijas jautājumiem atzinums **nav atzīstams par tiesību palīgavotu**, kā arī nav atzīstams par pierādījumu Civilprocesa likuma 92. panta izpratnē.

Attiecībā par iepriekš minēto jāpaskaidro, ka praktizēšana atbildētāja pārstāvja advokāta birojā izslēdz neitralitāti un liek apšaubīt objektivitāti. Šāda advokāta vai tiesībzinātnieka atzinumam nepiemīt tiesību palīgavota pazīmes, jo tas iesniegts pēc atbildētāja pasūtījuma, viņa interesēs, nav publicēts un pieejams zinātniskajai polemikai.

Likumdošana ir vispopulārākais pārvaldības instruments Eiropā. Pandēmijas situācija pastiprinājusi izpildvaras tiesību aktu skaitu saistībā ar dažādiem ierobežojumiem. Ja vara nosaka ierobežojumus, ko būtiska sabiedrības daļa neakceptē, ierobežojumiem nav lielas jēgas. Pandēmijas laikā amatpersonām ir grūtāk respektēt autoritatīvas un fundamentālas tiesību vērtības un tiesību zinātnes atziņas par brīvību ierobežojumiem.

Brīvība, kas balstās uz bailēm no pilsoņu sadursmēm, tāpat kā brīvība, kura balstās uz valdības neuzticamību, ir atkarīga no doktrīnas par kādu "ideālu" brīvību. Tā iepriekšēji pieņem šādu ideālas brīvības doktrīnu, jo tā mums nosaka, kad un kā panākt kompromisu, tāpat kā valdības neuzticamība tiek mērīta ar tās iespēju sasniegt "ideāla" doktrīnas noteiktos mērķus. Turklāt šīs doktrīnas par brīvību, kas saistīta ar nepieciešamībām un kompromisiem, noved mūs pie "nepilnīgas brīvības" – brīvības no valdības rīcības, un visbiežāk tā ir atzišanās, ka pilnīga brīvība nav sasniedzama.³²

³⁰ "Uzdotais jautājums kopsakarā ar tālāk Spriedumā izklāstītiem apsvērumiem liecina, ka lietas izskatīšanas apelācijas instances tiesā robežas noteiktas nepareizi. Lietā nebija risināms jautājums par pārsūdzētā sprieduma motīvu un rezolutīvās daļas stāšanos vai nestāšanos spēkā, bet gan par to, kādas sekas rada tas, ka lietas dalībnieks neapstrīd tādus prasības pamatā esošus apstākļus, kurus tiesa spriedumā atzinusi par nodibinātiem. Kad lieta apelācijas instances tiesā nonāca pirmo reizi, atbildētāja vairs neapstrīdēja prasības pamatā norādīto un pirmās instances tiesas spriedumā atzīto, ka frāzes, kuras prasītājs lūdzis atsaukt, ir ziņas. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?year=2020> [aplūkots 12.02.2021.].

³¹ Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?year=2020> [aplūkots 12.02.2021.].

³² Rāz Dž. Brīvības morāle. Rīga: Madris, 2001, 379. lpp.

Kopsavilkums

1. Pandēmijas un tehnokratizācijas laikā tiesiskā doma turpina savu attīstību. Kritiska un aktīva zinātniskā diskusija notiek. Tas palīdz veidot taisnīgas tiesības un radošu tiesību zinātni. Tiesību zinātnes metodoloģijā tiek aktualizētas klasiskās zinātniski pētnieciskās metodes.
2. Novērotājs pats ar savu vērtību izpratni ietekmē pētnieciskās pieejas procesu un nevar iegūt neatkarīgu realitātes ainu, līdz ar to zinātniskā atziņa nav iespējami objektīva. Vajadzīga vēl arī atziņas kritika un polemika, pieejamība un pārbaude laikā. Tad to var uzskatīt par tiesību zinātnes atziņu kā tiesību palīgavotu, kas piešķir tiesībām jēgu un tiesību piemērotājam drošu atbalstu.
3. Tiesību zinātnes radošums un atziņas zinātniskums tiek pārbaudīts laikā vairākos līmeņos:
 - a) domāšanas un pētniecības darba laika līmenī;
 - b) radītā darba atziņu laika līmenī;
 - c) atziņu piemērotāja/interpretētāja laika līmenī;
 - d) atziņu adresāta/novērtētāja laika līmenī.
4. Krīzes situācijas tendence: amatpersonām ir grūtāk respektēt autoritatīvas un fundamentālas tiesību vērtības un tiesību zinātnes atziņas par brīvību ierobežojumiem. Tas var traucēt izprast likuma patieso standartu un to "piepildīt" ar atbilstošām judikatūras, doktrīnas un tiesnešu īpašās doktrīnas atziņām.
5. Tiesnešu īpašās doktrīnas atziņas kļūst arvien nozīmīgākas pastāvošo un jaunradāmo tiesību noskaidrošanā un piemērošanā, ir vērtīgs arguments tiesību akta tapšanā.

TIESĪBU TEORIJA LATVIJĀ STARPKARU PERIODĀ

LEGAL THEORY IN THE INTERWAR PERIOD IN LATVIA

Jānis Pleps, Dr. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Tiesību teorijas un vēstures katedras docents

Summary

After proclamation of the independence of the Republic of Latvia, it was necessary to create national legal system. In this context, every national legal system needs its own legal theory.

Legal theory in the Latvian legal system was based on succession of the former Russian legal theory traditions. The leading legal minds of new Latvian legal system had graduated from the universities of Russian Empire and practiced law in the Russian legal system. They continued their work in the Republic of Latvia, contributing to the new legal system. Furthermore, they created necessary foundations for impressive development of legal theory in Latvia during the interwar period. Prospective development of legal theory was interrupted by Soviet and Nazi occupations, and only partly continued in the exile.

Atslēgvārdi: tiesību teorija, tiesību enciklopēdija, ievads tiesību zinātnē, Latvijas tiesiskā sistēma.

Keywords: legal theory, legal encyclopaedia, introduction to jurisprudence, Latvian legal system.

Ievads

Neatkarīgas Latvijas Republikas proklamēšana nozīmēja nepieciešamību veidot un uzturēt savu nacionālo tiesisko sistēmu. Neatkarīga valsts nav iespējama bez savas unikālas tiesiskās sistēmas – sabiedrisko attiecību regulēšanai nepieciešamo tiesību normu kopuma, likumdevēja, tiesu varas un citām institūcijām, kas vajadzīgas tiesiskas valsts funkcionēšanai, kā arī savas tiesību zinātnes un juridiskās izglītības. Jaunajai valstij tas viss bija jārada no jauna, jo iepriekš – esot Krievijas impērijas sastāvdaļai – attiecīgo tiesisko sistēmu uzturēja un nodrošināja Krievija.¹

¹ Plašāk sk.: Levits E. Latvijas tiesību sistēmas attīstības iezīmes uz XXI gadsimta sliekšņa. Grām.: Latvijas tiesību vēsture (1914–2000). Mācību grāmata juridiskajām augstskolām un fakultātēm prof. Dr. iur. Dītriha Andreja Lēbera redakcijā. Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 2000, 482.–484. lpp.; Osipova S. Tiesu sistēmas izveide Latvijā starpkaru posmā. Augstākās Tiesas Biļetens, 2018, Nr. 17, 50.–51. lpp.

Latvijas Universitātes (sākotnēji – Latvijas Augstskola) dibināšana tika uzskatīta par vienu no svarīgākajiem jaunās valsts uzdevumiem, lai Latvijā būtu iespējams iegūt augstāko izglītību un zinātne varētu attīstīties latviešu valodā.² Latvijas Augstskolā tika izveidota arī Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultāte, kur pirmo reizi nodrošināja iespēju iegūt juridisko izglītību latviešu valodā, lai gatavotu jaunos profesionāļus tieši darbam jaunās valsts tiesiskajā sistēmā.³

Neviena nacionālā tiesiskā sistēma nevar iztikt bez savas tiesību teorijas – tiesiskās sistēmas nozīmīgāko pamatjautājumu analīzes par tiesību būtību, mērķiem un funkcijām, kā arī tiesību jaunradi un piemērošanu, kas nepieciešami likumdevējam, tiesību piemērotājam un tiesību lietotājam tiesiskās sistēmas pārzināšanai.⁴

Šā raksta mērķis ir sniegt vispārēju pārskatu par tiesību teoriju Latvijas tiesiskajā sistēmā starpkaru periodā. Šā mērķa sasniegšanai autors raksturo tiesību teorijas jēdziena izpratni un tajā ietveramos jautājumus starpkaru periodā, pamatā koncentrējoties uz attiecīgās tiesību nozares docēšanu Latvijas Universitātē. Tāpat uzmanība tiks veltīta iepriekšējām ietekmēm uz tiesību teoriju pirmajos Latvijas tiesiskās sistēmas pastāvēšanas gados, kā arī nozīmīgākajiem tiesību teorētiķiem un viņu ieguldījumam tiesiskās domas attīstībā Latvijā.

Raksta tapšanā izmantota attiecīgā perioda juridiskā literatūra un jo īpaši Latvijas Universitātē lasīto lekciju pieraksti, kas saglabājušies un pieejami analīzei.

Tiesību teorijas sākotne un izpratne Latvijas tiesiskajā sistēmā

Pēc Latvijas augstskolas dibināšanas kā viens no pašiem pirmajiem (un tolaik vēl nedaudzajiem) priekšmetiem, kas tika lasīts tiesību zinātņu studentiem, bija ievads tiesību zinātnē.⁵ Līdz ar to kopš paša pirmā – 1919./1920. – studiju gada tiesību teorija tolaik vēl kā ievads tiesību zinātnē ir docēta tiesību zinātņu studentiem. Kā tika atzīts, “ievada uzdevums ir pabalstīt studējošos pie tiesību zinātnes izzināšanas, dot viņiem iespēju piesavināties tiesību galvenos principus”⁶. Pirmajos fakultātes pastāvēšanas gados ievadu tiesību zinātnē studentiem lasīja docents Augusts Lēbers (*August Loeber*, 1865–1948).⁷ Savukārt 1922. gadā šā kursa docēšanu pārņēma docents Roberts Akmentiņš (1880–1956),⁸ kas to darīja visu starpkaru periodu līdz Latvijas okupācijai. Īpaši izceļams Augusta Lēbera ieguldījums tiesību teorijas izveidē, jo “fundamentālais 1. kursa studiju priekšmets “Ievads tiesību

² Plašāk sk.: Osipova S. Establishing the University of Latvia. In: Legal Science: Functions, Significance and Future in Legal Systems II. Collection of Research Papers. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2019, pp. 91–96.

³ Plašāk sk.: Osipova S. Jurisprudence Latvijā pēc valsts dibināšanas 1918. gadā. Grām.: Osipova S. Nācija, valoda, tiesiska valsts: ceļā uz rītdienu. Rakstu krājums. Rīga: Tiesu Namu Aģentūra, 2020, 288.–292. lpp.

⁴ Plašāk sk.: Rezevska D., Pleps J. Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedra. Grām.: Latvijas Universitātes Juridiskā fakultāte. 1919–2019. Fakti un cilvēki, vēstījumi un fotomirklī. Atkārtots un papild. izd. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2019, 256.–257. lpp.

⁵ Dišlers K. LU Tiesību zinātņu fakultātes desmit gadi. Jurists, 1929, Nr. 7, 193. sl.

⁶ Loebers A. Lekcijas par ievadu tiesību zinātnē. Rīga: LU Studentu padome, 1922, 4. lpp.

⁷ Augusts Lēbers. Grām.: Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V. Latvijas tiesneši. Senāts, Tiesu palāta un apgabaltiesas biogrāfijās. 1918–1940. Rīga: Tiesu administrācija, 2017, 168.–170. lpp. Plašāk sk.: Birziņa L. Latvijas Universitātes tiesībzinātnieki. Tiesiskā doma Latvijā XX gadsimtā. Rīga: Zvaigzne ABC, 1999, 31.–49. lpp.

⁸ Roberts Akmentiņš. Grām.: Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V. Latvijas ārlietu dienesta darbinieki. 1918–1991. Biogrāfiska vārdnīca. Rīga: Zinātne, 2003, 45.–46. lpp. Plašāk sk.: Birziņa, 1999, 72.–81. lpp.

zinātnē” bija jāizstrādā no jauna, turklāt apstākļos, kad par šo tēmu vēl nebija neviena vērā ņemama mācību līdzekļa latviešu valodā”⁹.

Lai nodrošinātu vajadzīgo pamatliteratūru studiju kursu apguvei, studentiem tolaik bija ierasts ļoti rūpīgi docētāju lasītās lekcijas pierakstīt un pavairot apkopotā veidā. Pateicoties studentu rūpēm, ir saglabājušies vairāki ievada tiesību zinātnē lekciju pieraksti. Tas dod iespēju izsekot gan attiecīgā studiju kursa saturam, gan arī Augusta Lēbera un Roberta Akmentiņa viedokļiem tiesību teorijas jautājumos.¹⁰ Saglabājušies izdevumi liecina, ka jau 1921. gadā iznāca divi Augusta Lēbera lekciju pieraksti – atbilstoši lasītajiem studiju kursiem Latvijas Augstskolā un kara juridiskajosursos. Līdz ar to šogad varam atskatīties uz pirmo tiesību teorijas gadsimtu Latvijas tiesiskajā sistēmā. Kā atzīts tiesību zinātnē, “šis, kaut arī steigā tapušais un literāri “negludais” darbs, apliecina Lēbera pašaizliedzību un nopietno pieeju darbam Latvijas Universitātē”¹¹. Augusts Lēbers ar lekciju kursu tiesību zinātnē noteicis Latvijas Universitātes zinātniskās programmas juristiem starptautiskā skatījuma virzienu, kas iezīmē vēsturisko piederību Rietumu tiesību tradīcijai un kontinentālās Eiropas tiesību lokam.¹²

Lai arī tiesību teorijas jēdziens Latvijas tiesiskajā sistēmā starpkaru periodā bija zināms, tas netika plaši lietots, piemēram, tā atsevišķs skaidrojums pat nebija ietverts Latviešu konversācijas vārdnīcā. Salīdzinoši tika uzsvērts, ka tiesību teorija noskaidro tieši tos pašus tiesību pamatjautājumus un pamatkategorijas, kuras noskaidro tiesību filozofija, bet paliekot jurisprudences robežās kā tikai juridiska disciplīna.¹³ Attiecīgi tika uzsvērts, ka tiesību teoriju citviet dēvē arī par tiesību enciklopēdiju un ievadu tiesību zinātnē.¹⁴ Atbilstoši šim priekšstatam tiesību teorijas jēdziena vietā Latvijā starpkaru periodā pamatā tika lietots Vācijas tiesiskajā sistēmā un pēc tam arī Krievijas tiesiskajā sistēmā tolaik labāk zināmais ievada tiesību zinātnē vai tiesību enciklopēdijas jēdziens.

Piemēram, ievads tiesību zinātnē tika skaidrots kā priekšmets tiesību zinātņu pirmā kursa studentiem, lai izskaidrotu vispārējus jautājumus par valsti un tiesībām, kas atvieglo tiesību apguvi.¹⁵ Savukārt attiecībā uz pašu tiesību zinātni tika uzsvērts, ka tā pēti tiesību būtību, ģenēzi un ar tiesībām saistītus jautājumus.¹⁶ Tiesību enciklopēdija tika definēta kā tiesību apskats, kura mērķis ir ievadīt vispārējo

⁹ Danovskis E. Augusta Lēbera darbs Latvijas Universitātē. Augstākās Tiesas Biļetens, 2015, Nr. 11, 68. lpp.

¹⁰ Augusta Lēbera lekciju pieraksti: Loebers A. Ievads tiesību zinātnē. Pēc Latvijas Augstskolā lasītām lekcijām 1920/21 gadā. Rīga: LU Studentu Padomes izdevums, 1921; Loebers A. Lekcijas par ievadu tiesību zinātnē. Rīga: LU Studentu Padome, 1922; Loebers A. Vispārējā tiesību teorija. Kara Juridiskosursos 1920/21 g. lasīto lekciju konspekts. Rīga: [b. i.], 1921. Roberta Akmentiņa lekciju pieraksti: Akmentiņš R. Tiesību zinību teorija. Rīga: [b. i.], 1928; Akmentiņš R. Ievads tiesību zinātnē. Lekcijas. Rīga: [b. i.], 1929; Akmentiņš R. Ievads tiesību zinātnē. Pēc programmas sistematizēts lekciju konspekts. Rīga: [b. i.], 1934.

¹¹ Danovskis E. 2015, 68. lpp.

¹² Šulcs V. Ieskats Augusta Lēbera publicētajos zinātniskajos darbos. Grām.: Baltijas valstis liktēngriežos. Politiskas, ekonomiskas un tiesiskas starptautiskās sadarbības problēmas uz XXI gadu simteņa sliekšņa. Rakstu krājums Dr. Tālava Jundža redakcijā. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 1998, 13.–14. lpp.

¹³ Tiesību filozofija. Grām.: Latviešu konversācijas vārdnīca. Divdesmit pirmais sējums. Rīga: A. Gulbis, 1940, 42797. sl.

¹⁴ Ievads tiesību zinātnē. Grām.: Latviešu konversācijas vārdnīca. Divdesmit pirmais sējums. Rīga: A. Gulbis, 1940, 42813. sl.

¹⁵ Turpat.

¹⁶ Tiesību zinātnē. Grām.: Latviešu konversācijas vārdnīca. Divdesmit pirmais sējums. Rīga: A. Gulbis, 1940, 42810. sl.

tiesību jēdzienu izpratnē. Tiesību enciklopēdija apvieno tiesību filozofijas un tiesību teorijas atziņas, lai sniegtu vispārēju pārskatu par tiesībām.¹⁷

Ļoti līdzīgi tiesību teorijas lomu Latvijas tiesiskajā sistēmā savās lekcijās redzēja arī Augusts Lēbers un Roberts Akmentiņš. Tā Augusts Lēbers rakstījis, ka ievads tiesību zinātnē dot "iespēju iepazīties ar tiesību zinātnes principiem un tai iedziļināties, piesavināties tiesību zinātnes atsevišķo disciplīnu (priekšmetu) iekšējos sakarus, un vispār sagatavot un veicināt jurisprudences saprašanu"¹⁸. Visupirms ievadā tiesību zinātnē ietverama vispārējā mācība par tiesībām, kas aptver tiesību jēdzienu, tiesību nolūku, tiesību pazīmes un tiesību attiecības pret morāli un ieražām. Tāpat ievads tiesību zinātnē aptver tiesību praktisko pusi – tiesību vēsturisko attīstību un pastāvošajām pozitīvo tiesību sistēmām. Šim nolūkam tiek aplūkota tiesību izcelšanās, tiesību avoti, tiesību piemērošana un svarīgākie privāttiesību un valststiesību elementi.¹⁹ Augusts Lēbers minējis, ka citi tiesību teorētiķi ievadā tiesību zinātnē vēl papildus tam ietver arī pārskatu par tiesību filozofiju, metodoloģiju (mācību par juridisko studiju metodēm un juridisko izglītību), mācību par jurista profesiju un tiesību statistiku.²⁰ Savukārt Roberts Akmentiņš ievadu tiesību zinātnē skaidrojis kā zinātņi, kas no atsevišķiem konkrētiem tiesību jēdzieniem attīsta vispārējus tiesību jēdzienus un principus un tos sakārto noteiktā sistēmā. Ievads tiesību zinātnē ir "vispārējākā" zinātne no tiesību zinātnēm un visu tiesību zinātņu pamats.²¹ Šajā studiju kursā no teorētiskās perspektīvas tiek aplūkota tiesību būtība, terminoloģija, mērķi, kā arī tiesību attiecības pret morāli un konvencionālajām normām. No praktiskās perspektīvas ievadā tiesību zinātnē tiek aplūkota tiesību izcelšanās, tiesību avoti, tiesību piemērošana, interpretācija, tiesību zinātņu sadalījums un savstarpējās saistības. Tāpat ievadā tiesību zinātnē iekļaujams pārskats par civiltiesībām un īss ievads publiskajās tiesībās.²²

Sākotnējās ietekmes tiesību teorijā

Tiesību teorijai Latvijā starpkaru periodā raksturīgi, ka tās docētājiem tas nebija pamatpriekšmets vai galvenā zinātniskā darba disciplīna. Ievada tiesību zinātnē kursu gan Augusts Lēbers, gan Roberts Akmentiņš lasīja paralēli savam galvenajam docētājam priekšmetam – attiecīgi tirdzniecības tiesības Augustam Lēberam un valststiesības Robertam Akmentiņam. Ievada tiesību zinātnē docēšanai netika veidota atsevišķa katedra fakultātē.²³ Tāpat abi divi šā studiju kursa docētāji bija ne tikai Latvijas Universitātes mācībspēki, bet arī aizņemti tiesību praksē (Augusts Lēbers bija Latvijas Senāta senators, bet Roberts Akmentiņš strādājis Ārlietu ministrijā). Līdz ar to ievada tiesību zinātnē docēšanai šajā ziņā

¹⁷ Tiesību enciklopēdija. Grām.: Latviešu konversācijas vārdnīca. Divdesmit pirmais sējums. Rīga: A. Gulbis, 1940, 42796.–42797. sl.

¹⁸ Loebers A. Lekcijas par ievadu tiesību zinātnē. Rīga: LU Studentu padome, 1922, 5. lpp.

¹⁹ Turpat.

²⁰ Turpat, 5.–6. lpp.

²¹ Akmentiņš R. Ievads tiesību zinātnē. Pēc programmas sistematizēts lekciju konspekts. Rīga: [b. i.], 1934, 3. lpp.

²² Turpat.

²³ Danovskis E. Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes vēsture. Grām.: Latvijas Universitātes Juridiskā fakultāte. 1919–2019. Fakti un cilvēki, vēstījumi un fotomirķļi. Atkārtots un papild. izd. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2019, 27. lpp.

varētu būt zināmā mērā piespiedu raksturs Latvijas tiesiskās sistēmas pastāvēšanas pirmajos gados, jo kādam attiecīgie priekšmeti bija jāpasniedz.²⁴

Šā iemesla dēļ nav arī pārsteidzoši, ka abi docētāji nav bijuši aktīvi zinātniskajā darbā tiesību teorijā – lielākoties abi publicējuši rakstus savos pamatpriekšmetos. Atskatoties uz zinātnisko darbu Latvijas Universitātes divdesmit gados, pētījumi tiesību teorijā nemaz netika atsevišķi minēti, lielāku uzsvāru liekot uz sasniegtajiem pētījumu rezultātiem valststiesībās, civiltiesībās un krimināltiesībās.²⁵

Saglabājušies lasītie lekciju kursi liecina, ka tiem raksturīgs augsti profesionāls un dziļš skatījums uz tiesību teorijas jautājumiem un plašs ārvalstu tiesību teorētiķu darbu izmantojums. Lielākoties atsaucēs dominē norādes uz Krievijas tiesiskās sistēmas vadošo tiesību teorētiķu darbiem, kas atspoguļo Latvijas tiesiskās sistēmas pēctecību Krievijas tiesiskajai sistēmai, saglabājot spēkā bijušās Krievijas likumus, tiesību praksi un arī tiesību zinātnes atziņas, ciktāl tās nenonāk pret runā ar jaunās valsts konstitucionālajiem pamatprincipiem.²⁶ Līdztekus tam ir klātesošs dziļš dialogs ar kontinentālās Eiropas tiesību saimes tiesību teorētiķu darbiem, jo īpaši Vācijas tiesību teorijas tradīciju. Šāds ciešs dialogs un mijiedarbība ir bijusi raksturīga Krievijas impērijas tiesiskajai sistēmai XX gadsimta sākumā un tikusi pārmantota arī jaunās Latvijas valsts tiesiskajā sistēmā. Ņemot vērā lielinieku režīmu, kurš nostiprinājās pēc Pilsu kara Krievijas teritorijā, un tā attieksmi pret tiesībām,²⁷ starpkaru periodā faktiski bija iespējama orientācija tikai uz arvien ciešāku līdzdalību Rietumu tiesību tradīcijā, izmantojot arī vēsturisko Krievijas tiesiskās sistēmas mantojumu.

Tiesību teorijas izpratni un zināšanas par to ietekmēja arī augstskolas, kurās vadošie docētāji bija ieguvuši savulaik juridisko izglītību un kuras tradīcijās lielā mērā raudzījās uz tiesībām (Augusts Lēbers bija Tērbatas Universitātes absolvents, savukārt Roberts Akmentiņš absolvējis Kazaņas Universitāti²⁸). Piemēram, Augusts Lēbers pietiekami bieži iecienījis atsaukties uz Tartu Universitātes profesora Fjodora Taranovska (*Фёдор Тарановский*, 1875–1936) tiesību enciklopēdiju.²⁹ Tādā ziņā Latvijas tiesību teorija sākotnēji bija korekts valdošā viedokļa izklāsts, to pielāgojot pēc iespējas Latvijas tiesiskās sistēmas vajadzībām.

Tiesību teorijas jomā Latvijas tiesiskajai sistēmai raksturīga ne tik daudz jaunu un oriģinālu pētījumu tapšana, cik vadošo Krievijas tiesību teorētiķu darbu tulkojumi latviešu valodā. Latviešu valodā starpkaru periodā izdoti triju vadošo tiesību teorētiķu darbu tulkojumi vai pārstāstījumi.³⁰

²⁴ Blūzma V. Latvijas Republikas valsts dibināšana un nacionālās tiesību sistēmas veidošana (1918–1922). Grām.: Latvijas tiesību vēsture (1914–2000). Mācību grāmata juridiskajām augstskolām un fakultātēm prof. Dr. iur. Dītriha Andreja Lēbera redakcijā. Rīga: LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds, 2000, 212.–213. lpp.

²⁵ Mucinieks P., Čakste K., Mincs P. Tiesību zinātne. Grām.: Zinātne tēvzemei divdesmit gados. 1918–1938. Rīga: Latvijas Universitāte, 1938, 349.–372. lpp.

²⁶ Lazdiņš J. Tiesu varas nepārtrauktība Latvijas Republikā. Priekšnoteikumi un nepieciešamība. Grām.: Nepārtrauktības doktrīna Latvijas vēstures kontekstā. Autoru kolektīvs prof. T. Jundža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmijas Baltijas stratēģisko pētījumu centrs, 2017, 346.–347. lpp. Sk. arī: Pleps J. Latvijas Senāta izaicinājumi mūsdienām. Augstākās Tiesas Biļetens, 2010, Nr. 1, 16.–17. lpp.

²⁷ Padomju tiesību izpratni veidoja un tās tiesību teoriju lielā mērā formulēja viens no jaunās strāvas kustības līderiem Latvijā, zvērināts advokāts Pēteris Stučka (1865–1932). Sk.: Plotnieks A. Pēteris Stučka un marksistiskās tiesību zinātnes "sākums un beigas". Jurista Vārds, 2015, Nr. 45.

²⁸ Danovskis E. 2019, 26. lpp.

²⁹ Piemēram: Тарановский Ф. В. Учебник энциклопедии права. Юрьев: тип. К. Маттисена, 1917.

³⁰ Hvostovs V. M. Vispārīgā tiesību teorija. Tulkojis A. Kroders. Rīga: Leta, 1924; Vinogradovs P. Apcerējumi par tiesību teoriju. Tulkojis T. Līventāls. Rīga: A. Gulbis, 1926; Ducmanis K. Leo Petražicka Tiesību un

Maskavas Universitātes profesora Venjamina Hvostova (*Вениамин Хвостов*, 1868–1920) vispārīgās tiesību teorijas tulkojumu uztvēra salīdzinoši kritiski, uzsverot, ka tas nav uzskatāms par klasisku šajā zinātnes nozarē un būtu pieejami labāki darbi tulkošanai. Kā pozitīvā priekšrocība minēts attiecīgā izdevuma ne pārāk lielais apjoms un izklāsta pieejamība lasītājiem. Tāpat uzsvērtā grāmatas audzinošā nozīme, sniedzot ieskatu tiesību un valsts jautājumos pilsoņiem.³¹ Arī Pēteris Mucinieks (1899–1980) attiecīgo tulkojumu vērtējis kā nozīmīgu avotu pilsoņu mācībai.³² Atzinīgāk Pēteris Mucinieks vērtējis Maskavas Universitātes un Oksfordas Universitātes profesora Pāvela Vinogradova (*Paul Vinogradoff*, Пáвел Виногáров, 1854–1925) “Arцерējuma par tiesību teoriju” tulkojumu, ar kuru, lai gan jautājumi aplūkoti no Anglijas tiesību viedokļa, arī Latvijā varētu iepazīties par tiesību teorētiskajiem jautājumiem.³³ Viņš arī grāmatas tulkojumam veltījis plašu recenziju “Tieslietu Ministrijas Vēstnesī”.³⁴

Daudz nozīmīgāks notikums bija Pēterburgas Universitātes un Varšavas Universitātes profesora Leona Petražicka (*Leon Petrażycki*, 1867–1931) tiesību teorijas grāmatas saīsināts pārstāstījums latviešu valodā, kuru veica viņa skolnieks Latvijas sūtnis un Latvijas Senāta senators Kārlis Ducmanis (1881–1943). Grāmatas izdevums atspoguļoja psiholoģiskās tiesību skolas un tieši paša Leona Petražicka personības ietekmi uz tālaika Latvijas tiesisko sistēmu, kurā aktīvi darbojās daudzi viņa skolnieki Pēterburgas Universitātē.³⁵ Publicētā grāmata bija Leona Petražicka teorijas saīsināts pārstāsts, kas tapis jau 1912. gadā. Recenzijās tika uzsvērtā vēlamība veikt pilnīgu Leona Petražicka grāmatas tulkojumu vai arī zinātnisku viņa pozīciju analīzi, kā arī norādīts uz vēlamību ņemt vērā jaunākās tiesību teorijas atziņas un paša Leona Petražicka publikācijas.³⁶ Neraugoties uz argumentēto polemiku, kuru rosināja šis izdevums, tas lielākoties vērtēts kā savlaicīgs un nepieciešams. Privātdocents Lotārs Šulcs (1904–1994) īpaši uzsvēris: “Nav noslēpums, ka mūsu juristu aprindas nogrimušas šaurā prakticismā un par tiesību teorijas, resp., filozofijas, jautājumiem novērojama ļoti maza interese. Lai šī K. Ducmaņa grāmata būtu kā ierosinājums uz dzīvākām tiesību būtības studijām, kas tik nepieciešamas tagadējās kultūras krīzes laikmetā.”³⁷

Tiesību teorijas pārtrauktās perspektīvas

Lai gan Latvijas Universitātē ievadu tiesību zinātnē docēja Augusts Lēbers un Roberts Akmentiņš, būtisku ieguldījumu nacionālās tiesību teorijas attīstībā ar saviem rakstiem sniedza citi juristi, kuri nedocēja attiecīgo studiju kursu vai vispār nebija Latvijas Universitātes mācībspēki. Varētu uzsvērt, ka tiesību teorijas zinātnes attīstība notika nošķirti no attiecīgā mācību priekšmeta docēšanas.

valsts teorija sakarā ar mācību par morāli. Pamata vilcienos saīsināti atstāstīta līdz ar K. D. komentāriem. Rīga: A. Gulbis, 1931.

³¹ S. J. Grāmatas tiesību jautājumos. Latvju Grāmata, 1925, Nr. 3, 206.–207. lpp.

³² Mucinieks P. Pilsoņu mācības programma pašizglītībai. Ārpuskolas Izglītība, 1927, Nr. 5/6, 213. lpp.

³³ Turpat.

³⁴ Mucinieks P. Bibliogrāfija. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1926, Nr. 5/6, 250.–256. lpp.

³⁵ Osipova S. Ievads tiesību socioloģijā. Rīga: Tiesu Namu Aģentūra, 2010, 121. lpp.; Osipova S. Tiesību socioloģija Latvijā. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/34204> [aplūkots 15.03.2021.].

³⁶ Š. L. Bibliogrāfija. Burtnieks, 1931, Nr. 4, 376.–377. lpp.; Kruglevskis A. Bibliogrāfija. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1931, Nr. 7, 282.–284. lpp.

³⁷ Š. L. Bibliogrāfija. Burtnieks, 1931, Nr. 4, 377. lpp.

Šajā ziņā noteikti kā pirmais minams Leona Petražicka skolnieks Kārlis Ducmanis.³⁸ Jau studiju gados viņš publicēja pirmo rakstu tiesību teorijas jautājumos, analizējot psiholoģiskās tiesību skolas tiesību izpratni, par piemēru analīzei izraugoties Rūdolda Blaumaņa noveli "Andriksons".³⁹ Tāpat atsevišķi tiesiskās sistēmas pamatjautājumi analizēti viņa rakstu kopojumā par Baltijas tiesībām.⁴⁰ Pēc neatkarīgas valsts proklamēšanas Kārļa Ducmaņa regulārie raksti preses izdevumos skāra daudzveidīgus tiesību teorijas jautājumus. Līdzvērtīgi ietekmīgs domātājs Latvijas tiesiskajā sistēmā bijis profesors Maksis Lazersons (1887–1951), kurš publicējis vairākus rakstus par tiesību teorijas pamatjautājumiem.⁴¹ Jāuzsver, ka viņš tieši starpkaru periodā ir izstrādājis un publicējis oriģinālu tiesību teorijas grāmatu "Vispārējā tiesību teorija. Ievads tiesību apgūvē"⁴².

Tāpat nozīmīgi pētījumi tiesību teorijā bieži tapuši citās nozarēs, atsevišķus jautājumus rakstos aplūkojot plašākā tiesību teorijas kontekstā. Šajā ziņā īpaši izceļams Kijevas Universitātes un Latvijas Universitātes profesors Vasilij Sinaiskis (*Василий Синайский*, 1876–1949).⁴³ Vasilija Sinaiska plašajā zinātniskajā darbībā teju katrā rakstā bijusi atvēlēta vieta arī tiesību teorijas pamatjautājumu skaidrošanai, un viņš teju katru civiltiesību jautājumu aplūkojis plašākā – tiesību teorijas – kontekstā. Viņš arī Latvijas Universitātē izveidoja un lasīja fakultatīvu priekšmetu "Juridiskā metodoloģija", kas bija veltīts praktisku prasmju apgūvei tiesību piemērošanā.⁴⁴ Par juridiskās metodoloģijas jautājumiem Vasilij Sinaiskis sagatavojis atsevišķu darbu, kurā apkopojis Latvijas Universitātes lekciju materiālus.⁴⁵ Līdzīgi nozīmīgs piensums tiesību teorijas attīstībā bijis Vasilija Sinaiska izdots žurnāls "Jurists", kas mērķtiecīgi uzsvēra un atgādināja tiesību teorijas nepieciešamību jurista praksē.⁴⁶

Kopumā starpkaru periodā Latvijas tiesiskajā sistēmā bija dzīvas diskusijas un tendence arvien plašāk pievērst uzmanību konceptuālajiem tiesību teorijas pamatjautājumiem. Divdesmit gados Latvijas tiesiskajā sistēmā izauga jauna tiesībnieku paaudze, kuriem bija interesanta tiesību teorija un kuri ar lielu aizrautību pievērsās attiecīgo jautājumu izpētei. Šajā ziņā ieguldījumu sniedza Tiesību filozofijas katedra un profesors Pēteris Lejiņš (1879–1960).⁴⁷ Viņa vadībā zinātnisko darbu sāka Lotārs Šulcs, kurš pirms Latvijas okupācijas sevi jau bija pieteicis kā

³⁸ Plašāk sk.: Drēģeris M. Kārlis Ducmanis: intelektuālis, diplomāts un Latvijas Senāta Spriedumu biroja vadītājs. Jurista Vārds, 2018, Nr. 43.

³⁹ Ducmanis K. Divejādas tiesību pasaules Blaumaņa novelē "Andriksons". Izglītība, 1909, Nr. 7, 504.–515. lpp. Plašāk sk.: Volkova L. Blaumaņa zelts. Rakstnieks savā laikā, darbos un cilvēkos. Rīga: Karogs, 2008, 549.–554. lpp.

⁴⁰ Ducmanis K. Iz Baltijas provinču tiesībām. Rīga: P. Bērziņa grāmatu pārdošanas apgādībā, 1913.

⁴¹ Plašāk sk.: Bērtaitis S. Maksis Lazersons: svarīgāka par likumiem ir patiesā dzīve. Jurista Vārds, 2018, Nr. 16.

⁴² Лазерсон М. Я. Общая теория права: Введение в изучение права. Рига: Жизнь и культура, 1930.

⁴³ Plašāk sk.: Торганс К. Вклад профессора Василия Синайского в формировании правовой системы независимой Латвийской Республики. Grām.: Эффективность норм права. Пархоменко Н. М., Шумил М. М., Изарова И. О. (ред.) Київ: Ніка-Центр, 2016, с. 39–43.

⁴⁴ Sinaiska N. [Par Vasiliju Sinaiski]. Sinaiskis V. Latvijas civiltiesību apskats. Lietu tiesības. Saistību tiesības. Rīga: Pilnīgi atklāti, 1995, 5. lpp.

⁴⁵ Синайский В. И. Техника юридической методологии в связи с общим учением о методологии. Rīga: издание Н. Синайской, 2000.

⁴⁶ No redakcijas. Mūsu uzdevumi. Jurists, 1928, Nr. 1, 1.–2. sl.

⁴⁷ Ābers B. Profesors Pēteris Lejiņš sen. Latviešu Juristu Raksti, 1961, Nr. 5, 40.–41. lpp.

daudzsološu Latvijas tiesiskās sistēmas nākamo paaudzi tiesību teorijā un filozofijā.⁴⁸ Līdzīgi vērtīgs pienesums tiesību teorijai atrodams mirtiesneša Nikolaja Vinzarāja (1905–1978)⁴⁹ un zvērinātu advokātu Mirona Krona (1906–1941)⁵⁰ un Nikolaja Valtera (1900–1979)⁵¹ rakstos. Viņi, sekojot Vasilija Sinaiska tradīcijai, rakstos par privāttiesībām plaši analizēja atsevišķus tiesību teorijas pamatjautājumus, kā arī veltīja uzmanību speciāli tiesību teorijas jautājumiem. Šo tiesībnieku atstātais zinātniskais mantojums apliecina Latvijas tiesiskās sistēmas briedumu un gatavību iesaistīties arvien biežāk tiesību teorijas pamatjautājumu izpētē un analizē. Faktiski Latvijas okupācija nežēlīgi pārtrauca perspektīvu tiesību teorijas attīstības tendenci, kas gan daļēji turpinājās trimdā, kur vairāki tiesību teorētiķi spēja turpināt zinātnisko un akadēmisko darbību.

Kopsavilkums

1. Katrai tiesiskajai sistēmai ir nepieciešama “sava” tiesību teorija, kas nodrošina attiecīgās tiesiskās sistēmas darbību. Tajā pašā laikā tiesību teorija “pārsniedz” nacionālās tiesiskās sistēmas telpu, jo parasti galvenās atziņas ir kopīga līdzīgu tiesisko sistēmu saimēm. Latvijas tiesiskā sistēma ir piederīga Rietumu tiesību tradīcijai un kontinentālās Eiropas tiesību saimei. Tas precīzi lokalizē arī mūsu tiesību teorijas vietu un saiknes.
2. Latvijas tiesiskā sistēma starpkaru periodā izauga no tiesību teorijas patērētājas, kas pamatā turpināja izmantot bijušās Krievijas tiesību teorijas atziņas, līdz aktīvai tiesību teorijas līdzveidotājai, iesaistīdamās tiesību teorijas attīstībā pāri tiesiskās sistēmas robežām un būdama atvērta laikmetīgajām tiesību teorijas diskusijām Eiropā.
3. Starpkaru perioda tiesību teorijas atziņas joprojām ir apgūtas fragmentāri, un šajā virzienā būtu nepieciešami turpmāki pētījumi, jo īpaši apgūstot oriģinālās un joprojām praktiski noderīgās atziņas.

⁴⁸ Lotārs Šulcs. Grām.: Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V. Latvijas advokatūra. Zvērināti advokāti un zvērinātu advokātu palīgi biogrāfijās. 1919–1945. Biogrāfiskā vārdnīca. Rīga: Latvijas valsts vēstures arhīvs, 2007, 490.–491. lpp. Plašāk sk.: Šilde Ā. Prof. Dr. Lotārs Šulcs. Universitāte, 1974, Nr. 34, 68.–70. lpp.

⁴⁹ Nikolajs Vinzarājs. Grām.: Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V. Latvijas tiesneši. Senāts, Tiesu palāta un apgabaltiesas biogrāfijās. 1918–1940. Rīga: Tiesu administrācija, 2017, 268.–270. lpp.

⁵⁰ Mirona Krons. Grām.: Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V. Latvijas advokatūra. Zvērināti advokāti un zvērinātu advokātu palīgi biogrāfijās. 1919–1945. Biogrāfiskā vārdnīca. Rīga: Latvijas valsts vēstures arhīvs, 2007, 297. lpp.

⁵¹ Nikolajs Valters. Grām.: Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V. Latvijas advokatūra. Zvērināti advokāti un zvērinātu advokātu palīgi biogrāfijās. 1919–1945. Biogrāfiskā vārdnīca. Rīga: Latvijas valsts vēstures arhīvs, 2007, 517.–519. lpp.

**TIESĪBU TEORIJAS UN VĒSTURES
AKTUĀLIE PROBLĒMJAUTĀJUMI**

STAMBULAS KONVENCIJAS RATIFICĒŠANA EIROPAS SAVIENĪBAS PERSONĀ PRETĒJI VISU EIROPAS SAVIENĪBAS DALĪBVALSTU PIEKRIŠANAI

RATIFICATION OF ISTANBUL CONVENTION BY EUROPEAN UNION CONTRARY TO CONSENT OF ALL MEMBER STATES OF EUROPEAN UNION

Viktorija Soņeca, LL.M.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

In the words of the Venice Commission, “[t]he added value of the Istanbul Convention [...] is that it is the first European instrument to deal with violence against women and domestic violence in a comprehensive manner. It introduces new provisions requiring a specific institutional setup [...] and foresees concrete prevention measures [...]; protection measures [...] and – under substantive law – civil, administrative and criminal law measures, as well as procedural safeguards for victims. It is also the first European instrument that links these phenomena expressly to harmful gender stereotypes.”¹

However, accession to the Istanbul Convention has provided the backdrop for considerable tension both amongst the Member States and in the European Union. On the one hand, the participation of the former has been characterized by divergent approaches, tensions and controversy. On the other hand, there has been an inter-institutional conflict about the signature and conclusion of the Istanbul Convention on behalf of the European Union. This conflict is about everything a European Union external relations lawyer would like to talk about, namely, competences, procedure, and political disagreement. At the time of writing, these issues are examined by the European Court of Justice after the European Parliament requested an opinion under Article 218(11) of the Treaty on the Functioning of the European Union.

Atslēgvārdi: Stambulas konvencija, Eiropas Savienības tiesības, valsts tiesības noslēgt starptautisko līgumu, suverenitāte.

Keywords: Istanbul Convention, European Union rights, rights of a state to conclude international agreement, sovereignty.

¹ Venice Commission Opinion 961/2019 “Opinion on the constitutional implications of the ratification of the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence (Istanbul Convention) (Armenia)”. Council of Europe doc. CDLAD(2019)018, 14.10.2019. Pieejams: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2019\)018-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2019)018-e).

Ievads

Eiropas Savienība (turpmāk – ES) kopumā parakstījusi tikai divus starptautiskos cilvēktiesību līgumus, t. i., Konvenciju par personu ar invaliditāti tiesībām (turpmāk – UNCRPD)² un Eiropas Padomes Konvenciju par vardarbības pret sievietēm un vardarbības ģimenē novēršanu un apkarošanu (turpmāk – Stambulas konvencija). Stambulas konvencija tās satura dēļ nenoliedzami ir starpdisciplināras analīzes vērtā, tomēr šajā referātā tiks apskatīts nevis tās saturs pēc būtības, bet pavisam cits aspekts – lojālas sadarbības princips, kurš nostiprināts Līgumā par Eiropas Savienību (turpmāk – LES) 4. panta 3. punktā.

Diemžēl šādā kontekstā Stambulas konvencija Latvijā nav apskatīta, lai gan konkrētais jautājums ir ārkārtīgi nozīmīgs vēl jo vairāk tādēļ, ka, pirmkārt, Satversmes tiesā ierosināta lieta Nr. 2020-39-02 par atsevišķu Stambulas konvencijas pantu atbilstību Satversmei.³ Otrkārt, Eiropas Savienības Tiesa (turpmāk – EST) ierosinājusi lietu *Avis 1/19 Convention d'Istanbul*, pamatojoties uz Eiropas Savienības Parlamenta lūgumu. Šī lieta izskatīta 2020. gada 6. oktobrī, bet ģenerālvokāta secinājumi pasludināti 2021. gada 11. martā, savukārt spriedums gaidāms 2021. gada jūnijā.

Lietā *Avis 1/19 Convention d'Istanbul* Eiropas Parlaments (turpmāk – Parlaments) lūdz EST sniegt atzinumu, uzdodot divus jautājumus. Pirmais jautājums ir par juridisko pamatu, uz kura pieņemts ES Padomes (turpmāk – Padome) lēmums par Stambulas konvencijas noslēgšanu ES vārdā. Savukārt otrais jautājums saistīts ar ES lēmuma noslēgt Stambulas konvenciju spēkā esamību, ja šis lēmums pieņemts bez visu dalībvalstu kopējas vienošanās, ņemot vērā, ka visas ES dalībvalstis nav vienprātīgi piekritušas uzņemt šajā konvencijā noteiktās saistības⁴.

Uzsverams, ka uz šo brīdi Stambulas konvenciju parakstījušas visas ES dalībvalstis un ES. Tomēr Latvija ir viena no sešām ES dalībvalstīm (Bulgārija, Čehija, Ungārija, Lietuva un Slovākija), kas Stambulas konvenciju nav ratificējušas. Ievērojot lojālas sadarbības principu, Padomei lēmumu par starptautiskā līguma noslēgšanu no ES puses būtu jāpieņem pēc tam, kad to atbilstoši savām nacionālajām procedūrām apstiprinājušas visas ES dalībvalstis. Vienlaikus, protams, jāpatur prātā, ka Līguma par Eiropas Savienības darbību (turpmāk – LESD) 218. panta 7. punktā noteikts, ka Padome lēmumus par starptautisko līgumu parakstīšanu un pieņemšanu pēc vispārīga noteikuma var pieņemt ar kvalificētu

² Padomes 26.11.2009. lēmums par to, lai Eiropas Kopiena noslēgtu Apvienoto Nāciju Organizācijas Konvenciju par personu ar invaliditāti tiesībām, OV L 23, 27.01.2010., 35., 36. lpp. Par pievienošanās procesu plašāk sk.: G. de Búrca. The European Union in the Negotiation of the UN Disability Convention, (2010) 35 ELRev 174; D. Ferri. The unorthodox relationship between the EU Charter of Fundamental Rights, the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities and secondary rights in the Courts in the Court of Justice case law on disability discrimination, (2020) 16 European Constitutional Law Review 275.

³ Ierosināta lieta Nr. 2020-39-02 "Par Stambulas konvencijas 3. panta "c" punkta, 4. panta 3. punkta un 12. panta 1. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes ievadam, 1., 99. un 110. pantam, 4. panta 4. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. pantam un 14. panta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 112. pantam".

⁴ Eiropas Parlamenta iesniegtā lūguma EST sniegt atzinumu saskaņā ar LESD 218. panta 11. punktu kopsavilkums. Pieejams: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=221362&pageIndex=0&doclang=LV&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=6459274>.

balsu vairākumu. Līdz ar to šajā referātā tiks apskatīta konkrētā Padomes rīcība, kā arī sekas, ja EST atzītu, ka Padomes rīcība ir atbilstoša.

1. Stambulas konvencija – vispārējs ieskats būtiskākajos tās aspektos šī referāta ietvaros

Stambulas konvencijas teksts tapis, pateicoties ekspertu grupai *Ad Hoc Committee on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence* (turpmāk – CAHVIO)⁵, kas kopumā tikās deviņas reizes. CAHVIO Stambulas konvencijas teksta projektu pabeidza 2010. gada decembrī, savukārt 2014. gada 1. augustā Stambulas konvencija stājās spēkā. Vienlaikus ar minētās konvencijas tekstu CAHVIO sagatavoja skaidrojošu materiālu par Stambulas konvenciju, t. i., tās saturu.⁶

Stambulas konvencijas mērķi noteikti tās 1. pantā, un, lai sasniegtu šos mērķus, konvencija paredz plašu pasākumu klāstu, kas aptver visdažādākās jomas. Piemēram, konvencijā ietverta nodaļa, kas saistīta ar migrāciju un patvērumu (plašāk skatīt Stambulas konvencijas VII nodaļu). Šajā nodaļā cita starpā paredzēts, ka Stambulas konvencijas pusēm jāpieņem normatīvie akti, kā arī jāveic citi pasākumi, kas nepieciešami, lai nodrošinātu, ka ar dzimumu saistīta vardarbība pret sievietēm tiek atzīta par vajāšanu 1951. gada 28. jūlija Konvencijas par bēgļa statusu 1. panta A punkta 2) apakšpunkta izpratnē (Stambulas konvencijas 60. pants). Apsvērumi, kādēļ Stambulas konvencijas pusēm būtu papildus jāpieņem nacionālie normatīvie akti vai arī jāveic citi pasākumi, lai izpildītu šo prasību, atrodami izskaidrojošā materiālā.⁷

Lai arī, no vienas puses, šo apsvērumu mērķis savā veidā ir saprotams, tomēr, no otras puses, valstis ir jau pievienojušās Konvencijai par bēgļu statusu, tādējādi attiecīgi izvēloties minēto konvenciju piemērot. Līdz ar to nav izprotams šīs tiesību normas, kas uzliek dubultu pienākumu, mērķis. Turklāt, kā to norāda ģenerālvokāts savos secinājumos, jau šobrīd ES tiesībās ir saskaņoti nosacījumi trešo valstu valstspiederīgajiem/bezvalstniekiem, lai tie varētu pretendēt uz bēgļa statusu vai tādas personas statusu, kam nepieciešama starptautiskā aizsardzība.⁸

Tāpat Stambulas konvencija paredz uzraudzības mehānismu, kuram jāfunkcionē ar GREVIO un konvencijas dalībvalstu komitejas (sastāv no konvencijas dalībvalstu pārstāvjiem) starpniecību. Minētajai komitejai jāievēl GREVIO locekļi, kā arī jāapstiprina GREVIO rekomendācijas, kas adresētas Stambulas konvencijas pusēm. Savukārt GREVIO uzdevumā ietilpst nodrošināt Stambulas konvencijas efektīvu noteikumu īstenošanu (plašāk GREVIO uzraudzības funkcijas un pilnvaras izklāstītas Stambulas konvencijas IX nodaļā).

Tomēr jāuzsver, ka uz ES, gluži tāpat kā uz jebkuru citu konvencijas pusi, attieksies uzraudzības mehānisms, t. i., tas attieksies uz visām ES iestādēm,

⁵ Documents on the negotiations are available here: <https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/cahvio>.

⁶ Explanatory Report to the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence Istanbul of 11 May 2011. Pieejams: <https://rm.coe.int/16800d383a>.

⁷ Ibid.

⁸ EST 18.12.2014. spriedums lietā C-542/13 M'Bodj, 44. punkts; Ģenerālvokāta 11.03.2021. secinājumi lietā Avis 1/19, 110. punkts.

struktūrām, birojiem un aģentūrām.⁹ Tas tā ir, jo ES nevar izslēgt no Stambulas konvencijas piemērošanas jomas ES iestādes, struktūras, birojus un aģentūras. Tomēr interesanti, ka Eiropas Komisija (turpmāk – Komisija) savos priekšlikumos vispār nav aplūkojusi minēto, kā arī nav vērtējusi šo jautājumu, lai gan tas skar pienākumus, kurus faktiski ES uzņemsies un kuri būs attiecināmi uz tās iestādēm, struktūrām, birojiem un aģentūrām. Šo jautājumu nav aktualizējusi arī Padome, lai gan, piemēram, UNCRPD gadījumā ES iesniedza deklarāciju, kurā norādīts uz ES un tās dalībvalstu kompetenču sadali un attiecīgi UNCRPD piemērošanas apjomu, pirms ES dalībvalstis izšķirās ratificēt minēto konvenciju.¹⁰ Stambulas konvencijas gadījumā norādītais nav darīts. Tas vēl vairāk apliecina, ka konkrētais aspekts nav vērtēts, pieņemot lēmumu pievienoties Stambulas konvencijai, un mudina domāt, ka Stambulas konvencija ir sasteigta un vēl ir daudz neskaidru un neatrisinātu jautājumu, uz kuriem nav rastas precīzas atbildes.

Tāpat norādāms, ka, lai gan Stambulas konvencija principā izslēdz atrunas¹¹, tomēr tajā pašā laikā tajā paredzēti daži izņēmumi. Respektīvi, Stambulas konvencijas pusēm tiek saglabātas tiesības nepiemērot vai tikai īpašos gadījumos/apstākļos piemērot noteikumus, kurus paredz atsevišķi Stambulas konvencijas panti.¹² Turklāt ikviens valsts vai ES var paziņot, ka tā saglabā tiesības kriminālsodu vietā paredzēt citus sodus par Stambulas konvencijas 33. un 34. pantā minētajiem noziedzīgajiem nodarījumiem. Šādas atrunas ir spēkā piecus gadus, tomēr tās var pagarināt vai arī atsaukt.¹³

Pašlaik Stambulas konvenciju parakstījušas 34 valstis,¹⁴ no kurām 22 ir izteikušas atrunas un/vai deklarācijas.¹⁵ Lai gan ES un tās dalībvalstis ir parakstījušas Stambulas konvenciju, tomēr to pieeja minētajai konvencijai un izpratne par to ļoti atšķiras. Sešas dalībvalstis vēl nav ratificējušas Stambulas konvenciju (Bulgārija, Čehija, Ungārija, Latvija, Lietuva un Slovākija), savukārt Polija paziņojusi par savu nodomu vispār izstāties no parakstījušo valstu pulka.¹⁶ Lielākā daļa ES dalībvalstu

⁹ See recital 7 to the preambles to Council Decision (EU) 2017/865 and Council Decision (EU) 2017/866.

¹⁰ Convention on the Rights of Persons with Disabilities. STATUS AS AT : 03-03-2021 09:15:27 EDT. Pieejams: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtmsg_no=IV-15&chapter=4&clang=en#EndDec.

¹¹ "Atruna" – vienpusējs paziņojums jebkādā formulējumā, ko veic valsts, parakstot, ratificējot, pieņemot, apstiprinot vai pievienojoties līgumam, tādējādi izsakot nodomu izslēgt vai mainīt konkrētu līguma noteikumu tiesiskās sekas un to piemērošanu attiecīgajā valstī (Vīnes konvencijas par starptautisko līgumu tiesībām 2. panta 1. punkta d) apakšpunkts).

¹² Stambulas konvencijas 30. panta 2. punkts, 44. panta 1. punkta e) apakšpunkts, 3. un 4. punkts, 55. panta 1. punkts kopsakarā ar 35. pantu par maznozīmīgiem pārkāpumiem, 58. pants kopsakarā ar 37., 38. un 39. pantu, kā arī 59. pants.

¹³ Stambulas konvencijas 78. un 79. pants.

¹⁴ Albānija, Andora, Austrija, Beļģija, Bosnija un Hercegovina, Horvātija, Kipra, Dānija, Igaunija, Somija, Francija, Gruzija, Vācija, Grieķija, Īrija, Itālija, Luksemburga, Malta, Monako, Melnkalne, Nīderlande, Ziemeļmaķedonija, Norvēģija, Polija, Portugāle, Rumānija, Sanmarīno, Serbija, Slovēnija, Spānija, Zviedrija, Šveice un Turcija. Pieejams: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/210/signatures>.

¹⁵ Serbija, Rumānija, Polija, Ziemeļmaķedonija, Monako, Malta, Latvija, Īrija, Andora, Armēnija, Zviedrija, Šveice, Slovēnija, Somija, Francija, Gruzija, Vācija, Grieķija, Horvātija, Kipra, Čehija, Dānija. Pieejams: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/210/signatures>.

¹⁶ Poland Announces Withdrawal from "Harmful" Istanbul Convention. 28.07.2020. Pieejams: <https://exit.al/en/2020/07/28/poland-announces-withdrawal-from-harmful-istanbul-convention/>. Sk. arī: <https://www.euronews.com/2020/07/27/istanbul-convention-poland-s-plan-to-quit-domestic-violence-treaty-causes-concern>.

izteikušas atrunas par daļu no Stambulas konvencijas noteikumiem (Latvija, Lietuva, Horvātija, Kipra, Čehijas Republika, Dānija, Somija, Francija, Vācija, Grieķija, Īrija, Malta, Nīderlande, Polija, Rumānija, Slovākijas Republika, Spānija un Zviedrija).

Šo atrunu tvērumi ES dalībvalstīs atšķiras. Piemēram, Latvijas atruna ir par tiesībām nepiemērot Stambulas konvencijas 55. panta 1. punktu attiecībā uz 35. pantu saistībām ar noziedzīgajiem nodarījumiem, turpretī Īrija paturējusi tiesības nepiemērot Stambulas konvencijas noteikumus, kas izriet no Stambulas konvencijas 30. panta 2. punkta un 44. panta.¹⁷ Vienlaikus, piemēram, Latvija un Lietuva paziņojušas, ka Stambulas konvenciju piemēros atbilstoši savu valstu konstitūciju noteikumiem un saskaņā ar principiem, kas izriet no šīm konstitūcijām.¹⁸

Tāpat starp dalībvalstīm pastāv domstarpības par citu valstu deklarācijām. Piemēram, Austrija izteikusi oficiālu iebildumu par Polijas deklarācijas nesaderību ar Stambulas konvencijas mērķi, ņemot vērā šīs deklarācijas vispārējo formulējumu, t. i., Austrijas ieskatā, no tā nevar skaidri izprast, cik lielā mērā Polija piemēros noteikumus, kas izriet no Stambulas konvencijas.¹⁹ Lai gan tajā pašā laikā uzsverams, ka Polija, tieši tāpat kā Latvija un Lietuva, ir norādījusi, ka tā piemēros Stambulas konvenciju atbilstoši savas konstitūcijas noteikumiem un no tās izrietošiem principiem.²⁰

¹⁷ Reservations and Declarations for Treaty No. 210 (Ireland). Pieejams: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/210/declarations?p_auth=yCy1070P&_coconventions_WAR_coconventionsportlet_enVigueur=false&_coconventions_WAR_coconventionsportlet_codeNature=2&_coconventions_WAR_coconventionsportlet_searchBy=state&_coconventions_WAR_coconventionsportlet_codePays=IRE

¹⁸ Reservations and Declarations for Treaty No. 210 (Latvia). Pieejams: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/210/declarations?p_auth=yCy1070P&_coconventions_WAR_coconventionsportlet_enVigueur=false&_coconventions_WAR_coconventionsportlet_codeNature=2&_coconventions_WAR_coconventionsportlet_searchBy=state&_coconventions_WAR_coconventionsportlet_codePays=LAT; deklarācija: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/210/declarations?p_auth=yCy1070P&_coconventions_WAR_coconventionsportlet_enVigueur=false&_coconventions_WAR_coconventionsportlet_codeNature=10&_coconventions_WAR_coconventionsportlet_searchBy=state&_coconventions_WAR_coconventionsportlet_codePays=LAT. Reservations and Declarations for Treaty No. 210 (Lithuania). Pieejams: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/210/declarations?p_auth=yCy1070P&_coconventions_WAR_coconventionsportlet_enVigueur=false&_coconventions_WAR_coconventionsportlet_codeNature=10&_coconventions_WAR_coconventionsportlet_searchBy=state&_coconventions_WAR_coconventionsportlet_codePays=LIT.

¹⁹ Reservations and Declarations for Treaty No. 210 (Austria). Pieejams: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/210/declarations?p_auth=yCy1070P&_coconventions_WAR_coconventionsportlet_enVigueur=false&_coconventions_WAR_coconventionsportlet_codeNature=6&_coconventions_WAR_coconventionsportlet_searchBy=state&_coconventions_WAR_coconventionsportlet_codePays=AUS.

²⁰ Reservations and Declarations for Treaty No. 210 (Poland). Pieejams: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/210/declarations?p_auth=DotyhJzR&_coconventions_WAR_coconventionsportlet_enVigueur=false&_coconventions_WAR_coconventionsportlet_codeNature=10&_coconventions_WAR_coconventionsportlet_searchBy=state&_coconventions_WAR_coconventionsportlet_codePays=POL.

Arī Nīderlande²¹, Zviedrija²² un Somija²³ ir iebildušas pret Polijas deklarāciju, pamatojoties uz līdzīgiem pamatiem, tādējādi apšaubot Polijas apņemšanos izpildīt saistības, kuras nosaka Stambulas konvencija. Īpaši Somija norādījusi, ka Polijas deklarācija nav saderīga ar vispārējo principu, ka puse nedrīkst atsaukties uz savu valsts tiesību aktu noteikumiem kā attaisnojumu līgumsaistību neizpildei.²⁴ Minētais noteikts Vīnes konvencijas par starptautisko līgumu tiesībām 27. pantā. Tomēr šajā sakarā uzsverams, ka šīs pašas valstis nav iebildušas par Latvijas un Igaunijas deklarācijām.

Tādējādi secināms, ka ES dalībvalstīm ir dažādas pieejas un izpratnes par Stambulas konvenciju, kas ir krasā pretrunā, piemēram, ar UNCRPD, par kuru neviena ES dalībvalsts nebija iesniegusi deklarāciju vai atrunu. Tāpat redzams, ka ES dalībvalstu starpā nav vienotas izpratnes par to, kā Stambulas konvencijas būtu jāpiemēro vai jāinterpretē. Līdz ar to vēl jo aktuālāks kļūst jautājums par ES rīcības, pievienojoties Stambulas konvencijai bez visu tās dalībvalstu piekrišanas, saderību ar Vīnes konvencijas par starptautisko līgumu tiesībām 6. pantā noteikto, ka katrai valstij ir tiesības un brīvība noslēgt starptautiskos līgumus.

2. Atzinuma pieprasījuma priekšvēsture un priekšmets

Saskaņā ar LES 13. panta 2. punktu katra ES iestāde darbojas atbilstoši tai Pamatlīgumos (LES un LESD) noteiktajām pilnvarām. Kā to atzinusi EST, noteikumi, kādā veidā ES iestādes pieņem lēmumus, paredzēti Pamatlīgumos un nav ne ES dalībvalstu, ne arī pašu ES iestāžu ziņā.²⁵ Minētais nozīmē, ka ES iestādēm jādarbojas atbilstoši savām pilnvarām, ievērojot procedūru, kas noteikta Pamatlīgumos, pieņemot attiecīgos lēmumus.

Vispārēja procedūra starptautisku nolīgumu apspriešanai un parakstīšanai noteikta LESD 218. pantā. Padomei saskaņā ar minētās tiesību normas 5. un 6. punktu pēc Komisijas priekšlikuma jāpieņem lēmums, ar kuru tiek sniegta atļauja parakstīt nolīgumu un vajadzības gadījumā – to provizoriski piemērot līdz brīdim, kad tas stājas spēkā. ES dalībvalstīm šāda lēmuma pieņemšanā nav paredzēta nekāda kompetence. Tāpat Padomei jāpieņem lēmums par nolīguma noslēgšanu

²¹ Reservations and Declarations for Treaty No. 210 (Netherlands). Pieejams: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/210/declarations?p_auth=yCy1070P&_coconventions_WAR_coconventionsportlet_enVigueur=false&_coconventions_WAR_coconventionsportlet_codeNature=6&_coconventions_WAR_coconventionsportlet_searchBy=state&_coconventions_WAR_coconventionsportlet_codePays=NET.

²² Reservations and Declarations for Treaty No. 210 (Sweden). Pieejams: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/210/declarations?p_auth=yCy1070P&_coconventions_WAR_coconventionsportlet_enVigueur=false&_coconventions_WAR_coconventionsportlet_codeNature=6&_coconventions_WAR_coconventionsportlet_searchBy=state&_coconventions_WAR_coconventionsportlet_codePays=SWE.

²³ Reservations and Declarations for Treaty No. 210 (Finland). Pieejams: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/210/declarations?p_auth=yCy1070P&_coconventions_WAR_coconventionsportlet_enVigueur=false&_coconventions_WAR_coconventionsportlet_codeNature=6&_coconventions_WAR_coconventionsportlet_searchBy=state&_coconventions_WAR_coconventionsportlet_codePays=FIN.

²⁴ Corten O. and Klein P. (eds.). *The Vienna Conventions on the Law of Treaties. A Commentary*. OUP, 2011, pp. 443–445.

²⁵ Case C-28/12 *Commission v. Council*, EU:C:2015:282, paragraph 42 and case law cited.

pēc nolīguma sarunu vadītāja priekšlikuma, ko Padome dara ar kvalificētu balsu vairākumu saskaņā ar LESD 218. panta 8. punkta pirmo daļu.²⁶

Tomēr šajā kontekstā norādāms, ka, lai gan Komisija piedalījās CAHVIO sanāksmēs,²⁷ tā nebija iesniegusi priekšlikumu, lai Padome pieņemtu lēmumu un ieceltu Komisiju sākt sarunas ES vārdā, kā arī Komisija nebija saņēmusi akceptu no Padomes piedalīties CAHVIO sanāksmēs ES vārdā. Tādējādi no minētā nav saprotams, uz kāda pamata Komisija ir piedalījusies šajās sanāksmēs.

Norādītais, protams, vedina domāt arī par to, ka Komisija šajās sanāksmēs piedalījusies, balstoties uz LES 17. panta 1. punktu, kas paredz, ka Komisija īsteno ES ārējo pārstāvību, tomēr minētais tālāk rakstā netiks aplūkots, jo atrodas ārpus tā robežām, lai gan šis aspekts noteikti ir turpmākas izpētes vērts.

Kopumā Komisija 2016. gada 4. martā virzīja divus priekšlikumus Padomes lēmumiem par Stambulas konvencijas parakstīšanu²⁸ un noslēgšanu²⁹ ES vārdā. Pirmajā lēmumā kā juridiskais pamats norādīts LESD 218. panta 5. punkts, bet otrajā – LESD 218. panta 6. punkta a) apakšpunkts. Savukārt saistībā ar materiālo juridisko pamatu Komisija izvēlējās LESD nodaļu par tiesu sadarbību krimināllietās un atsaucās uz LESD 82. panta 2. punktu³⁰ un 84. pantu.³¹ Tomēr Padome no Komisijas priekšlikumiem atkāpās,³² izmainot juridisko pamatu, t. i., Lēmuma 2017/856 pamatā ir LESD 82. panta 2. punkts un 83. panta 1. punkts.³³ Savukārt Lēmuma 2017/866 pamatā ir LESD 78. panta 2. punkts, kas paredz pieņemt pasākumus kopējai Eiropas patvēruma sistēmai. Minētais norāda, ka Komisijai un Padomei nav vienotas izpratnes par Stambulas konvencijas tvērumu, tāpēc Parlaments lūdza EST sniegt atzinumu saskaņā ar LESD 218. panta 11. punktu (lieta *Avis 1/19 Convention d'Istanbul*).

²⁶ For an analysis of these procedures, see A. Dashwood in A. Dashwood, M. Dougan, B. Rodger, E. Spaventa and D. Wyatt, Wyatt and Dashwood's European Union Law (6th ed., 2011) 936 et seq and P. Koutrakos, EU International Relations Law (2nd ed, 2015) Ch. 4.

²⁷ COM(2016) 109 final. Proposal for a Council Decision on the conclusion, by the European Union, of the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence. Pieejams: <https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/115844/council-decision.pdf>. COM(2016) 111 final Proposal for a Council Decision on the signing, on behalf of the European Union, of the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence., p. 2. Pieejams: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-6695-2016-INIT/en/pdf>.

²⁸ COM(2016) 111 final.

²⁹ COM(2016) 109 final.

³⁰ "Tiktāl, cik tas ir nepieciešams, lai veicinātu tiesas spriedumu un lēmumu savstarpēju atzišanu, kā arī policijas un tiesu iestāžu sadarbību krimināllietās, kam ir pārrobežu aspekts, Eiropas Parlaments un Padome, pieņemot direktīvas saskaņā ar parasto likumdošanas procedūru, var noteikt minimālos noteikumus. Šādos noteikumos ņem vērā dalībvalstu tiesību tradīciju un tiesību sistēmu atšķirības."

³¹ "Eiropas Parlaments un Padome saskaņā ar parasto likumdošanas procedūru var noteikt pasākumus, lai veicinātu un atbalstītu dalībvalstu rīcību noziedzīgu nodarījumu novēršanas jomā, neieklājot šādos pasākumos dalībvalstu normatīvo aktu tuvināšanu."

³² Council Decision (EU) 2017/865 of 11 May 2017 on the signing, on behalf of the European Union, of the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence with regard to matters related to judicial cooperation in criminal matters, [2017] OJ L 131/11; Council Decision (EU) 2017/866 of 11 May 2017 on the signing, on behalf of the European Union, of the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence with regard to asylum and non-refoulement, [2017] OJ L 131/13.

³³ "Eiropas Parlaments un Padome, pieņemot direktīvas saskaņā ar parasto likumdošanas procedūru, var paredzēt noteikumu minimumu noziedzīgu nodarījumu un sankciju definēšanai attiecībā uz īpaši smagiem noziegumiem ar pārrobežu dimensiju, kas saistīta ar šādu nodarījumu būtību vai ietekmi vai ar nepieciešamību tos apkarot kopīgi."

Šādi rīkojoties, Parlaments izmantoja LESD 218. panta 11. punktā ietvertu mehānismu, kas ir svarīgs divu apstākļu dēļ. Pirmkārt, no juridiskā viedokļa, jo saskaņā ar LESD 216. panta 2. punktu ES noslēgtie starptautiskie nolīgumi ir saistoši ES iestādēm un tās dalībvalstīm. Otrkārt, politiskajā ziņā, jo lūguma sniegt atzinumu iesniegšana pati par sevi rada iespējamus šķēršļus formālai nolīguma noslēgšanai.³⁴

3. Kompetenču sadales jautājums starp ES un dalībvalstīm

Kompetenču sadalē starp ES un dalībvalstīm nedrīkst atkāpties no kompetences piešķiršanas principa (LES 5. panta 2. punkts), ievērojot, ka kompetence, kas nav piešķirta ES, paliek dalībvalsts ziņā (LES 4. panta 1. punkts). Stambulas konvencijas gadījumā ES nav piešķirta ekskluzīva kompetence pār visu šo konvenciju. Tas tā ir, jo Stambulas konvencija ir ES jaukts nolīgums. Arī Komisija savā priekšlikumā atzina: *lai gan būtiskas Konvencijas daļas un jo īpaši noteikumi attiecībā uz materiālajām krimināltiesībām un citi V nodaļas noteikumi ir dalībvalstu kompetencē, ievērojama Konvencijas noteikumu daļa ietilpst ES kompetencē un tāpēc ES būtu jāparaksta Konvencija kopā ar dalībvalstīm.*³⁵

Juridiskā pamata izvēle var būt sarežģīta arī daudz vienkāršākos gadījumos,³⁶ tomēr Stambulas konvencija ar tās plašo darbības jomu to padara īpaši komplicētu. Ņemot vērā, ka juridiskā pamata izvēlei ir konstitucionāla nozīme,³⁷ tā jāveic, pamatojoties uz objektīviem kritērijiem, kurus var pārbaudīt tiesā.³⁸ Piemēram, Komisija savā priekšlikumā atsaucās uz dažādiem LESD noteikumiem par jomām, uz kurām attiecas Stambulas konvencija, t. i., LESD 16. pantu, LESD 19. panta 1. punktu, LESD 18., 21., 23., 46., 50., 78., 79., 81., 82., 83., 84., 157. pantu. Tomēr, tā kā Komisijas nostāja ir tāda, ka Stambulas konvencijas galvenais mērķis ir aizsargāt sievietes, kuras ir cietušas no vardarbības, un novērst šādu vardarbību, kā juridisko pamatu tā ierosināja LESD 84. pantu kopā ar LESD 82. panta 2. punktu, kur pēdējā minētā tiesību norma neatšķiras arī no Padomes izvēlētās.

Savukārt Padomes pieeja juridiskā pamata jautājumā atspoguļo tās šauru izpratni par ES kompetencēm un to nodalīšanu. Padome paredz Stambulas konvenciju parakstīt tikai par jautājumiem, kas saistīti ar tiesu iestāžu sadarbību krimināllietās,³⁹ kā arī attiecībā uz patvērumu un neizraidīšanu.⁴⁰ Padomes viedoklis balstīts uz pieņēmumu, ka *Konvencija būtu jāparaksta ES vārdā attiecībā uz jautājumiem, kas ir ES kompetencē, tiktāl, ciktāl konvencija var ietekmēt ES kopīgos noteikumus vai maina to darbības jomu. Tas jo īpaši attiecas uz konkrētiem konvencijas noteikumiem saistībā ar tiesu iestāžu sadarbību krimināllietās un uz*

³⁴ Cremona M. Opinions of the Court of Justice. In: Ruiz Fabri H. (ed.). Max Planck Encyclopaedia of International Procedural Law (MPEiPro), OUP, Oxford. Pieejams: online, paragraph 3.

³⁵ COM(2016) 111 final.

³⁶ See, for instance, Koutrakos P. Legal Basis and Delimitation of Competence in EU External Relations. In: Cremona M. and De Witte B. (eds.). EU Foreign Relations Law – Constitutional Fundamentals (Hart Publishing, 2008) 171.

³⁷ Opinion 2/00 (Cartagena Protocol on biodiversity), EU:C:2001:664, para. 5.

³⁸ Case C-263/14 *European Parliament v Council* (EU-Tanzania Transfer Agreement), EU:C:2016:43, para. 43.

³⁹ Art. 1 Council Dec. 2017/865.

⁴⁰ Art. 1 Council Dec. 2017/866.

konvencijas noteikumiem saistībā ar patvērumu un neizraidīšanu. Dalībvalstis patur savu kompetenci tiktāl, ciktāl konvencija neietekmē kopīgos noteikumus vai maina to darbības jomu.⁴¹ Tomēr uzsverams, ka šim apgalvojumam nav pievienota atsauce ne uz LESD 3. panta 2. punktu par ES kompetences ekskluzivitāti, ne arī uz LESD 216. panta 2. punktu par ES kompetences esamību.⁴²

Šis atšķirības starp ES iestāžu izpratni, kas izriet no iepriekš minētā, demonstrantē, kā Komisijas pamatotajam priekšlikumam seko šaurā Padomes pieeja. Turklāt, tā kā dalībvalstu starpā pastāv domstarpības par Stambulas konvencijas saturu un tās piemērošanas tvērumu, aktuāls kļūst jautājums par savstarpēju vienošanos un lojālu sadarbību ne tikai starp ES dalībvalstīm, bet arī ES dalībvalstīm un ES iestādēm.

4. Par savstarpēju sadarbību

Dalībvalstu starpā pastāv ievērojamas atšķirības saistībā ar to pienākumu apjomu, kuru dalībvalstis gatavas uzņemt, tāpēc ārkārtīgi būtiski šo jautājumu skatīt no lojālas sadarbības principa viedokļa, ko arī Parlaments lūdzis vērtēt EST.

Vispārēja kārtība, kādā jāslēdz starptautisks līgums, noteikta LESD 218. pantā.⁴³ No minētās tiesību normas neatkāpjas arī EST. Piemēram, lietā C-28/12 *Komisija/Padome* EST konstatēja, ka ar Lēmumu 2011/708/ES⁴⁴ tika atļauta attiecīgo nolīgumu parakstīšana ES vārdā, kā arī paredzēta to provizoriska piemērošana. Šajā lietā EST norādīja, ka Padome un dalībvalstu valdību pārstāvji tiesību aktu, kas atļauj parakstīt nolīgumu starp ES un trešajām valstīm vai starptautiskām organizācijām, un tiesību aktu par to, kā dalībvalstis provizoriski piemēro šo nolīgumu, nevar apvienot vienā lēmumā. Kā norādījusi EST, tas ir tādēļ, ka dalībvalstu kompetencē nav pieņemt pirmo lēmumu, un otrādi – Padomei kā ES iestādei nav nekādas nozīmes, pieņemot tiesību aktu par jauktā nolīguma provizorisku piemērošanu dalībvalstīs. Pēdējais minētais akts ir katras šīs valsts nacionālo tiesību kompetencē. Līdz ar to EST nonāca pie secinājuma, ka lēmums neatbilst LESD 218. panta 2., 5. un 8. punktam un tādējādi arī LES 13. panta 2. punktam.⁴⁵ Minētais liek secināt, ka dažādu procedūru sajaukšana un novirze no LESD 218. panta nav vēlama un atbalstāma.⁴⁶

⁴¹ Recital 6 of preamble to Council Dec. 2017/865 and Dec. 2017/866.

⁴² On the conceptual difficulties raised by the formulation of Arts 3(2) and 216(1) TFEU. Sk.: Baere G. de. *Constitutional Principles of EU External Relations* (OUP, 2008) 70, and Koutrakos P. *EU International Relations Law* 2nd ed (Hart Publishing, 2015), pp. 126–130.

⁴³ Dashwood A., Dougan M., Rodger B., Spaventa E. and Wyatt D. *Wyatt and Dashwood's European Union Law*. 6th ed. Hart Publishing, 2011.

⁴⁴ Padomes un Padomē sanākušo Eiropas Savienības dalībvalstu valdību pārstāvju 06.06.2011. Lēmums par to, lai Savienības vārdā parakstītu un provizoriski piemērotu Gaisa transporta nolīgumu starp Amerikas Savienotajām Valstīm, no vienas puses, Eiropas Savienību un tās dalībvalstīm, no otras puses, Islandi, no trešās puses, un Norvēģijas Karalisti, no ceturrtās puses; un par to, lai Savienības vārdā parakstītu un provizoriski piemērotu papildnolīgumu starp Eiropas Savienību un tās dalībvalstīm, no vienas puses, Islandi, no otras puses, un Norvēģijas Karalisti, no trešās puses, par to, kā piemērot Gaisa transporta nolīgumu starp Amerikas Savienotajām Valstīm, no vienas puses, Eiropas Savienību un tās dalībvalstīm, no otras puses, Islandi, no trešās puses, un Norvēģijas Karalisti, no ceturrtās puses. OJ L 283, 29.10.2011, pp. 1–2.

⁴⁵ Case C-28/12 *Commission v Council*, EU:C:2015:282, § 41–53.

⁴⁶ Sk.: Heliskoski J. *The procedural law of international agreements: A thematic journey through Article 218 TFEU*, (2020) 57 CMLRev, 113 at 90-4; Koutrakos P. *Institutional Balance and Sincere Cooperation in*

Tāpat šajā kontekstā uzsverams, ka svarīgi izmantot tās tiesības, ko paredz Vīnes konvencija par starptautisko līgumu tiesībām, diferencējot valstu uzņemto starptautisko saistību apjomu atkarībā no tā, vai valsts ir tikai parakstījusi starptautisku līgumu vai arī piekritusi tā saistošam raksturam, to ratificējot. Vīnes konvencijas 51. pants piešķir lielu nozīmi dalībvalstu neatkarīgajam lēmumam ratificēt starptautiskos līgumus. Minēto uzsvērusi arī Venēcijas komisija,⁴⁷ kā arī ģenerālvokāts savos secinājumos.⁴⁸

Pat apstākļos, kad ES ir jau parakstījusi šo nolīgumu, Padome var atlikt savu lēmumu tik ilgi, cik tā uzskata par nepieciešamu, lai pieņemtu izsvērtu lēmumu.⁴⁹ Tas tā ir vēl jo vairāk tādēļ, ka ES, noslēdzot jauktu nolīgumu, atbilstoši starptautiskajām tiesībām var būt atbildīga par dalībvalstu rīcību, lai arī dalībvalstis rīkotos savu ekskluzīvo kompetenču ietvaros.⁵⁰

Ģenerālvokāts savos secinājumos vērsa uzmanību uz šādu aspektu: ja viena vai vairākas dalībvalstis atteiktos noslēgt Stambulas konvenciju, Padome varētu, piemēram, nolemt, ka ES jāīsteno vairāk no sākotnēji paredzētās dalītās kompetences, lai tādējādi samazinātu pievienošanās apjomu, kas ietilpst dalībvalstu kompetencē.⁵¹ Ģenerālvokāts arī nonāca pie secinājuma, ka, ja dalībvalsts nav noslēgusi līgumu, tas neliedz tai ievērot ES principu par vienotību starptautiskajā pārstāvībā, ciktāl ar to šai valstij vienīgi ir noteikts pienākums atturēties no darbībām, kas acīmredzami ir pretējas ES pieņemtajām nostājām.⁵² Vienlaikus ģenerālvokāts norādīja, ka dalībvalsts var izstāties no jaukta nolīguma, tomēr šī iespēja neuzliktu pienākumu arī ES atstāt nolīgumu. Padomei, ģenerālvokāta ieskatā, jāizvērtē kompromiss starp attiecīgā nolīguma nozīmīgumu un riskiem, ko rada tas, ka ES un dalībvalstis to noslēdz nepilnīgi.⁵³ Līdz ar to ģenerālvokāts savos secinājumos nesniedz precīzu atbildi, vai Padomes konkrētā rīcība ir pareiza, tādēļ ieteica tai nogaidīt, lai gan no LESD procedūras viedokļa atzina, ka viss ir izdarīts pareizi.

Kopsavilkums

1. Ievērojot lojālas sadarbības principu, Padomei lēmums par starptautiskā līguma noslēgšanu no ES puses būtu jāpieņem pēc tam, kad to atbilstoši savām nacionālajām procedūrām apstiprinājušas visas ES dalībvalstis. Tomēr jāpatur prātā, ka vienlaikus LESD 218. panta 7. punktā noteikts, ka Padome lēmumus par starptautisko līgumu parakstīšanu un pieņemšanu pēc vispārīga noteikuma var pieņemt ar kvalificētu balsu vairākumu.

treaty-making under EU law. (2019) 68 ICLQ 13–16.

⁴⁷ Venice Commission Opinion 961/2019 “Opinion on the constitutional implications of the ratification of the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence (Istanbul Convention) (Armenia)”. Council of Europe doc. CDLAD(2019)018, p. 3.

⁴⁸ EST 20.11.2018. spriedums apvienotajās lietās 626/15 un C-659/16 Komisija/Padome (AJT Antarktīka), EU:C:2018:925, 127. punkts.

⁴⁹ Ģenerālvokāta 11.03.2021. secinājumi lietā Avis 1/19, EU:C:2021:198, 202., 203. punkts.

⁵⁰ Turpat, 205. punkts.

⁵¹ EST 20.11.2018. spriedums apvienotajās lietās C-626/15 un C-659/16 Komisija/Padome (AJT Antarktīka), EU:C:2018:925, 126. punkts.

⁵² Ģenerālvokāta 11.03.2021. secinājumi lietā Avis 1/19, EU:C:2021:198, 223. punkts.

⁵³ Turpat, 225. punkts.

2. Uz ES, gluži tāpat kā uz jebkuru citu konvencijas pusi, attieksies uzraudzības mehānisms, t. i., tas attieksies uz visām ES iestādēm, struktūrām, birojiem un aģentūrām. Tas tā ir, jo ES nevar izslēgt no Stambulas konvencijas piemērošanas jomas ES iestādes, struktūras, birojus un aģentūras. Tomēr Komisija savos priekšlikumos minēto vispār nav aplūkojusi, kā arī nav vērtējusi šo jautājumu, lai gan tas skar pienākumus, kurus faktiski ES grasās uzņemt.
3. ES dalībvalstu starpā nav vienotas izpratnes par to, kā būtu Stambulas konvencijas jāpiemēro vai jāinterpretē. Līdz ar to vēl jo aktuālāks kļūst jautājums par ES rīcības, pievienojoties Stambulas konvencijai bez visu tās dalībvalstu piekrišanas, saderību ar to, ka katrai valstij ir tiesības un brīvība noslēgt starptautiskos līgumus.
4. Dalībvalstu starpā pastāv ievērojamas atšķirības saistībā ar to pienākumu apjomu, kuru dalībvalstis gatavas uzņemt, tāpēc ārkārtīgi būtiski šo jautājumu skatīt no lojālas sadarbības principa viedokļa.
5. Svarīgi izmantot tās tiesības, ko paredz Vīnes konvencija par starptautisko līgumu tiesībām, diferencējot valstu uzņemto starptautisko saistību apjomu atkarībā no tā, vai valsts ir tikai parakstījusi starptautisku līgumu vai arī piekritusi tā saistošam raksturam, to ratificējot. Vīnes konvencijas 51. pants piešķir lielu nozīmi dalībvalstu neatkarīgajam lēmumam ratificēt starptautiskos līgumus.

SATVERSMES TIESAS LOMA LEGISPRUDENCES ATTĪSTĪBĀ

ROLE OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF THE REPUBLIC OF LATVIA IN THE DEVELOPMENT OF LEGISPRUDENCE

Andrejs Stupins, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants

Summary

Concurrently with the increase in case throughput in the last four years, a transformation can be observed in the methodology of the Constitutional Court of the Republic of Latvia (*Satversmes tiesa*), specifically pertaining to assessing the quality of lawmaking, which leads to further understanding of the principle of good legislation. Without a doubt, such changes, including the processualization of encroachment on fundamental rights, have impacted the interaction and joint functioning of two constitutional bodies – parliament (*Saeima*) and *Satversmes tiesa* – as well as the content of the principle of inter-institutional loyalty. This article emphasizes the impact of such reasonably dynamic (and, arguably, evolutionary or even revolutionary) changes on the process of new lawmaking. Additionally, within the context of the power of *Satversmes tiesa*, its role in the development of jurisprudence is examined.

Atslēgvārdi: normatīvo aktu jaunrade, jurisprudences, labas likumdošanas princips, pienācīgā kārtībā pieņemta tiesību norma, starpinstitucionālā lojalitāte.

Keywords: lawmaking, jurisprudence, principle of good legislation, duly adopted legal norm, inter-institutional loyalty.

Satversmes tiesā 2020. gadā izskatīto lietu¹ skaits ir sasniedzis globālās finanšu krīzes laika statistiskos rādītājus. Tiesa pagājušajā gadā izskatījusi pusotru reizi vairāk lietu nekā 2019. gadā.² Tomēr šā raksta mērķis ir nevis noskaidrot minētā pieauguma iemeslus (viens no tiem gan viennozīmīgi ir arī tiesas

¹ Tas nozīmē, ka izskatāmajā lietā pieņemts spriedums vai lēmums par tiesvedības izbeigšanu. Tas, autora ieskatā, tiesas pienesumu tiesiskās sistēmas attīstībā raksturo visobjektīvāk iepretim, piemēram, ierosināto lietu un saņemto pieteikumu skaitam. Tam par iemeslu ir apstākļi, ka ierosinātās lietas to sagatavošanas gaitā un līdz to izskatīšanai var tikt apvienotas. Tāpat tiesvedība šajās lietās var tikt izbeigta arī ar rīcības sēdes lēmumu. Savukārt saņemto pieteikumu skaits liecina par attiecīgajā laika posmā aktuālajiem tiesību jautājumiem tieši pēc pieteikumu iesniedzēju, nevis pašas Satversmes tiesas domām.

² Pārskats par Satversmes tiesas darbu 2020. Rīga: Satversmes tiesa, 2021, 15. un 16. lpp.

personāla skaitliskā sastāva palielināšanās³ un ar to saistītās kapacitātes iespējas), bet gan to, kā šāda pieauguma apstākļos pēdējo gadu gaitā ir attīstījusies Satversmes tiesas ietekme uz tādu zinātni kā leģisprudence.

Lakoniski atklājot jēdziena “leģisprudence” saturu, visupirms jāuzsver – nevienam nevajadzētu būt šaubām, ka normatīvo aktu jaunrades procesā pastāv kādas konkrētas prasības un metodes attiecībā uz procedūru un juridisko tehniku.⁴ Tiesiskā valstī tiesību jaunrades procesu veido vairāki secīgi posmi, kas noslēdzas ar tiesību normu pieņemšanu un publicēšanu. Tikai ievērojot sevišķu procesuālo kārtību un izejot visus posmus, projekts var kļūt par normatīvo aktu.⁵ Tomēr šo varētu dēvēt vienīgi par normatīvo aktu kvalitātes nodrošināšanas prasību pamata līmeni.

Turpretim leģisprudence likumdošanas procesu aplūko jau no zinātniskā skatpunkta – tā ir labas likumdošanas teorija jeb likumdošanas jurisprudence. Tā pēta likumu kvalitātes un kvantitātes attiecību problemātiku un piedāvā risinājumus, kā uzlabot tiesību normu seku prognozēšanu.⁶ Leģisprudence padara tiesību normu jaunrades procesus par tiesību teorijas izpētes jautājumu, kurā tiek formulēti tiesiskajā sistēmā pastāvošie likumdevēja ierobežojumi tiesību normu jaunradē un piedāvāti procedūru uzlabojumi, lai tiktu pieņemtas kvalitatīvākas tiesību normas.⁷ Tas būtībā nozīmē likumdošanas procesa pakļaušanu zināmiem noteikumiem, universāliem un paredzamiem kritērijiem, lai nodrošinātu “labu” likumu pieņemšanu. Nenoliedzami, ka nekvalitatīva normatīvo aktu jaunrade nesekmē uzticēšanos valsts varai un tiesību sistēmai, kā arī apdraud tiesisko drošību un ierobežo personu tiesības zināt savas tiesības.⁸ Tāpēc leģisprudence balstītu metožu ieviešana normatīvo aktu jaunrades procesā ir nepieciešama demokrātiskas tiesiskas valsts principu nostiprināšanai. Ievērojot minēto, likumdošanas process ir pētāms ne tikai no formālās procedūras vai likumdošanas orgāna vairākuma politiskās izšķiršanās viedokļa, bet arī no tiesību teorētiskā un juridiskās metodoloģijas skatpunkta.

Šajā sakarā ļoti būtiska nozīme ir vārdu savienojumam “laba likumdošana”. Un Satversmes tiesas judikatūrā tikai salīdzinoši nesen ir atzīts: no demokrātiski tiesiskas valsts pamatnormas atvasinātais labas likumdošanas princips paredz, ka būtiski pārkāpumi tiesību normu pieņemšanas gaitā, it īpaši to kopsakarā, var novest pie tā, ka šīs normas nemaz netiek uzskatītas par pienācīgā kārtībā

³ Pārskats par Satversmes tiesas darbu 2020. Rīga: Satversmes tiesa, 2021, 13. lpp.

⁴ Sk., piemēram: Saeimas kārtības rullis: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 18.08.1994., Nr. 96; Normatīvo aktu projektu sagatavošanas noteikumi: Ministru kabineta 03.02.2009. noteikumi Nr. 108. Latvijas Vēstnesis, 17.02.2009, Nr. 26; Nolikums par likumprojektu sagatavošanu, noformēšanu un virzību Saeimā: apstiprināts ar Saeimas Prezidija 17.06.2013. lēmumu.

⁵ Sal. sk.: Caičs A., Levits E. Ievads Latvijas Republikas Satversmes V nodaļas komentāriem. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. V nodaļa. Likumdošana. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019, 10. un 11. lpp.

⁶ Sk. plašāk: Stupins A. Leģisprudence kā zāles pret normofiliju. Jurista Vārds, 17.11.2020., Nr. 46 (1156), 15.–19. lpp.; Wintgens L. J. (ed.). *Legisprudence: a New Theoretical Approach to Legislation*. Oxford – Portland: Hart Publishing, 2002.

⁷ Pleps J. Pienācīgā kārtībā pieņemts likums. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. V nodaļa. Likumdošana. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019, 323. un 324. lpp.

⁸ Sk. plašāk: Stupins A. Nepieciešamība pēc leģisprudence balstītas tiesību normu jaunrades procesa transformācijas demokrātiskā tiesiskā valstī. Grām.: Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes 7. starptautiskā zinātniskā konference “Tiesību zinātnes uzdevumi, nozīme un nākotne tiesību sistēmās I”. Konferenču rakstu krājums. Rīga: Latvijas Universitāte, 2019, 535.–547. lpp.

pieņemtām un līdz ar to neatbilst Satversmei.⁹ Tā šis rindkopas ievadā minētais formulējums Latvijas tiesiskajā telpā pēdējo četru gadu griezumā no samērā abstrakta, daudziem nesaprotama un brīžiem arī nevietā izmantojama termina ir ļoti dinamiski kļuvis par saturiski visnotaļ prognozējamu un konkretizētu jēdzienu. Tas izpaužas tādējādi, ka arī pats labas likumdošanas princips pašlaik daudz paredzamāk ir formulējams tiesību normas struktūrā.

Ja raugāmies caur Satversmes tiesas judikatūras prizmu, vēl pirms vairākiem gadiem likumdevējs bija salīdzinoši brīvāks savā rīcībā, īstenojot normatīvo aktu jaunrades procesu. Zināmi procedurālie risinājumi praksē var būt atkarīgi arī, piemēram, no Saeimas komisijas, kas atbildīga par likumprojektu, un, protams, pastāv sava veida radošums konkrēto metožu izvēlē, nesēnā pagātnē pamatā balstoties uz dažādām normatīvo aktu jaunrades tehnikas rokasgrāmatām, vadlinijām, rekomendācijām, arī Valsts prezidenta rīkojumiem un vēstulēm, kurās pamatoti konkrēti lēmumi nodot likumus Saeimas otrreizējai caurlūkošanai.¹⁰ Vēl tikai salīdzinoši nesēn prasības pēc tā, lai likums Satversmes tiesas procesā tiktu uzskatīts par pieņemtu pienācīgā kārtībā (proti, tiktu atzīts, ka pamattiesību ierobežojums ir noteikts ar likumu), aprobežojās ar formālu testu par to, vai norma tika pieņemta, ievērojot procedūru, izsludināta un publiski pieejama atbilstoši normatīvo aktu prasībām, ir pietiekami skaidri formulēta.¹¹ Protams, arī tagad gadījumā, kad par labas likumdošanas principa ievērošanu izskatāmajā lietā strīds nepastāv, procesuālās efektivitātes labad konkrētais satversmības testa elements netiek plašāk izvērtēts.

Turpretim šobrīd, modernu konstitucionālas kontroles mehānismu laikmetā, labas likumdošanas princips paredz, ka likumdevējam ir arī pienākums laikus un pienācīgi likumdošanas procesā iesaistīt sabiedrību un konsultēties ar ieinteresētajām personām.¹² Ja tiesību normas pieņemšanas procesā ir norādīti argumenti par tās iespējamo neatbilstību augstāka juridiska spēka tiesību normām vai Satversmes tiesas judikatūrai, tad likumdevējam šie argumenti ir jāizvērtē.¹³ Lai procedūras pārkāpuma dēļ kādu aktu atzītu par spēkā neesošu, jābūt pamatotām šaubām, ka procedūras ievērošanas gadījumā (piemēram, ja likumdevējs būtu izvērtējis saistībā ar tiesību normās ietveramo pamattiesību ierobežojumu izteiktos valsts institūciju, Saeimas Juridiskā biroja un citu personu iebildumus)

⁹ Sk. Satversmes tiesas 06.03.2019. sprieduma lietā Nr. 2018-11-01 18. punktu. Latvijas Vēstnesis, 08.03.2019., Nr. 48.

¹⁰ Sk., piemēram: Metodiskie norādījumi likumu izstrādāšanā uz noformēšanā. 2. izd. Rīga: Saeimas Juridiskais birojs, 1997, 9. lpp.; Valsts prezidenta 12.12.2012. rīkojums Nr. 7 "Par priekšlikumu izstrādi likumu grozījumu skaita un apjoma samazināšanai". Latvijas Vēstnesis, 13.12.2012., Nr. 196 (4799); Valsts prezidenta 18.08.2017. vēstule Saeimas Juridiskajai komisijai. Pieejams: <https://www.president.lv/storage/items/PDF/2017/Saeimai%20par%20Rulli18082017.pdf> [aplūkots 08.01.2019.]; Tieslietu ministrijas informatīvais ziņojums "Priekšlikumi ārējo normatīvo aktu grozījumu skaita un apjoma samazināšanai". Pieejams: <http://tap.mk.gov.lv/mk/tap/?pid=40306253> [aplūkots 10.02.2020.]; Normatīvo aktu projektu izstrādes rokasgrāmata. Rīga: Valsts kanceleja sadarbībā ar Tieslietu ministriju, Labklājības ministriju un Ārlietu ministriju, 2016.

¹¹ Sk., piemēram, Satversmes tiesas 11.10.2018. sprieduma lietā Nr. 2017-30-01 13. punktu. Latvijas Vēstnesis, 15.10.2018., Nr. 203.

¹² Sk. Satversmes tiesas 06.03.2019. sprieduma lietā Nr. 2018-11-01 18.1. punktu. Latvijas Vēstnesis, 08.03.2019., Nr. 48; sal. ar Voermans W. J. Legislation and Regulation. In: Karpen U., Xanthaki H. (eds.). Legislation in Europe: A Comprehensive Guide for Scholars and Practitioners. Oxford: Hart, 2017, p. 24.

¹³ Sk. Satversmes tiesas 12.04.2018. sprieduma lietā Nr. 2017-17-01 22.3. punktu. Latvijas Vēstnesis, 13.04.2018., Nr. 74.

būtu pieņemts atšķirīgs lēmums.¹⁴ Tāpēc nav sarežģīti secināt, ka tādā veidā Satversmes tiesa daudzas vēl nesen šķietami fakultatīvas, no tautas priekšstāvju izšķiršanās atkarīgas un pamatā “labajā praksē” balstītas prasības ir izgaismojusi kā obligātas, tādā veidā “pagarinot likumdevēja darāmo mājasdarbu sarakstu”.

Ir iespējams arī secīgi konstatēt laika sprīdi, kurā daudziem samērā negaidīti dinamiskos tempos notika labas likumdošanas principa izpratnes attīstība Satversmes tiesas judikatūrā.

Sākotnēji 2016. un 2017. gadā Satversmes tiesa vienīgi ieskicēja kvalitatīva likumdošanas procesa nozīmi, bet uz labas likumdošanas principa iespējamajiem pārkāpumiem tika vērsta uzmanība tiesnešu atsevišķajās domās¹⁵, turpretim 2018. gadā spriedums lietā Nr. 2017-17-01 pilnveidoja līdzšinējo Satversmes tiesas judikatūru attiecībā uz likumdevēja rīcības brīvību jauna tiesiskā regulējuma pieņemšanā. Tiesa norādīja, ka gadījumos, kad aplūkojamās tiesiskās attiecības regulējošu tiesību normu satversmība jau tikusi vērtēta, likumdevējam, pieņemot jaunu regulējumu, ir ar īpašu rūpību jāņem vērā iepriekšējos Satversmes tiesas nolēmumos paustās atziņas. Ja likumdevējs šādu procesu nenodrošina, tad no apstrīdētajām normām izrietošais pamattiesību ierobežojums nav noteikts ar likumu un šādas normas neatbilst Satversmei.¹⁶

Satversmes tiesa pirmoreiz piemēroja labas likumdošanas principu 2019. gada 6. marta spriedumā lietā Nr. 20181101, kurā konstatēja vairākus būtiskus tā pārkāpumus. Pirmkārt, apstrīdētās normas nevarēja tikt iekļautas likumprojektā, kas ietverts valsts budžeta likuma projektu pavadošo likumprojektu paketē. Otrkārt, Saeima nebija izvērtējusi iebildumus, ko Valsts prezidents par apstrīdētajām normām līdzīgām normām bija paudis, kad tās bija ietvertas citā likumā. Treškārt, Saeima, pieņemot apstrīdētās normas, nebija pienācīgi izvērtējusi, vai tās atbilst Eiropas Savienības tiesībām.¹⁷ Kaut gan šajā lietā aplūkoti labas likumdošanas principa elementi Satversmes tiesas judikatūrā ir vērtēti arī iepriekš, tiesa pirmo reizi bija īpaši uzsvērusi pamattiesību ierobežojuma “procesualizāciju”, proti, likumdošanas procesa kvalitātes izvērtējumu.¹⁸ Tādējādi par revolucionāru laiku Satversmes tiesas judikatūrā tieši labas likumdošanas principa atvasināšanas un satura konkretizācijas ziņā varētu uzskatīt 2019. gadu.

Savukārt pagājušajā 2020. gadā Satversmes tiesa arvien biežāk un paredzamāk satversmības testa ietvaros vērtējusi apstrīdēto normu atbilstību labas likumdošanas principam.¹⁹ Arī iesniegtajos pieteikumos šis testa elements ir ļoti strauji ieguvis patstāvīga kritērija statusu, jo no minētā principa izrietošās prasības ir jāievēro, nosakot jebkuru pamattiesību ierobežojumu.

Pašlaik vairs nevajadzētu uzskatīt par pārsteigumu to, ka, pārbaudot apstrīdētās normas atbilstību labas likumdošanas principam, Satversmes tiesa izvērtē, piemēram, vai likumdevējs ir saskaņojis likumprojektā paredzētās tiesību normas

¹⁴ Sk. Satversmes tiesas 06.03.2019. sprieduma lietā Nr. 20181101 18.5. punktu. Latvijas Vēstnesis, 08.03.2019., Nr. 48.

¹⁵ Sk., piemēram, Satversmes tiesas tiesneses Daigas Rezevskas atsevišķo domu lietā Nr. 2016-14-01 6. punktu. Latvijas Vēstnesis, 18.12.2017., Nr. 251.

¹⁶ Sk. Satversmes tiesas 12.04.2018. sprieduma lietā Nr. 2017-17-01 22.3. punktu. Latvijas Vēstnesis, 13.04.2018., Nr. 74.

¹⁷ Sk. Satversmes tiesas 06.03.2019. sprieduma lietā Nr. 2018-11-01 18. punktu. Latvijas Vēstnesis, 08.03.2019., Nr. 48.

¹⁸ Sk.: Pārskats par Satversmes tiesas darbu 2019. Rīga: Satversmes tiesa, 2020, 36. un 37. lpp.

¹⁹ Sk., piemēram, Satversmes tiesas 11.06.2020. spriedumu lietā Nr. 2019-12-01. Latvijas Vēstnesis, 13.06.2020., Nr. 114.

ar tiesību sistēmu atbilstoši racionāla likumdevēja principam. Tiesību normu jaunradē likumdevējam jābalstās arī plānotā tiesiskā regulējuma sociālās ietekmes izvērtējuma pētījumā un jāapsver šā tiesiskā regulējuma ieviešanai un izpildei nepieciešamie pasākumi, kā arī nozaru speciālistu izteiktās riska prognozes. Šādi labas likumdošanas principa konkretizācijas elementi citstarp dod iespēju saprast, kāpēc likumdevējs noteicis konkrētu cilvēka pamattiesību ierobežojumu un kādu apsvērumu dēļ šāds ierobežojums demokrātiskā tiesiskā valstī ir pieļaujams.²⁰ Ievērojot minēto, autors secina, ka Satversmes tiesa, konkretizējot labas likumdošanas principu, nosprauž arī lēģisprudencē balstītus obligātus kritērijus un metodoloģiju normatīvo aktu jaunrades procesam parlamentā.

Tā rezultātā tagad, piemēram, no Saeimas komisiju sēžu audioierakstiem²¹ ir skaidri secināms, ka arvien biežāk notiek atsaukšanās uz labas likumdošanas principu, satversmības izvērtējuma metodoloģiskajiem kritērijiem un prasību izvērtēt, kādi priekšlikumi var tikt atbalstīti, ja tie iesniegti pirms likumprojekta izskatīšanas trešajā lasījumā. Tāpat komisiju darbā plaši tiek iesaistīti attiecīgo nozaru pārstāvji.

Būtiski uzsvērt, ka labas likumdošanas princips negarantē konkrētu vienai personai vai personu grupai vēlamu rezultātu, tomēr tā ievērošana ikvienam dod pārliecību par to, ka attiecīgais jautājums ir demokrātiski apspriests, proti, labākais iespējamais līdzsvars starp dažādām konfliktējošām tiesībām un interesēm ir ticis meklēts. Tieši šāda likumdošanas procesa īstenošana arī novestu pie tā, ka tiktu noraidīts un atspēkots tiesiskai valstij pašos pamatos neatbilstošais, bet Latvijā vēl arvien bieži paustais viedoklis, ka likumdošana tiekot pielāgota konkrētam gadījumam un atsevišķu grupu interesēm.²²

Nevar nepieminēt, ka pašlaik ir vērojams zināms un neizbēgams saspīlējums likumdevēja un konstitucionālās tiesas starpā.²³ Tas pamatā attiecas uz jautājumu par Satversmes tiesas kompetences ietvaru un to, kuros jautājumos izšķiršanās par lietderīgāko risinājumu ir vienīgi demokrātiski leģitimētā parlamenta kompetencē.²⁴ Arī šis, protams, liecina par zināmu Satversmes tiesas “balsi” likumdošanas procesa norises īstenošanā un par paša likumdevēja redzējumu attiecībā uz abu minēto konstitucionālo orgānu – Saeimas un Satversmes tiesas – kompetenču sazobi. Norādītā tiesas ietekme jeb loma izpaužas tostarp arī konstitucionālās tiesas nolēmumu izpildes kontroles sakarā. Diskusijās šajā jautājumā pēdējos mēnešos²⁵

²⁰ Sk.: Satversmes tiesas priekšsēdētājas Inetas Ziemeles runa Satversmes tiesas darba gada atklāšanas svinīgajā sēdē 10.01.2020.: Pārskats par Satversmes tiesas darbu 2020. Rīga: Satversmes tiesa, 2021, 108. lpp.

²¹ Sk., piemēram, likumprojekta “Grozījumi Elektroenerģijas tirgus likumā” (Nr. 600/Lp13) izskatīšanas Saeimas Tautsaimniecības, agrārās, vides un reģionālās politikas komisijā audioierakstus.

²² Sk.: Satversmes tiesas priekšsēdētājas Inetas Ziemeles runa Satversmes tiesas darba gada atklāšanas svinīgajā sēdē 10.01.2020.: Pārskats par Satversmes tiesas darbu 2020. Rīga: Satversmes tiesa, 2021, 108. lpp.

²³ Sk.: Spriedze starp Satversmes tiesu un likumdevēju ir neizbēgama. Jurista Vārds, 16.02.2021., Nr. 7 (1169), 8.–13. lpp.

²⁴ Apjomīga publiska polemika minēto jautājumu sakarā ir saistīta ar, piemēram, šādiem nolēmumiem: Satversmes tiesas 29.10.2020. spriedums lietā Nr. 2019-29-01. Latvijas Vēstnesis, 03.11.2020., Nr. 213; Satversmes tiesas 12.11.2020. spriedums lietā Nr. 2019-33-01. Latvijas Vēstnesis, 16.11.2020., Nr. 222; Satversmes tiesas 11.12.2020. spriedums lietā Nr. 2019-26-0106. Latvijas Vēstnesis, 15.12.2020., Nr. 242.

²⁵ Sk.: Domnīca “Kā stiprināt tiesiskumu, lai cilvēks justos droši?”. Jurista Vārds, 14.11.2020. Pieejams: <https://juristavards.lv/zinas/277889-donnica-ka-stiprinat-tiesiskumu-lai-cilveks-justos-drosi/> [aplūkots 04.02.2021.]; Satversmes tiesas organizētā Konstitucionālo ideju domnīca “Kā stiprināt tiesiskumu, lai cilvēks justos droši? Satversmes tiesas nolēmumu izpildes efektivitātes celšana”. Pieejama: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/press-release/donnica-ka-stiprinat-tiesiskumu-lai-cilveks-justos-drosi/> [aplūkots 04.02.2021.].

izgaismojās atšķirības izpratnē par to, vai izpilde ir konsekventa Satversmes tiesas sprieduma rezolutīvās daļas ievērošana vai arī nolēmumā arīdzan, tā teikt, starp rindām paustā “plāna” īstenošana.

Iepriekš minētā tā dēvētā likumdošanas higiēnas pakāpeniska evolūcija iet roku rokā ar Satversmes tiesas arvien pilnīgāk konkretizējamo labas likumdošanas principa saturu un veido vēl vairāk leģisprudencē balstītu normatīvo aktu jaunradi parlamentā. Pēc autora domām, citstarp tādējādi Latvijas tiesiskajā telpā tiek iedzīvināts starpinstitucionālās lojalitātes princips.

Kopsavilkums

1. Leģisprudencē balstītu metožu ieviešana normatīvo aktu jaunrades procesā ir nepieciešama demokrātiskas tiesiskas valsts principu nostiprināšanai.
2. Labas likumdošanas princips, attīstoties Satversmes tiesas judikatūrai, Latvijas tiesiskajā telpā pēdējo četrus gadus griezumā no samērā abstrakta jēdziena ir ļoti dinamiski atvasināts un konkretizēts kā vispārāsaistoša un prognozējama tiesību norma.
3. Satversmes tiesa, konkretizējot labas likumdošanas principu, nosprauž arī leģisprudencē balstītus obligātus kritērijus un metodoloģiju normatīvo aktu jaunrades procesam parlamentā.
4. Likumdošanas procesa pakāpeniska evolūcija un leģisprudences attīstība notiek saistībā ar Satversmes tiesas arvien turpinātu labas likumdošanas principa satura konkretizāciju starpinstitucionālās lojalitātes principa ietvaros.

TIESLIETU PADOMES LĒMUMU EFEKTIVITĀTE

EFFECTIVENESS OF JUDICIAL COUNCIL'S DECISIONS

Solvita Harbaceviča, LL.M.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Tiesību teorijas un vēstures katedras doktorante

Summary

The question of effectiveness of Judicial Council's decisions becomes topical in period of voiced disagreements among state powers. European type of Judicial Councils is designed to give strong representation to judiciary's voice, however for any state power to be fully effective they need to conduct a dialogue and cooperate among themselves. The article looks at several recent examples of overlapping competencies, paying particular attention to the newly and controversially established Economic Affairs Court. The status of Judicial Council's decisions in Latvian legal system is addressed, as well.

Atslēgvārdi: Tieslietu padomes Eiropas modelis, tiesu sistēmas viedokļa formulēšana, dialoga valsts varu starpā, Ekonomisko lietu tiesa, Tieslietu padomes lēmumu statuss.

Keywords: European model of Judicial Councils, formulating judiciary's opinions, dialogue among state powers, Economic Affairs Court, status of Judicial Council's decisions.

Ievads

Jautājums par Tieslietu padomes lēmumu efektivitāti īpaši aktualizējas brīdī, kad kļūst publiski redzamas viedokļu atšķirības vai pat konflikti valsts varu starpā būtiskos tieslietu sistēmas stratēģiskajos jautājumos.

Analizējot šo tēmu, primāri jāatceras, ka aplūkojamās institūcijas – Tieslietu padomes – pastāvēšanas un darbības jēga nav pašpietiekamībā, bet gan tās spējā dot pienesumu triju valsts varu līdzsvarošanā un savstarpējā kontrolē.

Arī tiesu varas neatkarība un efektivitāte nav pašmērķis, bet gan absolūti nepieciešams demokrātiskas valsts elements. Tiesu sistēma ir viens no trijiem vienlīdz svarīgajiem modernas demokrātiskas valsts pilāriem. Demokrātiskā valstī, kurā valda likuma vara, neviena no trijām varām nedarbojas pati savās interesēs, bet tautas interesēs kopumā. Turklāt visām varām jādarbojas, pamatojoties uz likumu un tā noteiktajās robežās.¹ Ir būtiski nodrošināt, ka lieta tiesā tiek izlemta, balstoties uz spēkā esošajām tiesību normām (arī tiesību principiem), un ka to

¹ Consultative Council of European Judges (CCJE), Opinion No.18 (2015) "The position of the judiciary and its relation with the other powers of state in a modern democracy" CCJE(2015)4. Pieejams: <https://rm.coe.int/16807481a1> (tālāk atsaucēs – viedoklis Nr. 18), 6. punkts [aplūkots 17.03.2021.].

lēmis neatkarīgs, neietekmējams tiesnesis vai tiesas sastāvs. Šīm garantijām jābūt reālām, nevis iluzorām.

Tāpat, ja valstī ir izveidoti tiesību normu un institūciju ietvari, kuru uzdevums ir garantēt tiesas neatkarību, efektivitāti un profesionalitāti, arī šīm normām un institūcijām jābūt efektīvām. Pretējā situācija liecina par dziedējamu demokrātijas deficītu.

Jautājums par Tieslietu padomes pastāvēšanu, tās institucionālo formu un arī par tās lēmumu efektivitāti pēc būtības ir jautājums par tiesu varas stāvokli attiecībā pret pārējām valsts varām. Savukārt šo līdzsvaru pašlaik aizvien vairāk ietekmē globalizācijas procesi un starptautisko un Eiropas organizāciju aizvien pieaugošā ietekme. Īpaši šādi tiek skartas abu pārējo varu attiecības ar tiesu varu.²

Latvijas gadījumā šo efektivitāti ietekmē vairāki atšķirīgi, bet savstarpēji saistīti faktori, kurus tālāk identificēšu un analizēšu.

1. Institucionālais risinājums

1.1. Vēsture

Likums “Par tiesu varu” noteic, ka Tieslietu padome ir koleģiāla institūcija, kas piedalās tiesu sistēmas politikas un stratēģijas izstrādē, kā arī tiesu sistēmas darba organizācijas pilnveidošanā.³

Tieslietu padome nav ekskluzīvi Latvijai raksturīgs institucionāls fenomens, tās esamība iekļaujas kopējā eiropeiskajā priekšstatā par to, kā optimāli pārvaldāmas un attīstāmas tiesu sistēmas.

Pirmās Tieslietu padomes mūsdienu izpratnē – neatkarīgas un autonomas institūcijas, kurām piešķirtas būtiskas kompetences tiesu sistēmas pārvaldībā, – tika izveidotas pēc Otrā pasaules kara Francijā (1946) un Itālijā (1947). Otrajā vilnī pēc autoritāro režīmu krišanas septiņdesmito gadu beigās Tieslietu padomes tika izveidotas Spānijā, Portugālē un Grieķijā. Savukārt trešais vilnis attiecināms uz deviņdesmito gadu vidu, kad Centrāleiropā un Austrumeiropā tika veiktas nopietnas tiesību sistēmu un valsts institūciju reformas, gatavojoties dalībai ES. Šajā periodā Tieslietu padomes tika izveidotas. Piemēram, Ungārijā un Slovēnijā, bet nedaudz vēlāk, 2002. gadā, neilgi pirms iestāšanās ES – arī Igaunijā un Lietuvā.⁴

1.2. Uzbūves pazīmes

Tieslietu padomes sastāva un kompetences starptautiskais “zelta standarts” ietver vairāku starptautiskos dokumentos atrodamu pazīmju kopumu, kuras kop-sakarā veido tādu institūciju, kas spēj adekvāti iesaistīties varu līdzsvara un atsvara mehānismā un arī ES valstu starpā nodibinātajā Tieslietu padomju sadarbībā.⁵

² Consultative Council of European Judges (CCJE), Opinion No.18 (2015) “The position of the judiciary and its relation with the other powers of state in a modern democracy” CCJE(2015)4. Pieejams: <https://rm.coe.int/16807481a1> (tālāk atsaucēs – viedoklis Nr. 18), 8. punkts [aplūkots 17.03.2021.].

³ Par tiesu varu: LV likums. Pieņemts 15.12.1992. [17.12.2020. red.], 89.¹ pants.

⁴ Kosař D. Perils of Judicial Self-Governments in Transitional Societies, Cambridge University Press, 2016, 122.–123. lpp.

⁵ Pieejams: <https://www.encj.eu/>

Šis pazīmes ir – Tieslietu padomei tās valstī ir konstitucionāls statuss.⁶ Vismaz pusei Tieslietu padomes locekļu jābūt tiesnešiem, un tiem jābūt savu kolēģu – tiesnešu – ievēlētiem. Tieslietu padomei jāpiemīt ne vien padomdevēja, bet arī lēmumu pieņemēja funkcijām, un it īpaši tai jābūt kompetentai tiesnešu karjeras jautājumos (atlase, nozīmēšana, karjeras virzība, pārcelšana, atbrīvošana, disciplinārās sankcijas). Tieslietu padomi parasti vada Augstākās tiesas priekšsēdētājs vai valsts galva.⁷

1.3. Latvijas risinājums

Analizējot Latvijas Tieslietu padomes uzbūves modeli, jāsecina, ka tas tikai daļēji atbilst šim Eiropas standartam. Pirmkārt, Latvijas Tieslietu padomei nav konstitucionāla statusa un, lai gan tās sastāvā ir tiesnešu vairākums, tas nav vēlēts vairākums, jo divi no tiesnešiem – Augstākās tiesas priekšsēdētājs un Satversmes tiesas priekšsēdētājs – savus amatus Tieslietu padomē ieņem *ex officio*. Savukārt lēmumu pieņemšanas funkcijas Tieslietu padomei ir arī tiesnešu karjeras jautājumos⁸, un to, līdzīgi kā, piemēram, Spānijā, vada Augstākās tiesas priekšsēdētājs.

Šeit jāatceras, ka Tieslietu padomes veidošanas ideja Latvijā radās kā daļa no sagatavošanās darbiem dalībai ES. Pirmsiestāšanās periodā tika izstrādāts principiāli jauns Tiesu varas likums, kas paredzēja, ka Tieslietu padome ir neatkarīga institūcija, kas pārstāv un organizatoriski vada tiesu varu. Tā izstrādā valsts politiku un stratēģiju tiesu sistēmas attīstībā un savas kompetences ietvaros īsteno to. Savukārt Tiesu administrācijas darbojas saskaņā ar nolikumu, ko apstiprina Tieslietu padome. Tā ieceļ Tiesu administrācijas ģenerāldirektoru. Tiesu administrācija nodrošina Tieslietu padomes darbu. Tiesu administrācija pilda Padomes sekretariāta funkcijas, sagatavo Tieslietu padomes lēmumu projektus, kā arī pilda citus pienākumus Tieslietu padomes uzdevumā.⁹ Tādēļ jāatzīst, ka pilnībā efektīva Tieslietu padome ir ne vien šodienas nepieciešamība, bet arī pagātnē neizpildīts solījums Eiropas Savienības partneriem.

Par pašas Tieslietu padomes un tās darba organizāciju jāatzīmē, ka ir nepieciešams nostiprināt tās pilnvaras, sastāvu un pārvaldību, lai padome spētu būtiski ietekmēt tiesu sistēmas attīstību un kļūt par izšķirošu dalībnieku tiesu varas politikas un stratēģijas attīstībā. Jau Eiropas Savienības līmenī konstatēts, ka Latvijas Tieslietu padomē ir viens no vissliktākajiem nodrošinājumiem Eiropas Savienībā.¹⁰

Arī Latvijā apspriestā un bieži par radikālu ideju uzskatītā Tieslietu padomes nostiprināšana Satversmē ir visai plaši izplatīta prakse Eiropas Savienībā – šādi Tieslietu padomes statuss un ilglaicība nodrošināta, piemēram, Beļģijā, Bulgārijā, Francijā, Grieķijā, Itālijā, Lietuvā, Maltā, Portugālē, Rumānijā, Slovākijā, Slovēnijā

⁶ Tieslietu padomes ir ierakstītas konstitūcijā daudzās Eiropas valstīs – kā piemērus varam minēt Beļģiju, Bulgāriju, Horvātiju, Franciju, Grieķiju, Itāliju, Lietuvu, Maltu, Portugāli, Rumāniju, Slovākiju, Slovēniju, Spāniju. Sk. valstu sistēmu aprakstus. Pieejams: <https://www.ency.eu/members>

⁷ Kosaļ D. 2016, 128. lpp.

⁸ It sevišķi līdz ar likuma grozījumiem likumā “Par tiesu varu”, kas stājās spēkā 12.02.2018. Pieejami: <https://www.vestnesis.lv/op/2018/20.2>

⁹ Tiesu varas likumprojekta (11.07.2002. versija autores personīgajā arhīvā) 5. un 17. nodaļa un it īpaši 28. un 93.–95. pants.

¹⁰ Tieslietu padomes darbības stratēģija 2021.–2025. gadam, apstiprināta ar Tieslietu padomes 12.03.2021. lēmumu Nr. 16. Pieejama; <http://www.at.gov.lv/lv/tieslietu-padome/dokumenti>

un Spānijā.¹¹ Tieslietu padomi Satversmē nostiprināt tika plānots arī ar 2002. gada Tiesu varas likuma projekta paketi.¹²

Savukārt šodien jūtamo spiedienu attīstīt un nostiprināt Tieslietu padomi rada divas komplementāras motivācijas – pirmkārt, iekšēji ģenerētā, kad tiesu sistēma aizvien biežāk sastopas ar nepieciešamību noformulēt savu pozīciju varu dialogā. Otrkārt, ārēji radīts spiediens, kas rodas, tiesu sistēmai aizvien vairāk apzinoties sevi kā Eiropas tiesību telpas daļu un redzot, kādas sekas demokrātijai valstī un tās starptautiskajam prestižam nodara varu konflikts, kurā tiesu vara pakāpeniski tiek pakļauta izpildvaras kontrolei, kā tas notiek Polijā.

Valstīs, kur izpildvarai ir būtiska loma tieslietu sistēmas pārvaldībā, jāuzdod jautājumi par tiesu sistēmas institucionālo neatkarību un arī par tiesnešu individuālo neatkarību.¹³ Neatkarības riski neapšaubāmi ir mazāki valstīs ar senām un stabilām demokrātijas tradīcijām, pie kurām Latvijai sevi pieskaitīt šobrīd būtu pārāgri.

Analizējot *status quo* Latvijā, būtiski rast atbildes uz diviem savstarpēji saistītiem jautājumiem – pirmkārt, vai esošajā institucionālajā ietvarā tiesu vara spēj efektīvi formulēt un pārliecināši argumentēt savu pozīciju dažādos tiesu sistēmas darbībai un attīstībai svarīgos jautājumos un, otrkārt, vai formulēto pozīciju respektē pārējās varas.

Tas ir būtiski, jo varām ir savstarpēji jāsadarbojas un jāpapildina citai cita, lai nodrošinātu demokrātiskā valstī nepieciešamo publisko pakalpojumu kopumu. Tādējādi pilnīga varu nošķirtība nav iespējama un to kontaktos ir pieņemams zināms “radošas spriedzes līmenis”. Lai gan visas trīs varas ir atbildīgas par atbilstošu nošķirtību to starpā, tam nav jāizslēdz cieņas pilns dialogs, ņemot vērā gan varas dalīšanu, gan to savstarpējo atkarību.¹⁴

Šī būtu atsevišķa socioloģiska pētījuma tēma, tomēr būtu *a priori* loģiski pieņemt, ka tiesneša amats būtībā ir introverta un uz detaļu analīzi vērsta profesija, kas savukārt apgrūtina aktīvu dialogu pašā tiesu sistēmas iekšienē. Tādēļ vēl jo svarīgāka kļūst konkrētu institūciju – gan tiesnešu pašpārvaldes, gan Tieslietu padomes – loma. Pārštāvju ievēlēšana šajās institūcijās ļauj apzināt viedokļu līderus sistēmas iekšienē, savukārt institūciju darbība garantē informācijas apriti, viedokļu formulēšanu un standartu definēšanu un ieviešanu. Šādā kontekstā īpaši svarīgs ir arī dialogs starp Tieslietu padomi, tiesnešu pašpārvaldes institūcijām un arī tiesnešu biedrībām.

Tieslietu padomes darba kontekstā būtisks ir arī jautājums, kā tās *raison d'être* uztver pārējās varas, – vai tā ir, Eiropas izpratnē, tiesu sistēmas viedokli formulējoša institūcija vai, kā to, šķiet, pēdējā laikā uzsveram, izpildvara tieslietu ministra personā, konsultāciju platforma, kurā tikties un tiesu varas jautājumus apspriest trijām valsts varām. Šī pēdējā pieņēmuma gadījumā valstī nepastāv funkcionāls varu līdzsvara un atsvara mehānisms, jo tiesu varai tiek atņemts vienīgais forums, kurā tā varētu formulēt savu autonomo viedokli visplašākajā tās darbību ietekmējošo jautājumu spektrā.

Šāda diskusija varētu šķist ļoti teorētiska, ja mēs jau nebūtu bijuši liecinieki sekām, kādas iestājas tieslietu sistēmas institūciju novājināšanas rezultātā. Jau pirms

¹¹ Sk. zemsvītras piezīmi Nr. 6.

¹² Sk. zemsvītras piezīmi Nr. 9.

¹³ Viedoklis Nr. 18, 2. punkts.

¹⁴ Viedoklis Nr. 18, 9. un 11. punkts.

dažiem gadiem toreizējā Polijas Augstākās tiesas priekšsēdētāja Malgožata Gersdorfa norādīja, ka, lai gan konstitūcija garantē tiesu neatkarību Polijā, to praksē apdraud divi faktori – pilsoniskās sabiedrības vājums un pakāpeniska institūciju noārdīšana, kā arī tas, ka sabiedrība neredz valsti kā kopējo labumu.¹⁵ Visu šo faktoru iedīgļi diemžēl ir novērojami arī Latvijā.

2. Sadarbības kultūra un izpratne par kopīgo misiju

Kā jau norādīts iepriekšējā sadaļā, valsts varas nevar būt pilnīgi neatkarīgas cita no citas un tām jāsadarbojas valsts un sabiedrības labklājības vārdā. Arī Tieslietu padomes mērķu īstenošanai ir būtiska optimāla sadarbība ar izpildvaru un likumdevēju. Šīs sadarbības priekšnoteikumi savukārt ir vienota mērķu izpratne, kā arī savstarpēja uzticēšanās, kas balstās uz normām, procedūrām, sadarbības kultūru un pieredzi. Savukārt vienas varas izteiktai kritikai par otru jābalstās savstarpējā cieņā.¹⁶

Vienotus mērķus Tieslietu padome nosaka savā stratēģijā, bet šo mērķu optimālu realizāciju veicina skaidrs materiālo un procesuālo normu ietvars, kas regulē gan tiesu varu kopumā, gan pašas Tieslietu padomes kompetenci.

Savukārt dažkārt vērojama likumdevēja vēlme dot pārspilēti detalizētu regulējumu var liecināt par neuzticību valsts varu starpā. Jautājums par to, kad un cik bieži grozāmi likumi, ir likumdevēja kompetencē, bet vajadzētu izvairīties no pārāk biežiem grozījumiem likumos, kas regulē tiesu sistēmas funkcionēšanu.¹⁷

Šeit jāatzīmē, ka Latvijas tiesību sistēmu raksturojošie normu plūdi nav gājuši secen arī tiesu sistēmu regulējošajām normām. Tā likums “Par tiesu varu” kopš tā pieņemšanas ir ticis grozīts 44 reizes, savukārt tā apjoms ir gandrīz trīskāršojies.¹⁸

Tiesību sistēmas attīrīšana no sīkumaina tiesiskā regulējuma ir iespējama tikai kopsakarā ar tiesību piemērotāja lomas palielināšanu un, šeit jāuzsver, arī ar valsts varu savstarpējās uzticības pieaugumu.¹⁹

Arī Egils Levits ir daudzkārt norādījis, ka būtiski panākt to, lai tiesību piemērotājs – ierēdnis vai tiesnesis – spēj abstrakti formulētus tiesiskas valsts principus pārvērst konkrētā, tiem atbilstošā rīcībā.²⁰

Potenciāli valsts varu sadarbības efektivitāti ilustrē arī situācijas, kad Tieslietu padome, analizējot kādu problēmu pēc būtības, konstatē, ka tās cēloņi daļēji rodami arī jomās, kuru regulējums sniedzas ārpus tiesu varas, Tieslietu padomes un arī Tieslietu ministrijas kompetences, un tās lēmumu izpildei nepieciešama

¹⁵ Borkowski G., red. *The limits of Judicial independence?* Varšava 2016, 233.–236. lpp.

¹⁶ Viedoklis Nr. 18, 53. punkts.

¹⁷ Viedoklis Nr. 18, 45. punkts.

¹⁸ Stupins A. *Leģisprudence kā zāles pret normofiliju*. Jurista Vārds, 2020, Nr. 46, 17.–19. lpp.

¹⁹ *Ola Wiklund* savā rakstā *Taking the World View of European Judge Seriously – some reflections on the role of ideology in adjudication* grāmatā *Judicial discretion in European Perspective*, *Kluwer Law international* (2003, 29. lpp.), uzsver, ka tiesnesim ir pastāvīgi jāizdara izvēles starp konfliktējošām politikām (*policy*). Vienlaicīgi tiesneši uzstāj gan attiecībā uz tiesību un politikas nošķiršanu, gan diskursīvo konvenciju, ka viņu ideoloģiskie uzskati, kas attīstīti juridiskā argumentācijā, nav ideoloģiski. Vērojot diskusijas Saeimā un sabiedrībā pēc Satversmes tiesas 12.11.2020. sprieduma Nr. 20193301 “Par Darba likuma 155. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 110. panta pirmajam teikumam”, jāsecina, ka diskusijas par šo tēmu ir aktuālas arī Latvijā, tomēr tās būtu vēlams ievirzīt akadēmiskākā un cieņpilnākā gultnē.

²⁰ Levits E. *Dažas tēzes par Latvijas tiesību sistēmas problēmām*. Grām.: Valstsgrība. Idejas un domas Latvijai 1985–2018. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019, 361. lpp.

Saeimas, Ministru kabineta un atsevišķu ministriju efektīva iesaiste. Šāda situācija izveidojās, piemēram, Tieslietu padomes darba grupai analizējot ilgstošo tiesvedību cēloņus²¹. Jautājuma analīzi sākotnēji iniciēja Valsts prezidents savā runā 2019. gada tiesnešu konferencē, savukārt, izskatot tai iesniegto ziņojumu, Tieslietu padome vērsās ar lūgumu risināt atsevišķus jautājumus ne vien pie Tieslietu un Iekšlietu ministrijām, bet arī pie Labklājības un Veselības ministrijām un pat Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcijas. Tāpat šis ziņojums tika izskatīts premjera vadītājā Noziedzības novēršanas padomē.

Atsevišķa pētījuma vērtā būtu Satversmes tiesas loma tiesu varas sistēmisko jautājumu risināšanā. Šeit īpaši jāpiemin, ka atsevišķos gadījumos, tiesu varai nerodot kompromisu ar izpildvaru un likumdevēja varu, Tieslietu padome var būt spiesta vērsties Satversmes tiesā, šādas tiesības tai savas kompetences jomā piešķir likuma "Par tiesu varu" 89.¹¹ panta trešā daļa. Savukārt, Satversmes tiesai pasludinot spriedumu, aktuāls kļūst tās spriedumu izpildes jautājums, kas visbiežāk jānodrošina izpildvarai un likumdevējam. Būtiski, lai šī izpilde tiktu veikta pēc būtības, nevis formāli, kas var novest pie atkārtotas tiesvedības, kā, piemēram, tiesnešu algu jautājumā, kur pēdējā spriedumā²² gan pieteikuma iesniedzējam, gan Satversmes tiesai nācās savā argumentācijā atkārtot jau iepriekš konstatēto.

3. Ekonomisko lietu tiesas izveides piemērs

Jaunizveidotās Ekonomisko lietu tiesas (turpmāk – ELT) tapšanas gaitu pavadīja pastāvīgas diskusijas pamatā tiesu un izpildvaras starpā gan par šīs tiesas lietderību, gan par tās veidošanā izvēlēto risinājumu efektivitāti. Tieslietu padomes vairākums jau sākotnēji uzsvēra, ka iepriekšējos gados tiesu sistēmā tika veiktas trīs apjomīgas reformas – tika pabeigta pāreja uz tīro trīs instanču tiesu sistēmu (tiesu palātu likvidācija Augstākajā tiesā un piekritības korekcijas instanču starpā), zemesgrāmatu tiesneši tika integrēti vispārējās jurisdikcijas tiesās, kā arī trešā, šajā kontekstā vissvarīgākā – tiesu teritoriālā reforma, apvienojot rajona (pilsētas) tiesas. Šīs pēdējās reformas mērķis bija izveidot lielākas tiesas un tādējādi radīt priekšnoteikumus tiesnešu padziļinātai specializācijai apvienojumā ar reālas iespējas radīšanu lietu nejaušai sadalei.

Laikā, kad tika publiskota ideja par ELT izveidi, šo reformu rezultāti vēl nebija apkopoti un izvērtēti. Savukārt tās nepieciešamības pamatojums ne vien nebija saistīts ar minēto reformu rezultātiem, bet arī nonāca ar tiem pretrunā, it īpaši ar vairākus iepriekšējos gados realizētās tiesu teritoriālās reformas mērķi radīt priekšnoteikumus padziļinātai vispārējo tiesu tiesnešu specializācijai, nevis specializētu tiesu veidošanu. Savukārt kontinuitātes trūkums tieslietu sistēmas attīstības plānošanā neveicina tās stabilitāti un pilnveidošanos.

Tāpat tika uzsvērts īpaši no konstitucionālo tiesību viedokļa būtiskais aspekts par visu sabiedrības locekļu vienlīdzīgām tiesībām uz piekļuvi (kvalitatīvai) tiesai. ELT izveidošana tika pamatota ar ekonomiskā izdevīguma un investoru motivācijas loģiku, savukārt Tieslietu padome uzsvēra, ka Latvijai kā sociāli atbildīgai

²¹ Ziņojums par Tieslietu padomes 10.02.2020. lēmuma Nr. 11 izpildi. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/tieslietu-padome/petijumi-apkopojumi-prezentacijas> [aplūkots 17.03.2021.].

²² Satversmes tiesas 26.10.2017. spriedums lietā Nr. 2016-31-01. Pieejams: https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2017/10/2016-31-01_Spriedums.pdf#search=

valstij jānodrošina profesionāla, efektīva tiesu sistēma, kvalitatīvi nolēmumi un tiesu prakses vienādošana ne vien kādā īpaši izceltā lietu kategorijā, bet visos jautājumos.²³

Tieslietu padomes balsis ELT atbalstīšanas jautājumā sadalījās deviņi “pret” un divi “par”.²⁴

Tomēr šis tiesu sistēmu uzbūvei un attīstībai ļoti būtiskais jautājums nebija tas, kura kontekstā Tieslietu padomes viedokli ieklausījās izpildvara²⁵ un likumdevējs.

Tiesu veidojot, tika izvēlēti vairāki interesanti juridiski ceļi – ar grozījumiem likuma “Par tiesu varu” pārejas noteikumos uz ELT tika pārceltas 10 štata vietas, lai gan vispārējā šī paša likuma norma, kas šajā gadījumā būtu 32. panta trešā daļa, noteic, ka tiesnešu kopskaitu rajonu (pilsētu) tiesās un ELT, kā arī Administratīvajā rajona tiesā nosaka Saeima pēc Tieslietu padomes priekšlikuma. Tiesnešu skaitu katrā tiesā nosaka Tieslietu padome pēc tieslietu ministra priekšlikuma. Tāpat pārejas noteikumos tika noteikts, ka Tiesu administrācija nodrošina ELT tiesneša amata kandidātu mācības, un visbeidzot ELT izveidošanas steigā ar likuma “Par tiesu varu” pārejas noteikumiem tika grozītas arī citos likumos, tai skaitā kriminālprocesā, noteiktās piekritības normas.

Neatkarīgi no tā, vai šo juridisko risinājumu izvēli noteica neuzticība Tieslietu padomei, kas bija iestājusies pret nepieciešamību veidot ELT, vai steiga, vai abu faktoru kopums, ELT izveides juridiskie risinājumi ne pēc formas, ne saturiski nebija ideāli. Tomēr tagad, kad šī tiesa ir izveidota, katrai no varām jāizdara viss tās kompetencē esošais un iespējamais, lai nodrošinātu veiksmīgu jaunās tiesas darbību.

4. Nepieciešamība noskaidrot lēmumu vietu normatīvo aktu sistēmā

2018. gadā, veicot plašus Tieslietu padomes kompetenci skarošus grozījumus likumā “Par tiesu varu”, Saeima nodeva divus iepriekš Ministru kabineta kompetencē esošus jautājumus – jauno tiesnešu atlases procesu un tiesu teritoriju un atrašanās vietu – Tieslietu padomes pārziņā.²⁶ Tātad būtībā Tieslietu padomei tika ar likumu uzlikts pienākums izdot normatīvus aktus par plašu personu loku, kas nav tai institucionāli padotas, tomēr palika neatbildēts tiesību teorijas jautājums, vai šo pilnvaru realizācijas rezultātā pieņemtie normatīvie akti ir uzskatāmi par ārējiem normatīviem aktiem.²⁷ Atbildei uz šo jautājumu ir arī praktisks svars tādā nozīmē, ka, apšaubot Tieslietu padomes lēmuma “svaru” tiesību sistēmā, rodas šaubas arī par to, vai tā realizācijai iespējams piesaistīt finanšu līdzekļus.²⁸

²³ Tieslietu padomes priekšsēdētāja 06.06.2019. vēstule Nr. 13-3/687 Ministru prezidentam (nos. kopija autores personīgajā arhīvā).

²⁴ 03.06.2019. sēde (protokols autores personīgajā arhīvā).

²⁵ Ministru kabinets apstiprināja konceptuālo ziņojumu “Par ekonomisko lietu tiesas izveidi” ar savu 22.08.2019. rīkojumu Nr. 407 (prot. Nr. 35, 17. §). Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/308908-par-konceptuālo-zinojumu-par-ekonomisko-lietu-tiesas-izveidi> [aplūkots 17.03.2021.].

²⁶ Attiecīgi likuma “Par tiesu varu” 51. panta 3. daļa un 29. panta 3. daļa, 35. panta 2. daļa.

²⁷ Izvērsumu sk.: Šulmane D. Par Tieslietu padomes izdotajiem normatīvajiem aktiem. Latvijas Republikas “Augstākās Tiesas Biļetens”, 2020, Nr. 21, 62. lpp.

²⁸ Piemēram, Ekonomisko lietu tiesas veidošanas kontekstā radās jautājums – ja Tieslietu padomes izstrādātajā atlases kārtībā ir iekļauta kandidātu apmācība, vai Tiesu administrācija uz šī Tieslietu padomes lēmuma pamata ir tiesīga pārdalīt līdzekļus apmācības nodrošināšanai (no intervijas ar Tiesu administrācijas direktoru; autores personīgajā arhīvā). Pastāvot šaubām par Valsts kontroles viedokli šajā jautājumā, pēc Tieslietu ministrijas priekšlikuma šis pienākums Tiesu administrācijai tika uzlikts ar likuma “Par tiesu varu” pārejas noteikumiem.

Akadēmiskajā diskursā par normatīvo aktu kvalifikāciju kā “ārēju” šķietami saduras divas pieejas – vērtējot pēc normatīvā akta adresāta vai vērtējot pēc leģitīmācijas ķēdes.

Vērtējot divus minētos gadījumus pēc adresāta kritērija, ir skaidrs, ka to tvērums pārsniedz pašas tiesu sistēmas robežas, būtībā divos dažādos aspektos regulējot *piekļuvi* tai. Pirmajā gadījumā piekļuve profesijai nozīmē – kā likuma prasībām atbilstoša persona var kļūt par tiesnesi. Otrajā gadījumā, nosakot tiesu teritoriju sadalījumu un to atrašanās vietas, Tieslietu padome regulē teritoriālās piekritības un piekļuves tiesai jautājumus – šis regulējums būtībā skar ikkatru personu, kas potenciāli varētu tiesāties Latvijā. No šāda viedokļa būtu grūti apšaubīt, ka Tieslietu padome izdod ārējus normatīvus aktus.

Skatoties leģitīmācijas ķēdes aspektā, pirmkārt, vajadzētu atzīmēt, ka tiesu varai kopumā leģitimitātes avots ir valsts konstitucionālais ietvars, savukārt individuālu tiesnešu gadījumā – likumīgā iecelšanas procedūra un darbība strikti likuma ietvarā.²⁹

Tieslietu padomes sastāvā Saeimu un, iespējams, arī valdību³⁰ *ex officio* pārstāv ievēlēts politiķis. Visi tiesneši ir Saeimas amatā iecelti un Tieslietu padomē nonākuši savu kolēģu vēlēti – gan tiesnešu konferencē ievēlētie pirmās instances un apelācijas instances pārstāvji, gan Augstākās tiesas plēnumā ievēlētais Augstākās tiesas pārstāvis. Arī *ex officio* tieslietu sistēmu pārstāvošie Satversmes tiesas priekšsēdētājs un Augstākās tiesas priekšsēdētājs savos tiesu amatos ir savu kolēģu ievēlēti. Tāpat savos amatos ir ievēlēti brīvo juridisko profesiju pārstāvji, kas kā attiecīgo biedrību vadītāji arī ir likuma (lasi – Saeimas) nozīmēti Tieslietu padomes *ex officio* locekļi. Katrs Tieslietu padomes loceklis tās sastāvā ir nonācis precīzi tādā veidā, kā to dažādos avotos ir noteicis likumdevējs.

Turklāt būtu jāņem vērā arī lietderības apsvērumi – nevar veidoties situācija, kurā, likumdevējam izšķiroties par kādas jomas regulējuma pārdeleģēšanu no izpildvaras tiesu kompetencē, attiecīgā regulējuma normu statuss pazeminās un tā tad samazinās to efektivitāte. Ja valsts likumdevēja personā uzliek par pienākumu noregulēt kādu jautājumu, šo regulējumu darot vispārzināmu ar oficiālas publikācijas starpniecību, būtu tikai loģiski, ja Tieslietu padomes attiecīgais lēmums tās kompetences jomā tiesību sistēmā ieņemtu tādu pašu vietu kā Ministru kabineta noteikumi.

Kopsavilkums un secinājumi

1. Likumā definētā Tieslietu padomes loma un sastāvs tikai daļēji atbilst Tieslietu padomju Eiropas modelim. Būtu nopietni apsverama arī Tieslietu padomes stratēģijā 2021.–2025. gadam ietvertā Tieslietu padomes nostiprināšana Satversmē, kā arī tās personālsastāva korekcija, lai Tieslietu padome spētu veikt tai sākotnēji iecerēto lomu – būt par tiesu varas balsi varas līdzsvara un atsvara mehānismā.

²⁹ Viedoklis Nr. 18, 13.–18. punkts.

³⁰ Tieslietu ministrs teorētiski var būt gan Saeimā ievēlēts, gan neievēlēts politiķis vai pat politiski neangažēts tiesību jomas profesionālis.

2. Tieslietu padomes dažāda tipa kompetencēm ir atšķirīga efektivitātes pakāpe – kamēr konkrēti lēmumi (piemēram, tiesnešu karjeras jautājumos) tiek pieņemti un īstenoti bez aizķeršanās, Tieslietu padomes nostāja plašākos tiesu sistēmas politikas jautājumos mēdz palikt izpildvaras un likumdevēja nesadzirdētas.
3. Tiesnešu kā etosa pašdefinēšanās un Tieslietu padomes darbs ir savstarpēji ietekmējoši efektivitātes faktori.
4. Līdz ar Tieslietu padomes izveidošanu un it sevišķi līdz ar kompetenču piešķiršanu tai noteikt jauno tiesnešu atlases kārtību un tiesu darbības teritorijas un to atrašanās vietas, nepieciešams izveidot vienotu izpratni par Tieslietu padomes lēmumu statusu normatīvo aktu sistēmā. Tieslietu padomes lēmumiem jābūt efektīvāk sasaistītiem ar budžeta procesu, pretējā gadījumā arī atsevišķas tai piešķirtās kompetences var ilgtermiņā izrādīties iluzoras.

BŪVPROJEKTA APSTIPRINĀŠANA LATVIJĀ 1920.–1940. GADĀ

BUILDING PLAN APPROVAL PROCESS IN LATVIA IN 1920–1940

Zoja Bruģe, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

The article considers the legal aspects of construction law in Latvia in 1920–1940, describing historical legal aspects of the building plan (construction project, building design) approval process. Requirement to approve the building plan was the main precondition for implementing the idea of construction. The article is the first study about legal aspects of the construction industry on the issue of the building plan approval process in Latvia in 1920–1940.

Atslēgvārdi: būvprojekta apstiprināšana, būvnoteikumi, būvniecības tiesības.

Keywords: building plan approval process, building regulations, construction law.

Ievads

Būvniecības ieceres īstenošanas tēma ir aktuāla visos laikos. Būvniecības aktivitāte attēlo valsts tautsaimniecības rādītājus, labklājības līmeni un arī raksturo socioloģiskus procesus. Līdz ar to būvniecības tiesisko regulējumu varētu raksturot kā balansu starp būvniecības ierosinātāja un sabiedrības interesēm. Pieņemot likumu, ar kuru valsts nosaka būvniecības uzraudzības kārtību, valstī tiek noteikts detalizācijas līmenis, kādā valsts vēlas regulēt ar būvniecību saistītus procesus. Ņemot vērā, ka būvniecības ieceres īstenošana ir saistīta ar vietu, kurā tā ir paredzēta, kļūst aktuāls jautājums, vai būvniecības kārtībai piešķirt vietējības raksturu un kā tas ietekmētu būvniecības kārtību. Ieskats par Latvijā 1920.–1940. gadā izveidoto būvniecības kārtību jautājumā par būvprojekta apstiprināšanu dod pamatu tālākai izpētei par Latvijas būvniecības tiesiskā regulējuma pazīmēm un to attīstību.

Raksta mērķis ir izpētīt Latvijā 1920.–1940. gadā izveidoto būvniecības uzraudzības kārtību jautājumā par būvniecības ieceres īstenošanu. Lai sasniegtu minēto mērķi, rakstā analizēti divi aspekti – prasības būvprojekta apstiprināšanai un lēmuma par būvprojekta apstiprināšanu apstrīdēšanas kārtība.

Prasības būvprojekta apstiprināšanai

Būvniecības tiesiskais regulējums Latvijā 1920.–1940. gadā par galveno būvniecības ieceres īstenošanas priekšnoteikumu noteica prasību apstiprināt būvprojektu (jēdziena plašākā izpratnē). Ar 1921. gada noteikumiem par būvniecības pārvaldīšanas kārtību (1.–2. pkt.) valstī izveidoja galveno būvniecības uzraudzības iestādi – Iekšlietu ministrijas Būvniecības pārvaldi (Būvvaldi).¹ Jautājumā par būvprojekta apstiprināšanu kompetence tika sadalīta starp Būvniecības pārvaldi, pašvaldībām un noteikumos noteiktām ministrijām (resoriem). Plānotās būves veids (izmantošanas nolūks) noteica piekritīgo būvniecības uzraudzības iestādi. Privāto būvju būvprojekta apstiprināšana primāri tika nodota pašvaldībām, savukārt būvprojekta apstiprināšana par valsts, sabiedriskām un nozīmīgām būvēm tika nodota Būvniecības pārvaldei. Ar 1922. gada noteikumiem par būvniecības un būvtehnikas lietu pārzināšanu (3., 9. pkt.) minētā kārtība tika saglabāta, vispārīgi nosakot Būvniecības pārvaldes kompetenci,² bet nenosakot būvniecības kārtību un ar to saistītus jautājumus. Ar 1927. gada likumu par būvniecības pārzināšanu (2. p.) ir saglabāta Būvniecības pārvaldes pastāvēšana un tās kompetence,³ vienlaikus vispārīgi nosakot arī būvniecības kārtību.

Attiecībā uz lēmuma pieņemšanu par būvprojekta apstiprināšanu norādāms, ka 1921. gada noteikumi par būvniecības pārvaldīšanas kārtību (8. pkt.) noteica pārbaudes apjomu – vai būvprojekts apmierina valsts prasības no arhitektoniska un būvmākslas viedokļa, ir bez trūkumiem un bez pārmērībām, savukārt 1927. gada likums par būvniecības pārzināšanu (16. p.) noteica uzdevumu pašvaldībai nodrošināt privāto būvju būvprojekta apstiprināšanu atbilstoši būvlikumiem, apbūves plānam un saistošiem būvnoteikumiem.

Lai noteiktu būvniecības kārtību, likumdevējs paredzēja deleģējumu iekšlietu ministram un pašvaldībai būvnoteikumu izdošanai.⁴ Ieskats par 1920.–1940. gadā pieņemtajiem normatīvajiem tiesību aktiem, ar kuriem tika regulēti jautājumi, kas saistīti ar būvniecību, norāda ka izvēlētais būvniecības uzraudzības modelis veidoja būvniecības kārtību, balstoties uz būves veidu. Piemēram, par valsts, sabiedriskām, rūpniecības ēkām, lauku saimniecības būvēm, privātām būvēm. Par privāto būvju būvprojekta apstiprināšanas kārtību izceļami pieci būtiskākie normatīvie tiesību akti.

1. Tādi, ar kuriem jautājumā par Būvniecības pārvaldes kompetenci netieši tika norādīts uz pašvaldības kompetenci privāto būvju būvprojekta apstiprināšanā. 1921. gada noteikumi par būvniecības pārvaldīšanas kārtību

¹ Pagaidu noteikumi par buhwnēezību un tas pahrwaldischanas kahrtību: projekts, Iekšlietu ministrs 07.06.1921. apstiprināja kā instrukciju. Valdības Wehstnesis, 1921, Nr. 131, 135. Pieejams: www.periodika.lv/ [aplūkots 29.06.2020.].

² Noteikumi par būvniecības un būvtehnikas lietu pārzināšanu: likums. Izdoti Ministru kabinetā 16.07.1919. likuma kārtībā: 12.01.1922. Valdības Vēstnesis, 1922, Nr. 12. (Likums par Ministru Kabineta tiesību izdot pagaidu rihkojumus: likums. Stājas spēkā: 16.07.1919. Valdības Wehstnesis, 1919, Nr. 1.) Pieejams: www.periodika.lv/ [aplūkots 29.06.2020.].

³ Likums par būvniecības pārzināšanu: likums. Pieņemts: 09.06.1927. Valdības Vēstnesis, 1927, Nr. 125. Pieejams: www.periodika.lv/ [aplūkots 29.06.2020.].

⁴ Noteikumi par būvniecības un būvtehnikas lietu pārzināšanu, 9.2., 9.8., 9.13. p.; Likums par būvniecības pārzināšanu, 2.1.–2.2. p., 2.7., 15. p. (līdz izm. 1935. g.), 18. p. (pēc izm. 1935. g.). Pārgrozījumi un papildinājumi Likumā par būvniecības pārzināšanu: likums. Pieņemts 22.05.1935. Valdības Vēstnesis, 1935, Nr. 71. Pieejams: www.periodika.lv/ [aplūkots 29.06.2020.].

- (2. "d", 51. pkt.), 1922. gada noteikumi par būvniecības un būvtehnikas lietu pārzināšanu (9.5. pkt.) un 1927. gada likums par būvniecības pārzināšanu (2.5. p. (līdz izm. 1935. g.), 15. p. (pēc izm. 1935. g.)) noteica Būvniecības pārvaldes pienākumu pārbaudīt un apstiprināt privāto būvju būvprojektus, kuru apstiprināšana nav pašvaldības kompetencē.
2. Tādi, kuri tieši noteica pašvaldības kompetenci izvērtēt privāto būvju būvprojektus. 1927. gada likums par būvniecības pārzināšanu (14. p.) noteica, ka privātas būvniecības pārzināšana piekrit pašvaldībām, savukārt atbilstoši 1927. gada likumam par apriņķu pašvaldību un 1929. gada noteikumiem par būvniecības pārzināšanu apriņķu pašvaldībās izskatīt un apstiprināt privāto būvju būvprojektus bieži apdzīvotās vietās ir apriņķu valdes kompetencē.⁵ Atbilstoši 1930. un 1939. gada Pilsētu pašvaldības likumam jautājumus par privāto ēku būvniecību (būvprojekta apstiprināšanu, atļaujas izdošanu jaunbūvēm vai pārbūvēm) izlēma pilsētu valde, ja vien nebija izveidota sevišķa komisija vai būvnodeļa.⁶
 3. 1936. gada Bieži apdzīvoto vietu būvnoteikumi. Tos piemēroja bieži apdzīvotās vietās, kur pašvaldības būvnoteikumi vēl nebija izsludināti.⁷ Minētie noteikumi akcentēja būvprojekta apstiprināšanas nozīmi. Noteica: pienākumu jaunbūves un pārbūves būvdarbiem iesniegt apstiprināšanai būvprojektu (2.–4. pkt.); būvprojekta noformēšanas prasības (4.–5. pkt.); viena gada termiņu būvdarbu uzsākšanai, t. i., būvprojekta apstiprināšanas derīguma termiņu (6.3. pkt.); un tiesības nepieciešamības gadījumā saskaņot izmaiņas apstiprinātajā būvprojektā (6.5. pkt.). Vienlaikus norādāms, ka 1936. gada noteikumi par būvprojekta iesniegšanu pilsētās un ciemos noteica kārtību, kādā būvdarbus varēja uzsākt pēc būvprojekta apstiprināšanas, un prasību būvdarbus veikt atbilstoši būvprojektam, kā arī pienākumu pieaicināt personu ar būvtiesībām.⁸ Papildus minētajam 1936. gada Bieži apdzīvotu vietu būvnoteikumi noteica arī prasības apbūvei, piemēram, būves augstumam, attālumiem starp ēkām, ugunsdrošībai, ēkas pamatiem un kāpnēm, apgaismojumam un vēdināšanai, priekšdārziem, neapbūvētiem pagalmiem, kā arī akām, atejām un žogam.
 4. 1940. gada noteikumi par privāto būvdarbu uzsākšanu. Tie ieviesa jaunu kārtību tikai tādiem būvdarbiem, kuru izmaksa pārsniedza 10 000 latu, nosakot pienākumu saņemt arī Būvniecības pārvaldes atļauju.⁹

⁵ Likums par apriņķu pašvaldību: likums, 11. "k" p. Pieņemts: 05.11.1927. Valdības Vēstnesis, 1927, Nr. 249; Noteikumi par būvniecības lietu pārzināšanu apriņķu pašvaldībās: Iekšlietu ministra noteikumi, 2.3. p. Publicēti: 19.11.1929. Valdības Vēstnesis, 1929, Nr. 262. Pieejams: www.periodika.lv/ [aplūkots 14.11.2020.].

⁶ Pilsētu pašvaldības likums: likums, 52.8. p. Pieņemts: 14.11.1930. Valdības Vēstnesis, 1930, Nr. 272; Pilsētu pašvaldības likums: likums, 17., 19.11. p. Pieņemts Ministru kabinetā: 21.06.1939. Valdības Vēstnesis, 1939, Nr. 148. Pieejams: www.periodika.lv/ [aplūkots 08.11.2020.].

⁷ Bieži apdzīvoto vietu būvnoteikumi: Iekšlietu ministra noteikumi, 1. p. Apstiprināti: 18.12.1935. Valdības Vēstnesis, 1936, Nr. 10, 12. Pieejams: www.periodika.lv/ [aplūkots 28.11.2020.].

⁸ Noteikumi par būvprojektu un statisko aprēķinu iesniegšanu, apstiprināšanu, darbu izpildīšanu un uzraudzības kārtību pilsētās un ciemos: Iekšlietu ministra noteikumi, 1., 5., 6. p. Izdoti: 02.07.1936. Valdības Vēstnesis, 1936, Nr. 150. Pieejams: www.periodika.lv/ [aplūkots 01.12.2020.].

⁹ Saistoši noteikumi par privātu būvdarbu uzsākšanu: Iekšlietu ministra noteikumi, 1. p. (pēc izm. 1940. g.), 2. p. Izdoti 05.02.1940. Valdības Vēstnesis, 1940, Nr. 30; Saistošo noteikumu pārgrozījums par privāto būvdarbu uzsākšanu: Iekšlietu ministra noteikums. Izdots: 02.03.1940. Valdības Vēstnesis, 1940, Nr. 56. Pieejams: www.periodika.lv/ [aplūkots 06.12.2020.].

5. Pašvaldības būvnoteikumi. 1922. gada noteikumi par būvniecības un būvtehnikas lietu pārzināšanu (9.8. pkt.) noteica deleģējumu pilsētas pašvaldībai izdot saistošus būvnoteikumus par pilsētas (miestu, apriņķu, bieži apdzīvotu vietu) apbūvi un privāto būvju būvniecības un uzraudzības kārtību, pirms tam saņemot Būvniecības pārvaldes apstiprinājumu. 1927. gada likums par būvniecības pārzināšanu (2.7. p., piezīme pie 10. p., 15. p. (līdz izm. 1935. g.), 18. p. (pēc izm. 1935. g.)) ne vien saglabāja minēto kārtību, bet arī noteica, ka pilsētās un bieži apdzīvotās vietās būvprojekti izstrādājami, ievērojot vietējos saistošos būvnoteikumus. Arī 1928. gada Pilsētu zemju likums,¹⁰ 1930. gada Pilsētu pašvaldības likums (37.1.–2. p.) un 1939. gada Pilsētu pašvaldības likums (42.1.–2. p.) noteica pašvaldību kompetenci izdot būvnoteikumus. Iepazīstoties ar 1920.–1940. gadā “Valdības Vēstnesī” publicētiem pašvaldību būvnoteikumiem (123 būvnoteikumi 90 pašvaldībās), tika konstatēts, ka visos pašvaldību būvnoteikumos ir uzskaitīti būvdarbu veidi, par kuriem bija jāiesniedz būvprojekts (būvplāns, rasējumi, skice) apstiprināšanai, un noteiktas prasības būvprojektu saturam un to noformēšanai.

Kā būvprojekta apstiprināšanas prakses piemēru var minēt Rīgas pilsētas Būvvaldes komisijas sēdes protokolus par 1931. gadu¹¹ – tika izskatīti vairāk nekā 300 būvprojekti, no tiem apstiprinātas 3/4 un noraidīta 1/4. Būvniecības ieceres varētu iedalīt trīs grupās – par dzīvojamās mājas izbūvi,¹² par nedzīvojamās būves izbūvi¹³ un par būves pārbūvi.¹⁴ Raksturojot minēto lēmumu pieņemšanu, norādāms, ka protokolā galvenokārt tika atrunātas komisijas veiktās pārrunas, nedetalizējot izvērtēšanas aspektus (nenorādot vērtēšanas kritērijus). Attiecībā uz būvniecības ierosinātajam labvēlīgā lēmuma pieņemšanu norādāms, ka ir konstatēta tāda prakse, ka būvprojekti tika apstiprināti ar nosacījumiem par saistošo būvnoteikumu ievērošanu (norādot nevis būvnoteikumu punktu, bet veicamo darbību). Savukārt attiecībā uz būvprojekta noraidīšanu – vairākumā gadījumos netika norādīts pamatojums (vien minētas veiktās komisijas pārrunas) vai arī norādīta vispārīgā atsauce uz saistošo būvnoteikumu neievērošanu (nenorādot konkrēto punktu). Papildus norādāms, ka aptuveni 10% gadījumu jautājums par būvprojekta apstiprināšanu netika izlemts pēc būtības, jo lietas izlemšana tika nodota pilsētas valdei.

Nemot vērā minēto, secināms, ka lēmumu par privāto būvju būvprojektu apstiprināšanu galvenokārt pieņēma pašvaldība. Šo lēmumu vērtēšanas pamatā bija uz konkrēto būvniecības ieceri attiecināmo būvnoteikumu (ieskaitot apbūves plāna) ievērošanas pārbaude.

¹⁰ Pilsētu zemju likums: likums, 3. p. Pieņemts: 22.03.1928. Valdības Vēstnesis, 1928, Nr. 67. Pieejams: www.periodika.lv/ [aplūkots 07.12.2020.].

¹¹ LVVA, 3255. f., 3. apr., 12. l.

¹² Turpat, piem.: apstiprināti – Nr. 5, 9, 25, 29, 34, noraidīti – Nr. 49, 127, 136, 141, 152.

¹³ Turpat, piem.: apstiprināti – Nr. 3, 16, 27, 28, 56, noraidīti – Nr. 42, 144, 159, 162, 198.

¹⁴ Turpat, piem.: apstiprināti – Nr. 4, 6, 7, 19, 24, noraidīti – Nr. 1, 10, 43, 59, 69.

Lēmuma par būvprojekta apstiprināšanu apstrīdēšana

Ieskats par būvniecības tiesisko regulējumu Latvijā 1920.–1940. gadā jautājumā par būvprojekta apstiprināšanu atklāj, ka uzmanība bija pievērsta arī šo lēmumu tiesiskuma nodrošināšanai.

Personas tiesības apstrīdēt un pārsūdzēt būvniecības uzraudzības iestādes pieņemto lēmumu par būvprojekta apstiprināšanu tika noteiktas vispārējā kārtībā. 1921. gada likums par administratīvajām tiesām noteica privātpersonu tiesības mēneša laikā no lēmuma pasludināšanas dienas iesniegt sūdzību par pašvaldības iestāžu vai ierēdņa, kā arī ministra vai valsts pārvaldes iestādes lēmumu, rīkojumu, rīcību un nolaidību, ja ar to pārkāpj likumu vai saistošo rīkojumu vai arī izvairās no darbības, vai arī par lietas vilcināšanu.¹⁵ Atbilstoši 1930. gada Pilsētu pašvaldības likumam (36., 59. p.) un 1939. gada Pilsētu pašvaldības likumam (26., 41. p.) sūdzības par pilsētas valdes lēmumu un rīkojumu nelikumību aizskartas (ieinteresētas) personas varēja iesniegt pilsētas domei 14 dienu laikā no lēmuma paziņošanas dienas.

Vienlaikus jautājums par lēmuma par būvprojekta apstiprināšanu apstrīdēšanu tika regulēts arī speciālajā kārtībā, nosakot vienoto kārtību apstrīdēšanas iesniegumu par pašvaldības pieņemto lēmumu par būvprojektu apstiprināšanu izskatīšanai. Atbilstoši 1921. gada noteikumiem par būvniecības pārvaldīšanas kārtību (47., 48.1. pkt.), 1922. gada noteikumiem par būvniecības un būvtehnikas lietu pārzināšanu (9.3., 9.6. pkt.) un 1927. gada likumam ar būvniecības pārzināšanu (2.3. p., 11. p. (pēc izm. 1935. g.)) Būvniecības pārvaldei tika noteikta virsuzraudzības funkcija – uzdots uzraudzīt, kā pašvaldība izpilda būvnoteikumus, un izlemt pārsūdzības par pašvaldības lēmumiem attiecībā uz privāto būvju būvprojektu apstiprināšanu. Arī iekšlietu ministra apstiprinātajos būvnoteikumos tika noteikts, ka sūdzības par pašvaldības (pagasta valdes, apriņķa valdes, apriņķa būvinspektoru) rīcību jautājumā par būvnoteikumu izpildi izskata Būvniecības pārvalde.¹⁶ Iepazīstoties ar 1920.–1940. gadā “Valdības Vēstnesī” publicētiem pašvaldību būvnoteikumiem, tika konstatēts, ka aptuveni 37% gadījumu arī pašvaldību būvnoteikumos ir atsevišķs punkts, ar kuru noteikts, ka pārsūdzības par valdes (pilsētas, apriņķa) lēmumiem privāto būvju būvprojektu apstiprināšanas lietā iesniedzamas Būvniecības pārvaldei. Iepazīstoties ar publicētiem (“Tieslietu Ministrijas Vēstnesis”, “Iekšlietu Ministrijas Vēstnesis”, “Valdības Vēstnesis”, kā arī Augstākās tiesas digitalizētā arhīva dokumentu kopums “Ieskats Latvijas Senāta dokumentos. 1919–1940”) Senāta kopsapulces lēmumiem un Senāta Administratīvā departamenta spriedumiem, tika konstatēts, ka nebija izskatīti strīdi par būvprojektu apstiprināšanu.

Ņemot vērā, ka, apstiprinot būvprojektu, pārbaudīja būvnoteikumus noteikto prasību izpildi, norādāms uz personām dotām tiesībām saņemt atļauju neievērot ministra vai pašvaldības būvnoteikumos noteikto prasību būvniecības ieceres īstenošanai. Ministra apstiprinātajos būvnoteikumos tika noteikts, ka var atkāpties

¹⁵ Likums par administratīvajām tiesām: likums, 3. “c”, 4., 10. p. Pieņemts Latvijas Satversmes Sapulces kop-sēdē: 04.03.1921. Valdības Vēstnesis, 1921, Nr. 64. Pieejams: www.periodika.lv [aplūkots: 24.11.2020.].

¹⁶ Piem.: 1) Bieži apdzīvoto vietu būvnoteikumi, 31. p.; 2) Saistošie noteikumi lauku būvniecībā: Iekšlietu ministra noteikumi, 17. p. Pieņemti: 13.11.1933. Valdības Vēstnesis, 1933, Nr. 261. Pieejams: www.periodika.lv/ [aplūkots 01.12.2020.].

no saistošiem būvnoteikumiem, saņemot Būvniecības pārvaldes saskaņojumu.¹⁷ Iepazīstoties ar 1920.–1940. gadā “Valdības Vēstnesī” publicētiem pašvaldību būvnoteikumiem, tika konstatēts, ka aptuveni 56% gadījumu arī pašvaldības būvnoteikumos tika noteikts, ka atkāpes no pašvaldības būvnoteikumiem var saskaņot ar Būvniecības pārvaldi. Interesanti, ka vairāk nekā desmit gadu laikā būvnoteikumu piemērošanā netika aktualizēts jautājums par vērtēšanas kritērijiem minētā lēmuma pieņemšanā. Tiek pieļauts, ka galvenais vērtēšanas kritērijs šajā jautājumā varētu būt tieši lietderības apsvērumi – konkrētās būvniecības ieceres pamatojums un atkāpju nepieciešamība. Kā piemērs minēto tiesību izmantošanai ir 1930. gadā izskatītā lieta, kurā Senāta Administratīvo lietu departaments, izskatot sūdzību par šķūņa izbūvi, kas pamatota ar to, ka šķūņa īpašnieks neievēroja būvnoteikumos noteikto minimālo attālumu, konstatēja, ka šķūņa īpašnieks bija saņēmis iekšlietu ministra (Būvniecības pārvaldes) atļauju konkrētajā gadījumā būt ar atkāpēm no būvnoteikumiem, un tādēļ nolēma sūdzību atstāt bez ievēribas.¹⁸

Papildus norādāms arī uz dotām personas tiesībām pārsūdzēt arī pašvaldības būvnoteikumus. 1927. gada likums par apriņķu pašvaldību (11.³ p. (pēc izm. 1931. g.)), 1930. gada Pilsētu pašvaldības likums (40. p.) un 1939. gada Pilsētu pašvaldības likums (45. p.) noteica personas tiesības iesniegt tiesai sūdzību par izdoto saistošo noteikumu nelikumību bez termiņa ierobežojumiem. Kā piemēru minēto tiesību izmantošanai var minēt 1930. gadā izskatīto lietu, kurā Senāta Administratīvo lietu departaments, izskatot sūdzību par pašvaldības būvnoteikumiem, ar kuriem tika ierobežota konkrētas būves veida izbūve un izmantošana noteikumos norādītajās pilsētu ielās, konstatēja pašvaldības kompetenci izdot būvnoteikumus un tādēļ nolēma sūdzību atstāt bez ievēribas.¹⁹

Ņemot vērā minēto, secināms, ka tiesību un tiesisko interešu aizsardzību jautājumā par privāto būvju būvprojekta apstiprināšanu raksturo trīs aspektu kopums: centralizēta apstrīdēšanas kārtība, iespēja saskaņot atkāpes no būvnoteikumiem un tiesības pārsūdzēt būvnoteikumus.

Kopsavilkums

1. 1920.–1940. gadā izveidotais būvniecības tiesiskais regulējums noteica būvniecības kārtību un tehniskas prasības būvdarbu veikšanai, kā arī nosacījumus konkrētās būves veida būvniecībai. Kā galvenais būvniecības ieceres īstenošanas priekšnoteikums tika noteikta prasība apstiprināt būvprojektu. Pieņemot lēmumu par privāto būvju būvprojekta apstiprināšanu, būvniecības uzraudzības iestāde pārbaudīja būvnoteikumos noteikto prasību ievērošanu. Pozitīvi vērtējama prakse, ka būvniecības uzraudzības iestādei tika piešķirta kompetence centralizēti izlemt jautājumu par iespēju konkrētās būvniecības ieceres īstenošanā atkāpties no prasībām, kas noteiktas būvniecības tiesiskajā regulējumā.

¹⁷ Piem.: 1) Bieži apdzīvoto vietu būvnoteikumi, 33. p.; 2) Saistošie pagaidu noteikumi lauku būvniecībā, viensētu saimniecībām: Iekšlietu ministra noteikumi, 11. p. Izdoti: 28.07.1926. Valdības Vēstnesis, 1926, Nr. 168. Pieejams: www.periodika.lv/ [aplūkots 08.11.2020.].

¹⁸ Senāta lēmums 2 kaimiņu sūdzības lietā par pie robežām par tuvu uzceltā šķūņa pārcelšanu. Iekšlietu Ministrijas Vēstnesis, 1930, Nr. 410. Pieejams: www.periodika.lv [aplūkots: 19.12.2020.].

¹⁹ Latvijas Senāta spriedumi (1918–1940). 3. sēj. Senāta Administratīvā departamenta 1930. gada spriedumi. Rīgā: Valsts tipogrāfija, 1934, Nr. 19 (1232), 21. lpp.

2. 1920.–1940. gadā izveidotais būvniecības tiesiskais regulējums noteica valsts galvenās būvniecības uzraudzības iestādes kompetenci izskatīt apstrīdēšanas iesniegumus par pašvaldības pieņemtajiem lēmumiem par būvprojektu apstiprināšanu. Izpētot Senāta spriedumus par būvniecību, tika konstatēts, ka judikatūras faktiski nav un acīmredzot lielāka daļu sūdzību tika izskatīta pirmstiesas procesā. Tādēļ ir aktuāli pārņemt minēto praksi un noteikt valstī centralizēto apstrīdēšanas kārtību par pašvaldību pieņemtajiem lēmumiem būvniecības jomā.

FRANCIJAS TIESĪBU IETEKME UZ IZMEKLĒŠANAS TIESNEŠA INSTITŪTA IZVEIDI KRIEVIJAS IMPĒRIJAS 1864. GADA TIESU REFORMAS IETVAROS

IMPACT OF FRENCH LAW ON ESTABLISHMENT OF EXAMINING MAGISTRATE INSTITUTE IN FRAMEWORK OF 1864 JUDICIAL REFORM IN RUSSIAN EMPIRE

Signe Skutele, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

During the reform of 20 November 1864, emulating the most current Western European legal traditions, especially considering the example of France and its outlook on rights, the institute of examining magistrate was created in the Russian Empire. Originally intended as a judge with all related guarantees, ultimately, with the aid of the police, it ended up performing an investigation under the supervision of prosecutors. Consequently, the inquisitorial procedures secured substantial impact on preliminary criminal proceedings. In this article, the author focuses on the analysis of historical genesis of the examining magistrate institute in France and the Russian Empire, researching the impact of the French law pertaining to the examining magistrate established under the reforms in the Russian Empire and the differences between the two countries regarding nature of the institute.

Atslēgvārdi: izmeklēšanas tiesnesis, pirmstiesas kriminālprocess, 1864. gada reforma Krievijas impērijā.

Keywords: examining magistrate, preliminary criminal procedure, 1864 reform in the Russian Empire.

Ievads

Krievijas impērijā tika īstenota tiesu reforma, kuras laikā 1864. gada 20. novembrī pieņemts Tiesu iekārtas nolikums¹ (turpmāk – 1864. gada Tiesu nolikums) un Kriminālprocesa nolikums² (turpmāk – 1864. gada Kriminālprocesa nolikums). Šī reforma avotos tiek dēvēta par “dižo tiesu reformu”³, ar kuras palīdzību

¹ Учреждения судебныхъ установлений. [1864. гед.] Сб. зак.: Полный сводъ законовъ Россійской Имперіи. Второе собрание (1825–1881), turpmāk – ПСЗ. Том 39. Часть 2. Закон № 41475, с. 180.

² Уставъ Уголовнаго Судопроизводства. Сб. зак.: ПСЗ. Том 39. Часть 2. Закон № 41476, с. 215.

³ Давыдов Н. В. Уголовный суд в России. Москва: Грань, 1918, с. 184.

būtiski pārveidota tiesu sistēma, ieviesti nozīmīgi tiesvedības pamatprincipi un norisinājās tās modernizācija.⁴

Ņemot vērā to, ka Latvijas teritorija tajā laikā bija Krievijas impērijas sastāvā,⁵ savukārt pēc Latvijas Republikas neatkarības pasludināšanas tika pieņemti likumi, kuri nostiprināja kontinuitāti iepriekš spēkā bijušajiem normatīvajiem aktiem,⁶ tad vēsturiska izmeklēšanas tiesneša institūta izpēte ir nozīmīga arī mūsdienu Latvijas Republikas tiesību sistēmai, tostarp mācoties no pagātnes tiesību mantojuma.

Konstatējot, ka vēsturiski vienmēr ir pastāvējušas diskusijas par izmeklēšanas procesa kvalitātes uzlabošanu, tajā skaitā par tiesneša iespējamo lomu kriminālprocesā iepriekšējās izmeklēšanas stadijā, publikācijā autore vēsturiski salīdzinošā kontekstā apskatīja izmeklēšanas tiesneša institūta izveidošanos reformas laikā Krievijas impērijā, ko lielā mērā ietekmēja Francijas tiesību sistēma.

Rietumeiropas pieredzes nozīme

Reformas kritiķi nereti norādīja, ka jaunie normatīvie akti ir vien “ārvalstu tēla produkts, kas ir pavisam nederīgs krievu dzīvei”⁷. Kritiķu ieskatos tie bija tapuši “dažu tiesību zinātnieku [aizraušanās ar] franču grāmatīņu lasīšanu rezultātā”⁸.

Savukārt krievu publicists un valsts dienesta darbinieks Konstantīns Skalkovskis (*Константи́н Аполло́нович Скалько́вский*, 1843–1906) rakstīja, ka “mūsu juristi [...] vispār nemaz īpaši galvu nelauzīja – paņēma un pārtulkoja, piemēram, Sardīnijas kriminālprocesa kodeksu [, veicot] daž[us] uzlabojum[us]”⁹. Tiesīzinātnieks Ivans Foiniķis (*Иван Яковлевич Фойницкий*, 1847–1913) norādīja, ka reformas veicēji “apzinājās citu tautu pastāvēšanu, kuras kultūras ziņā bija vairāk attīstījušās un bija pelnījušas būt mūsu skolotāji, veidojot [...] jauno tiesisko kārtību”¹⁰. Tādējādi secināms, ka ne tikai Francijas pieredze tika ņemta par pamatu, veidojot jauno reformu.

No Krievijas impērijas tiesību zinātnieku darbiem ir redzams, ka viņi skrupulozi analizējuši ārvalstu normatīvos aktus un to ieviešanas gaitu.¹¹ Ārvalstu normatīvie akti tika arī tulkoti krievu valodā, publicēti ar Valsts kancelejas starpniecību, lai izmantotu tos kā materiālus darbam, vēl pirms reformas uzsākšanas.¹²

⁴ Osipova S. Nācija, valoda, tiesiska valsts: ceļā uz rītdienu. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2020, 403. lpp.

⁵ Tomēr šīs reformas ietvaros pieņemtie normatīvie akti Latvijas teritorijā tika piemēroti tikai ar 1889. gada 9. jūliju, kad cars Aleksandrs III izdeva likumu par tiesu reformu Baltijas guberņās; sk.: Keisara Aleksandra II. Tees Ustawi. Jelgawā: H. Allunans, 1894; Kalniņš V. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture. I daļa. Rīga: Zvaigzne, 1972, 293. lpp.

⁶ Likums par agrāko Krievijas likumu spēkā atstāšanu Latvijā. Likumu un Valdības rīkojumu krājums, 1919, 13. burtņiza, dokumenta Nr. 154. Osipova S. 2020, 401. lpp.

⁷ Щегловитовъ И. Г. Вліяніе иностранныхъ законодательствъ на составленіе Судебныхъ Уставовъ 20 ноября 1864 года. Петроград: И. Д. Сытина, 1915, с. 12.

⁸ *Ibid.*, c. 14.

⁹ *Ibid.*

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ Ск. Фойницкій И. Я. Том I, Том II, 1910; Гартунгъ Н. Исторія уголовного судопроизводства и судоустройства Франціи, Англии, Германіи и Россіи. Санктпетербург: Э Арнольда, 1868; Щегловитовъ И. Г., 1915.

¹² Щегловитовъ И. Г., 1915, с. 20.–22; Законы о судопроизводстве и судоустройстве Женевского Кантона. Материалы по судебной реформе в Россіи 1864 года, турпмāk – Материалы. Том 38. Pieejams: <https://www.prlib.ru/item/343176> [aplūkots 12.02.2021.]; Проектъ Бельгийского судоустройства, составленный в мае 1862 года Материалы. Том 39. Pieejams: <https://www.prlib.ru/item/343149> [aplūkots 12.02.2021.]; Объяснительная записка къ проекту Устава уголовного судопроизводства.

Tādējādi reformas īstenotāji pētīja ne vien kontinentālās Eiropas tiesību loka valstu pieredzi, kurā pārsvarā tobrīd dominēja inkvizīcijas vai jauktais kriminālprocesuālais modelis, bet arī angloamerikāņu tiesību loka sistēmas valstis, kas galvenokārt izmantoja sacīkstes jeb akuzācijas kriminālprocesa modeļa principus.

Tomēr lielākā daļa kontinentālās Rietumeiropas valstu, tostarp Krievijas impērija, pārņēma savos normatīvajos aktos tieši franču idejas jeb “nonāca franču kodifikācijas iespaidā, nomainot tīri inkvizīcijas procesuālo sistēmu uz jaukto sistēmu”¹³, protams, papildus veicot attiecīgas izmaiņas, lai tie organiski iekļautos valsts pārvaldes iekārtā. Kā norādīja mūsdienu krievu tiesībzinātnieks Leonīds Golovko (*Леонид Витальевич Головкин*, 1967), “tieši Francijā tika izveidota sākotnējās izmeklēšanas konstrukcija, kuras centrā ir izmeklēšanas tiesneša figūra”¹⁴.

Francijas jauktās kriminālprocesuālās sistēmas izveide

Avotos bieži tiek norādīts, ka pirms Lielās franču revolūcijas laikmeta bija raksturīga nevienlīdzība, autoritārisms un feodālisms.¹⁵ Jebkurā gadījumā pēc revolūcijas bija nepieciešams risināt dilemmu, kā savienot franču revolūcijā paustās idejas ar ilggadējām franču inkvizīcijas procesa tradīcijām, kas bija ietvertas arī līdz revolūcijai spēkā esošajā Kriminālajā ordonansē^{16,17}

Iepriekšējo izpratni par kriminālprocesu būtiski ietekmēja filozofu, jo īpaši Monteskiē (*Charles-Louis de Secondat, baron de Montesquieu*, 1689–1755), Voltēra (*Voltaire*, 1694–1778) un Bekaria (*Cesare Bonesana di Beccaria*, 1738–1794) darbi.¹⁸ Šie filozofi jau iepriekš bija kritizējuši sava laika kriminālprocesuālo kārtību. Piemēram, Voltērs izteica cerību, ka “kādreiz humāni likumi mikstinās dažas pārāk stingras paražas Francijā”¹⁹. Viņaprāt, dažos jautājumos Kriminālā ordonanse bija vērsta tikai uz “apsūdzētā bojāeju”. Un, lai gan nozieguma izmeklēšana pieprasīja stingrību, “jo tas ir karš, kuru cilvēciskais taisnīgums ved ar ļaunprātību, [tomēr] augstsirdība un līdzcietība pastāv pat karā”²⁰. Savukārt Bekaria iestājās pret slepenību, saucot to ne tikai par ļaunumu, bet arī tirānijas aizsargu.²¹

Nākot pie varas Napoleonam Bonapartam (*Napoléon Bonaparte*, 1769–1821), tika uzsākts darbs pie kodifikācijas, tostarp 1808. gada 18. novembrī pieņemot

Материалы. Том 52. Pieejams: <https://www.prlib.ru/item/343187> [aplūkots 12.02.2021.], c. 14, 19, 63, 156, 358, 435.

¹³ Курс уголовного процесса. Москва: Статут, 2017, с. 138; Головкин Л. В. Дознание и предварительное следствие в уголовном процессе Франции. Москва: СПАРК, 1995, с. 4.

¹⁴ Головкин Л. В. 1995, с. 4.

¹⁵ Sk., piemēram, Hodgson J. French Criminal Justice. Oxford: Hart Publishing, 2005, p. 15.

¹⁶ Ordonnance Criminelle. [1670. red.] Pieejams: http://ledroitcriminel.fr/la_legislation_criminelle/anciens_textes/ordonnance_criminelle_de_1670.htm [aplūkots 12.02.2021.].

¹⁷ Курс уголовного процесса. 2017, с. 137; Rusanovs E. Rietumeiropas vēsturiskās kriminālprocesa doktrīnas evolūcijas nekonsekvences un problēmas mūsdienu Latvijā. Grām.: Satversmē nostiprināto vērtību aizsardzība: dažādu tiesību nozaru perspektīva. Latvijas Universitātes 77. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2019, 392. lpp.

¹⁸ Щегловитовъ И. Г. 1915, с. 16. Гартунгъ Н. 1868, с. 49.

¹⁹ Вольтер. Избранные произведения по уголовному праву и процессу. Москва: Государственное издательство юридической литературы, 1956, с. 92.

²⁰ Ibid.

²¹ Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. Москва: Инфра-М, 2008, с. 107.

Kriminālprocesa kodeksu²² (turpmāk – 1808. gada Kodekss). Šis 1808. gada Kodekss tika uzskatīts par minētās dilemmas atrisinājuma kompromisa variantu,²³ vecā režīma inkvizīcijas kriminālprocesuālajā izpratnē ieviešot sacikstes procesa elementus un izveidojot jaukto kriminālprocesuālo sistēmu. 1808. gada Kodekss bija spēkā līdz pat 1958. gadam, kad Francijas valstsvīra Šarla de Golla (*Charles Andre Joseph Marie de Gaulle*, 1890–1970) laikā izveidots jauns normatīvais regulējums, tomēr saglabājot izmeklēšanas tiesneša institūtu.²⁴ Laika gaitā 1808. gada Kodeksā tika veikti vairāki grozījumi, tajā skaitā aizvien mazinot inkvizīcijas procesa elementus un paplašinot procesā iesaistīto personu tiesības.

1808. gada Kodekss veidots pēc stingras noziedzības kontroles no valsts puses. Tādējādi iepriekšējā izmeklēšana aizvien tika veikta inkvizīcijas modeļa ietvaros. Tāpēc arī tajā nostiprinātais izmeklēšanas tiesneša institūts tiek atzīts par inkvizīcijas kriminālprocesa modeļa elementu.²⁵

Tiesību literatūrā gan ir atrodamas ziņas par izmeklēšanas tiesnesim līdzīgu institūtu vēl pirms revolūcijas, tostarp radniecīgus institūtus konstatējot pat 14./15. gs. Francijā.²⁶ Savukārt kopš 16. gs. Francijā bija kriminālleitnanti, kas tiek uzskatīti par izmeklēšanas tiesneša amata priekštečiem.²⁷

Izmeklēšanas tiesneša institūta izveide Krievijas impērijā

Krievijas impērijas tiesībzinātnieks Ivans Ščeglovitovs (*Иван Григорьевич Щегловитов*, 1861–1918) atzina: “mūsu kriminālprocess, kā zināms, ir jauktais process, t. i., izmeklēšanas un sacikstes procesa apvienojums. Šajā ziņā varētu teikt, ka tas ir tuvs franču paraugam. Bet šī tuvība aprobežojas ar kopējām vadlīnijām, tā ka mūsu procesa būtība ievērojami atšķiras no franču tiesvedības, pie tam uz lielākas pilnības pusi.”²⁸ Lai gan izmeklēšanas tiesneša institūts abu valstu kontekstā bija veidots visnotaļ līdzīgi,²⁹ abu valstu izpratne par izmeklēšanas tiesneša institūta būtību ievērojami atšķirās.

Izmeklēšanas reforma Krievijas impērijā notika vēl pirms 1864. gada – 1860. gada 8. jūnijā, caram Aleksandram II pieņemot divus normatīvos aktus, ar kuriem daļā Krievijas impērijas teritorijas tika izveidots izmeklēšanas tiesneša

²² Code d'instruction criminelle. [1808. red.] Pieejams: https://ledroitcriminel.fr/la_legislation_criminelle/anciens_textes/code_instruction_criminelle_1808/code_instruction_criminelle_1.htm?fbclid=IwAR3S9qB-wa8z1LU36asdCj3Re9DZGvORayoXScJmABz5gFTRgYtdDf-TLZs [aplūkots 20.11.2020.].

²³ Berg R. K. Criminal Procedure: France, England, and the United States. Spring-Summer, Colume 8, Issue 2, 1959. Arti. 5, p. 283.

²⁴ Berg 1959, p. 284; Ruymbeke R. Le juge d'instruction. Paris: Presses Universitaires de France, 1988, p. 6.

²⁵ Berg 1959, p. 298; Hodgson 2005, p. 27; Damaška M. The Faces of Justice and State Authority. New Haven: Yale University Press, 1986, p. 183.

²⁶ Delmas-Marty M., Spencer J. R. European Criminal Procedures. Cambridge: Cambridge University Press, 2005, p. 11; Милова И. Е. Следственный судья возрождение института. Pieejams: <https://cyberleninka.ru/article/n/sledstvennyy-sudya-vozhrozhdenie-instituta> [aplūkots 20.11.2020.].

²⁷ Blot-Maccagnan S., Callemein G. Du lieutenant criminel au juge d'instruction. [B. v.]: Presses Universitaires de Rennes, 2018; Ruymbeke 1988, p. 6; Фойницкий И. Я. Том II, 1910, с. 348.

²⁸ Щегловитов И. Г. 1915, с. 50.

²⁹ Фойницкий И. Я. Том I, 1910, с. 311; Щегловитов И. Г. 1915, с. 39.

institutū: Likums par izmeklēšanas tiesnešiem³⁰ un Likums policijai par noziegumu un pārkāpumu izmeklēšanu.³¹

Avotos minēts, ka šis institūts ieviests tāpēc, ka 19. gs. pastāvēja neapmierinātība ar izmeklēšanu,³² kad izmeklēšanu veica no tiesu varas neatkarīgas amatpersonas, un tika uzskatīts – “lai izmeklēšana būtu pilnīga un pareiza, tai jābūt pilnībā pakļautai tiesai, kā arī prokuroriem”³³. Neapmierinātību radījusi “patvaļa, nelegālas izmeklēšanas metodes, faktiski apsūdzētā aizsardzības trūkums, kukuļņemšana, nepamatota izmeklēšanas kavēšanās, garantiju trūkums par likuma pareizu piemērošanu, lai visi, kas izdarījuši noziegumu, tiktu pamatoti sodīti un neviena nevainīga persona netiktu saukta pie atbildības”³⁴.

Tādējādi, vēloties “dot policijai vairāk līdzekļu, lai veiksmīgāk veiktu savus pienākumus, kas tik svarīgi visu iedzīvotāju kārtībai un mieram”³⁵, tika nolemts atdalīt izmeklēšanas daļu no policijas četrās impērijas guberņās. Tajās visu noziegumu un pārkāpumu izmeklēšanai tika ieceltas īpašas, tieslietu ministram pakļautas amatpersonas, kuras piekritīgas tiesu vietām, nosaucot šīs amatpersonas par izmeklēšanas tiesnešiem.

Līdz ar to šis institūts Krievijas impērijā tika ieviests jau 1860. gadā. Tomēr pilnvērtīgi tas nostiprinājās, veicot 1864. gada reformu, kuras laikā tika radīts tāds regulējums, kas ļāva izmeklēšanas tiesnešiem veikt savas funkcijas “pilnā apjomā, nodrošinot šī institūta harmonisku iekļaušanos jaunajā kriminālprocesā”³⁶.

Izmeklēšanas tiesneša institūta pamataspekti

Saskaņā ar Francijas un Krievijas impērijas normatīvajiem aktiem izmeklēšanas tiesnesis bija paredzēts kā neatkarīgs institūts, kas godprātīgi, vispārīgi un bez aizspriedumiem ar policijas, kura veica izziņas darbības, palīdzību veiktu noziegumu un kriminālpārkāpumu izmeklēšanu stingrā prokurora uzraudzībā.

Francijas 1808. gada Kodeksā izmeklēšanas tiesnesis tika uzskaitīts pie tiesu policijas institūtiem.³⁷ Katrā Francijas municipālajā apgabalā bija noteikts skaits izmeklēšanas tiesnešu.³⁸ Savukārt 1864. gada Tiesu nolikumā tika noteikts, ka izmeklēšanas tiesneši tiek uzskatīti par apgabaltiesas locekļiem, un katram no viņiem tika piešķirts savs iecirknis.³⁹

³⁰ Учреждение Судебных Следователей. [1860. red.] Сб. зак.: ПСЗ. Том 35. Часть 1. Закон № 35891, с. 710.

³¹ Наказъ полицій о производствѣ могущимъ заключать въ себе преступление и проступокъ. [1860. red.] Сб. зак.: ПСЗ. Закон № 35892, с. 715.

³² Ахмедов Ч. Н. Судебный следователь в правоохранительной системе России: становление, развитие и законодательное оформление его деятельности. Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России № 3 (63) 2014, с. 11.

³³ Судебные уставы 20 ноября 1864 года. Съ изложениемъ рассуждений на конь они основаны. Часть II. Санктпетербург: Государственная Канцелярия, 1866, с. 111.

³⁴ Волчкова А. А. Институт судебных следователей в дореволюционной России (Исторически-правовой анализ). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Нижний Новгород: [b. i.], 2005, с. 15.

³⁵ Наказъ Судебнымъ следователямъ. [1860. red.] Сб. зак.: ПСЗ. Том 35. Часть 1. Закон № 35890, с. 710.

³⁶ Волчкова А. А. 2005, с. 12.

³⁷ 9. pants. Code d'instruction criminelle. [1808. red.]

³⁸ 55. pants. Code d'instruction criminelle. [1808. red.]

³⁹ 79. pants. Учреждения судебныхъ установлений. [1864. red.]

Abās valstīs izmeklēšanas tiesnesis varēja veikt arī tiesas spriešanas funkcijas. Piemēram, 1808. gada Kodeksā norādīts, ka Francijā viņš turpināja izskatīt civillietas,⁴⁰ savukārt Krievijas impērijā izmeklēšanas tiesnesis, ja trūka tiesnešu un nebija iespējams sasaukt tiesas sēdi, varēja tikt acināts skatīt arī krimināllietas, kuras pats nebija izmeklējis.⁴¹

Saskaņā ar 1808. gada Kodeksa 55. pantu Francijā izmeklēšanas tiesnešus uz trīs gadiem (ar iespēju pagarināt termiņu) iecēla imperators no civiltiesu tiesnešiem. Mainoties Francijas valsts pārvaldes iekārtai un pēc 1856. gada grozījumiem,⁴² izmeklēšanas tiesnesi ar dekrētu iecēla valdība no "titulētiem tiesnešiem vai tiesnešu vietniekiem". Savukārt 1864. gada Tiesu nolikuma 212. pantā tika noteikts, ka izmeklēšanas tiesnešus iecēļ cars pēc tieslietu ministra ieteikuma. Krievijas impērijā tika apsvērts, ka izmeklēšanas tiesneši būtu jāieceļ tieslietu ministram. Tomēr, ņemot vērā to piederību pie apgabaltiesām, kā arī to, ka pastāvēja noteiktas situācijas, kad izmeklēšanas tiesneši varēja piedalīties iztiesāšanā, bet vēl jo vairāk to, ka reformas ietvaros tiesu un administratīvā vara tika nošķirta, šāds regulējums netika pieņemts.⁴³ Atšķirībā no Francijas izmeklēšanas tiesnesis Krievijas impērijā netika iecelts uz noteiktu termiņu un uz šo amatu varēja kandidēt ne tikai tās personas, kas jau ieņēma tiesneša amatu.⁴⁴

Saskaņā ar abu valstu normatīvajiem aktiem, veicot izmeklēšanas darbības, izmeklēšanas tiesnesis bija prokuratūras uzraudzībā,⁴⁵ tostarp viņam bija jāziņo prokuroram par procesa uzsākšanu un pabeigšanu.⁴⁶ I. Ščeglovitovs gan rakstīja, ka, atšķirībā no franču kriminālprocesa, Krievijas impērijā attiecībā uz prokuratūras uzraudzību izmeklēšanas tiesneši savās darbībās tomēr bijuši patstāvīgāki un neatkarīgāki.⁴⁷ Acīmredzot viņš norādīja uz 1808. gada Kodeksa darbības laiku līdz 1856. gada grozījumiem, pēc kuriem izmeklēšanas tiesneši savās darbībās tomēr kļuva patstāvīgāki.⁴⁸

Izmeklēšanas tiesneša darbību kontrolēja arī tiesnešu koleģiālas institūcijas. Francijā 1808. gada Kodeksā līdz 1856. gada grozījumiem bija noteikts, ka izmeklēšanas tiesnesim vismaz vienu reizi nedēļā jāziņo par savu darbību padomes palātai, kas saskaņā ar 127. pantu sastāvēja no trīs tiesnešiem, ieskaitot izmeklēšanas tiesnesi. Ja padome neuzskatīja izmeklējamu darbību par noziedzīgu vai aizdomās turēto par iespējamo vainīgo, tā varēja izbeigt izmeklēšanu. Pēc 1856. gada grozījumiem tika ievērojami palielināta izmeklēšanas tiesneša loma, tomēr, tiklīdz izmeklēšanas tiesnesis bija pabeidzis savu darbu, viņš ziņoja prokuroram, kurš savukārt veica lietas pārbaudi un nosūtīja lietu uz tiesu vai atpakaļ izmeklēšanai.⁴⁹ Savukārt

⁴⁰ 55. pants. Code d'instruction criminelle. [1808. red.]

⁴¹ 145.–147. pants. Учреждения судебныхъ установлений. [1864. red.]

⁴² Code d'instruction criminelle. [1929. red.] Pieejams: https://ledroitcriminel.fr/la_legislation_criminelle/anciens_textes/code_instruction_criminelle_1929/code_1808_1.htm [aplūkots 20.11.2020.].

⁴³ Судебные уставы 20 ноября 1864 года. Часть III, 1867, с. 141.

⁴⁴ 201.–212. pants. Учреждения судебныхъ установлений. [1864. red.]; Фойницкий И. Я. Том I, 1910, с. 410.

⁴⁵ 57. pants. Code d'instruction criminelle. [1808. red.]; 249. pants. Уставъ Уголовнаго Судопроизводства. [1864. red.]

⁴⁶ 61. pants. Code d'instruction criminelle. [1808. un 1929. red.]; 263, 277. pants. Уставъ Уголовнаго Судопроизводства. [1864. red.]

⁴⁷ Щегловитовъ И. Г. 1915, с. 39.

⁴⁸ Hodgson 2005, pp. 27–28.

⁴⁹ 127. pants. Code d'instruction criminelle. [1929. red.]

ar grozījumiem 128. pantā tika noteikts, ka tieši izmeklēšanas tiesnesis pats ar savu rīkojumu varēja izbeigt lietas izmeklēšanu.

Toties Krievijas impērijā saskaņā ar 1864. gada Kriminālprocesa nolikuma 278. pantu izmeklēšanu varēja izbeigt tikai tiesa. Līdz ar to, kad izmeklēšanas tiesnesis vairs neredzēja nepieciešamību turpināt izmeklēšanu, viņš ar prokurora starpniecību vērsās pie tiesas.

Tādējādi secināms, ka Krievijas impērijā izmeklēšanas tiesneša institūts, lai gan veidojās Rietumeiropas kriminālprocesuālo modeļu ietekmē, tostarp modificējot franču tiesību izpratni, kā inkvizīcijas procesa komponente labi iederējās arī Krievijas impērijas monarhistiskajā pārvaldē 19. gadsimtā.

Tieši šis modelis arī tika implementēts jau demokrātiskās un neatkarīgās Latvijas Republikas normatīvajā regulējumā.

Kopsavilkums

1. Krievijas impērijā, izstrādājot 1864. gada 20. novembra reformu, tika pievērsta uzmanība ārvalstu normatīvajam regulējumam un sekots jaunākajām tiesvedības attīstības tendencēm Eiropā, tajā skaitā modernizējot kriminālprocesuālo tiesvedību.
2. Napoleona laikā, kad notika darbs pie kodifikācijas, tika ieviests izmeklēšanas tiesneša institūts, kura prototipi Francijā konstatējami vēl pirms Lielās franču revolūcijas. Izmeklēšanas tiesneši gan joprojām bija inkvizīcijas procesa elements, kas apvienoja gan izmeklēšanas, gan tiesneša funkcijas.
3. Reforma Krievijas impērijā risinājās vēl pirms 1864. gada, atsevišķās tās daļās jau 1860. gadā ieviešot izmeklēšanas tiesneša institūtu. Tomēr tikai pēc 1864. gada to iedibināja visā impērijā ar atsevišķiem izņēmumiem. Vienlaikus tam tika piešķirta lielāka neatkarība un paplašināta rīcības brīvība. Lai gan izmeklēšanas tiesnešu amati tika izveidoti, ņemot vērā Francijas kriminālprocesuālo regulējumu, pastāvēja atšķirības abu valstu izpratnē par šī institūta būtību.
4. Jāsecina, ka, neraugoties uz centieniem izmeklēšanas tiesnesim piešķirt tiesas institucionalitāti un uzlabot iepriekšējās izmeklēšanas kvalitāti, tomēr vēsturiski gan Francijā, gan Krievijā izmeklēšanas tiesnesis nevarētu tikt uzskatīts par pilnvērtīgu tiesu varas pārstāvi, ievērojot tā ierobežotās pilnvaras. Tādējādi arī radot strīdus par paša institūta jēgu un lomu.

TIESU VARAS JĒDZIENS LEĢITIMĀCIJAS KONTEKSTĀ

CONCEPT OF JUDICIARY IN THE CONTEXT OF LEGITIMACY

Diāna Adamoviča, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras doktorante

Summary

In a democratic state, which is guided by the rule of law, the bodies of state draw their legitimate power from sovereign, including judiciary bodies. Therefore, the opinion of nation is of a critical importance. The aim of this paper is to find out whether the examined aspects of democratic legitimacy require judiciary to communicate with the society. In order to achieve this aim, the author will analyse historical reasons behind society's trust in judiciary on the basis of philosophical categories. The author applies historical and analytical methods.

Atslēgvārdi: tiesu varas jēdziens, tiesu varas leģitimācija, tiesu varas komunikācija.

Keywords: the concept of judiciary, judicial legitimacy, judicial communication.

Ievads

Nereti atsevišķi tiesas spriedumi vai lēmumi lietas iztiesāšanas gaitā izraisa sabiedrībā plašu rezonansi. Periodiski tiesas nospriestais rada saspīlējumus ar sabiedrību. Eiropas Cilvēktiesību tiesa jau 1991. gadā lietā *Borgers v. Belgium* norādīja uz pieaugošu sabiedrības jutīgumu pret taisnīgu tiesvedību.¹ Tas savukārt rada augstāku plašām publiskām diskusijām dažādās informācijas platformās, sākot ar tiesas spriedumu kritiku, tiesnešu un tiesu varas institūciju efektivitātes kritiku līdz pat atsevišķu tiesu institūciju nepieciešamībai kā tādai.² Šādas sabiedrības diskusijas nevar atstāt bez ievēribas. Latvijas tauta ir valsts varas avots un suverēnās valsts

¹ The European Court of Human Rights. Case of *Borgers v. Belgium*, No. 12005/86, 30 October 1991, 24. punkts. Pieejams: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%222001-57720%22%5D%7D> [aplūkots 13.12.2020.].

² Šādas diskusijas sabiedrībā redzamas periodiski. No nesenākajiem piemēriem ir Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 02.02.2021. spriedums lietā Nr. SKK-1/2021 (12812001312), ar kuru atcelts Rīgas apgabaltiesas spriedums akciju sabiedrības "Latvenergo" amatpersonu korupcijas lietā. Spriedumu kritizēja žurnālisti, sīkāk sk.: <https://twitter.com/NellijaL/status/1359907700155572227> [aplūkots 19.02.2021.], kā arī prokurors M. Leja, sk.: <https://ir.lv/2021/02/17/absoluti-nepienemams-rezultats/> [aplūkots 19.02.2021.]. Savukārt nesenākā diskusija par Latvijas Republikas Satversmes tiesas nepieciešamību kā tādu diskutēja Saeimas deputāti 21.12.2020. sēdē plkst. 12.00 (videotranslācija). Sk. sīkāk: 00.03.50–00.06.13. min. un 00.40.32–00.41.01. min. Pieejams: https://cdn.tiesraides.lv/saeima.lv/20201221135701_saeima.lv_1_0_0 [aplūkots 24.12.2020.].

varas nesēja,³ savukārt demokrātijas jēdziena kodols ir sabiedrības vairākuma īstenošana. Tas ir cieši saistīts ar tautas suverenitātes principu. Suverēnās valsts varas nesējai – tautai – ir jāspēj ietekmēt lēmumu pieņemšanu valstī. Tautas gribai ir jābūt valsts varas pamatā, jābūt valsts varas avotam.⁴ Līdz ar to ir vērtīgi pārskatīt tiesu varas jēdzienu tieši leģitimācijas kontekstā, jo tiesu varas pienākums komunicēt ar sabiedrību ir cieši saistīts ar demokrātiskās leģitimācijas aspektiem.

Ievērojot minēto, šā raksta galvenais mērķis ir izanalizēt tiesu varas jēdzienu no leģitimācijas aspektiem. Centrālais problēmjautājums ir, vai no tiesu varas demokrātiskās leģitimācijas aspektiem tiesu varai izriet pienākums komunicēt ar sabiedrību. Lai cik sākotnēji pašsaprotams šāds pētāmais jautājums varētu šķist, tā nebūt nav. Suverēns ir leģitimējis tiesu varu spriest tiesu. Komunikācija pati par sevi ir ļoti plašs pamatjēdziens, taču ir visnotaļ skaidrs, ka tiesa var komunicēt ar sabiedrību, spriežot tiesu (komunikācija tiesas sēdēs, komunikācija caur nolēmumiem, caur atsevišķajām domām, blakus lēmumiem, caur tiesas sūtītajiem dokumentiem u. c.). Vienlaikus tiesa var komunicēt ar sabiedrību, izejot no tiesas spriešanas rāmja, piemēram, caur medijiem, vebināriem, sociālajos tīklos u. c. informācijas kanālos un veidos. Uzskaitītais komunikāciju instruments skaits nav izsmelošs. Līdz ar to jautājums, vai tiesai no demokrātiskās leģitimācijas aspektiem izriet pienākums komunicēt ar sabiedrību, analizējams daļā, kurā tiesai jākomunicē ar sabiedrību ārpus tiesas spriešanas procesa.

Tiesu varas leģitimācijas koncepts ir apjomīgs. Tālab autore sašaurinās arī pētāmo kontekstu. Rakstā tiks sniegts vispārīgs pārskats par tiesu varas vēsturisko leģitimāciju, pētot galvenos iemeslus, kas vēsturiski nodrošināja sabiedrības uzticību tiesas spriedumiem. Autore pievērsīsies tiesu varas demokrātiskās leģitimācijas aspektiem Latvijā, analizējot argumentus nepieciešamībai tiesu varai komunicēt ar sabiedrību. Turklāt pētāmais jēdziena konteksts pētīts, meklējot kopsakarības tiesībfilozofiskās kategorijās.

Raksta ierobežotā apjoma dēļ izmantotas tikai divas metodes – vēsturiskā un analītiskā.

1. Jēdziens “tiesu vara” no leģitimācijas aspekta

Terminoloģiski ar jēdzienu “tiesa” (no latīņu val. vārda *iudicium*) saprotama tiesa, tiesāšana kā procesuāls tiesisks akts, tiesas vieta, tiesas spriedums un spriešanas spēja,⁵ citviet jēdziens “tiesu vara” latīņu valodā lietots kā *iudicarius*⁶ un *iustitia*.⁷ Savukārt leģitimitāte (no latīņu val. vārda *lēgitimō*) terminoloģiski nozīmē padarīt likumīgu.⁸ Vienkāršoti paskaidrojot tiesu varas jēdzienu, tiesa ir

³ Latvijas Republikas Satversmes tiesas 20.11.2007. sprieduma lietā Nr. 2007-10-0102 31.1. punkts.

⁴ Latvijas Republikas Satversmes tiesas 19.05.2009. sprieduma lietā Nr. 2008-40-01 11. punkts.

⁵ Rāta A. Latīņu valoda juristiem. Rīga: Zvaigzne, 1991, 306. lpp.

⁶ [b. a.] Latin-English dictionary. Pieejama: <https://www.online-latin-dictionary.com/latin-english-dictionary.php?parola=iudicarius> [aplūkota 15.11.2020.].

⁷ Neimanis J. Tiesu spriež Latvijā rajona (pilsētas) tiesas, apgabaltiesas un Augstākā tiesa, bet kara vai izņēmuma stāvokļa gadījumā – arī kara tiesas. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VI nodaļa. Tiesa. VII nodaļa. Valsts kontrole. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2013, 31. lpp.

⁸ Sk. arī: *lēģitimātio* – leģitimācija, juridisks akts, ar kuru konkubinātā dzimušais iegūst laulība dzimuša stāvokli; *lēģitimus* – likumisks, likumīgs, ar likumu pamatots. Rāta A. 1991, 308. lpp.

cilvēks vai cilvēku kopums, kuram piemīt vara izšķirt konfliktu.⁹ Taču, kā to jau terminoloģiski norāda leģitimitātes jēdziena skaidrojums, rodas jautājums: kas šo varu tiesai piešķir? Uz šo jautājumu nav iespējams atbildēt, neanalizējot arī valsts varas leģitimācijas konceptu kopumā. To, vai tiesu varai ir pienākums komunicēt ar sabiedrību, lielā mērā ietekmē tas, no kā ir izcēlušies valsts vara un kā tā tiek īstenota. Tāpēc, pievērsoties tiesu varas vēsturiskajai un demokrātiskajai leģitimācijai, tiks vispārīgi iezīmēti arī galvenie ideju strāvājumi dažādos valsts varas leģitimitātes konceptos.

1.1. Tiesu varas vēsturiskā leģitimācija

Ikviens zinātnieks par tiesu varas pirmsākumiem diskutē piesardzīgi. *Dr. iur.* Gatis Bārdiņš rakstīja, ka, “Meklējot atbildi uz jautājumiem, kas tie ir par cilvēkiem, kuri izšķir konfliktu, un kas tā ir par varu, kura viņiem piemīt, jau sastopami atšķirīgi viedokļi. Šos viedokļus var iedalīt atkarībā no tā, vai tiesas spriešana tiek saistīta ar valsts varu vai nē. Tādēļ arī tiesas spriešanas pirmsākumus vieni meklē jau pirmvalsts sabiedrībās, bet citi tikai sabiedrībās ar valsti”¹⁰. Ievērojot raksta ierobežoto apjomu, primāri analizējama tiesu vara sabiedrībās ar valsti. Latviešu jurists un vēsturnieks Arvēds Švābe (1888–1959) rakstīja, ka “Pirmā pamatideja ir uzskats par tiesību dievišķīgo dabu, kas, kā zināms, jau 4000 gadus – sākot ar babiloniešu valdnieka Hammurabi (1792. g.–1750. g. p. m. ē.) ap 2100 gadus priekš Kr. izdoto *Codex Hammurapi* un beidzot ar 1918. gada likuma spēku ieguvušo *Codex iuris canonici* – par tiesību avotu pieņem Dievu”¹¹. Tomēr tā nav pirmā pamatideja. Hammurabi likumu krājumu patiešām ilgstoši uzskatīja par vecāko rakstīto likumu krājumu cilvēces vēsturē, līdz tika atrasti senāki rakstītie likumi.¹² Izrādījās, ka Hammurabi likumu krājums Babilonā turpināja Divupē vēl šumeru-akadiešu kultūrā izveidoto tiesību tradīciju¹³ līdzās citām senajām kultūrām. Tomēr vienojošā iezīme visām senajām kultūrām ir Dievs, kas ir tiesību avots un valsts varas leģitimācijas pamats kopumā.

Piemēram, Senajā Ēģiptē tiesību sistēmas pamatā bija *Maat* jēdziens, kas tiesiskā izpratnē bija visaptverošs taisnīgums. Tas ir tiesību princips ar augstāko juridisko spēku. Faraons tika uzskatīts par saules dieva Ra dēlu un dieva Hora inkarnāciju, kas, pārvaldot valsti, rīkojās dievu vārdā. Likumdošana un tiesas spriešana bija faraona dievišķās funkcijas, kurās viņš darbojās nevis kā cilvēks, bet gan kā dievs.¹⁴ Tādējādi valsts varas orgāna leģitimitātes pamats, kas konkrētajā piemērā ir faraons, ir dievišķu un augstāku spēku piešķirts. Šāds pārdabisks leģitimitātes pamats pats par sevi ticības līmenī nodrošināja sabiedrībai paļāvību, ka tiesa tiek spriesta taisnīgi. Tiesas procesos Senajā Ēģiptē tika izmantotas arī “dieva tiesas”

⁹ Cotterrell R. *The Sociology of Law. An introduction.* 2nd edition. London: Butterworth, 1992, p. 207.

¹⁰ Bārdiņš G. *Dialoga loma tiesas spriešanā.* Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2016, [VIII], 25. lpp.

¹¹ Švābe A. *Straumes un avoti.* Rīgā: [b. i.], 1938, 15. lpp. Pieejams http://gramatas.lndb.lv/periodika2-viewer/view/index-dev.html?lang=fr#panel:pp|issue:g_001_0302028761|page:1|issueType:B [aplūkots 24.01.2021.].

¹² Renger M. J. *Hammurabi.* Encyclopedia Britannica, 2020. Pieejams: <https://www.britannica.com/biography/Hammurabi> [aplūkots 25.01.2021.].

¹³ Osipova S. *Hammurabi likumu krājums.* Nacionālās enciklopēdijas šķirklis. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/5969>. [aplūkots 15.01.2021.].

¹⁴ Osipova S. *Eiropas tiesību priekšvēsture. Senās Ēģiptes, Divupes, Izraēlas, Grieķijas tiesības.* Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2017, 28.–29. lpp.

jeb ordālījas.¹⁵ Dieva tiesas pamatā ir cilvēku ticība, ka dievi ir ieinteresēti taisnīgumā virs zemes un nepieļaus tiesai pieņemt netaisnīgu spriedumu. Savukārt, ja svarīgos jautājumos patiešām pastāvēja kādas šaubas par patiesību vai izvēli, plaši tika izmantoti orākuli, kas ļāva cilvēkiem noskaidrot dieva gribu, nākotnes notikumus un patiesību.¹⁶

Vēsturiski ar Dieva gribu tika pamatota arī monarhiju valsts iekārta. Monarham piešķirtā vara tika atzīta kā dievišķa un Dieva gribu īstenojoša. Tādējādi ikviena nākamā monarha valdīšanas fakts bija Dieva gribas īstenošanās. Nevienam nebija tiesību apšaubīt attiecīgā valdnieka dievišķās tiesības. Dieva griba bija absolūto monarhiju leģitimitātes avots un pamats.¹⁷ Tomēr arī šāds leģitimitātes pamats ir joprojām pārdabisks. Tas joprojām uzticības līmenī saglabā sabiedrības paļāvību par varas izlietojuma taisnīgumu un nepieprasa papildu komunikāciju ar sabiedrību.

A. Švābe norāde, ka 13. gadsimtā Eiropā pastāvēja suverēnās varas dualisms, proti, pāvests kā Dieva vietnieks valdīja pasaules garīgās varas zobenu, savukārt Romas valsts vācu tautības ķeizars kā baznīcas pārstāvis turēja laicīgās varas zobenu. Tas atsaucās uz Baltijas starptautiski tiesisko stāvokli: vienā laikā viņa bija katoļu baznīcas un Vācijas ķeizarvalsts īpašums.¹⁸ Tieši tāpēc vietējie bīskapi klausīja diviem kungiem: pāvestam un ķeizaram. No pāvesta viņi dabūja garīgo varu, no ķeizara – laicīgo.¹⁹ Vācijas novadā nebija nevienas vācu valsts tiesas, bet tiesas un taisnības nesējs bija vietējais zemes kungs – bīskapa vai ordeņa mestrs.²⁰ Vācijas ķeizars zemes bīskapiem piešķīra laicīgo varu un iecēla tos vācu firsta kārtā. Tā sauca lielmaņus, kuriem pats ķeizars bija devis tiesības kādā novadā (piemēram, Baltijā) kalt naudu, spriest tiesu, ievākt nodokļus, ņemt muitu un celt pils.²¹

Neizvēršot tālāku diskusiju par tā vēsturiskā perioda un teritorijā valdošajām tiesu varas leģitimitātes niānsēm, ir nepārprotami skaidrs, ka tiesu varas leģitīmācijas pamats vēsturiski ir bijis Dievs vai Dievu spēka pilnvarots valdnieks.

¹⁵ Dieva tiesa (ordālījas) – uz reliģiskiem ticējumiem balstīta apsūdzētā vai pārvnieku pārbaudes veids, kas pastāvēja jau pirmsvalstiskās sabiedrības laikā un pastāv visus viduslaikus Eiropā. Jēdziena plašāku skaidrojumu lasīt: Osipova S., Lazdiņš J. Latvijas un Eiropas viduslaiku tiesību vēsturē sastopamie jēdzieni un to skaidrojumi. Rīgā: [b. i.], 1998, 4. lpp.

¹⁶ Osipova S. 2017, 44.–45. lpp. Vairāk par justīciju un tiesas procesiem senajās kultūrās interesentiem lasīt šajā avotā.

¹⁷ Pleps J. Dievs un Satversme. Tiesību efektivitāte postmodernā sabiedrībā: Latvijas Universitātes 73. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2015, 377. lpp. Pieejams: http://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/31079/Tiesibu_sekcija_LU_73-konference.pdf?sequence=1&isAllowed=y [aplūkots 18.02.2021.].

¹⁸ Sīkāk par vēstures liecībām, ko autors analizē, pierādot šo tēzi, interesentiem lasīt šeit: Švābe A. Latvju kultūras vēsture. II daļa. Feodālā satversme. Rīgā: [b. i.], 1922, 175. lpp. Pieejams: http://gramatas.lndb.lv/periodika2-viewer/view/index-dev.html?lang=fr#panel:pp|issue:/g_001_0302049636|article:DIVL1520|page:62|issueType:B [aplūkots 19.02.2021.].

¹⁹ Švābe A. Latvijas vēsture. Otrās pārlobotais iespiedums. Rīgā: Valtera un Rapas akciju sabiedrības izdevums, 1925, 101. lpp. Pieejams: http://gramatas.lndb.lv/periodika2-viewer/view/index-dev.html?lang=fr#panel:pp|issue:/g_001_0309090425|page:101|issueType:B [aplūkots 27.01.2021.].

²⁰ Turpat, 147. lpp. Vairāk par tiesu varas nodošanas apmēriem un procedūru interesantiem skatīt šeit: Švābe A. Zemes attiecību un zemes reformu vēsture Latvijā. Novilkums no Zemkopības ministrijas izdevuma "Latvijas agrārā reforma", 1930. Pieejams: http://gramatas.lndb.lv/periodika2-viewer/view/index-dev.html?lang=fr#panel:pp|issue:/g_001_0308086787|article:DIVL263|page:35|issueType:B [aplūkots 27.01.2021.].

²¹ Švābe A. 1925, 102. lpp. Pieejams: http://gramatas.lndb.lv/periodika2-viewer/view/index-dev.html?lang=fr#panel:pp|issue:/g_001_0309090425|page:102|issueType:B [aplūkots 27.01.2021.].

Tas ticības limenī vēsturiski nodrošināja sabiedrības pārliecību par tiesu varas izlietojumu.

1.2. Saprātīgais indivīds

Sakralizētā valsts varas leģitīmācija mainījās, līdz Rietumu kultūrā valsti nošķīra no Baznīcas, tā atņemot tiesas procesam sakrālo aspektu, kas iepriekš ticības limenī nodrošināja sabiedrības pārliecību, ka tiesa darbojas tikai taisnīgi.²² Tiesību filozofijā jau pirmsokrāta perioda domātāji, kā Dēmokrits (*Dēmokritos*, apm. 460–370 g. p. m. ē.), atteicās no mitoloģijas un priekšstatiem par dievišķiem spēkiem. Piemēram, minētais domātājs Dēmokrits mēģināja izskaidrot sabiedrības un valsts veidošanos ar cilvēku eksistences reālām vajadzībām.²³

Jauns dabisko tiesību koncepts attīstījās 17. gadsimtā. Nopelni šā koncepta attīstības veicināšanā pienākas daudziem tālaika domātājiem, tostarp Hugo Grocijam (*Hugo de Groot*, 1538–1645).²⁴ Tiesību vēsturnieks Eriks Anners (*Erik Gustaf Erland Anners*, 1916–1997), rakstot par H. Grocija veikumu dabisko tiesību koncepta attīstībā, citēja H. Grocija citātu, ka “Dabiskās tiesības pastāv arī tad, ja Dieva nav”²⁵, tādējādi nepārprotami norādot, ka Dievs nav tiesību avots. E. Anners norādīja, ka šajā laikposmā domātāji atbrīvojās no kristīgā teokrātiskā pasaules uzskata, tādējādi zinātniski kritiskajai izpētei tika piešķirta liela nozīme. Tiesības kā dievišķu spēku apveltītas pakļauj zinātniskai nozīmei arī Roberts Akmentiņš (1880–1956), norādot, ka “Tiesību izskaidrojums ar dievišķu gribu sen ir atmests, jo tam nav zinātniskas nozīmes. Visiem būs skaidrs, ka dievišķo gribu katrs saprātīs citādi, mežonis citādi kā kristīgais”.²⁶

Faktiski racionālistiskā domāšana stājās pret esošo pasaules kārtību un ietekmēja arī reformatoru kustību.²⁷ Vēsturiski revolucionārās kustības, kuru mērķis bija monarha suverenitātes aizstāšana ar tautas suverenitāti un bieži vien republiku nodibināšana, vērsās ne vien pret pašu monarhu, bet arī pret Dievu kā monarha varas pamatojumu.²⁸

Vienlaikus, kā tas jau tika iepriekš norādīts, jāpiebilst – uzskati, ka dabiskie taisnīguma principi pamatojas saprātā, pastāvēja arī senāk, piemēram, antīkajā filozofijā tos paudis Marks Tullijs Cicerons (*Marcus Tullius Cicero*, 106. g. p. m. ē. – 43. g. p. m. ē.). Tomēr īstu uzplaukumu tas piedzīvoja 17.–18. gadsimtā, kas bija saprāta tiesību ziedu laiki.²⁹ Vispārīgi racionālisma atziņas ir rodamas gan antīkajā filozofijā, gan Kristus morālajā maksimālismā, nemaz nerunājot par humānistu dzīves ētiku. Taču 17. gadsimta domātāji atšķiras ar to, ka no atsevišķām atziņām vai blakusparādībām pārvērs *ratio* par apzinātu principu, kas ir morāles pamatā. Viņi katrs citādi virza jauno laiku Eiropas domāšanu pretī pārliecībai par prāta

²² Osipova S. Taisnīga tiesa un sabiedrības viedoklis. Tiesas un mediju komunikācija. Sabiedriskā viedokļa un mediju ietekme uz taisnīgu tiesu. Autoru kolektīvs prof. Ringolda Baloža zinātniskā vadībā un redakcijā. Rīgā: Latvijas Vēstnesis, 2019, 88.–89. lpp.

²³ Meļķis E. No tiesību filozofijas vēstures. Rīga: Latvijas Universitāte, 1997, 7. lpp.

²⁴ Robinson O. F. European legal history. Third edition. Oxford University Press, 2000, p. 213.

²⁵ Аннерс Э. История европейского права. Москва: Наука, 1999, с. 218.

²⁶ Akmentiņš R. 1934, 13. lpp. Pieejams: [http://gramatas.lndb.lv/periodika2-viewer/view/index-dev.html?lang=fr#panel:pp|issue:g_001_0304042140|page:13|issueType:B \[aplūkots 05.02.2021.\]](http://gramatas.lndb.lv/periodika2-viewer/view/index-dev.html?lang=fr#panel:pp|issue:g_001_0304042140|page:13|issueType:B [aplūkots 05.02.2021.]).

²⁷ Аннерс Э. 1999, с. 218–219.

²⁸ Pleps J. 2015, 378. lpp. Pieejams: [http://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/31079/Tiesibu_sekcija_LU_73-konference.pdf?sequence=1&isAllowed=y \[07.02.2021.\]](http://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/31079/Tiesibu_sekcija_LU_73-konference.pdf?sequence=1&isAllowed=y [07.02.2021.]).

²⁹ Neimanis J. Ievads tiesībās. Rīga: Jānis Neimanis, 2004, 28. lpp.

noteicošo lomu visās dzīves sfērās, arī morālē.³⁰ Tādējādi tika iekustinātas idejas par valsts varas leģitīmācijas pamatiem – kas saprātīgā indivīda acīs būtu racionāls un tiesisks.

2. Tiesu varas demokrātiskā leģitīmācija: vai tiesai ir pienākums komunicēt ar sabiedrību?

Žans Žaks Ruso (*Jean-Jacques Rousseau*, 1712–1778) sabiedriskā līguma teorijā par suverenitātes aktu norādīja, ka “Tā nav konvencija starp augstāku un zemāku, bet gan starp grupu personu un katru tās personu. Tas ir leģitīmi, jo pamatojas uz sociālo līgumu. Tas ir taisnīgi, jo visiem kopīgs, noderīgs, jo tam nevar būt cita objekta, kā vien vispārējs labums un stabilitāte, ko garantē sabiedriskais un augstākais spēks. Kamēr subjekti pakļaujas šādām konvencijām, viņi nepakļausies nevienam citam, kā vien savai gribai”³¹. Šis citāts spilgti atspoguļo izpratni par demokrātisko leģitīmāciju jeb valsts varas izcelšanos, kas ir imanents ar tautas gribu.

Latviešu jurists Kārlis Dišlers (1878–1954), citējot Lielās franču revolūcijas darbinieku Emanuelu Žozefu Sijesu (*Emmanuel Joseph Sieyès*, 1748–1836), kas savos politiskajos pamfletos attīstīja veselu mācību par satversmes varu, kura stipri iespaidoja arī vēlāko franču politisko literatūru, norādīja, ka “Tauta pastāv pirms visa cita, tā ir pats likums [...] Konstitūciju nevar radīt uz konstitūciju pamatota vara (no franču val. *pouvoir constitue*), bet vienīgi satversmes vara (no franču val. *pouvoir constituant*), t. i., konstituējoša vara, satversmi jeb konstitūciju radoša vara. Nevien no deleģētās varas veidiem nevar darīt nekādu iespaidu uz satversmes varu [...]”³² Arī Satversmes sapulcē referents Jānis Purgalis (1869–1934) atsaucās uz minēto franču valstsvīru E. Ž. Sijesu, norādot, ka Satversmes vara var piederēt tikai pašai tautai: tauta pastāv agrāk nekā viss cits. Viņa ir visa pamats, un viņas griba ir vienmēr likumīga. Tā ir pats likums.³³

Tas, ka Latvijas suverēnā vara pieder Latvijas tautai, *expressis verbis* nostiprināts Latvijas Republikas Satversmes 2. pantā.³⁴ No pozitīvisma viedokļa varētu apgalvot, ka tiesu varas konstitucionālais leģitimitātes pamats ir suverēna izteiktā griba, kas nostiprināta rakstītajā konstitūcijā. Savukārt tiesas un tiesnešu darba organizācija konkretizēta speciālajā likumā, ko pieņēmuši suverēna priekšstāvji. Citiem vārdiem, tiesas spriešanu regulē un ierobežo tautas vārdā pieņemtie likumi.³⁵

³⁰ Lasmane S. Rietumeiropas ētika. Rīga: Zvaigzne ABC, 1998, 86. lpp. Pieejams: http://gramatas.lndb.lv/periodika2-viewer/view/index-dev.html#panel:pp|issue:/g_001_0302052258|article:DIVL805|page:4|issueType:B [aplūkots 07.02.2021.].

³¹ The Social Contract and Discourses by Jean-Jacques Rousseau, translated with an Introduction by G.D.H. Cole. London and Toronto: J. M. Dent and Sons, 1923, p. 55. Pieejams: https://oll-resources.s3.us-east-2.amazonaws.com/oll3/store/titles/638/Rousseau_0132_EBk_v6.0.pdf [aplūkots 08.02.2021.].

³² Dišlers K. Demokrātiskas valsts iekārtas pamati. Rīga: A. Gulbis, 1931, 29. lpp.

³³ [b. a.] Latvijas Satversmes sapulces IV sesijas 11. sēde, kas notika 12.10.1921. Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammu izvilks (1920–1922). Latvijas Republikas projekta apspriešana un apstiprināšana. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 257. lpp. Pieejams: http://flriga.lu.lv/tzpi/materiali/Satversmes_sapulces_stenogrammas.pdf [aplūkots 11.02.2021.].

³⁴ Latvijas Republikas Satversme: LV likums. Pieņemts 15.02.1922. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/57980-latvijas-republikas-satversme> [aplūkots 23.02.2021.].

³⁵ Osipova S., Strupiņš A., Rieba A. Tiesu varas neatkarības un efektivitātes palielināšanas un nostiprināšanas rezerves. Jurista Vārds, 09.03.2010., Nr. 10 (605). Pieejams: <https://m.juristavards.lv/doc/206150-tiesu-varas-neatkaribas-un-efektivitates-palielinanas-un-nostiprinanas-rezerves/> [aplūkots 08.02.2021.].

Taču paliek atklāts jautājums: vai tiesu varai ir pienākums komunicēt ar sabiedrību ārpus tiesas spriešana rāmja? Kā darbā tika secināts, teorētiski suverēns jau ir izteicis gribu tiesu varas sistēmai un pats nodevis tai pilnvarojumu spriest tiesai. Tiesas spriešana ir pakļauta likumam tā plašākajā nozīmē, tiesu varas darbību nodrošina valsts varas dališanās princips, kas savukārt garantē tiesu un tiesnešu neatkarību, kā arī nodrošina, ka vienā valsts varas atzarā nekonzentrējas pārlieta vara. Turklāt pastāv taisnīgas tiesas procesa garantijas – objektivitāte, vienlīdzība tiesas priekšā un procesa atklātība. Atklātā procesā pieņemti nolēmumi ir plaši pieejami sabiedrībai, savukārt nolēmumos tiesa plaši atspoguļo rezultāta motivācijas gaitu³⁶. Tad rodas jautājums: vai šo minēto faktoru kopums nav pietiekams, lai sabiedrība tiesiski demokrātiskā valstī gūtu uzticību tiesu varai?

Demokrātiskās leģitimitācijas jēga ir piesaistīt valsts varu tautas gribai – nodrošināt, lai valsts darbība atbilst tautas gribai.³⁷ Tātad neviens varas atzars nevar būt absolūti neatkarīgs, jo demokrātijā katru, kas strādā valsts vārdā, ierobežo tautas suverenitāte, uz kuras bāzes tiek deleģētas funkcijas valsts institūcijām.³⁸ Demokrātiskajai leģitimitācijai ir trīs formas – funkcionālā, personālā un saturiskā. Šīm formām ir jāpastāv vienlaikus un jāsasniedz noteikts kopējs leģitimitācijas līmenis. Personālā leģitimitācija nozīmē nepārtrauktu leģitimitācijas ķēdi no tautas līdz katram valsts varas iestenošajam.³⁹ Taču kā tautas griba tiek piesaistīta tiesu varas darbībai?

Latvijas Republikas Satversmes tiesa un tiesas ir konstitucionālie orgāni, kuru funkcionālās leģitimitātes pamats ir Latvijas Republikas Satversmes 85. pants (Satversmes tiesas leģitimitātes pamats) un 84. pants (tiesu leģitimitātes pamats). Savukārt tiesu varas personālās leģitimitātes pamats izpaužas tieši tiesnešu apstiprināšanas procedūrā. Proti, Latvijas Republikas Saeima kā tautas leģitīmētis orgāns apstiprina tiesnešus amatā. Secīgi izriet secinājums, ka konstitucionālie orgāni, kas spriež tiesu, tiek leģitīmēti pastarpināti. Tas savukārt nozīmē, ka tautas griba tiesu varas demokrātiskajā leģitīmācijas procesā ir piesaistīta netieši. Tātad tiesu varai ir vājāks personālās leģitīmātes spēks. Turklāt tiesneši ir neatceļami,⁴⁰ tādējādi tiesu vara ir ne tikai tālāka no suverēna, bet arī pašā atzarā ir ievērojami retāka amatpersonu mainība salīdzinājumā ar likumdevēja varas vai izpildvaras atzaru.⁴¹

Satversmes projekta izstrādes debatēs ir rodamas vairākas vērtīgas atziņas par sabiedrības tiesībām prasīt atskaites no valsts varas orgāniem, kā arī par tiesu varas autoritātes un atklātības korelāciju. Piemēram, Marģers Skujenieks (1886–1941) Satversmes sapulces IV sesijas 1. sēdē, referējot par Latvijas Republikas Satversmes I daļu, norādīja, ka valsts orgāni ir tikai tautas pilnvarotie, kuras vārdā tie izlieto

³⁶ Nolēmumu kvalitātes kritēriji sabiedrības uzticības kontekstā nav šajā rakstā pētāms jautājums, taču tas ir aktuāls jautājums tiesu varas komunikācijā ar sabiedrību tiesas spriešanā.

³⁷ Grigore-Bāra E., Kovaļevska A., Liepa L., Levits E., Mīts M., Rezevska D., Rozenvalds J., Sniedzīte G. Latvija ir neatkarīga demokrātiska republika. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014, 179. lpp.

³⁸ Osipova S., Strupiņš A., Rieba A. 09.03.2010. Pieejams: <https://m.juristavards.lv/doc/206150-tiesu-varas-neatkaribas-un-efektivitates-palieldinasanas-un-nostiprinanas-rezerves/> [aplūkots 08.02.2021.].

³⁹ Levits E. Normatīvo tiesību aktu demokrātiskā leģitīmācija un deleģēta likumdošana: teorētiskie pamati. Likums un Tiesības. 2002, 4. sēj., 2002, Nr. 9, 261. lpp.

⁴⁰ Latvijas Republikas Satversme: LV likums. Pieņemts 15.02.1922., 84. pants. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/57980-latvijas-republikas-satversme> [aplūkots 13.02.2021.].

⁴¹ Rakstā nav plašāk analizēts un izvērtēts, kā tas līdzsvarojas starp tiesu varas neatkarības un caurskatāmības garantiju.

valsts varu,⁴² tādējādi nepārprotami norādot uz sabiedrības varu šajās attiecībās. Savukārt sociāldemokrāts Andrejs Petrevics (1883–1939), debatējot par atklātību parlamentā, uzdeva retorisku jautājumu: “Sakiet, kungi, kāpēc mūsu tiesām un tiesām vispār ir tik liela autoritāte? Viens no iemesliem pēc manas pārliecības bez šaubām ir tas, ka tiesas sēdes ir atklātas, ka tiesas neslēpjas aiz slēgtām durvīm [...] Taisni tās, kuru sēdes ir atklātas, ir visautoritatīvākās tiesas.”⁴³ Arī R. Akmentiņš ir norādījis, ka valsts vara ir valsts sākums un beigas. Uz to visi paļaujas, tai tic, bet pret to vērsas arī visstingrākā kritika.⁴⁴

Lai arī suverēns ir pilnvarojis tiesu varu spriest tiesu, demokrātiskas leģitimitācijas aspekti norāda: tauta tiesu varu ir leģitimējusi pastarpināti. Lai tiesu vara pilnvērtīgi varētu pildīt suverēna pilnvaroto – spriest tiesu, tiesnešiem ir jābūt ieceltiem uz mūžu un jābauda neatkarības garantijas.

Līdz ar to nav nekādu šaubu, ka jau no minētajiem demokrātiskās leģitimitācijas aspektiem tiesu varai ir pienākums komunicēt ar sabiedrību. Vienlaikus šāds pienākums pats par sevi ir ļoti abstrakts un to nav iespējams absolutizēt. Ētikas prasības, profesionālā valoda, tiesnešu amata cenzi, *ex parte* riski, digitālās platformas, vārda brīvības ierobežojumi, apspriedes noslēpums – tiesiski demokrātiskā valstī tiesu varas pienākumā komunicēt ar sabiedrību ir jābūt pilnīgai skaidrībai un līdzsvarotībai par visiem apstākļiem, kas var ietekmēt pašu galveno tiesai uzticēto funkciju – tiesas spriešanu. Taču šie jautājumi paliek atklāti un ārpus šā raksta robežām.

Kopsavilkums

1. Vēsturiski tiesu varas leģitimitācijas pamats bija Dievs vai Dievu spēka pilnvarots valdnieks. Tas ticības līmenī nodrošināja sabiedrības uzticību tiesas spriedumiem, tālab tiesai nebija nepieciešams komunicēt ar sabiedrību ārpus tiesas spriešanas rāmja.
2. Atņemot sakrālo elementu tiesas spriešanai, attīstījās saprātīgā indivīda koncepts. Saprātīgajam indivīdam ir raksturīga racionāla domāšana, kas ietver kritisku spriestspēju. Tiesu varas nolēmumi pakļaujas racionālisma prasībām, proti, tiesas nolēmumu neuzskata *a priori* par taisnīgu un neapstrīdamu.
3. Tiesu vara tiesiski demokrātiskā valstī ir leģitimēta pastarpināti. Līdz ar to tiesu varai ir vājāks personālās leģitimitācijas spēks. Tiesu varai ir nepieciešama sabiedrības uzticība, tādēļ tiesu varai ir pienākums komunicēt ar sabiedrību arī ārpus tiesas spriešanas procesa.

⁴² [b. a.] 2006, 248.–249. lpp. Pieejams: http://flriga.lu.lv/tzpi/materiali/Satversmes_sapulces_stenogrammas.pdf [aplūkots 16.02.2021.].

⁴³ [b. a.] 2006, 510. lpp. Pieejams: http://flriga.lu.lv/tzpi/materiali/Satversmes_sapulces_stenogrammas.pdf [aplūkots 15.02.2021.].

⁴⁴ Akmentiņš R. 1934, 7. lpp. Pieejams: http://gramatas.lndb.lv/periodika2-viewer/view/index-dev.html?lang=fr#panel:pp|issue:/g_001_0304042140|article:DIVL34|page:9|query:le%C4%A3itim%C4%81cija|issueType:B [aplūkots 04.02.2021.].

SATVERSMĒ IETVERTO VĒRTĪBU JĒDZIENU SATURA KONKRETIZĒŠANA STARP JURISPRUDENCES UN POLITIKAS DZIRNAKMEŅIEM

SPECIFICATION OF THE CONTENT OF VALUES FOUND IN THE CONSTITUTION IN LIGHT OF LAW-POLITICS COLLISION

Iveta Pazare

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras doktorante

Summary

The paper discusses the notion of human dignity and specifies its scope in recent judgements by the Constitutional Court in 2020, resulting in opinion collisions among different social groups and even very harsh counter-reaction from the legislators, eventually leading to initiation of the Constitution amendments to change the “erroneous” judgement.

Analysis of the Constitutional Court judgements identifies pre-requisites for judicial activism, as the Constitutional Court enters the domain of legislators, and it also evaluates whether such activism is permissible under the specific legal and political circumstances. In the final part of the paper, the author draws a considered conclusion that in this case judicial activism could be justified.

Atslēgvārdi: cilvēka cieņa, varas dališanas princips, tiesu aktīvisms.

Keywords: human dignity, principle of separation of powers, judicial activism.

Ievads

Līdz šim jautājums par konstitucionālās tiesas aktīvismu Latvijas juridiskās domas telpā ir izskanējis vairāk pieļāvuma formā kā hipotētisks jautājums, nesniedzot viennozīmīgu atbildi, vai Satversmes tiesa kādā lietā ir rīkojusies par aktīvu, ietiecoties likumdevēja darbības sfērā un ieviešot korekcijas varas dalījuma starp konstitucionāliem orgāniem.¹

Tomēr šobrīd jautājums par Satversmes tiesas aktīvismu un tās kompetences robežām Latvijas juridiskajā kultūrtelpā aktualizējies vairāk nekā jebkad, ko it īpaši izraisījuši nesenie spriedumi garantētā minimālā ienākuma (turpmāk – GMI)

¹ Sk.: Osipova S. Tiesiska valsts vai “tiesnešu valsts”. Jurista Vārds, 2016, Nr. 27 (930).

līmeņa², sociālā nodrošinājuma pabalsta apmēra³ un bērna mātes partneres atvaļinājuma⁴ lietās, kur tiesa piemērojusi cilvēka cieņu kā konstitucionālo vērtību.

1. Cilvēka cieņa

Nenoliedzami cilvēka cieņa ir demokrātiski tiesisku valstu idejas pamatā⁵, un lielā daļā valstu tā noteikta kā virsvērtība, piešķirot tai absolūtu raksturu.⁶

Vienlaikus cilvēka cieņas jēdziena jeb koncepta saturs ir neskaidrs ne tikai Latvijā. Arī Eiropas Savienības tiesa tās judikatūrā vēl nav skaidri definējusi Eiropas Savienības Pamattiesību hartas 1. panta tvērumu, kas nozīmē, ka šajā sakarā pastāv nenoteiktības pakāpe, un tādējādi, ņemot vērā hartas 1. panta absolūto raksturu, šo tiesību tvērums būtu jāinterpretē šauri. Tāpat nacionālās tiesas visā pasaulē nav vienisprātis par cilvēka cieņas precīzu nozīmi.⁷

Turklāt cilvēka cieņas konceptam ir vairākas dimensijas – morāla, politiska, juridiska, tādējādi tā satūra pilnvērtīga konkretizēšana vienīgi juridiskām metodēm īsti nav iespējama un ilgtermiņā novestu pie nepilnīga rezultāta.

Starpdisciplināra jēdziena konkretizēšanu aprūpina arī konstitucionālo tiesu nolēmumu *erga omnes* raksturs⁸, kas ierobežo vai pat var izslēgt dialogu formu cilvēka cieņas koncepta pilnveidošanā ar citu zinātņu jomu pārstāvjiem.

Tiesī cilvēka cieņas jēdziena neskaidrā un atvērtā satūra dēļ konstitucionālās tiesas nereti saņem kritiku par aktīvismu, ietiecoties likumdevēja kompetencē.⁹ Tiesību doktrīnā pat ir izteikts viedoklis, ka konstitucionālo tiesu realizētās konstitucionālās kontroles pamatā ir identificējama politikas teorija un ka cilvēka cieņa ir viens no elementiem, caur kuru konstitucionālās tiesas realizē savu politiku.¹⁰ Vai ka “konstitucionālā kontrole ir attīstījusies tā, ka tā vienkārši neietilpst varas dalīšanas doktrīnā”¹¹.

Uz politisku lēmumu neizbēgamību, konstitucionālām tiesām interpretējot pārāk atvērtus jēdzienus, jau ir norādījuši Karls Šmits (*Carl Schmitt*) un Hanss

² Satversmes tiesas 25.07.2020. spriedums lietā Nr. 2019-24-03. Latvijas Vēstnesis, 2020, Nr. 121.

³ Satversmes tiesas 09.07.2020. spriedums lietā Nr. 2019-27-03. Latvijas Vēstnesis, 2020, Nr. 131.

⁴ Satversmes tiesas 12.11.2020. spriedums lietā Nr. 2019-33-01. Latvijas Vēstnesis, 2020, Nr. 222.

⁵ Arī Latvijas Republikas Satversmes Preambulā noteikts, ka “[...] Latvija kā demokrātiska, tiesiska, sociāli atbildīga un nacionāla valsts balstās uz cilvēka cieņu un brīvību [...]”. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/57980-latvijas-republikas-satversme>.

⁶ Piemēram: Latvijai saistošās Eiropas Savienības Pamattiesību hartas 1. pants noteic, ka “Cilvēka cieņa ir neaizskarama. Tā ir jārespektē un jāaizsargā”. Nosakot, ka cilvēka cieņa ir neaizskarama, šī Eiropas Savienības tiesību akta 1. pants parāda, ka tās ir absolūtas tiesības.

⁷ Sk.: Lock T. Komentārs hartas 1. pantam. Grām.: *The EU Treaties and The Charter of Fundamental Rights. A Commentary*. Edited by Manuel Kellerbauer, Marcus Klamert and Jonathan Tomkin. Oxford: Oxford University Press, 2019, p. 2100.

⁸ *Erga omnes* princips nostiprināts Satversmes tiesas likuma 32. pantā, nosakot, ka “Satversmes tiesas spriedums un tajā sniegtā attiecīgās tiesību normas interpretācija ir obligāta visām valsts un pašvaldību institūcijām (arī tiesām) un amatpersonām, kā arī fiziskajām un juridiskajām personām”. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/63354-satversmes-tiesas-likums>.

⁹ Tā, piemēram, Vācijas Federālās Konstitucionālās tiesas komentētājs Deivids Karijs (*David Currie*) atzinis, ka “tiesas priekšstati par cilvēka cieņu ir mazāk nekā pārredzami”.

¹⁰ Sk.: Robertson D. *The Judge as Political Theorist: Contemporary Constitutional Review*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2010, p. 347.

¹¹ *Ibid.*, p. 18.

Kelzens (*Hans Kelsen*) ietekmīgajās Šmita un Kelzena Veimāras ēras debatēs par konstitucionālo kontroli un tās leģitimitāti.¹²

Turklāt tas nav vienīgais no konstitucionālās kontroles izrietošais konflikts, jo jau pašā demokrātiski tiesiskās valsts idejā ir iekodēts vēl viens konflikts, kur, no vienas puses, ir vairākuma intereses un, no otras puses, ikviena indivīda pamattiesības, kur šo interešu salāgošana pamatā gulstas uz konstitucionālām tiesām, jo konstitucionālās kontroles mērķis “ir ierobežot likumdevēju izmantot vairākuma varu pret mazākumu un personu pamattiesībām un tādējādi novērst varas asimetriju starp valsti un indivīdu”¹³.

Latvijas gadījumā papildu saspīlējumu cilvēka cieņas jēdziena piemērošanā rada fakts, ka cilvēka cieņa kā virsvērtība Satversmē tiešā veidā nostiprināta vien 2014. gadā līdz ar Satversmes papildināšanu ar preambulu.¹⁴ Un, lai arī Satversmes tiesa uz cilvēka cieņu atsaukusies arī pirms Satversmes grozījumiem, balstoties uz citu valstu tiesību doktrīnu¹⁵, citu valstu konstitūcijām¹⁶ un Latvijai saistošiem starptautiskajiem līgumiem un starptautisko tiesu nolēmumiem¹⁷, tomēr cilvēka cieņa šajā laikā netika piemērota kā visiem zināms nerakstīts tiesību princips, kā tas ir Eiropas Savienības dibinātājvalstu tiesību telpā, kur cilvēka cieņa kā vispārējs tiesību princips bijis nostiprināts jau kopš Eiropas Savienības pirmsākumiem, proti: cilvēka cieņa kā nerakstīts tiesību princips bijis ietverts jau Eiropas Savienības dibināšanas sākotnējos dokumentos un kā vērtība formulēts 1993. gadā Kopenhāgenas pievienošanās kritērijos, kas tagad ir Līguma par Eiropas Savienību 2. panta pamatā¹⁸, lai eksportētu līdz šim neuzrakstītos principus uz Centrāleiropas un Austrumeiropas kandidātvalstīm.¹⁹

Tādējādi var teikt, ka cilvēka cieņa kā vērtība Latvijas juridiskās kultūras telpā ir jauns koncepts un ka savā ziņā Satversmes tiesa ekskluzīvi lemj par tās satura konkretizēšanu, raisot virkni jautājumu.

2. Vai Satversmes tiesa, piemērojot cilvēka cieņas jēdzienu apskatāmajās lietās, ir ietiekusies likumdevēja darbības sfērā?

Iesākumā jānorāda, ka realitātē varas dalīšana netiek īstenota stingri pēc ideāltipiskā modeļa un robežlīnijas starp varas atzariem mēdz izplūst. Bet, neskatoties uz šādiem krustojumiem, izlaušanos un robežu izzušanu, kamēr valsts institūciju

¹² Sk.: Vinx L. *The Guardian of the Constitution*. Hans Kelsen and Carl Schmitt on the Limits of Constitutional Law. United Kingdom: Cambridge University Press, 2015. pp. 9, 193.

¹³ Satversmes tiesas tiesnešu Daigas Rezevskas un Artūra Kuča atsevišķās domas lietā Nr. 2018-16-03.

¹⁴ Grozījums Latvijas Republikas Satversmē: LV likums. Pieņemts 19.06.2014. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/267428-grozijums-latvijas-republikas-satversme>.

¹⁵ Satversmes tiesas 17.01.2005. spriedums lietā Nr. 2004-10-01. Latvijas Vēstnesis, 2005, Nr. 9.

¹⁶ Satversmes tiesas 05.11.2008. spriedums lietā Nr. 2008-04-01. Latvijas Vēstnesis, 2008, Nr. 175.

¹⁷ Satversmes tiesas 20.12.2010. spriedums lietā Nr. 2010-44-01. Latvijas Vēstnesis, 2010, Nr. 202.

¹⁸ LES 2. pants: “Savienība ir dibināta, pamatojoties uz vērtībām, kas respektē cilvēka cieņu, brīvību, demokrātiju, vienlīdzību, tiesiskumu un cilvēktiesības, tostarp minoritāšu tiesības. Šīs vērtības dalībvalstīm ir kopīgas sabiedrībā, kur valda plurālisms, tolerance, taisnīgums, solidaritāte un kur nav diskriminācijas, kā arī valda sieviešu un vīriešu līdztiesība.” Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2016:202:FULL&from=LV>.

¹⁹ Sk.: Klammer M., Kochenov J. Komentārs LES 2. pantam. Grām.: *The EU Treaties and The Charter of Fundamental Rights. A Commentary*. Manuel Kellerbauer, Marcus Klamert and Jonathan Tomkin (eds.). Oxford: Oxford University Press, 2019, pp. 23–24.

dažādās grupas, visumā skatoties, savstarpēji iedarbīgi kontrolē cita citu, tiek sa-
sniegta varas dalīšanas patiesais mērķis.²⁰

Skatot GMI līmeņa lietu, Satversmes tiesa konstatēja virkni problēmu saistībā
ar GMI līmeņa noteikšanu, tostarp:

- no apstrīdētās normas izstrādes materiāliem nav izsecināms pamatojums
tam, kādēļ GMI līmenis ir tāds, kāds noteikts apstrīdētajā normā;
- pirms apstrīdētās normas pieņemšanas Ministru kabineta rīcībā nav bijusi
pamatota un argumentēta metode GMI līmeņa noteikšanai;
- valdība jau kopš 2013. gada ir apzinājusies to, ka GMI līmeņa noteikšanai
ir nepieciešama konkrēta aprēķina metode, jo citādi nav iespējams pārlie-
cināties par tā atbilstību, tomēr GMI līmeņa noteikšana, pamatojoties uz
noteiktu metodi, ir plānota tikai no 2021. gada.

Metodes un kritēriju neesamība sociālās palīdzības minimuma noteikšanai,
kā arī nespēja tādēļ pārbaudīt atbalsta mehānisma pietiekamību un salīdzināša-
nu, atkarībā no ekonomiskajiem rādītājiem, ir pietiekami nopietni trūkumi, lai
konstatētu to neatbilstību Satversmei, ko apstiprina arī Satversmes tiesas secinā-
jums, ka “Apstrīdētās normas pieņemšanas kārtība ir pretrunā ar cilvēka cieņā
balstītas sociāli atbildīgas valsts principu”.²¹

Tomēr līdzās atziņām par tiesību normas pieņemšanas kārtības neatbilstību
spriedumā ietverta cilvēka cieņas jēdziena interpretācija, nosakot no cilvēka
cieņas koncepta izrietošo sociālās palīdzības minimuma standartu, lai ikviens
varētu dzīvot cilvēka cienīgu dzīvi.²²

Ar šo atziņu Satversmes tiesa izrādījusi sava veida politisko iniciatīvu, liekot arī
fundamentāli pārskatīt sociālās palīdzības sistēmas mērķi. Vienlaikus piedāvātais
sociālās palīdzības minimuma standarts, sasaistot to ar cilvēka cieņu un cilvēka
cienīgu dzīvi, rada neskaidrību ne tikai “cilvēka cieņas” dēļ un “cilvēka cienīgas
dzīves” nenoteiktā satura dēļ, bet arī tādēļ, ka šajos jēdzienos ir liels subjektivitātes
elements. Tāpat cilvēka cienīgas dzīves standarta noteikšana caur sociālās palīdzī-
bas pabalstu prizmu raisa bažas, ka cilvēka cienīgas dzīves etalons būs nepilnīgs, jo
tas būs pakārtots valsts finanšu iespējām.

Sociālā nodrošinājuma pabalsta lietā Satversmes tiesa līdzās secinājumam, ka
šajā lietā Ministru kabinets, izdodot apstrīdēto normu, nav ievērojis likumdevēja
pilnvarojumu, uz valsts sociālā nodrošinājuma pabalsta apmēru attiecinājusi
Satversmes tiesas argumentus par GMI līmeņa satversmību, atzīstot, ka arī valsts
sociālā nodrošinājuma pabalstam kopsakarā ar citiem valsts un pašvaldību sociālā
atbalsta pasākumiem būtu jānodrošina pabalsta saņēmēju pamatvajadzību apmie-
rināšana un būtu jādod šīm personām iespēja dzīvot tādu dzīvi, kas atbilst cilvēka
cieņai.²³

Satversmes tiesas tiesnesis Jānis Neimanis savās atsevišķajās domās nepiekrīt
Satversmes tiesas secinājumiem, norādot, ka sociālā nodrošinājuma pabalsts ir

²⁰ Sk.: Satversmes tiesas 01.10.1999. spriedums lietā Nr. 03-05 (99). Latvijas Vēstnesis, 1999, Nr. 325/327.

²¹ Satversmes tiesas 25.06.2020. spriedums lietā Nr. 2019-24-03. Latvijas Vēstnesis, 2020, Nr. 121.

²² Lai ikviens varētu dzīvot tādu dzīvi, kas atbilst cilvēka cieņai, sociālās palīdzības minimumam vajadzētu
būt tādām, ka ikviens var nodrošināt sev pārtiku, apģērbu, mājokli un medicīnisko palīdzību – visu to,
kas nepieciešams elementāras izdzīvošanas garantēšanai jebkuram cilvēkam, kā arī nodrošināt ikvienai
personai iespējas izmantot savas tiesības uz pamatizglītību. Turklāt sociālajai palīdzībai ir jāgarantē
personai iespējas piedalīties sociālajā, politiskajā un kultūras dzīvē, tādējādi ikvienai personai nodrošinot
pilnvērtīga sabiedrības locekļa statusu.

²³ Satversmes tiesas 09.07.2020. spriedums lietā Nr. 2019-27-03. Latvijas Vēstnesis, 2020, Nr. 131.

“universāls”, nevis “ienākumjūtīgs” pabalsts un tā piešķiršana nav saistāma ar personas ienākumiem; valsts sociālā nodrošinājuma pabalsta mērķis nav apmierināt personas pamatvajadzības, un valstij pabalsta izveidē un apmēra noteikšanā ir plaša rīcības brīvība atkarībā no valsts finansiālajām iespējām. Tāpat tiesnesis nepiekrīt tiesas secinājumam, ka Ministru kabinets nav ievērojis pilnvarojumu.²⁴

Divi Satversmes tiesas spriedumi nepilnā mēnesī, kuri uzdod pārskatīt ne tikai līdzšinējo pabalstu apmērus, bet arī mērķi, saistot to ar cilvēka cieņas jēdzienu, izraisīja viedokļu sadursmes gan starp juristiem, gan politologiem, gar arī citu jomu pārstāvjiem, kur cita starpā izskanēja viedokļi, ka no 2020. gada arī Latvija pievienojas tām valstīm, kur konstitucionālās tiesas pieņem izteikti ideoloģiskus lēmumus²⁵ un ka “Satversmes tiesa vienmēr bijusi vienīgā pie varas esošā sociāldemokrātiskā partija. Pozitīvā ziņā. Spriedumi to atkal pierāda. Tādēļ tādu Saeimā neiebalso”.²⁶

Latvijas Valsts prezidents E. Levits un Satversmes preambulas autors, reaģējot uz Satversmes tiesas spriedumiem, norādīja, ka Satversmes tiesa ir atzinusi, ka Latvija līdz šim nav ievērojusi sociāli atbildīgas valsts principu. Tomēr vienlaikus atgādināja, ka sociāli atbildīga valsts nenozīmē tikai pabalstus. “Sociāli atbildīga valsts nozīmē to, ka ir jāveicina sistēma, lai cilvēki varētu arī strādāt un paši nopelnīt sev iztiku. Tas ir ļoti svarīgs sociāli atbildīgas valsts elements.”²⁷

Tomēr, neskatoties uz viedokļu sadursmēm, pārējie varas atzari kopumā atzina gan trūkumus apstrīdēto tiesību aktu regulējumā šajās lietās, gan Satversmes tiesas spriedumus, kā arī ir uzsākta Satversmes tiesas spriedumu izpilde. Turklāt, ņemot vērā Satversmes tiesas konstatētos procedurālos pārkāpumus, rezultāts šajās lietās nemainītos, pat ja tajos nebūtu cilvēka cieņas interpretācijas apsvērumi.

Turpretī bērna mātes partneres atvaļinājuma lietā līdzās debatēm starp juristiem par pārāk neskaidru cilvēka cieņas jēdziena piemērošanu un īpaši asajām politiķu debatēm par Satversmes tiesas kompetenci un pat lietderību uz Satversmes tiesas ietiekšanos likumdevēja darbības sfērā tiešā veidā ir norādījis Satversmes tiesas tiesnesis Aldis Laviņš savās atsevišķajās domās pie sprieduma, un proti: Satversmes tiesas ietiekšanās likumdevēja darbības sfērā izpaudusies

- kā nepietiekami detalizēta cilvēka cieņas principa tvēruma konkretizācija un
- nepietiekama argumentācija, kādēļ viendzimuma pāru ģimenes ir aizsargājamas un kādēļ aizsardzība nodrošināma augstākā līmenī, kā to noteic starptautiskās tiesību normas.²⁸
- Tādējādi cilvēka cieņa kā virsvērtība, kas vienlaikus ir gan ar absolūtu raksturu, gan joprojām augstu nenoteiktības pakāpi, šajā gadījumā piemērota jautājumā, par kuru nav vienprātības ne Eiropas kultūrtelpā, ne arī Latvijas sabiedrībā.

Tomēr, lai arī Satversmes tiesas aktīvisma izpausme šajā lietā būtu identificējama un tā izpaudusies caur cilvēka cieņas jēdziena pārāk plašu piemērošanu,

²⁴ Sk. Satversmes tiesas tiesneša Jāņa Neimaņa atsevišķās domas lietā Nr. 2019-27-03.

²⁵ Sk.: Liepnieks J. Mikroblogošanas vietne Twitter. 17.07.2020. Pieejams: <https://twitter.com/jurgisliepnieks/status/1284097997903732737?s=11>.

²⁶ Pastars E. Mikroblogošanas vietne Twitter. 09.07.2020. Pieejams: https://twitter.com/e_pastars/status/1281273221011169280?s=11.

²⁷ Levits E. Latvijas Avīze, 07.07.2020. Pieejams: <https://www.la.lv/levits-nva-butu-jastrada-aktivak-lai-cilvekiem-dotu-iespejas-pasiem-nopelnit-iztiku>.

²⁸ Satversmes tiesas tiesneša Alda Laviņa atsevišķās domas lietā Nr. 2019-33-01.

likumdevējs galvenos iebildumus pret Satversmes tiesu pamato nevis ar cilvēka cieņas jēdzienu vai Satversmes tiesas atcelto Darba likuma normu, bet gan ar Satversmes tiesas spriedumā doto ģimenes jēdziena satura skaidrojumu, kas gan, taisnības labad jāatzīst, saskan ar Satversmes tiesas jau agrāko judikatūru²⁹ un līdzšinējām citu tiesu un tiesību doktrīnas atziņām.³⁰

Turklāt vienas politiskās partijas iniciētie Satversmes grozījumi, lai, pašu vārdiem, labotu Satversmes tiesas “kļūdaino” spriedumu un turpmāk Satversmē nostiprinātu “pareizās ģimenes” modeli, ir pretrunā ar sociālo realitāti.

Tādējādi, lai arī Satversmes grozījumu iniciatīva tiek saistīta ar Satversmes tiesas aktīvismu bērna mātes partneres atvaļinājuma lietā, tomēr paša likumdevēja risinājums nav vērsts uz varas atzaru līdzsvarošanu, bet izmantots kā iegansts citiem mērķiem, radot jaunu novirzi varas dalījumā starp likumdevēju un tautu un raisot jautājumus par paša likumdevēja rīcības leģitimitāti.

3. Vai Satversmes tiesas aktīvisms šajā gadījumā atzīstams par pieļaujamu?

Lai arī Satversmes tiesas apsvērumi par cilvēka cieņu bērna mātes partneres atvaļinājuma lietā nav pārredzami un tās konkretizēšanā Satversmes tiesa atkāpusies no piesardzīgas un iespējami šauras tulkošanas, tomēr likumdevējam joprojām ir saglabāta plaša rīcības brīvība minētā jautājuma regulējuma izstrādāšanā.

Tāpat jāņem vērā, ka Satversmes tiesas spriedums bērna mātes partneres atvaļinājuma lietā pieņemts apstākļos, kad no likumdevēja puses

- ilgstoši tiek ignorēta sociālā realitāte, kur pietiekami liela sabiedrības daļa dzīvo neregistrētās attiecībās (2019. gadā laulībā piedzimuši tikai aptuveni 62% jaundzimušo bērnu³¹), kam joprojām nav radīts tiesiskais ietvars, un jau vairākkārt noraidītas tautas likumdošanas iniciatīvas šāda regulējuma noteikšanai;
- politizējot viendzimuma pāru jautājumu, vienlaikus tiek liegta tiesiskā aizsardzība daudz lielākai sabiedrības daļai – iespējams, pat vairākkārt.

Papildus tam nevar nerunāt par problēmjautājumiem, kas saistīti ar Latvijas politiskās sistēmas leģitimitāti, uz ko vairākkārt norādījuši politologi un kas saistīta ar zemo vēlēšanu aktivitāti parlamenta vēlēšanās; īpaši zemo uzticēšanās līmeni politiskām partijām un parlamentam³²; mazskaitlīgo politisko partiju fenomenu – tās Latvijā ir tik maziņas, ka drīzāk līdzinās elitāriem klubiem, kas aizstāv šauras intereses³³, tādējādi netiek nodrošināta pietiekama tautas pārstāvniecība.

²⁹ Satversmes tiesas 11.10.2004. spriedums lietā Nr. 2004-02-0106. Latvijas Vēstnesis, 2004, Nr. 161; Satversmes tiesas 05.12.2019. spriedums lietā Nr. 2019-01-01. Latvijas Vēstnesis, 2019, Nr. 246.

³⁰ Dupate K., Reine I. Komentārs Satversmes 110. pantam. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Sagatavojis autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 571.–609. lpp.

³¹ Satversmes tiesas 12.11.2020. spriedums lietā Nr. 2019-33-01. Latvijas Vēstnesis, 2020, Nr. 222.

³² Saskaņā ar Eurobarometra datiem, 2019. gadā politiskām partijām uzticējās vien 6% Latvijas iedzīvotāju. No 2008. līdz 2018. gadam uzticēšanās līmenis ir bijis nemainīgi zems, svārstoties robežās no 2 līdz 10%. Standarta Eurobarometra Latvijas Nacionālie ziņojumi pieejami: <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Survey/index#p=1&instruments=STANDARD&yearFrom=1974&yearTo=2019>.

³³ Sk. Auers D. Politiskā kultūra pati no sevis nemainās. LV portāls. 07.09.2020. Raksts pieejams: <https://lvportals.lv/viedokli/319534-politiska-kultura-pati-no-sevis-nemainas-2020> [aplūkots 05.01.2021.].

Papildus šiem ilggadējiem problēmjautājumiem pievienojami arī problēmjautājumi par neseno populisma vilni, kas būtiski ietekmējis politisko spēku pārdali 13. Saeimas sasaukumā, kas, pašu politiķu vārdiem, apgrūtina likumdevēja un valdības darbu.

Rezumējot – likumdevēja līdzšinējā rīcība un reakcija uz Satversmes tiesas spriedumu piesardzīgi, bet ļautu šajā gadījumā attaisnot Satversmes tiesas aktīvismu un atzīt to par nepieciešamo “ļaušanu”, bez kura mūsdienu mainīgajā pasaulē nevar pastāvēt demokrātiska un tiesiska valsts.

Secinājumi

1. Lai arī cilvēka cieņa ir konstitucionāla vērtība, uz kuru balstās demokrātiski tiesiskas valsts ideja, vienlaikus cilvēka cieņas jēdziens kā starpdisciplinārs jēdziens joprojām ir ar augstu nenoteiktības pakāpi un par tā saturu nav vienprātības, tāpēc atkāpšanās no piesardzīgas un iespējami šauras cilvēka cieņas jēdziena tulkošanas var novest pie valsts varas atzaru līdzsvara izjaukšanas.
2. Bērna mātes partneres atvaļinājuma lietā Satversmes tiesas apsvērumi par cilvēka cieņu nav pietiekami pārredzami un detalizēti, turklāt cilvēka cieņa kā virsvērtība, kurai vienlaikus ir gan absolūts raksturs, gan joprojām augsta nenoteiktības pakāpe, piemērota jautājumā, par kuru nav vienprātības ne Eiropas kultūrtelpā, ne arī Latvijas sabiedrībā.
3. Tomēr, ņemot vērā gan likumdevēja līdzšinējo rīcību, vairākkārt noraidot tautas likumdošanas iniciatīvu par tiesiskā ietvara izveidi neregistrētām dzīvesbiedru savienībām, un arī ņemot vērā likumdevēja reakciju uz Satversmes tiesas spriedumu, piesardzīgi var attaisnot Satversmes tiesas aktīvismu un šoreiz to atzīt par nepieciešamo “ļaušanu”, bez kura mūsdienu mainīgajā pasaulē nevar pastāvēt demokrātiska tiesiska valsts.

NOZIEDZĪGI IEGŪTAS MANTAS INSTITŪTA TIESISKAIS REGULĒJUMS LATVIJAS REPUBLIKĀ STARPKARU PERIODĀ

LEGAL REGULATION OF THE INSTITUTE OF CRIMINALLY ACQUIRED PROPERTY DURING THE INTERWAR PERIOD IN THE REPUBLIC OF LATVIA

Daira Sergejeva, Mg. iur.

Summary

This article provides an insight into the basic principle of the Institute of Criminally Acquired Property during the interwar period in the Republic of Latvia. It is important to mention that nowadays, until the amendments of March 4, 2021 to Section 360 of the Criminal Procedure Law was adopted, if criminally acquired property has been found on a third person and criminally acquired property has been returned to the owner or lawful possessor thereof, a third person was only entitled to compensation. On the other hand, upon the entry into force of the amendments to Section 360 of the Criminal Procedure Law, a third person, similarly to the interwar period, in exceptional cases also has the right to property that has been recognized as criminally acquired.

Atslēgvārdi: starpkaru periods, noziedzīgi iegūta manta, noziedzīgi iegūtas mantas institūts, pamatprincips.

Keywords: interwar period, criminally obtained property, institute of criminally obtained property, basic principle.

Noziedzīgi iegūtas mantas institūta pamati starpkaru periodā Latvijas Republikā

Noziedzīgi iegūtas mantas institūts, kāds tas pastāvēja Krievijas impērijā, saglabāja savu kontinuitāti Latvijas Republikā starpkaru periodā. Nule kā minēto pamato gan Latvijas Republikas Kriminālā un Civilā kasācijas departamenta pievienošanās Krievijas impērijas Valdošā senāta (pirmsreformu krievu val. *Правительствующий сенатъ Россійской имперіи*) spriedumos paustajām atziņām, gan arī noziedzīgi iegūtas mantas institūta regulējošo tiesību normu tieša pārņemšana nacionālajās tiesībās.¹

¹ Sergejeva D. Noziedzīgi iegūtas mantas institūta izpratne starpkaru periodā. Jurista vārds, 02.03.2021., Nr. 09 (1171), 116.-117. lpp.

Latvijas Republikā 1918. gada 6. decembrī tika pieņemts “Pagaidu nolikums par Latvijas tiesām un tiesāšanās kārtību”, kas cita starpā noteica, ka “Latvijas tiesas un ar viņām saistītās iestādes darbojas pēc tiem vietējiem un Krievijas likumiem, kādi priekš Latvijas bija spēkā līdz 24. oktobrim 1917. gadā”². Pamatojoties uz minēto, arī turpmāk Latvijas Republikā³ bija piemērojams 1903. gada 22. marta Sodu likumu krājums (pirmsreformu krievu val. *Высочайше утвержденное Уголовное Уложение*)⁴ un 1864. gada 20. novembra Krievijas kriminālprocesa nolikums (pirmsreformu krievu val. *Высочайше утвержденный Уставъ уголовного судопроизводства*)⁵. Turklāt gadu vēlāk 1919. gada 5. decembra sēdē Latvijas Tautas padome pieņēma likumu par agrāko Krievijas likumu spēkā atstāšanu Latvijā.⁶

Lai gan starpkaru periodā Tieslietu ministrijas un Saeimas kodifikācijas nodaļas izstrādāja un vēlāk arī izdeva Latvijas Republikas Kriminālprocesa likumu un Sodu likumu, ar ko spēku zaudēja 1864. gada 20. novembra Kriminālprocesa nolikums un 1903. gada 22. marta Sodu likums, tiesību normas, kas regulēja noziedzīgi iegūtas mantas institūtu, bija palikušas saturiski nemainīgas, proti, tika veikts tikai šo normu tulkojums no 1864. gada 20. novembra Kriminālprocesa nolikuma un 1903. gada 22. marta Sodu likuma krājuma.⁷

Tādējādi par Latvijas Republikas starpkaru perioda noziedzīgi iegūtas mantas institūta pamatiem noteikti var uzskatīt tieši Krievijas impērijas 1903. gada 22. marta Sodu likuma krājumu un 1864. gada 20. novembra Krievijas impērijas Kriminālprocesa nolikumu, kā arī Krievijas impērijas Valdošā senāta spriedumos iekļautās juridiskās atziņas.

Noziedzīgi iegūtas mantas jēdziens un noziedzīgi iegūtas mantas institūta pamatprincipi

Atbilstoši Krievijas impērijas Valdošā senāta spriedumos paustajām atziņām⁸, kam pilnībā pievienojās arī Latvijas Senāts starpkaru periodā, par noziedzīgi iegūtu tika uzskatīta tikai tāda manta, kas tieši bija iegūta noziedzīgā nodarījumā

² Pagaidu nolikums par Latvijas tiesām un tiesāšanās kārtību (Pagaidu nolikums par Latvijas tiesām un tiesāšanās kārtību). Pagaidu Valdības Vēstnesis, 14.12.1918., Nr. 1.

³ 1918. gada 6. decembra “Pagaidu nolikums par Latvijas tiesām un tiesāšanās kārtību” noteica, ka “Latgalē pagaidām atjaunojamas Krievijas Pagaidu Valdības ievestās tiesas un piepaturami tie likumi, kuri bija spēkā Krievijas Pagaidu Valdības laikā”. 1920. gada 15. martā Tautas padome izsludināja likumprojektu par 1903. gada Sodu likumu ieviešanu arī Latgalē. Sk.: Valdības Vēstnesis, 16.03.1920., Nr. 62.

⁴ Высочайше утвержденное Уголовное Уложение. 22.03.1903, № 22704. ВЪ: Полное собрание законовъ Россійской имперіи. Собрание третіе. Томъ XXXIX. Отдѣленіе первое. 1903, № 22360–23838. Санкт-петербургъ: Типографія II Отдѣленія Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи, 1905, с. 175–274.

⁵ Высочайше утвержденный Уставъ уголовного судопроизводства. 20.11.1864, № 41476. ВЪ: Полное собрание законовъ Россійской имперіи. Собрание второе. Томъ XXXIX. Отдѣленіе второе. 1864, № 41319–41641. Санктпетербургъ: Типографія II Отдѣленія Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи, 1867, с. 215–306.

⁶ Latvijas Tautas padomes pirmās sesijas piektās sēdes 1918. gada 6. decembra stenogramma (Latvijas Tautas Padomes 1. sēdzes 5. sēde). Latvijas Tautas padomes sēdes, 19.11.1918., Nr. 1.

⁷ Sk., piemēram: Законъ о согласованіи Судебныхъ Уставовъ съ Новымъ Уголовнымъ Уложениемъ 1933 г. Вѣстникъ русскаго юридическаго общѣства: законъ и судъ, 1933, № 7 (37). Книга: Вѣстникъ русскаго юридическаго общѣства: законъ и судъ. 1929–1938. Томъ III. 1933. Рига: Факсимильное изданіе, 2000, с. 751–752.

⁸ Рѣшенія Общаго Собранія Кассационныхъ съ участіемъ Перваго и Второго Департаментовъ Правительствующаго Сената. 1910. Санктпетербургъ: Общественная Польза, 1911, с. 77–81.

rezultātā. Latvijas Senāta Kriminālais kasācijas departaments skaidroja, ka “[a]tzīt par iegūtu ar noziedzīgu nodarījumu var tikai tādu lietu, kura ar šo nodarījumu izņemta no viņa saimnieka faktiskās valdīšanas”⁹.

Par iegūtām ar noziedzīgu nodarījumu atzina tikai tādas lietas, “kuras pie-savinātas, atņemtas un vispār iegūtas ar noziegumu”¹⁰. Pie šādām lietām tika pieskaitīti arī prettiesiski saņemtie materiālie labumi, kukuļi, kā arī, neievērojot noteikto kārtību (bez atļaujas), vāktie ziedojumi.¹¹ Jāpiebilst, ka materiālie labumi, kukuļi un prettiesiski vāktie ziedojumi pamatā bija pakļauti konfiskācijai, taču, ja materiālie labumi, kukuļi tika iegūti izspiešanas rezultātā, tie bija atdodami tam, no kā tie izspiesti.¹² Savukārt, ja apsūdzētajam, vācot ziedojumus, nebija ļauna nolūka – ziedojumu vākšanas mērķis bija patiess, tad ziedojumi tika nodoti tam, kam tie tika vākti.

Pamatprincips paredzēja, ka ar noziegumu iegūtas mantas ir pakļautas atgrie-šanai cietušajam neatkarīgi no tā, vai šīs mantas bija izņemtas no personas, kas ar tiesas spriedumu tika atzīta par vainīgu, vai – no personas, kas absolūti nav saistīta ar noziegumu, kura rezultātā manta tika izņemta no saimnieka faktiskās valdīšanas.¹³ Šāda nostāja bija arī tiesām, skatot civiltiesiskus strīdus par mantu, kas cietušajam atņemta ar noziedzīgu nodarījumu, proti, “[t]āda manta pie paša nozieguma atklāšanas resp. mantas atrašanas ir neatliekami tūliņ atdodama īpaš-niekam, neskatoties uz to, kura rokās manta atradusies atņemšanas brīdī – pie paša noziedznieka resp[ektīvi] tā dalībnieka vai pie trešās personas, kura noziegumā nav nekādu dalību ņēmusi. Tas ir viscaur un vispār atzīts un pieņemts tiesisks princips”¹⁴.

Turklāt tiesām bija pienākums atgriezt cietušajam ar noziegumu atņemtās mantas arī apsūdzētā attaisnošanas vai lietas izbeigšanas vainīgā nenoskaidrošanas vai pierādījumu nepietiekamības dēļ gadījumos,¹⁵ ievērojot vienu priekšnosacīju-mu – nodarījums, kā rezultātā manta tika atņemta, atzīts par noziedzīgu.¹⁶ Savu-kārt, ja “apsūdzētā darbībā tiesa neatrod nozieguma pazīmju, atņemtās mantas nododamas atpakaļ personai, no kuras tās atņemtas”.¹⁷

Taču jāuzsver, ka 1864. gada 20. novembra Kriminālprocesa nolikuma 778. pants, attiecīgi arī 1939. gada Kriminālprocesa likuma¹⁸ 790. pants paredzēja

⁹ Latvijas Senāta Kriminālā kasācijas departamenta 30.09.1927. spriedums Nr. 155 Vaškeviča lietā. Avots: Kamradziuss F. Latvijas Senāta Kriminālā Kasācijas Departamenta spriedumu tēžu pilnīgs kopoījums. Aptveŗ laikmetu no 1919. g. līdz 1928. g. 31. decembrim. Rīga: autora izdevums, 1928, 687. lpp.

¹⁰ Kamradziuss F. 1928, 738. lpp.

¹¹ Sk. šikāk: 1903. gada 22. marta Sodu likuma krājuma 277. pants un 661. pants, kā arī Latvijas Republikas 1933. gada 24. aprīļa Sodu likuma 137. pants, 299. pants, 569. pants.

¹² Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta 26.02.1937. spriedums Nr. 1 lietā Jāņa Kļaviņa prasībā pret Vili Leinertu. Avots: Senāta Civilā kasācijas departamenta 1937. g[ada] spriedumi.

¹³ Latvijas Senāta Kriminālā kasācijas departamenta 14.11.1924. lēmums Nr. 1211 Valmaņa-Krūmiņa lietā. Avots: Kamradziuss F. 1928, 738. lpp.

¹⁴ Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta 15.06.1921. spriedums Nr. 29 Jāņa Pugas prasībā pret Miķeli Priedi lietā. Avots: Senāta Civilā Kasācijas Departamenta spriedumi: 1921.–1922. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1926, Nr. 5/6, 71.–72. lpp.

¹⁵ Latvijas Senāta Kriminālā kasācijas departamenta 22.12.1921. sprieduma Nr. 476 Gūtmaņa lietā. Avots: Kamradziuss F. 1928, 686. lpp.

¹⁶ Рѣшенія Общаго Собранія Кассационныхъ. 1911, с. 77–81.

¹⁷ Lēmums Nr. 1211 Valmaņa-Krūmiņa lietā. Avots: Kamradziuss F. 1928, 738. lpp.

Sal.: Latvijas Senāta Kriminālā kasācijas departamenta 20.06.1928. lēmums Nr. 113 Vasariņa u. c. lietā. Avots: Kamradziuss F. 1928, 739.–740. lpp.

¹⁸ Kriminālprocesa likums. Rīga: Valsts tipogrāfija, 1939.

izņēmumu no vispārējās kārtības, proti, ja uz noziedzīgā nodarījuma rezultātā iegūto lietu pretendēja kāda cita persona, tad jautājums bija risināms civiltiesiskā kārtā.

Latvijas Republikas Kriminālais kasācijas departaments norādīja, ka “visos gadījumos, kad pie krimināllietas iztiesāšanas figurējuši tādi lietiski pierādījumi, vai citi priekšmeti, kas iegūti caur tādu nodarījumu vai sakarā ar noziedzīgo nodarījumu, tiesai *ex officio* jātaisa lēmums par tiem, likvidējot līdz ar to noziedzīgā nodarījuma sekas. Izņēmumu no šā nosacījuma paredz vienīgi Kriminālproc[esa] [l]ik[uma] 790. pants, kas nosaka, ka gadījumos, ja uz lietām, kas iegūtas ar noziedzīgu nodarījumu, pretendē kāda trešā persona, tad tiesa ļauj stridniekiem noskaidrot savas tiesības civiltiesāšanas kārtībā. [L]ikums nešķiro noziedzīgus nodarījumus, bet runā vispārīgi par lietām, kas iegūtas ar noziedzīgu nodarījumu, kāds tas arī nebūtu”¹⁹.

Tādējādi saskaņā ar pamatprincipu mantas, kas cietušajam tika atņemtas ar noziegumu, tika atdotas krimināllietas ietvaros, ja nebija šaubu par paša nodarījuma noziedzīgumu un par personas tiesībām uz mantu. Pretējā gadījumā strīds par tiesībām uz mantu tika risināts civiltiesiskā kārtā.

Būtiski aplūkot tiesas nostāju, risinot jautājumus, kas saistīti ar noziedzīgi iegūtu mantu, civiltiesiskā kārtā.

Noziedzīgi iegūtas mantas institūta civiltiesiskie aspekti starpkaru periodā Latvijas Republikā

“Kustamas mantas īpašniekam nav tiesības to atprasīt no trešajām personām, ja tāda viņa manta pārgājusi svešās rokās, kaut arī bez viņa gribas, bet ne zādzības, krāpšanas vai citādā kriminālnoziedzības ceļā.”²⁰ Taču jāuzsver, ka ne katra noziedzīgā nodarījuma rezultātā cietušajam atņemtā manta vienmēr bija pēdējam atgriežama.

Piemēram, izšķirot jautājumu, “vai īpašniekam, ja viņš kādu savu kustamu lietu izirējis un irnieks to atsavinājis, ir tiesības šo lietu atprasīt no trešās personas”, Latvijas Senāta Civilais kasācijas departaments nosprieda noraidoši. Saskaņā ar 1864. gada Civillikuma 923. panta nosacījumiem “[ī]pašuma prasībai nav vietas, kad kustamu mantu, ko tās īpašnieks labprātīgi uzticēja svešai personai, dodot [to] aizdevumā, glabājumā, ķīlā vai citā veidā, šī svešā persona nodos trešajai personai valdījumā. Šajā gadījumā ir pieļaujams vien personisks prasījums pret to, kuram īpašnieks uzticēja savu mantu, taču nebūt ne pret trešo personu, labticīgu valdītāju”²¹. Tādējādi īpašuma tiesību prasība nav vērojama pret trešo personu – lietas labticīgu ieguvēju –, ja pēdējais to ieguva īpašumā no tādas personas, kurai šo lietu tās īpašnieks labprātīgi uzticēja, vai – no cita labticīga priekšgājēja.²²

¹⁹ Latvijas Senāta Kriminālā kasācijas departamenta 20.05.1933. spriedums Nr. 349 Vitoliņa lietā. Avots: Kamradziuss F. Latvijas Senāta Kriminālā Kasācijas Departamenta spriedumu tēžu pilnīgs kopojums. Aptveņ laikmetu no 1931. g. 15. septembra līdz 1935. g. 15. septembrim. Rīga: autora izdevums, 1935, 83. lpp.

²⁰ Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta 24.02.1921. spriedums Nr. 12 Leokadijas Visockajas prasībā pret Ņikitu Daņilovu lietā. Avots: Senāta Civilā Kasācijas Departamenta spriedumi: 1921.–1922., 17. lpp.

²¹ Буковский В. Сводъ гражданскихъ узаконеній губерній Прибалтійскихъ. Съ продолженіемъ 1912–1914 г. г. и съ разъясненіями. Томъ I. Рига: Типографія Г. Гемпель, 1914, с. 391.

²² Senāta Civilā kasācijas departamenta 29.09.1938. spriedums Nr. 85 lietā Venceļa Klinslinga prasībā pret Jāni Bērziņu. Avots: Valdības Vēstnesis, 16.08.1939., Nr. 183, 87.–94. lpp.

Tomēr minētajā gadījumā, lai īpašnieks zaudētu īpašuma prasības tiesību, kumulatīvi ir jāizpildās trīs nosacījumiem: “1) kustamas mantas īpašniekam n[epieciešams] to labticīgi uzticēt svešai personai, kurai 2) nepieciešams nodot mantu trešās personas valdījumā, un 3) šī trešā persona, saņemot mantu valdījumā, atrodas labā ticībā”²³. Iztrūkstot kaut vienam no šiem nosacījumiem, mantas sākotnējais īpašnieks saglāba īpašuma prasības tiesību, kā tas, piemēram, būtu gadījumos, kad manta, kas atrastos pie trešās personas, būtu nolaupīta no mantas sākotnējā īpašnieka.

Neraugoties uz to, ka svešas kustamas mantas piesavināšanās ir krimināli sodāma noziedzīga darbība, kā rezultātā cietušais zaudē mantu, tā netiek atdota cietušajam, atņemot to labticīgam mantas ieguvējam. Cita starpā arī Latvijas Senāta Kriminālā kasācijas departamenta spriedumos Latvijas Senāta Civilais kasācijas departaments uzsvēra, ka “tas vien, ka pēc krimināllikumiem noziedzīgā ceļā iegūta lieta atdodama viņas agrākam saimniekam, neizšķir jautājumu, kam uz šo lietu pieder īpašuma tiesības”²⁴.

Nemot vērā minēto, pamatoti var secināt, ka trešās personas *bona fide*²⁵ iegūtās īpašuma tiesības uz šādu citas personas piesavinātu mantu ir pasargātas arī no mantas sākotnējā īpašnieka īpašuma tiesību prasības. Taču šajā kopsakarā jāņem vērā Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta norādītais, ka trešajai personai ir pienākums pierādīt, ka tā *bona fide* ieguva mantu no personas, kurai tā tika uzticēta, vai ka “priekšgājēji – nepārtrauktā rindā – *bona fide* no uzglabātāja strīdū esošo mantu *bona fide* ieguvuši”²⁶.

Saskaņā ar pamatprincipu – noziedzīgā ceļā atņemta manta atdodama agrākajam saimniekam – to norādīja arī Latvijas Senāta Civilais kasācijas departaments, trešā persona – labticīgs mantas ieguvējs – nevar iegūt uz šādu mantu īpašuma tiesības,²⁷ tomēr starpkaru periodā pastāvēja izņēmumi, kas paredzēja atkāpes no pamatprincipa. Minēto skaidri arī iezīmē Latvijas Senāta Kriminālā kasācijas departamenta spriedumos paustās atziņas, piemēram, “atzīstot no E. V. vārda izgatavotu ģenerālpilnvaru par viltotu, Tiesu palāta līdz ar to atzinusi par nederīgām uz šās pilnvaras pamata izdotās apakšpilnvaras. Bet ņemot vērā, ka, noslēdzot darījumus ar tiesājamo V., kurš formāli rīkojies pilnvaras robežās, viņa kontrahenti rīkojušies *bona fide*, Tiesu palāta [...] atstājusi šām personām noskaidrot savas tiesības, izrietošas no obligāciju izdošanas fakta un līgumiem, civiltiesā”²⁸.

²³ Буковский В. 1914, с. 391.

²⁴ Spriedums Nr. 85 lietā Venceļa Klinslinga prasībā pret Jāni Bērziņu. Avots: Valdības Vēstnesis, Nr. 183, 87.–94. lpp.

²⁵ *Bona fide* (latīņu val.) – uzticoties, vaļširdīgi, neviltoti, pēc labākās sirdsapziņas, bez jebkādiem blakusnodomiem, labticīgi.

²⁶ Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta 18.12.1922. spriedums Nr. 90 lietā Richarda Faltīņa prasībā pret Pēteri Roptaļu. Avots: Senata Civilā Kasācijas Departamenta spriedumi: 1922. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1927, Nr. 2/3, 219.–220. lpp.

²⁷ Spriedums Nr. 29 Jāņa Pugas prasībā pret Miķeli Priedi lietā. Avots: Senata Civilā Kasācijas Departamenta spriedumi: 1921.–1922., 70.–71. lpp.

²⁸ Spriedums Nr. 349 Vitoliņa lietā. Avots: Kamradziuss F. 1935, 82.–83. lpp.

Kopsavilkums

1. Noziedzīgi iegūtas mantas institūts, kāds tas pastāvēja Krievijas impērijā, saglabāja savu kontinuitāti Latvijas Republikā starpkaru periodā.
2. Par Latvijas Republikas starpkaru perioda noziedzīgi iegūtas mantas institūta pamatiem var uzskatīt Krievijas impērijas 1903. gada 22. marta Sodū likuma krājumu, 1864. gada 20. novembra Krievijas impērijas Kriminālprocesa nolikumu un Krievijas impērijas Valdošā senāta spriedumos atzītās juridiskās atziņas.
3. Pamatprincips paredz vienmēr noziedzīgā ceļā atņemtu mantu atdot atpakaļ tās sākotnējam saimniekam, tostarp arī gadījumos, kad mantas sākotnējais saimnieks šādu lūgumu tiesai nebija pieteicis, vai arī – kriminālprocesa izbeigšanas gadījumā, ja apsūdzētais tika attaisnots vai noziedzīgajā nodarījumā vainojamā persona nemaz netika noskaidrota.
4. Priekšnoteikums noziedzīgā ceļā atņemtas mantas atgriešanai tās sākotnējam saimniekam bija paša nodarījuma, kā rezultātā mana tikusi atņemta, atzišana par noziedzīgu.
5. Gadījumos, kad uz lietām, kas iegūtas ar noziedzīgu nodarījumu, pretendēja kāda trešā persona, strids tika skatīts civiltiesāšanās kārtībā.
6. Lai gan arī civiltiesas ievēroja tos pašus principus, uz kuriem savos spriedumos atsaucās krimināltiesas, risinot jautājumus, kas skar noziedzīgā ceļā iegūtu mantu, pastāvēja izņēmuma gadījumi, kad trešās personas īpašuma tiesības uz šādu mantu tika atzītas.

LIKUMS RUNĀ LATVISKI: CĪŅAS PAR JURIDISKO VALODU “TIESLIETU MINISTRIJAS VĒSTNEŠĀ” LAPPUSĒS

THE LAW SPEAKS LATVIAN: ARGUMENTS ABOUT LEGAL LANGUAGE IN THE JOURNAL OF THE MINISTRY OF JUSTICE

Dina Gailīte

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorantūras
doktora zinātniskā grāda pretendente

Summary

Until the establishment of the Latvian state, the Latvian language was not used in public administration, laws, and the legal system. After the establishment of the state, the Latvian language became the state language, and there was an urgent need to develop terminology in numerous spheres, including justice. The authors of the publications of the law journal “Tieslietu Ministrijas Vēstnesis” (Journal of the Ministry of Justice) actively participated in this process. The discussions about terminology of two major codes, the Penal Law (Criminal Code) and the Civil Law (Civil Code), were particularly extensive.

Atslēgvārdi: juridiskā prese, juridiskā terminoloģija, juridiskā kultūra.

Keywords: legal press, legal terminology, legal culture.

Autorei turpinot Latvijas juridiskās preses vēstures pētniecību, šajā rakstā tiek aplūkots starpkaru perioda ietekmīgākā žurnāla – “Tieslietu Ministrijas Vēstneša” – būtiskais un joprojām aktuālais ieguldījums latviešu juridiskās valodas, tai skaitā terminoloģijas, attīstībā.

Nav iespējams pārvērtēt valodas nozīmi. Individīda domāšanas process norit valodas ietvarā, un valoda ir neaizstājams cilvēku savstarpējās saziņas līdzeklis. Savukārt konkrētas valodas attīstība saistās ar tās lietotāju dzīvi. Tā, piemēram, sastapšanās ar jaunām saimnieciskām vai politiskām reālijām bagātina valodu ar jauniem vārdiem. Būtisks pavērsiens notiek, ja kāda valoda kļūst par valsts valodu un tiek lietota valsts pārvaldē un attiecībās starp pilsoni un valsti: notiek ne vien sociālas un emocionālas pārmaiņas (jo valoda, bez šaubām, ir arī varas elements¹), bet rodas arī jaunas nepieciešamības, tai skaitā pēc jauniem vārdiem

¹ Kūle M. Valoda un vara: filosofiskais, kultūras un psiholoģiskais aspekts. Referāts Valsts valodas komisijas rīkotajā starptautiskajā konferencē “Valoda un identitāte” 2004. gada 24. septembrī. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/94578> [aplūkots 20.02.2021.].

jomās, kurās valodas lietojums ar šo brīdi būtiski paplašinās, ieskaitot politiku un jurisprudenci.² Apvienojumā vēl arī ar augstākās izglītības iespējām konkrētajā valodā, ko parasti rada nacionālas valsts izveide, šāds statuss ir būtisks dzinulis valodas attīstībai un dzīvotspējai.³

Līdz pat 19. gadsimtam latviešu valodu lietoja gandrīz tikai zemnieku kārta un jebkādas profesionālas terminoloģijas (arī juridiskās) attīstība bija ļoti ierobežota.⁴ Turklāt, neskatoties arī uz nacionālās atmodas procesiem un latviešu saimniecisko emancipāciju laukos un pilsētās,⁵ latviešu valoda netika oficiāli lietota Krievijas impērijas likumdošanas aktos, valsts iestādēs un tiesu sistēmā, izņemot vienīgi pagasttiesas, līdz pat šīs valsts sabrukumam Pirmā pasaules kara noslēgumā.⁶ Kā norāda Arveds Švābe, līdz Latvijas valsts dibināšanai, “Ja latvietis tiešām gribēja zināt likumus, viņam bij pilnīgi jāprot ne vien krievu, bet arī vācu valoda”⁷.

Situācija mainās līdz ar Latvijas Republikas nodibināšanu 1918. gadā, latviešu valodai kļūstot par noteicošo valsts pārvaldē, militārajā sfērā, izglītības sistēmā un zinātnē (tai skaitā jaundibinātajā Latvijas Augstskolā) utt. Rodas vajadzība attīstīt vispusīgu terminoloģiju latviešu valodā, arī juridisko terminoloģiju. Līdz valsts dibināšanai fragmentāri un uz atsevišķu entuziastu pūliņiem balstītais latviešu juridiskās valodas izveides process⁸ reizē ar nacionālas valsts izveidi kļūst par neizbēgamu nepieciešamību.

Ieskatu pirmajos centienos risināt šo problēmu sniedz pirmā latviešu valodas terminoloģijas vārdnīca, kas ir Izglītības ministrijas veidotas komisijas (1919–1921) darba rezultāts (“vajadzīgo jēdzienu [...] latviskos nosaukumus vajadzēja radīt no jauna vai dažreiz arī vienkārši sankcionēt tiem jau pastāvošos nosaukumus”).⁹

² Piemēram, viena no Latvijas pamattautu valodām – lībiešu valoda – nekad nav tikusi lietota oficiālā aprītē, līdz ar to tajā gandrīz nemaz nav attīstīta juridiskā terminoloģija. Pirmo reizi tulkotot uz lībiešu valodu Latvijas Satversmi, valodnieks Valts Ernštreits radīja juridisko terminoloģiju lībiešu valodā. Sk.: Satversmes teksti lībiešu valodā: Latvijas Republikas Satversme. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2012, 149.–171. lpp.

³ Plašāk par valodas statusu un dzīvotspēju sk. arī: Osipova S. Valoda kā vērtība. Krājuma: Nācija, valoda, tiesiska valsts ceļā uz rītdienu. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2020, 239.–261. lpp.

⁴ Pirmais darbs, kurā tika mērķtiecīgi attīstīta latviešu valodas terminoloģija, – mācītāja Gotharda Fridriha Stendera “Augstas gudrības grāmata” – piedāvāja viņa paša radītus terminus dabaszinībās (astronomijā, fizikā, ģeogrāfijā, ķīmijā u. c.), bet nevienu terminu, kas būtu saistīts ar tieslietām. Sk.: Stradiņš J. Stenderi un “Augstas gudrības grāmata” latviešu kultūras vēsturē. Grām.: Stenders G. F. Augstas gudrības grāmata no pasaules un dabas. 1796. gada izdevuma teksts ar komentāriem. Rīga: Liesma, 1988, 11.–38. lpp.

⁵ Plašāk sk., piemēram: Švābe A. Mūsu sodu likumu valoda. TMV, 1933, Nr. 6–8, 129.–144. lpp.; Štekerhofs S. Juridiskās terminoloģijas attīstība 19. un 20. gadsimtā: nozīmīgākās personības un publikācijas. Grām.: Terminrade Latvijā senāk un tagad. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija, 2016, 121.–126. lpp.

⁶ Plašāk par valodas situāciju tieslietu jomā, krievu valodas uzspiešanu vācu valodas kā lietvedības valodas vietā un vietējo valodu (latviešu, igauņu) diskrimināciju sk.: Ducmanis K. Latviešu valoda Baltijas tiesās. Grām.: Iz Baltijas provinču tiesībām. Rīgā, 1913, 343.–358. lpp.

⁷ Švābe A. Mūsu sodu likumu valoda. TMV, 1933, Nr. 6–8, 132. lpp.

⁸ Aktīva latviešu juridiskās valodas attīstība aizsākas tikai pēc dzimtbūšanas atcelšanas, kad Kurzemes un Vidzemes latvieši brīva cilvēka statusā gūst iespēju pilnvērtīgi iesaistīties tiesiskajā aprītē, kā arī cara valdība liek tulkot latviski t. s. zemnieku likumus. Savukārt par juridiskās terminoloģijas sistemātisku veidošanu var sākt runāt tikai 19. gs. otrajā pusē, kad autodidakts Māteru Juris liek pamatus latviešu civiltiesību terminoloģijai, bet akadēmiski izglītotais advokāts Andrejs Stērste augstā kvalitātē tulko “Ķeizara Aleksandra II Tiesu ustavus”. Šis ir arī laiks, kad pirmie latvieši iegūst augstāko juridisko izglītību un uzsāk juridisko praksi, daudzi no viņiem vienlaikus ir arī publicisti un presē izglīto sabiedrību tieslietu jautājumos.

⁹ Par terminoloģijas veidošanas metodēm un problēmām, kā arī par komisijas darbu plašāk sk. vārdnīcas priekšvārda: Zinātniskās terminoloģijas vārdnīca. Izglītības ministrijas terminoloģijas komisijas sakopojumā. Rīga: Izglītības ministrijas izdevums, 1922.

Vārdnīcas priekšvārdā komisijas locekļu skaitā minēti arī tādi ievērojami juristi kā Aleksandrs Būmanis un Pēteris Leitāns, un nodaļā “Tieslietu zinātne” apkopoti vairāk nekā 110 juridiskie termini, bet vairāki citi atrodamī arī vārdnīcas nodaļā “Tautsaimniecība un finanču zinības” (termini nav skaidroti, bet tiem ir dots analogs krievu un vācu valodā). Šīs vārdnīcas termini gan izmantoti, gan kritizēti vārdnīcā arī “Tieslietu Ministrijas Vēstnesī” (turpmāk saīsināti – TMV).

Pievēršoties konkrēti TMV pienesumam latviešu juridiskās valodas attīstībā, ir jāņem vērā, ka jaunās valsts tiesiskās sistēmas attīstība ir žurnāla pamattēma un raksti par dažādiem likumdošanas aktiem veido lielāko TMV daļu. Gandrīz katrā šādā publikācijā autori pievēršas arī terminoloģijas problēmām vai vismaz lieto terminu paskaidrošanai analogus svešvalodās (galvenokārt Latvijas juristiem vislabāk pazīstamajā krievu un vācu valodā). Līdz ar to faktiski katrs raksts žurnālā savā ziņā ir ieguldījums juridiskās terminoloģijas attīstībā. Tāpēc šajā apskatā tiks aplūkoti tikai daži spilgti piemēri, kas raksturo TMV ieguldījumu latviešu juridiskās valodas attīstībā žurnāla iznākšanas 20 gados.

Kā pirmā jāmin publikācija, kas ne vien kritiski aplūko konkrētā likumā lietoto terminoloģiju, bet arī konceptuāli iezīmē labas juridiskās valodas un precīzas terminoloģijas lomu labā likumdošanas procesā kopumā, tādēļ šai ziņā nav zaudējusi aktualitāti joprojām. Tas ir jurista un terminologa Konstantīna Gaigala¹⁰ raksts par terminoloģiskām neprecizitātēm un likuma tulkošanas problēmām Satversmes sapulces pieņemtajā “Sodu likumā par Saeimas un pašvaldības iestāžu vēlēšanu un tautas nobalsošanas brīvības un pareizības un Saeimas darbības traucēšanu”.¹¹ Uzsverot valodiskās precizitātes nepieciešamību, K. Gaigals formulē vairākus ar to saistītus labas likumdošanas aspektus: “Likumam par visām lietām vajag būt skaidram un noteiktam, tiklab pēc sava satura, kā arī pēc redakcijas. Tāda ir viena no vispirmām un vissvarīgākām prasībām, kura jāpiemēro likumdevējam. Ar aplamu vai pat tikai neveiklu redakciju likumdevējs likumā bieži ieliek ne to saturu, ko patiesībā gribējis, bet pavisam citu, vai labākā gadījumā rada pārpratumus, un tām iestādēm, kurām likums jāpiemēro dzīvē, sagādā liekas un nevajadzīgas grūtības. Pie tiem likumiem, kurus izdevusi mūsu likumdevēja iestāde, par nožēlošanu, ne vienmēr var teikt, ka viņu redakcija būtu noteikta un skaidra.”

K. Gaigals arī norāda uz objektīvajām grūtībām, kas šajā latviešu juridiskās valodas attīstības sākumposmā bija jāpārvar juridisko tekstu rakstītājiem: “Likumu rediģēšana, bez šaubām, ļoti nopietns un grūts darbs, un sevišķi grūts tas mūsu likumdevējas iestādes juridiskai un redakcijas komisijai, kamēr mūsu juridiskā terminoloģija nav vēl galīgi nodibinājusies. Tā nodibinās tikai pamazām un vispareizāk tā nodibinās ne teorijā, bet praktiskā dzīvē darbā.” Viņš arī uzsver precizitātes nozīmi terminoloģijā (vienai reālījai – viens termins, izvairīšanās no paralēlismiem): “Mūsu valoda ir bagāta un skaidra, un šīs bagātības jāizlieto tur, kur tās vajadzīgas. No otras puses, ar šīm bagātībām jābūt arī taupīgiem. Man liekas, ka sevišķi to prasa likumi. Katram jēdzienam, pat pašam ikdienišķākam, likumā jādod tikai viens apzīmējums.”

Kā jau minēts, raksti par topošiem vai pieņemtiem likumiem veidoja lielāko TMV daļu, un, ņemot vērā to, ka lielākā daļa nozaru likumu (un arī konstitūcija)

¹⁰ Šī raksta tapšanas brīdī Konstantīns Gaigals (Hiršs) bija tiesnesis, Centrālās vēlēšanu komisijas loceklis un Sodu likumu tulkošanas komisijas vadītājs. Viņš bija pazīstams arī kā žurnālists, sabiedrisks darbinieks, valodnieks (arī terminologs), pirms tiesneša darba bijis arī zvērināts advokāts. Plašāk sk.: Autobiogrāfija. TMV, 1923, Nr. 1, 1.–6. lpp.

¹¹ Gaigals K. Piezīmes pie mūsu likumu rediģēšanas. TMV, 1922, Nr. 1, 18.–20. lpp.

jaunajai valstij tapa pirmo reizi, gandrīz katrs autors kaut nedaudz pieskaras terminoloģijas jautājumiem. Tā, piemēram, *Dr. iur.* Augusta Lēbera apjomīgajā pētījumā “Par preklusīviem termiņiem” gandrīz katram pieminētajam tiesību institūtam norādīti apzīmējumi ne vien vācu un krievu, bet arī franču, itāļu un latīņu valodā.¹²

Tālāk tiks piedāvāts terminoloģisks ieskats divās galvenajās tēmās, kas gadu gaitā caurvij TMV laidienus, un tās ir diskusijas par tobrīd topošajiem lielajiem nozaru kodeksiem – Sodu likumu (1933) un Civillikumu (1937), kā arī emocionālā polemikā par kādu grāmatu, kas sniedz priekšstatu par juridiskās valodas veidošanas grūtībām.

Sodu likums – tulkojums, nevis oriģināls

Jau pirmajā TMV laidienā publicēta ziņa par uzsāktu darbu pie Krievijas 1903. gada Sodu likumu pielāgošanas Latvijas vajadzībām,¹³ un šādi pārskati tiek sniegti regulāri. Latvijas Sodu likums top, balstoties uz šo Krievijā gadsimta sākumā tapušo kriminālkodeksu un ļoti lielā apjomā burtiski pārņemot vai pielāgojot tā normas. Vairāki Tieslietu ministrijas darba grupās ieceltie juristi ir pēc tautības krievi un pirms Pirmā pasaules kara izglītojušies, kā arī praktizējuši Krievijā, turklāt darbu kopumā vada divi izcili Krievijas krimināltiesību skolas pārstāvji – Pauls Mincs un Pjotrs Jakobi. Projekts sākotnēji (vairākās versijās) top krievu valodā un tikai pēc tam tiek tulkots latviski. Turklāt tulkojumi notiek ilgākā laika posmā, un tos veic vairāki atšķirīgas kvalifikācijas tulkotāji – tiesnesis Konstantīns Gaigals un Tieslietu ministrijas Juriskonsultācijas loceklis Voldemārs Dāvīds, kā arī ministrijas Kodifikācijas nodaļas tulks, kam jurista izglītības nav, – Jānis Lauva¹⁴ (tieši viņš bija tulkojis 1923. gadā latviski izdoto Krievijas 1903. gada Sodu likumu, kas kopš 1918. gada tika piemērots kā Latvijas kriminālkodekss¹⁵).

Vērtējot jaunā likuma saturu, bet jo īpaši tā valodu, Arveds Švābe ir ļoti kritisks: “jaunais Sodu likums ir izstrādāts krievu valodā. Tā tad Saeimai iesniegts nevis likumprojekta oriģināls, bet tā tulkojums. [...] tam – pretstatā Latvijas Republikas Satversmei un Agrārās Reformas Likumam – nav savas nacionālas sejas [...] šoreiz jaunā likuma gars ne valodas, ne tiesību ziņā nav latviešu gars, bet gan izteic sava pirmavota – 1903. g. likuma – svešo garu.”¹⁶

Divos turpinājumos publicētajā plašajā rakstā “Mūsu sodu likumu valoda”¹⁷ A. Švābe ir ļoti nesaudzīgs gan pret Sodu likuma valodu kopumā, gan pret daudziem tajā lietotajiem terminiem. Sodu likums, viņaprāt, ir kā “viduvējs, vietām pat vājš prozas darbs, kas seko sliktiem krievu “kancelejas stila” paraugiem”. Likumu teksta autoriem turpretī, viņaprāt, jābūt “nevien labiem tiesībniekiem, bet arī labiem rakstniekiem”, un laba “juridiskā proza” ir tāda, kuras valoda ir “vienkārša, īsa, spēcīga un skaidra”.¹⁸ Taču Sodu likums, kas sākotnēji tapis krievu valodā un

¹² Lēbers A. Par preklusīviem termiņiem. TMV, 1924, Nr. 1, 4, 5.

¹³ Sodu likumu pārstrādāšanas komisijas darbība. TMV, 1920, Nr. 1, 33.–36. lpp.

¹⁴ Plašāk par Sodu likuma tapšanas gaitu un valodas jautājumiem sk.: Švābe A. Mūsu sodu likumu valoda. TMV, 1933, Nr. 6–8, 150.–158. lpp.

¹⁵ Īss pārskats par Sodu likuma izstrādāšanas gaitu. Grām.: 1933. g. 24. aprīļa Sodu likums ar likumdošanas motīviem un sīkiem komentāriem, kā arī ar alfabētisko un citiem radītājiem. Rīga, 1934, 2. lpp.

¹⁶ Turpat, 154.–155., 158. lpp.

¹⁷ Švābe A. Mūsu sodu likumu valoda. TMV, 1933, Nr. 6–8, 129.–144. lpp.; TMV, 1935, Nr. 3, 585.–594. lpp.

¹⁸ Švābe A. Mūsu sodu likumu valoda. TMV, 1935, Nr. 3, 592. lpp.

pēc tam tulkots latviski, pēc Švābes domām, ir pilns ar barbarismiem, neprecīziem terminiem un stila kļūdām, un kopumā “pat nelietpratējs viegli uzminēs, ka viņš lasa tulkotu, ne oriģinālu darbu”.¹⁹

A. Švābe kritizē arī daudzus Sodu likumā izmantotos terminus kā neveiklus vai neprecīzus pārcēlumus no krievu valodas un piedāvā savas alternatīvas: “sodu likumu terminoloģija jāizstrādā nevis formas vai satura ziņā vārdiski atdarinot svešu tautu vai kodeksu juridiskos nosaukumus, bet meklējot paraugus latviešu un leišu tiesību vēsturē un juridiskajā folklorā vai arī radot no jauna saskaņā ar tautas tiesisko pārlicību un valodisko apziņu.”²⁰

Diemžēl TMV lappusēs neatrodam Sodu likuma autoru iebildumus A. Švābes asajai kritikai. Tomēr Sodu likuma terminoloģija daudzos gadījumos ir izrādījusies dzīvotspējīga un tiek lietota arī mūsdienās, piemēram: noziedzīgs nodarījums (Švābe piedāvā – nodarījums), smags noziegums (Švābes ieskatā, būtu bijis nepieciešams jaunvārds, lai neradītu iespaidu, ka citi noziegumi ir “viegli”), brīvības atņemšanas sods (brīvības sods) u. c.

Tracis ap zemnieku likumu izdevumu

Aizraujošu polemiku, kas nonāk arī līdz personiskiem apvainojumiem, aizsāk cits TMV publicēts A. Švābes viedoklis, un tā ir recenzija²¹ par 1932. gadā izdotu tiesību normu krājumu “Vidzemes un Kurzemes zemnieku likumi (Zemnieku privāttiesības)”,²² ko veidojuši divi Tieslietu ministrijas darbinieki – Kodifikācijas nodaļas vadītājs jurists Herberts Ēlerss (*Herbert Ehlers*)²³ un nodaļas darbvedis, tulks Jānis Lauva.²⁴ Kā zināms, līdz Civillikuma pieņemšanai 1937. gadā Latvijā saglabājās no Krievijas impērijas mantotais civiltiesību partikulārisms un dažādi tiesību avoti regulēja civiltiesiskās attiecības ne vien dažādos Latvijas novados, bet arī pilsētās un laukos, tai skaitā spēku bija saglabājušas Kurzemes 1817. gada un Vidzemes 1860. gada zemnieku likumu atsevišķas civiltiesiskās normas. Grāmata acīmredzot bija iecerēta kā palīglīdzeklis tiesību praktiķiem, kamēr tiek gaidīta jaunā civillikodeksa pieņemšana.

¹⁹ Švābe A. Mūsu sodu likumu valoda. TMV, 1935, Nr. 3, 594. lpp.

²⁰ Turpat, 592. lpp.

²¹ TMV, 1933, Nr. 11/12, 255.–277. lpp.

²² Vidzemes un Kurzemes zemnieku likumi: (zemnieku privāttiesības): ar paskaidrojumiem un dažiem Senāta spriedumu izvilkumiem / Tieslietu ministrijas sevišķas komisijas sagatavojumā. Rīga: [b. i.], 1932. 48 lpp.

²³ Vācbaltietis Herberts Ēlerss daudzus gadus strādāja Tieslietu ministrijas (vēlāk – Saeimas) Kodifikācijas nodaļā, bija arī tās vadītājs. Ir daudzu likumu, tai skaitā Civillikuma, līdzautors. Vēlāk izceļojis uz Vāciju. Plašāk sk.: [http://www.at.gov.lv/lv/jaunumi/par-notikumiem/%7BSECTION-2312%7D/avgstako-tiesu-apmekle-ipasi-viesi-no-vacijas-9192?print=true&\[aplukots 26.02.2021.\]](http://www.at.gov.lv/lv/jaunumi/par-notikumiem/%7BSECTION-2312%7D/avgstako-tiesu-apmekle-ipasi-viesi-no-vacijas-9192?print=true&[aplukots 26.02.2021.])

²⁴ Jānis Lauva (1873–1953) kopš 1919. gada bija Tieslietu ministrijas darbvedis, tulks, TM Kodifikācijas nodaļas (vēlāk Saeimas Kodifikācijas nodaļas departamenta) sekretārs. Beidzis Ikšķiles pamatskolu un draudzes skolu, pēc tam pašizglitējies. Tulkojis daudzus no Krievijas impērijas pārmantotos likumus, kā arī tos rediģējis. Apbalvots ar TZO III šķiru (1928). Kopā ar Kodifikācijas departamenta redaktoru H. Blēsi izdevis “Juridiskās terminoloģijas vārdnīcu” (Rīga: Latvju grāmata, 1942. 336 lpp.). J. Lauva bijis arī aktīvs publicists un arī dalībnieks diskusijās par latviešu valodas pareizrakstības reformas u. c. jautājumiem. Plašāk sk., piemēram: Paegle Dz. Pareizrakstības jautājumu kārtošana Latvijas brīvvalsts pirmajos gados (1918–1922). Grām.: Baltu filoloģija XVII (1/2). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2008, 73.–88. lpp.); Paegle Dz. Verba *aizskart* normēšanas vēsture. Grām.: LU Raksti. Valodniecība. Latvistika un somugristika. Rīga: Latvijas Universitāte, 2009, 74.–80. lpp.

Švābe šajā recenzijā ir tikpat ass, kā rakstot par Sodu likumu, un kritizē gan to, ka nav skaidrs, no kādas valodas (krievu vai vācu) un no kura likumu izdevuma veikts tulkojums, gan to, kādas zemnieku likumu normas izvēlētas iekļaušanai krājumā, gan terminu skaidrojumu (piemēram, kas ir “zemnieks”), gan – un jo īpaši – tulkojuma kvalitāti.

Tieši J. Lauvam tiek vislielākā kritikas daļa, jo “Mati jāplēš no galvas, dzirdot, ko šai ziņā no likuma teksta ir iztaisījis Kodifikācijas nodaļas tulks J. Lauva”²⁵. Pārmetot “nejuristam” Lauvam juridisko zināšanu un tiesību vēstures izpratnes trūkumu, Švābe secina: “teksts savas juridiskās nepareizības dēļ bieži vien godam liekams blakus bēdīgi slaveniem vācu mācītāju z.l. “pārcēlumiem” 19. gs. pirmā pusē”²⁶, un ar šādu tulkojumu Latvija atgriezies pie “nebrīvības laikmeta peļāmās parašas uzdot nejuristiem likumu “pārcelšanu” “tumšo ļaužu tautas valodā.”²⁷

Švābe arī norāda obligātos nosacījumus, kas būtu jāizvirza juridisko tekstu tulkotājam: “1. lai viņš pilnīgi prot oriģinālo valodu, 2. lai viņam ir speciāla izglītība tai nozarē, kurā sacerēts tulkojamais darbs [...], 3. lai viņam ir arī vispārēja literāriska izglītība vai vismaz praktiska māka savā mātes valodā [...]”²⁸ Švābe uzskata, ka Lauvam šādas kvalifikācijas nav.

Uz iznīcinošo Švābes recenziju, gan daļēji atzīstot pieļautās kļūdas, gan pārmetot neobjektīvu kritiku, atbild gan H. Ēlerss,²⁹ gan J. Lauva.³⁰

Noslēdzot šīs polemikas apskatu, vēl tikai jāpiebilst, ka tomēr tieši J. Lauva ir atstājis neizdzēšamas pēdas latviešu juridiskajā valodā, vācu okupācijas laikā kopā ar bijušo Kodifikācijas nodaļas kolēģi Blēzi izdodot pirmo daudznozaru juridisko terminu (tulkojošo) vārdnīcu.³¹

Par Civillikuma terminoloģiju – izvērsti un ar cieņu

Jau no pašiem TMV sākumiem tajā atspoguļots darbs pie visai Latvijai vienota civilkodeksa izstrādes.³² Diskusijas par civiltiesību terminoloģiju notiek ilgākā laika posmā (tai skaitā vispirms apspriežot Baltijas vietējo civillikumu kopojuma, kas kļūst par vēlākā CL pamatu, tulkojumus latviešu valodā un tajos izmantoto terminoloģiju³³) un pirms, nevis pēc kodeksa pieņemšanas, tādēļ acīmredzami ietekmē rezultātu, turklāt domu apmaiņa ir caurmērā cieņpilna³⁴. CL valodas galvenais redaktors un terminu autors ir Rīgas apgabaltiesas priekšsēdētājs LU profesors

²⁵ Švābe A. Vidzemes un Kurzemes zemnieku likumi (Zemnieku privāttiesības). TMV, 1933, Nr. 11/12, 263. lpp. (Polemiku A. Švābe turpina arī nākamajā TMV: Švābe A. Atbilde H. Ēlersa kungam. TMV, 1934, Nr. 1–2, 41.–45. lpp.; Švābe A. Vel reiz atbilde H. Ēlersa kungam. TMV, 1934, Nr. 1–2, 48.–50. lpp.)

²⁶ Turpat, 275. lpp.

²⁷ Turpat, 277. lpp.

²⁸ Turpat, 276. lpp.

²⁹ Ēlerss H. Atbilde profesoram A. Švābes kungam. TMV, 1934, Nr. 1–2, 45.–48. lpp.

³⁰ Lauva J. Kritikai jābūt objektīvai. TMV, 1934, Nr. 3–4, 89.–98. lpp.

³¹ Juridiskās terminoloģijas vārdnīca. I. Latviski-vāciski-krieviskā daļa. II. Vāciski-latviskā daļa. Sast. J. Lauva, Dr. iur. H. Blēse. Rīga: Latvju grāmata, 1942. 336 lpp.

³² Bukovskis V. Jauna civilkodeksa izstrādāšanas komisijas darbība. TMV, Nr. 2–3, 90.–96. lpp.

³³ Švābe A. Civillikumi. TMV, 1935, Nr. 4, 863.–873. lpp. Publikācijā sniegts atskaits uz civiltiesību terminoloģijas attīstību kopš Māteru Jura veiktā tulkojuma.

³⁴ Izņēmums atkal ir A. Švābes samērā personiskie uzbrukumi J. Lauvam. Sk.: Švābe A. Civillikumi. TMV, 1935, Nr. 4, 863.–873. lpp.

Aleksandrs Būmanis³⁵, ievērojamu ieguldījumu devuši arī jau iepriekš pieminētie H. Ēlerss un J. Lauva.³⁶

Būtiska ir A. Būmaņa publikācija TMV,³⁷ kurā viņš skaidro atsevišķus jaunradītus terminus: “prasība” (pretenzijas vietā) un “prasījums”, “legāts” (novēles vietā), “neuzdota lietvedība” (bezuzevuma lietvedības vietā), “lietojuma tiesība” (*usus fructus* vietā).

Interesants ir Kārļa Ducmaņa apcerējums par, viņaprāt, nepamatoto termina “skāde” aizvietošanu ar terminu “zaudējumi”, kas esot noticis, pārspilējot cētienu attīrīt latviešu valodu no ģermānismiem.³⁸ Šis vārds tikpat labi varētu būt sens aizgūvums no skandināvu valodām – “tikpat latvisks kā kurš katrs latvju tautietis, kam, rasi, vikingu laikos, Senlatvijā, sencis bija skandināviešu viesā un latvju zeltenes dēls vai meita”.

Savukārt cita K. Ducmaņa publikācija – “Par Latvijas Civillikumu valodu, terminoloģiju un sistematiku”³⁹ – ir ļoti konceptuāls pārskats par civiltiesību sistematiku un terminoloģiju. Ņemot vērā CL seno priekšvēsturi un tajā ieguldīto daudzo juristu darbu, Ducmanis atzīst, ka “vienīgi ar zināmu bijāšanu ir iespējams un vajaga stāties pie šo nodomātām kritiskām piezīmēm”.⁴⁰ Tomēr viņš ir kritisks pret daudziem Civillikuma projektā ietvertiem terminiem un aicina nesteigties ar stāšanos spēkā, tā vietā piedāvādam: “Pēc [...] projekta publicēšanas, tad derētu uz kādu gadu apstāties, lai šo pauzes laiku varētu pārrunas kārtībā atklātībā izteikties par šo civillikumu pārstrādājumu, kā no satura sistematikas, tā arī terminoloģijas un vispār likuma valodas viedokļa.”⁴¹

Kritisku repliku par neskaidrībām ar terminiem “īpašums” (kā pilnīgas varas tiesības pār lietu) un “manta” (kā šo tiesību objekts jeb īpašuma priekšmets) žurnālā izteicis Baldvins Disterlo,⁴² uz ko turpat saņēmis arī A. Būmaņa atbildi.⁴³

Šo TMV lappusēs lasāmo diskusiju nepārspējams vainagojums bez šaubām ir A. Būmaņa sastādītā “Civiltiesību terminoloģijas vārdnīca”,⁴⁴ kura iznāk kā žurnāla pielikums 1937. gadā un kurā doti Civillikumā lietoto terminu analogi vācu, krievu un latīņu valodā.

³⁵ Piem., A. Švābe uzsver tieši A. Būmaņa izšķirošos nopelnus. Sk.: Švābe A. Civillikumi. TMV, 1935, Nr. 4, 863.–873. lpp.

³⁶ Ducmanis K. Par Latvijas Civillikumu valodu, terminoloģiju un sistematiku. TMV, 1936, Nr. 1, 100. lpp.

³⁷ Būmanis A. Piezīmes pie civillikumu latviskojuma 2. izdevuma. TMV, 1935, Nr. 2, 327.–332. lpp.

³⁸ Ducmanis K. Civiltiesiska skāde kā *damnum emergens plus lucrum cessans*. TMV, 1936, Nr. 3, 566.–584. lpp.

³⁹ Ducmanis K. Par Latvijas Civillikumu valodu, terminoloģiju un sistematiku, TMV, 1936, Nr. 1, 98.–156. lpp.

⁴⁰ Turpat, 102. lpp.

⁴¹ Turpat, 100. lpp.

⁴² Disterlo B. Daži vārdi par terminoloģiju likumdošanā. TMV, 1936, Nr. 4, 873.–875. lpp.

⁴³ Būmanis A. Piezīmes pie B. Disterlo kga raksta par terminoloģiju likumdošanā. TMV, 1936, Nr. 4, 875.–877. lpp.

⁴⁴ Būmanis A. Civiltiesību terminoloģijas vārdnīca. Pielikums pie Tieslietu Ministrijas Vēstneša Nr. 3. Rīga: 1937, 76. lpp.

Secinājumi

1. Latviešu valodas kļūšana par valsts valodu bija stimuls latviešu juridiskās valodas un terminoloģijas attīstībai.
2. Gan tulkojot un adaptējot no krievu un vācu valodas, gan radot no jauna, tapa sistemātiska latviešu juridiskā terminoloģija un jauna līmeņa juridiskā latviešu valoda, kas atspoguļojās jaunās Latvijas valsts likumdošanas aktos.
3. Precīzu juridisko terminoloģiju un skaidru, lietišķu un lakonisku valodas izteiksmi juristi uzskatīja par kvalitatīva likumdošanas procesa sastāvdaļu.
4. Juridiskās valodas veidošanas procesi un atziņas atspoguļojās arī tiesībnieku diskusijās, kas ritēja žurnālā "Tieslietu Ministrijas Vēstnesis".

STUDENTU SEKCIJA

CIETUŠĀ INTEREŠU AIZSARDZĪBA KRIMINĀLPROCESĀ PAR INTELEKTUĀLĀ ĪPAŠUMA TIESĪBU PĀRKĀPUMU

PROTECTION OF VICTIM'S INTERESTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS REGARDING INFRINGEMENT OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS

Dāvids Gurevičs, Bc. iur.

Latvijas Universitātēs Juridiskās fakultātes maģistrants

Summary

The aim of this research is to clarify the problems pertaining to protection of interests of a subject of intellectual property rights as the victim in criminal proceedings. In criminal proceedings regarding infringement of intellectual property, the victim takes the central role in proving constituent elements of a criminal offence, i.e., harmful effect of an infringement. Hence, the victim is the only participant of criminal proceedings who can submit relevant evidence. However, there are several issues regarding protection of interests of a subject of intellectual property rights in criminal proceedings. The author provides his opinion on possible solutions of these issues, as well as indicates a probable need to make amendments to the regulation of intellectual property.

Atslēgvārdi: cietušais, intelektuālais īpašums, kaitējuma kompensācija.

Keywords: victim, intellectual property, compensation for harm.

Ievads

Latvijas Republikas Satversmes¹ (turpmāk – Satversme) 113. pants noteic, ka valsts atzīst zinātniskās, mākslinieciskās un citādas jaunrades brīvību, kā arī aizsargā autortiesības un patenttiesības. Satversmes tiesa ir atzinusi, ka Satversmes 113. pants paredz likumdevēja pienākumu paredzēt efektīvu intelektuālā īpašuma aizsardzības sistēmu.² Ņemot vērā, ka persona, kuras intelektuālā īpašuma tiesības ir aizskartas, ne vienmēr var panākt aizskarto tiesību atjaunošanu civiltiesiskajā kārtībā, bet intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpumi mēdz sasniegt nopietnu kaitīguma pakāpi arī valsts ekonomiskajām interesēm, viens no intelektuālā īpašuma aizsardzības elementiem ir kriminālatbildība par intelektuālā īpašuma tiesību aizskaršanu. Lai to padarītu efektīvu un taisnīgi noregulētu krimināltiesiskās

¹ Latvijas Republikas Satversme: LV likums. Pieņemts 15.02.1922. [17.01.2021. red.].

² Satversmes tiesas 02.05.2012. spriedums lietā Nr. 2011-17-03, 12.2. p. Latvijas Vēstnesis, 2012, Nr. 69.

attiecības, jāpastāv attiecīgām personas procesuālajām tiesībām, kā cietušajam piedalīties kriminālprocesā, realizēt intelektuālā īpašuma subjekta intereses un panākt savu aizskarto tiesību atjaunošanu.

Šā raksta mērķis ir aplūkot tās problēmas, kas saistītas ar cietušā – aizskartā intelektuālā īpašuma īpašnieka – interešu aizsardzību kriminālprocesā. Cietušais, īstenojot savas procesuālās tiesības kriminālprocesā, primāri cenšas iegūt kaitējuma kompensāciju, taču atsevišķos gadījumos cietušā loma var izrādīties būtiska vienas no noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmes, t. i., kaitīgu seku, pierādīšanā. Praksē tieši kaitīgu seku pierādīšana kriminālprocesā par intelektuālā īpašuma tiesību aizskaršanu raisa virkni jautājumu un neskaidrību, kas var negatīvi ietekmēt cietušā intereses. Tādēļ autors vēlas piedāvāt savu redzējumu par pētījumā konstatēto problēmu risinājumu. Ņemot vērā šā pētījuma specifiku, visupirms ir nepieciešams aplūkot intelektuālā īpašuma krimināltiesiskās aizsardzības robežas Latvijā. Raksta otrā daļa ir veltīta intelektuālā īpašuma subjekta atzīšanai par cietušo kriminālprocesā. Savukārt raksta trešajā daļā tiek apskatīta kaitējuma kompensācijas noteikšanas problemātika.

Vispārīgais apskats par intelektuālā īpašuma krimināltiesiskās aizsardzības robežām

Kriminālatbildība par intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpšanu ir paredzēta trijos Krimināllikuma³ (turpmāk – KL) pantos: KL 147. pants paredz kriminālatbildību par izgudrotāja un dizainera tiesību pārkāpšanu, KL 148. pants – par autortiesību un blakustiesību pārkāpšanu, savukārt KL 206. pants – par preču zīmes, citas atšķirības zīmes un dizainparauga nelikumīgu izmantošanu. KL 147. pants un 148. pants ir ierindoti KL XIV nodaļā, kas reglamentē kriminālatbildību par noziedzīgiem nodarījumiem pret personas pamattiesībām un pamatbrīvībām. KL 206. pants ir ietverts KL XIX nodaļā starp noziedzīgiem nodarījumiem tautsaimniecībā. Domājams, ka šāda likumdevēja izvēle ir saistīta ar to, ka preču zīmju un citu atšķirības zīmju izmantošana rada kaitējumu patērētājiem, izkropļo konkurenci un kavē ekonomisko attiecību realizēšanu, lai gan nevar noliegt, ka šāds noziedzīgais nodarījums var radīt nopietnus zaudējumus preču zīmju un citu atšķirības zīmju īpašniekiem.

KL 147., 148. un 206. pants ir vienīgās KL normas, kas attiecas uz intelektuālā īpašuma aizsardzību. Kā redzams, kriminālatbildība nav paredzēta par cita veida intelektuālā īpašuma, piemēram, augu šķirņu, aizskaršanu. Turklāt autoram nav izdevies atrast nevienu prakses gadījumu, kad persona tiktu saukta pie kriminālatbildības par noziedzīgu nodarījumu, kas paredzēts KL 147. pantā. Šajā pantā ir kriminalizēta vienīgi izgudrojuma vai dizainparauga prettiesiska izpaušana vai piespiešana atteikties no izgudrojuma vai dizainparauga autorības, kas, pēc autora domām, ir šauras darbības. Domājams, likumdevējam būtu jāpārskata šī norma, lai tā pietiekami nodrošinātu patentu īpašnieku un dizaineru tiesības.

Runājot par KL 148. pantu un 206. pantu, jāatzīmē, ka šo noziegumu sastāvu pazīmēs ir ietvertas specifiskas darbības un vērtējuma jēdzieni, no kuriem ir atkarīgs tas, vai par intelektuālā īpašuma tiesību aizskaršanu pārkāpējam var iestāties kriminālatbildība. Tas, vai intelektuālā īpašuma tiesības ir pārkāptas, ir nosakāms

³ Krimināllikums: LV likums. Pieņemts 17.06.1998. [17.01.2021. red.].

saskaņā ar attiecīgā intelektuālā īpašuma veida regulējumu, kas ietverts gan starptautiskos līgumos, kuri ir saistoši Latvijai, gan Latvijas likumos. Piemēram, attiecībā uz izgudrotāja tiesībām KL 147. panta pirmā daļa reglamentē kriminālatbildību par izgudrojuma tīšu izpaušanu bez izgudrotāja atļaujas, izgudrojuma izpaušanu, pirms tas ir izpausts, kā arī par izgudrojuma autorības piesavināšanos vai līdzautorības uzspiešanu, savukārt KL 147. panta otrā daļa – par piespiešanu ar vardarbību, draudiem vai šantāžu atteikties no izgudrojuma autorības vai arī par līdzautorības uzspiešanu. Tādējādi kriminālatbildība nevar iestāties par citiem izgudrotāja tiesību pārkāpumiem, piemēram, par izgudrojuma nelikumīgu izmantošanu, par ko izgudrotājs var vērsties pret pārkāpēju tikai civilprocesa laikā kārtībā, kā to paredz Patentu likuma⁴ 62. panta pirmā daļa.

KL 148. pants aptver visas prettiesiskās darbības ar personas autortiesībām un blakustiesībām, kas izriet no Autortiesību likuma⁵ XI nodaļas, ja vien šīm tiesībām radīts būtisks kaitējums (KL 148. panta pirmā daļa) vai ja KL 148. panta pirmajā daļā paredzēto noziedzīgo nodarījumu izdarījusi persona grupa pēc iepriekšējās vienošanās (KL 148. panta otrā daļa), vai arī ja šīs darbības ir izdarītas KL 148. panta trešajā daļā paredzētajā veidā vai lielā apmērā. Pamatojoties uz likuma “Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību”⁶ (turpmāk – Īpašais likums) 23. pantu, būtisks kaitējums ir primāri jāsaprot kā zaudējumi, kas personai iestājas noziedzīga nodarījuma rezultātā. Savukārt pazīme “liels apmērs”, kā to nosaka Īpašā likuma 20. pants, norāda uz nozieguma priekšmeta vērtību, taču gadījumā, ja ir veiktas prettiesiskas darbības ar personas intelektuālā īpašuma objektiem, priekšmeta vērtība faktiski nozīmē personai, intelektuālā īpašuma subjektam, nodarītos zaudējumus.

No KL 206. panta pirmās daļas izriet, ka krimināli sodāma ir preču zīmes vai citādas atšķirības zīmes jebkāda nelikumīga izmantošana, zīmes viltošana vai viltošanas zīmes apzināta izmantošana vai izplatīšana, ja tā izdarīta ievērojamā apmērā vai ja radīts būtisks kaitējums personas interesēm. Tādējādi minimālais preču zīmes vai citas atšķirības zīmes īpašniekam nodarīta kaitējuma apmērs, par ko personai var iestāties kriminālatbildība, ir desmit minimālās mēnešalgas atbilstoši Īpašā likuma 23.¹ panta pirmajai daļai. Tas, vai preču zīmes vai citādas atšķirības zīmes īpašnieka tiesības ir pārkāptas, nosakāms saskaņā ar Preču zīmju likuma⁷ 50. panta pirmo daļu.

Kā norādīts arī tiesu praksē, atsaucoties uz prof. U. Krastiņa atziņām, kaitīgu seku ietveršana noziedzīga nodarījuma sastāvā ir saistīta ar noziedzīga nodarījuma pabeigtības momentu. Tas nozīmē, ka noziedzīga nodarījuma sastāvā paredzētās kaitīgās sekas ietilpst noziedzīga nodarījuma objektīvās puses pazīmēs.⁸ Secināms, ka KL 148. un 206. pantā paredzēto noziedzīgu nodarījumu pamatsastāvos un kvalificētajos sastāvos ir ietvertas norādes uz kaitīgām sekām konkrētā apmērā, kas ir obligāti konstatējama sastāva pazīme, lai personu varētu saukt pie kriminālatbildības. Kā tiks norādīts turpmāk, tieši šo noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmju konstatēšanā cietušā piedalīšanās kriminālprocesā var izrādīties būtiska.

⁴ Patentu likums: LV likums. Pieņemts 15.02.2007. [19.01.2021. red.].

⁵ Autortiesību likums: LV likums. Pieņemts 06.04.2000. [19.01.2021. red.].

⁶ Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību: LV likums. Pieņemts 15.10.1998. [19.01.2021. red.].

⁷ Preču zīmju likums: LV likums: Pieņemts 06.02.2020. [19.01.2021. red.].

⁸ Zemgales apgabaltiesas 02.03.2020. spriedums krimināllietā Nr. KA06-0049-20/6.

Cietušā iesaistīšanās kriminālprocesā

Atbilstoši Kriminālprocesa likuma⁹ (turpmāk – KPL) 95. un 96. panta nosacījumiem, lai fizisko vai juridisko personu atzītu par cietušo kriminālprocesā, ir nepieciešami trīs priekšnoteikumi: 1) ar noziedzīgu nodarījumu radīts kaitējums; 2) personas piekrišana būt par cietušo; 3) attiecīgais procesa virzītāja lēmums. Taču praksē bieži vien ir vērojamas situācijas, kad tiek konstatēts intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpums un ne vienmēr uzreiz ir iespējams noskaidrot personu, kurai ir radīts kaitējums. Piemēram, Valsts policija konstatē televīzijas programmu prettiesisku retranslāciju, kas veido blakustiesību jeb raidorganizācijas tiesību saņemt atlīdzību par retranslāciju pārkāpumu. Parasti televīzijas programmas tiek retranslētas lielā daudzumā un tehniski ne vienmēr ir iespējams konstatēt visus šo televīzijas programmu īpašniekus vai to pārstāvjus, lai noskaidrotu personas, kurām radīts kaitējums.

Praksē, kā pārliecinājies autors, Valsts policijai ir izveidojusies sadarbība ar biedrībām, kas pārstāv autortiesību un blakustiesību īpašniekus. Konstatējot pārkāpumu, Valsts policija nosūta pieprasījumu šīm biedrībām ar lūgumu identificēt televīzijas programmu īpašniekus un norādīt, vai ir nodarīts kaitējums un vai personas vēlas tikt atzītas par cietušajiem. Šādā veidā tiek konstatēti tikai tie televīzijas programmu īpašnieki vai to pārstāvji, kas ir reģistrēti Latvijas Republikā, tādēļ Valsts policija nenoskaidro visus pārējos programmu īpašniekus, kuru blakustiesībām tika nodarīts kaitējums. Domājams, šajā jomā Valsts policija varētu saņemt atbalstu no televīzijas pakalpojumu regulatora – Nacionālās elektronisko plašsaziņas līdzekļu padomes.

Tomēr tad, kad ir apzinātas personas, kurām radīts kaitējums, procesa virzītājs ne uzreiz pieņem lēmumu atzīt personu par cietušo, arī gadījumā, ja persona izsaka attiecīgo lūgumu. Aizbildinājums šādai rīcībai ir tāds, ka, lai gan ir konstatēts, ka ir noticis intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpums, taču nav iespējams noskaidrot, vai un kādā apmērā ir radīts kaitējums. KPL 95. panta pirmā daļa noteic, ka cietušais kriminālprocesā var būt fiziskā vai juridiskā persona, kurai ar noziedzīgu nodarījumu radīts kaitējums, proti, morāls aizskārums, fiziskas ciešanas vai mantisks zaudējums. Tomēr neviena KPL norma neizvirza kritērijus, pēc kādiem būtu jākonstatē konkrēts kaitējums, tā izpausme vai apmērs, kas ļautu personu atzīt par cietušo.

Pēc autora ieskata, no kriminālprocesa pamatprincipiem un no personas pamattiesību aizsardzības viedokļa nebūtu atbalstāma tāda KPL 95. panta pirmās daļas interpretācija, atbilstoši kurai, lai personu atzītu par cietušo, būtu nepieciešams konstatēt kaitējuma veidu un apmēru. Pēc autora domām, lai atzītu personu par cietušo, pietiek ar to vien, ka kaitējuma esamība noziedzīga nodarījuma rezultātā ir iespējama jeb acīmredzama. Savukārt tas, vai kaitējums patiešām ir nodarīts, ir noskaidrojams kriminālprocesā un pamatojams kā viens no pierādīšanas priekšmetā ietilpstošiem apstākļiem. Pretējā gadījumā personai faktiski tiek liegta iespēja īstenot cietušā tiesības kriminālprocesā, kas, protams, neatbilst KPL 1. pantā nostiprinātajam kriminālprocesa mērķim.

⁹ Kriminālprocesa likums: LV likums. Pieņemts 21.04.2005. [19.01.2021. red.].

Cietušā dalība kriminālprocesā un kaitējuma kompensācijas noteikšanas problemātika

Cietušais kriminālprocesā primāri piedalās, lai iegūtu kompensāciju par noziedzīga nodarījuma rezultātā radīto kaitējumu. KPL 351. panta pirmā daļa paredz, ka cietušajam ir tiesības iesniegt pieteikumu par radītā kaitējuma kompensāciju jebkurā kriminālprocesa stadijā līdz tiesas izmeklēšanas uzsākšanai pirmās instances tiesā. Pieteikumā jāpamato par mantisko zaudējumu pieprasītās kompensācijas apmērs, bet kompensācijas apmērs par morālo aizskārumu un fiziskajām ciešanām – tikai jānorāda. Kā atzīts doktrīnā, šajā normā ir nostiprināts izņēmums no pierādīšanas pienākuma, respektīvi, viss, kas attiecas uz kaitējuma kompensāciju, cietušajam ir jāpierāda dokumentāli, un procesa virzītājs šajā jautājumā nav pierādīšanas subjekts.^{10, 11}

Kā tas iepriekš jau tika uzsvērts, gan KL 148., gan 206. pants satur norādes uz kaitīgām sekām, kas faktiski apzīmē zaudējumus, kuri tiek nodarīti intelektuālā īpašuma tiesību subjektam. Taču, ņemot vērā, ka atbilstoši KPL 351. panta pirmajai daļai zaudējumi ir jāpamato cietušajam, secināms, ka faktiski cietušais kļūst par pierādīšanas subjektu, kuram jāpamato viena no noziedzīga nodarījuma obligātajām sastāva pazīmēm.

Ja persona, kurai ir radīts kaitējums, atsakās iegūt cietušā statusu vai arī cietušais nepiesaka kaitējuma kompensāciju, tad procesa virzītājam ir jāizmanto citas KPL paredzētās izmeklēšanas darbības, lai iegūtu ziņas par personai radītiem zaudējumiem. KPL 96. panta trešā daļa paredz, ka persona, kas nevēlas būt par cietušo, iegūst liecinieka statusu. Tas nozīmē, ka personai, kurai radīts kaitējums, kā lieciniekam ir pienākums pēc procesa virzītāja pieprasījuma sniegt liecības kriminālprocesā par nodarītajiem zaudējumiem, un par šā pienākuma nepildīšanu ir paredzēta kriminālatbildība.

Taču minētais attiecas vienīgi uz gadījumiem, kad kaitējums radīts intelektuālā īpašuma subjektam, kurš ir fiziskā persona. Ja kaitējums radīts juridiskajai personai, tad tā nevar iegūt liecinieka statusu un to nevar nopratināt. Iespējamais risinājums šai problēmai ir KPL 190. panta pirmajā daļā paredzētā izmeklēšanas darbība: procesa virzītāja pieprasīto priekšmetu un dokumentu iesniegšana. KPL 190. panta pirmā daļa paredz, ka procesa virzītājs ir tiesīgs rakstveidā pieprasīt no fiziskajām un juridiskajām personām kriminālprocesam nozīmīgus priekšmetus, dokumentus un ziņas par faktiem, tai skaitā elektroniskas informācijas vai dokumenta formā. Minētā panta trešā daļa paredz, ka juridisko personu vadītājiem pēc procesa virzītāja pieprasījuma ir pienākums savas kompetences ietvaros izdarīt dokumentālo revīziju, inventarizāciju, resorisko vai dienesta pārbaudi un noteiktajā laikā iesniegt dokumentus kopā ar attiecīgajiem pielikumiem par izpildīto pieprasījumu. Secināms: ja šis pienākums no juridiskās personas puses netiek izpildīts, tad procesa virzītājs var piemērot procesuālās sankcijas.

¹⁰ Kūtris G. Komentārs KPL 351. pantam. Grām.: Kriminālprocesa likuma komentāri. A daļa. Zinātniska monogrāfija prof. Kristīnes Stradas-Rozenbergas zinātniskajā redakcijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019, 930.–931. lpp.

¹¹ Strada-Rozenberga K. Komentārs KPL 126. pantam. Grām.: Kriminālprocesa likuma komentāri. A daļa. Zinātniska monogrāfija prof. Kristīnes Stradas-Rozenbergas zinātniskajā redakcijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019, 429. lpp.

Ar cietušā – aizskartā intelektuālā īpašuma subjekta – pieteikto kaitējuma kompensāciju saistīta arī vēl viena problēma, proti, ziņu par kaitējumu ticamība. Šī problēma izpaužas tādējādi, ka pastāv ierobežotas iespējas pārbaudīt cietušā sniegto ziņu atbilstību patiesībai, ja nav nekādu citu pierādījumu. Piemēram, ja Valsts policija konstatē preces ar viltotām preču zīmēm, tad preču zīmju īpašnieks vislabāk spēj identificēt, vai atrastās preces ir kontrafaktas. Vai arī gadījumā ar jau pieminēto televīzijas programmu prettiesisku retranslāciju: cietušais sniedz liecības par televīzijas programmu izplatīšanas cenām, no kā var aprēķināt neiegūto peļņu, respektīvi, peļņu, ko televīzijas programmas īpašnieks būtu saņēmis, ja pārkāpējs būtu noslēdzis līgumus par televīzijas programmu. Likums neizvirza prasību, ka televīzijas programmu izplatīšanas cenām jābūt kaut kādā formā fiksētām, tādēļ cietušajam ir jāsniedz vai nu grāmatvedības dokumenti, vai citi vienpusēji sagatavoti dokumenti, vai arī jāsniedz liecības. Abos gadījumos cietušā sniegtās liecības vai dokumenti var būt vienīgie pierādījumi, kas ļauj izdarīt secinājumu par vienas no noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmes esamību, proti, kaitīgajām sekām.

Tādējādi pastāv risks, ka persona var tikt atzīta par vainīgu noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, pamatojoties uz tādiem pierādījumiem, kuru ticamību kriminālprocesā nav iespējams pārbaudīt. Minētais liecina, ka likumdevējam būtu nepieciešams nopietni pārdomāt intelektuālā īpašuma objektu novērtēšanas jautājumus, paredzot iespēju objektīvi pārlicināties, ka cietušā iesniegtās ziņas atbilst patiesībai. Šis, protams, nav tikai kriminālprocesuālā regulējuma jautājums, jo šī problēma būtu jārisina sistēmiski. Pēc autora domām, viens no iespējamajiem risinājumiem varētu būt kolektīvā pārvaldījuma organizāciju nozīmes paaugstināšana, piešķirot tām pilnvaras regulēt jautājumus, kas saistīti ar intelektuālā īpašuma objektu vērtības novērtēšanu.

Kopsavilkums

1. Kriminālprocesā par intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpumu ar noziedzīgu nodarījumu radītā kaitējuma precīza apmēra nenoskaidrošana nevar būt šķērslis personas atzīšanai par cietušo. Tādējādi, ja tiek konstatēts intelektuālā īpašuma tiesību aizskārums un var secināt, ka kaitējuma esamība ir iespējama jeb acīmredzama, rodas pamats atzīt par cietušo personu, kurai var būt nodarīts kaitējums.
2. Personai – intelektuālā īpašuma tiesību subjektam, kurš ir fiziskā persona, ir pienākums sniegt liecības kriminālprocesā par nodarīto kaitējumu arī situācijā, ja šī persona atsakās iegūt cietušā statusu vai nepiesaka kaitējuma kompensāciju. Ja kaitējums ir nodarīts juridiskajai personai, tad tai ir pienākums sniegt atzinumus un citus dokumentus pēc procesa virzītāja pieprasījuma.
3. Noziedzīgu nodarījumu pret personas intelektuālo īpašumu sastāvu objektīvās puses obligāta pazīme ir kaitīgas sekas, ar ko apzīmē zaudējumus, kas radīti ar prettiesisku rīcību intelektuālā īpašuma objektiem. Ņemot vērā, ka cietušajam jāpamato pieprasītās kaitējumu kompensācijas apmērs, secināms, ka cietušajam faktiski jāsniedz pierādījumi par viena no noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmēm.
4. Izrietoši no iepriekšējā secinājuma kriminālprocesā par intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpumu pastāv zināms risks, ka persona tiks atzīta par vainīgu,

pamatojoties uz cietušā sniegtajām ziņām par nodarīto kaitējumu, taču šo ziņu patiesumu ir grūti objektīvi pārbaudīt, neesot citiem pierādījumiem. Tas nozīmē, ka likumdevējam ir jāpārdomā intelektuālā īpašuma objektu novērtēšanas jautājumi, lai paredzētu iespēju objektīvi pārlicināties par intelektuālā īpašuma subjektu sniegto ziņu patiesumu.

VARAS DALĪŠANA LATVIJĀ. PARLAMENTS UN VALDĪBA – AMATU SAVIENOŠANA

SEPARATION OF POWERS IN LATVIA. PARLIAMENT AND GOVERNMENT – OVERLAPPING

Tomass Hodosevičs

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
bakalaura studiju programmas “Tiesību zinātne”
pilnā laika klātienes 2. kursa students

Summary

The principle of separation of power as a principle of a democratic state, which is derived from the overriding principle of a state governed by the rule of law and falls within the scope of Article 1 of the Constitution of the Republic of Latvia (*Satversme*), determines the separation of branches of state power. The need to respect the principle derives from considerations of respect for the freedom of individuals and is well established. There is no doubt that a distinction must be made between authorities belonging to different branches of power, however, a disagreement emerges as regards the categorical nature of the principle of overlapping. Legislation of the Republic of Latvia allows for the concurrent performance of the positions of a member of the parliament and the government, which means that the state official acts simultaneously in the legislative and executive powers. Respective practices can lead to risks such as conflicts of interest and misuse of power.

Atslēgvārdi: personu brīvība, patvaļas nepieļaušana, kadru jeb personu pārklāšanās, interešu konflikts.

Keywords: freedom of persons, prevention of arbitrariness, overlapping, conflicts of interest.

Ievads

XXI gadsimtā pasaulē vairums valstu ir demokrātiskas tiesiskas valstis. Demokrātiskas un tiesiskas valsts viens no būtiskajiem pastāvēšanas pamatprincipiem un priekšnoteikumiem ir valsts varas dalīšana. Atbilstoši varas dalīšanas principa mūsdienu izpratnei pastāv trīs valsts varas atzari – likumdošanas, izpildu un tiesu vara –, kuri ir neatkarīgi cits no cita, taču arī kontrolē cits citu, lietojot t. s. *checks and balances* mehānismu.

Valsts varas dalīšanas principa (tā mūsdienu koncepcijas) pamatlicēji ir Džons Loks (*John Locke*) un Šarls Luijs Monteskjē (*Charles Louis de Seconda, Baron de La Brède et de Montesquieu*). Lai izzinātu varas dalīšanas principu, uzmanība

pievēršama viņu darbiem – *Two Treatises of Government*¹ (“Divi traktāti par valdību”, 1689) un *De l’esprit des lois*² (“Par likumu garu”, 1748). Tā Loks iezīmē nepieciešamību nošķirt izpildu un likumdošanas varu, savukārt Monteskjē pastiprina Loka teoriju un kā trešo neatkarīgu valsts varas atzaru izceļ tiesu varu. Pētījuma pamats ir klasiskā valsts varas dalīšanas koncepcija, kuras pamatus veidoja Loks, bet mūsdienu izpratnē (trīs varas atzari) definēja Monteskjē.

Loks savā darbā uzsver valsts varas sadalīšanu divos principiāli atšķirīgos atzaros – likumdošanas un izpildu varā –, kas pamatojas uz pieņēmumu, ka funkcionāli šīs ir varas izpausmes, kuras, būdamas savienotas vienā orgānā vai personā, piešķir šim orgānam vai personai pārmērīgi lielas iespējas izmantot varu, pārņāpjot personu brīvību jeb pieļaujot patvaļu. Loks skaidroja šādu iespējamību ar apstākli, ka likumdošanas vara var radīt vispārīgas tiesību normas (pieņemt likumus), bet izpildvara kontrolē valsts veidojumus (iestādes), tostarp militarizētas. Abas varas ir jānodala, lai viens aktors nevarētu gan pieņemt saistošos noteikumus, gan pats uzraudzīt to izpildi.

Šajā sakarā arī Monteskjē rakstīja: “Ja likumdošanas un izpildu vara tiek savienota vienā personā vai iestādē, tad nav brīvības, jo sagaidāms, ka šis monarhs vai senāts radīs tirāniskus likumus, lai tikpat tirāniski tos piemērotu.”³

No klasisku rakstītā secināms, ka varas dalīšanas (šī darba kontekstā īpaši izpildu un likumdošanas varas nodalīšanas) nepieciešamība pamatota ar personu brīvības nodrošināšanas un patvaļas nepieļaušanas apsvērumiem. Varu nošķiršanas pasākumi ir nepieciešami, lai izveidotu sistēmu, kurā patvaļas īstenošanas iespējamība tiek būtiski apgrūtināta. Attiecīga sistēma garantē personu brīvības aizsardzību (plašākā nozīmē tiesību ievērošanu) neatkarīgi no konkrētajā brīdī pie varas esošo amatpersonu gribas. Tādējādi tiek nevis novērsta konkrētas amatpersonas patvaļa, bet gan nodrošināts stāvoklis, kas sekmē patvaļas kā parādības izskaušanu.

Latvijā valsts varas dalīšanas princips kā tiesiskās valsts virsprincipa sastāvdaļa ietilpst Satversmes 1. panta tvērumā. Attiecībā uz varu nošķiršanu Satversmes komentāros norādīts: “[...] valsts varas sadalīšana trijos funkcionālos atzaros un to īstenošanas uzdošana dažādiem valsts varas orgāniem, kas vēl papildus savstarpēji viens otru kontrolē, rada nepieciešamos priekšnoteikumus valsts varas mērenībai un racionālai lēmumu pieņemšanai.”⁴

Darba mērķis ir izpētīt parlamenta deputāta un valdības locekļa amatu savienošanas regulējumu Latvijā un Eiropā, kā arī apskatīt doktrīnas atziņas par šo jautājumu, salīdzināt Latvijā pastāvošo regulējumu ar citu valstu regulējumu un doktrīnas atziņām, identificēt iespējamus amatu savienošanas riskus. Pētījuma robežās ietilpst tikai ministra un parlamenta deputāta amatu savienošana kontinentālās Eiropas tiesību sistēmā vēsturiskā kontekstā ar Dž. Loka un Š. Monteskjē varas dalīšanas teoriju. Kā pētījuma metodes darbā tiek lietotas vēsturiskā un salīdzinošā analīze.

¹ Sk.: Locke J. *Two Treatises of Government*. London: Whitmore and Fenn, 1821.

² Sk.: De Seconda de Montesquieu C. *De l’esprit des lois*. Paris: Éditions Gallimard, 1995. Pieejams: http://archives.ecole-alsacienne.org/CDI/pdf/1400/14055_MONT.pdf [aplūkots 14.03.2021.].

³ De Seconda de Montesquieu C. *De l’esprit des lois*. Paris: Éditions Gallimard, 1995, p. 112.

⁴ Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīgā: Latvijas Vēstnesis, 2014, 193. lpp.

1. Amatu savienošanas regulējums Latvijā

Pašreiz Latvijas Republikas regulējums neaizliedz Saeimas deputātiem vienlaicīgi ieņemt arī ministra amatu, bet atsevišķās tiesību normās šāda konstrukcija pat ir tieši minēta.

Tā Latvijas Republikas Satversmes 32. panta otrais teikums noteic: “Šī panta nosacījumi attiecas uz ministriem, ja arī viņi nav Saeimas locekļi.”⁵ Šāds formulējums gramatiski izprotams kā apkopojošs, proti, panta pirmajā daļā noteiktais aizliegums ir attiecināms gan uz ministriem, kuri ir Saeimas locekļi, gan arī uz tiem ministriem, kuri nav Saeimas locekļi. Analogisks formulējums ir iekļauts arī Satversmes 63. pantā⁶.

Tāpat Saeimas kārtības ruļļa 5. panta pirmā daļa noteic, ka “Saeimas loceklim uz Ministru prezidenta, Ministru prezidenta biedra, ministra un valsts ministra amata pildīšanas laiku, kā arī uz grūtniecības un dzemdību atvaļinājuma, atvaļinājuma adoptētājam vai bērna kopšanas atvaļinājuma laiku ir tiesības nolikt deputāta mandātu”⁷. Gramatiski interpretējot normas tekstu, var secināt, ka uzskaitītajos gadījumos Saeimas loceklim ir tiesības nolikt mandātu, taču nav šāda pienākuma, jo tiesības ir izlietojamas pēc tiesīgās personas ieskata un izvēles un neviens nevar piespiest personu noteiktā veidā rīkoties ar savām tiesībām, ciktāl tas nav noteikts likumā. Šajā sakarā autors Jānis Neimanis raksta: “Subjektīvās tiesības piešķir personai arī lielu personiskās brīvības laukumu. [...] Šajā laukumā persona ir brīva, un tajā iejaukties cita persona ir tiesīga tikai tad, ja tai ir šādas subjektīvās tiesības.”⁸

Tādējādi Latvijas normatīvais regulējums viennozīmīgi pieļauj šo amatu savienošanu. Turklāt Latvijas regulējums šādu amatu savienošanu paredz nevis kā izņēmuma situāciju, kas var rasties saistībā ar zināmiem procesiem, piemēram, pārejas posmu, mandāta nolikšanu u. c., bet gan kā potenciāli ilgstošu stāvokli. Autora ieskatā, šādas prakses piekopšana varētu radīt riskus.

Tomēr vispārīgi valsts amatpersonu amatu savienošanas aizliegumi pastāv arī Latvijas Republikā. Tie ir ietverti likumā “Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā”. Darbā apskatāmo amatpersonu amatu savienošanas ierobežojumi ir ietverti minētā likuma 6. panta ceturtajā daļā un 7. panta otrajā daļā.⁹ Taču, ievērojot normatīvo tiesību aktu hierarhiju, minētais likums neaizliedz un nevar aizliegt Satversmē tieši atļauto situāciju.

2. Monteskjē atziņas par amatu savienošanu un no tās izrietošie riski

Pirmkārt, varas dalīšana ietver ne tikai institucionālo nodalīšanu, bet arī kadru jeb personu pārklāšanās nepieļaušanu. Tas ir ielasāms Monteskjē darba fragmentā, kur apskatīts piemērs par monarha un viņa ministru piedalīšanos tiesas

⁵ Latvijas Republikas Satversme: LV likums. Pieņemts 15.02.1922. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/57980-latvijas-republikas-satversme> [aplūkots 14.03.2021.].

⁶ Turpat.

⁷ Latvijas Republikas Satversme: LV likums. Pieņemts 28.07.1994. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/57517-saeimas-kartibas-rullis> [aplūkots 14.03.2021.].

⁸ Neimanis J. Ievads tiesībās. Rīgā: zv. adv. J. Neimanis, 2004, 23. lpp.

⁹ Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā: LV likums. Pieņemts 15.02.1922. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/57980-latvijas-republikas-satversme> [aplūkots 14.03.2021.].

spriešanā.¹⁰ Monteskjē apraksta izpildvaras amatpersonu – ministru – piedalīšanos tiesas spriešanā pēc pašu iniciatīvas. Šādā veidā pārklājās izpildu un tiesu varas amatpersonas, proti, atsevišķi ministri tajā brīdī bija apveltīti gan ar izpildu, gan ar tiesu varu.

Pārklāšanās, Monteskjē ieskatā, ir nepieļaujama ne tikai institūciju līmenī (vienam varas orgānam pildot cita varas atzara orgāna funkcijas), bet arī tikai dažiem varas orgāna pārstāvjiem piedaloties cita varas atzara darbībā. Monteskjē uzsvēra, ka minētajā gadījumā tiesas spriešana nebūtu izpildu varas orgāna kompetencē ne tikai, ja to veic Ministru kabinets kā vienotais kolektīvais orgāns, bet arī tad, ja to uzņemtos tikai daži ministri.¹¹

Ekstrapolējot iepriekš izklāstīto Monteskjē atziņu, varētu secināt, ka amatpersonai, kura ir viena no varas atzaru kolektīvā orgāna locekļiem (piemēram, parlamenta deputāts vai ministrs), ir jāpilda zināmi uzdevumi savā atzarā un ka viņas darbošanās citā varas atzarā nav vēlama, jo tā apdraudēs neierobežota personu loka brīvību. Kā norādīja pats Monteskjē: “[..] šis monarhs vai senāts radīs tirāniskus likumus, lai tikpat tirāniski tos piemērotu.”¹²

Amatpersonai vienlaikus īstenojot abu šo varas atzaru funkcijas, proti, piedaloties gan Ministru kabineta, gan Saeimas darbībā, varētu rasties interešu konflikts, piemēram, sakarā ar Saeimas kontroli pār Ministru kabinetu.

Satversmes 59. pantā ir ietverts instruments, kurš garantē Saeimas kontroli pār Ministru kabinetu. Norma noteic: “Ministru prezidentam un ministriem viņu amata izpildīšanai ir nepieciešama Saeimas uzticība un viņi par savu darbību ir atbildīgi Saeimas priekšā. Ja Saeima izteic neuzticību ministru prezidentam, tad jāatkāpjas visam kabinetam. Ja neuzticība izteikta atsevišķam ministram, tad tam jāatkāpjas un viņa vietā ministru prezidentam jāaicina cita persona.”

No panta pēdējā teikuma izriet, ka arī konstitucionālais likumdevējs neuztvēra Ministru kabinetu kā monolītu veidojumu, bet kā kolektīvu institūciju, kurā katrai amatpersonai piemīt valsts vara, kuru tā īsteno, pildot savas funkcijas. Pretējā gadījumā viņi nevarētu uzņemties politisko atbildību, kā arī neuzticības izteikšana konkrētam ministram, bet ne visam kabinetam kopumā nebūtu iespējama.

Gadījumā, ja Saeima lemj par neuzticības izteikšanu Ministru prezidentam vai ministram, kurš vienlaikus ir Saeimas deputāts, rodas iespējamība, ka konkrēts deputāts piedalās lēmuma pieņemšanā par neuzticības izteikšanu pašam sev. Tādējādi varētu tikt pārkāpts princips “Neviens nevar būt par tiesnesi savā lietā”.

3. Ārvalstu prakse attiecībā uz amatu savienošanu

Treškārt, kontinentālās Eiropas valstu praksē lielākoties pastāv aizliegums savienot šos amatus, kas balstās iepriekš izklāstītajos apsvērumos. Vairumā kontinentālās Eiropas valstu parlamenta deputāta un ministra amati vispār nav savienojami ar citiem valsts amatiem, kā arī komercdarbību.

Kā piemēri ir minami Lietuvas un Igaunijas regulējumi, jo šīs valstis platības, ģeogrāfiskās atrašanās vietas, vēsturiskās attīstības un pārvaldes formas ziņā ir vistuvāk Latvijai.

¹⁰ De Seconda de Montesquieu C., 1995, p. 67.

¹¹ Ibid.

¹² Ibid., p. 112.

Igaunijas konstitūcijas 63. panta pirmā daļa noteic, ka Valsts sapulces loceklis (deputāts) nav tiesīgs ieņemt jebkādu citu valsts amatu. Savukārt saskaņā ar Igaunijas konstitūcijas 99. pantu Republikas valdības loceklis nav tiesīgi ieņemt jebkādu citu valsts amatu, darboties komercsabiedrības valdē vai padomē.¹³ Tādējādi Igaunijā nedz parlamenta deputāti, nedz ministri nevar savienot savu amatu ne ar vienu citu valsts amatu, jo īpaši ar amatu otrā varas atzara augstākajā orgānā.

Saskaņā ar Lietuvas Konstitūcijas 60. pantu Seima locekļa pienākumi, izņemot viņa pienākumus Seimā, nav savienojami ne ar vienu citu amatu valsts iestādē vai organizācijā, kā arī ar darbu privātos uzņēmumos. Šī norma arī noteic, ka Seima deputāts var tikt iecelts vienīgi par premjerministru vai ministru. Taču Lietuvas Konstitūcijas 99. pants noteic, ka premjerministrs un ministri nevar vienlaikus ieņemt jebkādu citu amatu, strādāt privātos uzņēmumos.¹⁴ Tātad Lietuvā Seima deputāts var tikt iecelts par ministru, taču, ņemot vērā amatu savienošanās aizliegumu, viņam būs jānoliek deputāta mandāts.

Atšķirīgais identiskā jautājuma noregulējums tādu valstu, kas ģeogrāfiski un vēsturiski atrodas salīdzināmos apstākļos, turklāt īstenojušas līdzīgu tiesiskuma izveidošanās procesu, normatīvajos aktos ir saistāms ar konstitūciju pieņemšanas laiku raksturīgām iezīmēm. Būtiska atšķirība starp Latvijas un Igaunijas, un Lietuvas konstitūcijām izriet no to izstrādāšanas un pieņemšanas laika, proti, Latvijas Republikas Satversme tikusi pieņemta 1922. gada februārī, taču kaimiņvalstu konstitūcijas – 1992. gadā. Latvijas valstiskuma izveidošanās kontekstā uzmanība lielākoties netika pievērsta potenciālo risku identificēšanai, bet noturīgas neatkarīgas valsts pamatu likšanai. Pēc neatkarības atgūšanas Latvijā nav pieņemta jauna vai pārstrādāta 1922. gada konstitūcija. Savukārt kaimiņvalstīs pēc padomju okupācijas perioda beigām ir izstrādāti modernāki pamatlikumi, kuri savos formulējumos balstījās citu valstu aktuālākajā pieredzē.

Kontinentālajā Eiropā apskatāmo amatu savienošanas absolūts aizliegums ir visai bieži sastopams risinājums, tā Nīderlandes Karalistes konstitūcijas (*Grondwet*) 57. panta otrā daļa noteic vispārīgu aizliegumu savienot parlamenta (*Staten-Generaal*) locekļa amatu ar citiem augstākiem valsts amatiem, tostarp arī ar ministra amatu.¹⁵ Francijas Republikas konstitūcijas (*Constitution du 4 octobre 1958*) 23. panta pirmā daļa ietver skaidru norādi uz to, ka minētā norma izriet no valsts varas dalīšanas principa respektēšanas, proti, norma noteic: “Valdības locekļa funkcijas nav savienojamas ar jebkura parlamenta mandāta [amata] īstenošanu [...]”¹⁶ Šādā veidā, pēc autora domām, Francijas Republikas konstitūcijā ir nodrošināta likumdošanas un izpildu varas atzaru nošķiršana un kadru jeb personu pārklāšanās nepieļaušana tajos. Abas minētās sistēmas ar atrunām atsevišķās normās pieļauj šo amatu savienošanu izņēmuma veidā, taču tieši norāda uz šāda stāvokļa nepastāvīgo dabu.

¹³ Eesti Vabariigi põhiseadus [Igaunijas Republikas konstitūcija]. Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/530102013003/consolide#:~:text=Estonia%20is%20an%20independent%20and%20inseparable%20and%20indivisible%20whole> [aplūkots 14.03.2021.].

¹⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucija [Lietuvas Republikas Konstitūcija]. Pieejams: https://www.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija_RU.htm [aplūkots 14.03.2021.].

¹⁵ Grondwet [Nīderlandes Karalistes konstitūcija]. Pieejams: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0001840/2018-12-21> [aplūkots 14.03.2021.].

¹⁶ Constitution du 4 octobre 1958 [Francijas Republikas konstitūcija]. Pieejams: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000571356/2019-07-01/> [aplūkots 14.03.2021.].

Parlamenta deputāta un ministra amatu savienošanas pieļaujamība ir izvērtējama, samērojot potenciālo kaitējumu personu brīvībai un interešu konflikta rašanās risku ar Latvijā vēsturiski izveidojušos Satversmes līmenī noteikto kārtību. Viedokļa argumentēšanā par šo jautājumu svarīga nozīme ir citu valstu praksei un klasisku doktrīnā paustām atziņām. No pētījumā apskatītiem apsvērumiem autors secina, ka potenciālais risks ir būtiskāks. Latvijas pašreizējais regulējums neatbilst klasiskajai valsts varas dalīšanas teorijai. Modificējot Latvijas pašreizējo regulējumu, vērā ņemama Lietuvas un Igaunijas prakse.

Kopsavilkums

1. Valsts varas dalīšanas principa ievērošanas nepieciešamība izriet no personu brīvības kā vērtības, bet principa neievērošana vai nepienācīga ievērošana pati par sevi ierobežo personu brīvību. Patvaļas nepieļaušanas pasākumi izveido tādu sistēmu, kurā dažādu varas atzaru funkcijas netiek koncentrētas viena aktora rokās. Varas dalīšanas principa neievērošana vai nepienācīgas ievērošanas rezultātu apzīmē kā tirāniju.
2. Monteskjē savā darbā apskatīja situāciju, kad viena valsts varas atzara amatpersonas pilda cita atzara funkcijas, ko viņš vērtēja kā atkāpšanos no apskatāmā principa un nevēlamu situāciju, kura apdraud personu brīvību, mazina varas atzaru neatkarību, objektivitāti un funkciju pildīšanas kvalitāti.
3. Kadru jeb personu pārklāšanās izpildu un likumdošanas varas augstākajos orgānos, savienojot parlamenta deputāta un ministra amatu, izveidojoties situācijai, kad Saeimai jāizskata neuzticība Ministru kabinetam vai Ministru kabineta loceklim, varētu novest pie orgānu locekļu amata pienākumu pildīšanas nenovēršamās kolīzijas ar principu "Neviens nevar būt par tiesnesi savā lietā". Tādējādi konkrētai amatpersonai var rasties interešu konflikts.
4. Lietuvas un Igaunijas, kā arī vairuma citu kontinentālās Eiropas valstu regulējums ietver aizliegumu savienot parlamenta un valdības locekļu amatus.
5. Latvijas Republikas Satversmes regulējuma atšķirība varētu būt saistāma ar regulējuma pieņemšanas laiku, par ko liecina būtiska atšķirība no jaunāko, bet citādi salīdzināmo konstitūciju normām apskatāmajā jautājumā.
6. Latvijas pašreizējā tiesiskā situācija, kura pieļauj ministra un parlamenta deputāta amatu savienošānu, neatbilst klasiskajai valsts varas dalīšanas teorijai.

**MEDIĀCIJĀ UZKRĀTĀ PIEREDZE –
VĒRTĪGĀS ATZIŅAS UN IZAUGSMES
IESPĒJAS**

KONFIDENCIALITĀTES PRINCIPS MEDIĀCIJĀ UN TĀ IZŅĒMUMI

CONFIDENTIALITY PRINCIPLE IN MEDIATION AND ITS EXCEPTIONS

Dana Rone, Dr. iur.

Biznesa augstskolas Turība Juridiskās fakultātes docente

Summary

The article analyses mediation confidentiality principle and its exceptions in Latvia. Mediation as one of ADR methods is legally regulated in several normative enactments. Since 2014, when Mediation Law was adopted, a number of mediated cases has substantially increased. One of the most significant keys of success of mediation is confidentiality. Any devaluation of mediation confidentiality endangers its effectiveness. A principle of confidentiality does not have explicit content and clear borderlines, especially if compared across different mediation legal enactments. The object of the article is a concept of confidentiality principle. The aim of the article is to analyze the scope of confidentiality principle, and to disclose legal weakness of mediation confidentiality protection.

Atslēgvārdi: mediācija, konfidencialitāte, mediācijas principi.

Keywords: mediation, confidentiality, mediation principles.

Ievads

Mediācija šaurākā nozīmē ir Mediācijas likuma 1. panta 1. punkta definīcijā noteiktais brīvprātīgas sadarbības process civillietās un komercietās, kurā puses cenšas panākt savstarpēji pieņemamu vienošanos ar mediatora starpniecību, kas nepieņem pusēm saistošu lēmumu, ievērojot konfidencialitātes un mediatora neitralitātes un objektivitātes principu. Mediācija plašākā nozīmē ir pārrunu process jebkurā tiesību jomā neitrālas un objektīvas trešās personas klātbūtnē, kura nepieņem pusēm saistošu lēmumu, ievērojot konfidencialitātes un mediatora neitralitātes un objektivitātes principu. Latvijā mediācija plašākā nozīmē kā pārrunu process trešās neitrālās personas klātbūtnē ir definēta vairākos tiesību aktos, kas paredz gan atšķirīgas prasības attiecībā pret pārrunu vedējiem – mediatoriem, gan atšķirīgu aizsardzību konfidencialitātes principa ziņā attiecībā pret mediatoriem un mediācijas procesa dalībniekiem.

Lai gan mediācija kā strīdu risināšanas veids plašākā nozīmē Latvijā bija zināms un publikācijās aprakstīts arī pirms Mediācijas likuma pieņemšanas

2014. gadā,¹ tomēr tās popularitāte civillietās strauji pieauga, sākot no brīža, kad mediācija tika leģitimēta normatīvajos aktos – Mediācijas likumā un Civilprocesa likumā (turpmāk – CPL).² Latvijas sertificētu mediatoru darba statistikas dati liecina, ka no 2016. gada vairāk nekā simts civillietās katru gadu tiek uzsākti mediācijas procesi.³ Lielākā interese par mediāciju nemainīgi ir ģimenes strīdos, veidojot 72–80% lielu īpatsvaru no visiem mediācijas procesiem. Savukārt krimināllietās, kur mediācija tiek saukta par izlīguma procesu, pēdējo sešu gadu laikā ik gadu notiek ap 1665 (2019. gadā) – 1090 (2015. gadā) izlīguma procesu.⁴

Šādos apstākļos, kad mediācijas ceļā tiek risināts ievērojams strīdu daudzums, ir nepieciešams pārbaudīt, cik juridiski drošs ir mediācijas pakalpojums, tai skaitā konfidencialitātes ziņā. Jebkurš konfidencialitātes ierobežojums samazina mediācijas priekšrocības un interesi par mediācijas izmantošanu. Ja konfidencialitāte mediācijā ir tikai deklaratīva frāze bez patiesas un efektīvas juridiskas aizsardzības un ja konfidencialitāti ir iespējams pārkāpt formālu iemeslu dēļ, tad mediācijā nav drošas vides, lai atklātu visus apstākļus.

1. Mediācijas jēdziens Latvijas tiesību aktos

Mediācija formas un satura ziņā atšķiras no citiem strīdu risināšanas veidiem. Būtībā mediācija ir pārrunu process, kuru vada trešā neitrālā persona, kas atšķirībā no tiesas un šķīrējtiesas procesa nepieņem pusēm saistošu lēmumu.

Latvijā mediācijas jēdziens latviešu valodā normatīvajos aktos ir nosaukts trīs dažādos terminos, lai gan saturiski tas faktiski nozīmē vienu un to pašu – pārrunu procesu trešās neitrālās personas klātbūtnē, kura nepieņem pusēm saistošu nolēmumu. Civiltiesībās un komercietībās tiek lietots mediācijas jēdziens,⁵ krimināltiesībās un administratīvajā procesā izmantots izlīguma procesa jēdziens,⁶ bet autortiesībās – vidutāja procesa jēdziens.⁷ Mediācijas terminu atšķirības dēļ un dažādu normatīvo aktu satura dēļ atšķiras ne tikai mediācijas procesa apzīmējums katrā tiesību jomā, bet arī citi aspekti. Piemēram, mediācijas konfidencialitātes robežas un aizsardzība.

Mediācija šaurākā nozīmē Latvijā ir Mediācijas likuma 1. panta 1. punkta definīcijā noteiktais brīvprātīgas sadarbības process, kurā puses cenšas panākt savstarpēji pieņemamu vienošanos savu domstarpību atrisināšanai ar mediatora starpniecību civillietās vai komercietībās, jomu tvērumam esot noteiktam ar Mediācijas direktīvu. Savukārt mediācija plašākā nozīmē Latvijā ir pārrunu process

¹ Rone D. Mediācija: jēdziens un iespējas. Jurista Vārds, 2006, Nr. 11 (414); Bērtaitis S. Kāda būs mediācija Latvijā? Saldo, 2009, Nr. 3; Kronis I. Civiltiesisko strīdu alternatīvs risinājums. Jurista Vārds, 2007, Nr. 3 (456); Litvins G. Alternatīvās tiesību aizsardzības un strīdu risināšanas metodes administratīvajā procesā. Promocijas darbs. Aizstāvēts 2012. gadā. Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/5128> [aplūkots 08.01.2021.].

² Grozījumi Civilprocesa likumā: LV likums. Pieņemts 22.05.2014.

³ Latvijas sertificētu mediatoru darba statistika 2015.–2019. gadā. Pieejama: <http://www.mediacija.lv/?Resursi:Statistika> [aplūkota 08.01.2021.].

⁴ Valsts probācijas dienesta publiskais pārskats par 2014.–2019. gadu. Pieejams: <https://www.vpd.gov.lv/lv/publiskie-parskati> [aplūkots 14.01.2021.].

⁵ Sk. terminoloģiju Mediācijas likumā un Civilprocesa likumā.

⁶ Sk. Kriminālprocesa likuma 121. panta sesto daļu, 381. pantu u. c., un Administratīvā procesa likuma 80.¹ pantu, 107.¹ pantu u. c.

⁷ Sk. Autortiesību likuma X¹ nodaļu.

jebkurā tiesību jomā neitrālas trešās personas klātbūtnē, kura nepieņem pusēm saistošu lēmumu.

Mediācijas izpratne šaurākā vai plašākā nozīmē ir būtiska, novērtējot tiesību aktu attiecināmību uz mediāciju, mediatoru, mediācijas dalībniekiem un viņu tiesībām un pienākumiem. Piemēram, CPL 106. panta 5. punktā ir noteikts aizliegums par lieciniekiem izsaukt un nopratināt personas, kuras piedalījušās mediācijā šajā vai ar to saistītā citā lietā. Ar minēto CPL normu noteiktais aizliegums ir piemērojams tikai attiecīgi mediatoram vai mediācijas procesa dalībniekiem, kuri ir piedalījušies mediācijā šī termina šaurākajā izpratnē, proti, tādā mediācijā, kuru regulē Mediācijas likums. CPL minētajā normā noteiktais ierobežojums nav piemērojams mediatoriem un mediācijas procesa dalībniekiem šī termina plašākajā izpratnē, proti, tādiem mediatoriem un mediācijas procesa dalībniekiem, kas piedalījušies mediācijas procesā, kuru regulē nevis Mediācijas likums, bet citi normatīvie akti, piemēram, mediācijas procesā krimināllietā, kuru regulē Kriminālprocesa likums (turpmāk – KPL), lietojot terminu “izlīguma process”, vai mediācijas procesā autortiesību lietā, kuru regulē Autortiesību likums, lietojot terminu “vidutāja process”. Tas nozīmē, ka par puses pārstāvi civilprocesā varētu būt mediators, kas vadījis mediācijas procesu krimināllietā, jo kriminālprocesā mediācijas procesa normatīvais apzīmējums ir “izlīguma process”, vai mediators, kas vadījis mediācijas procesu autortiesību strīdā, jo autortiesībās mediācijas procesa normatīvais apzīmējums ir “vidutāja process”.

Mediācijas jēdziena daudzējādība Latvijas normatīvajos aktos rada risku, ka mediatori un mediācijas procesa dalībnieki negūst to aizsardzību, tai skaitā konfidencialitātes ziņā, kāda izriet no mediācijas būtības un kas tiek vājināta ar terminoloģiski nevienādiem normatīvajiem aktiem.

2. Mediācijas konfidencialitātes būtība un mērķis mediācijā

Jebkurā veiksmīgā mediācijā ir jānodrošina divi priekšnosacījumi: pirmkārt, mediācijas dalībniekiem ir jāuzticas mediatoram un, otrkārt, mediācijas procesa dalībniekiem ir jābūt pārliecinātiem par mediācijas konfidencialitāti.⁸ Konfidencialitāte veicina atklātumu, procesuālu godīgumu un mediatora neitralitāti un objektivitāti.⁹

Jo biežāk puses dalās ar savām patiesajām bažām, bailēm, interesēm, vajadzībām un cerībām, jo lielākas ir mediatora iespējas veiksmīgi vadīt izlīguma procesu.¹⁰ Skaidrs un paredzams mediācijas konfidencialitātes tiesiskais regulējums ir viena no kvalitatīvas mediācijas pazīmēm. Salīdzinošā perspektīvā mediācijas konfidencialitāte var tikt vērtēta “iekšēji/ārējā” un “iekšēji/tiesas” izpausmē, pirmajā gadījumā vērtējot, vai mediācijas procesa dalībnieki (no mediācijas procesa iekšpusēs) drīkst izpaust ziņas personām, kas nepiedalījās mediācijā (uz āru), un otrajā gadījumā vērtējot, vai mediācijas procesa dalībnieki vai mediators (no mediācijas

⁸ Dillard G. The Future of Mediation Confidentiality in Texas: Shedding Light on a Murky Situation. 21 Rev. Litig. 2002, p. 139.

⁹ Said S. I. The Mediator's Dilemma: The Legal Requirements Exception to Confidentiality Under the Texas ADR Statute. 36 S. Texas Law Review. 1995, p. 583.

¹⁰ Strasser F., Randolph P. Mediation. A Psychological Insight into Conflict Resolution. London, New York: Continuum: 2004, pp. 80–81.

procesa iekšpusēs) var izpaust ziņas tiesai,¹¹ piemēram, tiekot izsaukti un nopratināti tiesas sēdē par mediācijā iegūto informāciju.

Mediācijas konfidencialitātes būtība ir informatīvi aizsargāta mediācijas vide, kuras aizsardzība ir nodrošināta ar tiesību aktiem. Mediācijas konfidencialitāti nav iespējams efektīvi garantēt tikai ar civiltiesisku vienošanos starp mediācijas dalībniekiem un mediatoru. Mediācijas konfidencialitātei ir nepieciešama normatīva aizsardzība, lai ne mediatoru, ne mediācijas procesa dalībniekus nevarētu nopratināt tiesā vai kā citādi uzlikt viņiem par pienākumu izpaust mediācijas procesā iegūto informāciju. Tāpēc mediācijas konfidencialitātes aizsardzības priekšnoteikums ir efektīva tiesību normu esamība. Vienlīdz aizsargājama ir kā rakstiski, tā mutiski, tā ar neverbālo saziņu paustā informācija.

Mediācijas konfidencialitātes mērķis ir absolūti drošas mediācijas vides radīšana gan mediatoram, gan mediācijas dalībniekiem, lai tie mediācijas procesā varētu izpaust informāciju, netiekot pakļauti riskam, ka jebkas no šī varētu nonākt citu personu rīcībā vai radīt negatīvas sekas. Konfidencialitātes nodrošināšana mediācijā ir priekšnoteikums, lai pārliecinātu mediācijas procesa dalībniekus kopumā uzticēties mediācijas procesam¹² un lai mediācijas procesa dalībnieki varētu uzticēties mediatoram un mediācijas procesa dalībniekiem. Mediācijas procesa dalībnieku uzticēšanos mediācijas sistēmai var veicināt ar izpildāmu konfidencialitātes tiesību un privilēģiju radīšanu.¹³ Konfidencialitāte vienmēr ir uzskatīta par būtisku alternatīvo domstarpību risināšanas instrumentu pazīmi.

Mediācijas konfidencialitātei ir duāla daba – tā rada gan tiesības, gan pienākumus. No konfidencialitātes izrietošais pienākums liek kā mediatoram, tā mediācijas procesa dalībniekiem turēt slepenībā un neizpaust nekādu informāciju, kas iegūta mediācijas laikā, bet pienākuma pārkāpuma gadījumā – atlīdzināt ar šo pārkāpumu nodarītos zaudējumus un radīto kaitējumu.

Savukārt no konfidencialitātes principa izrietošās tiesības nozīmē tiesības prasīt, lai ikviena persona atturētos no mediācijā iegūtās informācijas izpaušanas, tiesības netikt nopratinātam par mediācijā iegūto informāciju un tiesības prasīt zaudējumu un kaitējuma atlīdzināšanu, ja tāds nodarīts, izpaužot mediācijā iegūto informāciju. Tā, piemēram, pret mediatoru var celt prasību, ja tas, pārkāpjot konfidencialitātes pienākumu, ir izpaužis mediācijas procesā iegūtās ziņas.¹⁴ Ja konfidencialitātes pienākumu ir pārkāpis sertificēts mediators, mediācijas procesa dalībnieks par šādu rīcību var iesniegt sūdzību Sertificētu mediatoru padomē.

Latvijā līdz šim ir bijis viens gadījums, kur izskatīta sūdzība par sertificēta mediators rīcību, kas sniedzis bāriņtiesai plašākas ziņas, nekā Mediācijas likums to pieļauj.¹⁵ Konkrētajā gadījumā sertificēts mediators bija izsniedzis apliecinājumu par mediācijas rezultātu, apliecinājumā saturiski pārsniedzot ar Mediācijas likuma 1. panta 8. punktu noteiktās robežas, tādējādi pārkāpjot konfidencialitātes pienākumu.

¹¹ Alexander N., Walsh S., Svatos M. (eds.). EU Mediation Law Handbook. Regulatory Robustness Ratings for Mediation Regimes. Walters Kluwer: 2017, pp. 8–9.

¹² Dillard G. 2002, p. 138.

¹³ Ibid.

¹⁴ Hanaway M. Psychologically Informed Mediation. Studies in Conflict and Resolution. London, New York: Routledge, 2021, p. 23.

¹⁵ Mediatoru sertifikācijas un atestācijas komisijas 30.03.2017. atzinums par sertificētas mediatores ... rīcību. Nepublicēts. Sertificētu mediatoru padomes 31.03.2017. lēmums Nr. 4 "Par sertifikāta darbības atjaunošanu". Nepublicēts.

3. Mediācijas konfidencialitātes normatīvais regulējums

Latvijā mediācija ir iespējama civillietās, administratīvajās lietās un krimināl-lietās un tā regulēta vairākos attiecīgās tiesību jomas normatīvajos aktos – Mediācijas likumā,¹⁶ Autortiesību likumā,¹⁷ CPL,¹⁸ Administratīvā procesa likumā¹⁹ un KPL.²⁰

Kopumā konfidencialitātes jēdziens Latvijā minēts 156 likumos. Savukārt konfidencialitātes princips, terminoloģijā lietojot kā jēdzienu “konfidencialitāte”, tā jēdzienu “aizliegums izpaust informāciju”, normatīvi ir regulēts attiecībā uz tādām profesijām un darbības jomām kā psihologi,²¹ zvērināti advokāti,²² mediatori,²³ šķīrējtiesas,²⁴ vidutāji autortiesību strīdos,²⁵ bērnu tiesību aizsardzības joma²⁶ un valsts noslēpums.²⁷

3.1. Mediācijas konfidencialitātes normatīvais regulējums civiltiesiskos un komerciesiskos strīdos

Mediācijas likums Latvijā tika pieņemts, ieviešot Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvu 2008/52/EK (turpmāk – Direktīva) par konkrētiem mediācijas aspektiem civillietās un komercietās (turpmāk – Mediācijas direktīva).²⁸ Direktīvas preambulas 23. apsvērumā norādīts, ka “konfidencialitāte mediācijas procesā ir būtiska, un tālab šai direktīvai būtu jāparedz minimāla atbilstība ar civilprocesa noteikumiem, lai aizsargātu mediācijas konfidencialitāti jebkurā turpmākā tiesvedībā vai šķīrējtiesas procesā”.

Vienlaikus Direktīvas 7. panta pirmās daļas a) un b) apakšpunktā ir noteiktas divas atkāpes no mediācijas konfidencialitātes principa, paredzot, ka mediācijas procesa konfidencialitāte neattiecas uz gadījumiem, kad “tas ir vajadzīgs sevišķi svarīgu attiecīgas dalībvalsts sabiedriskās kārtības apsvērumu dēļ, jo īpaši, ja ir jānodrošina bērnu interešu aizsardzība vai jānovērš kaitējums kādas personas fiziskai vai psiholoģiskai integritātei” un “ja mediācijā panākta izlīguma satūra izpaušana ir vajadzīga, lai īstenotu vai izpildītu konkrēto izlīgumu”. Direktīvas 7. panta otrā daļa atļauj dalībvalstīm “ieviešāt stingrākus pasākumus, lai aizsargātu mediācijas konfidencialitāti”, neraugoties uz noteiktajiem izņēmumiem.

¹⁶ Mediācijas likums: LV likums. Pieņemts 22.05.2014. [01.01.2020. red.].

¹⁷ Autortiesību likums: LV likums. Pieņemts 06.04.2000. [11.11.2000. red.].

¹⁸ Civilprocesa likums: LV likums. Pieņemts 14.10.1998. [01.01.2021. red.].

¹⁹ Administratīvā procesa likums: LV likums. Pieņemts 25.10.2001. [01.03.2017. red.].

²⁰ Kriminālprocesa likums: LV likums. Pieņemts 21.04.2005. [01.01.2021. red.].

²¹ Psihologu likums: LV likums. 12. panta 3. punkts, 14. panta 5. punkts. Pieņemts 30.03.2017.

²² Latvijas Republikas Advokatūras likums: LV likums. 67. pants. Pieņemts 27.04.1993. [23.11.2017. red.].

²³ Mediācijas likums: LV likums. 4. pants. Pieņemts 22.05.2014. [01.01.2020. red.].

²⁴ Šķīrējtiesu likums: LV likums. 23. panta pirmā daļa. Pieņemts 11.09.2014. [01.03.2017. red.].

²⁵ Autortiesību likums: LV likums. 67.⁹ panta pirmā daļa. Pieņemts 06.04.2000. [11.11.2000. red.].

²⁶ Bērnu tiesību aizsardzības likums: LV likums. 71. panta pirmā daļa. Pieņemts 19.06.1998. [28.10.2020. red.].

²⁷ Par valsts noslēpumu: LV likums. 3. panta pirmā daļa, 9. panta trešā un septītā daļa. Pieņemts 17.10.1996. [01.01.2021. red.].

²⁸ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2008/52/EK par konkrētiem mediācijas aspektiem civillietās un komercietās. Pieņemta 21.05.2008.

Konfidencialitātes izņēmumu ziņā Mediācijas likums gandrīz burtiski transponē Mediācijas direktīvas 7. panta pirmās daļas a) un b) apakšpunkta normas. Tomēr Latvijā ir noteikti detalizētāki un, iespējams, plašāki konfidencialitātes ierobežojumi, nekā tas izteikts Mediācijas direktīvā, papildus pievienojot arī brīvības un dzimumneaizskaramības aizsardzību. Mediācijas direktīva nedod dalībvalstij tiesības savos normatīvajos aktos noteikt plašākus ierobežojumus konfidencialitātei. Gluži pretēji – Mediācijas direktīvas 7. panta otrajā daļā ir noteikts, ka dalībvalstis var “ievieš stingrākus pasākumus, lai aizsargātu mediācijas konfidencialitāti”, nevis lai konfidencialitāti ierobežotu. No otras puses, Mediācijas direktīvas 7. panta pirmās daļas a) punktā lietotais jēdziens “personas fiziskā vai psiholoģiskā integritāte” ir tāda ģenerālklaudzula, kurā interpretācijas ceļā var ietilpināt visu Mediācijas likuma 4. panta ceturtās daļas 1. punkta ierobežojumu katalogu. Interpretācijas ceļā atzīstot, ka arī brīvība un dzimumneaizskaramība ietilpst personas fiziskās vai psiholoģiskās integritātes tvērumā, Mediācijas direktīvas 4. panta ceturtās daļas 1. punkta uzskaitījums ir atbilstošs šīs direktīvas 7. panta pirmās daļas a) punktam.

Mediācijas konfidencialitāte ir aizsargāta arī ar civilprocesuālajām normām, aizliedzot izsaukt un noprotināt liecinieka statusā personas, kuras piedalījušās mediācijā konkrētajā vai ar to saistītā lietā.²⁹ CPL nav *expressis verbis* aizliegts noprotināt liecinieka statusā personas, kuras piedalījušās izlīguma procesā krimināllietā, vai personas, kuras piedalījušās vidutāja procesā autortiesību strīdā.³⁰ Lai gan CPL 106. panta 1. punkts aizliedz noprotināt liecinieka statusā arī plašāka tvēruma “personas, kurām pēc sava amata vai profesijas nav tiesību izpaust tām uzticētās ziņas”, tomēr šīs normas aizsardzību mediācijas jomā var izmantot tikai izlīguma vadītājs administratīvajā procesā vai kriminālprocesā un vidutājs autortiesību strīdā, kuriem izlīguma vadītāja vai vidutāja procesa vadītāja darbs ir kvalificējams kā amats vai profesija. Savukārt izlīguma procesa dalībniekiem krimināllietās nav civilprocesuāla pamata atteikties no liecināšanas civilprocesā. Šādu konfidencialitātes robu varētu novērst ar mediācijas terminoloģijas vienādošanu civilīlētās un krimināllietās.

3.2. Mediācijas konfidencialitātes normatīvais regulējums krimināltiesībās un administratīvajās tiesībās

Mediācija krimināllietās ir iespējama saskaņā ar KPL, kur mediācijas process tiek saukts par izlīguma procesu. Tieši kriminālprocesuālā joma ir normatīvais celmlauzis Latvijā mediācijas ziņā, jo izlīguma process tika leģitimēts KPL no 2005. gada 1. oktobra, kad stājās spēkā KPL.

Mediācijas konfidencialitāte krimināllietās ir garantēta tikai daļēji, jo KPL “tiesības neliecināt par izlīguma procesu, kā arī par iesaistīto pušu un trešo personu uzvedību izlīguma sēdes laikā”³¹ ir vienīgi Valsts probācijas dienesta (turpmāk – VPD) starpniekam, bet ne mediācijas jeb izlīguma procesa dalībniekiem. KPL atšķirībā no Civilprocesa likuma nav noteikts absolūts aizliegums noprotināt izlīguma starpnieku, bet tikai paša izlīguma starpnieka tiesības neliecināt.

²⁹ Civilprocesa likuma 106. panta 5. punkts.

³⁰ Par konfidencialitāti vidutāja procesā un aizliegumu noprotināt vidutāja procesa dalībniekus plašāk sk. šī raksta 3.3. apakšnodaļa.

³¹ Kriminālprocesa likums. 121. panta sestā daļa.

Kriminālprocesā izlīguma starpniekam ir alternatīva iespēja pēc saviem ieskatiem liecināt vai neliecināt, bet nav noteikts absolūts aizliegums mediācijas jeb izlīguma starpnieku noprotināt. Šajā ziņā konfidencialitātes aizsardzība krimināllietu mediācijā ir vājāka nekā civillietu mediācijā. Kriminālprocesā ir atļauts noprotināt ikvienu mediācijā iesaistīto personu, ja tā neatbilst KPL 121. panta sestās daļas tvērumam, tai skaitā mediatoru un mediācijas dalībniekus no civillietu vai administratīvā procesa lietu jomas.³²

KPL 381. panta pirmajā daļā ir noteikts, ka VPD apmācīts starpnieks nav vienīgā persona, kas var veicināt un īstenot mediācijas jeb izlīguma procesu krimināllietās. Šajā pantā ar nosaukumu "Izlīguma īstenošana" ir noteikts, ka samierināšanos "var" veicināt VPD apmācīts starpnieks, tomēr atstājot iespēju mediatora funkcijas veikt arī citām personām.

Savukārt administratīvajā procesā mediācija ir iespējama saskaņā ar Administratīvā procesa likumu, mediācijas vietā lietojot izlīguma procesa jēdzienu.³³ Administratīvā procesa likumā izlīguma process nav paredzēts kā mediācijas process, piedaloties trešajai neitrālajai personai, bet gan kā visplašākais iespējamais izlīguma process, kas var risināties arī pārrunu veidā tieši starp iesaistītajām personām. Tāpēc Administratīvā procesa likumā nav noteikts ne izlīguma procesa starpnieka vai mediatora jēdziens, ne izlīguma principi, ne no konfidencialitātes izrietošās tiesības un pienākumi. Ja administratīvajā procesā tiek izmantota mediācija kā strīda risināšanas metode, ir iespējams izmantot Mediācijas likumu.

Administratīvā procesa likuma 163. panta 2. punkts, līdzīgi kā CPL 106. panta 1. punkts, aizliedz noprotināt liecinieka statusā "personu, kurai pēc tās amata vai profesijas nav tiesību izpaust tām uzticētās ziņas". Tomēr šīs normas aizsardzību mediācijas jomā var izmantot tikai mediators civillietās, izlīguma vadītājs administratīvajā procesā vai kriminālprocesā un vidutājs autortiesību strīdā, kuriem mediatora, izlīguma vadītāja vai vidutāja procesa vadītāja darbs ir kvalificējams kā amats vai profesija. Savukārt mediācijas vai izlīguma procesa dalībniekiem nav administratīvi procesuāla pamata atteikties no liecināšanas administratīvajā procesā. Šādu konfidencialitātes robu varētu novērst kā ar mediācijas terminoloģijas vienādošanu visās tiesību jomās, tā ar Administratīvā procesa likuma 163. panta papildināšanu, no noprotināšanas atbrīvoto personu lokam pievienojot personas, kuras piedalījušās mediācijā, tāpat kā tas darīts CPL 106. panta 5. punktā.

3.3. Mediācijas konfidencialitātes normatīvais regulējums autortiesībās

Mediācija autortiesībās ir iespējama saskaņā ar Autortiesību likumu, kur mediācijas process tiek saukts par vidutāja procesu. Autortiesību likums tika papildināts ar X¹ nodaļu ar nosaukumu "Vidutāji",³⁴ transponējot Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvu 2014/26/ES,³⁵ kuras preambulas 49. apsvērumā

³² Par konfidencialitāti vidutāja procesā un aizliegumu noprotināt vidutāja procesa dalībniekus plašāk sk. šī raksta 3.3. apakšnodaļā.

³³ Administratīvā procesa likums. 80.¹ pants.

³⁴ Grozījumi Autortiesību likumā: LV likums. Pieņemti 18.05.2017.

³⁵ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2014/26/ES par autortiesību un blakustiesību kolektīvo pārvaldījumu un muzikālo darbu tiesību lietošanai tiešsaistē daudzteritoriālo licencēšanu iekšējā tirgū. Pieņemta 26.02.2014.

ir noteikts, ka “ir lietderīgi nodrošināt (neskarot tiesības vērsties tiesā) iespēju izmantot viegli pieejamas, objektīvas un efektīvas ārpustiesas procedūras, piemēram, mediāciju [...]”. Ar Autortiesību likumu ir izveidota Mediācijas likumam paralēla strīdu risināšanas sistēma ar neitrālas trešās personas starpniecību, kura nepieņem pusēm saistošu lēmumu. Vidutājam izvirzītās prasības un vidutāja procesa vispārīgie principi ir līdzīgi, bet ne vienādi ar sertificētam mediatoram izvirzītajām prasībām un mediācijas procesa principiem. Kā mediācijai civillietās, tā vidutāja procesam autortiesību lietās ir noteikts pušu sadarbības princips un mediatora neitralitātes princips, tomēr, atšķirībā no mediācijas civillietās, vidutājam autortiesību lietās ir atļauts “sniegt savus priekšlikumus taisnīgam strīda noregulējam”,³⁶ taču tāpat kā mediācijā civillietās un izlīguma procesā krimināllietās un administratīvajās lietās, nepieņemot pusēm saistošu lēmumu.

Vidutāja process autortiesību lietās ir konfidenciāls, nosakot absolūtu aizliegumu nopratināt kā vidutāju, tā vidutāja procesa dalībniekus.³⁷ Autortiesību likumā noteiktais aizliegums nopratināt vidutāju un vidutāja procesa dalībniekus attiecas uz visiem procesa veidiem, aptverot civilprocesu, kriminālprocesu un administratīvo procesu. Vidutāji un vidutāja procesa dalībnieki konfidencialitātes ziņā ir juridiski aizsargātāki nekā izlīguma procesa dalībnieki krimināllietās un mediatori civillietās, ja tie nopratināmi kriminālprocesā.

4. Mediācijas konfidencialitātes subjekti un objekts

Mediācijas konfidencialitāte ir daudzdimensionāla laikā, telpā un attiecībā uz personu.

Laika dimensijā mediācijai ir precīzi nosakāms tās sākuma un beigu brīdis, kas ir svarīgs, lai cita starpā konstatētu mediācijas konfidencialitātes robežas. Ar mediācijas konfidencialitāti ir aizsargāta mediācijas laikā iegūtā informācija, bet ne tāda informācija, kas iegūta pirms vai pēc mediācijas. Rakstveida līguma noslēgšana ar mediatoru ir līdzeklis, kā noteikt mediācijas laika sākumu. Savukārt mediācijas beigu brīdi iespējams fiksēt ar mediatora izsniegtu apliecinājumu par mediācijas rezultātu, tomēr beigu brīdis var būt arī mirklis, kad kāda no pusēm atsakās turpināt mediāciju. Ne KPL, ne Autortiesību likumā nav noteikts juridisks instruments, ar kura palīdzību varētu fiksēt mediācijas beigu brīdi.

Mediācijas telpas dimensija ir nosakāma, lai konstatētu, kuras valsts tiesību normas ir piemērojamas mediācijas procesa tiesiskajam regulējumam, kas ir sevišķi svarīgi pārrobežu mediācijas lietās.

Mediācijas konfidencialitātes subjekti ir mediatori un mediācijas procesā iesaistītās personas jeb mediācijas dalībnieki. Mediācijas dalībnieki ir gan puses – personas, kuras vēlas savas domstarpības atrisināt, izmantojot mediāciju, gan arī citas mediācijā klātesošas personas, par kuru dalību mediācijā puses ir vienojušās.

Mediācijas konfidencialitātes speciālais subjekts

- 1) civillietās ir mediators – pušu brīvi izraudzīta fiziska persona, kas vada mediācijas procesu.³⁸ Atšķirībā no sertificēta mediatora, Mediācijas likuma 1. panta 5. punkta izpratnē mediatoram Mediācijas likuma 1. panta 4. punkta

³⁶ Autortiesību likums. 67.⁷ panta otrā daļa.

³⁷ Autortiesību likums. 67.⁹ panta trešā daļa.

³⁸ Mediācijas likums: LV likums. 1. panta 4. punkts. Pieņemts 22.05.2014. [01.01.2020. red.].

izpratnē nav noteiktas nekādas kvalifikācijas, vecuma, izglītības vai cita veida prasības. Tāpēc vienīgā pazīme, lai izšķiroši konstatētu, vai persona ir mediators, kas vada mediācijas procesu un uz ko attiecas konfidencialitātes princips, ir līguma ar mediatoru esība. Mediācijas likuma 1. panta 7. punkta izpratnē. Līgumam ar mediatoru normatīvi ir paredzēta rakstveida forma. Attiecīgi mediācijas procesa vadīšana, rakstiski nenoslēdzot līgumu ar mediatoru, nav pietiekams pamats konfidencialitātes principa piemērošanai. Kā mediators bez sertifikāta, tā sertificēts mediators iegūst no konfidencialitātes principa izrietošās tiesības un pienākumus tikai tad, ja ir noslēgts līgums ar mediatoru;

- 2) krimināllietās ir VPD izlīguma starpnieks;
- 3) autortiesību lietās ir vidutājs – pušu brīvi izraudzīta fiziska persona, kas vada vidutāja procesu un atbilst Autortiesību likumā noteiktajām prasībām, un iekļauta profesionālo vidutāju sarakstā.³⁹

Konfidencialitātei kā principam ir trīs komponenti, kas atspoguļojas attiecībās starp mediācijas dalībniekiem un mediatoru, mediatoru un tiesnesi un attiecībās ar sabiedrību jeb sociālo kontroli.⁴⁰ Mediācijas konfidencialitāte darbojas gan horizontāli (attiecībās starp vienlīdzīgiem mediācijas dalībniekiem), gan vertikāli (attiecībās starp mediācijas dalībniekiem un mediatoru). Konfidencialitāte ir vienlīdz efektīvi nodrošināma kā horizontālā, tā vertikālā veidā.

Mediācijas konfidencialitātes objekts ir informācija, kas iegūta mediācijas procesa laikā. Informācijas forma var būt gan rakstiska, gan mutiska, kā arī tāda, kas pausta ar neverbālo komunikāciju, piemēram, žestiem, mīmiku un citādu ķermeņa valodu vai izpausmēm – nosarkšanu, raudāšanu u. c.

5. Izņēmumi no konfidencialitātes principa

Mediācijas konfidencialitāte nav absolūta. Latvijas un Eiropas Savienības normatīvajos aktos ir noteikti vairāki izņēmumi no konfidencialitātes principa, lai aizsargātu īpaši nozīmīgas intereses.⁴¹ Latvijā saskaņā ar Mediācijas likumu konfidencialitātes princips netiek piemērots, ja informācijas izpaušana ir nepieciešama kādā no septiņiem gadījumiem:

- 1) sabiedriskās kārtības nodrošināšanai;
- 2) bērna tiesību vai interešu aizsardzībai;
- 3) lai novērstu personas dzīvības apdraudējumu;
- 4) lai novērstu personas veselības apdraudējumu;
- 5) lai novērstu personas brīvības apdraudējumu;
- 6) lai novērstu personas dzimumneaizskaramības apdraudējumu;
- 7) lai īstenotu vai izpildītu mediācijā panāktu vienošanos.

³⁹ Autortiesību likums. 67.³ pants un 67.⁴ pants.

⁴⁰ Toleikytė N. Mediation principles. In: Pesce F, Rone D. (eds.). Mediation to foster European wide settlement of disputes. Aracne: 2016, p. 299.

⁴¹ Piemēram, arī ASV Teksasas štatā mediācijas konfidencialitāte nav garantēta. Sk.: Dillard G. The Future of Mediation Confidentiality in Texas: Shedding Light on a Murky Situation. 21 Rev. Litig. 2002, p. 138.

Lai gan izņēmuma gadījumi ir normatīvi noteikti un to skaits ir prekluzīvs, tomēr ikviens izņēmums ir saprātīgi interpretējams. Neviens no minētajiem izņēmumiem normatīvajos aktos nav definēts ar tik skaidrām robežām, lai to uz-tverei nebūtu nepieciešama adekvāta interpretācija. Mediācijas konfidencialitātes izņēmumiem ir jāveido tādas atkāpes no konfidencialitātes principa, lai vienlaikus saglabātu mediācijas jēgu un īpašības. Atkāpes no mediācijas konfidencialitātes ir paredzētas, lai aizsargātu normatīvajos aktos prekluzīvi uzskaitītās sevišķi aizsar-gājamās vērtības – sabiedrisko kārtību, bērnu tiesības, personas dzīvību, veselību, dzimumneaizskaramību, brīvību un mediācijas ceļā noslēgtu vienošanos.

Ne doktrīnā, ne normatīvajos aktos nav noteikti kritēriji vai nosacījumi, kuri pieļauj, ka rastos pamats pārkāpt konfidencialitātes robežas, atsaucoties uz iepriekš minētajām vērtībām. Nav noteikts, kādā līmeni vai stadijā būtu pārkāpjama konfidencialitāte, atsaucoties uz šīm vērtībām. Formāla atsaukšanās uz Mediācijas likuma 4. panta ceturtās daļas 1. punktā minētajām vērtībām vēl nav pietiekams pamats, lai pārkāptu mediācijas konfidencialitāti. Latvijas sertificētu mediatoru aptaujas dati liecina, ka vairāki sertificēti mediatori ir saskārušies ar gadījumiem, kad valsts un pašvaldību iestāžu darbinieki telefoniski lūdza informāciju par mediācijas gaitu un saturu, atsaucoties uz “bērna tiesību vai interešu aizsardzību”, kas formāli ir Mediācijas likuma 4. panta ceturtās daļas 1. punktā noteiktais pamats, lai pārkāptu konfidencialitāti. Tikai sertificētu mediatoru konsekventa un stingra attieksme pret mediācijas konfidencialitātes virsmērķi ir ļāvuši saglabāt konfidencialitāti, novēršot informācijas izpaušanu.

Mediācijas konfidencialitāte ir pārkāpjama gadījumos, kad informācija par ar likumu aizsargātā objekta aizskārumu ir tik pamatota un ticama, ka nerodas šaubas par apdraudējuma iespējamību. Turpretim nepamatotas šaubas vai ziņkāre par mediācijas saturu vēl nav pietiekama, lai pārkāptu mediācijas konfidencialitāti.

Kopsavilkums

1. Latvijā normatīvajos aktos ir līdzīgi, tomēr ne vienādi regulēta mediācija kā brīvprātīgs pušu pārrunu un sadarbības process strīda risināšanai ar objektīvas un neitrālas trešās personas starpniecību, kas palīdz nonākt pie abpusēji pieņemama risinājuma konfidencialitātes apstākļos. Civillietās un komercietās mediācija ir regulēta Mediācijas likumā, krimināllietās – Kriminālprocesa likumā, saucot šo procesu par izlīguma procesu, bet autortiesību lietās – Autortiesību likumā, saucot šo procesu par vidutāja procesu.
2. Mediācijas konfidencialitātes subjekti ir mediatori un mediācijas procesā iesaistītās personas jeb mediācijas dalībnieki.
3. Mediācijas konfidencialitāte darbojas horizontāli (attiecībās starp vienlīdzīgiem mediācijas dalībniekiem) un vertikāli (attiecībās starp mediācijas dalībniekiem un mediatoru). Konfidencialitāte ir vienlīdz efektīvi nodrošināma abos līmeņos.
4. Civillietu, krimināllietu un autortiesību lietu mediācijas normatīvais regulējums paredz atšķirīgu mediācijas konfidencialitātes aizsardzību, kas starpno-zaru situācijās rada mediācijas konfidencialitātes apdraudējuma risku.
5. Mediācijas konfidencialitāte nav absolūta, un to var ierobežot likumā noteiktajos gadījumos, katrā situācijā novērtējot vajadzīgo līdzsvaru starp konfidencialitātes aizsardzības kā mediācijas būtības virsmērķi un nepieciešamību

aizstāvēt normatīvajos aktos prekluzīvi uzskaitītās sevišķi aizsargājamās vērtības – sabiedrisko kārtību, bērnu tiesības, personas dzīvību, veselību, dzimumneaizskaramību, brīvību un mediācijas ceļā noslēgtu vienošanos. Formāla atsaukšanās uz Mediācijas likuma 4. panta ceturtais daļas 1. punktā minētajām vērtībām vēl nav pietiekams pamats, lai pārkāptu mediācijas konfidencialitāti.

VALSTSTIESĪBU AKTUĀLIE JAUTĀJUMI

PAR TAUTAS TIESĪBĀM UN FAKTISKĀM IESPĒJĀM GROZĪT LATVIJAS REPUBLIKAS SATVERSMI

ON PEOPLE'S RIGHTS AND ACTUAL CAPACITY TO AMEND THE CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF LATVIA

Ringolds Balodis, Dr. iur.

LZA korespondētājloceklis, Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Valststiesību zinātņu katedras profesors

Zinātniekiem un vēlētājiem, kuri kādreiz lasīs Satversmi, atliksies tikai pavīpsnāt par to likumdošanas iestādi, kura ir it kā gribējusi tautai dot kādas demokrātiskas tiesības, bet patiesībā pasniegusi viņai tukšu roku. Praksē pierādīsies, ka faktiski referendumā tiesības nevarēs tikt izlietotas.¹

(Satversmes sapulces loceklis **Kārlis Dzelzītis**)

Summary

The article is dedicated to the mechanism – procedure for amending Latvian Constitution – *Satversme*. *Satversme* guarantees the people (totality of citizens) the right to amend *Satversme* in the procedure of referendums. The aim of the article is to clarify whether the people of Latvia really have means to amend *Satversme*, or is this right just a formal notion, and not enforceable in reality. The author explores whether the constitutional legislator, aiming to ensure constitutional stability, has not set an exaggeratedly high quorum of voters' participation in the referendum for all articles of the *Satversme*, and whether the mechanism of referendum in Latvia has not become incapable of functioning.

Atslēgvārdi: Satversme, konstitūcijas grozīšanas apgrūtinājumi, Satversmes grozījumi, Satversmes grozīšanas kārtība, Satversmes pamata panti, tautas nobalsošana, dalības un apstiprināšanas kvorumu tautas nobalsošana.

Keywords: the *Satversme* (Constitution), impediments to amending constitutions, amendments to the *Satversme*, procedure for amending the *Satversme*, basic articles of the *Satversme*, referendum, participation and approval quorums in a referendum.

¹ Dzelzītis K. Satversmes sapulces sēžu stenogrammas, piemēram, Satversmes I daļas lasīšana pa pantiem. V sesijas 14. sēde 1922. gada 15. februārī, stenogramma. Latvijas Satversmes sapulces stenogrammu izvilcums (1920–1922). Latvijas Republikas Satversmes projekta apspriešana un apstiprināšana [elektr. izd.]. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 850. lpp.

Ievads

Kārotāju pēc Latvijas teritorijas 1917.–1919. gadā netrūka. Vācija pēc revolūcijas bija nodarbināta ar sevi, tāpat kā Krievija, kur jau pilnā sparā notika Pilsoņu karš. Redzamākie pretendenti bija Tautas padome, kuru prezentēja pagaidu valdība ar Kārli Ulmani priekšgalā, baltvāciešu lobētais luterāņu mācītājs Andrievs Niedra un sarkano strēlnieku balstītais Pēteris Stučka. Tautas padome, kas galarezultātā arī izcīnīja Latvijas valsti, atšķīrās no citiem valstiskuma pretendentiem, pirmkārt, jau ar to, ka pirmā vietā izvirzīja demokrātiskas valsts ideju, kas balstās uz vienlīdzīgās, vispārīgās, tiešās un aizklātās vēlēšanās iegūtu deleģējumu. Šāds nodoms, kas izskatās pašsaprotams no mūsdienu skata punkta, 1918. gada nogalē jāuzskata par progresīvu (dzimumu līdztiesība politikajās tiesībās) un drosmīgu, jo vēlēšanu ceļā pie varas tikpat varēja nonākt komunisti. Vēlēšanas sarīkot nebija padomā ne Niedram, kurš plānoja kūrīju (sociālo slāņu un nacionālo minoritāšu) vēlēšanas,² nedz arī Stučkam, kurš vēlēšanas rīkotu, taču neļaujot tajās piedalīties komunistu ienaidniekiem. Pretēji tam nacionālā inteliģence un pilsoniskā sabiedrība valsts dibināšanas dokumentos svētsvinīgi solīja pašai tautai caur speciāli šim nolūkam ievēlētiem deleģātiem lemt par jaunās valsts pamatlikumu.³ No šāda viedokļa Latvijas Republikas Satversmē (turpmāk – Satversme)⁴ bija saprotami paredzēt pilsoņu tiesības grozīt pamatlikuma normas. Satversmi pieņemot, virknē pantu (72., 73., 74., 75., 77., 79. un 80. pants) tika paredzētas tautas specifiskas tiesības un pienākumi likumdošanas procesā. Satversmē ir nostiprināti divi likumdevēji – parlaments un pilsoņu kopums. Parlaments ir **primārais likumdošanas varas orgāns**, kuru tauta ievēl ikdienas darbiem, kamēr tauta savas tiesības īsteno tikai atsevišķos Satversmē noteiktajos gadījumos.

Raksta autors centīsies rast atbildi uz jautājumu, vai Satversmes veidotāji ir pareizi izsvēruši tautas faktiskās iespējas piedalīties konstitucionālajā likumdošanā, kas tiek realizētas ar tautas nobalsošanu starpniecību. Autora ieskatā, ir pienācis laiks objektīvi izvērtēt pilsoņu kopuma uzkrāto pieredzi likumdošanas jomā, jo vienpadsmit tautas nobalsošanas, tā Saeimas pieņemtie piecpadsmit Satversmes grozījumi dod pietiekošu vielu pārdomām, lai varētu izdarīt secinājumus par Satversmē tautai garantēto tiesību praktisko realizāciju.

1. Satversmes grozīšanas divas kārtības un to balance

Par Satversmē iestrādāto Satversmes grozījumu formulu un tautas nobalsošanas neregulējumu, tāpat kā ar tiem saistītiem kvorumiem mēs esam pateicību parādā Satversmes sapulces loceklim **Paulam Šīmanim**. Baltvācieša priekšlikums, kas, visticamāk, bija noskatīts no 1919. gada Veimāras konstitūcijas,⁵ Satversmes

² Balodis R., Lazdiņš J. Satversmes vēsturiskā attīstība. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014, 54.–55. lpp.

³ 1. punkts. Latvijas pilsoņiem!: Tautas Padomes Latvijas Republikas proklamēšanas akts (18.11.1918.). Latvijas Pagaidu Valdības Likumu un Rīkojumu Krājums, 15.07.1919., Nr. 1; 1. panta pirmais punkts. Tautas padomes politiskā platforma. Pieņemta Latvijas Tautas Padomes sēdē 17.11.1918. Valdības Vēstnesis, 14.12.1918., Nr. 1; Latvijas Pagaidu Valdības Likumu un Rīkojumu Krājums, 15.07.1919., Nr. 1.

⁴ Latvijas Republikas Satversme: LV likums. Pieņemts 15.02.1922. Valdības Vēstnesis, 1922, Nr. 141.

⁵ Sk. Vācijas 1919. gada 11. augusta konstitūcijas 74., 75. un 76. pantu. Pieejams: <http://hydrastg.library.cornell.edu/fedora/objects/nur:01840/datastreams/pdf/content>

komisijā tiek saskaldīts atsevišķās normās,⁶ lai galarezultātā iegūtu pašreizējo Satversmes normu numerāciju, attiecīgi 76., 77., 78. un 79. pants, kuros ir algoritmēta Satversmes grozīšanas kārtība:

1. Satversmes grozīšanas kārtība parlamentā. Satversmes procedūras Satversmes grozīšanai Saeimā ir noteiktas 76. pantā. Pirmkārt, pants noteic, ka, grozot Satversmi, Saeimai ir jāievēro “trīs lasījumu nosacījums”⁷ (“steidzamības neiespējamības princips”).⁸ Otrkārt, Satversmi grozot, jāievēro divu trešdaļu **deputātu klātesamības**⁹ un **apstiprināšanas kvorumi**, kas domāti, no vienas puses, lai Satversmi aizsargātu no nepārdomātiem grozījumiem, no otras puses, lai to apstiprināšanā būtu iesaistīta lielākā daļa deputātu, kas faktiski nozīmē, ka Saeimas koalīcijai pēc būtības ir jāspēj vienoties par grozījumiem ar opozīciju. “Piepildīts kvorums”¹⁰ kalpo “pareizas izteiksmes”¹¹ un “nepārprotamas gribas”¹² noskaidrošanai, kas ir svarīgi, lai Satversmē neiekļūtu ar mirkļa emocijām saistītas normas. Kvorums no konstitucionālo tiesību viedokļa pilda svarīgu lomu. Kvoruma lietderība sakņojas tautvaldības būtībā, jo neļauj kādai nelielai grupai uzspiest vairākumam savu kārtību pret vairākuma gribu. Svarīgi piezīmēt, ka, ja kvorums tiek noteikts pārāk augsts un nesasniedzams, tas var kalpot tieši pretēji un būt par šķērslī jebkuram kolektīvam lēmumam, tā iekonservēt konstitucionālo attīstību un veicināt stagnāciju. Atšķirībā no daudzām citām valstīm,¹³ Satversmi nav liegts grozīt ārkārtējo situāciju un izņēmuma stāvokļa laikā. Satversmes tiesa ir nostiprinājusi praksi,¹⁴ ka satversmiskajā likumdošanas procesā priekšlikumus var iesniegt vienīgi par tiem pantiem (attiecīgi par to pantu grozīšanu vai izslēgšanu), kas likumprojektā ir apstiprināti pirmajā lasījumā. Vēl jāpiebilst, ka Satversmes grozījumus Latvijā var rosināt tie paši subjekti, kam uz to tiesības vispārējā likumdošanas procesā.

2. Satversmes grozīšana referendumā ir atrunāta 77. un 79. pantā, kamēr likums “Par tautas nobalsošanu, likumu ierosināšanu un Eiropas pilsoņu

⁶ Latvijas Satversmes sapulces Satversmes komisijas 1. apakškomisijas 17.01.1921. sēdes protokols Nr. 8.

⁷ Tai pašā laikā par būtisku trūkumu jāuzskata tas, ka Satversmes grozījumiem nav noteikts laika intervāla ierobežojums starp šiem lasījumiem. Tas ļauj populistiskos nolūkos izmantot konstitucionālus jautājumus. Vislabāk to ilustrē Satversmes piecpadsmitais grozījums (2018), kas koriģēja Satversmes 36. pantā noteikto Valsts prezidenta ievēlēšanas kārtību – mainot aizklāto ievēlēšanu uz atklāto. Trešais lasījums tika pieņemts vien divas dienas (!!!) pirms 13. Saeimas vēlēšanām! Atbildīgai Saeimas komisijai Satversmes grozījumu likumprojekts nodots 17. maijā, pirmais lasījums notika 6. septembrī, otrs jau pēc mēneša 20. septembrī, bet noslēdzošais trešais – 4. oktobrī. 3. Saeimas vēlēšanas notika 6. oktobrī! Rekordliels ātrums ir raksturīgi arī četrpadsmitam Satversmes grozījumiem (2009), kas svītvoja no Satversmes 30. panta deputātu administratīvo imunitāti. Komisijai likumprojekts nodots 15. martā, pirmais lasījums notika 4. aprīlī otrs 19. aprīlī, bet trešais – 3. maijā.

⁸ Balodis R., Kuzņecovs A. Satversmes 76. panta komentārs. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. V nodaļa. Likumdošana. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019, 214. lpp.

⁹ Lai Satversmes grozīšanas sēde Saeimā būtu leģitīma, tajā jāpiedalās vismaz 67 deputātiem, kas ir divas trešdaļas jeb absolūtais Saeimas deputātu vairākums.

¹⁰ Latvijas Republikas IV Saeimas V sesijas 4. sēde 1933. gada 10. februārī. Latvijas Republikas IV Saeimas V sesija. 1933. gads. Rīga: Latvijas Republikas Saeimas izdevums, 149.–150. lpp.

¹¹ Dišlers K. Ievads Latvijas valststiesību zinātnē. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2017, 148. lpp.

¹² Latvijas Republikas IV Saeimas V sesijas 4. sēde 1933. gada 10. februārī. Latvijas Republikas IV Saeimas V sesija. 1933. gads. Rīga: Latvijas Republikas Saeimas izdevums. 149.–150. lpp.

¹³ Sk., piemēram, Lietuvas konstitūcijas 147. pantu. Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/Lithuania_2006?lang=en

¹⁴ Satversmes tiesas 16.12.2008. spriedums lietā Nr. 2008-09-0106, 16.5. punkts.

iniciatīvu”¹⁵ nosaka vietējo pašvaldību un Centrālās vēlēšanu komisijas iesaisti referendumu organizēšanā, procedūras, termiņus un kārtību vēlētāju parakstu vākšanai, balsošanai un balsu skaitīšanai. Satversmes 78. pantā savukārt ir noteiktas tautas tiesības rosināt Satversmes grozījumus (var veikt, ja savākta 1/10 vēlētāju parakstu), bet 77. pants paredz īpašu kārtību Satversmes pamata pantu (1., 2., 3., 4., 6. vai 77. panta) grozīšanā. Tos var grozīt tikai tautas nobalsošanā, un Satversmes 79. panta pirmā daļā ir nostiprināts Satversmes grozījuma apstiprināšanas kvorums – “puse no visiem balsstiesīgajiem”.

Vislabāk to, kādas faktiskās iespējas ir tautai Satversmes un vispārējā likumdošanā, parāda bilance, kas skarbi un lakoniski norāda uz radušos tālākās attīstības strupceļus. Tauta (0) : Saeima (15), jo neviena no Satversmes normām nav pieņemta tautas nobalsošanas ceļā. Tās visas ir grozītas Saeimā 76. panta kārtībā. Cenšoties rast atbildi uz jautājumu, vai tiešām Satversmes autori vēlējas tautvaldības dekorāciju, Satversmes sapulces stenogrammās var lasīt P. Šīmaņa un viņa priekšlikuma atbalstītāju paustos uzskatus. Augstais kvorums “puse no visiem balsstiesīgajiem” tika pamatots ar to, ka tautai pie Satversmes ķerties vajadzētu “tikai nopietnos gadījumos” un “ar skaidru pārliecību” par grozījumu nepieciešamību. Lai saprastu, ka tauta patiešām vēlas grozīt Satversmi, tā “jāsaspilē” ar augsta kvoruma palīdzību.¹⁶ No vienas puses, ir grūti apšaubīt šo motivāciju, taču, lai saprastu, vai nav notikusi pārliecīga “saspilēšana”, meklēsim atbildes faktos, skaitļos un stenogrammās.

2. Tautas apsardzība, Satversmes 77. pantā uzskaitītās normas grozot

Ja Saeima grozījusi Satversmes 77. pantā uzskaitītos Satversmes pamata pantus, attiecīgi 1., 2., 3., 4., 6. vai 77. pantu,¹⁷ tad, lai grozījums varētu stāties spēkā, tas tautas nobalsošanā jāapstiprina otram konstitucionālajam likumdevējam – tautai. *Kārlis Dišlers* to nodēvēja par “tautas apsardzību”,¹⁸ jo Saeima bez tautas nevar vienpersoniski lemt par Satversmes kodola pārgrozīšanu. Respektīvi, pat gadījumā, ja Saeimā vairākumu veidotu tādi politiski spēki, kuri spētu nodrošināt 76. pantā noteiktos kvorumus, viņu ieceres fundamentāli mainīt teritoriju, politisko sistēmu un valsts valodu paliktu vien ieceres līmenī, līdz kamēr tauta to neapstiprinātu tautas nobalsošanā. Papildus šai, Dišlera vārdiem runājot, tautas apsardzībai tiesību doktrīna ir attīstījusi ideju par Satversmes pamatu, valsts pamatu aizsardzību no pašas tautas. “Pašaizsargājošās demokrātijas princips” aizsargā no “valsts pašnāvības”, kas var notikt “legālas revolūcijas” ceļā, lai viens atsevišķs Satversmes grozījums, kuram būtu tautas nobalsošanā “acumirkliģis demokrātisks vairākums”, nesagrautu Satversmes pamatos liktās vērtības un latviešiem uz mūžiem liegtu juridisku tiesību uz valstiskās pašnoteikšanās iespēju,

¹⁵ Par tautas nobalsošanu, likumu ierosināšanu un Eiropas pilsoņu iniciatīvu: LV likums. Latvijas Vēstnesis, 20.04.1994., Nr. 47 (178).

¹⁶ Latvijas Republikas IV Saeimas V sesijas 4. sēde 1933. gada 10. februārī. Latvijas Republikas IV Saeimas V sesija. 1933. gads. Rīga: Latvijas Republikas Saeimas izdevums, 149. lpp.

¹⁷ Satversmes tiesa šai sakarā ir gājusi vēl tālāk un atzīmējusi, ka tautas nobalsošanas Satversmes 77. panta kārtībā ir rīkojamas arī tad, ja parlaments “pēc būtības” pārgroza kādu tiesību aktu, aizskar arī minētā Satversmes panta aizsardzībā esošas normas, piemēram, pieņemot likumu par kāda starptautiska līguma ratifikāciju, kuri aizskar Satversmes 1. un 2. pantā noteikto (Satversmes tiesas 07.04.2009. spriedums lietā Nr. 2008-35-01, 15.1., 15.2. punkts).

¹⁸ Dišlers K. 2017, 143. lpp.

ko zaudējot atgūt vairs nebūs iespējams.¹⁹ Šo pieeju sauc arī par neaizskaramā Satversmes kodola koncepciju, un tā nolasāma no Satversmes ievada pirmās rindkopas formulējuma “latviešu nācijas negrozāmā valstsgriba”²⁰. Augstākā tiesa ar 2013. gada 30. aprīļa, 2014. gada 12. februāra un 2014. gada 28. marta spriedumu šo pieeju ir nostiprinājusi vēl fundamentālāk. 2013. gada 30. aprīļa spriedumā Augstākā tiesa atzīst Centrālās vēlēšanas komisijas un tiesas lielāku iesaisti, vērtējot tautas nobalsošanai iesniegto likumprojektu izstrādātību, norādot, ka valsts institūcijām ir neapšaubāmas tiesības novērst demokrātijas apdraudējumu jau agrīnā stadijā.²¹ Ņemot vērā, ka iniciatīvas grupas iesniegtā likumprojekta tekstu turpmākajā procesā vairs nevar grozīt, Augstākā tiesa 2014. gada 12. februāra spriedumā norāda, ka Centrālajai vēlēšanu komisijai ir jānodrošina tas, lai tautas nobalsošanai netiktu virzīts tāds projekts, kas ir pretrunā ar demokrātiskas un tiesiskas valsts pamatvērtībām.²² 2014. gada 28. marta spriedumā Augstākā tiesa ir norādījusi, ka pilsoņu kopuma iniciēts Satversmes grozījumu projekts, lai to varētu uzskatīt par “pilnīgi izstrādātu”, pēc sava satura nedrīkst būt pretrunā ne ar tiem Satversmes noteikumiem, kurus tas nepiedāvā grozīt, ne ar Satversmes kodolu.²³ Tāpat minētā spriedumā Augstākā tiesa skaidro, ka daļa no nerakstītiem vispārējiem tiesību principiem un pamatvērtībām, uz kurām balstās Satversme, veido Satversmes kodolu. Tas aptver elementus, kas veido Latvijas valsts identitāti un Latvijas demokrātiskās valsts iekārtas identitāti.²⁴ Vērts pieminēt, ka citviet Eiropas Savienībā “neaizskaramo pantu” vai t. s. pantu ar “mūžības klauzulu” (*Ewigkeitsklausel*) aizsardzība tiek risināta visdažādākos veidos,²⁵ taču ierasta lieta ir to nostiprināšana konstitūcijā, paredzot sarežģītāku grozīšanas kārtību.²⁶ Latvijā liktenīgs izrādījās 2012. gads, kad tautas nobalsošanā tautai bija jāizšķiras par otru valsts valodu “valodas referendumā”.²⁷

¹⁹ Sk.: Levits E. Eiropas Savienība kā vērtību savienība. Jurista Vārds, 08.05.2018., Nr. 19; Levits E. Valstsgriba. Idejas un domas Latvijai 1985–2018. Latvija Vēstnesis, 2019, 565., 592., 619., 638. un 835. lpp.; Briede J. Satversmes 78. panta komentārs. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. V nodaļa. Likumdošana. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019, 286. lpp.; Pleps J., Pastars E., Plakane I. Konstitucionālās tiesības. Papildināts un pārstrādāts izdevums. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014, 56. lpp.

²⁰ Meistere D. Saeimas Juridiskā biroja atzinums par Satversmes ievada pieņemšanas procedūru. Jurista Vārds, 08.07.2014., Nr. 26, 12.–13. lpp.

²¹ Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 30.04.2013. sprieduma lietā SKA-172/2013 motīvu daļas 20. punkts.

²² Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 12.02.2014. sprieduma lietā Nr. A420577912 SA-1/2014 motīvu daļas 8. punkts.

²³ Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 28.03.2014. sprieduma lietā SA-3/2014 motīvu daļas 12. punkts.

²⁴ Turpat.

²⁵ Unconstitutional Constitutional Amendments. The Limits of Amendment Powers. Marin Loughlin, John P. McCormick and Neil Walker (eds.). Oxford University Press. United Kingdom, 2017, pp. 23–26.

²⁶ Latvijas Republikas Satversmes komentāri. V nodaļa. Likumdošana. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019, 205., 262.–265. lpp.

²⁷ 2012. gada 18. februārī Latvijā notika tautas nobalsošana par likumprojekta “Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē” pieņemšanu. Likumprojekts paredzēja mainīt Satversmes 4., 18., 21., 101. un 104. pantu, iekļaujot tajos nosacījumu par krievu valodu kā otru valsts valodu, nosakot, ka arī pašvaldībās darba valodas ir latviešu un krievu valoda un ikvienam ir tiesības saņemt informāciju latviešu un krievu valodā. Tautas nobalsošanas zīmē bija jautājums “Vai jūs esat par likumprojekta “Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē” pieņemšanu, kas paredz krievu valodai noteikt otras valsts valodas statusu?”. Iespējamie atbilžu varianti bija “Par” un “Pret”. Pieejams: <https://www.cvk.lv/lv/tautas-nobalsošanas/par-grozijumiem-latvijas-republikas-satversme-2012>. [aplūkots 04.09.2020.].

Par Satversmes 77. pantā noteikto Satversmes pamata panta aizsardzību un Satversmes kodola konceptu vēl ir jāatzīmē, ka pilnībā nav noraidīts arī viedoklis, ka Satversmes 77. panta primārais mērķis tomēr ir “izņemt” noteiktus jautājumus no Saeimas kompetences, bet ne no tautas kompetences, jo tautai ir tiesības lemt par savas valsts pamatiem²⁸ un nevajadzētu noraidīt atsevišķu Satversmes kodola elementu izvērtēšanu tautas nobalsošanā.²⁹ Tas liek domāt, ka, neesot skaidram normatīvajam regulējumam, Satversmes kodola neaizskaramība ir ļoti atkarīga no atbildīgo amatpersonu, tiesnešu personīgās pārliecības. Prakse vēl ir veidošanās stadijā, un Satversmes kodola koncepta aizsardzības elementu (tai skaitā arī Satversmes ievadam) pārbaudījums vēl tikai priekšā. Noslēdzot šo sadaļu, var secināt, ka Satversmes kodolam ir praktiski dubulta aizsardzība, jo Satversmes pamata pantus grozīt var tikai tautas nobalsošanā ar ļoti augstu kvorumu (Satversmes 79. panta pirmais teikums), turklāt arī tautai nav tiesību veikt demokrātiskas valsts pašiznīcināšanās aktu. Vai šāda aizsardzība ir jēgpilna vai pārspilēta attiecībā uz visas Satversmes normām, ir jautājums, ko noskaidrosim raksta noslēgumā.

3. Tautas apsardzība vai aizsardzība no tautas?

Sākotnējam konstitucionālajam likumdevējam – Satversmes sapulces vairākumam – nebija būtisku iebilžu par Satversmes 79. panta pirmajā teikumā noteikto kvoruma lielumu. Diskusijas par referendumu problemātiku bija minimālas. Acīmredzot kvorums “puse no visiem balsstiesīgajiem” šķita pieņemams, ņemot vērā Satversmes sapulces ievēlēšanas datus, jo 1920. gada Satversmes sapulces vēlēšanās piedalījās 84,9% balsstiesīgo vēlētāju (677 084).³⁰ Satversmes sapulces vēlēšanas, kā jau pirmās vēlēšanas jaundibinātā valstī, bija valstiskā romantisma apvītas, un laikam jau Satversmes tēviem toreiz varēja šķist, ka tā būs vienmēr, un, ja tautai jautājums būs svarīgs, tad gan kvorums “radīšoties un tautas nobalsošana varēs notikt”³¹. Tomēr ar tautas nobalsošanām negāja arī pirmskara Latvijā, mūsdienās tās pavisam ir “uzkārušās”. Mūsdienu realitāte ir krietni piezemētāka un ar daudz mazākām cerībām uz statistikas uzlabošanu, par ko liecina Rīgas pašvaldību vēlēšanas 2020. gadā, kur pie vēlēšanu urnām devās vien 40,6% iedzīvotāju. Pēdējās 13. Saeimas vēlēšanās (un, kā zināms, referendumu pulcē krietni mazāku vēlētāju skaitu) 2018. gadā piedalījās vien 54,6% balsstiesīgo vēlētāju (844 925). Šobrīd, lai noorganizētu referendumu ar nodomu grozīt Satversmi, organizatoram ir jāapzinās, ka “par” Satversmes grozījumiem ir jānobalso 774 337 balsstiesīgajiem vēlētājiem. Šādu skaitli mēs iegūstam, sadalot skaitli 1 548 673, – tas ir balsstiesīgo skaits, kas bija tiesīgs vēlēt pēdējās 13. Saeimas vēlēšanās. Minētais liek pievienoties ekspertu viedoklim par to, ka Satversmes grozīšanu referendumā ir jāuzskata par teorētisku iespējamību.³² Ja pieņemam, ka jebkuras valsts pamatlikums būtībā ir pašas tautas vienošanās par valsts varas formu,

²⁸ Ņikuļceva I. Satversmes 77. panta komentārs. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. V nodaļa. Likumdošana. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019, 271. lpp.

²⁹ Paporinskis M. Piezīmes par Satversmes preambulas projektu. Jurista Vārds, 22.10.2013., Nr. 43.–36. lpp.

³⁰ Pieejams: <https://www.cvk.lv/lv/velesanas/saeimas-velesanas/satversmes-sapulces-velesanas>.

³¹ Vispārējās debātes par Satversmes I daļu, IV sesijas 5. sēde 1921. gada 28. septembrī, stenogramma. Latvijas Satversmes sapulces stenogrammu izvilks 1920–1922. Latvijas Republikas Satversmes projekta apspriešana un apstiprināšana [elektr. izd.]. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 129. lpp.

³² Ņikuļceva I. 2019, 269. lpp.

pārvaldes principiem un institūcijām, tad tautai ir jābūt tiesībām uz šīs vienošanās pārgrozījumiem – tiesībām uz satversmes varu. Ar 90% garantiju varam prognozēt, ka tautas nobalsošana par deputātu imunitātes atņemšanu, Saeimas deputātu skaita samazināšanu, Valsts prezidenta pilnvaru vai ievēlēšanas grozījumiem, Ministru kabineta normām un par jebkuru citu jautājumu ir lemta neveiksmei. Kāpēc? Tas nav pareizi, it īpaši jau Latvijā, kur valsts tika būvēta uz Satversmes sapulces ievēlēšanas solījuma valsts dibināšanas dokumentā. Tautas tiesībām ir jābūt reālām, nevis tādām, kas nav realizējamas, jo Satversme garantē Latvijas tautas ekskluzīvās tiesības rīkoties ar Satversmes fundamentālajām normām, kamēr Saeimai ir vien Satversmes caurlūkošanas vara, kas ir atšķirīga no Latvijas tautas satversmes varas.³³

To, ka satversmiskais kvorums “puse no balsstiesīgajiem” ir praktiski “nepiepildāms”, labi ilustrē arī divi no piecpadsmit Satversmes grozījumiem:

- 1) 4. Saeima 1933. gadā groza Satversmes 74. un 79. pantu, samazinot dalības un apstiprināšanas kvorumus tautas nobalsošanai nodotiem likumprojektiem. Turpmāk dalības kvorums (agrāk bija jāpiedalās “pusei no visiem balsstiesīgajiem”) tiek noteikts “puse no pēdējās Saeimas vēlēšanās piedalījušos vēlētāju skaita”, bet apstiprināšanas kvorums (agrāk nebija īstas skaidrības, vai “par” jānobalso “pusei no visiem balsstiesīgajiem” vai vienkāršam vairākumam) tiek noteikts “vairākumam no vēlēšanās piedalījušos vēlētāju skaita”. Satversmes grozījumu Saeima pieņem pēc gandrīz desmit gadu ilgušām debatēm starp Valsts prezidentiem, Saeimām un Centrālo vēlēšanu komisiju, kuras raisa pirmās trīs kvorumu dēļ izgāzušās tautas nobalsošanas (1923, 1927, 1931);³⁴
- 2) 8. Saeima 2003. gadā groza Satversmes 68. un 79. pantu, paredzot īpašu tautas nobalsošanu iestājai Eiropas Savienībā un nosakot dalības kvorumu “puse no pēdējās Saeimas vēlēšanās piedalījušos vēlētāju skaita” un apstiprināšanas kvorumu “vairākums no vēlēšanās piedalījušos vēlētāju skaita”. Grozījumu iestrādāšanu Satversmē veicināja ārkārtīgi lielā politiskā griba iestāties Eiropas Savienībā. Pasākums notika, apejot 77. panta kārtību, lai gan runa ir par būtisku suverenitātes pašierobežošanu. Respektīvi, Satversmes 2. pants grozīts netika un būtiski jaunais kvorums bija jau realizējams,³⁵ lai arī ar masīvu valsts atbalstītu reklāmu.

Noslēgumā ir vērts atzīmēt, ka aplūkojamais jautājums nav saistīts tikai ar satversmiskiem kvorumiem, bet arī ar pašu referendumu noregulējumu. 2012. gada referendums par otro valsts valodu – krievu valodu – lika Saeimai izšķirties par tādiem grozījumiem likumā kā “Par tautas nobalsošanu, likumu ierosināšanu un Eiropas pilsoņu iniciatīvu”,³⁶ kas galarezultātā tautas nobalsošanas apturēja līdz pat mūsu dienām. Annija Kārklīņa šai sakarā ir atzinusi,³⁷ ka tautas nobalsošanas

³³ Satversmes tiesas 07.04.2009. spriedums lietā Nr. 2008-35-01, 15.1., 15.2. punkts. Satversmes tiesas 29.11.2007. spriedums lietā Nr. 2007-10-0102, 31.1. punkts.

³⁴ Balodis R., Kuzņecovs A. Latvijas Republikas Satversmes grozījums Nr. 1. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. V nodaļa. Likumdošana. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019, 220.–221. lpp.

³⁵ Skatīt vairāk turpat, 238.–239. lpp.

³⁶ Grozījumi likumā “Par tautas nobalsošanu, likumu ierosināšanu un Eiropas pilsoņu iniciatīvu”: LV likums. Pieņemts 08.11.2012. Latvijas Vēstnesis, 27.11.2012., Nr. 186 (4789).

³⁷ Kārklīņa A. Requirements to be Set for Voters' Legislative Initiatives in the Republic of Latvia: Legal Regulation, Practice, and Recent Findings of Judicature. Journal of the University of Latvia, e / Law, 2017, No. 10, pp. 154–155.

procedūra Latvijā kaut kā nebūt tomēr darbojās līdz brīdim, kad tos izbeidza 2012. gada grozījumi. Aivars Ozoliņš to raksturoja šādi: “politiku iedoma aizstāvēt valsti no tās pilsoņiem, ierobežojot viņu tiesības, ir slikts uzvedības stils. [...] Likumprojekta autori risina neesošu problēmu un mēģina novērst nevis kādas nevēlamas referendumu sekas, bet gan iespēju tos vispār sarīkot..”³⁸

Inese Ņikuļceva uzskata, ka Satversmes normas, kas attiecas uz referendumiem, ir novecojušas, turklāt arī likumos tā noregulējums ir radīts, drīzāk lai kavētu, nevis veicinātu tautas nobalsošanu. Ir jāatvieglo vēlētāju parakstu vākšana elektroniski un jāatsakās arī “no vēlētāju parakstu notariālas apliecināšanas”.³⁹

Gunāra Kūtra ieskatā, tautai ir jādod faktiskas, nevis deklaratīvas tiesības paust savu gribu tautas nobalsošanās.⁴⁰ Jau 1921. gadā Satversmes sapulces loceklis Jānis Rainis izteicās, ka par referendumu Latvijā nevar būt ne runas, jo tās nospiež augstie kvorumi. Raiņa vārdiem, tautas nobalsošanas “var pie mums notikt visretākos laimes gadījumos. Bet še nav runa par laimi, bet par tiesībām. Pilsonība baidās no tautas nobalsošanas. Man liekas, ka šīs bailes nav pamatotas”. Rainis Satversmes sapulcei arī norādīja, ka sekas šai apgrūtinājumu noteikšanai attiecībā uz referendumu rīkošanu būs tautas politiskās izglītības trūkums, kas attiecīgi novedīs pie demokrātisma trūkuma, bet, ja tauta sajūtīs savu spēku, piedaloties referendumos, tas Latvijas valsti darīs vēl stiprāku, jo pašas tautas interesēs taču ir šo valsti uzturēt. Raiņa ieskatā, referendumi ir solis uz tautas izglītību politiskā ziņā.⁴¹ Diemžēl tautas nobalsošanām Latvijā ir skumja pieredze, kur pamatoti jāvaino kvorumi un likumu sarežģītās organizācijas procedūras.⁴² Jā, tautas nobalsošanas institūts var būt spēcīgs instruments politiskajā cīņā,⁴³ jā, Latvijas politika ir ļoti haotiska, grūti saprotama un grūti vadāma,⁴⁴ taču referendumos tauta atgūst otro elpu un atkal jūtas piederīga savai valstij.⁴⁵ Savukārt, ja tauta atgūs ticību savai valstij, nevis uzskatīs to par nelietderīgu apgrūtinājumu, tad mums vēl ir cerība. Labs piemērs ir čekas maisu neatvēršanas sāga, kas arī sakņojās politiskās elites bailēs no tautas. Maisus pa specarhīviem mētāja gandrīz trīsdesmit gadus. Maisus galu galā atvēra, un nesmukumi tapa zināmi tautai, taču nekāds sliktums no tā neradās. To pašu var teikt arī par referendumiem...

³⁸ Ozoliņš A. Vienotības pīga. Ir, 26.07.–01.08.2012., 6. lpp.

³⁹ Ņikuļceva I. Tautas nobalsošana un vēlētāju likumdošanas iniciatīva. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2012, 206. lpp. Pieejams: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/5120/22881-Inese_Nikulceva_2013.pdf?sequence=1; Ņikuļceva I. Fakultatīvā tautas nobalsošana Latvijā un Eiropā. Juridiskās zinātnes aktuālās problēmas. Rīga: Zvaigzne ABC, 2012, 411. lpp.

⁴⁰ Kūtris G. Referendumi jeb tautas nobalsošanas: cik tas ir reāli. Jurista Vārds, 28.10.2014., Nr. 42.

⁴¹ Jānis Rainis. Vispārējās debātes par Satversmes I daļu. IV sesijas 5. sēde 1921. gada 28. septembrī, stenogramma. Latvijas Satversmes sapulces stenogrammu izvilks 1920–1922). Latvijas Republikas Satversmes projekta apspriešana un apstiprināšana [elektr. izd.]. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 111.–112. lpp.

⁴² Pētersons R. Referendums: vēsturiskā pieredze. Neatkarīgā Rīta Avīze, 04.07.1998.

⁴³ Pastars E. Referendumu nedienas. Diena, 03.08.2002.

⁴⁴ Titavs D. Pieejams: <https://www.diena.lv/raksts/viedokli/latvija/prezidentam-nav-jabaidas-bet-jariko-jas-14258505?fbclid=IwAR1AU6IUew693PmJaHi7jvEH9sSL0N-yjfm02y9R-r2f0w64BTAeHhu9gL8>.

⁴⁵ Ūdris J. Gunta Ulmaņa vertikāle. Rīga: Jumava, 2009, 206. lpp.

Kopsavilkums

Paturot prātā Satversmes pamata panta aizsardzību, uzskatu, ka tautai ir jāļauj noticēt savam spēkam. Referendumu tiesības padarīt beidzot Latvijas valstī par reālām ir jābūt tautas priekšstāvju mērķim. Nepieciešams ieviest “divu līmeņu” konstitucionālus apgrūtinājumus Satversmes grozījumiem. Pirmais būtu esošais apstiprināšanas kvorums “puse no visiem balsstiesīgiem” (Satversmes 79. panta pirmā daļa). Kvorumam jāattiecas tikai uz Satversmes pamata pantu (uzskaitīti Satversmes 77. pantā) grozīšanu, kas nozīmētu, ka šai ziņā saglabātos esošais Satversmes noregulējums. Tomēr uz pārējiem Satversmes pantiem tam nevajadzētu attiekties un to grozīšanai vajadzētu piemērot dalības kvorumā “balsotāju skaits ir puse no pēdējās Saeimas vēlēšanās piedalījušos vēletāju skaita”. Apstiprināšanas kvorums varētu būt identisks – kā jautājumā par dalību Eiropas Savienībā (Satversmes 79. panta otrais teikums – “vairākums no vēlēšanās piedalījušos vēletāju skaita”). Manuprāt, Saeimai ir jāizsver *pro et contra*, nonākot pie viena no secinājumiem – referendums kā lēmuma pieņemšanas metode ir izsmēlis savas iespējas Latvijā, tāpēc no šīs dārgās arhaiskās tradīcijas⁴⁶ jāatsakās pavisam. Vai arī jāpārskata referendumu noregulējums, padarot tos par darboties spējīgiem. Visu cieņu platformas “Mana balss” aktivitātēm, bet viņu “veiksmes stāsts” balstās apstākļi, ka Latvijā nestrādā tiešā demokrātija.⁴⁷

⁴⁶ Timofejevs P. Referendumi un demokrātija. Diena, 13.09.2003.

⁴⁷ Diemžēl raksta ierobežotais apjoms neļauj aptvert Saeimas ievēlēšanas problemātiku.

PROCESUĀLĀS AUTONOMIJAS PRINCIPS UN TĀ IETEKME UZ NACIONĀLO TIESĪBU SISTĒMU

PRINCIPLE OF PROCEDURAL AUTONOMY AND ITS IMPACT ON NATIONAL LEGAL SYSTEM

Jautrīte Briede, Dr. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Valststiesību katedras profesore

Summary

The article begins with a general overview of the content of the principle of procedural autonomy, its development and basic criteria, focusing on the efficiency. The article also discusses some issues related to the findings of recent judgments of the Court of Justice of the European Union that could have an impact on Latvian procedural law.

Atslēgvārdi: procesuālā autonomija, efektivitātes princips, principu svēršana.

Keywords: procedural autonomy, the principle of effectiveness, weighting of principles.

Ievads

Procesuālās autonomijas princips Latvijas juridiskajā literatūrā ir pieminēts¹, bet atsevišķi raksti vai pētījumi par to nav atrodam. Tomēr tas ir viens no Eiropas Savienības (turpmāk – ES) tiesību pamatprincipiem, kas izriet no Līguma par ES² 4. un 5. pantā ietvertā subsidiaritātes principa. Atbilstoši tam pilnvaras, kas nav nodotas ES institūcijām, paliek valstu pārziņā. Un pretēji – atbilstoši kompetences piešķiršanas principam, ja procesuālās tiesības tiek regulētas ES līmenī, nevar runāt par dalībvalsts procesuālo autonomiju. Procesuālās autonomijas principam ir daudz aspektu³, tāpēc šajā rakstā tā ierobežotā apjoma dēļ tiks ieskicēti tikai atsevišķi no tiem, sniedzot vēsturisku ieskatu, aplūkojot procesuālās autonomijas robežas un kritērijus, kā arī tiks aplūkotas dažas Eiropas Savienības Tiesas (turpmāk – EST) atziņas, kurām ir bijusi vai var būt nozīme Latvijas tiesību kontekstā.

¹ Sk., piemēram, Gailītis K., Potaičuks A. Grām.: Eiropas Savienības tiesības. I daļa. Institucionālās tiesības. Otrais papild. izd. K. Gailīša, A. Bukas, C. Schewe zin. red. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2019, 274.–275. lpp.

² Līguma par Eiropas Savienību konsolidēta versija. Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis, 2008, LV Nr. C 115/13.

³ Sal.: Baghrizahebi D. The Current State of National Procedural Autonomy: A Principle in Motion. 3 Inter EU Law East: J. Int'l & Eur. L., Econ. & Market Integrations, 13, 2016, p. 13.

Pamatā tiks analizēta administratīvo tiesu prakse, taču dažas atziņas ir izmantojamas arī civilprocesa un kriminālprocesa tiesību jomā.⁴ Salīdzinošā metode izmantota, lai sniegtu ilustratīvu piemēru, no kura izrietošajām atziņām var būt nozīme arī Latvijā.

1. Principa attīstība un pamatkritēriji

EST savā judikatūrā ir centusies panākt līdzsvaru starp divām potenciāli pretinīgām tiesībām: ES tiesību viendabīgu piemērošanu ES dalībvalstīs, no vienas puses, un nepieciešamību saglabāt valsts procesuālo tiesību tradīcijas, no otras puses, mēģinot noteikt saprātīgas procesuālās autonomijas robežas un nosakot šo robežu juridisko pamatu.⁵

Jau no pagājušā gadsimta 60. gadiem EST spriedumos ir atrodamas norādes uz dalībvalstu kompetenci pašām lemt par procesu, kādā īstenot ES tiesības. Kā viens no pirmajiem spriedumiem šajā jomā ir 1968. gada spriedums lietā C-34/67 *Lüch*, kurā EST norādīja, ka dalībvalsts tiesai, *ievērojot valstī noteikto procesu*, ir jāizlemj jautājums par ES tiesību piemērošanu.⁶ Savukārt dalībvalsts procesuālās autonomijas princips noformulēts 1976. gada lietā 33/76 *Rewe*, kurā EST bija uzdots jautājums, vai vācu uzņēmumiem ir tiesības saņemt atpakaļ maksājumus, kurus EST citā lietā bija atzinusi par prettiesiski iekasētiem, bet kuru atmaksāšanai Vācijā iestājies noilgums. EST atzina, ka tad, kad attiecīgo jomu Kopienas noteikumi neregulē, katra dalībvalsts nosaka kompetento tiesu un procesuālos noteikumus, un atbilstoši tiem tiek nodrošinātas pilsoņu tiesības, kas izriet no Kopienas tiesību tiesās iedarbības.⁷

Procesuālās autonomijas princips pamatā attiecināms uz procesuālajām tiesībām. Tiesību literatūrā gan minēts, ka tas daļēji skar arī materiālās tiesības, piemēram, tas tiek attiecināts arī uz valsts atbildības jautājumu, ļaujot dalībvalstīm noteikt ne tikai procesu, bet arī kompensācijas apmērus.⁸ Satversmes tiesa ir norādījusi, ka no EST judikatūras izriet, ka dalībvalstīm ir procesuālā autonomija attiecībā uz veidu, kādā tās nodrošina pārmaksātā pievienotās vērtības nodokļa atmaksāšanu.⁹

Dažkārt var šķist, ka ES normas teksts piešķir procesuālo autonomiju, tomēr pēc teksta analīzes secināms, ka norma nosaka pietiekami striktus noteikumus. Piemēram, ES regulējums noteic, ka *dalībvalstis paredz*, ka pieņemamus un samērīgus tiesu izdevumus un citas izmaksas, kas radušās lietā uzvarējušajai pusei, parasti sedz zaudējusi puse, ja vien tas nav pretrunā ar taisnīguma principiem.¹⁰

⁴ Sal. Wallerman A. The Impact of EU Law on Civil Procedure. Gothenburg University Publications: Tidschrift voor Civiele Rechtspleging (ISSN 0929-8649), 2013, No. 3, p. 3. Pieejams: <https://gup.uu.se/file/206874> [aplūkots 31.01.2021.].

⁵ Giubboni S., Robin-Oliver S. Analytical Report 2016. Effective judicial protection in the framework of Directive 2014/54/EU. European Commission, Brussels: FreSso, 2016, p. 21.

⁶ EST 04.04.1968. spriedums lietā C-34/67 *Lüch*. Pieejams: <http://curia.europa.eu/> [aplūkots 31.01.2021.].

⁷ EST 16.12.1976. spriedums lietā C-33/76 *Rewe*. Pieejams: <http://curia.europa.eu/> [aplūkots 31.01.2021.].

⁸ Galetta D. U. Procedural Autonomy of EU Member States: Paradise Lost? A Study on the "Functionalized Procedural Competence" of EU Member States. Springer Heidelberg Dordrecht London New York, 2011, p. 2.

⁹ Satversmes tiesas sprieduma lietā Nr. 2017-12-01 14. punkts. Pieejams: satv.tiesas.gov.lv [aplūkots 31.01.2021.].

¹⁰ 2004. gada 29. aprīļa Direktīvas 2004/48 par intelektuālā īpašuma tiesību piemērošanu 14. pants.

Lai arī dalībvalstij šķietami ir piešķirta kompetence noteikt izdevumu segšanas kārtību, faktiski dalībvalsts tiesai tikai jāpiepilda ar saturu ģenerālklauzulas “samērīgs” un “taisnīgs”, tātad procesuālā autonomija dalībvalstij ar minēto pantu nav piešķirta.¹¹ Jēdzieni ir jāuztver kā autonomi Savienības tiesību jēdzieni, kuri tās teritorijā ir jāinterpretē vienādi.¹²

Jau no minētā EST sprieduma *Rewe* lietā izrietēja, ka procesuālās autonomijas princips nav absolūts, bet to ierobežo līdzvērtības un efektivitātes kritēriji jeb principi. Proti, dalībvalstu procesuālie noteikumi nevar būt nelabvēlīgāki par tiem, kas attiecas uz līdzīgām darbībām valsts iekšienē (līdzvērtības kritērijs). Turklāt šie noteikumi nevar būt tādi, kas praktiski izslēdz iespēju aizstāvēt savas tiesības (efektivitātes kritērijs). Savukārt 80. gadu sākumā EST paplašināja efektivitātes kritērija ietvaru, nosakot, ka noteikumi nevar būt arī tādi, kas padara tiesību īstenošanu pārmērīgi grūtu, tika izvirzīti arī samērīguma un piemērotības kritēriji, lai katrā lietā atrastu pareizo līdzsvaru starp procesuālo autonomiju un efektivitātes prasībām.¹³

EST atzinusi, ka abu minēto principu ievērošana ir jāanalizē, ņemot vērā attiecīgo tiesību normu nozīmi visā procesā, procesa norisi un šo normu īpatnības dažādās valsts instancēs.¹⁴

Procesuālās autonomijas principa komentētāji ir secinājuši, ka EST judikatūrā biežāk tiek atzīta neatbilstība efektivitātes kritērijam, savukārt līdzvērtības kritērijs tiek piemērots retāk¹⁵ (tas gan nenozīmē, ka šis kritērijs ir mazāk nozīmīgs).

Lai procesuālās autonomijas ietvaros panāktu efektivitātes kritērija ievērošanu, dalībvalstij ir pienākums noteikt detalizētus procesuālus noteikumus, lai nodrošinātu no ES tiesību normām izrietošās indivīdu tiesības.¹⁶

Jo īpaši efektivitātes kritērijs ir aplūkots tādos jautājumos kā tiesības vērsties tiesā ar pieteikumu, indivīdiem pieejamo tiesiskās aizsardzības līdzekļu veidi, zaudējumu atlīdzinājums, pagaidu aizsardzības līdzekļi, noilguma termiņi, tiesas kompetence piemērot ES tiesību normas pēc savas iniciatīvas. Vienlaikus ir secināts, ka valsts tiesiskās aizsardzības līdzekļu atbilstību efektivitātes un līdzvērtības prasībām nevar novērtēt abstrakti: kā EST bieži ir uzsvērusi, tā ir jānovērtē konkrētajā lietas kontekstā, pienācīgi ņemot vērā visus attiecīgos valsts pasākumu aspektus un tiesību sistēmu, kurā tie tiek piemēroti.¹⁷

Tiesību literatūrā atzīts, ka pastāv zināma spriedze starp ES tiesību pārākuma principu un procesuālās autonomijas principu. EST norādes nepiemērot nacionālās tiesību normas, lai nodrošinātu ES tiesību efektivitāti, esot pilnīgi pretējas

¹¹ Taelman P., Werbrouck J. Procedural Autonomy and Belgian Civil Procedure Law: A Turbulent Cohabitation. In: Procedural Autonomy across Europe, Bart Krans and Anna Nylund (eds.). Intersentia, 2020, pp. 21–22.

¹² Sal. EST 16.07.2020. sprieduma lietā C-686/19 *Soho Group* 39. punktu.

¹³ Sal. Giubboni S., Robin-Oliver S. Analytical Report 2016. Effective judicial protection in the framework of Directive 2014/54/EU. European Commission, Brussels: FreSsco, 2016, p. 21.

¹⁴ EST 09.07.2020. spriedums lietā C-86/19 *Vueling Airlines SA*, 40. p. Pieejams: <http://curia.europa.eu/> [aplūkots 31.01.2021.].

¹⁵ Kowalik-Bańczyk K. Procedural Autonomy of Member States and the EU Rights of Defence in Antitrust Proceedings. Yearbook of Antitrust and Regulatory Studies, 2012, Vol. 5 (6), p. 220.

¹⁶ EST 19.10.2017. spriedums lietā C-425/16 *Raimund*, pp. 20–21. Pieejams: <http://curia.europa.eu/> [aplūkots 31.01.2021.].

¹⁷ Giubboni S., Robin-Oliver S. Analytical Report 2016. Effective judicial protection in the framework of Directive 2014/54/EU. European Commission, Brussels: FreSsco, 2016, p. 8.

procesuālās autonomijas principam. Tāpēc EST, atbildot uz prejudiciālajiem jautājumiem par ES tiesību aktu un valstu tiesību aktu kolīziju, parasti izvēlas vienu no šiem diviem principiem.¹⁸ Šim viedoklim nevar piekrist, jo efektivitātes princips tiek piemērots tieši procesuālās autonomijas ietvaros.

Ilustrācijai tiks aplūkota EST lieta C-173/09 *Elchinov*, kurā Bulgārijas tiesa, kas vērsās EST, atsaucās uz procesuālo autonomijas principu, bet EST deva norādes par valsts procesuālo normu nepiemērošanu. Bulgārijas tiesa uzdeva jautājumu par Augstākās tiesas sniegto tiesību normu interpretācijas obligātumu, norādot, ka Bulgārijas Administratīvā procesa kodeksa normas paredz, ka Augstākās administratīvās tiesas norādījumi par tiesību interpretāciju un piemērošanu ir juridiski saistoši tiesai, no jauna izskatot lietu. Bulgārijas tiesa uzdeva jautājumu: vai, ievērojot procesuālās autonomijas principu, valsts tiesai ir jāņem vērā saistošie norādījumi, kurus tai dod augstākas instances tiesa, atceļot tās nolēmumu un nosūtot lietu atpakaļ jaunai izskatīšanai, ja ir pamats uzskatīt, ka šie norādījumi ir pretrunā Kapienu tiesībām?

Kā jau bija gaidāms, EST atbildēja noliedzoši, kā arī norādīja, ka tiesai, kas nelemj pēdējā instancē, jābūt iespējai brīvi uzdot EST jautājumus, ja tā uzskata, ka interpretācija, ko veikusi augstākas instances tiesa, varētu likt pieņemt ES tiesībām neatbilstošu spriedumu. Valsts tiesai, kas ir izmantojusi iespēju vērsties EST, ir saistoša EST sniegtā attiecīgo normu interpretācija, un tai ir jāignorē augstākas instances tiesas norādes, ja tās neatbilst ES tiesībām.¹⁹

Arī Latvijas Administratīvā procesa likuma 350. panta pirmajā daļā noteikts, ka tiesību normu interpretācija (tulkojums), kas izteikta kasācijas instances tiesas spriedumā, ir obligāta tiesai, kura šo lietu izskata no jauna.

Administratīvā apgabaltiesa, izskatot lietu no jauna, gadījumos, kad Senāts ir atcēlis spriedumu un nodevis lietu jaunai izskatīšanai, uz šo normu nereti atsaucas.²⁰ Atrodams arī spriedums, kurā apgabaltiesa ir noraidījusi pieteicēja lūgumu vērsties EST tāpēc, ka, kā *to norādījis Senāts šajā lietā*, konkrēto normu saturs ir skaidrs.²¹ Juridiski korektāk tomēr būtu argumentēt, ka arī apgabaltiesai nav pamata šaubīties par šo normu satura skaidrību.

Vienlaikus tiesu prakse rāda, ka apgabaltiesa šaubu gadījumā nepaliek pie tā, ka *to ir norādījis Senāts*, bet, ja jautājums ir saistīts ar ES tiesībām, vērsās EST ar prejudiciāliem jautājumiem. Piemēram, EST ierosināta lieta C-306/20, kurā prejudiciālos jautājumus ir uzdevusi Administratīvā apgabaltiesa pēc tam, kad Senāts lietu jau otrreiz bija atdevis atpakaļ izskatīšanai no jauna.²² Šajā lietā gan Senāts nedeva normu interpretāciju, bet pārmeta apgabaltiesai, ka tā nav

¹⁸ Ortlep R., Verhoeven M. The principle of primacy versus the principle of national procedural autonomy. NALL 2012, april-juni, DOI: 10.5553/NALL/.000004. Pieejams: NALL 2012, april-juni, DOI: 10.5553/NALL/.000004 [aplūkots 31.01.2021.].

¹⁹ EST 05.10.2010. spriedums lietā C-173/09 *Elchinov*. Pieejams: <http://curia.europa.eu/> [aplūkots 31.01.2021.].

²⁰ Sk., piemēram, Administratīvās apgabaltiesas 13.01.2021. sprieduma lietā Nr. AA43-0144-21/19 15. punktu, 05.01.2021. sprieduma lietā Nr. A420214817 9. punktu. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi> [aplūkots 30.01.2021.].

²¹ Administratīvās apgabaltiesas 09.12.2020. gada sprieduma lietā Nr. A420313415 18. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi> [aplūkots 30.01.2021.].

²² Pieteikums (OV) EST lietā C-306/20 *Visma Enterprise*. Pieejams: <http://curia.europa.eu/> [aplūkots 31.01.2021.].

izvērtējusi visus apstākļus.²³ Turklāt daļa apgabaltiesas jautājumu uzdoti formā, kas liek domāt, ka apgabaltiesa vēlas, lai EST tās vietā izlemtu faktu, nevis tiesību normas interpretācijas jautājumus, tomēr daži tās jautājumi ir saistīti arī ar interpretāciju un, iespējams, nepieņemšanu Senāta dotajai tiesību normu interpretācijai.

2. EST atziņas saistībā ar procesuālās autonomijas principu Latvijas lietās

Šā referāta izstrādes laikā EST judikatūras datubāzē ir atrodami trīs spriedumi Latvijas lietās, kuros minēts procesuālās autonomijas princips: C-541/14 *VM Remonts*²⁴, C-46/16 *LS Customs Services*²⁵ un C-480/18 *PivatBank*²⁶.

VM Remonts lietā procesuālās autonomijas princips tika pieminēts tikai garāmeļot, proti, spriedumā vērsta uzmanība uz to, ka jautājums par pierādījumu izvērtēšanu un nepieciešamo pierādīšanas apjomu ir dalībvalstu procesuālās autonomijas ziņā.²⁷ Savukārt abās pārējās lietās atsauce uz šo principu atrodama arī spriedumu rezolutīvajās daļās.

LS Customs Services lietā jautājums, kas tika sasaistīts ar procesuālās autonomijas principu, bija jautājums par administratīvā akta pamatojuma nepilnību ietekmi uz lietas rezultātu. Proti, Valsts ieņēmumu dienests savā lēmumā, ar kuru tas bija piemērojis ES tiesības, nebija pietiekami pamatojis muitas vērtības noteikšanas metodes izvēli. Viens no jautājumiem, kuru Senāts šajā lietā uzdeva EST, bija, vai muitas iestādei jau lēmumā ir jāietver izsmeļošs pamatojums vai to var pierādīt vēlāk tiesvedības laikā, iesniedzot plašākus pierādījumus.

EST savā spriedumā analizēja pamatojuma principa nozīmīgumu un atbildēja, ka muitas iestādēm ir pienākums norādīt iemeslus, kuru dēļ tās noraida atsevišķas muitas vērtības noteikšanas metodes, kā arī informāciju, uz kuras pamata aprēķina attiecīgo preču muitas vērtību, lai ieinteresētā persona varētu novērtēt šī lēmuma pamatotību un, pilnībā apzinoties lietas apstākļus, nolemt, vai ir lietderīgi to pārsūdzēt. Dalībvalstīm, *īstenojot savu procesuālo autonomiju*, ir jāneregulē muitas iestādēm uzliktā pienākuma norādīt pamatojumu pārkāpuma sekas un ir jānosaka, vai un ciktāl šādu pārkāpumu ir iespējams novērst tiesvedības gaitā, ievērojot līdzvērtības un *efektivitātes* principu.

Senāta 2018. gada 16. janvāra spriedumā, kas taisīts pēc EST sprieduma saņemšanas, efektivitātes princips ir pieminēts tikai atreferējumā, bet atsevišķa analīze šā principa piemērošanai, pat ja ir veikta, spriedumā nav atspoguļota. Spriedums faktiski balstīts tikai uz pamatojuma principa pārkāpumu.²⁸ Kaut arī

²³ Senāta 26.11.2019. spriedums lietā SKA-852/2019 (A4310414). Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesas/Mvc/lv/nolemumi> [aplūkots 30.01.2021.].

²⁴ 21.07.2016. spriedums lietā C-542/14 *VM Remonts*. Pieejams: <http://curia.europa.eu/> [aplūkots 31.01.2021.].

²⁵ 09.11.2017. spriedums lietā C-46/16, *LS Customs Services*. Pieejams: <http://curia.europa.eu/> [aplūkots 31.01.2021.].

²⁶ 02.04.2020. spriedums lietā C-480/18 *PivatBank*. Pieejams: <http://curia.europa.eu/> [aplūkots 31.01.2021.].

²⁷ Sk. 21. punktu.

²⁸ Sk. Senāta 16.01.2018. spriedumu lietā SKA-4/2018. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/administrativo-lietu-departaments/hronologiska-seciba> [aplūkots 31.01.2021.].

EST spriedumā un arī ģenerālvokātes J. Kokotes²⁹ secinājumos uzmanība tika pievērsta tieši pamatojuma principam, EST spriedumā tomēr bija norādījusi arī uz efektivitātes principu, kas ievērojams, īstenojot procesuālās autonomijas principu. Turklāt norāde uz efektivitātes principu ietverta ne vien sprieduma motīvu daļā, bet arī tieši EST atbildē. Tādēļ būtu sagaidāms, ka šim principam Senāta spriedumā tiek pievērsta uzmanība.

No lietas apstākļiem secināms, ka šajā lietā tieši bija izveidojusies kolīzija starp pamatojuma principu un ES tiesību efektivitātes principu. Tāpēc Senāta spriedumā būtu bijis jābūt abu principu piemērošanas izvērtēšanai un savstarpējai izsvēšanai, parādot, kāpēc pamatojuma principam šajā lietā, ņemot vērā konkrētos apstākļus, ir piešķirams lielāks svars.³⁰

PivatBank lietā Senāts bija vērsies EST, lai noskaidrotu Finanšu un kapitāla tirgus komisijas kompetences robežas ES tiesību (Direktīva 2007/64) kontekstā, proti, vai, veicot uzraudzības funkcijas, komisijai ir jāņem vērā šķirējtiesas nolēmums, kas atrisina strīdu starp maksājumu pakalpojumu sniedzēju un lietotāju. EST secināja, ka direktīva neregulē, kāds pierādījuma spēks attiecīgajā procesā ir šķirējtiesas nolēmumam. Atsaucoties uz judikatūru (cita starpā arī spriedumu *Rewe* lietā), EST atgādināja, ka tad, ja attiecīgajā jautājumā nav ES tiesiskā regulējuma, katras dalībvalsts ziņā ir noteikt administratīvā procesa un tiesvedības kārtību, kā arī to, kādiem dokumentiem ir pierādījuma spēks. Vienlaikus ir jānodrošina, ka tiek ievērotas tiesības, kuras personām izriet no ES tiesībām, kā arī līdzvērtības un efektivitātes principi, neapdraudot ES tiesību lietderīgo iedarbību. Ņemot to vērā, EST atbildēja, ka valsts likumdevējs var piešķirt kompetentajai iestādei tiesības ņemt vērā šķirējtiesas nolēmumu, ja vien tas kā pierādījums neapdraud šo procedūru priekšmetu un īpašos mērķus, dalībnieku tiesības uz aizstāvību, kā arī šīs iestādes pilnvaras un kompetenci; par to pārliecināties ir iesniedzējtiesas ziņā.

Kā redzams, EST šajā spriedumā iezīmēja virzienu, kādā nacionālajai tiesai ir jāskatās, un norādīja aspektus, kas tiesai ir jāpārbauda.

Senāts 2021. gada 29. janvārī taisīja spriedumu šajā lietā. Publiski pieejams ir tikai saīsinātais spriedums, jo lietai noteikts slēgtas lietas statuss, taču no preses relīzes redzams, ka Senāts spriedumā ir analizējis efektivitātes kritēriju. Senāts citstarp argumentējis, ka šķirējtiesas nolēmumi nav pakļauti tāda veida mehānismiem, kas nodrošina ES tiesību normu pilnīgu *efektivitāti* (tām nav pienākuma vērsties EST). Līdz ar to tiesai nevar būt saistošs šķirējtiesas spriedumā paustais lietas faktisko un tiesisko apstākļu novērtējums, jo pretējā gadījumā tas nozīmētu pienākumu paļauties uz tādu nolēmumu un tajā ietverto tiesību normu interpretāciju, kuru pieņēmusi iestāde nav tiesīga vērsties EST.³¹

No atreferētā secināms, ka tieši efektivitātes princips ir bijis *ratio decidendi* Senāta spriedumā attiecībā uz šķirējtiesas spriedumu kā pierādījumu lietā.

²⁹ Ģenerālvokātes J. Kokotes secinājumi, sniegti 2017. gada 30. martā lietā C-46/16. Pieejams: <http://curia.europa.eu/> [aplūkots 31.01.2021.].

³⁰ Par principu svēršanu vairāk sk.: Iljanova D. Tiesību normu un principu kolīzija. Likums un Tiesības, 2000, 2. sēj., Nr. 8, 251. lpp.

³¹ Atstāj spēkā Finanšu un kapitāla tirgus komisijas lēmumu par bankai uzlikto soda naudu. Preses relīze lietā SKA-407/2021. Pieejams: <https://lvportals.lv/dienaskartiba/324512-atstaj-speka-finansu-un-kapitala-tirgus-komisijas-lemumu-par-bankai-uzliktu-soda-naudu-2021> [aplūkots 22.02.2021.].

Kopsavilkums

Tiesību piemērotājam, piemērojot ES tiesības procesuālās autonomijas ietvaros, jāpārlicinās, vai nacionālā tiesību norma, kas nosaka procesu, nepārkāpj līdzvērtības, un jo īpaši efektivitātes, principu. Izsverot, kuram no principiem – ES tiesību efektivitātes vai kādam citam no tiesību principiem – būtu dodama priekšroka, tiesību piemērotājam lēmumā vai spriedumā būtu jānorāda argumenti, kāpēc tas izšķīries par labu vienam vai otram.

FAKTISKĀS RĪCĪBAS KLASIFIKĀCIJA JEB FAKTISKĀS RĪCĪBAS VEIDI

TYPES OF REAL ACTION

Anita Kovaļevska, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes

Valststiesību zinātņu katedras lektore

Summary

The classification of real actions has two purposes: 1) to describe the diversity of real actions; 2) to determine the legal norms applicable in a specific situation. The paper examines what types of real action classifications can be used to achieve these goals. To characterize the diversity of real actions, it can be divided into the following types: 1) action and inaction; 2) favorable and unfavorable real action; 3) lawful and unlawful real action, etc. In order to determine the legal norms applicable in a specific situation, it is important to divide real actions into the following types: 1) planned and unplanned real action; 2) intentional and unintentional real action; 3) one-off and long-term real action, etc.

Atslēgvārdi: faktiskā rīcība, klasifikācija, darbība un bezdarbība, plānota un neplānota faktiskā rīcība.

Keywords: real action, classification, action and inaction, planned and unplanned real action.

Ievads

Par galveno administratīvā procesa instrumentu uzskata administratīvo aktu. Taču vēl viens administratīvā procesa pamatinstruments ir faktiskā rīcība, kas Administratīvā procesa likumā ir regulēta daudz mazākā apjomā nekā administratīvais akts.¹

Latvijas Universitātes Juridiskajā fakultātē docētajā studiju kursā “Administratīvā procesa tiesības” atsevišķs temats ir veltīts administratīvā akta klasifikācijai. Arī tiesību zinātnē šim tematam tiek pievērsta uzmanība.² Savukārt faktiskajai rīcībai līdz šim ir pievērsta daudz mazāka uzmanība. Taču arī faktiskās rīcības gadījumā tas ir nozīmīgs jautājums. Tāpat kā citu tiesību institūtu gadījumā, arī faktiskās rīcības gadījumā tās klasifikācija var kalpot vismaz diviem mērķiem. Pirmkārt, faktiskās rīcības klasifikācija var palīdzēt raksturot faktiskās rīcības daudzveidību, tādējādi palīdzot arī izprast faktiskās rīcības jēdzienu. Otrkārt,

¹ Višķere I. Publisko tiesību līgumi un to kontrole administratīva procesa kārtībā. Jurista Vārds, 03.02.2009., Nr. 5.

² Paine F. J. Vācijas vispārīgās administratīvās tiesības. Vācijas Administratīvā procesa likums, 4. izd. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 130.–146. lpp.

faktiskās rīcības klasifikācija var palīdzēt noteikt konkrētā situācijā piemērojamās tiesību normas, jo Administratīvā procesa likumā³ ir ietverts arī tāds tiesiskais regulējums, kas piemērojams tikai konkrēta veida faktiskās rīcības gadījumā.

1. Faktiskās rīcības klasifikācijas veidi, kas raksturo faktiskās rīcības daudzveidību

Ja faktisko rīcību klasificē, lai raksturotu tās daudzveidību, tad ir iespējams izdomāt lielu skaitu dažādu klasifikācijas veidu. Referātā tiks apskatīti klasifikācijas veidi, kas ir balstīti uz faktiskās rīcības pazīmēm, un klasifikācijas veidi, kas ir balstīti uz administratīvā akta klasifikāciju.

Balstoties uz faktiskās rīcības pazīmēm, autore piedāvā šādus faktiskās rīcības klasifikācijas veidus:

- 1) pēc faktiskās rīcības formas – darbība vai bezdarbība;
- 2) pēc skarto personu veida: a) attiecībā uz juridisku personu veikta faktiskā rīcība un attiecībā uz fizisku personu veikta faktiskā rīcība, un b) attiecībā uz amatpersonu vai iestādei īpaši pakļautu personu veikta faktiskā rīcība, un faktiskā rīcība, kas veikta attiecībā uz personu, kas nav amatpersona un nav iestādei īpaši pakļauta persona;
- 3) pēc faktiskā rīcības veicēja: faktiskā rīcība, ko veic iestāde institucionālā nozīmē, iestādes struktūrvienība, iestādes amatpersona, privātpersona, kam deleģēta publiska uzdevumu pildīšana;
- 4) pēc faktisko seku veida: rīcība, uz kuru privātpersonai ir tiesības, un rīcība, kuras rezultātā ir radies vai var rasties personas subjektīvo tiesību vai tiesisko interešu aizskārums.

Faktiskās rīcības iedalījums darbībā vai bezdarbībā⁴ ir tieši minēts faktiskās rīcības legāldefinīcijā Administratīvā procesa likuma 89. pantā un ir saistīts ar pazīmi “uz āru vērsta rīcība”, skaidrojot rīcības formas. Faktiskās rīcības iedalījums tādā, kas ir veikta attiecībā uz juridisku personu, un tādā, kas ir veikta attiecībā uz fizisku personu, ir saistīts ar faktiskās rīcības pazīmi “veikta attiecībā uz individuāli noteiktu personu vai personām”. Savukārt iedalījums pēc faktiskās rīcības veicēja ir saistīts ar pazīmi “veic iestāde”. Autore ieskatā, šie klasifikācijas veidi ir pašsaprotami un papildu komentārus neprasa.

Nozīmīgāki ir pārējie divi klasifikācijas veidi. Faktiskās rīcības iedalījums tādā faktiskā rīcībā, kas ir veikta attiecībā uz amatpersonu vai iestādei īpaši pakļautu personu⁵, un tādā, kas veikta attiecībā uz personu, kas nav amatpersona vai iestādei īpaši pakļauta persona, ir saistīts ar pazīmi “uz āru vērsta rīcība”. Lai par faktisko rīcību atzītu tādu rīcību, kas veikta attiecībā uz amatpersonu vai īpaši pakļautu personu, šai rīcībai ir būtiski jāskar šo personu cilvēktiesības.⁶ Ja būs skartas kādas citas tiesības, kas nav cilvēktiesības, tā būs iestādes iekšējā rīcība, nevis faktiskā rīcība.

³ Administratīvā procesa likums: LV likums. Latvijas Vēstnesis, 14.11.2001., Nr. 164.

⁴ Par bezdarbību kā faktisko rīcību sīkāk sk.: Briede J. Iestādes bezdarbība kā faktiskās rīcības forma. Grām.: Tiesību efektivitāte postmodernā sabiedrībā: Latvijas Universitātes 73. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2015, 289.–297. lpp.

⁵ Jēdzienus “amatpersona” un “iestādei īpaši pakļauta persona” sk.: Briede J., Danovskis E., Kovaļevska A. Administratīvās tiesības. Mācību grāmata. 2. izd. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2021, 98. lpp.

⁶ Augstākās tiesas 29.08.2006. lēmums lietā Nr. SKA-498/2006. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/administrativo-lietu-departaments/hronologiska-seciba>.

No Administratīvā procesa likuma 89. panta izriet, ka faktiskās sekas var rasties divos gadījumos: 1) ja privātpersonai uz šo rīcību ir tiesības un 2) ja šis rīcības rezultātā ir radies vai var rasties personas subjektīvo tiesību vai tiesisko interešu aizskārums. Pirmajā gadījumā faktiskā rīcība var būt gan darbības, gan bezdarbības formā. Piemēram, atbildes sniegšana uz privātpersonas iesniegumu Iesniegumu likuma kārtībā ir faktiskā rīcība darbības formā, savukārt atbildes nesniegšana uz privātpersonas iesniegumu Iesniegumu likuma kārtībā ir faktiskā rīcība bezdarbības formā. Tāpat ieslodzītā aizvešana pie ārsta akūtu zobu sāpju gadījumā ir faktiskā rīcība darbības formā, savukārt ieslodzītā neaizvešana pie ārsta akūtu zobu sāpju gadījumā ir faktiskā rīcība bezdarbības formā. Otrajā gadījumā faktiskā rīcība ir tikai darbības formā. Piemēram, ieslodzījuma vietu administrācija prettiesiski izņem no sūtījuma, ko ieslodzītajam sūtījis draugs, sienas kalendāru.

Pievēršoties tam, kuri no administratīvo aktu klasifikācijas veidiem būtu izmantojami arī faktiskās rīcības klasificēšanā, autore secina, ka atsevišķu klasifikācijas veidu nepiemērojamību faktiskajai rīcībai rada tieši tas, ka konkrētais klasifikācijas veids administratīvos aktus klasificē pēc to radīto tiesisku seku veida vai ir lielā mērā balstīts uz tiesiskajām sekām. Piemēram, administratīvos aktus iedala tiesiskās attiecības nodibinošos, tiesiskās attiecības grozošos, tiesiskās attiecības izbeidzošos, tiesisko vai faktisko situāciju konstatējošos administratīvajos aktos un atteikumos. Šis iedalījums faktiskajai rīcībai nav piemērojams. Tā vietā var izmantot faktiskās rīcības klasifikāciju pēc faktisko seku veida. Autores ieskatā, nav izmantojama arī administratīvo klasifikācija pēc to spēkā esības (vēl spēkā nestāties, spēkā esošs, spēkā neesošs, spēku zaudējis), jo faktiski šis iedalījums ir balstīts uz to, vai administratīvais akts konkrētā brīdī jau/vēl rada tiesiskas sekas. Ar šo klasifikācijas veidu zināmā mērā varētu salīdzināt plānotas faktiskās rīcības iedalījumu plānotā⁷, bet vēl neuzsāktā faktiskā rīcībā; plānotā, uzsāktā, bet vēl nepabeigtā faktiskā rīcībā un plānotā un jau pabeigtā faktiskā rīcībā, jo šāds iedalījums būtu balstīts uz to, vai faktiskā rīcība jau/vēl rada faktiskas sekas.

Autore uzskata, ka faktiskajai rīcībai viegli var piemērot administratīvo aktu iedalījumu: 1) labvēlīgos, nelabvēlīgos, daļēji labvēlīgos administratīvos aktos un administratīvos aktos ar dubultu ietekmi; 2) tiesiskos un prettiesiskos administratīvos aktos; 3) apstrīdamos un neapstrīdamos administratīvos aktos (pārsūdzamos un nepārsūdzamos administratīvos aktos), 4) obligātos, izdošanas izvēles, satura izvēles un brīvos administratīvos aktos.

Arī faktiskā rīcība var būt privātpersonas interesēm atbilstoša (labvēlīga) un privātpersonas interesēm neatbilstoša (nelabvēlīga), kā, piemēram, jau minētā atbildēšana uz privātpersonas iesniegumu un neatbildēšana. Interesants ir jautājums, vai faktiskā rīcība var būt daļēji labvēlīga. Pēc autores domām, tas ir iespējams, ja faktisko rīcību, kas potenciāli sastāv no vairākām darbībām, uztver kā vienotu faktisko rīcību, nevis kā vairākas atsevišķas faktiskās rīcības. Piemēram, ja persona Informācijas atklātības likuma kārtībā ar vienu pieprasījumu ir pieprasījusi vairākas informācijas vienības, tad iestāde var daļu no pieprasītās informācijas izsniegt, bet daļu neizsniegt. Ja to uztver kā vienotu faktisko rīcību, tad to var uzskatīt par daļēji labvēlīgu (attiecībā uz informācijas vienībām, kas tika izsniegtas) un daļēji nelabvēlīgu (attiecībā uz informācijas vienībām, kas netika izsniegtas). Tāpat ir iespējama arī faktiskā rīcība ar dubultu ietekmi, piemēram, kad iestāde izsniedz personai pieprasīto informāciju (šai personai labvēlīga faktiskā rīcība), taču izsniegtā

⁷ Par plānotu faktisko rīcību sk. referāta 2. nodaļu.

informācija satur arī kādas fiziskas personas datus un tie ir izsniegti nepamatoti (datu subjektam nelabvēlīga faktiskā rīcība).

Faktiskā rīcība var būt tiesību normām atbilstoša (tiesiska) un tiesību normām neatbilstoša (prettiesiska)⁸. Tiesiska faktiskā rīcība ir tikai gadījumā, ja tiek veikta darbība, uz kuru ir tiesības. Savukārt, ja netiek veikta darbība, uz kuru ir tiesības (tiek pieļauta bezdarbība), vai tiek veikta darbība, ar kuru ir radīts personas tiesību aizskārums, tad tā ir prettiesiska faktiskā rīcība.

Tā kā Administratīvā procesa likuma 91. pants paredz, ka arī faktisko rīcību var apstrīdēt un pārsūdzēt, tad faktiskā rīcība var būt apstrīdama (nav vēl beidzies tās apstrīdēšanas termiņš) vai neapstrīdama (apstrīdēšanas termiņš ir beidzies, un faktiskā rīcība nav apstrīdētā) un pārsūdzama vai nepārsūdzama (atkarībā no pārsūdzības termiņa iestāšanās vai neiestāšanās)⁹.

Ja faktiskā rīcība pēc tiesisko seku veida ir rīcība, uz kuru personai ir tiesības, tad faktisko rīcību tāpat kā administratīvo aktu var klasificēt pēc rīcības brīvības veida: obligātā faktiskā rīcība, brīvā faktiskā rīcība un daļēji brīvā faktiskā rīcība (veikšanas brīvība vai satura brīvība).¹⁰

Pārējie administratīvo aktu klasifikācijas veidi, pēc autores domām, ir tikai nosacīti (ierobežoti) izmantojami faktiskās rīcības klasifikācijā.

Administratīvos aktus var iedalīt pozitīvos un negatīvos atkarībā no tā, vai tie rada privātpersonai kādas jaunas tiesiskas sekas (gan labvēlīgas, gan nelabvēlīgas) vai nerada. Teorētiski arī faktisko rīcību varētu iedalīt pozitīvā jeb tādā, kas rada jaunas faktiskas sekas, un negatīvā jeb tādā, kas nerada. Taču pozitīva faktiskā rīcība vienmēr būs darbības formā, bet negatīva – bezdarbības formā. Tā kā ir iespējams izmantot Administratīvā procesa likumā tieši minēto faktiskās rīcības iedalījumu darbībā un bezdarbībā, tad faktiskās rīcības klasificēšanai pozitīvā un negatīvā ir tikai ierobežota nozīme, proti, tai ir nozīme tiktāl, ciktāl tas ļauj vieglāk salīdzināt un piemērot pēc analogiju atziņas, kas attiecas uz pozitīvu un negatīvu administratīvo aktu.¹¹

Administratīvos aktus pēc to formas iedala rakstveidā, mutvārdos, zīmju valodā un ar konkludentām darbībām izdotos administratīvajos aktos. Arī faktiskā rīcība var būt kā rakstveida darbība, piemēram, informācijas sniegšana vai atbildēšana uz iesniegumu, vai mutvārdos veikta darbība, piemēram, prettiesiska personas datu izpaušana mutvārdos. Faktiskā rīcība var būt arī cita veida darbība (ieslodzītā aizvešana pie ārsta, kalendāra izņemšana no sūtījuma ieslodzītajam, policijas ierašanās uz izsaukuma vietu), ko nevar raksturot kā zīmju valodā vai ar konkludentām darbībām veiktu, un bezdarbība. Administratīvā akta gadījumā šim iedalījumam ir nozīme, jo Administratīvā procesa likuma 69. pants regulē to, kad administratīvo aktu var neizdot rakstveidā, bet 67. pants nosaka rakstveidā izdota administratīvā akta sastāvdaļas, turpretim attiecībā uz faktisko rīcību nav tāda tiesiskā regulējuma, kas piešķirtu nozīmi tam, vai tā ir vai nav veikta rakstveidā.

⁸ Sal.: Administratīvā procesa likuma 84. pants.

⁹ Faktiskās rīcības pārsūdzības termiņš regulēts Administratīvā procesa likuma 188. panta ceturtajā daļā.

¹⁰ Par rīcības brīvību un tās veidiem sk.: Briede J., Danovskis E., Kovaļevska A. 2021, 29.–31. lpp.

¹¹ Piemēram, atziņu, ka negatīvu administratīvo aktu neatceļ, jo negatīva administratīvā akta izdošanas gadījumā persona parasti tiesā vērsas ar pieteikumu par pozitīva labvēlīga administratīvā akta izdošanu, var pēc analogijas piemērot arī faktiskajai rīcībai, secinot, ka negatīvas faktiskās rīcības jeb bezdarbības gadījumā persona tiesai prasa nevis bezdarbības pārtraukšanu, bet gan pozitīvas faktiskās rīcības jeb labvēlīgas darbības veikšanu.

Administratīvos aktus var iedalīt izpildāmos un neizpildāmos. Izpildāmi administratīvie akti ir tādi, kuri pēc to izdošanas rada pienākumu vai nu adresātam, vai iestādei veikt uz izpildi vērstas darbības (nojaukt patvaļīgi uzbūvētu būvi, izmaksāt vecuma pensiju, kas piešķirta ar administratīvo aktu). Savukārt neizpildāmi administratīvie akti neprasa veikt nekādas darbības. Neizpildāmi ir konstatējošie administratīvie akti, administratīvie akti, ar kuru personai tiek piešķirts vai atņemts kāds statuss, atteikumi. Šis iedalījums varētu būt tikai nosacīti attiecināms uz faktisko rīcību, jo faktiskās rīcības gadījumā nevar nošķirt divas stadijas – izdošanu (veikšanu) un izpildi. Izņēmums varētu būt plānota faktiskā rīcība.¹² Proti, ar izpildāmu administratīvo aktu varētu salīdzināt plānotu faktisko rīcību, kas vispirms tiek plānota, paziņota un tikai tad veikta (izpildīta).

Administratīvos aktus iedala arī tādos, kas ir izdoti uz noteiktu termiņu, bez termiņa, vai pagaidu administratīvos aktos. Taču šī klasifikācija ne vienmēr ir ērti piemērojama (piemēram, administratīvajam aktam, ar kuru anulē iepriekš izsniegtu ielu tirdzniecības atļauju), tāpēc reizēm tā vietā izmanto citu iedalījumu, proti iedalījumu vienreizējos administratīvos aktos (administratīvais akts par ielu tirdzniecības atļaujas anulēšanu) un ilglaicīgos (administratīvais akts par bēgļa statusa piešķiršanu). Arī faktisko rīcību veiksmīgi var iedalīt vienreizējā (informācijas sniegšana, ieslodzītā aizvešana pie ārsta) un ilgstošā (bezdarbība parasti būs ilgstoša, taču reizēm arī darbība var būt ilgstoša faktiskā rīcība – dzīvojamās kameras sanitārā mezgla videonovērošana ieslodzījuma vietā, ieslodzītā reliģiskajai pārliecībai atbilstoša uztura nodrošināšana ieslodzījuma vietā). Savukārt iedalījumu faktiskajā rīcībā, kuru paredzēts veikt noteiktu termiņu, un faktiskajā rīcībā, kuru paredzēts veikt bez noteikta termiņa (iepriekš minētā videonovērošana var būt paredzēta uz noteiktu termiņu vai nenoteiktu termiņu), ir iespējams attiecināt tikai uz ilgstošu faktisko rīcību darbības formā, kas praksē ir ļoti reti sastopama. Līdz ar to šim klasifikācijas veidam faktiskās rīcības gadījumā ir ierobežota nozīme.

2. Faktiskās rīcības klasifikācijas veidi, kas palīdz noteikt konkrētā situācijā piemērojamās tiesību normas

Administratīvā procesa likumā ir ļoti mazs tādu normu skaits, kas regulē tieši faktisko rīcību. Administratīvā procesa likuma B daļā, kas regulē procesu iestādē, faktiskai rīcībai ir veltīti tikai trīs panti – 89., 90. un 91. pants.

No Administratīvā procesa likuma 90. panta pirmās daļas kopsakarā ar 65. pantu var secināt, ka juridiski nozīmīga ir faktiskās rīcības klasifikācija pēc rīcības brīvības veida obligātajā faktiskajā rīcībā, brīvajā faktiskajā rīcībā un daļēji brīvajā faktiskajā rīcībā, jo obligātās faktiskās rīcības gadījumā lietderības apsvērumi iestādei nav jāveic.

Administratīvā procesa likuma 90. un 91. pantā ir ietverts īpašs regulējums plānotai faktiskai rīcībai. No 90. panta otrās daļas izriet, ka plānotas faktiskās rīcības gadījumā iestādei pirms tās uzsākšanas ir jāpaziņo potenciāli skartajai personai (personām) par plānoto faktisko rīcību. Savukārt 91. panta pirmā daļa paredz, ka plānotas faktiskās rīcības gadījumā privātpersona var vispirms vērsties iestādē ar iesniegumu par iestādes nodoma mainīšanu, savukārt atbilstoši šā panta otrajai

¹² Par plānotu faktisko rīcību sk. referāta 2. nodaļu.

daļai iestādes lēmumu par šādu iesniegumu var apstrīdēt un pārsūdzēt. Līdz ar to faktiskās rīcības iedalījums plānotā un neplānotā faktiskā rīcībā ir juridiski nozīmīgs, jo iepriekš minētās normas ir piemērojamas tikai plānotas faktiskās rīcības gadījumā.

Plānota ir tāda faktiskā rīcība, kuras veikšana ir iepriekš paredzama un par kuras veikšanu skartajām privātpersonām iepriekš nav zināms. Par plānotu faktisko rīcību iepriekš minēto tiesību normu izpratnē neuzskata faktisko rīcību darbības formā, kas tiek veikta pēc skartās privātpersonas lūguma, proti, pēc privātpersonas lūguma veiktu rīcību, uz kuru personai ir tiesības.¹³ Līdz ar to par plānotu faktisko rīcību nav uzskatāma, piemēram, atbildes sniegšana uz iesniegumu Iesniegumu likuma kārtībā. Savukārt pēc iestādes iniciatīvas veikta dzīvojamo kameru videonovērošana ieslodzījuma vietā ir plānota faktiskā rīcība.

Faktiskās rīcības iedalījumu plānotā un neplānotā nevajag jaukt ar faktiskās rīcības iedalījumu apzinātā un neapzinātā faktiskā rīcībā. Administratīvā procesa likuma 89. panta pirmās daļas otrajā teikumā ir skaidrots, ka par faktisko rīcību atzīstamas arī iestādes darbības, kas neatkarīgi no iestādes nodoma rada tādas faktiskās sekas, kuru rezultātā privātpersonai ir radies vai var rasties būtisks tiesību aizskārums. Šāda faktiskā rīcība ir nepazināta jeb nejauša. No šīs normas var arī secināt, ka pretstats neapzinātai faktiskajai rīcībai ir apzināta faktiskā rīcība, kas attiecīgi ir tāda faktiskā rīcība, kad iestāde konkrētās faktiskās sekas rada ar nodomu jeb apzināti (sniedz informāciju, izņem no sūtījuma ieslodzītajam kalendāru).¹⁴ Neapzināta jeb nejauša faktiskā rīcība var būt tikai neplānota, bet apzināta faktiskā rīcība var būt gan neplānota (informācijas sniegšana, kalendāra izņemšana), gan plānota (dzīvojamo kameru videonovērošana ieslodzījuma vietā pēc iestādes iniciatīvas).

Faktiskās rīcības iedalījums plānotā un neplānotā ir nozīmīgs, arī nosakot pieteikuma priekšmetus procesā tiesā un sprieduma veidu. No Administratīvā procesa likuma 255. panta izriet, ka faktiskās rīcības gadījumā viens no sprieduma veidiem un attiecīgi arī pieteikuma priekšmetiem ir spriedums un pieteikums par aizliegumu veikt faktisko rīcību. Viens no šāda pieteikuma priekšmeta apakšveidiem ir pieteikums par aizliegumu uzsākt faktisko rīcību. Šāds pieteikums ir iespējams tikai plānotas faktiskās rīcības gadījumā, jo tādu var iesniegt tikai tad, ja personai ir paziņots par plānoto nelabvēlīgo faktisko rīcību vēl pirms tās veikšanas.

No pieteikuma priekšmeta noteikšanas viedokļa nozīmīgi ir arī vairāki jau iepriekš minēti faktiskās rīcības klasifikācijas veidi. Piemēram, faktiskās rīcības iedalījums vienreizējā un ilgstošā ir nozīmīgs, lai noteiktu, kad ir iespējams otrs pieteikuma par aizliegumu veikt faktisko rīcību apakšveids, proti, pieteikums par aizliegumu turpināt faktisko rīcību jeb pieteikums par faktiskās rīcības pārtraukšanu. Šāds pieteikuma priekšmets ir iespējams tikai ilgstošas faktiskās rīcības gadījumā, piemēram, kad cietuma administrācija noteiktā laika posmā veic dzīvojamo kameru videonovērošanu. Šajā kontekstā nozīmīgs arī faktiskās rīcības iedalījums darbībā vai bezdarbībā, jo pārtraukt var tikai ilgstošu darbību. Ja faktiskā rīcība ir bezdarbības formā, tad tas, ka persona par to sūdzas tiesā, nozīmē, ka persona vēlas, lai iestāde veic kādu konkrētu darbību, uz kuru personai ir tiesības. Tāpēc pieteikuma priekšmets šādā gadījumā ir faktiskās rīcības veikšana, nevis bezdarbības

¹³ Višķere I. 89. pants. Iestādes faktiskās rīcības jēdziens. Grām.: Administratīvā procesa likuma komentāri. A un B daļa. Briede J. (zin. red.). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2013, 896. lpp.

¹⁴ Turpat, 893. lpp.

pārtraukšana. Piemēram, ja iestāde nav sniegusi personai pieprasīto informāciju, tad persona vēlas, lai iestāde veiktu faktisko rīcību – sniegtu informāciju.

Juridiski nozīmīgs ir arī apstāklis, vai faktiskās rīcības radītās faktiskās sekas ir tādas, kuras var pavērst atpakaļ. Ja tas ir iespējams, tad pabeigtas faktiskās rīcība gadījumā (faktiskā rīcība darbības formā) tiesai ir jālemj ne tikai par šīs faktiskās rīcības atzīšanu par pretiesisku, bet arī par faktiskās rīcības seku novēršanu. Šādu situāciju Augstākā tiesa konstatēja lietā, kur ieslodzītais bija vērsies tiesā par faktisko rīcību, kas izpaudās kā sienas kalendāra izņemšana no sūtījuma, ko šim ieslodzītajam bija sūtījis draugs.¹⁵ Līdz ar to faktisko rīcību ir iespējams iedalīt arī tādā, kuras radītās faktiskās sekas ir iespējams pavērst atpakaļ, un tādā, kuras radītās faktiskās sekas nav iespējams pavērst atpakaļ.

Kopsavilkums

1. Faktiskās rīcības daudzveidības raksturošanas nolūkā faktisko rīcību, balstoties uz tās pazīmēm, var klasificēt, piemēram, šādi: 1) darbība vai bezdarbība; 2) attiecībā uz amatpersonu vai iestādei īpaši pakļautu personu veikta faktiskā rīcība un faktiskā rīcība, kas veikta attiecībā uz personu, kas nav amatpersona un nav iestādei īpaši pakļauta persona; 3) rīcība, uz kuru privātpersonai ir tiesības, un rīcība, kuras rezultātā ir radies vai var rasties personas subjektīvo tiesību vai tiesisko interešu aizskārums.
2. Uz faktisko rīcību var attiecināt tikai daļu no administratīvā akta klasificēšanai izmantotajiem klasificēšanas veidiem.
3. Faktisko rīcību juridiski nozīmīgi ir iedalīt šādos veidos: 1) obligāta, brīva un daļēji brīva faktiskā rīcība; 2) plānota un neplānota faktiskā rīcība; 3) vienreizēja un ilgstoša faktiskā rīcība; 4) darbība un bezdarbība; 5) faktiskā rīcība, kuras radītās faktiskās sekas ir iespējams pavērst atpakaļ, un faktiskā rīcība, kuras radītās faktiskās sekas nav iespējams pavērst atpakaļ.

¹⁵ Augstākās tiesas 09.03.2018. sprieduma lietā Nr. SKA-291/2018 (A420193115) 9.–12. punkts. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/administrativo-lietu-departaments/hronologiska-seciba>.

FINANŠU LĪDZEKĻU ARESTS TIESĪBU UZ ĪPAŠUMU AIZSTĀVĪBAS KONTEKSTĀ

SEIZURE OF FUNDS IN CONTEXT OF PROPERTY RIGHT PROTECTION

Vadims Reinfelds, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants

Summary

The aim of this work is to analyse the problematic aspects of seizure of criminal assets. The paper examines 30 decisions of investigating judges to seize property and higher court decisions, as well as claims and other decisions related to seizure. The article mainly analyses the application of legal norms and general legal principles, as well as the inconsistency of certain legal norms with the constitution (*Satversme*). The most significant problems are the following: (1) the court does not assess the evidence on the merits; (2) there is no right to request the revocation of the asset seizure in court; (3) the time limits for asset seizure are disproportionately long; (4) the presumption of criminal origin is not restricted in practice to criminals or related parties; (5) suspicious activity is the only evidence of criminal origin. The problems manifest themselves as a violation of fundamental rights, including the right to a fair trial, equality before the law and the right to property.

Atslēgvārdi: noziedzīgi iegūtas mantas arests, noziedzīgas izcelsmes prezumpcija, tiesības uz īpašumu.

Keywords: seizure of criminal assets, presumption of criminal origin, right to property.

Ievads

Šī darba mērķis ir izpētīt jautājumus par noziedzīgi iegūtu finanšu līdzekļu aresta problemātiskajiem aspektiem personas pamattiesību aizstāvības kontekstā, t. sk. izanalizēt esošo praksi par pierādījumu kopumu, kas ir pietiekams, lai ļautu procesa virzītājam un izmeklēšanas tiesnesim uzlikt mantai arestu, kā arī personas iespējas aizstāvēt savas tiesības uz īpašumu nepamatota mantas aresta gadījumā. Īpaša uzmanība darbā tiek pievērsta bezskaidru finanšu līdzekļu arestam, kas šobrīd praksē ir apjomīgākais arestētās mantas veids. Rakstā galvenokārt tiek analizēta tiesību normu un vispārējo tiesību principu piemērošana, kā arī atsevišķu tiesību normu neatbilstība Satversmei. Būtiskākās problēmas ir šādas: (1) tiesa nevērtē pierādījumus pēc būtības; (2) personai nav tiesību prasīt mantas aresta atcelšanu tiesā; (3) mantas aresta termiņi ir nesamērīgi gari; (4) mantas noziedzīgās izcelsmes prezumpcijas piemērošana praksē netiek ierobežota; (5) aizdomīgu darījumu pazīmes kalpo kā vienīgais mantas noziedzīgās izcelsmes

pierādījums. Šīs problēmas mantas aresta procesā var novest pie personas pamattiesību – tiesību uz taisnīgu tiesu, vienlīdzības likuma priekšā un tiesību uz īpašumu – aizskārumiem.

Gatavojot šo rakstu, autors izpētīja 30 izmeklēšanas tiesnešu lēmumus par aresta uzlikšanu mantai un 29 augstāka līmeņa tiesas tiesnešu lēmumus par personu sūdzībām par mantas arestu laikā posmā no 2019. līdz 2020. gadam. Visi minētie tiesas lēmumi tika pieņemti saistībā ar kriminālprocesiem par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanu, lielākā daļa no šiem kriminālprocesiem tika uzsākti, balstoties uz Finanšu izlūkošanas dienesta (turpmāk – FID) ziņojumiem. Neviens no šiem lēmumiem nebija labvēlīgs aizskartās mantas īpašniekam, tāpat kā vēlākie procesa virzītāju un prokuroru lēmumi par personu pieteikumiem par mantas aresta atcelšanu. Kopējā arestētās mantas vērtība saskaņā ar šiem lēmumiem ir vairāk nekā 185 milj. eiro. Ņemot vērā lietu skaitu un arestētās mantas apjomu, šie lēmumi rada pamatu pārliecībai, ka tie patiesi ilustrē kopējo situāciju attiecībā uz finanšu līdzekļu arestu praksi šīs kategorijas lietās Latvijā pēdējos divos gados. Šī prakse liecina par, iespējams, lielāko tiesību uz īpašumu aizskārumu kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas – gan šādu gadījumu skaita, gan mantas apjoma ziņā. Šāda mēroga tiesību uz īpašumu aizskārumš, ja tas netiks savlaicīgi novērsts, negatīvi ietekmēs Latvijas ekonomisko attīstību ilgtermiņā, veicinot kapitāla izvešanu un kavējot jauna kapitāla piesaisti. Raksta turpinājumā autors izvērtēs būtiskākās problēmas un personas konstitucionālo tiesību aizskārumus lēmumos par aresta uzlikšanu noziedzīgi iegūtai mantai.

1. Pierādījumu vērtēšana pēc būtības

Satversmes¹ 92. panta pirmais teikums nosaka: “Ikviens var aizstāvēt savas tiesības un likumiskās intereses taisnīgā tiesā.” Tajā ietvertas tiesības uz taisnīgu tiesu, kuras “ir vienas no būtiskākajām pamattiesībām, jo no šo tiesību pienācīgas nodrošināšanas lielā mērā ir atkarīga pārējo cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzība”². Jēdziens “taisnīga tiesa” ietver divus aspektus, proti, taisnīga tiesa kā neatkarīga tiesu varas institūcija, kas izskata lietu, un taisnīga tiesa kā pienācīgs, tiesiskai valstij atbilstošs process, kurā šī lieta tiek izskatīta.

Tiesvedības process aptver ne tikai lietas izskatīšanu pēc būtības vienā vai vairākās tiesu instancēs, bet arī tiesvedības procesā veicamās procesuālās darbības, kuru mērķis ir nodrošināt taisnīgu, objektīvu un vispusīgu lietas izskatīšanu, kā arī tiesas pieņemto nolēmumu izpildi. Tādēļ personas tiesības uz taisnīgu tiesu ir jānodrošina visā tiesvedības procesa garumā neatkarīgi no tiesu līmeņa, kurā lieta tiek skatīta, un tiesvedības procesa stadijas.

Nevienā no autora izpētītajiem lēmumiem par aresta uzlikšanu mantai nav norādes uz konkrētu predikatīvo noziedzīgo nodarījumu, no kura cēlušies, visticamāk, noziedzīgie finanšu līdzekļi, nav konstatēts arestētās mantas cēloniskais sakars ar noziedzīgu nodarījumu (nav konstatēta mantas noziedzīgā izcelsme), nav vērtēts noziedzīgi iegūtas mantas un arestētās mantas apjoma salīdzinājums (proporcionalitātes princips), nav vērtēta mantas īpašnieka atbilstība mantas

¹ Latvijas Republikas Satversme: LV likums. Pieņemts 15.02.1922. [23.02.2021. red.].

² Briede, J., Višķere, I., Litvins, G., Bitāns, A., Danovskis, E. Komentārs Satversmes 92. pantam. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 138. lpp.

noziedzīgas izcelsmes prezumpcijas piemērošanai un nav vērtēts mantas īpašnieka labticīgums darījumos, ar kuriem tas ieguvis arestam pakļauto mantu. Lai nodrošinātu personas tiesības uz taisnīgu tiesu mantas aresta procesā, ir nepieciešams izvērtēt visus minētos apstākļus, taču to lēmumos nav darījis nedz izmeklēšanas tiesnesis, nedz augstāka līmeņa tiesas tiesnesis. Procesa virzītāja lēmumos par aresta uzlikšanu mantai lielākoties ir tikai FID ziņojumā izklāstīto apstākļu atreferējums vai vispārīgs faktu izklāsts, kā arī to sakritība ar aizdomīgo darījumu pazīmēm, piemēram, veikti darījumi, kuriem nav šķietami tiesiska un ekonomiska mērķa, veikti šķietami fiktīvi vai sarežģīti un saimnieciskai darbībai šķietami neatbilstoši darījumi lielā apjomā, u. c. pazīmēm, kas ir iekļautas FID izstrādātajos metodoloģiskos materiālos.

Finanšu līdzekļu iesaldēšana rada mazāku privātpersonas tiesību aizskārumu nekā arests, tāpat kā arests rada mazāku tiesību aizskārumu nekā konfiskācija, tāpēc katrā nākamajā posmā (iesaldēšana – arests – konfiskācija) valstij būtu jānosaka stingrākas prasības pierādījumiem. Tomēr šī brīža prakse liecina, ka starp iesaldēšanu un arestu bieži vien nav veiktas nekādas procesuālās darbības, kas ļautu procesa virzītājam iegūt papildu pierādījumus, un FID iesaldētie finanšu līdzekļi nonāk aresta stadijā, neveicot nekādu pierādīšanas darbu no procesa virzītāja puses.

Augstāka līmeņa tiesu tiesnešu pieeja izmeklēšanas tiesnešu lēmumu izvērtēšanā iedalās divās kategorijās. Pirmkārt, vispār nevērtē izmeklēšanas tiesnešu lēmumus pēc būtības, pārbaudot tikai lēmuma formālo kritēriju atbilstību Kriminālprocesa likuma normām. Par standarta praksi šīs kategorijas lietās var uzskatīt šādu lielā daļā lēmumu sastopamu argumentāciju: “Lai uzliktu arestu mantai, nav iepriekš noteikti jākonstatē vai jāpierāda, ka arestētā manta ir noziedzīgi iegūta, vai iegūta, veicot noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizāciju. Tāpat, izskatot sūdzību par izmeklēšanas tiesneša lēmumu, netiek lemts par to, vai manta, kurai uzlikts arests, ir iegūta tiesiskā kārtā. Līdz ar to sūdzībā norādītie fakti, apstākļi un secinājumi šajā lēmumā netiek vērtēti.”³ Citos tiek norādīts: “Izskatot sūdzību, tiesnesis nevērtē un netiek lemts par to, vai arestam pakļautā manta ir vai nav atzīstama par noziedzīgi iegūtu vai saistīta ar noziedzīgu nodarījumu, kā arī to, vai manta ir iegūta tiesiskā kārtā. Šos jautājumus izlemj procesa virzītājs vai tiesa, taisot notiesājošu spriedumu. Pirmstiesas kriminālprocesa gaitā augstāka līmeņa tiesas tiesnesis nevar aizstāt procesa virzītāju.”⁴ Un – “kā izmeklēšanas, tā apgabaltiesas tiesnese vērtē tikai kriminālprocesa normu ievērošanu lēmuma pieņemšanas brīdī, bet neanalizē pierādījumus šajā procesa stadijā un nevērtē šaubas par vainu Kriminālprocesa likuma 19. panta izpratnē”⁵. Vēl šīs kategorijas lēmumos sastopamas šādas atziņas: “Šajā kriminālprocesa stadijā jautājumu par aresta atcelšanu mantai lemj procesa virzītājs”⁶; “lai uzliktu mantai arestu, nav jānorāda fakts, ka izdarīts predikatīvs noziedzīgs nodarījums vai obligāti jākonstatē fakts, ka predikatīvais noziedzīgais nodarījums ir izdarīts, jo šobrīd netiek lemts par konfiskāciju, bet par

³ Rīgas apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģijas tiesneses I. Vīgantes 14.09.2020. lēmums kriminālprocesā Nr. 11816007420.

⁴ Rīgas apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģijas tiesneša G. Stūra 10.08.2020. lēmums kriminālprocesā Nr. 11816017119.

⁵ Rīgas apgabaltiesas Kriminālietu kolēģijas tiesneses T. Brodas 20.10.2020. lēmums kriminālprocesā Nr. 11816015519.

⁶ Turpat.

arestu⁷). Otrkārt, tiesneši atzīst, ka apstākļu un pierādījumu izvērtējums ir veikts, izmeklēšanas tiesnesim apstiprinot lēmumu par aresta uzlikšanu, šikāk nepamatojot un neanalizējot sūdzības motīvus pēc būtības.

Papildus jānorāda, ka izmeklēšanas tiesnesis savu lēmumu pieņem *rezolūcijas* veidā, tādējādi šis izmeklēšanas tiesneša lēmums nesatur nedz apstākļu izvērtējumu, nedz motivāciju – tas viss meklējams procesa virzītāja lēmumā. Savukārt izmeklēšanas tiesneša lēmums *par atteikumu uzlikt mantai arestu* tiek noformēts atsevišķa lēmuma veidā.

Rezumējot minēto, jāsecina, ka objektīva un vispusīga pierādījumu izvērtēšana mantas aresta procesos netiek veikta, tādējādi aizskarot personu tiesības uz taisnīgu tiesu. Arī lēmuma par aresta uzlikšanu mantai pārsūdzēšana augstāka līmeņa tiesā ir formāla un nedod reālas iespējas personai aizstāvēt savas tiesības. Ņemot vērā to, cik smags un ilgstošs ir šāds pamattiesību aizskārums, būtu pamatoti tieši personai nelabvēlīgu lēmumu pieņemt atsevišķa tiesneša lēmuma, nevis tikai rezolūcijas veidā, norādot un izvērtējot visus apstākļus, kuriem izmeklēšanas tiesnesis ir piekritis un uzskatījis par pamatotiem.

2. Tiesības prasīt aresta atcelšanu tiesā

Kriminālprocesa likuma 366. pants noteic, ka procesa virzītājs pieņem lēmumu par mantas aresta atcelšanu un par to nekavējoties paziņo personām, kuru mantai bija uzlikts arests vai kuru glabāšanā bija nodota arestētā manta. Lēmums par aresta atcelšanu jāpieņem, ja “6) zudis jebkurš cits iemesls mantisko jautājumu risinājuma nodrošināšanai”.

Minēto apakšpunktu procesa virzītājs var izmantot, lai atceltu lēmumu par aresta uzlikšanu mantai, ja persona iesniedz procesa virzītājam pierādījumus par mantas likumīgo izcelsmi. Starp autora izskatītajām lietām nav neviena gadījuma, kad procesa virzītājs, izvērtējot personas iesniegtos pierādījumus par mantas likumīgo izcelsmi, būtu atcēlis finanšu līdzekļu arestu. Visu šo procesu ilustrē šāds piemērs:

- 1) uz personas pieteikumu par aresta atcelšanu saistībā ar pierādījumu iesniegšanu par mantas likumīgo izcelsmi tiek saņemts noraidošs procesa virzītāja lēmums ar šādu argumentāciju: “Uz doto brīdi spriest par aresta atcelšanu būtu pārāgri, jo pieteicēja iesniegtie dokumenti satur liela apjoma informāciju, kuru nepieciešams pārbaudīt kopsakarā ar pārējiem krimināllietas materiāliem⁸”;
- 2) pārsūdzot šo lēmumu prokuroram, tiek pieņemts noraidošs lēmums ar šādu argumentāciju: “tikai pēc pilnīgas un vispusīgas pieteicēja saņemto naudas līdzekļu izcelsmes apstākļu noskaidrošanas varēs lemt par turpmāko rīcību ar mantu kriminālprocesā⁹”;

⁷ Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas tiesneses A. Neimanis 17.02.2020. lēmums kriminālprocesā Nr. 11816000320.

⁸ Valsts policijas galvenās Kriminālpolicijas pārvaldes Ekonomisko noziegumu apkarošanas pārvaldes 1. nodaļas galvenās inspektora M. Griškevičas 21.07.2020. atbilde uz iesniegumu Nr. NRCF/NV-2020-58 un tā papildinājumiem Nr. NRCF/NV-2020-70, Nr. NRCF/NV-2020-72.

⁹ Organizētās noziedzības un citu nozaru specializētās prokuratūras prokurora A. Kļaviņa 28.09.2020. atbilde uz sūdzību Nr. NRCF/NV-2020-88.

- 3) pārsūdzot prokurora lēmumu virsprokuroram, tiek pieņemts noraidošs lēmums, jo “šobrīd kriminālprocesā nav konstatējams neviens no Kriminālprocesa likuma 366. panta pirmajā daļā paredzētajiem mantas aresta atcelšanas iemesliem¹⁰”. Šis lēmums ir galīgs un nav pārsūdzams.

Autora ieskatā, minētais process, kurā tiek vērtēts jautājums par būtisku personas tiesību aizskārumu – mantas arestu – un kurš nevar tikt pārsūdzēts tiesā, ir Satversmes 92. pantā noteikto personas tiesību uz taisnīgu tiesu pārkāpums, kas kontekstā ar nenosakāmiem garajiem aresta termiņiem noved arī pie personas tiesību uz īpašumu aizskāruma.

Neraugoties uz to, ka aresta uzlikšana mantai ir pagaidu nodrošinājuma līdzeklis, tas nepārprotami ierobežo personas tiesības uz īpašumu. Tiesību literatūrā tam tiek piedēvēta pat represīva daba,¹¹ uzsverot radītā ierobežojuma būtiskumu. Eiropas Cilvēktiesību tiesa (turpmāk – ECT) skaidrojusi, ka aresta uzlikšana mantai kriminālprocesā ir īpašuma tiesību kontrole.¹² Lai arī īpašumu persona nezaudē, rīcība ar īpašumu un dažreiz arī tā lietošana tiek liegta.¹³ Arī Satversmes tiesa skaidrojusi, ka īpašuma tiesības ietver tiesības gūt no lietas visus iespējamus labumus, tostarp ienākumus un augļus, izmantot īpašumu tādā veidā, kurš sniedz pēc iespējas lielāku ekonomisko labumu.¹⁴ Savukārt, uzliekot arestu mantai, saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 361.¹ panta otro daļu personai ir liegta tiesības ar to rīkoties vai to lietot, tādējādi liedzot baudīt labumus, ko sniedz īpašums.

Tas nozīmē, ka ar mantas arestu kriminālprocesā tiek aizskartas personu tiesības uz īpašumu un valstij ir pienākums nodrošināt, lai personām būtu pieejami efektīvi tiesību aizsardzības mehānismi. Šajā gadījumā ir jāvērtē jautājums, vai prokuratūra un tiesa ir vienlīdz efektīvas tiesību aizsardzību mehānismu īstenotājas. Satversmes tiesas tiesneses S. Osipova un I. Ziemeles atsevišķajās domās lietā Nr. 2015-19-01 ir skaidrojušas, ka “tiesību uz taisnīgu tiesu kontekstā prokuratūra nevar tikt pielīdzināta tiesai. Uz to skaidri norādījusi ECT vairākās lietās. ECT konsekventi noraidījusi tēzi, ka prokuratūru varētu uzskatīt par neatkarīgu un objektīvu tiesu Konvencijas 6. panta izpratnē, un norādījusi, ka procedūra prokuratūrā neatbilst tiesas procesa garantijām, jo, piemēram, pieteikuma iesniedzējs nepiedalās pieteikuma pārbaudes procesā; nenotiek publiska noklausīšanās; prokuroram parasti ir ievērojama rīcības brīvība procesa virzīšanā, turklāt prokurora neitralitāte var tikt apšaubīta. Pārsūdzība augstākam prokuroram šos jautājumus neatrisina, jo prokuratūra ir centralizēta un hierarhiski veidota institūcija. ECT ir skaidri noteikusi: tas, ka prokuratūras kompetencē ir sabiedrības interešu aizsardzība, nevar tikt uzskatīts par pamatu tam, lai prokuratūru pielīdzinātu tiesai”¹⁵.

¹⁰ Organizētās noziedzības un citu nozaru specializētās prokuratūras virsprokurores Gitas Biezumas 04.11.2020. atbilde uz sūdzību Nr. NRCF/NV-2020-98.

¹¹ Lapina J. Aresta uzlikšana mantai. Jurista Vārds, 09.08.2011., Nr. 32.

¹² ECT 10.10.2017. spriedums lietā *Lachikhina pret Krieviju* (iesnieguma Nr. 38783/07), para. 58; ECT 07.04.2020. spriedums lietā *OOO Avrora Maloetazhnoe Stroitelstvo pret Krieviju* (iesnieguma Nr. 5738/18), para. 60.

¹³ Sk., piemēram, ECT 22.02.1994. spriedumu lietā *Raimondo pret Itāliju* (iesnieguma Nr. 12954/87), para. 27.

¹⁴ Satversmes tiesas 28.05.2009. spriedums lietā Nr. 2008-47-01, 7.3. punkts.

¹⁵ Satversmes tiesas tiesnešu Sanitas Osipovas un Inetas Ziemeles 13.05.2016. atsevišķās domas lietā Nr. 20151901 “Par Kriminālprocesa likuma 657. panta pirmās, trešās un piektās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. panta pirmajam teikumam”, 7. punkts.

Līdz ar to uzraugošajam prokuroram un amatā augstākam prokuroram, izskatot sūdzības par mantai uzliktā aresta saglabāšanas pamatotību, t. i., īstenojot kontroli pār mantai uzlikto arestu, netiek nodrošināta “tiesas” kontrole šī vārda institucionālajā nozīmē.

3. Mantas aresta termiņi

Mantas aresta laikā personai nav iespēju rīkoties ar arestēto mantu, līdz ar to būtisks ir jautājums, cik ilgi šāds tiesību ierobežojums var pastāvēt un vai šāds tiesību ierobežojums laika ziņā ir samērīgs ar leģitīmo mērķi. Saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 389. panta 1. un 1.¹ daļu pirmstiesas kriminālprocesa stadijā mantas aresta termiņš var sasniegt **trīsdesmit vienu mēnesi**, un šis termiņš tiek apturēts pēc lietas nodošanas tiesā, t. i., no personas viedokļa un faktiskās situācijas mantas arests tiek pagarināts uz tiesvedības procesa laiku, kas padara kopējo aresta termiņu nenosakāmi ilgu.

Uz nenosakāma ilguma personas tiesību uz īpašumu ierobežošanas nepieņemamību kriminālprocesā norādījusi ECT, uzsverot, ka arestam kā pagaidu nodrošinājuma līdzeklim jābūt ierobežotam laikā.¹⁶

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes profesores Ā. Meikališa un K. Strada-Rozenberga, komentējot 2017. gada grozījumus, ar kuriem cita starpā Kriminālprocesa likuma 389. panta otrajā daļā tika ietvertas papildu tiesības pagarināt uzliktā aresta mantai termiņu, norādīja, ka “šāda maksimālo termiņu pagarināšanas tendence, kas pēdējā laikā raksturīga, nav atbalstāma un tikai veicina procesa ieilgšanu un legalizē procesa nepietiekamas / neprofesionālas praktiskās organizācijas / iesaistīto personu neprofesionalitātes u. c. negatīvu cēloņu izsauktos rezultātus. Tādējādi faktiski tiek domāts nevis par to, kā paātrināt procesus, to reglamentāciju un praktisko piemērošanu kvalitatīvi pilnveidot u. tml., bet gan kā tiesiski “attaisnot” nespēju dotos uzdevumus izpildīt”¹⁷.

Tiesas kontrole tiek veikta tikai sākumā, proti, uzliekot arestu mantai, tomēr jāņem vērā, ka pamatotas aizdomas aresta uzlikšanas brīdī nav pietiekamas, lai attaisnotu ilgstošu personas tiesību uz īpašumu ierobežošanu.¹⁸ Īpašuma tiesību ierobežojumam turpinoties, slogs, kas gulstas uz personu, kuras tiesības ir ierobežotas, palielinās. Lai attaisnotu šādu ilgstošu iejaukšanos personas tiesībās uz īpašumu, cita starpā nodrošināma tāda uzliktā aresta mantai pārskatīšanas kārtība, kurā atbildību par šo ierobežojumu uzņemas neatkarīga un objektīva tiesa. Likumdevējam, izraugoties procedūru, kas nenodrošina efektīvu personas tiesību aizsardzību, nav tiesību uzlikt par pienākumu personai ar šādu pamattiesību ierobežojumu sadzīvot ilgstoši. Tas nozīmē, ka šajā gadījumā, ņemot vērā kopējo aresta uzlikšanas mantai regulējumu Kriminālprocesa likumā, leģitīmo mērķi var sasniegt tikai ar īsākiem aizskartā mantas īpašnieka tiesību uz īpašumu ierobežošanas termiņiem.

¹⁶ ECT 21.10.2010. spriedums lietā *Benet Czech, Spol. S R. O. pret Čehiju* (iesnieguma Nr. 31555/05), para. 42.

¹⁷ Strada-Rozenberga K., Meikališa Ā. Pārmaiņu laiks kriminālprocesā turpinās – 2017. gada grozījumi (II). *Jurista Vārds*, 27.01.2021., Nr. 43.

¹⁸ ECT 21.10.2010. spriedums lietā *Benet Czech, Spol. S R. O. pret Čehiju* (iesnieguma Nr. 31555/05), para. 42.

4. Mantas *presumēti noziedzīgā izcelsme*

Krimināllikuma 70.¹¹ panta otrajā un trešajā daļā ir noteikts izņēmums no vispārīgās kārtības, kādā var tikt konstatēta noziedzīga manta, – likumā ir noteikta prezumpcija, ka manta ir noziedzīga, ja mantas vērtība nav samērīga ar personas likumīgajiem ienākumiem un persona nepierāda, ka manta iegūta likumīgā ceļā un šī manta pieder personai, kura: 1) **izdarījusi noziegumu**, kas pēc sava rakstura ir vērsts uz materiāla vai citāda labuma gūšanu neatkarīgi no tā, vai nozieguma rezultātā materiāls vai citāds labums ir iegūts; 2) ir **organizētas grupas dalībnieks**; 3) **izdarījusi noziegumu**, kas saistīts ar terorismu, vai 4) ir persona, kas uztur pastāvīgas ģimenes, saimnieciskas vai citādas **mantiskas attiecības** ar iepriekš minētajām personām. Šādu mantu nosacīti varam dēvēt par *presumēti noziedzīgo mantu*.

Attiecībā uz *presumēti noziedzīgo* mantu valstij nav jāpierāda konkrētas mantas saistība ar noziedzīgu nodarījumu, un šīs mantas noziedzīgā izcelsme, pierādīšanas pienākums par mantas likumīgo izcelsmi tiek pārliekts uz personu, savukārt valstij ir nepieciešams pierādīt apstākļus, kas norāda uz personas vainu likumā noteiktajos noziedzīgos nodarījumos. No tā varam secināt, ka legālā prezumpcija mantas īpašajai konfiskācijai ir piemērojama tikai personām, kuras ir notiesātas par likumā minētajiem noziedzīgiem nodarījumiem – mantiska rakstura noziedzīgu nodarījumu, dalību organizētā grupā, terorismā, un personām, kas uztur pastāvīgas ģimenes, saimnieciskas vai citādas mantiskas attiecības ar iepriekš minētajām personām. Savukārt šīm personām piederošās mantas arests būtu pieļaujams arī agrākās procesa stadijās, bet ne ātrāk par šādu personu identificēšanu jeb atzīšanu par aizdomās turēto. Mantas arestam uz legālās prezumpcijas pamata ir jābūt balstītam uz tādiem personas vainas pierādījumiem, kas ļauj personu atzīt par aizdomās turēto, tāpēc prezumpcija par mantas noziedzīgo izcelsmi nevarētu tikt piemērota attiecībā uz “personu, pret kuru ir uzsākts kriminālprocess”, vai personu, pret kuru vispār nav uzsākts kriminālprocess.

Presumēti noziedzīgas mantas institūta radīšana ļauj nošķirt šādu mantu no visas pārējās mantas jeb *presumēti likumīgas mantas*. Pamatojoties uz vienlīdzības principu, attieksmei pret šādu mantu un tās īpašniekiem ir jābūt atšķirīgai no attieksmes pret *presumēti noziedzīgo* mantu un tās īpašniekiem. Satversmes 91. panta pirmais teikums paredz, ka “visi cilvēki Latvijā ir vienlīdzīgi likuma un tiesas priekšā”. Minētais pants satur vienlīdzības principu, kas nozīmē, ka vienādos faktiskajos un tiesiskajos apstākļos jāizturas vienādi, savukārt atšķirīgos apstākļos – atšķirīgi. Šādi vienlīdzības principu izprot gan Eiropas Savienības tiesa, gan ECT, gan demokrātisko valstu konstitucionālās tiesas.¹⁹ Tādējādi, pieņemot lēmumu par aresta uzlikšanu mantai, procesa virzītājam un tiesai primāri jāvērtē un jānorāda lēmumā:

- a) vai manta tiek arestēta saistībā ar tās **reālo noziedzīgo izcelsmi**, norādot predikatīvo noziedzīgo nodarījumu un mantas saistību ar to, – šajā gadījumā pierādīšanas pienākums par mantas noziedzīgo izcelsmi pilnībā gulstas uz valsti;

¹⁹ Sk. Levits E. Komentārs Satversmes 91. pantam. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 89. lpp.

- b) vai manta tiek arestēta, pamatojoties uz tās **prezumēti noziedzīgo izcelsmi**, ja tā pieder Krimināllikuma 70.¹¹ panta otrajā vai trešajā daļā noteiktajām personām, – šajā gadījumā ir piemērojama legālā prezumpcija un pierādīšanas pienākums par mantas likumīgo izcelsmi gulstas uz personu.

Praksē abas šīs lietas netiek nodalītas un, pat mācot par šiem jautājumiem, prezumpcijas jēdziens tiek izmantots kā sinonīms **visticamāk noziedzīgai izcelsmei**, kaut arī abiem jēdzieniem ir dažāds regulējums un sekas. *Dr. iur. J. Stukāns* pauda šādu viedokli²⁰: “Secinājumu, ka līdzekļi kontā ir noziedzīgi iegūti, mēs izdarām, pamatojoties uz prezumpciju. Mums nav tiešu pierādījumu (tie nevar būt), ka līdzekļi ir noziedzīgi iegūti. Tāpēc, ka noziegums, kura rezultātā šie līdzekļi iegūti un “iekrita” Latvijas bankas kontā, nav zināms (kaut kur ārpus Latvijas). Minēto apstākli mēs nevaram pierādīt. ... Secināms, ka līdzekļu nesakritība [domāts – ar personas legālajiem ienākumiem] ir pietiekami, lai mēs varētu pateikt, ka līdzekļi, visticamāk, ir noziedzīgi. Ar to arī pietiek – viss. ... Ja mēs skatām tikai legalizāciju, mantas noziedzīgai izcelsmei ir prezumpcija, kas balstīta uz to, ka, piemēram, atbilstoši direktīvām personas ienākumi neatbilst viņas līdzekļiem, ar kuriem viņa darbojas.”

Šeit uzskatāmi var redzēt, ka tiek sajaukti jēdzieni – **prezumēti noziedzīgi** iegūta manta un **visticamāk noziedzīgi** iegūta manta – un līdz ar to tiek veicināta nepareiza tiesību normu piemērošanas prakse. Minētajam *Dr. iur. J. Stukāna* viedoklim nevar piekrist, jo tas ir pretrunā ar vienlīdzības principu, proti, nevar nostādīt vienādā situācijā personas, kuras ir izdarījušas noziegumu, ar visu pārējo sabiedrību. Nevar būt samērīga arī tāda likuma interpretācija, kura ļautu praktiski katras personas mantai uzlikt arestu, prasot pierādīt tās likumīgo izcelsmi, tikai balstoties uz pieņēmumiem, ir jābūt skaidrai un ar likumu pamatotai robežai.

5. Legalizācijas pazīmes kā mantas noziedzīgas izcelsmes pierādījums

Visos autora apskatītajos finanšu līdzekļu aresta gadījumos kriminālprocess tika uzsākts pēc Krimināllikuma 195. panta noziedzīgā nodarījuma pazīmēm (noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšana). Visos šajos gadījumos noziedzīgas izcelsmes pierādījumu kopums sastāv tikai no šķietami aizdomīgas rīcības ar mantu vai aizdomīgiem darījumu dalībniekiem, saskatot tajos atbilstību legalizēšanas tipoloģijām un saucot šādu pierādījumu kopumu par legalizēšanas darbībām.

Šādu likuma piemērošanas praksi apstiprina arī *Dr. iur. J. Stukāns*: “Latvija saistībā ar noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanas nodarījumiem ir tranzitvalsts. Līdz ar to mums ir tiešām tikai konts un veiksmes gadījumā kontā arestēti lieli naudas līdzekļi (vai nedaudz mazāk). Šādā gadījumā no izmeklētāja un prokuratūras prasīt, lai tiktu izmeklēts un pierādīta personai apsūdzība ir, vienkārši sakot, neiespējami. ... Piemēram, ja mēs runājam par līdzekļiem, kas atrodas bankas kontā, pirmkārt, mums ir legalizācijas darbības, kuras mums ir jākonstatē, un, otrkārt, mums ir jāsavāc pierādījumi, kas norāda uz to, ka līdzekļi nav likumīgi, t. i., ir pamats izdarīt secinājumu, ka līdzekļi nav likumīgi (piemēram, persona nekad nav

²⁰ Finanšu izlūkošanas dienesta organizēto mācību “Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanas izmeklēšanas un iztiesāšanas problēmas” lekcijas (2020).

strādājusi un nav legālu ienākumu). Attiecīgi personai ir tiesības pierādīt likumību. Ja persona pierāda, tad mēs atdodam, ja nē, tad mēs konfiscējam.”²¹

Nevar piekrist to juristu viedoklim, kuri uzskata, ka mantas reālā noziedzīgā izcelsme nav jāmeklē, jo to ir grūti izdarīt. Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departaments ir atzinis, ka legalizēt var tikai tādus līdzekļus, kas jau iegūti predikatīvā noziedzīgā nodarījuma rezultātā.²² Legalizēšana pēc savas būtības nerada mantu.

Uz apstākli, ka predikatīvā noziedzīgā nodarījuma fakta pierādīšana ir nepieciešama mantas noziedzīgas izcelsmes pierādīšanai, norāda arī likumprojekta sagatavošanas materiāli, kas attiecas uz Kriminālprocesa likuma 124. panta 7. daļu, kuros tika paskaidrots: “pierādot Krimināllikuma 195. pantā paredzēto noziedzīgo nodarījumu, ir jāpierāda nozieguma priekšmeta noziedzīgā izcelsme, bet nav jāpierāda, kura konkrēti predikatīvā noziedzīgā nodarījuma rezultātā līdzekļi ir iegūti, ņemot vērā, ka Latvijā visi noziedzīgie nodarījumi ir predikatīvie noziedzīgie nodarījumi. Tā, piemēram, ja ir zināms, ka ir izdarīti vairāki noziedzīgi nodarījumi, kuru rezultātā gūti līdzekļi (piemēram, narkotisko vielu tirdzniecība un kontrabanda), nav jāpierāda tieši, no kura noziedzīgā nodarījuma līdzekļi iegūti.”²³

Legalizēšanas darbības jēdziens, kas ir iekļauts Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma un proliferācijas finansēšanas novēršanas likuma 5. panta 1. daļā, visos gadījumos paredz noziedzīgi iegūto līdzekļu esamību, proti, tā nav rīcība ar jebkādu mantu. Mēģinājums pierādīt legalizēšanas darbību bez pierādījumiem par mantas noziedzīgo izcelsmi nav pamatots ar likumu un tādēļ nevar būt par pamatu pamattiesību, t. sk. tiesību uz īpašumu, ierobežojumam. Pamattiesību ierobežojums var būt noteikts tikai ar pienācīgā kārtībā pieņemtu likumu.

Visos šajā rakstā minētajos tiesas lēmumos par legalizēšanas darbībām tiek acīmredzami uzskatīta rīcības sakritība ar legalizācijas pazīmēm, kuras nav iekļautas pienācīgā kārtā izsludinātā likumā, bet ir izklāstītas metodoloģiskajā materiālā. Šādu tipoloģijai atbilstošu darbību nevar saukt par legalizēšanas darbību, ja nav izpildīts priekšnosacījums – noziedzīgi iegūtas mantas esamība. Metodoloģiskais materiāls nevar kriminalizēt kādu rīcību.

Nav pieļaujama arī Krimināllikuma normu saturiska savstarpējā apvienošana, kas var novest līdz nevainīguma prezumpcijas pārkāpumam, proti, nav pieļaujama tāda tiesību normu interpretācija, uz kuru pamatojoties manta tiek atzīta par noziedzīgu tāpēc, ka ir veiktas tipoloģijai vai pazīmēm atbilstošas darbības (t. i., bez vainas un mantas izcelsmes pierādīšanas), vēlāk pieņemot, ka ir veiktas legalizēšanas darbības tāpēc, ka manta iepriekš atzīta par noziedzīgi iegūtu.

Ņemot vērā, ka vismaz vienai vai vairākām legalizēšanas pazīmēm atbilst nenosākami plašs darījumu un personu loks, faktiski jebkuras personas rīcībā var rast sakritību ar kādu no pazīmēm, un tas nevar būt par pamatu aresta uzlikšanai

²¹ Finanšu izlūkošanas dienesta organizēto mācību “Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanas izmeklēšanas un iztiesāšanas problēmas” lekcijas (2020).

²² Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 20.12.2012. lēmums lietā Nr. SKK-446/2012.

²³ Tieslietu ministra 05.10.2017. vēstule Saeimas Juridiskās komisijas priekšsēdētājam “Par priekšlikumiem likumprojektam “Grozījumi Kriminālprocesa likumā (reģ. Nr. 100/Lp12) pirms otrā lasījuma””.

mantai, jo tādā gadījumā pret personām, kuras ir vienādā situācijā, būtu atšķirīga attieksme, kas ir pretrunā ar Satversmē noteikto patvaļas ierobežojumu.

Kopsavilkums

Šajā rakstā norādīts uz vairākām problēmām, kas saistītas ar finanšu līdzekļu arestu kriminālprocesā par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizāciju. Tās, visticamāk, skar mantas aresta problēmas arī citās kriminālprocesu kategorijās, jo ir saistītas ar vispārējo tiesību principu piemērošanu. Rakstā daudzviet kritizētā prakse bieži vien ir arī ambīciju šī vārda labajā nozīmē jautājums. Tām demokrātiskā valstī ir jābūt sabalansētām, nepieļaujot pārāk lielu vienas varas pārsvaru, piemēram, izpildvaras ietekmi uz tiesām vai likumdevēju. Džeims Medisons federālistu rakstos ir norādījis: “Jāveicina ambīcijas, lai neitralizētu ambīcijas.”²⁴ Latvijā ir lielas izpildvaras ambīcijas, kurām pretī jānostāda ne mazāk spēcīgas tiesu un likumdevēja ambīcijas, lai aizsargātu tiesiskumu.

Ir nepieciešams kritiski izvērtēt kampaņu, kurā bez mantas reālās noziedzīgās izcelsmes noskaidrošanas FID iesaldē aizvien lielākus personām piederošos finanšu līdzekļus, procesa virzītāji bez pienācīgas lietu izmeklēšanas, balstoties tikai uz FID sniegto informāciju, pieņem lēmumus par aresta uzlikšanu mantai, izmeklēšanas tiesneši tos apstiprina rezolūcijas veidā bez sava apstākļu un pierādījumu izvērtējuma un augstāka līmeņa tiesas tiesnesis, saņemot personas sūdzību, pieņem, ka viss ir pienācīgi pārbaudīts un izvērtēts vai arī ka viņam šajā procesa stadijā nav jāaizstāj procesa virzītājs un ir jāvērtē tikai formāla procesuālo normu ievērošana. Attiecībā uz nevainīgu personu mantu arests būtu pieļaujams tikai gadījumā, ja ir pierādījumi par tās reālo noziedzīgo izcelsmi, t. sk.:

- 1) predikatīvo noziegumu;
- 2) mantas cēlonisko sakaru ar predikatīvo noziegumu un
- 3) nepastāvēt pierādījumiem par mantas likumīgo izcelsmi.

Autora secinājums – nepieciešama tiesību reforma, kuras mērķis ir mazināt pamattiesību aizskārumus un atrisināt vismaz šādas būtiskākās problēmas:

1. **Tiesa nevērtē pierādījumus pēc būtības.** Pieļaujot izmeklēšanas tiesneša lēmuma pieņemšanu bez izvērstās motivācijas un rezolūcijas veidā, nevis atsevišķa tiesneša lēmuma veidā, šāds regulējums veicina patvaļu.
2. **Aizskartās mantas īpašniekam nav tiesību prasīt mantas aresta atcelšanu tiesā.** Procesā virzītāja atteikumu atcelt mantas arestu var pārsūdzēt tikai prokuroram, kura lēmumu var pārsūdzēt virsprokuroram, kura lēmums ir galīgs.
3. **Arestu termiņi ir nesamērīgi gari** un pārkāpj personas tiesības uz īpašumu. Likumdevējam ir jālemj par īsākiem aresta termiņiem, īpaši gadījumos, kad nav pamata mantas noziedzīgās izcelsmes prezumpcijas piemērošanai.
4. **Mantas noziedzīgās izcelsmes prezumpcija tiek attiecināta uz neierobežoti plašu personu un mantas loku.** Jānovērš prezumpcijas par mantas noziedzīgo izcelsmi nepareiza piemērošana – prezumpciju var attiecināt tikai uz personām, kuras ir izdarījušas noziegumu vai ir ar tām cieši saistītas, nevis uz

²⁴ Full Text of The Federalist papers. Pieejams: <https://guides.loc.gov/federalist-papers/full-text#The-FederalistPapers-51> [aplūkots 03.03.2021.], citāts oriģinālvalodā: *Ambition must be made to counteract ambition.*

jebkuru personu. Attiecībā uz visu pārējo personu mantu jāievēro mantas likumīgās izcelsmes prezumpcija.

5. **Par legalizēšanas darbībām tiek kļūdaini uzskatīta rīcības sakritība ar pazīmēm, kuras ir izklāstītas metodoloģiskajā materiālā** un nav iekļautas pienācīgā kārtā izsludinātā likumā. Nevar kriminalizēt kādu darbību un aizskart īpašuma tiesības citādi, kā vien uz likuma pamata.

ATTEIKŠANĀS NO MILITĀRĀ DIENESTA IZPILDES PACIFISMA VAI PRINCIPIĀLU IEBILDUMU DĒĻ

REFUSAL TO PERFORM MILITARY SERVICE DUE TO PACIFISM OR PRINCIPLED OPPOSITION

Viktorija Katajeva, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

The purpose of the article is twofold: to determine whether the legal provisions of the Military Service Law contain restrictions of the refusal to perform military service due to pacifism or principled opposition; and to estimate whether such restrictions of fundamental rights are justified. The author concludes that the existing regulation does not comply with the principle of proportionality and thereby can be recognized as unjustifiable violation of the right to freedom of thought, conscience and religion.

Atslēgvārdi: militārais dienests, pacifisms, principiāli iebildumi.

Keywords: military service, pacifism, principled opposition.

Ievads

2020. gada nogalē Saeima apstiprināja Valsts aizsardzības koncepciju¹, kurā citā starpā ir norādīts, ka, lai arī valsts aizsardzība attiecas uz ikvienu Latvijas iedzīvotāju, tieši Nacionālie bruņotie spēki (turpmāk – NBS) ir šīs aizsardzības stūrakmens.²

NBS īstenotās valsts aizsardzības funkcijas efektīva realizācija visupirms ir atkarīga no militārās aizsardzības sistēmas, proti – militārā dienesta un tā izpildes kvalitātes. Nav šaubu, ka militārā dienesta attiecību pamatā ir valsts imperatīvās militārās intereses, savukārt tā izpildes kvalitāte galvenokārt ir atkarīga no cilvēkresursiem. Tāpat nav šaubu, ka šo vitālo valsts interešu efektīva nodrošināšana ir pamatā tam, ka iesaistīto cilvēku pamattiesības var tikt ierobežotas. Tomēr demokrātiskā tiesiskā valstī nav pieļaujami pamattiesību neattiecinājumi aizskārumi. Šā raksta mērķis ir noskaidrot, vai militārā dienesta tiesiskajā regulējumā ir noteikti ierobežojumi attiecībā uz atteikšanos no šāda dienesta izpildes pacifiskās

¹ Valsts aizsardzības koncepcija. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/317591-par-valsts-aizsardzibas-koncepcijas-apstiprinasanu> [aplūkots 23.02.2021.].

² Turpat, 3.1. apakšpunkts.

pārlicības vai principiālu iebildumu dēļ, un izvērtēt, vai šādi pamattiesību ierobežojumi ir attaisnojami visos noteiktajos gadījumos.

1. Pacifisma un principiālu iebildumu jēdziens

Ārvalstu akadēmiskajā literatūrā tiek norādīts, ka mūsdienās jēdzienam “pacifisms” ir vairākas nozīmes un kategorijas.³ Tas tiek izmantots, lai apzīmētu pasaules redzējumu, kas nosoda jebkura veida vardarbību, personas morālo nostāju (pozīciju) un sabiedrisku kustību, kas propagandē kara amorālo dabu, kā arī ideoloģiju par vispārēju mieru.⁴ Ņemot vērā šā raksta mērķi, tajā pacifisms tiks skatīts tikai tā morālās attieksmes nozīmē, kā individuāla atteikšanās iesaistīties un piedalīties bruņotajos konfliktos un militārajās aktivitātēs arī miera laikā, pildīt militāro dienestu, kā arī lietot spēku, tai skaitā – nesāt un izmantot ieročus.

Pacifiskās pārlicības un principiālu iebildumu pret militārā dienesta izpildi jēdziens nav nedz lietots Latvijas normatīvajos aktos, nedz analizēts mūsdienu Latvijas tiesību doktrīnā. Tomēr šādi jēdzieni tika vērtēti un to saturs atklāts Eiropas Cilvēktiesību tiesas un Eiropas Cilvēktiesību komisijas praksē.⁵ 1982. gadā Eiropas Cilvēktiesību tiesa atzina, ka termins “pārlicība” Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas⁶ (turpmāk – Konvencija) 9. panta kontekstā nav sinonīms vārdiem “viedoklis” un “ideja”, tas apzīmē uzskatus, kas sasniedz zināmu pārlicības, nopietnības, saliedētības un nozīmīguma līmeni.⁷ Savukārt 1996. gadā Eiropas Cilvēktiesību tiesa, atsaucoties uz Eiropas Cilvēktiesību komisijas praksi⁸, norādīja, ka pacifisms kā filozofija ietilpst tiesību uz domas un pārlicības brīvību jomā, un tāpēc personas pacifisko attieksmi var uzskatīt par apziņu (pārlicību), ko aizsargā Konvencijas 9. panta⁹ pirmā daļa.¹⁰ Principiālu iebildumu jēdzienu savā praksē Eiropas Cilvēktiesību tiesa vērtēja 2011. gadā, norādot, ka Konvencijas 9. pants aizsargā tiesības iebilst pret militāro dienestu, ja šādu iebildumu pamatā ir nopietns un nepārvarams konflikts starp pienākumu dienēt armijā un personas sirdsapziņu vai tās dziļi un patiesi pastāvošo reliģisko vai citu pārlicību.¹¹ Tādējādi no Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūras izriet,

³ Fiala A. Pacifism. The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Pieejams: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2018/entries/pacifism/> [aplūkots 23.02.2021.].

⁴ Васильев А. В. Пацифизм. Энциклопедия Всемирная история. Pieejams: <https://w.histrf.ru/articles/article/show/patsifizm> [aplūkots 23.02.2021.]. Sk. arī: Коллектив авторов. Пацифизм в истории. Идеи и движения мира. Pieejams: <http://www.fedy-diary.ru/library-pages/auditorium-n-f-bugaj-20-50-e-gody-pereseleniya-i-deportacii-evrejskogo-naseleniya-v-sssr/pacifizm-v-istorii-idei-i-dvizheniya-mira-chast-i/> [aplūkots 23.02.2021.].

⁵ Latvijas tiesu praksē jēdzieni ar atsaucēm uz ECT praksi tika apskatīti Rīgas apgabaltiesas 06.03.2020. spriedumā lietā Nr. A420200818, 16. p. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi> [aplūkots 23.02.2021.].

⁶ Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Parakstīta Romā 04.11.1950. [24.02.2021. red.].

⁷ ECT 25.02.1982. spriedums lietā *Campbell and Cosans pret Apvienoto Karalisti* (iesnieguma Nr. 7511/76; 7743/76), para. 36.

⁸ Eiropas Cilvēktiesību komisijas 12.10.1978. ziņojums lietā *Arrowsmith pret Apvienoto Karalisti* (iesnieguma Nr. 7050/75), para. 69.

⁹ Sīkāk par konvencijas 9. panta tvērumu sk.: Guide on Article 9 of the Convention – Freedom of thought, conscience and religion. Pieejams: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_9_ENG.pdf [aplūkots 24.02.2021.].

¹⁰ ECT 18.12.1996. spriedums lietā *Valsamis pret Grieķiju* (iesnieguma Nr. 21787/93), para. 21.

¹¹ ECT 07.07.2011. spriedums lietā *Bayatyan pret Armēniju* (iesnieguma Nr. 23459/03), para. 110.

ka pacifiskā pārliecība un principiāli (noturīgi) iebildumi pret militārā dienesta izpildi ietilpst Konvencijas 9. panta tvērumā.

2. Militārais dienests un pamattiesību ierobežojumi tā tiesiskajā regulējumā

Nacionālo bruņoto spēku personālsastāva komplektēšanu un militārā dienesta gaitu reglamentē speciāls likums – Militārā dienesta likums¹², kas noteic, ka militārais dienests ir valsts dienesta veids valsts aizsardzības jomā, kuru pilda karavīrs un kurš ietver aktīvo dienestu un dienestu NBS rezervē¹³. Tātad militārais dienests Latvijā sastāv no diviem vitāli atšķirīgiem, bet savstarpēji saistītiem apakšdienestiem – aktīvā dienesta un dienesta NBS rezervē.

Saskaņā ar Militārā dienesta likuma 2. panta 2. punktu aktīvais dienests ir militārā dienesta tieša izpilde karavīra statusā, kas ietver profesionālo dienestu, militārā dienesta tiešu izpildi mobilizācijas gadījumā un rezerves karavīru militārās mācības. Tas nozīmē, ka tiesiskajā regulējumā ietvertie pamattiesību ierobežojumi tiks attiecināti ne vien uz īpašā tiesiskajā statusā esošajām personām – profesionālā dienesta karavīriem¹⁴, kuri šādu dienesta izvēlējas un pilda brīvprātīgi, bet arī uz personām, kas ir pakļautas mobilizācijai, proti, arī uz rezervistiem.

Militārā dienesta likumā *expressis verbis* nav noteikti ierobežojumi aktīvā dienesta karavīram atteikties no militārā dienesta izpildes pacifiskās pārliecības vai principiālu iebildumu dēļ. Tomēr šā likuma 15. panta otrā daļa imperatīvi noteic, ka karavīram nav tiesību atteikties no dienesta izpildes reliģisku motīvu dēļ. Ņemot vērā likuma teleoloģisko dabu, kā arī Satversmes tiesas judikatūrā minēto, proti, ka reliģijas brīvība ir viens no demokrātiskas sabiedrības stūrakmeņiem¹⁵ un viena no nozīmīgākajām vērtībām demokrātiskā sabiedrībā¹⁶, autore izdara slēdzienu par apjomu. Konkrētajā gadījumā – kā slēdziens no lielākā uz mazāko (*argumentum a maiori ad minus*) – ja aizliegums ir paredzēts attiecībā uz reliģisko pārliecību, vēl jo vairāk tas ir attiecināms uz pacifisko pārliecību un principiāliem iebildumiem – likumā tieši neregulēto gadījumu.

Otrs militārā dienesta veids ir dienests NBS rezervē, kas atbilstoši Militārā dienesta likuma 2. panta 2.¹ punktam ir rezerves karavīram noteikto pienākumu izpilde. Arī šajā gadījumā Militārā dienesta likumā *expressis verbis* nav iekļauti ierobežojumi rezerves karavīram atteikties no ieskaitīšanas un pienākumu izpildes militārā dienesta rezervē pacifisma vai principiālu iebildumu dēļ. Tomēr attiecībā uz dienestu NBS rezervē Militārā dienesta likuma 15. panta otrā daļa nav piemērojama, tāpēc arī nav iespējams izdarīt slēdzienu par apjomu.

Atbilstoši Militārā dienesta likuma 63. pantam dienestam NBS rezervē var pieteikties brīvprātīgi, tomēr primāri šāda tiesību norma regulē obligātu dienesta izpildes pienākumu konkrētam subjektu lokam, piemēram, atvaļinātajiem no

¹² Militārā dienesta likums: LV likums. Pieņemts 30.05.2002. [25.02.2021. red.].

¹³ Turpat, 2. panta 1. punkts.

¹⁴ Noslēdzot profesionālā dienesta līgumu, tiek nodibinātas militārā dienesta tiesiskās attiecības, kuru ietvaros karavīrs atrodas īpašā valsts pakļautībā – NBS rīcībā. Sikāk par karavīru īpatnējo tiesisko stāvokli sk.: Dišlers. K. Ievads administratīvo tiesību zinātnē. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 144. lpp.

¹⁵ Satversmes tiesas 26.04.2018. spriedums lietā Nr. 2017-18-01, 18. p. Latvijas Vēstnesis, 2018, Nr. 85.

¹⁶ Satversmes tiesas 18.03.2011. spriedums lietā Nr. 2010-50-03, 7.1. p. Latvijas Vēstnesis, 2011, Nr. 45.

profesionālā dienesta karavīriem un zemessargiem pēc līguma par dienestu Zemessardzē izbeigšanas, nepieļaujot izņēmumus un individuālu izvērtēšanu, kuru pamatā būtu reliģiskās vai citas pārliecības aspekti. Ņemot vērā speciāla likuma 68. pantu kopsakarā ar 42. panta otro daļu, jāsecina, ka likumdevējs šajās normās paredzēja un precīzi uzskaitīja apstākļus un gadījumus, kad rezerves karavīru noņem no militārā dienesta uzskaites, – pacifiskā pārliecība un principiāli iebildumi pret militāro dienestu nav starp šiem izsmēļošiem gadījumiem.

Tādējādi, sistēmiski un teleoloģiski tulkojot militārā dienesta normatīvo regulējumu, kā arī lietojot tiesību tālākveidošanu, autore secina, ka Militārā dienesta likumā gan aktīvā dienesta karavīram, gan rezerves karavīram ir noteikti ierobežojumi atteikties no dienesta izpildes pacifisma vai principiālu iebildumu dēļ, turklāt šādi ierobežojumi ir vērtējami kā vispārēji jeb absolūti aizliegumi¹⁷, jo pastāv neierobežotu laiku un attiecas uz visiem karavīriem, neparedzot individuālu gadījumu izvērtējumu.

Ņemot vērā militārā dienesta pamatā esošās valsts imperatīvās militārās intereses, likumdevējs var tā tiesiskajā regulējumā ietvert pamattiesību ierobežojumus atteikšanās no dienesta izpildes aspektā, tai skaitā – absolūtus aizliegumus, tomēr likumdevējam ir jāpārliecina un jāpamato, ka šādi ierobežojumi ir ne vien nepieciešami, bet arī attaisnojami katrā konkrētajā gadījumā.

3. Satversmes 99. panta pirmajā teikumā ietverto pamattiesību ierobežojumu attaisnojāmība

Pārbaudi, vai likumdevēja noteiktais pamattiesību ierobežojums ir attaisnojams, autore veiks trijos soļos – pirmkārt, tiks konstatēts pamattiesības tvērums, otrkārt – vai valsts rīcība ir kvalificējama kā šis pamattiesības aizskārums, un, treškārt – vai šis aizskārums ir attaisnojams.¹⁸

Satversmes 99. panta pirmajā teikumā ir ietvertas personas tiesības uz domas, apziņas un reliģiskās pārliecības brīvību. Satversmes tiesa līdz šim ir interpretējusi Satversmes 99. panta ietvaru divās lietās¹⁹, sniedzot atziņas tikai par vienu šis pamattiesības elementu – reliģisko pārliecību, norādot, ka reliģiskās pārliecības iekšējais aspekts tiek nošķirts no brīvības ārējās izpausmes – tās paušanas. Savukārt tiesību doktrīnā tiek minēts, ka 99. panta aizsardzība pamatā ir attiecināma uz reliģijas brīvību, proti, politisku, pacifistisku un citu uzskatu paušanu (manifestāciju) sargā citi Satversmes panti.²⁰

Atklājot Satversmes 99. panta saturu, jāņem vērā arī starptautiskie cilvēktiesību dokumenti un to piemērošanas prakse, jo Satversmes 89. pants skaidri norāda uz konstitucionālā likumdevēja mērķi panākt Satversmē ietverto cilvēktiesību normu

¹⁷ Sīkāk par absolūtu aizlieguma jēdzienu sk.: Katajeva V. Noziedzīga nodarījuma izdarīšana kā absolūts aizliegums pieņemšanai militārajā dienestā. Grām.: Starptautisko un Eiropas Savienības tiesību piemērošana nacionālajās tiesās. Latvijas Universitātes 78. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2020, 495.–501. lpp.

¹⁸ Sk.: Levits E. Cilvēktiesību piemērošanas pamatjautājumi Latvijā. Grām.: Cilvēktiesības Latvijā un pasaulē. I. Ziemeles redakcijā. Rīga: Izglītības soli, 2000, 280. lpp.

¹⁹ Satversmes tiesas 18.03.2011. spriedums lietā Nr. 2010-50-03; Satversmes tiesas 26.04.2018. spriedums lietā Nr. 2017-18-01.

²⁰ Balodis R. 99. panta komentārs. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 320. lpp.

harmoniju ar starptautiskajām cilvēktiesību normām.²¹ Satversmes 99. pantam līdzīga norma ir ietverta Konvencijas 9. pantā. Konvencijas 9. panta pirmais teikums noteic, ka ikvienam cilvēkam ir tiesības uz domu, apziņas un reliģijas brīvību. Kā jau iepriekš tika secināts, Eiropas Cilvēktiesību tiesa atzina, ka pacifiskā pārliecība un principiāli (noturīgi) iebildumi pret militārā dienesta izpildi ietilpst Konvencijas 9. panta tvērumā. Ievērojot iepriekš minēto, jāsecina, ka pacifiskā pārliecība un principiāli iebildumi pret militārā dienesta izpildi ietilpst Satversmes 99. panta tvērumā²², turklāt ierobežojama ir vienīgi to paušana – klusējot vai atsakoties veikt konkrētas darbības, kas ir pretrunā ar personas pārliecību.

Kad ir noskaidrots Satversmes 99. panta tvērums, ir jāizvērtē, vai šāda pamattiesība ir tikusi aizskarta. Par pamattiesību aizskārums uzskatāms mērķtiecīgs pamattiesību ierobežojums.²³ No Militārā dienesta likuma minēto normu izstrādes un pieņemšanas dokumentiem²⁴ autore gūst apstiprinājumu, ka likumdevējs apzināti nav paredzējis iespēju aktīvā dienesta karavīram atteikties no militārā dienesta un rezerves karavīra tiesības tikt noņemtam no tā uzskaites karavīra iekšējās pārliecības dēļ. Atbilstoši tai personai nav pieņemami būt jebkādi saistītai ar NBS un pildīt likumā noteiktos karavīra pienākumus valsts militāro interešu labā. Militārā dienesta likuma regulējums skaidri norāda uz likumdevēja gribu paredzēt mērķtiecīgus ierobežojumus atteikties no militārā dienesta izpildes. Tādējādi ar likuma normās ietvertajiem absolūtiem aizliegumiem tiek ierobežotas personai Satversmes 99. panta pirmajā teikumā noteiktās tiesības uz domas, apziņas un reliģiskās pārliecības brīvību, proti, valsts rīcība ir kvalificējama kā pamattiesību aizskārums.

Vērtējot pamattiesību aizskāruma attaisnojāmību, ir jāņem vērā Satversmes tiesas praksē izveidoto pārbaudes metodoloģiju, kas paredz konkrētus ierobežojuma kumulatīvus pārbaudes kritērijus:

- 1) tas ir noteikts ar likumu;
- 2) tam ir leģitīms mērķis;
- 3) tas ir samērīgs.²⁵

Militārā dienesta likums ir pieņemts normatīvajos aktos noteiktajā kārtībā, izsludināts un publiski pieejams atbilstoši normatīvo aktu prasībām. Lai arī aizliegumi atteikties no militārā dienesta izpildes pacifisma vai principiālu iebildumu dēļ nav *expressis verbis* formulēti konkrētajā tiesību normā, tomēr likums (kā sistēma) ir pietiekami skaidrs, lai persona varētu izprast aizliegumu saturu un paredzēt tās piemērošanas sekas. Tādējādi pamattiesību aizskārums ir noteikts ar likumu.

Ikviena pamattiesību ierobežojuma pamatā ir jābūt apstākļiem un argumentiem, kādēļ tas vajadzīgs, proti, ierobežojums tiek noteikts svarīgu interešu – leģitīma mērķa – labad.²⁶ Satversmes 116. pants noteic, ka reliģiskās pārliecības

²¹ Satversmes tiesas 26.04.2018. spriedums lietā Nr. 2017-18-01, 18. p. Latvijas Vēstnesis, 2018, Nr. 85.

²² Šādu secinājumu izdara arī Rīgas apgabaltiesa spriedumā Nr. A420200818.

²³ Pleps J. 116. panta komentārs. Latvijas Vēstnesis, 2011, 769. lpp.

²⁴ Likumprojekta "Militārā dienesta likums" anotācija. Pieejams: http://helios-web.saeima.lv/bin/lasa?LP1062_0 [aplūkots 25.02.2021.]; Likumprojekta "Militārā dienesta likums" redakcija pirmajam lasījumam. Pieejams: http://helios-web.saeima.lv/bin/lasa?LP1062_0 [aplūkots 25.02.2021.]; Latvijas Republikas 7. Saeimas 2002. gada 30. maija pavasara sesijas četrpadsmitās sēdes stenogramma. Pieejams: <http://saeima.lv/transcripts/view/754> [aplūkots 25.02.2021.].

²⁵ Sk.: Satversmes tiesas 10.02.2017. spriedums lietā Nr. 2016-06-01, 21. p. Latvijas Vēstnesis, 2017, Nr. 33.

²⁶ Satversmes tiesas 07.11.2013. spriedums lietā Nr. 2012-24-03, 17. p. Latvijas Vēstnesis, 2013, Nr. 220.

paušanu var ierobežot likumā paredzētajos gadījumos, lai aizsargātu citu cilvēku tiesības, demokrātisko valsts iekārtu, sabiedrības drošību, labklājību un tikumību. Militārajam dienestam ir savas ievērojamas īpatnības, kas to būtiski atšķir no citiem valsts dienesta veidiem, – galvenokārt šāda īpatnība ir dienesta pamatā esošās valsts imperatīvās militārās intereses, kas vērstas uz valsts pastāvēšanas un suverenitātes nodrošināšanu.²⁷ Valsts imperatīvo militāro interešu aizsardzība ir atkarīga no NBS gatavības, tai skaitā no pietiekamā karavīru skaita, nodrošināt ar valsts aizsardzību un sabiedrības drošību saistīto uzdevumu izpildi gan miera laikā, gan militāro draudu gadījumā. Iespējas atteikties no dienesta izpildes veicina NBS cilvēkresursu (karavīru) apjoma samazināšanos. Tādējādi Militārā dienesta likuma normās ietvertie absolūtie aizliegumi atteikties no dienesta izpildes pacifiskās pārliecības vai principiālu iebildumu dēļ kalpo tādām mērķim kā citu cilvēku tiesību un sabiedrības drošības aizsardzība.

Neievērojot samērīgumu, nevar nodrošināt taisnīgumu, kas ir demokrātiskas tiesiskas valsts tiesiskās sistēmas galīgais mērķis.²⁸ Atbilstoši samērīguma principam būtiski privātpersonas tiesību vai tiesisko interešu ierobežojumi ir attaisnojami tikai ar nozīmīgu sabiedrības labumu.²⁹ Ņemot vērā, ka tiesībām uz domas, apziņas un reliģiskās pārliecības brīvību ir konstitucionālo tiesību rangs, absolūti aizliegumi šajās aspektā uzskatāmi par būtiskiem personas tiesību ierobežojumiem. No Satversmes tiesas judikatūras izriet, ka, izvērtējot absolūta aizlieguma samērīgumu papildus jau Satversmes tiesas praksē izstrādātajiem samērīguma kritērijiem, jāpārbauda arī tas, vai likumdevējs ir: 1) pamatojis absolūta aizlieguma nepieciešamību; 2) izvērtējis absolūta aizlieguma būtību un piemērošanas sekas; 3) pamatojis to, ka, paredzot izņēmumus no šā absolūta aizlieguma, pamattiesību ierobežojuma leģitīmais mērķis netiktu sasniegts līdzvērtīgā kvalitātē.³⁰

No Militārā dienesta likuma minēto normu izstrādes un pieņemšanas dokumentiem nevar gūt apstiprinājumu, ka likumdevējs analizēja un pamatoja absolūta aizlieguma nepieciešamību attiecībā uz aktīvā dienesta karavīru vai rezerves karavīru. Arī rezervista tiesības tikt noņemtam no NBS rezerves uzskaites personas pacifiskās pārliecības vai principiālu iebildumu dēļ netika vērtētas. Tas vien, ka likumdevējs apzināti nav paredzējis tiesiskajā regulējumā iespēju atteikties no militārā dienesta izpildes iekšējās pārliecības dēļ, nenozīmē, ka likumdevējs šo apzinātu rīcību ir pamatojis un izvērtējis tā būtību. Autore secina, ka likumdevējs cita starpā nav pamatojis, ka, paredzot izņēmumus no vispārējā aizlieguma atteikties no militārā dienesta izpildes, pamattiesību ierobežojuma leģitīmais mērķis – citu cilvēku tiesību un sabiedrības drošības aizsardzība – netiktu sasniegts līdzvērtīgā kvalitātē. Ir pamatotas šaubas, ka sabiedrības labums no personas, kas atsakās valkāt karavīra formas tērpu, nēsāt un pielietot dienesta ieroci un citus militārus līdzekļus, kas ir karavīra pamatpienākumi miera un militārā konflikta situācijās,

²⁷ Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 04.06.2012. spriedums lietā Nr. SKA-138/2012, 12. p. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/administrativo-lietu-departaments/hronologiska-seciba?year=2012> [aplūkots 25.02.2021.].

²⁸ Satversmes tiesas tiesneses D. Rezevskas atsevišķās domas lietā Nr. 2016-14-01 "Par Solidaritātes nodokļa likuma 3., 5., 6., 7. un 9. panta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. panta pirmajam teikumam un 109. pantam", 3. p. Pieejams: <http://m.likumi.lv/doc.php?id=295883> [aplūkots 01.03.2021.].

²⁹ Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 03.10.2007. spriedums lietā Nr. SKA-376/2007, 14. p. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/administrativo-lietu-departaments/klasifikators-pec-lietu-kategorijam/administrativais-process/tiesibu-principi/sameriguma-principi> [aplūkots 01.03.2021.].

³⁰ Satversmes tiesas 24.11.2017. spriedums lietā Nr. 2017-07-01, 19. p. Latvijas Vēstnesis, 2017, Nr. 234.

ir lielāks par personas tiesībām nodarīto kaitējumu. Tādējādi Militārā dienesta likumā noteiktie absolūtie aizliegumi neatbilst samērīguma principam un līdz ar to atzīstami par Satversmes 99. panta pirmajā teikumā nostiprināto tiesību uz domas, apziņas un reliģiskās pārliecības brīvību neattaisnojamiem aizskārumiem.

Kopsavilkums

1. Militārā dienesta likumā gan aktīvā dienesta karavīram, gan rezerves karavīram ir noteikti ierobežojumi atteikties no dienesta izpildes pacifisma vai principiālu iebildumi dēļ, turklāt šādi ierobežojumi ir vērtējami kā vispārēji aizliegumi, jo pastāv neierobežotu laiku un attiecas uz visiem karavīriem, neparedzot individuālu gadījumu izvērtējumu.
2. Militārā dienesta pamatā esošo valsts imperatīvo militāro interešu aizsardzībai likumdevējs var tā tiesiskajā regulējumā ietvert pamattiesību ierobežojumus atteikšanās no dienesta izpildes aspektā, tai skaitā – absolūtus aizliegumus, tomēr katrā konkrētajā gadījumā likumdevējam ir jāpamato, ka šādi ierobežojumi ir ne vien nepieciešami, bet arī attaisnojami.
3. Pacifiskā pārliecība un principiāli iebildumi pret militārā dienesta izpildi ietilpst Satversmes 99. panta tvērumā, tomēr ierobežojama ir vienīgi to paušana – klusējot vai atsakoties veikt militāras darbības, kas ir pretrunā ar personas pārliecību.
4. Militārā dienesta likumā noteiktie aizliegumi atteikties no dienesta izpildes pacifisma vai principiālu iebildumu dēļ neatbilst samērīguma principam un līdz ar to var būt atzīstami par Satversmes 99. panta pirmajā teikumā nostiprināto tiesību uz domas, apziņas un reliģiskās pārliecības brīvību neattaisnojamiem aizskārumiem.

SAMĒRĪGUMA PRINCIPA IZPRATNE UN PIEMĒROŠANA PUBLISKAJĀ IEPIRKUMĀ IESNIEGTA PIEDĀVĀJUMA IZVĒRTĒŠANĀ

UNDERSTANDING AND APPLICATION OF PRINCIPLE OF PROPORTIONALITY IN EVALUATION OF A TENDER SUBMITTED IN PUBLIC PROCUREMENT

Džeina Gaile, Mg. iur., LL.M.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes studiju programmas
“Tiesību zinātne” doktorante

Summary

The principle of proportionality is one of the most important principles of public law, and it has been included amongst the public procurement principles in Directive 2014/24/EU. It requires that action undertaken must be proportionate to its objectives. In this article, the author explores the place of this principle in the public procurement field and application in the process of evaluation of a tender. It is concluded that this principle is both important when determining procurement requirements and evaluating tenders. For example, the contracting authority should not reject a tender for formal reasons. However, it can be difficult to evaluate whether this principle is complied with since in evaluation of tenders it is applied on a case-by-case basis.

Atslēgvārdi: publiskais iepirkums, samērīguma princips, piedāvājuma vērtēšana.

Keywords: public procurement, principle of proportionality, evaluation of tender.

Ievads

Raksta mērķis ir apskatīt samērīguma principa izpratni un piemērošanu publisko iepirkumu jomā, īpašu uzmanību pievēršot piedāvājuma vērtēšanas posmam. Tiek sniegts ieskats par šī principa vietu un nozīmi publisko iepirkumu sistēmā un tā būtiskākajiem piemērošanas aspektiem, aprakstot tā ietekmi uz prasību izvirzīšanu un detalizētāk pievēršoties piemēriem, vērtējot piedāvājumu. Uzmanība tiek pievērsta aspektiem, kas var radīt sarežģījumus, izvērtējot šī principa piemērošanas robežas. Apskatāmo jautājumu loks ir ierobežots, attiecinoši tikai uz Publisko iepirkumu likumu¹ (turpmāk – PIL). Rakstā izmantota analītiskā, sistēmiskā, dogmatiskā un salīdzinošā pētniecības metode.

¹ Publisko iepirkumu likums: LV likums. Pieņemts 15.12.2016. [15.01.2021. red.].

1. Samērīguma principa nozīme un izpratne

Samērīguma princips ir viens no administratīvajā procesā piemērojamiem vispārējo tiesību principiem², kas atzīts par vienu no svarīgākajiem Eiropas Savienības (turpmāk – ES)³ un publisko tiesību principiem⁴. Tas attiecināms uz publisko iepirkumu jomu, jo iestādes darbības, sākot ar publiskā iepirkuma plānošanu līdz pat lēmuma paziņošanai, tiek īstenotas publisko tiesību jomā⁵.

Arī ar PIL pārņemtās Direktīvas 2014/24/ES⁶ preambulas 1. apsvērumā norādīts, ka publisko līgumu slēgšanas tiesību piešķiršanai, ko īsteno dalībvalstu iestādes vai ko īsteno to vārdā, ir jāatbilst Līguma par Eiropas Savienības darbību principiem un jo īpaši brīvas preču aprites principam, brīvībai veikt uzņēmējdarbību un pakalpojumu sniegšanas brīvībai, kā arī no tiem izrietošajiem principiem, proti, vienlīdzīgai attieksmei, nediskriminācijai, savstarpējai atzišanai, proporcionalitātei un pārredzamībai, un kā viens no iepirkumu principiem direktīvas 18. pantā ir norādīts – “līgumslēdzējas iestādes [...] rīkojas samērīgi”. Šī principa iekļaušana pamatota ar to, ka ir iespējams ievērojami samazināt administratīvo slogu iepirkuma procedūrās, nodrošinoties, ka jebkuras procesuālas un būtiskas prasības ir samērīgas ar līguma priekšmetu. Lai uzsvērtu tā nozīmi, samērīguma princips ir tieši norādīts starp vispārējiem publisko iepirkumu principiem.⁷ Eiropas Savienības Tiesa (turpmāk – EST) šo principu piemēroja arī attiecībā uz Direktīvu 2004/18/EK, šī prakse būs vienlīdz nozīmīga, interpretējot 2014. gada direktīvu.⁸

Samērīguma principam ir svarīga nozīme visās procesa stadijās, it īpaši informācijas iegūšanas, administratīvā akta izdošanas un atcelšanas procesā. Jebkurā gadījumā, kad iestādei piešķirta rīcības brīvība, tās lēmumam un rīcībai jābūt samērīgai. Savukārt obligātā administratīvā akta gadījumā samērīguma princips pirmām kārtām jāievēro tiesību normas interpretēšanas procesā, it īpaši interpretējot tiesību normu, izmantojot sistēmisko un teleoloģisko metodi.⁹

Apskatot samērīguma principa vispārīgo izpratni, secināms, ka tā mērķis ir ierobežot iestādes rīcības brīvību (diskrecionāro varu), nodrošinot, ka individa tiesības un intereses netiek ierobežotas vairāk, nekā tas nepieciešams, lai sasniegtu mērķi.¹⁰ Samērīguma princips noteic, ka tad, ja publiskā vara ierobežo personas tiesības un likumiskās intereses, ir jāievēro saprātīgs līdzsvars starp personas un

² Administratīvā procesa likums: LV likums. Pieņemts 25.10.2001., 4. panta pirmās daļas 9. punkts. [25.01.2021. red.].

³ Rezevska D. Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. 2. izd. Rīga: Daigas Rezevska izdevums, 2015, 102. lpp.

⁴ Briede J. (zin. red.). Administratīvā procesa likuma komentāri. A un B daļa. Rīga: Tiesu nama aģentūra, 2013, 185.–186. lpp.

⁵ Augstākās tiesas 23.05.2006. lēmums lietā SKA-306/2006, 10. p. Pieejams: <http://at.gov.lv/downloadlawfile/4986> [aplūkots 03.02.2021.].

⁶ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2014/24/ES par publisko iepirkumu un ar ko atceļ Direktīvu 2004/18/EK. Pieņemta 26.02.2014. [01.03.2021. red.].

⁷ Council of the European Union, “Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on public procurement Cluster 8: Sound procedures” Council document 11266/12, p. 2. Pieejams: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11266-2012-INIT/en/pdf> [aplūkots 03.02.2021.].

⁸ Arrowsmith S. The Law of Public and Utilities Procurement: Regulation in the EU and UK. 3rd ed. London: Sweet and Maxwell, 2014, p. 631.

⁹ Briede J. 2013, 190.–192. lpp.

¹⁰ Turpat, 185.–186. lpp.

valsts vai sabiedrības interesēm¹¹. Arī EST norādījusi, ka samērīguma princips prasa, lai līdzekļi, kurus pielieto, izmantojot Kopienu tiesību normu, būtu derīgi attiecīgā mērķa īstenošanai un nepārsniegtu to, kas ir nepieciešams, lai to sasniegtu.¹² Līdzīgi princips skaidrots Administratīvā procesa likuma (turpmāk – APL) 13. pantā. Pēc būtības samērīguma princips prasa, lai “veiktās darbības būtu samērīgas ar to mērķi”¹³ jeb “lai policija nešautu uz zvirbuļiem ar lielgabaliem”¹⁴.

Jebkurā samērīguma izvērtējumā jāidentificē būtiskās intereses un tiek veikta svara vai vērtības piedēvēšana šīm interesēm, jo tas ir nepieciešams nosacījums pirms jebkuras izvērtēšanas. Parasti samērīguma pārbaudei būs trīs posmi – 1) vai līdzeklis ir piemērots, lai sasniegtu mērķi, 2) vai tas ir nepieciešams, lai sasniegtu mērķi, 3) vai līdzekļa radītais slogs individam nebija nesamērīgs attiecībā pret mērķi (samērīgums *stricto sensu*)¹⁵. Līdzīgi ir APL 66. pantā norādītie lietderības apsvērumi, kas faktiski ir vadlīnijas samērīguma principa ievērošanai¹⁶. Arī Satversmes tiesas izvērtējumā par tiesību normas atbilstību samērīguma principam tiek noskaidroti minētie apsvērumi, un, ja tiek atzīts, ka tiesību norma neatbilst kaut vienam no šiem kritērijiem, tad tā neatbilst arī samērīguma principam un ir prettiesiska.¹⁷

Publisko iepirkumu jomā ietvertas atsauces uz identisku samērīguma principa izpratni.¹⁸ Vispārējā tiesa norādījusi, ka samērīguma princips prasa, lai iestāžu akti nepārsniegtu to, kas ir piemērots un nepieciešams izvērīto mērķu sasniegšanai, ar to saprotot, ka, ja ir iespēja izvēlēties vienu no vairākiem piemērotiem pasākumiem, jāizvēlas vismazāk apgrūtinošais un tā izraisītie trūkumi nedrīkst būt nesamērīgi ar sasniedzamajiem mērķiem.¹⁹

Kā redzams, šis princips līdzīgi tiek skaidrots gan ES, gan Latvijas kontekstā un, autores ieskatā, tā piemērotājiem ir būtiski izprast iepriekš norādītos kritērijus. Tā kā vispārējo tiesību principu saturs tiek noteikts ar konkretizācijas metodi²⁰, tālāk apskatīta tā piemērošana publisko iepirkumu jomā.

2. Samērīguma princips publisko iepirkumu jomā

PIL neietver atsevišķu principu uzskaitījumu, pasūtītāja pienākums rīkoties samērīgi nav tieši noteikts arī 2. pantā pie likuma mērķiem. PIL ir tikai viena tieša norāde uz šo principu – pasūtītājs pēc iespējas dod priekšroku tādām prasībām, kritērijiem un noteikumiem, kas nodrošina iepirkuma atbilstību zaļā

¹¹ Satversmes tiesas 19.03.2002. spriedums lietā Nr. 2001-12-01, 3.1. p. Latvijas Vēstnesis, 2013, Nr. 33.

¹² EST 14.12.2004. spriedums lietā C-210/03 *The Queen, on the application of: Swedish Match AB and Swedish Match UK Ltd v. Secretary of State for Health*, 47. p.

¹³ Tridimas T. *General principles of EU Law*. 2nd ed. 2006, p. 136. Citēts pēc: Arrowsmith S. 2014, p. 628.

¹⁴ Fleiner F. *Institutionen des deutschen Verwaltungsrechts*, Tübingen: Mohr, 1928, s. 404. Citēts pēc: Mathews J. *Proportionality Review in Administrative Law*. In: Rose-Ackerman S., Lindseth P. L., Emerson B. (eds.). *Comparative Administrative Law*, 2nd ed. Northampton: Edward Elgar Publishing, 2017, p. 405.

¹⁵ Craig P., De Búrca G. *EU law: Text, cases, and materials*. 5th edition. New York: Oxford University Press, 2011, p. 526.

¹⁶ Briede J. 2013, 637. lpp.

¹⁷ Satversmes tiesas 19.03.2002. sprieduma lietā Nr. 2001-12-01, 3.1. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2013, Nr. 33.

¹⁸ Arrowsmith S. 2014, p. 628.

¹⁹ EST Vispārējās tiesas 10.12.2009. spriedums lietā T195/08 *Antwerpse Bouwwerken NV v. European Commission*, 57. p.; 20.09.2011. spriedums lietā T461/08 *Evropaïki Dynamiki/EIB*, 142. p.

²⁰ Rezevska D. 2015, 148. lpp.

publiskā iepirkuma principiem, ievērojot samērīguma principu.²¹ Norādes uz nepieciešamību ievērot samērīgumu PIL pārsvarā iekļautas saistībā ar prasību un iepirkuma noteikumu izvirzīšanu²². Augstākās tiesas (turpmāk – AT) ieskatā, par prasību samērīgumu pārbaudāms, vai attiecīgās kvalifikācijas prasības neietver ko tādu, kas pārsniedz saprātīgi nepieciešamo konkrētā iepirkuma mērķa sasniegšanai.²³ Jo striktākas ir prasības, jo mazāk piegādātāji piedalīsies, un galu galā uz līgumu būs mazāka konkurence. Tādējādi samērīguma princips nodrošina, ka pieeja publiskiem līgumiem nav ierobežota, jo tas var tikt uzskatīts par iekšējā tirgus ierobežojumu.²⁴

EST samērīguma principu ir piemērojusi kā pamatu, lai ierobežotu izslēgšanas apjomu²⁵, piemēram, kad dalībvalstis ir noteikušas nosacījumus, kas paredz piegādātāju izslēgt no iepirkuma procedūras²⁶. Tomēr prof. S. Erousmita norāda, ka EST pieeja šajās lietās (*Fabricom*, *Michaniki* un sekojošās), kas prasa izvērtējumu katrā atsevišķā gadījumā, var tikt kritizēta, jo tā būtiski palielina iepirkumu procesa slogu, kā arī rada ievērojamu neskaidribu pasūtītājiem par to, vai konkrētos piegādātājus ir pieļaujams izslēgt. Norādīto problēmu kontekstā nav iespējams teikt, ka katra konkrētā gadījuma atsevišķa izvērtēšana ir piemērots alternatīvs līdzeklis, lai sasniegtu vienlīdzīgas attieksmes un pārskatāmības mērķus. Turklāt rīcības brīvība, kuru paredz šāds atsevišķu gadījumu izvērtējums, ar diskrimināciju saistītu iemeslu dēļ pati rada ļaunprātīgas izmantošanas risku, jo padara iespējamus aizspriedumus gan nacionālajās, gan ES politikās.

Ģenerālvokāta Ležē viedoklis *Fabricom* lietā²⁷ atšķirās no tiesas viedokļa, viņš uzskatīja, ka Beļģijas plašais vispārīgais izslēgšanas noteikums ir attaisnojams ar nepieciešamību pēc tiesiskās drošības un pārskatāmības.²⁸ Kā redzams, atšķiras viedokļi par to, kāda nozīme piešķirama samērīguma un tiesiskās drošības principiem. Autores ieskatā, minētie riski attiecināmi arī uz citiem gadījumiem, kad piemērojams samērīguma princips, tajā skaitā uz turpmāk aprakstīto piedāvājumu vērtēšanas procesu.

3. Samērīguma princips piedāvājuma vērtēšanā

Vērtējot piedāvājumus, pasūtītājs atlasa un pārbauda piedāvājumus atbilstoši procedūras dokumentos noteiktajām prasībām un izvēlas piedāvājumu saskaņā ar noteiktajiem piedāvājuma izvērtēšanas kritērijiem²⁹. Jāņem vērā, ka nolikums ir tiesību akts un tā noteikumi ir saistoši līdz pat brīdim, kad tiek izpildīts vai

²¹ PIL 19. panta pirmā daļa.

²² Sīkāk sk. PIL 13. panta piekto un sesto daļu, 20. panta otro daļu, 41. panta otro daļu u. c.

²³ Augstākās tiesas 27.08.2020. spriedums Nr. SKA-297/2020, 8. p. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/420560.pdf> [aplūkots 03.02.2021.].

²⁴ Hamer C. The possibility to exclude an economic operator that cannot be trusted. *European Procurement & Public Private Partnership Law Review*, 2020, Vol. 15 (1), p. 50.

²⁵ Arrowsmith S. 2014, 7–24, p. 628.

²⁶ EST 03.03.2005. spriedums apvienotajā lietā C-21/03 un C-34/03 *Fabricom SA* pret Beļģijas valsti, EST 16.12.2008. spriedums lietā C-213/07 *Michaniki AE* pret *Ethniko Symvoulío Radiotileorasis* un *Ypourgos Epikrateia*.

²⁷ Ģenerālvokāta F. Ležē 11.11.2004. secinājumi apvienotajā lietā C-21/03 un C-34/03 *Fabricom SA* pret Beļģijas valsti.

²⁸ Arrowsmith S. 2014, pp. 1293–1294.

²⁹ PIL 41. panta pirmā daļa.

ir kļuvis neapstrīdams lēmums par līguma slēgšanas tiesību piešķiršanu³⁰. Visu pretendentu piedāvājumiem ir jāpiemēro vienādi nosacījumi, un tiem jābūt formulētiem skaidri, precīzi un nepārprotami.³¹ Līdz ar to, ja pasūtītājs, izmantojot rīcības brīvību, nolikumā ir noteicis konkrētas prasības, tam tās ir jāņem vērā, izdodot administratīvo aktu par iepirkuma rezultātiem, un tam nav izvēles brīvības attiecībā uz administratīvā akta saturu³², pasūtītājam ir stingri jāievēro paša noteiktie kritēriji³³. Tātad pasūtītājs, jau nosakot iepirkuma prasības, vispārīgi ir paredzējis savas turpmākās rīcības robežas. Tālāk apskatīti piemēri samērīguma piemērošanai piedāvājuma vērtēšanas gaitā.

Pasūtītājam, izstrādājot nolikumu, ir jādomā arī par to, vai veids, kādā pārlicināties par pretendenta spējām, nerada pārmērīgu slogu abām pusēm – pretendentam, pierādot kādu apstākli, un pasūtītājam, pārbaudot tā pastāvēšanu.³⁴ Samērīguma princips ir būtisks, lai interpretētu direktīvas balansētā veidā, lai ierobežotu procesuālo slogu gan pasūtītājiem, gan piegādātājiem.³⁵ Minētais saistāms, piemēram, ar PIL 41. panta astotajā daļā paredzētajām tiesībām pieprasīt, lai tiek iesniegti piedāvāto preču paraugi, nepieprasot iesniegt tādu preču paraugus, kuru iesniegšana rada nesamērīgus izdevumus.

Samērīguma princips piemērojams arī, lai ierobežotu iespēju automātiski izslēgt neatbilstošu piedāvājumu, kad tas var tikt pieņemts, nekaitējot publisko iepirkumu noteikumu interesēm³⁶. Regulējums piedāvājuma precizēšanai iekļauts PIL 41. pantā un paredz arī samērīga termiņa noteikšanu informācijas sniegšanai. Kā norāda profesore S. Erousmīta, pastāv pienākums atsevišķos gadījumos pieļaut kļūdu labošanu piedāvājumā, pamatojoties uz samērīguma principu, ja labojumu nepieļaušana negatīvi ietekmētu konkurenci, bet neveicinātu nevienu nozīmīgu iepirkumu politikas mērķi, kuru nevarētu sasniegt citos veidos.³⁷ Attiecīgi PIL paredzētās pasūtītāja tiesības lūgt precizēt vai izskaidrot piedāvājumā ietvertu informāciju Senāta praksē tiek saistītas ar nepieciešamību novērst pretendentu izslēgšanu vienīgi formālu iemeslu dēļ un ievērot samērīguma principu.³⁸ Piemēram, lietā, kur speciālista CV bija nepareizi norādīts tā apmeklēto kursu sertifikāta izdevējs, AT norādīja, ka automātiska izslēgšana no turpmākās dalības iepirkuma procedūrā, pamatojoties uz piemēroto normu, tikai nebūtiskas neprecizitātes (neuzmanības kļūdas) dēļ pretendenta iesniegtajā informācijā kvalifikācijas novērtēšanai būtu pārlieku formāla un neatbilstoša samērīguma principam.³⁹ Uz samērīgumu informācijas precizēšanas kontekstā norādījusi arī

³⁰ Augstākās tiesas 17.08.2012. lēmums lietā Nr. SKA-850/2012, 7. p.

³¹ EST 02.06.2016. spriedums lietā C-27/15 Pippo Pizzo pret CRGT Srl, 36. p.

³² Augstākās tiesas 06.06.2017. spriedums lietā SKA-208/2017, 6. p. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/317091.pdf> [aplūkots 04.02.2021.].

³³ EST 10.10.2003. spriedums lietā C-336/12 Ministeriet for Forskning, Innovation og Videregående Uddannelser pret Manova A/S, 40. p.

³⁴ Augstākās tiesas 21.05.2018. lēmums lietā Nr. SKA-1222/2018, 16. p. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/354871.pdf> [aplūkots 04.02.2021.].

³⁵ Arrowsmith S. 2014, p. 628.

³⁶ Ibid.

³⁷ Ibid., p. 823.

³⁸ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Tiesu prakses apkopojums publisko iepirkumu lietās (2005. gada februāris – 2020. gada jūnijs). Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/tiesu-prakses-apkopojumi/administrativas-tiesibas> [aplūkots 02.03.2021.].

³⁹ Augstākās tiesas 16.07.2010. spriedums lietā SKA-296/2010, 11., 12. p. Pieejams: <http://at.gov.lv/downloadlawfile/472> [aplūkots 02.03.2021.].

Vispārīgā tiesa.⁴⁰ Profesores S. Erousmitas ieskatā, visdrīzāk dalībvalsts nevar aizliegt piedāvājuma precizēšanu, kad to pieprasa samērīguma princips, un var apgalvot, ka pienākumu labot piedāvājumu, kas tiek piemērots saskaņā ar ES samērīguma principu, vispārīgi nevar aizstāt ar pretējiem nosacījumiem iepirkuma dokumentos.⁴¹

Samērīguma princips ņemams vērā arī gadījumos, kad tiek izvērtēta pretendenta izslēgšanas iespēja, piemēram, izvēles (fakultatīvu) izslēgšanas nosacījumu gadījumā. EST izskatīja lietu, kurā Nīderlandes tiesības paredzēja iespēju izslēgt pretendentu, ja tas ir vainīgs smagā profesionālās ētikas pārkāpumā, un secināja, ka, tā kā iepirkuma dokumentācijā bija norāde, ka piedāvājumi tiks noraidīti, neveicot samērīguma izvērtējumu, kas varēja radīt nedrošību ieinteresētajiem piegādātājiem (jo īpaši no citām dalībvalstīm), konkrētajā gadījumā vienlīdzīgas attieksmes un pārskatāmības principu kontekstā pasūtītājs nebija tiesīgs šādu piegādātāju nenoraidīt.⁴² Novērtējums, kas attiecas uz to, vai pasūtītājs uzticas konkrētajam piegādātājam, ir balstīts uz lielu rīcības brīvību – brīvību, kas ir jāizmanto atbilstoši ES iepirkumu principiem attiecībā uz pārskatāmību, vienlīdzīgu attieksmi un, visbūtiskāk, samērīguma principu⁴³. Tā kā Saeimā 1. lasījumā ir pieņemti grozījumi PIL izslēgšanas noteikumos, kas saistīti ar iespēju apšaubīt pretendenta godprātību⁴⁴, minētie aspekti var kļūt īpaši aktuāli.

Iepriekš norādītajā EST spriedumā vienlīdzīgas attieksmes un pārskatāmības princips tika uzskatīts par būtiskāku nekā samērīguma izvērtējums, lai arī ir autori, kuru ieskatā samērīguma princips kā vispārīgais princips būtu piemērojams arī gadījumā, kad ir norādīts, ka tas netiks piemērots⁴⁵. Autore uzskata, ka šāda situācija tomēr radītu risku tiesiskajai drošībai. Tomēr lēmumu ietekmē konkrētās situācijas apstākļi un var būt dažādi viedokļi par to, kas katrā gadījumā ir samērīgi.

Tā kā samērīgumu nav iespējams izvērtēt, ņemot vērā tikai objektīvos kritērijus, subjektivitāte ir viena no samērīguma principa iezīmēm un pilnīgi iespējams, ka, lemjot par vienu un to pašu jautājumu, dažādas iestādes vai dažādi tiesneši dažādās tiesās var nonākt pie dažādiem secinājumiem⁴⁶, kas var radīt pamatu strīdiem. Kā norāda J. Briede, lai novērstu manipulācijas ar samērīguma principu, ir ļoti svarīgi, lai apsvērumi, kas izdarīti, piemērojot samērīguma principu, tiktu atspoguļoti administratīvajā aktā vai tiesas nolēmumā.⁴⁷

Autores ieskatā, norādītie piemēri, kuros pasūtītājam jāņem vērā samērīguma princips, parāda, cik būtiska ietekme uz iepirkuma rezultātu var būt šī

⁴⁰ EST Vispārējās tiesas 27.09.2002. spriedums lietā T-211/02 Tideland Signal Ltd v. Commission of the European Communities; EST Vispārējās tiesas 10.12.2009. spriedums lietā T195/08 Antwerpse Bouwwerken NV v. European Commission.

⁴¹ Arrowsmith S. 2014, pp. 831, 834.

⁴² EST 14.12.2014. spriedums lietā C-171/15 Connexion Taxi Services BV pret Staat der Nederlanden – Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport u. c.

⁴³ Hamer C. 2020, p. 43.

⁴⁴ Likumprojekta "Grozījumi Publisko iepirkumu likumā" 5. punkts un anotācija. Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS13/saeimalivs13.nsf/0/5CC1C6D87B5BA749C2258616004DC062?OpenDocument> [aplūkots 03.02.2021.].

⁴⁵ Hamer C. 2020, p. 50.

⁴⁶ Gerapetritis G. Proportionality in Administrative Law. Judicial Review in France, Greece, England and in the European Community. Athens: Ant. N. Sakkoulas Publishers, 1997, p. 257. Citēts pēc: Briede J. 2013, 192. lpp.

⁴⁷ Briede J. 2013, 192. lpp.

principa izpratnei, kā arī to, kādi ir potenciālie sarežģījumi samērīguma principa piemērošanā.

Kopsavilkums

1. Samērīguma princips ir vispārējo tiesību princips, kas ir būtisks gan ES, gan nacionālajā līmenī un ir piemērojams arī publisko iepirkumu jomā.
2. Ar Direktīvas 2014/24/ES pieņemšanu samērīga rīcība ir tieši nostiprināta kā viens no iepirkumu principiem, savukārt PIL šāda vispārīga norāde nav konstatējama.
3. Saturiski samērīguma princips prasa, lai pasūtītāja rīcība ir samērīga ar tās mērķi, un tas parasti tiek pārbaudīts, izvērtējot piemērotību, nepieciešamību un samērīgumu.
4. Publisko iepirkumu gadījumā samērīgums visbiežāk tiek saistīts ar norādi, ka prasībām ir jābūt samērīgām ar līguma priekšmetu, savukārt vērtēšanas procesā samērīgums ir būtisks, piemēram, lai nodrošinātu, ka piedāvājums netiek noraidīts tikai formālu vai nebūtisku iemeslu dēļ.
5. Samērīguma principa piemērošanu piedāvājumu vērtēšanas laikā apgrūtina tas, ka izvērtējums veicams katrā atsevišķā gadījumā un šī principa piemērošana nevar izslēgt subjektivitāti, tādēļ īpaši būtisks ir izsvērts lēmuma pamatojums.

PUBLISKAS PERSONAS NEATBILSTOŠAS RĪCĪBAS AR FINANŠU LĪDZEKĻIEM IETEKME

IMPACT OF INAPPROPRIATE OPERATIONS WITH FINANCIAL RESOURCES BY A PUBLIC PERSON

Elīna Pankrate, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

The purpose of this paper is to analyse the consequences and effect of inappropriate and unlawful management of financial resources and property by a public person. A management of financial resources and property by a public person is primarily assessed in the context if its action in the field of private law – by participating in commercial activities. This paper summarises the information about the effect and consequences brought about by operations with financial resources and property of public person by unlawful involvement in commercial activities, which the Competition Council has established in its practice.

Atslēgvārdi: publiskas personas finanšu līdzekļi un manta, nelikumīga rīcība ar publiskas personas finanšu līdzekļiem un mantu, publiskas personas nepamatota komercdarbība.

Keywords: financial resources and property of a public person, unlawful operations with financial resources and property of a public person, an unlawful commercial activity of public person.

Ievads

Vērtējot, vai publiskas personas, iesaistoties komercdarbībā, ir ievērojušas Valsts pārvaldes iekārtas likuma¹ 88. pantā noteiktos nosacījumus, bieži tiek jautāts, kādu gan kaitējumu publiska persona varētu būt radījusi, iesaistoties komercdarbībā nepamatoti. Valda arī uzskats – apstākļi, ka publiska persona iesaistījies komercdarbībā un uzsākusi, piemēram, sniegt sabiedriskās ēdināšanas vai apbedīšanas pakalpojumus, ir sabiedrības interesēs, jo bieži vien publiskā persona šos pakalpojumus piedāvā lētāk salīdzinājumā ar privāto komersantu – tātad pirmšķietami tiek pieņemts, ka sabiedrībai tas ir finansiāli izdevīgāk, jo par šiem pakalpojumiem publiskās personas kapitālsabiedrībai persona var maksāt mazāk. Šāds viedoklis netieši pauž uzskatu, ka publiska persona jebkādos apstākļos varētu iesaistīties komercdarbībā un likumā noteiktie nosacījumi ir lieki, kā arī likumā noteikto nosacījumu ievērošanai nav nozīmes, jo nekādas nelabvēlīgas sekas vai kaitējumu publiskas personas komercdarbība nerada.

¹ Valsts pārvaldes iekārtas likums: LV likums. Pieņemts 06.06.2002.

Šajā rakstā tiek aplūkota publiskas personas rīcības ar finanšu līdzekļiem ietekme tieši kontekstā ar tās rīcību privāto tiesību jomā – dibinot kapitālsabiedrību vai iegūstot līdzdalību esošā kapitālsabiedrībā,² tātad veicot komercdarbību.

Tā kā Konkurences padome savā praksē ir plaši vērtējusi, kādu ietekmi un sekas finanšu līdzekļu izlietošanas kontekstā rada publisku personu iesaistīšanās komercdarbībā, rakstā apkopots, autores ieskatā, būtiskākais no tās praksē konstatētā, un papildus raksta ierobežotā apjoma dēļ vien cita starpā pieminēta Valsts kontroles kompetences ietvaros konstatētā nelabvēlīgā ietekme.

1. Publiskas personas rīcība ar finanšu līdzekļiem

Termins “publiska persona” šajā rakstā tiek lietots atbilstoši Valsts pārvaldes iekārtas likuma 1. panta 1. punktā sniegtajai definīcijai – publiska persona ir Latvijas Republika kā sākotnējā publisko tiesību juridiskā persona un atvasinātas publiskas personas. Publiskai personai tās finanšu līdzekļi un mantu jāizmanto likumīgi un atbilstoši iedzīvotāju interesēm, tos neizšķērdējot un neizmantojot nelietderīgi. Publiskas personas jebkurai rīcībai ar finanšu līdzekļiem un mantu ir jāatbilst ārējos normatīvajos aktos paredzētajiem mērķiem, un tie jāizmanto normatīvajos aktos noteiktajā kārtībā.³

Pienākums izlietot finanšu līdzekļus un mantu likumīgi un atbilstoši normatīvajos aktos noteiktajam saista publisku personu neatkarīgi no jomas, kurā tā ar saviem finanšu līdzekļiem un mantu darbojas, – tātad publiskai personai tas ir saistošs, darbojoties gan publisko, gan privāto tiesību jomā. Tādējādi finanšu līdzekļu likumīgas un atbilstošas izlietošanas pienākums publisku personu saista, arī tai iesaistoties komercdarbībā – dibinot kapitālsabiedrību vai iegūstot līdzdalību esošā kapitālsabiedrībā.⁴

Iesaistoties komercdarbībā, publiskai personai savā rīcībā ar finanšu līdzekļiem un mantu ir jāievēro arī Valsts pārvaldes iekārtas likumā noteiktie publiskas personas komercdarbības pamati.⁵ Valsts pārvaldes iekārtas likuma 88. pantā likumdevējs ir noteicis izņēmuma nosacījumus. Vismaz vienam no tiem īstenojoties, publiska persona ir tiesīga iesaistīties komercdarbībā. Kāda no nosacījumiem īstenošanās ir obligāts priekšnoteikums, lai publiskas personas caur līdzdalību kapitālsabiedrībā veikto komercdarbību uzskatītu par likumīgu. Tādējādi arī kāda no nosacījumiem īstenošanās ir obligāts priekšnoteikums, lai publiskas personas rīcību ar mantu un finanšu līdzekļiem uzskatītu par likumīgu. Līdz ar to publiskas personas pienākums ievērot Valsts pārvaldes iekārtas likuma 88. panta pirmajā daļā noteiktos izņēmuma nosacījumus ir saistāms arī ar publiskas personas pienākumu nodrošināt tās mantas un finanšu līdzekļu efektīvu izlietošanu.

Konstatējot, ka publiska persona iesaistījies komercdarbībā, lai gan neizpildās neviens no likumā noteiktajiem izņēmuma nosacījumiem, būtu pamats arī secināt, ka publiska persona tās finanšu līdzekļus un mantu ir izlietojusi

² Valsts pārvaldes iekārtas likums: LV likums. Pieņemts 06.06.2002., 87. panta pirmās daļas 3. punkts.

³ Publiskas personas finanšu līdzekļu un mantas izšķērdēšanas novēršanas likums: LV likums. Pieņemts 19.07.1997., 2. pants.

⁴ Valsts pārvaldes iekārtas likums: LV likums. Pieņemts 06.06.2002., 87. panta pirmās daļas 3. punkts. Publiskas personas finanšu līdzekļu un mantas izšķērdēšanas novēršanas likums: LV likums. Pieņemts 19.07.1997., 2. panta trešā daļa.

⁵ Turpat.

nelikumīgi – neesot finanšu līdzekļu un mantas izlietošanas pamatam. Tā kā valsts pārvaldei ir jādarbojas sabiedrības interesēs,⁶ tad nelikumīga un mērķim neatbilstoša finanšu līdzekļu izlietošana būtu uzskatāma par rīcību, kas neatbilst sabiedrības interesēm.

Lai novērstu nepamatotu publiskas personas iesaistīšanos komercdarbībā un tādējādi arī novērstu nepamatotu finanšu līdzekļu vai mantas izlietošanu, likumdevējs ir noteicis publiskai personai pienākumu izvērtēt savu paredzēto rīcību, ietverot arī ekonomisko izvērtējumu.⁷ Veicot šādu ekonomisko izvērtējumu, publiskai personai būtu arī jāvērtē, vai tās paredzētā rīcība ar mantu un finanšu līdzekļiem būs likumīga un ekonomiski pamatota un atbildīs ārējos normatīvajos aktos paredzētajiem mērķiem. Neveicot šādu izvērtējumu vispār vai veicot to nepilnīgi vai kļūdaini un iesaistoties komercdarbībā nepamatoti, publiska persona potenciāli neefektīvi un ekonomiski nepamatoti izlietos savus finanšu līdzekļus un mantu.

Kapitālsabiedrības dibināšana vai līdzdalības iegūšana jau esošā kapitālsabiedrībā nenoliedzami ir saistāma ar finanšu līdzekļu vai mantas izlietošanu jeb to ieguldīšanu kapitālsabiedrībā – tās pamatkapitālā. Turpmāk šajā rakstā tiks aplūkotas ietekme un sekas, kādas radījusi vai varētu radīt publiskas personas nelikumīga un neefektīva finanšu līdzekļu izlietošana, ko savā praksē konstatējusi Konkurences padome.

2. Konkurences padomes kompetence un secinājumi

Konkurences padome ir tiešās pārvaldes iestāde, kuras kompetencē ietilpst tostarp uzraudzība par to, kā tiešās pārvaldes un pastarpinātās pārvaldes iestādes, kā arī kapitālsabiedrības, kurās publiskai personai ir izšķiroša ietekme, ievēro pienākumu nodrošināt brīvu un godīgu konkurenci, kā arī iestādes kompetencē ietilpst atzinumu sniegšana par tirgus dalībnieku darbības atbilstību konkurenci reglamentējošajiem normatīvajiem aktiem.⁸ Konkurences padomes kompetencē ietilpst arī publisku personu konsultēšana par publiskas personas veikto izvērtējumu pirms kapitālsabiedrības dibināšanas vai līdzdalības iegūšanas esošā kapitālsabiedrībā⁹, vai esošās līdzdalības pārvērtēšanas.¹⁰

Darbojoties savas kompetences ietvaros, Konkurences padome sniedz atzinumus par publisku personu līdzdalību kapitālsabiedrībās, kā arī pēc savas iniciatīvas vai iestāžu lūguma sniedz viedokļus par publisku personu plānotu vai jau esošu iesaistīšanos komercdarbībā.

No Konkurences padomes izpētes rezultātā izdarītajiem secinājumiem konstatējams, ka ir šādas galvenās ietekmes vai seku riski, ko radījusi publisku personu iesaistīšanās komercdarbībā:

- 1) augsts risks deformēt konkurenci un
- 2) ilgtermiņā negatīvi ietekmēt komercdarbības vidi un patērētāju intereses.¹¹

⁶ Valsts pārvaldes iekārtas likums: LV likums. Pieņemts 06.06.2002., 10. panta trešā daļa.

⁷ Ibid, 88. panta otrā daļa.

⁸ Konkurences likums: LV likums. Pieņemts 04.10.2001., 4. panta pirmā daļa un 6. panta pirmās daļas 6. punkts.

⁹ Valsts pārvaldes iekārtas likums: LV likums. Pieņemts 06.06.2002., 88. panta otrā daļa.

¹⁰ Publiskas personas kapitāla daļu un kapitālsabiedrību pārvaldības likums: LV likums. Pieņemts 16.10.2014., 4. panta pirmā daļa.

¹¹ Konkurences padome. Publisku personu iesaiste uzņēmējdarbībā. Pieejams: <https://www.kp.gov.lv/lv/publiku-personu-iesaiste-uznemejdarbiba> [aplūkots 15.03.2021.]

Turpmāk rakstā tiks aplūkoti nelikumīgas finanšu līdzekļu izlietošanas konkrēti piemēri un to radītā ietekme.

3. Reklāmas un sludinājumu publicēšana pašvaldības laikrakstā

Iecavas novada pašvaldība bija iesaistījies reklāmas (ieskaitot sludinājumus) publicēšanas tirgū pašvaldības izdotajā plašsaziņas līdzeklī (laikrakstā).¹² Tā kā konkrētajā tirgū darbojās arī privātie komersanti, bija secināms, ka pašvaldība konkrētajā tirgū komercdarbībā bija iesaistījies nepamatoti, jo neizpildījās Valsts pārvaldes iekārtas likuma 88. panta pirmajā daļā noteiktie izņēmuma nosacījumi publiskas personas iesaistei komercdarbībā. Līdz ar to pašvaldība savas finanšu līdzekļus savā kapitālsabiedrībā (pašvaldības laikrakstā) bija ieguldījusi un tādējādi arī tos izlietojusi nelikumīgi.

Vienlaikus bija konstatējama arī privāto plašsaziņas līdzekļu nostādīšana krietni neizdevīgākā stāvoklī un to pastāvēšanas apdraudējums jeb izešana no konkrētā tirgus nevienlīdzīgas konkurences apstākļu dēļ, jo daļa no ierobežotā reklāmas (ieskaitot sludinājumu) tirgus ieņēmumiem nonāca publiskās personas izdotā plašsaziņas līdzekļa rīcībā, kurš vienlaikus saņem finansējumu no pašvaldības budžeta. Kā papildus konkurenci kropļojošs apstāklis atzīta arī tirgus cenām neatbilstošas (zemākas) reklāmas cenu noteikšana no pašvaldībai piederoša laikraksta puses – par pašizmaksu zemāka pakalpojuma cena liedz privātajiem plašsaziņas līdzekļiem konkurēt ar pašvaldības plašsaziņas līdzekli. Tas savukārt varēja padarīt ierobežotāku un vienveidīgāku nacionālās informācijas un demokrātiskā diskursa telpu, un rezultātā tiek negatīvi ietekmētas arī privātpersonu tiesības uz vārda brīvību un informācijas pieejamību.

4. Pašvaldības kapitālsabiedrības darbība elektronisko plašsaziņas līdzekļu tirgū

Kontekstā ar iepriekš minēto cilvēktiesību ierobežojumu kā nākamais publiskas personas komercdarbības piemērs minams Talsu novada pašvaldības iesaistīšanās komercdarbībā elektronisko plašsaziņas līdzekļu tirgū (pašvaldības kapitālsabiedrība SIA “Talsu televīzija”).¹³ Lai gan pati par sevi šāda pašvaldības iesaistīšanās elektronisko plašsaziņas līdzekļu tirgū netika vērtēta kā nepamatota, tomēr kā nelabvēlīgas ietekmes faktors tika izcelts tieši vienpersoniskas līdzdalības un īpašumtiesību faktors, kā arī pašvaldības finansējums. Šo faktoru dēļ pašvaldībai ir pienākums izvērtēt un nodrošināt to, ka tā, būdama īpašniece, neietekmē kapitālsabiedrības veidotos sīžetus par pašvaldību un nodrošina veidoto sīžetu neatkarību, lai iedzīvotāji saņemtu objektīvu informāciju par pašvaldības darbu.

¹² Konkurences padomes 05.04.2019. vēstule Nr. 1.7-2/313. Pieejama: https://www.kp.gov.lv/sites/kp/files/20190326_atbildes20vestule_iecava1.pdf [aplūkots 15.03.2021.].

¹³ Valsts kontroles 28.08.2020. revīzijas ziņojums Nr. 2.4.1-37/2019 “Kapitālsabiedrību pārvaldība Talsu novadā – apšaubāma pakalpojumu kvalitāte, pieaugošas izmaksas iedzīvotājiem un riski pieejamībai ilgtermiņā”. Pieejams: <https://www.lrvk.gov.lv/lv/revizijas/revizijas/noslegtas-revizijas/vai-talsu-novada-pasvaldiba-parvalda-kapitalsabiedrības-sekojot-tiesiskuma-un-labakas-prakses-principiem> [aplūkots 15.03.2021.].

Savukārt no Valsts kontroles konstatētajiem faktiem par nepamatotu komercdarbību un nelikumīgu publiskas personas finanšu līdzekļu izlietošanu atzīstama pašvaldības kapitālsabiedrībai dotā deleģējuma pārsniegšana – informācijas izplatīšana televīzijā arī par citām pašvaldībām, lai gan tās nav veikušas ieguldījumu kapitālsabiedrības pamatkapitālā, kā arī iedzīvotāju informēšana ārpus pašvaldības administratīvās teritorijas.

5. Iesaistīšanās komercdarbībā konkurences apstākļos par nesamērīgi zemu cenu

Nepamatota iesaistīšanās komercdarbībā un arī nelikumīga finanšu līdzekļu izlietošana būtu konstatējama gadījumā, ja Latvijas Republikas Saeima būtu pieņēmusi grozījumus likumprojektā “Grozījumi Veterinārmedicīnas likumā” (VSS-681, 14.07.2016., protokola Nr. 27, 26. §).¹⁴ Likumprojektā bija paredzēts, ka Pārtikas un veterinārajam dienestam izņēmuma gadījumos būtu tiesības sniegt patērētājiem suņu apzīmēšanas pakalpojumu, kuru nodrošināja arī privātie komersanti. Tādējādi publiska persona tiktu iesaistīta komercdarbībā tirgū, kas darbojas brīvas konkurences apstākļos, tātad iesaistītos komercdarbībā nepamatoti.

Tā kā bija paredzēts, ka publiska persona šos pakalpojumus sniegtu par 50–70% lētāk nekā privātie komersanti, kas nozīmēja, ka tā pakalpojumu sniegtu zem pašizmaksas, tad publiskas personas nelikumīgu finanšu līdzekļu izlietošana būtu konstatējama ne tikai kā rezultāts nepamatotai iesaistei komercdarbībā, bet arī kā pakalpojuma sniegšana par neatbilstošu cenu. Tas savukārt radītu tirgus izkropļojuma risku, samazinātu tirgus dalībnieku vēlmi un stimulus ieguldīt komercdarbības attīstībā, tajā skaitā izglītojot darbiniekus.

Lai gan varētu uzskatīt, ka pirmšķietami iespēja sabiedrībai saņemt būtiski lētāku pakalpojumu varētu palielināt pakalpojuma pieejamību patērētājiem un būtu sabiedrībai finansiāli izdevīgāka, tomēr jāņem vērā, ka vienlaikus nelabvēlīgākā konkurences situācijā tiktu nostādīti citi konkrētā tirgus dalībnieki, kā arī tiktu samazināti publiskai personai pieejamie finanšu līdzekļi citu savu pienākumu pildīšanai, kas savukārt būtu pretēji sabiedrības interesēm.

Izvērtējot šī likumprojekta ietekmi uz konkurenci, Konkurences padome papildus arī norādīja uz tiesībām uz neizkropļotu konkurenci kā uz aizsargājamu sabiedrības interesi, kā arī publiskas personas pienākumu piemērot labas pārvaldības principu, kad tā vērtē, vai iesaistīties komercdarbībā.

6. Publiskas personas mantas nodošana nomā

Par publiskas personas efektīvu, atbilstošu un ekonomiski pamatotu rīcību ar tās mantu uzskatāma arī tai piederošās mantas nodošana nomā.

Jelgavas pilsētas dome bija atjaunojusi tai piederošu vēsturisku ēku un plānoja to nodot nomā juridiskām personām uzņēmējdarbības veikšanai. Konkurences padome atzinīgi novērtēja to, ka pašvaldība, nododot ēku nomā, novērsis riskus, kas varētu rasties, ja pašvaldība pati iesaistītos komercdarbībā bez rūpīga ekonomiskā

¹⁴ Konkurences padomes 27.07.2016. vēstule Nr. 1-13/822 “Par likumprojektu “Grozījumi Veterinārmedicīnas likumā” (14.07.2016., VSS-681)”. Pieejama: https://www.kp.gov.lv/sites/kp/files/2016_08_04_zm_grozijumi1.pdf [aplūkots 15.03.2021.].

un juridiskā izvērtējuma: negatīva ietekme uz konkurenci konkrētajā tirgū, kas ilgtermiņā var novest pie privāto uzņēmumu izstumšanas un pie nozares attīstības apstāšanās, nepietiekamas jaunu uzņēmumu ienākšanas tirgū, ierobežotām patērētāju izvēles iespējām, cenu pieauguma un publiskas personas resursu nelietderīgas izlietošanas.¹⁵ Tātad neviens no šādas nelabvēlīgās ietekmes veidiem, pašvaldībai pašai neiesaistoties komercdarbībā, nebūtu konstatējams.

Vienlaikus Konkurences padome vērsa pašvaldības uzmanību, ka ēkas nodošana nomā ir pašvaldības rīcība ar tās mantu. Tāpēc pašvaldībai, nosakot iespējamo nomas maksu, jāņem vērā arī veiktie ieguldījumi un izmaksas par ēkā esošo inventāru, kas tiktu nodots nomā. Tādējādi reālajām izmaksām atbilstoša nomas maksas noteikšana nodrošinātu, ka ēkas nomniekiem netiek radītas nepamatotas ekonomiskās un konkurences priekšrocības, kuras nebūtu pieejamas citiem privātajiem komersantiem.

7. Rīcība ar finanšu līdzekļiem, iesaistoties komercdarbībā pamatoti

Publiskas personas rīcība ar finanšu līdzekļiem var tikt vērtēta kā nelikumīga arī tad, ja pati iesaistīšanās komercdarbībā ir pamatota, jo tiek izpildīts kāds no Valsts pārvaldes iekārtas likuma 88. panta pirmajā daļā noteiktajiem nosacījumiem, taču publiskas personas finanšu līdzekļi komercdarbībā tiek izlietoti neefektīvi un ekonomiski nepamatoti. Šādi secinājumi izdarāmi, vērtējot Konkurences padomes konstatēto par problēmām veselības aprūpes nozarē.¹⁶

No Konkurences padomes skaidrotā izriet, ka publiskām personām, kam pieder ārstniecības iestādes (kapitālsabiedrības), pirms medicīnas iekārtu vai citu specifisku un stratēģiski svarīgu ierīču iegādes ir jāizvērtē to nepieciešamība – apjoms, kādā ierīci varēs izmantot; pacientu loks, kuriem ierīci varēs izmantot; kāda ir šādu ierīču pieejamība ģeogrāfiskajā teritorijā, lai ierīču izmantošanas iespējas ģeogrāfiskajā teritorijā nepārklātos; ierīču pieejamība privātajiem komersantiem piederošajās medicīnas iestādēs; speciālistu, kuri varēs ar ierīci strādāt, esamība un ierīces cena, lai par to nepārmaksātu. Šāds plānotais finanšu līdzekļu izlietojums nepieciešams, lai medicīnas ierīču izmantošana būtu optimāla un pacientiem tiktu nodrošināts plašāks medicīnas pakalpojumu klāsts. Tādējādi publiskas personas kapitālsabiedrība rastu pēc iespējas efektīvāku risinājumu rīcībai ar publiskas personas finanšu līdzekļiem un rīkotos ar tiem likumīgi.

Konkurences padome kā nelabvēlīgu ietekmi medicīnas nozarē atzina arī publisku personu neveiksmīgi veiktās investīcijas, kādas neizdara privātajiem komersantiem piederošās ārstniecības iestādes, jo tās ar pieejamajiem finanšu līdzekļiem rīkojas daudz izsvērtāk un racionālāk atšķirībā no publisku personu kapitālsabiedrībām, kuras neveiksmīgus ieguldījumus segs no publiskas personas piešķirtajiem finanšu līdzekļiem.

¹⁵ Konkurences padomes 23.10.2018. vēstule “Par amatu mājas izveidi”. Pieejama: https://www.kp.gov.lv/sites/kp/files/20181011_kvn_jelgavas20pilsetas20pasvaldiba200021.pdf [aplūkota 15.03.2021.]

¹⁶ Konkurences padomes 06.07.2016. vēstule Nr. 1-11/765 “Par veselības nozarē konstatētajām problēmām”. Pieejama: https://www.kp.gov.lv/sites/kp/files/2016_07_06_vm1.pdf [aplūkota 15.03.2021.]

8. Privāto komersantu diskriminēšana, izmantojot normatīvā akta izdošanas tiesības

Publiska persona ar finanšu līdzekļiem var rīkoties nelikumīgi arī netiešā veidā – pieņemot tādu normatīvo regulējumu, kas konkrētajā tirgū diskriminē privātos komersantus. Šādu secinājumu iespējams izdarīt no Konkurences padomes izvērtējuma par Rīgas pašvaldības sabiedrības ar ierobežotu atbildību “Rīgas satiksme” darbību, sniedzot autostāvvietu pakalpojumus.¹⁷

Minētā pašvaldības kapitālsabiedrība autostāvvietu pakalpojumus nodrošina, pamatojoties uz ārējiem normatīviem aktiem – pašvaldību saistošajiem noteikumiem. Tajos Rīgas dome sev piederošajai kapitālsabiedrībai noteikusi no privātajiem komersantiem, kuri darbojas autostāvvietu pakalpojumu tirgū Rīgā, atšķirīgu normatīvo regulējumu – paredzējusi pašvaldībai piederošajai kapitālsabiedrībai tiesības piemērot lielāku līgumsodu, nekā tikai uz Civillikuma pamata var piemērot privātais pakalpojumu sniedzējs, kā arī paredzējusi tiesības lietot riteņu bloķēšanas iekārtas. Tādējādi ar atšķirīgu normatīvo regulējumu Rīgas dome diskriminējusi vienā tirgū darbojošos pakalpojumu sniedzējus, kā arī nav nodrošinājusi vienlīdzīgu patērētāju tiesisko interešu aizsardzību.

No iepriekš minētā faktiski izriet, ka Rīgas dome ļāvusi tās kapitālsabiedrībai līgumsodu veidā gūt lielākus ienākumus no pakalpojumu sniegšanas, nekā tos varētu gūt privātie komersanti, kā arī ļāvusi efektīvāk iekasēt lielākus līgumsodus, lietojot riteņu bloķēšanas iekārtas. Tādējādi publiska persona rīkojusies nelikumīgi ar finanšu līdzekļiem, jo ļāvusi savai kapitālsabiedrībai tos gūt negodīgas un diskriminējošas konkurences apstākļos.

Kopsavilkums

1. Publiska persona, iesaistoties komercdarbībā, rīkojas ar tās finanšu līdzekļiem un mantu. Lai publiskas personas rīcību ar finanšu līdzekļiem un mantu atzītu par likumīgu, likumīgai un pamatotai ir jābūt publiskas personas iesaistei komercdarbībā. Ja publiska persona komercdarbībā iesaistījusies, neizpildoties likumdevēja noteiktajiem izņēmuma nosacījumiem, uzskatāms, ka publiska persona ir nelikumīgi izlietojusi tās finanšu līdzekļus un mantu, kas ieguldīti komercdarbībā.
2. Pat ja publiska persona iesaistījusies komercdarbībā pamatoti, tās rīcība ar finanšu līdzekļiem uzskatāma par nelikumīgu, ja tā piedāvā savas preces vai pakalpojumus konkrētajā tirgū par nesamērīgi zemu cenu (zem pašizmaksas), jo tādējādi publiska persona savus finanšu līdzekļus vai mantu izlieto neefektīvi. Pat ja preces iegāde vai pakalpojuma saņemšana no publiskas personas par zemāku maksu var padarīt precī vai pakalpojumu patērētājiem finansiāli pieejamāku, tā ir uzskatāma par nelikumīgu finanšu līdzekļu vai mantas

¹⁷ Konkurences padomes 29.11.2017. vēstule Nr. 1-11/1329 “Par autostāvvietu izmantošanas noteikumiem”. Pieejama: <https://www.kp.gov.lv/sites/kp/files/viedoklis51.pdf> [aplūkota 15.03.2021.]; Konkurences padomes 26.02.2018. vēstule Nr. 1-13/274 “Par Rīgas domes izstrādāto saistošo noteikumu projektu “Grozījumi saistošajos noteikumos Nr. 206 “Rīgas pilsētas pašvaldības maksas autostāvvietu apsaimniekošanas un lietošanas saistošie noteikumi””. Pieejama: <https://www.kp.gov.lv/sites/kp/files/viedoklis31.pdf> [aplūkota 15.03.2021.]

izlietošanu, jo tādējādi publiska persona tos nevar izlietot tai noteikto funkciju izpildei – tāpat nevar tos izlietot sabiedrības interesēs.

3. Publiskai personai ir pienākums noteikt maksu par savu pakalpojumu vai precīzi atbilstoši visām faktiskajām izmaksām un ņemot vērā visus veiktos ieguldījumus. Atbilstošas maksas noteikšana nevarēs radīt nepamatotas ekonomiskās un konkurences priekšrocības klientiem, kas no publiskas personas konkrētās preces vai pakalpojumus iegādāsies izmantošanai savā komercdarbībā salīdzinājumā ar citiem privātajiem komersantiem.
4. Publiskai personai iesaistoties komercdarbībā nepamatoti un tādējādi nelikumīgi izlietojot finanšu līdzekļus, pastāv augsts risks deformēt konkurenci, ilgtermiņā negatīvi ietekmēt komercdarbības vidi, izstumjot no tirgus privātos komersantus, ierobežojot patērētāju izvēles iespējas, pieļaujot cenu pieaugumu. Papildus kā nelabvēlīgi ietekmējoši faktori var tikt konstatēti arī tiesību uz vārda brīvību un informācijas pieejamību ierobežojumi gadījumā, ja publiska persona ietekmē tai piederošajā elektroniskajā plašsaziņas līdzeklī publicētos sižetus par pašvaldības darbu, vai tad, ja publiska persona iesaistās reklāmas tirgū un tādējādi izstumj no tirgus privāto plašsaziņas līdzekli (laikrakstu), ierobežojot nacionālās informācijas un diskursa telpu.
5. Publiskas personas netieša nelikumīga rīcība ar finanšu līdzekļiem un mantu var tikt konstatēta arī gadījumā, ja publiska persona izmanto tās tiesības izdot normatīvo aktu un tajā nosaka tādu regulējumu, kas piešķir priekšrocību konkrētā pakalpojuma sniegšanā savai kapitālsabiedrībai, piemēram, nosaka savai kapitālsabiedrībai tiesības iekasēt līgumsodu lielākā apmērā, nekā saskaņā ar normatīvajos aktos noteikto var iekasēt privātais komersants.

PARLAMENTĀRĀS KONTROLES ĪSTENOŠANAS ĪPATNĪBAS UN PROBLĒMJAUTĀJUMI COVID-19 PANDĒMIJAS LAIKĀ

PECULIARITIES AND PROBLEMS OF IMPLEMENTING PARLIAMENTARY CONTROL DURING THE COVID-19 PANDEMIC

Aleksandrs Kuzņecovs, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants

Summary

Due to rapid spread of Covid-19 worldwide, Latvian government declared the state of emergency. This decision was adopted by the parliament in order to contain the virus and undertake all the necessary measures to prevent its further spread. At the same time, it is clear that government's actions undertaken within the state of emergency mostly remain unchecked. The absence of any legal basis for the parliament to extend their oversight during the state of emergency makes role of the parliament in these circumstances unclear. The current position of the parliament precludes political and legal liability over the executive and their officers. Lack of the delegated legislative and human rights restriction clause applicable specifically during the state of emergency raises questions regarding powers of the government and parliamentary control during the state of emergency. The article explores the possible solutions to rectify such flaws in the legal system of the Republic Latvia

Atslēgvārdi: parlaments, parlamentārā kontrole, ārkārtējā situācija, Covid-19.

Keywords: parliament, parliamentary control, state of emergency, Covid-19.

Ievads

2020. gadā Covid-19 pandēmija skāra visas Latvijas sabiedrības dzīves sfēras un tās izraisītās sekas noveda pie ārkārtējās situācijas izsludināšanas visā valsts teritorijā. Tā bija pirmā valsts mēroga ārkārtējā situācija Latvijas vēsturē. Raksta sagatavošanas brīdī Latvijā ir spēkā otrā ārkārtējā situācija, kura ir izsludināta Covid-19 pandēmijas dēļ. Nav šaubu, ka ārkārtējā situācija ir nepieciešama, lai pārvarētu un novērstu sekas, kas saistītas ar Covid-19 izplatību, taču tajā pašā laikā tas atklāja vairākas nepilnības un trūkumus normatīvajā regulējumā. Ārkārtējā situācija nav regulēta Satversmes līmenī, kā arī likums "Par ārkārtējo situācija un izņēmumu stāvokli" neparedz skaidru parlamentārās kontroles tiesisko bāzi, kas ļautu Saeimai realizēt efektīvu uzraudzību pār Ministru kabineta darbību

ārkārtējās situācijas laikā. Deleģētās likumdošanas institūta izslēgšana 2007. gadā būtiski ierobežoja Ministru kabineta rīcības brīvību ārkārtējās situācijas laikā, kā arī ārkārtējās situācijas laikā pamattiesību ierobežošanas klauzulas neesamība apgrūtinā parlamentārās kontroles īstenošanu un tautas priekšstāvju spēju izvērtēt Ministru kabineta izraudzīto pamattiesību ierobežojošo līdzekļu tiesiskumu. Minētās problēmas tiks aplūkotas šajā rakstā, un autors piedāvās iespējamus risinājumus.

1. Parlamentārās kontroles īstenošana un nozīme ārkārtējās situācijās laikā

Saskaņā ar likuma “Par ārkārtējo situāciju un izņēmuma stāvokli”¹ (turpmāk – Likums) 4. panta pirmo daļu ārkārtējā situācija ir īpašs tiesiskais režīms, kura laikā Ministru kabinetam ir tiesības likumā noteiktajā kārtībā un apjomā ierobežot valsts pārvaldes un pašvaldību institūciju, fizisko un juridisko personu tiesības un brīvības, kā arī uzlikt tām papildu pienākumus. Panta otrajā daļā ir norādīti tie apstākļi, kuru dēļ Ministru kabinets izsludina ārkārtējo situāciju. Tātad ārkārtējās situācijas laikā tieši Ministru kabinetam primāri ir jāveic visas nepieciešamas darbības, lai likvidētu apdraudējumus sabiedrībai un valstij. Šim nolūkam likumdevējs ir paredzējis Ministru kabinetam veikt arī tādas pasākumus, kuri ir saistīti ar pamattiesību ierobežošanu, kā arī valsts un pašvaldību institūciju ierobežošanu.

Ārkārtējās situācijas apstākļos notiek varas koncentrēšanās izpildvaras rokās. Tas ir izskaidrojams ar to, ka izpildvaras kapacitāte un resursi ļauj ātri identificēt būtiskus draudus valstij un sabiedrībai un pēc iespējas ātrāk noteikt efektīvāku rīcības modeli, lai pārvarētu un novērstu identificēto draudu sekas. Saeima, ievērojot tās kapacitāti, nevar tikpat ātri pieņemt lēmumus par ārkārtējas situācijas izsludināšanu un veikt ar to saistītas darbības. It īpaši Covid-19 pandēmijas laikā Saeimas darbs bija apgrūtināts, jo drošības pasākumu dēļ Saeimas deputāti sanāca uz sēdēm attālināti. Neapšaubāmi tas neveicina parlamentāriešu darba efektivitāti un ātrumu.

Saeimas kontroles pilnvaras ir iekļautas Likuma 9. panta trešajā daļā un 10. pantā. Minētajās normās ir paredzēts, ka Ministru kabinets savu lēmumu par ārkārtējo situāciju 24 stundu laikā pēc tā pieņemšanas paziņo Saeimas Prezidijam. Savukārt Saeimas Prezidijs jautājumu par Ministru kabineta lēmumu apstiprināšanu nekavējoties iekļauj Saeima sēdes darba kārtībā. Attiecīgajā sēdē Saeima vai nu apstiprina Ministra kabineta lēmumu, vai arī noraida to, un attiecīgi lēmums un ar to ieviestie pasākumi nekavējoties tiek atcelti.

Tātad Saeimas kontrole pār Ministra kabineta rīcību notiek brīdī, kad tiek izvērtēts lēmums par ārkārtējās situācijas izsludināšanu vai grozījumiem lēmumā par ārkārtējo situāciju. Saeimas apstiprinājums faktiski ir parlamenta sankcija Ministru kabinetam veikt tādas darbības, kuras bez īpaša tiesiska režīma būtu nepieļaujamas. Ar šo Saeima izvērtē, vai Ministru kabinets ir pareizi kvalificējis situāciju kā ārkārtējo un vai izraudzītie līdzekļi ir piemērojami. Tas izriet no Nacionālās

¹ Likums “Par ārkārtējo situāciju un izņēmuma stāvokli”: LV likums. Pieņemts 07.03.2013. [01.07.2020. red.].

drošības likuma² 6. panta 10. punkta, kurā ir noteikts, ka Saeima izvērtē ārkārtējās situācijas pamatotību. Saeimai ir jāizvērtē arī paredzēto tiesību un brīvību ierobežošanas samērīgums.

Likumā tomēr nav minēts, kā Saeima realizē parlamentāro kontroli pēc Ministru kabineta lēmuma apstiprināšanas. Tas nozīmē, ka Saeima parlamentāro kontroli pār Ministru kabineta darbību ārkārtējās situācijas laikā realizē, izmantojot klasiskus kontroles līdzekļus, – jautājumus, pieprasījumus, parlamentārās izmeklēšanas komisijas, Saeimas komisijās realizējamo parlamentāro kontroli u. c.

Ne Likumā, ne kādā citā normatīvajā aktā nav paredzēts, ka Ministru kabinetam būtu pienākums atskaitīties Saeimas priekšā par ārkārtējo situāciju. Attiecīgi Saeima kontrolē tikai Ministru kabineta “galaproduktu”, proti, lēmumu par ārkārtējo situāciju (vai grozījumus lēmumā par ārkārtējo situāciju). Savukārt, kā notiek uzraudzība pār Ministru kabineta darbību pēc tam, kad Saeima pieņēmusi lēmumu par ārkārtējās situācijas ieviešanu līdz pat ārkārtējās situācijas izbeigšanai, normatīvais regulējums neap Praksta.

Viens no optimālākiem risinājumiem šobrīd varētu būt atsevišķās *ad hoc* Saeimas komisijas izveidošana, kuras darbības mērķis ir uzraudzība pār Ministru kabineta darbību. Šāds risinājums būtu līdzīgs Zviedrijas un Somijas regulējumam. Proti, Zviedrijas un Somijas parlamentā pastāv t. s. konstitucionālo tiesību komitejas, kuras atbild par konstitucionālo tiesību jautājumiem (piemēram, konstitūcijas grozīšana), kā arī par parlamentārās kontroles īstenošanu, tai skaitā ārkārtējās situācijas laikā. Nebūtu prātīgi dibināt pastāvīgu komisiju, kuras mērķis ir Ministru kabineta uzraudzība ārkārtējās situācijas laikā. Savukārt speciālās Saeimas komisijas dibināšana uz ārkārtējās situācijas laiku, lai nodrošinātu efektīvu Saeimas kontroli pār Ministru kabineta darbību ārkārtējās situācijas laikā, varētu veicināt tiesiskuma un politisko kontroli pār izpildvaru kopumā. Šāda speciāla Saeimas komisija varētu darboties līdzīgi kā parlamentārās izmeklēšanas komisijas, bet ar to galveno atšķirību, ka tai būtu jāizmeklē, vai Ministru kabinets savas pilnvaras realizē Satversmes un citu normatīvo aktu robežās ārkārtējās situācijas laikā.

2. Saeimas lēmuma pieņemšanas procedūra

Satversmes 23. un 24. pants nosaka vispārīgus Saeimas lēmumu pieņemšanas nosacījumus – sēdē jāpiedalās vismaz pusei no Saeima locekļiem un visi lēmumi pieņemami ar absolūto balsu vairākumu. Satversmē ir paredzēti atsevišķi izņēmumi no minētajiem nosacījumiem, piemēram, Satversmes grozījumu gadījumā. Šādi izņēmumi ir nepieciešami, lai piešķirtu lēmumam augstāku leģitimitātes pakāpi,³ kā arī lai panāktu lielāku kompromisu starp deputātiem.

Visupirms jānorāda, ka Satversmē ārkārtējās situācijas institūts kā tāds nav regulēts. Attiecīgi Satversmē nav paredzēta sevišķā procedūra, kurā Saeima apstiprina vai noraida Ministru kabineta lēmumu par ārkārtējo situāciju.

Analizējot citu valsts regulējumu, var nonākt pie secinājuma, ka vairāku valstu konstitūcijās ir paredzēts, ka, lemjot par ārkārtējo situāciju, parlaments

² Nacionālās drošības likums: LV likums. Pieņemts 14.01.2010. [01.01.2021. red.].

³ Neimanis J. Satversmes 24. panta komentāri. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. II nodaļa. Saeima. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2020, 382. lpp.

pieņem lēmumu ar visu parlamenta locekļu absolūto vairākumu vai pat ar visu parlamenta locekļu kvalificēto vairākumu. Piemēram Igaunijas,⁴ Polijas,⁵ Armēnijas,⁶ Izraēlas⁷ un Serbijas⁸ konstitūcijās ir noteikts, ka lēmumu par valdības rīkojumu par ārkārtējās situācijas izsludināšanu parlaments pieņem ar visu parlamenta locekļu balsu vairākumu. Savukārt Ungārijas konstitūcija paredz, ka valdības lēmums par ārkārtējās situācijas izsludināšanu pieņem ar ne mazāk kā divu trešdaļu parlamenta deputātu balsu vairākumu.⁹ Aprūtinotās procedūras nepieciešamība izriet no ārkārtējā stāvokļa idejas – izpildvarai tiek piešķirtas ārkārtējās pilnvaras, tādējādi parlamentam ir jāpanāk pēc iespējas vienots lēmums par šādu pilnvaru piešķiršanu.

Tātad Satversmē būtu jāiekļauj atbilstošs regulējums, ka lēmums par ārkārtējo situāciju vai grozījumu veikšanu par ārkārtējo situāciju tiek pieņemts, ja par to nobalso vismaz absolūtais vairākums no visiem Saeimas deputātiem. Tas nodrošinātu ne tikai Saeimas sankcijas paaugstināto leģitimitāti, bet arī pastiprinātu kontroli pār Ministru kabineta darbību un parlamentārā mazākuma iesaisti.

Būtisks jautājums ir, vai Saeima var pēc savas iniciatīvas pieņemt lēmumu par ārkārtējās situācijas atcelšanu. Loģisks secinājums būtu, ja Saeima izlemj par lēmumu par ārkārtējo situāciju, tad Saeima var arī atcelt lēmumu, ar kuru Ministru kabineta rīkojums par ārkārtējās situācijas izsludināšanu tika apstiprināts. Šāds pagaidu risinājums aizklātu robu normatīvajā regulējumā un piešķirtu Saeimai pilnvaras arī izvērtēt, vai ārkārtējā situācija joprojām ir nepieciešama un vai lēmumā par ārkārtējo situāciju paredzētie tiesiskie pasākumi ir aktuāli. Minētais arī saskaņojās ar Nacionālās drošības likuma 6. panta 10. punktu.

3. Satversmes 81. panta atjaunošana

Kopš Covid-19 pandēmijas sākšanās tiesību literatūrā ir izskanējis viedoklis, ka ir jāaktualizē jautājums par Satversmes 81. panta atjaunošanu.¹⁰ Pamatiemesls Satversmes 81. panta izslēgšanai bija Ministru kabineta prakse, izdodot noteikumus ar likuma spēku. Bija atzīts, ka Ministru kabinets vairākkārt izmantoja šādas tiesības ārpus tā ietvara, un pastāvēja viedoklis, ka Satversmes 81. pantā paredzētais deleģētās likumdošanas institūts bija nepieciešams pirmajos gados pēc neatkarības izsludināšanas, kad vajadzēja ātri sakārtot normatīvo regulējumu.¹¹

⁴ Constitution of Estonia (Igaunijas konstitūcija). Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/Estonia_2015?lang=en [aplūkots 15.03.2021.].

⁵ Constitution of Poland (Polijas konstitūcija). Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/Poland_2009?lang=en [aplūkots 15.03.2021.].

⁶ Constitution of Armenia (Armēnijas konstitūcija). Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/Armenia_2015?lang=en [aplūkots 15.03.2021.].

⁷ Constitution of Israel (Izraēlas konstitūcija). Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/Israel_2013?lang=en [aplūkots 15.03.2021.].

⁸ Constitution of Serbia (Serbijas konstitūcija). Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/Serbia_2006?lang=en [aplūkots 15.03.2021.].

⁹ Constitution of Hungary (Ungārijas konstitūcija). Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/Hungary_2016?lang=en [aplūkots 15.03.2021.].

¹⁰ Balodis R. Ir nepieciešama adekvāta pēcnācējnorma svītrotā Satversmes 81. panta vietā. Jurista Vārds, 27.10.2020., Nr. 43 (1153), 7.–9. lpp.

¹¹ Smiltēna A. Satversmes 81. panta vēsturiskā nozīme Latvijas tiesību sistēmā. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. V nodaļa. Likumdošana. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019, 394.–395. lpp.

Kopš Covid-19 pandēmijas sākšanās Saeima pieņēmusi ievērojamu likumu skaitu, lai cīnītos ar vīrusa izraisītām sekām, taču ir acīmredzami, ka Ministru kabinets ātrāk varētu šādus likumus pieņemt, ja tam būtu tiesības izdot noteikumus ar likuma spēku.

Autors uzskata, ka 2007. gadā konstatētie trūkumi deleģētās likumdošanas sistēmā varētu būt atrisināti, ja Ministru kabineta tiesības izdot noteikumus ar likuma spēku būtu piesaistītas viegli identificējamiem apstākļiem, piemēram, ārkārtējai situācijai. Var viennozīmīgi pateikt, vai valsti ir ārkārtējā situācija, jo ir jābūt Ministru kabineta lēmumam un Saeimas apstiprinājumam.

Labs deleģētas likumdošanas paraugs ir Apvienotās Karalistes Civilās ārkārtējās situācijas likumā ietvertais regulējums.¹² Civilās ārkārtējās situācijas likumā ir paredzēti deleģētas likumdošanas obligātie priekšnosacījumi, tādi kā spēkā esošā normatīvā regulējuma trūkums, pārvaldot ārkārtējo situāciju, samērīgums u. tml. Savukārt parlaments kontrolē izpildvaras izdotus noteikumus ar likuma spēku un ir tiesīgs tos apstiprināt vai noraidīt, kā arī apstiprināt, veicot grozījumus tajos, vai atzīt par spēkā neesošiem. Šāds regulējums, no vienas puses, piešķir izpildvarai plašas pilnvaras, taču tajā pašā laikā izpildvaras ārkārtējie normatīvie akti tiek pieņemti tikai skaidri identificējamos apstākļos un parlamentam ir plašas kompetences, uzraugot izpildvaras izdotus normatīvos aktus ārkārtējā laikā.

Efektīvs deleģētas likumdošanas mehānisms, no vienas puses, paplašinātu Ministru kabineta pilnvaras un ļautu ātri veikt grozījumus likumos un izdot jaunus noteikumus ar likuma spēku, un, no otras puses, tas arī paaugstinātu Saeimas un Ministru kabineta komunicēšanas dinamiku. Ja Saeimai nebūtu nepieciešamības ietvert likumos jaunās deleģējošās normas un Ministru kabinets izdotu savus noteikumus ar likuma spēku, Saeimas līdzdalība un kontrole izpaustos, kontrolējot Ministru kabinetu deleģētās likumdošanas jomā.

4. Pamattiesību ierobežošanas klauzula

Izsludinot ārkārtējo situāciju, pastāv liela varbūtība, ka Ministru kabinetam nāksies pārsniegt Satversmes 116. pantā noteikto pamattiesību ierobežošanas limitu.¹³ Tas savukārt gan apdraud tiesiskās noteiktības principu, gan arī var novest pie situācijas, ka Ministru kabineta (un attiecīgi Saeimas apstiprinātie) ierobežojumi nav konstitucionāli pamatoti. Ne Likumā, ne arī Satversmē nav paredzēta pamattiesību ierobežošanas klauzula, kura darbojās specifiski ārkārtējās situācijas laikā. Pastāvot šādam trūkumam normatīvajā regulējumā, ir liela iespējamība, ka pēc ārkārtējās situācijas izbeigšanas tiks ierosinātas vairākās tiesvedības, kurās tiesām nāksies izvērtēt pamattiesību ierobežošanas tiesiskumu.¹⁴

Salīdzinot ar ārvalstu regulējumu, var konstatēt, ka vairākās valstīs, arī mūsu kaimiņvalstīs Igaunijā un Lietuvā, ir precizēts, kādas pamattiesības nevar ierobežot ārkārtējās situācijas dēļ. Piemēram, Igaunijas konstitūcijas (*Eesti Vabariigi põhiseadus*) 130. pantā ir atrunāts, kādas tiesības nevar pakļaut ierobežojumiem ārkārtas situācijas dēļ, piemēram, tiesības uz dzīvi, tiesības uz taisnīgu tiesu,

¹² Civil Contingencies Act (Civilās ārkārtējās situācijas likums). Pieejams: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2004/36/contents> [aplūkots 15.03.2021.].

¹³ Balodis R. Ārkārtējās situācijas normatīvais regulējums: vēsture un nākotnes izaicinājumi. Jurista Vārds, 2021, Nr. 6 (1168), 10. lpp.

¹⁴ Turpat.

tiesiskās vienlīdzības principu utt.¹⁵ Lietuvas Konstitūcijas (*Lietuvos Respublikos Konstitucija*) 145. pantā savukārt ir norādītas tādas tiesības un brīvības, kuru ierobežošana ārkārtējās situācijas (un karastāvokļa) dēļ ir pieļaujama.¹⁶ Minētās pamattiesību ierobežošanas klauzulas nodrošina tiesiskās noteiktības principa ievērošanu, izsludinot ārkārtējo situāciju, un novērstu vairākas tiesvedības un grūtības tiesību piemērošanā, vērtējot pamattiesību ierobežošanas tiesiskumu.¹⁷

Nepastāvot precīzam regulējumam, kas paredz pamattiesību ierobežošanas robežas ārkārtējās situācijas apstākļos, Saeimai pašai ir jāizvērtē, vai Ministru kabineta piedāvātie tiesiskie pasākumi ievēro Satversmes 116. pantā ietvērto pamattiesību ierobežošanas limitu. No praktiskā viedokļa šādu vērtējumu Saeimai būtu ļoti grūti izdarīt, jo Likuma 10. panta pirmajā daļā ir paredzēts, ka lēmumu par ārkārtējo situāciju Saeimas prezidijs iekļauj darba kārtībā nekavējoties. Tātad Saeimas deputātiem objektīvi var būt apgrūtināti pienācīgi izvērtēt, vai Ministru kabineta lēmumā par ārkārtējo situāciju paredzētie tiesiskie pasākumi atbilst Satversmes 116. pantā izvirzītām prasībām. Papildus tam ir jāsaprot, ka nevar paļauties uz to, ka visiem Saeimas deputātiem ir pietiekami daudz zināšanu konstitucionālo tiesību jomā, lai izvērtētu šādas tiesiskās nianšes. Varētu, protams, pieļaut, ka parlamentārieši var pieprasīt viedokli no Saeimas Juridiskā biroja, tomēr atkal jāatzīst, ka laika ierobežojuma dēļ tas var būt objektīvi neiespējami.

Secinājumi

1. Šobrīd normatīvajā regulējumā ir paredzēts tikai viens parlamentārās kontroles līdzeklis attiecībā uz Ministru kabineta darbībām ārkārtējās situācijas laikā, proti, Saeimas pilnvaras apstiprināt vai noraidīt Ministru kabineta lēmumu par ārkārtējās situācijas izsludināšanu (un grozījumus lēmumā par ārkārtējo situāciju). Attiecīgi Saeimai ir jāizmanto klasiskie parlamentārās kontroles līdzekļi, tādi kā jautājumi, pieprasījumi, izmeklēšanas komisijas utt.
2. Ārkārtējā situācija ir būtisks tiesību institūts, kuras mērķis ir aizstāvēt sabiedrības drošību un labklājību, taču tajā pašā laikā tas faktiski stiprina Ministru kabineta pilnvaras. Tā rezultātā Ministru kabinetam ir jāveic pasākumi, kuri var ierobežot privātpersonu tiesības un brīvības. Ir pašsaprotami, ka šāds regulējums ir jāparedz Satversmē, nodrošinot pienācīgo parlamentāro kontroli.
3. Tā kā ārkārtējās situācijas institūts nav regulēts konstitucionālā līmenī, Saeima apstiprina lēmumu par ārkārtējās situācijas izsludināšanu vispārīgā parlamentārā procedūrā. Tomēr, ievērojot Saeimas lēmuma būtiskumu un ietekmi uz sabiedrību, šāds lēmums būtu jāpieņem ar vismaz visu Saeimas deputātu absolūto balsu vairākumu.
4. Deleģētā likumdošanas institūta atdzimšana var sekmēt gan Ministru kabineta darbības efektivitāti, gan Saeimas kontroles funkciju dinamiku. Ministru kabinets būtu brīvāks, grozot pastāvošo tiesisko regulējumu ārkārtējās situācijas ietvaros, un Saeimai (ja tiks nodrošināta pienācīga parlamentārā kontrole pār

¹⁵ Constitution of Estonia (Igaunijas konstitūcija). Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/Estonia_2015?lang=en [aplūkots 15.03.2021.].

¹⁶ Constitution of Lithuania (Lietuvas Konstitūcija). Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/Lithuania_2019?lang=en [aplūkots 15.03.2021.].

¹⁷ Balodis R. Ārkārtējās situācijas normatīvais regulējums: vēsture un nākotnes izaicinājumi. Jurista Vārds, 2021, Nr. 6 (1168), 10. lpp.

deleģēto likumdošanu) būtu iespēja pārraudzīt Ministru kabineta noteikumu ar likuma spēka izdošanu un to izpildi, neaprobežojoties ar šādu noteikumu akceptēšanu vai noraidīšanu.

5. Patlaban Latvijā nepastāv pamattiesību ierobežošanas klauzula, kura attiecas uz pamattiesību ierobežošanu ārkārtējās situācijas laikā. Savukārt vairāku citu valstu konstitūcijās ir precizēts, kādas pamattiesības var būt ierobežotas ārkārtējās situācijas dēļ un kādas tiek ierobežotas "ierastajā" kārtībā. Šobrīd Saeimai pašai tas jāvērtē katrā konkrētajā gadījumā, kas gandrīz ir neiespējami, ņemot vērā, cik steidzami šādi lēmumi tiek pieņemti.

PIETEIKUMA TIESĪBAS ADMINISTRATĪVAJĀ TIESĀ: NACIONĀLO TRADĪCIJU UN EIROPAS SAVIENĪBAS TIESĪBU SAVSTARPĒJĀ MIJIEDARBĪBA

STANDING BEFORE THE ADMINISTRATIVE COURT: INTERACTION BETWEEN NATIONAL TRADITIONS AND EUROPEAN UNION LAW

Inga Bērtaite-Pudāne, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

Standing before court is one of the preconditions for admissibility of application, which is to be evaluated by a judge in every administrative case. The article proposes to look at this aspect of the national procedural law on a broader scale. Firstly, the article provides an insight as to how two fundamental models of standing vested by the administrative law have developed in the law of continental Europe – interest-based, which is embodied by France, and rights-based, which is embodied by Germany, and how they have influenced development of the standing in other countries. Secondly, the article explores an interaction between the national law of standing and the European Union law, focusing on the effect of the principle of effective judicial protection in respect of standing of individuals before the national courts.

Atslēgvārdi: pieteikuma tiesības, tiesiskās tradīcijas, nacionālās procesuālās autonomijas princips, efektīvas tiesību aizsardzības princips.

Keywords: standing, legal traditions, principle of national procedural autonomy, principle of effective judicial protection.

Ievads

No vienas puses, administratīvās tiesības vēsturiski ir veidojušās kā izteikti nacionāla tiesību nozare. Administratīvās tiesības ir tiesību nozare, kurā cilvēku un valsts nacionālās īpatnības izpaužas visspilgtāk.¹ No otras puses, administratīvās tiesības kontinentālās Eiropas reģionā ir ietekmējuši kopēji tiesību attīstības procesi. 18. gadsimta beigās un 19. gadsimtā tie bija publiski tiesiskus mērķus īstenojoša valsts pārvaldes aparāta veidošanās un palielināšanās un paralēla tā ietvara

¹ Bogdandy A. von, Huber P. M. Evolution and *Gestalt* of the German State. In: Bogdandy A. von, Huber P. M., Cassese S. (eds.). *The Administrative State*. Oxford: Oxford University Press, 2017, p. 197.

noteikšana pozitīvajās tiesībās,² kā arī administratīvās justīcijas izveide, savukārt 20. gadsimta otrajā pusē – starptautiskās cilvēktiesības, vides tiesības, kā arī, protams, Eiropas Savienības (turpmāk – ES) tiesības.

Pieteikuma tiesības ir viens no pieteikuma pieļaujamības priekšnoteikumiem, kurš tiesnesim jāpārbauda ikvienā administratīvajā lietā. Arī šajā procesuālajā jautājumā atspoguļojas iepriekš minētā administratīvajām tiesībām kopumā raksturīgā dualitāte – nacionālās tradīcijas un mijiedarbība, kas izriet no piederības kontinentālās Eiropas tiesību saimei. Šā raksta mērķis ir sniegt ieskatu par pieteikuma tiesību mijiedarbību minētajās tiesiskajās sistēmās, kā arī ES tiesību kontekstā, tādējādi paplašinot skatījumu uz šo nacionālo tiesību jautājumu. Raksta tapšanā izmantota sistēmiskā, vēsturiskā un salīdzinošā zinātniski pētnieciskā metode.

Īsumā par pieteikuma tiesību jēdzienu

Ar jēdzienu “pieteikuma tiesības” šajā rakstā apzīmēti priekšnoteikumi, kas raksturo to, *kurš* var vērsties ar pieteikumu administratīvajā tiesā, proti, iniciēt administratīvo tiesas procesu. Latvijas Administratīvā procesa likumā³ šie priekšnoteikumi attiecībā uz privātpersonām ir ietverti 31. panta otrajā daļā. Atbilstoši minētajai normai pieteikumu, izņemot likumā noteiktos gadījumus, var iesniegt privātpersona, kuras tiesības vai tiesiskās intereses ir aizskartas vai var tikt aizskartas. Šā tiesību institūta apzīmēšanai lieto arī latīņu terminu *locus standi* (angļu valodā – (*legal*) *standing*, vācu valodā – *Klagebefugnis*), taču jāņem vērā, ka ierastais latīnisms *locus standi*, kā arī angļu valodā lietotais *standing* atšķirīgos avotos var tikt lietots arī plašākā nozīmē (aptverot ar to, piemēram, arī tiesībspēju)⁴ nekā jēdziens “pieteikuma tiesības” iepriekš minētajā nozīmē.

Pieteikuma tiesības – mijiedarbība starp nacionālajām administratīvi tiesiskajām tradīcijām

2012. gadā Eiropas Parlaments publicēja pētījumu par pieteikuma tiesībām vairākās ES dalībvalstīs.⁵ Attiecībā uz pieteikuma tiesībām administratīvajā tiesas procesā pētījumā norādīts, ka ir ārkārtīgi liela dažādība jautājumā par to, kam un kā tiek atzītas pieteikuma tiesības.⁶ Tomēr vispārīgi kontinentālās Eiropas tiesību saimē var runāt par divām administratīvo tiesību skolām un diviem privātpersonu

² Sk., piemēram, Rose-Ackerman S., Lindseth P. L. Comparative administrative law: an introduction. In: Rose-Ackerman S., Lindseth P. L. Comparative Administrative Law. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2010, p. 3; Bignami F. Comparative administrative law. In: Bussani M., Mattei U. (eds.). The Cambridge Companion to Comparative Law. Cambridge: Cambridge University Press, 2012, p. 145.

³ Administratīvā procesa likums. Latvijas Vēstnesis, 14.11.2001., Nr. 164.

⁴ Dijk P. van. Judicial Review of Governmental Action and the Requirement of an Interest to Sue. A Comparative Study on the Requirement of an Interest to Sue in National and International Law. Dordrecht: Springer, 1980, p. 18; Beck A. Locus Standi in Judicio or Ubi Ius Ibi Remedium. South African Law Journal, May 1983, Vol. 100, No. 2, pp. 278–287.

⁵ Eliantonio M., Backes C. W., Rhee C. H. van, Spronken T. N. B. M., Berlee A. (eds.). Standing up for your right(s) in Europe. A Comparative study on Legal Standing (Locus Standi) before the EU and Member States' Courts. Brussels, 2012. Pieejams: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2012/462478/IPOL-JURI_ET\(2012\)462478_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2012/462478/IPOL-JURI_ET(2012)462478_EN.pdf) [aplūkots 03.11.2020.].

⁶ Ibid, p. 14.

pamata⁷ pieteikuma tiesību modeļiem: (1) uz interešu aizsardzību vērstu pieteikuma tiesību modeli (*interest-based* – angļu val., *Interessentenklage* – vācu val.), kuru pārstāv Francija, un (2) uz tiesību aizsardzību vērstu pieteikuma tiesību modeli (*rights-based* – angļu val., *Verletzenklage* – vācu val.), kuru pārstāv Vācija. Lai gan mūsdienās viens vai otrs, vai līdztekus abi minētie pieteikuma tiesību modeļi ar dažādām modifikācijām pastāv visu kontinentālās Eiropas valstu administratīvajās tiesībās, tieši Francija un Vācija vēsturiski iemieso šo pieteikuma tiesību modeļu pirmtēlus. Turpmāk īsumā par katru no šiem minētajiem pieteikuma tiesību modeļiem.

Kaut gan citās tiesību nozarēs Francijai raksturīgas tiesību normu kodifikācijas, likumdevēja izdotu tiesību normu trūkuma dēļ Francijas administratīvās tiesības ilgstoši ir bijušas tiesnešu veidotas tiesības⁸, vairums Francijas administratīvo tiesību pamatā esošo principu un normu izriet no 1799. gadā izveidotās Francijas augstākās administratīvās tiesas – Valsts padomes (*Conseil d'État*) – judikatūras.⁹ Minētais attiecas arī uz normām, kas regulē pieteikuma tiesības, daļa no tām kodificētas tikai 2001. gadā, ietverot tās Administratīvās tiesas kodeksā.¹⁰

Daudzi nozīmīgi Valsts padomes nolēmumi pieņemti vēl 20. gadsimta sākumā.¹¹ Joprojām gandrīz ikvienā avotā, kurā aplūkots jautājums par pieteikuma tiesībām Francijas administratīvajās tiesās, pieminēts Valsts padomes 1901. gada 29. marta spriedums *Casanova*¹² lietā, kurā pilsētas nodokļu maksātājiem tika atzītas tiesības pārsūdzēt domes lēmumu, kas ietekmēja pilsētas budžetu, un Valsts padomes 1906. gada 21. decembra spriedums lietā *Syndicat des propriétaires et contribuables du quartier Croix de Seguey-Tivoli*¹³, kurā sabiedrisko pakalpojumu lietotājiem tika atzītas tiesības pārsūdzēt lēmumus, kas ietekmēja šo pakalpojumu sniegšanu.¹⁴

Priekšnoteikumi pieteikuma tiesību atzīšanai Francijas administratīvajās tiesās parasti tiek uzskatīti par viegli izpildāmiem – lai atzītu pieteikuma tiesības, pieteicējam ir uzskatāmi jāpierāda sava ieinteresētība lietas ierosināšanā (*intérêt à agir*).¹⁵ Judikatūrā ir pastāvīgi paplašināts *intérêt pour agir* spektrs, un mūsdienās

⁷ Papildus minētajam atsevišķās tiesiskajās sistēmās atsevišķās tiesību nozarēs, piemēram, vides tiesībās, ir pieļaujama arī *actio popularis* jeb populārsūdzība, taču tas kopumā atzīstams par papildu pieteikuma tiesību modeli, un šajā rakstā netiks aplūkots.

⁸ Drago R. General Introduction. In: Bermann G. A., Picard E. Introduction to French Law. Zuidpooslingel: Kluwer Law International, 2008, pp. xxxi–xxxii.

⁹ Perroud T. Constitutional Structure and Basic Characteristics of the Legal Systems Examined (Concerning Judicial Review). In: Backes C., Eliantonio M. Judicial Review of Administrative Action. Oxford, London, New York, New Delhi, Sydney: Hart, 2019, p. 22.

¹⁰ Code de justice administrative. Pieejams: <https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGITEXT000006070933/> [aplūkots 28.02.2021.]. Sk.: Auby J.-B., Cluzel-Metayer L., Xenou L. Administrative Law in France. In: Seerden R. (ed.). Comparative Administrative Law: Administrative Law of the European Union, Its Member States and the United States. 4th ed. Cambridge: Intersentia, 2018, p. 35, n. 54.

¹¹ Massot J. The powers and duties of the French administrative law judge. In: Rose-Ackerman S., Lindseth P. L., Emerson B. Comparative Administrative Law. 2nd ed. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2019, p. 440.

¹² Conseil d'État, 29 March 1901, N° 94580.

¹³ Conseil d'État, 21 December 1906, N° 1906.

¹⁴ Sk., piemēram, Backes C. Access to Court. In: Backes C., Eliantonio M. (eds.). Judicial Review of Administrative Action. Oxford: Bloomsbury Publishing, 2019, p. 213.

¹⁵ Chevalier E., Eliantonio M. Standing before French administrative courts: too restrictive to effectively enforce environmental rights? *Montesquieu Law Review*, March 2017, No. 5, p. 2.

tas ir patiešām plašs.¹⁶ Pieteikuma tiesību pamatā esošajai interesei ir jābūt tiesiskai, pieteikamai, tiešai, faktiskai un noteiktai.

Intérêt à agir nav obligāti jāatbilst materiālai vai ekonomiskai interesei – tā var būt arī morāla vai ideoloģiska interese, tāpat minētā interese var būt gan individuāla, gan kolektīva.¹⁷ Vislabāk minēto ilustrē piemēri no tiesu prakses – piemēram, viesnīcas īpašnieks var pārsūdzēt ministra lēmumu, ar kuru noteikti skolēnu brīvdienu datumi;¹⁸ tūrists, kurš regulāri apmetas konkrētā kempingā, var pārsūdzēt domes lēmumu, ar kuru regulēta nakšņošana apvidū;¹⁹ persona reliģisku apsvērumu dēļ var pārsūdzēt lēmumu slēgt baznīcu²⁰ un katoļu apvienība – atļauju nepilngadīgajiem izrādīt pornogrāfisku filmu²¹.

Atšķirībā no Francijas Vācijā administratīvo tiesību stūrakmens ir subjektīvās publiskās tiesības (*subjektives öffentliches Recht*). Vācijas administratīvo tiesību galvenie koncepti tika attīstīti Vācijas impērijas laikā (1871–1918); Georga Jelineka (*Georg Jellinek*, 1851–1911) radītais jēdziens – subjektīvās publiskās tiesības, kuras individam piešķir valsts, – veidoja pamatu uz tiesību aizsardzību balstītajai pieejai administratīvajās tiesībās.²² Šajā laika posmā tika likti pamati arī tā dēvētajai aizsargājošo normu teorijai (*Schutznormtheorie*), kuras autors ir Otmārs Bilers (*Ottmar Bühler*, 1884–1965).²³ Lai gan līdz ar Vācijas Pamatlikuma²⁴ (*Grundgesetz*) pieņemšanu 1949. gadā administratīvo tiesību konstitucionālais pamats ir fundamentāli mainījies, iepriekš minētais doktrinālais mantojums ir nozīmīgs joprojām.²⁵

Personas subjektīvo publisko tiesību aizsardzība ir nostiprināta gan Vācijas Pamatlikuma 19. panta ceturtajā daļā, gan Administratīvā tiesas procesa kodeksa²⁶ (*Verwaltungsgerichtsordnung*) 42. panta otrajā daļā. Vācijas doktrīnā subjektīvo publisko tiesību pamatā vienmēr ir objektīvo tiesību norma, no kuras izriet subjektīvās publiskās tiesības. Atšķirībā no Francijas Vācijā nav paredzēta tāda vispārēja interešu aizsardzība, kas nav nostiprināta kā tiesības.²⁷

Gan Francijas, gan Vācijas administratīvo tiesību tradīcijas ir būtiski ietekmējušas citas valstis Eiropā. Valstis, kurās ir bijusi un vēl aizvien ir nozīmīga

¹⁶ Auby J.-B., Cluzel-Metayer L., Xenou L. 2018, p. 36.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Conseil d'État Sect., 28 May 1971, *Damasio*, Rec., p. 391. Citēts pēc: Standing up for your right(s) in Europe. A Comparative study on Legal Standing (Locus Standi) before the EU and Member States' Courts. Country Reports. Annex VI, p. 97. Pieejams: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/JOIN/2012/462478/IPOL-JURI_ET\(2012\)462478\(ANN01\)_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/JOIN/2012/462478/IPOL-JURI_ET(2012)462478(ANN01)_EN.pdf) [aplūkots 03.03.2021.] (turpmāk – Standing up for your rights(s) in Europe).

¹⁹ Conseil d'État Sect., 14 February 1958, *Abisset*, Rec., p. 98. Citēts pēc: Ibid.

²⁰ Conseil d'État, 8 February 1908, *Abbé Deliard*, N° 30383. Citēts pēc: Backes C. 2019, p. 214.

²¹ Conseil d'État Sect., 30 June 2000, *Association Promouvoir*, N° 222194 and 222195. Citēts pēc: Standing up for your right(s) in Europe, p. 98.

²² Saurer J. *Administrative Law*. In: Zekoll J., Wagner G. (eds.). *Introduction to German Law*. 3rd ed. Zuid-poolsingel: Kluwer Law International, 2019, pp. 98–99.

²³ Wegener B. W. *Subjective Public Rights – Historical Roots versus European and Democratic Challenges*. In: Pünder H., Waldhoff C. (eds.). *Debates in German Public Law*. Oxford: Bloomsbury Publishing, 2014, pp. 221–222.

²⁴ *Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland*. Pieejams: <https://www.bundestag.de/gg> [aplūkots 28.02.2021.].

²⁵ Saurer J. 2018, pp. 98–99.

²⁶ *Verwaltungsgerichtsordnung*. Pieejams: <https://www.gesetze-im-internet.de/vwgo/> [aplūkots 03.03.2021.].

²⁷ Bogdandy A. von, Huber P. M. 2017, p. 228.

Francijas tiesību ietekme, veido svarīgu valstu grupu, pie kuras pieder, piemēram, Nīderlande, Beļģija, Itālija, Spānija, Portugāle un Grieķija.²⁸ Līdzīgi Vācijas administratīvo tiesību pieeja ir ietekmējusi pirmām kārtām tādas vācu valodā runājošas valstis kā Austrija un Šveice, vēlāk pievienojoties arī Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīm.²⁹ Ņemot vērā arī Latvijas pieredzi, var piekrist viedoklim, ka uz tiesību aizsardzību vērsts pieteikuma tiesību modelis vismaz sākotnēji raksturīgs totalitārismu pārdzīvojušām sabiedrībām, kuras līdzīgi Vācijai pēc Otrā pasaules kara neuzticas savam demokrātiskajam procesam.³⁰

Pieteikuma tiesības – mijiedarbība starp nacionālajām un ES tiesībām

Mijiedarbība starp ES un tās dalībvalstīm parasti tiek aplūkota, raugoties no perspektīvas, kādu ietekmi uz dalībvalstīm atstāj ES tiesības. Taču hronoloģiski pirmā bija mijiedarbība pretējā virzienā – ES procesuālajās tiesībās dominē no administratīvā procesa tiesībām aizgūti tiesību institūti.³¹ Tādējādi ES procesuālās tiesības vismaz daļēji ir veidojušās, pielāgojot dažādus dalībvalstu nacionālo tiesību institūtus. Tā lietu izskatīšanas kārtībai Eiropas Savienības Tiesā (turpmāk – EST) saskatāma līdzība ar Francijas publiskajās tiesībās raksturīgo.³² Minētais attiecas arī uz prasību, ka privātpersonām kā neprivileģētajiem prasītājiem jāpiemīt “piešķirtai un spējā esošai tādai interesei” ierosināt procesu, kurai ir saskatāma līdzība ar iepriekš minēto *intérêt à agir*.³³

Vienlaikus dalībvalstu tiesām, izskatot lietas, kas skar ES tiesības, arī attiecībā uz procesuālo tiesību piemērošanu ir jāņem vērā vairāki no ES tiesībām izrietoši principi. Atbilstoši nacionālās procesuālās autonomijas principam dalībvalstis, piemērojot ES tiesības, pamatojas uz dalībvalstu procesuālajām tiesībām, ņemot vērā divus ierobežojumus: nacionālās procesuālās tiesības nedrīkst būt mazāk labvēlīgas, piemērojot ES tiesības, salīdzinājumā ar līdzīgām prasībām nacionālajās tiesībās (līdzvērtības princips) un nacionālās procesuālās normas nedrīkst ES tiesību īstenošanu padarīt praktiski neiespējamu vai pārmērīgi apgrūtināt (efektivitātes princips).³⁴ Vienlaikus EST aizvien biežāk kontekstā ar nacionālo procesuālo tiesību normu piemērojamību vērtē efektīvas tiesību aizsardzības principu, kurš kopš 2009. gada ir nostiprināts ES Pamattiesību hartas³⁵ 47. pantā un, kā

²⁸ Fromont M. A Typology of Administrative Law in Europe. In: Bogdandy A. von, Huber P. M., Cassese S. (eds.). *The Administrative State*. Oxford: Oxford University Press, 2017, p. 588.

²⁹ *Ibid.*, p. 593.

³⁰ Möllers C. *The Three Branches: A Comparative Model of Separation of Powers*. Oxford: Oxford University Press, 2013, p. 36.

³¹ Barents R. *Remedies and Procedures before the EU Courts*. Zuidpooslingel: Kluwer Law International, 2016, p.109.

³² Birkinshaw P. J. *European Public Law: the Achievement and the Brexit Challenge*. 3rd ed. Zuidpooslingel: Kluwer Law International, 2020, p. 141.

³³ Barents R. 2016, pp. 214–231.

³⁴ Daudzu citu vidū sk. sākotnēji noteicošo EST 16.12.1976. spriedumu lietā 33/76 Rewe, ECLI:EU:C:1976:188, para. 5, un EST 16.12.1976. spriedumu lietā 45/76 Comet, ECLI:EU:C:1976:191, para. 16.

³⁵ ES Pamattiesību harta. Pieejama: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012P/TXT&from=EN> [aplūkota 28.02.2021.].

norādīts tiesību zinātnē, šķiet, pakāpeniski aizstāj līdzvērtības un efektivitātes principu pārbaudes testu.³⁶

EST vairākās lietās ir norādījusi, ka, lai gan personas pieteikuma tiesības nosakāmas atbilstoši nacionālajām tiesībām, tomēr nacionālās tiesības nedrīkst apdraudēt tiesības uz efektīvu tiesību aizsardzību un nacionālo tiesību piemērošana nevar padarīt ES tiesību aktos paredzēto tiesību izmantošanu faktiski neiespējamu.³⁷ Tādējādi atbilstoši EST judikatūrai, pamatojoties uz efektīvas tiesību aizsardzības principu, personām ir tiesības uz piekļuvi nacionālajām tiesībām, ja ES tiesības tām piešķir šādas tiesības (*ubi Union jus, ibi national remedium*).³⁸ Tas, vai ES tiesības piešķir personai tiesības, ir atkarīgs no attiecīgo ES normu tvēruma un paredzētās aizsardzības, kas būtu jānosaka, ņemot vērā attiecīgo normu mērķi.³⁹ Tā, piemēram, no ES vides tiesībām izriet nepieciešamība nodrošināt plašu pieeju tiesai, nepieciešamības gadījumā atkāpjoties no ierobežojošākiem nacionālajiem noteikumiem attiecībā uz pieteikuma tiesībām.⁴⁰ Minētā ietekmē Vācijai ir nācies pārskatīt tai raksturīgo subjektīvo publisko tiesību koncepciju vismaz par nevalstisko organizāciju pieteikuma tiesībām vides aizsardzības jomā.⁴¹

Citiem vārdiem, pieteikuma tiesības, konkrēti – tas, vai pieteikuma tiesību pamatā ir subjektīvās tiesības vai tiesiski aizsargātas intereses, ilgstoši ir bijis nacionālo procesuālo tiesību jautājums, ja vien tiek aizsargāts no ES tiesībām izrietošais personas tiesiskais stāvoklis.⁴² Vienlaikus, pieaugot efektīvas tiesību aizsardzības principa lomai ES tiesību piemērošanā nacionālajās tiesībās, proporcionāli samazinās nacionālās procesuālās autonomijas princips, tostarp attiecībā uz tādu procesuālo jautājumu izlemšanu kā pieteikuma tiesības. Tā, piemēram, ja tiktu atzīts, ka iespējams “tīri tiesisku interešu” pārkāpums var radīt efektīvas tiesību aizsardzības principa pārkāpumu, dalībvalstīm, kurās pieteikuma tiesību pamatā ir subjektīvo tiesību aizsardzība, varētu nākties pārskatīt un pielāgot savas procesuālās tiesību normas.⁴³

Kopsavilkums

1. Kontinentālās Eiropas tiesību saimes kopējo tradīciju apzināšana, tostarp attiecībā uz tādu procesuālo tiesību jautājumu kā pieteikuma tiesības, un savas vietas tajā identificēšana stiprina nacionālo administratīvi tiesisko identitāti.

³⁶ Widdershoven R. National Procedural Autonomy and General EU Law Limits. *Review of European Administrative Law*, 2019, Vol. 12, No. 2, p. 5.

³⁷ Sk., piemēram, EST 11.07.1991. spriedumu lietā C-87 līdz 89/90 Verholen, ECLI:EU:C:1991:314, para. 24; 11.09.2003. spriedumu lietā C-13/01 Safalero, ECLI:EU:C:2003:447, para. 50.

³⁸ Widdershoven R. 2019, p. 20.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Sk., piemēram, Pünder H., Klafki A. *Administrative Law in Germany*. In: Seerden R. (Ed.). *Comparative Administrative Law. Administrative Law of the European Union, its Member States and the United States*. 4th ed. Cambridge: Intersentia, 2018, p. 60.

⁴² Prechal S. *Protection of Rights: How Far?* In: Prechal S., Roermund B. van (eds.). *The Coherence of EU Law: The Search for Unity in Divergent Concepts*. Oxford: Oxford University Press, 2008, p. 158.

⁴³ Bonelli M. *Effective Judicial Protection in EU Law: an Evolving Principle of a Constitutional Nature*. *Review of European Administrative Law*, 2019, Vol. 12, No. 2, p. 58.

2. No vienas puses, lietās, kas skar ES tiesības, pieteikuma tiesības nacionālajā administratīvajā tiesā principā ir nacionālo procesuālo tiesību jautājums, uz kuru attiecas procesuālās autonomijas princips. No otras puses, pieteicējam ir jābūt nodrošinātai no ES tiesībām izrietošajai tiesību aizsardzībai, ievērojot līdzvērtības, efektivitātes un efektīvas tiesību aizsardzības principu. Minēto principu ietekmē dalībvalstīm atsevišķos gadījumos var nākties pārskatīt nacionālās pieteikuma tiesības administratīvajā tiesā, it īpaši uz tiesību aizsardzību vērsta pieteikuma tiesību modeli.

**KRIMINĀLTIESISKO NORMU
SKAIDRĪBA, SAPROTAMĪBA UN
SISTĒMISKUMS – AKTUĀLĀS
PROBLĒMAS MŪSDIENU LATVIJĀ**

PRETTIESISKUMA IZPRATNES PROBLEMĀTIKA KRIMINĀLTIESĪBĀS

PROBLEMS OF UNDERSTANDING UNLAWFULNESS IN CRIMINAL LAW

Uldis Krastiņš, Dr. habil. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Krimināltiesisko zinātņu katedras profesors

Summary

The article provides an analysis of unlawfulness as one of the features pertaining to the common element of a criminal offence, and draws the distinction between unlawfulness and the constituent elements of a criminal offence.

An opinion has been expressed that linkage of act (failure to act) to the violation of specific provisions regarding protection and precaution in the disposition of a complex criminal offence does not influence the form of guilt in the actual criminal offence.

The author proposes an idea that the existence of a complex criminal offence has been determined by the significance of the object (interest) of the endangerment, the character of the harmful manifestation and other objective circumstances.

Atslēgvārdi: prettiesiskums, noziedzīga nodarījuma sastāvs, vaina, salikta sastāva noziedzīgs nodarījums.

Keywords: unlawfulness, constituent element of a criminal offence, guilt, complex criminal offence.

Ievads

Raksta mērķis ir analizēt prettiesiskumu kā vienu no noziedzīga nodarījuma vispārējā jēdziena pazīmēm, tā būtību un nozīmi krimināltiesībās. Tiek risināts jautājums par prettiesiskuma un noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmju atšķirībām, kā arī izteikts viedoklis, ka prettiesiskums neietekmē vainas risinājumu salikta sastāva noziedzīgos nodarījumos.

1. Prettiesiskums un vaina noziedzīgā nodarījumā

Noziedzīga nodarījuma vispārējais jēdziens un tā pazīmes ir dotas Krimināllikuma Vispārīgās daļas 6. panta pirmajā daļā: “Par noziedzīgu nodarījumu atzīstams ar nodomu (tīši) vai aiz neuzmanības izdarīts kaitīgs nodarījums

(darbība vai bezdarbība), kurš paredzēts šajā likumā un par kura izdarīšanu draud kriminālsods.”¹

Krimināllikuma 6. panta pirmajā daļā teiktais nozīmē to, ka kriminālatbildība iestājas, ja pastāv šādi Krimināllikumā reglamentēti nosacījumi: 1) ir konstatēts kaitīgs nodarījums (darbība vai bezdarbība); 2) darbība vai bezdarbība atbilst Krimināllikumā (turpmāk – arī KL) paredzēta konkrēta noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmēm; 3) darbībai vai bezdarbībai ir tāda kaitīguma pakāpe, kas raksturīga noziedzīgam nodarījumam salīdzinājumā ar citiem tiesībpārkāpumiem; 4) persona ir vainīga nodarījumā; 5) ir noteikta sodāmība, tas ir, par attiecīgo noziedzīgo nodarījumu draud kriminālsods (KL 1. panta pirmā daļa).

Tātad no KL 6. panta 1. panta pirmajā daļā dotā vispārējā noziedzīga nodarījuma jēdziena satura redzams, ka viena no noziedzīga nodarījuma pazīmēm ir **prettiesiskums**, kas izteikts ar vārdiem “[..] izdarīts kaitīgs nodarījums (darbība vai bezdarbība), kurš paredzēts šajā likumā un par kura izdarīšanu draud kriminālsods”.

Tas nozīmē, ka prettiesiskums tikai kopumā ar citām pazīmēm (darbību vai bezdarbību, kaitīgumu, vainu un sodāmību) raksturo ikvienu noziedzīgu nodarījumu. Savukārt no šī secinājuma izriet nākamais – noziedzīgā nodarījuma jēdziens ir patstāvīgs krimināltiesību institūts un nav identificējams ar noziedzīga nodarījuma sastāvu, jo pēc sava satura un nozīmes ir plašāks salīdzinājumā ar noziedzīga nodarījuma sastāvu.

Abu institūtu būtību nemaina arī tas, ka vairākās Krimināllikuma Sevišķās daļas normās iekļauta norāde uz darbības prettiesiskumu, piemēram, KL 116. pantā ir paredzēta atbildība par citas personas tišu prettiesisku nonāvēšanu (slepkaivība). Tāda norāde lieku reizi vienīgi apstiprina to, ka tiša citas personas dzīvības atņemšana ir Krimināllikumā paredzēts noziedzīgs nodarījums, kas nodēvēts par slepkavību, un ir sodāms.

Krimināltiesībās prettiesiskums noziedzīgā nodarījumā nozīmē to, ka kaitīga darbība vai bezdarbība konkrētos apstākļos Krimināllikumā tiek atzīta par noziedzīgu nodarījumu un ir sodāma.

Latvijas pirmskara krimināltiesību profesors P. Mīncis par noziedzīga nodarījuma prettiesiskumu rakstīja: “[..] noziedzīgs nodarījums katrā ziņā ir nepaklausība kādai tiesiskai normai – aizliedzošai vai pavēlošai. Tas ir tas vispārējais kritērijs, kuru var attiecināt uz katru noziedzīgu nodarījumu no tiesiskā viedokļa. Šis kritērijs ir pilnīgi izsmeļošs, un tas loģiski izriet no funkcijas, kas piešķirta krimināltiesībām vispārējā tiesību sistēmā, tas ir, no tiesiskās kārtības apsardzības ar soda vai soda piedraudējuma palīdzību.”²

Prettiesiskums un kaitīgums kā noziedzīga nodarījuma neatņemami kritēriji ir cieši savstarpēji saistīti, jo darbības vai bezdarbības kaitīguma smagums ir viens no nosacījumiem, lai tās atzītu par prettiesiskām ar kriminālsoda piedraudējumu. Var teikt, ka nodarījuma kaitīgums ir prettiesiskuma priekšnosacījums.

Noziedzīga nodarījuma kaitīgums izpaužas kā valsts, sabiedrības, atsevišķu cilvēku kopuma vai indivīda pašu nozīmīgāko interešu apdraudējums tādā mērā, ka pret šo apdraudējumu nepieciešams vērsties ar krimināltiesību represijām.

Kaitīgums pēc savas būtības ir sociāla parādība, kas noteiktā kaitīguma pakāpē kļūst prettiesiska, ja darbība vai bezdarbība, kas radījusi kaitējumu ar

¹ Krimināllikums: LV likums. Pieņemts 17.06.1998. Latvijas Vēstnesis, 08.07.1998., Nr. 199/200.

² Mīncis P. Krimināltiesību kurss. Vispārējā daļa. Rīga: TNA, 2005, 70. lpp.

likumu aizsargātām interesēm, Krimināllikumā atzīta par noziedzīgu un kriminālsodāmu.

Iepriekš minētajā saistībā profesore M. Blūma krimināltiesību teorijā ne bez pamata nodarījuma sabiedrisko bīstamību (Krimināllikumā tā vietā lietots kaitīguma jēdziens) un prettiesiskumu izmanto kā kopā saistītus jēdzienus.³

Tomēr prettiesiskums un kaitīgums ir noziedzīga nodarījuma atšķirīgi institūti. Noziedzīga nodarījuma jēdziens satur pazīmes, kas piemīt ikvienam Krimināllikuma Sevišķajā daļā paredzētam noziedzīgam nodarījumam. Savukārt noziedzīga nodarījuma sastāvs, kas paredzēts kādā Krimināllikuma Sevišķās daļas pantā vai tā daļā (punktā), konkretizē noziedzīga nodarījuma vispārējās pazīmes, norādot uz konkrēta noziedzīga nodarījuma objektīvajām un subjektīvajām pazīmēm. Noziedzīga nodarījuma sastāvs kā kriminālatbildības pamats nostiprināts KL 1. panta pirmajā daļā.

Krimināltiesību teorijā ar noziedzīga nodarījuma sastāvu (*corpus delicti*), neizdijinoties atsevišķu autoru formulējuma niansēs, saprotam Krimināllikumā paredzēto visu objektīvo un subjektīvo pazīmju kopumu, kas nepieciešams, lai kādu darbību vai bezdarbības aktu atzītu par noteikta veida noziedzīgu nodarījumu.

Analizējot Krimināllikuma Sevišķajā daļā paredzēto konkrēto noziedzīgo nodarījumu objektīvās puses un subjektīvās puses pamatpazīmes, kā arī papildu pazīmes, to skaitā neatrodam prettiesiskumu.

Prettiesiskums nav noziedzīga nodarījuma objekts. Ar nodarījuma objektu krimināltiesībās saprotam valsts, sabiedrības, atsevišķu cilvēku grupu un individu valsts aizsargātās intereses, kuras apdraud noziedzīgs nodarījums.

Noziedzīga nodarījuma objekta apdraudējums var izpausties, iedarbojoties uz nodarījuma priekšmetu, radot tam reālu kaitējumu vai draudot tādu nodarīt.

Tāpat tiesību normu, kas satur kādu aizliegumu un veido prettiesiskumu, nav pamata uzskatīt arī par konkrēta noziedzīga nodarījuma priekšmetu. Ar noziedzīga nodarījuma priekšmetu saprotam cilvēka ārējā pasaulē objektīvi eksistējošu lietu, pret kuru tieši vērstas kaitīgs nodarījums (darbība vai bezdarbība), un līdz ar to tiek apdraudēts noziedzīga nodarījuma objekts.

Tiesību norma ir konstants juridisks faktors, kas jāievēro, kamēr vien tā ir spēkā; Krimināllikumā paredzētajos gadījumos par tās neievērošanu tiek piedraudēts ar kriminālsodu vai citiem piespiedu ietekmēšanas līdzekļiem. Tiesību normas pārkāpšanas gadījumā tai nekāds kaitējums netiek nodarīts, tāpēc tās pastāvēšana netiek apdraudēta.

Šajā sakarībā vācu filozofs G. V. F. Hēgelis (*Hegel*) (1770–1831) ir teicis, ka nekāds noziegums nav spējis iznīcināt tiesības, bet tas spēj likt šķēršļus tiesību visvarai, un tieši tāpēc noziegumam pretstatā ir sods, kas šajā gadījumā uzstājas kā noliegums – noziegums noliedz tiesības – sods noliedz noziegumu.⁴

Prettiesiskuma norobežošanu no noziedzīga nodarījuma objektīvās puses pazīmēm savā 1902. gadā izdotajā grāmatā precīzi raksturojis izcilais krievu kriminologs, krimināltiesību teorētiķis Nikolajs Tagancevs (*Николай Степанович Таганцев*, 1843–1923). Viņš rakstījis – ja ar noziedzīga nodarījuma sekām saprot pašas tiesību normas apdraudējumu kopā ar aizsargājamo interesi, tad tādas

³ Blūma M. Apstākļi, kas izslēdz sabiedrisko bīstamību un prettiesiskumu. Mācību līdzeklis. LVU, 1976.

⁴ Гегель Г. В. Ф. Философия права. Москва: Наука, 1990, с. 145.

ideālas sekas piemīt ikvienam noziedzīgam nodarījumam, un tad šī pazīme zaudē jebkādu jēgu.⁵

Prettiesiskums nav arī noziedzīga nodarījuma subjektīvās puses pazīme. Ar noziedzīga nodarījuma subjektīvo pusi saprotam vainīgās personas (nodarījuma subjekta) psihisko darbību, kas tieši saistīta ar viņas izdarīto (nodarījuma objektu un objektīvo pusi), un tā apvieno vienotā veselā personas psihiskās darbības intelektuālos un gribas procesus.

Atbilstoši Krimināllikuma 9. un 10. pantam prettiesiskums nav ne nodoma, ne neuzmanības kā vainas formas pazīmju skaitā. Prettiesiskums ar personas psihisko darbību var tikt risināts tikai attiecībā uz likuma vai kāda saistoša noteikuma esamību vai tā satura zināšanu.

Krimināltiesībās par vispārpieņemtu tiek atzīts princips, ka likuma vai saistošā noteikuma nezināšana personu neatbrīvo no atbildības par izdarīto noziedzīgo nodarījumu, pastāvot iespējai ar tiem iepazīties. Tātad likuma vai cita normatīvā regulējuma attaisnojama nezināšana risināma juridiskās kļūdas ietvaros.

M. Leja ir rakstījis, ka “[...] princips “likuma nezināšana neatbrīvo no atbildības” darbojas neierobežoti. Izņēmums no šī principa iespējams tikai tad, ja rīcību, kas ir noziedzīga, persona maldīgi uzskatījusi par tiesisku, turklāt tikai tad, ja šāda maldība nav bijusi novēršama [...]”⁶.

Tā kā prettiesiskums nav noziedzīga nodarījuma sastāva pazīme, tad attaisnojamas juridiskās kļūdas gadījumā nav runas par noziedzīga nodarījuma sastāva neesamību, bet ir jāatzīst, ka personas rīcībā nav prettiesiskuma kā noziedzīga nodarījuma pazīmes un tāpēc, pamatojoties uz KL 6. panta pirmo daļu, nav pamata viņas saukšanai pie kriminālatbildības.

Kas attiecas uz kļūdu (maldību) krimināltiesībās, tad jāatzīmē, ka Krimināllikumā par to nekas nav teikts, tāpēc krimināltiesību teorijā iespējami dažādi apsvērumi gan par faktisko, gan juridisko kļūdu, nonākot atsevišķos gadījumos pat pie secinājuma, ka sarežģīti ir ne tikai krimināltiesību teorijā, bet arī tiesu praksē norobežot juridisko no faktiskās kļūdas vai otrādi.⁷

Manuprāt, abu veidu kļūdas ir nepārprotami jānorobežo, jo katrai no tām ir sava nozīme un arī juridiskās sekas. Norobežošanas pamatā ir jāliek atziņa, ka faktiskā kļūda attiecas tikai uz konkrētā noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmēm, bet juridiskā kļūda risināma personas psihiskās attieksmes aspektā attiecībā uz prettiesiskumu noziedzīgā nodarījumā.

Kas attiecas uz kriminālatbildību izslēdzošiem apstākļiem, tad personas darbība nav ne kaitīga, ne prettiesiska.

2. Salikta sastāva noziedzīgs nodarījums un prettiesiskums

Viens no noziedzīga nodarījuma salikta sastāva veidiem ir gadījums, kad noziedzīga nodarījuma sastāva konstatēšanai atsevišķi ir jānoskaidro vainīgās personas psihiskā attieksme pret darbību vai bezdarbību un pret kaitīgajām sekām, ja pret darbību vai bezdarbību tā izpaudusies nodoma formā, bet pret kaitīgajām sekām – kā neuzmanība.

⁵ Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Часть общая. Том 1. Тула: Автограф, 2001, с. 145.

⁶ Leja M. Juridiskās kļūdas tiesiskās sekas krimināltiesībās. Jurista Vārds, 01.09.2018., Nr. 2, 19. lpp.

⁷ Leja M. Princips “likuma nezināšana neatbrīvo no atbildības” krimināltiesībās. Jurista Vārds, 22.08.2017., Nr. 35.

Tas nozīmē, ka pret darbību vai bezdarbību personas psihiskā attieksme jāvērtē pēc formāla sastāva noziedzīgā nodarījuma nosacījumiem, un tā izpaužas kā nodoms (tīši) atbilstoši KL 9. panta otrajai daļai, kurā pateikts, ka noziedzīgs nodarījums atzīstams par izdarītu ar tiešu nodomu, ja persona apzinājusies savas darbības vai bezdarbības kaitīgumu un to apzināti veikusi vai pieļāvusi. Tātad pirmajā gadījumā tā ir darbība, bet otrajā – bezdarbība. Attiecībā uz kaitīgajām sekām personas psihiskā attieksme izpaužas kā neuzmanība noziedzīgas pašpaļāvības vai noziedzīgas nevērības veidā, kuru nosacījumi formulēti KL 10. panta otrajā un trešajā daļā.

Tā kā Krimināllikuma 8. panta pirmā daļa paredz tikai divas vainas formas – nodomu (tīši) vai neuzmanību, tad loģiski, ka ir nepieciešams noteikt, ar kādu vainas formu kopumā tiek izdarīts salikta sastāva noziedzīgs nodarījums.

Tā kā Krimināllikumā jautājums par kopējo vainas formu salikta sastāva noziedzīgos nodarījumos vēl joprojām nav atrisināts, tad krimināltiesību teorijā tiek pausti atšķirīgi viedokļi par vainas formu dažos salikta sastāva noziedzīgos nodarījumos,⁸ bet tiesu praksē, konstatējot neuzmanību attiecībā uz kaitīgajām sekām, atzīst, ka noziedzīgs nodarījums izdarīts aiz neuzmanības.

Tieslietu ministrija 2014. gadā Krimināllikuma grozījumu projektā bija iestrādājusi priekšlikumu – salikta sastāva noziedzīgu nodarījumu ar atšķirīgu saliktu vainas formu atzīt par izdarītu ar nodomu, taču Saeimas Juridiskā komisija to neatbalstīja un nevirzīja izskatīšanai Saeimas plenārsēdē.⁹

Tātad jautājums par kopējo vainas formu salikta sastāva noziedzīgos nodarījumos Krimināllikumā nav reglamentēts. Atzīmēšu, ka Krimināllikuma Sevišķās daļas komentāru 2019. gada izdevuma papildinātās otrās un trešās daļas autori¹⁰ salikta sastāva noziedzīgus nodarījumus ar atšķirīgu vainas formu uzskatījuši par izdarītiem ar nodomu.

Nesakārtotība Krimināllikumā un atšķirīgie viedokļi krimināltiesību teorijā jautājumā par vainas formu salikta sastāva noziedzīgā nodarījumā nav šķērslis, lai risinātu problēmu par prettiesiskuma ietekmi uz vainas formu salikta sastāva noziedzīgos nodarījumos.

3. Prettiesiskuma ietekme uz vainas formu noziedzīgā nodarījumā

Latvijas krimināltiesībās cita cilvēka dzīvības neatļauta atņemšana tiek atzīta par noziedzīgu nodarījumu. Kriminālatbildība par tādu nodarījumu krimināllikumos vienmēr ir bijusi reglamentēta atkarībā no tā, vai tā atņemta ar nodomu (tīši) vai aiz neuzmanības. Krimināllikumā ar nodomu izdarīta dzīvības atņemšana tiek dēvēta par slepkavību (KL 116. pants), bet aiz neuzmanības – nonāvēšana aiz neuzmanības (KL 123. pants). Tātad vainas forma cita cilvēka dzīvības atņemšanā ir saistīta ar vainīgā psihisko attieksmi pret kaitīgajām sekām – cilvēka nāves faktu.

⁸ Krastiņš U. Atgriezoties pie Krimināllikuma 260. panta, bet ne tikai... Jurista Vārds, 25.04.2017., Nr. 18.

⁹ Sk: [https://titania.saeima.lv/LIVS12/saeimalivs12.nsf/webAll?SearchView&Query=\(\[Title\]=*Groz%C4%ABjumi+Krimin%C4%81likum%C4%81*\)&SearchMax=0&SearchOrder=4](https://titania.saeima.lv/LIVS12/saeimalivs12.nsf/webAll?SearchView&Query=([Title]=*Groz%C4%ABjumi+Krimin%C4%81likum%C4%81*)&SearchMax=0&SearchOrder=4)

¹⁰ Krastiņš U., Liholaja V. Krimināllikuma komentāri. Otrā daļa (IX–XVII nodaļa). Otrās papild. izd. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2019, 559. lpp; Krastiņš U., Liholaja V., Hamkova D. Krimināllikuma komentāri. Trešā daļa (XVIII–XXV nodaļa). Otrās papild. izd. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2019, 879. lpp.

Jautājums par vainas formu cilvēka prettiesiskā dzīvības atņemšanā krimināltiesībās it kā būtu atrisināts. Taču, kas attiecas uz nonāvēšanu aiz neuzmanības, tad sarežģījumi gan likuma izpratnē, gan krimināltiesību teorijā un praksē ir radušies tāpēc, ka laika gaitā Krimināllikumā arvien vairāk tiek iekļauti noziedzīga nodarījuma sastāvi, kuros kaitīgās sekas aiz neuzmanības tiek saistītas ar tiešu norādi uz tišu darbību vai bezdarbību, kas šīs kaitīgās sekas izraisījusi.

Salikta sastāva noziedzīgā nodarījumā darbība vai bezdarbība pēc savas juridiskās nozīmes var būt visai atšķirīga. Šādā noziedzīgā nodarījumā tieši izdarītā darbība vai pieļautā bezdarbība var nebūt kriminālā kārtā sodāma kā patstāvīgs noziedzīgs nodarījums, kā arī tā var būt kā patstāvīgs noziedzīgs nodarījums vai arī var būt administratīvi sodāms tiesībpārkāpums.

Piemēram, Krimināllikuma 268. panta pirmajā daļā noteikta atbildība par gaisa vai ūdens transportlīdzekļa, izņemot mazgabarīta transportlīdzekļus, sagrābšanu uz zemes, ūdeņos vai lidojumā. Tas ir patstāvīgs tišs noziedzīgs nodarījums. Šā panta otrajā daļā iekļauts šā nodarījuma kvalificējošs apstāklis – ja panta pirmajā daļā paredzētās darbības izraisījušas avāriju vai citas smagas sekas. Tātad ir veidots salikta sastāva noziedzīgs nodarījums, kurā kaitīgās sekas aiz neuzmanības saistītas ar kriminālsodāmu nodarījumu.

Krimināllikuma 260. pantā ir paredzēta atbildība par ceļu satiksmes vai transportlīdzekļu ekspluatācijas noteikumu pārkāpšanu, saistot to ar nosacījumu, ka tāda darbība vai bezdarbība izraisījusi šajā pantā paredzētās sekas aiz neuzmanības – miesas bojājumus vai cilvēka nāvi. Tādā noziedzīgajā nodarījumā darbība vai bezdarbība, kas izpaudusies ceļu satiksmes noteikumu vai transportlīdzekļu ekspluatācijas noteikumu pārkāpšanā, pati par sevi ir sodāma administratīvā kārtā, bet tā (darbība vai bezdarbība), ar kuru tiek pārkāpti minētie noteikumi, tiek kriminalizēta.

Jautājumam par kopējo vainas formu salikta sastāva noziedzīgos nodarījumos esmu veltījis daudz uzmanības, vairākās publikācijās paužot viedokli: tā kā darbība (bezdarbība), ar kuru pārkāpti ceļu satiksmes vai transportlīdzekļu ekspluatācijas noteikumi, ir tiša, tad, kaut arī kaitīgās sekas ir izraisītas aiz neuzmanības, kopējā vainas forma tādā nodarījumā ir nodoms.¹¹

Publiskajā telpā nu ir izteikts viedoklis, ka vainas formu salikta sastāva noziedzīgā nodarījumā ietekmē nosacījums par darbības vai bezdarbības saistīšanu noziedzīga nodarījuma aprakstā (dispozīcijā) ar konkrētu aizsardzības vai piesardzības noteikumu pārkāpšanu.¹²

Tātad runa ir par to, ka īpašā normā nonāvēšana aiz neuzmanības, par ko atbildība paredzēta, piemēram, KL 123. pantā, ja tā tiek saistīta ar kādu konkrētu administratīvi sodāmu tiesībpārkāpumu, tad Krimināllikumā, paredzot salikta sastāva noziedzīgu nodarījumu, tas tiek atzīts par izdarītu ar nodomu (tiši). Tātad prettiesiskums, par ko liecina norāde uz konkrētu noteikumu pārkāpumu, ietekmē vainas formu noziedzīgā nodarījumā.

Iepriekš jau esmu izteicis savu viedokli par to, ka prettiesiskums nav noziedzīga nodarījuma sastāva pazīme, tas neattiecas ne uz noziedzīga nodarījuma objektu vai nodarījuma priekšmetu, ne arī uz vainas formu noziedzīgā nodarījumā.

¹¹ Krastiņš U. Komplīcēta noziedzīga nodarījuma teorētiskie aspekti. Administratīvā un Kriminālā Justīcija, 2017, Nr. 3, 24.–31. lpp.; Krastiņš U. 2017, Nr. 18.

¹² Baumanis J. Krimināllikuma blanketajā normā paredzēta noziedzīga nodarījuma vainas forma. Jurista Vārds, 2020, Nr. 44, 25.–30. lpp.

Krimināllikuma Sevišķās daļas panta dispozīcijās norādei uz konkrētu aizsardzības vai piesardzības noteikumu pārkāpumu (prettiesiskums) saistību ar vainu noziedzīgā nodarījumā ir tikai tāda nozīme, ka darbība (bezdarbība) un kaitīgās sekas aiz neuzmanības tiek pārceltas uz kādu konkrētu personas darbības jomu, kurā gan darbība (bezdarbība), gan kaitīgās sekas izpaužas ar īpaši augstu kaitīguma pakāpi.

Tas nozīmē, ka ir bijusi nepieciešamība stingrāk aizsargāt kādu apdraudēto interesi, kā arī norādīt uz personas rīcības izpausmes paaugstināto kaitīgumu. Darbības vai bezdarbības nozīmīguma reglamentācija personas konkrētā darbības vai bezdarbības jomā cita starpā norāda arī uz nepieciešamību personai būt jo īpaši uzmanīgai un piesardzīgai.

Atbilstoši iepriekš minētajiem apsvērumiem Krimināllikuma Sevišķajā daļā likumdevējs ir iekļāvis salikta sastāva noziedzīgu nodarījumu sastāvu, izdarot izņēmumu no KL 123. panta, kurā atbildība noteikta par nonāvēšanu aiz neuzmanības.

Piemēram, KL 260. panta trešajā daļā paredzēta atbildība par ceļu satiksmes noteikumu vai transportlīdzekļu ekspluatācijas noteikumu pārkāpšanu, ja to izdarījusi persona, kas vada transportlīdzekli, un ja tā izraisījusi divu vai vairāku cilvēku nāvi (aiz neuzmanības). KL 260. pants iekļauts Krimināllikuma Sevišķās daļas XXI nodaļā "Noziedzīgi nodarījumi pret satiksmes drošību". Tas nozīmē, ka šī nodarījuma objekts ir ceļu satiksmes drošības intereses. Sods par tāda noziedzīga nodarījuma izdarīšanu paredzēts brīvības atņemšanas veidā uz laiku no trim līdz divpadsmit gadiem.

Krimināllikuma 123. panta otrajā daļā arī noteikta atbildība par nonāvēšanu aiz neuzmanības, ja nonāvētas divas vai vairākas personas. Sods par tādu noziedzīgu nodarījumu paredzēts brīvības atņemšanas veidā uz laiku līdz pieciem gadiem. KL 123. pants iekļauts Sevišķās daļas XII nodaļā "Nonāvēšana". Tātad apdraudētā interese ir cilvēka dzīvība (apdraudējuma objekts).

Salīdzinot abus pantos paredzētās sankcijas, redzam, ka par KL 260. panta otrajā daļā paredzēto nodarījumu noteiktā sankcija ir vairāk nekā divas reizes bargāka salīdzinājumā ar KL 123. panta otrajā daļā paredzēto.

Tāpēc rodas jautājums: kāda ir bijusi vajadzība veidot KL 260. panta trešo daļu (tas attiecas arī uz citām kaitīgajām sekām, kas minētas šā panta citās daļās), ja abos gadījumos kaitīgās sekas iestājušās aiz neuzmanības un abos gadījumos noziedzīgie nodarījumi praksē tiek atzīti par izdarītiem aiz neuzmanības?

Ja jau praksē ir tādi divu vai vairāku cilvēku dzīvības atņemšanas gadījumi aiz neuzmanības un KL 123. panta otrajā daļā paredzētais sods neatbilst izdarītajam, tad kāpēc nepaaugstināt KL 123. panta otrās daļas sankciju līdz robežai, kāda paredzēta KL 260. panta otrajā daļā? Līdz ar to nebūtu vajadzības veidot īpašu normu – KL 260. pantu – un atkristu arī strīdi par to, ar kādu vainas formu izdarīts noziedzīgais nodarījums, kas paredzēts KL 260. pantā. Teiktais attiecas arī uz dažiem citiem Krimināllikuma pantiem, piemēram, uz KL 239. pantu (būvniecības noteikumu pārkāpšana) un KL 240. pantu (ugunsdrošības noteikumu pārkāpšana).

Atzīstot, ka apzināta darbība vai bezdarbība ir tīša, ka salikta sastāva noziedzīgā nodarījumā ir notikusi apdraudējuma objekta maiņa, norādot uz darbības (bezdarbības) īpašo jomu, jo uz to norāda attiecīgo noteikumu iekļaušana šo pantu dispozīcijās (prettiesiskums), kā arī sakarā ar to, ka sankcijas bargums tiek ievērojami paaugstināts, ir pamats uzskatīt, ka tādi apstākļi liecina par šāda noziedzīga

nodarījuma izslēgšanu no KL 123. panta reglamentācijas, veidojot salikta sastāva noziedzīga nodarījuma sastāvu, kas uzskatāms par izdarītu ar nodomu, protams, abstrahējoties no strīdiem par vainu dažos salikta sastāva noziedzīgos nodarījumos, tajā skaitā par KL 260. pantā paredzēto.

Rezumējot varu teikt, ka salikta sastāva noziedzīga nodarījuma iekļaušanas pamats Krimināllikuma Sevišķajā daļā ir nodarījuma (darbības vai bezdarbības), kaitīgo seku un citu objektīvo apstākļu paaugstinātais kaitīgums, bet nevis prettiesiskums. Tātad Krimināllikuma Sevišķās daļas konkrēta panta dispozīcijā paredzēta salikta sastāva noziedzīgā nodarījuma aprakstā iekļautā norāde uz kādu noteikumu pārkāpšanu (prettiesiskums) nevar ietekmēt kopējo vainas formu noziedzīgā nodarījumā, jo prettiesiskums nav noziedzīga nodarījuma sastāva pazīme.

Norāde uz konkrētu aizsardzības un piesardzības noteikumu pārkāpšanu liecina par personas darbošanos īpašā jomā, piemēram, kādā no tautsaimniecības nozarēm (transportā, būvniecībā, ugunsdrošības jomā u. c.

Ja konkrēti par KL 260. pantā paredzēto salikta sastāva noziedzīgo nodarījumu, tad salīdzinājumā ar KL 123. pantu ir mainījies apdraudējuma objekts (aizsargājamā interese), un līdz ar to darbības (bezdarbības) joma, kurā tā tiek realizēta, kā arī negadījumā tiek izmantots paaugstinātas bīstamības objekts, t. i., priekšmets – transportlīdzeklis, kas savukārt norāda uz to, ka darbībai ir vispārbīstams raksturs, jo apdraud ne tikai atsevišķu cilvēku dzīvību, kas raksturīgi KL 123. pantā paredzētajam nodarījumam.

Juridiskajā literatūrā tiek pausta doma, ka salikta sastāva noziedzīgu nodarījumu sastāvu veidošana nav īpaši veiksmīgs konstruktīvs risinājums. Pirmskara laikā sarakstītajā mācību grāmatā (1934) profesors P. Mincs izteica domu: “Ja neuzmanība saistīta ar kādu reglamenta pārkāpšanu, tad visvairāk ir vienkārša noziedzīgu nodarījumu kumulācija,¹³ kuru sodāmībai ir jābūt noteiktai pēc vispārējiem likumiem “par kopību” un tikai.”¹⁴

Tāds princips tad arī bija realizēts Latvijas 1933. gada Sodu likumā. Šā likuma 437. pantā paredzētais noziedzīgais nodarījums formulēts šādi: “Kas aiz neuzmanības nonāvējis [...]”; Sodu likuma 399. panta dispozīcijā teikts: “Kas nav izpildījis likuma vai saistoša noteikuma nosacījumus par paškustīgas mašīnas vai velosipēda lietošanu [...]”¹⁵ Saprota, ka iepriekš minētais risinājums Latvijas pašreizējā tiesību sistēmā nav iespējams, jo Sodu likuma 399. pantā paredzētais nodarījums ir kriminālpārkāpums, tātad kriminālsodāms nodarījums, bet saskaņā ar Administratīvo pārkāpumu likumu – administratīvi sodāms tiesībpārkāpums.

Arī to ievērojot, Krimināllikumā veidoti salikta sastāva noziedzīgi nodarījumi, jo noziedzīgu nodarījumu kopību nevar veidot administratīvais tiesībpārkāpums savienojumā ar kriminālsodāmu nodarījumu.

¹³ Kumulācija [lat. *cumulatio* – sakopšana]. Svešvārdu vārdnīca J. Baldunčika redakcijā. Rīga: Jumava, 1999, 413. lpp.

¹⁴ Mincs P. 2005, 119. lpp.

¹⁵ Sodu likums (1936. g. izd.) ar komentāriem. Sastādījuši: P. Mincs un J. Lauva. Rīga: Valsts tipogrāfijas izdevums, 1936.

Kopsavilkums

1. Prettiesiskums ir viena no noziedzīga nodarījuma pazīmēm, kas pateikts Krimināllikuma 6. panta pirmajā daļā: “Par noziedzīgu nodarījumu atzīstams ar nodomu vai aiz neuzmanības izdarīts kaitīgs nodarījums (darbība vai bezdarbība), kurš paredzēts šajā likumā un par kura izdarīšanu draud kriminālsods.”
2. Prettiesiskums nav Krimināllikuma Sevišķajā daļā paredzēta konkrēta noziedzīga nodarījuma sastāva ne objektīvā, ne subjektīvā pazīme.
3. Tiesību norma ir konstants juridisks faktors, kas jāievēro, kamēr vien tā ir spēkā; Krimināllikumā paredzētajos gadījumos par tās neievērošanu tiek piedraudēts ar kriminālsodu vai citiem piespiedu ietekmēšanas līdzekļiem. Tiesību normas pārkāpšanas gadījumā tai nekāds kaitējums netiek nodarīts, tāpēc tās pastāvēšana netiek apdraudēta.
4. Tā kā prettiesiskums nav noziedzīga nodarījuma sastāva pazīme, tad Krimināllikuma Sevišķās daļas normā, veidojot salikta sastāva noziedzīgu nodarījumu un kopā ar prettiesisko darbību vai bezdarbību tajā norādot arī nosacījumu, ka tiek pārkāpti kādi aizsardzības vai piesardzības noteikumi (prettiesiskums), vainas forma noziedzīgā nodarījumā netiek mainīta.
5. Salikta sastāva noziedzīga nodarījuma esību Krimināllikuma Sevišķajā daļā nosaka darbības (bezdarbības) izpausmes kaitīguma raksturs, apdraudējuma objekta (intereses) nozīmīgums un citi objektīvi apstākļi. Tāds noziedzīgs nodarījums uzskatāms par izdarītu ar nodomu (tīši).

KRIMINĀLLIKUMA VISPĀRĪGĀS DAĻAS NORMU ATTĪSTĪBA, SKAIDRĪBA UN SAPROTAMĪBA

DEVELOPMENT, CLARITY AND COMPREHENSIBILITY OF THE GENERAL PART OF THE CRIMINAL LAW

Evija Vīnkalna, Mg. soc.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Krimināltiesisko zinātņu katedras lektore

Summary

Large number of the amendments made to the General Part of the Criminal Law is related to regulation of the punishment and its determination issues. The aim of the article is to analyse the development, significance, clarity and comprehensibility of punishment, its purpose, as well as its role in the formation of the punishment system and determination of punishment. The article draws attention to understanding of resocialisation of punished persons, taking into account that it, as a separate component of the punishment purpose, was included with the amendments of 13 December 2012, as well as that the amendments of 17 December 2020 (to enter into force on 1 January 2022) stipulate that resocialisation is primarily for minors.

Atslēgvārdi: attīstība, Krimināllikums, normas skaidrība, normas saprotamība, soda mērķis.

Keywords: development, Criminal Law, clarity of norm, comprehensibility of norm, punishment, purpose of punishment.

Ievads

Krimināllikumā¹ (turpmāk arī – KL) pašreiz kopskaitā pieņemti sešdesmit septiņi grozījumi. Grozījumi izdarīti gandrīz visās KL Vispārīgās daļas nodaļās (izņemot III nodaļu), iestrādājot arī atsevišķas jaunas nodaļas (VIII¹, VIII² nodaļu). Secināms, ka lielākā daļa izdarīto grozījumu attiecināmi uz nodaļām, kurās regulēti soda, tā noteikšanas, atbrīvošanas no kriminālatbildības un soda jautājumi, pievienojoties profesora Ulda Krastiņa izteiktajai atziņai, ka tas skaidrojams ar “nemitīgi mainīgajām konceptuālajām nostādnēm sodu piemērošanas jautājumos”².

¹ Krimināllikums: LV likums. Pieņemts 17.06.1998. [09.02.2021. red.].

² Krastiņš U. Krimināllikumam 10 gadi: tapšana, attīstība un perspektīva. Grām.: Latvijas Universitātes Žurnāls “Juridiskā zinātne”, Nr. 1. Rīga: Latvijas Universitāte, 2010, 5.–24. lpp.

Raksta mērķis ir pievērsties ar 2020. gada 17. decembra “Grozījumiem Krimināllikumā”³, kas stāsies spēkā 2022. gada 1. janvārī, uzsāktās nepilngadīgo kriminālatbildības reformas nostādņēm un soda mērķi ietvertās komponentes – resocializēt sodīto personu – izpratnei, ņemot vērā, ka attiecībā uz nepilngadīgo tā tiks noteikta kā primāra. Aplūkojamos jautājumos skarta arī normas skaidrība un saprotamība, kas kā prasība izriet no Latvijas Republikas Satversmes⁴ 90. panta⁵ un kopsakarā ar Latvijas Republikas Satversmes 92. pantu⁶ garantē tiesības uz krimināltiesību normu skaidrību un paredzamību.⁷

Ar 2020. gada 17. decembra likumu “Grozījumi Krimināllikumā” aizsāktās nepilngadīgo kriminālatbildības reformas nostādnes

2012. gada 13. decembra apjomīgie grozījumi (kas stājās spēkā 2013. gada 1. aprīlī) KL konceptuāli mainīja līdz tam esošo kriminālsodu politiku,⁸ bet ar 2020. gada 17. decembra grozījumiem (turpmāk arī – grozījumi) aizsākta nepilngadīgo kriminālatbildības reforma, “paredzot nepilngadīgai personai atšķirīgu sodu piemērošanas un aizstāšanas kārtību”⁹.

KL VII nodaļa (Nepilngadīgo kriminālatbildības īpatnības, ar grozījumiem – Nepilngadīgā kriminālatbildības īpatnības) pamatā stāsies spēkā jaunā redakcijā, vienlaikus saglabājot normas arī no spēkā esošās redakcijas. Attiecīgais likumprojekts tika izstrādāts atbilstoši Ministru kabineta 2015. gada 13. janvāra sēdes protokollēmuma 5. punktam, Valdības rīcības plānam. Ar Ministru kabineta 2016. gada 3. maija rīkojumu apstiprinātā Valdības rīcības plāna Deklarācijas par Māra Kučinska vadītā Ministru kabineta iecerēto darbību īstenošanai (turpmāk tekstā – 2016. gada rīcības plāns) pasākums Nr. 46.5. paredz, “ka nepilngadīgai personai kriminālsods tiek piemērots tikai izņēmuma gadījumos, savukārt pārējos gadījumos nepilngadīgām personām tiek piemēroti audzinoša rakstura piespiedu līdzekļi”¹⁰. Ar Ministru kabineta 2019. gada 7. maija rīkojumu apstiprinātā Valdības rīcības plāna Deklarācijas par Artura Krišjāņa Kariņa vadītā Ministru

³ Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Pieņemts 17.12.2020. [09.02.2021. red.].

⁴ Latvijas Republikas Satversme: LV likums. Pieņemts 15.02.1922. [09.03.2021. red.].

⁵ Latvijas Republikas Satversmes 90. pants “Ikvienam ir tiesības zināt savas tiesības” prasa, lai tiesību normas būtu ne tikai publiski pieejamas, bet arī pietiekami skaidras un saprotamas, t. i., formulētas ar pietiekamu precizitāti. Piem., Satversmes tiesas 20.12.2006. spriedums lietā Nr. 2006-12-01, 16., 23. p.; Satversmes tiesas 30.03.2011. spriedums lietā Nr. 2010-60-01, 15.2. p. Pieejams: likumi.lv [aplūkots 19.02.2021.].

⁶ Latvijas Republikas Satversmes 92. panta pirmajos divos teikumos noteiktais: “Ikviens var aizstāvēt savas tiesības un likumiskās intereses taisnīgā tiesā. Ikviens uzskatāms par nevainīgu, iekams viņa vaina nav atzīta saskaņā ar likumu.”

⁷ Rudevskis J. 90. Ikvienam ir tiesības zināt savas tiesības. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 70. lpp.

⁸ Krimināllikuma un Kriminālprocesa likuma jaunās redakcijas komentāri; Zemzars U. Pārejas periods uz jauno kriminālsodu politiku. Jurista Vārds, 2013, Nr. 11. Pieejams: juristavards.lv [aplūkots 12.02.2021.].

⁹ Likumprojekta “Grozījumi Krimināllikumā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija), 1. lpp. Pieejams: likumi.lv [aplūkots 12.02.2021.].

¹⁰ Likumprojekta “Grozījumi Krimināllikumā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija), 1. lpp. Pieejams: likumi.lv [aplūkots 12.02.2021.]; Par Valdības rīcības plānu Deklarācijas par Māra Kučinska vadītā Ministru kabineta iecerēto darbību īstenošanai: Ministru kabineta 03.05.2016. rīkojums Nr. 275, zaudējis spēku 07.05.2019. [14.02.2021. red.].

kabineta iecerēto darbību īstenošanai (turpmāk tekstā – 2019. gada rīcības plāns) noteiktais pasākums Nr. 175.2. jau ietver norādi uz grozījumu virzīšanu kriminālsodu sistēmas pilnveidošanai¹¹. 2016. gada rīcības plānā ietvertais attiecībā uz audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu plašāku piemērošanu nav realizējies, ņemot vērā, ka “atbilstoši likumam “Par audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu bērniem”¹² katru gadu vidēji tikai 3% nepilngadīgajiem tiesa piemērojusi audzinoša rakstura piespiedu līdzekļus”¹³, attiecīgi ar 2020. gada 17. decembrī pieņemtajiem grozījumiem KL koncentrējoties uz atšķirīgu sodu piemērošanas un aizstāšanas kārtību. Ar grozījumiem paplašināts regulējums saistībā ar sodāmības dzēšanu, nosakot, ka ne tikai par kriminālpārkāpuma (kā tas, saskaņā ar spēkā esošo regulējumu, noteikts KL 65. panta piektajā daļā), bet arī par mazāk smaga nozieguma izdarīšanu pēc soda izciešanas persona atzīstama par nesodītu (ar grozījumiem noteikts KL 66.⁵ panta ceturtajā daļā), paplašinot iespēju pēc soda izciešanas iekļauties darba tirgus daļā, kur pastāv ierobežojumi sodāmības dēļ¹⁴ (tas aktualizēts 2016. un 2019. gada rīcības plānā).

Daļa izdarīto grozījumu, tos attiecinot arī uz personu, kas noziedzīgu nodarījumu izdarījusi, nerasniedzot astoņpadsmit gadu vecumu (turpmāk – nepilngadīga persona, nepilngadīgais), vairākkārt tikuši aktualizēti, piemēram, saistībā ar piespiedu darbu,¹⁵ to mainot uz – “sabiedrisko darbu”, “darbnespējīgas personas” (spēkā esošā redakcijā noteiktais Krimināllikuma 40. panta otrajā daļā)¹⁶ vietā nosakot – “fizisku vai psihisku traucējumu dēļ to nespēj veikt” (ar grozījumiem regulējumu ietverot KL 40. panta trešajā daļā), ar to paredzot iespēju individuāli izvērtēt personas spēju pildīt sabiedrisko darbu. Ar grozījumiem KL 64. pantā iestrādāta trešā daļa, kur, ievērojot KL 35. panta otrajā daļā noteikto soda mērķi, nepilngadīgajam kā primāra noteikta viņa resocializācija. KL 65. pantā veidota atsevišķa sodu sistēma nepilngadīgajam, pamatsodu klāstā ietverot probācijas uzraudzību (līdzīgi, kā KL 36. pantā), papildsodos neiekļaujot mantas konfiskāciju, naudas sodu un sabiedrisko darbu. Attiecībā uz probācijas uzraudzību atzīmējams, ka tā satur konkrētus resocializācijas līdzekļus un nepilngadīgajam šo sodu kā pamatsodu būs iespējams piemērot par jebkuru Krimināllikumā paredzēto noziedzīgu nodarījumu jau pēc

¹¹ Par Valdības rīcības plānu Deklarācijas par Artura Krišjāņa Kariņa vadītā Ministru kabineta iecerēto darbību īstenošanai: Ministru kabineta 07.05.2019. rīkojums Nr. 210 [14.02.2021. red.].

¹² Par audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu bērniem: LV likums. Pieņemts 31.10.2002. [17.02.2021. red.].

¹³ Likumprojekta “Grozījumi Krimināllikumā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija), 1. lpp. Pieejams: likumi.lv [aplūkots 17.02.2021.].

¹⁴ Piem., Apdrošināšanas un pārāpdrošināšanas izplatīšanas likuma 19. panta (Aizliegums būt par atbildīgo personu un apdrošināšanas vai pārāpdrošināšanas izplatīšanā tieši iesaistītu darbinieku) 1. punkts. Apdrošināšanas un pārāpdrošināšanas izplatīšanas likums: LV likums. Pieņemts 25.04.2019. [18.02.2021. red.].

¹⁵ Piem., Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 20.01.2017. lēmums lietā Nr. SKK-J-44/2017. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/kriminallietu-departaments> [aplūkots 19.02.2021.].

¹⁶ Saskaņā ar judikatūrā un juridiskajā literatūrā atzīto, ar darbnespējīgām personām saprot invalīdus, pensionārus, grūtnieces un citas personas. Krastiņš U., Liholaja V. Krimināllikuma komentāri. Pirmā daļa (I–VIII2 nodaļa). 2. papild. izd. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2018, 174. lpp.; Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 20.01.2017. lēmums lietā Nr. 15830029512 SKK-J-44/2017; Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 27.02.2015. lēmums lietā Nr. SKK –48/2015. [aplūkots 28.02.2021.].

2021. gada 31. decembra.¹⁷ Kā būtisks izceļams mainītais regulējums. Saskaņā ar to probācijas uzraudzība varēs tikt piemērota kā papildsods tikai tad, ja pamatsods ir brīvības atņemšana, kas, no vienas puses, sašaurina probācijas uzraudzības kā papildsoda piemērošanas iespējas sabiedriskā darba (saskaņā ar spēkā esošo regulējumu – piespiedu darba) un naudas soda piemērošanas gadījumā, no otras puses, ļauj, jau lemjot par sodu, izvērtēt iespēju piemērot tieši probācijas uzraudzību kā pamatsodu.¹⁸ Atzīmējams, ka attiecībā uz nepilngadīgo noteikta atšķirīga aizstāšanas kārtība probācijas uzraudzības nepildīšanas gadījumā. Ar grozījumiem KL 66.² panta trešajā daļā noteikts, ka tiesa probācijas uzraudzību var aizstāt ar brīvības atņemšanu, divas probācijas uzraudzības dienas rēķinot kā vienu brīvības atņemšanas dienu (pilngadības vecumā izdarīta noziedzīgā nodarījuma gadījumā – vienu probācijas uzraudzības dienu rēķinot kā vienu brīvības atņemšanas dienu, KL 38.¹ panta septītajā daļā nosakot maksimālo brīvības atņemšanas ilgumu, ņemot vērā izdarītā noziedzīgā nodarījuma klasifikāciju).¹⁹ Izteikti atšķirīgs regulējums attiecībā uz nepilngadīgo noteikts sabiedriskā darba aizstāšanas kārtībā, tā nepildīšanas gadījumā²⁰ paredzot neizciestā soda aizstāšanu ar probācijas uzraudzību uz vienu gadu (KL 66.³ pants), ar ko rasta alternatīva spēkā esošā regulējumā noteiktajai aizstāšanai ar brīvības atņemšanu.²¹ Pēc autores domām, apsverams būtu jautājums par diferencētas pieejas noteikšanu – neizciesto sabiedriskā darba stundu skaita aizstāšanu ar noteiktu probācijas dienu skaitu ar grozījumiem paredzētā vienotā viena gada vietā.

Viens no diskutabliem bija jautājums par naudas soda turpmāku piemērošanu nepilngadīgajam, gan likumprojektā neietverot piemērojamo sodu veidu klāstā,²² gan iekļaujot kā vieglāko pamatsodu KL 65. pantā noteiktajā sodu sistēmā, nemainīgi saglabājot tā apmēru no vienas līdz piecdesmit minimālajām mēnešalgām

¹⁷ Probācijas uzraudzība noteikta kā otrs smagākais pamatsods, smagākais papildsods KL 36. pantā un 65. pantā noteiktajā sodu sistēmā. Atšķirībā no personām, kuras noziedzīgu nodarījumu izdarījušas pilngadības vecumā (probācijas uzraudzība kā pamatsods noteikta tikai par atsevišķu noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu (126., 130., 130.¹, 174., 248.², 253.² un 340. pantā paredzēto noziedzīgo nodarījumu pēc 2021. gada 31. decembra)), nepilngadīgajiem to būs iespējams piemērot par jebkuru KL paredzēto noziedzīgo nodarījumu.

¹⁸ Valsts probācijas dienesta dati par atkārtotu piespiedu darba piemērošanu, "piemēram, 2016. gadā 23% probācijas klientu piespiedu darbs tika piemērots jau otro reizi, bet 28% jau trīs un vairāk reizi, 2017. gadā 21% probācijas klientu piespiedu darbs tika piemērots jau otro reizi, bet 34% jau trīs un vairāk reizi, 2018. gadā 22% probācijas klientu piespiedu darbs tika piemērots jau otro reizi, bet 31% jau trīs un vairāk reizi, 2019. gadā 22% probācijas klientu piespiedu darbs tika piemērots jau otro reizi, bet 30% jau trīs un vairāk reizi", liecina par probācijas uzraudzības nepieciešamību kā pamatsodu no 2022. gada 1. janvāra. Likumprojekta "Grozījumi Krimināllikumā" sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija), 3. lpp. Pieejams: likumi.lv [aplūkots 19.02.2021.].

¹⁹ Piem., "ne ilgāku par trim mēnešiem, ja probācijas uzraudzība noteikta par kriminālpārkāpumu".

²⁰ KL 40. pantā, lemjot par sabiedriskā darba aizstāšanu tā nepildīšanas gadījumā attiecībā uz pilngadības vecumā izdarītu noziedzīgu nodarījumu, saglabāta aizstāšana ar brīvības atņemšanu, nosakot maksimālo īslaicīgas brīvības atņemšanas ilgumu arī šādā gadījumā – ne ilgāk par trim mēnešiem.

²¹ Piem., Belihā G. Kriminālsoda – piespiedu darba – īpatnības un šī soda efektivitāte Latvijā. SBS. News. 2015. 25. decembris. Pieejams: www.sbsnews.eu/lv/geopolitika/item376-kriminālsoda-piespiedu-darbs-īpatnības-un-si-soda-efektivitāte-latvija [aplūkots 08.02.2021.].

²² Likumprojekta "Grozījumi Krimināllikumā" (Nr. 357. Lp13), kas pieņemts Saeimā 2. lasījumā 05.12.2019., naudas sods netika iekļauts nepilngadīgajam piemērojamo sodu veidu klāstā. Krimināllikums. Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību. 17. izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2020, 256.–270. lpp.

(KL 66.⁴ pants). Naudas soda turpmāku saglabāšanu²³ pamato prakse, kur, lemjot par piemērojamo soda veidu, citu pamatsodu ne vienmēr ir bijis iespējams piemērot.²⁴ Tā naudas sods vienas minimālās mēnešalgas apmērā piespriests par mazāk smaga nozieguma, kas paredzēts KL 180. panta pirmajā daļā, izdarīšanu personai, kas nodarījuma laikā bijusi nepilngadīga, ir trešās grupas invalide un saņem invaliditātes pensiju.²⁵ Minētais piemērs uzskatāmi arī pamato pamatsodu klāsta paplašināšanas nepieciešamību, kas, ar grozījumiem ietverot probācijas uzraudzību, realizēts. Saglabājot naudas sodu kā pamatsodu, nepilngadīgajam nav paredzēta atšķirīga aizstāšanas kārtība tā nepildīšanas gadījumā, jo ar grozījumiem nav mainīts KL 41. pantā noteiktais, ar ko regulēta naudas soda aizstāšana ar brīvības atņemšanu. Iepriekš tekstā jau minēts atšķirīgais regulējums nepilngadīgajam attiecībā uz neizciestā sabiedriskā darba aizstāšanu ar probācijas uzraudzību. Pēc autores domām, pamatoti būtu noteikt, ka arī naudas soda nepildīšanas gadījumā, līdzīgi, kā paredzēts attiecībā uz sabiedrisko darbu, aizstāšana nosakāma ar probācijas uzraudzību. Tādējādi tiktu realizēta sistēmiska pieeja aizstāšanas jautājumos, ņemot vērā, ka naudassods ir vieglākais pamatsods, taču tā aizstāšana joprojām tiks noteikta ar smagāko pamatsodu – brīvības atņemšanu, pie tam probācijas uzraudzība ir viens no sodu veidiem, kur iekļauts izteikts resocializācijas elements (ietverti resocializācijas līdzekļi), taču sods nav saistīts ar brīvības atņemšanu.

Ar grozījumiem KL 64. panta otrajā daļā nosakot, ka *uz nepilngadīgo attiecībā nāmi citi Krimināllikuma vispārīgās daļas nosacījumi, ja VII nodaļā nav noteikts citādi*, tiks nostiprināta prasība ievērot nepilngadīgā kriminālatbildības īpatnības, uz ko vērsta uzmanība, piemēram, Latvijas Republikas Augstākās tiesas 2016. gada 11. februāra lēmumā.²⁶ Pēdējo gadu praksē ne vienmēr šī prasība tikusi ievērota,²⁷ arī lemjot jautājumu par naudas soda mēra noteikšanu personai, kura mazāk smaga nozieguma (kas paredzēts KL 126. panta pirmajā daļā) izdarīšanas laikā bijusi nepilngadīga, piespriests naudas sods vienas minimālās mēnešalgas apmērā pamatots, norādot uz Krimināllikuma 49. panta²⁸ pirmās daļas piemērošanu, uzsverot, ka par mazāk smagu noziegumu KL 41. pantā noteiktais minimums ir trīs minimālās mēnešalgas,²⁹ neņemot vērā nepilngadīgo kriminālatbildības īpatnības ietverto (saskaņā ar spēkā esošo redakciju – KL 65. panta ceturtajā daļā noteiktais naudas soda apmērs ir no vienas līdz piecdesmit minimālajām mēnešalgām).

²³ Naudas soda nozīme ar 2022. gada 1. janvāri, paredzot iespēju piemērot probācijas uzraudzību kā pamatsodu, kā arī KL 40. panta trešajā daļā iestrādājot norādi, ka sabiedriskais darbs nav piemērojams personām, kuras fizisku vai psihisku traucējumu dēļ to nespēj veikt, pieļaujams, varētu vēl mazināties.

²⁴ Brīvības atņemšana nav piemērojama par mazāk smagiem noziegumiem un kriminālpārkāpumiem (KL 65. panta otrā daļa), kā arī KL 40. panta otrajā daļā noteiktais liedz piemērot piespiedu darbu darbnespējīgām personām.

²⁵ Kurzemes rajona tiesas 07.09.2020. spriedums lietā Nr. 11380014819. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi> [aplūkots 07.02.2021.].

²⁶ Lemjot jautājumu par soda piemērošanu par mazāk smagu noziegumu, jāievēro KL 65. panta otrajā daļā noteiktais (personai, kura noziedzīgu nodarījumu izdarījusi pirms astoņpadsmit gadu vecuma sasniegšanas, par mazāk smagu noziegumu brīvības atņemšanas sods nav piemērojams). Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 11.02.2016. lēmums lietā Nr. SKK-J-94/2016. Pieejams: at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturasnolemumi-arhivs [aplūkots 10.03.2021.].

²⁷ Daugavpils tiesas 08.07.2019. spriedums lietā Nr. 11181061518. Pieejams: manas.tiesas.lv [aplūkots 10.03.2021.].

²⁸ Paredz vieglāka soda noteikšanas iespēju nekā likumā paredzētais.

²⁹ Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 21.12.2020. spriedums lietā Nr. K30-2422-20/4. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi> [aplūkots 09.02.2021.].

Mantas konfiskācija ar grozījumiem netiek iekļauta sodu sistēmā nepilngadīgam. Tā var tikt saistīta ar tās mazāku resocializācijas elementu reālo piemērošanu, taču arī vērtējama kā būtisks solis mantas konfiskācijas kā kriminālsoda turpmākā saglabāšanā KL. Ņemams arī vērā Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2015. gada 8. aprīļa spriedumā³⁰ ietvertais aicinājums periodiski pārvērtēt nepieciešamību saglabāt mantas konfiskāciju kā soda veidu, vērsot uzmanību, ka “daļa Eiropas valstu ir atteikušās no mantas konfiskācijas kā soda veida krimināltiesībās un priekšroku devušas plašākai nelegāli iegūtas mantas vai ar noziedzīgu nodarījumu saistītas mantas konfiskācijai”, akcentējot “soda mērķu attīstību un vērtību maiņu Eiropas tiesiskajā telpā”³¹.

Krimināllikuma 35. panta otrajā daļā noteiktais soda mērķis un tajā ietvertā komponente – “resocializēt sodīto personu”

Krimināllikuma 35. panta otrajā daļā noteikts, ka soda mērķis ir: “1) aizsargāt sabiedrības drošību, 2) atjaunot taisnīgumu, 3) sodīt vainīgo personu par izdarīto noziedzīgo nodarījumu, 4) resocializēt sodīto personu, 5) panākt, lai notiesātais un citas personas pildītu likumus un atturētos no noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas”³². Kā iepriekš minēts, ar grozījumiem attiecībā uz nepilngadīgo kā primāra izcelta resocializācija. Soda mērķi ietvertajam ir būtiska nozīme, veidojot tam atbilstošu sodu sistēmu; lemjot par soda veidu, mēru (kopsakarā ar soda noteikšanas vispārīgiem principiem);³³ “par iespēju notiesāt personu nosacīti; atbrīvošanu no kriminālatbildības un soda; vieglāka soda piemērošanu, nekā likumā paredzētais; audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu nepilngadīgajiem; soda noteikšanu par vairākiem noziedzīgiem nodarījumiem, pēc vairākiem spriedumiem; kā arī vēl citu krimināltiesību normu piemērošanas gadījumos”³⁴.

³⁰ Mantas konfiskācija atzīta par atbilstošu Satversmes 105. pantā ietvertajām tiesībām uz īpašumu regulējumam.

³¹ Satversmes tiesas 08.04.2015. spriedums lietā Nr. 2014-34-01, 20. p. Pieejams: likumi.lv [aplūkots 28.02.2021.]. Krimināllikumā ar 2017. gada 22. jūnija likumu (kas stājās spēkā 2017. gada 1. augustā) “Grozījumi Krimināllikumā” tika iekļauta VIII² nodaļa “Mantas īpašā konfiskācija”. Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Pieņemts 22.06.2017. [28.02.2021. red.].

³² Ar 2012. gada 13. decembra likumu “Grozījumi Krimināllikumā” (kas stājās spēkā 2013. gada 1. aprīlī) soda mērķis papildināts ar vairākām komponentēm – aizsargāt sabiedrības drošību, atjaunot taisnīgumu, resocializēt sodīto personu, salīdzinot ar iepriekš spēkā esošo regulējumu. Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Pieņemts 13.12.2012. [09.01.2021. red.].

³³ “Tiesai ir pienākums noteikt vainīgajai personai tiesisku, pamatotu un taisnīgu sodu saskaņā ar Krimināllikuma 46. pantā norādītajiem soda noteikšanas vispārīgajiem principiem, ievērojot Krimināllikuma 35. pantā noteikto soda mērķi”. Nepareizi piemērojot KL Vispārīgās daļas pantu, kā to nosaka Kriminālprocesa likuma 574. panta 1. punkts, ir “pamats apelācijas instances tiesas nolēmuma atcelšanai daļā un lietas nosūtīšanai jaunai izskatīšanai apelācijas instances tiesā”. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 19.06.2018. lēmums lietā Nr. SKK-J-348/2018. Pieejams: at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturasnolemumi-arhivs [aplūkots 04.03.2021.].

³⁴ Piem., Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta un Krimināllietu tiesu palātas tiesnešu 01.08.2008. kopsapulces lēmums “Par vienveidīgu tiesību normu piemērošanu soda noteikšanā”, 1. p.; Latvijas Republikas Augstākā tiesa. Apgabaltiesu kā pirmās instances tiesas un Augstākās tiesas Krimināllietu tiesu palātas kā apelācijas instances tiesas sodu piemērošanas prakse. 2007/2008. Pieejams: www.at.gov.lv; Latvijas Republikas Senāta 17.05.2019. lēmums lietā Nr. SKK-153/2019; Kurzemes rajona tiesas 09.02.2021. spriedums lietā Nr. K69-0308-21/19. Pieejams: https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi [aplūkots 28.02.2021. un 04.03.2021.].

Krimināltiesībās pausti atšķirīgi uzskati, vai KL 35. panta otrajā daļā ietverts soda mērķis vai arī vairāki soda mērķi, arī norādot, ka “dažādiem sodiem var būt dažādi mērķi, kas ir saskaņā ar represijas ekonomijas un samērīguma principu”, un, “piemērojot naudas sodu vai piespiedu darbu, nebūs attiecināms soda mērķis – resocializēt notiesāto personu, jo attiecīgā soda ietvaros tāda mērķa nav, turpretī brīvības atņemšanas gadījumā resocializācijas mērķis būs pats nozīmīgākais”³⁵. Autore uzskata, ka KL 35. panta otrajā daļā ietvertais soda mērķis saprotams kā vienots, kurā ietvertās komponentes³⁶ papildina cita citu, ir ciešā savstarpējā saistībā. Katru sodu veidu var vērtēt atsevišķi (kura no komponentēm ir izteiktāka),³⁷ tomēr ikviens sods (pamatsods, papildsods) ir vērsti uz soda mērķa sasniegšanu, palīdzot “aizsargāt demokrātisku valsts iekārtu, sabiedrības drošību un citu personu tiesības”³⁸. Apzinot praksi, secināms, ka spriedumos norādes par soda mērķi ir atšķirīgas³⁹ – soda mērķi ietvertais norādīts izsmeltoši;⁴⁰ satur jau izvērstu skaidrojumu kopsakarā ar piemērojamo sodu;⁴¹ tikai norādīts uz KL 35. pantu vai KL 35. panta otro daļu;⁴² norādīts nepilnīgi,⁴³ piemēram, akcentējot, ka “soda mērķis ir sodīt”; “soda mērķis ir sodīt apsūdzēto par izdarīto noziedzīgo nodarījumu, kā arī panākt, lai apsūdzētais turpmāk atturētos no noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas”; soda mērķa uzskaitījumā neietverot, piemēram, resocializāciju. Iespējams, ka nepilnīgā soda mērķa komponentu attiecināšana uz ikvienu sodu veidu saistāma ar neviennozīmīgo nostāju attiecībā uz KL 35. panta otrās daļas tvērumu, lai gan, kā iepriekš minēts, soda mērķis būtu skaidrojams kā vienots veselums. Arī par vienu no soda mērķa komponentes – resocializācijas – satura izpratni nav vienota, skaidra viedokļa. Resocializācijas skaidrojums ir bijis atšķirīgs, to saprotot kā jaunu vērtību, sociālo lomu apzināšanu iepriekšējo vietā (tās ir nepietiekami apgūtas vai attīstītas); kā audzināšanas procesu; pozitīvas pārmaiņas likumpārkāpēja dzīvesveidā, vērtīborientācijā, uzvedības motivācijā,

³⁵ Sk. plašāk: Kronberga I. Nepilngadīgo personu likumpārkāpumu prevencija kā kriminālsoda mērķis. Promocijas darbs. Rīga, 2019, 86. lpp. Pieejams: [dspace.lu.lv](https://space.lu.lv) [aplūkots 09.01.2021.].

³⁶ Krastiņš U., Liholaja V. 2018, 166. lpp.

³⁷ Piem., probācijas uzraudzībai un brīvības atņemšanai jau noteikti resocializācijas līdzekļi. Savukārt attiecībā uz piespiedu darbu atzīstams, ka resocializācija tiek panākta, radot iespēju notiesātai personai atlidzināt sabiedrībai ar savu darbu (likumprojekta “Grozījumi Krimināllikumā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija)). Pieejams: likumi.lv [aplūkots 12.02.2021.].

³⁸ Satversmes tiesas 06.01.2011. lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2010-31-01, 11. p.; Satversmes tiesas 08.04.2015. spriedums lietā Nr. 2014-34-01, 15. p. Pieejams: likumi.lv [aplūkots 04.03.2021.].

³⁹ Ņemts vērā, ka saīsinātā spriedumā, saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 530. pantu, nav jāietver motīvu daļa, kas ietvertu arī motīvus par konkrētā soda piemērošanu, kā arī daļā, kur slēgtas vienošanās par vainas atzīšanu un sodu, atbilstoši Kriminālprocesa likuma 539. pantam tiesnesis vērtē noslēgtās vienošanās paredzēto soda veidu tikai tad, ja konstatē, ka izraudzītais sods nav samērīgs ar izdarītā noziedzīgā nodarījuma raksturu un radīto kaitējumu. Kriminālprocesa likums: LV likums. Pieņemts 21.04.2005. [09.02.2021. red.].

⁴⁰ Piem., Rīgas rajona tiesas 11.01.2021. spriedums lietā Nr. K33-0981-20/26. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi> [aplūkots 09.02.2021.].

⁴¹ Piem., Kurzemes apgabaltiesas 28.05.2020. spriedums lietā Nr. KA02-0081-20/1. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi> [aplūkots 29.01.2021.].

⁴² Piem., Kurzemes rajona tiesas 06.01.2021. spriedums lietā Nr. K69-0217-21/19. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi> [aplūkots 19.02.2021.].

⁴³ Piem., Kurzemes rajona tiesas 11.01.2021. spriedums lietā Nr. 11151058120; Daugavpils tiesas 29.05.2020. spriedums lietā Nr. 11181345620; Daugavpils tiesas 19.01.2021. spriedums lietā Nr. 11320003920; Daugavpils tiesas 14.12.2020. spriedums lietā Nr. 11320039420. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi> [aplūkots 09.02.2021.].

kas ļauj atrasties turpmāk sabiedrībā bez citu apdraudējuma;⁴⁴ sociālās uzvedības korekcijas un sociālās rehabilitācijas pasākumu kopumu.⁴⁵

Ārvalstu krimināllikumos, kur ietverts soda mērķis ar norādi uz resocializāciju (vai saturiski tuvs tvērums), atsevišķos gadījumos var izsecināt tās skaidrojumu. Piemēram, Gruzijas Kriminālkodeksa⁴⁶ 39. pantā noteiktajā soda mērķī iekļauta arī vainīgā resocializācija, nosakot, ka soda mērķim ir ietekme uz notiesāto un citām personām, lai viņi tiktu apveltīti ar atbildības sajūtu par tiesiskās kārtības un likuma ievērošanu. Melnkalnes Kriminālkodeksa⁴⁷ 32. pantā regulētajā soda mērķī iekļauta norāde uz tikumības stiprināšanu un sociālās atbildības attīstības ietekmēšanu.

Pēc autore domām, pamatoti būtu norobežot jēdzienus “resocializācija” un “resocializācijas līdzekļi”,⁴⁸ resocializāciju skaidrojot kā sociāli pozitīvas vērtību izpratnes veidošanos, savukārt ar resocializācijas līdzekļiem saprotot sociālās rehabilitācijas un sociālās korekcijas līdzekļus, kas ietverti atsevišķos sodu veidos (brīvības atņemšanā,⁴⁹ probācijas uzraudzībā).⁵⁰

Kopsavilkums

1. Krimināllikuma Vispārīgajā daļā izdarīto grozījumu lielākā daļa attiecināma uz soda, tā noteikšanas, atbrīvošanas no kriminālatbildības un soda jautājumiem.
2. Ar 2020. gada 17. decembra likumu “Grozījumi Krimināllikumā”, kas stāsies spēkā 2022. gada 1. janvārī, aizsākta nepilngadīgo kriminālatbildības reforma, paredzot atšķirīgu sodu piemērošanas un aizstāšanas kārtību, salīdzinot ar personām, kuras noziedzīgu nodarījumu izdarījušas, būdamas pilngadīgas.
3. Ar 2020. gada 17. decembra grozījumiem Krimināllikumā noteikts, ka nepilngadīgajam primāra ir viņa resocializācija, nosakot atsevišķu sodu sistēmu.
4. Autore uzskata, ka apsverama būtu naudas soda nepildīšanas gadījumā šo sodu aizstāt ar probācijas uzraudzību (kā tas paredzēts sabiedriskā darba nepildīšanas gadījumā), ņemot vērā, ka naudas sods ir vieglākais pamatsods, taču tā aizstāšana joprojām paredzēta ar smagāko pamatsodu – brīvības atņemšanu.
5. Mantas konfiskācijas neietveršana sodu sistēmā nepilngadīgajam vērtējama kā būtisks solis šī soda veida turpmākā paredzēšanā Krimināllikumā.

⁴⁴ Piem., Zahars V. Ar brīvības atņemšanu notiesāto personu resocializācija: teorija un mūsdienu realitāte. Sociālo Zinātņu Vēstnesis, 2008, Nr. 1 (7). Daugavpils: Daugavils Universitāte, 7.–26. lpp. Pieejams: www.du.lv; Škavronska D. No Taliona principa līdz resocializācijai. Jurista Vārds, 2010, Nr. 50. Pieejams: juristavards.lv [aplūkots 28.02.2021.].

⁴⁵ Krastiņš U., Liholaja V. 2018, 167. lpp.

⁴⁶ Criminal Code of Georgia (Gruzijas Kriminālkodekss]. Pieejams: <https://www.legislationline.org> [aplūkots 09.03.2021.].

⁴⁷ Criminal Code of Montenegro [Melnkalnes Kriminālkodekss]. Pieejams: <https://www.legislationline.org> [aplūkots 09.03.2021.].

⁴⁸ Piem., Latvijas Sodų izpildes kodeksa atsevišķos pantos lietoti jēdzieni “resocializācija” (Latvijas Sodų izpildes kodeksa 8. pantā (Soda izpildes mērķis)) un “resocializācijas līdzekļi” (Latvijas Sodų izpildes kodeksa 1. pantā (Kriminālsodu izpildes uzdevums)). Latvijas Sodų izpildes kodekss: LV likums. Pieņemts 23.12.1970. [09.03.2021. red.].

⁴⁹ Latvijas Sodų izpildes kodeksa 9 “A” nodaļa (ar brīvības atņemšanu notiesāto resocializācija).

⁵⁰ Attiecībā uz probācijas uzraudzību KL 45.¹ panta pirmajā daļā ietverta norāde, ka šis soda veids vērsts uz personas resocializāciju, bet ar 2022. gada 1. janvārī KL 38.¹ panta pirmajā daļā tiks norādīts uz sociālās uzvedības korekcijas un sociālās rehabilitācijas pasākumiem, ko ietver probācijas uzraudzība.

6. Pēc autores viedokļa, būtu jānorobežo jēdzieni “resocializācija” un “resocializācijas līdzekļi”, resocializāciju skaidrojot kā sociāli pozitīvas vērtību izpratnes veidošanos, savukārt resocializācijas līdzekļus – kā sociālās rehabilitācijas un sociālās korekcijas līdzekļus, kas ietverti atsevišķos sodu veidos – brīvības atņemšanā, probācijas uzraudzībā.

VAI KRIMINĀLLIKUMA NORĀDES PAR NOZIEDZĪGO NODARĪJUMU VAINAS FORMĀM IR PIETIEKOŠI SKAIDRAS?

DOES THE CRIMINAL LAW DIFFERENTIATE AMONG THE VARIOUS FORMS OF *MENS REA* CLEARLY ENOUGH?

Māris Leja, Dr. iur. cand.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants

Summary

The article deals with the flaws of the Criminal Law in determination of the particular form of mental element (*mens rea*) which is required for the specific criminal offense. Taking into account that the majority of legal provisions does not contain such indications, one of the elements of criminal offense is not described by the law. Such legislator's approach raises doubts about the compliance of the Criminal Law with the principle of legal certainty.

The article also criticizes opinions expressed in legal theory that attempt to fill the gaps allowed by the legislator, as well as offers amendments to the Criminal Law aiming to improve its coherence.

Atslēgvārdi: nodoms, nolūks, neuzmanība, tiesiskās noteiktības princips.

Keywords: intention, purpose, negligence, principle of legal certainty.

Ievads

Atbildot uz virsrakstā ietverto jautājumu, atbilde ir “viennozīmīgi – nē”.

Krimināllikumā (turpmāk – KL) šai ziņā nav konsekvences:

- ir normas, kurās ir tieša norāde uz nodomu vai neuzmanību;
- ir normas, kurās lietoti termini, no kuriem vismaz netieši var mēģināt izsecināt par nepieciešamo subjektīvās puses (vainas) formu;
- ir normas, kurās nav nekādu norāžu.

Normu skaits, kas pieskaitāmas trešajai kategorijai, ir visai ievērojams. Tas nereti rada strīdus par to, ar kādu subjektīvās puses formu izdarāms konkrētais noziedzīgais nodarījums. Turklāt šāda likumdevēja pieeja ir apšaubāma no tiesiskās noteiktības principa aspekta, jo viena no noziedzīga nodarījuma sastāva obligātajām pazīmēm – subjektīvā puse – likumā nav norādīta vispār.

Turklāt arī tad, ja normā ir norāde par nodomu vai neuzmanību, nereti nav skaidrs, vai atbildība paredzēta par abiem to veidiem (tiešu un netiešu nodomu, ja minēts nodoms; noziedzīgu pašpaļāvību un noziedzīgu nevēribu, ja minēta neuzmanība) vai tikai par vienu no tiem.

Situāciju vēl neapmierinošāku padara tas, ka, mēģinot aizpildīt likumdevēja pieļautos robus, KL komentāros pat pie identiskas uzbūves normām nav konsekvences par to, ar kādu subjektīvās puses formu var izdarīt konkrēto noziedzīgo nodarījumu.

Turpinājumā detalizētāks apskats par šīm nepilnībām.

1. Norādes par nodomu un neuzmanību

Terminu dažādība. Lai gan pirmšķietami par normām, kurās iekļauta norāde par subjektīvās puses formu, nebūtu daudz ko teikt, tomēr zināmas problēmas atsevišķos gadījumos var radīt tas, ka tiek lietota atšķirīga terminoloģija. Līdz ar to var rasties šaubas, vai ar šo dažādo terminoloģiju ir domāts apzīmēt vienu un to pašu vai tomēr ko atšķirīgu.

KL Sevišķajā daļā nodoma apzīmēšanai parasti lietots termins “tīši” (piemēram, KL 71., 79., 106., 116., 125., 126., 127. u. c. pantos). Tas uzskatāms par atbilstošāko terminu subjektīvās puses apzīmēšanai, jo saskaņā ar KL 8. un 9. pantu “tīši” ir sinonīms terminam “ar nodomu”. Savukārt subjektīvo pusi neuzmanības formā parasti apzīmē termins “aiz neuzmanības”.

Tomēr līdzās šiem terminiem lietota virkne citu terminu, kas attiecināmi uz subjektīvo pusi, piemēram, “nolaidīgi” (KL 138. p. 1. d.), “neapzinīgi” (KL 189. p.),¹ “nevērīgi” (KL 108., 186. p.), “ļauņprātīgi” (KL 145. p. 3. d., 318. p. u. c.) u. c. Lai gan profesors U. Krastiņš uzskata, ka ar tiem nav domāta personas psihiskā attieksme un tie attiecas uz noziedzīgā nodarījuma objektīvo pusi,² J. Rozenbergs pamatoti secinājis, ka tie tomēr izmantojami subjektīvās puses formas noskaidrošanai.³ Tas pamatojams ar to, ka no valodnieciskā viedokļa tiem piemīt spēcīga subjektīva nokrāsa. Taču šeit rodas jautājums, vai šie dažādie termini vienmēr nozīmē to pašu vai ko atšķirīgu. Piemēram, vai nolaidība, nevērība un neapzinīgums ir tā pati neuzmanība vai tomēr rupja neuzmanība, vai pavisam kas cits.

Piemēram, par terminiem “neuzmanība” un “nolaidība” rodas šādas pārdomas.

Neuzmanības dalījums pēc smaguma pakāpes ir iespējams, ko apliecina gan civiltiesības, gan ārvalstu krimināllikumi.⁴ Ja pieņemtu, ka neuzmanība un nolaidība nav sinonīmi un tie apzīmē dažādas neuzmanības smaguma pakāpes (piemēram, termins “neuzmanība” – jebkādu neuzmanības smaguma pakāpi, bet termins “nolaidība” – rupju neuzmanību), būtu jāsecina, ka atkarībā no tā, kurš no tiem lietots, izvirzāmi atšķirīgi nosacījumi noziedzīga nodarījuma sastāva konstatēšanai. Tomēr, ņemot vērā, ka termins “nolaidība” KL nav definēts, ir neskaidrs, vai ar to domāts apzīmēt rupju neuzmanību, vai tomēr tas ir tikai termina “neuzmanība” sinonīms.⁵

¹ Ar KL grozījumiem, kas stājušies spēkā 2020. gada 6. jūlijā, šī norma ir zaudējusi spēku.

² Krastiņš U. Vaina noziedzīgos nodarījumos ar saliktu sastāvu. Jurista Vārds, 2011, Nr. 29.

³ Rozenbergs J. Vainas institūts krimināltiesībās un tā nozīme noziedzīgu nodarījumu kvalifikācijā. Promocijas darbs. 2012, 122. lpp.

⁴ Sk. Civillikuma 1644.–1646., 1649., 2295., 1647., 1664., 1917. p. u. c. Savukārt Vācijā paredzēti noziedzīgu nodarījumu sastāvi, kuros iekļauta kvalificēta neuzmanības forma – vieglprātība (*Leichfertigkeit* – vācu val.). Juridiskajā literatūrā to parasti dēvē par rupju neuzmanību. Vieglprātīgi (*leichtfertig* – vācu val.) rikojas tas, kurš rikojas rupji neuzmanīgi (*grob fahrlässig* – vācu val.). Roxin C. Strafrecht. Allgemeiner Teil. Bd I. München: Verlag C. H. Beck, 2006, S. 1092.

⁵ Vienā no tiesu prakses apkopojumiem sniegtās atziņas ļauj secināt, ka neuzmanība un nolaidība ir vērtētas kā sinonīmi. Tiesu prakse krimināllietās pēc KL 317. panta otrās daļas, 318. panta otrās daļas un

Vienīgais, ko iespējams pietiekoši skaidri secināt jau šobrīd, ir tas, ka nebūtu pareizi uzskatīt, ka nolaidība KL jāsaprot tādā nozīmē, kādā tā lietota 1933. gada Sodu likumā, proti, kā noziedzīga nevēriba.⁶ Šāds secinājums pamatojams ar to, ka nebūtu loģiski, ja tiktu sodīts vienīgi vājākais neuzmanības veids, kas parasti tiek novērtēts kā mazāk kaitīgs, savukārt spēcīgais neuzmanības veids (noziedzīga pašpaļāvība) paliktu nesodāms.

Norādes identiskas struktūras normās. Par likumdevēja nekonsekvenci liecina arī tas, ka identiskas konstrukcijas normās daļā no tām šādi apzīmējumi ir, bet citās nav. Piemēram, KL 185. panta otrajā daļā iekļauta norāde uz neuzmanību, savukārt KL 135. panta ceturtajā daļā un 260. pantā šādas norādes nav. Šādos gadījumos vienīgais risinājums ir tiesību normas interpretācija, kur īpaša nozīme ir sistēmiskai metodei. Tās ietvaros veicama vairāku KL normu salīdzināšana. Tomēr ne vienmēr iegūtais rezultāts pārliecina.

Piemēram, pietiekami pārliecinošu rezultātu var sasniegt, sistēmiski vērtējot KL 135. panta ceturto daļu. To, ka pret grūtnieces nāvi nepieciešama neuzmanība,⁷ iespējams secināt, ja šīs normas sankciju salīdzina ar slepkavības kvalificēto sastāvu – KL 117. panta 1. punktu, kas paredz atbildību par tišu grūtnieces slepkavību. KL 135. panta ceturtajā daļā maksimālais sods ir brīvības atņemšana līdz 12 gadiem, bet 117. panta 1. punktā tas ir mūža ieslodzījums.⁸ Tišu nonāvēšanu aborta izdarīšanas laikā nevar vērtēt kā tādu apstākli, kas ļautu šo nodarījumu novērtēt kā ievērojami mazāk kaitīgu nekā grūtnieces tišu slepkavību citos apstākļos. Tātad, ja aborta izdarīšanas laikā grūtniece nonāvēta tiši, nav piemērojama KL 135. panta ceturta daļa, bet gan 117. panta 1. punkts.

Tomēr šāda salīdzināšana neļauj izdarīt tikpat pārliecinošu secinājumu, vērtējot, piemēram, KL 260. panta otrās daļas sekas – smagi miesas bojājumi. Šīs normas sankcija paredz brīvības atņemšanu līdz 8 gadiem, savukārt KL 125. panta pirmā daļa – tišu smagu miesas bojājumu pamatsastāvs – brīvības atņemšanu līdz 7 gadiem.⁹ Tātad norma, kurā ir norāde par tišu subjektīvās puses formu (KL 125. p. 1. d.), paredz īsāku maksimālo brīvības atņemšanas ilgumu nekā norma bez norādes uz subjektīvās puses formu (KL 260. p. 2. d.). Lai gan KL 125. panta otrās daļas kvalificētie sastāvi paredz bargāku sodu – brīvības atņemšanu līdz 10 gadiem, tomēr šie sastāvi nepārklājas ar KL 260. panta otrās daļas sastāvu, tāpēc pie sistēmiskās interpretācijas nevar tikt ņemti vērā. Līdz ar to ir šaubas, vai KL 260. panta otrajā daļā pret smagiem miesas bojājumiem iespējama vienīgi neuzmanība.

Risinājums. Lai novērstu šīs nepilnības, kā viens no risinājumiem jau agrāk ieteikts dot plašāk lietojamu skaidrojumu KL Vispārīgajā daļā.¹⁰

319. panta otrās daļas. 2014, 33. lpp. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/tiesu-prakses-apkopojumi/kriminaltiesibas> [aplūkots 30.12.2020.]. Tomēr jebkāda motivācija tam, ka nolaidība un neuzmanība uzskatāmas par sinonīmiem, nav dota.

⁶ P. Mincs, komentējot Sodu likuma 46. pantu, kurā definēta neuzmanība, norādījis, ka nolaidība ir tad, ja vainīgais pat abstrakti neparedz sekas, bet atšķirībā no vienkārša "gadījuma" (*casus*) būtu varējis vai viņam būtu vajadzējis to paredzēt. Mincs P. Krimināltiesību kurss: Vispārīgā daļa. Rīga: 1934, 98.–99. lpp.

⁷ Krastiņš U. Jurista Vārds, 2003, Nr. 21.

⁸ Sankciju salīdzinājums veikts par tiesisko stāvokli, kas bijis spēkā 2021. gada 28. februārī.

⁹ Salīdzinājums veikts par tiesisko stāvokli, kas bijis spēkā 2021. gada 28. februārī.

¹⁰ Rozenbergs J. 2012, 61. lpp.

Šis ierosinājums ir atbalstāms, jo šāda norāde vēsturiski bija iekļauta 1933. gada 24. aprīļa Sodu likumā,¹¹ bet mūsdienās izmantota citu valstu likumos, piemēram, Krievijas, Vācijas, Austrijas un Šveices krimināllikumos.¹²

Šī jautājuma sakārtošana nepieciešama arī tāpēc, lai nodrošinātu tiesiskās noteiktības principa ievērošanu. Legalitātes princips *nullum crimen sine lege* vismaz teorētiski paredz, ka visām pazīmēm, pēc kurām konkrēto dzīves gadījumu iespējams definēt kā noziedzīgu pārkāpumu, iepriekš jābūt paredzētām likumā.¹³ Tomēr uz noziedzīgā nodarījuma subjektīvo pusi šī prasība lielākajā vairumā KL normu nav ievērota.

Arī Vācijā pirms StGB 15. panta spēkā stāšanās 1975. gada 1. janvārī, ar kuru noteikts, ka sodāma ir tikai tiša rīcība, ja vien likums kategoriski nav paredzējis sodu par neuzmanīgu rīcību, valdošais viedoklis bija tāds, ka likuma atrunas princips attiecas arī uz noziedzīga nodarījuma subjektīvo pusi,¹⁴ un tāpēc tika kritizēts, ka likumā nav attiecīgas normas.

Papildus minētajam ir jāpārvērtē atšķirīgo terminu lietojums KL, pēc iespējas to unificējot. Atšķirīgie termini atstājami tikai tad, ja tiem ir kāda īpaša nozīme.

2. Norādes par nodoma un neuzmanības veidiem

Vispārīgs raksturojums. Ja tiesību piemērošanas procesā noskaidrots, ar kādu subjektīvās puses formu – nodomu vai aiz neuzmanības – izdarāms konkrētais noziedzīgais nodarījums, nereti ar to nepietiek, jo papildus jāzina, ar kādu nodoma vai neuzmanības veidu to iespējams izdarīt.

Par šo jautājumu KL nav pateikts nekas. Vienīgi KL komentāros un praksē mēģināts aizpildīt šo robu. Taču šeit konstatējami būtiski trūkumi. Kopš 2013. gada 1. aprīļa, kad stājās spēkā KL 9. panta jaunā redakcija, nav būtisku šaubu tikai par to, ka formāla sastāva noziedzīgos nodarījumus var izdarīt tikai ar tiešu nodomu.

Krimināllikuma komentāri. KL komentāros, kas iznākuši 2015.–2016. gadā, tēzes par to, ar kādu nodoma vai neuzmanības veidu izdarāms konkrētais noziedzīgais nodarījums, bieži nav izprotamas.

Pirmais piemērs.

Komentāru sastādīšanas laikā KL 185. panta pirmajā daļā bija paredzēta atbildība par svešas mantas tišu bojāšanu vai iznīcināšanu. Tā ir vispārējā norma pret speciālajām, kurās paredzēta atbildība par īpašas kategorijas priekšmetu bojāšanu vai iznīcināšanu. Piemēram, KL 79. pantā paredzēta atbildība par tādu vērtību tišu iznīcināšanu, kas ir kultūras un nacionālā mantojuma sastāvdaļa, KL 229. panta pirmajā daļā – par valsts aizsardzībā esoša kultūras pieminekļa iznīcināšanu vai bojāšanu, savukārt KL 307. pantā – par krimināllietas materiālu tišu iznīcināšanu vai bojāšanu.

Noziedzīgās darbības objektīvā puse visos šajos gadījumos ir identiska (bojāšana vai iznīcināšana), atšķirīgs ir tikai priekšmets, pret ko ir vērstas darbības.

¹¹ Sk. Sodu likuma 46. pantu.

¹² Vācijas StGB 15. p., Austrijas StGB 7. p. 1 d. un Šveices StGB 12. p. 1. d.

¹³ Beļska A. Noziedzīga nodarījuma izpratne Latvijas un Amerikas Savienoto Valstu krimināltiesībās. Promcijas darbs. Rīga, 2012. 168. lpp.

¹⁴ Šī norma noteica, ka nodarījums var tikt sodīts tikai, ja sodāmība (*Strafbarkeit* – vācu val.) bija noteikta ar likumu, pirms nodarījums izdarīts. Tiedemann K. (Hrsg.). Strafgesetzbuch: Leipziger Kommentar, Einleitung §§ 1–31. Band 1. Berlin: Walter de Gruyter, 2007, S. 1000.

Ievērojot minēto, būtu likumsakarīgi, ja nodoma veidi, ar kādiem var izdarīt šos noziedzīgos nodarījumus, būtu identiski. Tomēr, iepazīstoties ar komentāriem, konstatējams pretējais – KL 185. un 307. pantā paredzētais noziedzīgais nodarījums izdarāms tikai ar tiešu nodomu,¹⁵ bet KL 79. pantā un 229. panta pirmajā daļā paredzētais noziedzīgais nodarījums – ar tiešu un netiešu nodomu.¹⁶ Jebkāds skaidrojums šai atšķirīgai pieejai komentāros nav sniegts.

Otrais piemērs.

Vēl raibāka aina, turklāt vienas KL nodaļas ietvaros, paveras, ja salīdzina komentārus par noziedzīgiem nodarījumiem ar pazīmi “būtisks kaitējums un smagas sekas”.

Nodaļā par noziedzīgiem nodarījumiem pret dabas vidi ir norādīts tālāk minētais: būtiska kaitējuma nodarīšana, pārkāpjot zemes, tās dziļu, ūdeņu vai mežu apsaimniekošanas vai izmantošanas noteikumus (KL 96. p.), iespējama neuzmanības formā.¹⁷ Tas pats norādīts par būtiska kaitējuma nodarīšanu, pārkāpjot dabas resursu izpēti vai izmantošanas noteikumus (KL 97. p. 2. d.),¹⁸ radioaktīvo vielu vai citu jonizējošo starojuma avotu ražošanas, iegādes, pārvietošanas, uzglabāšanas, apstrādes vai lietošanas noteikumus (KL 98. p. 2. d.),¹⁹ kā arī atkritumu apsaimniekošanas noteikumus (KL 99. p. 2. d.).²⁰ Tajā pašā laikā komentāros pie cita šīs nodaļas panta norādīts, ka būtiska kaitējuma nodarīšana, pārkāpjot speciālos noteikumus, iespējama ne tikai aiz neuzmanības, bet arī netieša nodoma veidā (KL 98.¹ p. 2. d.).²¹ Visbeidzot, vienā gadījumā norādīts, ka pret sekām – būtisku kaitējumu – iespējams netiešs nodoms un noziedzīga nevēriba (KL 115.¹ p.).²²

Šī nekoncekvence, kad pēc uzbūves identiskās normās ir vismaz trīs dažādi varianti tam, kādi nodoma un/vai neuzmanības veidi nepieciešami, ir vairāk nekā neapmierinoša. Turklāt situāciju vēl neizprotamāku padara pēdējais (trešais) variants. Saskaņā ar to pret sekām iespējams netiešs nodoms un noziedzīga nevēriba, t. i., vājākie nodoma un neuzmanības veidi, bet ne tiešs nodoms un noziedzīga pašpaļāvība kā spēcīgākais nodoma un neuzmanības veids.

Trešais piemērs.

Vērtējot KL komentāru attīstību laikā, konstatējams, ka, lai gan tos sastādījuši tie paši autori, dažu pantu komentāros kardināli mainījies viedoklis par to, ar kādiem nodoma un/vai neuzmanības veidiem iespējams izdarīt konkrēto noziedzīgo nodarījumu. Piemēram, 1999. gada komentāros bija norādīts, ka KL 317. un 318. pantā paredzēto noziedzīgo nodarījumu var izdarīt ar tiešu vai netiešu nodomu.²³ Analogs viedoklis pausts 2003. gada komentāros.²⁴ Turpretim 2016. gada komentāros viedoklis pēkšņi mainījies. Lai gan šo pantu dispozīcijās nav ieviestas

¹⁵ Krastiņš U., Liholaja V., Hamkova D. Krimināllikuma komentāri. Trešā daļa (XVIII–XXV nodaļa). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2016, 72., 546. lpp.

¹⁶ Krastiņš U., Liholaja V. Krimināllikuma komentāri. Otrā daļa (IX–XVII nodaļa). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2016, 49. lpp.

¹⁷ Turpat, 104. lpp.

¹⁸ Turpat, 106.–107. lpp.

¹⁹ Turpat, 113. lpp.

²⁰ Turpat, 117.–118. lpp.

²¹ Turpat, 114. lpp.

²² Turpat, 224. lpp.

²³ Krastiņš U., Niedre A. Krimināllikuma komentāri. Sevišķā daļa. 7. grāmata. Rīga: AFS, 1999, 46., 48. lpp.

²⁴ Krastiņš U., Liholaja A., Niedre A. Krimināllikuma zinātniski-praktiskais komentārs. 3. grāmata. Rīga: AFS, 2003, 397., 399. lpp.

jebkādas izmaiņas par subjektīvo pusi, ir norādīts, ka pret būtisku kaitējumu iespējams gan nodoms, gan neuzmanība.²⁵

Protams, var jau teikt, ka laika gaitā mainījies uzskats. Tomēr tik kardinālas izmaiņas būtu jāpamato. Lai gan šai sakarā norādīts, ka vainīgā psihiskā attieksme pret sava nodarījuma sekām neuzmanības formā neietekmē noziedzīgā nodarījuma atzīšanu par izdarītu ar nodomu (tīši),²⁶ tomēr šis viedoklis ir pamatots ar likumprojektu, kas pamatoti noraidīts un nav stājies spēkā.²⁷ Arī no loģikas viedokļa šāds arguments ir acīmredzami aplams – nodarījums, pret kura sekām persona pieļāvusi neuzmanību, nevar pārvērsties par tīšu noziedzīgu nodarījumu.

Ja vēl var pieļaut, ka, piemērojot KL 317. un 318. pantu, neuzmanība būtu iespējama attiecībā uz personas nāvi vai smagiem miesas bojājumiem, jo šo seku radīšana aiz neuzmanības vispārīgi ir kriminalizēta (sk. KL 123. p., 131. p.) un tāpēc attiecīgie amatnoziegumi būtu vērtējami kā kvalificētie neuzmanības sastāvi, tad attiecībā uz cita rakstura sekām, piemēram, mantisku zaudējumu, to nevar teikt, jo nav tādas vispārīgas normas, kas paredzētu atbildību par mantiska zaudējuma nodarīšanu aiz neuzmanības. Par šo seku nodarīšanu aiz neuzmanības kriminālsods ir paredzēts tikai izņēmuma kārtā (sk. piemēram, KL 186. p.).

Terminu “apzināti” un “zinot” lietojums. Latvijas krimināltiesību teorijā ir norādīts, ka to, ka konkrētais noziedzīgais nodarījums izdarāms vienīgi ar tiešu nodomu, liecina terminu “apzināti” vai “zinot” lietojums.²⁸ Šādi sliecas uzskatīt arī Augstākā tiesa, jo, ja attiecīgajās normās lietoti šie termini, parasti nolēmumos atzīts, ka attiecīgais noziedzīgais nodarījums izdarāms tikai ar tiešu nodomu.²⁹

Tomēr tam nevar piekrist šādu iemeslu dēļ.

Pirmkārt, KL Vispārīgajā daļā termins “apzinājusies” lietots, gan raksturojot tiešu, gan netiešu nodomu (KL 9. p. 2. un 3. d.). Šis termins ir vienīgi nodoma intelektuālā elementa apzīmējums. Tātad jau no likuma sistēmas izriet, ka termini “zinot”, “apzināti” un “apzinoties” neļauj droši secināt, ar kādu nodoma veidu var izdarīt konkrēto noziedzīgo nodarījumu. To apliecina arī tiesu prakse. Piemēram, KL 117. panta 1. punktā paredzēta atbildība par slepkavību tam, kurš noslepkavojis sievieti, apzinoties, ka viņa ir grūtniecības stāvoklī. Par šo normu norādīts, ka nebūs izšķiroši, vai gribas moments pret šo pazīmi norādīs uz tiešu vai netiešu nodomu, piemēram, vainīgajam bijusi vienaldzīga attieksme pret šo pazīmi.³⁰

Otrkārt, arī tad, ja attiecīgajā KL normā nav iekļauti termini “zinot” vai “apzināti”, tas praksē nav bijis šķērslis atzīt, ka noziedzīgais nodarījums izdarāms tikai

²⁵ Krastiņš U., Liholaja V., Hamkova D. 2016, 579., 584. lpp.

²⁶ Turpat, 32.–33. lpp.

²⁷ Tieslietu ministrijas darba grupā bija izstrādāts ierosinājums KL 8. pantu papildināt šādi: ja ar nodomu izdarīta nodarījuma (darbības vai bezdarbības) rezultātā iestājušās kaitīgas sekas, kuras neaptver personas nodoms, kriminālatbildība par tādām kaitīgām sekām iestājas, ja viņa paredzējusi kaitīgo seku iestāšanās iespēju, bet vieglprātīgi palāvusies, ka tās varēs novērst, vai arī nav paredzējusi kaitīgo seku iestāšanās iespēju, kaut gan tai vajadzēja un tā varēja tās paredzēt. Kopumā tāds noziedzīgs nodarījums atzistams par izdarītu ar nodomu. Krastiņš U. Vēl un vēlreiz par vainu salikta sastāva noziedzīgos nodarījumus. Jurista Vārds, 2014, Nr. 43, 10.–16. lpp.

²⁸ Krastiņš U. Noziedzīga nodarījuma sastāvs un nodarījuma kvalifikācija. Teorētiskie aspekti. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 128.–129. lpp.

²⁹ Augstākās tiesas 16.01.2009. lēmums lietā SKK–11/2009. Pieejams: <http://at.gov.lv> [aplūkots 21.12.2020.]; Augstākās tiesas 12.10.2007. lēmums lietā SKK–619/2007. Pieejams: <http://at.gov.lv> [aplūkots 21.12.2020.]; Augstākās tiesas 27.01.2015. lēmums lietā SKK–23/2015. Pieejams: <http://at.gov.lv> [aplūkots 21.12.2020.].

³⁰ Rozenbergs J. 2012, 66. lpp.; Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnuma lēmumu krājums. 1991–2002. Rīga, 2002, 22. lpp.

ar tiešu nodomu,³¹ tostarp arī materiāla sastāva noziedzīgie nodarījumi, kuros atkarībā no konkrētās normas formulējuma iespējams gan netiešs nodoms, gan neuzmanība. Piemēram, pie izvairīšanās no nodokļu nomaksas (KL 218. p. 2. d.) par nepieciešamu atzīts tiešs nodoms.³² Tomēr kāpēc, ja normas tekstā nav norādes par subjektīvās puses formu, daļā gadījumu atzīts par nepieciešamu tikai tiešs nodoms, kā tas ir, piemēram, ja izvairās no nodokļu nomaksas, turpretim citos gadījumos, kā tas ir, piemēram, ja ļaunprātīgi izmanto dienesta stāvokli, pret tām pašām mantiska rakstura sekām tiek atzīta par iespējamu pat neuzmanība (KL 318. p.),³³ netiek paskaidrots.³⁴ Salīdzinājumam Vācijas judikatūrā atzīts, ka kriminālatbildībai par izvairīšanos no nodokļu nomaksas nav nepieciešams nolūks vai tiešs nodoms. Ir pietiekoši, ja izdarītājs uzskata par iespējamu likumā paredzētā noziedzīgā nodarījuma sastāva pazīmju realizāciju (zināšanas elements) un akceptējot pacieš to (netieša nodoma gribas elements).³⁵

Latvijas krimināltiesību teorijā atzīts, ka arī terminu “motīvs”, “mērķis” un “nolūks” lietojums liecina, ka konkrētais noziedzīgais nodarījums izdarāms tikai ar tiešu nodomu.³⁶ Tomēr arī šie termini kā kritērijs tiešam nodomam nav absolūtizējami. Rakstam noteiktā apjoma ierobežojuma dēļ šis secinājums tiks pamatots atsevišķā publikācijā.

Vienīgi ieskicējot iebildumus valdošajam viedoklim, šajā rakstā ir minams piemērs kontekstā ar KL 117. panta 8. punktu, kurā paredzēta atbildība par slepkavību, kas izdarīta, lai slēptu citu noziedzīgu nodarījumu vai atvieglotu tā izdarīšanu. Šo nolūku realizācijai cietušā nonāvēšana ne vienmēr ir obligāta. Vainīgais var uzskatīt, ka konkrētajā situācijā viņa nolūks realizējams, vienīgi lietojot vardarbību pret cietušo, viņu nenonāvējot. Ja šādos gadījumos vardarbīgo darbību rezultātā tomēr iestājas cietušā nāve, pret šīm sekām – atkarībā no konkrētās situācijas – iespējams netiešs nodoms vai noziedzīga pašpaļāvība. Piemēram, ja pēc slepkavības apsūdzētais nolēmis slēpt šī nozieguma pēdas, aizdedzinot māju, zinot, ka tās augšstāvā dzīvo citas personas, kuras ugunsgrēkā var iet bojā, iespējams ir netiešs nodoms šīs personas nonāvēt un nolūks slēpt iepriekš izdarīto slepkavību.

Nolūks slēpt citu noziedzīgu nodarījumu un netiešs nodoms nav savstarpēji savienojami tikai tad, ja noziedzīga nodarījuma slēpšanu, ko cenšas panākt izdarītājs, saskaņā ar viņa priekšstatu var sasniegt vienīgi ar cietušā nāvi. Iepriekš minētajā piemērā šāda situācija nav konstatējama.

³¹ Augstākās tiesas 28.03.2018. lēmums lietā SKK-49/2018. Pieejams: <http://at.gov.lv> [aplūkots 21.12.2020.]. Augstākās tiesas 16.01.2018. lēmums lietā SKK- 4/2018. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv> [aplūkots 21.12.2020.]. Augstākās tiesas 31.10.2019. lēmums lietā SKK-373/2019. Pieejams: <http://at.gov.lv/> [aplūkots 21.12.2020.].

³² Tas ir materiāla sastāva noziedzīgs nodarījums. Tiesu prakse lietās par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanu un par izvairīšanos no nodokļu maksāšanas. 2013, 92. lpp. Pieejams: <http://at.gov.lv> [aplūkots 29.12.2020.].

³³ Krastiņš U., Liholaja V., Hamkova D. 2016, 584. lpp.

³⁴ Par šādu pamatojumu nevar atzīt vispārīgas tēzes, kas līdz šim izteiktas KL 218. panta otrajā daļā un 318. pantā, jo tās ir vienīgi tēzes bez dziļāka pamatojuma. Sk., piemēram, Tiesu prakses apkopojums. Tiesu prakse lietās par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanu un par izvairīšanos no nodokļu maksāšanas. 2013, 92. lpp. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/tiesu-prakses-apkopojumi/kriminaltiesibas> [aplūkots 29.12.2020.].

³⁵ Tāpēc droša zināšana par nodokļu prasījuma pamatu vai apmēru nav obligāts nosacījums nodomam izvairīties no nodokļu nomaksas. Vācijas Federālās Augstākās tiesas lieta: Urteil vom 08.09.2011., 1 STR 38/11, 19.–20. rdk. Pieejama: <http://www.hrr-strafrecht.de/hrr/1/11/1-38-11.php> [aplūkots 15.06.2016.].

³⁶ Rozenbergs J. 2012, 67. lpp.; Krastiņš U., Liholaja V. Krimināllikuma komentāri. Otrā daļa (IX–XVII nodaļa). 2. papild. izd. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2018, 255. lpp.; Krastiņš U. 2014, 185.–186. lpp.

Risinājums (Vācijas, Austrijas, Šveices pieeja). Saskaņā ar valdošo viedokli šajās valstīs, ja noziedzīga nodarījuma sastāvs neprasa noteiktu nodoma veidu, visi nodoma veidi ir līdzvērtīgi. Tādā gadījumā pietiekošs ir netiešs (eventuāls)³⁷ nodoms.³⁸ Šī pieeja ir spēkā neatkarīgi no tā, vai konkrētais sastāvs ir formāls vai materiāls.

Lai šo pieeju ieviestu Latvijā, jāatsakās no KL 9. panta redakcijas, kas stājās spēkā 2013. gada 1. aprīlī, ko autors kritizējis jau agrākās publikācijās.³⁹

Aicinājumu orientēties pēc vāciski runājošo valstu krimināltiesību teorijas un prakses, protams, var kritizēt. Tomēr oponentiem vērts citēt E. Levita teikto: Latvijas tiesību zinātniekiem un praktiķiem būtu jāmēģina nevis no jauna konstruēt tiesību pamatprincipus, bet gan rast tālākattīstības ierosmes un atbildes, kas jau aprobežotas citā, salīdzināmā tiesību sistēmā.⁴⁰ Ir stipri apšaubāms, vai tādā krimināltiesību pamatjautājumā kā nodoms Latvijai bija nepieciešama pilnīgi “jaunas” koncepcijas izstrāde, kāda likta pašlaik spēkā esošā KL pamatā. Turklāt vāciski runājošo valstu pieeja faktiski atbilst arī Latvijā līdz 2013. gada 1. janvārim atzītajai nostājai, kā arī padomju krimināltiesībām, tikai ar to atšķirību, ka vāciski runājošajās valstīs ir spēcīgāka teorētiskā un praktiskā bāze.

Kopsavilkums

1. KL Vispārīgajā daļā iekļaujama norma, ar kuru noteikts: ja KL Sevišķajā daļā nav noteikts citādi, sodāms tikai ar nodomu izdarīts noziedzīgs nodarījums.
2. Ir jāpārvērtē atšķirīgo terminu lietojums, ar kuriem apzīmēta subjektīvās puses (vainas) forma, pēc iespējas tos unificējot; atšķirīgie termini atstājami tikai tad, ja tiem ir kāda īpaša nozīme.
3. Ja KL Sevišķās daļas normā ir ietverta norāde par nodomu vai neuzmanību, nereti nav skaidrs, vai atbildība paredzēta par abiem to veidiem vai tikai par vienu no tiem. KL nesniedz jebkādas norādes, savukārt tā komentāros pat pie identiskas uzbūves normām nav konsekvences. Savukārt Latvijas krimināltiesību teorijā paustais viedoklis, ka KL lietotie termini “apzinoties”, “zinot”, “motīvs”, “nolūks” un “mērķis” liecina, ka noziedzīgais nodarījums izdarāms tikai ar tiešu nodomu, nav drošs kritērijs nepieciešamā nodoma veida identificēšanai.

³⁷ Gan padomju krimināltiesībās, gan līdz nesenaī pagātnei Latvijas krimināltiesībās netiešs un eventuāls nodoms lietoti kā sinonīmi. Latvijas PSR Kriminālkodeksa komentāri. Dzenitis J., Niedre A. (zin. red.). Rīga: Avots, 1982, 45. lpp.; Blūma M. Padomju krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Mācību līdzeklis. Rīga: P. Stučka Latvijas Valsts universitāte, 1977, 75. lpp.; Krastiņš U. 2014, 143. lpp. Profesora U. Krastiņa atšķirīgais viedoklis, kas pausts pēdējos gados, neatbilst šīs terminoloģijas tradicionālajam lietojumam, tai skaitā viņa paša darbos.

³⁸ Kindhäuser U. Strafrecht. Allgemeiner Teil. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2011, S. 127. Vācijas Federālās Augstākās tiesas lieta: Urteil vom 02.10.1953., 3 StR 151/53. Pieejama: rechtsportal.de/reģistrēta_pieeja [aplūkots 18.10.2018.]; Šveices Federālās Augstākās tiesas lieta: Urteil vom 28.09.2003., 6S.407/2002, 1.3. punkts. Pieejama: http://www.servat.unibe.ch/dfr//bger/030928_6S_407-2002.html [aplūkots 24.06.2015.]; Austrijas Augstākās tiesas lieta: Entscheidungsdatum 12.04.1984., Geschäftszahl 13Os49/84. Pieejama: https://www.ris.bka.gv.at/Dokument.wxe?Abfrage=Justiz&Dokumentnummer=JJT_19840412_OGH0002_0130S00049_8400000_000 [aplūkots 08.02.2021.].

³⁹ Leja M. Jurista Vārds, 2016, Nr. 39 (942), 26.–33. lpp.; Leja M. Jurista Vārds, 2016, Nr. 27, 18.–26. lpp.; Leja M. Jurista Vārds, 2016, Nr. 12, 10.–17. lpp.

⁴⁰ Levits E. Nopietns darbs konstitucionālajās tiesībās. Jurista Vārds, 2001, Nr. 16, 9. lpp.

4. Vāciski runājošās valstīs valdošais viedoklis ir šāds: ja likumā nav citādu norāžu, pietiekams ir netiešs (eventuāls) nodoms kā vājākais nodoma veids. Lai šo pieeju būtu iespējams pieņemt Latvijā, ir jāatsakās no līdzšinējās nodoma un to veidu izpratnes, ko mēģināts ieviest ar KL grozījumiem, kas stājušies spēkā 2013. gada 1. aprīlī, atkāpjoties no nodoma veidu vēsturiskās izpratnes Latvijā.

PROSTITŪCIJAS DEFINĪCIJAS NEPILNĪBAS UN AR TO SAISTĪTO NOZIEDZĪGO NODARĪJUMU KVALIFIKĀCIJAS PROBLĒMJAUTĀJUMI

SHORTCOMINGS IN DEFINITION OF PROSTITUTION AND RELATED CRIME QUALIFICATION

Valentija Liholaja, Dr. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Krimināltiesisko zinātņu katedras profesore

Summary

The article provides an analysis of the term “prostitution” and its explanation as sexual service or sexual activity, and the legal regulation thereof. In author’s opinion, this term in criminal law is not sufficiently explicit and does not include clear criteria of prostitution in cases, when a person is accused of pimping, prostitution and other prostitution-related offences. The ambiguity of the terms makes it difficult to define these offences and to distinguish prostitution from erotic measures. Developments of this problem are considered in the article.

Atslēgvārdi: prostitūcija, sutenerisms, seksuāls pakalpojums, seksuālas darbības, krimināltiesības.

Keywords: prostitution, pimping, sexual service, sexual activity, criminal law.

Ievads

Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas¹ (turpmāk – arī Konvencija) 7. pantā nostiprināts legalitātes princips *Nullum crimen, nulla poena sine lege*, kas tiek atzīts par Eiropas krimināltiesisko sistēmu stūrakmeni.² Kā atzinusi Satversmes tiesa 2008. gada 16. decembra spriedumā lietā Nr. 2008-09-0106, Latvijas Republikas Satversmes 92. panta otrajā teikumā vārdi “saskaņā ar likumu” ietver arī *nullum crimen, nulla poena sine lege* principu, proti, ka personu var atzīt par vainīgu un sodu var piemērot tikai par tādu personas rīcību (darbību vai bezdarbību), kas saskaņā ar likumu ir atzīta par noziedzīgu.³

No principa *nullum crimen, nulla poena sine lege* izriet vairākas kvalitātes prasības krimināltiesību normām, un kā viena no tām ir *nullum crimen, nulla poena sine lege certa* – nav noziedzīga nodarījuma bez precīzas krimināllikuma normas,

¹ Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija: starptautisks līgums. Latvijas Vēstnesis, 13.06.1997., Nr. 143/144.

² Peristeridou Cr. The principle of legality in European criminal law. Cambridge: Intersentia, 2015, p. 3.

³ Satversmes tiesas 16.12.2008. spriedums lietā Nr. 2008-09-0106, 4.2. punkts. Latvijas Vēstnesis, 18.12.2008., Nr. 197.

kas vērtējama kā noteiktības princips.⁴ Arī Eiropas Cilvēktiesību tiesa noteikusi, ka Konvencijas 7. pantā lietotais likuma jēdziens ietver kvalitātes prasības, tostarp pieejamības un paredzamības prasības, pie tam kvalitātes prasības attiecas gan uz noziedzīgu nodarījumu definīciju, gan uz sodu un tā apmēru.⁵ Tāpat arī Satversmes tiesa ir atzinusi, ka Latvijas Republikas Satversmes 92. panta otrajā teikumā lietotais vārds “likums” ietilpst Satversmes 90. pantā ietvertajā jēdzienā “tiesības”, tādēļ atzīt kriminālatbildību noteicošās normas par likumu Satversmes 92. panta otrā teikuma izpratnē var tikai tad, ja tās atbilst tādiem pašiem tiesību normu kvalitātes kritērijiem, kādi ietverti Satversmes 90. pantā,⁶ proti, tām ir jābūt paredzamām, skaidrām un saprotamām.⁷

Iepriekš minētā sakarībā apspriežamas vairākas Krimināllikuma⁸ (turpmāk – arī KL) normas, kurās paredzēta atbildība par noziedzīgiem nodarījumiem, kas saistīti ar prostitūciju, tieši pievērsties jēdzieniem “prostitūcija”, “seksuālie pakalpojumi” un “seksuālas darbības”, kuru definējums rada interpretācijas grūtības, piemērojot tādas krimināltiesību normas kā KL 154.¹ pants “Cilvēku tirdzniecība”, KL 164. pants “Personas iesaistīšana prostitūcijā un prostitūcijas izmantošana”, KL 165. pants “Sutenerisms”, KL 165.¹ pants “Personas nosūtīšana seksuālai izmantošanai”.

1. Prostitūcijas un ar to saistīto jēdzienu definējums starptautiskajos tiesību aktos

Ņemot vērā, ka ar prostitūciju saistītie noziedzīgie nodarījumi nereti satur starptautisku elementu, vispirms aplūkojams šā jēdziena definējums starptautiskajos tiesību aktos, kā pirmos no tiem minot 1904. gada 18. maija Starptautisko Līgumu par balto vergu tirdzniecības novēršanu,⁹ 1910. gada 4. maija Starptautisko Konvenciju par balto vergu tirdzniecības novēršanu,¹⁰ 1921. gada 30. septembra Starptautisko Konvenciju par sieviešu un bērnu tirdzniecības novēršanu¹¹ un 1933. gada 11. oktobra Starptautisko Konvenciju par pilngadīgu sieviešu

⁴ Peristeridou Cr., op. cit., pp. 6–7.

⁵ Sk., piemēram, 22.01.2013. spriedums lietā *Camilleri v. Malta*, pieteikums Nr. 42931/10, 39.–45. pkt.; 21.10.2013. spriedums lietā *Del Rio Prada v. Spain*, pieteikums Nr. 42750/09, 91. pkt.; 15.10.2015. spriedums lietā *Perinçek v. Switzerland*, pieteikums Nr. 27510/08, 134. pkt.

⁶ Satversmes tiesas 21.02.2019. spriedums lietā Nr. 2018-10-0103, 13.2. punkts. Latvijas Vēstnesis, 26.02.2019., Nr. 40.

⁷ Turpat, 13.1. punkts; Rudevskis J. 90. Ikvienam ir tiesības zināt savas tiesības. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 69.–71. lpp.

⁸ Krimināllikums: LV likums. Pieņemts 15.02.1922. [01.03.2021. red.].

⁹ International Agreement for the Suppression of the “White Slave Traffic”, 18 May 1904, 35 Stat. 1979, 1 L. N. T. S. 83, entered into force 18 July 1905. Pieejams: hrllibrary.umn.edu/instreet/whiteslavetraffic1904.html [aplūkots 06.03.2021.].

¹⁰ International Convention for the Suppression of the “White Slave Traffic”, May 4, 1910, 211 Consol. T. S. 45, 103 B. F. S. P. 244. Pieejams: hrllibrary.umn.edu/instreet/whiteslavetraffic1910.html [aplūkots 06.03.2021.].

¹¹ International Convention for the Suppression of the Traffic in Women and Children. Concluded at Geneva on 30 September 1921, as amended by the Protocol signed at Lake Success, New York, on 12 November 1947. Pieejams: http://www.uate.org/uploads/files/convention_traffic_women_children.pdf [aplūkots 06.03.2021.].

tirdzniecības novēršanu.¹² Šajos tiesību aktos rodama norāde uz amorāliem mērķiem, ka sievietes un meitenes bija paredzētas amorālai dzīvei, 1904. gada 18. maija Starptautiskā Līguma par balto vergu tirdzniecības novēršanu 3. pantā tiek izmantots jēdziens “prostitūtas” (angļu val. – *prostitutes*), taču jēdziens “prostitūcija” un šā jēdziena atvasinājumi netiek lietoti.

1949. gada 2. decembra ANO Konvencijā par cilvēku tirdzniecības un prostitūcijas izmantošanas no trešo personu puses novēršanu,¹³ kura pieņemta, lai paplašinātu iepriekš minēto dokumentu darbošanās sfēru, jēdziens “prostitūcija” tiek lietots gan preambulā, gan arī vairākos šīs konvencijas pantos, taču arī šīs konvencijas tekstā minētais jēdziens definēts netiek.

2000. gada 15. novembrī pieņemtajā ANO Konvencijas pret transnacionālo organizēto noziedzību protokolā “Par cilvēku tirdzniecības, jo sevišķi tirdzniecības ar sievietēm un bērniem, novēršanu, apkarošanu un sodīšanu par to”¹⁴ jēdziena “cilvēku tirdzniecība” definēšanai tiek izmantoti jēdzieni “personu prostitūcija” un “citas seksuālās ekspluatācijas formas”, bet Eiropas Padomes 2005. gada 16. maija konvencijā “Par cīņu pret cilvēku tirdzniecību”¹⁵ tiek norādīti jēdzieni “prostitūcija” un “citi seksuālās izmantošanas veidi”, kas tāpat nav definēti vai izskaidroti.¹⁶

Tādējādi var secināt, ka aplūkotajos starptautiskajos dokumentos, kā arī minētajā Eiropas Padomes konvencijā prostitūcijas un ar to saistīto jēdzienu definējums nav ietverts.

Te gan jāpiezīmē, ka Eiropas Padomes 2007. gada 25. oktobra Konvencijas par bērna aizsardzību pret seksuālu izmantošanu un seksuālu vardarbību¹⁷ 19. panta otrajā daļā sniegts termina “bērnu prostitūcija” skaidrojums, norādot, ka tas apzīmē bērna izmantošanu seksuālām darbībām, par ko tiek dota vai solīta samaksa naudā vai cita veida atlīdzība vai kompensācija neatkarīgi no tā, vai šāda samaksa, solījums vai kompensācija tiek dota bērnam vai kādai trešai personai. Tas gan neaptver visus prostitūcijas aspektus, kā arī nesniedz skaidrojumu par seksuālo darbību raksturu.

¹² International Convention for the Suppression of the Traffic in Women of Full Age, Oct. 11, 1933, 150 L. N. T. S., entered into force Aug. 24, 1934. Pieejams: <http://www.umn.edu/humanrts/instree/women-traffic.html> [aplūkots 06.03.2021.].

¹³ Konvencija par cilvēku tirdzniecības un prostitūcijas izmantošanas no trešo personu puses novēršanu: starptautisks dokuments. Latvijas Vēstnesis, 23.02.2006., Nr. 32.

¹⁴ Konvencijas pret transnacionālo organizēto noziedzību protokols par cilvēku tirdzniecības, it sevišķi tirdzniecības ar sievietēm un bērniem, novēršanu, apkarošanu un sodīšanu par to: starptautisks dokuments. Latvijas Vēstnesis, 28.04.2004., Nr. 66.

¹⁵ Konvencija par cīņu pret cilvēku tirdzniecību: Eiropas Padomes konvencija. Latvijas Vēstnesis, 12.02.2008., Nr. 23.

¹⁶ Plašāk par aplūkojamo jautājumu sk.: Beverli Balos. The Wrong Way to Equality: Privileging Consent in the Trafficking of Women for Sexual Exploitation. *Women's Law Journal*, 2004, Vol. 27. Pieejams: https://scholarship.law.umn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1131&content=faculty_articles [aplūkots 05.03.2021.].

¹⁷ Konvencija par bērna aizsardzību pret seksuālu izmantošanu un seksuālu vardarbību: Eiropas Padomes konvencija. Latvijas Vēstnesis, 27.06.2014., Nr. 123.

2. Prostitūcijas, seksuālā pakalpojuma un ar tiem saistīto jēdzienu reglamentācija Latvijas tiesību aktos

Aplūkojot minēto regulējumu hronoloģiskā kārtībā, jānorāda, ka Ministru kabineta 1998. gada 4. novembra noteikumu Nr. 427 "Prostitūcijas ierobežošanas noteikumi"¹⁸ 1. punkta 1.¹ apakšpunktā bija skaidrots, ka prostitūcija ir seksuāls pakalpojums par naudu vai cita veida atlīdzību. Savukārt no šā punkta 1.3. apakšpunkta izrietēja, ka seksuāls pakalpojums ir prostitūtas piedāvātas jebkura veida darbības dzimumtieksmes uzbudināšanai vai apmierināšanai (izņemot pa tālruni sniegtu pakalpojumu).

Ministru kabineta 2001. gada 22. maija noteikumu Nr. 210 "Prostitūcijas ierobežošanas noteikumi"¹⁹ 1. pantā prostitūcijas definējums ir lakoniskāks, vien norādot, ka tā ir seksuālo pakalpojumu sniegšana par maksu. Analogi prostitūcija definēta arī spēkā esošo 2008. gada 22. janvāra noteikumu Nr. 32 "Prostitūcijas ierobežošanas noteikumi"²⁰ 1. pantā. Šajos abos noteikumos seksuālo pakalpojumu saturs vispār nav atklāts.

Atšķirīgs prostitūcijas definējums tiek piedāvāts likumprojektā "Prostitūcijas ierobežošanas likums",²¹ tā 2. pantā "Prostitūcijas jēdziens" skaidrojot, ka prostitūcija ir seksuālu darbību par maksu vai cita veida atlīdzību veikšana fiziskā saskarē ar personu, kura izmanto prostitūciju, lai apmierinātu tās dzimumtieksmi, vai šādu darbību piedāvāšana.

Savukārt likumprojekta anotācijā²² skaidrots, ka likumprojektā netiek izmantots termins "pakalpojums", bet gan termins "seksuālas darbības par atlīdzību", ievērojot to, ka termina "pakalpojums" lietošana var radīt priekšstatu, ka ir pieļaujams izmantot personu, personas ķermeni un tā daļas kā nedzīvu objektu vai patēriņa precī.

Tādējādi no iepriekš minētā secināms, ka atbilstoši aktuālajam regulējumam prostitūcija ir definējama kā seksuāla pakalpojuma nodrošināšana apmaiņā pret kompensāciju (maksu), taču, tā kā pakalpojums izpaužas kādās konkrētās darbībās, tālāk noskaidrojama seksuālo darbību izpratne attiecībā uz prostitūciju, it īpaši ņemot vērā, ka likumdevējs vārdkopas "seksuālas darbības", "seksuāla rakstura darbības" jau ir ietvēris KL 160., 161., 162.¹ panta dispozīcijā un normatīvi to skaidrojums nav dots, nav izveidojusies arī judikatūra.²³

¹⁸ Prostitūcijas ierobežošanas noteikumi: MK 04.11.1998. noteikumi Nr. 427 (zaudējuši spēku 25.05.2001.). Latvijas Vēstnesis, 10.11.1998., Nr. 336.

¹⁹ Prostitūcijas ierobežošanas noteikumi: MK 22.05.2001. noteikumi Nr. 210 (zaudējuši spēku 26.05.2001.). Latvijas Vēstnesis, 24.05.2001., Nr. 80.

²⁰ Prostitūcijas ierobežošanas noteikumi: MK 22.01.2008. noteikumi Nr. 32. Latvijas Vēstnesis, 25.01.2008., Nr. 14.

²¹ Prostitūcijas ierobežošanas likums: likumprojekts. Pieejams: tap.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40435990 [aplūkots 05.03.2021.].

²² Likumprojekta "Prostitūcijas ierobežošanas likums" sākotnējās ietekmes novērtējums (anotācija). Turpat.

²³ Plašāk sk.: Liholaja V., Hamkova D. Seksuāla rakstura darbību izpratne un kvalifikācijas jautājumi. Grām.: Tiesību zinātnes uzdevumi, nozīme un nākotne tiesību sistēmās II. LU Juridiskās fakultātes 7. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2019, 338.–340. lpp.

Jau minētajā likumprojekta “Prostitūcijas ierobežošanas likums” anotācijā citēts seksuālo attiecību konsultanta Artura Šulca prezentācijā darba grupai norādītais, ka Latvijā plašāk sastopamo seksuālo darbību galvenie veidi prostitūcijā ir 1) dažāda veida pieskārieni un skūpstī, gan neprecizējot to saistību ar cilvēka ķermeni un tā daļām; 2) ķermeņa daļu vai priekšmetu ievadīšana savās vai citas personas atverēs (vagināls vai anāls seksuāls akts, fingerings utt.); 3) dzimumorgānu vai anālās atveres stimulēšana ar muti; 4) sevis vai citas personas pakļaušana sāpju, sasiešanas vai sasaistīšanas, pakļaušanas vai dominēšanas darbībām (sodomozohisms, pēšana, pazemošana utt.); 5) ķermeņa masāža ar dzimumorgānu vai anālās atveres simulāciju vai ķermeņa masāža, kas tiek veikta, masāžas veicējam pilnīgi vai daļēji atkailinoties un veicot masāžu ar savu ķermeni, kas, pēc minētā konsultanta ieskata, visas, ja tās tiek veiktas par maksu, ir prostitūcija.

Nemot vērā seksuālo darbību izpaušmju daudzveidību un to, ka likumprojektā nav iespējams precīzi aprakstīt visas iespējamās seksuāla rakstura darbības, darba grupa aprobežojās ar norādi uz seksuāla rakstura darbību veikšanu vai piedāvāšanu par maksu vai cita veida atlīdzību, uzskatot, ka šāds prostitūcijas definējums aptver plašu seksuālu darbību loku.

Iepriekš minētais ļauj secināt, ka gan nacionālais regulējums tā aktuālajā redakcijā, gan arī piedāvātais likumprojekts neatbilst kvalitātes prasībām, kas attiecas uz tām pazīmēm, kuras veido noziedzīga nodarījuma sastāvu.

3. Tiesu prakses atziņas par prostitūciju veidojošajām darbībām

Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāts 2005. gada 27. oktobra lēmumā lietā SKK-405 atzinis, ka Prostitūcijas ierobežošanas noteikumos dotais prostitūcijas jēdziens tādā pašā veidā ir tulkojams, arī piemērojot Krimināllikuma normas, taču, vai personas darbības atzīstamas par seksuālu pakalpojumu sniegšanu prostitūcijas izpratnē, tas ir fakta jautājums, kas katrā konkrētā gadījumā noskaidrojams atsevišķi.

Tai pašā laikā Senāts atzīmēja, ka ņemami vērā abu instanču tiesu atzinumi par to, ka ar seksuāliem pakalpojumiem nav saprotami tikai un vienīgi tradicionālie seksa veidi – vaginālais, anālais un orālais, bet tie var ietvert arī citas indivīda seksuālo vēlmju apmierināšanas formas, norādot, ka viens no kritērijiem, lai atzītu personu darbību par seksuālo pakalpojumu sniegšanu, varētu būt jebkādu manipulāciju izdarīšana tiešā fiziskā saskarsmē ar otras personas dzimumorgāniem par maksu, kā tas konstatēts konkrētajā krimināllietā, kad klientiem “erotiskā masāža” izdarīta tādā veidā, ka vīriešiem tika masēti atkailināti dzimumorgāni, kamēr iestājās ejakulācija.

Uzsverot, ka tiesiskajā regulējumā un tiesu praksē prostitūcijas jēdziens tiek definēts no juridiskā viedokļa, Augstākā tiesa atsaukusies uz ASV Mičiganas štata Augstākās tiesas nolēmumu lietā *People v. Warren* (25.07.1995), kur skaidrots, ka prostitūcija ir iesaistīšanās seksuālā darbībā par maksu un iekļauj citas personas seksuālu stimulēšanu pēc pasūtījuma masāžas salonā, kurā kaili darbinieki stimulē kaila klienta dzimumorgānus apmaiņā pret naudu. Minēts arī ASV Ņūdžersijas pavalsts krimināllikums. Saskaņā ar to seksuāla darbība nozīmē arī seksuālu dzimumaktu, dzimumorgānu dzimumorgānu, anālu dzimumorgānu un orālu anālu kontaktu starp viena vai pretēja dzimuma personām, stimulēšanu, dzimumorgānu,

sēžas un sievietes krūšu aizskaršanu, sadistiskas vai mazosadistiskas ļaunprātīgas darbības un citas personas seksuālas darbības.²⁴

Jēdziena “seksuālie pakalpojumi” izskaidrojumu meklējusi arī Administratīvā rajona tiesa 2013. gada 1. marta spriedumā, atsaucoties arī uz iepriekš aprakstītajiem Senāta Krimināllietu departamenta secinājumiem, ka ar seksuālajiem pakalpojumiem nav saprotami tikai tradicionālie seksa veidi, bet arī citas formas seksuālo vēlmju apmierināšanai, un kritērijs kādas darbības atzīšanai par seksuālu pakalpojumu varētu būt jebkādu manipulāciju izdarīšana tiešā fiziskā saskarsmē ar otras personas dzimumorgāniem.

Tai pašā laikā Administratīvā rajona tiesa, atsaucoties uz Latvijas seksologu un seksopatologu asociācijas dibinātāja Jāņa Zāliša skaidrojumu, ka erotiskā masāža var ietvert un var neietvert manipulācijas ar dzimumorgāniem, secinājusi, ka darbības, kuras masāžas salonā veikusi tur strādājošā sūdzības iesniedzēja, nav atzīstamas par seksuāliem pakalpojumiem, proti, nav pierādījumu tam, ka masiere veikusi manipulācijas tiešā saskarsmē ar vīrieša dzimumorgāniem.²⁵

4. Seksuāls pakalpojums un seksuālas darbības kā prostitūcijas pazīme

Kādā no krimināllietām Augstākās tiesas Senāts, atzīstot par pamatotiem apelācijas instances tiesas secinājumus par to, ka KL 165. panta pirmajā daļā ietvertā norma nav uzskatāma par blanketu, jo tajā ir norādītas visas noziedzīgā nodarījuma sastāva pazīmes un tās nav jāmeklē citos tiesību aktos vai tiesu praksē, tai pašā laikā atzina, ka, iztulkojot un piemērojot šo tiesību normu, ir nozīme normām, kas atrodas ārpus Krimināllikuma un izmantojamas Krimināllikumā ietvertā jēdziena konkretizēšanai.²⁶ Tādējādi secināms, ka, iztulkojot un piemērojot, piemēram, KL 164. un 165. pantu, šāda konkretizēšana nepieciešama jēdzienam “prostitūcija”, kas likumsakarīgi būtu jāmeklē jau minētajos Ministru kabineta 2008. gada 22. janvāra noteikumos Nr. 32 “Prostitūcijas ierobežošanas noteikumi”, bet pēc Prostitūcijas ierobežošanas likuma pieņemšanas – šajā likumā ietvertajā prostitūcijas legaldefinīcijā.

Legaldefinīcija ir likuma vai cita normatīvā akta radītāja dota kādas parādības definīcija, kas tiek izmantota, lai “sasaistītu tiesību piemērotāju ar savu kādas pazīmes izpratni”²⁷. Kā norāda Kristofs Kletcers (*Christoph Kletzer*), jēdzieni attiecas vai nu uz lietām pasaulē paši par sevi, vai arī mēs atsaucamies uz lietām pasaulē, izmantojot jēdzienus. Jebkurā gadījumā jēdzieniem ir jēga un, saskaņā ar to nozīmi, tos iedala vienkāršos, īpašos un vispārīgos terminos. Jēdziens, ņemot vērā tā vispārējo realitāti, ir vērtējuma funkcija. Sintaksiski vērtējumi veido ne tikai koncepcijas, bet arī, kas ir vairāk fundamentāli, loģiskas koncepcijas.²⁸

Satversmes tiesas praksē atzīts, ka tiesību normas skaidrība un paredzamība ir vērtējama, pamatojoties uz šīs normas interpretāciju. Proti, tiesību norma ir

²⁴ Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 27.10.2005. lēmums lietā SKK-405.

²⁵ Administratīvās rajona tiesas 01.03.2013. spriedums lietā A420370512 (A00998-13/36).

²⁶ Latvijas Republikas Senāta Krimināllietu departamenta 2020. gada [...] lēmums lietā Nr. [...], SKK-[O]/2020.

²⁷ Neimanis J. Ievads tiesībās. Rīga: [b. i.], 2004, 54. lpp.

²⁸ Kletzer C. Towards an Inferential Semantics in Jurisprudence. Law and Philosophy. Oxford University Press, 2007, pp. 108–109. Pieejams: SSRN-id1345822(1).pdf [aplūkots 01.03.2021.].

atzīstama par neskaidru tad, ja ar interpretācijas paņēmieni palīdzību nav iespējams noskaidrot tās patieso jēgu. Tikai tāds priekšraksts, kas cita starpā atbilst tiesību normas kvalitātes kritērijiem, var tikt atzīts par vispārīstošu tiesību normu, proti, būt apveltīts ar juridisku spēku.²⁹

Šajā sakarībā Eiropas Cilvēktiesību tiesa norādījusi, ka tiesību normas saturam ir jāizriet no tiesību normas teksta, tāpēc tiesai ir jāpārbauda, vai tiesību normas teksts bija pietiekami skaidrs arī izskatāmajā lietā un izpildīja pieejamības un pareizības prasības attiecīgajā laika posmā.³⁰

Atgriežoties pie analizējamā jēdziena “prostitūcija” izpratnes un iepazīstoties ar Ministru kabineta noteikumos doto definīciju, ka prostitūcija ir seksuālo pakalpojumu sniegšana, jāsecina, ka skaidrojums nepieciešams arī vārdu kopai “seksuāls pakalpojums”, kas attiecināms tāpat uz Prostitūcijas ierobežošanas likuma projektā ietvertu norādi uz seksuālu darbību, kuras saturs nav noskaidrojams ar interpretācijas metožu palīdzību.

Nemot vērā seksologu un seksopatologu atziņas, secināms, ka šie jēdzieni, pirmkārt, ietver seksuālu aktu – dzimumaktu, kas ir dzimumdzīves pamatforma, anālu un orālu aktu –, kā arī iekļūšanu dzimumorgānā vai citos cilvēka ķermeņa atvērto kanālos, izmantojot tam ķermeņa daļas, piemēram, pirkstus vai jebkādas priekšmetus.

Otrkārt, minami tādi seksuālās aktivitātes aizstājēji kā vestibulārais dzimumakts (dzimumlocekļa berzēšanu pret ārējiem sievietes dzimumorgāniem, neievadot to makstī), starpgurnu dzimumakts, narvasadata (dzimumorgāna stimulēšana starp krūtīm), kā arī tādi orāli ģenitāli kontaktu veidi, kas tiek dēvēti par seksuālās aktivitātes aizstājējiem jeb surogātu formām, kā fingerings, kunilings, felēcija (minets), anilings, irumācija, tībagings, kad seksuālais uzbudinājums un bauda tiek sasniegta, laizot ar mēli vai sūkājot ar muti partnera dzimumorgānus.³¹

Un, treškārt, uz seksuālām darbībām būtu attiecināmas arī manipulācijas tiešā fiziskā saskarsmē ar klienta dzimumorgāniem, ar manipulācijām saprotot, piemēram, ilgstošu atkailināta vīrieša dzimumlocekļa masēšanu ar rokām, pieskaroties ar ķermeni, līdz ejakulācijas sasniegšanai, izslēdzot vieglu, īslaicīgu pieskaršanos, kas netiek uzskatīta par manipulāciju.³²

Tas atbilst arī tiesiskajam regulējumam citās valstīs. Tā, piemēram, Klīvlendas noziegumu kodeksa 229E nodaļā norādīts, ka persona iesaistās prostitūcijā, ja tā iesaistās vai piedāvā iesaistīties citas personas nodrošināšanā ar kādu no šīm darbībām saskaņā ar komerciālu raksturu: a) dzimumakts; b) masturbācija; c) orālais sekss, skaidrojot, ka tas nozīmē personas jebkuras dzimumorgānu vai tūpļa daļas nonākšanu saskarē ar citas personas mutes daļu; d) jebkura darbība, kas nav dzimumakts, masturbācija vai orālais sekss un kas ietver vienas personas izmantošanu seksuālai apmierināšanai, ieskaitot fizisku kontaktu. Iepriekš norādītais vienādi attiecas uz vīriešiem un sievietēm. Tepat arī atrunāts, ka persona tomēr

²⁹ Satversmes tiesas 21.02.2019. spriedums lietā 2018-10-0103, 3.1. punkts; Satversmes tiesas 30.03.2011. spriedums lietā Nr. 2010-60-01, 15.2. punkts.

³⁰ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 28.08.2018. spriedums lietā *Seychell v. Malta*, pieteikums Nr. 43328/14, 45. pkt.

³¹ Balodis D., Tula-Rijkure A. (seksopatologi). Orgasms – vārds ar lielo burtu. Pieejams: arsts.lv/junumi/dainis-balodis-aija-tula-rijkure-orgasms-vards-ar-lielo-burtu; sekss – Vikipēdija: <https://lv.wikipedia.org/wiki/Sekss>. [aplūkots 01.03.2021.].

³² Словарь Ожегова. Pieejams: <https://oshegov.tehtologia.ru/definit/manipulyaciya/?g=7428n=185964> [aplūkots 02.03.2021.].

nenodarbojas ar prostitūciju, ja ar darbību, kas minēta d) apakšpunktā, persona nodrošina pieaugušo izklaidi ar pieaugušo izklaides atļauju un ir pilngadīga, un tā nav persona ar prāta traucējumiem.³³

Floridas statūtu 796. nodaļā skaidrots, ka seksuāla darbība nozīmē orālu, anālu vai vaginālu iekļūšanu cita cilvēka dzimumorgānos vai savienošanos ar to, vai manipulācijas ar citas personas dzimumorgānu masturbācijas nolūkos. Tomēr šis termins neietver darbības, kas veiktas labticīgos medicīniskos nolūkos.³⁴

Arī Jaunmeksikas kriminālkodeksa³⁵ 30. nodaļā norādīts, ka prostitūcija sastāv no apzinātas pedālīšanās vai priekšlikuma izdarīt seksuālu aktu klientam. Seksuāls akts šajā nodaļā nozīmē dzimumaktu, anālu aktu vai citādu iekļūšanu dzimumorgānos vai anālajā atverē jebkādā mērā un ar jebkādu objektu, kunilingu, felēciju, masturbāciju neatkarīgi no tā, vai ejakulācija ir vai nav notikusi. Līdzīgs skaidrojums rodams arī Virdžīnijas kriminālkodeksā.³⁶

Domājams, ka attiecīgo speciālistu skaidrojumi un citu valstu likumdevēja pieredze ar prostitūciju saistīto jautājumu tiesiskajā reglamentācijā lieti noderētu, pilnveidojot Prostitūcijas ierobežošanas likuma projekta 2. pantu, kurā tiktu ievietota paplašināta prostitūcijas definīcija, iespējams, pat nodalot prostitūcijas jēdzienu kā sociālu parādību sabiedrībā, un nodarbošanās ar prostitūciju jēdzienu un tajā ietverto terminu skaidrojums.

Proti, veidojot prostitūcijas definīciju, tajā būtu norādāms, ka prostitūcija ir sociāli negatīva fona parādība, kas saistīta ar sistemātisku sava ķermeņa nodošanu citām personām par atlīdzību viņu dzimumtieksmes apmierināšanai. Savukārt neatņemamas nodarbošanās ar prostitūciju pazīmes ir personas sistemātiska (vai rākkārtēja) stāšanās seksuālās attiecībās ar dažādiem partneriem (klientiem) to dzimumtieksmes apmierināšanai; iepriekšēja vienošanās par samaksu; atlīdzības saņemšana par pakalpojumu.

Jautājums par prostitūcijas jēdzienu un pazīmēm plaši tiek diskutēts Krievijas krimināltiesību doktrīnā, piedāvājot arī attiecīgās definīcijas.³⁷ Savu viedokli par prostitūcijas definīciju paudis arī Latvijas jurists A. Margevičs, pēc kura domām tajā nepieciešams akcentēt to, ka seksuāls pakalpojums pēc savas būtības ir vērsts uz fiziskās personas dzimumtieksmes apmierināšanu kā pakalpojuma gala rezultātu un ka dzimumtieksmes apmierināšanas pakalpojums tiek sniegts par jebkādu atlīdzību. Ņemot to vērā, minētais autors piedāvā šādu prostitūcijas definīciju, kas būtu ievietojama atsevišķā Krimināllikuma pantā: "Prostitūcija ir seksuāls pakalpojums, ko sniedz persona par maksu vai cita veida atlīdzību un kas ir vērsta uz

³³ Cleveland Consolidated Acts. Pieejams: http://www5.austlll.edu.au/au/legis/qld/consol_act/cc189994/s229e.html [aplūkots 02.03.2021.].

³⁴ The 2020 Florida Statutes. Pieejams: http://www.leg.state.fl.us/statutes/index.cfm?APP_mode=Display_Statute&URL=0 [aplūkots 02.03.2021.].

³⁵ New Mexico Criminal Code. Pieejams: [https://codes.findlaw.com/nm/chapter-30criminal offenses/nm-st-sect-30-9-2.html](https://codes.findlaw.com/nm/chapter-30criminal%20offenses/nm-st-sect-30-9-2.html) [aplūkots 02.03.2021.].

³⁶ § 18.2-346. Prostitution; commercial sexual conduct; commercial exploitation of a minor; penalties. Pieejams: <https://law.lis.virginia.gov/vacode/18-2-346> [aplūkots 02.03.2021.].

³⁷ Plašāk par to sk.: Иванова К. П. Понятие проституции как уголовно-правовая категория. Сборник научных трудов преподавателей, магистрантов и аспирантов Юридического факультета СФ МГПУ, вып. 3. Самара, 2019, с. 187–191; Герасимов Н. В. Определение проституции в уголовном праве России. Pieejams: <https://ceberleninka.ru/article/opredelenije-prostitutsii-v-ugolovnom-prave-rossii/viewer> [aplūkots 01.03.2021.].

citas fiziskās personas vai vairāku personu dzimumtieksmes apmierināšanu dabiskā vai pret dabiskā veidā, un kas netiek veikta ārstnieciskos nolūkos.”³⁸

Precīza prostitūcijas definīcija un tajā ietvertu terminu skaidrojums nodrošinātu noziedzīgu nodarījumu, kuros ietverta norāde uz prostitūciju, seksuālām darbībām, seksuāla rakstura darbībām, objektīvo izpausmju skaidrību un konkrētu norādi uz tām noziedzīga nodarījuma aprakstā; patlaban tas netiek darīts. Tā no 19 pieejamajiem anonimizētajiem spriedumiem par sutenerismu tikai deviņos rodama norāde uz darbībām, kas tika atzītas par prostitūciju, personām masāžas salonu aizsegā masējot vīriešu dzimumlocekļus ar rokām, pieskaroties ar ķermeni un atkailinātām krūtīm; astoņos spriedumos norādīts tikai uz seksuālo pakalpojumu sniegšanu, divos spriedumos – uz intīmpakalpojumu sniegšanu.

Minēto jēdzienu definēšana ļautu skaidri un nepārprotami noteikt, piemēram, Krimināllikuma 154.¹, 163.¹, 164., 165. un 165.¹ pantā paredzēto noziedzīgo nodarījumu sastāva objektīvās puses esamību vai neesamību. Tādējādi tiktu ievērotas Augstākās tiesas vairākkārt paustās atziņas, ka KPL 405. pants, kurā norādītas prasības apsūdzības saturam, jāaplūko kopsakarā ar KPL 20. panta pirmo daļu, kas paredz personas tiesības uz aizstāvību, proti, apsūdzībai jābūt tādai, lai apsūdzētā persona varētu zināt ne tikai to, par kāda noziedzīga nodarījuma izdarīšanu tā tiek apsūdzēta, bet arī kādas konkrēti un kādos apstākļos izdarītas darbības tai tiek inkriminētas uzrādītajā apsūdzībā. Minētais nosacījums ietver prasību arī par apsūdzības konkrētību. Apsūdzībai jābūt tādai, kas pilnībā ļauj izprast tās būtību, nemeklējot papildu izskaidrojumus krimināllietas materiālos.³⁹

Un, visbeidzot, skaidra jēdziena “prostitūcija” definēšana ļautu norobežot to no intīma rakstura priekšnesuma, kas Ministru kabineta 2008. gada 2. septembra noteikumu Nr. 704 “Intīma rakstura izklaides ierobežošanas noteikumi”⁴⁰ 1.¹ punktā skaidrots kā izpildījums, kurā tiek atkailināts vai demonstrēts ķermenis vai veiktas darbības, lai izraisītu skatītājos seksuālu interesi vai uzbudinājumu. Ministru kabineta 2017. gada 23. maija noteikumos Nr. 264 “Noteikumi par Profesiju klasifikatoru, profesijai atbilstošiem pamatuzdevumiem un kvalifikācijas pamatprasībām”⁴¹ ir ietverta norāde uz striptīza mākslinieka profesiju.

Kopsavilkums

1. No Krimināllikuma pirmajā daļā noteiktā, ka pie kriminālatbildības saucama un sodāma tikai tāda persona, kas ir vainīga noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, tas ir, kas ar nodomu vai aiz neuzmanības izdarījusi šajā likumā paredzētu nodarījumu, kam ir visas noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmes, izriet prasība pēc krimināltiesību normu noteiktības un skaidrības.

³⁸ Marģevičs A. Ar prostitūciju saistīto jēdzienu definitīvās izpratnes. Grām.: Juridiskās zinātnes teorētiskie un praktiskie problēmjautājumi. Juridiskās zinātnes doktorantu un zinātniskā grāda pretendentu III zinātniski praktiskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012, 101. lpp.

³⁹ Augstākās tiesas Senāta 21.10.2009. lēmums lietā SKK-520/2009; 28.01.2011. lēmums lietā SKK-22/2011; 28.12.2011. lēmums lietā SKK-690/2011; Krimināllietu departamenta 29.11.2018. lēmums lietā SKK-449/2018.

⁴⁰ Intīma rakstura izklaides ierobežošanas noteikumi: MK 02.09.2008. noteikumi Nr. 704. Latvijas Vēstnesis, 09.09.2008., Nr. 139.

⁴¹ Noteikumi par profesiju klasifikatoru, profesijai atbilstošiem pamatuzdevumiem un kvalifikācijas pamatprasībām: MK 23.05.2017. noteikumi Nr. 264. Latvijas Vēstnesis, 29.05.2017., Nr. 104.

2. Ja noziedzīga nodarījuma objektīvās izpausmes Krimināllikuma normā ir definētas nepilnīgi un to saturs nav piepildāms arī ar citos saistītajos tiesību normatīvajos aktos ietvertajiem jēdzieniem un pazīmēm, kā tas ir attiecībā uz jēdzieniem “prostitūcija”, “seksuāls pakalpojums”, “seksuāla rakstura darbība”, “seksuāls akts”, tādējādi nenosakot, kādai uzvedībai ir “seksuāla” īpašība, ir pamats uzskatīt, ka likumdošanas procesā nav ievērots tiesiskās skaidrības princips, kas negatīvi ietekmē nodarījumu juridisko izvērtējumu.
3. Pilnveidojot Prostitūcijas ierobežošanas likuma projekta 2. pantu, būtu paplašināma prostitūcijas definīcija, nodalot prostitūcijas jēdzienu kā sociālu parādību sabiedrībā un nodarbošanās ar prostitūciju jēdzienu, sniedzot tajā ieterto terminu skaidrojumu. Proti, veidojot prostitūcijas definīciju, tajā būtu norādāms, ka prostitūcija ir sociāli negatīva parādība, kas saistīta ar sistemātisku sava ķermeņa nodošanu citām personām par atlīdzību viņu dzimumtieksmes apmierināšanai. Savukārt neatņemamas nodarbošanās ar prostitūciju pazīmes ir 1) personas sistemātiska (vairākkārtēja) stāšanās seksuālās attiecībās ar dažādiem partneriem (klientiem) to dzimumtieksmes apmierināšanai; 2) iepriekšēja vienošanās par samaksu; 3) atlīdzības saņemšana par pakalpojumu.
4. Apspriešanai tiek piedāvāta šāda Prostitūcijas ierobežošanas likuma projekta 2. panta redakcija: Prostitūcija ir sociāli negatīva parādība sabiedrībā, kas saistīta ar sistemātisku (vairākkārtēju) stāšanos seksuālās attiecībās ar dažādiem partneriem (klientiem) to dzimumtieksmes apmierināšanai par iepriekš atrunātu maksu vai cita veida atlīdzību, vai šādu attiecību piedāvāšana.

Ar seksuālām attiecībām jāsaprot darbības, kas izpaužas kā

- 1) seksuāls akts – dzimumakts, anāls akts, orāls akts;
- 2) dzimumtieksmes apmierināšana pretdabiskā veidā, veicot vaginālu, anālu vai orālu iekļūšanu dzimumorgānā vai citos cilvēka ķermeņa atvērtos kanālos, izmantojot tam ķermeņa daļas, piemēram, pirkstus vai jebkādas priekšmetus;
- 3) dzimumtieksmes apmierināšana, izmantojot seksuālās aktivitātes aizstājējus – vestibulārais dzimumakts (dzimumlocekļa berzēšanu pret ārējiem sievietes dzimumorgāniem, neievadot to makstī), starpgurnu akts, narvasadata (dzimumorgāna stimulēšana starp krūtīm);
- 4) orāli ģenitāli kontaktu veidi, kas tiek dēvēti par seksuālās aktivitātes aizstājējiem jeb surogātu formām, kā fingerings, kunilings, felācija (minets), anilings, irumācija, tībagings, kad seksuālais uzbudinājums un bauda tiek sasniegta, laizot ar mēli vai sūkājot partnera dzimumorgānus;
- 5) manipulācijas tiešā fiziskā saskarsmē ar klienta dzimumorgāniem, piemēram, ilgstoša atkailināta vīrieša dzimumlocekļa masēšana ar rokām, atkailinātām krūtīm, ķermeni līdz ejakulācijas sasniegšanai.

MAKSĀŠANAS LĪDZEKLIS UN DATI, KAS DOD IESPĒJU NELIKUMĪGI IZMANTOT MAKSĀŠANAS LĪDZEKLI, KĀ NOZIEDZĪGA NODARĪJUMA PRIEKŠMETS

MEANS OF PAYMENT AND DATA ENABLING ILLEGAL USE OF PAYMENT INSTRUMENT

Diāna Hamkova, Dr. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Krimināltiesisko zinātņu katedras docente

Summary

Taking into account the rapid development of digital economics, the article reviews understanding of the concepts “means of payment” and “data enabling the illegal use of a payment instrument”. In the Criminal Law, Section 193, paragraph two, and Section 193,¹ paragraphs one and two legislator has determined liability for activities with different types of objects, understanding of which is a precondition for correct qualification of criminal offence. Admittedly, there is no uniform understanding of these issues in court practice. The aim of the article is to discuss these two objects of criminal offence in order to bring clarity in their understanding and to make suggestions for distinguishing these two criminal offences.

Atslēgvārdi: maksāšanas līdzeklis, internetbanka, dati, kas dod iespēju nelikumīgi izmantot maksāšanas līdzekli.

Keywords: means of payment, internet banking, data enabling the illegal use of a payment instrument.

Ievads

Pieaugot digitālai ekonomikai, kā arī attīstoties inovācijām maksājumu tehnoloģiju jomā, mūsu ikdienu grūti iedomāties bez bezskaidras naudas maksāšanas līdzekļu izmantošanas, kas savukārt nosaka nepieciešamību pievērsties tādu jēdzienu kā maksāšanas līdzeklis un dati, kas dod iespēju nelikumīgi izmantot maksāšanas līdzekli, izpratnei. Likumdevējs Krimināllikuma¹ (turpmāk arī KL) 193. panta otrajā daļā un KL 193.¹ panta pirmajā un otrajā daļā ir noteicis atbildību par darbībām ar atšķirīgiem noziedzīga nodarījuma priekšmetiem, kuru izpratne ir priekšnoteikums noziedzīga nodarījuma pareizai kvalifikācijai. Jāteic, ka tiesu praksē nav vienveidīgas izpratnes par to, vai attiecīgas darbības veiktas ar maksāšanas līdzekli vai arī ar datiem, kas dod iespēju nelikumīgi izmantot maksāšanas

¹ Krimināllikums: LV likums. Pieņemts 17.06.1998. [03.03.2021. red.].

līdzekli. Raksta mērķis ir aplūkot šos divus noziedzīga nodarījuma priekšmetus, ieviešot skaidrību to izpratnē.

1. Maksāšanas līdzeklis kā noziedzīga nodarījuma priekšmets (KL 193. pants)

KL 193. panta otrajā daļā viens no paredzētā noziedzīgā nodarījuma priekšmetiem ir maksāšanas līdzeklis. Jānorāda, ka KL 193. pants nav piemērojams gadījumos, kad pantā minētās darbības veiktas ar skaidru naudu, kas nav atzīstama par šā nodarījuma priekšmetu, jo atbildība par darbībām ar skaidru naudu ir paredzēta citās KL normās – 175., 176., 177., 179., 180., 192. pantā.²

Starp Eiropas Savienības tiesību aktiem, kas saistīti ar bezskaidras naudas maksājumu reglamentāciju, īpaši izceļama Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva (ES) 2019/713 par krāpšanas un viltošanas apkarošanu attiecībā uz bezskaidras naudas maksāšanas līdzekļiem un ar ko aizstāj Padomes Pamatlēmumu 2001/413/TI (turpmāk tekstā arī Krāpšanas Direktīva)³. Krāpšanas Direktīvas 2. pantā ir skaidrots, ka “bezskaidras naudas maksāšanas līdzeklis” ir nemateriāla vai materiāla aizsargāta ierīce, priekšmets vai ieraksts, vai to kombinācija, kas nav likumīgs maksāšanas līdzeklis un kas atsevišķi vai kopā ar procedūru vai procedūru kopumu ļauj turētājam vai lietotājam pārskaitīt naudu vai monetāru vērtību, tostarp izmantojot digitālos maiņas līdzekļus.

Nacionālā līmenī maksāšanas līdzekļa legaldefinīcija ir ietverta 1995. gada 5. oktobra Kredītiestāžu likuma⁴ 1. panta 38. punktā, kurā noteikts, ka maksāšanas līdzeklis ir “līdzeklis (atsevišķi vai kopā ar citu maksāšanas līdzekli) vai maksājuma instrumentu, kurš ļauj tā lietotājiem saņemt skaidru naudu vai citas lietas, saņemt vai veikt maksājumus, dot rīkojumu naudas līdzekļu pārvedumam vai apstiprināt naudas līdzekļu pārvedumu un kuru kā maksāšanas līdzekli pieņem arī tās personas, kas nav laidušas apgrozībā šo maksāšanas līdzekli. Par maksāšanas līdzekļiem uzskata skaidru naudu, čekus, maksājumu kartes (kreditkarte, debetkarte un citas tamlīdzīgas kartes), bankomātu kartes, maksājuma dokumentus, elektronisko naudu, attālinātu elektronisko kredītiestāžu operāciju (globālajā datortīklā vai izmantojot datoru vai tālruni) programmatūru un citus tamlīdzīgus līdzekļus”.

No maksāšanas līdzekļa definīcijas izriet vairākas maksāšanas līdzekļa pazīmes: 1) tas var tikt izmantots atsevišķi vai kopā ar citu maksāšanas līdzekli vai maksājuma instrumentu; 2) maksāšanas līdzekļa pamatfunkcijas: tas ļauj tā lietotājiem a) saņemt skaidru naudu vai citas lietas, b) saņemt vai veikt maksājumus, c) dot rīkojumu naudas līdzekļu pārvedumam vai d) apstiprināt naudas līdzekļu pārvedumu; 3) to kā maksāšanas līdzekli pieņem arī tās personas, kas nav laidušas apgrozībā šo maksāšanas līdzekli.

² Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnuma 14.12.2001. lēmuma Nr. 3 “Likuma piemērošana krimināllietās par svešas mantas nolaupišanu” 1.3. punkts. Grām.: Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnuma lēmumu krājums. Rīga: Latvijas Policijas akadēmija, 2002, 68. lpp.

³ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva (ES) 2019/713 par krāpšanas un viltošanas apkarošanu attiecībā uz bezskaidras naudas maksāšanas līdzekļiem un ar ko aizstāj Padomes Pamatlēmumu 2001/413/TI. Pieņemta 17.04.2019. [03.03.2021. red.].

⁴ Kredītiestāžu likums: LV likums. Pieņemts 05.10.1995. [03.03.2021. red.].

Akcentējams, ka tiesu nolēmumu apskats ļauj secināt, ka absolūtajā vairumā gadījumu ar Kredītiestāžu likuma 1. panta 38. punktā ietvertu formulējumu maksāšanas līdzeklis ir arī “attālināta elektronisko kredītiestāžu operāciju (globālajā datortīklā vai izmantojot datoru vai tālruni) programmatūra”, kas pamatoti tiek saprasta kā “internetbanka”.⁵ Šāds secinājums būtībā izriet arī no Augstākās tiesas 2015. gada 16. novembra lēmumā ietvertās frāzes: “[...] kredīta izkrāpšana, nelikumīgi izmantojot svešu maksāšanas līdzekli – ar internetbankas palīdzību [...]”.⁶ Arī Rēzeknes tiesa secinājusi, ka atbilstoši savai specifikai internetbanka ir atzīstama par virtuālu maksāšanas līdzekli un tā pēc būtības ir attālināta, elektroniska, tiešsaistes vidē eksistējoša programmatūra, piekļuve kurai tiek nodrošināta ar individuāliem, maksāšanas līdzekļa turētāja izsniegtiem piekļuves jeb autorizācijas datiem, kas ļauj sistēmai identificēt klientu.⁷

2. Dati, kas dod iespēju izmantot maksāšanas līdzekli, kā noziedzīga nodarījuma priekšmets (KL 193.¹ pants)

KL 193.¹ pantā viens no paredzētā noziedzīgā nodarījuma priekšmetiem ir tādi dati, kas dod iespēju nelikumīgi izmantot finanšu instrumentu vai maksāšanas līdzekli. Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvas 2013/40/ES par uzbrukumiem informācijas sistēmām, un ar kuru aizstāj Padomes Pamatlēmumu 2005/222/TI⁸, 2. pantā skaidrots, ka “datorizēti dati” ir faktu, informācijas vai konceptu atveidojums formā, kas ir piemērota apstrādei informācijas sistēmā, tostarp programma, kas piemērota tam, lai informācijas sistēmā izraisītu kādu darbību. Maksājumu pakalpojumu direktīvas 4. panta 31. punktā teikts, ka “personalizēti drošības dati” ir personalizēti elementi, ko maksājumu pakalpojumu sniedzējs sniedz maksājumu pakalpojumu lietotājam autentificēšanas nolūkā. “Autentificēšana” definēta kā procedūra, kas maksājumu pakalpojumu sniedzējam dod iespēju pārbaudīt maksājumu pakalpojumu lietotāja identitāti vai konkrēta maksājumu instrumenta izmantošanas pamatojumu, tostarp lietotāja personalizēto drošības datu lietojumu. Maksājumu pakalpojumu direktīvas 4. panta 33. punktā “unikāls identifikators” definēts kā burtu, ciparu vai simbolu kombinācija, ko maksājumu pakalpojumu sniedzējs noteicis maksājumu pakalpojumu lietotājam un kas maksājumu pakalpojumu lietotājam jānorāda, lai nepārprotami identificētu citu maksājumu

⁵ Tajā pašā laikā jānorāda, ka tādu jēdzienu kā “maksāšanas līdzeklis” un “maksājumu instruments” izpratne nav viennozīmīga. Piemēram, Gulbenes tiesas spriedumā lasāms, ka AS “Cīdadele banka” izdotie personalizētie internetbankas dati – pieslēgšanās vārds, piekļūšanas parole un kodu karte – saskaņā ar Kredītiestāžu likuma pirmā panta 38. punktu “atzīstami par maksāšanas instrumentu jeb maksāšanas līdzekli, [...]” (Gulbenes rajona tiesas 28.08.2017. spriedums lietā Nr. K14-12/17 (11170016915)).

Uldis Ķinis, salīdzinot jēdzienu “maksājuma instruments” un “maksāšanas līdzeklis” definīcijas, īpaši akcentējot uzmanību formulējumam “par maksāšanas līdzekļiem uzskata [...] attālinātu elektronisko kredītiestāžu operāciju (globālajā datortīklā vai izmantojot datoru vai tālruni) programmatūru un citus tamlīdzīgus līdzekļus”, secina: “[...] ar ko personalizēta ierīce un procedūru kopums atšķiras no attālinātas banku operācijas ar mobilā telefona vai citas ierīces palīdzību, nūdien nesaprotu. Tas tikai pierāda, ka maksāšanas līdzekļa definīcija ir ļoti grūti saprotama praksē.” (Ķinis U. Krimināllikuma 193. un 193.¹ panta piemērošanas teorētiskās un praktiskās problēmas. Jurista Vārds, 17.02.2015., Nr. 7, 20. lpp.).

⁶ Augstākās tiesas Kriminālietu departamenta 16.11.2015. lēmums lietā SKK-542/2015 (11331059113).

⁷ Rēzeknes tiesas 24.01.2017. spriedums lietā Nr. K26-0027-17/9 (11331107213).

⁸ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2013/40/ES par uzbrukumiem informācijas sistēmām, un ar kuru aizstāj Padomes Pamatlēmumu 2005/222/TI. Pieņemta 12.08.2013. [03.03.2021. red.].

darījumā iesaistīto maksājumu pakalpojumu lietotāju un/vai šā otra maksājumu pakalpojuma lietotāja maksājumu kontu.

Pievēršoties nacionālajam regulējumam, jānorāda, ka Maksājumu pakalpojumu un elektroniskās naudas likums satur iepriekš minēto un citu nozīmīgu jēdzienu skaidrojumu atbilstoši Maksājuma pakalpojumu direktīvas regulējumam. Bankas "Citadele" Internetbankas izmantošanas un apkalpošanas noteikumos⁹ lasāms, ka pieslēgšanās parole ir regulāri maināms pieslēgšanās vārdam piesaistīts autentifikators, kas ir lietotāja izvēlēta un tikai lietotājam zināma simbolu virkne, kuru Bankas noteiktos gadījumos lietotājs izmanto, lai autentificētos pieejai internetbankā. Savukārt pieslēgšanās vārds skaidrots kā iesniegumā norādīts autentifikators, kas ir klienta izvēlēta simbolu virkne, kuru Bankas noteiktos gadījumos lietotājs izmanto, lai autentificētos pieejai internetbankā.

Augstākā tiesa, skaidrojot terminu "dati", secināja, ka ar šo jēdzienu KL 193.¹ panta izpratnē saprotams jebkāds datu (informācijas) kopums, kas dod iespēju izmantot finanšu instrumentu vai maksāšanas līdzekli.¹⁰ Krimināltiesību doktrīnā skaidrots, ka ar terminu "dati" jāsaprot elektroniskai datu apstrādei paredzēta informācija, kas izteikta ciparu, burtu vai simbolu veidā. "KL 193. un KL 193.¹ panta izpratnē tie ir bankas piešķirtie identifikatori, kas kopumā dod tiesības personai iegūt maksājumu pakalpojumu un veikt bezskaidras naudas darījumus."¹¹ Tādi dati kā internetbankas lietotāja kods, kodu kartes numurs, maksājuma kartes drošības kods u. tml. ir uzskatāmi par datiem, kas dod iespēju izmantot maksāšanas līdzekli – internetbanku. Tādējādi ar datiem, kas dod iespēju nelikumīgi izmantot maksāšanas līdzekli, jāsaprot informācija, kas ir pietiekama, lai veiktu ar to transakciju (darījumu). No teiktā izriet, ka būtiska nozīme ir to datu apjoma noteikšanai, kas ļauj maksāšanas līdzekli izmantot.¹² Judikatūrā pausta atziņa, ka "datu kopumam jābūt pietiekamam, lai bez papildu informācijas varētu izdarīt Krimināllikuma 193. panta otrajā daļā paredzētās darbības – finanšu instrumenta vai maksāšanas līdzekļa nelikumīgu izmantošanu"¹³.

Virsprokurora Alēna Mickeviča ieskatā, "katrs elements atsevišķi – kodu kartes numurs, internetbankas lietotāja numurs, parole, autentifikācijas u. c. noteiktie elementi – ir uzskatāms par datiem, kas dod iespēju nelikumīgi izmantot maksāšanas līdzekli, savukārt gadījumos, kad tiek iegūti visi šie elementi, atzīstams, ka persona ir ieguvusi maksāšanas līdzekli". Alēns Mickevičs skaidro, ka šāds viedoklis atbilst 1995. gada 5. oktobra Kredītiestāžu likuma 1. panta 38. punktā noteiktajai maksāšanas līdzekļa definīcijai, proti, "maksāšanas līdzeklis ir līdzeklis [...], kurš ļauj tā lietotājam [...] saņemt vai veikt maksājumus, dot rīkojumu naudas līdzekļu pārveidumam vai apstiprināt naudas līdzekļu pārveidumu [...]. Tādējādi maksāšanas līdzekļa definīcija ir skatāma pēc tās satura un būtības ar likumā noteikto lietotāja iespējamo rīcību – veikt maksājumus, dot rīkojumu naudas līdzekļu pārveidumam vai apstiprināt naudas līdzekļu pārveidumu [...]"¹⁴. Pievienojoties viedoklim, ka

⁹ Citadele Internetbankas izmantošanas un apkalpošanas noteikumi. Pieņemti 14.03.2017. Pieejams: https://www.citadele.lv/files/terms/PINB_NO-S-J-LV-0317.08-LV.pdf [03.03.2021. red.].

¹⁰ Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 02.10.2014. lēmums lietā Nr. SKK 453/2014 (11210051613).

¹¹ Ķiniš U. Krimināllikuma 193. un 193.¹ panta piemērošanas teorētiskās un praktiskās problēmas. Jurista Vārds, 17.02.2015., Nr. 7, 20. lpp.

¹² Berezins A. Svešu un viltotu maksājumu karšu izmantošanas izmeklēšana: teorētiskie un metodiskie aspekti. Promocijas darbs. Rīga, 2013, 20. lpp.

¹³ Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 02.10.2014. lēmums lietā SKK 453/2014 (11210051613).

¹⁴ Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 31.05.2017. lēmums lietā SKK-197/2017 (11354038014).

maksāšanas līdzekļa definīcija ir skatāma pēc tās satura un būtības ar likumā noteikto lietotāja iespējamo rīcību – veikt maksājumus, dot rīkojumu naudas līdzekļu pārvedumam vai apstiprināt naudas līdzekļu pārvedumu, tomēr akcentējams, ka datu kopums pats par sevi nebūtu atzīstams par maksāšanas līdzekli, jo, lai arī sava apjoma ziņā dati atzīstami par pietiekamiem, lai veiktu, piemēram, maksājumu, – tas tomēr ir vienīgi informācijas kopums, uz ko pamatoti vērsusi uzmanību arī Augstākā tiesa, norādot, ka ar terminu “dati” saprotams jebkāds datu (informācijas) kopums, kas dod iespēju izmantot finanšu instrumentu vai maksāšanas līdzekli.¹⁵

3. Tiesu prakse

Gulbenes rajona tiesa, /pers. A/ atzīstot par vainīgu sveša maksāšanas līdzekļa nolaupīšanā, norādīja: “/pers. A/ ar viltu, apgalvojot, ka dati nepieciešami tikai naudas ieskaitīšanai kontā, ieguva /pers. B/ AS ”Swedbank” izsniegtos internetbankas datus – pieslēgšanās vārdu, piekļūšanas paroli un kodu karti. Minētais internetbankas sistēmas sekmīgai izmantošanai nepieciešamais personalizētais procedūru kopums – pieslēgšanās vārds, piekļūšanas parole un autorizācijas ierīce-kodu karte, saskaņā ar Kredītiestāžu likuma l. panta 38. punktu atzīstams par maksāšanas līdzekli, un sakarā ar minēto, /pers. A/ nolaupīja svešu, /pers. B/ lietošanā nodoto maksāšanas līdzekli.”¹⁶

Tāds pats nodarījuma apstākļu juridiskais izvērtējums lasāms arī citā Gulbenes rajona tiesas spriedumā: /pers. B/ nolaupīja svešu maksāšanas līdzekli personu grupā pēc iepriekšējas vienošanās ar /pers. C/, “izmantojot situāciju, kad /pers. C/ pazīna /pers. D/ abiem bija uzticējies savus AS “Citadele banka” izdotos personalizētos internetbankas datus: pieslēgšanās vārdu, piekļūšanas paroli un kodu karti, kas saskaņā ar Kredītiestāžu likuma pirmā panta 38. punktu atzīstami par maksāšanas instrumentu jeb maksāšanas līdzekli, nolūkā izkrāpt naudas līdzekļus, noformējot aizņēmumus, slepus nolaupīja tajos esošo informāciju, nofotografējot tos mobilajā telefonā un vēlāk tos izmantojot [...]”¹⁷. Te būtu piebilstams, ka, nofotografējot internetbankas datus, persona faktiski ir ieguvusi datus, kas dod iespēju nelikumīgi izmantot maksāšanas līdzekli, nevis nolaupījusi maksāšanas līdzekli.

Sveša maksāšanas līdzekļa nolaupīšanā un nelikumīgā izmantošanā saskaņā ar KL 193. panta otro daļu par vainīgu atzīts /pers. A/, kurš ciemošanās laikā pie /pers. B/ no galda atvilktnes nolaupīja aploksni ar internetbankas kodu karti, lietotājvārdu un paroli.¹⁸ Šāds pats nodarījuma kvalifikācijas risinājums un faktiski arī maksāšanas līdzekļa nolaupīšanas veids lasāms arī Saldus rajona tiesas spriedumā.¹⁹

Raksta autores ieskatā, visos aplūkotojos gadījumos personas ir ieguvušas datus, kas dod iespēju izmantot maksāšanas līdzekli, nevis nolaupījušas maksāšanas

¹⁵ Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 02.10.2014. lēmums lietā SKK 453/2014 (11210051613).

¹⁶ Gulbenes rajona tiesas 10.11.2016. spriedums lietā Nr. K14-0082-16 (11170004616).

¹⁷ Gulbenes rajona tiesas 28.08.2017. spriedums lietā Nr. K14-12/17 (11170016915).

¹⁸ Rīgas rajona tiesas 10.01.2019. spriedums lietā Nr. K33-0216-19/26 (ECLI:LV:RIRT:2019:0110.1141001615.1.S).

¹⁹ Saldus rajona tiesas 01.12.2017. spriedums lietā Nr. K34-0160-17/1 (ECLI:LV:SART:2017:1201.11360038715.1.S).

līdzekli. Teiktais korespondē jau pieminētajam Augstākās tiesa skaidrojumam, ka ar jēdzienu “dati” Krimināllikuma 193.¹ panta izpratnē saprotams jebkādu datu (informācijas) kopums, kas dod iespēju izmantot finanšu instrumentu vai maksāšanas līdzekli.²⁰ Attiecībā uz tiešsaistes maksāšanas līdzekli vēl arī jāņem vērā, ka tas nav ķermeņa lieta un vainīgā persona nekādā veidā nevar to iegūt prettiesiskā valdījumā, piemēram, piesavināties vai nolaupt.²¹ Arī krimināltiesību doktrinā akcentēts, ka automatizētā datu apstrādes procesā nav iespējams identificēt, piemēram, maksājuma līdzekļa nolaupīšanu.²²

Tiesu praksē ir gadījumi, kad persona tiek saukta pie kriminālatbildības gan par datu izmantošanu, gan maksāšanas līdzekļa izmantošanu. Piemēram, personai, cita starpā, inkriminēta KL 193.¹ panta otrā daļa par datu, kas dod iespēju nelikumīgi izmantot maksāšanas līdzekli, izmantošanu, kas izpaudās kā kartes ievietošana bankomātā, PIN koda ievadišana, kā arī noskaidrošana, ka /pers. B/ lietošanā esošajā kontā ir 531,46 eiro. Savukārt tajā pašā dienā veiktā skaidras naudas izņemšana bankomātā, iegūstot naudas līdzekļus 200 eiro apmērā, kvalificēta jau kā patstāvīgs noziegums saskaņā ar KL 193. panta otro daļu kā maksāšanas līdzekļa nelikumīga izmantošana. Šādas pašas darbības, iegūstot naudas līdzekļus 330 eiro apmērā, /pers. A/ izdarīja arī citā datumā, un tās atkal tika kvalificētas saskaņā ar KL 193.¹ panta otro daļu un 193. panta otro daļu.²³ Autores ieskatā, datu, kas dod iespēju izmantot maksāšanas līdzekli, izmantošana nebūtu uzskatāma par patstāvīgu noziedzīgu nodarījumu. Kā izriet no apsūdzības teksta, personas nolūks ir vērsti uz kontā esošo naudas līdzekļu iegūšanu, kas tiek arī īstenots. No apsūdzības arī izriet, ka, piemēram, 2016. gada 12. oktobrī gan datu izmantošana, gan maksāšanas līdzekļa nelikumīga izmantošana izdarīta plkst. 10:26:57, – tātad abu inkriminēto nodarījumu izdarīšanas laiks sakrīt. Maksājumu kartes ievietošana bankomātā un PIN koda ievadišana, lai noskaidrotu, ka /pers. B/ lietošanā esošajā kontā ir naudas līdzekļi, ietilpst maksāšanas līdzekļa izmantošanas objektīvās pušes tvērumā, jo maksāšanas līdzekļa izmantošana nav iespējama bez attiecīgu datu izmantošanas, kā rezultātā secināms, ka šāda kvalifikācija vērtējama kā mākslīgi sadrumstalota.

Arī citā kriminālprocesā maksāšanas līdzekļa izmantošanas nodalīšana no datu, kas dod iespēju nelikumīgi izmantot maksāšanas līdzekli, izmantošanas veikta mākslīgi, proti, pieslēgšanās AS “Swedbank” internetbankai, ievadot nelikumīgi iegūtos /pers. E/ datus, kvalificēta kā datu, kas dod iespēju nelikumīgi izmantot maksāšanas līdzekli, izmantošana, savukārt pārskaitījumu veikšana no /pers. E/ konta uz savas mātes kontu kvalificēta kā maksāšanas līdzekļa izmantošana.²⁴ Iepriekš aplūkotojamos gadījumos ir tikusi veidota noziedzīgu nodarījumu reālā kopība, kvalificējot personas nodarījumu gan saskaņā ar KL 193. panta otro daļu, gan 193.¹ panta otro daļu, bet citkārt tiek veidota arī noziedzīgu nodarījumu ideālā kopība²⁵.

²⁰ Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 02.10.2014. lēmums lietā SKK-453/2014 (11210051613).

²¹ Rēzeknes tiesas 24.01.2017. spriedums lietā Nr. K26-0027-17/9 (11331107213).

²² Ķiniš U. Krimināllikuma normu konkurence maksāšanas līdzekļu un pakalpojumu nelikumīgas izmantošanas gadījumā. Jurista Vārds, 15.05.2015., Nr. 36, 16. lpp.

²³ Talsu rajona tiesas 09.05.2017. spriedums krimināllietā Nr. 11380047816.

²⁴ Rēzeknes tiesas 06.06.2017. spriedumā lietā Nr. K26-0451-17/9 (11331035916).

²⁵ 12.04.2018. spriedums lietā Nr. K69-0328-18 (ECLI:LV:KURT:2018:0412.11151017315.1.S); Ventspils tiesas 24.01.2018. spriedums lietā Nr. K40-0084-17 (ECLI:LV:VENT:2018:0124.11151044816.6.S).

Vērtējot šādas kvalifikācijas pamatotību, jānorāda, ka personas izdarīts nodarījums, kas atbilst vairāku dažādu savstarpēji saistītu noziedzīgu nodarījumu sastāvu pazīmēm, veido noziedzīgu nodarījumu ideālo kopību (KL 26. panta otrā daļa), savukārt personas izdarīti divi vai vairāki savstarpēji nesaistīti noziedzīgi nodarījumi, kas atbilst vairāku noziedzīgu nodarījumu sastāvu pazīmēm, veido noziedzīgu nodarījumu reālo kopību (KL 26. panta trešā daļa). Atbilstoši krimināltiesību teorijas atziņām ideālo kopību raksturo šādas pazīmes: 1) ideālo kopību veidojošie noziedzīgie nodarījumi ir savstarpēji saistīti un laika ziņā nav norobežojami; 2) principā šie nodarījumi ir cēloņsakarībā, jo pirmā nodarījuma veikšana izraisa vēl kāda cita patstāvīga nodarījuma izdarīšanu; 3) ideālai kopībai raksturīgs, ka personas sāktā noziedzīgā darbība vērsta uz viena mērķa sasniegšanu, bet šīs darbības realizācijas procesā rodas kādas citas kaitīgas sekas, kas sākotnēji nav gribētas, un tās neaptver viena noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmes, vai arī tiek apdraudētas citas ar likumu aizsargātās intereses, kuras neaizsargā konkrēta Krimināllikuma norma;²⁶ 4) ideālo kopību parasti veido tādi nodarījumi, kuri pēc savas dabas nav tik cieši savstarpēji saistīti, lai likumdevējs tos būtu apvienojis vienā salikta sastāva noziedzīgā nodarījumā.²⁷

Kā redzams no analizētajiem tiesu nolēmumiem, ar kuriem apsūdzētie atzīti par vainīgiem gan datu, kas dod iespēju nelikumīgi izmantot maksāšanas līdzekli, izmantošanā, gan maksāšanas līdzekļa nelikumīgā izmantošanā, nav izpildīties neviens no minētajiem nosacījumiem. Personai ir bijis vienots mērķis – nelikumīgi izmantot bezskaidras naudas maksāšanas līdzekli, kas ir realizējams, lietojot datus, kas dod iespēju izmantot maksāšanas līdzekli. Šīs darbības gadījumos, kad jau tiek izmantots maksāšanas līdzeklis, nav nodalāmas, turklāt abos pantos ietvertajiem noziegumiem ir viens un tas pats tiešais apdraudējuma objekts – tautsaimniecības intereses finanšu un kredīta jomā. Savukārt noziedzīgu nodarījumu ideālās kopības gadījumos parasti tiek apdraudēti atšķirīgi nodarījuma tiešie objekti, kas, kā norāda Uldis Krastiņš, ir “visai svarīgs faktors, lai būtu pamats atzīt, ka izdarīti divi patstāvīgi noziedzīgi nodarījumi”²⁸. Viss iepriekš minētais ļauj secināt, ka aplūkoto noziedzīgo nodarījumu ideālā kopība nav jāveido, jo personas nodarījums veido atsevišķu (vienotu) noziedzīgu nodarījumu, kas atbilst viena noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmēm, konkrētajā gadījumā KL 193. panta otrajā daļā paredzētā noziedzīga nodarījuma pazīmēm.

Tā kā bezskaidras naudas maksāšanas līdzekļa izmantošana nav īstenojama bez datu, kas dod iespēju izmantot maksāšanas līdzekli, izmantošanas, jo tas ir vienots process, tad nevar veidoties arī noziedzīgu nodarījumu reālā kopība. Tas, ka aplūkotajos gadījumos nav jāveido KL 193. panta otrajā daļā un KL 193.¹ panta otrajā daļā paredzēto noziedzīgo nodarījumu kopība, faktiski izriet arī no jau pieminētā Augstākās tiesas skaidrojuma, ka “gadījumā, kad apsūdzētais vienlaikus ar maksājuma kartes nolaupīšanu ir nolaupījis (ieguvis) arī šīs kartes PIN kodu, tādā veidā radot iespēju nelikumīgi izmantot maksāšanas līdzekli – nolaupīto karti, turklāt pēc tam arī nelikumīgi izmantojis šo nolaupīto karti, apsūdzētā

²⁶ Krastiņš U. Noziedzīga nodarījuma sastāvs un nodarījuma kvalifikācija. Teorētiskie aspekti. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 307. lpp.

²⁷ Liholaja V., Hamkova D. Problems of Classifying an Aggregation of Criminal Offences. Juridiskā Zinātne, 2017, Nr. 10, 132.–133. lpp.

²⁸ Krastiņš U. 2014, 309. lpp.

darbības kvalificējamās saskaņā ar Krimināllikuma 193. panta otro daļu un papildus pēc Krimināllikuma 193.¹ panta otrās daļas nav jākvalificē”²⁹.

4. Dati kā maksāšanas līdzekļa izmantošanas neatņemams elements

Jēdziena “maksāšanas līdzeklis” izpratne nav nodalāma no tā izmantošanas funkcijām. Funkcionālais kritērijs tiek akcentēts arī tiesību doktrīnā, norādot, ka, piemēram, maksājumu kartes izmantošana ir tās datu kopuma lietošana, lai veiktu transakciju.³⁰ Rēzeknes tiesa pamatoti norāda, ka “prettiesiskās darbības ar tiešsaistes maksāšanas līdzekļiem Krimināllikuma 193. un 193.¹ panta izpratnē ir iespējamās tikai nelikumīgi iegūstot citas personas individuālos autentifikācijas datus un neatļauti pieslēdzoties citas personas individuālajam finanšu pārvaldības un maksājumu programmatūras profilam”³¹. Krimināltiesību doktrīnā tiek akcentēts, ka krimināltiesību izpratnē nebūtu pareizi nodalīt datus no programmatūras, jo tie abi ir instrumenti, lai persona iegūtu tiesības lietot internetbankas pakalpojumu.³² Tas, ka maksāšanas līdzeklis var sastāvēt no zināma elementu kopuma, izriet arī no Krāpšanas Direktīvas 8. punktā teiktā, ka bezskaidras naudas maksāšanas līdzeklis var sastāvēt no dažādiem elementiem, piemēram, maksājuma lietojumprogrammas un tās autorizācijas datiem, piemēram, paroles; bezskaidras naudas maksāšanas līdzeklis funkcionāli ir vērtējams kā elementu kopums, kas rada tā lietotājam iespēju pārskaitīt naudu vai monetāru vērtību vai iniciēt maksājuma uzdevumu. Tādējādi, raksta autore ieskatā, tiešsaistes maksāšanas līdzekļa izmantošana nav nodalāma no datu, kas dod iespēju nelikumīgi izmantot maksāšanas līdzekli, izmantošanas.

Kas attiecas uz datu iegūšanu, kas vērtējama kā patstāvīga darbība, tad judikatūrā nostiprināts, ka ar datu iegūšanu jāsaprot darbības, kad persona nelikumīgi, piemēram, slepeni vai arī izmantojot otras personas uzticēšanos, iegūst jebkādus datus, kas turpmāk dotu viņai iespēju nelikumīgi izmantot citai personai piederošu finanšu instrumentu vai maksāšanas līdzekli.³³ Šajā gadījumā, kā jau tas tika akcentēts, datu kopumam ir jābūt pietiekamam, lai tas ļautu izmantot maksāšanas līdzekli.

Kopsavilkums

1. Jēdziena “maksāšanas līdzeklis” izpratne nav nodalāma no tā izmantošanas funkcijām. Ja tiek īstenota kāda no maksāšanas līdzekļa funkcijām, piemēram, veikts maksājums, ir pamats secināt, ka ir izmantots maksāšanas līdzeklis.
2. Tiešsaistes maksāšanas līdzeklis nav nodalāms no bankas izsniegtajiem autentifikācijas datiem.

²⁹ Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 02.10.2014. lēmums lietā Nr. SKK-453/2014 (11210051613).

³⁰ Berezins A. 2013, 21. lpp.

³¹ Rēzeknes tiesas 24.01.2017. spriedums lietā Nr. K26-0027-17/9 (11331107213).

³² Ķīnis U. Krimināllikuma 193. un 193.¹ panta piemērošanas teorētiskās un praktiskās problēmas. Jurista Vārds, 17.02.2015., Nr. 7, 21. lpp.

³³ Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 02.10.2014. lēmums lietā Nr. SKK-453/2014 (11210051613).

3. Ar datiem, kas dod iespēju nelikumīgi izmantot maksāšanas līdzekli, jāsaprot informācijas kopums, kas sava apjoma ziņā ir pietiekams, lai varētu izmantot konkrētu maksāšanas līdzekli. Atkarībā no maksāšanas līdzekļa veida šis nepieciešamais informācijas kopums apjoma ziņā var atšķirties (piemēram, lai noņemtu skaidru naudu bankomātā, izmantojot maksājuma karti, ir nepieciešams tikai PIN kods, savukārt, lai izmantotu internetbanku, nepieciešams cits datu apjoms, proti, pieslēgšanās vārds, piekļūšanas parole un kodu kartes numurs).
4. Gadījumos, kad tiek īstenota bezskaidras naudas maksāšanas līdzekļa izmantošana, datu, kas dod iespēju izmantot maksāšanas līdzekli, izmantošana nav jākvalificē kā patstāvīgs noziedzīgs nodarījums, jo tas ir vienots process, kas atbilst viena noziedzīga nodarījuma pazīmēm, proti, KL 193. panta otrajā daļā paredzētā nozieguma pazīmēm.

TIESĪBU NORMU INTERPRETĀCIJAS NOZĪME TIESĪBU NORMU KVALITĀTES SEKMĒŠANĀ: KRIMINĀLLIKUMA 191. PANTA GADĪJUMS

IMPORTANCE OF INTERPRETATION OF LEGAL NORMS TO PROMOTE QUALITY OF LEGAL NORMS: THE CASE OF SECTION 191 OF THE CRIMINAL LAW OF THE REPUBLIC OF LATVIA

Toms Čevers, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants

Summary

The article reveals the evolution of the Section 191 “Unauthorised Activities with Goods and Other Valuable Property Subject to Customs Clearance” of the Criminal Law of the Republic of Latvia. Author draws the attention to significant changes in grammatical, systematic and teleological interpretation of the scope of this legal norm. It has been found that current criminal offence no longer provides for a criminal liability for unlawful activities with smuggled goods in the interior market but it distinctly criminalizes violations of the rules of customs procedures when the goods have been previously imported lawfully.

Atslēgvārdi: tiesību normu interpretācija, muižošanai pakļauta prece, muitas procedūra.

Keywords: interpretation of legal norms, goods subject to customs clearance, customs procedure.

Ievads

No tiesiskās noteiktības principa kā vispārēja tiesību principa, kas paredz tiesiskā regulējuma noturību un prognozējamību tiesiskajās attiecībās, atvasināma arī tāda likumdevējam izvirzāma prasība, ka tiesiskais regulējums tiek grozīts tikai tad, ja tam ir pamats, un tikai tādā mērā, kādā iepriekšējais tiesiskais regulējums vairs neatbilst sabiedrības vajadzībām.¹

Bieža grozījumu izdarīšana tādā konservatīvā normatīvā tiesību aktā kā Krimināllikums² (turpmāk – KL), nepārdomāti koriģējot noziedzīgu nodarījumu sastāvu formulējumus, ne tikai grauj tā autoritāti, bet arī var nonākt pretrunā ar tā 1. panta pirmajā daļā nostiprināto krimināltiesību principu *nullum crimen sine lege* (latīņu val. “nav nozieguma bez likuma”), proti, ka pie kriminālatbildības

¹ Nikuļceva I. Likums un tā grozījumi. Jurista Vārds, 08.04.2008., Nr. 14, 3. lpp.

² Krimināllikums: LV likums. Pieņemts 17.06.1998. Latvijas Vēstnesis, 1998, Nr. 199/200.

persona saucama tikai par KL tieši paredzēta noziedzīga nodarījuma izdarīšanu. Kā zināms, konstitucionālā ranga tiesības zināt savas tiesības ietver arī prasību par tiesību normu skaidrību, paredzot, lai no krimināltiesību normām būtu saprotams, kas ir aizliegts un kas ir tiesību normas adresāts, iespējamas šaubas kļiedējot lietpratēja konsultācijā.³ Tādēļ nepietiekami skaidra tiesību norma ir nekvalitatīva, jo aprūtināta tās piemērošanu un attiecīgi – tās mērķa sasniegšanu.

Tiesiskajā realitātē krimināltiesību normas skaidrības problēma spilgti novērojama KL 191. panta "Neatļautas darbības ar muitošanai pakļautām precēm" kontekstā sakarā ar tā pirmās daļas dispozīcijā izdarītajiem grozījumiem. Kā norādījusi *Dr. iur.* Valentija Liholaja, apkopojot tiesu praksi krimināllietās par noziedzīgiem nodarījumiem tautsaimniecībā,⁴ tiesību normu piemērotāji laika gaitā būtiski atšķirīgi izpratuši šī noziedzīgā nodarījuma sastāvu, aktualizējot nepieciešamību noteikt KL 191. panta un 221. panta "Alkoholisko dzērienu un tabakas izstrādājumu nelikumīga izgatavošana (ražošana), uzglabāšana, pārvietošana un realizācija" nošķiršanas pazīmes, ievērojot, ka daļēji pārkļājas šo noziedzīgo nodarījumu priekšmeti.

Papildus dažādu instanču tiesas laika gaitā pieņēmušas diametrāli atšķirīgus nolēmumus par personas izdarītā atbildību KL 191. pantā paredzētā noziedzīgā nodarījuma sastāvam tieši tiesību normas satura atšķirīgas izpratnes dēļ. Turklāt arī krimināltiesību pētnieki līdz šim izdarījuši atšķirīgus secinājumus par KL 191. panta saturu. Šie apstākļi rada pamatu šaubām par šīs krimināltiesību normas pietiekamu skaidrību, it sevišķi ņemot vērā, ka krimināltiesību normām pamatoti izvirzāmas augstākās juridiskās tehnikas prasības.⁵

Raksta turpinājumā tiks iztirzāti Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta nolēmumi, kuros sniegta saistoša KL 191. panta interpretācija, kas, autora ieskatā, nav novērsusi šaubas par šī noziedzīgā nodarījuma sastāva tvērumu. Autors izvērtēs, cik skaidri ir formulēts KL 191. pants tajā izdarīto grozījumu kontekstā. Ievērojot Satversmes tiesas atziņu, ka šaubas par tiesību normas skaidrību novēršamas ar tiesību normu interpretācijas metodēm,⁶ tiks skaidrots, kā tiesību normu interpretācijas metožu mērķtiecīga izmantošana sekmē tiesību normas satura pilnīgu atklāšanu.

³ Hamkova D. Krimināltiesību normas skaidrība kā konstitucionāla vērtība. Grām.: Satversmē nostiprināto vērtību aizsardzība: dažādu tiesību nozaru perspektīva. Latvijas Universitātes 77. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2019, 67.–68. lpp.

⁴ Liholaja V. Ieskats noziedzīgu nodarījumu pret tautsaimniecības interesēm juridiskā izvērtējuma problemātikā. Grām.: Starptautisko un Eiropas Savienības tiesību piemērošana nacionālajās tiesās. Latvijas Universitātes 78. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2020, 157. lpp.; Liholaja V. Noziedzīgie nodarījumi nodokļu jomā (vispārīgi un arī jo īpaši izvairīšanās no nodokļu maksāšanas, muiža, akcīze u. c.). 2016.–2019. Tiesu prakses apkopojums. 2020. Papīra formātā šis materiāls publiski nav pieejams; pētniece, analizējot tiesu prakses izmaiņas un attiecīgi Krimināllikuma 191. panta evolūcijas ietekmi uz noziedzīgu nodarījumu kvalifikāciju, gan nav sniegusi savu vērtējumu kasācijas instances tiesas veiktajai tiesību normas interpretācijai.

⁵ Satversmes tiesas 21.02.2019. sprieduma lietā Nr. 2018-10-0103 13.2. punkts. Pieejams: [https://www.satv.tiesa.gov.lv/cases/?search\[number\]=2018-10-0103](https://www.satv.tiesa.gov.lv/cases/?search[number]=2018-10-0103) [aplūkots 19.12.2020.].

⁶ Satversmes tiesas 30.03.2011. sprieduma lietā Nr. 2010-60-01 15.2. punkts. Pieejams: [https://www.satv.tiesa.gov.lv/cases/?search\[number\]=2010-60-01](https://www.satv.tiesa.gov.lv/cases/?search[number]=2010-60-01) [aplūkots 19.12.2020.].

Krimināllikuma 191. panta evolūcija

KL pamata redakcijā 191. pantā bija paredzēta kriminālatbildība par **tādu preču vai citu vērtību glabāšanu, pārvadāšanu, pārsūtīšanu vai realizēšanu, kas Latvijas Republikā ievestas bez nepieciešamajiem dokumentiem, kuri apliecina šo vērtību likumīgu pārvietošanu pāri muitas robežai**. Uzsverot noziedzīgā nodarījuma priekšmeta nelegālo statusu Latvija Republikas teritorijā, šai tiesību normai tika dots nosaukums “Nelikumīgi ievestu preču un citu vērtību glabāšana un realizēšana”.⁷

Līdz šim likumdevējs vairākkārt grozījis kriminālatbildības sliekšni par šajā pantā paredzētā nodarījuma izdarīšanu, kā arī revidējis sankcijas⁸, taču būtiskākās izmaiņas izdarītas ar 2005. gada 28. aprīļa likumu “Grozījumi Krimināllikumā”⁹, kad kapitāli tika mainīts dispozīcijā ietvertais nodarījuma formulējums. Atbilstoši panta jaunajam nosaukumam “Neatļautas darbības ar muitošanai pakļautām precēm un citām vērtībām” tajā kriminālatbildība turpmāk paredzēta par **muitošanai pakļauto preču vai citu vērtību glabāšanu, pārvadāšanu¹⁰, pārsūtīšanu vai realizēšanu Latvijas Republikas muitas teritorijā bez muitas iestāžu atļaujas**.

Konstatējams, ka atbilstoši dispozīcijas jaunajai redakcijai pārformulētas tādas noziedzīga nodarījuma sastāva objektīvās puses pazīmes kā

- noziedzīga nodarījuma priekšmets;
- nodarījums.

	KL 191. pants	
	redakcijā līdz 2005. gada 31. maijam	redakcijā no 2005. gada 1. jūnija
		<u>Nelikumīgi ievestu</u> preču un citu vērtību glabāšana un realizēšana
Noziedzīga nodarījuma priekšmets	Preces un citas vērtības, kas Latvijas Republikā ievestas bez nepieciešamajiem dokumentiem, kuri apliecina šo vērtību likumīgu pārvietošanu pāri muitas robežai	Muitošanai pakļautas preces un citas vērtības
Nodarījums	Latvijas Republika	Latvija Republikas muitas teritorija
	glabāšana, pārvadāšana, pārsūtīšana vai realizēšana	
	bez muitas iestāžu atļaujas	

⁷ Neizskaidrojamu iemeslu dēļ un arī neatbilstoši KL attiecīgajā laikā izmantotajai juridiskajai tehnikai minētā panta nosaukums satur šaurāku nodarījuma traktējumu nekā dispozīcija, kurā bez noziedzīgā nodarījuma glabāšanas un realizēšanas norādīta arī tā pārvadāšana un pārsūtīšana.

⁸ Sk.: Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Latvijas Vēstnesis, 03.03.2004., Nr. 34; Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Latvijas Vēstnesis, 27.12.2012., Nr. 202; Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Latvijas Vēstnesis, 19.11.2015., Nr. 227; Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Latvijas Vēstnesis, 15.09.2020., Nr. 178.

⁹ Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Latvijas Vēstnesis, 18.05.2005., Nr. 78.

¹⁰ Ar 03.09.2020. likumu “Grozījumi Krimināllikumā” tāds neatļautas darbības veids kā pārvadāšana aizstāts ar universālāku jēdzienu “pārvietošana”, tādējādi izslēdzot jebkādas šaubas, ka tiek aptverti visi iespējamie paņēmieni, kā tiek mainīta preču fiziska atrašanās vieta. Sk. likumprojekta anotāciju. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS13/SaeimaLIVS13.nsf/0/F9EFD5689465731CC225857E0022994E?OpenDocument> [aplūkots 20.11.2020.].

Normatīvā tiesību akta un arī tiesību normas nosaukums kā juridiskās tehnikas instruments izsaka attiecīgā tiesiskā regulējuma priekšmetu, tādējādi atvieglojot tiesību normas izpratni un likumsakarīgi – tās piemērošanu.¹¹ Likumdevējs, mainot KL 191. panta nosaukumu, to izteicis pilnīgi citiem vārdiem, tādējādi jaunajai redakcijai signalizējot tiesību normas adresātam par izmaiņām attiecīgo krimināltiesisko attiecību veidošanā. Jāievēro, ka tiesību normas nosaukumam kā attiecīgā normatīvā tiesību akta uzbūves konstruktīvam elementam ir sava nozīme tās sistēmiskā interpretācijā.¹²

KL komentāros, kas izstrādāti pēc tam, kad apskatāmie KL grozījumi bija stājušies spēkā, šī panta tvērums skaidrots pretrunīgi. Vispirms *Dr. iur.* Aivars Niedre norādīja, ka šajā tiesību normā paredzētā noziedzīgā nodarījuma objektīvo pusi veido kontrabandas ceļā ievesto muitošanai pakļauto preču vai citu vērtību glabāšana, pārvadāšana, pārsūtīšana vai realizēšana bez muitas iestāžu atļaujas,¹³ tādējādi uzturot viedokli, ka kontrabanda joprojām ir KL 191. panta noziedzīgā nodarījuma predikatīvais noziedzīgais nodarījums. Taču papildus cita starpā tieši norādīts: “Ja agrāk pantā nosauktais nodarījums attiecās uz nelikumīgi Latvijas Republikā ievestām precēm un citām vērtībām, tad tagad atbildība iestājas par šo nodarījumu ar muitošanai pakļautām precēm un citām vērtībām bez muitas iestāžu atļaujas.”¹⁴

Savukārt vēlāk, kad tiesību norma jaunajā redakcijā bija spēkā jau vairāk nekā 10 gadus, KL komentāros *Dr. iur.* Diāna Hamkova skaidroja, ka KL 191. panta gadījumā muitošanai pakļautās preces Latvijas Republikas muitas teritorijā ir ievestas likumīgi, bet dispozīcijā noteiktās darbības ar šīm precēm ir izdarītas bez muitas iestāžu atļaujas.¹⁵ Tādējādi ir acīmredzami norādīts, ka šīs tiesību normas tvērums ir pilnīgi mainījies salīdzinājumā ar KL pamata redakciju.

Likumprojekta priekšlikumu, ar kuru tika koriģēti visi trīs noziedzīgo nodarījumu sastāvi, kas tieši paredz kriminālatbildību par noziedzīgiem nodarījumiem muitas darbības jomā, iesniedza Finanšu ministrija. No tās skaidrotā secināms, ka grozījumu izdarīšanu motivējusi Latvijas Republikas pievienošanās Eiropas Savienībai (turpmāk – ES), un rezultātā Latvijas Republika iekļāvās kopējā iekšējā tirgū, ko raksturo brīva preču kustība.¹⁶ Ievērojot minēto, tika norādīts, ka turpmāk Latvijas Republikas teritorijā var tikt nogādātas divu veidu preces, pirmkārt,

¹¹ Nosaukums koncentrē tiesību normas piemērotāja uzmanību uz nepieciešamo un pietiekamo tiesību normas saturu (Krūmiņa V., Skujiņa V. Normatīvo aktu izstrādes rokasgrāmata. Rīga: [b. i.], 2002, 21. lpp.).

¹² Administratīvā procesa likuma komentāri. A un B daļa. Autoru kolektīvs. *Dr. iur.* J. Briedes zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2013, 271. lpp.

¹³ Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Sevišķā daļa. 3. papild. izd. Zinātniskais redaktors prof. U. Krastiņš. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009, 422.–423. lpp.; secināms, ka, atsaucoties uz *Dr. iur.* A. Niedres viedokli, tas tika atbalstīts arī citu pētnieku publikācijā (Hamkova D., Liholaja V. Nelikumīgas darbības ar alkoholiskajiem dzērieniem un tabakas izstrādājumiem: kvalifikācijas problemātika. *Jurista Vārds*, 28.08.2012., Nr. 35, 19. lpp.).

¹⁴ A. Niedre kā Latvijas zvērinātu advokātu padomes priekšsēdētājs padalījās minētā likumprojekta apspriešanā (sk.: Latvijas zvērinātu advokātu padomes 28.12.2004. vēstule Nr. 1-31-3083 Saeimas Aizsardzības un iekšlietu komisijai. Nav publicēta. Atrodas Saeimas arhīvā).

¹⁵ Krastiņš U., Liholaja V., Hamkova D. Krimināllikuma komentāri. Trešā daļa (XVIII–XXV nodaļa). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2016, 93. lpp. Šādu viedokli bija paudis arī autors savā iepriekšējā publikācijā (sk.: Čeveris T. Kontrabandas krimināltiesiskie aspekti. Rīga: Pārdaugavas juridiskais birojs, 2015, 92.–94. lpp.).

¹⁶ Latvijas Republikas Finanšu ministrijas 16.02.2005. vēstule Nr. 31-20.1/4475. Nav publicēta. Atrodas Saeimas arhīvā.

citu dalībvalstu preces, kuru aprīte ES muitas teritorijā vairs netiek kontrolēta, un, otrkārt, trešo valstu preces, kuras ir pakļaujamas muitas kontrolei. Noziedzīgā nodarījuma priekšmetu piedāvāts raksturot kā muižošanai pakļautas preces, lai uzsvērtu, ka turpmāk Latvijas Republikas teritorijā brīvi var tikt nogādātas dalībvalstu preces, kuras to pārvietošanas dēļ ES nav nepieciešams muitot.

Minētajā priekšlikumā attiecībā uz KL 191. panta jauno redakciju tika norādīts, ka, ja Latvijas Republikas teritorijā tiek aizturētas preces, kas ES muitas teritorijā nonākušas, nelikumīgi šķērsojot jebkuras dalībvalsts, tajā skaitā Latvijas Republikas, un trešās valsts muitas robežu, ir piemērojams KL 191. pants. Tādējādi šis likumprojekta izstrādes materiāls liecina par KL grozījumu izstrādātāju mērķi šajā noziedzīgā nodarījuma sastāvā saglabāt kriminālatbildību par rīcību ar kontrabandas precēm. Taču pamatojums tam, ka dispozīcija ir papildināma ar norādi par atļaujas nesauņemšanu rīcībai ar muižošanai pakļautajām precēm, nav norādīts.

Ievērojot minēto, autora ieskatā, saskaņā ar turpmāk skaidroto nebija šķēršļu līdzšinējo KL 191. pantu interpretēt atbilstoši jaunajiem tiesiskajiem un faktiskajiem apstākļiem sakarā ar Latvijas Republikas iestāšanos ES. Ja tiek saglabāts šis tiesību normas iepriekšējais tvērums, jauns KL 191. panta formulējums nebija nepieciešams.

To, vai preces ir ievestas bez nepieciešamajiem dokumentiem, kuri apliecina to likumīgu pārvietošanu pāri muitas robežai, un arī to, vai attiecīgās preces ir muižojamas, nosaka muitas lietas regulējošie normatīvie tiesību akti noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas brīdī. Attiecīgi, ja preču aprīte ir brīva, tad arī normatīvajos tiesību aktos atļauto darbību izdarīšanu nevar atzīt par nelikumīgu rīcību ar šīm precēm. KL 191. panta sākotnējā redakcija nebija pretrunā muitas lietu kārtībai ES. Pastāvot vienotam iekšējam tirgum, no jebkuras trešās valsts ievesta prece, apejot muitas kontroli, ir uzskatāma par nelegālu jebkurā dalībvalstī, respektīvi, par tādu, kas ievesta bez nepieciešamajiem dokumentiem, kuri apliecina tās likumīgu pārvietošanu pāri muitas robežai. Pie tam dispozīcijā nebija papildus raksturots tajā lietotais jēdziens “muitas robeža”, kas būtu par šķērslī to interpretēt kā ES muitas robežu Latvijas Republikas muitas robežas vietā, ņemot vērā, ka dalībvalsts ārējā robeža ir ES ārējās robežas daļa.

Tādējādi arī līdz apskatāmo grozījumu izdarīšanai KL 191. pants neietvēra gadījumus, kad Latvijas Republikas teritorijā tiek veiktas darbības ar tajā ievestajām citu dalībvalstu precēm. Taču tas aptvēra gadījumus, kad Latvijas Republikas teritorijā tiek veiktas darbības ar tādām precēm, kuras tajā nogādātas no citas dalībvalsts, izmantojot brīvo preču kustību, bet kuras sākotnēji ES muitas teritorijā ievestas, nelikumīgi šķērsojot muitas robežu kādas citas dalībvalsts teritorijā.

Latvijas Republikas Augstākās tiesas sniegtā Krimināllikuma 191. panta interpretācija

Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departaments 2018. gada 25. oktobra lēmumā lietā Nr. SKK-57/2018¹⁷ puda izšķirošas atziņas noziedzīgu nodarījumu kvalifikācijai saskaņā ar KL 191. pantu.

¹⁷ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 25.10.2018. lēmums lietā Nr. SKK-57/2018 kriminālprocesā Nr. 12501000217. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/kriminallietu-departaments/hronologiska-seciba?year=2018> [aplūkots 12.12.2020.].

Ar minēto lēmumu kasācijas instances tiesa atstāja negrozītu Ventspils tiesas 2017. gada 17. novembra spriedumu, ar kuru tika apstiprināta pirmstiesas procesā noslēgtā vienošanās par vainas atzīšanu un sodu, personu atzīstot par vainīgu KL 191. panta trešajā daļā paredzētā noziedzīgā nodarījuma izdarīšanā. Konkrētajā gadījumā Latvijas Republikas teritorijā apturēta transportlīdzekļa un tā puspiekabes apskates laikā tajā tika konstatētas speciāli sagatavotas transformatoru butaforijas, kurās bija noslēptas cigaretes ar Baltkrievijas Republikas akcīzes markām lielā apmērā. Tādējādi tika konstatēts, ka Latvijas Republikas muitas teritorijā tiek nelikumīgi, respektīvi, neievērojot trešās valsts akcīzes preču pārvietošanas kārtību, pārvadātas muižošanai pakļautas preces – tabakas izstrādājumi.

Konkrētajā kriminālprocesā konstatējams strīds par to, vai noziedzīgais nodarījums ir kvalificējams saskaņā ar KL 191. vai 221. pantu, ievērojot, ka abās tiesību normās paredzēta kriminālatbildība par līdzvērtīgām nelikumīgām darbībām Latvijas Republikas teritorijā cita starpā arī ar tabakas izstrādājumiem, kas ir atzīstami par muižošanai pakļautu precī, ja tiek pārvietoti starp ES dalībvalsti un trešo valsti. Attiecīgi kasācijas instances tiesas lēmumā norādīts, ka abu noziedzīgo nodarījumu norobežošanā izšķiroši ir noskaidrot, vai konkrētajam noziedzīgā nodarījuma priekšmetam nodarījuma laikā ir bijis muižošanai pakļautas preces statuss. Kaut arī kasācijas instances tiesa to nav tieši norādījusi, konkrētajā gadījumā tiek risināta krimināltiesību normu konkurence, ņemot vērā noziedzīgā nodarījuma priekšmeta speciālās īpašības.

Kasācijas instances tiesa atsaukusies uz minēto grozījumu likumprojekta izstrādes materiāliem, konkrētāk, uz minētajā Finanšu ministrijas vēstulē norādīto KL grozījumu pamatojumu, viennozīmīgi secinot, ka likumdevēja griba ir bijusi virzīta nevis uz to, lai pilnībā mainītu KL 191. panta noziedzīgā nodarījuma priekšmetu, bet gan lai palielinātu šī panta tvērumu attiecībā uz tām trešo valstu precēm, kas Latvijas Republikas teritorijā nogādātas pēc tam, kad tās nelikumīgi ievestas ES teritorijā, apejot muitas kontroli uz citu dalībvalstu un trešo valstu muitas robežām. Atsaucoties uz Savienības Muitas kodeksa normām, lēmumā skaidrots ES preces un trešās valsts preces statuss un secināts, ka ikviena prece, kas tiek ievesta ES muitas teritorijā, no to ieviešanas brīža atrodas muitas uzraudzībā, kamēr vien šīs preces statuss nav noskaidrots. Savukārt trešo valstu preces paliek muitas uzraudzībā, līdz tiek mainīts to statuss, tās tiek izvestas no ES muitas teritorijas vai tiek iznīcinātas. Attiecīgi skaidrots, ka muižošanai pakļauta prece ir, pirmkārt, tāda prece, kas Latvijas Republikas teritorijā ievesta, šķērsojot ES teritorijas ārējo robežu, vienlaikus apejot muitas kontroli, un, otrkārt, ārpussavienības prece, kura Latvijas Republikas teritorijā ievesta, izejot muitas kontroli, bet kuras statuss nav mainīts, kura nav izvesta no Savienības muitas teritorijas un nav arī iznīcināta.¹⁸

Nosakot KL 191. panta noziedzīgā nodarījuma priekšmetu, kasācijas instances tiesa uzsvāra likusi uz tās atrašanos muitas uzraudzībā, aptverot visus tos gadījumus, kad iespējams nodarīt kaitējumu tautsaimniecībai, patvaļīgi rīkojoties ar precī pretēji muitas noteiktajai kārtībai. Secināms, ka par muižošanai pakļautām precēm tiek atzītas gan nelegāli ES muitas teritorijā ievestas preces, respektīvi,

¹⁸ Līdzīgi muižošanai pakļautas preces ir definējis zv. adv. Artūrs Zvejsalnieks, proti, tādas preces, kuras ir pārvietotas starp ES muitas teritoriju un trešās valsts muitas teritoriju un kurām nav ES preces statusa (Zvejsalnieks A. Par Krimināllikuma 191. panta piemērošanu. Jurista Vārds, 17.07.2007., Nr. 29, 19. lpp.).

kontrabandas preces, ņemot vērā, ka to muietošana nav notikusi, gan arī tādas preces, kurām piemērotā muitas procedūra nav pabeigta.

Šo viedokli Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departaments nostiprināja 2018. gada 8. novembra lēmumā lietā Nr. SKK-189/2018¹⁹, kad tika atcelts Latgales apgabaltiesas 2018. gada 10. janvāra spriedums²⁰, ar kuru savukārt tika atcelts Rēzeknes tiesas 2017. gada 26. jūlija spriedums²¹.

Krimināllikuma 191. panta tvērums

Konkrētajā gadījumā noziedzīgā nodarījuma pareizai kvalifikācijai vispirms ir identificējams KL 191. pantā paredzētā **noziedzīgā nodarījuma priekšmets**, jo tieši dispozīcijā norādītā rīcība ar to pirmšķietami liecina par nodarījuma noziedzīgumu.

Normatīvie tiesību akti nesatur muietošanai pakļautas preces definīciju, tādēļ tā ir izsecināma, vērtējot citu ar muitas lietām saistītu jēdzienu skaidrojumus un sistēmiski interpretējot muitas lietu tiesisko regulējumu. Loģiski vērtējot, muietošanai pakļauta ir tāda prece, kuru ir nepieciešams muietot. Savukārt muietošana ir saistīta ar muitas procedūras piemērošanu konkrētajām precēm, ievērojot, ka muietošana sākas ar preču deklarēšanu, kas atbilstoši Savienības Muitas kodeksa²² 5. panta 12. punktam ir definēta kā darbība, ar ko persona noteiktā veidā un kārtībā paziņo par savu vēlmi precēm piemērot noteiktu muitas procedūru. Atbilstoši minētajam Muitas likuma²³ 1. panta 8. punktā muietošana skaidrota kā pasākumi, kurus normatīvajos aktos noteiktajā kārtībā veic persona un muitas iestāde, piemērojot precēm muitas procedūru, reeksportu vai pagaidu uzglabāšanu.

Savukārt līdz ar deklarēto preču izlaišanu, kas definēta Savienības Muitas kodeksa 5. panta 26. punktā, muitas amatpersona atļauj tās izmantot atbilstoši mērķiem, kas norādīti piemērotajā muitas procedūrā. Ņemot vērā, ka, preces izlaižot, muitas iestāde tās ir pārbaudījusi un to atrašanos ES muitas teritorijā atzinusi par tiesisku, ar šo brīdi preces ir atzīstamas par nomuietotām.

Tādējādi secināms, ka preces ir atzīstamas par muietošanai pakļautām ar to izešanu ES muitas teritorijā, jo šajā brīdī muitas iestādēm rodas pamats veikt darbības to uzraudzībai, lai novērstu iekšējā tirgus apdraudējumus, līdz šo preču izlaišanai atbilstoši tām piemērotajai muitas procedūrai.

Nav apšaubāms, ka nelikumīgi ievesta prece ir atzīstama par muietošanai pakļautu, jo normatīvajos tiesību aktos noteiktās kārtības apiešana nevar būt par pamatu personas atbrīvošanai no pienākuma pakļaut pārvietojamo precī muitas kontrolei.²⁴ Atšķirībā no spēkā esošās tiesību normas tās pamata redakcijā paredzētā noziedzīgā nodarījuma priekšmeta pazīme, ka prece ir konstatēta Latvijas Republikas teritorijā bez dokumentiem, kas apliecina tās likumīgu izcelsmi,

¹⁹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departaments puda arī 08.11.2018. lēmumā lietā Nr. SKK-189/2018 kriminālprocesā Nr. 11823001414. Nav publicēts.

²⁰ Latgales apgabaltiesas 10.01.2018. spriedums kriminālprocesā Nr. 11823001414. Nav publicēts.

²¹ Rēzeknes tiesas 26.07.2017. spriedums kriminālprocesā Nr. 11823001414. Nav publicēts.

²² Eiropas Parlamenta un Padomes 09.10.2013. Regula (ES) Nr. 952/2013, ar ko izveido Savienības Muitas kodeksu. Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis, L 269, 10.10.2013., 1.–101. lpp.

²³ Muitas likums: LV likums. Latvijas Vēstnesis, 21.06.2016., Nr. 119.

²⁴ Tas, ka, šķērsojot muitas robežu, preces tiek noslēptas no muitas kontroles, neatbrīvo personu no pienākuma uzrādīt attiecīgās preces muitai (sk.: Lyons T. EU Customs Law. 3rd ed. London: Oxford University Press, 2018, p. 357).

uzskatāmi norādīja uz attiecīgās preces nelegālo statusu Latvijas Republikas teritorijā, izslēdzot jebkādu pamatu polemikai par KL 191. panta piemērošanas robežām.

Tādēļ, autora ieskatā, nosakot KL 191. panta tvērumu, būtiskāk ir izvērtēt, vai attiecībā uz identificēto noziedzīgā nodarījuma priekšmetu ir iespējams pārņemt kādas **muitas iestāžu atļaujas** atbilstoši tiesību normas jaunajā redakcijā paredzētajam.

Šobrīd spēkā esošā ES muitas lietas regulējošā Savienības Muitas kodeksa 134. panta pirmajā daļā, uz kuru atsaukusies arī kasācijas instances tiesa, noteikts, ka preces, kas ievestas ES muitas teritorijā, no to ieviešanas brīža ir muitas uzraudzībā un tās var pakļaut muitas kontrolei. Turklāt preces paliek muitas uzraudzībā tik ilgi, cik vajadzīgs, lai noteiktu to muitas statusu, un tās netiek izņemtas no muitas uzraudzības bez muitas dienestu atļaujas. Taču jāievēro, ka Savienības Muitas kodekss ir paredzēts tiesiskas preču aprites nodrošināšanai starp ES un trešajām valstīm. Tādēļ 134. pantā paredzētā atļaujas došana rīcībai ar precēm ir iespējama tikai tādām precēm, par kurām muiņa tiek informēta un kurām tiek piemērota kāda muitas procedūra.

Attiecīgi saskaņā ar 198. panta 1. punkta a) apakšpunktu muitas dienesti atsavinā preces, tās konfiscējot un pārdodot vai iznīcinot, cita starpā tādus gadījumos, ja nav izpildīts kāds no pienākumiem, kas ir noteikts tiesību aktos muitas jomā attiecībā uz trešo valstu preču ieviešanu ES muitas teritorijā, vai ja preces nav bijušas nodotas muitas uzraudzībā. Tādējādi nepārprotami secināms, ka kontrabandas ceļā, respektīvi, apejot muitas kontroli, ES muitas teritorijā ievestas preces ir atzīstams par tādām, kas nemaz nav uzrādītas muitai un tādēļ nav arī faktiski saņemtas muitas uzraudzībā.

Atbilstoši iepriekš skaidrotajam secināms, ka muitas iestādes nevar kādai personai, kura prettiesiski rīkojas ar kontrabandas precēm, dot kādu atļauju rīcībai ar tām. Nelegāli ievedamo preču izraisītais tautsaimniecības apdraudējums tiek novērsts, šīs preces konfiscējot un pēc tam pārdodot vai iznīcinot tās. Tādēļ, autora ieskatā, nav iespējams, ka KL 191. panta noziedzīgā nodarījuma priekšmets būtu kontrabandas preces, jo pantā nav runa par rīcības nelikumību kā tādu, bet gan nepārprotami par atļaujas nesāņemšanu attiecīgajai rīcībai ar tām. Secināms, ka persona atļauju varētu saņemt, bet kaut kādu iemeslu dēļ tas nav noticis. Savukārt rīcībai ar kontrabandas precēm atļauju nevar saņemt nekādi, jo tās ir iegūtas noziedzīga nodarījuma rezultātā, kādēļ par rīcību ar tām jālemj atbilstoši Kriminālprocesa likumā noteiktajam.²⁵

Saskaņā ar iepriekš norādīto Savienības Muitas kodeksa 5. panta 26. punktu, preces izlaižot, muitas amatpersona **atļauj** tās izmantot mērķiem, kas norādīti tām piemērotajā muitas procedūrā. Ņemot vērā, ka tieši šajā gadījumā persona ir saistīta ar izvēlēto muitas procedūras noteikumiem, ko apstiprinājusi muitas iestādes dota atļauja, šīs atļaujas pārņemumi arī veido KL 191. pantā paredzēto nodarījumu, jo no preču izlaišanas brīža valsts piekrīt, ka konkrētās preces atrodas valsts muitas teritorijā ar zināmiem noteikumiem. Tādēļ, pēc autora domām, KL 191. pants piemērojams gadījumos, kad preču ieviešana valsts muitas teritorijā notikusi tiesiski, bet turpmāk nav ievēroti attiecīgās muitas procedūras noteikumi.²⁶

²⁵ Atsevišķas izpētes priekšmets būtu noskaidrot, kāds ir kontrabandas preču kriminālprocesuālais statuss, ko pirmšķietami var vērtēt gan lietiskā pierādījuma, gan noziedzīga nodarījuma izdarīšanas līdzekļa, gan noziedzīgi iegūtas mantas, gan ar noziedzīgo nodarījumu saistītas mantas kontekstā.

²⁶ Zv. adv. Artūrs Zvejsalnieks savulaik skaidrojis, ka KL 191. pants piemērojams tajos gadījumos, kad persona Latvijas Republikas teritorijā rīkojas ar tādām precēm, kuru statusu ES muitas teritorijā un

Apkopojot iepriekš minēto, secināms, ka KL 221. pants ir vispārīga norma iepretī KL 191. pantam, jo pirmajā gadījumā dispozīcijas vispārīgais formulējums ietver jebkādu nelikumīgu rīcību ar alkoholiskajiem dzērieniem un tabakas izstrādājumiem, bet otrajā gadījumā ir konkretizēts aizliegums rīkoties bez attiecīgas atļaujas saņemšanas ar tādiem alkoholiskajiem dzērieniem un tabakas izstrādājumiem, kuriem ir piemērota kāda muitas procedūra. Tādējādi secināms, ka KL 221. pantā paredzēta kriminālatbildība par nelikumīgu rīcību ar Latvijas Republikas teritorijā esošiem alkoholiskajiem dzērieniem un tabakas izstrādājumiem, kuriem nav piemērota kāda muitas procedūra un kuri neatrodas muitas uzraudzībā.

Apskatāmajā kasācijas instances tiesas nolēmumā, tai skaidrojot KL 191. panta saturu, izšķiroša nozīme piešķirta tam, kas noskaidrots vēsturiskās interpretācijas metodes izmantošanas rezultātā, atklājot likumdevēja gribu, ko paudusi ministrija, kas izstrādājusi KL grozījumus.

Jāievēro, ka tiesību normu interpretācijā, mijiedarbojoties tiesību normu vēsturiskajai un teleoloģiskajai interpretācijas metodei, ir nodalāma likumdevēja griba no likuma gribas. Attiecīgi salīdzināms likumdevēja viedoklis un tas, kā tam izdevies šo viedokli formulēt tiesību normā, ar sociālo mērķi, kura sasniegšanai attiecīgā tiesību norma ir paredzēta.²⁷ Vienmēr ir jānosaka, kāda ir tiesību normas jēga šodien tā saprātīgā izpratnē, pamatojoties uz likumdevēja vēsturisko gribu, lai tiktu sasniegts saprātīgs, lietderīgs un taisnīgs rezultāts.²⁸

Kā pamatoti norādījis Māris Leja, likumprojekta izstrādes materiāli krimināltiesību normu interpretācijā izmantojami piesardzīgi, proti, tādā mērā, kādā tie raduši pietiekami konkrētu izpausmi tiesību normas tekstā, konkrētāk, tiktāl, ciktāl tie apstiprina ar pārējām interpretācijas metodēm noskaidroto, novēršot šaubas par tiesību normas saturu.²⁹ Ņemot vērā kriminālatbildības sevišķi represīvo raksturu, tam ir sevišķa nozīme krimināltiesībās, jo, lai sasniegtu krimināltiesību preventīvo mērķi, personai pirms kādas darbības izdarīšanas vai bezdarbības pieļaušanas ir jāspēj prognozēt savas rīcības sekas.

Tādējādi, nosakot KL 191. panta tvērumu, tiesību sistēmas efektivitātes nodrošināšanai ir pievēršama īpaša uzmanība arī KL 191. panta normas sistēmiskai un teleoloģiskai iztulkošanai. Nepieciešams izsvērt konkrētā noziedzīgā nodarījuma sastāva vietu KL, lai saglabātu tiesiskā regulējuma vienotību³⁰, un tiesību normas

kurām piemērotās muitas procedūras pabeigšanu apliecināšu dokumentu persona pēc muitas iestādes pieprasījuma nespēj uzrādīt (Savienības Muitas kodeksa 51. panta pirmā daļa). Tādā gadījumā turpmāko rīcību ar šādām precēm nav iespējams veikt bez saskaņošanas ar muitas iestādi (Zvejsalnieks A. Par Krimināllikuma 191. panta piemērošanu. *Jurista Vārds*, 17.07.2007., Nr. 29, 19. lpp.). Minētais autors savu viedokli galvenokārt pamato ar jēdzienu nesaskaņotu lietojumu KL, ievērojot, ka noziedzīgā nodarījuma priekšmets vienādi nosaukts gan KL 190., gan 191. pantā, lai gan KL 190. panta priekšmets nevar būt vienīgi kontrabandas ceļā iverstas preces.

²⁷ Par subjektīvo, objektīvo un jaukto jeb subjektīvi objektīvo tiesību normu iztulkošanas mērķa teorijām sk.: Meļķis E. *Tiesību normu iztulkošana*. Rīga: Latvijas Universitāte, 2000, 6.–7., 45.–46., 48.–49. lpp.; *Administratīvā procesa likuma komentāri*. A un B daļa. Autoru kolektīvs. *Dr. iur.* J. Briedes zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2013, 268. lpp.

²⁸ *Administratīvā procesa likuma komentāri*. A un B daļa. Autoru kolektīvs. *Dr. iur.* J. Briedes zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2013, 268. lpp.

²⁹ Leja M. *Krimināltiesību aktuālie jautājumi un to risinājumi Latvijā, Austrijā, Šveicē un Vācijā*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2019, 170.–171., 213. lpp.

³⁰ Turpat, 195.–196. lpp.

saturu noteikt atbilstoši attiecīgā normatīvā tiesību akta un arī tiesību sistēmas kopējiem mērķiem.³¹

Pirmkārt, izvērtējot KL pamata redakcijā ietvertos noziedzīgo nodarījumu sa-
stāvus, secināms, ka preču nelegālas starptautiskas aprites kontekstā bija krimina-
lizēta tikai kontrabanda kā preču nelikumīga pārvietošana pāri Latvijas Republi-
kas muitas robežai (KL 190. pants) un turpmākā rīcība iekšzemē ar kontrabandas
ceļā ievestajām precēm (KL 191. pants). Savukārt muitas procedūru pārkāpumi
expressis verbis nebija kriminalizēti, lai gan par tiem vienmēr bijusi paredzēta ad-
ministratīvā atbildība. Ņemot vērā, ka kontrabandas un muitas procedūru pārkā-
pumu gadījumos iespējams nodarīt līdzvērtīgi būtisku kaitējumu tautsaimniecībai,
likumdevējam nebūtu pamata sodus par tiem paredzēt atšķirīgu sodu sistēmu
ietvaros.

Vērtējot kasācijas instances tiesas līdzšinējo praksi, bija secināms, ka, tās ieska-
tā, muitas procedūru pārkāpumi kvalificējami kontrabandas kontekstā.³² Savukārt
no apskatāmajiem nolēmumiem tikai netieši izriet, ka šajos gadījumos tomēr ir
piemērojams KL 191. pants. Tādējādi kasācijas instances tiesa nav paudusi nepār-
protamu nostāju par muitas procedūru pārkāpumu kriminalizēšanu un kvalifi-
cēšanu.

Otrkārt, rīcība ar precēm, kas kontrabandas rezultātā ievestas Latvijas Repub-
likas teritorijā, ir atzīstama par rīcību ar noziedzīgi iegūtu mantu. KL vienmēr
bijusi paredzēta kriminālatbildība par rīcību ar noziedzīgi iegūtu mantu atbilstoši
KL 195. pantam “Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšana” un KL 314. pantam
“Noziedzīgā kārtā iegūtas mantas iegādāšanās un realizēšana”³³. Tādēļ izvēlei
jau sākotnēji speciālā noziedzīga nodarījuma sastāvā kriminalizēt tieši rīcību ar
kontrabandas ceļā ievestām precēm trūka pamatojuma, it sevišķi, kad maksimālā
sankcija par KL 191. pantā un 314. pantā paredzētajiem noziedzīgajiem nodarīju-
miem bija vienāda.³⁴

Ievērojot minētos argumentus, likumdevēja iecere jaunā redakcijā izteikt KL
191. pantu bija vērtējama pozitīvi, ja tajā tiek formulēts jauna noziedzīga nodarī-
juma sastāvs, proti, muitas procedūru noteikumu pārkāpumi. Mērķtiecīgai preču
starptautiskas aprites krimināltiesiskajai aizsardzībai tas būtu pamatoti un nepie-
ciešami, jo tiktu paredzēta kriminālatbildība par pietiekami un salīdzināmi kaitī-
giem nodarījumiem noteiktā tautsaimniecības jomā, proti, muitas darbības jomā,
aptverot visu laika posmu, kad preces atrodas muitas uzraudzībā.

Aizvien dinamiskākā laikā dzīvojot, tikai būtiskāka kļūst atziņa, ka tiesību
normas savu leģitimitāti gūst tagadnē, tās piemērojot jaunajos apstākļos, kas
atspoguļo piedzīvotās izmaiņas faktiskajā un tiesiskajā realitātē.³⁵ Vienlaikus

³¹ Administratīvā procesa likuma komentāri. A un B daļa. Autoru kolektīvs. *Dr. iur.* J. Briedes zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2013, 272.–273. lpp.

³² Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Kriminālietu departaments 05.042005. lēmumā lietā Nr. SKK 01-187/05 skaidroja, ka preču ieviešana valsts muitas teritorijā uzskatāma par nelikumīgu, ja attiecīga muitas procedūra ir uzsākta, bet nav pabeigta, kas raksturo muitas kontroles apiešanu.

³³ *Dr. habil. iur.* U. Krastiņš tieši norādījis, ka manta atzīstama par iegūtu noziedzīgā kārtā, ja tā iegūta kontrabandas ceļā (Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Sevišķā daļa. 3. papild. izd. Zinātniskais redaktors prof. U. Krastiņš. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009, 737. lpp.).

³⁴ Papildus norādāms, ka pie kriminālatbildības saskaņā ar KL 191. pantu nebija saucama persona, kura pati attiecīgās preces Latvijas Republikas teritorijā bija ievedusi vai bijusi kontrabandas izdarītāja līdzdalībniece, pretēji, kā tas ir KL 195. panta gadījumā (Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Vispārīgā un sevišķā daļa. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 1999, 236. lpp.).

³⁵ Melķis E. Tiesību normu iztulkošana. Rīga: Latvijas Universitāte, 2000, 47., 52. lpp.

likumdevējam kļūst aizvien grūtāk tiesību normas formulēt vienkārši, sabalansējot indivīda prasību pēc normas vieglas uztveres un sabiedrisku nepieciešamību pilnībā nodrošināt tās mērķa sasniegšanu. Ņemot vērā neizbēgamību, ka laika gaitā tiesību norma kļūst aizvien patstāvīgāka, attālinoties no tās izstrādātāju priekšstatiem,³⁶ tiesai saskaņā ar normas tekstu ir iespējams koriģēt tiesību normas izpratnes nepilnības, interpretējot to sistēmiski KL un speciālās tiesību nozares kontekstā, kā arī atbilstoši kriminālatbildības mērķim, kas sasniedzams ar konkrēto tiesību normu.

Kopsavilkums

1. Krimināllikuma 191. panta kvalitāte tajā izdarīto grozījumu kontekstā ir diskutabla, jo savstarpēji izslēdzoši tā skaidrota gan tiesu praksē, gan juridiskajā literatūrā.
2. Tiesību normas kvalitātes trūkumi novēršami, interpretējot tiesību normu un tādējādi noskaidrojot tās saturu un attiecīgi – piemērošanas robežas.
3. Atšķirīga vārdu izvēle nodarījuma formulēšanā (interpretācijas gramatiskais elements), salīdzinot ar iepriekšējo redakciju (interpretācijas vēsturiskais elements), pirmšķietami liecina par tiesību normas, tajā skaitā par noziedzīga nodarījuma sastāva, tvēruma izmaiņām. Noziedzīga nodarījuma sastāva sistēmiska interpretācija Krimināllikumā un attiecīgajā tiesību nozarē nosaka pilnvērtīgu un efektīvu konkrētās intereses krimināltiesisko aizsardzību, nodrošinot noziedzīgā nodarījuma sastāva mērķa sasniegšanu (interpretācijas teleoloģiskais elements).
4. Krimināllikuma 191. pantā paredzama atbildība par muitas procedūru noteikumu pārkāpumiem, rīkojoties ar precēm bez muitas iestāžu atļaujas pēc tam, kad preces pāri muitas robežai ir pārvietotas tiesiski. Attiecīgi noziedzīgā nodarījuma priekšmets ir deklarējamas preces, kuras ir uzrādītas muitas iestādēm un kurām ir piemērota kāda muitas procedūra.
5. Krimināllikuma 191. panta gramatiskā, sistēmiskā un teleoloģiskā interpretācija liecina par to, ka tajā vairs nav paredzēta kriminālatbildība par rīcību ar tādām muižošanai pakļautām precēm, kuras Latvijas Republikā kā ES dalībvalstī nogādātas, iepriekš nelegāli šķērsojot ES un trešās valsts muitas robežu.
6. KL 191. pants ir speciāla tiesību norma iepretī KL 221. pantam, kas noteic, ka kriminālatbildība paredzama par jebkādu nelikumīgu rīcību ar Latvijas Republikas teritorijā esošiem alkoholiskajiem dzērieniem un tabakas izstrādājumiem, kuriem nav piemērota kāda muitas procedūras un kuri neatrodas muitas uzraudzībā.

³⁶ Turpat, 6. lpp.

IZMEKLĒTĀJA UN PROKURORA DARBĪBAS KONTROLE UN UZRAUDZĪBA PIRMSTIESAS PROCESA LAIKĀ

CONTROL AND SUPERVISION OF ACTIVITIES OF INVESTIGATOR AND PROSECUTOR DURING PRE-TRIAL PROCESS

Ārija Meikališa, Dr. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Krimināltiesisko zinātņu katedras profesore

Summary

The article deals with one of the means to ensure the effectiveness of criminal proceedings – the supervision and control of the activities of the investigator and the prosecutor. It deals with the legal framework in Latvia and the problems identified in practice. It is recognised that the existing legal framework is considered to be incomplete. Proposals have been made for the necessary amendments to the legal norms of criminal proceedings in Latvia. The focus is on eliminating the dualism of the oversight of the investigator's and the prosecutor's activities and on introducing a clear collaboration model between investigator and prosecutor.

Atslēgvārdi: pirmstiesas kriminālprocess, kvalitāte, uzraudzība, kontrole.

Keywords: pre-trial criminal proceedings, quality, supervision, control.

Ievads

Kriminālprocess tiek īstenots ar mērķi sasniegt krimināltiesisko attiecību taisnīgu noregulējumu. Tāpat kā ikviens process, arī šis tā veiksmīgas norises nodrošināšanai ir pienācīgā kārtā jāuzrauga. Kvalitatīva uzraudzība/kontrole ir viens no daudziem aspektiem, kas kopumā var nodrošināt procesu tiesiskumu, pamatotību, efektīvu virzību un rezultāta sasniegšanu. Kontrole un uzraudzība var būt dažādu veidu un dažādas intensitātes. Šī raksta mērķis ir aplūkot izmeklētāja un prokurora darbības pastāvīgo uzraudzību pirmstiesas procesa laikā, rodot atbildi uz jautājumu, vai Kriminālprocesa likumā iekļautais regulējums ir pietiekami saprotams un prognozējami efektīvs, izdarot secinājumus un izvirzot priekšlikumus par esošā tiesiskā regulējuma pilnveides iespējām.

1. Vispārīgs ieskats procesu kvalitātes nodrošināšanā

Jebkura procesa kvalitātes nodrošināšanai nepieciešami gan “kvalitatīvi” šī procesa realizētāji, gan atbilstoša procesa organizācija, tāpat kā kvalitatīva uzraudzība, kontrole un secīgs izvērtējums. Visu šo var attiecināt arī uz kriminālprocesu, kura tiesiskā reglamentācija galvenokārt ietverta Kriminālprocesa likumā¹ (turpmāk – KPL).

Attiecībā uz kriminālprocesa kvalitātes nodrošināšanas instrumentus var iedalīt divās lielās daļās – 1) ārpusprocesuālie pasākumi un 2) procesuālie pasākumi.

Starp ārpusprocesuālajiem līdzekļiem un pasākumiem var minēt, piemēram, pirmstiesas procesu veicēju kvalitāti, t. i. zināšanas, prasmes, atbildīgumu, godprātīgumu, mērķtiecīgumu, sava darba organizēšanu utt., u. t. jpr., kā arī kopējo darba organizāciju attiecīgajā institūcijā u. c.

Savukārt starp procesuālajiem pasākumiem, kuriem arī būs vairāk veltīts šis raksts, var izšķirt divus lielus uzraudzības un kontroles virzienus:

- 1) tie pasākumi, kas noris vienlaicīgi ar notiekošu procesu un attiecīgi kas var būt
 - a) pastāvīgi, kā, piemēram, uzraugošā prokurora vai amatā augstāka prokurora darbība izmeklētāju un prokuroru uzraudzībā un kontrolē, un
 - b) no ārpusē iniciēta – parasti tā būs kontrole, kas realizēta, izskatot sūdzības. Retāk var modelēt arī situāciju, kad kāds, piemēram, iesniedz pieteikumu ar lūgumu veikt lietas pārbaudi;
- 2) t. s. pēckontrole, kura īstenojas jau nākamajos procesa posmos, kad tiek izvērtēta iepriekšējā posma darbības, – attiecībā uz pirmstiesas procesu to uzskatāmi raksturo lietas izskatīšana tiesā ar notiesājošu vai attaisnojošu gala rezultātu, blakus lēmumu pieņemšanas iespēju u. tml.

Šis raksta apjoma ierobežojuma dēļ nedaudz sīkāk pievērsīšos pastāvīgai pirmstiesas procesa kvalitātes uzraudzībai tā norises laikā, akcentējot apstākļus, kuri, manā ieskatā, ir gan teorētiski, gan praktiski aktuālākie.

Lai jebkurš darbību kopums būtu potenciāli efektīvs, tam jābūt vismaz skaidram, sistēmiski sakārtotam, tādējādi realizācijai iespējamam. Ja kaut kā no šī trūkst, mēs nevaram runāt par kādu efektivitāti.

Vai tāds ir Kriminālprocesa likumā iekļautās pirmstiesas procesa uzraudzības un kontroles darbību kopums, – to ir pamats diskutēt. Diskusiju mēģināšu aizsākt (precīzāk sakot, turpināt, jo šajā jautājumā jau vairākkārt esmu izteikusies), izvirzot apspriešanai vairākus savus atzinumus un priekšlikumus.

2. Pastāvīgā izmeklētāja/prokurora darbības uzraudzība un kontrole pirmstiesas kriminālprocesā – kurš īsteno?

Lai kontrole un uzraudzība vārētu noritēt sekmīgi, pirmkārt, ir jāsaprot, kurš to īsteno. Atbilde uz šo jautājumu meklējama gan attiecībā uz izmeklētāju, gan attiecībā uz prokuroru.

Saskaņā ar spēkā esošajām Kriminālprocesa likum normām izmeklētāja uzraudzības/kontroles veikšana uzticēta divām amatpersonām, kuras pilnvarotas veikt

¹ Kriminālprocesa likums: LV likums. Pieņemts 21.04.2005. [12.03.2021. red.].

kriminālprocesu, – izmeklētāja tiešajam priekšniekam un uzraugošajam prokuroram. Vietā jautājums – vai izmeklētājs nav sava veida divu kungu kalps? Lai uz šo jautājumu atbildētu, citēšu KPL normas, kurās noteikts izmeklētāja tiešā priekšnieka un uzraugošā prokurora pilnvaru apjoms izmeklētāja uzraudzībā/kontrolē.

KPL 31. pants. Izmeklētāja tiešais priekšnieks	KPL 37. pants. Izmeklēšanu uzraugošais prokurors
<p>(1) Izmeklētāja tiešais priekšnieks ir [...], kuram uzdots kontrolēt konkrētā kriminālprocesa veikšanu izmeklēšanas laikā.</p> <p>(2) Izmeklētāja tiešajam priekšniekam ir pienākums:</p> <p>4) dot norādījumus par izmeklēšanas virzienu un izmeklēšanas darbību veikšanu, ja procesa virzītājs nenodrošina mērķtiecīgu izmeklēšanu un pieļauj neattaisnotu iejaukšanos personas dzīvē vai vilcināšanos.</p> <p>(3) Izmeklētāja tiešajam priekšniekam ir tiesības:</p> <p>4) veikt izmeklēšanas darbību, par to iepriekš informējot procesa virzītāju;</p> <p>5) dot norādījumus un atcelt savā pakļautībā esošo amatpersonu nepamatoti un nelikumīgi pieņemtus lēmumus.</p>	<p>(1) Prokurors, kuram [...] jāveic izmeklēšanas uzraudzība, ir uzraugošais prokurors.</p> <p>(2) Uzraugošajam prokuroram izmeklēšanas laikā ir pienākums:</p> <p>1) dot norādījumus par procesa veida izvēli, izmeklēšanas virzienu un izmeklēšanas darbību veikšanu, ja procesa virzītājs nenodrošina mērķtiecīgu izmeklēšanu un pieļauj neattaisnotu iejaukšanos personas dzīvē vai vilcināšanos.</p> <p>(3) Izmeklēšanu uzraugošajam prokuroram ir tiesības:</p> <p>2) dot norādījumus un pieprasīt doto norādījumu izpildi;</p> <p>3) veikt procesuālās darbības, par to iepriekš informējot procesa virzītāju;</p> <p>5) atcelt procesa virzītāja un izmeklēšanas grupas dalībnieka lēmumus.</p>

Redzam, ka, neskatoties uz to, ka KPL paredz izmeklētāja tiešā priekšnieka kontroli pār izmeklētāju, kamēr uzraugošajam prokuroram ir pienākums uzraudzīt, faktiski abas šīs darbības – t. i., uzraudzība un kontrole, paredz ļoti līdzīgu saturu. Tādējādi gan izmeklētāja tiešajam priekšniekam, gan uzraugošajam prokuroram abiem ir pienākums sniegt norādījumus par izmeklēšanas virzienu un izmeklēšanas darbību veikšanu procesa novilcināšanas gadījumā un tiesības tos sniegt ikvienā gadījumā. Abiem ir tiesības atcelt izmeklētāja lēmumus un veikt izmeklēšanas darbības izmeklētāja lietvedībā esošā procesā. To, ka šāds kontroles duālisms var nostādīt izmeklētāju neapskaužamā situācijā un radīt procesa norises problēmas, rakstīju jau iepriekš.²

Tāpat jau 2017. gadā Valsts kontrole savā revīzijas ziņojumā par pirmstiesas izmeklēšanas efektivitāti Valsts policijā atzina: “KPL noteiktās uzraugošā prokurora un izmeklētāja tiešā priekšnieka funkcijas attiecībā uz kriminālprocesu izmeklēšanas uzraudzību un kontroli daļēji pārklājas, kas noved pie atšķirīgas abu iepriekš minēto subjektu izpratnes par savu lomu un veicamā darba apjomu. [...] Ja nav skaidri noteikts uzraugošā prokurora un tiešā priekšnieka lomu sadalījums, pastāv risks, ka procesa virzītājam vienlaikus ir jāpilda abu minēto amatpersonu savstarpēji nesaskaņoti norādījumi, kas var negatīvi ietekmēt kriminālprocesa izmeklēšanu. Vai arī, kā liecina revīzijā gūtā informācija, ir iespējama situācija,

² Meikališa Ā. Izmeklētāja darbības uzraudzība. Jurista Vārds, 12.01.2021., Nr. 2 (1164), 29.–31. lpp.

kad kriminālprocesa uzraudzībā pietiekami neiesaistās neviens no minētajiem subjektiem, tādējādi zaudējot kontroles mehānisma būtību – iespējamo kļūdu vai tiesībpārkāpumu nepieļaušanu un savlaicīgu novēršanu.”³

Par konstatēto problēmu Valsts kontrole atgādināja arī 2020. gada nogalē pabeigtajā revīzijas ziņojumā “Noziedzīgu nodarījumu ekonomikas un finanšu jomā izmeklēšanu un iztiesāšanu kavējošo faktoru izvērtējums”, norādot, ka 2017. gadā tika atzīts, ka vienotas izpratnes trūkums starp izmeklētājiem, to tiešajiem priekšniekiem un prokuroriem rada problēmas pirmstiesas izmeklēšanas posmā, un arī šīs revīzijas gaitā iegūtā informācija apliecina iepriekšējā revīzijā konstatētās problēmas.⁴

Neskatoties uz to, šī duālā uzraudzība ir saglabājusies un nav dzirdami vērā ņemami ierosinājumi situācijas atrisināšanai. Vēl jo vairāk – zināmas duālas uzraudzības iezīmes šobrīd attiecinātas arī uz prokuroriem, ieviešot vienlaicīgu virsprokuru un amatā augstāku prokuru realizētu uzraudzību, par ko nedaudz turpinājumā.

Prokurora darbības pastāvīga uzraudzība/kontrole šobrīd saskaņā ar KPL normām arī uzticēta divām amatpersonām, kuras pilnvarotas veikt kriminālprocesu, – amatā augstākam prokuratoram un virsprokuratoram.

Virsprokurors ir salīdzinoši jauns kriminālprocesa dalībnieks, jo KPL tas tika iekļauts tikai šī gada sākumā⁵, nodalot tā funkcijas no amatā augstāka prokurora. Rodas jautājums – vai nodalījums un ieviestais prokuru uzraudzības modelis ir skaidrs un saprotams un vai novērsta objektīvi nepamatota dualitāte. Manā ieskatā, to ir pamats apšaubīt.

Pirmais, ar ko šo diskusiju var aizsākt, ir jautājums – kas īsti ir virsprokurors. Kā jau minēts, šis procesa dalībnieks kā amatpersona, kura pilnvarota veikt kriminālprocesu, KPL tika iekļauts ar 07.01.2021. grozījumiem KPL, kuri stājās spēkā 20. janvārī. Pretēji lielākajai daļai KPL 3. nodaļā iekļauto amatpersonu, kuras pilnvarotas veikt kriminālprocesu, virsprokurora izpratne likuma tekstā nav iekļauta. Tas rada jautājumu – ko ar to mums saprast? No sākuma šis jautājums var šķist, maigi sakot, dīvains – jo kam gan nav skaidrs, ka tas ir administratīvais prokuratūras iestādes vadītājs vai Ģenerālprokuratūras gadījumā – tās struktūrvienību vadītājs. Taču, tajā iedziļinoties, viss var arī nešķīst tik vienkārši. Pirmkārt, sajukums un zināma veida neskaidrības prokuratūras sistēmu nepārzinošiem cilvēkiem jau var rasties ar to vien, ka šis gadījums izlec no prokuru procesuālo statusu sistēmas kriminālprocesā. Ko es ar to domāju? KPL 3. nodaļā līdz šim prokuroriem tika piešķirti dažādi procesuālie statusi, kas raksturoja tos kā procesa dalībniekus, nevis viņu ieņemamos amatus. Virsprokurors savukārt ir prokurora amats, kurš tagad vienlaikus sakrīt ar viņa procesuālo statusu. Iespējams, tas arī nebūtu tas trakākais, jo atsevišķi gadījumi ārpus KPL 3. nodaļas jau šobrīd tādi

³ Valsts kontroles revīzijas ziņojums “Vai pirmstiesas izmeklēšana Valsts policijā ir efektīva?”, 20.09.2017.; lietderības revīzija “Pirmstiesas izmeklēšanas efektivitāte Valsts policijā”, 16.–17. lpp. Pieejams: <https://www.lrvk.gov.lv/revizijas/revizijas/noslektas-revizijas/pirmstiesas-izmeklesanas-efektivitate-valsts-policija> [aplūkots 12.03.2021.].

⁴ Valsts kontroles revīzijas ziņojums “Noziedzīgu nodarījumu ekonomikas un finanšu jomā izmeklēšanu un iztiesāšanu kavējošo faktoru izvērtējums”, 23.12.2020.; lietderības revīzija “Noziedzīgu nodarījumu ekonomikas un finanšu jomā izmeklēšanu un iztiesāšanas efektivitāte”, 33. lpp. Pieejams: <https://www.lrvk.gov.lv/revizijas/revizijas/noslektas-revizijas/noziedzigu-nodarijumu-ekonomikas-un-finansu-joma-izmeklesanas-un-iztiesasanas-efektivitate> [aplūkots 12.03.2021.].

⁵ Grozījumi Kriminālprocesa likumā: LV likums. Pieņemts: 07.01.2021. [12.03.2021. red.].

ir, piemēram, ģenerālprokuroram ekskluzīvi piešķirtās procesuālās funkcijas. Cits jautājums ir – vai likumprojektu izstrādātāji ir apzinājušies, ka amatu “pārnēsot” uz procesuālo statusu, šī procesuālā statusa pilnvaras attiecas tikai uz šajā amatā esošu personu, proti, tās nav iespējams nodot citam, piemēram, virsprokurora vietniekiem. Taču tādi ir gan paredzēti prokuratūras likumā, gan, kā redzams, izplatīti arī praksē (lielā daļā rajona līmeņa prokuratūru izveidota viena, bet Rīgas tiesu apgabala prokuratūrā noteiktas 3 virsprokuroru vietnieku štata vietas⁶).

Virsprokuroru amati un to pilnvaras vispārīgi definētas Prokuratūras likuma⁷ 26. un 27. pantā, kurā paredzēta arī rajona prokuratūras un tiesu apgabala prokuratūras virsprokuroru vietnieku pozīcija, nosakot, ka to tiesības un pienākumus nosaka attiecīgās prokuratūras virsprokurors. Tomēr šajā teikumā nav ielasāms, ka virsprokurors varētu deleģēt saviem vietniekiem izpildīt tikai virsprokuroram KPL paredzētās funkcijas. Tādējādi atzīstams, ka KPL virsprokuroriem paredzētās pilnvaras var īstenot tikai šajā amatā esošie prokurori vai šī amata pienākumu izpildītāji uz laiku. Taču visi šie aspekti kļūst faktiski nenozīmīgi, jo faktiski mans aicinājums būtu šādu kriminālprocesa dalībnieku vispār neparedzēt, par ko nedaudz vēlāk.

Amatā augstāka prokurora izpratne iekļauta KPL 45. pantā, kura otro daļu var izteikt šādā shēmā:

Rajona (pilsētas) prokuratūras prokurors
• Tiesas apgabala [prokuratūras] prokurors
Rajona (pilsētas) prokuratūras virsprokurors
• Tiesas apgabala [prokuratūras] prokurors
Tiesas apgabala prokuratūras prokurors
• Ģenerālprokuratūras (?) [nodaļas] prokurors
Tiesas apgabala prokuratūras virsprokurors
• Ģenerālprokuratūras (?) [nodaļas] prokurors
Ģenerālprokuratūras nodaļas prokurors
• Ģenerālprokuratūras (?) [departamenta] virsprokurors
Ģenerālprokuratūras nodaļas virsprokurors
• Ģenerālprokuratūras (?) [departamenta] virsprokurors
Ģenerālprokuratūras departamenta prokurors
• Ģenerālprokuratūras (?) [departamenta] virsprokurors
Ģenerālprokuratūras departamenta virsprokurors
• ģenerālprokurors

⁶ Latvijas Republikas ģenerālprokurora ziņojums par 2020. gadā paveikto un 2021. gada darbības prioritātēm, 11. lpp. Pieejams: <http://prokuratūra.lv/lv/noderigi/gada-zinojumi> [aplūkots 12.03.2021.].

⁷ Prokuratūras likums: LV likums. Pieņemts: 19.05.1994. [12.03.2021. red.].

Ieviešot virsprokuroru kā procesa dalībnieku, būtiski tika pārskatīta izpratne par amatā augstāku prokuroru attiecībā uz rajona un apgabala prokuratūras prokuroriem. Panta redakcijā gan saglabātas neprecizitātes, kuras bija jau iepriekš, to ilustrē shēmā iekļautās jautājuma zīmes. Saskaņā ar Prokuratūras likumu Ģenerālprokuratūrā ir departamenti un nodaļas, kurās strādā Ģenerālprokuratūras prokurori. Savukārt KPL 45. daļā norādes par Ģenerālprokuratūras nodaļu vai departamentu reizēm pazudušas, liekot tās izsecināt no loģiskas prokuroru pakļautības shēmas un KPL 45. panta konstrukcijas (shēmā, manā ieskatā, KPL 45. pantā trūkstošie vārdi iekļauti kvadrātiekvās).

Protams, jāatceras, ka, saskaņā ar KPL 45. panta nostādnēm, Ģenerālprokuratūras departamenta virsprokurors var pildīt amatā augstāka prokurora pilnvaras jebkurā procesā pēc savas iniciatīvas, tāpat jebkuram prokuroram uzdot būt par amatā augstāku prokuroru kādā procesā var gan ģenerālprokurors, gan Ģenerālprokuratūras virsprokurors (KPL 45. panta tekstā nav precizēts – nodaļas vai departamenta, taču, domājams, ka departamenta).

Būtiski norādīt, ka amatā augstāka prokurora kā amatpersonas, kura pilnvarota veikt kriminālprocesu, statuss un no tā izrietošās pilnvaras ir reglamentētas KPL un piekrit vienam procesa dalībniekam. Respektīvi, tās nav dalāmas un uzticamas dažādiem prokuroriem. Dzirdētie nostāsti, ka prokuratūrā kādam prokuroram uzdots veikt tikai daļu no amatā augstāka prokurora pilnvarām, citas pilnvaras atstājot citiem, domājams, ir nepatiesi, jo būtu pretēji KPL nostādnēm.

Atgriežoties pie jautājuma, vai arī prokurors, līdzīgi kā izmeklētājs jau bija, nav nonācis duālas uzraudzības valgos, var atzīt, ka pamats šādam uzskatam ir. To uzskatāmi ilustrē KPL pantu citāti par abu amatpersonu pilnvarām.

KPL 39. ¹ pants. Virsprokurora pienākumi un tiesības	46. pants. Amatā augstāka prokurora pienākumi un tiesības
<p>(1) Virsprokuroram ir pienākums:</p> <p>2) nomainīt uzraugošo prokuroru vai prokuroru – procesa virzītāju, ja netiek pilnvērtīgi nodrošināta uzraudzība un kriminālvajāšana;</p> <p>3) uzdot prokuroram pildīt uzraugošā prokurora vai prokurora – procesa virzītāja funkcijas vai uzņemt tās pašam;</p> <p>4) izlemt pieteiktos noraidījumus savas kompetences ietvaros;</p> <p>5) nomainīt valsts apsūdzības uzturētāju, ja netiek pilnvērtīgi nodrošināta apsūdzības uzturēšana.</p>	<p>(1) Amatā augstākam prokuroram ir pienākums:</p> <p>1) lemt par sūdzībām attiecībā uz uzraugošā prokurora un prokurora – procesa virzītāja lēmumiem un rīcību;</p> <p>2) izlemt pieteiktos noraidījumus savas kompetences ietvaros;</p> <p>7) izlemt, vai atteikšanās no apsūdzības ir pamatota un likumīga.</p> <p>(2) Amatā augstākam prokuroram ir tiesības:</p> <p>3) uzdot prokuroram pildīt prokurora – procesa virzītāja funkcijas vai uzņemt tās pašam;</p> <p>6) dot norādījumus izmeklētājam, uzraugošajam prokuroram vai prokuroram – procesa virzītājam par procesa veida izvēli, pirmstiesas procesa virzību un izmeklēšanas darbību veikšanu;</p> <p>7) atcelt izmeklētāja, izmeklēšanas grupas dalībnieka, amatā zemāka prokurora lēmumus;</p> <p>8) dot norādījumus valsts apsūdzības uzturētājam par pierādījumu pārbaudes taktiku un papildu pierādījumu avotu pieteikšanu;</p> <p>9) izlemt valsts apsūdzības uzturētāja ierosinājumu atteikties no apsūdzības uzturēšanas tiesā, to apstiprinot, vai uzņemt tās pašam.</p>

Salīdzinoši redzam, ka no pirmā acu uzmetiena virsprokuram atvēlēti pienākumi vai tiesības, kas salīdzinoši maz ietekmē kriminālprocesa norisi un saturu. Tomēr, ja iedziļinās, kļūst skaidrs, ka diez vai izmeklēšanas uzraudzības, kriminālvajāšanas vai apsūdzības uzturēšanas pilnvērtīgumu var izvērtēt tikai organizatoriski, bez saturiskas analīzes. Ar apsūdzības uzturēšanu vispār izveidojusies interesanta situācija – virsprokuroram uzdots kontrolēt tās pilnvērtīgumu, kamēr amatā augstāks prokurors var dot norādījumus apsūdzības uzturētājam par tās taktiku un papildu pierādījumu pieteikšanu.

Manā ieskatā, šāds procesuālās uzraudzības duālisms nav atbalstāms, tāpēc esmu nonākusi pie kardināla priekšlikuma, kas iekļaujas kopējā priekšlikumu kopumā attiecībā uz izmeklētāju un prokuroru uzraudzību/kontroli īstenojošiem subjektiem. Papildus iepriekš atzītajam, ka novēršams uzraudzībā/kontrolē esošais duālisms⁸, savu priekšlikumu vēlētos papildināt ar ierosinājumu pilnībā pārskatīt izmeklētāja tiešā priekšnieka un virsprokurora pilnvaras, izslēdzot no tām konkrētos kriminālprocesos risināmus saturiskus jautājumus, atstājot tikai vispārīgas organizatoriskās pilnvaras, un secīgi, iespējams, šos statusus no KPL vispār izslēgt, jo šāda veida organizatoriskas pilnvaras faktiski vispār nebūtu pakļaujamās kriminālprocesuālam regulējumam, tai skaitā pārsūdzībai kriminālprocesuālā kārtībā. Atsevišķus procesuāli svarīgus jautājumus (piemēram, noraidījumu izlemšana, kas šobrīd ir piekritīga virsprokuroram) paredzēt kā piekritīgus citām amatpersonām (piemēram, amatā augstākam prokuroram) vai arī atstāt izlemšanai virsprokuroram kā iestādes organizatoriskam vadītājam saskaņā ar KPL 26. panta 3. daļu “Noraidījumu, sūdzību un procesa organizatorisku jautājumu izlemšanā pilnvaras ir [...] prokuratūru [...] un to struktūrvienību vadītājiem” (šī norma gan būtu rūpīgi pārskatāma, no tās svītrojot norādi par sūdzību izskatīšanas pilnvarām, kā arī pilnvaru piešķiršanu prokuroram un tiesnesim, bet tas jau būtu cita pētījuma vērts jautājums).

3. Pastāvīgā izmeklētāja darbības uzraudzība un kontrole pirmstiesas kriminālprocesā – kā/cik intensīvi?

Meklējot atbildi uz šo jautājumu, jāapzinās, ka prokurora un izmeklētāja kopdarbības modeļi var būt dažādi. Vispārinot tos var iedalīt divos pamatvirzienos – atbalstoša uzraudzība (sadarbība) vai kontrolējoša uzraudzība (kontrolē). Kādā virzienā virzīties, tas tiesībpolitiskas izšķiršanās jautājums.

Izmeklētāja un uzraugošā prokurora līdzdarbošanās ir bijis viens no aktuālākajiem jautājumiem pēdējā laikā. Tiek atzīts, ka pastāvošais modelis nav veiksmīgs. Piemēram, Valsts kontrole secina: lielā daļā revīzijā izvērtēto kriminālprocesu (62%) ir konstatējams, ka tieši uzraugošā prokurora nepietiekama iesaiste un sadarbība ar izmeklētāju ir veicinājusi kriminālprocesa ieilgšanu vai izbeigšanu uz tā pamata, ka nav savākti pietiekami pierādījumi vai nav konstatējams noziedzīga nodarījuma sastāvs⁹.

Valsts ieņēmumu dienesta Nodokļu un muitas policijas pārvaldes Izmeklēšanas reģionālās daļas Zemgales izmeklēšanas nodaļas vadītāja L. Dundure publikācijā

⁸ Meikališa Ā. 2021, 29.–31. lpp.

⁹ Valsts kontroles revīzijas ziņojums “Noziedzīgu nodarījumu ekonomikas un finanšu jomā izmeklēšanu un iztiesāšanu kavējošo faktoru izvērtējums” (2020).

“Jurista Vārdā” norāda: “Autore uzskata, ka izveidojusies prakse, ka uzraugošais prokurors aktīvi iesaistās izmeklēšanā tikai ar brīdi, kad lieta tiek saņemta pārbaudei vispārējās uzraudzības kārtībā, neveicina kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā. No izmeklētāja un uzraugošā prokurora pilnvaru apjoma ir skaidri redzams, ka izmeklētājs atrodas uzraugošā prokurora kriminālprocesuālajā pakļautībā. [...] Attiecībā uz to, vai prokuroru dotie norādījumi būtiski sekmē kriminālprocesa izmeklēšanu, aptaujā tikai 13% izmeklētāju norādīja, ka uzraugošo prokuroru norādījumi parasti sekmē kriminālprocesa izmeklēšanu. Vairākums respondentu – 76% – norādīja, ka prokuroru norādījumu ietekme uz kriminālprocesa efektīvāku izmeklēšanu ir atkarīga no konkrētā uzraugošā prokurora. Izmeklētāju ieskatā, prokurora norādījumiem ieteicams būt skaidriem un reāli izpildāmiem, vēršoties uz efektīvu un ātru izmeklēšanas pabeigšanu. Norādījumiem (mutiskiem vai rakstiskiem) jābūt elastīgiem visa kriminālprocesa izmeklēšanas laikā, proti, pēc noteiktu izmeklēšanas darbību veikšanas un kopīgas ar izmeklētāju rezultātu izanalizēšanas vienojoties par turpmāko izmeklēšanas virzienu, pārskatot norādījumu aktualitāti, tostarp atsakoties no aktualitāti zaudējušiem norādījumiem. [...] Ideālā variantā izmeklētājam un uzraugošajam prokuroram finanšu nozīgumu izmeklēšanā būtu pilnvērtīgi jāīsteno savas funkcijas kopīgi jau izmeklēšanas sākumposmā, nodrošinot uzraugošā prokurora aktīvu iesaisti [...] Aktīvāka uzraugošā prokurora iesaiste izmeklēšanas sākumstadijā, sniedzot atbalstu ar padomiem, izmeklēšanas virzienu, veicinātu savstarpējo sadarbību, tostarp kopīgu atbildības uzņemšanos par pieļautajām taktikas un izmeklēšanas kļūdām.”¹⁰

Savukārt ģenerālprokurors J. Stukāns norāda: “Lai izmeklētājs varētu nodrošināt efektīvu un mērķtiecīgu kriminālprocesa izmeklēšanu, prokuroram ir pienākums vadīt un koordinēt kriminālprocesa virzību, kopā ar izmeklētāju noteikt procesa veidu un izmeklēšanas darbības. [...] Šobrīd ir aktuāls jautājums – vai ikvienā kriminālprocesa izmeklēšanā ir jāiesaistās uzraugošajam prokuroram? Vērtējot kriminālprocesuālo regulējumu, atbilde ir viennozīmīga: jā, jo tikai prokurors ir tas, kurš saskaņā ar likumu izlemj jautājumu par personas saukšanu pie kriminālatbildības. Tikai ļoti būtiski ir vienoties un noteikt prokurora iesaistīšanās brīdi, lomu un apjomu.”¹¹

Redzam, ka pārliecinoši notiek virzība uz prokurora vadošo lomu pirmstiesas kriminālprocesā. Iespējams, tas arī varētu būt efektīvs modelis, taču pirmais praktiskais jautājums, uz ko tad būtu jāmeklē atbilde, ir – vai prokurori ir spējīgi tik galā ar aktīvu izmeklēšanas vadību. Te svarīgi divi aspekti, pirmkārt, aktīvi vadāmo kriminālprocesa skaits (no ģenerālprokurora pārskata par pagājušo gadu: 2020. gadā vien prokuratūra uzsākusi nedaudz mazāk par 37 000 uzraudzību veikšanu¹²) un, otrkārt, vai prokuroru zināšanu līmenis tam ir pietiekams. Mēs esam pieraduši (un, iespējams, pamatoti) kritizēt izmeklētāju vājās zināšanas, taču atļaušos apšaubīt, vai lielākajai daļai prokuroru tās būs pietiekamas, lai pašā procesa sākumā spētu noteikt, piemēram, izmeklēšanas taktiku. Tāpēc, šķiet, jāpievienojas J. Stukānam, ka ir jāsaprot, kad un cik lielā mērā prokurori iesaistās.

¹⁰ Dundure L. Izmeklētāja un uzraugošā prokurora sadarbība: izmeklētāja viedoklis. Jurista Vārds, 12.01.2021., Nr. 2 (1164), 34.–37. lpp.

¹¹ Stukāns J. Izmeklētāja un uzraugošā prokurora sadarbība: no prokuratūras skatpunkta. Jurista Vārds, 12.01.2021., Nr. 2 (1164), 32.–34. lpp.

¹² Latvijas Republikas ģenerālprokurora ziņojums par 2020. gadā paveikto un 2021. gada darbības prioritātēm, 11. lpp.

Bez šiem praktiskajiem aspektiem maznozīmīgi nav arī tiesiskie, un tā ir tiesiskā atbildība par kriminālprocesa virzību un iesaistīto personu tiesību un interešu ievērošana. Šis aspekts ir aktīva prokurora iesaistīšanās izmeklēšanā (izmeklētājs darbojas tikai pēc prokurora norādījuma, tiek saskaņots izmeklēšanas virziens, veicamās darbības utt.) – sauksim to par sadarbību, kas faktiski izslēdz aktīvu kontroli, jo jūs nevarat objektīvi kontrolēt to, ko pats darāt. Turklāt šāda aktivitātes forma prasītu, lai kopējais atbildīgais par procesa norisi ir prokurors, nevis izmeklētājs, kuram prokurora norādījumi ir saistoši.

Izrietoši – joprojām uzturu priekšlikumu rast konceptuālu, ilgtspējīgu risinājumu izmeklētāja procesuālajam statusam un lomai kriminālprocesā, vienreiz noslēdzot diskusiju, ko mēs gribam sagaidīt no izmeklētāja. Ja mūsu ekspektācijas nav saistītas ar spēcīga izmeklēšanas dienesta izveidi, tad saņemt drosmi un atteikties no tā, izmeklētājiem atvēlot vien prokuroru sniegto procesuālo uzdevumu izpildītāju lomu. Šis modelis gan prasītu vērienīgus ieguldījumus prokuroru kapacitātes stiprināšanā.

Savukārt prokuroru-izmeklētāju sadarbības modelim būtu nepieciešama divējāda pieeja. Lai nošķirtu situācijas, kad izmeklēšana notiek prokurora vadībā (atbalstošā/sadarbības uzraudzība), no tām, kad prokurors tikai kontrolē notiekošo (kontrolējošā uzraudzība), paredzēt, ka ciešās sadarbības gadījumos procesa virzītājs ir prokurors, savukārt izmeklētāji iesaistās kā procesuālo uzdevumu izpildītāji vai izmeklēšanas grupas dalībnieki. Pēdējais priekšlikums saskan ar Valsts kontroles ieteikto: “Lai efektīvizētu pirmstiesas kriminālprocesu, tajā skaitā efektīvāk izmantotu pieejamos prokuroru resursus, Valsts kontroles ieskatā būtu jāievieš vismaz divu veidu izmeklētāju un prokuroru sadarbības mehānismi: (1) sarežģītiem un valsts intereses būtiski skarošiem kriminālprocesiem, kā arī tādiem, kuri ir nozīmīga apjoma, uzraugošā prokurora iesaiste, izvērtējot un vienojoties par procesa veida izvēli, izmeklēšanas virzienu, izmeklēšanas robežām, nepieciešamajiem pierādījumiem, pielietojamām metodēm u. c.; (2) vienkāršiem kriminālprocesiem, kuriem ir standartizēta izmeklēšana, zināmas sākotnējās izmeklēšanas darbības, nepieciešamie pierādījumi, pielietojamās pierādīšanas metodes un nav nepieciešama tik cieša izmeklētāja un uzraugošā prokurora sadarbība.”¹³ Minētā ierosinājuma īstenošanai KPL jāgroza tikai atsevišķas norādes, pieļaujot elastīgāku un vienkāršāku kārtību, kā prokurors kļūst par procesa virzītāju pirmstiesas procesa izmeklēšanas laikā.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Gan izmeklētāja, gan prokurora darbības uzraudzībā un kontrolē Latvijā vērojams duālisms, kad šo funkciju vienlaikus realizē vairākas amatpersonas. Tas nav pamatoti un var apgrūtināt kriminālprocesa norisi.
2. Prokurora un izmeklētāja duālā uzraudzība un kontrole būtu novēršama, veicot grozījumus KPL.
3. No izmeklētāja tiešā priekšnieka un virsprokurora pilnvarām izslēdzami konkrētos kriminālprocesos risināmi saturiski jautājumi, atstājot tikai vispārīgas organizatoriskās pilnvaras.

¹³ Valsts kontroles revīzijas ziņojums 2020, 16. lpp.

4. Tā kā organizatoriska satura pilnvaras faktiski nav un arī nebūtu pakļaujamas kriminālprocesuālam regulējumam, tai skaitā pārsūdzībai kriminālprocesuālā kārtībā, izsakāms priekšlikums izmeklētāja tiešā priekšnieka un virsprokurora statusus KPL vispār nereglamentēt.
5. Nepieciešams rast konceptuālu, ilgtspējīgu risinājumu izmeklētāja procesuālajam statusam un lomai kriminālprocesā.
6. Lai nošķirtu situācijas, kad izmeklēšana notiek prokurora vadībā (atbalstošā/sadarbības uzraudzība), no tām, kad prokurors tikai kontrolē notiekošo (kontrolējošā uzraudzība), paredzēt, ka ciešās sadarbības gadījumos procesa virzītājs ir prokurors, savukārt izmeklētāji iesaistās kā procesuālo uzdevumu izpildītāji vai izmeklēšanas grupas dalībnieki. Šī priekšlikuma īstenošanai KPL jāgroza tikai atsevišķas norādes, pieļaujot elastīgāku un vienkāršāku kārtību, kā prokurors kļūst par procesa virzītāju izmeklēšanas laikā.

PIERĀDĪJUMU PĀRBAUDE KRIMINĀLPROCESĀ

VERIFICATION OF EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Oskars Kulmanis, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants

Summary

The article addresses specific aspects of the principle of equality of arms, which is one of the fundamental principles that secures the rights of an accused person in court proceedings in criminal cases. It outlines one particular aspect laid down in Article 6 § 3 (d) of the European Convention of Human Rights, that is, the right of an accused person to examine witnesses against him. Another important aspect which concerns the rights of an accused person to examine the witnesses against him is an obligation for the national courts to justify convictions with the evidence verified in a court hearing. The Supreme Court of the Republic of Latvia and the European Court of Human Rights have emphasized several important practices of principle of fair trial which determine the justification of convictions with the evidence that has not been verified in court proceedings in criminal cases.

Atslēgvārdi: tiesības uz taisnīgu tiesu, pušu līdztiesība, pierādījumi, pierādījumu pārbaude, liecinieku nopratināšana tiesā.

Keywords: right to fair trial, equality of arms, evidence, verification of evidence, witness examination in court proceedings.

Ievads

Ar grozījumiem Kriminālprocesa likumā¹, kas spēkā stājās 2021. gada 1. janvārī, ieviests jauns koncepts, kas sistēmiski atbilstoši šī likuma 413. panta ceturrtās daļas 1. teikumam, 489. panta pirmajai daļai un 512. panta otrās daļas 4. punktam tiesai ļauj notiesājošu spriedumu pamatot ar tādām kriminālprocesā iepriekš sniegtām liecībām, kas tiesā nav pārbaudītas, ar norādi, ja aizstāvība piekritusi šo liecību izmantošanai. Tādējādi aktualizējas situācijas, kurās tiesas atsevišķos gadījumos notiesājošus spriedumus var pamatot ar tādām liecībām, kas nav pārbaudītas.

Uz veikto grozījumu pamata tiesas procesa efektivitātes veicināšanas nolūkā izmainīta Kriminālprocesa likumā noteiktā tiesvedības kārtība, kas attiecas uz pierādījumu pārbaudi un to izmantošanu tiesas nolēmumu pamatošanā. Šāda tiesībspolitiska izšķiršanās, kuras rezultātā no apsūdzētā viedokļa izveidots arvien

¹ Kriminālprocesa likums: LV likums. Pieņemts: 21.04.2005. [20.01.2021. red.].

striktāks kriminālprocesuālais regulējums, objektīvi pieprasa izsvērt iespējamu līdzsvarojošo elementu ieviešanu šajā regulējumā attiecībā uz citām kriminālprocesa stadijām.

Atbilstoši minētajam tiek izvirzīts šī raksta mērķis – koncentrēti uzsvērt līdzšinējo Augstākās tiesas un Eiropas Cilvēktiesību tiesas (turpmāk – ECT) redzējumu par pierādījumu pārbaudi taisnīgas tiesas kontekstā, tostarp par procesuālajām iespējām izmantot nepārbaudītus pierādījumus notiesājoša sprieduma pamatošanai, kā arī apzināt no pušu līdztiesības principa izrietošās garantijas un līdzsvarojošos faktoros un izvērtēt iespēju tos iedzīvināt kā normatīvajā regulējumā, tā arī praksē.

Liecinieku liecību pārbaudes tiesiskais regulējums un prakse

Saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 71. panta septīto punktu pirmās instances tiesā apsūdzētajam ir šā likuma 60.² pantā noteiktās pamattiesības, kā arī tiesības piedalīties katra pierādījuma tiešā un mutvārdos veiktā pārbaudē, ja pierādījums attiecas uz viņa apsūdzību vai personu raksturojošiem datiem. Tātad likumdevējs ir nostiprinājis vispārīgu nosacījumu, ka apsūdzētajam ir tiesības pārbaudīt katru pierādījumu, kas attiecas uz viņa apsūdzību. Atbilstoši vispārējai kārtībai liecību pārbaude tiesā notiek, uzklusot liecinošo personu tieši un mutiski tiesas sēdē.

Savukārt ar grozījumiem Kriminālprocesa likumā, kas spēkā stājās 2021. gada 1. janvārī, nostiprināta jauna procesuālā kārtība. Atbilstoši tai apsūdzētais un viņa aizstāvis var piekrist neizsaukt uz tiesu atsevišķus lieciniekus, tādā veidā arī piekrītot šo liecību izmantošanai gan debatēs, gan arī tiesas nolēmuma pamatošanai. Tieslietu ministrijas sagatavotajā papildinātajā anotācijā² par grozījumiem Kriminālprocesa likuma 489. pantā, jo īpaši tā pirmajā daļā³, norādīts, ka grozījums paredz, ka turpmāk aizstāvībai būs tiesības norādīt uz tiesu aicināmās personas, proti, gan tās, kuras ir nopratinātas pirmstiesas kriminālprocesā, gan arī tās, kuras, pēc aizstāvības domām, būtu izsaucamas uz tiesas sēdi ar norādi, kāda apstākļa noskaidrošanai tās nepieciešams uzaicināt. Vienlaikus aizstāvības pusei tiks izskaidrots, ka, nelūdzot paziņojumā izsaukt kriminālprocesā agrāk nopratināto personu, kuras liecības iekļautas izmantojamo pierādījumu uzskaitījumā, aizstāvība piekrīt, ka liecībā fiksētās ziņas lietas dalībnieki varēs izmantot tiesas debatēs un tiesa nolēmumā savu secinājumu pamatošanai.

Papildu anotācijā tostarp norādīts, ka “[..] turpmāk tieši aizstāvības puse būs tā, kura norādīs uz tiesu aicināmo personu loku. Tāpat atzīmēts, ka grozījumi Kriminālprocesa likuma 512. pantā [..] nodrošinās to, ka turpmāk liecinieku

² Likumprojekta “Grozījumi Kriminālprocesa likumā” papildinātā anotācija. Pieejama: https://likumi.lv/ww/raksti/LIKUMI/PAPILDINATAS_ANOTACIJAS/PAPILD_ANOT_KPL_GROZ_555.DOCX [aplūkota 17.02.2021.].

³ Saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 489. panta pirmo daļu tiesnesis pēc krimināllietas saņemšanas savā tiesvedībā nosūta aizstāvībai aicinājumu 10 darba dienu laikā iesniegt tiesā paziņojumu par nopratināmajām personām. Ja aizstāvība paziņojumā norāda, ka nav nepieciešams izsaukt kriminālprocesā agrāk nopratināto personu, kuras liecības iekļautas tiesā izmantojamo pierādījumu uzskaitījumā, tad aizstāvība piekrīt, ka liecībā fiksētās ziņas lietas dalībnieki varēs izmantot tiesas debatēs un tiesa tās varēs izmantot nolēmumā savu secinājumu pamatošanai. Vienlaikus tiesnesis paziņo par tiesībām iesniegt to personu sarakstu, kuras agrāk nebija nopratinātas un kuras, pēc aizstāvības domām, būtu izsaucamas uz tiesas sēdi ar norādi, kāda apstākļa noskaidrošanai tās nepieciešams uzaicināt.

nopratināšana tiesā vai to liecību nolasīšana nebūs priekšnoteikums, lai šīs liecības varētu izmantot, izspriežot lietu un pamatojot spriedumu. Vēršam uzmanību, ka grozījumi nav vērsti uz to, lai tiesā vairs netiktu pārbaudīti pierādījumi, tostarp nopratināti liecinieki, tieši otrādi, turpmāk tiks pārbaudītas tieši tās liecības, kuras, pēc aizstāvības domām, ir nepieciešams pārbaudīt, tādā veidā nodrošinot personas tiesības uz taisnīgu tiesu [...].”

Aizstāvības izvēle par liecinieku nopratināšanu savā ziņā izpaužas kā pierādījumu attiecināmības izsvēršana. Šis pienākums primāri gulstas uz apsūdzības uzturētāju, jo viņš lietu virza uz tiesu, kā arī uz tiesu, kura izskata lietu pēc būtības. Nav šaubu, ka tiesas procesu ir iespējams efektīvizēt. Taču ir diskutabli šī mērķa sasniegšanai izraudzītie līdzekļi.

Uz pierādījumu pārbaudi attiecas arī Kriminālprocesa likuma 15. pantā noteiktās tiesības uz taisnīgu tiesu, 20. pantā noteiktās tiesības uz aizstāvību, 449. panta pirmajā daļā noteiktais, ka pirmās instances tiesa tieši pārbauda pierādījumus lietā. Turklāt saskaņā ar Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas⁴ (turpmāk – Eiropas Cilvēktiesību konvencija) 6. panta trešā punkta “d” apakšpunktu ikvienam, kas tiek apsūdzēts kriminālnoziedzībā, ir minimālas tiesības “nopratināt vai būt nopratinājamam apsūdzības lieciniekus un pieprasīt aizstāvības liecinieku klātbūtni un nopratināšanu tajos pašos apstākļos kā apsūdzības lieciniekus”. Augstākā tiesa ir atzīmējusi, ka kriminālprocesa pamatprincipu (tostarp tiesību uz taisnīgu tiesu) pārkāpums atzīstams par Kriminālprocesa likuma būtisku pārkāpumu šā likuma 575. panta trešās daļas izpratnē, kura dēļ pirmās instances tiesas spriedums ir atceļams un lieta nosūtāma jaunai izskatīšanai pirmās instances tiesā.⁵

Augstākā tiesa ir uzsvērusi, ka “[...] atbilstoši Kriminālprocesa likuma 569. panta pirmajai un trešajai daļai kasācijas instances tiesa lietu pēc būtības neizskata, pierādījumus lietā no jauna neizvērtē, taču tās kompetencē ietilpst izvērtēt, vai ir ievērotas Kriminālprocesa likumā izvirzītās prasības pierādījumu vērtēšanā, vai pareizi piemērots Krimināllikums, kvalificējot noziedzīgu nodarījumu un nosakot sodu, vai tiesas nolēmums atbilst Kriminālprocesa likuma prasībām, vai nav pārkāpts kriminālprocesa pamatprincips – tiesības uz lietas izskatīšanu taisnīgā tiesā”⁶. Tiesai savs atzinums ir jāpamato ar likumu, pārbaudītiem un novērtētiem pierādījumiem.⁷

Augstākā tiesa norādījusi, ka Kriminālprocesa likumā noteiktās pierādījumu pārbaudes kārtības neievērošana un tiesas atzinumu pamatošana ar pierādījumiem, kas nav pārbaudīti likumā noteiktajā kārtībā, ir pretrunā ar Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. panta pirmajā daļā, Satversmes 92. pantā un Kriminālprocesa likuma 15. pantā nostiprinātajam pamatprincipam – tiesībām uz taisnīgu tiesu.⁸ Kā jau tika atzīmēts, ar grozījumiem Kriminālprocesa likumā, kas spēkā

⁴ Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Pieņemta 04.11.1950. Pieejama: <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/649> [aplūkots 09.02.2021.].

⁵ Augstākās tiesas 17.12.2020. lēmums lietā Nr. SKK-489/2020, 8. punkts. Pieejams: <http://at.gov.lv/downloadlawfile/6990> [aplūkots 15.02.2021.].

⁶ Augstākās tiesas 14.02.2020. lēmums lietā Nr. SKK-33/2020 (ECLI:LV:AT:2020:0214.11810015009.6.L); Augstākās tiesas 19.19.2017. lēmums lietā Nr. SKK-532/2017 (ECLI:LV:AT:2017:1010.15830406610.1.L.).

⁷ Sal. Augstākās tiesas 14.07.2020. lēmums lietā Nr. SKK-359/2020 (ECLI:LV:AT:2020:0714.11120092918.8.L.).

⁸ Augstākās tiesas 10.10.2013. lēmums lietā Nr. SKK-463/2013 (krimināllieta Nr. 01517014603); Augstākās tiesas 16.10.2017. lēmums lietā Nr. SKK-472/2017 (krimināllieta Nr. 11860001416); Augstākās tiesas 2020. gada lēmums lietā Nr. SKK-[F]/2020.

stājās 2021. gada 1. janvārī, ir mainījusies pierādījumu pārbaudes kārtība, kas kā izņēmumu pieļauj arī nepārbaudītu pierādījumu izmantošanu nolēmuma pamatošanā. Šādi likuma grozījumi, iespējams, Augstākās tiesas judikatūrā iepriekš par pierādījumu pārbaudi paustās atziņas nosacīti padara par nepiemērojamām. Taču Kriminālprocesa likuma 15. pantā nostiprinātais kriminālprocesa pamatprincips un par to izveidojusies judikatūra ir arvien aktuāla. Turklāt bez ievēribas nevar atstāt arī Eiropas Cilvēktiesību konvencijā nostiprinātās garantijas, kuru saturu un piemērošanu ir interpretējusi ECT.

ECT Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. panta pirmā punkta un trešā punkta "d" apakšpunkta tvērumā tostarp ir vērtējusi apstākļus saistībā ar liecinieku nopratināšanu un sacīkstes principa ievērošanu kriminālprocesā. ECT uzsvēra, ka vispārīgais princips, kas noteic Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. panta piemērošanu, ir taisnīgums. Tiesības uz taisnīgu tiesu demokrātiskā sabiedrībā ieņem nozīmīgu vietu, tādēļ nevar būt pamata 6. panta pirmajā punktā noteikto garantiju šaurai interpretācijai.⁹ ECT atkārtoti, ka Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. panta otrajā punktā nostiprinātā nevainīguma prezumpcija un 6. panta trešā punkta "d" apakšpunktā nostiprinātās garantijas saistībā ar liecinieku nopratināšanu ir 6. panta pirmajā punktā noteikto tiesību uz taisnīgu tiesu elementi, kas ir jāņem vērā ikreiz, kad tiek izvērtēts procesa taisnīgums kopumā.¹⁰

Atbilstoši vispārīgajam principam Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. panta pirmais punkts un trešā punkta "d" apakšpunkts pieprasa, lai apsūdzētajam tiek nodrošināta adekvāta un pienācīga iespēja apstrīdēt un iztaujāt pret viņu liecinošo personu. Tas iespējams gan liecību sniegšanas brīdī, gan arī vēlākā procesa stadijā.¹¹ ECT ir uzsvērusi, ka Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. panta trešā punkta "d" apakšpunktā nostiprinātais ir specifisks garants tiesību uz taisnīgu uzklaušīšanu nodrošināšanai atbilstoši minētā panta 1. punktam un kas ir jāņem vērā procesa taisnīguma izvērtējumā.¹² Vispārīgā gadījumā 6. panta trešā punkta "d" apakšpunktā nostiprinātais princips, kas noteic, ka sacīkstes ietvaros pirms apsūdzētā notiesāšanas visiem pierādījumiem ir jābūt uzrādītiem viņam publiskas uzklaušīšanas laikā.¹³ Izņēmumi no šī principa nedrīkst pārkāpt personas tiesības uz aizstāvību, vispārīgi Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. panta pirmā punkta un trešā punkta "d" apakšpunkta nosacījumi pieprasa, ka apsūdzētajam ir jānodrošina adekvāta un piemērota iespēja apstrīdēt un nopratināt pret viņu liecinošo liecinieku brīdī, kad tiek sniegti paskaidrojumi, vai arī vēlākā procesa stadijā.¹⁴

Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. panta trešā punkta "d" apakšpunktā lietotajam jēdzienam "liecinieks" ir autonoma nozīme šīs konvencijas izpratnē, kas tostarp ietver arī ekspertus kā lieciniekus.¹⁵ Taču eksperta kā liecinieka loma ir nodalīta no aculiecinieka lomas, jo pēdējais tiesai sniedz personiski uztvertu

⁹ ECT 14.01.2020. spriedums lietā *Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia* (Nr. 2) (iesniegumu Nr. 51111/07 un 42757/07), 473. punkts.

¹⁰ Turpat, 474. punkts.

¹¹ ECT 12.05.2016. spriedums lietā *Poletan and Azirovik v. the former Yugoslav Republic of Macedonia* (iesniegumu Nr. 26711/07, 32786/10 un 34278/10), 81. punkts.

¹² ECT 12.01.2017. spriedums lietā *Batek and Others v. The Czech Republic* (iesnieguma Nr. 54146/09), 36. punkts.

¹³ ECT 15.12.2015. spriedums lietā *Schatschaschwili v. Germany* (iesnieguma Nr. 9154/10), 103. punkts.

¹⁴ ECT 12.05.2016. spriedums lietā *Poletan and Azirovik v. the former Yugoslav Republic of Macedonia* (iesniegumu Nr. 26711/07, 32786 un 34278/10), 81. punkts.

¹⁵ ECT 06.10.2016. spriedums lietā *Constantinides v. Greece* (iesnieguma Nr. 76438/12), 37.–38. punkts.

informāciju par konkrēto notikumu.¹⁶ Lai izvērtētu nepieciešamību noprotināt ekspertu kā liecinieku tiesas sēdē, ECT uzsver, ka ir jāņem vērā Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. panta pirmajā punktā nostiprinātais taisnīgas tiesas principa koncepts, jo īpaši no tā izrietošās garantijas uz sacīkstes procesu un pušu līdztiesību. Pušu līdztiesības princips uzsver, ka iesniedzējam ir jābūt nodrošinātam ar saprātīgu iespēju izklāstīt savu lietu apstākļos, kas viņu nenostāda neizdevīgā situācijā salīdzinājumā ar pretējo pusi. Pušu līdztiesības principa koncepts neizsmēļ Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. panta trešā punkta “d” apakšpunkta un arī 6. panta pirmā punkta saturu, kurā šis koncepts atspoguļo tikai vienu no tā elementiem. Atbilstoši Eiropas Cilvēktiesību konvencijai ECT mērķis nav izlemt, vai liecinieka liecības tika atbilstoši atzītas par pierādījumu, bet izvērtēt, vai process kopumā, ieskaitot pierādījumu iegūšanu, bijis taisnīgs.¹⁷

ECT savā judikatūrā ir uzsvērusi, ka pierādījumu pieļaujamības nosacījumus primāri regulē nacionālais likums.^{18, 19} Tādēļ vispārīgais princips uzliek nacionālajām tiesām par pienākumu izvērtēt pierādījumus, tostarp to pierādījumu attiecināmību, kurus apsūdzētais vēlas iegūt. Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. panta trešā punkta “d” apakšpunkts kā vispārīgais nosacījums atstāj nacionālo tiesu ziņā izvērtēt, vai ir nepieciešams izsaukt lieciniekus²⁰, taču tas neuzliek par pienākumu apsūdzētā uzdevumā nodrošināt visu liecinieku klātbūtni un noprotināšanu tiesā, šī noteikuma mērķis, kā norāda lietotie vārdi ”tādos pašos apstākļos”, ir nodrošināt pilnīgu pušu līdztiesību attiecīgajā jautājumā.²¹ Attiecīgi nav pietiekami, ja apsūdzētais iebilst, ka viņam nav ļauts noprotināt noteiktus lieciniekus, viņam šāds lūgums ir jāpamato ar skaidrojumu, kāpēc konkrētos lieciniekus ir nepieciešams noprotināt un kā viņu sniegtās ziņas par faktiem palīdzēs noskaidrot patiesību.²² Pie šiem apstākļiem atteikums noprotināt apsūdzētā lūgtos lieciniekus tikai izņēmuma gadījumos veidos Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. panta pārkāpumu.²³ Liecinieka neierašanās neapdraud kriminālprocesa taisnīgumu arī lietās, kurās aizstāvības liecinieku liecību pārbaude pieprasīta, lai konstatētu jautājumu, kas pārsniedz apsūdzības robežas, vai arī gadījumos, kad liecība nespēj pamatot apsūdzētā nevainīgumu.²⁴

Tas, cik stipriem jābūt līdzsvarojošiem faktoriem, lai tiesas procesu varētu atzīt par taisnīgu, ir atkarīgs no liecību, kuras nav pārbaudītas tiesas sēdē (persona nav noprotināta tiesā), nozīmības: jo svarīgāks ir šis pierādījums, jo nopietnākiem jābūt līdzsvarojošiem faktoriem. Šiem faktoriem jānodrošina taisnīgs un pienācīgs liecību ticamības izvērtējums.²⁵ Saistībā ar tiesas sēdē nepārbaudītu liecību izmantošanu ECT ir uzsvērusi vairākus elementus, kam var būt nozīme, proti, vai tiesa ir ar nepieciešamo piesardzību vērtējusi liecības, kuras sniegusi persona, kas

¹⁶ ECT 25.07.2013. spriedums lietā *Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia* (iesniegumu Nr. 11082/06 un 13772/05), 711. punkts.

¹⁷ ECT 14.01.2020. spriedums lietā *Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia* (Nr. 2) (iesniegumu Nr. 51111/07 un 42757/07), 476., 477. punkts.

¹⁸ ECT 19.01.2021. spriedums lietā *Keskin v. The Netherlands* (iesnieguma Nr. 2205/16), 39. punkts.

¹⁹ ECT 06.05.2003. spriedums lietā *Perna v. Italy* (iesnieguma Nr. 48898/99), 29. punkts.

²⁰ ECT 22.04.1992. spriedums lietā *Vidal v. Belgium* (iesnieguma Nr. 12351/86), 33. punkts.

²¹ ECT 18.12.2018. spriedums lietā *Murtazaliyeva v. Russia* (iesnieguma Nr. 36658/05), 139. punkts.

²² Turpat, 158. punkts.

²³ ECT 14.02.2008. spriedums lietā *Dorokhov v. Russia* (iesnieguma Nr. 66802/01), 65. punkts.

²⁴ ECT 18.12.2018. spriedums lietā *Murtazaliyeva v. Russia* (iesnieguma Nr. 36658/05) 143. punkts.

²⁵ ECT 15.12.2015. spriedums lietā *Schatschaschwili v. Germany* (iesnieguma Nr. 9154/10), 116. un 125. punkts.

nepiedalās tiesas sēdē, ņemot vērā, ka šādam pierādījumam ir mazāks spēks; vai tiesa ir detalizēti pamatojusi, kāpēc tā uzskata šādas liecības par ticamām, atsaucoties arī uz citiem pieejamiem pierādījumiem;²⁶ vai liecības, ko izmeklēšanas laikā sniegusi persona, kas nepiedalās tiesas sēdē, ir ierakstītas videoformātā;²⁷ vai aizstāvībai iztiesāšanas laikā vai pirmstiesas procesā ir iespēja uzdot jautājumus netieši, piemēram, rakstiski²⁸.

Viens no taisnīgas tiesas nosacījumiem ir iespēja apsūdzētajam konfrontēt lieciniekus tiesas priekšā, kura izlemj lietu pēc būtības, jo tiesneša novērojumi par noteikta liecinieka izturēšanos un ticamību var radīt apsūdzētajam noteiktas tiesiskās sekas.²⁹ Minētais tostarp attiecas arī uz ekspertiem kā lieciniekiem.³⁰ ECT judikatūrā ir nostiprināts, ka ir nepieciešams nodrošināt apsūdzētā tiesības iepazīties un apstrīdēt ne tikai eksperta atzinumu, bet arī atzinuma sagatavotāju ticamību, viņus tieši nopratinot.³¹

ECT uzsver, ja apsūdzības uzturētājs nolemj, ka konkrēta persona ir svarīgs informācijas avots, un nolemj personas liecību izmantot tiesā un ja tiesa liecību izmanto notiesājoša sprieduma pamatošanai, ir jāprezūmē, ka liecinieka personīga ierašanās tiesā un viņa nopratināšana ir obligāti nepieciešama, izņemot gadījumus, kad liecinieka liecība ir acīmredzami neattiecināma vai nebūtiska.³² Ja notiesājoša sprieduma pamatā vienīgi vai izšķirošā pakāpē ir liecinieka liecības, kuras apsūdzētajam izmeklēšanas vai tiesas laikā nebija iespēju pārbaudīt, tiesības uz aizstāvību tiek ierobežotas tādā apjomā, kas nav savienojams ar Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. pantā noteiktajām garantijām.³³ Iepriekš minētie apstākļi uzsver tiešuma un mutiskuma principu un pierādījumu pārbaudes izdarīšanas, tostarp liecinieku nopratināšanas, nozīmi. Tā tiesnesim dod iespēju ne tikai izvērtēt krimināllietas materiālus kā dokumentus, bet arī cilvēciski pārliecināties par liecinieku un citu liecinošo personu sniegto ziņu par faktiem ticamību.

Situācijā, kad liecinieks nekad nav nopratināts tiesā, taču viņa liecība izmantota notiesājoša sprieduma pamatošanai, ECT ir konstatējusi apsūdzētā tiesību uz taisnīgu tiesu, jo īpaši sacīkstes principa un pušu līdztiesības principa būtisku ietekmēšanu, kas attiecīgi izraisa Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. panta pirmā punkta un trešā punkta "d" apakšpunkta pārkāpumu.³⁴ ECT ir arī izvērtējusi apstākļus, kad liecinieka liecības ir vienīgie vai izšķirošie pierādījumi tam, lai konstatētu apsūdzētās personas iesaistīšanos izmeklējamajā noziegumā. Reģionālajai tiesai bija pienākums nodrošināt pieteicēju ar iespēju sagatavot aizstāvību atbilstošā veidā un izvirzīt savus attiecīgos argumentus. Tā vietā tiesa savus secinājumus pamatoja ar liecinieku liecībām, kas nekad netika pārbaudītas.³⁵ Ņemot vērā, ka tās mērķis ir pārliecināties par to, vai process kopumā bijis taisnīgs, ECT ir jāpārbauda pietiekamu līdzsvarojošo faktoru esamība gadījumos, kad promesoša liecinieka

²⁶ ECT 15.12.2015. spriedums lietā *Schatschaschwili v. Germany* (iesnieguma Nr. 9154/10), 126.–131. punkts.

²⁷ ECT 24.05.2016. spriedums lietā *Przydzia v. Poland* (iesnieguma Nr. 15487/08), 53. punkts.

²⁸ ECT 29.03.2016. spriedums lietā *Paic v. Croatia* (iesnieguma Nr. 47082/12), 47. punkts.

²⁹ ECT 04.06.2013. spriedums lietā *Hanu v. Romania* (iesnieguma Nr. 10890/04), 40. punkts.

³⁰ ECT 10.07.2012. spriedums lietā *Gregachević v. Croatia* (iesnieguma Nr. 58331/09), 39. punkts.

³¹ ECT 27.03.2014. spriedums lietā *Matytsina v. Russia* (iesnieguma Nr. 58428/10), 177. punkts.

³² ECT 25.07.2013. spriedums lietā *Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia* (iesniegumu Nr. 11082/06 un 13772/05), 712. punkts.

³³ ECT 11.10.2018. spriedums lietā *Tuskia and Others v. Georgia* (iesnieguma Nr. 14237/07), 99. punkts.

³⁴ ECT 14.01.2020. spriedums lietā *Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia* (Nr. 2) (iesniegumu Nr. 51111/07 un 42757/07), 484., 485. punkts.

³⁵ ECT 06.09.2018. spriedums lietā *Dadayan v. Armenia* (iesnieguma Nr. 14078/12), 52. punkts.

liecības bijušas vienīgais vai izšķirošais pamats apsūdzētā notiesāšanai, kā arī tad, kad nav skaidrs, vai attiecīgie pierādījumi ir vienīgie vai izšķirošie, pārliecinoties, vai tiem ir īpaša nozīme un to pieļaušana izmantošanai pierādīšanā var ierobežot aizstāvību. Līdzsvarojošo faktoru apjoms, kas nepieciešams procesa atzīšanai par taisnīgu, ir atkarīgs no promesoša liecinieka liecību pārliecinošā spēka. Jo svarīgāki ir šie pierādījumi, jo lielāka nozīme procesa taisnīgumu garantējošajiem līdzsvarojošajiem faktoriem.³⁶

Tāpat ECT ir uzsvērusi, ka bez "liecinieku" nopratināšanas vēl viena no Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. panta trešā punkta "d" apakšpunktā nostiprinātā pušu līdztiesības principa izpausmēm ir arī dokumentu iegūšana. Nacionālajām tiesām, noraidot apsūdzētā lūgumus, ir pienākums tos motivēt ne tikai gadījumos, kad tiek lūgts izsaukt lieciniekus. Šāds pienākums paust atteikuma motīvus attiecas arī uz gadījumiem, kad apsūdzētais lūdz izprasīt cita veida pierādījumus, tostarp tādus, kas atrodas pie trešajām personām.³⁷

Saistībā ar minēto atzīmējama situācija, kad tiesas procesā aizstāvība pietiekusi lūgumu lietas materiāliem pievienot jaunus ekspertu atzinumus. ECT, vērtējot pušu līdztiesības principa ievērošanu, ņem vērā, ka apsūdzības uzturētājs lietas ietvaros šādus ekspertu atzinumus ir iesniedzis tiesai konkrētu apstākļu pierādīšanai. Ekspertu atzinumi iegūti pirmstiesas izmeklēšanā, kura nav notikusi kā sacikstes process un kurā apsūdzētais nav piedalījies. Apsūdzētajam tostarp nebija iespēju formulēt savus jautājumus ekspertiem, apstrīdēt viņus vai arī ierosināt arī sevis izraudzītu ekspertu iekļaušanu ekspertīzes veikšanā u. c. ECT konstatēja, ka apsūdzēto iegūtos ekspertu atzinumus tiesa neatzina par pierādījumiem un neiekļāva pierādījumu kopumā. Izskatāmajā lietā nacionālā tiesa bija ierobežojusi tulkojusi nosacījumu par speciālista uzaicināšanu, vienīgi vispārīgi atsaucoties uz speciālista kompetenci, tādā veidā liedzot apsūdzētajam iespēju atspēkot apsūdzības uzturētāja izmantotajos ekspertu atzinumos izdarītos secinājumus, kas nav samērojami ar pušu līdztiesības principu. Turklāt ECT papildināja, ka šādā veidā nav nodrošināts līdzsvars starp apsūdzētā un apsūdzības uzturētāja tiesībām iegūt un izmantot "eksperta pierādījumus", kas atzīstams par pušu līdztiesības principa pārkāpumu.³⁸

Kā redzams no ECT paustajām atziņām par pušu līdztiesības principa izpausmi kriminālprocesā, tas attiecas ne tikai uz personu tiesībām tiesas procesā. Lai konstatētu, ka process noritējis taisnīgi, ievērojot pušu līdztiesību, ECT vērs uzmanību pat uz apsūdzētā tiesībām pirmstiesas kriminālprocesā un izmeklēšanas raksturu. Proti, ja izmeklēšana nav kā sacikstes process, tādā gadījumā ir būtiski tiesas procesā nodrošināt līdzsvaru arī apsūdzētā tiesībās uz pierādījumu iegūšanu, to iesniegšanu, kā arī apsūdzības pierādījumu atspēkošanu.

Šobrīd likumdevējs tiesas procesa efektivitātes nodrošināšanas un tiesvedību ilguma samazināšanas nolūkā ir veicis vairākas izmaiņas apsūdzētā procesuālās tiesībās tiesā un to izmantošanas kārtību atsevišķos gadījumos pakļāvis stingriem termiņiem. Nav šaubu, ka šādu grozījumu mērķis ir disciplinēt apsūdzētos un viņu aizstāvjus. Tajā pašā laikā pušu līdztiesības princips taisnīga procesa un kriminālprocesa mērķa sasniegšanas nolūkā uzliek par pienākumu nodrošināt, ka viena no

³⁶ ECT 31.03.2016. spriedums lietā *Seton v. The United Kingdom* (iesnieguma Nr. 55287/10), 59. punkts.

³⁷ ECT 14.01.2020. spriedums lietā *Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia* (Nr. 2) (iesniegumu Nr. 51111/07 un 42757/07), 515., 517. punkts.

³⁸ Turpat, 494.–499. punkts.

procesā iesaistītajām pusēm netiek nostādīta nevienlīdzīgā stāvoklī iepretim otrai pusei. Citiem vārdiem, arī apsūdzētajam taisnīgā procesā tiek garantēts noteikts un arī neatņemams procesuālo tiesību minimums, tostarp tiesības iegūt un tiesai iesniegt dažādus pierādījumus, kā arī apstrīdēt apsūdzības pierādījumus un iebilst pret to ticamību. Ja šīs tiesības atbilstoši šī brīža tiesībpolitiskajam virzienam tiek attiecīgā veidā pakārtotas stingriem to īstenošanas nosacījumiem, taisnīgas tiesas un pušu līdztiesības principa garantēšana objektīvi pieprasa tās personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību, šo tiesību minimumu līdzsvaroti ar izmeklēšanas interesēm nodrošināt jau pirmstiesas kriminālprocesā. Lai līdzsvaroti veicinātu tiesas procesa efektivitāti, ir pārskatāma līdz šim absolutizētā izmeklēšanas noslēpuma institūta daba, kas atsevišķos gadījumos var nebūt savienojama ar kriminālprocesa mērķi.

Tiesības uz taisnīgu tiesu un taisnīgu procesu, kā arī no tām izrietošais pušu līdztiesības princips neliedz to, ka jau pirmstiesas kriminālprocesā varētu būt iespējams ar personas, kurai ir tiesības uz aizstāvību, līdzdarbību veikt atsevišķas izmeklēšanas darbības, kas saistītas ar pierādījumu iegūšanu un to ticamības pārbaudi. Šobrīd atbilstoši Kriminālprocesa likumam tas, piemēram, ir iespējams konfrontēšanā, liecību pārbaudē uz vietas, kā arī izmeklēšanas darbībās, kas tiek veiktas uz šīs personas vai viņas aizstāvja pieteikuma pamata³⁹, kā arī uzdodot papildjautājumus, ja ekspertīze attiecas uz aizdomās turēto⁴⁰. Citas tiesības līdzdarboties pirmstiesas izmeklēšanā aizdomās turētajam nav noteiktas.

Uzskaitītie gadījumi skaidri norāda, cik šauri šobrīd pirmstiesas kriminālprocesā iespējams iesaistīt personu, kurai ir tiesības uz aizstāvību. Pirmstiesas kriminālprocesā arī ekspertīzes – atkārtotas un arī papildu ekspertīzes – nosaka procesa virzītājs, un šādā gadījumā to tvērums pamatā ir tikai aizdomu vai apsūdzības pamatošanai nepieciešamie fakti un apstākļi. Tikai atsevišķos gadījumos to noteikšanā procesa virzītājs ievēro personas, kurai ir tiesības uz aizstāvību, vai aizstāvja pieteikumā ietverto lūgumu. Atbilstoši Kriminālprocesa likuma 27. panta pirmās daļas 5. punktam procesa virzītājs nodrošina iespēju kriminālprocesā iesaistītajām personām īstenot likumā noteiktās tiesības. Taču procesa virzītāja pirmstiesas kriminālprocesā noskaidrotos faktus un apstākļus persona, kurai ir tiesības uz aizstāvību, var precizēt vai pat oponent tikai tiesas procesā. Tiesa kā procesa virzītājs ir vienīgā, kura faktiski uzņemas atbildību par taisnīga procesa nodrošināšanu. Tādēļ ar apsūdzētā tiesību īstenošanu un nepieciešamo līdzsvarojošo faktoru praktisku un efektīvu nodrošināšanu tiesas process arī neizbēgami paildzinās.

Lai neatliktu prasību garantēt no taisnīga procesa izrietošos līdzsvarojošos faktoros tikai tiesas procesā, jau pirmstiesas kriminālprocesā kā izmeklēšanā, tā arī kriminālvajāšanā iespējams nodrošināt, ka persona, kurai ir tiesības uz aizstāvību, zināmā veidā līdzdarbojas izmeklēšanā un izmanto savas procesuālās tiesības, kas vērstas uz pierādījumu iegūšanu un to pārbaudi. Arī periodikā atzīmēts, ka apsveicama iespēja aizstāvībai piešķirt plašākas iespējas iesaistīties pirmstiesas procesā, tai skaitā piedalīties pratināšanās u. tml., ciktāl to iespējams pieļaut, netraucējot kriminālprocesa mērķu sasniegšanai.⁴¹

³⁹ Sk. Kriminālprocesa likuma 66. panta pirmās daļas 5. punktu.

⁴⁰ Sk. Kriminālprocesa likuma 66. panta pirmās daļas 7. punktu.

⁴¹ Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Jaunākie grozījumi Kriminālprocesa likumā: apskats un komentāri. Jurista Vārds, 05.01.2021., Nr. 1 (1163), 12.–23. lpp.

Šajā sakarā ir apsverama jauna procesuālo garantiju ieviešana personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību. Piemēram, tiesības uzdot lieciniekam jautājumus ne tikai konfrontēšanā, bet arī, piemēram, atkārtotā pratināšanā. No izteiktajām aizdomām persona un aizstāvis var secināt, vai tās ir pamatotas un kādi ir to pamatā esošie pierādījumu veidi. Šādā gadījumā rakstveida jautājumu uzdošana lieciniekam no aizstāvības puses jau pirmstiesas kriminālprocesā ne tikai sekmēs pušu līdztiesību un personas tiesības uz taisnīgu procesu, bet arī nodrošinās ātrāku un efektīvāku tiesas procesu, kas veicinās kriminālprocesa mērķa sasniegšanu kopumā.

Rakstveida jautājumu uzdošana būtu attiecināma arī uz ekspertiem lieciniekiem. Ekspertīžu sakarā ir apsverama iespēja aizdomās turētajam noteikt tiesības uzdot papildu jautājumus ne tikai gadījumā, kad ekspertīze attiecas uz šo personu, bet arī citos gadījumos. Tāpat bez papildu jautājumu uzdošanas arī personas, kurai ir tiesības uz aizstāvību, izraudzītu ekspertu iesaistīšana ekspertīzē garantētu pilnīgu nepieciešamo apstākļu noskaidrošanu. Plašāku jautājumu uzdošana un arī personas, kurai ir tiesības uz aizstāvību, izraudzītu ekspertu piedalīšanās ekspertīzē garantētu to, ka eksperta atzinums ir pēc iespējas pilnīgs, kas savukārt var izslēgt situācijas, kad ekspertīzes tiek atkārtoti nozīmētas tiesas procesa laikā. Tas tiešā veidā samazinās lietu izskatīšanas ilgumu. Kā jau tika atzīmēts, iepriekš minētais iespējams tikai tad, ja tiek pārskatīts izmeklēšanas noslēpuma institūts.

Kopsavilkums

1. Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. panta trešā punkta “d” apakšpunkts kā vispārīgais nosacījums atstāj nacionālo tiesu ziņā izvērtēt, vai ir nepieciešams izsaukt lieciniekus, taču tas neuzliek par pienākumu apsūdzētā uzdevumā nodrošināt visu liecinieku klātbūtni un nopratināšanu tiesā, nodrošinot pilnīgu pušu līdztiesību attiecīgajā jautājumā. Attiecīgi nav pietiekami, ja apsūdzētais iebilst, ka viņam nav ļauts nopratināt noteiktus lieciniekus. Viņam šāds lūgums ir jāpamato ar skaidrojumu, kāpēc konkrētos lieciniekus ir nepieciešams nopratināt un kā viņu sniegtās ziņas par faktiem palīdzēs noskaidrot patiesību.
2. Ja apsūdzības uzturētājs nolemj, ka konkrēta persona ir svarīgs informācijas avots, un nolemj personas liecību izmantot tiesā un ja tiesa liecību izmanto notiesājoša sprieduma pamatošanai, ir jāprezūmē, ka liecinieka personīga ierašanās tiesā un viņa nopratināšana ir obligāti nepieciešama, izņemot gadījumu, kad liecinieka liecība ir acīmredzami neattiecināma vai nebūtiska.
3. Pušu līdztiesības princips attiecas ne tikai uz personu tiesībām tiesas procesā. Lai konstatētu, ka process noritējis taisnīgi, ievērojot pušu līdztiesību, ECT vērš uzmanību pat uz apsūdzētā tiesībām pirmstiesas kriminālprocesā un izmeklēšanas raksturu. Proti, ja izmeklēšana nav kā sacikstes process, tādā gadījumā ir būtiski tiesas procesā nodrošināt līdzsvaru arī apsūdzētā tiesībās uz pierādījumu iegūšanu, to iesniegšanu, kā arī apsūdzības pierādījumu atspēkošanu.
4. Arī apsūdzētajam taisnīgā procesā tiek garantēts noteikts un arī neatņemams procesuālo tiesību minimums, tostarp tiesības iegūt un tiesai iesniegt dažādus pierādījumus, kā arī apstrīdēt apsūdzības pierādījumus un iebilst pret to ticamību. Ja šīs tiesības atbilstoši šī brīža tiesībpolitiskajam virzienam tiek

attiecīgā veidā pakārtotas stingriem to īstenošanas nosacījumiem, taisnīgas tiesas un pušu līdztiesības principa garantēšana objektīvi pieprasa tās personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību, šo tiesību minimumu līdzsvaroti ar izmeklēšanas interesēm nodrošināt jau pirmstiesas kriminālprocesā.

5. Ir apsverama jauna procesuālo garantiju ieviešana personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību. Piemēram, tiesības uzdot lieciniekam jautājumus ne tikai konfrontēšanā, bet arī, piemēram, atkārtotā pratināšanā. Rakstveida jautājumu uzdošana lieciniekam no aizstāvības puses jau pirmstiesas kriminālprocesā ne tikai sekmēs pušu līdztiesību un personas tiesības uz taisnīgu procesu, bet arī nodrošinās ātrāku un efektīvāku tiesas procesu, kas veicinās kriminālprocesa mērķa sasniegšanu kopumā.
6. Ekspertīžu sakarā ir apsverama iespēja aizdomās turētajam noteikt tiesības uzdot papildu jautājumus ne tikai gadījumā, kad ekspertīze attiecas uz šo personu, bet arī citos gadījumos. Tāpat bez papildu jautājumu uzdošanas arī personas, kurai ir tiesības uz aizstāvību, izraudzītu ekspertu iesaistīšana ekspertīzē garantētu pilnīgu nepieciešamo apstākļu noskaidrošanu. Plašāka jautājumu uzdošana un arī personas, kurai ir tiesības uz aizstāvību, izraudzītu ekspertu piedalīšanās ekspertīzē garantētu to, ka eksperta atzinums ir pēc iespējas pilnīgs, kas savukārt var izslēgt situācijas, kad ekspertīzes tiek atkārtoti nozīmētas tiesas procesa laikā. Tas tiešā veidā samazinās lietu izskatīšanas ilgumu.

LĪDZSVARS STARP ATKLĀTUMU UN INTERESĒM IZSKATĪT LIETU SLĒGTĀ TIESAS SĒDĒ KRIMINĀLPROCESA LIKUMĀ UN TĀ PIEMĒROŠANĀ PRAKSĒ

BALANCE BETWEEN OPENNESS AND INTERESTS TO HOLD A HEARING *IN CAMERA* IN THE CRIMINAL PROCEDURE LAW AND ITS APPLICATION IN PRACTICE

Ērika Gribonika, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
doktora studiju programmas “Tiesību zinātne” studente

Summary

The article is designed as a doctrinal, descriptive study that examines the principle of openness in criminal proceedings. It is structured in two parts; the first part identifies the content and significance of openness as a constitutional value in a democratic state governed by the rule of law, whereas the second part of the article describes the restrictions of the principle of openness set by the legislator in the Criminal Procedure Law, as well as outlines the content of the interests for the protection of which these restrictions have been created. Finally, the mechanisms established by law for maintaining the created balance are considered.

Atslēgvārdi: atklātums, krimināllietas iztiesāšana, tiesības uz taisnīgu tiesu, pamatprincipi, slēgta tiesas sēde.

Keywords: openness, trial of criminal case, right to fair trial, basic principles, *in camera* hearings.

Ievads

Atklātums (publiskums) ir viens no tiesību uz taisnīgu tiesu elementiem¹ un tādējādi iegulst Latvijas Republikas Satversmes² 92. panta pirmajā teikumā. Atklātums kā iztiesāšanas pamatprincips iekļauts arī vispārējo tiesu varas darbības ietvaru nosakošā likuma “Par tiesu varu”³ 19. pantā, kā arī speciālajā

¹ Briede J., Višķere I., Litvins G., Bitāns A., Danovskis E. Komentārs Satversmes 92. pantam. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Zin. vad. prof. R. Balodis. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 138. lpp.

² Latvijas Republikas Satversme: LV likums. Pieņemts 15.02.1922. [01.03.2021. red.].

³ Likums “Par tiesu varu”: LV likums. Pieņemts 15.12.1992. [01.03.2021. red.].

likumā – Kriminālprocesa likuma⁴ (turpmāk arī – KPL) 450. pantā. Tomēr prasība izskatīt lietu atklāti nav absolūta – no atklātuma principa tvēruma nošķirama nevēlamā (kaitīgā) publicitāte.⁵

Raksta mērķis, veidojot to kā doktrinālu, deskriptīvu pētījumu, ir apzināt atklātas krimināllietas iztiesāšanas nozīmi un šī principa pašreizējās robežas Kriminālprocesa likumā, kuras iezīmē likumdevēja noteiktie izņēmumi. Darba gaitā, izmantojot tiesību normu iztulkošanas metodes, no vienas puses, apskatīts atklātuma principa saturs, jēga un mērķi, kuriem tas kalpo, savukārt, no otras puses, apzinātas ar atklātuma principu konkurējošās intereses, likumdevēja rastie šo koliziju risinājumi.

1. Atklātuma princips Kriminālprocesa likumā

Apgaismības laika filozofu apjūsmoti un revolucionārās Francijas likumdevēja atzīti atklātuma un mutiskuma principi, kuri raksturo anglosakšu sacikstes principā balstīto kriminālprocesu, ienāca kontinentālajā Eiropā.⁶ Apvienojot sacikstes un inkvizitīvā principa elementus kriminālprocesā, 1808. gada Francijas Kriminālprocesaālajā kodeksā (*Code d'instruction criminelle* – franču val.) līdz ar zvērināto tiesu iekļauti arī atklātums, tiešums un mutiskums kā krimināllietas iztiesāšanas stadijas pamatprincipi.⁷

Krievijas impērijas tiesu reformas laikā izstrādātajā Kriminālprocesa nolikumā⁸ (*Устав уголовного судопроизводства* – krievu val.), ietekmējoties no Francijā jaunradītajiem tiesību modeļiem,⁹ tika ieviesti demokrātiski tiesas procesa principi,¹⁰ tostarp pamatnoteikums, ka krimināllietu tiesā izskata atklāti, kā arī prasība nolēmumus paziņot publiski. Minētās tiesību normas 1889. gadā, ieviešot Kriminālprocesa nolikumu,¹¹ pārņēma visā Latvijas teritorijā, un šāds regulējums saglabājās arī Latvijas brīvvalstī.¹²

Turklāt, neraugoties uz to, ka okupācijas rezultātā notika pāreja uz sociālistisko tiesību loku, kurā neatzina nerakstītus tiesību avotus,¹³ atklātums no kriminālprocesa regulējošajiem tiesību aktiem nepazuda un principa kodolu turpināja veidot

⁴ Kriminālprocesa likums: LV likums. Pieņemts 21.04.2005. [01.03.2021. red.].

⁵ Frederick W., Goundry I. When Can the Courtroom Be Closed in Criminal Proceedings. *Law Forum*, 1990, 21(1), p. 17.

⁶ Kostoris R. E. European Law and Criminal Justice. In: *Handbook of European Procedure*. E. R. Kostoris (ed.). Cham: Springer, 2018, p. 7.

⁷ Liholaja V., Bērziņa B., Mekons K., Rupeiks J., Zalužinska L. Krimināltiesības – attīstības tendences Eiropas un nacionālajās tiesībās, attiecības starp I un III pilāru, ieviešanas metožu labākā prakse. Rīga, 2009, 21. lpp. Pieejams: <http://petijumi.mk.gov.lv/node/2042> [aplūkots 20.11.2020.].

⁸ Устав уголовного судопроизводства [Krievijas impērijas Kriminālprocesa nolikums]. Pieejams: <https://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/3137/> [aplūkots 18.11.2020.].

⁹ Osipova S., Lazdiņš J. Latvijas tiesību sistēmas ģenēzes un evolūcijas aspekti Eiropas tiesību kontekstā. Tiesību harmonizācija Baltijas jūras reģionā pēc ES paplašināšanās, 323. lpp. Grām.: 2007. gada starptautiskās zinātniskās konferences “Tiesību harmonizācija Baltijas jūras reģionā pēc ES paplašināšanās” rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012.

¹⁰ Valters P. Valsts un tiesību vēsture jēdzienos un terminos. Rīga: Divergens, 2001, 281. lpp.

¹¹ Kalniņš V., Apsītis R. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture. 2. sēj. Rīga: Zvaigzne, 1980, 75. lpp.

¹² Latvijas tiesību vēsture (1914–2000). Mācību grāmata juridiskajām augstskolām un fakultātēm. Zin. red. prof. D. A. Lēbers. Rīga: Fonds Latvijas Vēsture, 2000, 340.–341. lpp.

¹³ Rezevska D. Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. 2. izd. Rīga: Daigas Rezevskas izdevums, 2015, 12. lpp.

tiesas sēdes atklāta izskatīšana un publiska tiesas sprieduma pasludināšana.¹⁴ Minētā izpratne tika saglabāta arī pārejas periodā no sociālistisko tiesību loka atpakaļ uz kontinentālās Eiropas tiesību loku¹⁵ un plūstoši turpinājās jaunpieņemtā KPL 450. pantā.

Līdzīgs principa skaidrojums sniegts Eiropas Cilvēktiesību tiesas (turpmāk – ECT) praksē, norādot, ka to veido publiska tiesas sēdes norise un publiska sprieduma pasludināšana.¹⁶ Tomēr šobrīd tiesību literatūrā tiek piedāvāts atklātuma principu skatīt plašāk, to papildinot ar informācijas atklātības principam piederošajiem institucionāli organizatoriskajiem aspektiem. Proti, tās ir prasības pēc tiesas administrācijas atklātuma (tiesnešu apstiprināšanas kārtība, tiesas budžets, tiesnešu ienākumi utt.) un informācijas par tiesu darbību (statistika, lietu sadale starp tiesnešiem, lietu norises laiki utt.),¹⁷ bez kuru ievērošanas var tikt apdraudēta šaurākās principa izpratnes mērķu sasniegšana.

Sākotnēji minētie atklātuma principa aspekti tika saistīti ar vienu ekskluzīvu mērķi – ar personas, kurai ir tiesības uz aizstāvību, tiesību uz taisnīgu tiesu nodrošināšanu, bet, idejām attīstoties, tam tika piepulcināta nepieciešamība nodrošināt sabiedrības piekļuvi informācijai.¹⁸ Ņemot vērā tiesu varas nozīmi demokrātiskā sabiedrībā un tai uzticētās funkcijas, sabiedrībai jānodrošina tiesības brīvi iegūt informāciju par tiesu varas darbību.¹⁹ Atklātuma princips ir rīks šo tiesību īstenošanai. Tomēr atklātuma princips aizsargā arī citas demokrātiskas tiesiskas valsts vērtības.²⁰

Viens no būtiskākajiem mērķiem, kuriem tas kalpo, ir tiesu sistēmas pašlēģitīmācija. Tā kā sabiedrībai nav iespējas novērtēt tiesas darbu vēlēšanu procesā, atklāta lietu izskatīšana ļauj īstenot tās kontroli pār tiesnešiem.²¹ Džeremijs Bentams (*Jeremy Bentham*) norādīja, ka taisnīgums balstās uz sabiedrības uztveri, jo tiesu varas lēģitimitāte izriet no sabiedrības kolektīvās pārliecības par tiesu sistēmas spēju kalpot kā objektīvam un neatkarīgam tiesību strīdu risinātājam. Līdz ar to atklātuma princips ir fundamentāls elements tiesu sistēmas pretenzijās uz lēģitimitāti. Atklāta iztiesāšana tiesu padara par cienīgu pastāvēt kā demokrātiskai institūcijai, neskatoties uz tiesnešu izslēgšanu no vēlēšanu procesa.²²

Turklāt, sabiedrībai kontrolējot tiesas darbu kopumā, tiek nodrošināts, ka katras lietas izskatīšanā atsevišķi nenotiek valsts varas ļaunprātīga izmantošana²³ un tiek ievērots patvaļas aizlieguma princips. Publiskums liedz izrādīt labvēlīgāku attieksmi pret atsevišķiem apsūdzētajiem vai apsūdzēto grupām,²⁴ nodrošina, ka

¹⁴ Савицкий В. М., Ларин А. М. Уголовный процесс: Словарь – справочник. Москва: Юридическая фирма «Контракт», 1999, с. 34.

¹⁵ Meikališa Ā. Kriminālprocesuālo terminu skaidrojošā vārdnīca. Rīga: RaKa, 1998, 90.–91. lpp.

¹⁶ ECT 25.07.2000. spriedums lietā Tierce un citi pret Sanmarino (iesnieguma Nr. 24954/94, 24971/94, 24972/94), para. 93.

¹⁷ Bodnár E. Transparency and Openness of Courts in the 21st Century. An Issue Worth Researching on. *Iuris Dictio*, 2016, 18, pp. 155–156.

¹⁸ Frederick, W., Goundry, I. 1990, p. 18.

¹⁹ Satversmes tiesas 12.11.2015. spriedums lietā Nr. 2015-06-01, 11.1. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2015, Nr. 223.

²⁰ Cunliffe E. Open justice: concepts and judicial approaches. *Federal Law Review*, 2012, 40, p. 387.

²¹ Hall-Coates S. Following digital media into the courtroom: publicity and the open court principle in the information age. *Dalhousie Journal of Legal Studies*, 2005, 24, pp. 105–106.

²² Hall-Coates S. 2005, pp. 105–106.

²³ Hager T. Publicity as one of the safeguards of fair trial in criminal procedure. *Curentul Juridic*, 2015, 60, p. 202.

²⁴ Michael Fenner G., Koley J. L. The Rights of the Press and the Closed Court Criminal Proceeding. *Nebraska Law Review*, 1978, 57 (2), p. 478.

tiesas procesā tiek ievērots vienlīdzības princips, nenotiek personu diskriminācija vai goda un cieņas aizskaršana. Tādējādi atklāta lietu izskatīšana nodrošina arī ikvienas kriminālprocesā iesaistītās personas tiesību un interešu ievērošanu no kriminālprocesu veicošo amatpersonu puses.²⁵

Tiesības informāciju iegūt un izplatīt attiecas uz informāciju ne vien par tiesvedības gaitu un tiesas darbu kopumā, bet arī par tiesību normām (to piemērošanu). Līdz ar to aizsargātas tiek arī personas tiesības zināt savas tiesības un pienākumus,²⁶ veicinot spēju indivīdiem pašiem sevi vadīt pa tiesību sistēmas takām, tostarp zinot, kā tiesību strīda gadījumā tiesa varētu risināt attiecīgo jautājumu. Vienlaikus, izmantojot šīs zināšanas, sabiedrība var brīvi vērtēt tiesību normu efektivitāti un lēģitimitāti, kurām tā ir pakļauta.²⁷ Tas savukārt nozīmē, ka iespēja sekot līdz tiesas procesa norisei paver izdevību gūt arī jaunus zināšanas par iestāžu un amatpersonu darbu, funkcijām²⁸ un veicināt ieguldījumu jaunu juridisko ideju kultivēšanā.

Papildus tam atklātuma principam ir arī preventīvs raksturs. Tas darbojas kā mehānisms, kas veicina tiesību un morāles normu savīšanos sabiedrībā,²⁹ to pārkāpšanas rezultātā persona izpelnās ne vien atbildību likuma priekšā, bet arī sabiedrības nosodījumu.

Līdz ar to, nenoliedzami, primāri atklātuma principa mērķis ir garantēt efektīvu jurisdikcijas un procesa dalībnieku likumisko interešu nodrošināšanu, sniegt iespēju pārliecināties par tiesas spriešanas tiesīgumu un pamatotību, stiprinot tiesu autoritāti,³⁰ veicināt sabiedrības uzticību tiesām.³¹ Tomēr pat ar minēto ir par maz, lai pilnīgi raksturotu atklātuma principa jēgu un mērķi. Atklātums darbojas kā atslēga uz virkni demokrātiskas tiesiskas valsts vērtību īstenošanu, kuras jāņem vērā, lemjot par šī principa ierobežojumiem.

2. Atklātuma principa un interešu izskatīt lietu slēgtā tiesas sēdē mijiedarbība

Dž. Bentams, būdams dedzīgs atklātuma principa aizstāvis un uzsverot, ka atklātums ir taisnīguma dvēsele,³² tik un tā atzina nepieciešamību ievērot atsevišķus izņēmumus.³³ Arī šobrīd saglabājušās augstas prasības pēc publiskuma,³⁴ krimināllietas izskatīšanai slēgtā tiesas sēdē pastāvo kā izņēmumam no vispārējās kārtības.³⁵ Tas ir, jābūt konkrētiem iemesliem, kuru dēļ var ierobežot vai pilnībā liegt sabiedrības klātbūtni iztiesāšanā. Šādus iemeslus tiek piedāvāts iedalīt divās grupās, pirmajai grupai aptverot gadījumus, kad atklātums var tikt ierobežots,

²⁵ Cunliffe E. 2012, pp. 388–389.

²⁶ Satversmes tiesas 12.11.2015. spriedums lietā Nr. 2015-06-01, 7.2. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2015, Nr. 223.

²⁷ Hall-Coates S. 2005, p. 108.

²⁸ Puddister K., Small T. A. 2019, p. 206.

²⁹ Cunliffe E. 2012, pp. 388–389.

³⁰ Meikališa Ā. 1998, 90.–91. lpp.

³¹ Sk., piem., ECT 22.02.1984. spriedumu lietā *Sutter pret Šveici* (iesnieguma Nr. 8209/78), para. 26.

³² Bentham J. *The Works of Jeremy Bentham*, Vol. 4. Edinburgh: William Tait, 1843, p. 316.

³³ *Ibid.*, p. 317; Bentham J. *Rationale of Judicial Evidence: Specially Applied to English Practice*, Vol. 1. London: Hunt and Clarke, 1827, p. 541.

³⁴ ECT 16.01.2020. spriedums lietā *Yam pret Lielbritāniju* (iesnieguma Nr. 31295/11), para. 52.

³⁵ Kaija S. Komentārs Kriminālprocesa likuma 309. pantam. Grām.: Kriminālprocesa likuma komentāri. A daļa. Zin. red. prof. K. Strada-Rozenberga. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019, 829. lpp.

lai nodrošinātu kārtību tiesas sēdes laikā, netraucēti pārbaudītu pierādījumus vai ierobežotu nepilngadīgu personu klātbūtni. Savukārt otrajai grupai apvienojot gadījumus, kad izskatāmās lietas priekšmets, ētiskie apsvērumi, intereses aizsargāt noteiktu informāciju vai to personu tiesības, kuras piedalās tiesas sēdē, rada nepieciešamību liegt sabiedrībai dalību tiesas sēdē.³⁶

Abas grupas raksturo atšķirīgs apjoms, kādā ierobežojams atklātums, lai efektīvi aizsargātu intereses, ar kurām tas nonāk konfliktā. Tādējādi iedalījums spilgti ataino prasību izvēlēties vismazāk atklātuma principu ierobežojošos līdzekļus.³⁷ Minētais ievērots arī Kriminālprocesa likumā, izdalot situācijas, kad var liegt atsevišķām personām dalību lietas iztiesāšanā, tādējādi izvairoties no tiesas sēdes pasludināšanas par slēgtu.

Taisnīgumu vislabāk var rast tur, kur valda miers,³⁸ turpretī pārmērīga drūzmēšanās, haotiska vai citādi neatbilstoša uzvedība tiesas sēžu zālē var padarīt neiespējamu korektu procesa norisi.³⁹ Līdz ar to, izpildot pienākumu uzturēt kārtību tiesas sēžu zālē, saskaņā ar KPL 290. panta pirmās daļas 3. punktu un 296. pantu, tiesa var izraidīt personu, kuras uzvedība vai izskats ir neatbilstoši dalībai tiesas sēdē.⁴⁰

Tāpat arī liecinieku atbilstoši KPL 495. pantam līdz tā nopratināšanai izraida no tiesas sēžu zāles, nodrošinot objektīvu pierādījumu pārbaudi tiesā. Personas, kuras ir jaunākas par 14 gadiem, kā klausītāji krimināllietas iztiesāšanu apmeklēt nedrīkst (KPL 472. panta trešā daļa). Mazgadīgajiem ne vienmēr ir tāds garīgās attīstības līmenis, lai varētu nodrošināt, ka tiks ievērota noteiktā kārtība, kā arī šāda līdzdalība var kaitēt to personības attīstībai.⁴¹ Ari infrastruktūra var būt šķērslis atsevišķu personu dalībai krimināllietas iztiesāšanā – tiesas sēžu zālē klātesošo personu skaitu nosaka tiesa atbilstoši zālē esošo vietu skaitam (KPL 472. panta pirmā daļa).

Gadījumi, kuros imperatīvi vai pamatojoties uz motivētu tiesas lēmumu lieta izskatāma slēgtā tiesas sēdē, pamatā norādīti KPL 450. panta otrajā un trešajā daļā. Tiesas sēdei jābūt slēgtai, ja tiek izskatīta krimināllieta par noziedzīgu nodarījumu pret tikumību un dzimumneaizskaramību, par nepilngadīgā vai pret nepilngadīgo izdarītu noziedzīgu nodarījumu, kā arī lai aizsargātu valsts vai adopcijas noslēpumu. Šajos gadījumos likumdevējs tiesai nav piešķīris rīcības brīvību, norādot, ka attiecīgās intereses vienmēr prevalēs pār interesēm krimināllietu iztiesāt atklāti.

Grozījumi,⁴² ar kuriem noteica, ka ikviena krimināllieta par noziedzīgu nodarījumu pret tikumību un dzimumneaizskaramību izskatāma slēgtā tiesas sēdē, veikti ar atsauci uz starptautiskajām saistībām – direktīvu⁴³ ieviešanu. Lai arī

³⁶ Hager T. 2015, p. 206.

³⁷ Michael Fenner G., Koley J. L. 1978, p. 493.

³⁸ Muller G. O. Problems Posed by Publicity to Crime and Criminal Proceedings. University of Pennsylvania Law Review, 1961, 110 (1), p. 13.

³⁹ Nettheim G. Open justice versus justice. The Adelaide Law Review, 1985, 9 (4), pp. 487–488.

⁴⁰ Hager T. 2015, p. 206.

⁴¹ Ibid.

⁴² Grozījumi Kriminālprocesa likumā: LV likums. Pieņemts 29.05.2014. [02.02.2021. red.]; Grozījumi Kriminālprocesa likumā: LV likums. Pieņemts 18.02.2016. [02.02.2021. red.].

⁴³ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2011/93/ES par seksuālas vardarbības pret bērniem, bērnu seksuālas izmantošanas un bērnu pornogrāfijas apkarošanu. Pieņemta 13.12.2011. [28.02.2021. red.]; Eiropas Parlamenta un Padomes direktīva 2012/29/ES, ar ko nosaka noziegumus cietušo tiesību, atbalsta un aizsardzības minimālos standartus. Pieņemta 25.10.2012. [28.02.2021. red.].

sākotnēji slēgtā tiesas sēdē lieta bija izskatāma, ja tajā iesaistīts nepilngadīgais,⁴⁴ vēlāk tika atzīta nepieciešamība aizsargāt ikvienu šādos nodarījumos cietušo.⁴⁵ Šajos gadījumos, tāpat kā aizsargājot adopcijas noslēpumu, likumdevējs secinājis, ka cietušo un viņu ģimenes locekļu privātās dzīves aizsardzības intereses ir prioritāras, kas izteikti saistīts ar ētiskiem apsvērumiem.⁴⁶ Papildus tam jāņem vērā, ka noziedzīgi nodarījumi pret tikumību un dzimumneaizskaramību pieder pie tiem noziegumiem, par kuriem cietušās personas, visticamāk, neziņos, ja kriminālprocess notiks atklāti.⁴⁷ Tādējādi arī valsts intereses noziedzīgus nodarījumus atklāt pretstatāmas publiskai lietas izskatīšanai.

Arī noteikums krimināllietu, kurā iesaistīta nepilngadīga persona, vienmēr izskatīt slēgtā tiesas sēdē ietverts,⁴⁸ pamatojoties uz direktīvā⁴⁹ noteikto prasību šādām sēdēm parasti būt slēgtām.⁵⁰ Privātamam ir būtiska nozīme bērna attīstībā. Tas ir neatkarības un pašidentificēšanās veidotājs, kam, tiekot apdraudētam, radītais stress var nopietni iedragāt bērna pašcieņu.⁵¹ Likumdevējs uzsvēris, ka mērķis ievērot bērna intereses, nodrošinot, ka notiek bērna reintegrācija, nepieļaujot tā pilnīgas līdzdalības sabiedrībā aizkavēšanu, ko var izraisīt negatīva publicitāte,⁵² prevalē pār atklātuma principu. Turklāt pat tad, ja tiktu izdarīta izvēle nodalīt gadījumus, kuros lieta izskatāma atklāti, ANO Bērnu tiesību komiteja norādījusi, ka tie var būt tikai izņēmumi, kuri skaidri nosakāmi likumā.⁵³

Valsts noslēpuma aizsardzība kā leģitīms mērķis atklātuma ierobežošanai ticis atzīts gan Dž. Bentama darbos⁵⁴, gan šobrīd.⁵⁵ Tomēr ECT skaidrojusi, ka valsts noslēpuma klātbūtne lietas materiālos pati par sevi nenozīmē, ka lieta būtu izskatāma slēgtā tiesas sēdē, izvairoties no atklātības un valsts drošības interešu līdzsvarošanas. Valstij var būt svarīgi sargāt savus noslēpumus, tomēr būtiski lielāka nozīme esot taisnīgas tiesas garantijām, tostarp vienai no

⁴⁴ Likumprojekta "Grozījumi Kriminālprocesa likumā" (Nr. 745/Lp11) anotācija. Pieejama: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/SaeimaLIVS11.nsf/0/6B7550A49853D5C8C2257BB10020D978?OpenDocument> [aplūkota 02.02.2021.].

⁴⁵ Likumprojekta "Grozījumi Kriminālprocesa likumā" (Nr. 276/Lp12) anotācija. Pieejama: <http://titania.saeima.lv/LIVS12/SaeimaLIVS12.nsf/0/A2A8DD03D30A2D10C2257E580025A39E?OpenDocument> [aplūkota 02.02.2021.].

⁴⁶ Hager T. 2015, p. 207.

⁴⁷ Nettheim G. 1985, p. 494.

⁴⁸ Grozījumi Kriminālprocesa likumā: LV likums. Pieņemts 27.09.2018. [02.02.2021. red.].

⁴⁹ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva (ES) 2016/800 par procesuālajām garantijām bērniem, kuri ir aizdomās turētie vai apsūdzētie kriminālprocesā. Pieņemta 11.05.2016. [28.02.2021. red.].

⁵⁰ Likumprojekta "Grozījumi Kriminālprocesa likumā" (Nr. 1118/Lp12) anotācija. Pieejama: <http://titania.saeima.lv/LIVS12/SaeimaLIVS12.nsf/0/E6029B526E16BE95C225821F0036067B?OpenDocument> [aplūkota 02.02.2021.].

⁵¹ Siddiky L. R. Keep the Court Room Doors Closed So the Doors of Opportunity Can Remain Open: An Argument for Maintaining Privacy in the Juvenile Justice System. *Howard Law Journal*, 2011, 55 (1), p. 223.

⁵² Likumprojekta "Grozījumi Kriminālprocesa likumā" (Nr. 1118/Lp12) anotācija. Pieejama: <http://titania.saeima.lv/LIVS12/SaeimaLIVS12.nsf/0/E6029B526E16BE95C225821F0036067B?OpenDocument> [aplūkota 02.02.2021.]. Citēts no: Vai kāds mani dzird? Bērnu līdzdalība nepilngadīgo justīcijā: rokasgrāmata, kā padarīt Eiropas jaunlās justīcijas sistēmas bērniem draudzīgas. IJJO, 2016.

⁵³ The United Nations Committee on the Rights of the Child. General Comment No. 10 on Children's Rights in Juvenile Justice, 2007, p. 19. Pieejams: <https://www.refworld.org/docid/4670fca12.html> [aplūkots 08.03.2021.].

⁵⁴ Bentham J. 1827, p. 541.

⁵⁵ Hager T. 2015, p. 207.

neaižstājamākajām – atklājumam.⁵⁶ Neraugoties uz minēto, likumdevējs noteicis, ka sēdei allaž jābūt slēgtai.

Papildus tam arī citos Kriminālprocesa likuma pantos ietverti atsevišķi gadījumi, kad lieta vai kāds jautājums jāizskata slēgtā tiesas sēdē.⁵⁷ Nepakavējoties pie tiem sīkāk, jāņem vērā, ka arī šie gadījumi ietekmē kopējo līdzsvaru starp atklātumu un tā izņēmumiem.

Saskaņā ar KPL 450. panta trešo daļu, pamatojoties uz motivētu tiesas lēmumu, slēgtā tiesas sēdē var izskatīt lietu, lai neizpaustu iesaistīto personu dzīves intīmos apstākļus, aizsargātu profesionālo noslēpumu vai komercnoslēpumu, kā arī nodrošinātu kriminālprocesā iesaistīto personu aizsardzību. Šajos gadījumos tiesai piešķirtās novērtējuma brīvības ietvaros katrā lietā individuāli jāizlemj, kāds process ir taisnīgs.⁵⁸

Atklātums pieder pie tiesībām uz taisnīgu tiesu, kuru ierobežošanas pieļaujamības standarts noteikts ļoti augsts.⁵⁹ ECT secinājusi, ka neatkarīgi no tā, kādas intereses aizsargājamas, veicama stingra nepieciešamības pārbaude. Tiesai izvērsti jāpamato, kādas tieši intereses aizsargājamas un kādēļ attiecīgajā gadījumā šo interešu aizsardzībai liedzama sabiedrības līdzdalība iztiesāšanā, t. i., jāpierāda, ka atklātuma ierobežojums ir samērīgs.⁶⁰ Turklāt, lai varētu norisināties atvērta diskusija, minētie apsvērumi jādara zināmi personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību.⁶¹ Tas nozīmē, ka arī pašai lēmuma pieņemšanas procedūrai izvirzāmas noteiktas prasības, kurās tostarp ietverama iespēja lūgt neatkarīgai institūcijai pārskatīt pieņemto lēmumu.⁶² Amerikas Savienotajās Valstīs, uzsverot tiesību uz vārda brīvību nozīmi, tiek aizstāvēta arī nepieciešamība par ieceri lietu izskatīt slēgtā sēdē paziņot ieinteresētajām personām, piemēram, plašsaziņas līdzekļu pārstāvjiem, un uzklaut šo personu iebildumus.⁶³

Kriminālprocesa likumā līdz 2006. gadam⁶⁴ bija noteikts, ka lēmums par izraidīšanu no tiesas sēžu zāles ir pārsūdzams iztiesāšanas laikā, taču šobrīd to var pārsūdzēt tikai kopā ar galīgo nolēmumu (KPL 297. panta trešā daļa). Tāda pati pārsūdzēšanas kārtība atbilstoši KPL 473. panta septītajai daļai paredzēta arī lēmumam noteikt tiesas sēdi par slēgtu.

2019. gadā 34% no tiesas sēdēm pirmās instances tiesās bija slēgtas, savukārt 2020. gadā 42%. Apelācijas instancē slēgto tiesas sēžu skaits ir bijis mazāks – 2019. gadā aptuveni 26%, savukārt 2020. gadā 35%.⁶⁵ Tomēr jāņem vērā, ka KPL 559. pants noteiktos gadījumos paredz iespēju lietu apelācijas instancē iztiesāt rakstveida procesā, kad lietas izskatīšanā sabiedrībai iesaiste tiek liegta. Līdz ar to arī lietas izskatīšana rakstveidā ierobežo atklātuma principu, lai arī tas var neietekmēt galīgā nolēmuma un ierobežotam personu lokam arī lietas materiālu pieejamību (KPL 375. pants un 375.¹ pants). Turklāt Kriminālprocesa likumā netiek skaidrots,

⁵⁶ ECT 04.12.2008. spriedums lietā *Belashev pret Krieviju* (iesnieguma Nr. 28617/03), para. 84.

⁵⁷ Sk. KPL 274. panta ceturto daļu, 276. pantu un 277. panta astoto daļu; KPL 287. panta pirmo daļu; KPL 309. panta pirmo daļu; KPL 603. panta pirmo daļu; KPL 629. panta trešo daļu; KPL 642. pantu.

⁵⁸ Michael Fenner G., Koley J. L. 1978, p. 451.

⁵⁹ Satversmes tiesas 17.01.2005. spriedums lietā Nr. 2004-10-01, 9.1. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2005, Nr. 9.

⁶⁰ ECT 16.01.2020. spriedums lietā *Yam pret Lielbritāniju* (iesnieguma Nr. 31295/11), para. 54.

⁶¹ ECT 04.12.2008. spriedums lietā *Belashev pret Krieviju* (iesnieguma Nr. 28617/03), para. 85.

⁶² ECT 16.01.2020. spriedums lietā *Yam pret Lielbritāniju* (iesnieguma Nr. 31295/11), para. 56.

⁶³ Michael Fenner G., Koley J. L. 1978, p. 493.

⁶⁴ Grozījumi Kriminālprocesa likumā: LV likums. Pieņemts 19.01.2006. [27.02.2021. red.].

⁶⁵ Informācija par kriminālietu skaitu, kuras izskatītas slēgtā tiesas sēdē. Tiesu administrācija. Nav publicēta.

vai gadījumā, ja šo lietu izskatītu mutvārdos, tā būtu uzskatāma par atklātu vai slēgtu, kas ir būtiski saistībā ar pieeju galīgajam nolēmumam un lietas materiāliem.

Minētais nozīmē, ka, pirmkārt, krimināllietu izskatīšana rakstveidā veido atsevišķu atklātuma principa ierobežojumu grupu, kas pēc ietekmes uz atklātumu ierindojama starp liegumu atsevišķām personām piedalīties lietas iztiesāšanā un lietas izskatīšanu slēgtā sēdē. Otrkārt, pēc būtības tiesas sēžu skaits, kurās atklātuma princips ievērots pilnīgi, ir krietni mazāks. Turklāt tas attiecas arī, piemēram, uz lietas izskatīšanu kasācijas kārtībā (KPL 585. pants), vienošanās procesu (KPL 540.¹ pants un 548.³ pants) un citiem likumā noteiktajiem gadījumiem. Jāpatur gan prātā, ka atšķirības izskatāmajos jautājumos var ietekmēt atklātuma nozīmi un līdz ar to arī apjomu, kādā pieļaujama tā ierobežošana. Tas būtu analizējams atsevišķā pētījumā.

Tomēr gan slēgto tiesas sēžu skaits, gan rakstveidā izskatīto lietu radītie ierobežojumi norāda uz salīdzinoši mazu atklātuma principa dominanci. Tā kā šobrīd netiek nodrošināta arī iespēja veikt ātru un efektīvu kontroli pār pieņemto lēmumu, secināms, ka likumdevējs tiesai ir uzticējis lielu atbildību noteikt pareizu līdzsvaru starp iesaistītajām interesēm katrā individuālajā gadījumā, kā arī aizsargāt atklātuma principu kopumā.

Kopsavilkums

1. Atklātums kriminālprocesā ir atsevišķas stadijas, t. i., krimināllietas iztiesāšanas, princips, kuru saskaņā ar KPL 450. pantā pozitīvizēto principa vadlīniju gramatisko tvērumu raksturo atklāta (publiska) krimināllietas iztiesāšana un vismaz galīgā nolēmuma publiska pieejamība, savukārt principa plašākā izpratnē to papildina institucionāli organizatoriskie aspekti – tiesas administrācijas atklātums un informācija par tiesu darbību.
2. Atklātuma princips ne vien ir tiesību uz taisnīgu tiesu viens no centrālajiem elementiem, bet arī darbojas kā rīks tiesu sistēmas pašlēģitimācijai un nodrošina virkni citu vērtību aizsardzību, kas jāņem vērā, lemjot par atklātuma principa ierobežošanu kriminālprocesā.
3. Kriminālprocesa likumā ietvertas trīs dažādas atklātuma principa ierobežojumu grupas, kuras raksturo atšķirīga atklātuma aspektu sašaurināšanas pakāpe: 1) atsevišķu personu tiesību sekot līdz krimināllietas iztiesāšanai ierobežošana; 2) krimināllietas izskatīšana rakstveida procesā; 3) krimināllietas izskatīšana slēgtā tiesas sēdē.
4. Krimināllietas izskatīšana slēgtā tiesas sēdē ir izņēmums no vispārējās kārtības, kurā ietverts šaurs, skaidri noteiktu gadījumu loks, kad imperatīvi vai pieņemot motivētu tiesas lēmumu sabiedrības līdzdalība krimināllietas iztiesāšanā tiek liegta. Tiesai, pieņemot lēmumu, jāveic stingra nepieciešamības pārbaude, kā arī jāuzklausā personas, kurai ir tiesības uz aizstāvību, viedoklis.
5. Likumdevējs, neparedzot iespējas iesaistītajām personām lūgt kriminālprocesa laikā neatkarīgai institūcijai pārskatīt pieņemto lēmumu, ir uzticējis lielu atbildību tiesai noteikt pareizu līdzsvaru starp kolidējošajām interesēm katrā individuālajā gadījumā, kā arī aizsargāt atklātuma principu kopumā, nepieļaujot pārlietu plašu ierobežojumu izmantošanu.

KRIMINĀLPROCESUĀLA, CIVILPROCESUĀLA VAI ADMINISTRATĪVI PROCESUĀLA KONFISKĀCIJA

CONFISCATION OR FORFEITURE IN CRIMINAL, CIVIL OR ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS

Gunārs Kūtris, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Krimināltiesisko zinātņu katedras lektors

Summary

The confiscation or forfeiture of crime proceeds is an important challenge in the fight against crime in every country. The Latvian Criminal Procedure Law (2005) provides ability of confiscating criminally acquired property before the sentencing of the guilty person, as well as the ability to apply extended confiscation for a convicted person. However, in recent years, practices and amendments to the law show trends that raise doubts about respect for human rights and principles of criminal proceedings in confiscation processes. The article deals with other countries' experience in the confiscation of property of uncertain origin in various processes – administrative, civil and criminal proceedings. The summary gives the author's conclusions on the legally correct confiscation process.

Atslēgvārdi: noziedzīgi iegūta manta, konfiskācija, process.

Keywords: crime proceeds, confiscation, forfeiture, proceeding.

[1] Neviens nav jāpārliecina par nepieciešamību izņemt no noziedznieku rokām (valdījuma, turējuma, rīcības utt.) noziedzīgi iegūtu mantu vai piedzīt šīs mantas vērtību. Šī jautājuma aktualitāte pēdējos gados vairāk saistīta ar koruptīvajiem noziegumiem un noziedzīgi iegūtā legalizāciju. Saistībā ar to praksē dažkārt kļūst neskaidrs jautājums par to, kas īsti ir noziedzīgi iegūtā manta. Protams, par šādas mantas klasisko izpratni diskusiju nav, jo to precīzi nosaka Krimināllikuma¹ 70.¹¹ panta pirmā daļa. Taču izrādās, ka manta par noziedzīgu tiek atzīta arī pēc citiem kritērijiem, “papildus Krimināllikumā noteiktajam”. Piemēram, Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma un proliferācijas finansēšanas novēršanas likuma² 4. panta trešās daļas 2. punkts (analogi ir arī pārējie punkti) par noziedzīgiem ļauj atzīt līdzekļus, kas pieder personai, “kura ir iekļauta uz Starptautisko

¹ Turpmāk tekstā – KL.

² Turpmāk tekstā – Legalizācijas novēršanas likums.

un Latvijas Republikas nacionālo sankciju likuma pamata Ministru kabineta sastādītājā sankciju subjektu sarakstā nolūkā cīnīties pret iesaistīšanos teroristiskās darbībās vai masveida iznīcināšanas ieroču izgatavošanā, glabāšanā, pārvietošanā, lietošanā un izplatīšanā”. Nav saprotams, kas pierāda šo personu noziedzīgo darbību un kādā procesā personas manta tiek atzīta par noziedzīgu.

Tāpat arī “prezumētā noziedzīgi iegūtā manta” un “paplašinātā konfiskācija” prasa dziļākus pētījumus. It īpaši tādos apstākļos, kad vērojama tendence par noziedzīgi iegūtu atzīt jebkurai personai piederošu mantu, ja vien tā nespēj izskaidrot mantas izcelsmi. Proti, tendence par noziedzīgu atzīt arī to mantu, kuras legālā izcelsme nav noskaidrota tiesiski korektā procesā.

[2] Lai gan Direktīvas 2014/42/ES par nozieguma rīku un noziedzīgi iegūtu līdzekļu iesaldēšanu un konfiskāciju Eiropas Savienībā 2. pantā tiek definēts, ka “konfiskācija” ir īpašuma galīga atņemšana, ko tiesa norīkojusi saistībā ar noziedzīgu nodarījumu, varam redzēt, ka Latvijas praksē ir mēģinājumi konfiskāciju attiecināt ne tikai uz noziedzīgi iegūtu mantu, bet uz jebkuru neskaidras izcelsmes īpašumu. Iespējams, tāpēc citās valstīs līdzīgās situācijās piesardzīgi lieto vārdu “konfiskācija” (*confiscation*), to aizstājot ar jēdzienu “atsavināšana” (*forfeiture*), bet tas gan nemaina mantas atsavināšanas būtību.

[3] Līdz ar to ir svarīgi tieši no procesuālā viedokļa izvērtēt, kas un kam jāpierāda, lai valsts būtu tiesīga atzīt mantu par noziedzīgi iegūtu un to konfiscēt, kā procesuālie principi ietekmē šo pierādīšanas pienākumu, visbeidzot, kādā procedūrā būtu vispareizāk šo jautājumu izlemt. No vienas puses, ja jau runāts tiek par noziedzīgi iegūtu mantu, tad šis risinājums šķiet tuvāks kriminālprocesam. Pirmkārt, jau noziedzīgi iegūtas mantas definējums ir sniegts Krimināllikumā. Otrkārt, Kriminālprocesa likumā³ ir norādīti vairāki procesuālie risinājumi, kā mantu var atzīt par noziedzīgi iegūtu.

Tomēr pēdējos gados juristu darbos un starptautiskajos dokumentos parādās idejas par noziedzīgi iegūtā konfiskācijas iespējām gan administratīvā procesa kārtībā, gan civilprocesā. Pat Eiropas Cilvēktiesību tiesa⁴ ir atzinusi par labu esam konfiskāciju civilprocesa kārtībā⁵. Tāpēc būtu interesanti izvērtēt šīs iespējas un atrast veiksmīgāko risinājumu. Papildu uzmanību rada arī tas, ka gandrīz nevienas valsts kriminālprocesa likumos nav paredzēta iespēja, kā mantu varētu atzīt par noziedzīgu, pirms pati persona vēl nav notiesāta (t. s. *non-convicted* situācijas). Tāda konfiskācija parasti notiek civilprocesa kārtībā.

[4] Vai Latvija būtu pasteigusies? Varbūt KPL labi domātais sevišķais process par noziedzīgi iegūtu mantu tiek izmantots nesamērīgi plaši, proti, arī tādās situācijās, kad tiek pārkāptas cilvēktiesības un process vairs neatbilst taisnīgas tiesas procesam? Iespējams, ir jāatkāpjas un katram jāierāda sava vieta. Aplūkosim dažādas versijas un citu pieredzi.

1. Konfiskācijas iespējas administratīvā procesa kārtībā

[5] Dažās Austrumu valstīs iespējama mantas konfiskācija saistībā ar administratīvo pārkāpumu, taču pamatā šī administratīvā procesa iespējamība saistīta ar

³ Turpmāk tekstā – KPL.

⁴ Turpmāk tekstā – ECT.

⁵ Sk. ECT 12.05.2015. spriedumu lietā *Gogitidzeandothers v. Georgia* (pieteikums Nr. 36862/05).

juridisko personu atbildību (teorija neatzīst šo personu krimināltiesisko atbildību). Šāds risinājums nebūtu analizējams krimināltiesiskās konfiskācijas aspektā.

[6] Kādā OECD 2018. gada pētījumā⁶ **Igaunija** pieminēta kā valsts, kur iespējama noziedzīgi iegūtā konfiskācija administratīvā procesa kārtībā. Teorētiski tam varētu piekrist. Taču šī administratīvā “atsavināšana”, kā to regulē Naudas atmazgāšanas un terorisma finansēšanas novēršanas likuma⁷ (līdzīgs Latvijas Legalizācijas novēršanas likumam) 57. panta septītā daļa, paredzēta gadījumiem, kad Finanšu izlūkošanas vienība ir iesaldējusi kādus līdzekļus kā iespējami noziedzīgi iegūtus un gada laikā nav noskaidrots īpašnieks (neviens nav vērsies prokuratūrā vai administratīvajā tiesā), proti, gada laikā nav identificēts īpašnieks. Tad pēc Finanšu izlūkošanas vienības iesnieguma administratīvā tiesa dod atļauju attiecīgos aktīvus vai īpašumu ieskaitīt valsts īpašumā. Savukārt īpašniekam, ja tāds uzrodas, ir iespēja 3 gadu laikā prasīt atlīdzinājumu. Kā savos gada pārskatos informē Finanšu izlūkošanas vienība, piemēram, 2017. gadā tā šādu prasījumu iesniedza tiesai 3 reizes, vienā gadījumā tika atteikts.⁸

[7] Konfiskācijai tuvāka ir mantas atsavināšana **Rumānijā**. 2010. gada 1. septembra likums “Par integritātes aģentūru” (pēc būtības – interešu konflikta un korupcijas novēršanas dienests) paredz, ka ir iespējama īpašuma administratīva atsavināšana lietās, ko izmeklē šī aģentūra⁹. Ja aģentūra konstatē, ka personas īpašuma vērtība būtiski (virs 10 000 EUR) pārsniedz oficiālos ienākumus, tā var griezties tiesā ar lūgumu konfiscēt (*seizure*) nepamatoti gūto.¹⁰ Šajā procesā ienākumi netiek vērtēti kā noziedzīgi iegūti.

[8] Administratīvā konfiskācija **Bulgārijā** pēc būtības ir neliels sajaukums ar civilprocesuālo. Atsavināšana (*forfeiture*) paredzēta 2012. gada oktobrī pieņemtajā Nelegālo aktīvu atsavināšanas likumā.¹¹ Procedūra nav saistīta ar kriminālprocesu, tā nav pret personu, bet pret īpašumu. Nelegālo aktīvu atsavināšanas komisija (CIAF) uzsāk administratīvu procedūru, lai pārbaudītu neskaidras izcelsmes ienākumus, ja personas ienākumi nesakrīt ar aktīviem (apmēram virs 125 000 EUR). Pārbaudes uzsākšanai iemesls var būt arī noziegums (likuma 22. pantā dots izsmelšošs uzskaitījums) vai administratīvs pārkāpums (gūtais labums pārsniedz apmēram 75 000 EUR). Tomēr, ja pārbaudes iemesls ir noziegums, pārbaude nevar sākties, pirms nav uzrādīta apsūdzība vai ja kriminālprocesu pret konkrētu personu nevar virzīt tālāk (amnestija, noilgums, nāve, persona meklēšanā). Pēc pārbaudes pabeigšanas komisija iesniedz civiltiesā prasību par nelikumīgo ienākumu

⁶ OECD (2018). Confiscation of instrumentalities and proceeds of corruption crimes in Eastern Europe and Central Asia. Pieejams: <https://www.oecd.org/corruption/acn/OECD-Confiscation-of-Proceeds-of-Corruption-Crimes-ENG.pdf> [aplūkots 05.03.2021.].

⁷ Money Laundering and Terrosist Financing Prevention Act. Igaunijas Republikas likums. Pieņemts 26.10.2017. Pieejams: <https://www.riigiteatja.ee/en/eli/517112017003/consolide> [aplūkots 05.03.2021.].

⁸ Overview of the work of the Financial intelligence unit in 2017. Pieejams: <https://www.politsei.ee/files/Rahapesu/ENG/rahapesu-aastaraamat-2017-eng.pdf?280ab771ac> [aplūkots 05.03.2021.].

⁹ National Integrity Agency. Pieejams: www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/WorkingGroups/workinggroup4/2012-August-27-29/Responses_NVs_2012/20120417_Romania_English.pdf [aplūkots 05.03.2021.].

¹⁰ Dix H. The Current Status of the Romanian National Integrity Agency. Pieejams: <https://www.kas.de/en/web/rlpsee/laenderberichte/detail/-/content/the-current-status-of-the-romanian-national-integrity-agency1> [aplūkots 05.03.2021.].

¹¹ Sk.: Grigorov G., Kuzmanova N., Zarkov K., Galabov A. Forfeiture of Illegal Assets: Challenges and Perspectives of the Bulgarian approach. Sofia, 2014. Pieejams: <http://www.confiscation.eu/site/wp-content/uploads/2014/04/FORFEITURE-OF-ILLEGAL-ASSETS-CHALLENGES-AND-PERSPECTIVES-OF-THE-BULGARIAN-APPROACH.pdf> [aplūkots 05.03.2021.].

atsavināšanu un iztiesāšanā darbojas kā puse. Tiesa var konfiscēt gan nelikumīgos aktīvus, gan to izmantošanā gūto peļņu, tai skaitā – arī trešajai personai nodotos aktīvus, ja tā zinājusi par īpašuma nelikumīgo izcelsmi.

[9] No aplūkotajiem piemēriem tikai Igaunijā saskatāma iespējami noziedzīgi iegūtu līdzekļu administratīvi procesuāla “ieskaitīšana valsts budžetā”, ja to īpašnieks nav noskaidrots. Šāds process, kura piemērošana reālajā praksē nevarētu būt pārāk bieža, ir apsverama ideja. Savukārt pārējās valstīs pārvaldes iestāde administratīvā procesa kārtībā pārbauda personas mantiskā stāvokļa neskaidru pieaugumu un rosina tiesā atsavināt nepamatoti gūto labumu. Turklāt Bulgārijā tā tomēr būtu uzskatāma par civilprocesuālo atsavināšanu.

2. Konfiskācijas iespējas civilprocesa kārtībā

[10] ANO Pretkorupcijas konvencija jau 2005. gadā ierosināja: “Dalībvalstis var izskatīt iespēju prasīt, lai likumpārkāpējs pierāda, ka iespējamie noziedzīgi iegūtie līdzekļi, kas būtu konfiscējami, ir likumīgi iegūti – tādā mērā, kādā šī prasība atbilst to nacionālajiem normatīvo aktu pamatprincipiem, kā arī to tiesvedības un citām procedūrām.” (31. panta 8. daļa) Līdzīgs priekšlikums ir arī FATF 40 rekomendāciju dokumentā kā 3. ieteikums, arī 2005. gada Varšavas konvencijā (3. panta 4. punkts). Šādu konfiskācijas iespēju iesaka arī Direktīva 2014/42/ES un Eiropas Parlamenta un ES Padomes 2014. gada 3. aprīļa rezolūcija par nozieguma rīkiem un līdzekļiem. Likumpārkāpējam pierādīšanas pienākums izriet no sacīkstes principa, kas ir raksturīgs civilprocesam. Šeit vēlreiz jāuzsver – patiesam sacīkstes principam, kur abām pusēm ir vienādas pierādījumu gūšanas iespējas un vienādas tiesības iepazīties ar otras puses iesniegtajiem pierādījumiem.

Civiltiesiska atsavināšana vēsturiski vairāk raksturīga anglosakšu tiesību sistēmām (ASV, Kanāda, Apvienotā Karaliste, Īrija, Austrālija, Dienvidāfrika), bet mūsdienās tā ir paredzēta arī Itālijas, Slovākijas, Grieķijas, Albānijas, Slovēnijas, Ukrainas un Gruzijas likumos. Civilprocesuālā kārtībā var konfiscēt (atsavināt), gan pamatojoties uz esošu notiesājošu kriminālspriedumu, gan neatkarīgi no tā.

Ar notiesājošu spriedumu

[11] **Gruzijas** Civilprocesa kodeksā¹² kopš 2005. gada ir 34.¹ nodaļa “Tiesvedība par tādu īpašumu konfiskāciju un nodošanu valstij, kas iegūti no reketa darbībām vai kas pieder kriminālās pasaules personām, cilvēku tirgotājiem, personām, kas veicinājuši narkotiku izplatību, vai kas notiesātas pēc Gruzijas Kriminālkodeksa 194. un/vai 331.¹ panta”. Saskaņā ar kodeksu atsavināšanas procedūru var uzsākt prokurors, iesniedzot tiesā iesniegumu, kurā lūgts konfiscēt nelegālas izcelsmes aktīvus, kas pieder personai (piemēram, kas notiesāta par korupciju vai legalizāciju) vai viņa ģimenes loceklim (radniekam). Tādu prasījumu tiesā var iesniegt 10 gadu laikā pēc notiesāšanas. Tiesa lemj, vai aktīviem ir nelegāla izcelsme, un pēc tam attiecīgi – vai tie nav jāatdod kādai trešajai personai vai arī ir konfiscējami (daļā, kas ir nelegāli). Parasti prokurors, kas virza krimināllietu un identificē šādu nelegālas izcelsmes mantu, nodod materiālus citam prokuroram, kurš darbojas ar līdzekļu piedziņu. Prokurors uzsāk finanšu izmeklēšanu. Prasījumā tiesā

¹² Civil Procedure Code of Georgia. Pieejams: <https://matsne.gov.ge/en/document/download/29962/92/en/pdf> [aplūkots 05.03.2021.].

prokurors pierāda, ka nevienam no atbildētājiem nebija tādi ienākumi, lai attiecīgajā periodā iegādātos tādus īpašumus. Atbildētāji savukārt sniedz pierādījumus par mantas iegādi. Mums šis process vairāk zināms pēc ECT sprieduma lietā “Gogitidze un citi pret Gruziju”.¹³

[12] **Ukrainā** civilprocesuālo atsavināšanas kārtību ieviesa 2015. gadā. Civilprocesa kodeksa¹⁴ 3. sadaļas 12. nodaļu sauc “Prasības izskatīšanas īpatnības nepamatotu aktīvu gadījumos un to atgūšana valsts ieņēmumos” (290.–292. pants). Saskaņā ar kodeksu Specializētās korupcijas novēršanas prokuratūras prokurors 3 gadu laikā pēc notiesājoša sprieduma (tikai lietās pret valsts un pašvaldību amatpersonām korupcijas vai noziedzīgi iegūto līdzekļu legalizācijas lietās, kā arī juridiskām personām, kas saistītas ar šo amatpersonu) var iesniegt prasību tiesā. Persona var iesniegt pierādījumus par mantas likumīgo iegūšanu.

Bez notiesājoša sprieduma

[13] Visai aptverošs likums un konfiskācijas iespējas ir **Albānijā**, taču šo regulējumu nopietni kritizē par nesamērīgu iejaukšanos cilvēktiesībās.¹⁵ No 2010. gada ir spēkā likums “Par organizētās noziedzības apkarošanu” (t. s. Antimafijas likums), kas kopā ar attiecīgām normām Civilprocesa likumā paredz iespēju konfiscēt to personu mantu, kuras tiek turētas aizdomās par smagu noziegumu (likumā dots izsmelošs uzskaitījums) izdarīšanu. Tāpat likumu var piemērot arī pret šo personu tuviniekiem un saistītajām juridiskajām personām. Ja ir aizdomas, ka mantai ir nelegāla izcelsme, prokurors un policija veic finanšu izmeklēšanu (pārbauda finanses, aktīvus, komercdarbību, profesionālo darbību, dzīvesveidu, ienākumu avotus). Prasību par konfiskāciju tiesā iesniedz prokurors. Materiālus izskata kriminālās justīcijas tiesa, bet civilprocesa kārtībā. Izmeklēšanas laikā lūgumu par aktīvu arestēšanu izlemj viens tiesnesis, bet prasību par konfiscēšanu – trīs tiesneši. Tiesai prasība jāizlemj 3 mēnešu laikā.

[14] Par samērā efektīviem var uzskatīt **Slovēnijas** likumus.¹⁶ Jau vēsturiski tur bija iespējama konfiskācija kriminālprocesa kārtībā, ja persona tika notiesāta. Taču šī kārtība ļāva konfiscēt tikai pierādīto noziedzīgi iegūto mantu. Slovēnijas Republikas Konstitucionālā tiesa divas reizes (2002. gadā – spriedums lietā U-I-296/02 un 2015. gadā – spriedums lietā Up-6/14) atzina, ka jābūt pierādītai mantas noziedzīgajai izcelsmei. Kā vēlāk skaidroja Slovēnijas tieslietu ministre K. R. Longara, rodoties aizdomām par finanšu aktīvu iegūšanu noziedzīgu darbību rezultātā, ir jāuzsāk finanšu izmeklēšana, lai civilprocesa kārtībā varētu šos līdzekļus

¹³ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 12.05.2015. spriedums lietā *Gogitidzeandothers v. Georgia*, pieteikums Nr. 36862/05. Pieejams: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-154398> [aplūkots 05.03.2021.]. Jāpiebilst, ka no konkrētās lietas materiāliem gan izriet, ka notiesājošs spriedums krimināllietā vēl nebija stājies spēkā, taču bija uzrādīta apsūdzība. Praktiski tas varētu būt apsūdzības raksts, kas dažās valstīs ir dokuments, ar kuru lietu nodod tiesai.

¹⁴ Civilnij procesualnij kodeks Ukraini. Pieejams: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/1618-15#n8248> [aplūkots 05.03.2021.].

¹⁵ Albanian Judicial Practice in the Interpretation and Implementation of Seizure of Crime Proceeds under the Anti-Mafia Law. Opinion of the Department of the Information Society and Action against Crime (DGHL), Council of Europe, prepared on the basis of the expertise by Pedro Perreira, Council of Europe Expert and Gent Ibrahim, PACA Long Term Advisor. 2011. Pieejams: <https://rm.coe.int/16806ec88e> [aplūkots 05.03.2021.].

¹⁶ Disposal of Confiscated Assets in the EU Member States. Laws and Practices. Center for the Study of Democracy. 2014. Pieejams: <https://www.files.ethz.ch/isn/185046/Disposal-of-confiscated-assets-report.pdf> [aplūkots 05.03.2021.].

atsavināt.¹⁷ Tāpēc arī 2011. gadā tika pieņemts Likums par nelegālas izcelsmes aktīvu atsavināšanu. Lai atsavinātu aktīvus, nav nepieciešama personas notiesāšana, taču ir jābūt pamatotām aizdomām koruptīva vai cita nozieguma (iespējams sods virs 5 gadiem) izdarīšanā un jākonstatē šaubīgas izcelsmes īpašuma (aktīvi virs 50 000 EUR) piederība. Lieta ir tikai par šo īpašumu (lieta *in rem*), un aktīvi tiek atzīti par nelikumīgiem, ja netiek pierādīts, ka iegūti no likumīgiem avotiem. Tātad aizdomu gadījumā tiek uzsākta finanšu izmeklēšana (ne ilgāk par 1 gadu), ko organizē prokurors, bet kā prasītājs uz tiesu tomēr iet specializētās prokuratūras prokurors. Prasību civilprocesa kārtībā tiesā iesniedz prokurors pret aktīvu īpašnieku kā atbildētāju. Prasītājam jāsniedz pierādījumi, kas radītu aizdomas par mantas nelikumīgo izcelsmi, kā arī par citiem apgalvojumiem.

[15] Tātad civilprocesuālā konfiskācija ir iespējama, lai atsavinātu nelikumīgus līdzekļus. Proti, tiek pierādīts, ka personas īpašums neatbilst tās legālajiem ienākumiem, turklāt persona ir saistīta ar noteikta smaguma noziegumiem. Pie tam dažās valstīs ir pietiekami, ja ir pamatotas aizdomas par šāda nozieguma izdarīšanu. Finanšu līdzekļu izcelsmes noskaidrošanai tiek veikta finanšu izmeklēšana, kas nav kriminālprocesuāla (to regulē minētie speciālie likumi). Prasību civilprocesa kārtībā ceļ prokurors, un tas, šķiet, ir radies ASV likumu un prakses ietekmē. Atbildētājam reālā sacīkstes procesā ir tiesības pierādīt mantas legālo izcelsmi.

3. Kriminālprocesuālā konfiskācija

[16] Pamatā visās valstīs noziedzīgi iegūtās mantas konfiskācija piemērojama, pamatojoties uz notiesājošu spriedumu (Igaunija, Īrija, Grieķija, Spānija, Itālija, Latvija, Austrija, Polija, Portugāle, Somija), taču pēc 2014. gada grozījumiem direktīvā vairākas valstis ir paredzējušas iespēju konfiscēt arī bez šāda sprieduma (Vācija, Īrija, Spānija, Kipra, Latvija, Malta, Portugāle, Somija, Zviedrija). Taču tas parasti ir ierobežots ar atrunām, piemēram, tikai tad, ja kriminālprocesu nevar turpināt sakarā ar aizdomās turētā vai apsūdzētā saslīmšanu vai bēgulošanu (Malta, Austrija) vai process jāizbeidz noilguma dēļ (Zviedrija), vai likumpārkāpējs miris (Grieķija). Šādos gadījumos to pieļauts veikt arī procesā *in absentia* (Beļģijā, Igaunijā, Nīderlandē, Slovākijā).

[17] 2020. gadā Eiropas komisija izteica priekšlikumus ar aicinājumu paplašināt *non-convicted* konfiskācijas iespējamību, proti, rast iespēju konfiscēt no noziedzīgām darbībām iegūtu mantu arī tad, ja persona par šīm darbībām vēl nav notiesāta (izstrādāts speciāls darba dokuments "Uz spriedumu nebalstītu konfiskācijas pasākumu analīze"¹⁸). Lai gan valstis pamatā balstās uz klasisko konfiskāciju, praksē parādās arī tādi procesi, kuros nav notiesājoša sprieduma, bet arī cilvēku pamattiesības netiekot pārkāptas. Tomēr pašlaik komisija vēl nevarot sniegt pamatotu novērtējumu.¹⁹

¹⁷ Longar K. R. Analysis of the Legal Aspects of Illegal Asset Recovery in Slovenia. Pieejams: https://www.fvv.um.si/rv/arhiv/2018-4/03_RejecLongar_rV_2018-4.pdf [aplūkots 05.03.2021.].

¹⁸ Analysis of non-conviction based confiscation measures in the European Union. Commission staff working document. 2019. Pieejams: <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/10102/2019/EN/SWD-2019-1050-F1-EN-MAIN-PART-1.PDF> [aplūkots 05.03.2021.].

¹⁹ Asset recovery and confiscation: Ensuring that crime does not pay. Report from the Commission to the European Parliament and the Council. 2020. Pieejams: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/default/files/what-we-do/policies/european-agenda-security/20200602_com-2020-217-commission-report_en.pdf [aplūkots 05.03.2021.].

[18] Arī Igaunija 2016. gadā (spēkā no 2017. gada) veica grozījumus Kriminālprocesa kodeksā²⁰, ieviešot jaunu 16.¹ nodaļu, kas nosaka noziedzīga nodarījuma rīku, tiešo objektu un noziedzīgi iegūtā īpašuma konfiskācijas procedūru. Tomēr šīs normas paredz, ka ir jābūt notiesājošam spriedumam, kurš var arī vēl nebūt stājies spēkā, lai prokurors varētu uzsākt jaunu procesu par noziedzīgi iegūtās mantas konfiskāciju un iesniegt prasījumu tiesai.

[19] Īpaši aplūkojams ir jautājums par **paplašinātās konfiskācijas** iespējām. Starptautiskajos dokumentos šis jēdziens parādījās 2005. gadā (pēc būtības – arī Latvijas KPL), un šobrīd tā ir atļauta gandrīz visās ES valstīs (Beļģija, Čehija, Grieķija, Igaunija, Īrija, Itālija, Kipra, Latvija, Luksemburga, Polija, Portugāle, Spānija, Ungārija, Zviedrija). Paplašinātā konfiskācija paredz tiesības konfiscēt notiesātajam piederušo mantu, ja (1) konkrētā noziedzīgā darbība var dot ekonomisku labumu un (2) lietas apstākļi norāda, ka īpašums varētu būt iegūts no šīs noziedzīgās rīcības. Šī konfiskācija var ietvert arī legālos ienākumus.²¹ Te raksturīgi tas, ka īpašuma noziedzīgā izcelsme tiek prezumēta.

[20] Tāpat jāievēro, ka paplašinātās konfiskācijas gadījumos valstīs ir atšķirīgi pierādīšanas standarti. Piemēram, Austrijā atļauts, ja ir “saprātīgi pieņemams”, ka īpašums radies prettiesiskas rīcības rezultātā, Kiprā un Nīderlandē – tiesa “pieņem”, ka aktīvi radušies no nelikumīgām darbībām, Čehija – tiesa “apsver”, Spānijā – tiesa lemj, pamatojoties uz objektīviem pierādījumiem, Beļģijā – nopietnas un konkrētas norādes, Zviedrijā – vairāk ticami, Rumānijā – tiesai jābūt pārliecinātai.

[21] Pamatā visur kā kritērijs konfiskācijas procesa uzsākšanai ir būtiskas atšķirības starp skartās personas likumīgajiem ienākumiem un viņa dzīvesveidu jeb finansiālo stāvokli. Dažkārt tiek noteikta šīs “neskaidrās summas” zemākā robeža, piemēram, Lietuvā tie ir 12 500 EUR, Polijā 47 000 EUR, vai šai atšķirībai jābūt neproporcionālai, piemēram, Bulgārijā – 76 000 EUR, Slovēnijā – 50 000 EUR, Slovākijā – 1500 minimālās algas. Tāpat būtiski ir tas, ka pamatā visas valstis ierobežo termiņus, kādos analizējamie aktīvi varētu tikt uzskatīti par noziedzīgi iegūtiem. Piemēram, Beļģijā, Portugālē Rumānijā, Ungārijā tie ir 5 gadi pirms apsūdzības izvirzīšanas, Kiprā – 6 gadi, Bulgārijā – 10 gadi, bet Čehijā, Lietuvā, Polijā – 5 gadi pirms nodarījuma izdarīšanas, Nīderlandē – 6 gadi.²² Latvijā nav noteikts nedz būtiskuma apmērs, nedz laika posms pagātnē, kas nesaprātīga tiesību normas piemērotāja gadījumā var radīt gan netaisnīgu spriedumu, gan cilvēktiesību nepamatotu aizskārumu. Piemērs nav tālu jāmeklē – to pierāda Latvijas zaudējums ECT 2020. gada 11. jūnija spriedumā lietā “Markus pret Latviju”.²³

²⁰ Code of Criminal Procedure of Estonia. Pieejams: https://www.legislationline.org/download/id/8697/file/Code_Criminal_Procedure_2003_am2020_en.pdf [aplūkots 05.03.2021.].

²¹ Asset recovery and confiscation: Ensuring that crime does not pay. Report from the Commission to the European Parliament and the Council. 2020. Pieejams: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/default/files/what-we-do/policies/european-agenda-security/20200602_com-2020-217-commission-report_en.pdf [aplūkots 05.03.2021.].

²² Ibid., p. 8.

²³ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 11.06.2020. spriedums lietā *Markus v. Latvia*, pieteikums Nr. 17483/10. Pieejams: https://www.stradalex.com/en/sl_src_publ_jur_int/document/echr_17483-10 [aplūkots 05.03.2021.].

Kopsavilkums

1. Latvijā veiksmīgi darbojas kriminālprocesuālā konfiskācija. Turklāt kopš 2005. gada ir iespējama gan paplašinātā konfiskācija, gan konfiskācija bez notiesājoša spieduma (*non-convicted* konfiskācija). Tomēr vairāki šo konfiskāciju piemērošanas teorētiskie aspekti, bet it īpaši – praktiskā realizācija, rada šaubas par tiesību uz taisnīgu tiesu nodrošināšanu.
2. Paplašinātās konfiskācijas piemērošanai Latvijā būtu jānosaka mantiskā stāvokļa un legālo ienākumu “acīmredzamā nesamērīgā” atšķirības līmeņa minimālā robeža. Tāpat par netaisnīgu būtu atzīstama tāda īpašuma konfiskācija, kas personas valdījumā ir nonācis vairāk nekā 5 gadus pirms noziedzīgo nodarījumu izdarīšanas.
3. *Non-convicted* (bez notiesājoša sprieduma) konfiskācija kriminālprocesā būtu pieļaujama tikai tajā apmērā, kādā tas bija paredzēts KPL sākotnējā redakcijā, proti, kad (1) ir pietiekams pierādījumu kopums ārpus saprātīgām šaubām, ka konkrētā manta ir noziedzīgi iegūta, un (2) šādas izņemtas un arestētas mantas ilgstoša uzglabāšana līdz galīgajam nolēmumam radīs nesamērīgus izdevumus. Šajā procesā var izmantot kriminālprocesā gūtos pierādījumus, taču nodrošinot ar mantu saistītajai personai tiesības piedalīties taisnīgā tiesas procesā, tai skaitā tiesības iepazīties ar otras puses pierādījumiem.
4. Visos gadījumos, kad konfiskācijai vai mantas atsavināšanai valsts labā būtu interese pakļaut neskaidras izcelsmes mantu, ir jāuzsāk finanšu izmeklēšana. Turklāt tā jāveic specializētai struktūrai, jo noziedzīgo nodarījumu izmeklētājiem un prokuroriem primārais uzdevums ir noziegumu atklāšana, kuras rezultāti nebūt nav spīdoši. Tā ir prasība sabiedrības drošības interesēs. Savukārt finanšu izmeklēšana un tai sekojošā prasības iesniegšana tiesā civilprocesa kārtībā būtu juridiski korekta, jo reāla sacīkstes principa ietvaros procesā tiktu nodrošinātas gan procesuālo pušu vienlīdzīgās tiesības, gan taisnīgs tiesas process.

VIENKĀRŠOTIE PROCESI – LĪDZSVARA MEKLĒJUMOS STARP TAISNĪBU UN ĀTRUMU

SIMPLIFIED CRIMINAL PROCEEDINGS – IN SEARCH OF BALANCE BETWEEN JUSTICE AND SPEED

Jānis Maizītis

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Krimināltiesisko zinātņu katedras lektors

Summary

The author focuses on the concepts of truth and speed in the context of criminal proceedings, particularly with regard to the links between truth and speed, and the requirements to ensure fair regulation of criminal proceedings. The author analyses the concepts of speed and truth as they relate to simplified criminal proceedings. The author examines the efficacy of criminal proceedings and human rights not only as they relate to the subjects of criminal proceedings but also to other participants in this process. The author outlines possible theoretical and practical solutions to these issues.

Atslēgvārdi: kriminālprocess, pabeigšanas veidi, kriminālprocesa mērķis, taisnība, ātrums, iespējamais līdzsvars starp dažādiem kriminālprocesa pamatprincipiem.

Keywords: criminal proceedings, ways of completion, the goal of criminal proceedings, truth, speed, possible balance between several basic principles of criminal proceedings.

Ievads

Raksta mērķis ir analizēt un izteikt viedokli par taisnības un kriminālprocesa ātruma formulējumiem kriminālprocesā. Taisnības un ātruma jēdzieni tiks analizēti saistībā ar nepieciešamību kriminālprocesā precizēt taisnīgu kriminālprocesa noregulējumu. Kriminālprocesa ātrums un taisnība tiks analizēti saistībā ar vienkāršotajiem kriminālprocesiem. Tiks vērtēts kriminālprocesa ekonomiskums un cilvēktiesības ne tikai personām, kurām ir tiesības uz aizstāvību, bet arī citiem procesa dalībniekiem. Piedāvāta Kriminālprocesa kodeksa (turpmāk – KPK) 1. panta precizēta redakcija, izceļot līdzsvara nozīmi Kriminālprocesa mērķa sasniegšanā. Diskutēts arī par citām Kriminālprocesa likuma pantu redakcijām.

Nobriedušas diskusijas

No 2005. gada 1. oktobra, kad stājās spēkā Kriminālprocesa likums¹ (turpmāk – KPL), ir pagājuši gandrīz septiņpadsmit gadi, līdz ar to vairs nav pamata diskutēt par jauno KPL. Pietiekami daudz diskusiju ir bijis par kriminālprocesa mērķi. Līdz 2021. gada 1. februārim KPL ir grozīts un papildināts 43 reizes². Likumā iestrādātās normas, kuras palīdz sasniegt deklarēto kriminālprocesa mērķi, ir diskutējamas, tai skaitā par kriminālprocesa taisnīgumu un ātrumu vienkāršotajos procesos. Šīs diskusijas vienkārši ir nobriedušas.

KPL struktūra veidota tā, ka likuma A daļas 1. nodaļa nosaka KPL pamatnoteikumus, bet 2. nodaļa – KPL pamatprincipus. Būtībā pamatnoteikumi un pamatprincipi uzskatāmi par vadlīnijām krimināllietu izmeklēšanai un iztiesāšanai. Pamatnoteikumu un pamatprincipu formulēšana jau ieviesusies kā juridiska tradīcija, lai gan vēl 1934. gada Latvijas Kriminālprocesa likumā³ vispārējie noteikumi formulēti ļoti lakoniski. 1. pantā noteikts, ka nevienu nevar vajāt tiesas ceļā par noziedzīgu nodarījumu, iekams viņš nav saukts pie atbildības šajos likumos noteiktajā kārtībā. Nav norādīti citi pamatprincipi, kā tas ir KPL, vienkārši jāievēro likumā noteiktā izmeklēšanas un iztiesāšanas kārtība. Autors gan uzskata, ka KPL pamatprincipi saistāmi ar tagad attīstītiem vispārējiem tiesību principiem, kuru iztulkošana un saistība ar KPL normām vēl maz pētīta un analizēta. Par starpkaru Latvijas juridiskās domas, tātad arī kriminālprocesa, attīstību jāņem vērā profesores D. Rezevskas izteiktās atziņas: “Jau tolaik viņu darbos pavidēja idejas, ka tiesību principiem varētu būt normatīvi saistošs spēks un ka tiem vajadzētu būtiski ietekmēt rakstīto normu pieņemšanas un piemērošanas procesus, tomēr šīs teorijas pie vajadzības izteiksmes formulējumiem apstājās un tālāk netika attīstīti acimredzami tādēļ, ka tiesiskās sistēmas normālā attīstības gaita tika pārtraukta.”⁴ Taisnība, kriminālprocesa ātrums mūsdienās arī ir diskutējams saistībā ar vispārējiem tiesību principiem.

Līdz ar KPL spēkā stāšanos daudz ir diskutēts par dažādiem kriminālprocesa pabeigšanas veidiem, kuri paredzēti KPL. Pamatā diskusijas ir bijušas par vienkāršotajiem kriminālprocesiem. Tādu ieviešana bija viens no KPL radīšanas mērķiem. KPL tie nav tieši definēti, bet raksturojums dots jau neilgi pēc KPL stāšanās spēkā. Profesores Ā. Meikalīša un K. Strada-Rozenberga norādīja: “Mūsaprāt, pie vienkāršotajiem procesiem būtu pieskaitāmi šādi kriminālprocesa veidi, kas bija pazīstami gan KPK, gan ir iekļauti KPL:

- 1) kriminālprocesa izbeigšana, atbrīvojot no kriminālatbildības – KPK 5-3. p., KPL 379. p.;
- 2) nosacīta kriminālprocesa izbeigšana – KPL 5-4. p., KPL 34. nodaļa;
- 3) vienošanās process – KPK 19 a nodaļa, KPL 38., 49., 50. nodaļa;
- 4) lietas izskatīšana tiesā bez pierādījumu pārbaudes – KPK 276-1. p., KPL 499. pants;
- 5) saīsinātais process – KPK 9. sadaļa, KPL 37. nodaļa;

¹ Kriminālprocesa likums: LV likums. Latvijas Vēstnesis, 11.05.2005., Nr 74 (3232).

² Kriminālprocesa likums: LV likums. Pieejams: www.likumi.lv/la/id/107820-kriminalprocesa_likums [aplūkots 01.03.2021.].

³ Latvijas Kriminālprocesa likumi, 1934, [b. v.].

⁴ Rezevska D. Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. 2. izd. Rīga: Daigas Rezevskas izdevums, 2015, 22. lpp.

Kā arī pie vienkāršotajiem procesiem var pieskaitīt vēl divas papildu vienkāršotās formas, kas ir jauninājums KPL:

- 6) prokurora priekšraksts par sodu – KPL 35. nodaļa;
- 7) process neatliekamības kārtībā – KPL 36. nodaļa.⁵

Kaut vai skaitliski lielas vienkāršošanas iespējas. Dažbrīd jau izteikti viedokļi, vai nav par daudz un kā tās ir veicinājušas KPL 1. p. noteikto kriminālprocesa mērķa sasniegšanu – noteikt tādu kārtību, kas nodrošina efektīvu Krimināllikuma (turpmāk – KL) normu piemērošanu un krimināltiesisko attiecību taisnīgu noregulējumu bez neattaisnotas iejaukšanās personas dzīvē. Diskusiju rezultāts un piemērošanas prakse ir grozījumu KPL rezultāts, pēc būtības apvienojot saīsināto procesu un neatliekamības kārtību vienā procesā – paātrinātajā procesā.⁶ Būtiskākā abu vienkāršoto procesu atšķirība bija dienu skaits, cik pirmstiesas procesam bija atvēlētas izmeklētājam un prokuroram. Grozījumu būtība – izmeklētājam izmeklēšanai 30 dienas, prokuroram kriminālvajāšanai 10 dienas. Vēl būtisks nosacījums ir tas, ka likumā noteiktajos termiņos vienkāršotos procesus ir bijis iespējams nosūtīt uz tiesu arī vispārējā kārtībā. Tas ir arī viens no galvenajiem pārdomu cēloņiem. Vai efektīvs Krimināllikuma normu piemērojums un taisnīgs krimināltiesisko attiecību noregulējums ir un kādā mērā saistīts ar vienkāršotajiem kriminālprocesa pabeigšanas veidiem, vai nav nepieciešams koriģēt kriminālprocesa mērķa formulējumu, ko nozīmē taisnība un ātrums kriminālprocesuālajā kārtībā?

Autors uzskata, ka procesa virzītājam nepieciešams noteikt papildu pienākumus precizētam kriminālprocesa mērķim, tāpēc jāsaprot, ar ko kriminālprocesā saprotami tādi jēdzieni kā taisnība un ātrums.

Vispirms taisnība, kā jēdziens saprotams. Vienkāršoti kriminālprocesa mērķis ir taisnīgs kriminālprocesuālo attiecību noregulējums. Taisnība juridiskajās tiesībās tiek pastāvīgi piesaukta. Tas notiek arī cilvēku sadzīvē visdažādākajā kontekstā – viņam ir taisnība, man ir taisnība, izmeklētājam ir taisnība, tiesnesim ir taisnība. Pie kam tiesībās, tai skaitā krimināltiesībās, nereti taisnības jēdziens tiek izteikts pretstatā. Izmeklētājam ir taisnība, bet prokuroram nav taisnība. Tiesnesim nav taisnība, bet izmeklētājam un prokuroram ir taisnība utt. Tas nozīmē, ka taisnība nav viendabīgs jēdziens. Tāds tas ir bijis jau no antīkajiem laikiem, kur taisnīgamam piedēvēts dievišķuma jēdziens.

Tā antīkajā mitoloģijā Temīda – Gajas un Urāna meita – simbolizē vispārēju kārtību un tiesības dabā, starp dieviem un cilvēkiem. Tās atribūti ir pārpilnības rags un svāri.⁷ Grieķu mitoloģijā Temīda tiek uzskatīta par taisnības un likumības dievieti, likumības pamatu.⁸

Juridiskajā simbolikā daudz tiek atspoguļots Temīdas atribūts svāri. Tas nozīmē, ka taisnības meklējumi saistāmi ar līdzsvara meklējumiem. Līdzsvara

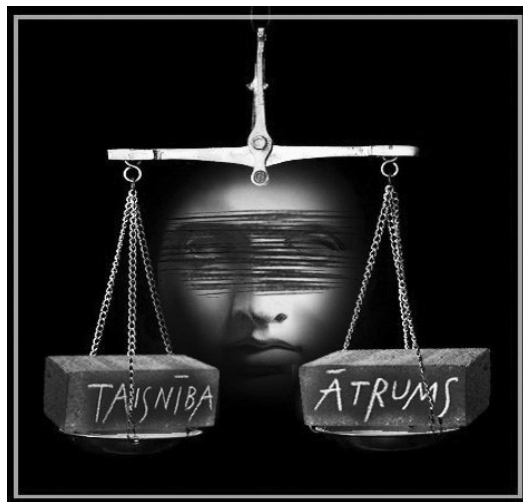
⁵ Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Kriminālprocess. Raksti. 2005–2010. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2010, 43. lpp.

⁶ Grozījumi Kriminālprocesa likumā: LV likums. 20.06.2018. Latvijas Vēstnesis, 04.07.2018., Nr. 132. Stājies spēkā 01.09.2018.

⁷ Античная мифология с античными комметариями к ней. Собрание первоисточников, статьи и комментарии проф. А. Ф. Лосева. ФОЛИО & ЭКСМО, 2005, с. 338.

⁸ Čakule A., Čirule B., Eglājs A. u. c. Mitoloģijas enciklopēdija. 1. sēj. Rīga: Latvijas enciklopēdija, 1993, 131. lpp.

meklējumi arī ir taisnības līdzsvarošana ar ātrumu kriminālprocesā, ko grafiski-provocējoši var attēlot šādi:



Noteikti taisnība un ātrums nav vienīgie principi kriminālprocesā, kuriem būtu vieta taisnības dievietes svaru kausos, bet vieni no – noteikti.

Taisnīgs krimināltiesisko attiecību noregulējums ir KPL mērķis, bet ātrumam ir nedaudz citāds, pat sarežģītāks konteksts kriminālprocesuālajā kārtībā. Vispirms KPL principos tieši nedefinēts jēdziens, bet ikdienā fizikāls jēdziens, kurš tiek lietots visdažādākajās dzīves situācijās. Ja krimināllietas izmeklēšana tiek uzskatīta par kustību, ko tā var uzskatīt, – tiek izdarītas izmeklēšanas darbības, ekspertīzes, iegūti pierādījumi, tad iespējams arī juridiski runāt par kustības, tātad izmeklēšanas un iztiesāšanas ātrumu. “Katra kustība ilgst kādu laiku t , ko sauc par kustības laiku. Taču kustības temps dažādos ceļa posmos var būt gan ātrāks, gan lēnāks. Un var pat būt tā, ka gājējs vai braucējs kādu laiku ir apstājies. Pasažieru prāmji iegriežas ostās, lidmašīnas nolaižas lidlaukos, taču galu galā maršrutos paredzētais ceļš ir mērots – visā kustības laikā t ir veikts ceļš l . Zinot abus šos lielumus, var noteikt kustības vidējo ātrumu.”⁹

Vienkāršākā fizikas vidējā ātruma formula ir

$$V_{\text{vid}} = l \text{ (veiktais ceļš)} : t \text{ (kustības ātrums)}^{10}$$

Juridiskā kontekstā – visa izmeklēšanas, iztiesāšanas gaita līdz gala nolēmam, dalīta ar kalendāro laiku – dienas, nedēļas, mēneši, gadi.

Nevienam nesagādā grūtības izprast, kas ir ātri, lēni, ilgstoši. Sarežģītāk ir ar juridisko terminoloģiju un juridisko būtību. Noteikti ātruma juridiskā būtība iekļauta KPL 14. pantā, kurā ātrums saprotams ar to, ka ikvienam ir tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu sapratīgā termiņā, t. i., bez neattaisnotas novilcināšanas. Kriminālprocesa pabeigšana sapratīgā termiņā ir saistīta ar lietas apjomu, juridisko sarežģītību, procesuālo darbību daudzumu, procesā iesaistīto

⁹ Fizika 10. klasei. Mācību grāmata. Lielvārde: Lielvārds, 2018, 38. lpp.

¹⁰ Ibid.

personu attieksmi pret pienākumu pildīšanu un citiem objektīviem apstākļiem. Procesa virzītājam jāizvēlas konkrētiem apstākļiem atbilstošais vienkāršākais kriminālprocesa veids, kas nepieļauj neattaisnotu iejaukšanos personas dzīvē un nepamatotus izdevumus. Konkretizējot KPL 14. panta būtību, kriminālprocess jāpabeidz iespējami ātri, ņemot vērā individuālos krimināllietas apstākļus, tas viss tiešākajā veidā saistīts ar vienkāršāko kriminālprocesa veidu izvēli. Taču atkal izvirzāms jautājums par taisnību, taisnīgu krimināltiesisko attiecību noregulējumu. KPL mēs neatradīsim pantus, kas noteiktu, ka kriminālprocesuālajā kārtībā noskaidrojama taisnība. Autors krimināltiesisko attiecību taisnīgu noregulējumu uzskata par maksimāli iespējamo tuvināšanos Taisnībai. To apliecina arī Temīdas dievišķums, jo taisnība ir svaru vienā svaru atsvarā, izvēlētās tēmas kontekstā – ātrums otrā atsvarā. Pie kam Temīdas atribūts – svāri – tiek parasti saprasti un attēloti kā līdzsvars. KPL 14. p. saprātīgu termiņu jēdziens papildināms ar līdzsvara meklējumiem starp taisnību un saprātīgu termiņu. Tuvināšanās taisnīgumam nevar pazust, tikai koncentrējoties uz vienkāršoto procesu izvēles nepieciešamību. Jānovērtē, vai vienkāršotā procesa izvēle neattālina no taisnības, vai kritiskākajā situācijā vispār izslēdz taisnības noskaidrošanu jebkurā pakāpē.

Autors uzskata, ka taisnīgs krimināltiesisko attiecību noregulējums vistiešākajā kontekstā saistāms arī ar vispārējiem tiesību principiem.

Tālākajā raksta daļā autors centīsies piedāvāt diskusiju pēc principa – vienkāršāk; vienkāršāk ir līdzvērtīgs jēdzieniem ātrāk, ātrāk un taisnīgāk, taisnīgāk.

Vienkāršošanas iespējas KPL ir noteiktas ļoti plašas, arī pēc divu pabeigšanas veidu apvienošanas tas ir iespējams sešos dažādos veidos kā izmeklēšanā, tā lietas iztiesāšanas gaitā. Viens no būtiskākajiem jautājumiem ir procesa virzītāja izvēle, cik lielā mērā tā ir saistīta ar kriminālprocesa mērķa sasniegšanu, izpratni par ātrumu, taisnīgumu. Ģenerālprokurors Juris Stukāns publiski ir izteicies par pēdējām tendencēm attiecībā uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā. “Kā minimums jau šobrīd 30 procenti kriminālprocesu, kur ir zināms pārkāpējs (braukšana dzērumā, kukuļņemšana, sīkās zādzības u. c.), tiek pabeigti līdz 48 stundu laikā.”¹¹ Var strīdēties, vai tas ir daudz vai maz. Vērtējot tikai vienkāršoto procesu piemērošanu, var diskutēt, vai tas procentuāli ir daudz Latvijas iedzīvotāju skaitam, noziedzības līmenim un kriminālprocesā iesaistīto amatpersonu skaitam, un valsts budžeta izmaksām. KPL piemērošanas prakse ir pierādījusi, ka praktisko rezultātu sasniegšanai tomēr svarīgas ir teorētiskās nostādnes un to ieviešana un izpratne praksē.

Kura procesa virzītāja rīcībai ir izšķiroša nozīme kriminālprocesa pabeigšanas veida izvēlē? KPL 27. p. visiem procesa virzītājiem nav tieši noteikts, ka jāizvēlas atbilstoši lietas apstākļiem vienkāršākais kriminālprocess. KPL 29. p. 1. d. 4. p. ir noteikts procesa virzītāja – izmeklētāja – pienākums izvēlēties konkrētajiem apstākļiem atbilstošu vienkāršoto kriminālprocesa veidu, kā arī izvēlēties un veikt tādas procesuālās darbības, lai nodrošinātu kriminālprocesa mērķa sasniegšanu pēc iespējas ātrāk un ekonomiskāk. Izvēloties kriminālprocesa pabeigšanas veidu, nozīmīgākā ir izmeklētāja savlaicīga minētā pienākuma izpilde. Vienkāršoto kriminālprocesa izvēle KPL ir pastiprināta ar dažādiem uzraudzības mehānismiem.

¹¹ Libeka M. Saruna ar ģenerālprokuroru Juri Stukānu. Pieejams: <https://www.la.lv/jau-sobrid-30-kriminalprocesu-tiek-pabeigti-lidz-48-stundu-laika-saruna-ar-generalprokuroru-juris-stukanu> [aplūkots 02.02.2021.].

Izmeklētāja tiešā priekšnieka KPL 31. p. 2. d. 4. p. pienākums ir dot norādījumus par izmeklēšanas virzienu un izmeklēšanas darbību veikšanu, ja procesa virzītājs nenodrošina mērķtiecīgu izmeklēšanu un pieļauj neattaisnotu iejaukšanos personas dzīvē vai vilcināšanos. Līdzīgi KPL 31. p. 2. d. 1. p. noteikts uzraugošā prokurora pienākums dot norādījumus par procesa veida izvēli, izmeklēšanas virzienu un izmeklēšanas darbību veikšanu, ja procesa virzītājs nenodrošina mērķtiecīgu izmeklēšanu un pieļauj neattaisnotu iejaukšanos personas dzīvē vai vilcināšanos. Tādas pašas tiesības noteiktas arī amatā augstākam prokuroram 46. p. 2. d. 6. p. Jāuzsver ne vairs pienākums, bet tiesības. Pienākumu nav arī tādā procesa virzītājam kā tiesnesis KPL, kas gan neizslēdz, piemēram, KPL 499. p. piemērošanu tiesā un kas ir attiecināms uz vienkāršotajiem procesiem.

Ko nozīmē minētie pienākumi, arī tiesības? Ar likuma normām tiek pastiprināts pienākums sasniegt kriminālprocesa mērķi, lai gan teorētiski to ir spējīgs paveikt viens procesa virzītājs – izmeklētājs.

Pienākumi, kuri noteikti, bet, tos neizpildot, reālas sankcijas vai sekas nav noteiktas. Tāpēc izšķiroša ir kriminālprocesa mērķa pastāvīga un patstāvīga izpratne ne tikai attiecībā uz vienu konkrētu kriminālprocesu, bet visu izmeklējamu un iztiesājamo krimināllietu kopumu. Pie kam mērķa, kas neaprobežojas ar taisnības dažādo izpratni, bet līdzsvara nodrošināšanu starp taisnību un ātrumu. Šāda mērķa sasniegšanai noteikti ir nepieciešama procesa virzītāju ieinteresētība.

KPK attiecībā uz ātrumu ir svarīgs šāds kritērijs – kurā no kriminālprocesa stadijām notiek kriminālprocesa pabeigšana. Tā ir iespējama kā kriminālvajāšanas stadijā, tā arī lietas iztiesāšanas stadijā tiesā, un no tā atkarīgs kriminālprocesa pabeigšanas kopējais ātrums.

“Konstatēts, ka salīdzināmos apstākļos saprātīgu termiņu pārkāpumi tiek gan atzīti, gan noliegti, turklāt pārkāpuma konstatēšanas gadījumā piemēroti dažādi tiesiskie risinājumi. 77% no visiem konstatētajiem gadījumiem, kad tikušas pārkāptas personas tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā, tiesas rīcības variants ir bijusi vai nu atbrīvošana no soda, vai soda “mīkstināšana”. Lie-lākajā daļā gadījumu tiesas izvēlas piemērot vieglāku sodu sankcijas ietvaros.”¹² Domājot paralēli ar ātrumu fizikā, KPL dod iespēju apstāties un neturpināt ceļu, ja ātrums nav bijis pietiekams. Saskaņā ar KPL 1. p. 5. d. saprātīga termiņa neievērošana var būt pamats procesa izbeigšanai šajā likumā noteiktajā kārtībā, kas gan ir salīdzinoši rets kriminālprocesa pabeigšanas rezultāts, un noteikti ir ļoti daudz jautājumu, vai šādu KPL iespēju izmantošana ir saistīta ar taisnību. Līdzsvara neievērošana šādās situācijās būs viegli konstatējama, un tas būs tas vai cits procesa virzītājs.

Skaidrojot Eiropas Cilvēktiesību tiesas (turpmāk – ECT) judikatūru Latvijas lietās, kas saistītas ar procesa ilgumu, ir minēti četri ECT kritēriji par lietas sarežģītību:

- juridiski un faktiski sarežģītas lietas;
- sarežģīti un sensitīvi vēsturiski jautājumi;
- liels skaits apsūdzēto, liecinieku, cietušo;
- daudzas apsūdzības epizodes krimināllietās vai pārrobežu elements.

¹² Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Pētījums: tiesu prakse par tiesībām uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā nav vienveidīga. 25.02.2014. Pieejams: <https://at.gov.lv/lv/par-notikumiem/petijums-tiesu-prakse-par-tiesibam-uz-kriminalprocesa-pabeigšanu-sapratiga-termina-nav-vienveidiga/> [aplūkots 03.03.2020.].

Pārskatā secināts, ka krimināllietas izskatīšana trīs instancēs laika posmā, kas nepārsniedz trīs gadus, nerada jautājumus par ieilgušu procesu. Sarežģītu, apjomīgu lietu iztiesāšana 5–6 vai vairāk gadu garumā ir pieļaujama, taču jāvērtē pārējie elementi, kas ietekmē tiesvedības ilgumu, – pušu rīcība un iesniedzēja procesā skartās intereses. Lietā, kuras izskatīšanas ilgums pārsniedz 10 gadus, pastāv ļoti liela iespēja, ka ir pārkāptas personas tiesības uz lietas izskatīšanu saprātīgā termiņā, tādēļ valsts iestāžu rīcībai raita procesa nodrošināšanā šādos gadījumos varētu būt izšķiroša nozīme.¹³

Secinājumus var uzskatīt arī par kriminālprocesa ātruma ieteikumiem. Taču atkal ir jāvērtē ātruma ieteikumi un taisnība. Kāds ir iespējamais līdzsvars Temīdas svaru kausos starp taisnību un ātrumu?

Pēdējos gados diezgan nemainīgs ir dažāds kriminālprocesuālo pabeigšanas veidu skaits: 2020. gadā tiesām nodotas 5446 krimināllietas vispārējā kārtībā, vienošanās procesa kārtībā 1630 krimināllietas, paātrinātā procesa kārtībā 932 krimināllietas. Kopā uz tiesu prokuratūras iestādes nosūtījušas krimināllietas par 14 158 noziedzīgiem nodarījumiem un 9019 apsūdzētām personām.

Piemērojot vienkāršotos pabeigšanas veidus, prokuratūras iestādēs pabeigti 1972 kriminālprocesi ar prokurora priekšrakstu par sodu, 365 kriminālprocesi, nosacīti atbrīvojot no kriminālatbildības, 242 kriminālprocesi, piemērojot KPK 379. p. Pēdējo gadu tendence ir piemērot vairāk prokurora priekšrakstus par sodu.¹⁴

Kāds ir galvenais secinājums par vienkāršoto procesu piemērošanu? Visi vienkāršotie procesi, kuri paredzēti likumdošanā, praksē tiek piemēroti, taču, ievērojot to lielo skaitu, piemērošana ir sadrumstalota, lielākais lietu skaits tomēr uz tiesu tiek nosūtīts vispārējā kārtībā. Noteikti ir iespējas vienkāršoto procesu tālākai attīstībai to piemērošanā. Vienkāršoto procesu piemērošanas fakts pats par sevi nenozīmē taisnīgu krimināltiesisko attiecību noregulējumu, ja KPL mērķi bijis iespējams sasniegt, arī pabeidzot lietu vispārējā kārtībā, un otrādi, vispārējā kārtībā ir bijis iespējams panākt taisnīgu krimināltiesisko attiecību noregulējumu, varbūt pat ātrāk. Nenoliedzami katra krimināllietā ir individuāla, taču KPL mērķa sasniegšanā nepieciešams procesa virzītājiem domāt un ievērot līdzsvaru starp taisnību, kurai iespējams tuvoties, un ātrumu – cik ātri tas iespējams. Šādā kontekstā KPL tiek izteikti atsevišķi priekšlikumi, vispirmām kārtām KPL mērķa formulējumā ieviest jaunu vadlīniju – līdzsvaru. To nosakot arī kā procesa virzītāja pienākumu, izvēloties vienkāršoto pabeigšanas veidu.

Secinājumi

1. KPL 1. pantu formulēt šādi:

Kriminālprocesa likuma mērķis ir noteikt tādu kriminālprocesa kārtību, kas nodrošina efektīvu Krimināllikuma normu piemērošanu un krimināltiesisko attiecību taisnīgu noregulējumu bez neattaisnotas iejaukšanās personas dzīvē.

Taisnīgs noregulējums **līdzsvarojams** ar ātrumu kriminālprocesā un saprātīgiem termiņiem.

¹³ Laizāne S. ECT secinājumi par procesa ilgumu Latvijas lietās. Pieejams: <https://lvportals.lv/tiesas/322223-ect-secinajumi-par-procesa-ilgumu-latvijas-lietas-2020> [aplūkots 03.03.2020.].

¹⁴ Prokuratūras gada pārskats par 2020. gadu. Pieejams: <https://lrp.gov.lv> [aplūkots 03.03.2020.].

2. Papildināt **KPL 14. pantu. Tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā.**
 - (1) Ikvienam ir tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā un ātrumā, t. i., bez neattaisnotas novilcināšanas, ievērojot taisnīguma un ātruma **līdzsvaru**. Kriminālprocesa pabeigšana saprātīgā termiņā ir saistīta ar lietas apjomu, juridisko sarežģītību, procesuālo darbību daudzumu, procesā iesaistīto personu attieksmi pret pienākumu pildīšanu un citiem objektīviem apstākļiem.
3. Papildināt **27. pantu. Procesa virzītājs**
 - (1) Procesa virzītājs ir amatpersona vai tiesa, kas konkrētajā brīdī vada kriminālprocesu. Procesa virzītājs:
 - 2) pieņem lēmumus par procesa virzību, ievērojot **līdzsvara principus** kriminālprocesa mērķa sasniegšanai.
4. Papildināt **KPL 29. panta 1. d. 4. p.**
 - 4) izvēlēties konkrētajiem apstākļiem atbilstošu vienkāršāko kriminālprocesa veidu, kā arī izvēlēties un veikt tādas procesuālas darbības, lai nodrošinātu kriminālprocesa sasniegšanu pēc iespējas ātrāk un ekonomiskāk, ievērojot **līdzsvara** principus.
5. Papildināt **KPL 31. p. 1. d. 4. p.**
 - 4) dot norādījumus par izmeklēšanas virzienu un izmeklēšanas darbību veikšanu, ja procesa virzītājs nenodrošina mērķtiecīgu izmeklēšanu un pieļauj neattaisnotu iejaukšanos personas dzīvē vai vilcināšanos, ievērojot **līdzsvara** principus.
6. Papildināt **KPL 37. p. 2. d. 1. p.**
 - 1) dot norādījumus par procesa veida izvēli, izmeklēšanas virzienu un izmeklēšanas darbību veikšanu, ja procesa virzītājs nenodrošina mērķtiecīgu izmeklēšanu un pieļauj neattaisnotu vilcināšanos personas dzīvē vai vilcināšanos, ievērojot **līdzsvara principus**.

Izdevējs: LU Akadēmiskais apgāds
Aspazijas bulv. 5-132, Rīga, LV-1050
www.apgads.lu.lv

Iespiests SIA "Latgales druka"